

**Eindrapport
van de Begeleidingscommissie
onderzoek financiële tegoeden WO-II
in Nederland**

Archief Philip Staal

15 december 1999

**Eindrapport van de Begeleidingscommissie
onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland**

ISBN: 90-804726-2-x

Uitgave van: Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland,
Rapenburg 65, 2311 GJ Leiden.

Vormgeving binnenwerk: Brothers in Art, Den Haag

Inhoud

Eindrapport

Archief Philip Staal

DEEL I

	Woord vooraf, conclusies en beleidsaanbevelingen	5
	Inleiding	21
I	Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen	33

DEEL II

II	Effecten	239

DEEL III

III	Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen	441
	Reactie van de Commissie Scholten op de 'Interim-reactie Centraal Joods Overleg'	493

Eerste Rapport

	Woord vooraf	505
	Inleiding	511
I	Banken: Particulier geldelijk vermogen	557
Ila	Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen	597
Ilb	Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren	612
III	Octrooirechten	625
IV	Auteursrechten	633
V	Hypotheken	643
	Lijst van afkortingen	667

Woord vooraf, conclusies en beleidsaanbevelingen

Woord vooraf

De Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland - hierna te noemen de Commissie - brengt met dit Eindrapport verslag uit van het totaal van haar werkzaamheden. Op 16 december 1998 bracht de Commissie reeds een Eerste Rapport uit over een beperkt deel van haar onderzoeksoopdracht. Dit Eerste Rapport was nog niet vergezeld van beleidsaanbevelingen. De Commissie heeft haar beleidsaanbevelingen over het totale onderzoeksveld thans opgenomen in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk.

Sedert haar instelling is de samenstelling van de Commissie niet gewijzigd. Verwezen zij naar de bijlage bij dit hoofdstuk, in welke bijlage naast de samenstelling van de Commissie ook de samenstelling van het onderzoeksteam en het secretariaat gedurende de gehele periode van het onderzoek is opgenomen.

De door de Commissie in augustus 1997 benoemde dagelijkse leider van het onderzoek, prof.dr. P.W. Klein te Leiden, moest helaas na het uitbrengen van het Eerste Rapport per 1 januari 1999 om redenen van gezondheid zijn werkzaamheden neerleggen. De Commissie is professor Klein veel dank verschuldigd voor zijn intensieve wetenschappelijke en organisatorische arbeid gedurende het eerste deel van de werkzaamheden van de Commissie. De Commissie heeft per 1 januari 1999 dr. J.L. van der Pauw, sedert 1 oktober 1997 lid van het onderzoeksteam, met de wetenschappelijke leiding van het onderzoek belast, terwijl zij mevrouw dr. R. Grüter, sedert maart 1998 lid van het onderzoeksteam, heeft belast met de dagelijkse leiding van het secretariaat. De Commissie is verheugd dat zij beiden bereid waren om naast hun onderzoekswerkzaamheden deze meerdere verantwoordelijkheden te dragen. Daarnaast heeft de Commissie tot haar vreugde prof.dr. J.L. van Zanden, hoogleraar in de geschiedenis van de maatschappelijke verhoudingen na de Middeleeuwen aan de Universiteit Utrecht, bereid gevonden om met ingang van februari 1999 de Commissie en het onderzoeksteam als adviseur bij te staan.

Het Eerste Rapport door de Commissie uitgebracht heeft - uiteraard - tot vele en diverse reacties aanleiding gegeven. Daaronder neemt de Interim-reactie van het Centraal Joods Overleg van 8 februari 1999 een voorname plaats in. De Commissie heeft al deze reacties zorgvuldig bestudeerd en daarmee voorzover nodig of wenselijk in haar Eindrapport rekening gehouden. Bovendien heeft de Commissie haar reactie op de Interim-reactie van het CJO meer specifiek in een aparte bijlage bij het Eindrapport verwoord. De reacties hebben,

behalve hun invloed op het Eindrapport, geleid tot aanvulling en bijstelling op een aantal plaatsen van de onderzoeksdeelrapporten die waren opgenomen in het Eerste Rapport van de Commissie.

De Commissie heeft besloten in dit Eindrapport niet alleen de nieuwe onderzoeksdeelrapporten over verzekeringen, effecten en sociale verzekeringen op te nemen, maar ook de, waar nodig bijgestelde, onderzoeksdeelrapporten uit het Eerste Rapport. Met behulp van noten zijn de wijzigingen en toevoegingen in die deelrapporten gemarkeerd. Als bijlage bij het Eindrapport zijn tevens opgenomen het "Woord vooraf" en de "Inleiding" uit het Eerste Rapport, zodat de lezer van dit Eindrapport over alle voor een totaalbeeld nodige informatie beschikt.

De Commissie heeft op 23 juni en 7 september 1999 wederzijds informatief overleg gevoerd met het Centraal Joods Overleg. De Commissie is erkentelijk voor de in deze bijeenkomsten verkregen informatie en gegeven adviezen. Voorts heeft de Commissie op 7 juni 1999 op zijn uitnodiging een gesprek gehad met de Minister van Financiën, drs. G. Zalm, in welk gesprek de minister verslag heeft gedaan, voor zover voor de Commissie van belang, van het algemeen overleg over de voortgangsnotities inzake tegoeden Tweede Wereldoorlog, dat hij samen met zijn collega van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, mevrouw dr. E. Borst-Eilers, op 27 mei 1999 heeft gevoerd met de vaste commissie voor Financiën en de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De Commissie heeft desgevraagd na dit overleg aan de Minister van Financiën toelichtende gegevens doen verstrekken over de in haar Eerste Rapport (Inleiding, § 2) vermelde enquête, welke gegevens inmiddels bij brief van 30 juni 1999, kenmerk PTG 99/295 M, ter kennis van de hiervoor vermelde vaste commissies uit de Tweede Kamer zijn gebracht.

De publicatie van het boek van dr. G. Aalders, "Roof - De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog" in het voorjaar van 1999 leverde zowel bij deskundigen als in sommige media een aantal misverstanden in relatie tot het werk van de Commissie op. In dit boek geformuleerde conclusies over onderwerpen die in het Eerste Rapport van de Commissie (nog) niet waren behandeld, werden vergeleken met de in het Eerste Rapport door onderzoekers geformuleerde conclusies over wel behandelde onderwerpen. De Commissie hoopt dat met dit Eindrapport deze misverstanden definitief zullen zijn weggenomen.

De Commissie heeft kennis genomen van de ook in de Tweede Kamer der Staten-Generaal uitgeoefende kritiek op de zakelijke stijl van rapporteren in de in het Eerste Rapport van de commissie opgenomen deelrapporten. De Commissie heeft in deze kritiek echter geen aanleiding gevonden om te bevorderen dat deze zakelijke stijl in de deelrapporten van dit Eindrapport zou worden verlaten. Naar het oordeel van de Commissie wordt het proces van waarheidsvinding meer gediend door de gebruikte zakelijke stijl, dan door het telkenmale in de tekst van de rapporten uiting geven aan het bij Commissie en onderzoekers aanwezige medeleven met de slachtoffers en hun nabestaanden.

De Commissie heeft de onderzoekers die ten behoeve van dit rapport wetenschappelijke arbeid hebben verricht, vrijheid gegeven bij de inrichting van hun onderzoek en bij het verwoorden van hun bevindingen. In voortdurend overleg met de onderzoekers heeft de Commissie terzake, waar nodig of door onderzoekers gevraagd, opmerkingen gemaakt en adviezen verstrekt. Wel heeft de Commissie in de loop van het onderzoek voor het totaal van de werkzaamheden een tijdschema gehanteerd dat beoogde te voorkomen dat het onderzoek vele jaren in beslag zou nemen. Mede met het oog op de thans nog in leven zijnde direct betrokken oorlogsslachtoffers, die nu in het algemeen in de eindfase van hun leven verkeren, achtte de Commissie een in de tijd onbepaald uitlopen van het onderzoek ongewenst. Anderzijds is de Commissie zich bij voortdurend bewust geweest van de noodzaak een ook uit wetenschappelijk oogpunt verantwoord rapport uit te brengen. Daarbij werden onderzoekers geconfronteerd met het feit dat het onderzoeksterrein niet alleen zeer gecompliceerd is, maar in bepaalde sectoren ook vrijwel onontgonnen was en dat, althans zeker bij de aanvang van de werkzaamheden, nauwelijks wetenschappelijke literatuur beschikbaar was. In dit spanningsveld heeft de Commissie, na de verschijning van haar Eerste Rapport in december 1998, gemikt op een eindrapportage medio 1999, twee jaren na haar instelling, welk tijdstip helaas de facto met een aantal maanden is overschreden.

Voor volledige eigen verantwoordelijkheid van de Commissie komen in dit Eindrapport het Woord vooraf en de daaraan toegevoegde conclusies en beleidsaanbevelingen.

De Commissie hoopt dat dit Eindrapport, inclusief haar beleidsaanbevelingen, een vaste grondslag kan vormen voor allen die terzake tot een oordeel en tot beslissingen zullen komen.

De Commissie is er zich ten diepste van bewust, zoals ook in het "Woord vooraf" bij haar Eerste Rapport reeds is verwoord, dat de door de Tweede Wereldoorlog geslagen wonden diep en onheilbaar zijn, ook bij de huidige generaties. De resultaten van dit onderzoek vormen een blijvende bewustwording op het peilloze leed dat tijdens de Tweede Wereldoorlog over alle oorlogsslachtoffers en in het bijzonder over de joodse gemeenschap is uitgestort.

De in dit rapport gesignaleerde feiten kunnen, vanuit een oogpunt van optreden tijdens de oorlog tegenover de bezettende macht en tegenover de door die macht vervolgd, alsmede van bejegening van de slachtoffers na de oorlog, zeker niet alle als positief worden aangemerkt. Het tegendeel is op een aantal punten het geval. De Commissie heeft het in meer algemene zin niet tot haar taak gerekend over de bij die feiten betrokken personen en instellingen morele oordelen uit te spreken. Wel heeft de Commissie aanleiding gevonden het in het deelrapport effecten vermeld feitelijk handelen, zowel gedurende de Tweede Wereldoorlog als daarna, in haar conclusies te betrekken en op basis daarvan beleidsaanbevelingen te doen. Voor het overige concentreren de conclusies van de Commissie zich - overeenkomstig de aan haar gegeven taakopdracht - op de feitelijke systematiek van het rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog op de aan de Commissie toegewezen terreinen van onderzoek. Dat daarbij in de deelrapporten een - soms uitvoerige - beschrijving van het proces van "roof" niet achterwege kon blijven, is buiten kijf. De Commissie is er zich daarbij van bewust, dat de op

deze wijze vorm gegeven rapportages, met welke consciëntie ook opgesteld, ook uit historisch oogpunt nooit een definitief karakter zullen kunnen hebben.

De Commissie is alle instanties, zowel binnen als buiten de overheid, die, onder meer door het openstellen van archieven, aan dit Eindrapport hebben bijgedragen, daarvoor dankbaar. Zonder deze hulp was een realisatie van dit rapport binnen het aangegeven tijdschema niet mogelijk geweest.

De Commissie wil tenslotte haar dank verwoorden tegenover alle onderzoekers die aan deze rapporten hebben medegewerkt en tegenover hen die administratief en technisch de werkzaamheden van de Commissie en de onderzoekers hebben gesteund. Hun namen zijn vermeld in de bijlage bij dit hoofdstuk. De Commissie wil hun nimmer aflatende inspanningen en getoonde bekwaamheden en volharding met ere noemen. Een extra belasting voor alle bij het onderzoek betrokkenen heeft daarbij gevormd de aanwezige maatschappelijke druk, ook voor wat betreft de tijd die het onderzoek maximaal mocht vragen.

De Commissie formuleert haar conclusies en beleidsaanbevelingen op basis van de afzonderlijke onderzoeksdeelrapporten als volgt.

Conclusies

Het onderzoek dat in de deelrapporten is bijeengebracht, laat zich niet in enkele zinnen samenvatten. Gedetailleerd is door de onderzoekers vastgesteld hoe systematisch en nauwkeurig de roof van joodse bezittingen is geweest die in 1941-44 heeft plaatsgevonden. De grondigheid van de operatie maakte het slechts in uitzonderlijke gevallen mogelijk om te ontsnappen aan de systematiek ervan. Daarbij hebben Nederlandse financiële instellingen soms - in een per instelling wisselende mate - passief verzet gepleegd, in het bijzonder door verordeningen slechts met vertraging en na voortdurende druk van Liro uit te voeren, wat overigens uiteindelijk nauwelijks effectief is gebleken. Slechts in een enkel geval slaagde men erin om vermogenswaarden aan de roof te onttrekken, zoals bij kleine volksverzekeringen in een aantal gevallen kon worden vastgesteld. Het gevolg hiervan was echter wel dat deze polissen, doordat ze niet bij Liro in de administratie voorkwamen, ook bij het rechtsherstel grotendeels aan de aandacht ontsnapten.

Hoewel het strikt genomen niet binnen de taakopdracht van de Commissie ligt hierover een oordeel te vellen, moet vastgesteld worden dat in het rapport over de effecten wordt aangetoond dat bij de onteigening van het joodse effectenbezit de Vereniging voor de Effectenhandel en een belangrijk deel van bij haar aangesloten leden zich onjuist hebben opgesteld. De Vereniging voor de Effectenhandel heeft immers deze onteigening gefaciliteerd en gelegitimeerd, in het bijzonder door Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro) toe te laten als lid en daarmee tot de beurshandel, terwijl een belangrijk deel van de leden actief betrokken is geweest bij de handel in effecten die aantoonbaar uit joods bezit afkomstig waren. Het zowel tijdens als na de oorlog naar voren gebrachte argument, dat door de stukken

in Amsterdam te verkopen, voorkomen werd dat de effecten in het buitenland zouden worden verkocht, kan, naar het oordeel van de Commissie, niet als excuus worden aanvaard. Het blijft een feit, dat het handelen in effecten waarvan redelijkerwijs kon worden aangenomen dat ze zonder toestemming van de eigenaar werden verkocht, nimmer had dienen plaats te vinden. Uit het deelrapport Effecten blijkt, dat de handel in Liro-stukken over de Amsterdamse Effectenbeurs sedert februari 1942 niet geschiedde ten behoeve van de oorspronkelijke eigenaren, maar van beurszijde onder meer gemotiveerd werd door de vrees dat commissie-inkomsten op de aan- en verkoop van bij Liro ingeleverde effecten aan de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel zouden ontgaan. Uit de aangetroffen documentatie blijkt tenslotte niet dat door de bezetter druk is uitgeoefend op de Vereniging voor de Effectenhandel of haar leden om in de hierboven aangegeven zin te handelen.

Voor de analyse van de systematiek van het naoorlogse rechtsherstel is het van belang te begrijpen dat deze zeer complexe operatie in de praktijk werd gekenmerkt door twee verschillende doeleinden waartussen een zekere mate van spanning bestond, in het bijzonder bij effecten en hypotheek: herstel van rechten van gedeposedeerden en herstel van het normale vermogensverkeer, waarbij uitdrukkelijk rekening werd gehouden met de belangen van de personen die in het bezit gekomen waren van de geroofde vermogenswaarden, althans voor zover dit te goeder trouw was gebeurd. Spanningen die inherent waren aan deze dubbele doelstelling zijn vervolgens kenmerkend geweest voor het feitelijk rechtsherstel, zoals uit de deelrapporten naar voren is gekomen.

Hoewel het rechtsherstel in meer algemene zin door de Commissie van Kemenade zal worden behandeld, acht de Commissie het onvermijdelijk vanuit de aan haar verleende taakopdracht een aantal kanttekeningen te maken. Het rechtsherstel was een uiterst complexe operatie, gekenmerkt door omvangrijke administratieve deeloperaties - zoals de reconstructie van de Liro-administratie, de volledige registratie van de Nederlandse effecten, het herstel van een groot aantal bij Liro afgekochte levensverzekeringen - waarmee zeer grote aantallen effecten, polissen, bankrekeningen, claims en andere vermogenswaarden gemoeid waren. Hiervoor was een complexe regelgeving ontworpen, die door de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel nader geïnterpreteerd werd. Het is een operatie geweest die door haar omvang en complexiteit respect afdwingt, temeer daar deze ondernomen moest worden in een periode van herstel en wederopbouw, waarin de faciliteiten allerminst optimaal en - vanuit hedendaags perspectief - de technische beperkingen (alles was handwerk) groot waren.

Niettemin moet een aantal kritische kanttekeningen bij de gehele operatie gemaakt worden. Ten eerste de lange duur ervan: pas halverwege de jaren vijftig, vaak meer dan tien jaar na de oorlog, konden de meeste deeloperaties afgesloten worden, hetgeen voor veel gedeposedeerden een moeilijk verteerbare zaak is geweest. Dat dit in belangrijke mate het gevolg is geweest van de complexiteit van de materie en de omvang van de noodzakelijke administratieve handelingen, is duidelijk, maar op sommige punten lijkt ook een gebrek aan doortastend optreden - in het bijzonder ten behoeve van de gedeposedeerden - een rol te hebben gespeeld (zie bijvoorbeeld de opmerkingen hierover in het deelrapport over de hypotheek). Zo is het rechtsherstel vertraagd door het feit dat een wettelijke regeling voor het opmaken van overlijdensakten van 'vermisten' (Besluit J 227) niet voor 1949 beschikbaar

was. Een tweede punt van kritiek betreft het feit dat men bij de interpretatie van de regels vaak weinig oog had voor de belangen van de gedeposeerden en dat daarbij weinig soepelheid werd betracht. In extreme mate was dit het geval bij het effectenrechtsherstel, zo kan geconcludeerd worden, een deelopdracht die dan ook tot zeer veel maatschappelijke onrust aanleiding heeft gegeven. Maar ook bij andere onderdelen van het rechtsherstel, zoals bij het ambtenarenrechtsherstel en het herstel van levensverzekeringspolissen, wordt dit geconstateerd. De combinatie van dit strikt-bureaucratisch handelen en de zeer lange duur van het rechtsherstel heeft dan ook bij de gedeposeerden tot frustraties en gevoelens van wanhoop geleid.

In principe waren er twee uitkomsten van het rechtsherstel mogelijk: de gedeposeerde kreeg het oorspronkelijke eigendom terug of hij kreeg een uitkering op de vordering op de instelling die dit eigendom had ontvreemd en in veel gevallen te gelde had gemaakt, op de Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS), de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA), de Niederländische Grundstücksverwaltung (NGV), het Commissariaat voor de niet-commerciële verenigingen en stichtingen (CNCV) of de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (DRT). Het is begrijpelijk dat de gedeposeerden in de regel de voorkeur gaven aan de eerste uitkomst; dit kwam overeen met het ideaal van volledig rechtsherstel en betekende tevens dat de vermogenswaarde voor 100% gecompenseerd werd. De tweede uitkomst betekende dat de omvang van de schadeloosstelling mede bepaald werd door de waarde van de boedel van de roofinstelling. In de praktijk is de eerste uitkomst echter in een minderheid van de gevallen gerealiseerd, zoals uit onderstaand overzicht blijkt.

Mate waarin en wijze waarop rechtsherstel heeft plaatsgevonden bij de vier belangrijkste door de Commissie onderzochte onderdelen van de roof (samengevat en vereenvoudigd):

1. Geld en banktegoeden (totale roof ca fl. 50 miljoen): in vrijwel alle gevallen vordering op LVVS, in 1956 vastgesteld op 90% (al in 1946-48 waren vorderingen tot maximaal fl. 1000,- uitgekeerd);
2. Hypotheken (totale roof fl. 21 tot fl. 23 miljoen): in de meerderheid der gevallen een vordering op de NGV waarop uiteindelijk ruim 75% is uitgekeerd (40% vanaf 1950, 25% vanaf 1953 en ruim 10% in 1957);
3. Effecten (totale roof naar schatting ca fl. 300 miljoen): in ongeveer de helft der gevallen een vordering op LVVS, die na het Plan '53 veranderde in een aanbod door het Waarborgfonds waarbij 90% van een volledige schadeloosstelling werd uitgekeerd (inclusief koersstijging sinds 1941 en alle na 31 december 1941 gederfde vruchten, zoals dividenden); de uitkeringen vonden plaats in 1953-54. In de andere helft van de gevallen kreeg de gedeposeerde (een duplicaat van) het oorspronkelijke effect terug of volledige schadeloosstelling;
4. Polissen van levensverzekeringen (totale roof naar schatting ruim fl. 26 miljoen): in meerderheid der gevallen herstel der polissen, na bijbetaling van achterstallige premies door gedeposeerden; verzekeringsmaatschappijen ontvingen een claim op LVVS voor door hen betaalde afkoopsommen.

Aanvullend kan opgemerkt worden dat:

- bij de arbeidspensioenen meestal een procedure werd gevolgd die conform de polissen van levensverzekeringen was;
- bij de ambtenaren een volledige schadeloosstelling voor het tijdens de bezetting gemiste inkomen werd uitgekeerd (wettelijke regeling van 1946);
- bij de sociale verzekeringen rechtsherstel van tijdens de oorlogsjaren ten onrechte niet uitbetaalde uitkeringen slechts op bescheiden schaal heeft plaatsgevonden;
- bij verenigingen en stichtingen (van joodse origine of met veel joodse leden) die geliquideerd zijn, in het bijzonder de begrafenisverenigingen, het rechtsherstel in de onderzochte gevallen veel te wensen heeft overgelaten; de verenigingen die waren geliquideerd door de CNCV ontvingen in het kader van het rechtsherstel slechts ruim 71% van hun vordering; het is bovendien veelal onduidelijk op welke manier leden resp. belanghebbenden schadeloos gesteld zijn; in het algemeen kan gesteld worden dat bij begrafenisverenigingen systematiek in het rechtsherstel ontbrak.

Dit overzicht, dat de belangrijkste bevindingen van de deelrapporten zeer beknopt samenvat - de lezer wordt uitdrukkelijk verwezen naar de verschillende rapporten, aangezien in elk onderdeel tal van nuances en uitzonderingen zijn aan te treffen -, leidt tot een aantal conclusies.

De verschillende deeloperties waarin het rechtsherstel vanaf 1945 is uiteengevallen, hebben tot sterk uiteenlopende vormen van rechtsherstel geleid. Alleen in het geval van de levensverzekeringopolissen (en vermoedelijk bij de meeste arbeidspensioenen) werd de gedeposeerde systematisch feitelijk hersteld in zijn rechten, overigens nadat krachtig verzet van de verzekeringsmaatschappijen, ingegeven door vrees voor de gevolgen voor de solvabiliteit, tegen een dergelijke oplossing was gestrand op de uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel. In de meeste overige gevallen bestond het rechtsherstel in de regel uit het verkrijgen van een vordering op LVVS of NGV, hetgeen een belangrijk vermogensverlies impliceerde, nl. uiteindelijk 10% voor hen die een vordering op LVVS kregen en 25% voor de eigenaren van hypotheek. Daarbij moet een aanzienlijk verlies aan potentiële inkomsten uit de vermogenswaarden opgeteld worden; de uitkeringen geschieden immers grotendeels ongeveer 10 jaar na de oorlog. Opvallend in dit verband is dat de verzekeringsmaatschappijen bij de betaling van achterstallige premies over de oorlogsjaren wel rente in rekening brachten, maar dat over de uitbetaling van achterstallige uitkeringen pas deden nadat de claim was ingediend en de nodige bewijsstukken waren overlegd, hetgeen in overeenstemming was met uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel. Alleen de eigenaren van effecten - in vermogen uitgedrukt de belangrijkste groep - konden dankzij het plan '53 wel rekenen op schadeloosstelling van (90% van) de 'vruchten' van hun effecten. Het voor rechtsherstel gekozen systeem, namelijk dat de gedeposeerden in een zeer groot deel der gevallen schadeloosstelling verkregen uit de boedels van de verschillende roofinstellingen, hield per definitie een ongelijke behandeling van verschillende groepen gedeposeerden in; bezitters van polissen en effecten kwamen er, na veel conflicten en spanningen, redelijk goed vanaf, terwijl de hypotheekbezitters slechts een betrekkelijk magere uitkering uit de NGV-boedel ontvingen.

De uiteindelijke materiele uitkomst van het rechtsherstel met betrekking tot effecten is bevredigend geweest. Maar, zoals het deelrapport effecten duidelijk maakt, de totstandkoming en uitvoering van de naoorlogse regelgeving met betrekking tot effecten waren op bepaalde punten niet in overeenstemming met grondgedachten van de Nederlandse rechtsorde. Zo was het onjuist dat de Vereniging voor de Effectenhandel, die zich in de oorlogsjaren weinig eervol had gedragen, een zo grote invloed heeft gehad op het rechtsherstel en zo nauw bij het beleid werd betrokken, ook als men zich realiseert dat de feitelijke kennis van de materie in hoge mate daar geconcentreerd was. Het gaat daarbij om de volgende punten:

- a. de grote invloed op de totstandkoming van F 272 (het besluit van 16 november 1945 tot wijziging van het Besluit Herstel Rechtsverkeer);
- b. de rechtsprekende functie van de afdeling Effectenregistratie waarin de Vereniging sterk vertegenwoordigd was;
- c. het gebrek aan medewerking door de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel aan gedeposeerden teneinde hen in staat te stellen een rechtsherstel- of een schadevergoedingsclaim in te dienen op basis van artikel 59 E 100 (Besluit Herstel Rechtsverkeer van 17 september 1944).

Door deze combinatie van ontwikkelingen, waardoor de Vereniging voor de Effectenhandel een dominante rol ging spelen in het rechtsherstel, kwam tot 1953 van feitelijk rechtsherstel in de vorm van de teruggave van het geroofde goed - zelfs daar waar kwade trouw bij de aankoop van joodse effecten aannemelijk was - zo goed als niets terecht. Overigens dient hieraan toegevoegd te worden dat de Staat actief of passief ingestemd heeft met deze ontwikkelingen, en dat bovendien het optreden van de minister van Financiën op het punt van de vergoeding van het zich in de boedels van de LVVS en de VVRA bevindende Duitse schatkistpapier niet van een wezenlijk andere houding ten opzichte van de claims van de gedeposeerden getuigde. De Commissie zou met betrekking tot dit punt dan ook van een medeverantwoordelijkheid willen spreken.

Zeker onjuist is het feit dat de Vereniging voor de Effectenhandel besloot tot een beursstaking en slechts bereid was deze te beëindigen indien de aansprakelijkheid van de leden voor de gedurende de oorlogsjaren verrichte effectentransacties zou worden opgeheven, zulks behoudens in zeer bijzondere omstandigheden. Dat de toenmalige Minister van Financiën uiteindelijk met een voorstel is gekomen dat voor gedeposeerden goed uitwerkte, doet niet af aan het feit dat daarmee een grove inbreuk werd gemaakt op het principe van een onafhankelijke rechtspraak en op het principe dat wie onjuiste handelingen heeft verricht hierdoor schadelijk wordt. Klaarblijkelijk heeft de Minister in 1953, door te doen wat in zijn ogen nodig was om het beursverkeer te continueren, het functioneren van de Amsterdamse beurs andermaal laten prevaleren boven de inbreuk die aldus gemaakt werd op de rechtsherstelsystematiek. Dit beleid kan naar het oordeel van de Commissie evenwel niet rechtvaardigen, dat bij de uitvoering van het plan '53 ook die leden van de Vereniging voor de Effectenhandel tegen schadeclaims werden beschermd van wie met zekerheid of een zeer grote mate van waarschijnlijkheid kon worden aangenomen dat zij opzettelijk van Liro afkomstige stukken hadden aangekocht. Daarbij denkt de Commissie met name aan die leden die 'Amerikaantjes' met de speciale provisie van Rebholz kochten, voorts aan die instellingen die in van Liro afkomstige eigen aandelen hebben gehandeld, zoals in het deelrapport Effecten uitvoerig wordt toegelicht.

Opgemerkt moet echter worden dat het effectenrechtsherstel in deze 'uniek' is, in de zin dat dit het enige voorbeeld is van evidente spanningen tussen de feitelijke uitvoering van de regelgeving met betrekking tot het rechtsherstel en de Nederlandse rechtsorde. Op de andere onderzochte hoofdterreinen (particuliere tegoeden bij banken, verzekeringen, etc.) kan naar het oordeel van de Commissie niet of in veel mindere mate worden gesproken van evidente spanningen tussen rechtsherstel en Nederlandse rechtsorde. Wel kan men vragen stellen bij het feit dat op het punt van de sociale verzekeringen geen regelgeving tot stand is gekomen, terwijl deze eveneens voor verenigingen en stichtingen waarvan het vermogen gedurende de oorlog geroofd was, veel te wensen overgelaten heeft. Het is echter opvallend dat er in de naoorlogse periode vrijwel geen aandacht voor deze in kwantitatief opzicht minder belangrijke vormen van rechtsherstel is geweest.

Een vraag die bij het onderzoek van de Commissie centraal heeft gestaan, betreft welke tegoeden, rechten op polissen of andere vermogenswaarden van slachtoffers of gedupeerden tengevolge van maatregelen uit de bezettingstijd dan wel het feitelijk rechtsherstel ten onrechte thans nog bij banken, verzekeringsmaatschappijen of de Staat zouden kunnen berusten. Aangaande tegoeden bij banken werd al in het eerste rapport geconcludeerd dat de mogelijkheid dat bij Nederlandse banken miljoenen aan 'slapende tegoeden' achter zijn gebleven moet worden uitgesloten; vrijwel alle banktegoeden van joodse oorlogsslachtoffers zijn, zo wees dit onderzoek uit, naar Liro overgemaakt, en daarmee na de oorlog onderdeel geworden van het rechtsherstel. Slechts op geringe schaal, zo heeft ook nader onderzoek naar de desbetreffende bronnen uitgewezen, zijn er dergelijke banktegoeden bij de banken achtergebleven. Ten overvloede zij opgemerkt dat het buiten de taakopdracht van de Commissie viel om onderzoek te doen naar de tegoeden op rekeningen die door Nederlandse ingezetenen, in het bijzonder ten gevolge van de kapitaalvlucht van 1939/40, werden aangehouden bij niet-Nederlandse bankinstellingen in het buitenland.

Een vergelijkbare conclusie, dat geen belangrijke bedragen zijn achtergebleven, dringt zich op ten aanzien van de hypotheek. Ook daar was de systematiek van de roof zodanig dat, gegeven de officiële registratie van de hypotheek in het hypotheekregister, vrijwel alle joodse hypotheek bij de NGV terecht zijn gekomen, en daarmee na de oorlog onderdeel zijn geworden van rechtsherstel.

De systematiek van effectenroof en effectenrechtsherstel - inclusief de zeer omvangrijke effectenregistratie - maakt een vergelijkbare conclusie aannemelijk. Wel is het mogelijk dat effecten die door thuisbewaarders aan de roof zijn onttrokken door deze te verstoppen of bij 'bewaarders' onder te brengen, en die na de oorlog niet meer door de oorspronkelijke eigenaren zijn opgevraagd en vervolgens niet bij de effectenregistratie zijn aangemeld, in het manco terecht zijn gekomen. Dit manco is aan de Staat toegevalen. De omvang van dit deel van het manco, dat overigens grotendeels bestond uit vijandelijk bezit, is waarschijnlijk gering geweest. Alleen het onderzoek aangaande de levensverzekeringen heeft aangetoond dat in dit geval de mogelijkheid bestond om polissen niet aan te melden bij Liro, wat op enige schaal door verzekeringsmaatschappijen gedaan is. Dit betrof in het bijzonder de zogenaamde volksverzekeringen. Daardoor onttrokken deze polissen zich ook aan de systematiek van het rechtsherstel.

Strikt genomen is bij de verzekeringsmaatschappijen tevens achtergebleven het verschil tussen de verzekerde waarde en de afkoopwaarde van de onbeërfde nalatenschappen die naar de Staat zijn overgemaakt (in het kader van de zgn. 'Veegens-gelden'). De coulantie van de Staat op dit punt, die immers toeliet dat de verzekeringsmaatschappijen niet de volledige verzekerde waarde op deze nalatenschappen uitkeerden maar slechts ongeveer 25% daarvan, de geschatte afkoopwaarde, moet gezien worden tegen de achtergrond van het feit dat de verzekeringsmaatschappijen bij het rechtsherstel van de levensverzekeringspolissen genoegzaam moeten nemen met een vordering op LVVS, waarop, na geruime tijd, uiteindelijk 90% uitbetaald werd. Overigens was de 'Veegens-regeling' zorgvuldig in de zin dat wanneer zich alsnog rechthebbenden meldden, de polis alsnog hersteld kon worden en de verzekeringsmaatschappij alsnog de aan de Staat betaalde afkoopsom kon terugvorderen, hetgeen in ongeveer één-derde van de gevallen gebeurd is. Opgemerkt kan nog worden dat deze regeling op geen enkele wijze de gedeposeerden geschaad heeft.

Van wat andere orde is het feit dat de wetgever bij Wet van 10 maart 1976 tot opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel het batig saldo van het Waarborgfonds ad fl. 11,5 miljoen aan de algemene middelen heeft toegevoegd. Zoals in het rapport over de effecten uitvoerig wordt aangetoond, kan de juistheid van deze beslissing aangevochten worden omdat de oorzaak van dit batig saldo was dat er uit Duitse bronnen gelden beschikbaar kwamen (vergoeding van Schatzanweisungen en overschotten op W-claims) die bedoeld waren voor crediteuren van LVVS en VVRA, respectievelijk joodse oorlogsslachtoffers. Bovendien kunnen bij de voorbereiding van het betreffende wetsvoorstel en de parlementaire behandeling vragen worden gesteld omtrent het foutief of in elk geval onvolledig informeren van de Tweede Kamer en het niet raadplegen van direct betrokkenen (de joodse gemeenschap). Wat de positie van de Staat betreft moet verder worden vastgesteld dat aan de Staat zijn toegevalen, overigens geheel conform de wettelijke regelingen:

- de zgn. Veegens-gelden ten bedrage van uiteindelijk fl. 0,43 miljoen;
- een bedrag van fl. 1,54 miljoen aan vermoedelijk joodse onbeheerde nalatenschappen welke zijn afgewikkeld door de Dienst Domeinen, alsook een moeilijk te schatten bedrag aan joodse nalatenschappen, vermoedelijk in dezelfde orde van grootte (richting fl. 2 miljoen), dat in de Consignatiekas terechtgekomen is, maar waarvoor in 1985 een compensatie van fl. 2,01 miljoen geschonken is aan drie joodse doelen;
- de boedel van het NBI ten bedrage van fl. 2,9 miljoen;
- het onbekende maar waarschijnlijk geringe aandeel van het manco dat bestaat uit niet aangemeld effectenbezit van joodse gedeposeerden.

Hoewel op deze punten door het onderzoek van de Commissie en van anderen veel nieuwe feiten naar boven zijn gebracht, is de Commissie echter van mening dat hiermee nog niet een bevredigend totaalbeeld is ontstaan. Een lacune in het thans door de verschillende commissies uitgevoerde onderzoek betreft de joodse ondernemingen, in het bijzonder voor zover deze afzonderlijke rechtspersonen waren. De onderzoekers van de Commissie hebben zich vanwege de taakopdracht van de Commissie alleen systematisch bezig gehouden met de effecten, de banktegoeden, de private verzekeringen en andere vermogenswaarden van particulieren. Zij deden dat echter niet met betrekking tot de joodse ondernemingen die tijdens de oorlog of

geliquideerd of onder het toezicht van een Verwalter gesteld zijn. In de loop van het onderzoek heeft de Commissie haar benadering ter kennis gebracht van de bij dit onderzoek betrokken instanties (de Commissie Van Kemenade en de Minister van Financiën) met welke benadering werd ingestemd. Aannemelijk is dat joodse oorlogsslachtoffers langs deze weg, door de liquidatie of onder beheerstelling van hun bedrijven, mogelijk belangrijke vermogensverliezen hebben geleden, waarvan rechtsherstel in veel gevallen niet of slechts in geringe mate plaats heeft gevonden. Bovendien is het denkbaar dat langs deze weg effecten, banktegoeden en andere vermogenswaarden zijn ontvreemd waarvan niet duidelijk is of deze door de systematiek van het rechtsherstel weer bij de oorspronkelijke eigenaren terecht zijn gekomen. Kortom, de Commissie stelt vast dat het feit dat op dit punt geen systematisch onderzoek naar roof en rechtsherstel heeft plaatsgevonden, een lacune in de thans beschikbare kennis betekent.

Daar moet aan toegevoegd worden dat het onderzoek van de Commissie zich overeenkomstig de opdracht heeft gericht op de systematiek van het rechtsherstel en uitdrukkelijk niet gericht is geweest op individuele gevallen. Absolute zekerheid dat er geen bepaalde saldi, effecten of andere vermogenswaarden buiten deze systematiek zijn gebleven, kan op basis van dit onderzoek niet gegeven worden.

Beleidsaanbevelingen

1. Met betrekking tot het rechtsherstel van effecten heeft de Vereniging voor de Effectenhandel op cruciale momenten gebruik gemaakt van het economisch belang van een ongestoord beursverkeer om regelingen, beleid en eigendomsbeslissingen af te dwingen die niet in overeenstemming waren met het Nederlandse rechtsgevoel en dat ook thans nog niet zijn. Het wettelijk systeem van rechtsherstel hield immers in dat in geval van verkrijging te kwader trouw de betrokkene schadeplichtig was op grond van Artikel 59 van E 100. Het dreigen met de beurstaking heeft ertoe geleid dat beurshandelaren die te kwader trouw in joodse aandelen gehandeld hadden niet meer aansprakelijk gesteld zouden worden voor deze handelingen en zeer zelden schadevergoeding hebben betaald en dat de bedragen die zij eventueel betaald zouden moeten hebben door het Waarborgfonds zijn voldaan. De Commissie is van oordeel dat het de Vereniging of de instelling die maatschappelijk gezien voor haar in de plaats is getreden, de AEX Exchanges, zou passen naar voren te brengen dat de Vereniging zich verre van positief heeft opgesteld met betrekking tot de claims van gedeposedeerden en dat zij tevens haar spijt betuigt over de druk die de Vereniging op de overheid heeft uitgeoefend met een beurstaking, waarbij de belangen van de gedeposedeerden werden achtergesteld bij de belangen van de leden van de Vereniging die zich in de oorlogsjaren onjuist hadden opgesteld. Voorts is de commissie van oordeel - hoewel zulks, zoals eerder naar voren gebracht, niet valt binnen haar taakopdracht - dat de Vereniging of haar opvolger alsnog dient te erkennen dat het toelaten van Liro als beurslid en de daarop volgende handel in Liro-stukken onder auspiciën van de Vereniging onjuist zijn geweest. Hoewel de Vereniging na de oorlog een bedrag van fl. 3 miljoen heeft gestort in het Waarborgfonds, zou de Commissie, in het licht van het in dit rapport bekritiseerde

maatschappelijk handelen van de Vereniging en een belangrijk deel van haar leden, het alleszins juist achten indien de Vereniging of de AEX Exchanges zou besluiten, ter afsluiting van het haar regarderend deel van het feitelijk rechtsherstel inzake effecten, een bedrag ter beschikking te stellen aan de joodse gemeenschap. Met het ter beschikking stellen van dit bedrag zouden dan tevens worden vereffend de extra 'Rebholz-commissies' die met de handel in 'Amerikaantjes' verdiend zijn. Het is de Commissie niet mogelijk terzake van de omvang van een zodanig gebaar een cijfermatig onderbouwd exact advies te geven. De Commissie beperkt zich er dan ook toe om te spreken van - zoals ook bij de hiervoor vermelde storting in het Waarborgfonds van fl. 3 miljoen kan worden gedaan - een bedrag in de orde van grootte van een aantal miljoenen guldens. De Commissie benadrukt bovendien het symbolisch karakter van een dergelijk bedrag.

Daarnaast is de Commissie van oordeel dat het juist zou zijn indien die banken die in de oorlogsjaren hun eigen aandelen van Liro al of niet via een stroman hebben gekocht en vervolgens doorverkocht, de joodse gemeenschap eveneens een bedrag ter beschikking zouden stellen, voor zover zij binnen het kader van het rechtsherstel niet reeds een bedrag hebben voldaan aan gedeposeerden. Daarbij zou als uitgangspunt genomen moeten worden een bedrag van 10% van de hoogste koers van die aandelen in 1953-1954.

De Commissie adviseert de Vereniging voor de Effectenhandel c.q. AEX Exchanges respectievelijk de betrokken banken om, alvorens tot besluitvorming over te gaan, de joodse gemeenschap, die maatschappelijk gezien de gedeposeerden vertegenwoordigt, te horen. Voorts ware de Minister van Financiën te raadplegen.

2. Een tot op zekere hoogte vergelijkbaar gebaar mag van de Staat, die natuurlijk de eindverantwoordelijkheid droeg voor het rechtsherstel, verwacht worden. Daarbij moet een rol spelen het feit dat de Staat, los van het hierna apart te behandelen saldo van het Waarborgfonds, op verschillende momenten niet onbelangrijke bedragen aan de algemene middelen heeft kunnen toevoegen die direct of indirect afkomstig waren uit de systematiek van roof en rechtsherstel (de in het voorgaande genoemde zgn. Veegens-gelden ten bedrage van uiteindelijk fl. 0,43 miljoen, een bedrag van fl. 1,54 miljoen aan vermoedelijk joodse onbeheerde nalatenschappen welke zijn afgewikkeld door de Dienst Domeinen, alsook een moeilijk te schatten bedrag aan joodse nalatenschappen, vermoedelijk in dezelfde orde van grootte (richting fl. 2 miljoen), dat in de Consignatiekas terechtgekomen is, de boedel van het NBI ten bedrage van fl. 2,9 miljoen en het onbekende deel van het manco dat bestaat uit niet aangemeld effectenbezit van joodse gedeposeerden). De Commissie merkt in dit verband wel op dat de Staat fl. 26 miljoen heeft bijgedragen aan het op herstel van het beursverkeer gerichte plan '53 en in 1985 een schenking deed van fl. 2,01 miljoen aan drie joodse doelen. De Commissie denkt hierbij ook aan het feit dat op het vlak van de sociale verzekeringen geen rechtsherstel in formele zin heeft plaatsgevonden en dat daardoor een, door de Commissie overigens niet op basis van het deelrapport op enigerlei wijze exact te bepalen, bedrag aan rentezegels of op andere wijze betaalde verzekeringspremies niet tot uitkeringen aan vervolgden heeft geleid.

3. De Commissie beveelt aan de door regering en parlement genomen beslissing om het batig saldo van het Waarborgfonds ad fl. 11,5 miljoen te doen afvloeien naar de algemene middelen, gegeven de concrete herkomst van deze middelen en de besluitvorming terzake, ongedaan te maken.

4. Ofschoon er geen ernstige gebreken zijn geconstateerd bij het rechtsherstel aangaande levensverzekeringen, beveelt de Commissie met betrekking tot de wèl vastgestelde lacunes in de feitelijke systematiek van het rechtsherstel het maken van een gebaar in de richting van de joodse gemeenschap aan, in het bijzonder door het Verbond van Verzekeraars. Deze lacunes betreffen in de eerste plaats de levensverzekeringen, in het bijzonder de volksverzekeringen, die in bepaalde gevallen tijdens de oorlog niet zijn aangemeld en daardoor, als de polishouder tijdens de oorlog overleden was en geen erfgenamen had die opkwamen voor de waarde van de polis, aan de desbetreffende verzekeringsmaatschappij vervallen kunnen zijn. In de tweede plaats betreffen deze lacunes het onvolledige rechtsherstel ten aanzien van uitvaartverzekeringen.

De Commissie acht het denkbaar dat bij dit gebaar ook rekening wordt gehouden met het feit dat in het kader van het zgn. Veegens-akkoord door de Staat genoeg is genomen met de betaling van een bedrag op basis van de afkoopwaarde van de desbetreffende verzekeringen in plaats van de verzekerde waarde.

Bij de vaststelling van het gebaar ware de laatste alinea van aanbeveling 1 in acht te nemen.

5. De Commissie beveelt aan dat, aansluitend op het thans gepubliceerde onderzoek, de banken en commissionairs een systematische inventarisatie van alle depots en saldi op 'tussenrekeningen' die betrekking hebben op de oorlogsjaren laten maken. Daartoe zou door De Nederlandsche Bank aan een groot accountantsbureau de opdracht verstrekt moeten worden de resultaten van een zodanig actie te controleren en deze op naam te publiceren. De Commissie beveelt tevens aan dat door de verzekeringsmaatschappijen een vergelijkbaar onderzoek gedaan wordt naar uit deze periode daterende polissen die noch direct noch indirect tot uitkering gekomen zijn. In dit geval zou de opdracht tot het controleren en publiceren van deze gegevens door de Verzekeringskamer verstrekt moeten worden. Zoals wij vermeldde is de kans dat hierdoor nog substantiële depots of saldi of grote aantallen polissen worden aangetroffen gering, maar alleen langs deze weg kan de bestaande onzekerheid over individuele gevallen voor zover mogelijk weggenomen worden.

6. Uit het onderzoek van de Commissie is duidelijk geworden dat een betere regelgeving op het punt van de niet-traceerbare eigenaren van vermogenswaarden van belang moet worden geacht. Daarbij kan gedacht worden aan het publiceren van de namen van onvindbare crediteuren, bijvoorbeeld een jaar voordat de saldi toegevoegd worden aan de reserves van de bank. Gaarne herinnert de Commissie de Ministers van Justitie en Financiën aan het feit dat bij de behandeling van de Wet op de consignatie van gelden in 1979 gesteld is dat de problematiek van de 'onvindbare crediteuren' van de banken in studie genomen zou

worden. Hoewel dit strikt genomen buiten de taakopdracht van de Commissie ligt, adviseert de Commissie de toezegging alsnog uit te voeren dan wel gemotiveerd aan te geven waarom dit thans niet meer relevant zou zijn.

Leiden, 2 november 1999,

de Voorzitter,

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized loop followed by a series of smaller, connected strokes that form the letters 'Scholten'. The signature is written over a horizontal line.

mr. W. Scholten

Bijlage

Samenstelling van de commissie

Mr. W. Scholten (voorzitter)
Mr. R. Hazelhoff
Drs. J.A. Sillem
Dr. G. Zoutendijk

Ondersteuning van de commissie

Prof. dr. P.W. Klein (secretaris, t/m december 1998)
Prof. dr. J.L. van Zanden (adviseur, vanaf januari 1999)

Onderzoeksteam

De volgende personen waren gedurende kortere of langere tijd als bezoldigde krachten bij het onderzoek betrokken:

Mw. L.F. Ahlers
Mw. mr. M.A. de Boer
Drs. W.P.R.A. Cappers
Mw. mr. Ch. Engel
Mw. dr. R. Grüter
Prof. dr. P.W. Klein (wetenschappelijke leiding, t/m december 1998)
Mr. drs. P.H.J. Körver
Dr. J.L. van der Pauw (wetenschappelijke leiding, vanaf januari 1999)
Mw. R. Ramawadh Doebe
Mw. drs. Y. Tomala
Mr. drs. W.J. Veraart
Mw. G. van Woerden

Inleiding

J.L. van der Pauw

Inhoud

1.	Kort overzicht	22
2.	Opzet en inrichting van het onderzoek vanaf 1 januari 1999	23
3.	De reacties op het Eerste Rapport	24
4.	Toelichtingen bij het deelrapport Banken	25

1. Kort overzicht

Het 'Eerste rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland', gepubliceerd op 16 december 1998, bevatte reeds uiteenzettingen omtrent de instelling, het doel en de werkwijze van de commissie en omtrent de opzet, de inrichting en de centrale vraagstelling van het onderzoek.¹ Ter ondersteuning van een goed begrip van het doel, de focus en de afbakening van het gehele onderzoek, zoals die zowel formeel als feitelijk gegolden hebben, worden op deze plaats enkele elementen uit de voornoemde uiteenzettingen in het kort naar voren gebracht.

1e. De commissie kreeg bij haar installatie op 13 juli 1997 als taakopdracht "een onderzoek te verrichten naar de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij banken en verzekeraars in Nederland. Daarbij kan aan de orde komen de rol van banken en verzekeraars, alsmede waar relevant de rol van de overheid". Zoals op 24 november 1997 door de voorzitter aan de pers werd uiteengezet, zou de commissie zich, gegeven deze taakopdracht, onthouden van een op specifiek individuele gevallen toegespitst onderzoek.

2e. Het onderzoek richtte zich niet op de geschiedenis van 'roof en rechtsherstel' als zodanig. Centraal stond de vraag naar aard en omvang van eventueel thans nog te vorderen categorieën van financiële tegoeden.

3e. Als onderzoeksrubrieken waren aanvankelijk bepaald: geld (chartaal en giraal) en verzekeringen (levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen). In maart 1998 werd dit op verzoek van de minister van Financiën uitgebreid met de rubrieken effecten, rechten (patentrechten, auteursrechten en overige rechten), uitkeringen volgens sociale verzekeringen en vorderingen/debiteuren; deze rubrieken zijn te relateren aan het begrip financiële tegoeden, maar liggen veelal buiten het terrein van banken en verzekeraars.

In het Eerste Rapport van de commissie (december 1998) werden de resultaten gerapporteerd van de onderzoeken inzake de volgende onderwerpen:

- Banken: Particulier geldelijk vermogen
- Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen
- Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren
- Octrooirechten
- Auteursrechten
- Hypotheken.

In het Eindrapport worden daaraan de resultaten van de volgende onderzoeken toegevoegd:

- Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen
- Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen
- Effecten.

¹ Zie 'Woord vooraf' en 'Inleiding' in het *Eerste rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek tegoeden WO-II in Nederland*, welke onderdelen volledig en ongewijzigd in dit Eindrapport zijn opgenomen.

2. Opzet en inrichting van het onderzoek vanaf 1 januari 1999

Na de publicatie van het Eerste Rapport van de commissie, in december 1998, heeft prof. dr. P.W. Klein zijn werkzaamheden voor de Commissie Scholten moeten beëindigen (zie: Woord vooraf). De leiding van het onderzoek en de wetenschappelijke verantwoordelijkheid daarvoor zijn per 1 januari 1999 overgenomen door dr. J.L. van der Pauw, die reeds van aanvang af (per 1 oktober 1997) als onderzoeker voor de commissie werkzaam was.

Het onderzoekswerk vanaf 1 januari 1999 bestond in hoofdzaak uit het voortzetten en afronden van de drie reeds lopende onderzoeken naar de deelonderwerpen verzekeringen, sociale verzekeringen en effecten, die elk voor zich onverwachte inhoudelijke problemen met zich mee brachten en daardoor aanzienlijk meer tijd vergden dan was voorzien. Het tijdstip van publicatie van het Eindrapport, aanvankelijk gepland omstreeks eind juni, moest daarom naar het najaar van 1999 worden verschoven. Naast het werk aan de genoemde drie deelonderwerpen, is nader onderzoek verricht naar enkele aspecten van de deelonderwerpen die in het Eerste Rapport aan de orde kwamen en zijn de desbetreffende deelrapporten op enkele punten toegelicht, aangevuld of bijgesteld. Daarbij is getracht, voorzover dat binnen de mogelijkheden en de taakopdracht van de commissie lag, zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de vraag naar nadere informatie die de commissie, met name vanuit joodse kring, heeft bereikt.

Op de opzet en de inrichting van het onderzoek, zoals beschreven in de Inleiding bij het Eerste Rapport (§ 2), is vanaf januari 1999 in grote lijnen voortgebouwd. Er zijn dus onderzoekstechnisch geen fundamentele wijzigingen in de aanpak aangebracht. Wel heeft de commissie de behoefte onderkend aan een nadere verantwoording van bepaalde aspecten van het onderzoek. Dit betrof met name de opheffing van de anonimiteit van de banken in de tekst en de bronnen van het desbetreffende deelrapport en een uiteenzetting over het doel, de uitvoering en het resultaat van de in december 1997 gehouden enquête onder banken en verzekeringsmaatschappijen. Een en ander zal in het navolgende aan de orde komen. Voor de drie deelonderwerpen die niet eerder dan in het Eindrapport aan de orde zouden komen, heeft de gebleken behoefte aan meer toelichting en verantwoording van het onderzoek betekend dat hierop kon worden ingespeeld. Zo zijn bijvoorbeeld in het deelrapport Verzekeringen de namen van de maatschappijen niet geanonimiseerd, terwijl over het algemeen in de genoemde drie rapporten veeleer gekozen is voor een uitvoeriger uitleg of een bredere belichting van bepaalde zaken dan voor beperking tot de essentie daarvan. Wat de verslaglegging betreft, is dus, vergeleken met de totstandkoming van het Eerste Rapport, het accent in zekere mate verschoven van een doelbewust kernachtige rapportage naar een wat bredere uiteenzetting van de materie.

Voor een goed begrip van de totstandkoming van de verschillende deelrapporten is het van belang de positie van de onderzoekers ten opzichte van de leden der commissie - die zelf geen onderzoek verrichtten - duidelijk uiteen te zetten. De onderwerpen van onderzoek zijn aangegeven in de taakopdracht van de commissie. De meer gedetailleerde afbakening van elk van die onderwerpen (banktegoeden, verzekeringen, effecten, enz.) geschiedde door de commissie in nauw overleg met de onderzoekers. De onderzoekers hebben vervolgens zelfstandig bepaald op welke wijze zij hun onderzoek wilden inrichten, welke conclusies zij daaruit meenden te moeten trekken en hoe - met welke accenten en met welke nuances - zij die conclusies wensten te formuleren. De beleidsaanbevelingen zijn voor verantwoordelijkheid van de commissie.

3. De reacties op het Eerste Rapport

De reacties op het Eerste Rapport van de commissie, waarbij in het bijzonder kan worden gedacht aan de op 8 februari 1999 gepubliceerde 'Interim-reactie' van het Centraal Joods Overleg², hebben aanleiding gegeven een aantal toelichtingen en aanvullingen op de reeds uitgebrachte deelrapporten in het Eindrapport op te nemen. Deze aanpassingen zijn verwerkt in of toegevoegd aan de genoemde deelrapporten, zoals ter plekke duidelijk is aangegeven; de reeds gepubliceerde deelrapporten zijn voor het overige ongewijzigd in het Eindrapport opgenomen.

De kritiek die de commissie heeft bereikt, gold vooral het rapport over de banken. Dit rapport heeft onder sommigen, met name in joodse kring, onvrede gewekt ten aanzien van de conclusie dat het hoogst onwaarschijnlijk is dat de Nederlandse banken zich met betrekking tot het particuliere geldelijke vermogen in aanzienlijke mate en stelselmatig hebben verrijkt ten koste van joodse oorlogsslachtoffers. In de algemene inleiding van het Eerste Rapport werd er al op gewezen dat de onderzoekers zich terdege bewust waren van het feit dat de conclusie dat er bij de banken nauwelijks tegoeden van oorlogsslachtoffers waren achtergebleven geenszins strookte met de voorstelling van zaken zoals die in de recente publiciteit [uit 1998] aangaande het rechtsherstel tot uitdrukking was gekomen. In die publiciteit was namelijk de verwachting gewekt, kennelijk op basis van een (ten onrechte) veronderstelde analogie met de Zwitserse banken, dat ook in Nederland nog aanzienlijke claims bij de banken konden worden ingediend. De commissie heeft bij de presentatie van haar rapport de onjuistheid van deze analogie uitgelegd, zowel in de inleiding bij monde van de voorzitter als in het persbericht. In dit laatste viel te lezen:

"In tegenstelling tot bijv. de Zwitserse banken, die over het geheel genomen slechts te maken hadden met het toestromen van joods vermogen, hebben de Nederlandse banken in de oorlog en in de periode daar direct aan voorafgaand slechts te maken gehad met het wegstromen van joods vermogen. Vanaf augustus 1941 geschiedde dit wegstromen onder dwang van de steeds verder aangescherpte verordeningen van de Duitse bezetter : het proces van de roof. Hierbij werd onder meer een bedrag van ca. f 50 miljoen buitgemaakt dat vrijwel geheel afkomstig was van naar Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro) overgeboekte joodse banktegoeden. Opgemerkt zij dat de banken zich in het algemeen afwijzend hebben opgesteld tegen gedwongen overboeking naar Liro.

Daarnaast zijn er ook duidelijke aanwijzingen dat reeds voordien, dwz. vanaf eind jaren dertig tot tenminste aan het begin van de bezetting, sommige joodse burgers, met name de meer kapitaalkrachtigen, een aanzienlijk deel van hun vermogen bij Nederlandse banken hebben weggehaald en elders - bijvoorbeeld in de Verenigde Staten - in veiligheid hebben gebracht.

Het vrijwel volledig wegstromen van joods vermogen betekende dat na de oorlog bij de Nederlandse banken slechts in zeer geringe mate sprake was en kón zijn van achter-

² Centraal Joods Overleg, *Tweede Wereldoorlog - Roof en rechtsherstel - Interim-reactie Centraal Joods Overleg*, 1999.

gebleven joodse tegoeden. Voorzover zich voor deze weinige tegoeden geen eigenaars meer meldden en geen rechthebbenden meer konden worden opgespoord, vervielen zij na dertig jaar geheel overeenkomstig de wettelijke bepalingen aan de banken. Het ging hierbij niet alleen om zeer weinige gevallen (in de orde van tientallen), maar ook om in de regel kleine bedragen, meestal onder de f 100,-."

Deze uiteenzetting in het persbericht werd expliciet gegeven teneinde reeds op het tijdstip van de presentatie van het rapport kort aan te geven wat de oorzaak was van het grote verschil tussen enerzijds de bevindingen van het onderzoek ten aanzien van de banken en anderzijds de voorstelling van zaken die tot dusver was gegeven in de publiciteit en de verwachtingen die daarbij - naar het oordeel van de commissie ten onrechte - waren gewekt.

In februari 1999 publiceerde het Centraal Joods Overleg een uitgebreide 'Interim-reactie' op de bevindingen tot dusver van de diverse commissies. De commissie heeft uiteraard deze reactie zorgvuldig bestudeerd en daarmee in haar Eindrapport rekening gehouden. Een, niet onbelangrijk, gevolg daarvan is, dat de in het Eerste Rapport in acht genomen anonimiteit ten aanzien van de in concreto onderzochte banken en verzekeringsmaatschappijen in het Eindrapport is opgeheven.

Een aparte opmerking nog over de zakelijke toonzetting van het rapport van de commissie, aangezien die door enkelen wel is misverstaan als 'kil'. De keuze voor een zakelijke stijl van rapporteren is doelbewust geweest. Zij komt voort uit de overtuiging dat, juist in een discussie die zozeer gepaard gaat met emoties, een onderzoek als het onderhavige alle betrokkenen het best van dienst kan zijn indien het voorziet in een basis van zakelijke, feitelijke en zo objectief mogelijke informatie - een basis die bovendien kan dienen als uitgangspunt voor eventueel nader onderzoek op individueel niveau.

4. Toelichtingen bij het deelrapport Banken

Algemene opmerkingen.

De conclusie in het Eerste Rapport ten aanzien van eventueel ten onrechte bij banken achtergebleven tegoeden van oorlogsslachtoffers luidde om precies te zijn als volgt:

"Gegeven doel en opzet van het onderhavige onderzoek, maar ook als gevolg van de leemten in het bronnenmateriaal, is het onmogelijk met zekerheid te zeggen of en in hoeverre bepaalde, individuele bankinstellingen wellicht te enigertijd onrechtmatig van de anti-joodse maatregelen hebben geprofiteerd. Het is evenwel hoogst onwaarschijnlijk dat dit in aanzienlijke mate en stelselmatig is gebeurd."³

Het Centraal Joods Overleg (CJO) erkende in zijn Interim-reactie (p.11) dat het "in zijn algemeenheid geen redenen [heeft] aan de juistheid van deze conclusie te twijfelen". Meer stelligheid dan de formulering 'hoogst onwaarschijnlijk' heeft de commissie niet kunnen bieden. Het is inderdaad zo, dat pas als op individueel niveau volledig uitsluitel is verkregen omtrent

³ *Eerste Rapport*, Inleiding, § 9.

het lot van alle tegoeden die ook inderdaad aan joodse oorlogsslachtoffers hebben toebehoord, volledige duidelijkheid en zekerheid kan worden verkregen omtrent wat daarvan eventueel ten onrechte is achtergebleven. Daarvoor is echter kennis nodig van alle banktegoeden die daarvoor wellicht in aanmerking komen, uitsluitend omtrent de al dan niet joodse identiteit van de oorspronkelijke eigenaars daarvan, en uitsluitend omtrent het feit of zij inderdaad als gevolg van oorlogsomstandigheden - of, indien men aan het onderscheid ten aanzien van andere oorlogsslachtoffers wil vasthouden, meer bepaald als gevolg van de holocaust - zijn omgekomen. Die kennis kan voor een groot deel niet meer worden verworven en wel in de eerste plaats omdat de essentiële informatie over de individuele rekeningen, zoals die door de banken ooit werd vastgelegd, thans vrijwel geheel vernietigd is. Volledige duidelijkheid en zekerheid zullen dus nooit verkregen kunnen worden. Het in deze richting maximaal bereikbare is een behoorlijke mate van waarschijnlijkheid op basis van de vastgestelde meer algemene gang van zaken (de systematiek). Op dit punt vermeldt het deelrapport Banken als een van zijn conclusies:

"De niet-opgeëiste tegoeden op geldrekeningen van in de oorlog omgekomen joden zijn, voorzover nog kon worden nagegaan, slechts voor een zeer klein gedeelte achtergebleven bij, en uiteindelijk vervallen aan Nederlandse banken. Dit geschiedde geheel conform de wettelijke bepalingen, dan wel het ontbreken daarvan."

Er zijn de commissie inmiddels geen nieuwe gegevens of mogelijkheden bekend op grond waarvan deze uitspraak zou moeten of kunnen worden gewijzigd.

De keuze van de te onderzoeken banken.

Teneinde het proces van roof en rechtsherstel, zoals zich dat in de praktijk heeft voltrokken, zoveel mogelijk op de voet te kunnen volgen, was het wat betreft de archieven van banken vanzelfsprekend onvoldoende om alleen te kijken naar de 'roofbank' Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat in de oorlog en de naoorlogse afwikkeling daarvan (de LVVS) en om het onderzoek vooral te baseren op wat er van deze beide instellingen aan archieven resteert. Er dienden ook archieven van reguliere bankinstellingen te worden onderzocht, om na te kunnen gaan hoe en in welke mate die banken tijdens de bezetting de verordeningen ten aanzien van het joodse vermogen hadden opgevolgd en hoe zij na de oorlog zaken met betrekking tot joods vermogen hadden behandeld en afgewikkeld.

De commissie besloot in haar eerste vergadering in de herfst van 1997 om als voorbereiding van haar werkzaamheden een qua vraagstelling beperkte enquête te houden, zowel onder banken als onder verzekeringsmaatschappijen, waarnaar immers een soortgelijk onderzoek zou worden ingesteld. Deze enquête is bij de aanvang van het onderzoek in december 1997 uitgevoerd. Voor de enquête werden alle instellingen aangeschreven die op dat moment lid waren van de Nederlandse Vereniging van Banken, respectievelijk het Verbond van Verzekeraars. De commissie was zich ervan bewust dat deze kring van aangeschrevenen belangrijk te ruim was, maar stelde aan uitvoering van de enquête vóór de jaarwisseling van 1997/1998 de hoogste prioriteit.

Aan de enquête lag, naast het doel feitelijke informatie te verkrijgen over het nu nog beschikbare archiefmateriaal, bovendien de gedachte ten grondslag dat op deze wijze elke thans in Nederland werkzame bank en verzekeringsmaatschappij op de werkzaamheden van de commissie zou worden geattendeerd. Voor een goed begrip van de enquête zij allereerst verwezen naar de

uiteenzetting dienoemtrent in het Eerste Rapport van de commissie (Inleiding, §2). Een gedetailleerde verantwoording van de resultaten van de enquête onder verzekeringsmaatschappijen wordt gegeven in het desbetreffende deelrapport dat onderdeel uitmaakt van het Eindrapport van de commissie. Voor nadere toelichting op de enquête onder de banken diene het volgende.

De commissie ontving eind 1997 van de Nederlandse Vereniging van Banken een lijst met 118 adressen van de in Nederland op dat moment actieve banken. Op 21 december 1997 is naar deze adressen de enquête betreffende de beschikbaarheid van archieven en ander voor het onderzoek van de commissie belangrijk materiaal verzonden. Nadere analyse van de resultaten van dit onderzoek ⁴ leverde het volgende beeld op:

1. Van de 118 adressen hebben er 55 betrekking op banken die na 1945 zijn opgericht. Voorbeelden zijn de Nationale Investeringsbank (van 1945) en de Algemene Spaarbank Nederland, een groot aantal dochterondernemingen van buitenlandse banken (Commerzbank, BBL) en banken die vanaf de liberalisering van het structuurbeleid van De Nederlandsche Bank door verzekeringsmaatschappijen in het leven zijn geroepen (Ohra Bank, Spaarbeleg). Van deze 55 naoorlogse banken werden in totaal 19 antwoorden op de enquête ontvangen.
2. Onder de overige 63 (118 minus 55) adressen bevindt zich een belangrijk aantal dubbeltellingen: de ABN-AMRO bijvoorbeeld is met drie adressen vertegenwoordigd, en met een aantal nog zelfstandige dochterondernemingen (bijvoorbeeld de Hollandsche Bank-Unie); het antwoord van de Generale Bank, om een ander voorbeeld te geven, heeft blijkens de ingekomen brief tevens betrekking op de dochterondernemingen Oyens & van Eeghen, Direktbank en Lentjes & Drossaert. De 24 ontvangen antwoorden op de enquête hebben daarom betrekking op in totaal 33 van de bovengenoemde 63 adressen.
3. Resteert een lijst van 30 adressen van banken die in 1940-1945 actief waren maar die (hetzij zelf, hetzij hun rechtsopvolgers) niet gereageerd hebben op de enquête. Nadere analyse van deze lijst wees uit dat dit vooral kleinere (spaar)banken betreft, die echter in de tweede fase wel degelijk in het onderzoek betrokken zijn.

Het is vervolgens van belang op te merken dat deze enquête geen beslissende invloed op het uit te voeren onderzoek heeft gehad. De selectie van te onderzoeken banken is in belangrijke mate gebeurd op grond van historische informatie omtrent het relatieve belang van verschillende banken in de oorlogsjaren en omtrent hun betrekkingen met de joodse bevolkingsgroep. Zo is de dochteronderneming van de Deutsche Bank, Handelsmaatschappij H. Albert de Bary, om dergelijke redenen uitdrukkelijk wel in het onderzoek betrokken, en is, ondanks het gebrek aan respons onder de spaarbanken, onderzoek gedaan bij de Gemeentelijke Spaarbank

⁴ Hierbij is gebruik gemaakt van *Financiële instellingen in Nederland 1900-1985 : balansreeksen en naamlijst van handelsbanken*, DNB Statistische Cahiers nr. 2 (1987), p.90-122, alsmede het *Bankenboekje 1997-1998* (1998), een uitgave van het NIBE.

Doetinchem (waarvan langs andere wegen bekend werd dat het archief zeer volledig was) om aldus de gang van zaken in een typische spaarbank te reconstrueren. Het ontbreken van respons op de enquête heeft dus geen invloed gehad op de kwaliteit van het uitgevoerde onderzoek.

Over de representativiteit van dit onderzoek kan nog het volgende worden opgemerkt. Vergelijkt men de in het onderzoek betrokken banken met wat bekend is omtrent de structuur van het bankwezen vlak voor de Tweede Wereldoorlog, dan ontstaat het volgende beeld met betrekking tot de verschillende categorieën banken:

- De Nederlandsche Bank: eind 1940 een balanstotaal van f 1775 miljoen. Deze bank werd betrokken in het onderzoek.
- Handelsbanken: 320 stuks met eind 1940 een balanstotaal van f 2306 miljoen. Hiervan zijn enkele grote met een omvangrijke joodse klantenkring (Amsterdamsche Bank, Rotterdamsche Bank, Twentsche Bank,) en enkele typische kleinere (Bank Mendes Gans, Theodoor Gilissen Bankiers, Crediet- en Depositokas) alsmede de Kas-Associatie en een dochteronderneming van een Duitse bank (H. Albert de Bary) in het onderzoek betrokken. Hun gezamenlijke balanstotaal kan op ca. f 1100 miljoen geschat worden. Overigens zal het duidelijk zijn dat het binnen het kader van het onderzoek van de commissie onmogelijk is de archieven van alle 320 handelsbanken uit deze periode, voorzover die nog bestaan, te onderzoeken.
- Girodiensten en Rijkspostspaarbank: eind 1940 een balanstotaal van f 584 respectievelijk f 625 miljoen. Deze instellingen zijn in het onderzoek betrokken, met uitzondering van de Gemeentegiro van Amsterdam, waarvan het archief om praktische redenen niet toegankelijk was.⁵
- Landbouwkredietbanken: eind 1940 een balanstotaal van f 582 miljoen. Vanwege het (confessionele) karakter van deze banken, waardoor het aantal rekeningen van joden zeer klein is geweest, is hier geen verder onderzoek naar gedaan.
- Hypotheekbanken (balanstotaal eind 1940 f 922 miljoen) en effectenbanken zijn het onderwerp van twee andere studies van de commissie, namelijk die met betrekking tot het joodse bezit aan hypotheeken respectievelijk het effectenbezit.

Al met al is het belangrijk in het oog te houden dat de enquête niet zozeer een kwantitatief maar veeleer een *kwalitatief* doel gediend heeft. Het resultaat droeg in aanzienlijke mate bij aan het maken van een doelbewuste en verantwoorde keuze uit de banken die nog relevant materiaal bezaten, waarbij ten behoeve van de representativiteit naast het relatieve economische en historische belang van de verschillende banken ook de diversiteit (het

⁵ Het archief van de Amsterdamse Gemeentegiro, aanwezig in het Gemeentearchief van Amsterdam, beslaat 148 meter en verkeert in ongeordende staat, zonder inventaris of andere bruikbare toegang. Het traceren van relevante stukken in dit archief bleek binnen een redelijk tijdsbestek niet uitvoerbaar. Desondanks is het onderzoek naar relevante informatie inzake de Gemeentegiro langs andere wegen voortgezet. De uitkomst van dit onderzoek kwam op het allerlaatste moment nog ter beschikking van de commissie en is als 'nagekomen informatie' aan deze paragraaf toegevoegd.

onderzoeken van verschillende typen banken) een belangrijk criterium geweest is.

Er is uiteindelijk onderzoek verricht in de archieven van de volgende banken:

- De Nederlandsche Bank
- Amsterdamsche Bank (ABN-AMRO)
- Rotterdamsche Bank (ABN-AMRO)
- Twentsche Bank (ABN-AMRO)
- Nederlandsche Middenstandsbank (ING Bank)
- Handelsmaatschappij H. Albert de Bary (Deutsche Bank)
- Kas-Associatie
- Bank Mendes Gans
- Postchèque- en Girodienst (Postbank)
- Gemeentelijke Spaarbank Doetinchem (VSB)

Overige informatie werd ontvangen van:

- Theodoor Gilissen Bankiers
- GWK Bank (inzake de Crediet- en Depositokas)
- Postbank (inzake Rijkspostspaarbank en PCGD)
- Rabobank Nederland

Wijzigingen in het deelrapport Banken

Het deelrapport Banken, zoals dat in dit Eindrapport is opgenomen, heeft enkele wijzigingen ondergaan ten opzichte van de versie in het Eerste Rapport. Het gaat daarbij in hoofdzaak om verduidelijkingen; de lijn van het betoog en de conclusies zijn onveranderd gebleven. Het belangrijkste verschil met de eerdere versie is de opheffing van de anonimiteit van de onderzochte banken, zowel in de tekst als in de noten. Waar voorheen als bronopgave bijvoorbeeld vermeld werd 'bedrijfsarchief' of 'informatie van diverse banken', vindt men dus nu de desbetreffende bankinstellingen bij naam genoemd.

Naast enkele, geringe stylistische bijstellingen zijn in het deelrapport Banken ook enkele wijzigingen van meer inhoudelijke aard doorgevoerd. Het gaat om de volgende passages:

- In de Inleiding is de vierde zin ("Voor dit onderzoek ... Nederlandsche Bank.") nader gepreciseerd.
- In de eerste alinea van § 2.2 is de zin betreffende het "Negeren en traineren" duidelijker geformuleerd.
- Aan § 2.4 is een gedeelte toegevoegd betreffende de kosten van safe-onderzoek (de tweede helft van deze paragraaf)⁶.

⁶ De Commissie Scholten heeft zich in overleg met de Commissie Kordes ten aanzien van de safeloketten beperkt tot die aspecten die direct verband hielden met de door haar behandelde onderwerpen zoals geformuleerd in haar taakopdracht. De Commissie Kordes is in haar rapport (p.57) ingegaan op het openmaken dan wel openboren van safeloketten ('bankkluisjes'), echter omtrent het verhalen van de daaraan verbonden kosten bevat het rapport geen informatie. De Commissie Scholten heeft gemeend een bijdrage te kunnen leveren door dit aspect alsnog aan de door haar behandelde materie toe te voegen.

- In de laatste alinea van § 4.1 is het middelste gedeelte ("Inmiddels ... opgetreden.") aangepast aan nadere bevindingen.
- In de laatste alinea van § 5.2 is de eerste helft ("Met betrekking ... uitgeleverd.") duidelijker geformuleerd.
- Halverwege § 5.3 is aan het citaat "Iedere bank kampt met het probleem en tracht antwoord te vinden" de toelichting toegevoegd dat hier het probleem van onvindbare eigenaren in het algemeen bedoeld is, dus niet specifiek de oorlogsgelateerde gevallen; overigens blijkt dit ook uit de verdere bespreking van de zaak, onder het aldaar behandelde punt 2.
- De Bijlage, die nog juist voor het ter perse gaan van het Eerste Rapport aan het deelrapport Banken werd toegevoegd, is, mede op basis van nader onderzoek, in meer gedetailleerde vorm herschreven. Deze tekst is toegevoegd aan § 5.2.

Nagekomen informatie

Aan de commissie is nog juist voor de vaststelling van haar eindconcepten bij brief van **De Nederlandsche Bank** d.d. 25 augustus 1999 een afschrift toegezonden van een interne notitie inzake 'mogelijke joodse tegoeden'. Het betreft hier in het bijzonder een recentelijk bij De Nederlandsche Bank ontdekt dossier 'Gelden van afwezigen'. Deze gelden (in totaal ca. f 15.000,-) waren overwegend in september 1945 op een geblokkeerde rekening gestort door derden in afwachting van de komst van de oorspronkelijke eigenaren. Dit is kennelijk geschied in het kader van de geldzuivering. Aangezien het hier een zaak betreft die buiten het kader van het rechtsherstel valt en die daarom niet tot de taakopdracht van de commissie gerekend kan worden, zij hier volstaan met deze korte signalering.

Als laatste stand van onderzoek inzake de **Amsterdamse Gemeentegiro** kan het volgende worden gemeld. Nadat de Gemeentegiro per 1 januari 1979 volledig was opgegaan in de toenmalige Postcheque- en Girodienst (later onderdeel van de Postbank), werd 148 meter archief van de Gemeentegiro overgedragen aan het Gemeentearchief Amsterdam. Dit archief verkeerde in ongeordende staat en is nog niet geïnventariseerd. Het traceren van voor het onderzoek van de commissie relevante stukken bleek binnen een redelijk tijdsbestek voor de onderzoekers van de commissie niet uitvoerbaar. De commissie heeft toen onder meer de gemeente Amsterdam, met name de wethouder van financiën, verzocht om meer informatie. Dit heeft ertoe geleid dat de afdeling Financiën van de Bestuursdienst der gemeente het Gemeentearchief opdracht heeft gegeven tot uitvoering van een gerichte archiefanalyse. Op de valreep van de afronding van haar Eindrapport ontving de commissie van het Gemeentearchief het verslag van deze analyse. Hieruit bleek het volgende. Het Gemeentearchief heeft van de 148 meter archief van de Gemeentegiro een voorlopige plaatsingslijst laten maken aan de hand waarvan vervolgens het voormalig hoofd Interne Controle van de Gemeentegiro, de heer Th. Bandsma, onderdelen van het archief heeft doorgenomen waarin zich voor ons onderzoek mogelijk relevante stukken zouden kunnen bevinden. Dit heeft helaas niet tot een positief resultaat geleid. Met name twee zaken waarop de zoekactie in het bijzonder gericht was, gegevens betreffende een verzamelrekening onbekende/onvindbare crediteuren en een per ultimo 1978 afsluitende balans van de Gemeentegiro, werden niet aangetroffen. In het verslag van het Gemeentearchief wordt hierover opgemerkt:

"Gezien echter de bij de Gemeentegiro gebruikelijke praktijk van omgang met 'afgeboekte slapende rekeningen' verwacht de heer Bandsma dat de registratie hiervan destijds niet is toegevoegd aan de over te dragen archiefbestanden, maar in beheer is overgegaan naar de Postbank. In principe werd iedere rekening waar 2 jaar geen mutaties in plaats vonden beschouwd als 'slapend'. Na 30 jaar kwam het saldo van een dergelijke rekening formeel aan de bank. Maar ook wanneer ná deze termijn een saldo van een slaper opgevraagd werd, bijvoorbeeld door erfgenamen na overlijden van een rekeninghouder, keerde de bank het saldo uit. Om ook na overname van de Gemeentegiro door de Postbank claims van nabestaanden te kunnen honoreren is de registratie van slapende rekeningen niet overgedragen aan het Gemeentearchief toen de Gemeentegiro werd overgenomen door de Postbank. De heer Bandsma heeft inmiddels een nader onderzoek naar deze registratie in laten stellen in het archief van de Postbank."⁷

De Postbank had de commissie evenwel in februari 1998 reeds medegedeeld dat de tegoeden bij de Amsterdamse Gemeentegiro bij de opheffing van die instelling waren overgeheveld naar de comptabele van de gemeente Amsterdam en dat de Postbank ook niet meer beschikte over archieven van de Gemeentegiro, aangezien deze waren overgedragen aan het Gemeentearchief.⁸ De zoekactie van de heer Bandsma in de archieven van de Postbank had bij het ter perse gaan van dit Eindrapport nog geen relevante gegevens opgeleverd.

⁷ Brief Gemeentearchief Amsterdam aan Commissie Scholten, 30 september 1999.

⁸ Brief Postbank aan Commissie Scholten, 27 februari 1998. Bevestigd bij mondelinge informatie van de Postbank (mr. A. Bus) aan de commissie (dr. J.L. van der Pauw), 12 mei 1998. In een brief van de Postbank aan de Commissie Scholten d.d. 2 december 1998 werd nogmaals medegedeeld dat de Postbank met betrekking tot de Amsterdamse Gemeentegiro niet meer beschikt over "gegevens over vervallen rekeningen en toevoegingen aan het resultaat van het resterende saldo op dergelijke rekeningen".

Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen

R. Grüter, m.m.v. L-F. Ahlers

Inhoud

A Inleiding

1.	Algemeen	37
1.1	Vraagstelling en afbakening van het onderwerp	37
1.2	Verantwoording van het onderzoek	39
2.	Het verzekeringswezen aan het begin van de bezettingstijd	45
2.1	De levensverzekeringsbranche	45
2.1.1	Vormen van levensverzekeringen en enkele verzekeringstechnische aspecten	
2.2	Uitvaartverzekeringen	53
2.3	Pensioenverzekeringen	56

B Roof en rechtsherstel van de via Liro geroofde joodse verzekerde waarden

3.	De roof van joodse levensverzekeringsovereenkomsten	59
3.1	De afkoop van joodse levensverzekeringen	59
3.1.1	De 'eerste Liro-verordening': VO 148/1941, 8 augustus 1941	
3.1.2	De 'tweede Liro-verordening': VO 58/1942, 21 mei 1942	
3.1.3	De verordening betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden: VO 54/1943, 11 juni 1943	
3.2	Medewerking - Tegenwerking	81
3.3	Cijfers met betrekking tot de afkoop	85
3.3.1	Algemeen: bedragen binnengekomen bij Liro	
3.3.2	Cijfers van de maatschappijen	
3.4	Hiaten in de roof	87
4.	Het rechtsherstel van de via Liro geroofde levensverzekeringsovereenkomsten	90
4.1	Het opmaken van de balans in 1945 en 1946	90
4.1.1	Ramingen van de oorlogsschade bij het verzekeringsbedrijf	
4.1.2	De houding van verzekeraars tegenover herstel	
4.1.3	De voorlopige regeling van de Bedrijfsgroep	
4.2	Onderhandelingen met de Staat om tot een regeling te komen	100
4.2.1	De vergeefse pogingen tot beperking van het erfrecht	
4.2.2	De vergeefse pogingen om tot een financiële regeling met de Staat te komen	
4.3	De ontwikkeling van het rechtsherstel	111
4.3.1	Jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel	
4.3.2	Afgeleide van de jurisprudentie: richtlijnen van verzekeraars voor minnelijk herstel	

4.4	De LVVS-boedel en de verzekeringsmaatschappijen	122
4.4.1	De Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS)	
4.4.2	Het probleem van de creditering	
4.4.3	De overeenkomst tussen LVVS en de verzekeringsmaatschappijen (december 1950)	
4.4.4	De afwikkeling	
4.5	Problemen rond het opmaken van akten van overlijden	129
4.6	Voorwaardelijk rechtsherstel van verzekeringsovereenkomsten van afwezigen (1948)	133
4.6.1	De Stichting BAON en de bewindvoering van onbeheerde nalatenschappen	
4.6.2	De overeenkomst van voorwaardelijk rechtsherstel tussen de Stichting BAON en de verzekeringsmaatschappijen	
4.6.3	Het werk van de Afdeling Polisherstel	
4.6.4	De praktijk van het voorwaardelijk polisherstel bij de verzekeringsovereenkomsten	
4.6.5	Conclusies voor dit rapport inzake het voorwaardelijk polisherstel	
4.7.	De Overeenkomst van 1954 tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en Levensverzekeringsovereenkomsten (het Veegens-akkoord)	147
4.7.1	De aanloop tot de overeenkomst	
4.7.2	De overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel tussen de Staat der Nederlanden en de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen	
4.7.3	De uitvoering door de maatschappijen	
4.7.4	De cijfers	
4.7.5	Conclusies	
4.8	De balans van het rechtsherstel van via Liro geroofde levensverzekeringsovereenkomsten	157
4.8.1	De grote lijnen	
4.8.2	Hiaten in het rechtsherstel?	
4.8.3	Bijzondere aspecten	
4.8.4	Geldstromen	
4.8.5	Cijfers en conclusies	
5.	Pensioenen	168
5.1	Roof	168
5.1.1	Verordening 198/1941 van 22 oktober 1941	
5.1.2	De gevolgen van de 'tweede Liroverordening' (VO 58/1942, 21 mei 1942) voor de pensioenen	
5.1.3	Verordening 54/1943 van 11 juni 1943 en de 'afkoop' van arbeidspensioenen	
5.1.4	Arbeidspensioenen bij joodse bedrijven	
5.1.5	Cijfers van de afkoop van pensioenen	
5.1.6	Conclusies	

5.2	Rechtsherstel	175
	5.2.1 Conclusies	
6.	Schadeverzekeringen	179
6.1	Roof	179
6.2	Rechtsherstel	180
C	Roof en rechtsherstel van joodse verzekerde waarden via andere trajecten	
7.	Een uitzonderlijk lot: de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters	182
7.1	Roof: de liquidatie van de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters volgens VO 3/1940, 30 september 1940	182
7.2	Rechtsherstel bij de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters	185
8.	Niet-joodse begrafenisfondsen en uitvaartverenigingen	190
8.1	De verordening inzake verenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel: VO 145/1940, 20 september 1940	190
8.2	Begrafenisvereniging "Algemeen Belang" voor Groningen en Haren	191
8.3	De Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding (AVVL)	192
	8.3.1 Geen roof	
	8.3.2 Wel (gedeeltelijk) herstel	
	8.3.3 Cijfers met betrekking tot onvrijwillig beëindigde lidmaatschappen	
8.4	De Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding	197
	8.4.1 Verplichte beëindiging van joods lidmaatschap	
	8.4.2 Herstel van lidmaatschappen	
8.5	Conclusies	200
9.	Geliquideerde joodse begrafenisverenigingen	201
9.1	Het joodse begrafeniswezen in Den Haag	201
9.2	Joodse begrafenisverenigingen in Amsterdam	202
9.3	Rechtsherstel bij geliquideerde joodse niet-commerciële verenigingen en stichtingen	203
9.4	Conclusies deel C	205
	Geraadpleegde archieven	207
	Literatuur	208
	Afkortingen	211
	Bijlagen	214

A. Inleiding

1. Algemeen

1.1 Vraagstelling en afbakening van het onderwerp

De algemene opdracht ook ten aanzien van dit onderwerp is 'een onderzoek te verrichten naar de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij banken en verzekeraars in Nederland'.¹ Daarbij richt het onderzoek zich in het bijzonder op de vraag 'welke tegoeden, rechten op polissen of andere vermogenswaarden van slachtoffers of gedupeerden tengevolge van maatregelen uit de bezettingstijd ten onrechte thans nog bij banken, verzekeringsmaatschappijen of de Staat zouden berusten'.²

In dit deelrapport staat het herstel van geroofde joodse verzekeringen centraal. Om te kunnen onderzoeken hoe herstel heeft plaatsgevonden, dient allereerst vastgesteld te worden welke joodse verzekeringsovereenkomsten door de bezetter zijn geroofd, en hoe dat in zijn werk is gegaan. Vervolgens is een reconstructie gemaakt van de wijze waarop de aldus en onvrijwillig beëindigde en geroofde verzekeringsovereenkomsten na de bevrijding in rechte zijn hersteld.

Het gaat in de eerste plaats om de aanmelding van levensverzekeringen bij de roofofbank Lippmann, Rosenthal & Co Sarphatistraat, kortweg Liro genoemd, als gevolg van Verordening 58/1942 van 21 mei 1942, de zogenoemde tweede Liro-verordening, en de verplichte afkoop van de verzekeringspolissen zoals geboden door een speciaal daartoe opgestelde verordening van 11 juni 1943, Verordening 54/1943.

Daarnaast is onderwerp van onderzoek of, en zo ja hoeveel polissen van joodse verzekeringsnemers om wat voor reden dan ook niet bij Liro gemeld werden en zodoende buiten de verplichte afkoop bleven. Een kernvraag daarbij is of nagegaan kan worden wat er met de niet-aangemelde verzekeringsovereenkomsten is gebeurd: bleven zij van kracht, werden zij geroyeerd of werden zij premievrij gemaakt wanneer de verzekeringnemer door deportatie of onderduik niet meer in staat was aan de premieverplichtingen te voldoen?

¹ Eerste Rapport, Woord vooraf.

² Idem, Inleiding.

Wat hield het rechtsherstel feitelijk voor joodse overlevenden en nabestaanden in? De specifiek ten behoeve van de roof van joods vermogen ingevoerde verordeningen werden bij wetsbesluit E 93 geacht nimmer van kracht te zijn geweest. Hoe werden in de praktijk de gevolgen van de anti-joodse maatregelen voor joodse verzekeringsnemers te niet gedaan? Door de afkoop bestonden de verzekeringsovereenkomsten niet meer en de waarde van die polissen was in de oorlog door de verzekeringsmaatschappijen aan Liro betaald. Vele polishouders waren vermoord nadat hun levensverzekering zonder hun instemming was stopgezet. Hoe werden deze rechten hersteld?

Wat was de rol van de overheid bij het naleven van deze wetsbepalingen en hoe gingen de maatschappijen om met het probleem dat zij in het kader van het rechtsherstel voor een tweede maal voor dezelfde verzekeringsovereenkomst geld op tafel moesten leggen, terwijl men aanvankelijk na de bevrijding uitging van de situatie dat het kapitaal in de boedel van Liro als verloren moest worden beschouwd?

Deze vragen betreffen vooral het traject van de roof via Liro, waarbij voor het overgrote deel levensverzekeringen en lijfrenten betrokken waren. Maar ook waarden uit pensioenverzekeringen en schadeverzekeringen kwamen bij Liro terecht.

Het rechtsherstel van verzekeringspolissen die op andere wijze dan door afkoop waren beëindigd is echter eveneens deel van dit onderzoek. Dat betreft bijvoorbeeld de uitvaartverzekeringen die waren afgesloten bij uitvaartverenigingen, die ofwel in natura (door het verzorgen van de teraardebestelling of crematie) ofwel in geld uitkeerden. Bij uitvaartverzekeringen in natura is duidelijk dat door de moord in Midden-Europa de verzekeraars onmogelijk een prestatie in natura hadden kunnen leveren aan de vele slachtoffers die soms jaren lang premie (of lidmaatschap waar een tegenprestatie van het fonds tegenover stond) hadden betaald. Werden nabestaanden gecompenseerd voor het onvrijwillig in gebreke blijven van de begrafenisverenigingen in deze gevallen?

Ook het lot van de joodse begrafenisverenigingen, die zijn geliquideerd als 'niet-commerciële vereniging of stichting' behoort tot het onderzoeksterrein. Hoe werden de belangen van de geliquideerde verenigingen na de bevrijding behartigd, wanneer de verenigingen door gebrek aan leden (die vrijwel allen waren omgekomen) niet meer als vereniging konden herleven? Was er sprake van financieel rechtsherstel aan (nabestaanden van) voormalige leden/verzekerden van de vereniging binnen het rechtsherstel van de vereniging zelf?

Dit deelrapport bestaat uit drie delen. In deel A volgt na de onderzoeksverantwoording ter verduidelijking van de representativiteit van de bevindingen van dit onderzoek een korte beschrijving van de levensverzekeringsbranche en het terrein van de andere verzekeringssoorten (uitvaart- en pensioenverzekeringen). Vervolgens worden in deel B de roof en het rechtsherstel behandeld van de verzekeringen die via de Liro- en afkoopverordeningen waren geroofd. Daarna komen in deel C de roof en het rechtsherstel van verzekeringen die op grond van andere verordeningen zijn geroofd aan bod.

In deel B komen de rol van de Staat, de houding van de verzekeringsbranche en de ontwikkeling van het rechtsherstel aan de orde. Zowel voor de roof als voor het rechtsherstel wordt er naar gestreefd zo betrouwbaar mogelijk cijfermateriaal te verstrekken.

1.2 Verantwoording van het onderzoek

Hoewel in wetenschappelijke literatuur over de bezettingstijd de roof van joods bezit niet onvermeld is gebleven, moet worden vastgesteld dat de beschikbare literatuur ontoereikend was om de gang van zaken rond roof en rechtsherstel van joodse verzekeringsovereenkomsten vast te stellen. Deze conclusie geldt in het algemeen ook voor de wetenschappelijke literatuur over het verzekeringswezen en de categorie van de jubileumboeken die in de loop der jaren over de verschillende verzekeringsmaatschappijen zijn gepubliceerd. In zijn boek *Roof* heeft G. Aalders geen systematisch onderzoek gedaan naar de roof van joodse verzekeringspolissen. Daarnaast bleek dat de Onderzoeksgids Archieven joodse oorlogsgetroffenen, samengesteld in opdracht van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven (in de wandelgangen de commissie-Kordes genoemd) evenmin systematisch informatie bevat over archieven van verzekeringsmaatschappijen, de Verzekeringskamer of de Bedrijfsgroep Levensverzekering.³ Dit rapport is derhalve gebaseerd op direct bronnenonderzoek, aangevuld met bestaande literatuur.

Op vier terreinen is gezocht naar archiefmateriaal, te weten:

- A. Verzekeringsmaatschappijen en instellingen die met deze bedrijfstak te maken hadden
- B. Archiefcollecties met betrekking tot de bezettende autoriteiten
- C. De Nederlandse overheid
- D. Joodse instanties

- A. Verzekeringsmaatschappijen en instellingen die met deze bedrijfstak te maken hadden

De beschikbaarheid van archiefmateriaal van verzekeringsmaatschappijen

Bij de instelling van de Begeleidingscommissie was nog niet duidelijk of en waar archiefcollecties van verzekeringsinstellingen bewaard waren gebleven. De wettelijke bewaartermijn van bedrijfsarchieven was tot voor kort tien jaar; inmiddels is deze verlaagd tot zeven jaar. De vraag was ondermeer of de archieven de golf van fusies en overnames en de daarbij behorende verhuizingen hadden overleefd.

De situatie hield in dat de lokalisatie van de archiefcollecties deel zou uitmaken van het onderzoek. Daarvoor is de bemiddeling ingeroepen van het Verbond van Verzekeraars, de rechtsopvolger van de Bedrijfsgroep Levensverzekering en de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen (hierna afgekort als NVBL). Bij het Verbond zijn vrijwel alle levensverzekeringsbedrijven in Nederland aangesloten. Naar aanleiding van de recente discussies rond de tijdens de Tweede Wereldoorlog geroofde joodse tegoeden hield het Verbond zich inmiddels op verschillende manieren bezig met de problematiek rond roof en rechtsherstel van joodse verzekeringspolissen.

Bestuur en directie van het Verbond waren van meet af aan van mening dat grondig onderzoek naar de problematiek rond de joodse polissen in en na de Duitse bezetting ook van belang was voor de bedrijfstak en hebben vanuit die visie medewerking aan dit onderzoek verleend.

³ Zie: *Onderzoeksgids*, p. 21.

Die medewerking hield onder meer in: informatieverstrekking over de bedrijfstak en beschikbaarstelling van het adressenbestand van aangesloten maatschappijen; bemiddeling bij beschikbaarstelling archieven; beschikbaarstelling van verzekeringstechnische kennis.

Na overleg met het Verbond is een vragenformulier verzonden naar alle 266 adressen van bij het Verbond aangesloten verzekeringsmaatschappijen, waarbij alle typen verzekeringsbedrijven, zowel levensverzekerings- als schadeverzekeringsmaatschappijen, waren vertegenwoordigd. Daarnaast zijn meerdere verzekeraars die tot één maatschappij behoorden aangeschreven, die echter in een gezamenlijk antwoord reageerden. De respons van 40% op de enquête geeft hierdoor een vertekend beeld van de representativiteit van het onderzoek. Uiteindelijk heeft ongeveer 66% van de aangeschreven maatschappijen minus de doublures en inclusief de niet-relevante⁴ maatschappijen gereageerd op de enquête. Met als uitgangspunt de lijst van maatschappijen met archiefcollecties, opgesteld naar aanleiding van de enquête, is aan de hand van onderzoeksbevindingen en na overleg met het Verbond van Verzekeraars tijdens het lopende onderzoek eveneens onderzoek gedaan bij enkele maatschappijen die (nog) niet hadden gereageerd op de enquête. Bovendien is met een aantal maatschappijen telefonisch contact geweest.

Uiteindelijk is dit onderzoek gebaseerd op archiefmateriaal van de volgende verzekeringsmaatschappijen en hun rechtsvoorgangers die in de betrokken concerns zijn opgegaan:

1) Levensverzekeringsmaatschappijen

- AEGON
- AMEV
- Delta Lloyd
- Generali
- Het Nationaal Spaarfonds
- Nationale-Nederlanden
- De Onderlinge Levensverzekeringsmaatschappij 's-Gravenhage
- Reaal
- RVS
- Tiel Utrecht
- Zürich Leven

Bijlage 1 bevat een schema waarin de gegevens zijn verwerkt van de onderzochte levensverzekeraars onder hun huidige concernnaam en de naam van de onderzochte rechtsvoorgangers. Tevens is per toenmalige maatschappij, aan de hand van cijfermateriaal van de *Wiebes Leemans jaarboeken* aangegeven wat het marktaandeel in de bezettingstijd was. Voorts is in dit schema

⁴ Niet voor dit onderzoek relevante maatschappijen: maatschappijen die nog niet bestonden en maatschappijen die werkzaam zijn in een andere dan de onderzochte verzekeringsbranche.

opgenomen een indicatie van de omvang, aard en toegankelijkheid van het aangetroffen archief, en of er specifieke literatuur voorhanden is (bijvoorbeeld jubileumboeken).

2) Uitvaartverzekeraars

- AVVL (Arbeiders Vereeniging Voor Lijkverbranding)
- De Facultatieve Groep (Koninklijke Vereeniging voor Facultatieve Crematie)
- Onderlinge Begrafenis- en Crematievereniging Algemeen Belang UA (Begrafenisvereniging "Algemeen Belang" te Groningen en Haren)

Met vrijwel alle bij het Verbond van Verzekeraars aangesloten natura-verzekeraars is telefonisch contact geweest om een aantal onderzoeksvragen te bespreken.

3) Pensioenfondsen

Voor de studie naar joodse arbeidspensioenen is onderzoek verricht bij twee overkoepelende organisaties:

- Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF)
- Vereniging Bedrijfspensioenfondsen.

Daarnaast is gesproken met prof.dr. E. Lutjens, verbonden aan de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Pensioenrecht van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De aard van het archiefmateriaal van verzekeringsmaatschappijen

De aard en omvang van de aangetroffen collecties waren zeer divers. De omvang varieerde van veel tot zeer weinig. Soms was er (vrijwel) niets meer uit de bezettingstijd overgebleven, maar wel van de naoorlogse periode. Nergens is een compleet archief aangetroffen.

De praktische bruikbaarheid van het archiefmateriaal voor dit onderzoek was in sommige gevallen zeer goed, mede omdat inmiddels vanwege de maatschappelijke belangstelling voor de problematiek rond joodse verzekeringspolissen (niet in de laatste plaats ook vanwege recente claims en verzoeken om inlichtingen van joodse belanghebbenden) de documenten waren opgezocht, geordend en geïnventariseerd.

Anderzijds zijn bij sommige maatschappijen alleen de polisregisterkaarten of polisregisterboeken uit de bewuste periode bewaard gebleven, die alleen toegankelijk zijn op polisnummer en niet op naam. Ook komt het voor dat in het verleden de polisregisterkaarten waren vernietigd nadat ze op (micro)film waren gezet. Voor onderzoek naar de systematiek van roof en rechtsherstel van joodse verzekeringswaarden waren deze archieven nauwelijks bruikbaar. Inmiddels hebben enkele grote maatschappijen, wier enige documentatie uit dergelijke bronnen bestaat, al deze poliskaarten laten scannen en in een geautomatiseerd databestand op laten nemen. Hierin kan op naam, laatst bekende adres, polisnummer en soms andere bijzonderheden gezocht worden, wat de toegankelijkheid van het materiaal zeer heeft vergroot. Dit is echter vooral van belang voor onderzoek naar aanleiding van individuele claims en verzoeken om inlichtingen die nabestaanden en rechthebbenden nu meer dan vijftig jaar na dato bij de verzekeringsmaatschappijen indienen.

Vooral bij één maatschappij werd een zeer bruikbare archiefcollectie aangetroffen: bij Nationale-Nederlanden (waar de collecties van De Nationale Levensverzekering-bank en De Nederlanden van 1845 bij elkaar zijn gevoegd) waren veel beleidsstukken aanwezig, zowel met

betrekking tot eigen rechtsvoorgangers als met betrekking tot de overkoepelende instellingen en Liro. Beide maatschappijen waren marktleider vóór, in en na de Tweede Wereldoorlog. Polisdossiers van de individuele verzekeringsovereenkomsten werden in het archief van Nationale-Nederlanden nauwelijks aangetroffen, maar wel bij enkele andere maatschappijen. Hoewel de geraadpleegde archiefcollecties dus niet compleet zijn, kon toch uit de bewaarde documenten worden gereconstrueerd wat er in het proces van roof en rechtsherstel met de polissen in de verschillende soorten situaties van de polishouders en de rechthebbenden is gebeurd.

Voorts waren de archieven van de NVBL/Bedrijfsgroep Levensverzekering en de Verzekeringskamer van belang, waarin zich beleidsstukken en circulaires bevinden. Het archief van de Verzekeringskamer, dat over interessant (achtergrond)materiaal beschikt, is echter slechts gedeeltelijk door een inventaris ontsloten. Overigens bleek bij een representatieve steekproef van de Verzekeringskamer in elf maatschappijdossiers, dat deze geen relevante informatie bevatten over de roof en het rechtsherstel van joodse polissen. De steekproef betrof de volgende elf maatschappijen (de toenmalige naam, gevolgd door de huidige concernnaam):

Levensverzekering-maatschappij Ons Belang (Levob)
 Amsterdamsche Maatschappij van Levensverzekering (Delta Lloyd)
 Eerste Hollandsche Levensverzekering-Bank (Generali)
 Levensverzekering-Maatschappij 'Holland' (AMEV-Fortis)
 Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen (Delta Lloyd)
 Levensverzekering-Maatschappij opgericht in 1863 door het N.O.G. (N.V. Levensverzekering Maatschappij NOG)
 Verzekeringbank 'Victoria' (RVS/Nationale-Nederlanden)
 Levensverzekering-Maatschappij 'de Nederlanden van 1845' (Nationale-Nederlanden/ING)
 Nationale Levensverzekering-Bank (Nationale Nederlanden/ING)
 Rotterdamsche Verzekering-Sociëteiten (RVS-Nationale-Nederlanden)
 Levensverzekering-Maatschappij Utrecht (AMEV/Fortis)

De maatschappijdossiers bij de Verzekeringskamer betreffen het operationele toezicht van de Verzekeringskamer op de maatschappijen. De stukken die hiermee zijn gemoeid zijn zeer specifiek. Uit het onderzoek blijkt dat daarin geen gegevens zijn bewaard over joodse polissen, noch met betrekking tot de roof, noch met betrekking tot het rechtsherstel.⁵ Wel was er informatie te vinden over de buitenlandse maatschappijen die in bezettingstijd als vijandig werden beschouwd. Daarnaast bleken de bestuursbesluiten van de Verzekeringskamer evenmin informatie te bevatten over kwesties die betrekking hadden op joodse polissen.

⁵ Zie procesverslag 'Onderzoek archieven Verzekeringskamer WO-II'; brief Verzekeringskamer aan Ministerie van Financiën; 26-11-1997, kenmerk 0.851/97-2939. Afschrift van het verslag ontvangen van de Verzekeringskamer. Voorts: Notitie Verzekeringskamer van 7 juli 1999.

Conclusies met betrekking tot de bronnen van verzekeraars

Uiteindelijk bleek het mogelijk aan de hand van primair bronnenmateriaal zowel op polisniveau als op het gebied van beleid de gang van zaken bij roof en rechtsherstel in zijn algemeenheid te reconstrueren.

Wetenschappelijk gezien is er voldoende materiaal om een algemeen beeld te schetsen van de systematiek van roof en rechtsherstel van de joodse polissen bij de maatschappijen. Men moet er rekening mee houden dat er variaties per maatschappij, maar ook per functionaris binnen de maatschappijen, kunnen zijn geweest in houding tegenover de bezetter en bejegening van polishouders, iets wat nauwelijks systematisch kon worden onderzocht. Evenmin kan een dergelijke algemene reconstructie uitsluitend geven over het lot van individuele verzekeringsovereenkomsten, in het licht van de problematiek van recente claims en verzoeken om inlichtingen van de zijde van persoonlijk betrokkenen. Wat de bezettingstijd betreft is het niet mogelijk aan de hand van documentatie systematisch inzicht te verkrijgen in pogingen om polissen uit handen van de bezetter te houden, omdat het bij tegenwerking van de bezettende autoriteiten nu eenmaal niet gebruikelijk was dat schriftelijk vast te leggen. Verslagen hierover die dateren van (kort) na de bevrijding dienen kritisch te worden gelezen. Mededelingen van de bezetter zelf dienaangaande kunnen bruikbaar zijn om de naoorlogse reconstructies enigszins te toetsen.

Met betrekking tot de representativiteit van het onderzoek kan bovenstaande als volgt worden samengevat:

1. Het marktaandeel van de rechtsvoorgangers waarvan het archiefmateriaal daadwerkelijk is bestudeerd, bedraagt ruim 65% van de toenmalige markt (1942).
2. De respons op de enquête bepaalt niet de representativiteit van het onderzoek, omdat onafhankelijk van die reacties actief - en met succes - naar ander bronnenmateriaal is gezocht.
3. Voor dit onderzoek zijn ook gegevens gebruikt van maatschappijen die zelf geen archief hadden bewaard. Die gegevens zijn afkomstig van andere archiefcollecties, zoals bij andere maatschappijen, de Staat, de bezettende instanties en de overkoepelende organisaties, en uit uitspraken van zaken die door de Raad voor het Rechtsherstel zijn behandeld.
4. De onderzochte maatschappijen zijn divers van aard. Het onderzoek heeft zich uitgestrekt tot grote en kleine maatschappijen, die zich respectievelijk concentreerden op vooral kapitaalverzekeringen (bijvoorbeeld de Nationale/Nationale-Nederlanden) of vooral volksverzekeringen (zoals de Centrale/Reaal). Daarnaast is er een kleine buitenlandse maatschappij uit een neutraal land onderzocht (Vita/Zurich Leven), en een buitenlands maatschappij uit een geallieerd land (L'Union Compagnie d'Assurances/AXA), een onderlinge levensverzekeringsmaatschappij (de Onderlinge 's-Gravenhage) en een spaarfonds (het Nationaal Spaarfonds/Delta Lloyd). Dit vergroot de representativiteit van het onderzoek.
5. Omdat het uitgebreide archief van Nationale-Nederlanden als basisarchief heeft gefungeerd, betreffen veel bronverwijzingen de twee rechtsvoorgangers van deze maatschappij. Veel van deze bronnen betreffen echter de algemene gang van zaken en activiteiten van de bedrijfstak in het algemeen.

B. Archiefcollecties met betrekking tot de bezettende autoriteiten

Archiefcollecties met betrekking tot de 'bevoegde autoriteiten' tijdens de bezetting zijn in te zien op het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en het Algemeen Rijksarchief (hierna respectievelijk NIOD en ARA genoemd). Het Liro-archief en het archief met betrekking tot het functioneren van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft zijn grotendeels vernietigd (voor een belangrijk deel al in september 1944). Het persoonlijk archief van Treuhänder A. Flesche is voor een deel bewaard gebleven. Hierin bevinden zich onder andere rapporten van Liro en overzichten van ingeleverde joodse vermogenswaarden. Voor dit onderzoek relevante collecties van de LVVS (Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat) berusten bij het ARA en het NIOD.

Met betrekking tot andere trajecten van roof van joodse verzekerde waarden (zoals via liquidatie van joodse begrafenisverenigingen of anderssoortige niet commerciële verenigingen) zijn op het ARA onderdelen van het archief van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) bestudeerd.

C. De Nederlandse overheid

Voor wat betreft de rol van de overheid is een deel van de archieven vernietigd. Toch is het beleid van de overheid ten aanzien van het rechtsherstel van joodse verzekerden aan de hand van een aantal dossiers op het ministerie van Financiën te reconstrueren. Er lijkt voldoende documentatie aanwezig voor de reconstructie van bijvoorbeeld de houding van de overheid tegenover de problematiek van het herstel van de joodse polissen, vooral met betrekking tot de financiële positie van de verzekeringsmaatschappijen.

Een deel van de archieven van het NBI is bewaard gebleven, maar bij "een van de grote vernietigingsacties" is het archief van de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON) "vermoedelijk afgevoerd"⁶, waardoor onderzoek naar het voorlopig herstel van polissen waarvoor zich geen rechthebbenden hebben aangemeld, zich richt op enkele dossiers en de accountantsrapporten die in opdracht van het ministerie van Financiën zijn opgesteld. De ontwikkeling waarbij de Staat de afkoopwaarde van deze groep verzekeringsovereenkomsten uiteindelijk heeft ontvangen, is beschreven in diezelfde accountantsrapporten, die op het ARA zijn bewaard. Helaas is het archief met de stukken die betrekking hebben op de overdracht van de onbeërfde nalatenschappen aan de Staat der Nederlanden (het 'Veegens-archief') vernietigd. Pogingen die door het Ministerie van Financiën zijn ondernomen om de collectie aan de hand van elders in het land bewaarde stukken van de Dienst Domeinen te reconstrueren zijn mislukt.

⁶ Zie: *Onderzoeksgids*, p. 274

D. Joodse instanties

Op het Amsterdams Gemeentearchief zijn diverse archiefcollecties geraadpleegd, zoals de collectie van de 15.000 Liro-afrekeningen die zijn 'teruggevonden' in het archief van Joods Maatschappelijk Werk. Daarnaast is ook op het gemeentearchief te Amsterdam de collectie van de Ancient Order of Foresters geraadpleegd. Deze broederschap die een officiële, onder toezicht van de Verzekeringskamer staande onderlinge verzekeringsmaatschappij bij overlijden had, was geen joodse organisatie, maar had wel voornamelijk joodse leden.

Ter aanvulling van de collecties van de verzekeringsmaatschappijen is aan het Centraal Joods Meldpunt Oorlogsclaims inzage gevraagd in documenten met betrekking tot het rechtsherstel van joodse polissen, die nog in bezit waren van joodse claimanten.

Tenslotte is onderzoek gedaan in collecties van de Nederlands Israelietische Gemeente (NIG), ondergebracht bij de Gemeentearchieven van Den Haag en Amsterdam. Het bestuur van de Vereniging Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam heeft ons geen toestemming gegeven om het archief van de rechtsopvolgers van een aantal joodse begrafenisfondsen te Amsterdam in te zien. In bijlage 2 is een schrijven van 22 oktober 1999 van de voorzitter en de penningmeester van de Vereniging opgenomen, waarin de beweegredenen van deze beslissing uiteen zijn gezet.

2 Het verzekeringswezen aan het begin van de bezettingstijd

2.1 De levensverzekeringsbranche

Aan het begin van de bezettingstijd waren 65 verzekeringsmaatschappijen⁷ actief op het gebied van levensverzekeringen en lijfrenten. Deze bedrijven hielden zich eveneens bezig met pensioenverzekeringen, een vorm van lijfrente-verzekeringen. Zij waren dan ofwel door particulieren individueel afgesloten ofwel collectief door een werkgever voor meerdere werknemers. Hoewel arbeidspensioenen binnen de sector van de levensverzekeringen vallen, worden zij apart besproken. Dat geldt ook voor het terrein van de uitvaartverzekeringen, dat zeer divers is en buiten het levensverzekeringsbedrijf valt. Levensverzekeringen met een laag verzekerd kapitaal werden meestal door minder draagkrachtigen afgesloten om de begrafenis te kunnen betalen, en werden aangeduid als 'volksverzekeringen'.⁸ Deze behoren tot de sector levensverzekeringen en vormen een onderdeel van het onderzoek naar de levensverzekeringsmaatschappijen.

⁷ Waarvan één in liquidatie. Zie *Nederlandse Almanak van Levensverzekering*, 1941, die opgave doet van 'Maatschappijen van Levensverzekeringen, lijfrente en uitkeering bij Overlijden, bestaande 31 december 1939'.

⁸ In het verzekeringswezen anno 1940 stond de term 'volksverzekering' voor een verzekering bij overlijden met een verzekerd bedrag van fl. 50,- tot fl. 300,-, die werd afgesloten om de begrafenis van de verzekerde te bekostigen. In de jaren '40-'45 hanteerde de bezetter fl. 500,- als bovengrens voor de kleine verzekeringen die niet behoefden te worden aangemeld door de verzekeringsmaatschappijen.

De markt was verdeeld in een aantal grotere maatschappijen en veel kleinere. Er was soms sprake van een zekere specialisatie. De Centrale Arbeiders- Verzekerings- en Depositobank (hierna kortweg de Centrale genoemd) bijvoorbeeld had veel cliënten uit sociaal-democratische kring en sloot veel volksverzekeringen af. Concordia was een sterk verzuilde levensverzekeringsmaatschappij die zijn basis had in de Katholieke vakbeweging. De Hollandsche Sociëteit daarentegen had een meer vermogende cliëntèle en sloot verzekeringen af met een gemiddeld hoger verzekerd bedrag. Dat laatste gold ook voor de 'marktleider', de Nationale Levensverzekerings-bank N.V. (in het vervolg aangeduid als de Nationale), bij wie de kapitaalverzekeringen het belangrijkste aanbod vormden.

Het overgrote deel van de levensverzekeringsbedrijven was vrijwillig verenigd in de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringswezen (NVBL). In oktober 1941 werd deze organisatie vervangen door de door de bezetter in het leven geroepen Bedrijfsgroep Levensverzekering, onderdeel van de 'Hoofdgroep Verzekering'. Deze Bedrijfsgroep omvatte behalve de afdeling Leven ook de afdelingen Volksverzekeringen, Spaarkassen en Begravenisfondsen. Alle maatschappijen waren verplicht lid.⁹ Deze organisatie was een van de vele Bedrijfsgroepen die deel uit maakten van de Zelfstandige Organisatie ter Ontwikkeling van het Bedrijfsleven, beter bekend als de Organisatie Woltersom, die tot doel had de vervlechting van de Duitse en Nederlandse economieën te bevorderen.¹⁰ De samenstelling van het bestuur van de Bedrijfsgroep Levensverzekering kwam voor een groot deel overeen met die van de NVBL. Volgens een naoorlogs verslag van de Verzekeringskamer werden de officiële organen bemand door vertrouwde vaderlanders.¹¹ De Bedrijfsgroep bleef officieel bestaan tot 1950, toen zij weer plaats maakte voor de NVBL. In 1978 werden de NVBL en de Nederlandse Unie van Schadeverzekeraars deel van het nieuw opgerichte Verbond van Verzekeraars.

Een ander orgaan in het veld van het verzekeringswezen was de Verzekeringskamer, die toezicht hield op de solvabiliteit van de maatschappijen. De Verzekeringskamer viel onder het ministerie van Justitie, en haar bevoegdheden en taken waren vastgelegd in de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf uit 1922 (S. 716). De bezetter bracht echter in het basisbesluit Verordening 218/1941 betreffende het verzekeringswezen (voorbereid door Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft H. Fischböck) de Verzekeringskamer van het Departement van Justitie over naar het nieuwe Departement voor Bijzondere Economische Zaken, waarvan de NSB-er M.M. Rost van Tonningen Secretaris-Generaal was. Dat had als praktische consequentie dat de Verzekeringskamer minder invloed kon aanwenden tegenover de bezettende autoriteiten dan daarvoor, toen de Verzekeringskamer nog onder Justitie viel.

Voorts werd per 25 augustus 1942 bij beschikking van de Secretaris-Generaal van het Departement voor Bijzondere Economische Zaken een nieuw orgaan, de Verzekeringsraad, ingesteld, die Rost van Tonningen "in principiële bedrijfstechnische, economische en orga-

⁹ B.P.A. Gales, *Het Verbond van Verzekeraars*, p. 21-23.

¹⁰ Zie: L. de Jong, *Koninkrijk*, deel 7, p. 22-30.

¹¹ Rapport "De verzekeringskamer in oorlogstijd", van mr. dr. J. van Bruggen, van 1943 tot 1954 voorzitter van de Verzekeringskamer. Archief VK, 114.111.

nisatorische aangelegenheden op het gebied van het verzekeringswezen" moest adviseren. De raad, die ongeveer voor de helft uit Duitsgezinden en NSB-ers bestond, kwam echter moeilijk van de grond en ging uiteindelijk "als een nachtkars uit".¹²

Uit het bovenstaande blijkt al hoe de bezettende autoriteiten hebben getracht greep te krijgen op het verzekeringswezen als onderdeel van de economische structuur in Nederland. Daartoe behoorde ook de 'Entjudung' van de Nederlandse economie, die in concreto de roof van alle joods bezit inhield. Om deze roof mogelijk te maken werd in de zomer van 1941 een 'nieuw bankfiliaal' opgericht van het reeds bestaande gerenommeerde bankiershuis Lippmann, Rosenthal & Co, gevestigd in de Nieuwe Spiegelstraat in Amsterdam. De nieuwe bank had in feite niets met de oude te maken, en diende vanwege de bekende naam in joodse kringen een geruststellende werking te hebben. Opeenvolgende verordeningen moesten joodse bezittingen, contante gelden, deposito's en financiële vorderingen concentreren bij deze roofbank, Lippmann, Rosenthal & Co Sarphatistraat, later kortweg aangeduid als Liro. De beroving werd geautoriseerd doordat de verordeningen werden afgekondigd onder de verantwoordelijkheid van de Reichskommissar A. Seyss-Inquart of in diens plaats de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft Fischböck. Op grond van van het "Decreet van den Führer" van 18 mei 1940 hadden dergelijke verordeningen in het nieuwe bestel kracht van wet.¹³

De Verzekeringkamer zag het als haar taak de belangen van de bedrijven en hun verzekerden zoveel mogelijk te behartigen. Toen de anti-joodse verordeningen zich tot het verzekeringswezen gingen uitstrekken, heeft de Verzekeringkamer, hoewel zij feitelijk niets tegen de schending van het Landoorlogreglement door de bezetter kon doen, "gemeend alles te moeten doen, wat wij konden om de toepassing ervan te verhinderen of te verzachten".¹⁴ Door de bezwaren van de maatschappijen aan te voeren en te bemiddelen tussen hen en de bezettende autoriteiten kon soms een voor de maatschappijen en hun cliënten gunstiger uitvoering van maatregelen bereikt worden.

De Bedrijfsgroep Levensverzekering vervulde een vergelijkbare rol. De maatschappijen benaderden de Bedrijfsgroep met problemen of bezwaren tegen bepaalde onderdelen van de verordeningen of richtlijnen. Die stelde de Bedrijfsgroep aan de orde bij de 'bevoegde autoriteiten'. Ook in de ledenvergadering van de Bedrijfsgroep werden allerlei problemen met betrekking tot de nieuwe economische orde besproken, waaronder de kwestie van de joodse verzekeringspolissen. Beide instanties overlegden met de directies van verzekeringsmaatschappijen en zonden circulaire's naar de bedrijven met richtlijnen over de uitvoering van de verordeningen. De macht van beide instellingen was echter klein. Het (onvolledige) archief van de Verwalter¹⁵ van Liro, Flesche, bevat een gecorrigeerd concept van een circulaire van de Bedrijfsgroep en correspondentie met de secretaris van de Bedrijfsgroep over de inhoud van

¹² *Gedenkboek Verzekeringkamer 1923-1948*, p. 147, 153-157.

¹³ Zie *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche Gebied*, 1940.

¹⁴ Rapport "De Verzekeringkamer in oorlogstijd", p. 27.

¹⁵ Zie uitleg over zijn functie bij G. Aalders, *Roof*, p. 154-156.

de circulaires. Tegen het einde van het proces van gedwongen afkoop volstond de Bedrijfs-groep steeds vaker met een circulaire waarin een brief van de Generalkommissar letterlijk werd geciteerd.

In feite fungeerden de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep als tussenschakels tussen de bezettende macht en de maatschappijen, waardoor de instructies voor de uitvoering van de anti-joodse verordeningen werden doorgegeven door een eigen, Nederlandse, instantie. Het is waarschijnlijk dat hierdoor de maatschappijen minder moeite hadden met de uitvoering van de verordeningen dan wanneer de bezetter de Bedrijfsgroep en de Verzekeringskamer niet had gebruikt als tussenschakel.

Op het gebied van de feitelijke uitvoering van de anti-joodse verordeningen hadden de maatschappijen direct te maken met Liro. Er vond een uitgebreide uitwisseling van gegevens over joodse polissen plaats (door middel van lijsten met polisnummers en andere relevante gegevens). Liro en de afzonderlijke maatschappijen correspondeerden over algemene zaken aangaande de uitvoering van de verordeningen en over specifieke polissen. Liro controleerde ook of de maatschappijen de joodse verzekeringen wel volgens de Duitse richtlijnen afkochten en zette, toen de afkoop naar de zin van Liro te traag verliep, de maatschappijen onder druk om de afkoop te bespoedigen. Bovendien dreigde Liro met controle van de administratie van de verzekeringsmaatschappijen. Volgens de Verzekeringskamer zou dat eenmaal zijn gebeurd.¹⁶

2.1.1 Vormen van levensverzekeringen en enkele verzekeringstechnische aspecten

Een levensverzekering is een overeenkomst tussen een verzekeringsmaatschappij en een verzekeringnemer waarbij de maatschappij tegen betaling van een premie of een bedrag ineens zich verplicht tot het doen van geldelijke uitkeringen die verband houden met het al dan niet in leven zijn van de verzekerde. Afhankelijk van de verzekeringsvorm is er sprake van een uitkering bij overlijden, of er wordt een uitkering gedaan bij het in leven zijn van de verzekerde op een bepaalde datum, vaak bedoeld als extra voorziening voor de oude dag. De overeenkomst houdt dus in dat de verzekeringnemer een vordering krijgt op de levensverzekeringsmaatschappij: de verzekeraar betaalt aan de begunstigde.

Voor een juist inzicht in de feiten van de roof van joodse polissen tijdens de bezettingstijd en het proces van rechtsherstel na de bevrijding, is enige basiskennis van de verschillende verzekeringsvormen belangrijk.

Levensverzekeringen kunnen op twee manieren worden ingedeeld: in de eerste plaats naar het tijdstip waarop de uitkering plaats vindt. Er zijn verzekeringen die alleen uitkeren bij overlijden, verzekeringen die alleen uitkeren bij leven, en 'gemengde verzekeringen' die een combinatie van beide zijn.

¹⁶ Zie het rapport "De Verzekeringskamer in Oorlogstijd" p. 30. In hoofdstuk 3 is een geval van controle beschreven.

In de tweede plaats is er sprake van een indeling naar vorm, waarbij twee hoofdgroepen worden onderscheiden. In de eerste plaats de kapitaalverzekering, die ofwel bij overlijden een som ineens uitkeert, ofwel een kapitaal uitkeert wanneer de verzekerde op een bepaald moment in leven is. De tweede hoofdgroep wordt gevormd door de (lijf)renteverzekering, die gedurende een bepaalde tijd periodieke uitkeringen doet. Hierbij zijn er ook weer twee mogelijkheden: de uitkeringen zijn afhankelijk van het in leven zijn van de verzekerde, of er is sprake van een (erf)rente-uitkering aan een begunstigde, die ingaat bij het overlijden van de verzekerde en die doorloopt tot een bepaalde vastgestelde datum, of tot eerder overlijden. Wanneer er sprake is van een kapitaalverzekering bij overlijden is vroegtijdig overlijden van de verzekerde voor de verzekeraar nadelig. De periode dat de verzekeringnemer premies betaalt is dan korter dan die van de gemiddelde verzekerde, terwijl de verzekerde som gewoon wordt uitgekeerd. Bij een renteverzekering is laat overlijden van de verzekerde/begunstigde nadelig voor de verzekeraar, omdat de periode van rente-uitkeringen langer is dan gemiddeld.

In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog waren er voor de indeling in verzekeringsvormen drie termen gangbaar.

- volksverzekeringen: verzekeringen met een klein verzekerd bedrag, variërend van enkele tientallen guldens tot ongeveer fl. 300,-. De uitkering moest de nabestaanden in staat stellen een begrafenis te betalen.
- tussenverzekeringen: verzekeringen met een verzekerd kapitaal tussen fl. 300,- en fl. 1000,-¹⁷
- kapitaalverzekeringen: verzekeringen met een verzekerd bedrag van meer dan fl. 1000,-.

Het begrip 'tussenverzekering' werd echter niet bij alle maatschappijen gehanteerd. Sommige maatschappijen onderscheidden alleen 'volksverzekeringen' en 'kapitaalverzekeringen', waarbij de grens lag bij fl. 300,- of fl. 500,-. Voor de bezetter gold de grens van fl. 500,-. Voor verzekeringen lager dan fl. 500,- gold in het roofbeleid van de bezetter een (voorlopige) uitzonderingsbepaling.

Premie of koopsom

Tegenover de verplichting van de maatschappij een uitkering te doen volgens een bepaalde in de polis vastgelegde overeenkomst stond de verplichting van de verzekeringnemer bij de maatschappij een kapitaal op te bouwen op basis waarvan de uitkering kon worden gedaan. Dat kon op twee manieren: door betaling van een premie (per maand, kwartaal of per jaar) of door het betalen van een koopsom ineens.

De premie werd berekend aan de hand van drie grondslagen. In de eerste plaats de sterftkans, die werd vastgesteld aan de hand van in sterftetafels gepubliceerde statistische gegevens. De tweede is de interest (of rente), die de verzekeraar bereid is te garanderen en die mede afhankelijk is van de rente die hij over de gereserveerde bedragen verwacht te maken. De derde

¹⁷ B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid*, p. 273.

grondslag wordt bepaald door de kosten die de verzekeraar maakt, zoals de provisie voor de tussenpersoon en de kosten voor de eigen administratie en het eigen verkoopapparaat. Wanneer de verzekeringnemer alle verschuldigde premies in een keer betaalde, was er sprake van een koopsompolis. Deze som was lager dan het totaal van de jaarlijkse premies, omdat de verzekeraar minder risico's liep en over het gehele bedrag al direct rente ontving. Er was dus ook geen langzame opbouw van reservewaarde.

Polisvoorwaarden

In de polisvoorwaarden werden de contractuele verplichtingen van verzekeringnemer en verzekeraar vastgelegd. Hieronder vielen vanzelfsprekend de verplichting tot betaling van premie door de verzekeringnemer en de verplichting tot uitkering door de verzekeraar, met de voorwaarden waaronder dit zou geschieden. Die voorwaarden werden in de polis opgenomen. De persoonlijke gegevens van de betrokkenen en eventuele bijzonderheden werden eveneens op de polis genoteerd. Wanneer de overeenkomst na verloop van jaren veranderde, werd dat eveneens op de polis aangetekend. De verzekerde ontving de polis, de verzekeraar een afschrift van de polis. Wanneer de verzekerde of de begunstigde zich meldde voor de uitkering, diende hij de polis te overhandigen. Zonder polis was in principe geen uitkering mogelijk. Wanneer in geval van calamiteit of andere bijzondere omstandigheden de polis niet meer aanwezig was, kon de verzekeringnemer om een gewaarmerkt afschrift van de polis vragen.

Op de polis werd vastgelegd wie de drie contractpartijen waren:

De *verzekeringnemer*, die de verzekering afsloot en de hoogte van het te verzekeren bedrag en de looptijd bepaald had, en bovendien de verplichting had premie te betalen.

De *verzekerde*, aangewezen door de verzekeringnemer, op wiens leven de verzekering was afgesloten. De verzekerde en de verzekeringnemer konden dezelfde persoon zijn, maar het was ook mogelijk dat een ander, bijvoorbeeld de echtgenote of een kind van de verzekeringnemer de verzekerde was.

De *begunstigde* was degene aan wie de maatschappij uitkeerde. Wijzigingen in de begunstiging (bijvoorbeeld na verandering in de gezinssamenstelling) waren mogelijk en moesten op de polis worden aangegeven.

Rechten van de verzekeringnemer

In de polisvoorwaarden was eveneens vastgelegd welke rechten de verzekeringnemer had met betrekking tot de afgesloten verzekeringsovereenkomst. De meest voorkomende mogelijkheden waren:

- Afkoop

Beëindiging van de verzekering waarbij de maatschappij de afkoopwaarde van de verzekering aan de verzekeringnemer uitkeert. Deze afkoopwaarde wordt opgebouwd uit de betaalde premies en de gekweekte rente plus eventuele winstdeling met aftrek van een kostendeel en een risicodeel. Gezien de kosten van het afsluiten van een verzekering hebben verzekeringen met periodieke premiebetaling de eerste jaren na afsluiten geen afkoopwaarde: aanvankelijk is er zelfs sprake van een negatieve waarde; na ongeveer vijf jaar wordt deze positief. Bij sommige

maatschappijen werd in de voorwaarden precies vastgelegd wat de termijn was.

In de polisvoorwaarden wordt aangegeven of de verzekering afkoopbaar is. Bij lijfrentes is dat niet het geval in verband met de mogelijkheid van anti-selectie (verzekerden met een slechte gezondheid zouden eerder tot afkoop bereid kunnen zijn).

- Premievrijmaking

Bij sommige verzekeringsvormen kan de verzekering premievrij gemaakt worden. Dit houdt in dat er verder geen premies behoeven te worden betaald, maar dat dan het verzekerd kapitaal wordt verlaagd. De verzekeringnemer kon met de maatschappij afspreken voor een bepaalde periode geen premie te betalen. In feite werd bij premievrijmaking de opgebouwde premie-reserve beschouwd als een koopsom voor de voort te zetten overeenkomst.

- Automatische voortzetting premiebetaling

Dit komt praktisch gezien op hetzelfde neer als premievrijmaking: betaling van de premie wordt voortgezet uit de opgebouwde reservewaarde, terwijl de verzekerde waarde gelijk blijft. Pas wanneer tot uitkering wordt overgegaan, wordt de achterstallige premie plus interest afgetrokken van de uitkering. Wanneer de opgebouwde waarde van de verzekering is opgesoupeerd door de automatische betaling van de premie, wordt de verzekering geroyeerd. Deze methode was niet bij alle maatschappijen gangbaar.

- Belening

Afsluiten van een lening bij de verzekeringsmaatschappij (of eventueel elders) met de afkoopwaarde van de polis als onderpand. Voor een dergelijke lening werd rente in rekening gebracht.

- Royement

Eenzijdige beëindiging van de verzekeringsovereenkomst door de maatschappij, wanneer de verzekeringnemer gedurende langere tijd of gedurende de in de voorwaarden gehanteerde periode de premie niet heeft betaald en niets van zich heeft laten horen, en wanneer de verzekering geen afkoopwaarde heeft.¹⁸

- Omzetting

Het was mogelijk, bijvoorbeeld door gewijzigde levensomstandigheden, een bestaande verzekering om te zetten in een andere verzekeringsvorm. De polis kreeg dan meestal ook een ander polisnummer.

De verschillende mogelijkheden van de verzekeringsvormen waren vastgelegd in de voorwaarden die de verzekeraars in het algemeen hanteerden voor bepaalde vormen van

¹⁸ Bij sommige maatschappijen werd de term royement ook gebruikt wanneer een verzekering op de normale manier expireert. Dit gaat bijvoorbeeld op voor de de RVS en de Onderlinge 's-Gravenhage.

verzekering. Deze algemene voorwaarden per verzekeringsvorm per verzekeraar werden opgenomen in de *Nederlandse Almanak van Levensverzekering* en in de *Wiebes Leemans Jaarcijfers* die ieder jaar met medewerking van de Bedrijfsgroep Levensverzekering c.q. de NVBL werden gepubliceerd. Deze algemene voorwaarden hadden betrekking op de mogelijkheden die de verzekeringsmaatschappijen hun cliënten boden op het gebied van bijvoorbeeld: recht op belening en de rente die daarbij berekend werd; na welke periode de verzekeringnemer recht had op afkoop van de verzekering; welk gedeelte van de premiereserve dan uitbetaald werd; binnen welke termijn en tegen welke kosten een premievrijgemaakte verzekering kon worden hersteld; of en met welke maatstaf er sprake was van winstdeling; of er er een uitkering zou plaatsvinden bij zelfmoord; en bijzondere voorwaarden. Evenals de informatie over de tarieven en premiekosten per eenheid verzekerd kapitaal werden deze gegevens van alle maatschappijen die in Nederland op het gebied van de Levensverzekering actief waren, in de Almanak opgenomen.

Hierin werd eveneens een "Toelichting tot de tarieven" opgenomen, een lijst van de meest voorkomende verzekeringsvormen. In de Almanak van 1941 waren dat de volgende¹⁹:

"1. Verzekering bij overlijden.

Bij een zoodanige verzekering verbindt de verzekerde zich gedurende zijn leven een *onveranderlijke* premie te betalen.

2. Gemengde verzekering

Hierbij verbindt de verzekerde zich gedurende een bepaald aantal jaren een *onveranderlijke* premie te betalen. Sterft hij echter vóór den afloop van den bepaalden termijn, dan wordt aan de(n) rechthebbende de verzekerde som uitbetaald.

3. Verzekering op vaste termijn

De verzekerde verbindt zich gedurende een te voren vastgesteld aantal jaren een bepaalde premie te betalen. De premiebetaling eindigt, wanneer de verzekerde overleden is. Het verzekerde kapitaal wordt uitgekeerd als de in de polis genoemde verzekeringsduur is afgelopen.

4. Ideaalpolis

Bij deze verzekering betaalt de verzekerde jaarlijks een vastgesteld *onveranderlijk* bedrag gedurende een vooraf bepaald aantal jaren. Sterft de verzekerde binnen den vastgestelden termijn, dan keert de maatschappij jaarlijks 10 % uit over de verzekerde som, tot de duur der verzekering verstreken is. Na afloop van het vooraf bepaalde aantal jaren wordt bovendien het volle verzekerde bedrag uitbetaald. Bij in leven zijn na het verstrijken van den bepaalden termijn wordt de verzekerde som uitgekeerd en is de verzekering geëindigd.

¹⁹ *Almanak Levensverzekering* 1941, p. 309. Overigens werden in deze periode ieder jaar dezelfde vormen weergegeven. Pas bij nieuwe ontwikkelingen veranderde deze opgave.

5. *Verzekering bij leven*

De verzekerde verbindt zich gedurende een aantal jaren een *onveranderlijke* premie te betalen ter verkrijging van een vooraf bepaalde som. De premiebetaling houdt op met het eindigen der verzekering. Bij overlijden vervallen de betaalde premies aan de maatschappij.

6. *Dadelijk ingaande lijfrente*

De verzekerde verbindt zich een bedrag ineens te storten, waartegen de maatschappij gedurende het leven van den verzekerde een vooraf vastgesteld gelijkblijvend bedrag jaarlijks, halfjaarlijks, per kwartaal of maandelijks uitbetaalt.

7. *Uitgestelde lijfrente of pensioen*

Bij dezen vorm van verzekering vangt de verplichting der maatschappij, de(n) verzekerde een vooraf bepaalde rente uit te betalen, aan op een tijdstip waarop de verzekerde een vastgestelden leeftijd bereikt heeft. Indien de verzekerde sterft vóór dit tijdstip is aangebroken, dan vervalt het kapitaal aan de maatschappij.

8. *Overlevingsrente of weduwenpensioen*

Bij deze vorm van verzekering verbindt de maatschappij zich, indien de verzorger vóór de verzorgde komt te overlijden, aan deze laatste levenslang een pensioen uit te keeren. Sterft de verzorgde eerder dan de verzorger, dan zijn geen premieën meer verschuldigd. Van de betaalde premieën wordt evenwel niets gerestitueerd."

De hierboven besproken vormen van levensverzekeringen vielen alle onder de tweede Liro-verordening (Verordening 58/1942 van 21 mei 1942) en de verordening die de beëindiging van de joodse levensverzekeringen gelastte (Verordening 54/1943 van 11 juni 1943). De verzekeringsvarianten konden echter wel verschillend doorwerken in de afkoop bij Liro en vooral in de variaties van polisherstel na de oorlog.

2.2 **Uitvaartverzekeringen**

Anders dan bij de levensverzekeringen is het terrein van de uitvaartverzekeringen heterogeen. Naast de 'volksverzekeringen', die vielen onder de noemer levensverzekeringen en in 1939 goed waren voor 20% van het verzekerd bedrag van alle Nederlandse maatschappijen²⁰, zijn er verscheidene andere verzekeringsvormen die samen een geschakeerd beeld opleveren van het uitvaartverzekeringswezen.

Begrafenisfondsen vonden hun oorsprong in soms eeuwenoude tradities die zorgden dat mensen een "fatsoenlijke begrafenis" konden krijgen. Fondsen hadden vaak een plaatselijk

²⁰ B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid*, p. 273.

karakter, of waren verbonden met bepaalde beroepsgroepen of met een bepaalde geloofs-overtuiging.²¹

Door de Wet op het Levensverzekeringbedrijf van 1922 kwamen de volgens de normen van de wet levensvatbare fondsen onder het toezicht van de Verzekeringskamer. Anderen werden opgeheven, smolten samen, werden omgevormd tot N.V.'s, of gingen op in bestaande levensverzekeringsmaatschappijen. In de jaren twintig en dertig verminderde geleidelijk het aantal fondsen. Tijdens de bezettingsperiode daalde het aantal begrafenisfondsen verder van 81 in 1940 tot 60 in 1945. Per 31 december 1941 waren er 27 fondsen met meer dan 1000 contracten en 36 met minder dan 1000 contracten. De verzekerde waarde van de fondsen vertegenwoordigde nog geen 2% van die van de volksverzekeringen.²² Zo komt het aandeel van de verzekerde waarde van deze fondsen op 0,4% van de totale verzekerde waarde van de levensverzekeringen.

Na de vorming van de Bedrijfsgroep Levensverzekering in 1941 traden de fondsen toe tot deze organisatie.

Natura-fondsen waren instellingen met het karakter van onderlinge steunverlening, die tegen betaling van een vaste periodieke premie zorgden voor de begrafenis van deelnemers aan het fonds. Er waren burenhulpverenigingen, lijkwagenverenigingen die zich beperkten tot verstrekking van een lijkwagen en de grotere, beter geoutilleerde begrafenisverenigingen, die de uitvaart verzorgden.

Daarnaast waren er nog *omslagverenigingen*, die tegen betaling van een omslag door de deelnemers bij overlijden van een deelnemer de begrafenis uitvoerden en *kostende prijsverenigingen*, die recht gaven op een begrafenis tegen een voor leden vastgestelde kostprijs. De begrafenis was dan voor rekening van de nabestaanden, omdat er geen contributie of premie werd geheven om de begrafeniskosten te dekken.

De naturafondsen, omslag- en kostende prijsverenigingen stonden niet onder toezicht van de Verzekeringskamer. Veel van dergelijke verenigingen waren aan het begin van de bezettingstijd verenigd in overkoepelende organisaties, die meestal een provinciaal karakter hadden.²³ Zij werden in 1941 verplicht deel te nemen aan de in paragraaf 2.1 besproken organisatie-Woltersom.

Aanvankelijk was er onduidelijkheid over hun plaats binnen het verzekeringswezen. De Bedrijfsgroep Levensverzekering vond dat deze verenigingen niet tot die sector behoorden, zodat zij aanvankelijk werden ondergebracht bij de Vakgroep Variaverzekering in de Onder-vakgroep "Niet elders ingedeelde schadeverzekeringen". De Bedrijfsgroep Schadeverzekering

²¹ Zie B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid*, hoofdstukken 2 en 3 voor de ontwikkeling van begrafenisfondsen en hun relatie tot het levensverzekeringbedrijf en J.L.J.M. van Gerwen, N.H.W. Verbeek, *Voorzorg & de vruchten*, hoofdstuk 1 voor de achtergrond van Amev in de begrafenisfondsen.

²² *Wiebes Leemans Jaarcijfers* voor 1938-1942.

²³ Zie 'Statistiek der Onderlinge Uitvaartverenigingen en Begrafenisfondsen', in het *Maandschrift van het CBS*, 1942, aflevering 8-9.

stootte de uitvaartverenigingen echter ook af. Uiteindelijk werden zij ondergebracht in de nieuw op te richten Vakgroep Begrafeniswezen, onderdeel van de Hoofdvakgroep Handel, met de Ondervakgroepen Particulier Begrafenisbedrijf (voor uitvaartverzorging op commerciële grondslag) en Onderling Begrafenisbedrijf (voor uitvaartverzorging op coöperatieve grondslag).²⁴

Lidmaatschap van een begrafenisvereniging hield dus in dat de leden (vaak een gezinshoofd met meerdere gezinsleden) recht hadden op een uitkering of de verzorging van de uitvaart in natura. Een voorbeeld van een begrafenisvereniging is de Coöperatieve Onderlinge Begrafenisvereniging "Draagt elkanders lasten", een Rooms Katholieke vereniging, die de belangrijkste rechtsvoorganger was van de Natura uitvaartverzekeringsmaatschappij DELA. De contributies werden eind jaren dertig naar leeftijd berekend en de betaling werd in een schriftje bijgehouden. Voor een kind van 0 tot 15 jaar betaalde men 3 cent per week; van 15 tot 40 jaar 4 cent; van 40 tot 50 jaar 5 cent; van 50 tot 60 jaar 7 cent van van 60 tot 65 jaar 10 cent.²⁵ Blijkens gegevens uit een onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (in het vervolg CBS) naar onderlinge uitvaartverenigingen en begrafenisfondsen in 1942 waren dit gebruikelijke bedragen voor een dergelijke vereniging.

Volgens het CBS-onderzoek waren er circa 1120 uitvaartverenigingen met in totaal 581.194 leden. Omdat familieleden soms ook zonder extra contributie waren meeverzekerd, waren op deze wijze 1.627.348 zielen verzekerd. Van de uitvaarten in Nederland was in 1941 23.9% door dergelijke uitvaartverenigingen verzorgd.²⁶

Buiten de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf vielen eveneens joodse instellingen met religieuze bepalingen voor ritens tijdens de begrafenisplechtigheid.²⁷ De naar benadering 65²⁸ *joodse begrafenisverenigingen* (of verenigingen die zich met aspecten van het joodse begrafeniswezen bezig hielden) behoorden ook tot deze categorie. Zij komen niet voor in het onderzoek van het CBS, waarschijnlijk omdat zij inmiddels in het kader van de Verordening van Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen (Verordening 41/1941 van 28 februari 1941) organisatorisch waren ondergebracht bij het gelijknamige Commissariaat om te worden geliquideerd. Deze joodse verenigingen werden bij liquidatie rechtsstreeks beroofd en vielen dus niet onder de verordeningen ter aanmelding en afkoop van joodse levensverzekeringen. Het kapitaal van de verenigingen werd niet naar Liro overgemaakt, maar kwam terecht in de boedel van liquidateur H.W. Müller-Lehning.

²⁴ Memorandum betreffende het organiseren van het begrafenisverzekeringsbedrijf binnen het kader der zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven. Ongedateerd, maar waarschijnlijk 1942. Archief VK, 112.222.

²⁵ J.J. Dankers en J. Verheul, *DELA*, p. 23-26.

²⁶ Statistiek der Onderlinge Uitvaartverenigingen en Begrafenisfondsen, p. 5.

²⁷ J. van Gerwen, 'De levensverzekeringsbranche' 1890-1950, in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen*, p. 650-651.

²⁸ Zie Hoofdstuk 9.

Veel uitvaartverenigingen en -fondsen waren opgericht in een protestants-christelijke of katholieke kring. De besturen van dergelijke verenigingen voerden over het algemeen wat ledenwerving betreft een exclusief beleid, zeker waar het om de Katholieke zuil ging. Toch was het niet mogelijk altijd strikt te zijn. Soms ging men over tot het openen van een afdeling waar andersdenkende leden een in hun ritën passende begrafenis konden verwachten.²⁹

Gezien het sterk verzuilde karakter van begrafenisverenigingen en -fondsen kan men aannemen dat veel joden, ook al waren zij niet godsdienstig, lid waren van een joodse begrafenisorganisatie. Begraven had immers, ook toen, niet alleen te maken met godsdienstige ritën, maar is veeleer ook een gebeurtenis die past in een bepaalde culturele context.³⁰ Daarnaast trokken verzekeringsmaatschappijen en verenigingen die werden gekarakteriseerd door een sociaal-democratische visie joodse leden/verzekerden.³¹

Vanuit deze uitgangspunten is ook onderzoek naar roof buiten Liro om noodzakelijk. Hierbij gaat het voornamelijk om uitvaartverenigingen (al dan niet in natura) met joodse leden, en specifiek joodse begrafenisverenigingen die al dan niet vielen onder de verordeningen met betrekking tot niet-commerciële verenigingen en stichtingen. Eveneens is door middel van een steekproef onderzocht of bij een verzuilde vereniging joodse leden waren aangesloten.

2.3 Pensioenen³²

Pensioenverzekeringen vallen onder de renteverzekeringen. Een individuele pensioenverzekering is meestal een uitgestelde levenslange lijfrente, die ingaat op een van te voren bepaalde tijd, wanneer de verzekerde in leven is. Ook kan er sprake zijn van een overlevingsrente of weduwe/wezenrente (of -pensioen), die ingaat wanneer de eerste verzekerde/verzekeringnemer overlijdt. Deze rente/dit pensioen wordt alleen uitgekeerd zolang de weduwe (weduwnaar) in leven is. In sommige pensioencontracten werden ook bepalingen omtrent uitkeringen aan wezen opgenomen, bijvoorbeeld de hoogte van de uitkering als percentage van het weduwenpensioen of ouderdompensioen.

Dergelijke mogelijkheden zijn er ook bij collectieve verzekeringen. Daar is er sprake van een hoofdcontract voor een aantal verzekerden. De werkgever is in dat geval de verzekeringnemer. Naast het gebruik al dan niet collectieve pensioenverzekeringen af te sluiten bij levensverzekeringsmaatschappijen, waar zij het karakter hadden van een lijfrente-overeenkomst, waren er tegen de tijd van de Tweede Wereldoorlog nog andere mogelijkheden voor het sluiten van pensioenovereenkomsten.

²⁹ Zie N.D.N. Visser, *Ieder z'n eigen wens*, p. 31-32 en *Vijftig jaar DELA*, p. 63. N.D.N. Visser, *Zekerheid voor morgen*, p. 11.

³⁰ Zie ter illustratie I.B. van Creveld, *Kille - zorg*, 219-244.

³¹ In het algemeen was het zo dat joden zich nauwelijks bij Rooms Katholieke verzekeringsmaatschappijen verzekerden, maar zich wel tot maatschappijen met een 'democratisch karakter' voelden aangetrokken. Ook was het in de verzekeringswereld natuurlijk bekend dat veel joodse verzekerden waren aangesloten bij Amsterdamse maatschappijen. Zie notulen Raad van Bijstand BGL, 12-10-1943. Archief Verbond S94/2.

³² Hieronder worden geen ambtenarenpensioenen bedoeld. Deze categorie wordt besproken in het deelrapport 'Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen'.

Het gaat dan vooral om:

Ondernemingspensioenfondsen (vroeger ook wel fabrieksfondsen genoemd):

Het gaat hier om collectieve pensioenregelingen die door grote, kapitaalcrachtige bedrijven werden afgesloten voor hun veelal mannelijke werknemers, zoals de sectoren van spoorwegen, mijnbouw, machine-, metaal- en textielindustrie. In 1938 waren er 738 ondernemingspensioenfondsen, waarbij in totaal 334.737 werknemers voor hun oude dag waren verzekerd.³³

Een enquête gehouden in 1938 door het CBS³⁴ geeft een indruk van de hoogte van de uitkeringen, die varieerden per week:

- fl. 1,- tot fl. 4,- bij 74 ondernemingen
- fl. 5,- tot fl. 9,- bij 174 ondernemingen
- fl. 10,- tot fl. 14,- bij 109 ondernemingen
- fl. 15,- tot fl. 19,- bij 66 ondernemingen
- fl. 20,- en hoger bij 77 ondernemingen

Bij *Bedrijfspensioenfondsen* (ook wel bedrijfstakfondsen genoemd) werden de organisatie van de pensioenregelingen en de kosten en risico's gedeeld door meerdere werkgevers in eenzelfde bedrijfstak. In 1938 waren er 12 bedrijfspensioenfondsen met een gezamenlijk ledental van 84.223.

In 1938 werd een contactorgaan voor de pensioenfondsen opgericht onder de naam Commissie van Advies voor Pensioenzaken. Doel was de uitwisseling van gedachten en ervaringen op het gebied van pensioenzaken, evenals de opbouw van een sterke positie tegenover de overheidsbemoeienis op het terrein van de pensioenvoorziening. In die periode was een wettelijke regeling voor pensioenfondsen in voorbereiding, die echter pas in 1949 gestalte kreeg in de Pensioen- en spaarfondsenwet. Er was een breed toelatingsbeleid: ondernemingen met een pensioenfonds, bedrijven met een pensioenregeling in een andere vorm, en zelfs bedrijven waar een regeling in voorbereiding was, konden toetreden tot de commissie. Tijdens de bezetting werd deze Commissie opgevolgd door de Adviescommissie voor Personeelsfondsen.³⁵

³³ Voor de aantallen ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen zie: J. van Genabeek, 'Fabrieks- en bedrijfstakfondsen' in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (samenst.), *Studies over zekerheidsarrangementen*, p. 357.

³⁴ Aangehaald in het 1000e Bericht van de Adviescommissie voor Pensioenen, oktober 1986; met een terugblik over 45 jaar informatievoorziening in de Berichten van de Adviescommissie voor Pensioenen. Archief Stichting Ondernemingspensioenfondsen (voortaan: OPF).

³⁵ Verslag van den secretaris van de Adviescommissie Personeelsfondsen over de periode van 25 april 1941 t/m 31 december 1941. Archief OPF.

In dit onderzoek worden twee groepen onderscheiden:

- 1) de reeds ingegane pensioenen bij personen ouder dan 65 jaar, die als het ging om joodse gepensioneerden, door de anti-joodse bezitsverordeningen aangetast konden worden.
- 2) de pensioenrechten van werknemers jonger dan 65 jaar, waarvan de opbouw werd onderbroken door het verplichte ontslag van joodse werknemers en hun deportatie of onderduik daarna.

B. Roof en rechtsherstel van via Liro geroofde verzekerde waarden

3. De roof van joodse levensverzekeringsovereenkomsten

3.1 De afkoop van joodse verzekeringen

3.1.1 De 'eerste liro-verordening': Verordening 148/1941, 8 augustus 1941

In de reeks verordeningen van de bezetter die tot doel hadden de joodse bevolking van Nederland te beroven van alle bezittingen en financiële middelen was de zogenoemde eerste Liro-verordening de eerste waarmee het verzekeringswezen structureel - doch indirect - te maken kreeg.³⁶ Deze verordening, Verordening 148/1941 van 8 augustus 1941 betreffende de behandeling van het joodse geldelijke vermogen, hield in dat mensen, die volgens artikel 4 van Verordening 189/1940 jood waren, hun contante gelden moesten inleveren c.q. storten op een rekening van Liro; zij moesten hun effecten bij Liro in deposito geven. Tegoeden en deposito's bij banken dienden overgeschreven te worden naar Liro. Vrijgesteld waren mensen met een vermogen van minder dan fl. 10.000,- en een belastbaar inkomen over het voorgaande jaar van minder dan fl. 3.000. Wie wel onder de verordening viel kon echter beschikken over een 'vrij maximum' van fl. 1.000,- per maand.³⁷

Aanvankelijk heerste onzekerheid bij de verzekeraars omtrent de vraag of verzekeringsmaatschappijen gerekend moesten worden tot de financiële instellingen die in de verordening werden genoemd. De Verzekeringskamer berichtte na onderhandeling met de 'bevoegde autoriteiten' dat zij niet werden aangemerkt als geld- en credietinstellingen in de zin van Verordening 148/1941. Derhalve konden betalingen aan joden voortgezet worden. De verplichtingen van joden aan de maatschappijen (bijvoorbeeld premiebetaling) bleven eveneens onverminderd voortbestaan. In geval van twijfel of handelingen in strijd waren met de voorschriften van de verordening dienden de verzekeraars zich te wenden tot Liro.³⁸

³⁶ Al eerder was de Verzekeringskamer geconfronteerd met maatregelen van de bezetter; zie paragraaf 2.1 en 7.1.

³⁷ Zie Bijlage II van het Eerste Rapport voor de tekst van de verordening.

³⁸ Circulaire 304 Verzekeringskamer, 30-08-1941 betreffende Verordening 148/1941 betreffende de behandeling van het Joodsche geldelijke vermogen. N.B. Alle aangehaalde circulaire van de Verzekerringskamer, de NVBL en de Bedrijfsgroep Levensverzekering zijn aanwezig in het archief van het Verbond van Verzekeraars.

'Vluchtpolissen'

Desondanks kregen de verzekeringsinstellingen indirect met de verordening te maken. Dat was het gevolg van sombere toekomstverwachtingen die zich bij sommige leden van de joodse bevolkingsgroep in Nederland hadden gevormd. De praktijk van de 'Wirtschaftsentjudung' in Duitsland was al voor de bezetting van Nederland zichtbaar. Daarbij bleken de Nazi's tot dan toe de lijfrenten in Duitsland nog ongemoeid te laten, omdat die nodig waren voor het levensonderhoud.³⁹ In joodse kringen steeg de belangstelling voor bepaalde vormen van levensverzekeringen, een tendens die lijkt te worden bevestigd door het relatief grote aantal tussen 1939 en 1941 afgesloten verzekeringsovereenkomsten.

In 1941 ziet men het verschijnsel dat joodse verzekeringnemers zogenoemde 'vluchtpolissen' afsluiten, waarbij men overging tot het splitsen van polissen in contracten die niet afkoopbaar waren, of het voorzien van polissen van lijfrenteclausules.⁴⁰ Uit enkele archiefstukken die dateren van maart 1941, dus ruim voordat de eerste Liro-verordening van kracht werd, blijkt dat joodse cliënten van dergelijke constructies gebruik maakten. Uit circulaires valt op te maken dat dergelijke overeenkomsten in de praktijk kennelijk wel werden gesloten, ofschoon de maatschappijen huiverig stonden tegenover deze praktijken.⁴¹ De Hollandsche Sociëteit liet de buitendienstambtenaren weten dat "dergelijke kunstmatig in het leven geroepen splitsingen niet meer door ons geaccepteerd kunnen worden". Zij dienden zich bij twijfel te wenden tot de Directie, waar uiteindelijk de beslissing over het accepteren van een nieuwe post lag. Verder werd hun ter overweging gegeven:

"Bij verzekeringen met overlidensrisico wordt tegenwoordig de beoordeling van de levenskansen van een candidaat beheerscht door tal van factoren, die vroeger van minder beteekenis schenen. Het is dan ook te verwachten, dat zich in de toekomst beslissingen zullen voordoen, dat we posten om niet rechtstreeks met de huidige gezondheid van den candidaat verband houdende redenen niet of slechts tot een beperkt bedrag kunnen aanvaarden."⁴²

Uit circulaires en correspondentie daterend van na 8 augustus 1941 blijkt dat ook na de inwerkingtreding van Verordening 148/1941 in de praktijk nog steeds vergelijkbare overeenkomsten werden gesloten, die tot doel hadden joods kapitaal buiten de verordening te houden. Men sloot dan een of meerdere verzekeringsovereenkomsten af, waarbij een groot

³⁹ 'Geschiedenis van de Joodsche levensverzekeringen in bezettingstijd' (25-3-1946); bijlage bij brief van de Bedrijfsgroep Levensverzekering aan de Raad voor het Rechtsherstel, 10-4-1946. Archief NN.

⁴⁰ De term 'vluchtpolis' is naoorlogs.

⁴¹ In een circulaire van de Hollandsche Sociëteit aan de eigen agenten blijkt dat de Nationale had gewaarschuwd tegen de "bijzondere" projecten die maatschappijen nog altijd aan joodse kandidaten aanboden. De zegsman van de Nationale vond deze actie voor de betrokkenen zó gevaarlijk, dat hij in geen geval namen wilde noemen. Vgl. Circ. 203, 27-3-1941. Archief DL, map 4.

⁴² Circ. 200 aan de generaal- en hoofdagenten, 13-3-1941. Archief DL, map 4.

bedrag, een koopsom, als eenmalige premie diende. Kapitaal dat voordien op een bankrekening stond, behoefde, wanneer het in een dergelijke overeenkomst was belegd, niet naar Liro te worden overgeboekt. De verzekering zou, wanneer het een kapitaalverzekering betrof, veelal na een kortere looptijd dan gebruikelijk op een vastgestelde datum tot uitkering komen. Wanneer het ging om een lijfrenteovereenkomst zou vanaf een vastgelegde datum een regelmatige lijfrente uitgekeerd worden. In feite ging het in dergelijke gevallen vaak om in bewaring geven van gelden, die na aftrek van kosten weer zouden worden geretourneerd. Op deze manier hoopte men in de toekomst over het eigen kapitaal te kunnen blijven beschikken.

De tendens om dergelijke polissen af te sluiten past overigens in een meer algemene ontwikkeling in het verzekeringsbedrijf tijdens de bezettingsjaren. Koopsompolissen bleken ook bij veel niet-joodse Nederlanders in trek, wat blijkt uit het feit dat de in dergelijke overeenkomsten geïnvesteerde sommen van 24,2 miljoen gulden in 1941 stegen naar 173,5 miljoen in 1944. Verklaringen hiervoor zijn onder meer het gebrek aan beleggingsmogelijkheden in het vrije buitenland, de schaarste aan consumptiegoederen en vooral de invoering van het Besluit op de inkomstenbelasting in 1941. De afrekmogelijkheden voor premies en koopsommen voor lijfrenteverzekeringen waren hierdoor aanzienlijk verruimd.⁴³ Overigens waren niet alle verzekeraars enthousiast over de algemene populariteit van koopsompolissen, gezien het on-eigenlijke gebruik van dit middel, het wegwerken van zwartgeld en belastingbesparing.⁴⁴

Door de vermogensbeperking voor joden was het afsluiten van al te hoge koopsompolissen niet meer mogelijk. Liro eiste nu dat verzekeringsmaatschappijen hun beleid en handelingen daaraan aanpasten. De NVBL gaf door middel van een circulaire aan de verzekeringsmaatschappijen door dat zij zich bij aanbieding "van kennelijke joodsche zijde" van een koopsom voor een lijfrente of een kapitaalverzekering ervan "overtuigt, dat de jood tot het storten daarvan gerechtigd is." Er waren drie mogelijkheden om die zekerheid te verkrijgen: de joodse verzekeringnemer moest dan verklaren niet onder Verordening 148/1941 te vallen, omdat zijn vermogen en inkomen beneden de gestelde limieten bleven. Of hij moest aan kunnen tonen dat de koopsom niet uit particulier vermogen werd bekostigd (de verordening betrof immers particulier vermogen), maar uit het kapitaal van een onderneming (al dan niet joods - mits niet onder beheer gesteld). De derde mogelijkheid was dat hij toestemming van Liro kon overleggen. De NVBL waarschuwde haar leden vooral de grootst mogelijke voorzichtigheid te betrachten en deugdelijke bewijzen te verlangen wanneer een koopsompolis bleek te stammen uit het zaakvermogen van een eenpersoonsonderneming.⁴⁵

Polissen gefinancierd uit bedrijfskapitaal

De verordening gaf dus ruimte voor het afsluiten van nieuwe verzekeringsovereenkomsten gefinancierd uit bedrijfskapitaal. Uit circulaire van de NVBL (in oktober 1941 omgezet in de Bedrijfsgroep Levensverzekering) en documentatie bij diverse verzekeringsmaatschappijen

⁴³ Zie: J. Barendrecht en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico*, p. 199.

⁴⁴ Notulen van de Raad van Bijstand, BGL, 1-3-1944. Archief Verbond.

⁴⁵ Circulaire NVBL, 10-09-1941.

blijkt dat sommige bedrijven deze gelegenheid gebruikten om voor hun joodse werknemers een lijfrente-overeenkomst af te sluiten, die als verkapte wachtgeldregeling kon dienen in geval van ontslag. Dergelijke regelingen werden veelal collectief afgesloten. Ook verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1845 sloot een tijdelijke pensioenregeling af voor joodse werknemers die met ontslag werden bedreigd. De betaling ging buiten de salarisadministratie om.⁴⁶

Liro hield dergelijke ontwikkelingen nauwlettend in de gaten, wat blijkt uit een verzoek aan de directie van de Nationale opgave te doen van alle bekende gevallen waarbij joden op of na 9 augustus 1941 met geld uit hun bedrijf een levensverzekering, lijfrente of een andere overeenkomst met de Nationale waren aangegaan. De aanleiding hiervoor was dat Liro te weten was gekomen dat een joodse cliënt van de Nationale een lijfrente-overeenkomst van fl. 27.000 uit zijn bedrijfskapitaal had betaald. In haar antwoord beriep de maatschappij zich op het feit altijd zeer zorgvuldig met de verordeningen te zijn omgegaan, maar nu niet de hele administratie na te kunnen zoeken naar dit soort gevallen. Bovendien was in de administratie niet te achterhalen wie jood was of niet. Liro schreef terug dat de opgave desondanks toch moest plaatsvinden. Uiteindelijk verstrekte de maatschappij op 27 juni 1942 een opgave van 39 van dergelijke overeenkomsten.⁴⁷

Het is moeilijk een beeld te krijgen van de aard en de hoeveelheid van dergelijke regelingen, daar gegevens over het algemeen niet meer terug te vinden zijn. Uit deze opgave van de Nationale blijkt in ieder geval dat het gaat om 39 polissen bij een grote maatschappij met ongeveer 2500 joodse posten in totaal. Onderaan de opgave geeft de Nationale een overzicht van dergelijke overeenkomsten. Er waren vier soorten genoteerd, te weten:

- 1) Verzekering van een kapitaal op vaste termijn.
- 2) Verzekering van kapitaal op vaste termijn, gecombineerd met een ideaalrente van 10% van het kapitaal, betaalbaar vanaf het moment van overlijden van verzekerde tot uitkeringsdatum van het kapitaal.
- 3) Verzekering van uitgesteld levenslang pensioen, met restitutie van de koopsommen bij overlijden van de verzekerde voor pensioeningang.
- 4) Gemengde verzekering van kapitaal (betaalbaar na voorafbepaald aantal jaren of direct na eerder overlijden van verzekerde).

Uit de genoteerde gegevens blijkt dat behalve een of meerdere individuele personen als begunstigde, ook de firma die de verzekeringnemer was, begunstigde kon zijn.

⁴⁶ J. Barendregt en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico*, p. 209.

⁴⁷ Correspondentie tussen Nationale en Liro, 29-4-42; 05-5-42; Brief Nationale aan Liro, 27-6-1942. Archief NN.

Een ander, goed gedocumenteerd voorbeeld⁴⁸ geeft eveneens inzicht in dit soort praktijken. Een joods bedrijf sloot op 7 maart 1942 in een collectieve verzekeringsovereenkomst met de Nederlandse vestiging van de toenmalige Zwitserse verzekeringsmaatschappij Vita koopsompolissen af ten gunste van haar 46 werknemers. De looptijd bedroeg drie jaar en de hoogte van de uitkeringen van de verschillende polissen varieerde naar gelang het salaris van de persoon op wiens leven de verzekeringen waren afgesloten: de uitkering bedroeg het equivalent van zes maanden salaris. De verzekeringsvoorwaarden bepaalden dat de verzekeringnemer (het bedrijf) de rechten overdroeg aan de begunstigde, wanneer deze ontslagen zou worden. De begunstigde kon bij gedwongen ontslag ofwel de verzekering laten lopen tot 7 maart 1945, de vastgestelde uitkeringsdatum, en dan de uitkering incasseren; ofwel de verzekering afkopen in zes maandelijkse termijnen van een zesde deel van de verzekerde som. Op deze manier kreeg de werknemer bij gedwongen ontslag nog een half jaar salaris. In de verzekeringsovereenkomst en in de notariële acten waarin een en ander was vastgelegd was bepaald dat in andere situaties die zich voor konden doen de uitkering weer toekwam aan het bedrijf. Dat gold voor ontslag door de werknemer zelf, bij overlijden van de begunstigde voor 7 maart 1945 en wanneer hij op de vastgestelde uitkeringsdatum nog in dienst zou zijn. Het bedrijf kreeg kort na het afsluiten van deze collectieve overeenkomst een Verwalter. Deze deed in september van dat jaar een verzoek tot terugkoop van de 24 door het bedrijf afgesloten joodse verzekeringen. Uiteindelijk is dat na het verkrijgen van toestemming van Liro rond de jaarwisseling gebeurd⁴⁹, zij het dat Vita volhardde in het standpunt dat alleen die polissen konden worden teruggekocht die door de Verwalter weer bij de maatschappij ingeleverd zouden worden. Hierdoor werden 19 van de 24 joodse polissen voor de oorspronkelijke waarde van fl. 18.758,- afgekocht en aan de Verwalter van het bedrijf terugbetaald. De overige vijf joodse polissen konden niet door de Verwalter worden overgelegd, daar "de betrokkenen waarschijnlijk of zeker niet meer in Nederland aanwezig zijn."⁵⁰

Of deze gedocumenteerde voorbeelden een representatief beeld geven van de tendens om lijfrente-polissen uit bedrijfskapitaal te financieren is door gebrek aan meer gegevens niet te zeggen. Wel sluit dit aan bij de in het jubileumboek van de Hollandsche Sociëteit beschreven mogelijkheid om bij die maatschappij een zogenoemde 'vrijheidspolis' af te sluiten. Een dergelijke polis, die ook kan worden beschouwd als een zogenoemde 'vluchtpolis', was een uitgestelde lijfrente-overeenkomst, waarbij de verzekeringnemer bepaalde vrijheid had het tijdstip en de hoogte van de premie te bepalen. In een naoorlogs verslag van dezelfde maatschappij, opgesteld door de juridisch adviseur teneinde stof te hebben voor eventuele tegen de maatschappij aanhangige procedures bij de Raad voor het Rechtsherstel, wordt deze

⁴⁸ Deze casus is gereconstrueerd aan de hand van stukken uit het archief van Zürich Leven (ZL), de rechtsopvolger van Vita.

⁴⁹ Akkoordverklaring van Vita aan de Verwalter 8-12-42 en bevestiging van de ontvangst door de Verwalter 13-1-43. Archief ZL.

⁵⁰ Brief Verwalter aan Vita, 20-11-42. Archief ZL.

vrijheidspolis genoemd als speciaal voor joodse cliënten in het leven geroepen: "speciaal was deze bestemd om door een nog niet onder beheer gestelde Joodsche onderneming gesloten te worden op het leven van Joodsche werknemers. De polis voorzag in de mogelijkheid, dat na het ontslag van den werknemer aan dezen ongeveer 98% van het als premie gestorte bedrag als afkoop waarde werd uitbetaald." Hierdoor zouden werknemers een aanzienlijk bedrag uitgekeerd hebben gekregen, buiten de na het afsluiten van de polis om aangestelde beheerder. Deze constructie zou zijn toegepast vóór de afkondiging van Verordening 58/1942.

Hoewel de in het rapport geschetste ontstaansreden van de vrijheidspolis met scepsis moet worden benaderd (het is niet waarschijnlijk dat deze variant in het leven geroepen was om joden te helpen terwijl men de verzekeringswijze tegelijkertijd een riskante naam zou geven, en deze bovendien in een prospectus aan zou prijzen) is het een feit dat joodse verzekeringnemers van de Hollandsche Societeit er in "vrij veel gevallen" gebruik van hebben gemaakt.⁵¹

Overigens was het bestaan van de vrijheidspolis de Secretaris-Generaal voor Bijzondere Economische Aangelegenheden ter ore gekomen. Op 9 juni 1942 liet hij de Hollandsche Societeit weten dat de benaming 'vrijheidspolis' niet meer mocht worden gebruikt, omdat deze niet toepasselijk was op de verzekeringsvariant: deze verschilde in weinig opzichten van soortgelijke verzekeringsmogelijkheden bij andere maatschappijen.⁵²

Over het algemeen blijkt uit de circulaire dat zowel de NVBL/Bedrijfsgroep als de maatschappijen zelf zich in hun circulaire en berichten aan buitendienstmedewerkers en agenten niet positief uitten ten aanzien van de ontwikkelingen rond de vluchtpolissen en andere mogelijkheden om kapitaal in verzekeringsovereenkomsten veilig te stellen. De NVBL adviseerde de maatschappijen zich van oneigenlijke praktijken te onthouden en dergelijke voor het verzekeringsbedrijf technisch gezien onaantrekkelijke posten niet af te sluiten. Het omzetten van wachtgelden voor ontslagen joden in tijdelijke lijfrenten was niet aantrekkelijk. Bovendien: "Het tusschenschuiven van een verzekeraar, die er niets mede te maken heeft, zal op ieder ander de indruk maken, dat men iets waaraan men twijfelde, langs een omweg toch veilig meent te stellen. Deze indruk wordt versterkt omdat ieder ander weet dat de verzekeraar dezen post nooit heeft kunnen sluiten, omdat hij daarmee zoo'n goede zaak deed. Het is immers meer een deposito, dus bankzaak, dan een verzekering. In plaats dus van meerdere veiligheid, bereikt men practisch dus juist geringere veiligheid."⁵³

⁵¹ Dit blijkt uit een brief van 17 december 1948, waarin de Hollandsche Societeit aan de Commissie Joodse Verzekeringen advies vraagt over een bepaald aspect van het herstel van dit soort verzekeringen. Archief DL, map 4.

⁵² Zie het rapport van de Hollandsche Societeit met aanbiedingsbrief aan D. Gagel, bureau Vooronderzoek Collaboratie; 11-10-1946. NIOD, doc. II, 418, map H 3. Als bijlage 6 van het rapport: de brief van het Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden over de vrijheidspolis, 9-6-1942 en *De Hollandse Societeit van Levensverzekeringen N.V. 1807-1957*, p. 89-91.

⁵³ Concept voor een circulaire aan de leden betreffende het verzekeren van ontslagen joodsch personeel, toegezonden aan de leden van het Bestuur van de NVBL, 25-10-1941. Archief Verbond, S0/73a.

Zo zouden de maatschappijen volgens een naoorlogs verslag van de Bedrijfsgroep hebben besloten geen overlijdensrisico van boven de fl. 5000,- op het leven van joden te aanvaarden.⁵⁴ Uit het feit dat er waarschuwend geluiden waren en dat uit archiefmateriaal blijkt dat dergelijke overeenkomsten nog in de eerste helft van 1942 (dus ruim na ontvangst van waarschuwend circulaire) werden gesloten, valt op te maken dat verzekeringsmaatschappijen mogelijkheden hebben geboden om kapitaal in verzekeringsovereenkomsten veilig te stellen. Er is ongetwijfeld een discrepantie tussen de praktijk van de tussenpersonen en het beleid van de maatschappijen, maar hoe het precies zit, valt in zijn algemeenheid niet te reconstrueren. De vindingrijkheid van joodse polishouders en de ondanks alles kennelijk meewerkende verzekeraars werd echter al spoedig te niet gedaan door een nieuwe verordening. Hierdoor zouden de pogingen om geld buiten Liro te houden door middel van bepaalde verzekeringsovereenkomsten ondanks aanvankelijk succes tevergeefs blijken.

3.1.2 De tweede 'Liro-verordening': Verordening 58/1942 van 21 mei 1942

Nog geen jaar na de eerste Liro-verordening bleek dat de bezetter ook uit was op vorderingen en tegoeden van joden. Dat werd duidelijk toen de 'tweede Liro-verordening' op 21 mei 1942 werd afgekondigd. Verordening 58/1942 betreffende de behandeling van joodse vermogenswaarden hield in dat iedereen die volgens Verordening 189/1940, artikel 4, als jood werd beschouwd, zijn vorderingen van elke soort bij Liro diende aan te melden. Dat hield in dat overeenkomsten van levensverzekeringen, lijfrenten en van schadeverzekeringen⁵⁵ gemeld moesten worden, onder gelijktijdige inlevering van de bewijsmiddelen, in dit geval de polissen. Zowel de schuldeiser als de schuldenaar (in dit geval de verzekeringnemer en de verzekeraar) waren gehouden tot het doen van aangifte, en wel vóór 30 juni 1942 (die termijn zou nog veranderen).

Alle beschikkingen na inwerkingtreding van de verordening werden nietig verklaard. In het bijzonder gold dat voor: cessie, belening, in ontvangst neming van verschuldigde prestaties, het doen van afstand. Dit hield in dat de eigenaars alle rechten die hun met betrekking tot de polis toekwamen door Liro werden ontnomen: geen enkele rechtshandeling met betrekking tot een joodse polis kon nog plaatsvinden zonder toestemming van Liro. De polis mocht niet worden afgekocht, geschorst, premievrijgemaakt of beleend worden; verandering in begunstiging was niet geoorloofd.⁵⁶ Het betekende feitelijk dat Liro zich tot eigenaar van de joodse polissen had uitgeroepen.

Door deze verordening werden de levensverzekeringsmaatschappijen voor het eerst gedwongen tot activiteiten ten aanzien van de joodse polishouders. Na overleg met de 'bevoegde autoriteiten' gaven de Verzekeringkamer en de Bedrijfsgroep aan de verzekeraars door wat de verordening

⁵⁴ Nota 5-3-1946 van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen 'Geschiedenis van de Joodsche levensverzekeringen in de bezettingstijd', behorend bij brief aan de Raad voor het Rechtsherstel 5-4-1946. Archief NN.

⁵⁵ Zie hoofdstuk 6.

⁵⁶ Zie Bijlage III van het Eerste Rapport voor de tekst van de verordening.

concreet voor hen inhiel. De Verzekeringskamer gaf op 12 juni 1942 met betrekking tot drie categorieën handelingen een toelichting op de verordening:

a) Verplichting tot aangifte door de maatschappijen:

- Kapitaalverzekeringen met een verzekerde waarde boven fl. 10.000,- voor 1 oktober 1942.
- Kapitaalverzekeringen met een verzekerde waarde tussen fl. 1001,- en fl. 10.000,- voor 1 april 1943.
- Kapitaalverzekeringen tot fl. 1000,- behoeften niet te worden aangemeld.
- Renteverzekeringen behoorden te worden behandeld naar de maatstaven van de eerste drie categorieën. Het bedrag van de met tien vermenigvuldigde jaarrente geeft aan welke van deze rubrieken van toepassing is.

b) Uitbetalingen van kapitaal of rente:

Alle uitkeringen van polissen evenals uitbetalingen met betrekking tot afkoop en belening op polissen moesten geschieden aan Liro. Dit gold ook voor volksverzekeringen en voor lijfrenten, waarvan het uit te keren bedrag lager was dan fl. 250,- per maand.

c) Rechtshandelingen:

Alle rechtshandelingen die betrekking hadden op joodse polissen konden slechts plaatsvinden na toestemming van Liro. De maatschappijen mochten wel premies voor joodse polissen innen en uitstel van premiebetaling toestaan.⁵⁷

Aansluitend zond de Bedrijfsgroep Levensverzekering een circulaire met richtlijnen voor de praktische uitvoering van de regeling. In de eerste plaats dienden de maatschappijen alle eigenaren van polissen - inclusief premievrije (mits van een natuurlijk persoon) - een verklaring te laten ondertekenen waarin zij behalve (voor)naam, nationaliteit en woonplaats op moesten geven of zij jood waren "in den zin van Verordening 189/1940". Polissen in de duurste categorie (boven fl. 10.000,- verzekerde waarde) hadden daarbij de prioriteit.

Bij alle rechtshandelingen met polissen waarvan de eigenaar een natuurlijk persoon was, diende de maatschappij een dergelijke verklaring te vragen, ongeacht het verzekerd bedrag (dus ook bij de kleinere volksverzekeringen). Wanneer een verzekering tot uitkering kwam, moest de begunstigde een verklaring tekenen.⁵⁸

Op 14 juli liet de Bedrijfsgroep haar leden weten dat de verschillende vrijstellingen van aangifteplicht (bijvoorbeeld voor het aangeven van joodse kapitaalpolissen met een waarde minder dan fl. 1000,-, genoemd in de circulaire van de Verzekeringskamer van 12 juni) uitsluitend golden voor de maatschappijen, en niet voor de joodse poliseigenaren. Die waren gehouden tot het doen van aangifte, ongeacht de grootte van het verzekerd bedrag.

⁵⁷ Minute 318 Verzekeringskamer, 12-6-1942.

⁵⁸ Circulaire BGL, 12-6-1942.

Tegelijkertijd moesten zij hun polis(sen) inleveren bij Liro.⁵⁹ Een bericht dienaangaande stond op 10 juli 1942 in het enige nog door de bezetter toegestane joodse nieuwsmidium en spreekbuis van de Joodsche Raad, het Joodsch Weekblad. De termijn waarin joden hun polis konden inleveren was iets verlengd. Ook Nederlandse vestigingen van buitenlandse (naar Duitse begrippen 'vijandelijke') verzekeraars vielen onder de verordeningen.⁶⁰

Naarmate er door de uitvoering van de verordening onduidelijkheden aan het licht kwamen, stelde Liro gedetailleerder instructies op, die door de Bedrijfsgroep in circulaires aan de leden bekend werden gemaakt.

'Joodverklaringen'

Om twee redenen werd dus door de 'bevoegde autoriteiten' c.q. Liro een zogenoemde 'joodverklaring' geëist. In de eerste plaats voor het normaal functioneren van de onderneming: bij alle verzekeringshandelingen diende de onderneming te weten of het een joodse of een niet joodse cliënt betrof. Het was immers verboden rechtshandelingen te plegen met joodse polissen zonder toestemming van Liro. Dat gold voor het aangaan van nieuwe verzekeringsovereenkomsten, voor het doen van alle uitkeringen, zowel aan verzekerden die tegelijk begunstigde waren, alsook voor erfgenamen en voor uitkeringen uit hoofde van schadeverzekeringen.⁶¹ De maatschappijen ontwierpen hiervoor formulieren, soms namen zij genoeg met een schriftelijke verklaring van de onafhankelijke tussenpersonen of verzekerings-employés die de contacten met de cliënten onderhielden.

In de tweede plaats moesten de verzekeraars vanwege de verplichte aanmelding van joodse polissen weten wie joods was. De Bedrijfsgroep gaf in een circulaire richtlijnen voor het ontwerp van een formulier, dat de ondernemingen aan alle eigenaren van polissen (inclusief premievrije polissen) ter tekening voor moesten leggen. Op de volgende vragen diende men antwoord te geven:

Naam:

Voornamen:

Nationaliteit:

Woonplaats:

Zijt gij jood in den zin van de Verordening no. 189/1940?⁶²

⁵⁹ Circulaire BGL, 14-7-1942.

⁶⁰ Blijkens een brief van de Verzekeringskamer aan de wettelijke vertegenwoordigers in Nederland van vier buitenlandse verzekeraars (24-7-1940) en correspondentie tussen de l'Union des Assurances de Paris en de Verzekeringskamer met betrekking tot de uitkering en afkoop van in totaal vier joodse polissen aan Liro. Archief VK, doss. l'Union des Assurances de Paris.

⁶¹ Circulaire Bedrijfsgroep Schadeverzekering, BS-105/8, 29-6-1942. Archief NN.

⁶² Circulaire BGL, 12-6-1942.

De verzekeraars zonden de formulieren aan de individuele polishouders of aan hun tussenpersonen of buitendienstambtenaren. Veel van de toegezonden formulieren kwamen oningevuld terug: de geadresseerden waren blijkens een aantekening op de envelop niet meer op het adres aanwezig. Zij waren inmiddels weggevoerd of ondergedoken. Agenten of buitendienstambtenaren van de maatschappijen kregen ook wel opdracht om bepaalde cliënten te bezoeken en aan de hand van de persoonsbewijzen te controleren of het formulier juist was ingevuld. Dat riep soms vragen van agenten op in verband met de kosten en lange reisduur om verspreid wonende cliënten te bezoeken. (De meeste agenten waren niet in loondienst, maar werkten op provisiebasis.) Een Venlose agent liet het formulier wel door zijn cliënt ondertekenen, maar uitte in een kort briefje aan de maatschappij zijn verbazing:

"Hierbij retour getekend briefje [naam]. Hoe men hier aan komt is mij een raadsel? Heel Europa stamt toch af van de Joden. Een der zoons van Noë (uit de ark) is indertijd in Europa komen wonen dat was toch ook een Jood, dus"⁶³

Dat uiteindelijk aan de instructie voor de "enquête joodsche polishouders" niet buitengewoon ijverig gehoor werd gegeven, blijkt uit de circulaire van 14 april 1943. Hierin volstond de Bedrijfsgroep met een citaat van een brief van Liro, waaruit bleek dat "het rasonderzoek vertraging ondervond". De Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken stelde zich nu op het standpunt dat de mensen die nalatig waren bij het terugzenden van de verklaring aan de maatschappijen in het vervolg als jood zouden worden beschouwd. De maatschappijen kregen opdracht de ingebreke blijvende polishouders een nieuwe verklaring toe te zenden onder vermelding van de veranderde zienswijze van Liro.⁶⁴

Overigens blijkt dat verzekeringsmaatschappijen informatie over eventuele joodse identiteit van hun cliënten hebben opgevraagd bij de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters.⁶⁵ In een naoorlogs verhoor vertelde een afdelingschef van de levensverzekeringsmaatschappij Amstleven dat deze maatschappij bij het bevolkingsregister heeft laten vaststellen of degenen die geen ondertekende verklaring hadden geretourneerd jood waren. Dit zou zijn gebeurd als reactie op de mededeling van Liro via de Bedrijfsgroep dat in het vervolg degenen die geen verklaring hadden getekend als jood zouden worden beschouwd.⁶⁶

⁶³ Brief Venlose agent van de Oude Haagsche d.d. 14-7-1942. Archief TU.

⁶⁴ Circulaire BGL, 14-4-1943.

⁶⁵ Brieven van maatschappijen aan de Rijksdienst van de Bevolkingsregisters. Onder meer: Amstleven, brief 10-7-1942 betr. 1 pers; Olveh, brief 25-03-1943 betr. 1 pers; de Utrecht, brief 9-10-1943 betr. 5 pers. Archief Centraal Bureau voor Genealogie, coll. Calmeijer. Uit een aantekening geschreven op de brief van juli 1942 (van Amstleven) blijkt dat vaker dergelijke verzoeken om inlichtingen zijn gedaan.

⁶⁶ Verhoor van D. Streefkerk, inzake gedragingen van Liro, 7-11-1946; NIOD, Doc II-418, "Liro II", map H3. Wie de datum van de brief van Amstleven (in de vorige noot) aan de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters vergelijkt met de datum van de circulaire (14-4-1943), ziet dat de laatste mededeling niet klopt.

Uit de archiefstukken blijkt niet of de verzekeringnemers massaal gevolg hebben gegeven aan het verzoek van de maatschappijen het formulier te retourneren. Bij enkele maatschappijen zijn teruggezonden formulieren van joodse verzekeringnemers aangetroffen, maar dit geeft geen representatief beeld. In feite zouden alle personen in Nederland, die in die periode een uitkering van een verzekeringsmaatschappij ontvingen of een rechtshandeling met betrekking tot een verzekering aangingen, een verklaring hebben moeten tekenen.

Lijfrenten

Urgent was meteen na de inwerkingtreding van de verordening al de betaling van maandelijke lijfrenten aan joodse verzekerden. Al waren die uitkeringen beneden de grens van fl. 250,- per maand, zij moesten in eerste instantie toch aan Liro worden betaald, die zorg zou dragen voor de betaling aan de verzekerden, mits de bedragen binnen de toegestane waarden vielen. De Nationale drong er op aan bij Liro de lijfrentes op tijd aan de cliënten te betalen, daar de cliënten voor hun levensonderhoud afhankelijk waren van de uitkeringen. De maatschappij wilde ook graag de lijfrenteniers inlichten over de verdere gang van zaken, met name of zij erop konden rekenen dat de lijfrentetermijnen, voor zover zij het maximum van fl. 250,- niet overschreden, op de vervaldag betaald zouden worden. Ook wilde de Nationale Liro informeren over de voorkeur voor de wijze van betaling van de lijfrenteniers (in contanten of per postcheque).⁶⁷

Liro antwoordde dat degenen die van deze lijfrenteuitkering voor hun levensonderhoud afhankelijk waren een verzoek tot uitkering aan Liro, afdeling Inspectie, dienden te richten. Zij zouden dan een vragenformulier toegezonden krijgen, "waarop zij ons alle gegevens betreffende hun inkomsten- en vermogensomstandigheden hebben voor te leggen". Als dit alles zonder voorbehoud ter kennis van Liro was gebracht, zou Liro er naar streven "bedoelde aanvragen met de meeste spoed af te handelen".⁶⁸

De maatschappijen kregen te horen dat zij een verzoek bij Liro konden indienen om betaling voortaan rechtstreeks aan de rechthebbende te verrichten. Toestemming hiervoor was echter afhankelijk van een verklaring dat de betrokkene en zijn gezin niet meer dan fl. 250,- per maand ontvingen. Wanneer iemand op grond van meerdere polissen bij verschillende maatschappijen in totaal meer dan dat bedrag zou incasseren en het verschil niet zelf bij Liro zou storten, zouden de maatschappijen aansprakelijk worden gesteld en zouden zij opnieuw, maar dan aan Liro, moeten betalen. Mede om die reden kwam het er in de praktijk vaak op neer dat de lijfrentes op de rekening van de verzekerden aan Liro werden betaald, waarbij de verzekerde via de maatschappij steeds vlak voor betaling een verklaring over het toegestane bedrag moest overleggen, evenals een verklaring van in leven zijn, de zogenoemde 'attestatie de vita'. Toen de joden werden weggevoerd, verminderden automatisch de uitkeringen van Liro aan hen, omdat de attestaties de vita niet meer werden ingezonden. In de aangetroffen dossiers zijn briefjes van agenten gevonden waarin zij de maatschappij berichtten dat de

⁶⁷ Brief van de Nationale aan Liro, 19-6-1942. Archief NN.

⁶⁸ Brief Liro aan Nationale, 22-6-1942. Archief NN.

verzekerde met onbestemde bestemming was vertrokken.⁶⁹

Overigens had Liro al voor het ingaan van Verordening 58/1942 een regeling getroffen voor lijfrenten van mensen die zich voor een mogelijke emigratie hadden aangemeld: "Voor de bij ons gedeponeerde polissen werd een acte van overdracht gemaakt, waarbij de verzekeringnemer alle hem uit de betreffende polis toekomende rechten aan onze Instelling overdraagt, terwijl wij tegelijkertijd als eenige begunstigde worden aangewezen."⁷⁰ Hoeveel joodse lijfrentetrekkingen dit daadwerkelijk hebben gedaan is niet uit het onderzoek gebleken.

Bijzondere categorieën polissen

Uit een aantal circulaires van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen uit de zomer en het najaar van 1942 blijkt dat er nog onduidelijkheid was omtrent de vraag of bepaalde categorieën verzekeringen of verzekerden onder de verordening vielen. Uiteindelijk werden na overleg en correspondentie tussen de betrokken partijen (meestal Liro, die van hoger hand instructies kreeg, en de Bedrijfsgroep) richtlijnen bekend gemaakt, zoals die de Bedrijfsgroep van 'bevoegde zijde' waren verstrekt.

- Joodse en niet-joodse begunstiging

Zowel polissen van niet-joden met een joodse begunstigde als polissen van joden met een niet-joodse begunstiging dienden te worden aangemeld. Indien een polis met een 'arische' begunstiging tot uitkering kwam, diende de verzekerde som te worden geblokkeerd. De begunstigde kon zich dan tot de Inspectie van Liro wenden met het verzoek de uitkering vrij te geven. Wanneer de begunstiging dateerde van voor de eerste Liroverordening (8 augustus 1941), gaf Liro een schriftelijke machtiging af aan de maatschappij, die dan tot uitkering kon overgaan.⁷¹

- Polissen van gemengd gehuwden

Wanneer een echtpaar niet in gemeenschap van goederen was gehuwd, diende de polis van de echtelieden afzonderlijk te worden beschouwd. Wanneer het huwelijk wel in gemeenschap van goederen was gesloten, was men verplicht de polissen aan te melden wanneer de man jood was.⁷²

- Polissen van joden afkomstig uit het buitenland

De verordening gold ook voor joden uit Duitsland en statenloze joden, evenals joodse onderdanen van België, Denemarken, Frankrijk, het Gouvernement Generaal, Griekenland, Kroatië, Noorwegen, de bezette Oostelijke Gebieden, bezet Servië, Slowakije en Hongarije.⁷³

⁶⁹ Onder andere bij de RVS en de Oude Haagsche.

⁷⁰ Brief Liro aan de BGL, 23-6-1942. Archief NN. Met betrekking tot reële en door de bezetter voorgespiegelde mogelijkheden voor emigratie zie: D. Giltay Veth en A.J. van der Leeuw, *Het Weïnreb-rapport*, p. 4-9.

⁷¹ Circulaires BGL, 11-8-1942 en 26-10-1942; brief van de Liro aan Bedrijfsgroep, 6-1-1943. Archief NN.

⁷² Circulaire BGL, 11-8-1942.

⁷³ Circulaire BGL, 17-8-1942.

- *Arbeidspensioenen*

Uitkeringen uit een arbeidspensioen beneden fl. 250,- per maand per gezin (ook in grotere termijnen doch niet meer dan fl. 3000,- per jaar) konden gewoon worden uitgekeerd, mits de pensioenverzekering was afgesloten door de werkgever. Wanneer de pensioenverzekering door de werknemer was afgesloten, gold dezelfde regeling als voor lijfrenten.⁷⁴

- *Volksverzekeringen*

Dit waren de kleine (begrafenis)polissen met een verzekerde waarde van minder dan fl. 300,-. De administratie van dergelijke overeenkomsten werd vaak geregeld door de agenten van de maatschappijen, zodat het voor de levensverzekeringsmaatschappijen zelf lastig was onderzoek te doen naar het al dan niet jood-zijn van de polishouders. De bedrijfstak stelde dit probleem bij de 'bevoegde autoriteiten' aan de orde, wat resulteerde in het besluit dat de maatschappijen verzekeringen met een waarde beneden de fl. 500,- voorlopig niet behoefden aan te melden.⁷⁵ De polishouders zelf waren hiermee niet ontslagen van de plicht tot aanmelding, waardoor veel volksverzekeringspolissen toch in de administratie van Liro terecht kwamen.

De uiteindelijke beslissing op beleidsniveau om de kleine begrafenisverzekeringen voorlopig buiten de verplichting tot aanmelding door verzekeraars te houden werd vooraf gegaan door onduidelijkheid op de werkvloer. Bewaard gebleven correspondentie tussen Liro en een kleinere verzekeringsmaatschappij (de Hollandsche Algemeene Verzekerings-Bank, kortweg de HAV-Bank genoemd) geeft niet alleen een blik achter de schermen, maar ook inzicht in het feit dat althans een aantal mensen bij Liro van de gruwelijke werkelijkheid achter de deportatie kennis had. Dat gold voor 26 januari 1943, dus ruim voordat de afkoop van joodse verzekeringen werd gelast.⁷⁶ De briefwisseling is niet volledig en betreft de door Liro gewenste afkoop van kleine begrafenispolissen met een waarde van meer dan fl. 10,-.

Op 20 oktober 1942 schreef Liro, als reactie op de mededeling van de HAV-Bank dat bepaalde polissen niet afkoopbaar waren, dat zij volgens de premievoorwaarden wel premievrij konden worden gemaakt, dus "een zekere kapitaalswaarde vertegenwoordigen". Liro vroeg de verzekeraar wat er met deze waarde van de lopende polissen moest gebeuren, nu de polishouders niet meer aanwezig waren en "elke controle [ontbreekt] om het al dan niet in leven zijn van deze mensen" vast te stellen. Vervolgens vroeg Liro welke regeling de HAV-Bank voorstelde om de betreffende polissen af te wikkelen.

Het antwoord van de HAV-Bank is niet bewaard gebleven, maar kennelijk heeft men gewezen op het feit dat polissen die nog geen drie jaar liepen of waarvan de waarde beneden fl. 10,- lag, geroyeerd dienden te worden. Liro reageerde daarop met de mededeling dat het ging om polissen met een premievrije waarde van boven fl. 10,-, en vroeg nog eens wat men voorstelde

⁷⁴ Circulaires BGL, 04-9-1942 en 30-9-1942. Zie voor de arbeidspensioenen verder hoofdstuk 5.

⁷⁵ Zie ook 3.1.3.

⁷⁶ Deze correspondentie, afkomstig van een niet nader bekend gemaakte particulier, is door R. Naftaniel (CJO) ter hand gesteld aan de auteur.

om deze aangelegenheid op te lossen. Het betrof immers in dit geval

"personen welke naar het buitenland zijn afgereisd en waarmede elk contact verbroken is, waarvan dus ook niet te controleren is, of ze nog leven, dan wel gestorven zijn. De waarden, die de premievrije polissen in zich bergen, zouden dan tot in lengte van dagen bij u moeten blijven bestaan".

De directie van de HAV-Bank reageerde op 7 januari 1943:

"Al is, naar u schrijft, elk contact met deze personen verbroken, dan is het toch niet onmogelijk dat dit ooit hersteld zal worden? Bij overlijden volgt dan uitkeering van de premievrije waarde.

In ieder geval is meegedeeld, dat U in de rechten van die personen is getreden. Verder dan het aanvragen, overeenkomstig de polisvoorwaarden, van een premievrije polis gaan die rechten in dit geval niet."

De reactie van Liro laat ondubbelzinnig zien dat bij deze mensen bekend was dat de weggevoerde joodse polishouders nooit meer terug zouden komen. De brief van 26 januari 1943 wordt in zijn geheel geciteerd:

"Wij komen terug op Uw brief d.d. 7 januari 1943 betreffende bovengenoemd onderwerp, waarbij wij het volgende antwoord formuleeren.

Middels het contact, hetwelk wij voortdurend met de betreffende autoriteiten onderhouden, is het ons bekend, dat eenmaal van Overheidswege afgevoerde joden geheel uit het maatschappelijk bestel zijn weggenomen en in de toekomst nimmer meer iets van hen zal kunnen worden vernomen. Hierdoor zijn zij, als vanzelf, ook ten opzichte van Uwe administratie volkomen genihileerd, terwijl, ingeval geen tegenmaatregelen werden getroffen, hun achtergelaten verzekeringen ongestoord zouden blijven voortbestaan.

Het zal U duidelijk zijn, dat de omstandigheid, waarin de zoeven bedoelde joden maatschappelijk en diensvolgens ook tegenover U verkeerden een toestand heeft geschapen gelijk aan die, welke ontstaat bij afloop eener polis wegens overlijden van den verzekerde, waaruit volgt, dat een weg moet worden gevonden om de verzekeringen in kwestie tot uitkeering te brengen.

Wij nodigen U mitsdien uit de voor de beoogde posten gekweekte reserve, onder aftrek eener behoorlijke beloning voor uw risico, aan ons uit te keeren.

Uw voorstel zien wij belangstellend per omgaande tegemoet,
Hoogachtend, Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat."

Meer documentatie is niet voorhanden en het is dus niet bekend of de HAV-Bank een regeling heeft voorgesteld. Evenmin is bekend of de directeur van de verzekeringsbank dit probleem heeft aangekaart bij andere maatschappijen of bij de Bedrijfsgroep Levensverzekering. Een dergelijke brief is tijdens dit onderzoek nergens anders aangetroffen. Het is waarschijnlijk dat dit een gebruikelijke correspondentie was tussen Liro en de andere verzekerings-

maatschappijen. Waarschijnlijk heeft deze aanpak door Liro geen effect gehad, gezien het feit dat op hoger niveau inmiddels een voorlopige vrijstelling voor de melding (door maatschappijen) van volksverzekeringen tot stand was gekomen, die later ook voor de afkoop officieel werd.

Rechtshandelingen

Zoals al bleek uit de hierboven aangehaalde toelichting op de verordening van 12 juni 1942, waren rechtshandelingen verboden tenzij toegestaan door Liro. De buitengewoon moeilijke situatie waarin de joden zich bevonden, maakte het soms wenselijk of noodzakelijk om veranderingen met betrekking tot hun polissen door te voeren. Het ging dan voornamelijk om premievrijmaken, belening en de opschorting van premiebetaling. Ook hiervoor gaf de Bedrijfsgroep richtlijnen. Bij opschorting van premiebetaling en premievrijmaking op verzoek van de polishouder diende altijd wanneer het een joodse polis betrof, toestemming van Liro gevraagd te worden. Wanneer wanbetaling werd geconstateerd, omdat de joodse polishouder niet meer kon betalen of omdat hij niet meer aanwezig was, diende de maatschappij dit aan Liro te melden. De polisvoorwaarden konden worden toegepast, wat meestal inhield dat de verzekering kwam te vervallen. Joodse polissen die waren verpand of 'in eigendom waren overgedragen tot zekerheid van een schuld' moesten wel aangemeld worden, maar de rechten van derden/niet-joden bleven, mits behoorlijk gefundeerd, onaangetast.⁷⁷

Uitkeringen op grond van joodse verzekeringspolissen

Wanneer een joodse verzekering wegens expiratie tot uitkering kwam, diende uitgekeerd te worden aan Liro. Ook bij afkoop 'op verzoek van de verzekerde' (na toestemming van Liro) kwam het geld bij Liro terecht.

Hoewel er richtlijnen waren voor de hoogte van de bedragen waarover joden mochten beschikken, was het vanaf het begin van de tweede Liroverordening duidelijk dat Liro uit was op toeëigening van de waarde van de polissen. Steeds werd op maandoverzichten van Liro bijgehouden welke bedragen "ingegangen" waren en hoeveel er van de door Liro geschatte afkoopwaarde van fl. 25 mln. nog te innen was. Volgens het eerste aangetroffen overzicht van november 1942 was er fl. 210.000,- binnengekomen en resteerde er nog fl. 24.790.000,-. Tegen de tijd dat de verordening die de afkoop verplicht stelde (VO 54/1943) inging, was er ruim twee miljoen geïncasseerd.⁷⁸

De aangifte van joodse polissen bij Liro

Al de bovengenoemde activiteiten hadden slechts één doel, namelijk dat Liro zich de totale waarde van de joodse verzekeringen in Nederland kon toeëigenen. De verplichte aanmelding was de eerste fase. Die moest zorgvuldig gebeuren, zoals blijkt uit de richtlijnen van Liro, die

⁷⁷ Circulaires BGL, 11-8-1942, 04-9-1942, 30-9-1942, 26-10-1942.

⁷⁸ Maandoverzichten Liro. NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-I.

door de Bedrijfsgroep per circulaire werden doorgegeven aan de verzekeringsmaatschappijen⁷⁹:

De aangifte diende uniform gedaan te worden. Men beval aan dit te doen op folioformaat; kapitaalpolissen en lijfrentepolissen op afzonderlijke staten. Van iedere polis die werd aangegeven moesten de volgende gegevens worden verstrekt:

- naam en voornamen van de poliseigenaar
- adres
- polisnummer
- vorm van verzekering (tarief)
- verzekerd bedrag
- einddatum van de verzekering

Bij lijfrentepolissen bovendien:

- ingangsdatum
- termijn
- het bedrag van de rente

Het is zeer waarschijnlijk dat joodse polishouders op grote schaal gehoor hebben gegeven aan de plicht tot aanmelding van hun polissen. Dat kan worden opgemaakt uit het feit dat al in augustus 1942, nog geen drie maanden na de afkondiging van de verordening en bijna een maand na de sluitingsdatum van de verplichte aanmelding door polishouders bij Liro, per circulaire door de Bedrijfsgroep bekend werd gemaakt dat de werkwijze was aangepast. Liro zou in het vervolg lijsten in duplo met de door joodse polishouders opgegeven gegevens naar de desbetreffende levensverzekeringsbedrijven toezenden. Zij dienden de gegevens te controleren, fouten aan te geven en ontbrekende joodse polissen zelf op te geven. De van verdere gegevens voorziene lijst moest worden teruggezonden aan Liro; het andere exemplaar diende men te bewaren. Bovendien diende de verzekeraar in de eigen administratie aan te geven dat de betreffende post joods was.⁸⁰ De verplichting voor de maatschappijen zelf onderzoek te doen naar joodse verzekeringen en deze bij Liro te melden bleef officieel bestaan, maar men moest voornamelijk de opgave van joodse polissen door Liro controleren en aanvullen. Het is echter niet waarschijnlijk dat deze versoepeling van de werkwijze zou zijn doorgevoerd wanneer er weinig aanmeldingen waren gedaan van joodse zijde.

Dit beeld wordt bevestigd door het archiefmateriaal. Bij verzekeringsmaatschappijen zijn inderdaad de door Liro toegezonden lijsten met de opgaven van joodse polissen aangetroffen, vaak met begeleidende brieven.

Een andere bevestiging van het beeld is aangetroffen in het archief van Treuhänder A. Flesche van Liro. In een "Meldung ueber in unserem Besitze befindliche Juedische Vermoegenswerte per

79 Circulaire BGL, 24-6-1942.

80 Circulaire BGL, 11-8-1942.

30 november 1942" is de geschatte afkoopwaarde van de joodse polissen - inclusief de lijfrentes - van fl. 25.000.000,- opgenomen. Die schatting gold per 31 oktober 1942⁸¹ en was kennelijk een realistische, gezien het feit dat deze schatting tot de voltooiing van de afkoopoperatie in de zomer van 1944 niet meer is bijgesteld.

In de gevallen waarin dergelijke lijsten in het archiefmateriaal van de verzekeringsmaatschappijen zijn aangetroffen, bleken er in de daartoe bestemde kolom allerlei bezwarende factoren te zijn vermeld waarom de verzekeraar meende dat polissen niet aangemeld hoefden te worden. Het waren uitzonderingen die zowel door verzekeringstechnische als door individuele omstandigheden waren veroorzaakt en die vaak overeenkwamen met de categorieën waarover onduidelijkheid bestond over de status in het hele proces van aanmelding. Enkele genoemde redenen waren: polis was verpand of overgedragen aan een bank, een bedrijf of een particulier persoon; de polis was geroyeerd (door staking van de premiebetaling); de polishouder is overleden, is geen jood, gemengd gehuwd, vrijgesteld; de gegevens kloppen niet.

De door Liro opgegeven joodse polissen werden dus door de maatschappijen individueel beoordeeld aan de hand van de richtlijnen en de verzekeringsvoorwaarden. Mede hierdoor ging de aanmelding naar de zin van Liro niet vlot genoeg. Volgens Liro zetten de maatschappijen niet genoeg druk achter de enquête met betrekking tot de al dan niet joodse afkomst van de verzekerden. Wanneer een formulier niet werd geretourneerd lieten de maatschappijen dat vaak zo. Gevolg was een boze brief van Liro naar de Bedrijfsgroep, die in de eerder genoemde circulaire⁸² de dreiging van Liro aan haar leden doorgaf dat degenen die geen verklaring hadden ingevuld in het vervolg beschouwd zouden worden als jood in de zin van verordening 189/1940, artikel 4.

Tegen de tijd dat deze druk werd uitgeoefend, was de volgende verordening - die de afkoop gelastte - al bijna gelanceerd. De joodverklaring was onontbeerlijk in de voorbereiding van de afkoop van de joodse polissen. In juni 1943 stond in het 'Jahresbericht 1942' van Liro dat de 'Policenabteilung' klaar was met de opsporing en registratie van de joodse polissen en dat men wachtte "auf das Erscheinen einer in Aussicht gestellten Verordnung, welche die Versicherungsverhältnisse beenden und ein kurzfristiges Inkasso ermöglichen soll. Einstweilen bearbeitet sie jeden Fall individuell".⁸³

3.1.3 De verordening betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden: Verordening 54/1943 van 11 juni 1943

Deze verordening betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden hield in dat de levens-, kapitaal-, rente-, en pensioenverzekeringen die volgens Verordening 58/1942 aanmeldingsplichtig waren, per 30 juni 1943 beëindigd dienden te worden. Wanneer

⁸¹ NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-IV, 371

⁸² Circulaire BGL, 14-4-1943.

⁸³ NIOD, Coll. 97 (A. Flesche), B-IV, 327.

de verzekeringsovereenkomst voorzag in afkoop, moest de verzekeraar de afkoopwaarde per 30 juni aan Liro betalen; wanneer de verzekeringsovereenkomst niet voorzag in afkoop, moest de verzekeraar "drie vierde deel van de wiskundig vastgestelde premie-reserve" aan Liro betalen. Liro behoefde noch de polis, noch een bewijs van leven of gezondheid te overleggen.⁸⁴

De Verzekeringskamer bracht na overleg met verzekeraars en de Bedrijfsgroep enkele problematische aspecten van deze verordening onder de aandacht van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft. Het ging om drie kwesties, te weten: de toepassing van de verordening op joodse polissen met een niet-joodse begunstiging en niet-joodse polissen met een joodse begunstiging; de vraag naar de verplichting tot afkoop van polisovereenkomsten die om bepaalde redenen geen waarde meer hadden en tenslotte de kwestie van de afkoop van de volksverzekeringen.⁸⁵ De resultaten van de besprekingen werden in september neergelegd in een circulaire van de Bedrijfsgroep Levensverzekering:⁸⁶

Polissen met een onherroepelijke begunstiging van een niet-jood werden als niet-joodse verzekeringsovereenkomsten beschouwd, tenzij een jood ondanks die onherroepelijke begunstiging aan de polis nog enig recht op afkoop of belening kon ontlenuen. Dit gold echter weer niet wanneer het een zogenoemde bankpolis betrof, een polis die was overgedragen en waarvan de begunstiging was aanvaard als zekerheid voor een terug te betalen krediet. De verzekeringsovereenkomst diende wel te worden beëindigd, maar de eventueel benadeelde 'arische' kredietgever moest door Liro worden gecompenseerd.

Polissen van niet-joden met een onherroepelijke begunstiging van een jood dienden te worden beschouwd als een joodse verzekeringsovereenkomst en dienden te worden afgekocht.

Polissen die in verband met hun korte bestaansduur nog geen waarde hadden opgebouwd, behoeften niet te worden afgekocht.

Zoals eerder vermeld stond vanaf 1942 de aanmelding van de volksverzekering ter discussie. De Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft had deze polissen voorlopig 'rückgestellt', daarna bedacht hij het plan om als compensatie voor Liro voor het niet afkopen van de volksverzekeringen de maatschappijen een 'Pauschalsumme' (een soort compenserende hoofdelijk omgeslagen heffing) te laten betalen. Hiertegen rezen bij de maatschappijen grote bezwaren, waardoor hij uiteindelijk het plan liet varen. Tenslotte heeft hij de uitzondering van de volksverzekeringen voor de afkoop als een soort chantagemiddel gebruikt om de afkoop van de overige verzekeringen te bevorderen. Aan de uitzondering van de volksverzekeringen werd de voorwaarde verbonden dat de verordening met betrekking tot alle andere

⁸⁴ Zie Bijlage 3 voor de tekst van Verordening 54/1943.

⁸⁵ Brief van Verzekeringskamer aan prof. dr. A.O. Holwerda van de Nationale, 23-6-1943 inclusief bijgesloten conceptbrief aan de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken; diens antwoord aan de Verzekeringskamer 25-6-1943; brief van de Verzekeringskamer aan de Commissaris-Generaal 28-6-1943. Archief NN.

⁸⁶ Circulaire BGL, 10-9-1943.

verzekeringen goed uitgevoerd zou worden. Anders zouden de volksverzekeringen alsnog afgekocht moeten worden: "De Commissaris-Generaal wijst met nadruk er op, dat de nog niet afgewikkelde polissen thans uiterlijk 10 juni 1944 moeten zijn geliquideerd, indien het bedrijf nog prijs stelt op de vrijstelling van de volksverzekeringopolissen. Mocht de afwikkeling niet vóór 10 juni a.s. haar beslag hebben gekregen dan is de vrijstelling van de volksverzekeringopolissen vervallen en moeten ook deze polissen alsnog worden afgekocht."⁸⁷ Pas op 1 september 1944 liet hij bekend maken dat zij definitief buiten de verordening vielen.⁸⁸

Voorts bleken nog enkele andere uitzonderingen op de verordening te bestaan: verzekeringspolissen van ontsterde joden waren vrijgesteld van afkoop. De Rijkscommissaris machtigde Liro "diese Freigabe im Einzelfalle den in Frage kommenden Versicherungen mitzuteilen".⁸⁹ Uit een 'aantekening over de verplichtingen van joden, die geen ster behoeven te dragen' blijkt dat van ontsterde joden hun inmiddels geliquideerde, respectievelijk geariseerde vermogens (gedeeltelijk) vergoed konden worden.⁹⁰ Bovendien was het opnieuw verwerven van bezit toegestaan. Of dit feitelijk met betrekking tot reeds afgekochte polissen is gebeurd, is niet uit dit onderzoek gebleken. Wel zijn bij de Nationale brieven aangetroffen met betrekking tot vrijstellingen voor de polissen van drie personen.⁹¹

Ook voor verzekeringen van gemengd-gehuwden was een uitzondering gemaakt, in die zin dat volgens een aanwijzing van de Rijkscommissaris van 15 januari 1943 de polissen van gemengd-gehuwden met kinderen aan de niet-joodse kinderen konden worden overgedragen. Op 22 juli 1943 had Liro in een richtlijn aan de maatschappijen laten weten dat dergelijke verzekeringsovereenkomsten pas in behandeling behoeften te worden genomen wanneer de afwikkeling van de overige verzekeringsovereenkomsten was beëindigd. Wanneer de Commissaris-Generaal de speciale verklaring hierover had ontvangen zou een dergelijke overeenkomst als definitief vrijgesteld worden beschouwd. Wanneer die verklaring niet kon worden overgelegd, dienden de posten alsnog te worden afgerekend.⁹² Van in ieder geval twee maatschappijen is bekend dat zij abusievelijk enkele verzekeringen van gemengd-gehuwden hadden afgerekend en op grond van de Liro-richtlijnen om verrekening hadden gevraagd. Liro liet weten dat dit niet meer mogelijk was: "Indien eenmaal een polis op grond der vo. 54/43 is afgekocht, kunnen wij in deze manipulatie geen wijziging meer aanbrengen, ook al betreft het hier een gemengd huwelijk met kinderen."⁹³

⁸⁷ Circulaire BGL, 11-5-44 met verwijzing naar brief Generalkommissar van 8-3-1944.

⁸⁸ Notulen Raad van Bijstand BGL, 12-10-1943; Notulen Ledenraad BGL, 2-11-1943; Circulaire BGL met letterlijk citaat van brief Gen.kom. van 19-1-1944, 20-1-1944; 10-3-1944; Circulaire BGL, 1-9-1944. Archief Verbond.

⁸⁹ Afschrift brief Rijkscommissaris aan Liro, 19-10-1943. Archief NN.

⁹⁰ 'Aantekening over de verplichtingen van joden, die geen jodenster behoeven te dragen'. Archief NN.

⁹¹ Brieven van Rijkscommissaris aan de Nationale, resp. 18-12-1944 en 9-1-1945. Archief NN.

⁹² Afschrift richtlijnen van Liro 22-7-1943, bij correspondentie tussen Liro en de Vereeniging van Levensverzekering en Lijfrente "De Groot Noordhollandsche van 1845". Archief Verbond, S96/24.

⁹³ Brief Liro aan Vereeniging voor Levensverzekering St. Eloy van 1875 16-8-1943; zie ook andere correspondentie met De Groot Noordhollandsche. Archief Verbond, S96/24.

De Bedrijfsgroep liet per circulaire van 11 mei 1944 aan de leden weten dat de al eerder toegestane overdracht uiterlijk per 1 juli moest hebben plaatsgevonden, omdat anders die polissen eveneens alsnog afgekocht zouden moeten worden. De Bedrijfsgroep vroeg de maatschappijen de belanghebbende verzekerden op de mogelijkheid van overdracht opmerkzaam te maken.⁹⁴

De 'bevoegde autoriteiten' hadden gehoopt dat ingevolge de verordening het afkopen van de polissen "automatisch und in Bausch und Bogen vor sich gehen wurde".⁹⁵ Toch kostte ook dit proces veel tijd en van de bedoeling dat de maatschappijen de polissen niet meer individueel zouden afhandelen kwam niet veel terecht. Na de eerste ronde (de aanmelding) van lijsten van Liro naar de maatschappijen en terug, kwam er nu een definitieve ronde op gang, nu met lijsten met af te kopen polissen. Over en weer werden lijsten verzonden met gegevens die geverifieerd moesten worden. Na controle en beargumentatie van redenen waarom afkoop niet mogelijk zou zijn, werden definitieve lijsten volgens het model van Liro opgesteld en de bedragen per lijst aan Liro overgemaakt. Daar was inmiddels het Sammelkonto ingesteld, zodat de bedragen niet apart per polishouder op rekeningen werden geboekt. Wel werden de namen, polisnummers, begunstiging, verzekeringswaarde en afkoopwaarde per afgekochte polis geadministreerd.

Liro maakte bij de instelling van het Sammelkonto overigens een uitzondering voor de rekeningen van gemengd-gehuwde joden, ofschoon ook het aantal daarvan nadien afnam, tot hooguit 1000 rekeningen aan het eind van de oorlog.⁹⁶

Zowel bij verzekeringsmaatschappijen als bij Liro leidde deze verordening tot een hoge werkdruk. De grote hoeveelheid handelingen zorgde bij Liro voor chaos en achterstand; de maatschappijen hadden door de bezettingsomstandigheden problemen met technische faciliteiten, papier-schaarste en personele onderbezetting. Vooral het laatste voerden de maatschappijen aan als oorzaak voor de vertraging bij de uitvoering van de verordening.⁹⁷ De traagheid leidde tot grote irritatie bij Liro.

Het dreigement aan het adres van verzekeringsmaatschappijen om controle te houden in de administratie werd door Liro ten uitvoer gebracht bij het Nationaal Spaarfonds in Den Haag. Een kwestie rond het afkopen van zogenoemde 'onverzekerde inschrijvingen' ofwel spaarbrieven, die door het Nationaal Spaarfonds als spaarovereenkomst werden beschouwd en niet als verzekeringsovereenkomst, leidde kennelijk tot zodanige irritatie bij Liro, dat een vertegenwoordiger van Liro een bezoek bracht aan het kantoor van het spaarfonds ten einde "inzage te nemen van administratie en bescheiden". Bij dit onderzoek werd geconstateerd dat het Nationaal Spaarfonds nalatig was gebleven inzake verscheidene punten: In de eerste plaats was men niet tevreden over de afhandeling van de enquête naar de joodse afkomst van de cliënten.

⁹⁴ Circulaire BGL, 11-5-1944.

⁹⁵ Zie 'Bericht ueber das erste Quartal 1943', 16-4-1943, NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-IV, 323.

⁹⁶ Zie deelrapport Banken, paragraaf 3.1.

⁹⁷ Notitie van de Nationale, 11-5-1944. Archief NN.

De formulieren waren wel verzonden, maar er was niet gerappelleerd toen reacties uitbleven. Ten tweede had het spaarfonds verzuimd de juiste informatie te geven over de bepalingen van het reglement op de spaarverzekeringen; sommige artikelen had men wel genoemd, andere waren verzwegen. "Zonder nu te spreken van misleiding, valt hier in ieder geval een groote mate van wellicht opzettelijke onachtzaamheid te constateeren, waarvan de bedoeling zou kunnen zijn, de rechten van de spaarders, resp. van ons als rechtsopvolgers van de joodsche spaarders, te sluieren". Daarnaast was men tot royement van verschillende posten overgegaan, zonder de gelden die Liro "toekwamen krachtens de verordeningen 58/1942 en 54/1943" af te rekenen. Ook had het spaarfonds onverzekerde spaarpolissen te niet doen gaan zonder het drie-kwart gedeelte van het spaartegoed aan Liro te 'verantwoorden'.

Liro gaf het spaarfonds tot 15 februari 1944 de tijd om vast te stellen wie van de cliënten jood waren en wie niet; van de posten waarvan dan nog geen verklaring binnen was, zou zonder meer worden aangenomen dat zij joodse spaarders betroffen. Voorts verlangde men per 16 februari een gespecificeerde opgave van de inmiddels verrekende posten. De nog te verrekenen posten moesten onverwijld en met voorrang op alle andere werkzaamheden op het kantoor afgehandeld worden, en per eind februari 1944 afgerond zijn. Tot slot dreigde Liro met een diepgaand onderzoek, mocht men de indruk hebben dat het werk niet overeenkomstig de aanwijzingen verliep. Bovendien behield Liro zich het recht voor, de 'desbetreffende Duitse autoriteiten' van haar bevindingen op de hoogte te brengen.

Twee dagen later vroeg het spaarfonds echter per brief aan Liro of eventueel de sluitingsdatum van 1 april, die in een circulaire van de Bedrijfsgroep werd genoemd, ook voor het spaarfonds kon gelden. Bovendien vroeg het spaarfonds zich af of de uitzondering voor de volksverzekeringen van fl. 500,- of minder ook gold voor de spaarbrieven, daarbij verwijzend naar een telefoongesprek met de Bedrijfsgroep. Natuurlijk werd ook vermeld dat inmiddels de andere aanwijzingen waren opgevolgd: een aanschrijven naar de spaarders was verzonden en een eerste reeks posten werd nu afgerekend. Overigens bestreed de schrijver van de brief dat hier sprake was van verzuim, omdat dit posten betrof, die al waren geroyeerd voordat verordening 54/1943 bekend was. Hoewel Liro op 26 januari 1944 te kennen gaf het oneens te zijn met de standpunten van het Nationaal Spaarfonds, gaf zij toestemming in plaats van eind februari als uiterste afrekeningsdatum 1 april 1944 aan te houden.⁹⁸

Het is mogelijk dat dit de enige controle-actie van Liro is geweest, gezien de mededeling van de Verzekeringskamer dat dit eenmaal is gebeurd.⁹⁹ Het incident zal zeker de reeds bestaande irritatie hebben vergroot. Dat de Duitse autoriteiten niet tevreden waren over de gang van zaken rond de afkoop van joodse polissen blijkt uit de circulaire die de Bedrijfsgroep aan haar leden zond met de letterlijke tekst van een schrijven van 8 maart 1944 van de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken:

⁹⁸ Correspondentie tussen het Nationaal Spaarfonds en Liro tussen 19-11-1943 en 26-1-1944. Archief Verbond, S96/24.

⁹⁹ Zie noot 87

"Wie mir die Abteilung Feindvermögen mitteilt, sind nach einer Auskunft des Bankhauses Lippmann, Rosenthal u. Co. bis zum 31. Dezember 1943 nur 46,7% der jüdischen Versicherungen aufgrund der Verordnung 54/1943 abgewickelt worden. Es besteht bei den beteiligten deutschen Stellen der Eindruck, dass die Versicherungsgesellschaften sich nur keine Mühe geben die Abwicklung zu beschleunigen, sondern diese absichtlich hinauszuzögern."

De uitzondering voor de volksverzekeringen zou worden ingetrokken indien niet snel de afkoop van de verzekeringen ter hand genomen zou worden.¹⁰⁰ Ongeveer tegelijkertijd kregen afzonderlijke maatschappijen brieven van Liro waarin tot een spoedige afkoop werd gemaand. Zo kreeg de Nationale een brief waarin Liro de maatschappij een misrekening in de tijdmaat van de afwikkeling verweet, die haar minstens als een grove fout werd aangerekend. Zij sloten een opgave bij waaruit bleek dat tussen de inwerkingtreding van de afkoopverordening en medio februari 1944 gemiddeld slechts een lijst per week ter afhandeling werd ingezonden naar Liro. In de laatste alinea schreef Liro dat de zusterinstellingen thans bijna geheel met de afwikkeling van de joodse verzekeringen gereed waren. Liro kon niets anders doen dan het ingebreke blijven van de maatschappij aan het Rijkskommissariaat rapporteren. "Van die zijde staan u derhalve nadere stappen terzake te wachten".¹⁰¹

Brieven van die strekking ontvingen andere maatschappijen in de eerste helft van 1944 eveneens. Alles werd door de bezetter in het werk gesteld om de polissen in geld om te zetten. Uiteindelijk bleek door deze druk in de zomer het grootste deel van de verwachte totaalsom van de afkopen te zijn binnengehaald. In maart was alleen al ruim fl.4 mln. geïncasseerd. Het gemiddelde van de per maand geïncasseerde bedragen in de voorgaande periode was fl. 1,5 mln, terwijl in februari slechts fl. 490.000,- was binnengehaald. In juli was uiteindelijk volgens de maandoverzichten in totaal fl. 24.610.907,- aan waarden van joodse polissen door de verzekeringsmaatschappijen aan Liro betaald. Hieronder was inbegrepen een bedrag van fl. 1.210.110,-, dat als 'franco ausgeliefert' was aangeduid. Dit was het totaalbedrag dat afkomstig was van sterbevrijden, niet-joodse kinderen van joden, gemengd-gehuwden en andere van deze verordening vrijgestelden.¹⁰² Uiteindelijk is, zoals verderop in dit hoofdstuk zal blijken, minstens fl. 26 mln. aan afkoopwaarden en uitkeringen bij Liro binnengekomen. De circulaire van de Bedrijfsgroep van 1 september 1944 meldde dat de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft liet weten dat de afkoop tot tevredenheid van de autoriteiten was geschied.

¹⁰⁰ Circulaire BGL, 10-3-1944.

¹⁰¹ Brief Liro aan de directie van de Nationale, 6-7-1944. Archief NN.

¹⁰² 'Uebersicht ueber die Zusammensetzung der bei der Firma Lippmann, Rosenthal & Co, Sarphatistraat, Amsterdam, vorhandenen juedischen Vermögenswerte', 31-7-1944. NIOD, coll. 97 (A. Flesche), IV.

3.2. Medewerking - tegenwerking

Wie de bewaard gebleven circulaires en lijsten-administratie bij de verzekeringsmaatschappijen ziet, kan - ook al is het archiefmateriaal na meer dan een halve eeuw onvolledig - niet anders dan constateren dat de Bedrijfsgroep Levensverzekering, de Verzekeringskamer en de afzonderlijke maatschappijen alle - uiteindelijk of zij wilden of niet - hebben meegewerkt aan de uitvoering van de Duitse verordeningen ter registratie en afkoop van joodse verzekeringspolissen. Circulaires en richtlijnen werden opgesteld en uitgevoerd, er werd gecorrespondeerd over de problemen die de uitvoering van de verordeningen opriep. De 'joodverklaringen' werden ontworpen, gedrukt en verstuurd en als zij weer terugkwamen met een bevestigend antwoord, stempelde men met rode inkt 'JOOD' of een 'J' op de poliskaarten. De Liro-lijsten met de honderden namen van joodse polishouders en hun polisgegevens werden minutieus bestudeerd en geadministreerd. Weliswaar duurde het te lang in de ogen van Liro, maar uiteindelijk was de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken tevreden.

Het is moeilijk om de motivatie en intenties van verzekeringsmaatschappijen ten aanzien van de afkoop van joodse verzekeringspolissen te beoordelen. De verzekeraars waren zich ervan bewust dat de anti-joodse bezitsverordeningen een grove schending van het Landoorlogreglement betekenden, waar men in concreto niets tegen kon doen. Tevens voelden zij zich verantwoordelijk voor de belangen van de joodse cliënten terwijl zij tegelijkertijd de belangen van het hele verzekeringsbedrijf voor ogen moesten houden.¹⁰³ Enkele concrete punten zijn duidelijk vast te stellen. Uiteindelijk zijn duizenden polissen afgekocht. Maar ook is feitelijk vastgesteld dat sommige verzekeraars hebben meegewerkt aan het onderbrengen van joods geld in verzekeringspolissen en dat er is getraineed.

Enerzijds roepen documenten, zoals de circulaires genoemd in paragraaf 3.1.4, een beeld op van een weinig behulpzame houding tegenover joodse polishouders. Anderzijds is duidelijk dat tegelijk met terughoudendheid in circulaires medewerking werd verleend aan het afsluiten van vluchtpolissen en koopsompolissen bekostigd uit bedrijfskapitaal. Daarnaast is vooral in de naoorlogse verslagen van verzekeraars melding gemaakt van het traineren van de afkoop van joodse polissen. Dit geldt met name voor enkele niet gepubliceerde verslagen die in archiefcollecties zijn aangetroffen, in mindere mate voor jubileumboeken.¹⁰⁴

In een aantal verslagen wordt uitvoerig ingegaan op de pogingen administratief alle mogelijkheden van onderzoek en controle van de polisgegevens uit te buiten. De meest voorkomende argumenten zijn: traineren, proberen tijd te rekken, niet staan op het invullen van de ariërverklaring, anti-duits gezindheid bij 'het bedrijf' of directieleden die zich bezig houden met verzetsactiviteiten.¹⁰⁵ Ook wordt gemeld dat men alleen door Liro zelf opgegeven posten

¹⁰³ *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 140-142.

¹⁰⁴ *Hollandsche Sociëit van Levensverzekeringen*, p. 83-93 en *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 135-142.

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld J. Barendregt en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico*, p. 209.

heeft afgekocht. Acties als het zetten van valse handtekeningen, het antedateren en zoekmaken van stukken, mensen opgeven als wonend in het buitenland of als gemengd gehuwd, en het accepteren van 'vluchtpolissen' worden eveneens genoemd.¹⁰⁶ De niet ingevoerde lezer zou hierdoor een beeld krijgen van algemeen heimelijk verzet.

Er zijn heden ten dage weinig mensen meer in leven die uit eigen ervaring kunnen vertellen hoe de uitvoering van de verordeningen in de praktijk in zijn werk ging. Uiteraard zullen eventuele verzetsactiviteiten over het algemeen niet in documenten terug te vinden zijn. De feiten die vermeld worden in de naoorlogse verslagen zijn nauwelijks te controleren. De positieve toon, en bijvoorbeeld de mededelingen dat men joodse cliënten de gelegenheid gaf om vluchtpolissen af te sluiten lijken in tegenspraak met de circulaire van verzekeringsmaatschappijen, waarin stond dat men zich maar beter kon onthouden van dergelijke activiteiten. Het één (een terughoudende houding tegenover joodse cliënten) hoeft het ander (een hulpvaardige houding) evenwel niet uit te sluiten, omdat de maatschappijen in ieder geval in de officiële aanwijzingen aan medewerkers gedekt moesten zijn. In dit verband moet worden gewezen op een passage in het Gedenkboek van de Verzekeringskamer, waarin vermeld wordt dat in de circulaire van de Verzekeringskamer van 12 juni 1942 met richtlijnen met betrekking tot Verordening 58/1942 twee zinsneden waren opgenomen om de directies die onderhands waren ingelicht, aan te geven wat formeel door deze verordening verplicht werd gesteld, "maar (in beginsel) kon worden genegeerd en gesaboteerd".¹⁰⁷

Ook werd later, na de bevrijding in een uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, die over het algemeen ten gunste van de joodse rechthebbenden oordeelde, gewag gemaakt van "het spelletje van traineeren" en het voortdurend uitstellen van de betaling aan Liro van een verzekering die door het aanbreken van de einddatum tot uitkering was gekomen.¹⁰⁸

Zo is het inmiddels wel duidelijk dat er, ondanks de terughoudendheid die werd gepropageerd vanuit de verzekeringsmaatschappijen, zeker vluchtpolissen zijn afgesloten om kapitaal voor de bezetter te verbergen, toen de maatschappijen onderling al terughoudendheid hadden afgesproken. In de naoorlogse procedures voor de Raad voor het Rechtsherstel is een aantal

¹⁰⁶ 'Geschiedenis van de Joodsche levensverzekeringen in bezettingstijd', opgesteld door de BGL, 25-3-1946. Archief NN; Rapport Hollandsche Sociëteit, 22-5-1946. Archief DL, map 4 en een uitgebreidere versie van dit rapport met bijlagen in NIOD, doc. II, 418, map H 3. Verslag van de Nederlanden van 1845, 6-5-1945. Archief NN. Zie ook 'Enige aantekeningen in verband met de afkoop van Joodse verzekeringen ingevolge Verordening 54/1943 van de Nationale, 11-5-1944, (Archief NN) waarin een gedeelte van dezelfde argumenten (geen tijd, geen goed personeel, zeer gecompliceerde bepalingen omtrent vijandelijk vermogen, devisenverkeer, jood-zijn etc.) worden opgesomd, maar dan in verband met de dreiging van Liro omdat de afkoop niet vlot genoeg geschiedt.

¹⁰⁷ *Gedenkboek Verzekeringskamer 1923-1948*, p. 140.

¹⁰⁸ Uitspraak Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag, 27-2-1947 (Catz contra Nationale).

gevallen goed gedocumenteerd. Soms waren in dergelijke verzekeringen lijfrenteclausules opgenomen. Ook kwam het voor dat bestaande verzekeringen tijdens de looptijd werden gewijzigd om de bezetter te misleiden.¹⁰⁹ Bij Olveh hebben enkele families in 1941 dergelijke posten gesloten. Het ging om koopsomplissen van fl. 10.000,- en fl. 25.000,- met een direct ingaande lijfrente, waarvan de afkoopwaarde bepaald werd ten bedrage van de gestorte koopsom onder aftrek van 5% kosten en onder verrekening van de reeds verrichte uitkeringen. In feite was er sprake van het in bewaring geven van gelden, die na aftrek van 5% kosten zouden worden geretourneerd.¹¹⁰

Ook bij de RVS is een persoonsdossier bewaard gebleven waaruit blijkt hoe een joodse verzekeringnemer een verzekeringsuitkering die op normale wijze in 1942 tot expiratie kwam samen met een extra bedrag van ruim fl. 5000,- in een nieuwe verzekering omzette. De motivatie voor het afsluiten van deze verzekering was duidelijk om de vermogensbeperkingen te omzeilen. Uit dit dossier blijkt hoe men van drie kanten (cliënt, agent en verzekeringsmaatschappij) heeft getracht creatieve oplossingen te vinden binnen de beperkingen van de verordeningen. Eveneens blijkt dat een goede relatie tussen de joodse cliënt en de verzekeringsmaatschappij van belang kon zijn bij het vinden van een oplossing. In dit geval blijkt uit de stukken dat de agent en de cliënt bevriend waren.¹¹¹

Bewijzen van feitelijke sabotage van de Duitse verordeningen zijn moeilijk te vinden. Dat lijkt enigszins het geval bij de Centrale, waar in de zomer van 1942 de joodse posten administratief werden geconcentreerd in een apart agentschap 'Hoofdkantoor J'. In diezelfde periode (zomer 1942) stopte de premiebetaling: de incasso werd opgeschort. De meeste posten hadden toen al tenminste een jaar achterstand in premiebetaling. Dit hield in dat de verzekeringen automatisch werden voortgezet, waarbij sprake was van automatische betaling van de premie uit de opgebouwde reservewaarde, terwijl de verzekerde waarde gelijk zou blijven. Wanneer later tot uitkering zou worden overgegaan, zou de achterstallige premie plus intrest worden afgetrokken van de uitkering.

In november 1943 kwam er een nieuwe administratieve afdeling tot stand, 'Hoofdkantoor II'. Hierheen werden alle joodse posten overgeheveld die in de maanden augustus en september 1942 naar 'Hoofdkantoor J' waren overgebracht. In het archief van de Centrale is een lijst aangetroffen van deze polissen.¹¹² Het ging om in totaal 583 verzekeringsovereenkomsten, waarvan de totale verzekerde waarde de fl. 100.000,- overschreed.¹¹³ Het ging bij deze administratieve actie voor het overgrote deel om volksverzekeringen, die niet door de verzekerder behoeften te worden aangemeld, maar wel door de joodse verzekeringnemer. Deze

¹⁰⁹ Zie paragraaf 3.1.1.

¹¹⁰ Archief AEGON.

¹¹¹ Archief RVS, dossier E.A.

¹¹² "Staat van overvoer der navolgende verzekeringen op 22 nov. 1943. Van den agent Hoofdkantoor J te 's-Hage aan den agent Hoofdkantoor II te 's-Hage. IISG, arch. De Centrale, inv.nr. 1444.

¹¹³ Notitie resultaten intern onderzoek Reaal, inclusief lijsten met polisgegevens, juni 1999.

polissen bleven buiten de administratie van Liro. Het risico dat de Centrale liep als 'saboteur' van de bezetter lag in het feit dat in deze groep polissen verzekeringen konden voorkomen die al door joodse verzekeringnemers waren aangemeld en dus bekend waren bij Liro. Dit was des te meer riskant, gezien de constatering dat onder deze polissen ook kapitaalverzekeringen waren (zeker dertig), waarvan de verzekeraars meldingsplichtig en afkoopplichtig waren. Hoe deze administratieve handelingen moeten worden geïnterpreteerd is achteraf moeilijk te beoordelen. Dat er risico is geweest, is duidelijk.

Men kan over het algemeen zeggen dat als er sprake was van 'verzet', het behalve in bepaalde gevallen gelegenheid bieden van speciale verzekeringsmogelijkheden als vluchtpolissen, vooral traineren is geweest: gebruikmaken van het wezenlijke van het verzekeringsbedrijf: volgens de letter van de polisvoorwaarden de verordeningen uitvoeren, een zo nauwkeurige en precieze administratie voeren, dat het melden en afkopen zo lang mogelijk duurde. Soms ging men kennelijk vrij onverschrokken zijn eigen gang, wat blijkt uit de correspondentie tussen Liro en het Nationaal Spaarfonds, eind 1943 en begin 1944.

Wat de motivatie ook is geweest van de verzekeraars om langzaam te werken (traineren is misschien ook voordelig geweest voor de verzekeraars), het heeft de bezetter voornamelijk geërgerd en tijdelijk tegengewerkt. Gezien de klachten van Liro en het Generalkommissariat in 1943 en 1944 over de slechte inzet en trage voortgang van de werkzaamheden (bijvoorbeeld het achterwege blijven van druk om de ariërverklaring te retourneren) en de dreiging om nu alsnog de afkoop van de volksverzekeringen te eisen, kan geconcludeerd worden dat de bezetter dat heeft ervaren als tegenwerking. Bovendien lijkt de voorbereiding van Verordening 54/1943 ter beëindiging van de joodse polissen mede te zijn geïnspireerd door het feit dat de afkoop via de 'Tweede Liro-verordening' niet lukte, omdat de maatschappijen de polisafhandeling te individueel en te grondig aanpakten, en dus bij iedere polis apart beoordeelden of die wel voor afkoop in aanmerking kwam.¹¹⁴

De bewering van verzekeringszijde dat getraineed werd, wordt dus door uitlatingen van de 'tegenpartij' van toen bevestigd. Maar daar staat tegenover dat de druk die de bezetter in de laatste fase op de verzekeringsmaatschappijen legde, effect heeft gesorteerd: de 'bevoegde autoriteiten' waren uiteindelijk tevreden over het bereikte resultaat. Dat resultaat was dat zo'n fl. 26 mln. aan afkoopwaarden en lopende uitkeringen van de joodse bevolkingsgroep in Nederland was geroofd. De verzekeringsmaatschappijen, de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep Levensverzekering hadden deel uitgemaakt van het hele bureaucratisch/administratieve bouwwerk dat daarvoor door de bezetter was geconstrueerd.

¹¹⁴ Zie ongedateerd verhoor van J. Th. van Rossum, chef van Afd. III van Liro, waar de afkoop van joodse polissen werd afgehandeld. NIOD, Doc. II-418, H3.

3.3 Cijfers met betrekking tot de afkoop

3.3.1 Algemeen: bedragen binnengekomen bij Iro

Het in de gangbare literatuur aangegeven aantal bij Liro aangemelde joodse polissen is 22368, met een opbrengst van 'ongeveer 25 miljoen gulden'.¹¹⁵ Deze schatting is gebaseerd op in het archief Flesche (NIOD) aangetroffen overzichten van Liro. Het laatste aangetroffen overzicht betreft de maand juli 1944. Zoals eerder vermeld, is het archief van Liro zelf grotendeels verloren gegaan. De veronderstelling dat er meer staten zijn geweest, wordt bevestigd door een notitie, aangetroffen in het archief van Nationale-Nederlanden¹¹⁶, waarin een maandstaat van Liro wordt vermeld, die dateert van 31 augustus 1944. Waarschijnlijk is dit de laatste officiële informatie over de afkoop van joodse polissen. Enkele argumenten zijn daarvoor aan te voeren: Op Dolle Dinsdag, 5 september 1944, ontstond bij Liro een chaos en een groot deel van het archief werd opgestookt in de ketel van de centrale verwarming.¹¹⁷ Op diezelfde dag heeft de Verzekeringskamer vanwege de gevolgen van een dreigende oorlogstoestand een circulaire doen uitgaan met richtlijnen ter beperking van afkoop en belening van polissen.¹¹⁸ Of Liro aan een dergelijke richtlijn gehoor diende te geven is overigens niet zeker. Daarnaast kreeg eind augustus de Bedrijfsgroep te horen dat de Generalkommissar tevreden was over de resultaten van de afkoop. De operatie werd kennelijk tegen september op incidentele zaken na als afgerond beschouwd.

Volgens de gegevens van de Liro-staat van 31 augustus 1944, die zijn opgenomen in de bij Nationale-Nederlanden aangetroffen notitie, zijn de laatste cijfers als volgt:

totaal aantal bij Liro aangemelde levens- en renteverzekeringen:	29281
totaal aantal verwerkte posten:	22222
(dit hoeft niet hetzelfde te zijn als het aantal afgekochte posten)	
totaal aan bij Liro binnengekomen afkoopsommen:	ruim 23,5 miljoen
nog te verwerken aantal posten:	3841
resterende posten: volksverzekeringen	3218
totaal der inkomsten van Liro uit hoofde van expiraties en afkopen:	27,5 miljoen
terugbetaald (sterbevrijding en schenking aan niet-joodse kinderen):	ruim 1 miljoen
Totaal (naar schatting) bij Liro resterende bedrag:	circa 26 miljoen gulden

¹¹⁵ Zie "De behandeling van aan joden toebehorende vermogenswaarden tijdens en na de oorlog", p. 9 (NIOD, Doc II, No. 1213. Verder: J. Presser, *Ondergang*, dl 2, p. 204 en G. Aalders, *Roof*, p. 208. De LVVS afrekening geeft hierover geen precieze cijfers.

¹¹⁶ "Herstel van rechten van verzekeringnemers in het levensverzekeringbedrijf", anoniem en ongedateerd. Aangetroffen in ordners met algemene stukken uit de jaren 1945-1946. Archief NN.

¹¹⁷ Zie inleiding van de inventaris op de archiefcollectie Liro, NIOD.

¹¹⁸ Zie: *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 174-176.

Dit zou betekenen dat er 7059 polissen bekend waren aan Liro, maar om verschillende redenen niet waren afgekocht.

Of deze cijfers te rijmen zijn met de cijfers uit de wel in het Flesche-archief aangetroffen documenten van eerdere datum, is niet geheel duidelijk. Het totaal aan bij Liro aan afkoopwaarden binnengekomen gelden is in beide gevallen rond 23,5 mln. gulden. Uit een overzicht van 11 april 1944 blijkt dat van de 22368 ingeleverde polissen er 14243 ("ungefähr 63 1/2%") waren afgekocht. Een verschil van 8125 polissen.¹¹⁹ Dit verschil moet zijn ingelopen, aangezien men enkele maanden later tevreden was over de inhaalslag in de afkoop die de verzekeringsmaatschappijen hadden gemaakt. Hoe dan een opgave van nog te verwerken posten van 3841 moet worden begrepen is ook niet duidelijk. Was dit dan toch een categorie die de bezetter als afgeschreven beschouwde? Hoe kon men anders berichten dat men tevreden was over de afkoop?

Tussen maart en augustus zouden, wanneer de in de Nationale Nederlanden-notitie geciteerde cijfers kloppen, nog eens 6913 polissen extra zijn gemeld (29281-22368=6913), terwijl het binnengekomen bedrag ongeveer gelijk is gebleven, wat niet helemaal waarschijnlijk is. Anderzijds blijkt dat na de bevrijding werd geconstateerd dat de LVVS-administratie waarschijnlijk 30.000 polissen heeft geteld.¹²⁰ Wellicht is een aantal rubrieken, dat steeds buiten de telling van 22368 polissen is gebleven, voor het definitieve overzicht meegeteld bij de aangemelde posten.¹²¹ Duidelijk is in ieder geval dat een vrij groot aantal polissen wel was aangemeld, maar niet was afgekocht.

3.3.2 Cijfers van de maatschappijen

Kort na de bevrijding deed de Bedrijfsgroep Levensverzekering een oproep aan de levensverzekeringsmaatschappijen om opgave te doen van de bedragen die aan Liro waren overgemaakt.¹²² De opgaven dienden te worden verzonden aan de voorzitter van de Commissie Joodse Verzekeringen, de directeur van de levensverzekeringsmaatschappij Olveh. De naar aanleiding van deze enquête ontvangen antwoorden werden ter bestudering aan de Verzekeringskamer doorgezonden.¹²³ Noch bij de Verzekeringskamer, noch in het archief van Olveh, dat bij rechtsopvolger AEGON berust of bij het Verbond van Verzekeraars is een spoor van dit dossier teruggevonden. Dat houdt in dat de informatie over de aantallen afgekochte polissen en de hoogte van afkoop- en verzekerde som slechts incidenteel teruggevonden is in de onderzochte archieven.

Een probleem is dat in enkele archieven documenten zijn aangetroffen waarin verschillende cijfermatige gegevens met betrekking tot de roof voorkomen. Er zijn geen grote verschillen, maar de vraag dringt zich toch op wat de meest betrouwbare opgave is: die van vlak na de bevrijding,

¹¹⁹ Kwartaalbericht 11 april 1944, NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-I.

¹²⁰ Zie paragraaf 4.6

¹²¹ De status van deze becijferingen blijft dus onduidelijk.

¹²² Zie paragraaf 4.1.

¹²³ Circulaire VK, 9-1-1946.

wanneer de administratie nog volledig in tact is? Of een opgave van een latere datum, wanneer men wellicht meer tijd heeft gekregen om overzicht te krijgen over de situatie? Het is niet mogelijk om absolute zekerheid te krijgen over de betrouwbaarheid van de cijfers. Bijlage 4 bevat een schema waarin de gevonden cijfers zijn opgenomen.

3.4 Hiaten in de roof

Voor inzicht in het naoorlogs rechtsherstel is het van belang te weten dat een deel van de verzekeringspolissen uiteindelijk niet is afgekocht. Bovendien betekende gemeld en verwerkt niet dat de polis automatisch was afgekocht. Het gebeurde ook dat er voordat men over moest gaan tot afkoop, uitkeringen werden betaald aan Liro, bijvoorbeeld in het kader van de contractuele afloop van een verzekering, het overlijden van een verzekerde, lijfrente-uitkeringen of schade-uitkeringen. Bovendien was er een groot aantal polissen dat werd geroyeerd omdat de verzekeringnemer was opgehouden met de premiebetaling. Ook die polissen dienden door de verzekeraar te worden gemeld. Zij hoefden echter geen afkoopsom te betalen indien de polis geen waarde meer had op het moment van royement. Ook deze polissen zijn dan verwerkt (maar dus niet afgekocht).

Daarnaast waren, zoals reeds in paragraaf 3.3.1 is aangegeven, eind augustus 1944 7059 polissen niet verwerkt. Zij vielen waarschijnlijk onder de uitzonderingsbepalingen die door de 'bevoegde autoriteiten' waren gesanctioneerd.

In principe zijn er drie mogelijkheden:

- 1) De polis was in de administratie van Liro opgenomen en was verwerkt. Dit kon betekenen:
 - afgekocht (verzekering bij overlijden).
 - 'afgekocht', door betaling van drie-kwart van de wiskundige reserve (lijfrenten).
 - uitkeringen aan Liro tot 30 juni 1943 (de datum van de gedwongen afkoop) wegens expiratie of wegens lopende lijfrenten.
 - in de administratie opgenomen, maar erkend dat de polis geen waarde meer vertegenwoordigde.
- 2) De polis was gemeld/bekend aan Liro, maar (nog) niet verwerkt. Vermoedelijk hield dit in: geregistreerd, maar vallend onder de uitzonderingsbepalingen en/of nog niet afgekocht.
- 3) De polis was niet bekend aan Liro. Ofschoon hiervan enkele gevallen bekend zijn, onttrekt deze categorie zich grotendeels aan het zicht.

Van belang is aan het eind van het hoofdstuk over de roof te constateren welke categorieën polissen joods waren, maar om welke reden dan ook niet in het systeem van Liro terecht zijn gekomen. Tot slot van dit hoofdstuk volgt derhalve een opsomming van enkele categorieën polissen, die niet in de meest gebruikelijke categorieën van de verwerking door Liro vielen.

A. Verzekeringsovereenkomsten die noch door de verzekeringnemer, noch door de maatschappij zijn opgegeven als joodse polissen (en niet als zodanig aan de maatschappij bekend)

Het is onbekend of en hoeveel van dergelijke polissen er zijn geweest. Na de oorlog waren deze polissen inmiddels geroyeerd door het uitblijven van de premiebetaling, wanneer de

verzekeringnemer nog premieplichtig was en als deze gedeporteerd was. Als niemand na de bevrijding deze polissen claimde en de maatschappij zelf niet onderzocht of er sprake zou kunnen zijn van een joodse polis, bleef de eventuele waarde van de polissen bij de maatschappij. Deze situatie kan zich eventueel voorgedaan hebben met betrekking tot polissen die premievrij waren, omdat de contractueel vastgestelde periode van premiebetaling voorbij was, of omdat de polis door de verzekeringnemer premievrij was gemaakt. Als dergelijke gevallen zich hebben voorgedaan, kan de waarde bij de maatschappij zijn gebleven.

B. Verzekeringsovereenkomsten die wel als joods aan de maatschappij bekend waren maar niet aan Liro zijn opgegeven.

In een notitie van de Nationale waarin de cijfers van de afkoop van joodse verzekeringen bij elkaar zijn gezet is melding gemaakt van 57 polissen die wel bekend waren als zijnde joodse verzekeringsovereenkomsten, maar die niet zijn opgegeven aan Liro. Er is geen lijst terug gevonden van deze 57 polissen, noch is de achtergrond van de eigenaren van deze polissen bekend.

Een reeds eerder genoemd voorbeeld van een groep joodse polissen die buiten Liro zijn gebleven is die van de 583 posten die bij de Centrale van Hoofdkantoor J naar Hoofdkantoor II zijn overgeheveld.

Omdat dit huidige onderzoek wegens het verloren gaan van veel archiefmateriaal niet volledig is geweest, is het niet te constateren, maar daarom niet onmogelijk, dat er meer van dergelijke polissen zijn geweest, die niet bij Liro zijn afgekocht, noch in de administratie van Liro terecht zijn gekomen. Daarbij geldt hetzelfde als bij punt A.

C. Joodse verzekeringsovereenkomsten die niet zijn afgekocht, maar die wel bekend waren aan Liro.

In het onderzoek zijn cijfers genoemd van 658 bij de Nationale (dit is: 715 buiten de afkoop minus de 57 die niet zijn aangemeld). Uit het rapport van de Hollandsche Sociëteit¹²⁴ blijkt dat er 174 polissen wel aan Liro bekend zouden zijn geweest, maar intact zijn gebleven. Waarschijnlijk is hier een overlap met de volgende categorie (D).

D. Erkende uitzonderingscategorieën van Verordening 54/1943.

De verzekeringsmaatschappijen voerden vanaf de inwerkingtreding van Verordening 58/1942 steeds uitzonderingsredenen aan waardoor bepaalde polissen niet onder de verordeningen vielen. Als die redenen werden erkend door Liro, kregen zij zelfs een officiële status, zoals de uitzonderingscategorieën van de volksverzekeringen, de polissen van de officieel ontsterden en vrijgestelden, en van gemengd gehuwden met niet-joodse kinderen.

De laatste drie categorieën zijn volgens de systematiek van de afkoop buiten de verordening gebleven (behoudens uitzonderlijke situaties, vergissingen en dergelijke), maar de verzekerden behoorden ook tot een bijzondere categorie: zij werden niet gedeporteerd en hebben wellicht in de omstandigheid verkeerd hun verzekeringsovereenkomst in stand te kunnen houden.

¹²⁴ Rapport van de Hollandse Sociëteit, 11-10-1946. NIOD, doc II, 418, H3.

Een andere erkende categorie was die van de geroyeerde polissen die geen waarde meer vertegenwoordigden, omdat zij nog maar kortgeleden waren afgesloten en/of omdat zij inmiddels na staking van de premiebetaling waren opgesoupeerd door automatische premiebetaling.

E. Volksverzekeringen

Het beeld van wat er met de volksverzekeringen is gebeurd is enigszins verwarrend, omdat er niet eenduidig mee is omgesprongen. Een reconstructie aan de hand van archiefstukken geeft het volgende inzicht. Volksverzekeringen (traditioneel kleine verzekeringen met een verzekerde waarde beneden fl. 300,-, maar in het systeem van de bezetter minder dan fl. 500,-) moesten door de joodse verzekerden worden aangemeld. Dat gebeurde onder de druk van de bezetters waarschijnlijk in grote getale. De verzekeraars waren vrijgesteld van aanmelding van volksverzekeringen. De door de joden zelf gemelde volksverzekeringen werden echter wel in de Liro-systematiek opgenomen, wat inhoudt dat zij wel kunnen zijn afgekocht. In veel gevallen hadden deze verzekeringen zo weinig waarde dat ze wel werden beëindigd, maar niet konden worden afgekocht. De volksverzekeringen vallen in verschillende categorieën:

- a. door polishouder gemeld en ondanks uitzonderingsbepaling toch afgekocht.
- b. door polishouder gemeld; niet afgekocht.
- c. door verzekeraar verplichte melding van staking van premiebetaling en royement.¹²⁵
- d. niet gemeld, noch door polishouder, noch door verzekeraar: niet in Liro-administratie terecht gekomen maar vaak 'waardeloos' geworden door staking premiebetaling na deportatie of onderduik van de verzekeringnemer en door de verzekeraar geroyeerd.

F Diverse afwijkingen van de systematiek, waarbij uitzonderingen zijn aangetroffen

- a) Polissen die wel in aanmerking kwamen voor afkoop, maar aan andere instanties dan Liro zijn uitbetaald.

Polissen die als vijandelijk vermogen werden aangemerkt zouden bij de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. zijn aangemeld en afgekocht.

Volgens een brief van de Nederlanden van 1845 aan de Commissie Advies inzake Joodse Verzekeringen, geschreven in juli 1945, waren joodse polissen niet alleen door Liro afgekocht, maar ook door andere instanties, zoals de Sicherheitsdienst (SD). Het zou gaan om - naar ruwe schatting - 5% van de joodse verzekeringen van de Nederlanden van 1845. In het bronnenmateriaal zijn hiervoor geen verdere aanwijzingen naar voren gekomen.

- b) Collectieve pensioenen

Volgens een document uit het archief van Nationale-Nederlanden zijn de collectieve pensioenen van enkele grote bedrijven als Enka, Hoogovens en de Chemische Fabriek Naarden, die alle waren herverzekerd bij de Nationale, behouden gebleven. In de eerder aangehaalde

¹²⁵ Volgens de circulaire van 30-9-1942 dienden alle polissen die geroyeerd werden door staking van premiebetaling aan Liro gemeld te worden. Volgens een circulaire van 26-10-1942 waren maatschappijen gehouden staking premiebetaling (en daarop volgend royement) te melden van volksverzekeringen die op de door Liro aan de maatschappijen toegezonden lijsten voorkwamen.

anonieme notitie¹²⁶ is vermeld dat geen enkele polis van deze groepsverzekeringen is afgekocht, maar dat zij wel in de opgave van het totaal van af te kopen polissen zijn inbegrepen. Er is bij deze bedrijven geen enquête gehouden naar het jood-zijn van deze mensen.

c) Buitenlandse verzekeringsmaatschappij

Volgens een vermelding in het Gedenkboek van de Verzekeringskamer was het aan de Verzekeringskamer bekend, dat een buitenlandse maatschappij een belangrijk bedrag niet heeft afgerekend aan Liro.¹²⁷ Hiervoor zijn in het onderzoek verder geen gegevens over gevonden, ook niet in het archief van de Verzekeringskamer.

In de volgende hoofdstukken wordt eerst gekeken naar de algemene systematiek van het rechtsherstel, waarbij de kennis van de systematiek van de roof van belang is. De vraag zal daarnaast zijn of er gegevens zijn over de categorieën die buiten de roof zijn gebleven. Voorts worden in aparte hoofdstukken de pensioenen en de schadeverzekeringen onderzocht op de vraag hoe zij in de systematiek van de roof en het rechtsherstel via Liro passen.

4 Het rechtsherstel van de via Liro afgekochte levensverzekeringsovereenkomsten

4.1 Het opmaken van de balans in 1945 en 1946

Pas na de bevrijding zou blijken hoe waar de woorden in de brief van Liro aan de HAV-Bank van januari 1943 waren: "...dat eenmaal van Overheidswege afgevoerde joden geheel uit het maatschappelijk bestel zijn weggenomen en in de toekomst nimmer meer iets van hen zal kunnen worden vernomen."¹²⁸ De meeste joodse polishouders waren niet meer in leven. De Joodse Coördinatie Commissie van Rotterdam had aan de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen meegedeeld dat van het totale aantal joden in Nederland (140.000, gemengd gehuwden inbegrepen) 82% werd vermist.¹²⁹

Al met al was er een gapend gat in de joodse gemeenschap geslagen en waren de joden van al hun bezit beroofd. Hoe herstel met betrekking tot de joodse levensverzekeringen in zijn werk is gegaan is het onderwerp van dit hoofdstuk.

4.1.1 Ramingen van de oorlogsschade bij het verzekeringsbedrijf

In de bezettingstijd hadden de verordeningen op grond waarvan betalingen aan Liro hadden plaatsgevonden kracht van wet. Dat betekende dat de verzekeringsmaatschappijen ervan uitgingen 'bevrijdend' aan Liro te hebben betaald. Dit hield in dat deze overeenkomsten na

¹²⁶ 'Eenige aantekeningen in verband met de afkoop van Joodse verzekeringen uitgevolgd verordening 54/1943 van de Nationale', 11-5-1944. Archief NN.

¹²⁷ *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 142.

¹²⁸ Brief Liro aan de Directie der N.V. H.A.V. Bank, 26-1-1943. Zie hoofdstuk 3.

¹²⁹ "Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringopolissen", 10-11-1945. Archief NN.

afkoop officieel niet meer bestonden en dat de maatschappijen geen verplichtingen meer hadden tot het doen van uitkeringen. De bedoelde verordeningen waren echter nietig verklaard door het in Londen voorbereide Besluit Bezettingsmaatregelen (Stbl. E 93) van 17 september 1944.

Bij de levensverzekeringsmaatschappijen was er onduidelijkheid over de betekenis van het Besluit E 100, waarin de principes van het rechtsherstel nader waren vastgelegd. Er was in dit besluit geen speciale regeling opgenomen voor het rechtsherstel van afgekochte polissen. Als de overeenkomsten met joodse polishouders moesten worden behandeld alsof er niets was gebeurd, zouden de verzekeraars de polissen tot uitkering moeten brengen, alsof ze nooit waren afgekocht. Indien de polishouders nog in leven waren dienden de verzekeringsovereenkomsten te worden gecontinueerd en indien het lijfrentes betrof, dienden deze uitgekeerd te worden. Dit zou inhouden dat de maatschappijen over moesten gaan tot uitkering van een groot aantal joodse overlijdensverzekeringen: evenredig aan het sterftepercentage onder de joodse bevolking naar schatting 80% van het totaal aantal joodse polissen.¹³⁰ In de praktijk betekende dit dat zij dubbel zouden moeten betalen: de eerste maal de afkoopwaarde aan Liro, en bij naoorlogs herstel een tweede keer aan de rechthebbenden. Daartegenover stond dat een groot gedeelte van de joodse lijfrenten niet meer behoefde te worden uitgekeerd, omdat ook naar schatting 80% van de joodse lijfrenteniers waren omgekomen. Het probleem dat zich nu echter voordeed, was dat de opgebouwde wiskundige reserve, waaruit de lijfrenten onder normale omstandigheden werden betaald, op grond van Verordening 54/1943 voor drie-kwart al aan Liro was afgedragen. Het voor het goed functioneren van het levensverzekeringsbedrijf belangrijke evenwicht tussen de sterfterisico's van verzekeringen bij leven (lijfrenten) en verzekeringen bij overlijden was door deze bijzondere omstandigheden verstoord. De vrijvallende reserves van de lijfrenten die bij excessieve sterfte extra uitkeringen bij overlijdensverzekeringen compenseerden, waren weggevallen door de 'afkoop' van de lijfrenten aan Liro.

In de loop van de jaren na 1945 zijn door verschillende instanties, variërend van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, de Verzekeringskamer tot het Ministerie van Financiën, een aantal nota's, notities en voorstellen geproduceerd met berekeningen van de schade die de verzekeringsmaatschappijen zouden lijden door het herstellen van de geroofde joodse verzekerde waarden. Cijfers die werden opgevoerd verschillen soms enigszins, afhankelijk van de genomen uitgangspunten voor de berekeningen. Vooral waar de schade in de context wordt geplaatst van de andere schadeposten voor het verzekeringswezen, zoals de omrekening van de rente op een lagere rentevoet¹³¹, waren er cijfermatige verschillen te zien, die afhankelijk waren

¹³⁰ Idem.

¹³¹ De Verzekeringskamer schrijft de rentevoet voor, die bij de vaststelling van de premiereserve gebruikt moet worden. De rentedaling die had plaatsgevonden, had tot gevolg dat deze rentevoet lager werd vastgesteld. Het gevolg hiervan was dat de maatschappijen de premiereserve opnieuw moesten berekenen en dat deze reserve belangrijk hoger werd.

van de situatie die werd beschreven.¹³²

Belangrijk is te weten hoe in de eerste naoorlogse periode de financiële situatie van de verzekeringsmaatschappijen werd beoordeeld. De ramingen van de schade als gevolg van de roof van joodse verzekeringen zijn consistent aangegeven, zij het dat naast de gebruikelijk aangegeven fl. 36 mln. in stukken van het ministerie van Financiën regelmatig ook fl. 39 mln. wordt genoemd. Het is niet duidelijk wat de oorspronkelijke bron voor dit laatste cijfer is.

Raming door de verzekeraars

In de ledenvergadering van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen van 8 juni 1945 werd een commissie ingesteld die zich met de herstelproblematiek zou bezighouden: de Commissie voor Advies inzake Joodse Verzekeringen (kortweg Commissie Joodse Verzekeringen). De eerste activiteit die deze commissie ondernam, was de leden van de Bedrijfsgroep vragen voor 15 juli een opgave te doen van de gegevens met betrekking tot de afkoop van de joodse verzekeringen aan Liro.¹³³ De informatie die door deze oproep van de verzekeraars werd ontvangen, vormde de basis voor het "Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringsspolissen", dat in november 1945 door de Commissie Joodse Verzekeringen naar het bestuur van de Bedrijfsgroep werd gezonden. De cijfers waren de volgende:

Verzekeringen bij overlijden:

aantal afgekochte polissen:	11.500
totaal verzekerd bedrag:	fl. 42.300.000
totaal betaald als afkoopbedrag:	fl. 11.800.000
winst op afkoop:	fl. 1.000.000
risicokapitaal (verschil tussen verzekerd bedrag en afkoopbedrag)	fl. 29.500.000

Verzekeringen bij leven:

aantal 'afgekochte' polissen:	3000 ¹³⁴
totaal betaald als afkoopbedrag:	fl. 10.600.000
royementswinst:	fl. 3.000.000

Volgens deze opgave zouden voor verzekeringen bij leven en bij overlijden in totaal 14.500 polissen zijn afgekocht, die een afkoopsom vertegenwoordigden van fl. 22.400.000,--. Het opgegeven afkoopbedrag benadert wel wat in andere bronnen is aangegeven, maar het totaal aantal afgekochte verzekeringen (14.500) niet. Het is niet onwaarschijnlijk dat de opgave van 3000 'afgekochte' verzekeringen bij leven onjuist is. Overigens werden deze cijfers in een brief

¹³² Zie diverse stukken in de archieven van Nationale-Nederlanden, het Verbond van Verzekeraars en het Ministerie van Financiën, Directie Binnenlands Geldwezen, 1940-1953 (1964), inv.nrs 211 en 540; Dir. Bewindsvoering Administratie Alg. Beheerder Generale Thesaurie, 1945-1954, inv.nr. 208.

¹³³ Circulaire BGL, 19-6-1945. Zoals eerder vermeld, is het dossier niet teruggevonden.

¹³⁴ Deze opgave is waarschijnlijk niet juist.

van de Bedrijfsgroep Levensverzekering aan de Minister van Financiën enigszins rereelatieerd, gezien het feit dat niet zeker was of iedereen had gereageerd op de oproep.¹³⁵

Uitgaande van de opgaven van de met de afkoop gemoeide bedragen (en de aantallen buiten beschouwing gelaten) blijkt dat de verhouding tussen afkoopwaarde en de verzekerde waarde van de verzekeringen bij overlijden 1 : 3,6 bedroeg. Verder kan de gekapitaliseerde verzekerde waarde van de lijfrenten worden bepaald op fl. 14,1 mln.¹³⁶, zodat in totaal de verzekerde waarde van de afgekochte joodse verzekeringen is bepaald op fl. 56,4 mln.

In een memorandum dat als bijlage van de hierboven vermelde brief van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen in augustus 1946 aan de minister van Financiën werd verzonden, werd de schade als volgt samengevat en in een context geplaatst:

Ongeveer 80% van de Nederlandse joden was overleden. Wanneer alle verzekeringen bij overlijden zonder beperking zouden worden uitgekeerd, zou dat een uitgave vergen van fl. 34 mln. (80% van fl. 42,3 mln. verzekerd kapitaal). Wanneer de joodse lijfrenteverzekeringen niet waren "afgekocht", zou wegens het overlijden van naar schatting eveneens 80% van de joodse lijfrenteniers tegenover de uitgave van de fl. 34 mln. aan overlijdensuitkeringen een compenserende bate hebben gestaan van fl. 10 à 11 mln. Door de gedwongen "afkoop" van drie-kwart van de reservewaarden was deze compensatie echter verloren gegaan. In totaal hadden de maatschappijen ongeveer fl. 23 mln. aan afkoop- en reservewaarden aan Liro betaald.

Wanneer alle schade voor rekening van de maatschappijen zou komen zou dat op fl. 36 mln. komen, niet meegerekend de rentederving over het aan Liro betaalde afkoopbedrag. De fl. 4 mln. roeymentswinst¹³⁷ was in dit cijfer verrekend.

Het was volgens dit memorandum buiten twijfel dat - de opgelegde omrekening van de premiereserves naar een lagere rentevoet in aanmerking genomen - het verzekeringsbedrijf deze financiële lasten niet kon dragen. Zelfs wanneer de aan Liro betaalde afkoopwaarden integraal aan de maatschappijen zouden worden gerestitueerd, zou het verlies van circa fl. 36 mln. dalen tot het toch altijd nog respectabele bedrag van circa fl. 13 mln., "waarmede de grens van het draagbare stellig bereikt, zoo al niet reeds overschreden is", aldus het memorandum van de Bedrijfs-groep.¹³⁸

¹³⁵ Brief BGL aan Minister van Financiën met bijlage, 20-8-1946. Archief Verbond. Een kopie werd verzonden naar de minister van Justitie.

¹³⁶ Voor de lijfrenten was drie-kwart van de wiskundige reserve als 'afkoopsom' aan Liro betaald. De wiskundige reserve is datgene wat de maatschappij reserveert voor de betaling van de lijfrenten, de risico's voor de verzekeraar gespreid over de portefeuille en gekapitaliseerd, ingecalculeerd. Theoretisch is dat te stellen op de verzekerde waarde, die immers bij lijfrenten niet zoals bij uitkeringen bij overlijden vastligt, omdat het nooit van te voren te zeggen is hoeveel lijfrente een verzekerde zal ontvangen. Bij drie-kwart van de wiskundige reservewaarde van fl. 10,6 mln. kan de totale reservewaarde worden bepaald op fl. 14,1 mln.

¹³⁷ Zie de hierboven aangehaalde cijfers van de verzekeraars.

¹³⁸ "Memorandum inzake het Joodsche vraagstuk", behorende bij brief van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, 20-8-1946. Archief NN.

Raming door de Verzekeringskamer

Ook de Verzekeringskamer boog zich over het probleem en stelde tweemaal in 1946 een rapport samen over de schade van het verzekeringsbedrijf. Volgens het eerste rapport, "Enkele becijferingen betreffende de regeling der bijzondere schaden"¹³⁹, dat dateerde van augustus 1946, was de extra schade die het levensverzekeringswezen de komende jaren tegemoet kon zien de volgende:

schade aan joodse verzekeringen	fl. 36,6 mln.
oorlogsmolestschade in Nederland	fl. 9,4 mln.
moleststerfte in de Pacific (Indische schade)	fl. 24,1 mln.
omrekening van de reserves ¹⁴⁰	fl. 50 mln.
totaal:	fl. 120,1 mln.

De maatschappijen verwachtten een vordering op LVVS te krijgen van rond fl. 20 mln. Omdat niet bekend was in hoeverre er iets van deze vordering terecht zou komen, hielden de opstellers van het rapport hier verder geen rekening mee. De conclusie was dat 10 maatschappijen (waaronder 5 grote) met een 'balanstekort'¹⁴¹ zouden komen te zitten, terwijl van 21 andere maatschappijen de overblijvende extra-reserve als onvoldoende zou moeten worden beschouwd. De Verzekeringskamer oordeelde dat de maatschappijen onmogelijk zonder nadere financiering de Indische en Joodsche schade en de gevolgen van de omrekening van de rentevoet zouden kunnen dragen.¹⁴²

Een later in het jaar opgesteld memorandum van de Verzekeringskamer (november 1946) bevatte eveneens een raming van de schade, die hiermee vrijwel overeenkwam, namelijk fl. 36 mln. voor joodse polissen en fl. 25 mln. voor Indische. De molestschade voor Nederland kon volgens dit memorandum op een andere wijze worden gecompenseerd. Voor de gevolgen van de omrekening van de rekenrente voor de reserves werden andere cijfers gegeven, maar met betrekking tot het totale schadebeeld inzake de Indische en joodse schade (fl. 61 mln.) stelde de Verzekeringskamer dat de maatschappijen daarvan slechts fl. 10 mln. konden betalen en dat derhalve uiteindelijk een tekort van fl. 51 mln. resteerde.¹⁴³

¹³⁹ Zie "Enkele becijferingen betreffende de regeling der bijzondere schaden" van de Verzekeringskamer, 23-8-1946. Archief Verbond.

¹⁴⁰ Voor de noodzakelijk geachte omrekening van de reserves door de sterke rentedaling van de laatste jaren was de marge tussen de gekweekte rente en de rentevoet waarop de reserveberekening per 31 december 1944 was gebaseerd te klein en voor verschillende maatschappijen negatief.

¹⁴¹ In de huidige terminologie 'vermogenstekort'.

¹⁴² "Enkele becijferingen betreffende de regeling der bijzondere schaden", 23-8-1946. Archief Verbond.

¹⁴³ "Memorandum inzake het treffen van maatregelen t.o.v. het levensverzekeringsbedrijf in verband met de bijzondere omstandigheden", 2-11-1946. Archief Verbond.

Het was duidelijk dat de zorg om de financiën niet alleen aanwezig was bij verzekeraars, maar dat de Verzekeringskamer, de onder het ministerie van Justitie ressorterende toezichthouder die was ingesteld om de solvabiliteit van zowel de maatschappijen afzonderlijk als van de gehele bedrijfstak te bewaken, zich eveneens oprecht zorgen maakte over de continuïteit van maatschappijen en de schade aan het levensverzekeringswezen in het algemeen. Er zou in samenwerking met de overheid een speciale wettelijke regeling voor het herstel van de joodse polissen tot stand moeten komen, waarin eveneens oplossingen voor de financiële consequenties van het herstel voor de maatschappijen werden aangedragen.

4.1.2 De houding van verzekeraars tegenover herstel

In de ledenvergadering van de Bedrijfsgroep van 27 juli 1945 werd door een van de leden gevraagd hoe te handelen met polissen van joden die om herstel van de verzekering vroegen. Hij wees erop dat er voor de betrokkenen grote spoed vereist was. De voorzitter was echter van mening dat het een ingewikkelde materie was en er dus niet overhaast gehandeld diende te worden. Er waren grote financiële belangen mee gemoeid, dus de zaak diende eerst uitgebreid bestudeerd te worden. De Haagse en Rotterdamse maatschappijen, die kort na de bevrijding al hadden kunnen vergaderen, hadden inmiddels onderling al besloten voorlopig alleen nieuwe verzekeringen van joden te aanvaarden en de oude te laten rusten.¹⁴⁴

De eerste verzoeken voor herstel kwamen kort na de bevrijding al bij verzekeringsmaatschappijen binnen. De reacties daarop werden voorlopig nog door de individuele maatschappijen bepaald. Bij de Nationale werd aanvankelijk verwezen naar het Bureau Rechtsherstel van het Nederlands Berheersinstituut (NBI). Maar al gauw ging men er toe over de joodse polis-houders te vragen in overweging te nemen de verwachte wettelijke regeling af te wachten. Men ging er ook toe over in geval van overlijden vóór de afkoopdatum het verschil tussen het verzekerde kapitaal en de aan Liro betaalde afkoopsom aan te bieden. Maar het probleem was dat veel uitkeringen nog niet plaats konden vinden omdat data van overlijden en de gegevens over erfgenamen nog volkomen onbekend waren. Bij uitkeringen bij leven werd herstel aangeboden tegen aanzuivering van achterstallige premies en de afkoopsom, verhoogd met 3 1/2% rente. In enkele gevallen werd hiervan gebruik gemaakt, onder voorbehoud van aanpassing aan een eventueel nog tot stand te komen wettelijke regeling.¹⁴⁵

Waarschijnlijk was de algemene strategie dat de maatschappijen de joodse claimanten vroegen af te wachten tot de wettelijke regeling voor herstel van de joodse polissen tot stand zou zijn gekomen.

Hoewel er in deze eerste fase geen duidelijke gezamenlijke aanpak was van de problematiek van het herstel van joodse polissen door de verzekeraars, streefde de Bedrijfsgroep wel naar een consensus over de wijze van handelen, en het was de taak van de Commissie Joodse Verzekeringen

¹⁴⁴ Notulen BGL, 27-7-1945. Archief Verbond.

¹⁴⁵ Notitie "De Joodse polissen van Levensverzekering (gang van zaken na de bevrijding)", 24-2-1950. Archief NN. In het archief van de Centrale is een formulier aangetroffen dat in deze vroege periode aan joodse polishouders werd toegezonden.

een strategie voor te bereiden en aan de Bedrijfsgroep voor te leggen. Daarnaast bestudeerde de Commissie de verschillende voorstellen tot een regeling van de herstelproblematiek. In het eerste naoorlogse jaar werd een onbekend aantal voorstellen en mogelijkheden geformuleerd en besproken door de Bedrijfsgroep, de Commissie Joodse Verzekeringen en de Verzekeringskamer.¹⁴⁶ Geen enkel voorstel heeft uiteindelijk geleid tot de totstandkoming van een zo noodzakelijk geachte wettelijke regeling. Zij worden hier derhalve niet besproken. Wel volgt hier een aantal belangrijke discussiethema's die onder verzekeraars de aandacht vroegen.

Volledig herstel of niet?

Een enkeling bleek voorstander te zijn van volledig herstel. Kennelijk al tijdens de laatste bezettingsmaanden werd het zogenoemde wetsontwerp van Bregstein/Barmat¹⁴⁷ (mei 1945) voorbereid. De kern van dit voorstel was volledig herstel van alle joodse verzekeringen. Onder de verzekeraars was geen draagvlak voor dit ontwerp. Voor zover kon worden nagegaan heeft het voorstel geen rol meer gespeeld.¹⁴⁸

In het eerder aangehaalde Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringspolissen van 10 november 1945 werd volledig herstel van de oude rechtstoestand een utopie genoemd, omdat het te kostbaar zou zijn. Dit beeld wordt bevestigd door verschillende notities die in verzekeringsarchieven zijn aangetroffen.¹⁴⁹

Financiële draagkracht van maatschappijen als bepalende factor voor regeling van herstel

De financiële draagkracht werd door alle maatschappijen als cruciale factor gezien voor het slagen van het rechtsherstel. Niet alle verzekeraars waren van mening dat dit als beslissende factor voor een regeling van herstel moest worden aangemerkt. "Joden zijn bij ons verzekerd en hebben als zoodanig recht op een uitkering. Van dit standpunt moeten wij de zaak bezien en niet in eerste instantie in het licht van de financiële draagkracht van de Maatschappijen afzonderlijk."¹⁵⁰

¹⁴⁶ Niet alle voorstellen zijn aangetroffen, soms is alleen een verwijzing naar een voorstel aangetroffen.

¹⁴⁷ De gezaghebbende jurist mr. M.H. Bregstein was sedert 1944 intensief betrokken bij de problematiek van het rechtsherstel. Later werd hij onder meer bestuurslid van de in een volgende paragraaf uitgebreid besproken Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON). Barmat vertegenwoordigde de verzekeringsmaatschappij Aurora. Omdat dit voorstel verder geen rol heeft gespeeld in de pogingen om tot een wettelijke regeling te komen wordt in het kader van dit rapport hierop verder niet ingegaan.

¹⁴⁸ Vgl. Wetsontwerp Bregstein/Barmat, 10-5-1945; Notulen alg. ledenvergadering BGL, 12-11-1945. Archief Verbond.

¹⁴⁹ Zie bijvoorbeeld: notitie "Joodse levensverzekering", anoniem, 13-6-1945 en notitie "Joodse polissen. De gedachte van volledig rechtsherstel", ongedateerd en anoniem. Archief NN.

¹⁵⁰ Notulen alg. vergadering BGL, 11-12-1945. Archief Verbond.

De rechthebbende moest verhaal halen bij LVVS of de Staat

De mogelijkheid dat polishouders alleen op Liro of de Staat verhaal konden halen, stuitte op juridische en morele bezwaren en was bij de verzekeraars niet aan de orde. Wel was de mogelijkheid denkbaar dat de rechthebbenden gedeeltelijk hun recht haalden bij Liro of de Staat (een vordering ter hoogte van de afkoopsom) en gedeeltelijk bij de maatschappij, die het resterende deel van de polis zou herstellen.

De premisse dat de maatschappijen bevrijdend aan Liro hadden betaald en niet verplicht waren deze polissen te herstellen

De premisse dat de maatschappijen niet verplicht waren op grond van artikel 33 van E 100 een herstelregeling te treffen, vormde de kern van enkele voorstellen, namelijk het *Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringpolissen van de Commissie Joodse Verzekeringen en het "voorstel van het Bestuur" van de Bedrijfsgroep* (28 november 1945)¹⁵¹. Het levensverzekeringsbedrijf zou dan echter wel een offer moeten brengen in de vorm van een onverplichte uitkering. Kernpunt van deze voorstellen was dat herstel of uitkering door de verzekeringsmaatschappijen alleen zou gelden voor het verschil tussen het aan LVVS afgedragen afkoopbedrag en het verzekerde kapitaal. Voor restitutie van het afkoopbedrag zelf dienden de rechthebbenden zich bij Liro te melden.

Blijkens notulen van vergaderingen van de Bedrijfsgroep was niet iedereen het ermee eens dat de maatschappijen gekwetten waren voor de uitkeringen die zij aan Liro hadden gedaan.

Beperking van de uitkering aan erfgenamen

Zowel het rapport van de Commissie Joodse Verzekeringen als het "voorstel van het Bestuur" noemde de mogelijkheid van beperking van de uitkering tot de in leven zijnde naaste gezinsleden, de echtgenoot en kinderen, voor zover zij de Nederlandse nationaliteit bezaten of in een der Nederlandse gebiedsdelen woonachtig waren. Deze beperking zou volgens het rapport leiden tot een besparing van 50% op de kosten van herstel.

De voorgestelde beperking van het toepassingsbereik van de regeling, met uitsluiting van niet-Nederlanders en niet in Nederland woonachtigen oogste kritiek, die door directeur Barmat van Aurora en mede-opsteller van het wetsvoorstel Bregstein/Barmat werd verwoord. Zo vroeg hij aandacht voor de situatie van de weeskinderen: onder de ongeveer 4000 weeskinderen waren ook niet-Nederlandse kinderen van Duitse immigranten, die vertrouwen hadden gesteld in de verzekeringsmaatschappijen. Dat mocht niet worden beschaamd. Veel kinderen bevonden zich bovendien in beklagenwaardige situaties. Daarnaast waren veel overlevenden geëmigreerd. Zij bevonden zich bij familie in het buitenland en konden vaak niet terugkeren omdat zij hier geen "eigen grond" meer hadden. Uitsluiting van deze mensen was onbillijk.

¹⁵¹ Dit voorstel werd rondgezonden als een voorstel van het Bestuur van de Bedrijfsgroep, maar enkele leden hadden zich ervan gedistantieerd. Feitelijk was het een voorstel van de Voorzitter van het Bestuur van de Bedrijfsgroep. "Voorstel van het bestuur terzake van de zgn. 'Joodse' polissen van Levensverzekering", 28-11-1945. Archief NN.

Beperking van de uitkering tot de naaste bloedverwanten achtte Barmat daarentegen wel billijk, mits uitbreiding tot ouders.¹⁵²

Hoe dwingend was een regeling die door de Bedrijfsgroep zou worden aanvaard?

De vraag was of een maatschappij verder mocht gaan bij het aanbieden van herstel dan een eenmaal aanvaarde regeling bepaalde. Eén maatschappij behield zich het recht voor verder te gaan. Dat leverde kritiek op van andere maatschappijen en van de voorzitter van het bestuur van de Bedrijfsgroep, omdat het werd beschouwd als ongewenste concurrentie. De gedachte verder te gaan dan het voorstel was niet door concurrentie ingegeven maar door morele overwegingen, zo gaf de vertegenwoordiger van die maatschappij aan. Men erkende in het algemeen de noodzaak om een gezamenlijke beleidslijn uit te stippelen, die voor alle maatschappijen aanvaardbaar was.¹⁵³

4.1.3 De voorlopige regeling van de Bedrijfsgroep

In de algemene ledenvergadering van de Bedrijfsgroep van 24 januari 1946 deelde de voorzitter mee dat de regering was gepolst over het geven van garantie voor de aan Liro betaalde afkoopsommen. De regering bleek alleen voor de "levende lijfrenteniers" een garantie te willen overwegen, waarmee slechts een klein deel van het aan Liro betaalde bedrag was gemoeid. Hiermee was het voorstel van het Bestuur niet meer te handhaven. Men moest zich nu gaan bezinnen op de situatie dat er inderdaad geen financiële vergoeding van de aan Liro betaalde afkoopsommen zou komen.¹⁵⁴

De Bedrijfsgroep had na het bekend worden van het overheidsstandpunt echter in grote haast voor de vergadering van 24 januari 1946 al een voorlopig voorstel voorbereid voor een regeling, aan de hand waarvan alvast een begin kon worden gemaakt met het rechtsherstel van polishouders die zich inmiddels bij de maatschappijen meldden. De bedoeling was dat deze regeling zo spoedig mogelijk zou worden vervangen door een wettelijke regeling.

Het voorstel voor de voorlopige regeling trad na behandeling in de genoemde Ledenvergadering van de Bedrijfsgroep in februari 1946 in werking en kwam in grote lijnen op het volgende neer:

1. De door Liro afgekochte polissen konden op verzoek van de rechthebbende worden hersteld mits de verzekerde op het tijdstip van herstel nog in leven was, of wanneer het een polis zonder sterfte betrof. Het herstel geschiedde ongeacht de gezondheidstoestand van de verzekerde.

¹⁵² Zie notulen vergadering BGL, 11-12-1945. Archief Verbond.

¹⁵³ Idem; zie ook de discussie hierover in de notulen van de vergadering van de Afd. Groote verzekeringen, volksverzekeringen en Spaarkassen van de BGL, 29-11-1946. Archief NN.

¹⁵⁴ Zie notulen algemene ledenvergadering van 24-1-1946 en van de vergadering Cie. Joodse Verzekeringen op dezelfde dag. Archief Verbond.

2. Polissen met een contractuele afkoopwaarde werden hersteld, indien aan de verzekeraar het aan Liro betaalde bedrag werd vergoed, verhoogd met de nodige interest van 3,5% per jaar; naast eventuele achterstallige premies, met een evenhoge interest. Zou de verzekeraar, wanneer de polis niet was afgekocht, bedragen verschuldigd zijn geworden, dan werden deze alsnog voldaan. De vergoeding kon voor zover de waarde van de verzekering het toeliet, als een 3,5% rentedragende schuld op de polis gevestigd blijven.
3. Een verzekering met contractuele afkoopwaarde kon ook worden hersteld door afgifte van een nieuwe polis met ingang van de hersteldatum. Het verzekerd bedrag mocht niet hoger zijn dan dat van de oorspronkelijke polis, noch mocht een latere expiratedatum worden vastgesteld. De premie diende per hersteldatum tegen het oorspronkelijke tarief te worden berekend.
4. Een verzekering zonder contractuele afkoopwaarde (een risicoverzekering of een al dan niet ingegane lijfrente) werd behandeld alsof zij slechts voor 1/4 deel werd hersteld. Aan de verzekeraar werd betaald 1/4 deel van de onbetaald gebleven premies onder toevoeging van 3,5% interest en de volgens de polis verschuldigde premie voor 1/4 deel. Als de verzekeraar, wanneer de verzekering niet was afgekocht, bedragen verschuldigd was geworden, dan werden deze voor 1/4 deel alsnog door hem voldaan.
5. Herstel van het overige 3/4 deel van een verzekering zonder afkoopwaarde kon geschieden op de onder 2 en 3 aangegeven wijze, met dien verstande echter, dat de onder 2 bedoelde vergoeding niet als een schuld op de polis gevestigd kon blijven.
6. Aan rechthebbenden werd overgelaten of hun polis geheel dan wel gedeeltelijk zou worden hersteld en of daarbij de methode onder 2 of onder 3 (of een combinatie van beiden) zou worden toegepast.
7. Voor herstel van verzekeringen werd geen provisie berekend, ook niet als het herstel geschiedde door de uitreiking van een nieuwe polis.

Herstel van de andere verzekeringen moest wachten op de komende wettelijke regeling. De verzekeraars weigerden polissen te herstellen die buiten de regeling vielen en rieden de rechthebbenden aan af te wachten met de herstelaanvraag tot er een wettelijke regeling zou zijn vastgesteld. Niet alle joodse rechthebbenden hebben afgewacht. Wie met deze beperkte regeling niet uit de voeten kon, maakte vanaf het voorjaar van 1946 zijn zaak aanhangig bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. De maatschappijen besloten tot het voeren van verweer en in principe niet te schikken.

De jurisprudentie die in de loop van 1946 tot stand begon te komen¹⁵⁵ en het terughoudend optreden van de Staat om de maatschappijen in hun financiële problemen tegemoet te komen, heeft waarschijnlijk de afwachtende houding van de verzekeraars tegenover herstel versterkt. In een anonieme notitie, aangetroffen in een verzekeringsarchief, is de mening te lezen dat de gevolgen van de confiscatie van joodse gelden door de Duitsers ten onrechte afgewenteld werden op de schouders der maatschappijen, waardoor een andere groep particulieren voor de

¹⁵⁵ Paragraaf 4.3 gaat verder in op de uitspraken van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.

vergoeding moest opkomen. Maar er was ook oog voor de positie van de joodse rechthebbenden:

"Inmiddels verkeerden de Joden, die hun verzekeringen verloren hebben, in een betreuenswaardige positie. Zij hebben vaak geen inkomen of kapitaal. Zij hebben hun verzekering dringend nodig, berooid en beroofd als zij zijn! Toch al zo gedupeerd wordt hun ook nog op dit punt geen snel recht gedaan. Het ligt zoo voor de hand, dat L. R. & Co [Liro] het afgeroofde resitueert, waardoor de Maatschappijen op hun beurt de verzekering integraal in kracht kunnen herstellen. Daarmede zou dan de kwestie snel en volledig opgelost zijn en de Joden hun volle rechten krijgen. Waarom geeft Lippmann de gelden niet terug? Waarom stelt de Regeering Lippmann eventueel daartoe niet in staat? Waarom worden de joden niet geholpen door een behoorlijke snelle regeling als Lippmann niet betaalt of betalen kan en de Schade-Enquête-Commissie geen claims in ontvangst neemt? Moeten de Maatschappijen dan maar niet betalen? Wat doen de Regeering en de Maatschappijen in het Joodsche belang? Is het verwonderlijk, dat bij de Joden een gevoel van bitterheid, ja, een gevoel van ergernis ontstaat en daardoor wellicht hier en daar een enigszins verwrongen beeld van de juiste situatie ontstaat?"¹⁵⁶

4.2 Onderhandelingen met de Staat om tot een regeling te komen

Het vraagstuk van het herstel van joodse polissen bevatte volgens de verzekeraars twee kernproblemen, die onderling met elkaar in verband stonden. Het ging in de eerste plaats om de juridische kant van de kwestie, namelijk om de consequenties van de onduidelijkheden in het Besluit Herstel Rechtsverkeer E 100, waardoor volledig herstel voor rekening van de maatschappijen zou komen. Het tweede punt was dat niet voorzien werd in een oplossing van de financiële problemen die de consequentie waren van de juridische interpretatie.

De Bedrijfsgroep Levensverzekering heeft zeker tweemaal bij de desbetreffende autoriteiten de naar haar mening onrechtvaardige consequenties van het Besluit Herstel Rechtsverkeer E 100 aangekaart. De eerste maal was via een brief van het Bestuur van de Bedrijfsgroep aan prof. mr. R.P. Cleveringa, op dat moment de voorzitter van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Hierin werd aandacht gevraagd voor de specifieke problematiek bij de verzekeraars ten aanzien van het herstel van verzekeringspolissen. Cleveringa reageerde echter afwijzend op deze poging tot inbreuk op de onafhankelijke rechtspleging, zoals hij de brief beschouwde.¹⁵⁷

Twee maanden later verzocht de Bedrijfsgroep de ministers van Justitie en Financiën maatregelen te nemen om met terugwerkende kracht de "onbestemde" tekst van art. 23 van het Besluit Herstel Rechtsverkeer E 100 te verduidelijken:

¹⁵⁶ "Enkele notities betreffende herstel van Joodsche verzekeringen", 10-9-1946. Archief NN.

¹⁵⁷ Zie hiervoor paragraaf 4.3.

"Zoo redelijk als het is dat de Staat aan de joodse bezitters de schade der confiscatie vergoedt, zoo onredelijk zou het zijn een andere groep particulieren voor deze vergoeding te laten opkomen. Hiermede zou toch niet anders bereikt worden dan dat de druk der Duitsche confiscatie van Joodsche naar Niet-Joodsche schouders wordt overgebracht. Tot deze legislatief onaanvaardbare consequentie voert evenwel de rechtspraak van den Raad voor het Rechtsherstel. (...)

De afkoop van de Joodsche verzekeringen en de daarmee gepaard gaande storting der Joodsche deelen van de door de maatschappijen beheerde premiereserves was de vorm, waarin de Duitsche overheid het in de Joodsche verzekeringen stekende kapitaal confisceerde. De enkele omstandigheid, dat de maatschappijen in hare premiereserves ook Joodsche spaarpenningen beheerden, kan evenwel nooit strekken tot rechtvaardiging van het voortbestaan eener rechtspraak, die deze beheerders de gevolgen doet dragen der confiscatie, waarvan hunne joodsche verzekerden het doelwit en slachtoffer waren.

Deze confiscatie was een publiekrechtelijke maatregel, gelast door en uitgevoerd ten behoeve van den bezetter. De eene particulier mag nimmer verplicht worden aan den anderen particulier goed te maken wat de overheid hem misdeed.

Redenen waarom de ondergetekende eerbiedig verzoekt, maatregelen te willen nemen, dat de onbestemde tekst van art. 23 van het Besluit Herstel rechtsverkeer E. 100 met terugwerkende kracht in dezen zin verduidelijkt wordt, dat herstel van vernietigde, veranderde enz. rechtsbetrekkingen slechts gevorderd worden kan, wanneer de vernietiging, verandering enz. berust op een door het privaatrecht beheerschte rechtshandeling."¹⁵⁸

De onderhandelingen tussen het verzekeringsbedrijf en de Ministeries van Justitie en Financiën gingen echter niet over een aanpassing van het Besluit E 100. Zij concentreerden zich vooral op de tot standkoming van een oplossing van het financiële probleem waarmee de maatschappijen zich door de jurisprudentie geconfronteerd zagen. De verzekeraars en de Bedrijfsgroep in het algemeen legden zich - zij het morrend - bij de realiteit van de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel neer.¹⁵⁹ De partners in dit overleg waren vooral de Bedrijfsgroep Levensverzekering en het Ministerie van Financiën, waarbij meestal ook de Verzekeringskamer betrokken was, evenals het Ministerie van Justitie. Tussen de Ministeries van Justitie en Financiën was uiteraard onderling beraad aangaande de kwestie van een mogelijke regeling. De Joodsche Commissie voor Herstel¹⁶⁰ werd bij sommige

¹⁵⁸ Brief Bedrijfsgroep aan de Minister van Financiën, 6-6-1946. Uit de circulaire van de Bedrijfsgroep aan de leden blijkt dat ook de minister van Justitie deze brief kreeg. Zie Circ. 12-6-1946. Archief Verbond.

¹⁵⁹ Zie ook paragraaf 4.3.

¹⁶⁰ In een bespreking tussen mr. J.W. Holleman, plaatsvervangend voorzitter van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, en notaris Spier, secretaris van de Joodsche Commissie voor Herstel op 30-7-1946 deelde Spier mede dat deze commissie representatief is voor de joodse bevolkingsgroep. "Zij is echter geen bestuur van een vereeniging, doch treedt alleen intermediair op, zulks mede op verzoek van de Regeering. De Commissie bestaat uit 15 leden, vertegenwoordigers van de belangrijkste Joodsche vereenigingen en instellingen." Verslag bespreking in archief NN.

ministeriële besprekingen betrokken. Ook de Bedrijfsgroep had contacten met joodse vertegenwoordigers, zoals notaris Spier.¹⁶¹

Tussen augustus 1946 en eind 1947 zijn er zeker vier "ministers-conferenties" geweest, waarbij de minister van Financiën, P. Lieftinck, aanwezig was en tweemaal de minister van Justitie. Daar tussendoor waren er ambtelijke besprekingen tussen de verzekeraars, de Verzekeringskamer en het hoofd Afdeling Binnenlands Geldwezen van het ministerie van Financiën. Het leek wellicht om twee partijen te gaan, namelijk het verzekeringswezen tegenover de Staat, maar de zaak lag iets genuanceerder: de Verzekeringskamer, een overheidsorgaan, werd als toezichthouder om gegevens gevraagd ter verificatie van mededelingen van de Bedrijfsgroep of om onafhankelijk advies te verstrekken over de vermogenspositie van de verzekeringsmaatschappijen. Daarnaast blijkt dat de beide ministeries niet op een lijn stonden.

De besprekingen hadden tot doel overeenstemming te bereiken over een financiële regeling voor de verzekeraars, die door de noodzaak tot herstel van joodse polissen, de Indische schade en de aanslag op de reserves van de maatschappijen door de omrekening van de rekenrente in de problemen dreigden te komen. Aanvankelijk werden de Indische en joodse oorlogsschade gezamenlijk behandeld, maar na de tweede ministers-conferentie van 23 januari 1947 werd officieel overgegaan op een aparte benadering.¹⁶² In dit rapport wordt niet ingaan op de afhandeling van de Indische schade, die uiteindelijk een heel ander traject heeft gevolgd, en waarover door de Commissie van Galen wordt gerapporteerd.

De onderhandelingen tussen de Staat en het verzekeringswezen hebben geduurd van 1946 tot in de jaren vijftig. Tussen 1946 en 1949 ging het om de tot standkoming van een financiële regeling voor de maatschappijen; daarna ging het vooral om de aanspraken van de staat op de onbeërfde verzekeringsuitkeringen, die resulteerden in het zogenoemde Veegens-akkoord.¹⁶³

Twee belangrijke opties kwamen in de periode 1946 tot 1948 aan de orde als mogelijke (deel)oplossing, namelijk de mogelijkheid van een wettelijke beperking van het erfrecht en de bepaling van een financiële bijdrage van de Staat aan de verzekeraars. Beide opties worden hierna besproken.

¹⁶¹ Verslag bespreking tussen Holleman en Spier, 30-7-1946. Archief NN; notulen verg. Raad van Bijstand en de Grootte Maatschappijen van Levensverzekering BGL, 5-9-1946. Archief Verbond; en verg. Afd. Grootte verzekeringen, Volksverzekeringen en Spaarkassen, 12-9-1946; Notulen Gesprek Cie Joodse Verzekeringen en bestuur Stichting BAON, 23-12-1947. Archief NN.

¹⁶² De Minister van Financiën was er voorstander van de zaken afzonderlijk te bekijken. Een voorstel van de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep, dat met in achtneming van deze richtlijn diende te worden opgesteld, behandelde beide kwesties echter toch in relatie met elkaar. Zie brief VK en bestuur BGL aan minister van Financiën, 27-2-1947. Archief NN.

¹⁶³ Dit komt aan de orde in paragraaf 4.7.

4.2.1 De vergeefse pogingen tot beperking van het erfrecht

In een schrijven van 20 augustus 1946 verzochten de voorzitter en de secretaris van de Bedrijfs-groep Levensverzekering de Ministers van Financiën en Justitie om op een zo kort mogelijke termijn tot een bespreking van de problematiek rond de joodse polissen te komen.

De Bedrijfsgroep deed de in paragraaf 4.1.1 aangehaalde uitleg met betrekking tot de schade voor het verzekeringsbedrijf vergezeld gaan van een voorstel voor een regeling, waarbij de door de Duitsers aangerichte schade over de drie daarvoor in aanmerking komende partijen werd verdeeld:

De maatschappijen zouden in principe de opeisbaar geworden uitkeringen (ook achterstallige lijfrenten) uitbetalen en alle daarvoor in aanmerking komende verzekeringen herstellen. De Staat zou alle aan Liro betaalde afkoopsommen aanmerken als oorlogsschade en aan de maatschappijen restitueren. De belangrijkste concessie van joodse zijde zou zijn de instemming in een wettelijk vast te stellen beperking van het erfrecht, in geval de begunstigde was overleden, tot de echtgenote, de kinderen, de ouders en de broers en zusters van de verzekerde.¹⁶⁴

De motivering voor dit voorstel tot beperking van de begunstiging was als volgt:

"Uit moreel, financieel en sociaal oogpunt is het nauwelijks te verdedigen, dat verre familieleden van overleden Joodsche verzekerden, ten detrimente van de toch reeds zwaar getroffen Maatschappijen, profijt zouden trekken uit het lot, dat het Joodsche deel der Nederlandsche bevolking door het onmenselijke optreden van de Duitschers ten deel gevallen is, in dier voege, dat zij uitkeeringen zouden toucheeren, waaromtrent zij tevoren nooit enige verwachting hebben gehad.

In de voorgestelde wettelijke beperking van de begunstiging mag dan ook allerminst een discrimineering van het Joodsche deel der Nederlandsche bevolking ten opzichte van het niet-Joodsche deel [gezien worden], doch een bijdrage van Joodsche zijde om te geraken tot een oplossing van het probleem, dat nu eenmaal door het Duitse optreden tegenover de Joden in het leven is geroepen, een oplossing waardoor:

- a. De aanspraken van de naaste familieleden der overleden Joodsche verzekerden ten volle zouden worden gehonoreerd en de polissen derhalve aan hare oorspronkelijke bestemming zouden blijven beantwoorden;
- b. de nog in leven zijnde Joodsche polishouders volledig rechtsherstel zouden erlangen¹⁶⁵;
- c. de verzwakking, welke de Maatschappijen als gevolg van het door haar te lijden verlies in elk geval zullen ondergaan, binnen redelijke perken zou blijven."¹⁶⁶

¹⁶⁴ Zoals in de vorige paragraaf is beschreven is de mogelijkheid van de beperking van de begunstiging tot de naaste verwanten al bepleit in het rapport van de Commissie Joodse Verzekeringen van 1-11-1945 en in het daarop min op meer gebaseerde "voorstel van het bestuur".

¹⁶⁵ Erlangen: verkrijgen, verwerven (verouderde term).

¹⁶⁶ Memorandum, behorend bij brief van Bedrijfsgroep aan Ministers van Financiën en Justitie. 20-8-1946. Archief Verbond.

Dit voorstel zal voor de minister geen verrassing zijn geweest, aangezien op het ministerie van Financiën deze mogelijkheid reeds onderwerp van bespreking was. In een overleg tussen de Indische en Nederlandse Verzekeringskamers met drie ambtenaren van Financiën kwam ter sprake dat de maatschappijen reeds met joodse vertegenwoordigers overlegd hadden. Hierbij leek het niet onmogelijk tot een oplossing te komen, waarbij "de Joden hunne aanspraken zouden beperken tot hoogstens die van nabestaanden in de 2e linie (dus kinderen, vaders en moeders, zusters en broers)" - mits de maatschappijen overgingen tot volledig herstel en de Staat de vordering van Liro volledig aan de maatschappijen zou garanderen.¹⁶⁷

In een notitie die de raming van de voor het herstel benodigde bedragen op een rijtje zette, werden de effecten van de beperking van het erfrecht als mogelijkheid meeberekend, waarbij de schadebedragen in twee kolommen waren opgenomen: een voor de schade zonder beperking van het erfrecht en een voor de schade met beperking van het erfrecht, namelijk 50% van de eerste categorie. Het stuk was, behalve door de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep, medeondertekend door S. Roet van de Joodsche Commissie voor Herstel.¹⁶⁸

Hoewel het zich liet aanzien dat joodse vertegenwoordigers wellicht achter een beperking van de begunstiging zouden staan, was dat niet echt zo. Spier, die joodse belanghebbenden in de Joodsche Commissie voor Herstel vertegenwoordigde, had te kennen gegeven zich met het in het memorandum vervatte voorstel tot beperking van de begunstiging te kunnen verenigen. Later kreeg de Bedrijfsgroep bericht van Spier, dat de Joodse Commissie voor Herstel de beperking van de begunstiging niet wenste te ondersteunen, en dat men er de voorkeur aan gaf de uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel af te wachten.¹⁶⁹

Tijdens de eerste bespreking met de ministers van Justitie en Financiën op 27 augustus 1946, die vooral een oriënterend karakter had, bleek dat Liefinck voorstander was van een beperking van de begunstiging tot diegenen die "binnen de verzorgingskring van de verzekeringnemers behoorden", terwijl de minister van Justitie, J.H. van Maarseveen, tegen was. Het zou immers neerkomen op onteigening. Liefinck meende dat beperking van de begunstiging volkomen sociaal verantwoord was en het was aan Justitie hier een juridische oplossing voor te vinden.¹⁷⁰

De overwegingen van het ministerie van Financiën werden onder meer in een notitie neergelegd, waarin zelfs de eerste alinea uit het Memorandum van de Bedrijfsgroep (die hierboven is

¹⁶⁷ Resumé van de besprekingen van dr. C. Campagne van de Nederlandse Verzekeringskamer en D. Bijl van de Indische Verzekeringskamer met de Heeren Popken, Bartels en Barrau van het Ministerie van Financiën. (de bespreking vond plaats op 13-8-1946). Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁶⁸ Schatting van de bedragen benodigd voor het herstel van Joodsche Polissen van Levensverzekering, welke ingevolge de verordening no. 54/1943 zijn afgekocht. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁶⁹ Notulen van de gecombineerde vergadering van den Raad van Bijstand en de Groote maatschappijen van levensverzekering van de BGL, 5-9-1946. Archief Verbond. In het verslag van de bespreking op 30 juli 1946 tussen Holleman en Spier zijn deze standpunten van Spier persoonlijk en van de Joodsche Commissie voor Herstel reeds vermeld. Verslag overleg, archief NN.

¹⁷⁰ Resumé Eerste Ministerbespreking op 27-8-1946. Archief NN.

geciteerd) letterlijk werd overgenomen. Men vroeg zich verder af of vanwege het grote belang van een krachtig levensverzekeringsbedrijf van staatswege ingegrepen moest worden in het "onbeperkte" rechtsherstel, of dat het recht zijn loop moest hebben zoals dat nu tot uiting kwam in de jurisprudentie van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Men zou dan de gevolgen voor de maatschappijen af moeten wachten en aan de hand daarvan de maatschappijen hulp moeten verlenen. De beslissingen van Afdeling Rechtspraak misten volgens deze notitie redelijkheid en billijkheid, omdat zij niet voldoende rekening hielden met de gevolgen voor het levensverzekeringsbedrijf als zodanig.

Het alternatief, een steunregeling voor het levensverzekeringsbedrijf, zou echter ook toestemming van het parlement vergen, en zou pas actueel worden wanneer er al sprake was van moeilijkheden in het levensverzekeringsbedrijf. Een ander nadeel zou zijn dat de maatschappijen die steun nodig hadden "in het geding moeten worden gebracht (...). Voor den onbesproken naam en de boniteit van de levensverzekeringmaatschappijen en van het levensverzekeringswezen als zodanig is een ander niet onbedenklijk."

De conclusie was dat de wettelijke regeling tot beperking van het erfrecht de meest aanbevelenswaardige oplossing was, en dat hierdoor de schade op de joodse polissen met 50% zou worden teruggebracht, namelijk tot fl. 19 mln. De maatschappijen zouden - wellicht op een uitzondering na - door rente-concessies van de zijde van Financiën¹⁷¹ voldoende versterkt kunnen worden. "Op deze wijze zou het vertrouwen in het levensverzekeringswezen geenerlei schok behoeven ondergaan, hetgeen, in de tegenwoordige omstandigheden, nu een spaarcampagne voor de deur staat, van uitnemend gewicht moet worden geacht".¹⁷²

Minister van Justitie Van Maarseveen was het volstrekt niet eens met zijn ambtgenoot op Financiën. Hij was niet bereid "dit uitzonderingsrecht voor joden te helpen creëren". Drie argumenten gaf hij daarvoor:

1. De Joden zijn door den bezetter in een uitzonderingspositie geplaatst. Wij mogen niet in dezelfde fout vervallen. Terecht hebben wij na de bevrijding het standpunt ingenomen, dat de desbetreffende verordeningen van den Rijkscommissaris krachteloos waren. Dit was een standpunt, dat in overeenstemming is met de meest elementaire begrippen van rechtvaardigheid.
2. Indien de verzekeringsmaatschappijen door toedoen van den bezetter beroofd zijn en het algemeen belang vordert, dat het geroofde gerestitueerd wordt, dan moet dit geschieden ten koste van de geheele volksgemeenschap, niet van een bepaalde groep.
3. Ontneming van rechten, gelijk de Minister van Financiën dit wil, komt neer op onteigening zonder schadevergoeding, wat de Grondwet verbiedt."

¹⁷¹ In het eerste jaar na de bevrijding had het Ministerie van Financiën levensverzekeringmaatschappijen de mogelijkheid geboden om leningen aan de Staat uit te geven tegen een gunstige rente.

¹⁷² Notitie inzake het vraagstuk der Joodsche polissen, 19-10-1946. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

Minister Van Maarseveen was eveneens tegen de door Lief tinck voorgestelde meer algemene beperking van het erfrecht van neven en nichten in het kader van oorlogspolissen: "Deze regeling treft in het bijzonder de Joden en de familieleden van Indische geïnterneerden en krijgsgevangenen en heeft daarom een hatelijk karakter ten aanzien van deze meest beproefde groepen onzer bevolking. Weliswaar zullen slechts de neven, nichten etc. van deze personen de dupe worden; deze neven en nichten behoren echter niet zelden tot de hierboven aangeduide groepen, en zijn dus dikwijls toch reeds zwaar getroffen."

De door de minister van Justitie persoonlijk ondertekende notitie besloot met een suggestie voor zijn ambtgenoot van Financiën: "Op te merken valt nog, dat bij uitkeringen aan neven en nichten niet deze alléén bevoordeeld worden, maar ook de Staat. Deze heeft toch in dit geval extra hoge successierechten. Dit zou voor den Staat een bijzondere reden kunnen zijn, om de Verzekeringsmaatschappijen - al ware het slechts met dit extra fortuintje - te hulp te komen."¹⁷³ Lief tinck hakte kort daarop de knoop door. De zaak was voorgelegd aan de Ministerraad en die voelde niet voor de beperking van het erfrecht. De minister-president had voorgesteld het vraagstuk nog eens voor te leggen aan enkele hoogstaande juristen. Lief tinck meende na nadere overdenking dat dit nutteloos zou zijn zolang de Minister van Justitie op zijn standpunt zou blijven staan. Op grond hiervan had hij Van Maarseveen telefonisch medegedeeld een dergelijk advies niet te vragen en niet meer op deze weg verder te gaan.¹⁷⁴

Hiermee was de beperking van het erfrecht tot de tweede graad als oplossing voor het vraagstuk van de joodse oorlogsschade van de baan.

4.2.2 De vergeefse pogingen om tot een financiële regeling met de Staat te komen

Van de toezegging van Lief tinck aan het eind van de bespreking van augustus 1946 met de behandeling van de onderhavige problematiek de meeste spoed te betrachten, kwam weinig terecht. Op respectievelijk 24 oktober en 5 december 1946 herinnerde de Bedrijfsgroep de minister aan deze toezegging.¹⁷⁵ Een tweede ministers-conferentie werd bijeen geroepen op 23 januari 1947.¹⁷⁶ Hierbij werd de problematiek van de joodse polissen losgekoppeld van de andere kwesties (de Indische schade en de omrekening van de rentevoet).

Lief tinck bleef bij zijn eerder geuite bezwaren tegen een vergoeding zonder meer van de roofschade. In de eerste plaats zou het leiden tot een onaanvaardbare precedentwerking en ten tweede hadden sommige maatschappijen de vergoeding in het geheel niet nodig, volgens de minister. Hij vond dat alleen die maatschappijen een vergoeding moesten ontvangen, die deze ook

¹⁷³ Nota van den Minister van Justitie inzake het vraagstuk der Joodsche polissen, 18-10-1946. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁷⁴ Aantekening van de Minister van Financiën voor mr. van der Plas. 30-10-1946. MvF, Archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁷⁵ Brieven van BGL aan Minister van Financiën, resp. 24-10-1946 en 5-12-1946. Archief Verbond.

¹⁷⁶ Verslag van de op 23 januari 1947 ten departemente van Financiën gehouden bespreking inzake het vraagstuk der joodse verzekeringen. Archief NN.

werkelijk nodig hadden. Dan kon de vergoeding worden gekoppeld aan een gewenste sanering van het levensverzekeringsbedrijf, door "fusieering van zwakke met sterkere maatschappijen." De minister van Justitie opperde de mogelijkheid dat de maatschappijen een vergoeding ter beschikking zou worden gesteld in de vorm van een "renteloze, niet opeisbare vordering op de Staat" die in de loop van een aantal jaren door de maatschappijen uit de winsten diende te worden afgelost. Die vordering op de Staat zou in de balansen moeten worden opgenomen, en de maatschappijen zouden geen winstuitdelingen mogen doen zolang de vordering niet was afbetaald.

Voor de voorzitter van de Bedrijfsgroep was het opnemen van een vordering op de Staat in de balansen van de levensverzekeringsmaatschappijen onaanvaardbaar, aangezien het vertrouwen in de maatschappijen hierdoor sterk zou worden aangetast. Het zou immers aantonen dat een maatschappij "in deconfiture" verkeerde en het zou de verschillen tussen de maatschappijen accentueren. Bovendien zou bij een dergelijke "oplossing" de onbillijkheid blijven bestaan dat de maatschappijen voor een tweede maal eenzelfde bedrag zouden moeten betalen.

Besloten werd dat de Bedrijfsgroep en de Verzekeringskamer gezamenlijk een voorstel zouden indienen voor de oplossing van het vraagstuk der joodse verzekeringen, waarbij zou worden uitgegaan van de in de bespreking aangegeven beginselen.¹⁷⁷ Dat voorstel werd reeds een maand later, 27 februari 1947, aan de minister gepresenteerd en hield het volgende in:

- 1) Het Rijk zou een basis-vergoeding van 50% van de netto-oorlogsschade¹⁷⁸ à fonds perdu (als vergoeding zonder plicht tot terugbetaling) aan de maatschappijen uitkeren.
- 2) Indien noodzakelijk vanwege een slechte financiële positie kon aan individuele maatschappijen een extra bijdrage boven die 50% worden uitgekeerd onder de voorwaarde dat de betrokken maatschappijen de uitkering aan de Staat zouden restitueren door 25% van de jaarwinsten gedurende tien jaar aan de Staat te betalen, met dien verstande, dat na die tien jaar het eventuele restant zou worden kwijtgescholden. Daarnaast mochten deze armlastige maatschappijen geen winstuitkeringen doen tot de premiereserves een bepaald niveau hadden bereikt.

Algemeen gold dat, om voor een vergoeding in aanmerking te komen, de maatschappijen het Ministerie van Financiën een door de Verzekeringskamer gefiatteerde opgave dienden te doen van de geleden netto-oorlogsschade. De bijdragen konden in gedeelten worden aangevraagd naarmate de geleden schade bekend werd.

¹⁷⁷ Kort samengevat behelsden deze richtlijnen: voorkoming van precedentwerking; een van staatswege te verlenen bijdrage in de geleden oorlogsschade; rekening houden met het individuele behoefte-element van de maatschappijen; extra bijdrage alleen voor die maatschappijen die dat nodig hadden. Brief VK en Bestuur BGL aan Minister van Financiën, 27-2-1947. Archief NN.

¹⁷⁸ Onder netto oorlogsschade werd, volgens dit voorstel, verstaan: in het algemeen de wegens oorlogsterfte geleden verliezen op verzekeringen bij overlijden, verminderd met de wegens oorlogsterfte vrijgevallen reserves op verzekeringen bij leven. Ten aanzien van joodse verzekeringen: de netto oorlogsschade zoals hierboven in het algemeen was beschreven, met inbegrip van de roofschade, voorzover deze is geleden op verzekeringen bij overlijden, die tot uitkering moeten komen, en op verzekeringen bij overlijden en bij leven die in kracht moeten worden hersteld.

De verwachting dat dit voorstel zou leiden tot een regeling werd te niet gedaan tijdens een bespreking op 15 april 1947 waarbij het Ministerie van Financiën, de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep vertegenwoordigd waren. De minister bleek vraagtekens te plaatsen bij de noodzaak van een algemene vergoeding voor alle maatschappen van 50% van de netto-oorlogsschade, omdat uit een nota van de Verzekeringskamer bleek dat wellicht geen enkele maatschappij (voorshands) de extra-bijdrage zou aanvragen. De maatschappijen zouden namelijk alles doen om de aanvraag van een extra bijdrage te voorkomen, omdat het bekend worden daarvan als zeer slecht voor hun concurrentiepositie werd beschouwd. De conclusie die Financiën hieruit trok was dat de algemene bijdrage dus te hoog was, en als een cadeau kon worden gezien. Het ministerie overwoog nu de algemene bijdrage zo laag mogelijk, of zelfs op nihil te stellen, zodat iedere maatschappij die steun wenste, een aanvraag moest doen.

Het gevolg van de gebleken verschillen in standpunten was dat na nieuwe besprekingen de Bedrijfsgroep en de Verzekeringskamer wederom werd verzocht een nieuw voorstel uit te werken, in samenwerking met drs. G.L. Popken, hoofd van de Afdeling Binnenlands Geldwezen van het ministerie van Financiën. Het nieuwe voorstel zou geheel gebaseerd moeten zijn op het behoeften-element.

Na een reeks besprekingen door de commissie werd in november 1947 opnieuw een voorstel geformuleerd. De minister werd geadviseerd een regeling te aanvaarden waarbij de maatschappijen een deel van de schade voor hun rekening zouden nemen tot een bepaald niveau, op basis van de wiskundige reserve per ultimo 1944, vóór de omrekening op een lagere rentebasis. Maatschappijen die meer financiële armslag hadden, dienden een groter deel van de schade zelf te betalen. Voor het resterende deel van de schade zou de Staat bijdragen in de verhouding 40% à fonds perdu (dus niet terug te betalen) en 60% acte de jouissance (wel aan de Staat te restitueren). Voor maatschappijen met naar verhouding grote schade zou de bijdrage à fonds perdu met een bepaald percentage worden verhoogd. Voorts zouden de maatschappijen vorderingen op LVVS aan de Staat cederen. De schade die op grond van deze regeling voor rekening van de maatschappijen zou komen werd geraamd op fl. 17 mln. De bijdrage van de Staat op fl. 43 mln., waarvan fl. 25 mln. te verstrekken à fonds perdu en fl. 18 mln. op basis van acte de jouissance.¹⁷⁹

Ook dit voorstel werd tenslotte afgewezen. Het duurde echter nog ruim een jaar voordat de Bedrijfsgroep uitsluitel kreeg. In de tussentijd had de Bedrijfsgroep al op 9 februari 1948 een brandbrief naar de minister gezonden, met het verzoek zo spoedig mogelijk uitsluitel te vernemen over de regeling, waarvan de afdoening "op voor ons onnaspeurlijke wijze nog maar steeds op zich laat wachten, ondanks het feit, dat het op instigatie van Uwe excellentie gevoerde commissoriale overleg reeds in november j.l. heeft geleid tot de formulering van een welomlijnd

¹⁷⁹ Afschrift ontwerp-nota bij brief van drs. G.L. Popken, hoofd Afd. Binnenlands Geldwezen, Min. van Financiën aan mr. J.W. Holleman, BGL, 12-11-1947. Archief NN en diverse andere stukken in archief MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

voorstel, waaromtrent volledige instemming werd verkregen." Als bijlage zond de Bedrijfsgroep een chronologisch overzicht van de besprekingen ("een ware lijdensgeschiedenis") mee. Een regeling kon volgens deze brief niet meer worden uitgesteld, daar inmiddels de maatschappijen voor hun balanswerkzaamheden stonden, en het dus niet mogelijk was een balans op te maken als men niet wist waar men, wat betreft de te verwachten vergoeding, aan toe was. De maatschappijen hadden een zeer aanzienlijk deel van hun extra reserves voor de omrekening van de wiskundige reserves op een lagere rentevoet aangewend, en de resterende reserves waren veelal onvoldoende de oorlogsschade te financieren. Wanneer nu de te verwachten vergoeding buiten de balans zou blijven zouden de jaarrekeningen en balansen van veel maatschappijen een zodanig beeld vertonen dat de Verzekeringskamer zou moeten ingrijpen, waardoor het vertrouwen van het publiek in het levensverzekeringsbedrijf zou worden geschokt.¹⁸⁰

In de loop van 1948 bleek dat het verschil van inzicht tussen de Ministers van Financiën en Justitie inzake een regeling ten behoeve van de maatschappijen onoverkomelijk was. De Minister van Financiën was voorstander van de voorgestelde regeling, en werd daarin gesteund door zijn ambtenaren en een externe deskundige, prof. Ch. Glasz.¹⁸¹

Het bezwaar van zijn ambtgenoot van Justitie was dat de steun aan de maatschappijen de vorm had van een gift, terwijl naar zijn mening een voorschot, dat uit de toekomstige bedrijfs-winsten zou worden terugbetaald, voldoende zou zijn om de problemen van de maatschappijen op te vangen. Argumenten hiervoor waren dat de productie bij de maatschappijen inmiddels sterk was gestegen, zodat de maatschappijen grote winsten konden verwachten in de komende jaren. Daarnaast steeg de rentestandaard en kon een grotere uitkering van LVVS worden verwacht. De uitkeringen door de maatschappijen ten gevolge van het polisherstel werden vertraagd uitbetaald, door de trage gang van het Rechtsherstel en de langdurige onzekerheid over het overlijden van de verzekerden. Bovendien voorzag hij problemen bij het passeren van een wettelijke regeling in het parlement, wanneer deze gedeeltelijk schenkingen behelsden. Daarbij verwees hij naar de roep om nationalisatie van de levensverzekeringsmaatschappijen door een lid van de Eerste Kamer.¹⁸²

Hoewel nog argumenten door de beide ministers per brief werden uitgewisseld, kwam er weinig verandering in het standpunt van de Minister van Justitie (inmiddels was Van Maarseveen opgevolgd door T.K.J. Wijers). Hij was bereid de verantwoordelijkheid voor het opstellen van een regeling over te laten aan de Minister van Financiën, maar behield zich uitdrukkelijk het recht voor zich daartegen te verzetten in de Ministerraad.¹⁸³

¹⁸⁰ Brief BGL aan Minister van Financiën, 9-2-1948. Archief Verbond.

¹⁸¹ Brief prof. Ch. Glasz aan de Minister van Financiën, 29-3-1948. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁸² Brief Minister van Justitie aan Minister van Financiën nr. 1715, 15-3-1948. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁸³ Brief Minister van Financiën aan ambtgenoot van Justitie en vice versa, resp. 30-7-1948 en 16-9-1948. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

In het najaar van 1948 bleek dat de solvabiliteit van de verzekeraars een zodanig gunstige ontwikkeling te zien gaf, dat het voorstel van Financiën, met een gedeeltelijke schenking aan de maatschappijen, kansloos was geworden.¹⁸⁴

Tien maanden na zijn brandbrief, op 28 december 1948, kreeg het bestuur van de Bedrijfs-groep van de Minister van Financiën onder meer het volgende bericht: "na herhaald mondeling en schriftelijk overleg met mijn ambtgenoot van Justitie en diens ambtvoorganger ben ik echter tot de overtuiging gekomen, dat bovenstaand advies niet kan strekken tot basis van een wettelijke regeling, welke voldoende instemming zal vinden. Zulks zal slechts het geval zijn, indien de gedachte aan een uitkering à fonds perdu wordt prijsgegeven."¹⁸⁵

Uiteindelijk is er geen wettelijke regeling tot stand gekomen. In 1949 deed Lief tinck aan zijn ambtgenoot van Justitie een heel ander voorstel, op basis van de constatering dat de verwachtingen ten aanzien van de LVVS-uitkeringen optimistischer waren dan enkele jaren geleden en op basis van verbetering van de financiële positie van de levensverzekering-maatschappijen:

"Zoals U bekend is, treedt op grond van art. 879 B.W. de Staat bij ontbreken van uiterste wilsbeschikking ten deze op als rechthebbende uit polissen van levensverzekering, indien zich geen bloedverwanten tot de zesde graad van de begunstigde hebben gemeld als erfgenaam. Om dit recht geldend te maken, zou de Staat in de eerste plaats kennis moeten dragen van het bestaan van desbetreffende polissen. Ten tweede zou ten aanzien van deze polissen door de Staat als rechthebbende rechtsherstel moeten worden gevraagd, hetgeen echter pas weer zou kunnen indien zekerheid is verkregen, dat zich binnen de wettelijke termijnen geen erfgenamen tot in de zesde graad hebben aangemeld.

Het komt mij voor, dat de uitvoering van een te dezer zake te treffen regeling op grote bezwaren zal stuiten en dat de uitvoering niet dan met grote inspanning en kosten zal zijn te bereiken. Aangezien het hier naar ruwe raming van de Verzekeringskamer gaat om een bedrag van f. 3 à 4 miljoen (door de Staat waarschijnlijk niet geheel te achterhalen), ware te overwegen, dat de Staat afziet van het uitoefenen van zijn in deze gevallen moeilijk geldend te maken rechten. Voor de maatschappijen zou dit derhalve een tegemoetkoming van f. 3 à 4 miljoen netto betekenen.

Ik ben van mening, dat indien deze concessie aan de levensverzekeringsmaatschappijen zou worden verstrekt geen verdere voorzieningen nodig zijn terzake van de schade door de maatschappijen geleden op de Joodse polissen."¹⁸⁶

¹⁸⁴ Nota 22-11-1948 van hoofd Afd. BGW (Binnenlands Geldwezen) aan Minister van Financiën. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁸⁵ Afschrift brief Minister van Financiën aan de BGL, 28-12-1948. Archief NN.

¹⁸⁶ Brief nr. 243 Minister van Financiën aan de Minister van Justitie, 9-9-1949. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211 en Nota van het hoofd afd. BGW aan de Minister van Financiën, 8-7-1949. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

Dat ook dit voorstel het niet gehaald heeft, blijkt uit de ontwikkelingen die hebben geleid tot de totstandkoming van het zogenoemde Veegens-akkoord, waarbij de rechten van de Staat op de onbeërfde joodse polissen werden erkend. De Staat deed toen wel de concessie niet de verzekerde waarde, maar de afkoopwaarde van de maatschappijen te claimen. Uiteindelijk moet dat verschil worden beschouwd als de financiële regeling van de Staat, waarop de maatschappijen zolang met smart hebben gewacht.¹⁸⁷

4.3. De ontwikkeling van het rechtsherstel¹⁸⁸

4.3.1 Jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel¹⁸⁹

Zoals in paragraaf 4.1 al is vermeld, verscheen er geen aparte regeling voor het herstel van joodse verzekeringspolissen. Het principe dat de anti-joodse bezitsverordeningen geacht werden nimmer van kracht te zijn geweest is vastgelegd in het Besluit Bezettingsmaatregelen (E 93). De artikelen 23 en 25 van Hoofdstuk III van het Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100) vormden verder de basis voor het rechtsherstel van de joodse polissen.

Art. 23 verleende de Raad voor het Rechtsherstel (in het vervolg kortweg de Raad genoemd) de bevoegdheid om rechtsbetrekkingen die tijdens de bezetting tot stand waren gekomen of gewijzigd, geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren, gewijzigd vast te stellen, of daarvan, als zij onbepaald waren, de inhoud te bepalen. De Raad had eveneens de bevoegdheid om rechtsbetrekkingen die tijdens de bezetting geheel of gedeeltelijk te niet waren gegaan (zoals de afkoop van verzekeringspolissen) al of niet in gewijzigde vorm te doen herleven.

Aan de bevoegdheid van de Raad waren twee voorwaarden verbonden: het moest gaan om rechtsbetrekkingen tussen twee personen, van wie tenminste één ingezetene van het Koninkrijk der Nederlanden was, of de rechtsbetrekking moest tot voorwerp hebben een zaak of recht, dat zich binnen het Koninkrijk bevond. In de tweede plaats moest de Raad van oordeel zijn dat het achterwege blijven van het ingrijpen zijnerzijds in verband met de bijzondere omstandigheden onredelijk zou zijn.¹⁹⁰ Art. 25 noemde een aantal voorwaarden die leiden tot wilsgebreken als dwang, bedreiging, onbehoorlijke invloed van of vanwege de vijand. De wetgever veronderstelde dat het achterwege blijven van ingrijpen door de Raad bij deze voorwaarden onredelijk was.

Het gevolg van het feit dat er geen aparte regeling was voor het herstel van de verzekeringen

¹⁸⁷ Zie voor het Veegens-akkoord paragraaf 4.7.

¹⁸⁸ De uitspraken van de Afdeling Rechtspraak, waarnaar in dit rapport wordt verwezen, zijn grotendeels ongepubliceerd. In de noten worden partijen, uitspraakdatum en rechtsprekend orgaan vermeld. Deze zaken zijn in ieder geval terug te vinden in het archief van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel in het ARA, en vaak eveneens in de archieven van betrokken verzekeringsmaatschappijen en de Bedrijfsgroep Levensverzekering.

¹⁸⁹ Deze paragraaf is geschreven op basis van onderzoek door mr.dr.s. P.H.J. Körver.

¹⁹⁰ Art. 23 E 100.

was dat de vraag hoe het herstel geregeld moest worden, uiteindelijk werd beantwoord aan de hand van de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Gesteund door de bepalingen van E 100 en E 93 eisten joodse polishouders voor de Raad herleving van de polissen. Officieel kon men tot 1 januari 1948 een verzoek tot rechtsherstel bij de Raad indienen. De termijn voor herstel van verzekeringen werd echter uiteindelijk tot 1 juli 1956 verlengd. De eerste zaken werden in het voorjaar van 1946 aan de Raad voorgelegd. De uitspraken waren over het algemeen gunstig voor de verzekerden. De verzekeraars wensten dat de Raad zijn uitspraken in de procedures die kort na de bevrijding waren aangespannen zou opschorten tot er een regeling was vastgesteld.¹⁹¹ De Raad meende dit verweer niet te moeten honoreren en ging gewoon verder met de behandeling van de gepresenteerde zaken.

In april 1946, toen de eerste zaken inzake polisherstel aanhangig waren gemaakt, zond de Bedrijfsgroep Levensverzekering een brief aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, met als bijlage een overzicht van de gebeurtenissen rond de roof van joodse polissen in de bezettingsjaren. Als rechtvaardiging voor deze actie meende de Bedrijfsgroep "ter rechtvaardiging van haar verzoek voldoende gronden te hebben in het hoge belang, dat voor de Joodsche polishouders op het spel staat en in de meest ernstige financiële gevolgen, die voor de Maatschappijen zouden kunnen voortspruiten uit de Duitse maatregelen inzake de verzekeringen van Joodsche polishouders en het herstel daarvan, alsmede in den bijzonderen aard en het eigen wezen van het levens- en lijfrenteverzekeringscontract." Omdat verscheidene maatschappijen werden geconfronteerd met eisen tot herstel voelde de bedrijfsgroep zich gedwongen erop te wijzen dat in deze kwesties bepaalde principes en regels gelden, "inherent aan den aard en techniek van het levensverzekeringsbedrijf".

Een belangrijk bezwaar tegen het in E 100 voorziene volledige herstel was dat dit weliswaar naar redelijkheid en billijkheid diende te geschieden, maar dat daarvoor de normen ontbraken. Ook vreesde de Bedrijfsgroep dat een al te individuele behandeling van afzonderlijke eisen via afzonderlijke uitspraken zou leiden tot de ontwikkeling van normen voor redelijkheid en billijkheid die zich niet verdroegen met wat verzekeringstechnisch of economisch verantwoord, billijk of redelijk werd geacht.¹⁹²

De leden van de Bedrijfsgroep ontvingen eveneens een afschrift van de nota, vergezeld van een circulaire, waarin hun ter overweging werd gegeven bij eventuele procedures tegen hun maatschappijen deze nota te overleggen en te verwijzen naar de hierin voorgestelde regeling.¹⁹³ Op 12 april 1946 zond Cleveringa¹⁹⁴, voorzitter van de Afdeling Rechtspraak de nota terug

¹⁹¹ Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 24-4-1946, Koppens contra Pensioenrisico.

¹⁹² Afschrift Nota met Bijlage van Bestuur BGL aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, verzonden 5-4-1946. Archief Verbond.

¹⁹³ Circ. BGL 10-4-1946. Archief Verbond.

¹⁹⁴ Cleveringa was de Leidse hoogleraar rechten die op 26 november 1940 zijn beroemde toespraak hield als protest tegen het ontslag van joodse hoogleraren.

aan het bestuur van de Bedrijfsgroep. Cleveringa sprak zijn verwondering en leedwezen uit over het feit dat het bestuur van de Bedrijfsgroep had getracht buiten de procedures om invloed uit te oefenen op de rechterlijke beslissingen, terwijl bepaalde zaken al bij de Afdeling Rechtspraak in behandeling waren. De Afdeling Rechtspraak wenste geen deel uit te maken van "deze poging tot inbreuk op de meest fundamentele beginselen eener ordentelijke en burgerlijke rechtspleging", en gaf te kennen dat zij "harerzijds haar onafhankelijkheid en het 'hoor en wederhoor' ongerept wil handhaven naar de mate harer krachten."¹⁹⁵

De leden van de Bedrijfsgroep Levensverzekering besloten al in een vrij vroeg stadium dat de algemene gedragslijn van de verzekeraars zou zijn niet direct tot schikkingen met de verzekerden over te gaan, maar zich te verweren voor de Raad en daardoor een voor hen hopelijk gunstige jurisprudentie uit te lokken. Ook toen de jurisprudentie zich tegen de ideeën van de verzekeraars ging ontwikkelen, volhardden zij in het voeren van verweer. Het gevolg hiervan was dat in veel procedures standaardteksten in requisitoiren en vonnissen werden opgenomen.

De procedures inzake rechtsherstel van joodse verzekeringspolissen werden, op een enkele uitzondering na, alle voor de Haagse Enkelvoudige en de Meervoudige Kamer van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel behandeld. De Afdeling Rechtspraak betoonde zich in haar houding tegenover deze nota en in haar uitspraken een onafhankelijk lichaam, dat consequent en met heldere argumenten recht sprak. De belangrijkste uitspraken - zowel kwantitatief als kwalitatief - werden gedaan in de periode 1946-1949, maar tot 1953 werden nog regelmatig zaken met betrekking tot polisherstel voor de Raad gebracht.¹⁹⁶ In de loop van de procedures is een ontwikkeling te zien. Zo is bijvoorbeeld pas tegen het einde van 1946 in een uitspraak opgenomen dat bij herleving van de verzekeringsovereenkomst de verzekeringsmaatschappij het recht toekwam de door haar bij Liro gestorte gelden terug te vorderen.¹⁹⁷

De voornaamste verweren

De raadslieden van de verzekeringsmaatschappijen, veelal de gedaagde partijen in de procedures rond de joodse verzekeringspolissen, deden tot halverwege 1947 in hun verweren veelvuldig een beroep op art. 33 E100. Hierin werd gesteld: "een schuldenaar, die jegens een schuldeischer, al of niet onder voorwaarden, tot betaling gehouden was en tijdens de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa ingevolge een toen bestaande verplichting aan een ander dan dien schuldeischer heeft betaald, blijft bevrijd, ook indien de rechtshandeling, door of tengevolge waarvan het bezit der inschuld¹⁹⁸ voor den schuldeischer verloren ging, door den raad wordt nietig verklaard."

¹⁹⁵ Afschrift brief Cleveringa aan Bestuur BGL, 12-4-1946. Archief Verbond, S 96/5.

¹⁹⁶ Van de uitspraken die de Bedrijfsgroep Levensverzekering verzamelde, zond zij ter lering afschriften aan de verzekeringsmaatschappijen. Dergelijke stukken zijn bij verschillende maatschappijen aangetroffen.

¹⁹⁷ Uitspraken Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 21-11-1946, J.T. van Leer contra de Hollandsche Societeit; Enkelv. K. te Den Haag: 30-5-1947, Cats contra de Hollandsche Societeit.

¹⁹⁸ I.e. een schuld die men als schuldeiser te vorderen heeft.

Volgens de Raad kon een beroep op dit artikel slechts gehonoreerd worden indien de betalingsverplichting al bestond vóór de totstandkoming van de Duitse verordeningen en niet dóór de totstandkoming van de verordeningen. Dit gold bijvoorbeeld doordat de einddatum van de verzekering was verstreken en de maatschappij tot uitkering moest overgaan. Daarom werkte een beroep op dit artikel volgens de Raad niet bevrijdend. Alleen als het tijdvak van afkoop samenviel met het tijdstip waarop de termijn van de verzekeringspolis tot een einde kwam, werd een beroep op art. 33 E 100 gehonoreerd.

Omdat de Raad soms wel en soms niet een beroep op dit artikel accepteerde, konden de maatschappijen de mogelijkheid dat een beroep op dit artikel wel zou worden geaccepteerd steeds weer aangrijpen.

Een ander verweer dat regelmatig door de verzekeringsmaatschappijen werd gehanteerd was dat de joodse polishouder door het niet voldoen aan zijn verplichting om premie te betalen een wanprestatie had geleverd. De rechtsbetrekking tussen de joodse polishouder en de verzekeraar was daardoor vervallen. Met andere woorden: de verzekering was vervallen.

De Raad onderscheidde bij het argument van staking van premiebetaling twee achterliggende situaties: daadwerkelijke overmacht en economische onmacht. In het eerste geval was er sprake van overmacht omdat de polishouder door deportatie of onderduik niet in staat was zijn premies te betalen. Bij economische onmacht ging de Raad ervan uit dat de polishouder een belangenafweging had gemaakt tussen het betalen van de premie of het aanwenden van het geld voor andere doeleinden dan het betalen van de premie, waardoor de verzekering in stand had kunnen blijven. Deze mensen moesten de consequenties van hun keuze dragen en konden zich niet beroepen op E 100.

Een voorbeeld van zo'n situatie waarin uitspraak in die geest werd gedaan was het geval van een joodse arts die door de bezetter werd verboden niet-joodse patiënten te behandelen. Als gevolg hiervan gingen zijn inkomsten sterk achteruit. In deze periode had hij zijn premies niet betaald, ook niet toen hij zich nog in vrijheid bevond en nog niet was ondergedoken. Volgens de Raad had hij een keuze gemaakt hoe zijn beperkte inkomsten te gebruiken. Voorts was hij teruggekomen op een eerder geuit voornemen om zijn verzekering premievrij te maken, "alleen omdat de premievrije polis hem minder voordelig toescheen en het hem beter voorkwam na enig uitstel het risico van het staken van verdere premiebetaling zelf te dragen (...)", aldus het vonnis.¹⁹⁹

Deze twee belangrijke verweren kwamen echter in de loop van de jaren '46-'48 steeds minder voor in de pleidooien van de raadsliden van de verzekeraars, omdat zich inmiddels in deze een vaste jurisprudentie had ontwikkeld. Andere verweren die wat minder frequent voorkwamen, waren onder meer:

- de mening van de maatschappij dat de schade van de joodse gemeenschap niet op de verzekeringsmaatschappij mocht worden afgewenteld;

¹⁹⁹ Afd. Rechtspr. Meerv. K. te Den Haag: 6-7-1948, Cohen-Furth contra de Nederlanden van 1845.

- alleen de erfgenamen in rechte lijn mochten 'bevoordeeld' worden;
- de verzekeringspolissen waren vluchtpolissen, een oneigenlijk gebruik van de verzekeringsvorm.

Dergelijke verweren schoof de Raad zonder meer terzijde.

Het argument dat het moment van overlijden niet vaststond en dat daardoor niet tot uitbetaling kon worden overgegaan werd soms gehonoreerd en soms afgewezen, afhankelijk van de omstandigheden van het overlijden en de bewijsstukken.

Algemene resultaten

Hoewel de zaken die voor de Raad voor het Rechtsherstel zijn gevoerd eigenlijk allemaal individuele gevallen, met allerlei variabelen, betreffen, is er een algemene lijn te zien. De resultaten zijn als volgt samen te vatten:

- A. Afkoopsommen die in het kader van verordening 54/1943 aan Liro waren betaald, werden door de Raad geacht onverschuldigd te zijn betaald. De verzekeringsmaatschappij kreeg het recht op restitutie van de afkoopsommen van LVVS. Vanaf eind 1946 werd het recht op de vordering op LVVS ten bedrage van de afkoop som in de uitspraken vastgelegd. Wanneer het een verzekering bij overlijden betrof en de verzekeringnemer nog in leven was, herleefde de verzekeringsovereenkomst; wanneer verzekeringnemer inmiddels was overleden, kregen de begunstigde of de erfgenamen van de verzekeringnemer de uitkering.
- B. Ook de wiskundige reserves die in het kader van verordening 54/1943 voor drie-kwart als 'afkoop som' voor de lijfrenten aan Liro waren betaald, werden door de Raad geacht onverschuldigd te zijn betaald. De maatschappijen kregen een vordering op Liro en de verzekeringsovereenkomsten werden hersteld. Dit hield in dat wanneer de verzekerde nog leefde, de overeenkomst weer van kracht werd en de uitkering op de in de overeenkomst bepaalde tijd uitgekeerd zou worden. Wanneer de verzekerde was overleden, behield de maatschappij de vordering op de wiskundige reserves bij LVVS. Voor reeds vóór juni 1943 ingegane lijfrente-uitkeringen gold, dat de verzekerde een vordering kreeg op LVVS ter waarde van de uitkeringen die in de periode tussen de verordeningen 58/1942 en 54/1943 waren gedaan. De uitkeringen die na de 'afkoop' verschuldigd waren moesten door de maatschappij worden uitbetaald aan de verzekerde/begunstigde.
- C. Uitkeringen die in de periode tussen de verordeningen 58/1942 en 54/1943 verschuldigd waren en derhalve door de maatschappijen aan Liro waren betaald, omdat het expiratie van de verzekering betrof, werden door de Raad geacht bevrijdend te zijn betaald. De joodse rechthebbenden kregen een vordering op Liro voor het aan hen verschuldigde bedrag.
- D. Wanneer een vordering werd toegewezen werd de verzekering dus hersteld en moest de requestrant (verzoeker), als er sprake was van achterstallige premie, deze alsnog betalen. De verzekeringspolis had namelijk door de afkoop enige tijd niet bestaan, in welke periode geen premie was betaald. Dat diende met rente te worden aangevuld. Dit gold niet alleen

wanneer de verzekeringsovereenkomst herleefde, maar ook wanneer na formele herleving meteen werd uitgekeerd. Het was mogelijk de achterstallige premies plus rente af te trekken van de uitkering.

- E. In verschillende uitspraken werd ook de betaling van rente genoemd. Rentebetaling was soms wederzijds. Wanneer de Raad van mening was dat de verzekeraar in gebreke was geweest, diende de maatschappij rente te betalen over de uitkering.²⁰⁰
- F. De mening van de Raad met betrekking tot bevrijdende betaling door de maatschappijen inzake verplichte uitkeringen voor 30 juni 1943 (uitkeringen die volgens de polis opeisbaar waren), gold niet in gevallen waarin de maatschappijen volgens het oordeel van de Raad te toeschietelijk waren geweest in het gehoor geven aan de Duitse verordeningen.

Dat de oordelen veelal gunstig waren tegenover joodse polishouders, ofschoon niet alle eisen werden ingewilligd, blijkt uit de reacties van verschillende partijen. In het *Nieuw Israelietisch Weekblad* werden verscheidene artikelen geplaatst, ondermeer van de jurist H. Sanders, die ook op het gebied van het effectenrechtsherstel zeer actief was²⁰¹. Van hem zijn in 1946 en 1947 artikelen verschenen waarin een uitgebalanceerde bespreking van de toegewezen en afgewezen vorderingen van joodse polishouders opvalt. Ondanks zijn kritische houding betoonde hij zich in het algemeen tevreden over de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak.²⁰² Tegengestelde reacties waren te horen in de gelederen van de verzekeraars. Uit enkele notities blijken de belangrijkste vragen en grootste bezwaren van de verzekeraars, die overigens ook terugkomen in de verweren.²⁰³

- Was de Raad wel bevoegd deze oorlogsschade te regelen?
- De meeste polissen zijn door de verzekeringnemers zelf ingeleverd, weliswaar niet vrijwillig, maar "het zou onredelijk zijn om de schade van personen die bezweken zijn voor den door den bezetter uitgeoefende druk, af te wentelen op de maatschappijen die ingevolge den zelfden dwang aan den niet rechthebbenden hebben betaald."
- De joodse schade was oorlogsschade, die door de Staat gedragen behoorde te worden. Het was onredelijk daarvoor een andere groep particulieren voor op te laten komen. Dat gebeurde ook op andere gebieden niet.
- De complexe techniek van het levensverzekeringswezen werd niet meegewogen.

²⁰⁰ Op de rentebetaling wordt dieper ingegaan in paragraaf 4.8.

²⁰¹ Zie deelrapport Effecten.

²⁰² Zie *NIW*, 10-5-1946; 21-6-1946; 19-7-1946; 16-8-1946; 25-4-1947. Vgl. Sanders' scherpe afwijzing van de kritiek van de onderdirecteur van Amstleven op uitspraken van de Afd. Rechtspraak inzake het rechtsherstel van levensverzekeringen in het *Nederlandsch Juristenblad* (1947), p. 453-462, 532-535.

²⁰³ Notitie 'Herstel van rechten van verzekeringnemers in het levensverzekeringsbedrijf' (mei 1946) en 'Enkele notities betreffende het herstel van Joodsche verzekeringen' (10 september 1946). Archief NN.

- Een bezwaar van heel andere aard was dat tegen de uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel geen beroep mogelijk was, en dat de zaken met betrekking tot polisherstel allemaal werden beoordeeld door een klein aantal rechters die verbonden waren aan de enkelvoudige of meervoudige Raadkamer te Den Haag.

Ondanks deze bezwaren moesten de verzekeraars zich wel neerleggen bij de jurisprudentie, die zelfs als basis diende voor de richtlijnen die de verzekeraars gezamenlijk opstelden om polisherstel buiten de rechtspraak om (minnelijk) mogelijk te maken.

4.3.2 Afgeleide van de jurisprudentie: richtlijnen van verzekeraars voor minnelijk herstel

Zoals in paragraaf 4.1 is besproken, golden voor het herstel van joodse verzekeringsovereenkomsten tot begin 1947 de bepalingen die het Dagelijks Bestuur van de Bedrijfsgroep in januari 1946 had vastgesteld, en die vervolgens in februari 1946 van kracht werden. Dit betrof regelingen met betrekking tot verzekeringen waarvan de verzekerden nog in leven waren. De andere verzekeringen moesten blijven liggen tot de verwachte wettelijke regeling tot stand was gekomen. Het werd in de loop van 1946 steeds duidelijker dat een wettelijke regeling nog lang op zich zou laten wachten - als die er al zou komen -, en dat de Raad voor het Rechtsherstel inmiddels een niet mis te verstane, consequente lijn had uitgezet voor het herstel van joodse polissen. De maatschappijen konden niet ontkennen dat de voorlopige regeling voor herstel van februari 1946 niet meer voldeed. Bovendien was het voeren van verweer tegen de Raad in veel gevallen zinloos, omdat de Raad in vergelijkbare gevallen reeds in het nadeel van de maatschappijen had beslist. Ondanks hun bezwaren tegen de uitspraken van de Raad²⁰⁴ legden zij zich bij de jurisprudentie neer. De Commissie Joodse Verzekeringen vond weliswaar de vonnissen van de Raad in beginsel onjuist, maar was van mening dat het levensverzekeringsbedrijf rekening moest houden met de door de uitspraken ontstane feitelijke situatie. De commissie besloot op 5 februari 1947 in gevallen waar door de jurisprudentie de kans op een succesvol verweer niet reëel meer was, af te zien van verder procederen en richtlijnen op te stellen voor de totstandkoming van minnelijk herstel.²⁰⁵ Minnelijk rechtsherstel hield in dat de partijen tot overeenkomst kwamen zonder dat daarbij de rechter tussenbeide was gekomen.

De Raad van Bijstand van de Bedrijfsgroep bracht enkele dagen later al een concept voor de eerste richtlijnen uit, dat en petit comité verder uitgewerkt, op 14 maart 1947 aan de leden van de Bedrijfsgroep werd voorgelegd.²⁰⁶

De richtlijnen werden ingevoerd bij circulaire van 28 mei 1947 en hebben ruim een jaar lang voorzien in duidelijkheid omtrent minnelijk rechtsherstel van joodse verzekeringsovereenkomsten. Zij werden enkele malen op grond van nieuwe uitspraken van de Raad bijgesteld. Medio 1948 waren de richtlijnen onder invloed van voortschrijdende jurisprudentie zover verruimd dat ze uiteindelijk op 7 augustus 1948 kwamen te vervallen.

²⁰⁴ Die zij onder meer beschreven in een brief aan het Bestuur van de Stichting BAON, 21-1-1948. Archief NN.

²⁰⁵ Verslag vergadering van de Commissie Joodse Verzekeringen van de BGL, 5-2-1947. Archief NN.

²⁰⁶ Zie resp. Brief dir. Nationale aan de Commissieleden, 10-2-1947 met als bijlage de concept richtlijnen en een anonieme reactie daarop. Archief NN. Circulaire BGL, 14-3-1947. Archief Verbond.

Hieronder volgen de richtlijnen zoals die door de maatschappijen in de periode vanaf 27 mei 1947 tot augustus 1948 werden gehanteerd.

1. Uitsluitend op grond van VO 58/1942 en Vo 54/1943 afgekochte polissen van joodse verzekeringnemers kwamen in aanmerking voor minnelijk rechtsherstel.
2. Dit gold derhalve niet voor polissen, respectievelijk de daaraan ontleende aanspraken, die in bezettingstijd als vijandelijk vermogen werden beschouwd en op grond van de daarvoor geldende bepalingen werden afgekocht resp. voldaan.
3. Van de eis tot terugbetaling van bij Liro gestorte afkoopsommen kon worden afgezien, doch onvoldaan gebleven premies en beleningsrenten moesten worden aangezuiverd, met bijbetaling van enkelvoudige interest ad 4% 's jaars. Indien de verzekerde nog leefde geschiedde het herstel ongeacht zijn of haar gezondheidstoestand.
4. Het minnelijk herstel vond plaats tot het onmiddellijk voor de afkoop verzekerde bedrag. Een voordien plaatsgevonden premievrijmaking wegens wanbetaling werd niet ongedaan gemaakt, tenzij de verzekerde nog leefde en ook zonder afkoop herstel van de premievrij gemaakte verzekering zou zijn toegestaan, in welk geval alle dan gebruikelijke regels voor herstel in acht genomen moesten worden (geneeskundig onderzoek, rente wegens te late betaling volgens de polisvoorwaarden enz.).
5. De richtlijn conform punt 4 gold ook voor een wegens wanbetaling vervallen verzekering.
6. De bij herstel door de maatschappij na te betalen vervallen uitkeringen werden voldaan zonder bijbetaling van rente voor latere betaling, tenzij de maatschappij reeds eerder in of buiten rechte tot betaling was aangesproken, in welk geval rente kon worden vergoed, ingaande op de dag, waarop het verzoek tot betaling door de maatschappij was ontvangen, doch niet eerder ingaande dan op de dag, waarop naar genoegen van de maatschappij was aangetoond dat de aanspraak bestond.
7. Tot herstel van verzekeringen bij overlijden, waarvan de verzekerde was overleden, werd slechts overgegaan indien en voor zover krachtens de polis als begunstigde(n) optraden en in leven waren de echtgeno(o)t(e), bloedverwanten in de rechte lijn of broers en zusters van de verzekerde.
8. Stond bij verzekeringen bij overlijden niet vast, dat de verzekerde leefde (o.m. indien een bewindvoerder over de afwezige verzekerde was benoemd), dan werd slechts tot minnelijk herstel overgegaan, indien:
 - a) een in de polis met name aangewezen begunstigde in leven was,
 - b) geen met name aangewezen begunstigde in leven was, als rechthebbenden op de uitkering(en) opkwamen en in leven zijn de echtgeno(o)t(e), bloedverwanten in de rechte opgaande en neerdalende lijn of broers of zusters van de verzekerde; met dien verstande echter, dat een beroep op de bevrijdende werking van de aan Liro gedane betalingen als vermeld onder punt 10 bleef voorbehouden.
9. De verzekeringnemer respectievelijk zijn erfgenamen diende(n) bij het herstel aan Liro te verzoeken zijn rekening resp. die van hun erflater te debiteren met het bedrag van de door de maatschappij bij Liro ter zake van de afgekochte verzekering gestorte afkoopsom en daartegenover de maatschappij als crediteur voor hetzelfde bedrag te erkennen. Voorts diende(n) de verzekeringnemer resp. zijn erfgenamen, voor het geval Liro aan dit verzoek

geen gehoor gaf, zijn (hun) vordering op Liro ter zake van de bij deze firma gestorte afkoopsom over te dragen aan de maatschappij.

N.B. Het werd aan de maatschappijen zelf overgelaten of en hoe zij bij het herstel een voorziening wensten te treffen voor het geval dat zij later niet voor het volle bedrag als concurrent creditrice door Liro mochten worden erkend.

10. De door de maatschappij aan Liro betaalde bedragen (de tot 1 juli 1943 betaalde lijfrente termijnen daaronder begrepen), die voor 1 juli 1943 opeisbaar waren, hetzij doordat de einddatum van de polis was bereikt, hetzij doordat thans vaststond, dat de verzekerde voor die datum was overleden, werden niet ten tweede male uitgekeerd. Het beroep op de bevrijdende werking van deze betaling werd gehandhaafd.
11. Bij minnelijk herstel werd het beding gemaakt dat, indien alsnog een wettelijke regeling tot stand mocht komen, beide partijen binnen een jaar na inwerkingtreding daarvan herziening van het herstel konden vorderen overeenkomstig de bepalingen van de wettelijke regeling, indien en voorzover deze zulks toelieten.
12. Was een verzekering reeds geheel of gedeeltelijk hersteld met in achtneming van de regels, vastgesteld in de ledenvergadering van 21 februari 1946, dan zou dit herstel overeenkomstig deze nieuwe richtlijnen kunnen worden herzien.

Per 28 mei 1947 kwam richtlijn 11 al te vervallen.

Per 9 september 1947 kwamen de richtlijnen 2, 7, en 8 te vervallen.

Per 22 januari 1948 kwamen de richtlijnen 3, 9, 10 en 12 te vervallen.

In deze circulaire werden ook enkele kleine wijzigingen aangebracht in de gehandhaafde richtlijnen.

Vlak voordat de maatschappijen de richtlijnen gingen gebruiken als basis voor de aanbidding van minnelijk rechtsherstel waarschuwde Sanders overigens nog in een artikel in het *NW* tegen het ingaan op schikkingsvoorstellen van verzekeringsmaatschappijen. Hij had met name bezwaar tegen de clause "Indien alsnog een wettelijke regeling aangaande het herstel der geliquideerde joodse verzekeringen tot stand mocht komen, heeft ieder van beide partijen het recht herziening van het minnelijke herstel der onderhavige verzekering, overeenkomstig bedoelde wettelijke regeling te vorderen". Het moeizaam gewonnen profijt van de rechtspraak (de minnelijke regelingen werden voornamelijk aan de hand van de jurisprudentie opgesteld) zou de polishouders weer worden ontfutseld.²⁰⁷ Dat was een regeling die ongeveer overeenkwam met richtlijn 11, die per ingangsdatum alweer was vervallen. Of dat onder invloed van het artikel van Sanders is gebeurd is niet duidelijk.

Uit enkele documenten die in archieven van verzekeraars zijn aangetroffen blijkt dat het mogelijk was om in een vroeg stadium aangegane schikkingen die gezien de later ontwikkelde jurisprudentie wellicht ongunstig waren voor de rechthebbende, te herzien. Hoe vaak dit nodig was, en hoe dit in de praktijk tot stand kwam is niet duidelijk geworden. Veelal is op

²⁰⁷ *NW*, 2 mei 1947.

lijsten aangegeven dat herstel heeft plaatsgevonden, maar zijn verdere gegevens niet aanwezig. Een groot aantal joodse polissen is op grond van deze richtlijnen hersteld. Er zijn geen definitieve cijfers te geven over het aantal minnelijk herstelde verzekeringsovereenkomsten over deze periode. Kwamen verzekeraar en rechthebbende niet tot overeenstemming, dan konden beide partijen nog altijd naar de Raad voor het Rechtsherstel stappen.

Ook nadat de richtlijnen vervallen waren verklaard, in augustus 1948, was het nog steeds mogelijk polissen minnelijk te herstellen. Alleen waren de richtlijnen inmiddels zo uitgehold door de jurisprudentie van de Raad, dat ze geen nut meer hadden. De jurisprudentie zelf werd leidraad bij het minnelijk herstel.

In het archief van de toenmalige verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1870 (de huidige maatschappij Generali) zijn dozen aangetroffen met dossiers van na de oorlog herstelde en uitgekeerde joodse polissen. Het betreft uitkeringen van 1945 tot 1955. Daarna werden de afkoopsommen van de onbeërfde uitkeringen aan de Staat betaald, met de bepaling dat de bedragen zouden worden gerestitueerd, wanneer alsnog rechthebbenden zich meldden.²⁰⁸ Voor de groep uitgekeerde verzekeringen tot en met 1955 zijn er 550 uitkeringsdossiers geteld. De alsnog uitbetaalde verzekeringen in de jaren 1956 tot en met 1958 komen op 31. Bestudering van deze eerste categorie dossiers geeft de volgende informatie²⁰⁹:

In de dossiers zijn de volgende documenten aangetroffen, waaruit de verschillende wijzen van het proces van herstel gereconstrueerd kan worden (minnelijk herstel; een schikking; voorwaardelijk herstel dat definitief werd als een rechthebbenden zich alsnog meldde; herstel via de rechter):

- uitkeringsnota
- verklaring van erfrecht
- overlijdensverklaringen van het Rode Kruis of uittreksels van de Burgerlijke Stand
- correspondentie met LVVS
- polis
- overeenkomst van voorwaardelijk herstel
- benoeming bewindvoerder, meestal de BAON
- inlichtingenformulier van de BAON
- verzoekschrift bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel
- verweerschrift van de verzekeraar
- uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel
- schikking

Blijkens de uitkeringsnota's vond de uitkering plaats op grond van expiratie van de verzekering, het overlijden van de verzekerde of afkoop van de verzekering, waarbij geen herstel gewenst was (bijvoorbeeld omdat het bezwaarlijk was om de achterstallige premies te voldoen).

Uit de dossiers waarin stukken werden aangetroffen met betrekking tot procedures voor de

²⁰⁸ Voor deze regeling, het zogenoemde Veegens-akkoord, zie paragraaf 4.7.

²⁰⁹ Archief GEN, uitkeringsdozen 1945 t/m 1955.

Raad voor het Rechtsherstel bleek dat er vaak alsnog een schikking werd getroffen. Zowel de uitspraken als de schikkingen waren nadelig voor de maatschappij. Het ging hier niet om uitzonderlijke gevallen. De meeste verweerschriften vielen onder de volgende categoriën:

- de procedures duurden te lang
- het ging om redelijk grote bedragen
- de personen in kwestie verbleven in het buitenland
- er was onduidelijkheid met betrekking tot de erfgenamen
- vaststelling van de redenen van wanbetaling (economische onmacht of overmacht door onderduik of deportatie)

Hoewel dit de enige maatschappij is waar in het kader van dit onderzoek dergelijke polis-dossiers zijn aangetroffen, is in andere archiefcollecties wel materiaal aangetroffen waaruit blijkt dat de hier geschetste gang van zaken algemeen moet zijn geweest. Soms zijn met betrekking tot het herstel alleen lijsten aangetroffen waarop per polisnummer is aangetekend dat er herstel heeft plaatsgevonden en dat is uitgekeerd. Hoe dat dan precies per polis in zijn werk is gegaan kan niet meer worden vastgesteld.

Bij een beschrijving van de stand van zaken zoals die was aan het eind van 1949 door de Nederlanden van 1845 bleek dat "flink meer dan de helft" van de verzekeringen was hersteld, en dat de "gemiddelde sterfteschade bij de reeds herstelde posten aanmerkelijk hoger was dan de sterfteschade, die wij op de nog niet herstelde posten eventueel nog zouden kunnen lijden". Naar polissen met kleine kapitalen was vaak nog helemaal niet geïnformeerd, maar de grote polissen waren vrijwel alle hersteld.²¹⁰

Het is overigens duidelijk dat hier alleen de resultaten puntsgewijs beschreven zijn, en dat de frustraties, zorgen, problemen en moeiten niet zijn beschreven. Over het algemeen kan worden gezegd dat er grote terughoudendheid bij de verzekeringsmaatschappijen was. Daartegenover staat dat er bij de verzekeraars ook verschillen in houding zijn geweest. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een brief van een bewindvoerder/erfgenaam van een aantal bij verschillende maatschappijen afgesloten levensverzekeringen op het leven van zijn familieleden. Hij bedankte hierin de N.V. Levensverzekering-maatschappij "de Nederlanden" te Amsterdam²¹¹ voor de coulante afhandeling van de polis: "Ik moge U er nog op wijzen, dat indertijd een groot aantal polissen ten naam van mijn vader en andere familieleden door Lippmann Rosenthal zijn afgekocht, maar dat U de eerste maatschappij bent, die -tot nu toe- een polis hersteld hebt. Van deze coulance heb ik goede nota genomen."²¹² Het was inmiddels al wel bijna vier jaar na de bevrijding. Juist dat illustreert het pijnlijke van deze kwestie voor sommige rechthebbenden. Niet alleen hadden zij soms grote weerstanden te overwinnen; soms kon het jaren duren eer

²¹⁰ Brief De Nederlanden van 1845 aan mr. J.E. Bloemers, 4-1-1950. Archief NN.

²¹¹ Hoewel de volledige naam niet is vermeld, gaat het waarschijnlijk om 'de Nederlanden van 1870', die te Amsterdam was gevestigd.

²¹² Brief. M.J. aan N.V. Levensverzekering-Maatschappij "De Nederlanden", 9-3-1949. Archief Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims.

het rechtsherstel effectief werd. Hoewel dit geval geen uitzondering zal zijn geweest, is echter ook duidelijk geworden, onder meer uit de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak, dat al vanaf 1946 uitkeringen zijn gedaan.

Het herstel dat door middel van procedures voor de Raad of minnelijk via de richtlijnen tot stand kwam, betrof polissen waarvoor een rechthebbende zich had gemeld: de verzekeringnemer zelf, de begunstigde of erfgenamen. Er bleef nog een belangrijke categorie joodse verzekeringspolissen over: die polissen, die door niemand werden opgeëist. Het kwam voor dat rechthebbenden zich pas laat meldden, maar vaak had geen enkel naast familielid de vervolging overleefd, waardoor geen direct betrokkenen voor de polis konden opkomen. In de paragrafen 4.6 en 4.7 wordt ingegaan op de problematiek rond de onbeërfde verzekeringsovereenkomsten.

4.4 De LVVS-boedel en de verzekeringsmaatschappijen

Toen eenmaal de procedures voor de Raad van het Rechtsherstel steeds meer duidelijkheid verschafte over de wijze waarop het herstel van de joodse oorlogspolissen geregeld moest worden, werd minnelijk herstel onafwendbaar voor de maatschappijen. Een van de kernproblemen dat herstel buiten de rechter om langdurig in de weg heeft gestaan was de onzekerheid over de vraag of de maatschappijen de onverschuldigd betaalde afkoopsommen terug zouden ontvangen uit de boedel van Liro. Hiervoor waren de maatschappijen afhankelijk van LVVS.

4.4.1 De Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS)

De roofofbank Lippmann Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro) kreeg na de bevrijding de naam Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS). Bij de bevrijding werden de bij Liro werkzame Duitsers en NSB-ers ontslagen/gearresteerd en op 25 mei 1945 werden Th.P.J. Masthoff en J.D.J. Roos door de president-directeur van De Nederlandsche Bank, L.J.A. Trip, gevraagd het beheer van Liro op zich te nemen. Per 1 september 1947 werd Masthoff op diens verzoek van zijn functie ontheven (hij bleef tot 1958 adviseur) en werd J.P. Barth als beheerder-vereffenaar aangesteld. In mei 1948 werd een derde beheerder-vereffenaar, notaris E. Spier, benoemd. Tot de liquidatie van LVVS in 1958 bleven de beheerders in functie. De eerste taakstelling was het opstellen van een balans per 25 mei 1945 en een inventarisatie van de aanwezige vermogensbestanddelen. Voorts is gedurende bijna vier jaar door tientallen mensen gewerkt aan de reconstructie van het Sammelkonto van Liro. In totaal werden ongeveer 375.000 reconstructienota's gemaakt en geboekt.²¹³

In deze chaotische administratie bevonden zich naast informatie over onder meer geroofde effecten, sieraden en banksaldi, ook gegevens over de joodse polissen die tijdens de bezetting waren geroofd.

Een deel van de taak van de beheerders van LVVS was de zorg voor de restitutie aan de

²¹³ Zie Eindverslag LVVS, p. 7-11.

rechthebbenden van de gelden die in het kader van de verordeningen 58/1942 en 54/1943 bij Liro terecht waren gekomen. Zoals hiervoor al is besproken, verkeerden de verzekeraars lange tijd in de veronderstelling dat er weinig van de afgedragen gelden terug te halen zou zijn bij de voormalige roofofbank. Zo vroeg een van de leden van de commissie tijdens een bespreking met de beheerders van LVVS begin maart 1947 aan een van de beheerders, Masthoff, of er al enig inzicht was in het percentage dat uit Liro zou komen. Masthoff antwoordde dat als hij een gok zou wagen, hij 10% zou bieden.²¹⁴ Pas geleidelijk aan werd in de jaren na de bevrijding duidelijk dat LVVS voor een deel zou kunnen voldoen aan zijn verplichtingen aan de crediteuren, die zich inmiddels in grote getale hadden gemeld.

In het eerste bericht aan crediteuren, 15 maart 1946, werd de eerste mogelijkheid van een uitkering bekend gemaakt. Dit was een in overleg met het NBI getroffen voorschotregeling, die erop neerkwam dat rekeninghouders die niet meer dan in totaal fl. 1000,- te vorderen hadden een voorschot konden krijgen ter hoogte van de vordering. Wie meer dan dat bedrag te vorderen had, kon een voorschot krijgen van ten hoogste fl. 1000,-. Deze voorschotten zouden te zijner tijd worden verrekend met de uitkering die de rechthebbenden uiteindelijk zou blijken toe te komen. De Minister van Financiën nam de garantie op zich van een eventueel uit deze regeling voortvloeiend nadeel voor LVVS; een reële basis voor de betaling van de voorschotten was er immers nog niet, zolang het Sammelkonto niet was gereconstrueerd en de rekeningen nog niet waren geverifieerd.²¹⁵

Onder de ongeveer 11.300 rechthebbenden (of hun bewindvoerders) die onder deze regeling in de jaren 1946-1948 een voorschot ontvingen, bevond zich een onbekend aantal rechthebbenden van joodse polissen. De verzekeringsmaatschappijen kwamen niet voor uitkering in aanmerking. Het gevecht om het rechtsherstel en de creditering was nog in volle gang.

4.4.2 Het probleem van de creditering

Al in de vroege besprekingen tussen de Bedrijfsgroep, de Verzekeringskamer en de overheid waren de tijdens de bezetting aan Liro afgedragen gelden een belangrijk punt van aandacht. Wanneer volledig herstel zou plaatsvinden, moesten de verzekeringsmaatschappijen in vele gevallen de verzekerde waarde uitkeren. Zij hadden de afkoopwaarde, dat wil zeggen de toenmalige in de polis opgebouwde waarde, al aan Liro betaald en dat geld wilden de maatschappijen terug hebben. Het probleem was echter dat men in de veronderstelling verkeerde dat de boedel van Liro als verloren moest worden beschouwd. Pas in 1948 en 1949 bleek dat de waarde van de boedel veel hoger was dan verwacht. Voorlopig wensten de maatschappijen echter dat op de een of andere wijze een garantie van de Staat voor het aan Liro betaalde bedrag zou worden overeengekomen, wanneer rechtsherstel volledig zou plaats vinden. In paragraaf 4.2 is beschreven hoe de maatschappijen en de Staat tevergeefs hierover hebben onderhandeld.

Intussen werd door de Afdeling Rechtspraak bepaald dat de maatschappijen de polissen moesten

²¹⁴ Brief aan de leden van de Cie. Joodse Verzekeringen, 4-3-1947. Archief NN.

²¹⁵ Eindverslag LVVS, p. 17.

herstellen en dus in veel gevallen moesten betalen. De maatschappijen vroegen erkenning van hun vordering op de afkoopsom van LVVS. Eind 1946 werd die erkenning voor het eerst in een arrest van de Afdeling Rechtspraak opgenomen. De Afdeling Rechtspraak beschouwde het door de maatschappij als afkoopsom gestorte bedrag als een onverschuldigd betaald bedrag, op welke terugvordering uitsluitend de maatschappij recht had.²¹⁶ In de praktijk hield dit in dat de recht-hebbende van de verzekeringsuitkering, die een vordering voor dit afkoopbedrag bij LVVS had, zijn recht als crediteur voor dat bedrag diende over te dragen aan de verzekeringsmaatschappij, die over ging tot herstel van de verzekering. De rechthebbende tekende een cessie-akte en de verzekeraar verplichtte zich tot herstel van de verzekeringsovereenkomst.

De beheerders van LVVS waren echter voorlopig een andere mening toegedaan. Zij betwistten de maatschappijen een eigen recht als crediteur wanneer de betaling aan Liro als onverschuldigd werd aangemerkt. De debitering van het bedrag van de afkoopsom van de rekening van de polishouders (de consequentie van de creditering van de maatschappij) werd afhankelijk gesteld van het saldo van de polishouder bij LVVS. In bezettingstijd had Liro immers overboekingen gedaan van de joodse rekeningen, onder meer voor belastingen, levensonderhoud, of overboekingen ten gunste van kinderen (van gemengd-gehuwden). Zij berichtten aan de Bedrijfsgroep dat wel aantekening zou worden gemaakt van de cessie van de afkoopsom aan de maatschappij, maar dat pas bij vaststelling van de definitieve vordering zou worden besloten of de rekening van de polishouder werkelijk kon worden gedebiteerd voor het bedrag van de afkoopsom, afhankelijk van het saldo op de desbetreffende LVVS-rekening. Bovendien was er nog het probleem dat er voor sommige rekeningen verschillende cessies konden zijn genoteerd. Er zou dan een besluit moeten komen of de ene cessie boven de andere ging, of dat er een pond-ponds-gewijze vermindering van alle cessies zou moeten plaatsvinden.²¹⁷

In december 1947 werd het standpunt van LVVS in een exposé verwoord: de gedragslijn van LVVS was onder invloed van de jurisprudentie inmiddels zo veranderd, dat bij minnelijk herstel op verzoek van de joodse verzekerde en van de betrokken maatschappij het bedrag van de gestorte afkoopsom werd geschrapt bij de verzekerde en bijgeschreven op de rekening van de betrokken maatschappij. Wanneer na eerdere uitspraken of minnelijk herstel reeds een cessie-acte was getekend, werd deze handelwijze ook gevolgd.²¹⁸ De creditering van de maatschappij was dus nog steeds afhankelijk van de medewerking van de rekeninghouder bij Liro (of diens bewindvoerder).

Dit terughoudende standpunt werd eind 1949 nog steeds gehuldigd, gezien de weigering van de LVVS de Levensverzekering-maatschappij Ziekenzorg NV te erkennen als concurrent-creditrice. LVVS weigerde dit aan te tekenen op het toegezonden herstelcontract dat was opgemaakt in het kader van voorlopig rechtsherstel via de BAON.²¹⁹ De reden was dat door

²¹⁶ Zie paragraaf 4.3.

²¹⁷ Brief LVVS aan BGL, 9-5-1947. Archief Verbond.

²¹⁸ Brief met exposé, van LVVS aan BGL, resp. 5 en 6-12-1947. Archief NN.

²¹⁹ Zie voor de functie van de Stichting BAON paragraaf 4.6.

herstel een debetsaldo zou ontstaan vanwege het verstrekken van een voorschot aan de bewindvoerder. De maatschappij zou pas als concurrent-creditrice worden genoteerd wanneer het debetsaldo was aangezuiverd.²²⁰

Er rezen dus regelmatig problemen tussen LVVS en de maatschappijen inzake hun erkenning als crediteur van LVVS. De Eerste Nederlandsche liet het tweemaal tot een procedure komen om de erkenning van de maatschappijen ondubbelzinnig vast te laten leggen in de jurisprudentie. LVVS liet echter aan de advocaat van de Eerste Nederlandsche weten de voor de maatschappijen gunstige uitspraken niet te zullen gebruiken als richtsnoer "voor in de toekomst voorkomende gevallen van soortgelijken aard en wel omdat de motivering van de beslissing ons allerminst bevredigt en speciaal de overweging, dat afschrijven op de rekening van den verzekeringnemer slechts herstel is van een foutieve overboeking, ons niet houdbaar overkomt en tot nog niet geheel overzienbare consequenties zou kunnen leiden, welke voor ons onaanvaardbaar zijn."²²¹

In 1949 was de stand zo, dat de 'Beheerscommissie' die zich namens het NBI bezig hield met het toezicht op de beheerders van LVVS, zich niet in alle gevallen wilde neerleggen bij de vaste jurisprudentie.²²²

De hier geschetste problemen golden de categorie polissen, waarvan de consequenties van de creditering door LVVS niet te overzien waren, hetgeen als een probleem werd beschouwd. In veel andere gevallen was de creditering wel vastgelegd.

Overigens lijkt het erop dat niet iedere verzekeringsmaatschappij gebruik maakte van de gelegenheid om zich te laten crediteren bij LVVS. Er zouden twee verzekeraars zijn (onbekend welke) die dat nalieten. Hun beweegredenen in dezen zijn niet duidelijk geworden.²²³

4.4.3 De overeenkomst tussen LVVS en de verzekeringsmaatschappijen (december 1950)

Om de laatste problemen met betrekking tot de creditering van de maatschappijen uit de weg te ruimen werd in het najaar van 1950 overleg gevoerd tussen de Bedrijfsgroep en LVVS. Zo kwamen beide partijen tot een overeenkomst die in december 1950 van kracht werd.

Het ging, zoals steeds, om de erkenning van de maatschappijen als schuldeisers van LVVS voor de bedragen die zij in bezettingstijd als afkoopsommen aan Liro hadden betaald, voor zover zij nog niet als crediteur waren erkend. Op 31 december 1950 zou de termijn voor het vragen van rechtsherstel sluiten. De bedoeling van de regeling was te voorkomen dat voor de sluitingsdatum nog afzonderlijke verzoekschriften door de maatschappijen ingediend zouden worden voor de bedragen waarvoor zij nog niet als crediteur waren erkend.²²⁴

De overeenkomst werd getekend door enerzijds de heren Roos, Barth en Spier, beheerders van

²²⁰ Zie brief Ziekenzorg aan BGL, 16-12-1949 en correspondentie naar aanleiding van deze kwestie. Archief NN.

²²¹ Brief Eerste Nederlandsche aan de Cie. Joodse Verzekeringen, 3-8-1949 en correspondentie over deze zaak. Archief NN.

²²² Notulen vergadering Cie. Joodse Verzekeringen, 12-10-1949. Archief NN.

²²³ Notitie 15-7-1954. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964). inv.nr. 540.

²²⁴ Circ. BGL 30-11-1950.

LVVS en als zodanig door het NBI geautoriseerd en anderzijds M. Niemeijer en J.W. Vorster²²⁵, gemachtigden van 56 met name genoemde levensverzekeringsmaatschappijen.

Met betrekking tot de betalingen door de maatschappijen in bezettingstijd aan Liro werd overeengekomen dat zij - voorzover de maatschappijen niet gekwetten waren ingevolge artikel 33 van het Besluit E 100 - op grond van de jurisprudentie van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel geacht werden onverschuldigd te zijn geschied.

De beheerders van LVVS erkenden de maatschappijen als schuldeisers voor het aan Liro betaalde bedrag, behoudens een aantal in de overeenkomst genoemde uitzonderingen, en op voorwaarde dat LVVS werd gevrijwaard voor schade voortvloeiend uit mogelijke aanspraken van derden op aan Liro betaalde bedragen, waarvoor de maatschappij al erkend was.

De bepalingen waren de volgende:

- Wanneer een tot de overeenkomst toegetreden maatschappij daarom verzocht, erkende LVVS haar als schuldeiseres voor de bedragen die zij gedurende de bezetting aan Liro had betaald, met uitzondering van:
 - a. de bedragen waarvoor de maatschappij ingevolge art. 33 van E 100 was gekwetten;
 - b. de bedragen die Liro als afkoopsom van de maatschappijen had ontvangen en nog tijdens de bezetting aan de verzekerde en/of begunstigde ten goede had doen komen of had doorbetaald. (Wanneer de doorbetaling slechts voor een gedeelte was geweest, gold deze uitzondering voor dat gedeelte.)
- Bovenstaande uitzondering (b) gold niet voor aan Liro betaalde 'afkoopsommen' voor verzekeringen die niet voor afkoop vatbaar waren.
- De beheerders zouden de maatschappijen direct verwittigen wanneer een nieuwe aanspraak op erkenning als crediteur werd gemaakt door een verzekeringnemer of begunstigde. Wanneer de verzekering niet werd hersteld en deze vatbaar was voor afkoop, aanvaarde de maatschappij dat zij voor het door haar betaalde afkoopbedrag alsnog in de boeken van LVVS werd gedebiteerd, ofwel zij verbond zich een eventueel van LVVS ontvangen bedrag te restitueren aan LVVS.

In alle andere gevallen weigerden de beheerders de erkenning van de aanspraak van de verzekeringnemer. Zou deze weigering in rechte worden aangevochten, dan zouden de beheerders en de betrokken maatschappij gezamenlijk (op kosten van de maatschappij) verweer voeren. Wanneer bij rechterlijke uitspraak zou worden vastgesteld dat LVVS ten onrechte de maatschappij als schuldeiseres had erkend en de vordering van de verzekeringnemer werd toegewezen, zou de maatschappij alsnog voor dat bedrag worden gedebiteerd of zij zou het inmiddels ontvangen bedrag restitueren aan LVVS.
- De verzekeringsmaatschappijen hielden het recht alsnog rechtsherstel te vragen wanneer zij dat nodig achtten.

225

Respectievelijk directeur van de Nationale en secretaris van de Bedrijfsgroep Levensverzekering.

4.4.4 De afwikkeling

De creditering van de maatschappijen betrof die eerste jaren papieren overboekingen, daar aan betalingen slechts een voorschot van maximaal fl. 1000,- aan rechthebbenden was uitgekeerd. Op dit voorschot na, kwamen feitelijke betalingen pas medio 1950 op gang - aanvankelijk ook weer in de vorm van een voorschot.

Daaraan was echter een problematisch half jaar voorafgegaan. De beheerders van LVVS deden in januari 1950 hun 'aanbod aan crediteuren', dat de verzekeringsmaatschappijen na ampele overwegingen aanvaardden. Het aanbod werd echter door de Haagse Kamer van de Afdeling Rechtspraak op 30 maart 1950 vernietigd. LVVS was genoodzaakt het plan voor de afwikkeling van de liquidatie van LVVS te herzien.²²⁶ Dit kostte tijd, gezien de problemen rond de verificatie van de ingediende schuldvorderingen. Anderzijds wenste de Afdeling Rechtspraak dat de crediteuren zo spoedig mogelijk duidelijkheid kregen over de uitkering van LVVS. Het NBI bepaalde dat aan crediteuren van LVVS een voorschot zou worden verstrekt, wanneer zij daartoe een verzoek indienden. Het voorschot zou 40% bedragen van de nog niet geverifieerde creditsaldi in de boeken van LVVS. Een van de bepalingen was dat eerst aan nog aanwezige oorspronkelijke rekeninghouders, hun weduwen en weduwnaren en bloedverwanten in rechte lijn een voorschot zou worden verleend, en daarna aan overige crediteuren in een bepaalde vastgestelde volgorde.²²⁷

Dit hield in dat de rechthebbenden die bij LVVS gecrediteerd waren voor de verschuldigd aan Liro betaalde uitkeringen (verschenen lijfrente-termijnen, uitbetalingen wegens expiratie) vóór de inwerkingtreding van de afkoopverordening 54/1943 een voorschot van 40% kregen (onder aftrek van het eventueel eerder betaalde voorschot). Ook verzekeringsmaatschappijen kregen 40% uitbetaald van hun creditsaldo, blijkens correspondentie en LVVS-rekeningoverzichten van de maatschappijen, die in de verzekeringsarchieven zijn aangetroffen.

De levensverzekeringsmaatschappij De Olveh van 1879 overwoog nog een procedure tegen LVVS of de Staat te beginnen terzake van de niet nagekomen verplichtingen uit het tijdig door deze maatschappij aanvaarde, maar inmiddels door de Afdeling Rechtspraak vernietigde aanbod van 12 januari 1950.²²⁸ Toch ging de Olveh kennelijk akkoord met de latere voorschotregeling, gezien het feit dat LVVS in augustus bericht gaf van storting van het voorschot van 40% van het bij LVVS genoteerde creditsaldo. Ook latere opgaven van betalingen zijn aangetroffen.²²⁹

Voordat de crediteuren van LVVS konden worden betaald, dienden hun vorderingen te worden geverifieerd. Dat hield in dat eerst nagegaan diende te worden of het noodzakelijk was correcties in de overzichten van hun vorderingen op LVVS aan te brengen. Dat gebeurde aan

²²⁶ Zie voor de gebeurtenissen rond dit aanbod hoofdstuk 17 van het deelrapport Effecten.

²²⁷ Volgens de beschikkingen (ML '276 Da en ML '276 Db) van het NBI onder dagtekening van 28-6-1950 en gepubliceerd in *Staatscourant* No. 125, 30-6-1950. Zie LVVS, "Bericht aan crediteuren", 4-7-1950.

²²⁸ Brief Olveh aan Incasso-bank, 19-7-1950. Archief AEGON, 222.111.

²²⁹ Diverse berichten van de Voorschotafdeling van LVVS met overzicht van saldo van de (niet-geverifieerde) rekening en eventueel eerder verstrekt voorschot. Archief AEGON, 222.111.

de hand van de officieel vastgestelde verificatiemaatstaven.²³⁰ Omdat het in veel gevallen lang duurde eer de vorderingen waren geverifieerd, besloot men per 2 oktober 1952 over te gaan tot de betaling van een volgende voorschotbetaling aan crediteuren wier rekening nog niet was geverifieerd, die werd bepaald op 60%.²³¹ Dit voorschot werd niet betaald als aanvulling op de vorige van 40%, maar alleen crediteuren die geen eerder voorschot hadden ontvangen kwamen hiervoor in aanmerking.

Ondertussen was LVVS echter begonnen de definitieve, reeds geverifieerde vorderingen uit te keren. Op 28 juni 1951 was bekendgemaakt dat de eerste uitkering op een geverifieerde vordering na correcties volgens de vastgestelde verificatiemaatstaven zou plaatsvinden, en wel ter hoogte van 55% van de vordering. Op 2 oktober 1952 volgde de bekendmaking van een uitkering van 20% (aanvullend op de eerste 55% tot 75%) of 75% voor die crediteuren die geen uitkering van 55% hadden ontvangen. Tenslotte was er per 19 juni 1956 een slotuitkering bepaald, aanvullend tot 90% van alle, inmiddels geverifieerde en erkende, vorderingen.²³²

In het Eindverslag van LVVS is beschreven welke procedures werden gevolgd bij de verificatie van de vorderingen van de crediteuren en bij de uitkering zelf. In de archieven van verzekeraars is aan de hand van documenten te volgen hoe de uitkeringen door de jaren heen in hun werk gingen. Er zijn zowel rekeningoverzichten gevonden en stukken die met de betaling te maken hebben, als staten waarin de uitkeringen, de ramingen van reserves en ramingen van de door de maatschappijen te lijden schade zijn bijgehouden.

Tot 1950 werden ongeveer 12.000 minnelijke regelingen tussen de maatschappijen en rechthebbenden (of de bewindvoerders als de BAON) verwerkt waarbij LVVS het bedrag van de afkoopsom uit de rekening van de persoon, die ervoor was gecrediteerd, schrapte en boekte ten gunste van de rekening van de maatschappij. Op grond van de overeenkomst van december 1950 tussen de maatschappijen en LVVS werden nog eens 1.100 afkoopsommen afgehandeld. Uiteindelijk werd aan de verzekeringsmaatschappijen 90% van ruim fl. 21.000.000 mln. door LVVS gerestitueerd.²³³ Dat was het totale bedrag aan vorderingen.

²³⁰ 'Bericht aan Crediteuren' van LVVS: De maatstaven voor verificatie der verzekeringen; 28-6-1951. Diverse verzekeringsarchieven. Zie ook: *Onderzoeksgids*, p. 66 voor een samenvatting van de belangrijkste maatstaven.

²³¹ Per 2 oktober 1952 was vast komen te staan dat de waarde van de boedel van LVVS met tientallen miljoenen guldens was toegenomen als gevolg van de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak (1 juli 1952) inzake het Duitse schatkistpapier. Zie dienaangaande hoofdstuk 18 van het deelrapport Effecten.

²³² Zie Eindverslag LVVS, p. 35-36, 40, 45-46, 49 e.v.

²³³ Eindverslag LVVS, p. 21.

4.5 Problemen bij het opmaken van akten van overlijden

Bij het herstel van de verzekeringen, waarvan de verzekeringnemer en of de verzekerde in de oorlog was overleden - en dat was in het merendeel van de gevallen zo - ontstonden problemen met de vaststelling van het overlijden. Van duizenden vermisten stond het overlijden niet officieel vast. Dit gaf behalve grote onzekerheid bij nabestaanden, moeilijkheden op het gebied van familie- en erfrecht. Bij het herstel van de verzekeringen diende in de eerste plaats officieel vast te staan of de polishouder c.q. de verzekerde was overleden, en ten tweede diende de overlijdensdatum vastgesteld te worden.

In verband met het erfrecht was het van doorslaggevend belang de sterfdata van de betrokkenen te weten. Was de begunstigde eerder overleden dan de erflater, dan viel de erfenis aan de erfgenamen van de erflater. Overleed de erflater eerder dan de begunstigde, dan erfden de erfgenamen van de begunstigde. Wanneer echtgenoot en echtgenote beiden waren overleden, waren de erfgenamen van de echtgenote rechthebbenden in geval de man eerder was overleden dan zijn vrouw, en vice versa. Wanneer de echtelieden op dezelfde dag waren overleden, ging de erfenis naar beider erfgenamen.

Een ander probleem was, dat zonder officieel vastgesteld overlijden (dus door inschrijving in de overlijdensregisters van de Burgerlijke Stand), weduwen- en wezenpensioenen formeel niet konden worden toegekend. Voorts ging de verjaringstermijn van een polis volgens de polisvoorwaarden pas in op het moment dat het overlijden van de verzekerde in de registers van de Burgerlijke Stand was ingeschreven. De verjaringstermijn was in de regel vijf jaar.

Zoals reeds in het Eerste Rapport²³⁴ is beschreven, was het voor de oorlog gebruikelijk een akte van overlijden, opgemaakt door de ambtenaar Burgerlijke Stand van de plaats waar de persoon was overleden, te overleggen voor alle rechtshandelingen met betrekking tot de overledene. Wanneer iemand in het buitenland was overleden, werd de akte opgemaakt door consulaire ambtenaren. Na de bevrijding ontstond de praktijk dat bij sterfgevallen in het buitenland ook ambtenaren van de Burgerlijke Stand van de laatste Nederlandse woonplaats akten opmaakten, doch deze praktijk was formeel gezien strijdig met de wet.

De regering bereidde een wetsontwerp voor om de problemen rond de overlijdensakten van met name in het buitenland vermiste personen tot een oplossing te brengen. De Wet houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten (J 227) trad in werking op 2 juni 1949. De wet hield in dat door of vanwege de Minister van Justitie (in de praktijk een ambtelijke commissie die daarvoor in het leven was geroepen) bij de ambtenaar van de Burgerlijke Stand aangifte kon worden gedaan van het overlijden van de vermiste. Vermist was iedereen die op enig tijdstip tussen 9 mei 1940 en 1 juni 1945 in Nederland een woonplaats had, maar van wie sedert die datum niets meer was vernomen en van wie men kon aannemen dat hij was overleden. Namens de minister werd in de laatst bekende woonplaats van de vermiste aangifte van overlijden gedaan. Gelijktijdig werd daarvan melding gemaakt in de *Staatscourant*. Wanneer na een periode van drie maanden geen bezwaar was gemaakt, werd de akte van

²³⁴ Eerste Rapport, deelrapport Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren.

overlijden opgemaakt en ingeschreven in de overlijdensregisters van de Burgerlijke Stand. Van 1949 tot in 1951 werden vrijwel wekelijks namen van vermisten, van wie aangifte van overlijden was gedaan, in de *Staatscourant* gepubliceerd. Daarna gebeurde het jarenlang nog incidenteel. Wanneer het overlijden door getuigen reeds was bewezen, diende toch schriftelijk aangifte te worden gedaan van het overlijden en op deze wijze een overlijdensakte te worden opgemaakt.²³⁵

Tot halverwege 1949 heeft men op andere manieren bewijzen van overlijden moeten overleggen. Daarbij speelde het Informatiebureau van het Rode Kruis een belangrijke rol. Het Rode Kruis kon de vermoedelijke overlijdensdatum van mensen wier namen op bepaalde deportatielijsten stonden reconstrueren aan de hand van getuigenverklaringen van overlevenden, gegevens van de deportatietransporten uit Westerbork en informatie over de gang van zaken in de verschillende concentratiekampen. Zo kon van veel vermisten de vermoedelijke overlijdensdatum worden vastgesteld.²³⁶ Veelal namen de verzekeraars vóór de totstandkoming van de wet van 2 juni 1949 genoegen met Rode Kruis-verklaringen van het overlijden van de vermiste. Zij volgden hierin de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.²³⁷

Soms nam de Afdeling Rechtspraak het overlijden als vaststaand aan op grond van getuigenverklaringen.²³⁸ Ook achtte de Afdeling Rechtspraak in bepaalde gevallen informatie van het Rode Kruis als bewijs van overlijden genoegzaam geleverd. Zo werd op 29 april 1947 vonnis gewezen door de Enkelvoudige Kamer te Den Haag van de Afdeling Rechtspraak inzake twee weduwen contra de verzekeringsmaatschappij Amstleven. Tegen een van deze weduwen, Poolde Jong, spande Amstleven op 30 juni 1947 een kort geding aan, waarbij onder meer bezwaar werd gemaakt tegen het feit dat de herstelrechter "bij zijne uitspraak het overlijden van de verzekeringnemer Philip Pool ten onrechte genoegzaam bewezen heeft geacht door een brief van het Nederlandse Roode Kruis, Afwikkelingsbureau Concentratiekampen, waarin verklaard werd dat Philip Pool in Juli 1943 in het concentratiekamp Sobibor overleed."

De president van de Arrondissementsrechtbank oordeelde echter dat de Afdeling Rechtspraak bevoegd was genoemde brief als bewijsmiddel voor het overlijden van Pool te accepteren, te meer daar gedaagde nog een rapport over vernietigingskamp Sobibor overlegde, waaruit bleek dat een uitgebreid onderzoek was ingesteld naar het lot van de joden die naar dat kamp waren gedeporteerd, en waaruit bleek dat van de 34.313 personen er slechts 19, waaronder drie mannen, waren teruggekeerd.²³⁹

²³⁵ Zie *Onderzoeksgids*, p. 190-193.

²³⁶ G.Aalders, *Bij verordening* p. 39-40.

²³⁷ Brief Alg. Friesche Levenverzekering-Maatschappij aan de BGL, 20-10-1949. Archief NN; Brief Eerste Nederlandsche aan Commissie voor Joodse aangelegenheden van de BGL, 28-5-1949. Archief Verbond, S96/17.

²³⁸ Uitspraak Enkelv. K. te Den Haag, 20-2-1947: Presser contra Ziekenzorg en de Nationale.

²³⁹ Uitspraak opgenomen in circulaire van de BGL, 29-7-1947. Archief Verbond. Vgl. de discussie over deze kwestie tussen de onderdirecteur van Amstleven en de advocaat van de weduwe Pool, H. Sanders in het Nederlands Juristenblad (1947), p. 451-462 en 532-535.

Bij het aangaan van overeenkomsten van minnelijk rechtsherstel in het kader van het Agreement tussen de Stichting BAON en de levensverzekeraars²⁴⁰ namen blijkens het jaarverslag van de afdeling Polisherstel over het jaar 1949 sommige maatschappijen ten behoeve van definitief herstel (en uitkering) alleen genoeg met zogenoemde Sobibor-verklaringen, andere maatschappijen keerden uit op grond van andere verklaringen. Weer andere keerden uitsluitend uit na overlegging van officiële overlijdensbewijzen. Op voorlopige verklaringen keerde vrijwel geen enkele maatschappij uit.²⁴¹

Na de inwerkingtreding van de wet van 2 juni 1949 namen de verzekeringsmaatschappijen geen genoeg meer met een Rode Kruis-verklaring als bewijs van overlijden, maar eisten zij een officiële akte van overlijden, opgemaakt door de Burgerlijke Stand. Nu er een wet was, zou geen enkele rechter een Rode Kruis-verklaring voldoende bewijs van overlijden achten, en in de verzekeringsvoorwaarden was vrijwel altijd opgenomen dat het aan de belanghebbenden was het overlijden aan te tonen door middel van een akte van overlijden, afgegeven door de Burgerlijke Stand.²⁴² De Bedrijfsgroep Levensverzekering adviseerde de leden in het vervolg slechts tot uitkering over te gaan indien het overlijden van de verzekerde bleek uit een uittreksel uit de registers der Burgerlijke Stand, tenzij bijzondere omstandigheden afwijking van deze regel wenselijk maakte.²⁴³

Zoals uit het bovenstaande al blijkt hing met de grote aantal overlijdensgevallen een ander probleem samen, namelijk de opsporing van de erfgenamen. De vaststelling van het verloop van de vererving hing nauw samen met de vaststelling van de overlijdensdata. Ten behoeve van verervingsonderzoek werd de Stichting Centraal Bureau van Onderzoek inzake de Vererving van Nalatenschappen van Vermiste Personen opgericht, maar ook een instelling als het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis vervulde een belangrijke rol in het onderzoek naar erfgenamen. Op de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON verzamelde een speciale Rode Kruis-afdeling gegevens over transportdata en het al dan niet in leven zijn van duizenden personen, waarvan men bij het opstellen van verklaringen van erfrecht gebruik heeft kunnen maken. Ook werd in 1949 een erfgenamen-kartotheek opgezet, waarin alle namen die in de dossiers van de BAON voorkwamen werden verwerkt, waarbij zoveel mogelijk de familiesamenstelling werd opgenomen. De namen die in de *Staatscourant* werden gepubliceerd, werden ook in deze kartotheek verwerkt.²⁴⁴

²⁴⁰ Zie hiervoor paragraaf 4.6.

²⁴¹ Stichting BAON: Jaarverslag en concept-balans van de afdeling Polisherstel over het jaar 1949. ARA, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁴² Brief Eerste Nederlandsche aan Commissie voor Joodse aangelegenheden van de BGL, 28-5-1949, en brief Alg. Friesche aan BGL, 20-10-1949. Archief Verbond, S96/17.

²⁴³ Brief De Centrale aan de Stichting BAON, 27-6-1949 en volgende correspondentie, 20 en 23-1-1950. IISG, Archief Centrale, inv.nr. 1458.

²⁴⁴ Jaarverslag en concept-balans van de Afdeling Polisherstel over het jaar 1949. Stichting BAON; ARA, 2.09.49, doss. 445.

Het erfgenamenonderzoek was omvangrijk en daardoor tijdrovend en kostbaar. In de praktijk kwam het erop neer dat het soms jaren kon duren voor er duidelijkheid was over de vererving. Hierdoor kon het ook zeer lang duren voor een uitkering tot stand kwam.

De verzekeringsmaatschappijen eisten voor de uitkering van een verzekering niet alleen een bewijs van overlijden (na de totstandkoming van de wet J 227 een overlijdensakte) maar ook een verklaring van erfrecht van de rechthebbenden. Het was gebruikelijk dat een notaris zorgde voor de benodigde stukken. Het was dus zo dat een verzekeraar pas uitkeerde, wanneer de notaris een verklaring van erfrecht kon overleggen. De verzekeraar moest immers zeker zijn dat hij gekweten was voor de uitkering, en dat niet een andere, tot dan toe onbekende rechthebbende aanspraak op de uitkering zou doen gelden. Dit gold overigens eveneens voor uitkeringen die de maatschappijen aan de Stichting BAON betaalden in het kader van definitief herstel van de verzekeringspolissen waarvoor eerder geen rechthebbenden waren opgekomen, en die aan rechthebbenden werden doorbetaald.²⁴⁵ Daarnaast dienden de verzekeraars die restitutie van de Veegens-gelden²⁴⁶ opeisten, omdat inmiddels rechthebbenden zich hadden gemeld voor de polissen die als onbeërfde polissen aan de Staat waren betaald, een erfrechtverklaring aan de Dienst der Domeinen toe te zenden.²⁴⁷

Pogingen van de verzekeraars om het erfrecht te beperken, hebben - zoals hiervoor werd vermeld - tot niets geleid. In enkele processen hebben verzekeraars nog getracht de vererving naar buitenlanders of een verre graad te beperken. De Afdeling Rechtspraak oordeelde in deze materie ten gunste van de erfgenamen.²⁴⁸

²⁴⁵ Voor de activiteiten van de Stichting BAON zie paragraaf 4.6.

²⁴⁶ Zie bijvoorbeeld de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak te Den Haag op respectievelijk 4-6-1947 en 27-10-1948.

²⁴⁷ Voor de betalingen aan de Staat zie hoofdstuk 4.7.

²⁴⁸ Vgl. de uitspraken van Enkelv. Kamer te Den Haag, H.B. Mosberg contra Amstleven, 4-6-1947 en de Meerv. Kamer te Den Haag, BAON contra Amstleven, 27-10-1948.

4.6 Voorwaardelijk rechtsherstel van verzekeringsovereenkomsten van afwezigen (1948)²⁴⁹

4.6.1 De Stichting BAON en de bewindvoering van onbeheerde nalatenschappen

Het rechtsherstel dat via de Afdeling Rechtspraak en via de richtlijnen van de verzekeraars tot stand kwam, betrof polissen waarvoor zich rechthebbenden hadden gemeld. Omdat de verjaringstermijn van een groot aantal polissen in 1948 zou verstrijken²⁵⁰, werd de vraag rijpend wat te doen met de polissen waarvan noch de polishouder of de begunstigde, noch de erfgenamen zich gemeld hadden. Het ging er om dat een regeling tot stand kwam waardoor polissen in de onbeheerde nalatenschappen van 'afwezigen' hersteld konden worden. Voor veel van dergelijke nalatenschappen waren al bewindvoerders benoemd. In het hele land hield een aantal stichtingen - in samenwerking met het Nederlands Beheersinstituut (NBI) - zich met de bewindvoering van dergelijke verweesde nalatenschappen bezig. De belangrijkste was de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON) te Amsterdam, die op 29 juni 1945 al was opgericht.²⁵¹

Op 3 november 1947 benoemde het NBI de Stichting BAON tot bewindvoerder (resp. medebewindvoerder of beheerder/medebeheerder) van alle afwezigen en vijandelijke onderdanen, wier namen voorkwamen in de polisadministratie van LVVS.²⁵² Omdat de omvang en de aard van de werkzaamheden groot was, riep de Stichting een aparte afdeling in het leven, de Afdeling Polisherstel. Een en ander werd ook in het benoemingsbesluit van het NBI van 20 februari 1948 vastgelegd.²⁵³ Het ging om alle afwezigen (resp. vijandelijke onderdanen) die in Nederland hun laatste adres hadden.²⁵⁴

De directie van het NBI verleende per 19 juni 1948 de BAON een algemene machtiging tot het aangaan van minnelijk rechtsherstel of dadingen met betrekking tot het rechtsherstel van overeenkomsten van levensverzekeringen of lijfrente, zodat de akten, waarin dit minnelijk rechtsherstel belichaamd werd, geen nadere goedkeuring van het Nederlandse Beheersinstituut niet behoeften.²⁵⁵

²⁴⁹ Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op de accountantsrapporten die het accountantskantoor Nieuwenhuis & Bos over de jaren 1950-1956 in opdracht van de Centrale Accountantsdienst van het Ministerie van Financiën heeft opgesteld over de werkzaamheden van de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON (ARA, archief Hoofdk. NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 80). Bij de verwijzingen in de noten wordt volstaan met een verwijzing naar het accountantsrapport en het jaar (AR-BAON, jaar). Achterliggend materiaal is aangetroffen in de archiefcollectie van het NBI op het ARA, dat ter controle en aanvulling is geraadpleegd.

²⁵⁰ 1948 was 5 jaar na de afkoop van een groot aantal polissen. Veel verzekeringsovereenkomsten hadden een verjaringstermijn van vijf jaar.

²⁵¹ Oprichtingsakte, 29-6-1945. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.4.9, doss. 82.

²⁵² Beschikking van het NBI, d.d. 3-11-1947. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445

²⁵³ Benoemingsbesluit d.d. 20-1-1948. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁵⁴ AR-BAON, 1950, p. 1.

²⁵⁵ Bijlage bij circulaire BGL, 19-6-1948. Archief Verbond.

4.6.2 De overeenkomst van voorwaardelijk rechtsherstel tussen de Stichting BAON en de Verzekeringsmaatschappijen

Het basismateriaal van de BAON bestond in eerste instantie uit fotokopieën van de in bezettingstijd door Liro aangelegde polis-kartotheek. Deze was opgezet naar aanleiding van de Verordeningen 58/1942 en 54/1943, op grond waarvan de polissen moesten worden aangemeld en ingeleverd respectievelijk afgekocht.²⁵⁶ De Afdeling Polisherstel beschikte wel over de namen van de polishouders, de verzekeringsmaatschappij waar de polis was afgesloten en de polisnummers, maar niet over de gegevens betreffende de afgekochte polissen. De BAON en de verzekeringsmaatschappijen zochten aarzelend toenadering tot elkaar. De BAON had de medewerking van de verzekeringsmaatschappijen nodig bij het bijeenbrengen van de benodigde informatie over de polissen waarvoor zich nog geen rechthebbenden hadden gemeld. Na een verkennende bespreking op 23 december 1947 tussen enkele bestuursleden van de Commissie Joodse Verzekeringen en het bestuur van de BAON, kwam samenwerking op gang.²⁵⁷ Dit hield in dat in de eerste plaats enig wantrouwen moest worden weggenomen. Zo meende de BAON dat de verzekeraars nog steeds tegen iedere vorm van polisherstel waren. Maar hoewel de verzekeraars principiële bezwaren bleven houden tegen de ontwikkeling van de jurisprudentie, was men wel bereid tot minnelijk herstel. Daarbij hoopten de maatschappijen op medewerking van de BAON op drie gebieden. In de eerste plaats wensten zij dat de BAON zich niet zou verzetten tegen de pogingen van de verzekeraars om erkenning te verkrijgen van de vordering op LVVS ten aanzien van de door de maatschappijen betaalde afkoopbedragen. Daarnaast hoopten de verzekeraars dat de BAON alleen verzoeken tot minnelijk herstel zou doen, wanneer het vaststond dat er erfenamen tot de zesde graad waren. Dit om te voorkomen dat in het uiterste geval, wanneer geen erfenamen opkwamen, de Staat de erfenissen zou opstrijken. Voorts hoopte men dat de BAON zich zou inzetten om tot een coördinatie te komen met andere bewindvoerende instanties. De Commissie Joodse Verzekeringen sprak de hoop uit dat de verzekeringsmaatschappijen en de Stichting BAON tot een soort 'gentleman's agreement' zouden komen, dat als fundament kon dienen voor een vlotte afdoening van zaken.²⁵⁸

De toenadering resulteerde inderdaad in de totstandkoming van een 'Agreement' tussen de Stichting BAON en de Voorzitter en de Secretaris van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, daartoe gemachtigd door een groot aantal met name genoemde levensverzekeringsmaatschappijen. Het werd de basis van het voorlopig rechtsherstel van polissen waarvoor geen rechthebbenden zich meldden. Het belangrijke voordeel van het Agreement voor de maatschappijen was het minnelijke karakter van het voorwaardelijk polisherstel, dus buiten de rechter om, en vooral dat betaling door de maatschappijen pas aan de orde zou zijn op het moment dat het voorwaardelijk herstel definitief werd. Dit zou gebeuren wanneer zich een natuurlijk persoon meldde die zich als rechthebbende kon identificeren. Het effect was,

²⁵⁶ AR-BAON, 1950, p. 2, 7.

²⁵⁷ Brief Cie Joodse Verzekeringen van de BGL aan bestuur BAON, 21-1-1948 en verslag van de bespreking van 23-12-1947. ARA, Archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁵⁸ Idem.

praktisch gezien, dat de uitkeringen werden gespreid over een aantal jaren, waardoor de financiële klap voor de maatschappijen minder hard aankwam.

Omdat deze overeenkomst een belangrijk onderdeel vormt van het naoorlogse rechtsherstel van joodse verzekeringspolissen volgt de tekst integraal. Bijlage 5 bevat de formulieren die voor de overeenkomst werden gebruikt.

AGREEMENT

Tussen de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen, gevestigd te Amsterdam, (hierna genoemd "De Stichting") enerzijds

en de Voorzitter en de Secretaris der Bedrijfsgroep "Levensverzekering" ten deze handelende, daartoe gemachtigd door de aan de voet van deze overeenkomst vermelde maatschappijen, (hierna genoemd de "Maatschappijen") anderzijds

is het navolgende overeengekomen:

- 1 De Maatschappijen zullen met betrekking tot de polissen van afwezigen in den zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, Stbl. No. E 100, wier namen voorkomen in de administratie van levensverzekeringen en lijfrenten van "Liquidatie van Verwaltung, Sarphatistraat" te Amsterdam, aan de Stichting de gegevens verstrekken, welke zij haar zal vragen door gebruikmaking van het als Bijlage I aan dit Agreement vastgehechte vragenformulier.
- 2 De Maatschappijen behouden zich voor ter zake van verzoeken der Stichting tot minnelijk polisherstel een uitspraak van den bevoegden rechter uit te lokken, indien zij zulks in haar belang geraden mochten oordelen. Zij zullen echter op de wijze als onder 3 omschreven, loyaal medewerken tot minnelijk polisherstel in al die gevallen, waarin zich te haren nadele een vaste jurisprudentie heeft gevestigd.

De vraag, of zich met betrekking tot een bepaald geval reeds een vaste jurisprudentie als voormeld heeft gevestigd, staat ter uitsluitende beoordeling van de Maatschappijen. Indien de Stichting in zodanig geval van oordeel mocht zijn, dat een maatschappij handelt in strijd met den geest van dit Agreement, legt zij dit geval voor aan - en roept zij ter zake daarvan de bemiddeling in van - de door de Bedrijfsgroep "Levensverzekering" benoemde Commissie voor Joodse Verzekeringen.

3. In de gevallen, waarin de Maatschappijen tegen minnelijk polisherstel in beginsel geen bezwaar hebben, gaan zij met de Stichting een overeenkomst aan volgens het als bijlage II aan dit Agreement gehechte model, inhoudende hare verbintenis, om de verzekerde uitkering(en) aan de Stichting uit te betalen als ware de polis in kracht hersteld, indien zich binnen het tijdvak, waarna de rechten uit de polis rechtens zullen zijn verjaard, bij de Stichting een natuurlijk persoon aanmeldt, die zich als rechthebbende op de verzekerde uitkering(en) kan legitimeren.

Aangetekend wordt hierbij:

- a) dat de wettelijke resp. contractuele verjaringstermijn eerst een aanvang neemt op den dag, waarop het overlijden van den verzekerde aantekening is gedaan in de registers van den Burgerlijken Stand;
- b) dat het sluiten van een over eenkomst als voormeld impliceert, dat de Stichting er zich van zal onthouden een vordering tot onvoorwaardelijk rechtsherstel bij den Raad geldend te maken zolang zich geen rechthebbenden hebben aangemeld.

4. De Stichting zal, nadat zich een vaste jurisprudentie zal hebben gevestigd, zoveel als in haar vermogen ligt, medewerken tot het herstel van de door Lippmann Rosenthal afgekochte verzekeringen bij leven (in hoofdzaak lijfrente-verzekeringen), opdat de Maatschappijen aldus erkenning erlangen van hare vorderingen ten laste van Lippmann Rosenthal, thans geheten Liquidatie van Verwaltung, Sarphatistraat, te Amsterdam, tot aan het beloop van de door haar ter zake van deze verzekeringen aan Lippmann Rosenthal onverschuldigd afgedragen afkoopsommen.

Zodra zich ten aanzien van het herstel van bedoelde verzekeringen bij leven een vaste jurisprudentie zal hebben gevormd, zullen de maatschappijen hare tot den Raad voor het Rechtsherstel te richten verzoeken tot polisherstel - ter vermijding van onnodige kosten voor de Stichting - aanhouden respectievelijk intrekken, nadat de Stichting zal hebben verklaard bereid te zijn tot minnelijk herstel van bedoelde verzekeringen mede te werken.

5. Dit Agreement geldt mede in al die gevallen, waarin de Stichting ingevolge de beschikking van het Nederlandse Beheersinstituut dd. 20 februari 1948 optreedt als medebewindvoerder van reeds eerder benoemde andere bewindvoerders voor afwezig in den zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, Stbl. E 100.

De Stichting zal zoveel als in haar vermogen ligt een coördinatie van het beleid van bewindvoerders inzake het minnelijk herstel van levensverzekeringen in den geest van dit Agreement bevorderen.

Het Agreement werd officieel van kracht op 10 juni 1948.

De Stichting BAON werd medebewindvoerder met reeds voor 3 november 1947 benoemde bewindvoerders, wanneer de Stichting constateerde dat de bewindvoerder geen verslag had uitgebracht of als er onvoldoende maatregelen waren genomen door de oorspronkelijke bewindvoerder. Deze regeling gold derhalve niet automatisch voor andere stichtingen die zich met bewindvoering bezig hielden, zoals de stichting CABA (Commissie voor Advies Bewindvoering Afwezig) te Rotterdam.²⁵⁹

²⁵⁹ Brief NBI aan de Nederlanden van 1845, 21-1-1945. Archief NN. In de archieven van het NBI (ARA, NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 89) en van verzekeringsmaatschappijen zijn stukken aangetroffen, waaruit de zelfstandige bewindvoering van CABA blijkt.

4.6.3 Het werk van de afdeling Polisherstel

Volgens een notitie van de directeur van de Afdeling Polisherstel vond controle op het herstel als volgt plaats: De Afdeling Polisherstel stelde een register samen, op basis van twee kaart-systemen van LVVS (één alfabetisch op naam van de verzekeringnemer en één op polisnummers per verzekeringsmaatschappij gerangschikt). De verzekeringnemers werden op naam geregistreerd met alle polissen die op hun naam stonden. Van het Rode Kruis werd opgave gevraagd over het in leven zijn van de polishouder. Verzekeringnemers die in leven waren, werden buiten beschouwing gelaten; de polissen die reeds hersteld waren, en ten aanzien waarvan reeds een cessie-acte was getekend bij LVVS en de polissen waarvoor een rechtsherstel-procedure werd voorbereid eveneens. Steeds werden de gegevens door twee personen verwerkt terwijl ook een nauwgezette nacontrole plaats vond.

Volgens een globale opgave van LVVS in 1947 bedroeg het aantal afgekochte verzekeringen 21.010 en het aantal niet-afgekochte, maar wel aangemelde, verzekeringen 5730, dus in totaal 26.740. Volgens de directeur Afdeling Polisherstel moet dit zeker 30.000 zijn geweest. Een nauwkeurige telling heeft nimmer plaats gevonden.²⁶⁰

Het accountantskantoor Nieuwenhuis & Bos heeft in opdracht van de Centrale Accountantsdienst van het Ministerie van Financiën de administratie gecontroleerd van het Bureau Amsterdam van het Nederlandse Beheersinstituut inzake de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON.²⁶¹ De rapporten lopen over de jaren 1950-1956. Voor de jaren 1955 en 1956 betrof de controle officieel de Afdeling Polisherstel van het Nederlandse Beheersinstituut, daar inmiddels de Stichting BAON was opgeheven en de Afdeling Polisherstel was overgebracht naar de afdeling 's-Gravenhage van het Nederlandse Beheersinstituut.²⁶²

De taak van de accountantsrapportage was "voorshands alleen de ontvangsten en uitgaven op formele juistheid te toetsen."²⁶³ In het rapport over 1952 werd een taakuitbreiding aangegeven. Het ging om controle op het werk van de Afdeling Polisherstel, betreffende:

- oordeel omtrent de volledigheid van de beginstand van de af te wikkelen polissen (controle beginstand);
- controle van jaar tot jaar van de ontvangen en doorbetaalde uitkeringen (controle mutaties);
- controle over de werkzaamheden die moesten worden verricht door de Afdeling Polisherstel terzake van de voorwaardelijk herstelde polissen (controle lopende polissen).²⁶⁴

Vanaf het rapport over 1951 wordt met regelmaat gewezen op de belangen van de Staat bij een zorgvuldige afwikkeling van de polissen waarvoor geen rechthebbenden opkomen. Toen

²⁶⁰ Notitie mr. C.H.A. Heiser "controle polisherstel", 12-3-1954. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁶¹ AR-BAON, 1950, 1, 5-6.

²⁶² AR-BAON, 1955, p. 1-2.

²⁶³ AR-BAON, 1950, p. 1.

²⁶⁴ AR-BAON, 1952, p. 1-2.

de Dienst Domeinen bij het proces was betrokken, werd de taak van de accountants uitgebreid tot controle van de doorbetalingen aan die Dienst.

Deze rapporten geven in meerdere of mindere mate inzicht in:

- de groep polissen die buiten de taak van de BAON vielen;
- de voorwaardelijk, en in veel gevallen later definitief herstelde polissen van de BAON-categorie;
- betalingen via de Stichting BAON;
- leemten in de administratie van de Afdeling Polisherstel en in de bewijsmiddelen.

De groep polissen die buiten de taak van de BAON vielen

De basis van de Afdeling Polisadministratie was, zoals reeds is vermeld, de administratie van LVVS, ofwel de door Liro geregistreerde polissen die naar aanleiding van de Verordeningen 58/1942 en 54/1943 waren gemeld c.q. ingeleverd en afgekocht. Volgens het rapport over 1950 zijn in twee selectierondes ongeveer 21.000 polissen afgevallen, omdat zij niet tot het werkterrein van de BAON behoorden. De reden was dat belanghebbenden zelf al optraden tegen verzekeringsmaatschappijen. Dit bleek uit de mededelingen van LVVS, die constateerde dat belanghebbenden polissen hadden opgevraagd, dat er belanghebbenden waren die contact hadden met de Raad voor het Rechtsherstel, of dat er al een vordering op de afkoopsom bij LVVS was overeengekomen. Blijkens informatie van het Rode Kruis was inderdaad een deel van belanghebbenden nog in leven, wat op zichzelf al een reden was om de polis niet in behandeling te nemen - de Stichting BAON trad immers alleen op voor afwezigen.

In totaal kwamen dus 9.000 polissen uit de administratie van LVVS in aanmerking voor behandeling door de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON. De 21.000 polissen die hierbuiten vielen, zijn formeel niet aan de controle van de BAON onderworpen geweest, noch is de afhandeling ervan gecontroleerd door het accountantskantoor van Nieuwenhuis & Bos. Dit was ook niet zijn taak, en de opstellers van het rapport wijzen erop dat het niet uitgesloten is, dat polissen ten onrechte niet zijn hersteld of dat zich andere tekortkomingen hebben voorgedaan.²⁶⁵ Desondanks blijkt over een deel van deze polissen wel informatie in de rapporten opgenomen. Uit lijsten die de afdeling Polisherstel van LVVS had ontvangen, bleek dat voor veel polissen die in de groep van de 21.000 zaten, de maatschappijen geen cessie van de afkoopsom hadden gevraagd. De rapporteurs maakten hieruit de gevolgtrekking, dat wellicht nog geen rechtsherstel had plaatsgevonden met betrekking tot polissen die daar wel voor in aanmerking kwamen.

In het accountantsrapport van 1951 werd een bijlage opgenomen met een overzicht van de betreffende lijsten per maatschappij. Het totaal der afkoopsommen bedroeg fl. 1.079.854,61 en had betrekking op 2.022 polissen.²⁶⁶

Als achtergrond voor deze situatie werden vier mogelijke redenen opgegeven:

²⁶⁵ AR-BAON, 1950, p. 7-9.

²⁶⁶ AR-BAON, 1951, Bijlage VI.

- 1) De verzekerde was nog in leven.
- 2) De polis was niet afgekocht, doch was tot expiratie gekomen in de jaren 1940-1945, terwijl uit dezen hoofde het verzekerde bedrag bij Liro was gestort.
- 3) De polis werd, bijvoorbeeld blijkens opgave van de verzekeringsmaatschappij, reeds in rechte hersteld.
- 4) Er was een bewindvoerder bekend, welke voor de betreffende belangen opgekomen is, resp. had behoren op te komen. Hiervan vonden de rapporteurs dat deze polissen ten onrechte terzijde waren gelegd, gezien het feit dat de BAON medebewindvoerder was.

Uit het onderhavige onderzoek bij verzekeringsmaatschappijen is gebleken dat in de aange troffen lijsten inderdaad dergelijke redenen waren genoteerd. In de in 1951 door de accountants gesignaleerde situatie kwam in de loop van de volgende jaren duidelijk verbetering. Een groot aantal van deze 2022 polissen is in de hierop volgende jaren hersteld. Dit beeld wordt bevestigd door de steekproef die kon worden genomen door een aantal wellicht onjuist afgehandelde polissen waarnaar het Nederlands Beheersinstituut bij de verzekeraar had geïnformeerd, na te trekken in het archief. Alle acht 'verdachte' polissen waren naar behoren afgehandeld.²⁶⁷

Daarnaast moet een belangrijke kanttekening worden geplaatst bij de gedachtengang van de rapporteurs over de 21.000 polissen. Zij gaan uit van de administratie van LVVS, die echter tijdens de bezetting al werd beschouwd als inadequaaf. Nergens in de accountantsrapporten blijkt dat men op de hoogte was van het feit dat er in de administratie van LVVS ook gegevens over polissen zaten, waarvoor de maatschappijen in de bezettingstijd geen uitkering hadden gedaan aan Liro, omdat het ging om een categorie die buiten de afkoop viel, of omdat de afkoopoperatie nog niet helemaal was afgerond. In de Liro-staat van augustus 1944 (opgevoerd in een notitie aangetroffen in het archief van Nationale-Nederlanden²⁶⁸) worden enkele cijfers genoemd waaruit blijkt dat ten aanzien van 7059 polissen de verzekeraars geen geld hadden overgemaakt aan Liro. Omdat van een dergelijke praktijk ook blijkt uit documentatie aangetroffen bij verschillende onderzochte maatschappijen is het waarschijnlijk dat de rapporteurs van het accountantsbureau deze categorie niet als zodanig hebben herkend.

4.6.3 De voorwaardelijk (en later soms definitief) herstelde polissen van de BAON-categorie

De accountants constateerden dat er enkele categorieën polissen waren, die wel bij de BAON-groep hoorden, maar waarbij volgens het rapport van 1951, de afwikkeling niet actief bevorderd kon worden. Het ging ten eerste om polissen, waarbij de uitkering te gering was te achten in verhouding tot de te maken kosten en de te nemen moeite. Het ging hier veelal om volksverzekeringen met een kleine verzekerde waarde. De kosten voor het uitzoeken van de ingewikkelde vererving zou naar verwachting van de Afdeling Polisherstel die van de uitkering overtreffen. Terecht volgens de rapporteurs was ten aanzien van de opsporing van deze belanghebbenden een passieve houding aangenomen. Dan was er een aantal polissen, ten aanzien

²⁶⁷ Zie paragraaf 4.7.3.

²⁶⁸ Zie paragraaf 3.3.1

waarvan de verjaringstermijn te dichtbij was om de polis nog tot ontwikkeling te brengen. Verder waren er nog polissen, waarvoor geen erfgenamen binnen de 6e graad gevonden konden worden en waarbij dus eventueel de Staat direct belanghebbende was. De Afdeling Polisherstel stelde lijsten van deze polissen samen, die ter controle naar het NBI werden verzonden.²⁶⁹

Zoals hiervoor gezien behoorde tot de BAON-groep volgens de beginstand 9.000 polissen. In 1950 en 1951 werden hiervan 1900 polissen definitief hersteld. Er resteerden 7100 polissen die voorwaardelijk waren hersteld volgens het agreement tussen de BAON en de maatschappijen, waarvoor nog steeds geen natuurlijke persoon als belanghebbende was opgekomen. In de loop van 1950 ging de Afdeling Polisherstel over op een ander registratiesysteem. De herstelcontracten die nog niet waren afgewikkeld, werden in nieuwe registers ingeschreven. Het aantal bedroeg 7.259.²⁷⁰ Er bleek een leemte te bestaan tussen de oude registers en de nieuwe registers, dat wil zeggen dat een (niet gespecificeerd) aantal nog niet afgehandelde polissen uit de oude registers niet in de nieuwe waren opgenomen. Het betrof een aantal bijzondere categorieën, die in het accountantsrapport wel worden genoemd en toegelicht, maar waarop niet meer wordt teruggekomen.

Uiteindelijk komt het aantal polissen dat bij de af te wikkelen groep van de BAON is betrokken op 10.966. Uit de accountantsrapporten valt af te leiden hoe zij zijn afgehandeld. Voor eind 1954, toen de overeenkomst met de Staat van kracht werd²⁷¹, waren hiervan 5341 polissen op de een of andere wijze verantwoord:

- 3.888: volledig tot uitkering gebracht, en gecontroleerd door de accountants;
- 903: aan derden ter afwikkeling overgedragen polissen, waardeloze polissen, polissen gesloten door thans nog levende verzekeringnemers, etc. (niet nader gespecificeerd);
- 362: polissen, terzake waarvan derden een claim hebben op LVVS;
- 188: in 1948 en 1949 uitgekeerde polissen, voorzover niet begrepen in voorgaande rubrieken.²⁷²

De groep van 5.625 op dat moment nog niet afgehandelde polissen was weer als volgt onder te verdelen:

- 2.882: aan Veegens doorgegeven polissen; wanneer zich geen rechthebbenden meldden, kwamen deze polissen in aanmerking voor afhandeling volgens de overeenkomst van minnelijk rechtsherstel met de Staat.²⁷³

²⁶⁹ AR-BAON, 1951, p. 7-8 en Bijlage III van het accountantsrapport.

²⁷⁰ AR-BAON, 1954, p. 2.

²⁷¹ Zie paragraaf 4.7.

²⁷² AR-BAON, 1954, p. 10.

²⁷³ Zie paragraaf 4.7.

- 1.194: tot juni 1955 aan notarissen ter afhandeling gegeven polissen (inclusief ruim 20 polissen aan advocaten);
- 350: polissen waarvoor volgens LVVS voorwaardelijk rechtsherstel was overeengekomen, maar die niet teruggevonden werden in de beginstand;
- 683: nog in behandeling;
- 516: door de accountants vastgelegde polissen, waarvan de afwikkeling nog niet vaststond, en die niet waren inbegrepen in de begingstand.²⁷⁴

Het rapport van het jaar daarop, 1955, kwam hierop terug: De laatste drie categorieën leken inmiddels redelijk te zijn afgehandeld. Met betrekking tot de aan notarissen in behandeling gegeven polissen blijkt een aantal door BAON te zijn teruggevraagd, omdat die niet door de notarissen afgewikkeld konden worden. Geconstateerd werd dat deze groep polissen adequaat is afgehandeld.²⁷⁵

Betalingen via de Stichting BAON

De procedure vastgelegd in de overeenkomst van voorwaardelijk herstel hield in dat nadat het voorwaardelijk (minnelijk) rechtsherstel van een polis was vastgelegd, de afdeling Polisherstel actie ondernam om de rechthebbenden te achterhalen. Blijkens het voorgaande, werd dat overigens niet altijd haalbaar geacht. Wanneer activiteiten, mogelijk ook ondernomen door de rechthebbenden of de verzekeringsmaatschappij leidden tot de erkenning van een recht-hebbende en de aard van de verzekeringsovereenkomst stond herstel toe, dan werd de polis definitief hersteld. De verzekeringsmaatschappij ging dan over tot betaling van de uitkering aan de BAON, die zorgde voor doorbetaling van de uitkering aan de rechthebbende. Dat doorbetaling ook aan anderen dan de rechthebbenden geschiedde komt verderop aan de orde. Voorts vrijwaarde de BAON de verzekeringsmaatschappij voor verdere aanspraken van natuurlijke personen, die zich later alsnog als rechthebbenden op de uitkeringen zouden kunnen legitimeren, nadat de maatschappij tot uitkering was overgegaan.

In de accountantsrapporten zijn ieder jaar de ontvangsten van de maatschappijen en de doorbetalingen opgenomen. Het accountantskantoor heeft overigens "geen controle verricht, waardoor zekerheid zou kunnen zijn verkregen, dat de inzake polisherstel ontvangen polis-uitkeringen en doorbetalingen van deze bedragen aan rechthebbenden alle volledig en juist in de administratie waren opgenomen. De administratie werd voornamelijk op formele juistheid getoetst, hetgeen o.m. inhoudt, dat wij geen systematische dossier-controle verrichtten."²⁷⁶

Uiteindelijk zijn van verschillende rubrieken de cijfers in de accountantsrapporten consequent opgenomen, zodat er enig inzicht is in: ontvangsten van verzekeringsmaatschappijen, doorbetalingen aan derden, administratiekosten. In Bijlage 6 zijn de cijfers per jaar en per rubriek opgenomen.

²⁷⁴ AR-BAON, 1954, p. 14-16.

²⁷⁵ AR-BAON, 1955, p. 2-4.

²⁷⁶ AR-BAON, 1951, p. 3.

ontvangsten:

- van verzekeringsmaatschappijen: fl. 6.156.782,42

betalingen:

- administratiekosten aan het hoofdkantoor NBI: fl. 170.608,13

- doorbetalingen aan derden (voornamelijk aan belanghebbenden): fl. 5.930.495,48

- doorbetalingen aan Domeinen: fl. 55.678,81

Administratiekosten:

Notarissen, advocaten en accountants brachten administratiekosten in rekening bij de BAON maar de rapporteurs contateerden dat dit niet consequent gebeurde. Er was in beginsel een bepaald tarief vastgesteld, maar de juridische basis hiervoor was zwak, waardoor regelmatig van dit tarief is afgeweken. Zelfs werd besloten geen juridische stappen te ondernemen wanneer de administratiekosten niet werden voldaan: "De leiding van de Afdeling Polisherstel zou niet gaarne zien dat, om de gesignaleerde onzekerheid met betrekking tot de rechtsgeldigheid der in rekening gebrachte administratiekosten op te heffen, een proces zou worden begonnen."²⁷⁷ De reden hiervoor was dat het tarief van de kosten van het polisherstel was vastgesteld door de Raad voor het Rechtsherstel, en was gebaseerd op art. 9 van E 100. De vereiste goedkeuring van de Minister van Justitie zou echter niet zijn gevraagd. De achtergrond hiervan zou liggen in een veranderde zienswijze bij het hoofdkantoor van het NBI. BAON zou niet meer worden beschouwd als een orgaan van de Raad voor het Rechtsherstel maar als een bewindvoerder. Voor de tarieven van bewindvoerders was geen toestemming van de minister nodig.

De gedeclareerde kosten werden door de BAON ingehouden op de uitkeringen die de maatschappijen in verband met definitief polisherstel ter doorbetaling aan de stichting deden, en vervolgens doorbetaald aan het NBI. De conclusie is dat de belanghebbenden uiteindelijk mee hebben betaald aan de administratiekosten voor hun definitieve polisherstel.

Doorbetalingen aan derden:

In het accountantsrapport van 1952 wordt geconstateerd dat een niet nader gespecificeerd "groot bedrag" is doorbetaald aan niet direct-belanghebbenden, maar aan tussenpersonen die optraden voor direct-rechthebbenden. In de meeste gevallen was dit een notaris, die een verklaring van erfrecht had opgesteld voor een van de opgespoorde erven. Er waren echter ook doorbetalingen aan andere tussenpersonen, zoals juristen, die opkwamen voor erfgenamen; erven die gemachtigd waren voor mede-erfgenamen; voogden, die opkwamen voor minderjarige kinderen; bewindvoerders die optraden voor afwezigen; en curatoren die waren benoemd voor onbeheerde nalatenschappen. Omdat deze doorbetalingen vanwege de geringe omvang binnen het geheel door de accountants van ondergeschikte betekenis werden geacht, zijn zij

²⁷⁷ AR-BAON, 1950, p. 6. In het rapport van 1952 werd geconstateerd dat "Meermalen is gebleken dat de Afdeling Polisherstel op vroeger met deze debiteuren gevoerde correspondentie en met hen gemaakte afspraken in een later stadium niet meer is teruggekomen." (p. 3).

in hun rapportage buiten bespreking gebleven. Met betrekking tot doorbetaling aan notarissen merkten de accountants het volgende op:

"Indien doorbetaling plaatsvond aan een notaris, heeft de Stichting - enkele te verwaarlozen uitzonderingen daargelaten - geen mededelingen daarvan gedaan aan alle belanghebbenden, zoals deze bekend waren geworden uit de door deze notaris opgestelde verklaring van erfrecht; evenmin werd van de notaris een volmacht, getekend door alle erven, ter inzage gevraagd. Wij achten dit een leemte, daar in feite thans niet geacht kan worden, dat de Stichting een rechtsgeldige kwijting heeft verkregen. Dit klemt temeer, indien men overweegt, dat uitkeringen op polissen, welke verwanten afsloten, in vele gevallen niet of niet meer door de belanghebbenden worden verwacht."

Hier stond volgens de rapporteurs weer tegenover dat de notaris in eerste instantie door een der belanghebbenden was benaderd. Men kon, aldus de rapporteurs, dan redelijkerwijs verwachten dat indien een der erven op de hoogte was van de uitkering, hij zijn mede-erfgenamen op de hoogte zou stellen. Bovendien stelden de verzekeringsmaatschappijen de belastingdienst op de hoogte van de uitkeringen, wat zou leiden tot het opstellen van een memorie van successie, die door de belanghebbenden moest worden beëdigd.²⁷⁸ Met andere woorden: het risico dat belanghebbenden niet op de hoogte waren van de uitkering was aanwezig, maar werd door de rapporteurs klein geacht.

Voorts bleek dat de maatschappijen aan BAON incidenteel uitkeringen deden in gevallen waarin de erfgenaam onbekend was - niet volgens de bepalingen van het agreement.²⁷⁹ In het merendeel van deze gevallen betaalde BAON door aan "boedelnotarissen" en niet aan curatoren voor onbeheerde nalatenschappen. Volgens de rapporteurs had de BAON de benoeming van curatoren moeten aanvragen, omdat "in de bestaande wettelijke regeling wel voorzien is in het toezicht op de verantwoording van curatoren doch niet in die van boedelnotarissen."²⁸⁰ Wat er met deze uitkeringen is gebeurd is niet duidelijk.

Doorbetalingen aan Domeinen:

In het kader van de Overeenkomst van Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de verzekeringsmaatschappijen werden na 1954 bedragen naar de Dienst der Domeinen overgemaakt. De BAON werd als Stichting opgeheven, maar de afdeling Polisherstel bleef bestaan en werd overgebracht naar het hoofdkantoor van het NBI. Het betrof gelden die aan de BAON waren overgemaakt, maar die doordat er geen erfgenamen konden worden opgespoord werden doorbetaald aan Domeinen. In totaal werd in 1955 en 1956 fl. 55.678,81 overgeboekt. In paragraaf 4.7 wordt verder ingegaan op de overeenkomst met de Staat.

²⁷⁸ AR-BAON, 1952, p. 4 en 1954, p. 12.

²⁷⁹ Dit getuigde van een soepele houding van de maatschappijen, volgens het rapport, maar het tegenovergestelde was ook geconstateerd. Zie AR-BAON, 1952, p. 5.

²⁸⁰ AR-BAON, 1952, p. 5.

Leemten in de administratie van de afdeling Polisherstel en in de bewijsmiddelen

Een mogelijk probleem is dat de BAON betalingen in verband met polisherstel heeft gedaan aan tussenpersonen (zoals gezien aan notarissen en andere juristen, curatoren, erfgenamen die optraden voor mede-erfgenamen, voogden die optraden voor minderjarigen), terwijl - volgens de accountantsrapporten - niet altijd mededeling werd gedaan door de Stichting aan alle belanghebbenden. Ook werd niet altijd gezorgd voor uitkeringskwitanties. Dit is hierboven al eerder aangehaald, en de accountants gaan er vanuit dat over het algemeen de meeste rechthebbenden wel op de hoogte zullen zijn geweest van de uitbetaling van de uitkering. Toch menen zij dat de Stichting niet altijd gekwetten is. Deze situatie kan onduidelijkheid veroorzaken tot op de dag van vandaag.

De verzekeringsmaatschappijen werden na betaling van de uitkeringen van de definitief herstellende polissen aan de Stichting BAON door de Stichting gevrijwaard tegen aanspraken van natuurlijke personen, die zich later nog als rechthebbenden op de uitkeringen zouden kunnen legitimeren.

Conclusies in de accountantsrapporten

Al met al concludeerden de accountants dat de afhandeling van de polissen via de Afdeling polisherstel van het NBI redelijk goed was verlopen, hoewel er onduidelijkheid was over de groepen die buiten het zicht van de afdeling polisherstel en de BAON vielen (de 21.000 oorspronkelijk ook in de administratie van LVVS bekende polissen).

De conclusies over de verschillende jaren komen neer op het volgende:

- Zorg omtrent de afhandeling van de polissen die buiten het agreement vallen (1950). In de loop van de jaren blijken verschillende gesignaleerde problemen opgelost te zijn.
- De werkzaamheden van de Afdeling Polisherstel terzake van de uitkeringen in 1953 zijn bevredigend verlopen, maar er wordt gewaarschuwd dat in de gevallen waar aan boedelnotarissen of raadsliden is uitgekeerd, zonder voorafgaande machtiging van de rechthebbenden, in feite geen rechtsgeldige kwijting is verkregen door de Stichting.
- De mutaties in de financiële administratie van de Afdeling Polisherstel van het NBI voldeden aan redelijke eisen (1955 en 1956).
- Er was geen zekerheid verkregen of alle uit de administratie van LVVS bekende polissen volledig en juist waren afgewikkeld (1955).
- Hoewel er nog enige leemten waren in de afhandeling van de polissen, verklaarden de accountants dat "Ten aanzien van het beleid van het Nederlandse Beheersinstituut met betrekking tot het polisherstel (...) dat dit aan redelijke eisen heeft voldaan".²⁸¹

Met andere woorden: de financiële mutaties werden goedgekeurd; met betrekking tot het voorwaardelijke en definitieve polisherstel met al zijn ingewikkelde facetten bleven, ondanks dat deze redelijk was verlopen, vraagtekens bestaan.

De overgebleven onbeërfde nalatenschappen zijn door de Staat als ultieme rechthebbende geïncasseerd, na de totstandkoming van de Overeenkomst tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de Verzekeraars.

²⁸¹ AR-BAON, 1956, p. 6.

4.6.4 De praktijk van het voorwaardelijk polisherstel bij de verzekeringsmaatschappijen

Vanaf 1952 bespraken de rapporteurs steeds een aantal gevallen die hun waren opgevallen bij de controle van de administratie in combinatie met de inhoud van specifieke dossiers. De rapporteurs meldden dat er wellicht bepaalde dossiers niet goed afgehandeld werden. Het betrof vooral individuele gevallen en deze kunnen niet in het kader van dit onderzoek behandeld worden. Het is niet duidelijk of in alle gevallen deze signaleringen geleid hebben tot actie van de Afdeling Polisherstel en zo ja tot oplossing van de aangegeven problemen.

In de diverse geraadpleegde archieven van verzekeringsmaatschappijen zijn echter documenten aangetroffen betreffende de verschillende fasen van het proces van voorwaardelijk rechtsherstel van de individuele polissen. Om te beginnen de brief met vragenformulieren in drievoud die de Stichting BAON enkele dagen na de ondertekening van het Agreement aan de verzekeringsmaatschappijen verzond.²⁸² Vervolgens zijn honderden ingevulde en getekende formulieren met betrekking tot de overeenkomst van voorwaardelijk polisherstel bewaard gebleven.²⁸³

Dan was er correspondentie tussen de BAON en verzekeringsmaatschappijen over allerlei aspecten van de uitvoering van het agreement. Bijvoorbeeld een brief van een maatschappij, waarin aan de orde werd gesteld dat de informatie van de "op grond van het Agreement ingezonden formulieren in het algemeen geen juist beeld meer gaf van de mogelijkheid of en in hoeverre herstel mogelijk was." De oorzaak hiervan was dat polisherstel was gekoppeld aan de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel. Daardoor was de uitvoering van het polisherstel onderhevig aan mutaties. Olveh verwees naar de spoedig toe te zenden informatie over de mutaties.²⁸⁴

Regelmatig vroeg de Afdeling Polisherstel naar de stand van zaken rond bepaalde polissen. Zoals hiervoor al is beschreven, stuurde de BAON op grond van informatie afkomstig van LVVS de maatschappijen lijsten toe met polissen waarvoor nog geen voorwaardelijk herstel was aangegaan. Dan gaf de maatschappij per polis aan waarom voorwaardelijk herstel niet aan de orde was, bijvoorbeeld omdat de verzekerde nog in leven was, dat herstel al had plaats gevonden, dat herstel volgens de voorwaarden niet mogelijk was in de gegeven omstandigheden.

Overigens is ook voorwaardelijk polisherstel buiten de BAON om geregeld. Er waren oorspronkelijk ongeveer tien regionale Stichtingen voor bewindvoering opgericht. Die van Amsterdam (de Stichting BAON die het agreement afsloot) was de belangrijkste, gevolgd door de CABA (Commissie voor Advies en Beheer Afwezigen) die te Rotterdam was gevestigd. Volgens een schrijven van het NBI aan de Nederlanden van 1845 kon de CABA zelfstandig het herstel van de polissen van afwezigen, voor wie zij als bewindvoerster optrad, behandelen. De regeling van de maatschappijen met de BAON was niet bindend voor de CABA, omdat de BAON niet werd beschouwd als medebewindvoerster van de Rotterdamse stichting.²⁸⁵

²⁸² Brief BAON aan De Olveh van 1879, 15-6-1948. Archief AEGON 222.111.

²⁸³ Die werden bijvoorbeeld in groten getale aangetroffen in de archieven van De Centrale (REAAL) en De Nederlanden van 1870 (Generali).

²⁸⁴ Brief Olveh aan BAON 8-5-1950. Archief AEGON, 222.111.

²⁸⁵ Brief NBI, juridische afdeling, aan de Lev.verz.mij De Nederlanden van 1845, 21-1-1949. Archief NN.

In de praktijk kwam er weinig terecht van de in het Agreement beoogde gelijkschakeling ("coördinatie van beleid") tussen de BAON en andere bewindvoerders. Herstel via individuele bewindvoerders zou steeds op andere wijze plaats gevonden hebben dan dat met de Stichting.²⁸⁶

In de in archiefcollecties van de verzekeringsmaatschappijen aangetroffen overeenkomsten van voorwaardelijk rechtsherstel is dit herstel in de overgrote meerderheid met de BAON overeengekomen. Polisherstel dat door CABA was aangegaan, wijkt blijkens stukken die bij de rechtvoorganger van De Nederlanden van 1870 zijn aangetroffen, niet af van de door BAON gevolgde procedures.

Het herstel door andere bewindvoerders was onderworpen aan dezelfde voorwaarden, bepaald door de ontwikkelingen in de jurisprudentie en de door de maatschappijen gehanteerde richtlijnen. In de polisdoSSIers bij De Nederlanden van 1870 zijn - in een aantal gevallen - per polis alle relevante stukken bewaard gebleven, waardoor de gang van de polis vanaf het afsluiten voor de oorlog tot de overboeking naar de Dienst Domeinen in het kader van het Veegens-akkoord is te volgen. Ook documenten over voorwaardelijk herstel, cessie-akten, erfrechtverklaringen en correspondentie met LVVS zijn aangetroffen.

De conclusie is dat de systematiek van het rechtsherstel uitermate gecompliceerde en bureaucratische kanten had. Vooral als de erfgenamen pas laat opkwamen of als de situatie rond de polis ingewikkeld lag, moesten veel bureaucratische handelingen worden verricht om een polis te herstellen. Dat zorgde voor vertraging, maar anderzijds kon de nauwkeurige en bureaucratische aard van de herstelprocedures juist een soort garantie voor zorgvuldig herstel zijn. Voorts zorgde langdurig onderzoek ten behoeve van de erfrechtverklaringen voor veel vertraging in de afhandeling.

In de archieven van de verzekeringsmaatschappijen zijn, met andere woorden, de achterliggende stukken aangetroffen waaruit de activiteiten van de BAON blijken.

4.6.5 Conclusies voor dit rapport inzake het voorwaardelijk polisherstel

De conclusie met betrekking tot de informatie uit de accountantsrapporten over de aantallen voorwaardelijk en daarna definitief herstelde polissen is tweeledig. In de eerste plaats was de administratie van de afdeling Polisherstel rommelig en niet helemaal consequent. Ten tweede was de wijze van rapportage door het accountantskantoor door de jaren heen niet helemaal consequent. Er is niet concreet jaarlijks over de aantallen polissen gerapporteerd, terwijl dat over de betalingen wel het geval was.

Een deel van de in de accountantsrapporten gesignaleerde problemen is na dit onderhavige onderzoek evenmin opgelost. Dat betreft:

- het (precieze) aantal voorwaardelijk herstelde polissen;
- het (precieze) aantal uit deze groep afkomstige definitief herstelde polissen;
- de vraagtekens omtrent de beginstand van de LVVS-administratie;
- de afhandeling van bij dossieronderzoek gesignaleerde mogelijke problemen bij het herstel.

²⁸⁶ Brief Nationale aan mr. D.J. Veegens, 1-6-1956. Archief NN.

Met betrekking tot de praktijk van het voorwaardelijk polisherstel in zijn algemeenheid, dus aan de hand van informatie uit de accountantsrapporten en uit de archieven van verzekeringsmaatschappijen, kan worden geconcludeerd, dat veel energie is gestoken in herstel van verzekeringsovereenkomsten, waarvoor rechthebbenden zich niet meer konden melden, of dat pas heel laat deden. Meer dan de helft van de voorwaardelijk herstelde polissen werd definitief hersteld, waardoor de uitkering alsnog ten goede kon komen aan rechthebbenden. Voor de overige van deze eind jaren veertig als ongeërfd aangemerkte nalatenschappen was de inspanning tevergeefs. Althans, zij konden niet meer definitief hersteld worden, omdat zij inderdaad zonder rechthebbenden bleven. De afkoopwaarden werden overgemaakt aan de Staat.

In de accountantsrapporten, die in opdracht van het ministerie van Financiën waren opgesteld, komt als achterliggende motivatie voor de zorg om de ongeërfde joodse polissen vooral het belang van de Staat naar voren. Hoewel in het kader van de accountantsrapportage ook dossieronderzoek naar individuele gevallen is gedaan en daarbij mogelijke tekortkomingen zijn gesignaleerd, werd in de rapporten eigenlijk niet echt gerept van de belangen van de joodse verzekeringnemers of hun erfgenamen, die beschermd moesten worden.

4.7 De Overeenkomst van 1954 tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de Levensverzekeringsmaatschappijen (het Veegens-akkoord)

4.7.1 De aanloop tot de overeenkomst

Volgens het Burgerlijk Wetboek vervallen de goederen waarop niemand aanspraak maakt, een onbeheerde nalatenschap, aan de Staat. Dit was voor een deel de achtergrond van de totstandkoming van de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON: het bewaken van de eventuele belangen van de Staat.

In het accountantsrapport over de Stichting BAON over het jaar 1950 werd de mogelijkheid besproken dat er polissen zouden zijn waarop binnen de verjaringstermijn geen rechthebbenden zouden komen. De belangen van de Staat in deze zouden moeten worden behartigd door een curator, die in de eerste plaats de dreigende verjaring zou moeten stuiten. De rapporteurs adviseerden op korte termijn een beslissing hierover te nemen.²⁸⁷ Uiteindelijk betroffen de werkzaamheden van de Afdeling Polisherstel in 1955 en 1956 de activiteiten ter uitvoering van de overeenkomst tussen de Staat en de verzekeringsmaatschappijen.²⁸⁸

Hoewel betrokken bij de totstandkoming van het Agreement, was de Staat geen officiële partij in de overeenkomst. Bij brief had de Minister van Financiën wel de voorwaarde gesteld dat het Agreement "in geen enkele opzicht mag worden geacht te prejudiciëren ten aanzien van eventuele rechten van de Staat".²⁸⁹ In augustus 1948, dus kort na de ondertekening van het

²⁸⁷ AR-BAON, 1950, p. 3-4.

²⁸⁸ AR-BAON, 1956, p. 1-2.

²⁸⁹ Afschrift brief Minister van Financiën aan de BGL, 7-5-1948. Archief NN.

akkoord, schreef de Minister van Financiën hierover aan de Bedrijfsgroep, dat de uitdrukkelijk gevraagde garantie van de rechten van de Staat in het Agreement ontbraken. De overeenkomst voorzag immers alleen in het veiligstellen van de rechten van natuurlijke personen tegen het verstrijken van de termijn voor het vragen van rechtsherstel. Wanneer de Staat te zijner tijd, nadat gebleken was dat er geen rechthebbenden opkwamen voor bepaalde polissen, zijn rechten op de onbeërfde nalatenschap zou willen doen gelden, zou de termijn voor het vragen van rechtsherstel zijn verstreken.²⁹⁰ Blijkens een concept schrijven van de Bedrijfsgroep als reactie op de brief van de minister, verklaarde de voorzitter van de Bedrijfsgroep, daartoe gemachtigd door de maatschappijen die het Agreement hadden ondertekend, dat men zich nimmer zou beroepen op het verstrijken van de termijn, waarbinnen verzoeken tot rechtsherstel kunnen worden ingediend. Als er zich problemen zouden voordoen, zouden de maatschappijen zich onderwerpen aan arbitrage. Het ziet er echter naar uit dat deze brief niet als zodanig is verzonden.²⁹¹ De Minister van Financiën is er echter in het kader van het Agreement niet meer op teruggekomen bij de Bedrijfsgroep.

Uit notulen van vergaderingen ter voorbereiding van het Agreement van 1948 blijkt dat de verzekeringsmaatschappijen verwachtten dat de Staat in de toekomst niet meer als rechthebbende zou opkomen. De voorzitter van de Commissie Joodse Verzekeringen verklaarde blijkens de notulen van een vergadering van de Bedrijfsgroep: "dat het niet aannemelijk is, dat de Staat alsnog als rechthebbende zal opkomen, temeer nu het ministerie van Financiën het agreement heeft goedgekeurd. Dat Financiën hierbij formeel heeft gesteld zich alle rechten voor te behouden acht spreker vanzelfsprekend. Ingevolge het agreement kan de Staat uitsluitend eventuele rechten geldend maken, indien eerst rechtsherstel wordt gevraagd. Zodra de rechtsherstel termijn zal zijn afgelopen, bestaat deze mogelijkheid niet meer".²⁹²

In september 1952 besloot de Directie Bewindvoering van het Ministerie van Financiën dat het "om verschillende redenen" bezwaarlijk zou zijn om de Stichting BAON of het NBI opdracht te geven om voor de belangen van de Staat op te komen. Daarom was de Dienst Domeinen verzocht de genoemde belangen te behartigen. Van de afwikkeling van enkele proefprocessen zou "afhangen of, en op welke wijze, de Staat zich in het bezit kan stellen van de betreffende polissen, resp. de verzekerde bedragen kan innen terzake van niet aan recht-

²⁹⁰ Afschrift brief Minister van Financiën aan de BGL, 14-8-1948. Archief Verbond, S 94/9.

²⁹¹ Concept van een brief secretaris BGL aan de leden van de Cie Joodse Verzekeringen, 20-9-1948. Uit notulen van de vergadering van de Commissie Joodse Verzekeringen van 2-10-1948 blijkt dat tijdens overleg was gebleken dat van de zijde van het ministerie problemen lagen bij een dergelijke verklaring: die zou toch niet juridisch worden geaccepteerd. Archief NN.

²⁹² Notulen vergadering van de afdelingen Grote verzekeringen, volksverzekering en spaarkassen, 4-6-1948. Archief NN.

²⁹³ AR-BAON, over het jaar 1951 maar gedateerd 17-1-1953, p. 2, en correspondentie tussen de Directeur Bewindvoering en het Hoofd afdeling Domeinen, 22-9-1952 en 20-11-1952. Archief MvF, Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

hebbenden uitgekeerde polissen." Ook de eventuele verjaring was een punt van aandacht.²⁹³ In december 1952 bleek de Bedrijfsgroep Levensverzekering dat de plaatsvervangend landsadvocaat mr. D.J. Veegens²⁹⁴ voorbereidingen trof om de rechten van de Staat geldend te maken. Veegens vroeg de maatschappijen of zij bereid waren "minnelijk polisherstel te verlenen aan curatoren van onbeheerde nalatenschappen van rechthebbenden op uitkeringen, waarbij in geval 'de erfgenamen' of 'de rechtverkrijgenden' van den verzekeringnemer als begunstigden zijn aangewezen de curator in diens nalatenschap optreedt." Wanneer men deze vraag niet zonder voorbehoud bevestigend kon beantwoorden, wilde de plaatsvervangend landsadvocaat vernemen of de maatschappijen bereid waren zich te richten naar gerechtelijke uitspraken in enige proefprocessen.²⁹⁵

De Staat liet op 23 juni 1953 een aantal maatschappijen aanmanen om "zich binnen veertien dagen na heden jegens den Staat bereid te verklaren haar medewerking te verlenen tot minnelijk rechtsherstel (...) bij gebreke waarvan de Staat al zoodanige rechtsmaatregelen zal nemen als zullen kunnen leiden tot het gevraagde rechtsherstel bij vonnis van genoemde Afdeling (Raad voor het Rechtsherstel)."²⁹⁶ Inmiddels was in mei al de aanzet gegeven voor een eerste proefproces inzake de uitkering aan de Staat van een polis bij de Nederlanden van 1870. In de aanloop van deze rechtszaak bleek uit correspondentie met Veegens dat de Staat achteraf de rechtsgeldigheid van het Agreement in twijfel trok, omdat het Ministerie van Financiën formeel geen toestemming had gegeven.²⁹⁷

De actie van Veegens namens de Staat leidde tot overleg tussen de Commissie Joodse Verzekeringen, de inmiddels weer tot NVBL omgevormde Bedrijfsgroep en hun juridische adviseurs A.E.J. Nysingh en J. van de Giessen. In het najaar van 1953 werd door de Commissie Joodse Verzekeringen besloten Van de Giessen te verzoeken in onderhandeling te treden met Veegens. Redenen om op een schikking aan te sturen waren onder meer het feit dat de rechtsgeldigheid van het Agreement voor de Staat (alleen voor natuurlijke personen; de verjaringstermijn) zou worden aangevochten.²⁹⁸ Ook werd onder de maatschappijen een enquête gehouden om te inventariseren hoe groot de schade zou zijn bij eventueel succes van de Staat in de aangespannen proefprocessen.

De uitkomst was dat 3777 polissen door de maatschappijen voorwaardelijk waren hersteld zonder dat definitief herstel was gevolgd. Het verzekerde bedrag bedroeg ongeveer fl. 5.784.662,- De afkoopwaarde bedroeg ongeveer fl. 1.441.805,- (dit was het bedrag waarvoor de maat-

²⁹⁴ Zie over Veegens het deelrapport Effecten, paragraaf 18.1, noot 408.

²⁹⁵ Brief mr. D.J. Veegens aan BGL, 9-12-1948. Archief Verbond. Zie ook de Nota van de Dir. Bewindsvoering voor de Minister van Financiën, 15-7-1954, voor een schets van het beleid. Archief MvF, Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

²⁹⁶ Afschrift deurwaardersexploit. Archief NN.

²⁹⁷ Correspondentie inzake L.M. tussen De Ned. van 1870, mr. Veegens, advocaten en de BGL 1953 en 1954; Archief GEN, 'zwarte doos', map L.M.

²⁹⁸ Notulen Cie. Joodse verzekeringen, 1-10-1953; archief NN.

schappijen nog waren gecrediteerd bij LVVS).²⁹⁹

In februari 1954 kwamen de in de NVBL verenigde verzekeringsmaatschappijen tot de slotsom dat een schikking met de Staat voor hen de beste optie was. De rechtszaak tegen de Nederlanden van 1870 was opgeschort gedurende het overleg tussen Veegens en de juridisch vertegenwoordiger van de maatschappijen, maar met betrekking tot de verwachte uitspraak heerste onzekerheid. Won de Staat, dan zou waarschijnlijk de verzekerde waarde aan de Staat betaald moeten worden, terwijl met een schikking de plaatsvervangend landsadvocaat akkoord zou gaan met de afkoopwaarde, ongeveer een kwart van de verzekerde waarde.³⁰⁰

Uiteindelijk nam de Staat genoegen met een schikking. Men onderhandelde over de tekst van de overeenkomst tussen de Staat en de maatschappijen, waarbij een belangrijk punt was dat niet de uitkering die de rechthebbende zou hebben ontvangen aan de Staat werd overgemaakt, maar de afkoopsom. Het verschil tussen het verzekerd bedrag en de afkoopwaarde vertegenwoordigde de schade "die de maatschappijen is toegebracht door uitroeiing van het joodse gedeelte van het Nederlandse volk. De Staat is bereid de maatschappijen belangrijk tegemoet te komen door hierop geen aanspraak te maken." Het beginsel dat aan de hele regeling ten grondslag lag, was, blijkens correspondentie met de plaatsvervangend landsadvocaat, "dat de Staat niet ten koste van de maatschappijen wil profiteren van de uitroeiing van de Joden en derhalve de sterfteschade van de maatschappijen niet wil vergroten".³⁰¹

Zoals in paragraaf 4.2 blijkt speelde de Staat al in 1949 met de gedachte om de onbeërfde verzekeringswaarden niet te claimen en de maatschappijen dat bedrag als tegemoetkoming voor de geleden schade te gunnen. Zo is dit gebaar van de Staat uiteindelijk te beschouwen als een krap uitgevallen vorm van de schaderegeling, die in de eerste onduidelijke periode na de bevrijding door de bedrijfstaking als onontbeerlijk werd beschouwd als voorwaarde voor de uitvoering van het rechtsherstel van de joodse polissen. Het verschil tussen verzekerde waarde en afkoopwaarde kan worden beschouwd als de bijdrage van de Staat aan de oplossing van de problemen rond het polisherstel.

4.7.2 De overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel tussen de Staat der Nederlanden en de Nederlandse Vereniging ter Bewordering van het Levensverzekeringswezen

In september 1954 kwam de overeenkomst tot stand.³⁰² De ondertekenaars waren enerzijds: de Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door Veegens, die tot het aangaan van de

²⁹⁹ Brief NVBL aan de Cie Joodse Verzekeringen, 31-10-1953. Archief Verbond. Overigens werden nog regelmatig voorlopig herstelde polissen definitief hersteld.

³⁰⁰ Notulen alg. verg. NVBL, 16-2-1954 en circ. NVBL, 19-2-1954. Archief NN.

³⁰¹ Correspondentie tussen J. v.d. Giessen en D.J. Veegens, februari 1954, en brief Veegens aan Minister van Financiën, 17-11-1953. Archief MvF, Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

³⁰² Hier volgt een geparafraseerde versie van de overeenkomst. In Bijlage 7 is de tekst van de overeenkomst integraal opgenomen.

overeenkomst was gemachtigd bij brieven van de Minister van Financiën, Directie Bewindvoering, van resp. 3 en 27 augustus 1954. Daarnaast twee curatoren van onbeheerde nalatenschappen van een aantal personen, die afwezig waren in de zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer. Anderzijds: de voorzitter en de Secretaris van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen, die optraden als gemachtigden van 47 levensverzekeringsmaatschappijen.

De overeenkomst betrof het minnelijk rechtsherstel van levensverzekerings- en lijfrentepolissen van mensen wier namen in de administratie van de LVVS voorkwamen. De polissen waren of nog niet hersteld of waren volgens het Agreement van 10 juni 1948 slechts voorwaardelijk hersteld onder de voorwaarde van het opkomen van daartoe gerechtigde natuurlijke personen. In de overeenkomst werd vastgelegd hoe de overdracht van de onbeërfdte uitkeringen op joodse polissen aan de Staat zou worden uitgevoerd: zowel de categorieën verzekeringsovereenkomsten als de uitvoeringsbepalingen werden vastgesteld.

Categorieën verzekeringen:

Er was onderscheid in: verzekeringen bij overlijden en bij leven (waaronder lijfrenten), waarvoor de maatschappijen gedurende de bezetting afkoopsommen hadden overgemaakt aan Liro; en verzekeringen waarvoor geen afkoopsom aan Liro was betaald, maar die ongewijzigd waren voortgezet of wegens wanbetaling premievrij waren voortgezet of geroyeerd, waarbij onderscheid werd gemaakt in:

- verzekeringen die wegens wanbetaling van premies vervallen voor 1-7-1942 gewijzigd zijn voortgezet of geroyeerd
- verzekeringen die uitsluitend wegens wanbetaling van premies na 1-7-1942 premievrij zijn gemaakt of geroyeerd
- verzekeringen bij leven, waaronder begrepen lijfrenten.

Met betrekking tot de aan Liro afgekochte verzekeringen moesten de maatschappijen aan de Staat betalen:

a. voor verzekeringen bij overlijden: de aan Liro betaalde afkoopbedragen, ongeacht of de verzekeringen volgens de polisvoorwaarden afkoopbaar waren. Voor zover de maatschappijen zich niet hadden laten crediteren, deed de Staat geen aanspraak op de uitkering.

b. voor verzekeringen bij leven (voornamelijk lijfrenteverzekeringen): de voor het overlijden verschenen, maar niet aan de rechthebbenden of te hunnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen, en de overige voor dat tijdstip krachtens de polis verschuldigde bedragen. De maatschappijen die zich hadden laten crediteren behielden hun vordering op de LVVS.

Met betrekking tot de niet-afgekochte verzekeringen:

a. voor geroyeerde polissen: wanneer de verzekerde was overleden voor het tijdstip van het royement vergoedden de maatschappijen de afkoopwaarde op het moment van overlijden. Wanneer de verzekerde na de royementdatum was overleden, maakte de Staat geen aanspraak op de uitkering, tenzij de polis uitsluitend was geroyeerd wegens wanbetaling van de premies vervallen op of na 1-7-1942, in welk geval de afkoopwaarde van de verzekering op het moment van overlijden moest worden vergoed.

b. voor gewijzigd voortgezette polissen (ofwel premievrij gemaakt): in de gevallen, waarin de verzekerde reeds was overleden voor het tijdstip van wijziging moest de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering op het tijdstip van overlijden worden vergoed. Wanneer de verzekerde na dat tijdstip was overleden, moest de afkoopwaarde van de gewijzigd voortgezette verzekering worden vergoed, tenzij de polis uitsluitend was gewijzigd wegens wanbetaling van de na 1-7-1942 vervallen premies. In dergelijke gevallen werd de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering vergoed.

c. voor ongewijzigd voortgezette verzekeringen: de afkoopwaarde van de verzekering op het moment van overlijden van de verzekerde.

d. voor verzekeringen bij leven: de voor het overlijden van de verzekerde verschenen, maar niet aan de rechthebbende of te zijnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen en overige voor dat tijdstip krachtens de polis verschuldigde bedragen.

N.B.: De maatschappijen hoefden nooit méér te betalen dan zij zonder het ingrijpen van de bezetter verplicht zouden zijn geweest.

De belangrijkste uitvoeringsbepalingen:

De maatschappijen zouden voor 1 november 1954 opgave aan Veegens doen van de afgekochte verzekeringen bij overlijden naar de toestand per 1 oktober 1954 en onder vermelding van eventuele creditering door de LVVS. Uiterlijk op 31 december 1955 zouden de maatschappijen aan de Staat het totaal van de verschuldigde afkoopsommen betalen. Wanneer iemand voor die tijd zich nog had gemeld als rechthebbende behoefde de betreffende afkoopsom niet te worden overgemaakt.

Het aan de Staat te vergoeden bedrag werd verhoogd met 2,25% enkelvoudige rente vanaf 1 oktober 1954. De Staat deed uiterlijk 31 december 1955 opgave aan de maatschappijen van de overige verzekeringen waarin de Staat enig belang te vorderen had. Na die datum zou de Staat geen nieuwe vorderingen meer geldend maken.

De maatschappijen konden alle bedragen die zij nog van de verzekeringnemer te goed hadden in mindering brengen, zoals achterstallige premies, beleningsrente etc. Bovendien waren zij niet verplicht tot betaling wanneer zij wegens in de polis vastgelegde redenen niet tot betaling gehouden zouden zijn, zoals bij een zelfmoordclausule of uitsluiting wegens oorlogsmolest. Zij zouden echter afstand doen van alle formele verweren, zoals ontbreken van de polis, de laatste premiekwitantie e.d. Als bewijs van overlijden gold de opgave van het nummer van de *Staatscourant* waarin de aangifte van het overlijden was gepubliceerd.

Wanneer zich alsnog een rechthebbende meldde, was de Staat verplicht het ontvangen bedrag terug te storten. De betalingen werden gestort op een speciale daartoe geopende bankrekening van Veegens, die pas op 31 december 1957 zou worden gesloten, waarna het saldo in 's Rijks schatkist zou worden gestort.

Een dergelijke overeenkomst werd ook aangegaan met de voorzitter en secretaris van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Spaarkasbedrijf, gemachtigd door zes met name genoemde spaarkasbedrijven.

4.7.3 De uitvoering door de maatschappijen

In de onderzochte archieven van verzekeringsmaatschappijen zijn de onderliggende stukken teruggevonden die de gang van zaken rond de overdracht van de afkoopwaarden aan de Staat bevestigen en illustreren. De procedure ging, blijkens de in de verzekeringsarchieven aangetroffen documentatie ongeveer als volgt: De NVBL vroeg per circulaire³⁰³ de maatschappijen opgave van de voor afwikkeling in aanmerking komende polissen te doen aan Veegens, en wel voor 1 oktober 1954. De maatschappijen reageerden met een opgave van de polissen die via de Stichting BAON voorwaardelijk, maar nog niet definitief waren hersteld. Er zijn ook opgaven aangetroffen van polissen die niet via deze stichting voorwaardelijk waren hersteld.³⁰⁴ In latere opgaven werden mutaties en aanvullingen gegeven van polissen die alsnog in aanmerking kwamen voor de afhandeling met de Staat.

controles

Ook waren er controles van de Afdeling Polisherstel (Stichting BAON³⁰⁵), die dus nu de administratie voerde over de door de Staat te incasseren polissen. De maatschappijen ontvingen lijsten met polissen met de vraag waarom zij nog niet waren afgehandeld. Uit reacties van de maatschappijen blijkt een eenduidig beeld: polissen hebben geen afkoopwaarde; verzekeringnemer is in leven; al gestort op de Veegens-rekening; foutief polisnummer; is reeds uitgekeerd.³⁰⁶

Bij de Nationale werden de volgende redenen opgegeven:

- uitbetaald (zowel betaling aan begunstigde bij overlijden van de verzekerde als afkoop op verzoek van overlevende verzekeringnemer na herstel);
- uitkeringen lopen nog en de reeds verschenen uitkeringen zijn betaald;
- verzekerde leeft en de verzekering is hersteld;
- verzekerde leeft, wenste geen herstel; LVVS-vordering op zijn naam gebleven;
- onverschuldigde betaling. Polissen waren niet afkoopbaar, maar 3/4 is aan Liro betaald. Door overlijden verzekeringnemer waardeloos geworden, zodat betaling door maatschappij onverschuldigd was.
- betaling was voor maatschappij bevrijdend;
- onvoorwaardelijk hersteld met bewindvoerder.³⁰⁷

³⁰³ Circulaire NVBL, 11-10-1954. Archief Verbond.

³⁰⁴ Brief met bijlage van de Nationale aan mr. Veegens, 28-10-1954. Archief NN.

³⁰⁵ De Stichting was officieel opgeheven, maar de brieven met betrekking tot de overdracht van afkoopsommen aan de Staat waren verzonden door de Afdeling Polisherstel met als ondertekenaar mr. Heiser, met een stempel van de Stichting BAON.

³⁰⁶ Vgl. brief met bijlage van de Nederlanden van 1870 aan de afdeling Polisherstel van het NBI-afd. Den Haag, 26-4-1956. Archief GEN, doos uitkeringen 1956-1958 en aan de Staat uitbetaald.

³⁰⁷ Brief Nat. aan BAON/ afd. Polisherstel, Den Haag, 23-3-1956. Archief NN.

In verband hiermee rapporteerden de accountants van het kantoor Nieuwenhuis & Bos dat de maatschappijen "in vele gevallen" minder betaalden dan de afkooplijsten van de Liro-administratie aangaven. Bij gebrek aan andere controlemiddelen, moest men afgaan op de mededelingen daarover van de maatschappijen. Omdat twijfel rees over de juistheid van de betaalde bedragen, verzochten de rapporteurs de Afdeling Polisherstel nadere informatie bij de maatschappijen in te winnen. Uit het feit dat sommige maatschappijen daarna suppletoire betalingen verrichtten concluderen de rapporteurs dat het door de maatschappijen ingestelde onderzoek naar niet opgeëiste polissen in de eigen administratie niet altijd doeltreffend was geweest. Wanneer de verzekeringsmaatschappij meedeelde aan de Afdeling Polisherstel dat de polissen geen afkoopwaarde hadden, was dat meestal niet te controleren. Volgens het accountantsrapport over het jaar 1956 kwam het voor dat een maatschappij niet reageerde op de reclames van de Afdeling Polisherstel.³⁰⁸

In datzelfde accountantsrapport werd een opsomming van polissen gegeven, die nog niet waren afgehandeld. Hierover was schriftelijk contact gezocht met de verzekeringsmaatschappijen, waaronder de Oude Haagsche van 1836. Een antwoord van de maatschappij was echter niet in de administratie van de Afdeling Polisherstel aangetroffen door de accountants. Uit het onderhavige onderzoek bij de rechtsopvolger van deze maatschappij, Tiel Utrecht, blijkt dat in december 1958 het NBI was meegedeeld dat alle acht polissen waren afgehandeld. Eén afkoop was reeds in 1943 teruggedraaid; twee waren er reeds in 1948 door tussenkomst van een advocaat hersteld; drie waren er in 1948 en 1949 hersteld door tussenkomst van de verzekeringnemer of een erfgenaam; één was met tussenkomst van de BAON hersteld en één bleek een reeds ingegane lijfrente te zijn.³⁰⁹ Enkele maatschappijen beriepen zich in een zeer beperkt aantal gevallen op een clause in de overeenkomst, dat de maatschappij in een bepaald geval niet meer zou hoeven betalen dan zij zonder het ingrijpen van de bezetter verplicht zou zijn geweest. Volgens Veegens was dit beroep op de overeenkomst ten onrechte, maar de Afdeling Polisherstel berustte in deze gevallen in het niet-betalen.³¹⁰

betalingen

De betalingen geschieden door storting van het verschuldigde bedrag op rekening van Veegens bij de bankiersfirma Schill en Capadose te Den Haag, ten gunste van de Afdeling Polisherstel. Per brief werd gespecificeerd wat de betalingen behelsden: het dossiernummer, naam en polisnummer en de afkoopwaarde. Vervolgens de rente van 2,25% vanaf 1 oktober 1954. Er waren regelmatig aanvullende stortingen, en een groot deel van het aan de Staat toekomende bedrag werd pas in 1956 overgemaakt.

restituties

Behalve de nabetalingen vonden - volgens de in de overeenkomst vastgelegde bepalingen - eveneens restituties plaats, omdat inmiddels over meer polissen duidelijkheid was verkregen of

³⁰⁸ AR-BAON, 1956, p. 3-4.

³⁰⁹ Correspondentie Oude Haagsche en NBI tussen 18-4-1957 en 4-12-1958. Archief TU.

³¹⁰ AR-BAON, 1956, p. 3.

omdat rechthebbenden waren gevonden. Vaak meldde een notaris zich voor een of meerdere erfgenamen bij de verzekeringsmaatschappij, die met een beroep op de overeenkomst met de Staat, restitutie vroeg aan de Afdeling Polisherstel. Daarbij moest de maatschappij de verklaring van erfrecht en een uittreksel uit het register van overlijden van de Burgerlijke Stand aan de Afdeling Polisherstel toezenden, waarna men de documenten retourneerde en de maatschappij berichtte over de restitutie van het afkoopbedrag plus de betaalde rente. Na ontvangst zorgde de maatschappij voor de afhandeling: vaak werd de uitkering aan de notaris overgemaakt, die voor verdere afwikkeling zorg droeg.

reserveringen

Bij een aantal verzekeringsmaatschappijen zijn in de archieven stukken bewaard gebleven waaruit blijkt dat per jaar steeds werd bijgehouden welke bedragen waren overgemaakt aan de Staat. Daarnaast werden reserveringen bijgehouden voor die polissen ingeval rechthebbenden zich nog meldden. Dan diende immers de verzekerde waarde uitgekeerd te worden, terwijl de Staat de betaalde afkoopsom restitueerde.

Per jaar werd bijgehouden:

- bedrag dat aan Staat was betaald
- verzekerde waarde van de polissen die aan de Staat waren uitgekeerd
- reservering voor eventuele uitkering van verzekerde bedragen
- vordering op LVVS ter hoogte van de afkoopsommen aan Liro betaald
- ontvangsten van LVVS

De vraag of de Staat alles heeft gekregen waarop zij volgens de overeenkomst recht had is niet met zekerheid te beantwoorden. De mutaties in de financiële administratie werden na controle door het accountantsbureau in orde bevonden. Enkele geconstateerde leemten bij afsluiting van de werkzaamheden voor het laatste accountantsrapport werden aan de Afdeling Polisherstel doorgegeven. De accountants concludeerden dat het beleid van NBI met betrekking tot het polisherstel aan redelijke eisen had voldaan.

4.7.4 De cijfers

Uiteindelijk is voor de per sluitingsdatum aan de Staat overgedragen afkoopsommen overgemaakt op de rekening van Veegens: fl. 697.155,07 (inclusief fl. 376,67 aan bankrente). Bijlage 8 geeft de lijst van afgedragen afkoopsommen per maatschappij, zoals opgenomen in een bijlage van het Accountantsrapport over het jaar 1956.

Tot in de jaren zestig zijn echter nog met een zekere regelmaat afkoopbedragen gerestitueerd. De som die de Staat in het kader van de overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel heeft geïncasseerd bedraagt fl. 429.907,96.³¹¹ Over het aantal polissen dat op deze wijze is afgehandeld bestaat geen zekerheid. In de accountantsrapporten worden wel cijfers gegeven, maar

³¹¹ Inst. Toegang, archief MvF, afd. FEZ 1940-1979, inv.nr. 683.

die zijn niet duidelijk en dekken niet het volledige bestand dat bij de afwikkeling door BAON/Afdeling Polisherstel was betrokken. Bovendien geven de accountantsrapporten qua cijfermatige gegevens slechts een tussenstand.

Dat geldt ook voor de medio 1998 in het ARA aangetroffen 50 lijsten van polissen die volgens de overeenkomst met Veegens afgehandeld zouden worden.³¹² De lijst is niet compleet en bevat waarschijnlijk 50% van de polissen die op een bepaald moment in aanmerking kwamen voor overdracht aan de Staat. Afgezien van het feit dat de lijst incompleet is, betreft het een tussenstand, die in het stadium van de voorbereiding of een vroeg stadium van de uitvoering van het Veegens-akkoord is opgesteld. Veel van de genoemde polissen zijn later nog afgewikkeld.

Het archief van Veegens is niet bewaard gebleven, dat van de Dienst Domeinen evenmin. Ook het archief met de polisidossiers van de Afdeling Polisherstel van de BAON is, op een aantal dossiers en de accountantsrapporten na, verdwenen. De afgelopen jaren hebben de ambtenaren van het Ministerie van Financiën getracht de gegevens van de Dienst Domeinen met betrekking tot het Veegens-akkoord te reconstrueren met behulp van gegevens uit de lokale afdelingen van de Dienst Domeinen. Dat is slechts gedeeltelijk gelukt, zodat niet in alle gevallen uitsluitend mogelijk is over de vraag of de waarden van individuele polissen zijn uitbetaald aan de Staat.³¹³

Met betrekking tot de verhouding tussen het verzekerde bedrag dat zou worden uitgekeerd aan rechthebbenden (wanneer die er zouden zijn geweest) en het afkoopbedrag dat uiteindelijk is overgemaakt aan de Staat moet men afgaan op de enquête die de NVBL in oktober 1953³¹⁴ heeft gehouden ter oriëntatie van de eventuele overeenkomst met Veegens. De inventarisatie van 1953 leverde de volgende gegevens op:

aantal niet opgeëiste polissen	3.824
totaal verzekerd bedrag	fl. 6.018.779,-
totaal aan Liro betaalde afkoopsom	fl. 1.470.987,-

De verhouding afkoopwaarde en verzekerde waarde komt dan neer op 1 : 4,1.

Uit de hiervoor opgevoerde cijfers blijkt dat het bedrag dat uiteindelijk aan de Staat toevloede (fl. 430.000,-) ruim een derde is van de raming van de afkoopwaarde van 1953 (fl. 1.470.987,-).

4.7.5 Conclusies

De conclusie die uit het voorgaande kan worden getrokken is dat er een duidelijke, grondige systematiek is geweest om de onbeërfde verzekeringswaarden voor de Staat te behouden; een

³¹² Notitie 3-6-1998, PTG 98/186N, MvF, Directie BGW.

³¹³ Notitie 20-4-1998, PTG 99/133N, Dir. BGW, MvF.

³¹⁴ Dossier enquête 1953. Archief Verbond, S96/7.

recht waarop hij zich overigens mocht beroepen. De ontwikkelde systematiek was het verlengde van het systeem dat zorgde voor de afwikkeling van polissen waarvoor niemand opkwam, namelijk het Agreement inzake voorwaardelijk rechtsherstel. Hoewel door het verloren gaan van veel archieven met documentatie van individuele polissen onderzoek niet volledig kan zijn, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het Veegens-akkoord nauwgezet is uitgevoerd. Het is echter niet mogelijk met zekerheid vast te stellen welke onbeërfde joodse verzekeringsovereenkomsten uiteindelijk aan de Staat zijn vervallen.

Daarnaast heeft de Staat toch een gebaar gemaakt naar de maatschappijen, zodat deze alsnog een soort compensatie ontvingen voor de verliezen met betrekking tot het herstel van de joodse polissen.

4.8 De balans van het rechtsherstel van de via Liro geroofde levensverzekeringen en lijfrenten

4.8.1 De grote lijnen

De systematiek van het rechtsherstel van joodse levensverzekeringen en lijfrenten die door Liro in de jaren 1942 tot 1944 te gelde zijn gemaakt is in de volgende punten kort samen te vatten:

1) Verzekeraars waren aanvankelijk zeer terughoudend bij het aanbieden van herstel van geroofde polissen aan rechthebbenden. Voor een belangrijk deel werd deze houding veroorzaakt door overigens gerechtvaardigde zorgen over de beperkte mogelijkheden van de bedrijfstak om de in de oorlog opgedane schade (behalve 'joodse schade' ook 'Indische' schade en molestschade) op te vangen.

2) Tussen de overheid en de verzekeraars is langdurig, maar uiteindelijk tevergeefs, overleg gepleegd om tot een wettelijke regeling te komen voor de financiële gevolgen van het polisherstel voor de verzekeraars.

3) De beslissende factor in het polisrechtsherstel is in feite de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel geweest. Door uitspraken van de Afdeling Rechtspraak van de Raad (Enkelvoudige en Meervoudige Raadkamer te Den Haag) ontstond een consequente jurisprudentie die over het algemeen ten gunste van de joodse rechthebbenden oordeelde.

In het kort komt het rechtsherstel op het volgende neer:

- Joodse verzekeringsovereenkomsten werden hersteld (kwamen tot uitkering of de overeenkomst werd hersteld), waarbij de rechthebbende afstand deed van zijn vordering op LVVS en de verzekeraar aan de rechthebbende uitkeerde. De verzekeraar kreeg uiteindelijk 90% van de aan Liro betaalde afkoopsommen terug uit de boedel van LVVS.
- Rechthebbenden kregen voor de uitkeringen die vóór 1 juli 1943 op grond van verzekeringsovereenkomsten aan Liro waren betaald (uitkeringen wegens expiratie en reeds lopende lijfrenten) geen vergoeding van de maatschappijen, maar behielden een vordering op LVVS, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de betaling van 90% van de vordering.

- Rechthebbenden die geen herleving van de verzekeringsovereenkomst wensten, kregen een vordering op LVVS ten bedrage van het afkoopbedrag dat aan Liro was betaald.

4) De verzekeraars hebben zich 'onder protest' bij deze lijn van jurisprudentie neergelegd en aan de hand hiervan richtlijnen opgesteld om minnelijk herstel (buiten de rechtsgang om) met hun joodse cliënten mogelijk te maken. Het minnelijk herstel heeft de jurisprudentie gevolgd.

5) Volgens diezelfde lijn is aan de hand van het Agreement van 1948 (Overeenkomst van voorwaardelijk rechtsherstel tussen de Stichting BAON en de verzekeraars) voorwaardelijk rechtsherstel overeengekomen voor die polissen waarvan 'geen natuurlijke personen' zich meldden. Ongeveer twee-derde van deze voorwaardelijke overeenkomsten werd in een later stadium definitief, doordat rechthebbenden alsnog opkwamen. De uitkeringen van de maatschappijen gingen via de Stichting BAON naar de rechthebbenden.

6) Volgens de Overeenkomst tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de levensverzekeringsmaatschappijen van 1954 werden de afkoopwaarden van de onbeërfde polissen overgedragen aan de Staat. De verzekeraars werd het verschil tussen de wettelijk door de Staat opeisbare verzekerde waarde van de polissen en de afkoopwaarde 'geschonken'.

7) De systematiek van het rechtsherstel laat zien dat het herstel van joodse polissen niet alleen een bewerkelijk en bureaucratisch proces was, maar ook langdurig en moeizaam, waarbij verschillende partijen met grote moeite oplossingen hebben gezocht voor de problemen die zich in deze buitengewoon ingewikkelde kwestie voordeden. Zo kwam wel een wet tot stand voor het opmaken van overlijdensakten, maar het duurde tot 1949 voor het zover was.

8) Polissen die in de administratie van LVVS waren opgenomen, kwamen min of meer automatisch via LVVS in de systematiek van het rechtsherstel terecht. Deze administratie vormde de basis van het voorwaardelijk (en vaak uiteindelijk definitief) herstel via BAON én het minnelijk herstel via het Veegens-akkoord. Doordat BAON de belangen van de Staat (de onbeërfde nalatenschappen) nauwlettend in het oog hield, controleerde deze stichting zoveel mogelijk de polissen die volgens de LVVS-administratie nog niet op een of andere wijze in het rechtsherstel betrokken waren.

9) Polissen die bij Liro niet als joods bekend waren kunnen buiten het proces van rechtsherstel zijn gebleven als er na de bevrijding geen rechthebbenden opkwamen. Van veel van deze polissen kan worden aangenomen dat zij na het uitblijven van de premie door de maatschappij zijn geroyeerd of door automatische premiebetaling zijn uitgehold. Wanneer het polissen betreft waarvoor geen premiebetaling meer was vereist, zullen de waarden bij de maatschappij zijn gebleven, als niemand die heeft opgeëist.

10) Hoewel de uiteindelijke resultaten van het rechtsherstel positief moeten worden beoordeeld (er heeft op systematische wijze rechtsherstel plaatsgevonden, dankzij de jurisprudentie en de twee overeenkomsten), moet geconstateerd worden dat het proces zeer langdurig is

geweest en dat het voor veel individuele rechthebbenden een moeizame situatie was. Aanvankelijk moest men de komende wettelijke regeling afwachten; toen minnelijk herstel mogelijk was, moest men soms zeer lang wachten op de vereiste officiële documenten, zoals de overlijdensakte en de verklaring van erfrecht. Opvallend is dat in dit onderzoek is geconstateerd dat de positie van de joodse rechthebbenden in overleg tussen de betrokken partijen in verhouding weinig ter sprake komt, en dan nog het meeste in de eerste naoorlogse jaren.

4.8.2 Hiaten in het rechtsherstel?

Hiaten in het rechtsherstel in relatie tot de roof

Aan het eind van hoofdstuk 3 is een paragraaf opgenomen, waarin enkele hiaten in de afkoop worden genoemd. Nu geconstateerd is dat de systematiek van het rechtsherstel voor een belangrijk deel is verlopen aan de hand van de polisadministratie van LVVS, moet ook worden vastgesteld of er iets is te zeggen over mogelijk herstel van polissen die niet bij Liro bekend werden. Bij de in paragraaf 3.4 genoemde categoriën A, B, D, en E kan er inderdaad sprake zijn van een hiaat in de systematiek van het rechtsherstel. Bij categorie C is er sprake van opname in de administratie van Liro, wat betekent dat de polissen op de een of andere wijze zijn meegenomen in de systematiek.

A. Joodse verzekeringsovereenkomsten die noch door de verzekeringnemer, noch door de maatschappij zijn opgegeven als joodse polissen (en niet aan de maatschappij bekend als joodse polis)

Na de oorlog waren deze polissen waarschijnlijk inmiddels geroyeerd door het uitblijven van de premiebetaling, wanneer de verzekeringnemer nog premieplichtig was en als deze gedeporteerd was. Als niemand deze polissen na de bevrijding claimde en de maatschappij zelf niet onderzocht of er sprake zou kunnen zijn van een joodse polis, bleef de eventuele waarde van de polissen bij de maatschappij. Deze situatie kan zich ook voorgedaan hebben met betrekking tot polissen die premievrij waren, omdat de contractueel vastgestelde periode van premiebetaling voorbij was, of omdat de polis door de verzekeringnemer premievrij was gemaakt. Als dergelijke gevallen zich hebben voorgedaan, kan de waarde bij de maatschappij zijn gebleven. Dergelijke polissen onttrekken zich per definitie aan onze waarneming en het is onbekend of, en zo ja hoeveel van dergelijke polissen er zijn.

B. Joodse verzekeringsovereenkomsten die wel aan de maatschappij bekend waren maar niet aan Liro zijn opgegeven

Over de 57 niet gemelde polissen bij de Nationale zijn geen gegevens gevonden. Men was bij die maatschappij kennelijk goed op de hoogte van het bestaan van deze polissen, wat doet vermoeden dat zij niet zijn 'vergeten'. Een reeds eerder genoemd voorbeeld van een groep joodse polissen die buiten Liro zijn gebleven is dat van de 583 polissen die bij de Centrale van Hoofdkantoor J naar Hoofdkantoor II zijn overgeheveld. Deze vallen in de categorie volksverzekeringen en worden hieronder behandeld.

D. Erkende uitzonderingscategorieën van Verordening 54/1943

Een aantal met name genoemde categorieën zijn volgens de systematiek van de afkoop buiten de verordening gebleven, terwijl deze verzekerden niet werden gedepoteerd en waarschijnlijk in de omstandigheid hebben verkeerd hun verzekeringsovereenkomst in stand te kunnen houden.

E. Volksverzekeringen

Bij volksverzekeringen kan er sprake zijn van een hiaat in de systematiek van het rechtsherstel, en wel bij de laatste van de in paragraaf 3.4 genoemde categorieën, namelijk punt (d), volksverzekeringen die niet alleen door de verzekeraar niet waren gemeld (vanwege de uitzonderingsbepaling) maar ook niet door de verzekeringnemer. Van de eerder genoemde 583 polissen die bij de Centrale van Hoofdkantoor J naar Hoofdkantoor II zijn overgeheveld zijn na de oorlog uiteindelijk 130 uitgekeerd. Dit betekent dat 453 van deze polissen niet in de herstelprocedures zijn terechtgekomen. Zij vertegenwoordigen een uit te keren kapitaal van fl. 94.625,00 (toenmalige waarde).³¹⁵ De lijst met niet-afgehandelde polissen is inmiddels ter beschikking gesteld aan het Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims. Wanneer rechtshabenden worden gevonden zullen de verzekerde bedragen alsnog worden uitgekeerd.

De vraag is of men moet aannemen dat de polissen die niet in de administratie van Liro bekend waren, automatisch niet in het herstelproces terecht kwamen. Uit de bestudering van de gegevens over volksverzekeringen bij de Oude Haagsche van 1836, een kleine verzekeringsmaatschappij met een portefeuille die merendeels volksverzekeringen bevatte, blijkt dat in het naoorlogse herstelproces meer volksverzekeringen waren betrokken dan er bij Liro bekend waren. Het aantal door polishouders bij Liro gemelde polissen bedroeg 68, terwijl in totaal 106 volksverzekeringen op de een of andere wijze in de herstelprocedures terecht kwamen. Hiervan waren er 75 bij de BAON gemeld als polis waarvoor geen rechthebbende was opgekomen. Hoe dit is gebeurd is niet meer na te gaan. Overigens is er onduidelijkheid over een aantal in dit bestand aanwezige volksverzekeringen. Zij zijn alle wel op de een of andere wijze in het kader van herstel behandeld, maar of alle voor herstel in aanmerking komende polissen werkelijk zijn hersteld en/of uitgekeerd is niet geheel duidelijk. Zo zijn er 7 polissen die via een advocaat of notaris afgehandeld zouden worden, maar waarbij dit kennelijk niet is gebeurd.³¹⁶

Zowel van de Centrale als van de Oude Haagsche zijn volksverzekeringen die niet in de administratie van LVVS bekend waren, toch in de systematiek van het rechtsherstel terechtgekomen. Men kan dus niet zonder meer de conclusie trekken dat niet gemelde (en dus niet in de administratie van Liro aanwezige polissen) niet in het rechtsherstel terecht zijn gekomen. Het antwoord op de vraag of polissen die niet bij LVVS in de administratie voorkwamen automatisch niet zijn hersteld, is dus niet concreet aan de hand van de systematiek te geven.

³¹⁵ Informatie van verzekeringsmaatschappij Reaal, Notitie Joodse Polissen (Hoofdkantoor II).

³¹⁶ Notitie Volksverzekeringen/tegoeden oorlogsslachtoffers WO II, Tiel Utrecht.

Het is echter wel mogelijk dat wanneer een niet in de Liro-administratie bekende polis na deportatie van de polishouder werd geroyeerd omdat de premie niet meer werd voldaan, de eventuele waarde van de polis (de royementswinst) bij de maatschappij bleef - tot een recht-hebbende of een bewindvoerder er aanspraak op maakte. Hoeveel joodse volksverzekeringen niet zijn aangemeld is niet concreet vast te stellen. Zelfs is niet bij benadering te zeggen of in de joodse bevolkingsgroep veel volksverzekeringen waren afgesloten. Wel is het waarschijnlijk dat veel joden onder druk van de vervolging hun polissen hebben aangemeld.

Een andere mogelijkheid is dat er nog premievrije polissen afkomstig van joodse verzekering-nemers in de huidige bestanden aanwezig zijn. De verzekeraars hanteren veelal een bewaar-termijn voor polissen tot een leeftijd van de verzekerde van 105 jaar. Een premievrije polis wordt niet geroyeerd omdat er geen premieverplichting meer is. In het bestand van Tiel Utrecht (rechtsoptvolger van de Oude Haagsche van 1836) is een premievrije polis aan-getroffen in het huidige bestand.³¹⁷ In het voorjaar van 1998 heeft het Verbond van Verzeke-raars aan de leden een oproep gedaan verzekeringen van joodse oorsprong die nooit zijn opgeëist te melden. Behalve de door Reaal teruggevonden verzekeringen van rechtsvoorganger de Centrale werden nog in totaal 11 polissen aangetroffen, die niet definitief waren afgehandeld. Het betrof echter veelal verzekeringen die wel in het hersteltraject terecht waren gekomen, maar die door omstandigheden zoals onduidelijkheden rondom de erfgenamen en dergelijke waren blijven liggen.³¹⁸

Het is gezien bovenvermelde bevindingen mogelijk dat bij maatschappijen na intensief onderzoek incidenteel polissen van joodse verzekerden kunnen worden aangetroffen die niet als joods bekend waren en niet in de systematiek van roof en/of rechtsherstel terecht zijn gekomen. Ook is het mogelijk dat er nog polissen gevonden worden die in de herstelpro-cedure zijn blijven steken. Men kan dan denken aan verzekeringen die in principe zouden worden hersteld, maar door langdurig erfgenamenonderzoek zijn blijven liggen. Deze gedachte wordt gesterkt door de bevindingen van de accountants die in de jaren vijftig de werk-zaamheden van de Stichting BAON onderzochten. Anderzijds moet de conclusie worden getrokken dat het achterblijven van niet afgehandelde polissen waarschijnlijk niet structureel is geweest, gezien het feit dat de BAON en het Nederlands Beheersinstituut de verzekerings-maatschappijen ter controle lijsten toezond met polisgegevens uit de LVVS-administratie waarvoor nog geen herstel was overeengekomen.

F. Diverse afwijkingen van de systematiek, waarbij uitzonderingen zijn aangetroffen

Polissen die wel in aanmerking kwamen voor afkoop, maar aan andere instanties dan Liro zijn uitbetaald zijn in principe in de desbetreffende trajecten van herstel terechtgekomen.

Met betrekking tot de vermelding in het Gedenkboek van de Verzekeringkamer dat een buitenlandse maatschappij een belangrijk bedrag niet heeft afgerekend aan Liro zijn geen verdere gegevens gevonden.

³¹⁷ Notitie Volksverzekeringen/tegoeden oorlogsslachtoffers WO II. Tiel Utrecht.

³¹⁸ Brief Verbond van Verzekeraars aan Commissie, 28-10-1999.

Recente claims en klachten

In totaal zijn er sinds 1997 bij verzekeringsmaatschappijen 1285 claims en verzoeken om informatie met betrekking tot oorlogspolissen in behandeling genomen. Voor een gedeelte betrof dit claims die bij het Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims waren binnengekomen en zijn doorgeleid naar de betreffende verzekeringsmaatschappijen of, indien de verzekeraar niet bekend was, naar het Verbond van Verzekeraars. Van de 1285 verzoeken werden er 395 door individuele maatschappijen in behandeling genomen. Via het Verbond van Verzekeraars werden lijsten met 890 verzoeken om inlichtingen onder de verzekeringsmaatschappijen verspreid. Het ging hier om polissen waarover weinig informatie voorhanden was. Tot 1 september 1999 zijn 44 claims gehonoreerd, waarvan 42 betrekking hadden op informatieverzoeken die rechtstreeks bij de maatschappijen waren ingediend, 32 zijn nog in behandeling en 1213 zijn afgewezen.³¹⁹ Afwijzing was in sommige gevallen het gevolg van het feit dat door onderzoek was vastgesteld dat de polis reeds was uitgekeerd. Vaak waren er echter te weinig gegevens bekend over de polis om een claim te kunnen honoreren.

De Ombudsman Levensverzekeringen heeft in 1998 vier klachten behandeld met betrekking tot joodse oorlogspolissen. Drie hiervan kwamen tot een voor de klager bevredigende afhandeling.³²⁰

4.8.3 Bijzondere aspecten

Betaling van rente

Betaling van rente door rechthebbenden

Zoals in hoofdstuk 4.3.1 is vermeld, diende bij herstel van de polissen door de rechthebbenden achterstallige premie te worden betaald. Hierbij moest ook rente worden vergoed, die meestal was bepaald op 3,5% of 4%.³²¹

Betaling van rente door de maatschappijen bij uitkering na herstel

Volgens de in hoofdstuk 4.3.2 geciteerde richtlijnen voor herstel die in mei 1947 ingingen, werden de uitkeringen voldaan zonder bijbetaling van rente voor latere betaling, tenzij de maatschappij reeds eerder in of buiten rechte (dat wil zeggen via minnelijk herstel) tot betaling was aangesproken, in welk geval rente kon worden vergoed, ingaande op de dag, waarop het verzoek tot betaling door de maatschappij was ontvangen, doch niet eerder ingaande dan op de dag, waarop naar genoegen van de maatschappij was aangetoond dat de aanspraak bestond. Zoals vermeld, volgden de richtlijnen de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel. Uit die jurisprudentie blijkt dat de Afdeling Rechtspraak vanaf medio 1946 consequent bepaalde dat een verzekeraar alleen rente op de uitkering diende te vergoeden, wanneer hij in

³¹⁹ Brief Verbond van Verzekeraars aan Commissie, 28-10-1999.

³²⁰ *28e Jaarverslag van de Ombudsman Levensverzekeringen* (over het jaar 1998).

³²¹ Afd. Rechtspr. Enkelv. K. in Den Haag, 19-6-1947: Jacobs contra de Nationale.

gebreke was gesteld. Uit de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak blijkt dat een verzekeraar niet in gebreke was geweest wanneer de voor uitkering benodigde stukken niet aanwezig waren, zoals een verklaring van overlijden of een attestatie de vita (bewijs van in leven zijn),³²² of zolang het vonnis niet was uitgesproken.³²³ De verzekeraar was dan niet gehouden tot betaling van de uitkering, noch van de rente.

Tot in 1949 werd veelal als bewijs van overlijden genoeg genomen met een Rode Kruis-verklaring of een aantal ooggetuige-verklaringen. Na de totstandkoming van de wet van juni 1949, houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten (Stb. 1949, J 227), die het mogelijk maakte officiële verklaringen van overlijden, afgegeven door de Burgerlijke Stand van de laatste woonplaats in Nederland, als bewijsstuk te overleggen, dienden dergelijke verklaringen als bewijsstuk. De kwestie van de bewijsstukken kan de afwikkeling aanzienlijk hebben vertraagd, maar de verzekeraars konden daarvoor niet aansprakelijk worden gesteld. Dit geldt ook voor de verklaring van erfrecht, die moest worden overlegd. Door de moeilijke situatie van de enorme sterfte was het erfgenamenonderzoek zeer ingewikkeld en tijdrovend. Dit betekende in de praktijk dat pas rentebetaling van de maatschappij verschuldigd was vanaf de dag van de indiening van het request of de datum van het vonnis.³²⁴ De Raad wees requesten af, waarbij de rechthebbenden rentebetaling vorderden vanaf de overlijdensdatum, of de expiratiedatum van de verzekering.³²⁵

De hoogte van de rente was meestal 3,5%, maar 4% of 5% kwam ook voor.

Het kwam er dus op neer dat rechthebbenden bij betaling van achterstallige premies altijd rente dienden te betalen. Bij de uitkering door de verzekeraars na herstel van de polis, werd geen rente betaald over de periode tussen de contractuele datum van de uitkering (het tijdstip

³²² Vgl. de uitspraken van de Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 20-2-1947, Stokvis contra de Nationale; Meerv. K. te Den Haag: 10-8-1948, Bekker contra RVS; Enkelv. K. te Den Haag: 28-2-1949, Herzberger contra de Eerste Nederlandsche; Enkelv. K. Den Haag: 18-8-1949, Demmenie contra Olveh.

³²³ Vgl. uitspraken Afd. Rechtspraak, Enkelv. K. te Den Haag: 20-2-1947, Stokvis contra Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 12-3-1947, Snitselaar contra HAV-bank; Enkelv. K. te Den Haag: 27-3-1947, Cohensius contra de Utrecht; Enkelv. K. te Den Haag: 16-4-1947, Katz contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 9-5-1947, Popbeer contra de Nationale; Enklv. K. te Den Haag: 12-5-1947, Van Praag-Philips contra de Nationale; Enkelv. K te Den Haag: 30-5-1947, Cats contra de Eerste Nederlandsche; Enkelv. K. te Den Haag: 12-6-1947 Meijers contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 25-6-1947, Van Lier contra de Eerste Nederlandsche.

³²⁴ Vgl. onder meer uitspraken van de Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 19-6-1947, Jacobs contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 24-6-1947, Coster contra de Eerste Nederlandsche; zie ook uitspraken genoemd in de vorige noot.

³²⁵ Vgl. onder meer de uitspraken van de Afd. Rechtspr. Enklv. K. te Den Haag: 28-5-1947, Van Raalte contra de Olveh; Enkelv. K. te Den Haag: 12-6-1947, Meijers contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 12-6-1947, Kahn-Kalker contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 19-6-1947, Hanf contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 24-6-1947, Coster contra de Nederlanden van 1845.

van overlijden of het ingaan van de lijfrente) en de datum van het herstel van de verzekerings-overeenkomst - door tussenkomst van de rechter of minnelijk.

Gederfde rente op de aan Liro betaalde en later gerestitueerde afkoopsommen

In de notities over schade en herstel, die de eerste periode na de bevrijding door verzekeraars werden opgesteld, werd wel gesproken over de gederfde rente op de aan Liro betaalde afkoopsommen. De verzekeraars wilden niet alleen de afkoopsom gerestitueerd zien, maar ook die gederfde rente. Toen de vorderingen van de maatschappijen op LVVS eenmaal betaald werden, was er geen sprake van betaling van gederfde rente. Zij ontvingen, zoals gezien, 90% van de vordering.

Rente op de uitkeringen aan de Staat

De maatschappijen betaalden rente over de bedragen die aan de Staat werden overgemaakt in het kader van de Veegens-overeenkomst, en wel 2,5% vanaf 1 oktober 1954. Bij restitutie na aanmelding van een rechthebbende werd deze rente ook weer verrekend aan de maatschappij.³²⁶ Er werd echter geen rente uitgekeerd over de periode dat de afkoopsom bij de staat had berust.

Betaling van administratiekosten

In hoofdstuk 4.6 is beschreven dat van de door de maatschappijen aan de Stichting BAON overgemaakte uitkeringen ten behoeve van definitief herstel administratiekosten werden afgetrokken. Deze bedragen (in totaal fl. 170.608,13) werden overgemaakt aan het NBI, waaronder de Afdeling Polisherstel van de BAON ressorteerde. Het gaat hier dus niet om geld uit de boedel van een instelling van de bezettende macht, zoals LVVS, maar om uitkeringen van de verzekeraars, die via BAON werden betaald aan de rechthebbenden.

4.8.4 Geldstromen

De hoofdstukken 3 en 4 over de roof en het rechtsherstel van joodse verzekerde waarden gingen in feite steeds om één onderwerp: hoe joods geld dat in verzekeringsovereenkomsten was geïnvesteerd, door de Nazi's werd geroofd en het moeizame proces van rechtsherstel na de bevrijding. Een bedrag van fl. 26 mln. was aan de joodse burgers onttrokken en moest weer worden gerestitueerd aan de overlevenden, erfgenamen of andere rechthebbenden. Het proces van de roof was vrij overzichtelijk: de verzekerde waarden werden via het verzekerings-technische principe van afkoop in geld omgezet en vloeiden naar Liro. Het proces van herstel en restitutie was ingewikkelder. De geldstromen die in het hoofdstuk over herstelprocedures zijn beschreven zijn divers en lopen via verschillende instanties. Hieronder volgt een samenvatting van de geldstromen zoals die in grote lijnen hebben gelopen.

³²⁶ Notitie 'Polisherstel Stand per 31 juli 1956', bijlage B. ARA, 2.09.49, doss. 447.

De geldstromen liepen in de fase van de ROOF in grote lijnen als volgt:

Verzekeringsmaatschappijen betaalden aan

- Liro
- DRT; incidenteel, wanneer het ging om vijandelijke onderdanen
- SD; incidenteel, hierover zijn geen concrete gegevens bekend
- Verwalters van voormalige joodse bedrijven

Liro deed uit deze geïncasseerde poliswaarden betalingen aan

- de overheid (loonbelasting)
- restitutie afkoopwaarden aan niet-joodse kinderen van gemengd-gehuwden
- uitkeringen aan niet-joodse begunstigden
- uitkeringen afkoopwaarden aan Verwalters van voormalig joodse bedrijven

De geldstromen liepen in de fase van het RECHTSHERSTEL in grote lijnen als volgt:

Verzekeringsmaatschappijen deden betalingen aan

- joodse rechthebbenden (uitkeringen bij overlijden na herstel en uitkeringen van niet uitbetaalde lijfrenten)
- Stichting BAON (bij definitief herstel van voorwaardelijk herstelde polissen van aanvankelijk onbeërfde polissen)
- rekening van Veegens (en doorbetaald aan de Dienst Domeinen van de Staat) (in het kader van de overeenkomst van minnelijk rechtsherstel van 1954 - het Veegensakkoord)
- notarissen (als vertegenwoordigers van de rechthebbenden; zij zorgden voor erfrechtverklaringen, zodat de zaak verder afgehandeld kon worden)

De Stichting BAON deed betalingen aan

- joodse rechthebbenden (bij definitief herstel werden de uitkeringen door de maatschappijen aan BAON betaald en door BAON doorbetaald)
- notarissen (met enige regelmaat; soms werden deze betalingen teruggestort)
- voogden (incidenteel)
- curatoren (incidenteel)
- de overheid/Veegens (betalingen van maatschappijen die ten onrechte gedaan waren bij voorwaardelijk herstel in het geval dat definitief herstel uitbleef)

Veegens/Dienst Domeinen deed betalingen aan

- verzekeringsmaatschappijen (restitutie bij definitief herstel, daarna betaalden de maatschappijen de uitkering aan de rechthebbenden of de notarissen die voor verdere afhandeling zorgdroegen)

LVVS deed betalingen aan

- joodse rechthebbenden - 90% (de vordering op LVVS op verschuldigde betalingen tijdens de bezetting door maatschappijen aan Liro wegens expiratie en lopende lijfrenten)
- verzekeringsmaatschappijen - 90% (de vordering op de onverschuldigd betaalde afkoopsommen en drie-kwart van de wiskundige reserves van lijfrenteverzekeringen)

4.8.4 Cijfers en conclusies

Volgens de gegevens in hoofdstuk 3 met betrekking tot de bedragen die door verzekeringsmaatschappijen aan Liro zijn betaald, komen we tot de volgende bedragen:

Aan Liro betaald wegens afkoop en zogenaamde 'afkoop' van lijfrenten:	fl. 23,5 mln.
Aan Liro betaald wegens lopende uitkeringen aan joodse polishouders:	fl. 2,5 mln.

Na de bevrijding werden de verzekeringen grotendeels volgens de systematiek van het rechtsherstel hersteld. Het kwam erop neer dat de maatschappijen zich nolens volens hebben neergelegd bij de door de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel via vonnissen opgelegde jurisprudentie, waarna het minnelijk rechtsherstel de jurisprudentie volgde. De maatschappijen ontvingen uiteindelijk 90% van de aan Liro onverschuldigd betaalde afkoopsommen terug van LVVS, waaruit de uitkeringen die door het herstel verschuldigd waren gedeeltelijk werden gefinancierd. Dit was een logische gang van zaken, alleen de abnormale omvang bovenop de actuariel te verwachten sterfte (in verzekeringstermen oversterfte genoemd) van het aantal uitkeringen dat ineens verschuldigd was, was zeer ongebruikelijk. Het resterende deel van de uitkeringen werd uit de reserves betaald. In deze reserves kwamen ook weer de onverschuldigd aan Liro betaalde wiskundige reserves van de lijfrenten terecht, die door LVVS werden gerestitueerd op grond van het feit dat dergelijke verzekeringen nooit afkoopbaar waren en dat dus ook niet werden in de herstelprocedures. De Raad voor het Rechtsherstel oordeelde dat de maatschappijen deze wiskundige reserves terug konden vorderen en dat er geen verplichting was deze aan de joodse polishouders uit te keren.

Wat zijn nu de cijfers van de restituties aan de maatschappijen en eventueel op andere wijzen bij de maatschappijen binnengekomen sommen, die betrekking hadden op verzekeringswaarden van joodse polishouders? Er zijn gegevens over twee categorieën:

1) Het bedrag dat door LVVS aan de maatschappijen is gerestitueerd

Dit geld is aangewend om de uitkeringen aan rechthebbenden te betalen of om de reserves voor de herleefde verzekeringen weer te herstellen. De restitutie van LVVS bedroeg 90% van de totale vordering van fl. 21 mln. en moet een bedrag van tegen fl. 19 mln. zijn geweest. Dit hield in dat zij fl. 2,1 mln. niet hebben ontvangen van de erkende vordering op LVVS en renteverlies hebben geleden.

2) Het niet door de Staat opgeëiste deel van de onbeërfde nalatenschappen

In het Veegens-akkoord was de bepaling opgenomen dat niet de verzekerde waarden aan de Staat dienden te worden uitgekeerd, maar de afkoopwaarden. De Staat wilde niet profiteren van het lot der joden. Bovendien was het verschil te beschouwen als een compensatie aan de maatschappijen voor de geleden oorlogsschade, mede gezien de verwachtingen die de Staat gedurende enkele jaren had gewekt. Het voordeel voor de maatschappijen bestond uit het verschil tussen de afkoopwaarde en de verzekerde waarde van de verzekeringen waarvoor geen natuurlijk persoon zich meldde. De verhouding tussen deze twee posten is (bij benadering) te bepalen aan de hand van de reacties op de enquête die als voorbereiding op de overdracht aan de Staat in 1953 door de NVBL onder haar leden is gehouden, en kan op 1 op 4 worden gesteld. Van de aanvankelijk in het kader van het Veegens akkoord overgemaakte bedrag van fl. 697.155,09 bleek na de restitutie van de Dienst Domeinen aan verzekeringsmaatschappijen (naar aanleiding van het alsnog opkomen van rechthebbenden), in totaal fl. 0,43 mln. door de maatschappijen te zijn overgedragen aan de Staat. De verzekeringsmaatschappijen mochten als tegemoetkomend gebaar van de Staat fl. 1,3 mln. behouden.

Deze twee posten bij elkaar genomen geeft nog altijd een negatief resultaat voor de verzekeringsmaatschappijen: de tegemoetkoming van de Staat heeft het verlies van 10% op de vordering op LVVS (fl. 2,1 mln.) niet gecompenseerd. Er bleef op grond van deze cijfers een verlies van bijna fl. 1 mln. voor de gezamenlijke verzekeraars.

Rest nog de vraag of de in hoofdstuk 4.1 aangehaalde (door de maatschappijen) opgegeven 'royementswinst' van fl. 3 mln. op de 'afkoop' van de wiskundige reserves van lijfrenten en fl. 1 mln. 'winst op afkoop' bij verzekeringen bij overlijden moeten worden beschouwd als winst die ten onrechte bij de maatschappijen is gebleven. Bij de beoordeling hiervan dient ook weer de verzekeringstechniek betrokken te worden. Deze bedragen werden genoemd voordat er sprake was van herstel. Door het herstel van de joodse polissen zijn deze 'winsten' weer geneutraliseerd, dat wil zeggen weer in het herstel van de verzekering betrokken: bij de uitbetaling van de overlijdensuitkeringen is de fl. 1 mln. weer gebruikt om de uitkeringen te financieren; de 'royementswinst' van de lijfrentes was het resterende kwart van de wiskundige reserves van de lijfrenten, dus geen winst toen de 'afkoop' van de lijfrente-verzekeringen weer door de herstelprocedures ongedaan werd gemaakt.

Resumerend dient de vraag of maatschappijen uiteindelijk hebben verdiend aan de roof van joodse verzekeringspolissen beantwoord te worden aan de hand van twee aspecten: in de eerste plaats de beschikbare cijfers; ten tweede de mogelijkheid dat individuele polissen door de mazen van het net zijn geglipt en niet zijn afgehandeld.

1) Het cijfermateriaal geeft aan dat in het algemeen geen geldwaarden afkomstig van joodse polissen systematisch bij de maatschappijen zijn achtergebleven. In tegendeel, er is zelfs een nadeel geconstateerd.

2) Tegenover dit nadeel zou de waarde van de incidenteel achtergebleven polissen moeten worden afgetrokken. De mogelijkheid dat individuele polissen door de mazen van de systematiek zijn geglipt is niet uit te sluiten en zelfs reëel, gezien de gecompliceerde situatie en regelingen rond het rechtsherstel in zijn algemeenheid en de situaties van de joodse rechthebbenden in het bijzonder. Anderzijds heeft de Raad voor het Rechtsherstel gezorgd

voor een consequente jurisprudentie, waardoor het herstel systematisch ten gunste van de beroofden werd uitgevoerd. De verzekeraars hebben zich nolens volens daarbij neergelegd en hun procedures voor minnelijk herstel daarop afgestemd. Voorts werd door de Stichting BAON het rechtsherstel ter hand genomen van diegenen die afwezig waren en niet meer voor hun belangen op konden komen. Zowel deze bewindvoering als de behartiging van de belangen van de Staat als ultieme erfgenaam van de onbeërfde nalatenschappen zorgden voor een administratieve en bureaucratische controle op de afhandeling van het herstel van de joodse polissen, die als het ware in de systematiek van het rechtsherstel werd ingebouwd. Het aantal gedurende de afgelopen twee jaar gehonoreerde claims en het intern onderzoek bij verzekeraars op individueel niveau heeft aan het licht gebracht dat inderdaad incidenteel polissen zijn achtergebleven bij een aantal maatschappijen. Deze resultaten van recent onderzoek naar de afhandeling van individuele polissen bij verzekeraars geven echter geen reden te concluderen dat in grote getale polissen niet zijn hersteld. Dit alles neemt niet weg dat het onmogelijk is in het kader van dit onderzoek een schatting te maken van de waarde van eventueel achtergebleven poliswaarden.

5. Pensioenen³²⁷

5.1 Roof

Tot de verzekeringsovereenkomsten die vielen onder Verordening 58/1942 (aanmelding van joodse verzekeringsovereenkomsten) en Verordening 54/1943 (afkoop) behoorden, zoals eerder vermeld, ook de private arbeidspensioenen. Deze verzekeringsovereenkomsten waren lijfrenteverzekeringen, die speciaal als oudedagsvoorziening waren afgesloten door werknemers zelf, of door hun werkgevers, al dan niet collectief voor een aantal werknemers. Het merendeel van de pensioenen was ofwel bij een levensverzekeringsmaatschappij ondergebracht, ofwel bij pensioenfondsen, die soms ook zelfstandig opereerden. Het waren dus vooral de levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen die vanwege de pensioenen door de anti-joodse bezitsverordeningen werden aangesproken.

5.1.1 Verordening 198/1941 van 22 oktober 1941

Met Verordening 198/1941 van 22 oktober 1941 begon het voorspel op de roof van joodse pensioenen. Deze verordening bepaalde dat iedere beroepsuitoefening door joden en iedere arbeid verricht om inkomsten te verwerven, afhankelijk werd gemaakt van vergunningen of kon worden verboden. Iedere werkgever kreeg het recht arbeidsovereenkomsten met joden te beëindigen, met inachtneming van een termijn van drie maanden. Dat hield in dat per 31 januari 1942 iedere joodse werknemer zijn ontslag kon hebben. Bovendien kreeg de werkgever

³²⁷ De ambtenarenpensioenen worden behandeld in het deelrapport Sociale Verzekeringen en Ambtenaren Arrangementen.

het recht, indien hij dat wenste, om de aanspraken van de ontslagen joodse werknemers op pensioen of de weduwen- en wezenpensioenen om te zetten in een eenmalige schade-loosstelling. Veel joden die werkzaam waren in particuliere bedrijven³²⁸ konden hierna - zelfs zonder opzegtermijn - worden ontslagen. Zelfs zou de uitkering van pensioenen zonder meer zijn beëindigd.³²⁹

Hoe in de praktijk dit ontslag in zijn werk kon gaan, blijkt uit een case-studie naar het N.V. Magazijn de Bijenkorf, een bedrijf waartoe ook de N.V. Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij (HEMA) behoorde.

Van het totaal aantal van 3302 werknemers bij het Magazijn de Bijenkorf waren op 1 mei 1940 bij de Bijenkorf zelf 704 joodse en bij de HEMA 298 joodse werknemers.³³⁰ Het bedrijf was na de februaristaking van 1941, waaraan ook Bijenkorfpersoneel had deelgenomen, onder beheer gesteld van een Duitse Verwalter, dr. P. Brandt, die later werd vervangen door Dr. W. Minz.³³¹ De overname door een Verwalter had men tot dan toe kunnen voorkomen door het bestuur dat aan de vooravond van de oorlog nog geheel joods was, te vervangen door niet-joodse bestuursleden. Vanaf juni 1941 werden maandelijks op last van de Verwalter een aantal joodse werknemers ontslagen. Het duurde tot in 1942 eer de laatsten waren ontslagen. In september 1941 werd een wachtgeldregeling voor de ontslagen werknemers bekend gemaakt. Hierin was ook een regeling opgenomen voor de pensioenen. Op de pensioenpolis van werknemers van de HEMA (en vermoedelijk eveneens de Bijenkorf, maar hiervan zijn geen documenten in het - overigens onvolledige - archief aangetroffen) werd een aantekening opgenomen en ondertekend door de werknemer.

"Ondergetekende, de Hema te Amsterdam, en de verzekerde bij deze polis verklaren hierbij, dat de in de clausule dd. [...] geregelde cessie en overdracht als niet van kracht moeten worden beschouwd, zoodat de rechten en verplichtingen voor de Hema uit deze polis voortvloeiende, noch bij staking van premiebetaling, noch bij beëindiging van de dienstbetrekking tusschen verzekerde en de Hema automatisch op eerstgenoemde zullen overgaan. De bedoeling van deze clausule is, het mogelijk te maken om U de contante waarde van uw polis in termijnen uit te betalen in plaats van ineens, en wel op de volgende wijze. De contante waarde van Uw polis bestaat uit Uw eigen pensioenbijdragen, vermeerderd met de pensioenbijdragen van de zaak. Uw eigen pensioenbijdragen zullen u worden uitbetaald in directe aansluiting op de laatste der voornoemde uitkeeringen en wel zooveel mogelijk in den vorm van maandelijks uitkeeringen, als reeds door U genoten.

De pensioenbijdragen zullen mede worden gebruikt voor de bovenomschreven uitkee-

³²⁸ Joden in overheidsdienst (in totaal zo'n 2500 ambtenaren) hadden op 21 november 1940 al ontslag gekregen.

³²⁹ A.J. Herzberg, *Kroniek der jodenvervolging*, p. 95-96.

³³⁰ Algemene inventaris GAA, nr. 858.

³³¹ Zie onder meer verslag van A. Rottenberg, augustus 1942. GAA, coll. KBB, doos 159.

ringen; evenwel zullen deze laatste tezamen niet minder bedragen dan de pensioenbijdragen van de zaak, zoodat U in totaal nooit minder kunt ontvangen dan de contante waarde van de polis bedraagt, ook niet wanneer U gedurende de uitkeeringsperiode weer werk zoudt vinden, of in geval van overlijden."

Deze 'Mededeling aan het personeel' attendeerde de werknemers erop dat men ook kon weigeren te tekenen. In dat geval zou het recht op enige uitkering volgens deze regeling vervallen. Voorts werd er nog op gewezen dat voor werknemers die de pensioengerechtigde leeftijd reeds naderden, een vervroegde pensionering tot de mogelijkheden behoorde.³³²

De pensioenen van de werknemers van de Bijenkorf en de Hema waren als lijfrente-verzekeringen ondergebracht bij de Nationale Levensverzekerings-Bank en Amstleven. Deze maatschappijen verzorgden de uitkeringen. De bedrijven deden dus geen rechtstreekse uitkeringen aan hun gepensioneerden. Het was gebruikelijk dat bij beëindiging van het dienstverband de polis werd overgedragen aan de verzekerde.

5.1.2 De gevolgen van de 'tweede Iroverordening' (VO58/1942 van 21 mei 1942) voor de pensioenen

De voornaamste gevolgen van deze verordening voor de levensverzekeringen (en vooral lijfrente-verzekeringen) golden ook voor de arbeidspensioenen. Deze overeenkomsten dienden te worden aangemeld door de betrokkenen zelf en door de maatschappijen. Hiervoor was het nodig te weten wie jood was en wie niet: ook hier dienden joodverklaringen getekend te worden. De maatschappijen moesten daarvoor de bedrijven, die de pensioenen bij hen hadden verzekerd, aanschrijven. Blijkens documenten aangetroffen in het Bijenkorf-archief heeft de Nationale dat inderdaad met betrekking tot werknemers van de Bijenkorf en de Hema gedaan. Ook heeft deze maatschappij tussen 3 maart en 28 mei 1943 aanmaningen verzonden aan de Hema om het retourneren van de joodverklaringen te bespoedigen.³³³

Omdat de bewijzen van de vorderingen tegelijk met de aanmelding dienden te worden ingeleverd, mochten de pensioenpolissen onder geen voorwaarde meer bij het verlaten van de dienstbetrekking aan de werknemer ter hand worden gesteld. Zij dienden onverwijld aan Liro te worden toegezonden en de werknemers die voor het verschijnen van de tweede Liro-verordening waren ontslagen en hun polis hadden meegekregen, dienden deze alsnog in te leveren bij Liro. Anders moest het bedrijf zelf een kopie inzenden.³³⁴

De uitkering van de pensioenen was in feite onderworpen aan dezelfde bepalingen van de verordening als de gewone lijfrente-verzekeringen, met dien verstande dat na gebleken vragen door maatschappijen op 4 september 1942 een circulaire aan de leden van de Bedrijfsgroep

³³² Notitie "Mededeling aan het personeel, ontslagen door den bewindvoerder der N.V. Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij (H.E.M.A.) te Amsterdam. GAA, coll. KBB, 2298.

³³³ Stukken in GAA, coll. KBB, 2323.

³³⁴ Brief Liro aan Stichting Pensioenfonds van het Magazijn 'De Bijenkorf', 16-9-1942. GAA, coll. KBB.

Levensverzekering werd verzonden, met de specifieke bepalingen:

1. Uitkeringen tot fl. 250,- per kalendermaand en per gezin waren toegestaan, wanneer het om arbeidspensioenen ging, die door de werkgever bij verzekeringsmaatschappijen waren afgesloten.
2. Wanneer het arbeidspensioen betaalbaar was in grotere termijnen dan fl. 250,-, doch niet meer dan fl. 3000,- per jaar, dan mocht het pensioen in maandelijkse termijnen worden uitbetaald. Het eventueel door andere maatschappijen betaalde pensioen moest hierbij worden meegerekend.
3. Pensioenen toekomend aan de nagelaten betrekkingen van de joodse werknemer waarop ook loonbelasting moest worden ingehouden, mochten eveneens in maandelijkse termijnen van fl. 250,- worden uitbetaald, mits het ging om pensioenen die door de werkgever van de joodse werknemer waren afgesloten.
4. Pensioenverzekeringen die door de werknemer zelf waren afgesloten, dienden te worden beschouwd als lijfrenten, ook al werd er loonbelasting ingehouden.³³⁵

Wanneer, zoals toegestaan onder 1. de uitkering rechtsstreeks aan de betrokkenen werd uitgekeerd, diende deze per uitbetaalde termijn een getekende verklaring in tweevoud in te zenden, dat "tot het maandinkomen van het gezin geen ander bij ons verzekerd arbeidspensioen behoort, waarvan het bedrag, tezamen met de onderhavige rente, F.250,- te boven gaat".³³⁶

Omdat de door de werkgever betaalde premie een alternatieve vorm van loon is, is aan pensioenovereenkomsten (volgens art. 6 letter c van het Besluit op de Loonbelasting van 1940) de voorwaarde verbonden, dat de levensverzekeringsmaatschappij bij uitkering van enig bedrag op de betrokken polis aan een ander dan de werkgever, loonbelasting moest inhouden. Toen op grond van Verordening 54/1943 de afkoopwaarden aan Liro werden betaald, droegen de maatschappijen ook loonbelasting af aan de ontvanger der Directe Belastingen.³³⁷

Behalve de betaling van loonbelasting was een ander verschil met levensverzekeringen dat volgens artikel 25 van Verordening 58/1942 de uitkering van reeds ingegane pensioenen doorbetaald moest worden tot het vijf en zeventigste levensjaar. De Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft zou volgens een circulaire van de Bedrijfsgroep Levensverzekering enkele verzekeringsmaatschappijen hierover hebben aangeschreven:

"Pensionsverpflichtungen gegenüber Juden sind gemäss Par. 7 der Verordnung Nr. 58/1942 auch nach erfolgter Aussiedlung der Berechtigten weiter an Sie zu erfüllen,

³³⁵ Circulaire 4-9-1942. Archief Verbond.

³³⁶ Circ. aan H.H. Buitendienstambtenaren van de Nationale, 14-8-1942. Eveneens werden een blanco verklaring inzake Arbeidspensioenen van de Nationale aangetroffen; brief van de RVS aan mej. [...] te Lochem, 22-8-1942. Archief Verbond.

ohne dass es der Beibringung eines Lebensbeweises bedarf, und zwar bis zum 75. Lebensjahr des Berechtigten. Die Zahlungsverpflichtung endet bereits vor diesem Zeitpunkt, wenn der Verpflichtete nachweist, dass der Berechtigte nicht mehr am Leben ist. Sie bleibt über den genannten Zeitpunkt bestehen, wenn Sie den Nachweis erbringen, dass der Berechtigte noch am Leben ist. Diese Entscheidung ergeht gemäss Par. 25 der Verordnung Nr. 58/1942 mit allgemein rechtsverbindlicher Wirkung."³³⁸

5.1.3 Verordening 54/1943 van 11 juni 1943 en de 'afkoop' van arbeidspensioenen

Zoals in hoofdstuk 3 is beschreven gelaste deze verordening de afkoop van levensverzekeringen, inclusief lijfrente-overeenkomsten en pensioenverzekeringen. Ook daar waar afkoop niet mogelijk was (zoals bij pensioenen) diende drie kwart van de wiskundig vastgestelde reservewaarde uitbetaald te worden aan Liro. Dit alles ging officieel in per 30 juni 1943.

Het gevolg voor de arbeidspensioenen was dat aan de uitkeringen (ook die tot het 75e levensjaar) een eind kwam. De pensioenovereenkomsten werden door betaling van de zogenaamde afkoopsom beëindigd en de uitkeringen werden stopgezet. Pensioenen die door het eerdere ontslag van de joodse werknemers waren stopgezet, en dus in verzekeringstermen gesproken, premievrij waren gemaakt, werden eveneens afgekocht op de waarde die zij na premievrijmaking hadden gekregen.

Uit de circulaire van de overkoepelende Adviescommissie voor Personeelsfondsen³³⁹ blijkt niet dat deze commissie tijdens en na de oorlog is geconfronteerd met de problematiek van afkoop respectievelijk herstel van joodse arbeidspensioenen. Eenmaal komt de verordening inzake joods grondbezit (Verordening 154/1941) ter sprake.³⁴⁰

De Adviescommissie heeft zich in bezettingstijd wel gebogen over de vraag of pensioenfondsen, verbonden aan ondernemingen, zich dienden aan te melden bij de Commissaris voor niet-commerciële Vereenigingen en Stichtingen. Dat bleek niet het geval te zijn. Wel bleek dat enkele grote pensioenfondsen zich moesten melden vanwege het feit dat zij waren opgericht door werkgevers- en werknemersorganisaties, die sindsdien waren opgeheven. De Adviescommissie zou zich hierover buigen, maar in het archief zijn verder geen stukken meer aangetroffen die hierop betrekking hebben.³⁴¹

Eenmaal wordt melding gemaakt van de tweede Liro-verordening in verband met een brief van Liro aan de Vereeniging Pensioenfondsen voor de Grafische Vakken, waarin Liro verzoekt "het ons terzake komende netto provenu' van een met naam en polisnummer opgegeven polis over te maken."³⁴² De Adviescommissie voor Personeelsfondsen vraagt zich af in hoeverre een

³³⁷ Brief Amstleven aan BGL, 2-7-1947. Archief Verbond.

³³⁸ Circulaire, 4-2-1943. Archief Verbond.

³³⁹ Zie Hoofdstuk 2.3.

³⁴⁰ Advies-commissie voor Personeelsfondsen, Bericht no. 16, 3-9-1941. Archief OPF.

³⁴¹ Adviescommissie voor Personeelsfondsen, Bericht no. 43, 23-9-1942. Archief OPF.

dergelijk schrijven aan deze instelling voor derden een bindende kracht heeft. Men besluit in voorkomende gevallen op juridische bezwaren te wijzen en verder af te wachten.³⁴³ Of zich nog voorkomende gevallen hebben voorgedaan, blijkt niet uit het archief.

Documenten die wijzen op verdere actie van Liro zijn niet aangetroffen. In de circulaire en de bestuursnotulen van het Adviesorgaan zijn evenmin verwijzingen gevonden die duiden op een eventueel probleem met de afkoop van arbeidspensioenen of een betrokkenheid op enige andere wijze. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat de bezetter in ieder geval niet via dit orgaan de afkoop van arbeidspensioenen heeft willen bevorderen. Of er een ander traject is geweest, is niet uit onderzoek gebleken. Het terrein van de arbeidspensioenen had in de jaren voor de Duitse bezetting nog niet zo'n graad van organisatie bereikt zoals het levensverzekeringsbedrijf. Pas in 1949 verscheen de Pensioen- en Spaarfondsenwet. Voor de oorlog was er geen wettelijk toezicht en was het terrein van de arbeidspensioenen onoverzichtelijk. De conclusie moet worden getrokken dat de bezetter vooral via de levensverzekeringmaatschappijen heeft getracht de hand te leggen op de joodse arbeidspensioenen.

5.1.4 Arbeidspensioenen bij joodse bedrijven

Bij joodse bedrijven die een Verwalter hadden gekregen zal de aanmelding en afkoop van pensioenen wellicht makkelijker zijn gegaan dan in bedrijven waar geen beheerder was aangesteld, omdat de namen van eventuele joodse werknemers waarschijnlijk intern bekend waren. Een voorbeeld was het geariseerde joodse kledingmagazijn Maison de Bonneterie, dat een deel van de pensioenen van de Stichting Pensioenfonds Maison de Bonneterie Jozef Cohen Wittgenstein bij de Nederlanden van 1845 had ondergebracht. Nadat de polissen aanvankelijk aan de ontslagen werknemers waren meegegeven, werden uiteindelijk al deze overeenkomsten afgekocht, zodat de waarde ervan, onder inhouding van de daarvoor aan het Rijk verschuldigde loonbelasting, aan Liro is overgemaakt.³⁴⁴

Anderzijds is al eerder aangehaald, dat dezelfde maatschappij de collectieve pensioenen van enkele grote, niet-joodse bedrijven (Enka, Hoogovens en de Chemische Fabriek Naarden) buiten de afkoop had weten te houden. Er was daar geen onderzoek geweest naar de joodse afkomst van de houders van pensioenverzekeringen.³⁴⁵

Bij joodse bedrijven die werden geliquideerd, meestal omdat het kleine, vaak eenmans-bedrijven waren, is er sprake van opheffing, waarbij de liquidatieopbrengst werd gestort bij de "Bank voor Nederlandsche Arbeid N.V." te Amsterdam. Het werd daarvandaan weer gestort bij Liro of de VVRA.³⁴⁶ Het is de vraag of er op grote schaal pensioenpolissen waren afgesloten

³⁴² Brief Liro aan Vereniging Pensioenfonds Grafische Vakken, 18-1-1942. Afschrift in archief OPF.

³⁴³ Verslag vergadering Adviescommissie voor Personeelsfondsen, 27-1-1943. Archief OPF.

³⁴⁴ Documenten in archief NN.

³⁴⁵ Zie paragraaf 3.4.

³⁴⁶ Tweede rapport Commissie van Onderzoek Liro-archieven, p. 48.

voor de werknemers van deze bedrijven. Als het ging om eenmans-bedrijven of bedrijven met slechts enkele medewerkers, zal er veeleer sprake zijn geweest van een levensverzekering in de vorm van een lijfrente, door of voor de persoon in kwestie zelf afgesloten. Dergelijke levensverzekeringen werden dan via het Liro-afkoop-traject afgekocht.³⁴⁷

Omdat er geen systematisch onderzoek is gedaan naar de joodse bedrijven is het niet mogelijk in dit rapport aan te geven of de hierboven aangehaalde voorbeelden een representatief beeld geven van de praktijk van de roof van pensioenpolissen.

5.1.5 Cijfers van de afkoop van pensioenen

Het is niet mogelijk om afzonderlijk cijfers te geven over de afkoop van arbeidspensioenen. Behalve een verwijzing naar de afkoop door Pensioen-Risico is geen andere cijfermatige informatie tijdens het onderhavige onderzoek boven gekomen.³⁴⁸

De bedragen voor afgekochte pensioenen die bij Liro zijn binnengekomen, zijn inbegrepen in het totaal van de polisopbrengsten.

5.1.6 Conclusies

Uit de verordeningen van de bezetter blijkt duidelijk dat de arbeidspensioenen hetzelfde rooftraject doorliepen als de levensverzekeringen. Voor zover is na te gaan heeft de bezetter niet getracht de pensioenen via een overkoepelend orgaan als de Adviescommissie voor Personeelsfondsen af te kopen. Er waren verschillen met de 'gewone' levensverzekeringen, zoals de afdracht van loonbelasting en de verplichting uitkering te doen tot het vijf en zeventigste levensjaar.

Met betrekking tot drie categorieën is de systematiek van de roof duidelijk:

- 1) De opbouw van pensioenrechten was verbroken door het massale ontslag van joodse werknemers.
- 2) Uitkeringen aan een joodse pensioentrekker vielen onder de tweede Liro-verordening (58/1942) en dienden aan Liro uitbetaald te worden tot het vijf en zeventigste levensjaar, tenzij de uitkerende instelling (de levensverzekeringsmaatschappij of het pensioenfonds) kon aantonen dat de persoon in kwestie niet meer in leven was.

³⁴⁷ Dit wordt bevestigd door een brief van de afd. Inspectie van Liro aan de echtgenote van een voormalige eigenaar van een geliquideerd joods bedrijf, waarin Liro de echtgenote te kennen gaf dat de vorderingen van de echtgenoot bij de levensverzekeringsmaatschappij moesten worden gemeld. Liro aan mw. P. A.-B, 26-8-1942. NIOD, Doc. II-1213.

³⁴⁸ Pensioen-Risico was een levensverzekeringsbedrijf gebaseerd op onderlinge grondslag, dat zich uitsluitend bezighield met de verzekering van arbeiders en hun betrekkingen. Deze organisatie heeft als afkoopsom voor joodse pensioenpolissen Liro een bedrag van fl. 289.788,- betaald. Brief Centraal Beheer aan administratie van het Departement van Sociale Zaken, 25-7-1945. Historisch Archief GAK, inv.nr. 884.

- 3) De Pensioenen werden na Verordening 54/1943 afgekocht op drie kwart van de wiskundige reserve. Hiermee werden de uitkeringen die op grond van Verordening 58/1942 aan Liro werden gedaan, stopgezet.

5.2 Rechtsherstel

Met betrekking tot de drie categorieën aan het eind van de vorige paragraaf blijkt de systematiek van het rechtsherstel als volgt te kunnen worden gereconstrueerd.

1) *Gedwongen ontslag*

Volgens artikel 4 van het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945 was de werkgever verplicht "den werknemer, wiens arbeidsverhouding na 9 mei door toedoen van den bezetter of in verband met de onder de bezetting heerschende omstandigheden anders dan uit vrijen wil is beëindigd, terug te nemen twee dagen na den dag, waarop de werknemer zich meldt en, indien de werknemer voor de beëindiging van zijn dienstbetrekking 90 dagen in het bedrijf werkzaam was (...)." ³⁴⁹

Volgens dit besluit behoorden onderduikers eveneens tot de categorie mensen, wier dienstbetrekking anders dan uit vrije wil was beëindigd. De verplichting om de werknemer weer in dienst te nemen verviel wanneer de werknemer zich niet meldde binnen een maand nadat de gelegenheid daartoe was ontstaan.

Het was gebruikelijk, en dit blijkt uit de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel, dat de werknemer wiens dienstverband was hersteld, zijn achterstallige pensioenpremies alsnog voldeed. De werkgever vulde het werkgevers-aandeel eveneens alsnog aan. ³⁵⁰

2) *De lopende pensioenuitkeringen tussen 21 mei 1942 en 30 juli 1943*

Na de oorlog werd bepaald dat de lopende pensioenen die na de tweede Liro-verordening aan Liro waren overgemaakt, door de verzekeringsmaatschappijen en fondsen 'bevrijdend betaald' waren. Dat wil zeggen dat deze betalingen niet opnieuw - aan de mensen zelf - hoefden te worden gedaan. In het herstelproces na de bevrijding kreeg de overlevende pensioentrekker voor deze uitkeringen een vordering op LVVS. Zoals in hoofdstuk 4.4 is beschreven, kregen de crediteuren van LVVS uiteindelijk 90% terug van hun vordering.

Voor de na de afkoopverordening vervallen uitkeringen kregen de overlevende pensioentrekkers een vordering op de maatschappijen en pensioenfondsen. Die kregen op hun beurt een vordering op LVVS, ter hoogte van de betaalde afkoopbedragen. ³⁵¹ De maatschappijen en pensioenfondsen dienden dus zorg te dragen voor de uitkering aan de gepensioneerden.

³⁴⁹ Notitie 'Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945, GAA, archief KBB, inv.nr. 866.

³⁵⁰ Uitspraak Afd. Rechtspr. te Amsterdam, 9-6-1952: Weduwe van M. Mayerfeld contra de N.V. Magazijn de Bijenkorf en Stichting Pensioenvoorziening voor het Personeel van de N.V. Magazijn de Bijenkorf.

³⁵¹ Uitspraak Afd. Rechtspr. te Den Haag, 30-4-1947. S. Haagman, A.S. Polak en J. Poppelsdorp contra de Gemeente Amsterdam.

Wanneer de gepensioneerde de oorlog niet had overleefd, konden diens nabestaanden aanspraak maken op de vervallen pensioenuitkeringen, die aan Liro waren betaald, tot de overlijdensdatum van de gepensioneerde, alsmede op eventueel weduwen- en wezenpensioen. Dat gold dus ook voor uitkeringen die verschuldigd waren voor de periode na de afkoop van het pensioen.

Van de uitkering diende de eventuele uitbetaalde 'schadeloosstelling' (in de termen van Verordening 198/1941) bij het ontslag van de joodse werknemer, waarin de opgebouwde pensioenpremie was verwerkt, afgetrokken te worden. Ook de achterstallige premie moest worden verrekend met de gerechtigde.³⁵²

3) De aan Liro betaalde 'afkoopwaarde'

Deze werd niet aan de gepensioneerde of aan zijn erfgenamen uitgekeerd, omdat in de normale, niet-oorlogssituatie, een pensioen geen afkoopwaarde had. Met andere woorden, het pensioen werd hersteld, zoals dat voor de oorlog was. De maatschappij kreeg een vordering op LVVS voor het afkoopbedrag, en betaalde dan of later wanneer het pensioen inging, de pensioenuitkeringen aan de gepensioneerde.

Bij het herstel van arbeidspensioenen speelde mee dat pensioenen individuele rechten zijn. Door het betalen van pensioenpremies krijgt de werknemer recht op een uitkering bij het behalen van de pensioengerechtigde leeftijd. Wanneer de werknemer voor het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd overlijdt, vervalt het recht op pensioen. De opgebouwde reserves vervallen als sterftewinst aan de pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen. Van nabestaanden kunnen alleen, wanneer dat in de bepalingen is opgenomen, weduwen en wezen aanspraak maken op opgebouwde pensioenrechten. Weduwen- en wezenbepalingen waren niet verplicht, maar werden ook voor de Tweede Wereldoorlog al, vaak opgenomen. Op die manier was de werknemer niet alleen verzekerd van een inkomen voor de oude dag, maar werden zijn weduwe of kinderen verzekerd van een inkomen bij zijn eventuele voortijdig overlijden.

In een aantal procedures bij de Raad voor het Rechtsherstel is vonnis gewezen inzake het herstel van arbeidspensioenen, waarbij bovenstaande gang van zaken bevestigd wordt. Het was, zoals in eerdere hoofdstukken al ter sprake kwam, in de praktijk gebruikelijk dat vanuit de inmiddels via procedures voor de Raad gevormde jurisprudentie algemene richtlijnen tot stand kwamen, volgens welke het rechtsherstel van zaken die daarna speelden veelal minnelijk, dus zonder tussenkomst van de rechter, tot stand kwam.

Dat blijkt bijvoorbeeld uit de procedure van de weduwe Koppens tegen de Vereniging Pensioenrisico met betrekking tot een weduwe-pensioen. Dat genoot zij sinds haar echtgenoot op 3 november 1940 was overleden. Op grond van Verordening 54/1943 kocht Pensioenrisico het pensioen af door overmaking aan Liro van drie kwart van de wiskundig vastgestelde reserve. De uitkeringen werden per 30 juni 1943 gestaakt. Na de bevrijding eiste mevrouw Koppens uitbetaling door Pensioenrisico van alle reeds vervallen renten. Pensioenrisico stond

³⁵² Uitspraak M. Mayerfeld contra Stichting Pensioenfonds Bijenkorf.

op het standpunt dat zij aan Liro bevrijdend had betaald. De Raad deed op 24 april 1946 uitspraak en stelde de weduwe in het gelijk: Pensioenrisico diende alle weduwe-rentetermijnen, die na 30 juni 1943 waren verschenen uit te betalen. Pensioenrisico kreeg een vordering op LVVS voor het op 12 juli 1943 aan Liro betaalde bedrag.³⁵³

Blijkens een brief van Pensioenrisico aan de Bedrijfsgroep Levensverzekering heeft deze maatschappij na dit arrest besloten "aan alle nog in leven zijnde pensioentrekkers de uitkering te betalen waarop zij aanspraak hebben."³⁵⁴

Ook onderzoek bij een aantal bedrijven bevestigt deze gang van zaken. Terugkomend op de N.V. Magazijn de Bijenkorf, blijkt dat begin juli 1945 van de kleine 1000 werknemers die door de Verwalter waren ontslagen er 118 (94 van de Bijenkorf en 24 van de HEMA), weer in dienst werden genomen, tegen het salaris ten tijde van het ontslag. De feitelijke regeling moest door de filiaallhouders geregeld worden.³⁵⁵ In juni 1945 werd de Advies Commissie Gerepatrieerde Bijenkorvers opgericht. Het doel van deze commissie was algemene richtlijnen op te stellen voor een voorlopige schaderegeling.³⁵⁶

Eind mei 1946 werd een definitieve regeling getroffen: gehuwden ontvingen 60% en ongehuwden 40% van hun loon over de periode van afwezigheid, onder aftrek van het wachtgeld dat zij na hun ontslag hadden ontvangen. Verder zou de Bijenkorf de te niet gegane pensioenen inkopen, zodat de latere pensioenuitkering geen nadelige invloed van deze periode zou ondervinden. Wel dienden de werknemers die onder deze regeling vielen hun eigen bijdrage over de periode van afwezigheid te betalen. Dit bedrag kon ook op de uitkering in mindering worden gebracht. Wanneer de restitutie van het wachtgeld en de eigen bijdrage in de pensioenpremie meer zou bedragen dan de te ontvangen uitkering, zou het bedrijf het meerdere voor zijn rekening nemen. Ook werd loonbelasting van de uitkering ingehouden.³⁵⁷ De weduwen van de door de Verwalter ontslagen werknemers konden formeel geen aanspraak meer maken op een weduwenuitkering van het pensioenfonds. De Bijenkorf besloot voor hen een lijfrente in te kopen overeenkomstig het bedrag waarop zij via het pensioen recht zouden hebben. Zij kregen recht op een uitkering vanaf het moment van overlijden van hun echtgenoot. Achterstallige premies of uitbetaalde wachtgeld dienden wel te worden terugbetaald.³⁵⁸

³⁵³ Afd. Rechtspr. Enkelv. K te Den Haag, 24-4-1947, Wed. Koppens contra de Vereeniging "Pensioenrisico" (er zijn verschillende spellingswijzen in verschillende documenten), Circ. BGL, 30-4-1947, Archief Verbond, S94/5.

³⁵⁴ Brief "Pensioen-Risico" aan BGL, 14-1-1947. Archief Verbond.

³⁵⁵ 'Administratieve regeling betreffende intreding Joodsch personeel', 12-6-1954 en anonieme en ongedateerde notitie betreffende de regeling van de terugkeer van tijdens de bezetting ontslagen joods en ander personeel. GAA, archief KBB, resp. inv.nr. 866 en 861.

³⁵⁶ 'Regeling van terugkeer tijdens de bezetting ontslagen joods en ander personeel', zonder datum, GAA, archief KBB, inv.nr. 861.

³⁵⁷ 'Enige gegevens over de personeelssituatie in de Bijenkorf' (1947) en brief Hoofddirectie aan het Bijenkorf-personeel, 1-5-1946. Beide GAA, archief KBB, inv.nrs. 858 en 866.

³⁵⁸ Zie noot 350.

Uit de studie van de historicus Mozes Speijer, die op eigen initiatief in 1994 een onderzoek instelde naar de praktijk van roof en rechtsherstel van levensverzekeringen en pensioenen, blijkt dat een bedrijf als Shell ook gezorgd heeft voor herstel van de pensioenen van haar joodse werknemers. Er waren op de 5045 toenmalige personeelsleden 27 joodse en 13 half-joodse werknemers. Bij het ontslag werden de rechten op de pensioenen gehandhaafd, maar ook dit bedrijf ontkwam er niet aan geld aan Liro te betalen. Na de bevrijding werd alles hersteld. Hoe de pensioenen werden hersteld is niet duidelijk.³⁵⁹

Voor Philips geldt dat de zorg voor joodse werknemers al tijdens de bezettingstijd bijzondere vormen aannam. Lange tijd kon deportatie van een in een speciale afdeling van het bedrijf (het Sobu, Speciale Opdrachten Bureau) ondergebrachte groep joodse werknemers van Philips worden voorkomen door hen als groep in te zetten voor specialistische arbeid voor de Duitsers. De pogingen de joodse medewerkers te beschermen tegen deportatie faalden uiteindelijk, in juni 1944 kwamen ze toch in Auswitsch-Birkenau terecht. Toch heeft een hoog percentage de oorlog overleefd.³⁶⁰ In de periode dat de groep voor het Sobu werkte heeft Philips de salarissen en pensioenpremies gewoon doorbetaald. Na de bevrijding werd de afwikkeling individueel geregeld, waarbij het achterstallige werkgeversdeel van de pensioenpremie door Philips werd voldaan. De werknemers kregen de gelegenheid hun deel in termijnen in te halen.³⁶¹

5.2.1 Conclusies

Recapitulerend blijkt dat aan de hand van E 100 en E 93 en het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945 in combinatie met een aantal procedures voor de Raad voor het Rechtsherstel het herstel van arbeidspensioenen geregeld werd. Hoe de praktijk van het rechtsherstel van pensioenen voor alle gedupeerden eruit zag, is moeilijk te zeggen, zonder nader onderzoek te doen bij een aantal bedrijven, zowel joodse als niet-joodse. Bovenstaande bevindingen van het onderzoek naar het Magazijn de Bijenkorf tonen aan dat er ruimte was om tot goede regelingen te komen. Waar die ruimte er was, kunnen ook minder bevredigende regelingen tot stand zijn gekomen.

³⁵⁹ M. Speijer, ongepubliceerd rapport 'Rapport Joodse levensverzekeringen en Pensioenen', 1940-1945 Nunspeet (1997), ons ter hand gesteld door de Verzekeringskamer.

³⁶⁰ I.J. Blanken, *Onder Duits beheer*, 275 e.v.

³⁶¹ M. Speijer, p. 29-30.

6. Schadeverzekeringen

6.1 Roof

Op grond van Verordening 58/1942 (de 'tweede Liro-verordening') moesten alle vorderingen worden aangemeld. Schadeverzekeringen vielen onder 'andere rechten', zoals bedoeld in artikel 5 van de Verordening. Dit hield in dat schadeverzekeringen van joden onder de aanmeldingsplicht hadden moeten vallen. De consequentie was dat ook de schadeverzekeraars in principe onderzoek naar het jood-zijn van de polishouders dienden te verrichten, met alle administratieve lasten van dien.

De Bedrijfsgroep Schadeverzekering, ingesteld bij beschikking van de Organisatie-Commissie Woltersom³⁶² per 16 oktober 1941, wendde zich, met succes, tot het Rijkscommissariaat (waaronder de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft ressorteerde) om tot een regeling te komen. Die hield het volgende in:

"1. Schadeverzekeringspolissen ten name van Joden, behoeven, ofschoon zij vallen onder vorderingen, als bedoeld in artikel 5 van Verordening No. 58/1942, op grond van een verleende uitzonderingsbepaling conform artikel 25 van deze verordening, niet te worden aangemeld.

2. Alle schade-betalingen uit hoofde van schadeverzekeringspolissen ten name van Joden moeten onder mededeling van de nodige gegevens geschieden aan de Bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co.. Deze betalingen gelden dan tevens als aanmelding in den zin van artikel 1 en 4 van de verordening, mits zij geschieden binnen één maand na het ontstaan der vordering. Zoo dit laatste niet het geval is, moeten de vorderingen worden aangemeld onder mededeling van de nodige gegevens als genoemd in artikel 2 der verordening.

3. Bij betaling aan verzekerden van vorderingen f. 250,- niet te boven gaande, uit hoofde van schadeverzekeringspolissen kan volstaan worden met een, gemakshalve bijv. op de schade-kwitantie te stellen, verklaring van verzekerden, dat zij niet zijn Jood of als Jood worden aangemerkt ingevolge artikel 4 der Verordening No. 189/1940. Na zulk een verklaring is de assuradeur van aansprakelijkheid ontheven, in geval later mocht blijken, dat de verklaring onjuist is geweest.

4. Bij vorderingen boven f. 250,- uit hoofde van schadeverzekeringspolissen zullen de assuradeuren vóór betaling aan verzekerden zich hebben te overtuigen, dat zij slechts betalen aan personen, die niet vallen onder eerder genoemd artikel 4 van Verordening 189/1940, bijvoorbeeld door zich het persoonsbewijs van den verzekerde te laten voorleggen.

5. Het is aan assuradeuren en tusschenpersonen zonder meer toegestaan de normale premie van Joden te ontvangen en aan dezen uitstel van betaling toe te staan."³⁶³

³⁶² Zie paragraaf 2.1.

³⁶³ Circulaire Bedrijfsgroep Schadeverzekeringen, 29-6-1942. Archief NN.

Anderhalve maand later ontvingen de leden van de Bedrijfsgroep Schadeverzekering nadere instructies aangaande de uitvoering van de verordening. Bepaald was dat uitkeringen in natura aan de joodse verzekerden konden geschieden. Uitkeringen aan derden op grond van een ten name van een joodse verzekerde lopende verzekering konden worden uitgekeerd tot een maximum van duizend gulden, mits de ontvangers geen joodse personen waren in de zin van art. 4 van verordening 189/1940. Bij overschrijdingen van fl. 1000,- diende het hele bedrag aan Liro betaald te worden. Het ging dan om rekeningen van ziekenhuizen en reparatieschaden. Aan joodse ondernemingen kon wel betaald worden. Ook uitkeringen op grond van W.A.-verzekeringen mochten ongelimiteerd worden gedaan aan niet-joodse personen, evenals uitkeringen aan niet-joodse begunstigden.

Wel mochten joodse verzekerden uitkeringen ontvangen tot een bedrag van vijftig gulden, evenals premierestitutie tot hetzelfde bedrag. Bij zogenoemde beursverzekeringen werd de naleving van de bepalingen van de verordening in handen gelegd van een makelaar, daartoe gemachtigd door de betrokken verzekeringsmaatschappij. Ook hier was weer van belang of de betrokkenen jood was of niet. Bij vorderingen boven fl. 250,- diende de tussenpersoon zich te vergewissen dat de verzekerde geen jood was, desnoods via de Rijksinspectie voor de Bevolkingsregisters. Provisies voor joodse agenten, wier bedrijf niet als onderneming werd aangemerkt, dienden altijd aan Liro uitgekeerd te worden.³⁶⁴ Het is niet bekend hoeveel uitkeringen in het kader van vorderingen op een schadeverzekering aan Liro zijn gedaan.

6.2 Rechtsherstel

Omdat uitkeringen uit hoofde van schadeverzekeringen volgens de systematiek van de roof bij Liro terecht kwamen, zijn zij als onderdeel van de (gereconstrueerde) administratie van Liro ook in de systematiek van het rechtsherstel van bij Liro ingeleverde gelden verwerkt. Dit blijkt uit de rekeningoverzichten van LVVS, die bij het Joods Maatschappelijk Werk terecht zijn gekomen. Joodse verzekerden werden gecrediteerd voor schade-uitkeringen die in 1942 aan Liro waren gedaan. In de rekeningoverzichten zijn posten van schade door diefstal en inbraak (fl. 2,47 resp. fl. 248,60), brand (fl. 6,-), brandschade costuum (fl. 4,04) en en rijwielverzekeringsspolis (fl. 4,10) opgenomen.³⁶⁵ De conclusie moet worden getrokken dat de uitkeringen aan Liro met betrekking tot schadeverzekeringen in de systematiek van het rechtsherstel zijn opgenomen. Hoe systematisch deze procedure in praktijk kon worden gebracht onttrekt zich door gebrek aan relevant archiefmateriaal aan onze waarneming.

³⁶⁴ Circulaire Bedrijfsgroep Schadeverzekering, 15-8-1942. NIOD, Doc II-418, B 179.

³⁶⁵ Overzicht van de rekening van diverse personen, LVVS; coll. JMW; in: GAA, zonder inv.nr.

C. Roof en rechtsherstel van joodse verzekerde waarden via andere trajecten

Zoals is aangegeven in de Inleiding van dit deelrapport is het uitvaartverzekeringswezen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog een heterogeen en ondoorzichtig gebied, waarbij naast volksverzekeringen, die bij levensverzekeringsmaatschappijen werden afgesloten, andere mogelijkheden bestonden om de kosten van de uitvaart te verzekeren. Om een indruk te krijgen van de systematiek van roof en rechtsherstel van joodse uitvaartpolissen diende daarom naast de bedrijfstak van de levensverzekeringen en lijfrenten, ook die van de uitvaartverzekeringen onderzocht te worden. Het doel van dit deel is aan de hand van vaststelling van het lot van joodse uitvaartpolissen en/of lidmaatschappen van begrafenisverenigingen de vormen van rechtsherstel na de bevrijding te onderzoeken. De roofmethoden bleken mede afhankelijk te zijn van de organisatievorm van de verzekering c.q. lidmaatschap van een vereniging en de wijze waarop deze organisaties pasten in het ideologische en/of economische systeem van de bezetter.

Achtereenvolgens worden besproken: een uitzonderlijke levensverzekeringsmaatschappij die al geliquideerd was ver voor Liro joodse verzekeringsgelden ging incasseren; niet-joodse en joodse uitvaartverenigingen.

7. Een uitzonderlijk lot: de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters

7.1 Roof: de liquidatie van de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters volgens Verordening 33/1940, 3 september 1940

Een bijzondere plaats onder de levens- en uitvaartverzekeringen neemt de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de broederschap van de Ancient Order of Foresters (AOF) in. Dit was een humanitaire vereniging die tot doel had bijstand te verlenen, zowel onderling aan leden als aan derden. De orde was in de vorige eeuw in Engeland gesticht en had inmiddels afdelingen (courts) in België, Nederland (sinds 1880), Suriname en de Nederlandse Antillen. De hoofdafdeling voor Nederland en België was gevestigd in Amsterdam. Het lidmaatschap stond open voor iedereen, ongeacht geloof, ras, politieke overtuiging. Het belangrijkste fonds van de broederschap was de 'Onderlinge Verzekeringsmaatschappij Uitkeringsfonds bij Overlijden van den Subsidiary High Court Nederland-België der Ancient Order of Foresters'. Na de totstandkoming van de wet op het levensverzekeringsbedrijf in 1922 was het verzekeringsfonds omgevormd tot een onderlinge verzekeringsmaatschappij, derhalve een zelfstandige rechtspersoon die onder toezicht stond van de Verzekeringskamer.³⁶⁶

Per 31 december 1939 waren er 2651 verzekerden, met een totaal verzekerd kapitaal van fl. 2.605.755,-.³⁶⁷ Het gemiddelde verzekerde kapitaal per polis bedroeg fl. 982,93.

De broederschap was officieel geen joodse vereniging, maar van de elf personen in het bestuur waren er vijf joods. Daarbij was de meerderheid van de verzekerden eveneens joods. Toch was het niet door anti-joodse maatregelen van de bezetter dat de vereniging in de problemen kwam. Reeds vóór de eerste Liro-verordening in augustus 1941 van kracht werd, was de vereniging al geliquideerd op grond van Verordening 33/1940 (van 3 september 1940). Deze verordening gelastte de ontbinding van Duits-vijandige organisaties zoals vrijmetselaarsloges en 'Loge-ähnliche' verenigingen, inclusief neven- en dochterorganisaties. De vermogens werden verbeurd verklaard en mr. Joan Müller en mr. E.Th.A. Hermans traden op als respectievelijk Generalverwalter en Verwalter.

Over de ingangsdatum van de liquidatie van de Orde der Foresters bestond verwarring. De orde is pas in een later stadium aan de lijst van 'Loge-ähnliche' verenigingen toegevoegd. De beslissing dat de AOF gerekend werd tot deze categorie werd mondeling medegedeeld op 19 oktober 1940 en twee dagen later werden de archiefkasten op het kantoor verzegeld. Pas op 28 oktober ontving de liquidateur voor Noord-Holland, mr. Hermans, een brief van de Referent für die internationalen Organisationen waaruit bleek dat deze de AOF aan de lijst

³⁶⁶ De archieven van de Foresters worden bewaard in het Amsterdams Gemeentearchief en zijn tot het jaar 1990 geïnventariseerd.

³⁶⁷ "Verslag van de Verzekeringskamer over de 'Onderlinge verzekeringsmaatschappij Uitkeringsfonds bij overlijden van den Subsidiary High Court Nederland - België der Ancient Order of Foresters' in liquidatie te Amsterdam, 1958", (in het vervolg kortweg: Verslag van de Verzekeringskamer), Bijlage 3, p. 11 en 15. GAA, 1248, inv. nr. 429.

had toegevoegd.³⁶⁸ Het verzekeringsfonds werkte echter, in afwachting van een definitieve regeling, nog enkele maanden door. Zo werden in die periode nog 59 verzekeringen geheel en 3 partieel afgewikkeld.³⁶⁹

Rond de jaarwisseling 1940-1941³⁷⁰ ontvingen alle leden een formulier (een 'stamtafel'), waarop zij gegevens dienden in te vullen omtrent hun al dan niet joodse afkomst. Hoewel deze 'enquête' waarschijnlijk plaatsvond na de in werkingtreding van Verordening 189/1940, waarin onder meer in het beruchte artikel 4 werd aangegeven wat de bezettende autoriteiten verstonden onder het begrip 'jood', werd in de circulaire aan de verzekerden van de AOF een andere, strengere³⁷¹, bepaling gehanteerd:

"Als jood of van Joodschen bloede worden beschouwd diegenen, die van tenminste één, naar ras joodsche grootouder afstammen. Een grootouder wordt zonder meer als volledig joodsch aangemerkt, als hij (zij) tot de joodsche kerkelijke gemeente behoort of behoord heeft.

Het feit dat deze niet of niet meer tot de joodsche kerkelijke gemeente behoort of behoord heeft, is echter nog volstrekt geen bewijs van het arisch zijn.

Volledige rasjoden kunnen volstaan met een enkele verklaring daaromtrent; de verzekerden van gedeeltelijk joodschen bloede moeten in twijfelgevallen extracten uit het register van den Burgerlijken Stand overleggen, van geboorte en huwelijk hunner vier grootouders."³⁷²

Wie niet binnen de gestelde termijn van twee weken zijn formulier terugzond aan het Referat Internationale Organisationen des Reichskommissars, werd geacht zijn levensverzekering te hebben 'prijsgegeven'.

Vervolgens kregen degenen die op grond van de reactie op de ingevulde 'stamtafel' als joods werden aangemerkt een brief van de liquidateur van de AOF dat de polis vervallen was

³⁶⁸ Nota inzake onderlinge verzekeringsmaatschappij Uitkeringsfonds bij Overlijden (in het vervolg kortweg: Nota inzake Uitkeringsfonds), Bijlage 8, GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁶⁹ Verslag van de Verzekeringskamer, Bijlage 3, p. 11. GAA, arch. 1248, inv.nr. 429.

³⁷⁰ Formulier, GAA, arch. 1248, inv.nr. 90. De precieze datum is niet bekend; de datering op het formulier luidt "datum postmerk".

³⁷¹ Vgl. de omschrijving van wie als jood werd beschouwd volgens artikel 4 van VO 189/1940: "1. Jood is een ieder, die uit tenminste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt; 2. Als jood wordt ook aangemerkt hij die twee voljoodsche grootouders stamt en 1) hetzij zelf op den negenden Mei 1940 tot de joodsche kerkelijke gemeente heeft behoord of na dien datum daarin wordt opgenomen; 2) hetzij op den negenden Mei 1940 met een jood was gehuwd of na dat oogenblik met een jood in het huwelijk treedt; 3. Een grootouder wordt als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch kerkelijke gemeenschap heeft behoord."

³⁷² Nota inzake Uitkeringsfonds, Bijlage 4. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

verklaard ingevolge een besluit van het Rijkscommissariaat van het bezette Nederlandse gebied. De verzekerden kregen te horen dat hun voor eventueel teveel betaalde premie een postchèque toegezonden zou worden. De vóór 20 oktober 1940 op de polis geleende bedragen werden in mindering gebracht. De opgebouwde premie-reserve voor de joodse verzekeringen werd verbeurd verklaard als 'Duits-vijandig vermogen'.³⁷³

Volgens een naoorlogs verslag van de Verzekeringskamer werden in totaal 2329 verzekeringen geacht op deze wijze te zijn geliquideerd. Zij hadden een gezamenlijke verzekerde waarde van fl. 2.271.872,09. Dit geeft een gemiddelde verzekerde waarde van fl. 975,47. Uit ditzelfde verslag blijkt dat bij naoorlogs herstel de gemiddelde verzekerde waarde door de orde der Foresters is gesteld op fl. 1150,-.³⁷⁴

De niet-joodse verzekerden werden per 1 april 1941 overgenomen door de N.V. de Centrale Arbeiders Verzekering- en Depositobank (ook genoemd: de N.V. Centrale Arbeiders Levensverzekering Maatschappij). Deze maatschappij was vanwege de historische banden met de sociaal-democratische beweging kort na de bezetting onder Duits beheer gesteld en had een aantal NSB-bestuursleden.³⁷⁵ Het ging om 255 tot 263 polissen, met een verzekerd kapitaal van fl. 257.310,-³⁷⁶ en een reservewaarde van fl. 105.869,62.³⁷⁷

De Verzekeringskamer had overigens scherp stelling genomen tegen de Duitse maatregelen tegen het Uitkeringsfonds van de AOF, met name tegen de scheiding van joodse en niet-joodse verzekerden. Toen bleek dat protesten in woord en geschrift, en brieven aan de plaatsvervangend minister (de Secretaris-Generaal) van Justitie³⁷⁸ niet mochten baten om de plannen met de joodse verzekeringspolissen te veranderen, heeft de Verzekeringskamer geweigerd verder mee te werken aan de overdracht van de niet-joodse portefeuille aan de Centrale.³⁷⁹

De polissen van de ruim 2300 joodse verzekerden vielen dus niet onder Verordening 54/1943 en werden niet bij Liro afgekocht. Ze waren, ruim voordat de verordeningen die aanmelding en later afkoop van verzekeringen eisten, van kracht werden, al op strengere gronden dan in

³⁷³ Idem, bijlage 10.

³⁷⁴ Bedragen aan de hand van de na de oorlog gegeven cijfers in het 'Verslag van de Verzekeringskamer', Bijlage 3, p. 15. GAA, arch. 1248, inv. nr. 429.

³⁷⁵ Zie J. van Gerwen, *De Centrale Centraal*, p. 197 e.v.

³⁷⁶ Volgens een lijst 'Door de Centrale geplaatste verzekeringen' opgesteld aan de hand van per formulier opgegeven polissen die naar de Centrale waren overgegaan. GAA, arch. 1248, inv. nr. 401. Het Verslag van de Verzekeringskamer, Bijlage 3, p. 11 geeft 263 als aantal voor de door de Centrale overgenomen polissen.

³⁷⁷ Deze waarde is opgegeven in de lijst 'Door de Centrale geplaatste verzekeringen' (GAA, 1248, inv.nr. 401. J. van Gerwen geeft in *De Centrale Centraal* een reservewaarde van fl. 106.679,-. Zie aldaar noot. 98, p. 437.

³⁷⁸ Afschriften van brieven van de Verzekeringskamer aan de Secretaris-Generaal van Justitie 5-2-1941, 22-2-1941 en 18-3-1941 als bijlagen bij de Nota inzake Uitkeringsfonds. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁷⁹ Nota inzake Uitkeringsfonds en Verslag van de Verzekeringskamer 1958, p. 3. Beide: GAA, arch. 1248, inv.nrs. 399 en 429.

Verordening 189/1940 als joods aangemerkt en vervallen verklaard. De reserves en het kapitaal van het Overlijdensfonds van de AOF werden verbeurd verklaard.

- 7.2 Rechtsherstel bij de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters**
- Op 16 januari 1946 werd bij beschikking van het Nederlands Beheersinstituut volgens art. 7 van het Besluit herstel Rechtsverkeer (No. E. 100) de liquidatie van de Wederkerige Verzekerings- en Waarborgmaatschappij Subsidiary High Court Nederland-België der Ancient Order of Foresters opgeheven. Twee leden van de broederschap werden met bevoegdheid van bestuurders tot bewindvoerder benoemd.³⁸⁰ Hierdoor was het fonds echter alleen juridisch herleefd. De vraag was of het Uitkeringsfonds ooit nog als een verzekeringsmaatschappij zou kunnen functioneren. De stand van zaken bij het fonds was als volgt:
- Het aantal leden was als gevolg van nazivervolging gedecimeerd: van de oorspronkelijk 2651 leden met een overlijdensverzekering waren ongeveer 1900 gedeporteerd en omgebracht.
 - Er was geen administratie meer aanwezig.
 - Er waren vrijwel geen financiële middelen.
 - Alleen al aan overlijdensuitkeringen schatte men een verplichting op het fonds ten bedrage van fl. 1.750.000,-.
 - Het gedeelte van het ledenbestand dat geen financiële schade had geleden was 'op tijd' door de liquidateurs bij de Centrale ondergebracht, waardoor er ook geen risicospreiding was geweest.

Het rechtsherstel van de verzekerden van het uitkeringsfonds van de AOF was gecompliceerd, omdat er in feite sprake was van herstel in herstel. Dat wil zeggen dat er verschillende zaken aan de orde waren: rechtsherstel van de orde zelf, en dat van het officiële uitkeringsfonds (immers een zelfstandig rechtspersoon). Dan hadden de individuele verzekerden bij het fonds ook recht op herstel van hun verzekeringsovereenkomsten.

Rechtsherstel van de individuele verzekerden en/of hun rechthebbenden was, naar mening van het voorlopige naoorlogse bestuur, vooral afhankelijk van het terugkrijgen van het bezit van de AOF in het algemeen en dat van het Uitkeringsfonds in het bijzonder. Het vermogen van dit fonds had, behalve uit kasgeld, ondermeer bestaan uit beleggingen in hypotheek, effecten en gemeentelijke geldleningen. Hiervan was een deel ondergebracht bij de Centrale, toen deze maatschappij de portefeuille van niet-joodse verzekerden overnam. Bij de overdracht was natuurlijk ook de totale premiereserve van die groep verzekeringen betrokken.³⁸¹ Het bestuur achtte het niet reëel het Uitkeringsfonds te reactiveren met een opnieuw te vormen portefeuille van verzekerden bestaande uit het vroegere door de Centrale overgenomen cliëntenbestand en de overlevende joodse leden. Toch streefden de naoorlogse

³⁸⁰ GAA, arch. 1248, inv.nr. 402.

³⁸¹ Zie paragraaf 7.1.

Foresters wel naar juridische terugkeer van de Centrale-leden. De achterliggende gedachte was dat "de risico's voor de handelingen van de liquidateuren gelijklijk gedragen moeten worden door alle verzekerden bij de AOF zonder onderscheid naar afstamming".³⁸² De Raad voor het Rechtsherstel, aan wie de zaak was voorgelegd, oordeelde eind 1947 evenwel dat de verzekeringsovereenkomsten die door de Centrale waren overgenomen, niet aan het Uitkeringsfonds van de Foresters overgedragen hoefden te worden.³⁸³ Overigens waren kort na de bevrijding al overlevende voormalige leden van het Uitkeringsfonds uit eigen beweging overgestapt naar de Centrale.

De door de AOF bij de Raad voor het Rechtsherstel aanhangig gemaakte procedures hadden te maken met het terugkrijgen van het kapitaal van de AOF en van het Uitkeringsfonds. Het kwam erop neer dat de stand van het vermogen van voor de bezetting niet volledig kon worden hersteld. Pas toen het duidelijk was wat financieel herstel zou inhouden, konden de uitkeringen aan de individuele rechthebbenden van het Uitkeringsfonds vastgesteld worden. Een belangrijke complicatie in het hele proces van rechtsherstel was dat het Uitkeringsfonds na de bevrijding noch door de orde zelf, noch door de Verzekeringskamer levensvatbaar werd geacht. Men besloot de opheffing van het levensverzekeringsbedrijf van de Foresters voor te bereiden. De Verzekeringskamer is bij dit hele proces betrokken geweest. Men volgde hierbij de procedure van de 'noodregeling', beschreven in hoofdstuk IV van de wet op het Levensverzekeringbedrijf.

Vanwege de voorbereiding van de opheffing van het fonds (in de stukken ook liquidatie genoemd) kregen de rechthebbenden van de door de bezetter geliquideerde verzekeringsovereenkomsten de status van 'schuldeiser' van het op te heffen Uitkeringsfonds. Rechthebbenden waren nu zowel belanghebbende in het kader van het rechtsherstel als schuldeiser.

Voor de beslissing over de hoogte van de uitkering viel, moest dus worden afgewacht hoeveel van het vroegere, door de bezetter geroofde bezit weer zou worden achterhaald. In 1949 werd besloten vast een voorlopige uitkering te doen van 25%, en wel in een bepaalde volgorde: weduwen dienden het eerst in aanmerking te komen.³⁸⁴

Pas in 1957 was er voldoende duidelijkheid over het herstelde vermogen om een wijzigingsbeschikking in te dienen. De Arrondissementsrechtbank van Amsterdam wijzigde op 3 oktober 1957 (op grond van art. 61 van de Wet op het Levensverzekeringbedrijf) de rechten van het fonds en van de schuldeisers.

De noodregeling hield, kort samengevat, het volgende in:

1) Het uitkeringspercentage werd vastgesteld op 52,4% van het 'overeenkomstig de beschikking vastgestelde c.q. vast te stellen bedrag der aanspraken'. Voor mensen die waren

³⁸² Notitie van de Beheerders der A.O.F., december 1946, deel 2. GAA, arch. 1248, inv.nr. 403.

³⁸³ Notulen bestuursvergadering 17-12-1947. GAA, arch. 1248, inv.nr. 90.

³⁸⁴ Notulen bestuursvergadering 17-11-1949. GAA, arch. 1248, inv.nr. 90.

overleden voor 1 oktober 1945 (men had expres een ruime marge genomen om juridisch touwtrekken om de doodsoorzaak - al dan niet als gevolg van de oorlog - te voorkomen) was dat 52,4% van het verzekerde bedrag. Voor mensen die nog op die datum in leven waren, gold hetzelfde uitkeringspercentage van 52,4%, maar dan van de reserve-waarde van de betrokken overeenkomst van levensverzekering.

2) De rechten van het Uitkeringsfonds op betaling van (achterstallige) premie vervielen, evenals de rechten op terugbetaling of verrekening van de geleende som, wanneer er sprake was geweest van polisbelening.

3) Alle rechten en verplichtingen van het Uitkeringsfonds uit met dat fonds gesloten overeenkomsten van levensverzekering werden overgedragen aan en overgenomen door de Orde der Foresters.³⁸⁵

De noodregeling was dus tegelijkertijd de liquidatie van de rechtspersoon van het Uitkeringsfonds én de vaststelling van de hoogte van de uitkering aan de rechthebbenden van de door de bezetter in 1941 geconfisqueerde verzekeringsovereenkomsten.

De Verzekeringskamer beschouwde het voorstel tot liquidatie van het fonds van de door het Beheersinstituut benoemde beheerders - inclusief de betaling aan de schuldeisers - juridisch als een aanbod tot minnelijk rechtsherstel van de verzekeringsovereenkomsten. De voor de Raad voor het Rechtsherstel gevoerde procedures betroffen immers alleen het rechtsherstel van het Uitkeringsfonds of de orde als rechtspersoon. De rechtsbetrekkingen met de leden-verzekerden dienden afzonderlijk door middel van herstelprocedures of door een minnelijke regeling te worden geregeld.

Het uitkeringspercentage van 52,4% werd berekend door de balans tussen activa en passiva van het Uitkeringsfonds per 31 december 1955 vast te stellen. Oftewel: door te kijken hoeveel geld er nog in de boedel was, en wat de aanspraken waren van de personen die als vroeger lid bekend waren of nabestaanden van deze ex-leden. De som der aanspraken bedroeg bijna twee maal het bedrag dat teruggevonden was van de boedel. Dit hield in dat slechts iets meer dan de helft van het bedrag waarop men aanspraak kon maken kon worden uitbetaald.

De activa bedroegen te samen fl. 1.057.161,28. Zij bestonden uit hypothecaire geldleningen, leningen op schuldbekentenis, polisbeleningen, het saldo van de rekening-courant bij de Orde, verscheidene claims die via de Orde liepen en voorschotten op uitkeringen.

De passiva bedroegen te samen fl. 2.024.252,33. Zij bestonden uit de verplichtingen van het fonds uit hoofde van de verzekeringsovereenkomsten, die in drie groepen waren verdeeld:

I. Een groep van 806 schuldeisers inzake overeenkomsten van levensverzekering van voor 1 oktober 1945 overleden leden van het fonds. Het totaal bedrag is gelijk aan het totaal bedrag van het verzekerde kapitaal: fl. 897.488,75.

Het was dus gelukt om van 806 joodse overledenen vast te stellen dat zij lid waren geweest

³⁸⁵ Verslag van de Verzekeringskamer, GAA, arch. 1248. inv.nr. 429. De bijlagen geven een gedetailleerde verzekeringstechnische en financiële verantwoording.

van het Uitkeringsfonds van de Foresters. De uitkering aan deze groep vond plaats in 1957. In juli van dat jaar verzocht de AOF bij de inspecteur der belastingen geen opgave te hoeven doen der successierechten van de binnenkort uit te keren bedragen op de polissen van het Uitkeringsfonds. Het ging om uitkering van bovengenoemde 806 polissen, te weten 52,4% van fl. 897.488,75, zijnde fl. 470.284,10. Bijna alle uitkeringen zouden fl. 602,60 bedragen, maar zouden in sommige gevallen aan een groot aantal erfgenamen worden uitgekeerd. De inspecteur keurde het achterwege laten van de opgave goed. Het betreffende artikel in de successiewet was niet van toepassing indien het ging om een verzekering van minder dan fl. 500,-.³⁸⁶

II. Een groep van 346 schuldeisers inzake overeenkomsten van levensverzekering van op 1 oktober 1945 in leven zijnde leden van het fonds. Het totaalbedrag is gelijk aan het totaalbedrag van de reservewaarden van deze verzekeringen: f 129.539,41. Deze mensen waren er dus in geslaagd te bewijzen dat zij leden waren geweest van het Uitkeringsfonds van de Foresters. Zij kregen gezamenlijk 52,4% van fl. 129.539,41.

III. Een 'restgroep', waarvoor een bedrag van f 997.224,17 werd opgevoerd. 52,4% zou aan deze groep moeten worden uitgekeerd. Groep III is in het verslag van de Verzekeringskamer gedefinieerd als de groep waarvan geen of onvoldoende gegevens bekend waren. Het ging om ongeveer de helft van het aantal verzekerden, namelijk 1178.³⁸⁷ Van het overgrote deel, 885 gevallen, waren bij het fonds helemaal geen gegevens aanwezig. Van 216 gevallen was opgave van fondslidmaatschap gedaan, waarbij de naam en het feit van overlijden voor 1 oktober 1945 bekend waren, maar waarbij andere gegevens ontbraken om lidmaatschap van het fonds te bewijzen.

Uit het beschikbare archiefmateriaal blijkt hoe moeilijk het kon zijn om als schuldeiser erkend te worden. Bij gebrek aan schriftelijk bewijs, een polis of andere bewijsstukken, nam de orde genoegen met een schriftelijke verklaring (eventueel onder ede) van twee leden van de AOF dat een persoon in mei 1940 lid was van de broederschap. Er is correspondentie aangetroffen tussen de zoon van een voormalig lid en de AOF. De orde vroeg de zoon een foto op te sturen, zodat deze kon worden toegezonden aan mensen die zijn vader eventueel als voormalig lid konden herkennen. De zoon verzocht de foto vooral te retourneren, omdat dit de enige foto was die hij nog van zijn vader had. Er zijn ook formulieren aangetroffen die aan voormalige leden van de Foresters waren toegezonden met de vraag of genoemde persoon bekend was als vroeger lid van de Foresters.³⁸⁸

Het is niet duidelijk van hoeveel van de 216 gevallen waar fondslidmaatschap was opgegeven,

³⁸⁶ Brief van de Inspectie der Registratie en Successie, 19-7-1957 aan Notaris J. van Hasselt. GAA, arch. 1248, inv.nr. 434.

³⁸⁷ Verslag van de Verzekeringskamer, Bijlage 3, p. 13 e.v. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁸⁸ Stukken met betrekking tot de verificatie van de bij het fonds ingediende claims. GAA, arch. 1248, inv.nr. 433.

maar niet bevestigd, dit uiteindelijk alsnog is gebeurd, waardoor de rechthebbenden alsnog hun uitkering konden incasseren. Het moet voor deze mensen buitengewoon frustrerend zijn geweest niet in aanmerking te komen voor de herstelregeling, omdat een polis of andere bewijsmiddelen niet voorhanden waren.

Na opheffing van het Uitkeringsfonds op 3 oktober 1957 heeft het Hulp- en Ondersteuningsfonds van de Orde der Foresters zijn inmiddels krachtens de noodregeling gewijzigde rechten en verplichtingen overgenomen.³⁸⁹ Dit fonds behandelde na 1957 de claims en deed eventuele uitkeringen. Daarbij bleef men vasthouden aan de eis dat twee nog levende AOF-leden het lidmaatschap van een oudlid, daterend van voor 1940, moesten bevestigen. Gezien de hoge sterfte van AOF-leden in de oorlog was het moeilijk om het lidmaatschap te bewijzen, en naar mate de jaren voortschreden moeilijker. Dat gold bijvoorbeeld ook voor mensen die na de bevrijding naar het buitenland waren gegaan en pas veel later vernamen dat zij hun rechten konden doen gelden. Het was dan vaak te laat om hun lidmaatschap te bewijzen. De AOF hield echter vast aan deze criteria.³⁹⁰ In de jaren tot 1976 zijn in ieder geval zes claims afgewezen en is één claim toegewezen. Van twee is de uitkomst onbekend.³⁹¹ Het is niet duidelijk hoeveel claims er in het geheel nog zijn ingediend.

Uit de voorgaande reconstructie blijkt dat het Uitkeringsfonds bij Overlijden van de Orde der Foresters zowel wat betreft de roof als wat betreft het rechtsherstel volkomen buiten de systematiek valt die tot nu toe is gereconstrueerd met betrekking tot joodse levensverzekeringen: de leden werden collectief beroofd van hun verzekeringsovereenkomsten. Het rechtsherstel betrof in eerste instantie de overkoepelende organisatie en de verzekeringsmaatschappij zelf. Daarna werden de rechten van individuele leden of hun erfgenamen hersteld, in zoverre dat dit herstel onderworpen was aan twee zaken: in de eerste plaats aan de hoogte van het gerestitueerde kapitaal van de verzekeringsmaatschappij en ten tweede moesten de rechthebbenden voldoen aan de eis het voormalig lidmaatschap te bewijzen. Men ging in bepaalde opzichten echter ook coulant te werk. Zo werden de polisbeleningen en achterstallige premies kwijtgescholden; werd de datum van 1 oktober 1945 aangehouden als onderscheidingsdatum voor sterfte als gevolg van oorlogsomstandigheden. Voor nabestaanden moet het echter een hard gelag zijn geweest om bij gebrek aan bewijs niet als schuldeiser erkend te worden.

³⁸⁹ Verslag van de Verzekeringskamer, bijlage 3, p. 17. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁹⁰ Brief AOF aan claimant in Brazilië, 17-2-1967. GAA, arch. 1248, inv.nr. 539.

³⁹¹ Zie correspondentie en andere stukken in GAA, arch. 1248, inv.nrs. 539 en 540.

8. Niet-joodse begrafenisfondsen en uitvaartverenigingen

8.1 De Verordening inzake verenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel (VO 145/1940), 20 september 1940

Op 20 september 1940 werd Verordening 145/1940 afgekondigd, "houdende bepalingen ter verkrijging van een overzicht (Erfassung) van verenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel". De verordening hield in dat alle niet-commerciële verenigingen en stichtingen zich dienden te melden bij de Procureur-Generaal van het ressort waarin zij waren gevestigd. De organisaties waren verplicht op het aanmeldingsformulier aan te geven wat hun activa en passiva waren, evenals het aantal leden. Wanneer de organisaties zich niet vóór 12 oktober 1940 bij de bevoegde Procureur-Generaal hadden aangemeld konden zij vervolgd worden.³⁹²

De verordening bleek een voorloper te zijn van Verordening 41/1941 "ten einde te komen tot een herordening op het gebied van de niet-commerciële verenigingen en stichtingen" van 28 februari 1941. De speciaal daartoe aangestelde Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen was gerechtigd verenigingen en stichtingen te ontbinden, bij andere verenigingen en stichtingen onder te brengen en statuten of besturen te wijzigen. Deze verordeningen waren niet specifiek op de joodse bevolking gericht, maar op deze wijze kreeg de bezetter allerlei informatie die zeer goed van pas kwam bij de voorbereiding van de liquidatie van joods cultureel leven en joods bezit.

De bezettende autoriteiten waren van mening dat ook de begrafenisfondsen onder deze verordening vielen en zich dienden aan te melden.³⁹³ Zij stelden zich op het standpunt "dat onderlinge maatschappijen, verenigingen en stichtingen welke het levensverzekeringsbedrijf uitoefenden, aangemerkt moesten worden als *niet* een economisch doel na te streven." Achteraf, dus na aanmelding, zou bepaald worden welke onderlinge maatschappijen, verenigingen en fondsen als een economisch doel beogend zouden worden beschouwd, zo lieten zij de Verzekeringskamer weten.

Uiteindelijk werd aan de betrokken maatschappijen en fondsen meegedeeld dat onderlinge maatschappijen, verenigingen, coöperatieve verenigingen en stichtingen, die onder toezicht van de Verzekeringskamer stonden en daarbij volgens de statuten en/of reglementen zich uitsluitend de uitoefening van het verzekeringbedrijf ten doel stelden (het afsluiten van overeenkomsten, als bedoeld in artikel 1 van de Wet op het Levensverzekeringbedrijf 1922, S. 716), geacht werden een economisch doel na te streven. Zij hoefden zich niet op te geven. Een uitzondering werd gemaakt voor die onderlinge maatschappijen, (coöperatieve) verenigingen, stichtingen en naamloze vennootschappen, die door niet-economische verenigingen en stichtingen waren opgericht "en/of tot zodanige verenigingen in zodanig

³⁹² Verslag van de beheerders van het vermogen van H.W. Müller-Lehning, 1945. ARA, arch.nr. 2.09.16, inv.nr. 631, map diversen.

³⁹³ Het hiernavolgende is gebaseerd op het *Gedenboek van de Verzekeringskamer*, p. 132-135.

feitelijk verband staan, dat zij practisch als een dochter of zusterinstelling der niet-economische vereniging of stichting moeten worden aangemerkt."

De Verzekeringskamer was het daar niet mee eens en heeft moeite gedaan deze instellingen onder de verordening uit te krijgen. Volgens het jaarverslag van de Verzekeringskamer zouden in 1941 nog slechts acht fondsen onder de verordening vallen.

In korte tijd hadden rond de 90.000 verenigingen en stichtingen zich aangemeld. Hoeveel dat niet hebben gedaan is niet bekend.³⁹⁴ Tot de verenigingen die zich afvroegen of zij aanmeldingsplichtig waren moeten vele uitvaartverenigingen hebben behoord.

De uitvaartverenigingen waren veelal verenigingen die zich toelegden op het verzorgen van een uitvaart (of in enkele specifieke gevallen ook of uitsluitend een crematie) tegen betaling van een contributie per persoon of per gezin. De vereniging verzorgde dan de uitvaart, waarbij de 'uitkering' bestond uit een pakket diensten of een korting op de kosten van de uitvaart. Dergelijke verenigingen werkten zonder winstoogmerk, op basis van onderlinge solidariteit van de leden. De organisatiegraad was wisselend per vereniging, veel besturen kwamen bijeen aan de keukentafel van een bestuurslid en hielden een algemene jaarvergadering in een plaatselijk café of kerkzaaltje. Vaak werkte men nog met een omslagstelsel, waarbij het geld dat per jaar over was, onder de leden werd verdeeld.

Het is niet duidelijk of in het algemeen dergelijke verenigingen zich hebben aangemeld. Enkele case studies leveren een divers beeld op. Die betreffen een Begrafnisvereniging op confessionele grondslag te Groningen; twee natura-uitvaartverenigingen op ideële grondslag (verbreiding van de mogelijkheden voor crematie in plaats van begraving), waar een groot aantal niet-orthodoxe joden lid van waren; joodse begrafenisverenigingen.

8.2 Begrafnisvereniging "Algemeen Belang" voor Groningen en Haren

Uit archiefonderzoek bij de 'Begrafnisvereniging "Algemeen Belang" voor Groningen en Haren' bleek niets over het al dan niet melden voor de verordeningen 199/1940 en 41/1941. Wel werd geconstateerd dat deze vereniging tot 1941 lid was geweest van de 'Provinciale Bond van Begrafnisverenigingen in de provincie Groningen'. Als gevolg van de reorganisatie van het Nederlandse bedrijfsleven in het kader van de Commissie-Woltersom werd deze provinciale bond opgeheven, en werd de Begrafnisvereniging Algemeen Belang verplicht lid te worden van de ondervakgroep 'Onderling Begrafnisbedrijf' van de 'Vakgroep Begrafniswezen' van de Organisatie Woltersom.³⁹⁵ Gezien de indeling in de ondervakgroep 'Onderling Begrafnisbedrijf'³⁹⁶ (voor uitvaartverzorging op coöperatieve grondslag) zou men veronderstellen dat deze vereniging, en derhalve andere vergelijkbare verenigingen, niet in aanmerking kwamen voor aanmelding bij de Commissaris voor Niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen.

³⁹⁴ L. de Jong, Koninkrijk, deel 5, p. 415-423.

³⁹⁵ 'Verslag over het jaar 1942 van den Secretaris ter voldoening aan art. 9 van het reglement'. Arch. Onderlinge Begrafnis- en Crematievereniging Algemeen Belang U.A. te Groningen.

³⁹⁶ Zie paragraaf 2.2.

Algemeen Belang had voornamelijk hervormde, later ook rooms katholieke leden. Met betrekking tot het verzuilde karakter bleek na onderzoek van de inschrijvingsboeken met royementsdata in de jaren 1941-1944 dat er in ieder geval een joods gezin lid was geweest. Vader, moeder en twee kinderen werden tegen betaling van een inleggeld van fl. 1,50 op 4 december 1941 ingeschreven. De wekelijkse contributie bedroeg 20 cent. Achterop het formulier 'Aanvraag ter verkrijging van het Lidmaatschap' is de volgende mutatie aangetekend: "29 mrt 1943: Bij besluit van het Bestuur dd. 29 maart 1943, is het lid, aan ommezijde voornoemd, geroyeerd. De contributie is betaald tot 7 december 1942."³⁹⁷ Uit het boek *In memoriam* blijkt dat anderhalve maand daarvoor de echtgenote en de kinderen al in Auschwitz waren omgebracht. Ook de vader overleefde de oorlog niet. Dit is de enige bevestiging van joods lidmaatschap van deze uitvaartvereniging die is gevonden door de namen bij royementen te vergelijken met namen in *In memoriam*. Veel lidmaatschappen zijn geroyeerd, maar dat geldt ook voor de vooroorlogse en naoorlogse periode. Royement in de jaren 1942-1943 is geen aanwijzing dat het om een joodse polis gaat.

8.3 Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding (AVVL)

De Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding was in 1919 opgericht, met als doelstelling 'de verbreiding van de crematiegedachte'. Daarnaast wilde de vereniging crematie mogelijk maken voor minder bedeelden. Veel van de zeventig aanwezigen bij de oprichtingsvergadering waren afkomstig uit kringen van de Amsterdamse diamantbewerkers. De belangrijkste oprichters, Andries de Rosa (1869-1943) en Jacob Rooselaar (1893-1985) waren beiden joods en van oorsprong diamantbewerkers. Beiden speelden als bestuurders een belangrijke rol in de vereniging.³⁹⁸ De vereniging had een natura-verzekering voor de leden. Verder hield lidmaatschap in dat men korting kreeg voor de crematie in Velsen, het enige crematorium dat Nederland rijk was, en dat eigendom was van een concurrerende vereniging, de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding te Den Haag.

8.3.1 Geen roof

Na de afkondiging van Verordening 145/1940 ter aanmelding van verenigingen en stichtingen zonder economisch doel bestond er onduidelijkheid bij de AVVL of de vereniging aanmeldingsplichtig was of niet. Daarbij was de kernvraag of de activiteiten van de vereniging toch niet een economisch doel hadden: "is niet ons hele streven erop gericht op een zo goed mogelijk verzorgde crematie tegen een zo laag mogelijke contributie", zo vroeg men zich af.³⁹⁹ Men vroeg advies bij het Parket van de Procureur-Generaal te Amsterdam waar de aanmelding zou moeten geschieden. Maar men verklaarde daar geen uitsluitsel te kunnen geven. De

³⁹⁷ Zie archief Onderlinge Begrafenis- en Crematievereniging Algemeen Belang U.A. te Groningen.

³⁹⁸ *Ontstaan uit noodzaak*, p. 9-10,25.

³⁹⁹ Brief Hoofdbestuur AVVL aan W. Nieuwhoff, 17 oktober 1940. Archief AVVL.

ambtenaar adviseerde voor de zekerheid wel aan te melden. Aldus werd in oktober 1940 door het hoofdbestuur besloten. Ruim een jaar later kregen de afdelingsbesturen per circulaire te horen dat "door onderzoek was gebleken, dat onze Vereeniging niet als zodanig wordt aangemerkt (...). Wij kunnen dus geheel ongewijzigd blijven voortwerken."⁴⁰⁰ De achtergrond van dit besluit blijkt niet uit de stukken, maar heeft vermoedelijk te maken met de indeling van de AVVL in de systematiek van de begrafenisverenigingen en -fondsen, die in paragraaf 2.2 is beschreven.

Toch bleef de vereniging niet onberoerd door de oorlog en de jodenvervolging. In de Hoofdbestuursvergadering van 2 november 1941 maakten de vijf joodse leden van het bestuur bekend zich in het belang van de AVVL terug te trekken, wat een geslaagde poging bleek te zijn om de dreiging van de aanstelling van een Verwalter af te wenden.⁴⁰¹ De meeste joodse bestuursleden werden in de loop van de oorlog gedeporteerd. De Rosa overleefde de oorlog niet, Rooselaar keerde terug, maar kreeg zijn plaats in het bestuur niet meer terug.

Met betrekking tot de anti-joodse bezitsverordeningen bleek de situatie anders dan bij de levensverzekeringsmaatschappijen. Volgens de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf van 1922 was het uitkeren van geld door een uitvaartverzekering in natura niet toegestaan. De natura uitvaartverenigingen waren niet gehouden volgens de verordeningen 58/1942 en 54/1943 verzekeringsovereenkomsten (in dit geval lidmaatschappen) te melden en af te kopen bij Liro. Evenmin is door de AVVL onderzoek gedaan naar de eventuele joodse identiteit van haar leden. Er zijn geen formulieren of ariërverklaringen verstuurd. Verzekeringen werden geroyeerd wanneer de premiebetaling was gestaakt. Dit gold dus ook voor niet-joodse leden, die door verschillende oorlogsomstandigheden niet meer in staat waren hun lidmaatschap te betalen. Van 2656 leden (van in totaal ongeveer 17.000 leden) is het lidmaatschap onvrijwillig beëindigd. Daartoe is ook gerekend het onvrijwillig beëindigd lidmaatschap van naar schatting 1600 joodse leden, die naar voor het overgrote deel naar Auschwitz of Sobibor waren gedeporteerd.

De wiskundige reserves die vrijkwamen door het wegvallen van deze 1600 leden, waarvoor de vereniging geen tegenprestatie had kunnen leveren, beliepen fl. 69.000,-, wat neerkomt op gemiddeld fl. 43,12 per lid.

Al in 1940 had het Dagelijks Bestuur van de vereniging zich de vraag gesteld wat de vereniging moest doen in gevallen waar overledenen zonder kosten voor de vereniging of voor de nabestaanden waren begraven. In de eerste maanden na de Duitse inval deden zich namelijk twee gevallen voor: militairen die op militaire wijze waren begraven. Bovendien waren er twee vermisten, mensen die 'welhaast buiten twijfel' waren overleden. "Formeel", zo staat in de notulen te lezen, "is wel de Vereeniging niet tot enige daad verplicht, doch dit bevredigt geenszins ons rechtsgevoel. Wij hebben dan ook reeds de dag na de overgave een bespreking

⁴⁰⁰ Circulaires van de AVVL van resp. 18-10-1940 en 12-11-1941. Archief AVVL.

⁴⁰¹ Notulen van de Hoofdbestuursvergadering van 2-11-1941. Archief AVVL en *Ontstaan uit noodzaak*, p. 69-70.

gehad met de Verzekeringskamer en gevraagd of in deze gevallen dispensatie zou kunnen worden verleend van de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf, die onze Vereniging verbiedt uitkeringen in geld te doen. De Verzekeringskamer achtte dit ten enenmale onmogelijk."⁴⁰² Dit zelfde probleem deed zich in verhevigde mate voor toen na de bevrijding bleek dat het merendeel der joodse leden niet meer terug zou komen.

8.3.2 Wel (gedeeltelijk) herstel

Ook voor verzekerden bij de AVVL waren als gevolg van de bezetting verschillende situaties ontstaan die na de bevrijding weer dienden te worden hersteld: in de eerste plaats waren verzekeringsovereenkomsten ongewild verbroken door stopzetting van de premiebetaling. Ten tweede hadden veel verzekerden de dood gevonden, terwijl de Vereniging niet voor de crematie had kunnen zorgen. Er had weliswaar geen onteigening van opgebouwde reserves door de bezetter plaatsgevonden, maar de rechten op de verzekeringen waren wel aangetast door de oorlogsomstandigheden, "buiten de schuld en tegen de wil der betreffende leden, nl. door krijgsgevangenschap, deportatie, tewerkstelling en onderduiking."⁴⁰³ In verband met het herstel van onvrijwillig verbroken lidmaatschappen verscheen in de zomer van 1945 een oproep in de dagbladen:

"De leden, wier lidmaatschap tussen 1 augustus 1939 en 1 mei 1945 door oorlogs- of daarmee verbandhoudende omstandigheden is te niet gedaan, worden tot 1 november 1945 in de gelegenheid gesteld dit lidmaatschap met direct ingaande rechten tegen de oude contributie te herstellen. De onbetaald gebleven contributie behoeft slechts voor een tijdvak van zes maanden te worden aangezuiverd. Een aanvraag tot herstel, ingediend na 1 november 1945, wordt eveneens ingewilligd, als wordt aangetoond, dat het verzoek is gedaan binnen drie maanden na de terugkomst van de betrokkenen in Nederland."

De sluitingsdatum werd nog verlengd tot 31 december 1946. Het aantal mensen dat gebruik maakte van de mogelijkheid tot herstel bedraagt 476. Dat was ongeveer 90% van de groep die daarvoor in aanmerking kwam.⁴⁰⁴

Ter compensatie van nabestaanden van AVVL-leden die door oorlogsomstandigheden waren omgekomen, maar niet door de vereniging waren gecremeerd, werd de regeling ingesteld die al in bezettingstijd een enkele maal was toegepast. Zoals eerder vermeld was de Verzekeringskamer tegen de uitkering van een compensatie in geld aan de nabestaanden van overledenen, voor wie de vereniging zijn verplichtingen door de specifieke situatie rond het overlijden, niet had kunnen voldoen. Men had toen besloten nabestaanden, voor zover zij lid waren van de

⁴⁰² Notulen Hoofdbestuursvergadering AVVL, 1-9-1940. Archief AVVL.

⁴⁰³ 14e Algemeen verslag over de jaren 1945 en 1946, Amsterdam, oktober 1947. Archief AVVL

⁴⁰⁴ Idem. Zie ook Circulaire van het Hoofdbestuur aan de afdelingssecretarissen, 17-7-1945. Archief AVVL.

AVVL, met ingang van de overlijdensdatum van verdere contributiebetaling vrij te stellen. Tijdens de vergadering van het Hoofdbestuur, op 23 september 1945, werd besloten dat deze regeling ook zou gelden voor de nabestaanden van leden, wier lidmaatschap door oorlogsomstandigheden was beëindigd, en van wie werd aangenomen dat zij niet meer zouden terugkeren. Zo werden "één of eenige nabestaanden van de overledenen, voor zover deze ook lid van onze Vereniging waren"⁴⁰⁵, in de eerste lijn (de echtgenoot, kinderen, ouders, broers of zusters) vrijgesteld van contributiebetaling voor het leven met volledig behoud van alle rechten.⁴⁰⁶

In de maanden voorafgaand aan deze vergadering was een discussie onder de hoofdbestuurders gevoerd over het voorstel tot herstel van contributies, zoals dat op 23 september werd aangenomen. Een persoon was van mening dat het voorstel niet juist was, vooral omdat het niet voorzag in uitbetaling van de wiskundige reserve aan de nabestaanden van de geroyeerde leden die zelf geen herstel konden krijgen omdat zij waren overleden. Uiteindelijk ging deze bezwaarde akkoord met het voorstel, mede vanwege de tijdsdruk om tot een regeling te komen, en omdat besloten was om de achterstallige premie slechts voor zes maanden te innen, wat een extra gebaar was aan de leden die hun lidmaatschap herstelden.⁴⁰⁷

Uiteindelijk kregen 162 joodse en niet-joodse leden op grond van dit besluit per 1 januari 1946 vrijstelling van contributiebetaling. Dat hield in dat deze polissen premievrij werden gemaakt met behoud van alle rechten. De kosten werden gefinancierd uit de vrijgevallen wiskundige reserve van de polissen van de in de oorlog beëindigde lidmaatschappen. Er werd overigens bij de AVVL nooit onderscheid gemaakt tussen joden en niet-joden. Zoals eerder vermeld, had de AVVL geen 'joodverklaring' hoeven voorleggen aan de verzekerden.

8.3.3 Cijfers met betrekking tot onvrijwillig beëindigde joodse lidmaatschappen

Begin 1946 werd een exposé betreffende de financiële kant van het ledenverlies tijdens de oorlog opgesteld en verstrekt aan de voorzitter en de secretaris van de afdeling Amsterdam. Het was bestemd ter oriëntering en ter weerlegging op vergadering(en) van eventuele opmerkingen: "Dit alles ter ontzenuwing van eventuele opmerkingen, dat onze Vereniging rijk geworden is door de afvoering van joodse leden".⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Zoals verwoord in: *Berichten van de Arbeidersvereniging voor Lijkverbranding*, oktober 1945, p. 16.

⁴⁰⁶ Notulen Hoofdbestuursvergadering 23-9-1945; Circulaire van het Hoofdbestuur aan de afdelingsbestuurders, 28-9-1945. Archief AVVL.

⁴⁰⁷ Circulaire aan Heren Hoofdbestuurders, 4-7-1945. Archief AVVL, map HB/DB/AV.

⁴⁰⁸ Notitie 'Enkele bijzonderheden van de afdeling Amsterdam', 1-2-1946. Archief AVVL.

Tijdens de oorlog gedeporteerde joodse leden ⁴⁰⁹ : 1600	
Vrijgevallen wiskundige reserve:	fl. 69.000,-
Aantal herstellingen van joodse lidmaatschappen ⁴¹⁰ : 350	
a. voor herstellingen bestemde reserve joodse leden:	fl. 15.000,-
b. gedeerde contributie joodse lidmaatschappen:	fl. 5.000,-
Aantal joodse vrijstellingen van contributie aan nabestaanden: 130	
c. kosten vrijstellingen joodse leden besluit 23-9-'45:	fl. 9.750,-
Totaal a,b en c:	fl. 29.750,-
(af te trekken van de vrijgevallen wiskundige reserve)	
overschot:	fl. 39.250,-

Het resumé vervolgt met:

"Uit bovenstaande cijfers blijkt, dat het waar is, dat onze vereniging financiële baten heeft getrokken uit de afvoering der joodse leden. Van fl. 69.000,- kon bijna fl. 30.000,- weer te hunne behoeve aangewend worden. Resteert dan nog bijna fl. 40.000,-.

Aangezien het vermogen der Vereniging het miljoen gepasseerd is, blijkt echter ook dat deze fl. 40.000,- de financiën van de Vereniging niet op betekende wijze hebben beïnvloed".⁴¹¹

Herstel was dus op twee manieren mogelijk:

1) Herstel van de door oorlogsomstandigheden te niet gegane lidmaatschappen, wanneer de leden weer terugkwamen en herstel wensten.

- melding voor 31 december 1946, of drie maanden na terugkeer in Nederland;
- betaling achterstallige premie gedurende slechts zes maanden.

2) Compensatie aan nabestaanden van leden voor het niet betalen van de crematie in de vorm van een premievrijlidmaatschap voor de duur van het leven. De regeling was onderhevig aan beperkingen:

⁴⁰⁹ Die volgens de verwachting van de AVVL niet meer zouden terugkeren. Zekerheid daarover was er nog niet in alle gevallen.

⁴¹⁰ Op het moment van de opstelling van de notitie waren er in totaal 393 herstellingen. Later werd het aantal bepaald op 419.

⁴¹¹ De opsteller van de notitie gaat verder met het opsommen van specifiek door de oorlogsomstandigheden ontstane extra kosten voor de Vereniging, zoals: dubbele uitgaven voor begrafenissen (crematorium was de laatste winter van de oorlog gesloten); 100% verhoogde sterfte; grote stijging van de kosten van crematies. Tengevolge van dit alles is de financiële situatie "zeer veel verslechterd." Notitie 'Enkele bijzonderheden van de Afdeling Amsterdam', 1-2-1946. Archief AVVL. .

- alleen aan nabestaanden die al lid waren van de AVVL;
- alleen mogelijk aan partner, ouders, kinderen en broers/zussen, waarbij uiteindelijk het hoofdbestuur besliste welke nabestaande(n) de vrijstelling zouden krijgen;
- melding binnen de termijn.

Er werd dus geen financiële vergoeding gegeven aan alle erfgenamen ter waarde van (een deel van) de opgebouwde wiskundige reserve. Men beriep zich op de Verzekeringskamer, die hiervoor geen toestemming gaf, omdat dit niet reglementair was. In de Algemene Vergadering van 1946 werd besloten "leden, wier lidmaatschap door bedanken of om andere redenen, anders dan door overlijden, wordt beëindigd, nadat het lidmaatschap tenminste drie jaar onafgebroken heeft bestaan, het recht [te geven] op teruggave van 90% van de voor het lidmaatschap gekweekte wiskundige reserve."⁴¹² Dit besluit kon niet met terugwerkende kracht ingevoerd voor nabestaanden van niet teruggekeerde leden, omdat de verandering alleen gold van overeenkomsten die om andere redenen dan overlijden werden beëindigd.

8.4 De Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding⁴¹³

Anders ging het eraan toe bij de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, die die zich evenals de AVVL inzette voor de verbreiding van de crematiegedachte. Deze vereniging had echter een andere organisatorische structuur dan de AVVL. Opgericht in 1874 om ook in Nederland crematie mogelijk te maken, ontstond in 1899 naast een Fonds voor Lijkovens, waaruit eens een in Nederland te bouwen crematorium zou worden gefinancierd, een Fonds voor Lijkverbranding, waaruit leden van de Vereniging de kosten van vervoer naar in Duitsland gelegen crematoria vergoed kregen. Sinds 1927 was het mogelijk een kapitaalverzekering af te sluiten bij het Fonds voor Lijkverbranding tot maximaal fl. 1000,- om het vervoer naar Velsen, waar inmiddels een crematorium was geopend, en de crematie te bekostigen. Deze verzekering was ondergebracht bij de Nationale Levensverzekeringsbank, waarbij de Vereniging als de begunstigde was aangemerkt. Die betaalde na het overlijden van de verzekerde eerst de nota van de crematie om vervolgens het overige aan de nabestaanden te geven. Er werd alleen overgegaan tot uitbetaling indien er was gecremeerd, het enige verschil met een gewone levensverzekering.⁴¹⁴

8.4.1 Verplichte beëindiging van joods lidmaatschap

In oktober 1941 was de situatie van de vereniging als volgt: De vereniging zelf telde 20.614 leden (gezinshoofden), die minimaal fl. 1,50 per jaar aan lidmaatschap betaalden. Een onbekend aantal echtgenotes en minderjarige kinderen genoten de voordelen van het lid-

⁴¹² Circulaire AVVL aan de afdelingsbesturen, 15 juli 1946 en Veertiende Algemeen Verslag over de jaren 1945 en 1946. Archief AVVL, map 1945-1954.

⁴¹³ Het onderzoek naar de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding is verricht door drs. W.P.R.A. Cappers.

⁴¹⁴ Zie voor de achtergrond van deze Vereniging: W. Cappers, *Vuurproef voor een grondrecht*.

maatschap. Het lidmaatschap van de Vereniging gaf (vanaf de duur van zes maanden) recht op een vergoeding van 15 cent per kilometer van de woonplaats van de overledene naar Velsen, wanneer men op meer dan 75 kilometer afstand van het crematorium woonde. Voorts werd het lichaam van de overledene tegen ledentariaf verast.⁴¹⁵

Na een reorganisatie van begin 1941 heette het Fonds voor Lijkverbranding voortaan het Crematiefonds. Dit telde 1283 leden, met inbegrip van de ongeveer 700 leden van het eveneens tot de Vereniging behorende Amsterdams Crematiefonds dat in april 1941 werd opgeheven. Pas op 7 november 1942 werd hun natura-crematieverzekering omgezet in een kapitaalverzekering.⁴¹⁶ De polissen werden ondergebracht bij de Levensverzekering-Maatschappij van het NOG. Tegen betaling van fl. 1,- kon de polis worden overgezet in een gewone levensverzekering.⁴¹⁷ Men kon tegen een storting van fl. 300,- een dekking van alle crematiekosten verzekeren. Ook leden van het Crematiefonds kregen bij overlijden van de Vereniging een bijdrage in de vervoerskosten naar het crematorium uitgekeerd. De polis van leden van het Crematiefonds zelf werd aan de Vereniging uitgekeerd, die vervolgens na aftrek van fl. 10,- administratiekosten de rekening van het crematorium betaalde. Het overige werd aan de nabestaanden uitgekeerd, die vervolgens de begrafenisondernemer betaalden.

Op 22 oktober 1941 werd Verordening 199/1941 afgekondigd, waarin bekend werd gemaakt dat joden geen lid meer mochten zijn van verenigingen zonder economisch doel, tenzij de vereniging uitsluitend bestond uit joodse leden. De Vereniging had zich inmiddels als organisatie zonder economisch doel gemeld (de achtergrond zal hebben gelegen in het feit dat het crematiefonds waar de verzekering was ondergebracht, werd beschouwd als een 'zusterinstelling' van de ideële instelling die de Vereniging zelf was⁴¹⁸) en telde onder het totale aantal van 20.614 leden naar schatting 800 leden met een joodse achtergrond.⁴¹⁹

Na spoedoverleg in het dagelijks bestuur en het hoofdbestuur werd besloten dat de joden zelf hun lidmaatschap moesten opzeggen. Deze informatie werd als losbladig bericht meegestuurd met het oktobernummer van het verenigingsblad *Berichten en Mededeelingen* en bovendien werd het opgenomen in een circulaire aan de afdelingen.⁴²⁰ Een initiatief om zich in een zelfstandige joodse vereniging voor lijkverbranding te organiseren ketste af op het standpunt van het hoofdbestuur dat leden van een eventuele joodse vereniging voor lijkverbranding geen korting op het crematietarief zouden krijgen.⁴²¹

⁴¹⁵ *Berichten en Mededeelingen*, LXVI (1941-1) 28 en (1941-4) 173-174.

⁴¹⁶ Notulen tweeëntwintigste vergadering Commissie voor het Crematiefonds. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie (VFC) (165), 21 april 1943.

⁴¹⁷ *Berichten en Mededeelingen*, LXVII (1942-3) 60. Prospectus Crematiefonds. VFC 165 februari 1941.

⁴¹⁸ Zie paragraaf 8.1.

⁴¹⁹ *Berichten en Mededeelingen*, LXVI (1941-4) 170 en Notulen honderddrieënnegentigste vergadering hoofdbestuur. VFC-ordner notulen hoofdbestuur, 30 oktober 1941.

⁴²⁰ Circulaire hoofdbestuur aan afdelingsbesturen. VFC, rondschrijven aan ver. functionarissen 1940-1945 (192), 30-10-1941 (2265).

⁴²¹ Honderdvierennegentigste vergadering hoofdbestuur; VFC. Ordner notulen hoofdbestuur, 21 november 1941.

Volgens een in het archief teruggevonden lijst met opzeggingen verlieten 674 joden de Vereniging. Voor de namen van Amsterdamse joden werd enkele keren verwezen naar andere lijsten, die echter niet in het archief zijn aangetroffen. Deze lijst is dus waarschijnlijk niet volledig en betrouwbaar.⁴²²

Voor joodse leden van de Vereniging die hadden opgezegd was het financiële gevolg dat zij geen recht meer hadden op het ledentarief, ook niet wanneer zij zouden overlijden na de officiële opzeggingsdatum van 1 november en vóór het einde van het jaar 1941, waarvoor reeds lidmaatschap was betaald. Een niet-joodse echtgenote van een lid dat moest opzeggen diende zelf opnieuw lidmaatschap aan te vragen, en haar joodse echtgenoot kon niet met haar meeverzekerd worden. Het recht op uitkering ging pas in na een halfjaar lidmaatschap, ook voor een nieuw lidmaatschap van de voorheen meeverzekerde echtgenote.⁴²³

Met betrekking tot joods lidmaatschap van het Crematiefonds nam de Vereniging aanvankelijk het standpunt in dat de polissen ongewijzigd zouden blijven, behalve in gevallen dat de polishouders de polis in eigen beheer hadden genomen. Polishouders werden er wel op gewezen dat het verzekerd bedrag niet meer toereikend zou kunnen zijn, omdat zij als ex-leden geen korting meer zouden ontvangen voor een crematie. Bovendien viel de subsidie weg voor vervoer naar het crematorium in Velsen.⁴²⁴ In maart 1942 kwam men terug op deze stellingname: men besloot de band tussen de joodse verzekerden en het Crematiefonds door te snijden. De ongeveer dertig polishouders, van wie de Vereniging nog steeds de begunstigde was, werden ingelicht over het gewijzigde standpunt. De polissen werden naar de Nationale Levensverzekeringbank en de Levensverzekering-Maatschappij van het NOG (die de verzekeringen in herverzekering hadden) gezonden, zodat deze maatschappijen zelf vervolgens aan de verzekerden konden vragen wie in het vervolg dan als begunstigde kon worden aangemerkt.⁴²⁵ Uit archiefstukken betreffende de crematie van enkele joodse ex-leden van de Vereniging die vóór deportatie waren overleden, blijkt dat de Vereniging vasthield aan de betaling voor het volle tarief, behalve in gevallen van financieel onvermogen.⁴²⁶

Toen eind 1943 zogenoemde ontsterde joden weer lid wilden worden, besliste het hoofdbestuur dat een voormalig lid alleen weer werd toegelaten, indien hij een verklaring van de autoriteiten kon overleggen.⁴²⁷

Archiefonderzoek heeft geen cijfers boven tafel gebracht van vrijvallende reserves na terugtrekking van de honderden joodse leden.

⁴²² Lidmaatschap van joden; VFC 209, zonder jaar.

⁴²³ Brief kantoor Vereniging aan J. Wolff Dzn, VFC 209, 7 november 1941 (2362).

⁴²⁴ Circulaire Commissie voor het Crematiefonds aan polishouders; VFC. 192, februari 1942 (153).

⁴²⁵ Notulen honderdvijfennegentigste vergadering hoofdbestuur. VFC. ordner botulen hoofdbestuur, 6 maart 1942 en notulen zeventiende vergadering Commissie voor het Crematiefonds. VFC. 165, 18 maart 1942.

⁴²⁶ Notulen honderdzesde en honderdachtste vergadering Commissie van Beheer; VFC. 503, resp. 12 februari en 12 maart 1942. Crematie H.D. CRVEL, dossier 13715, 17 oktober 1942. Notulen honderdtwintigste vergadering Commissie van Beheer; VFC. 503, 21 oktober 1942.

⁴²⁷ Notulen tweehonderdtweede vergadering hoofdbestuur. VFC, Ordner notulen hoofdbestuur, 16-12-1943.

8.4.2 Herstel van lidmaatschappen

In de eerste algemene vergadering van de Vereniging na de bevrijding, op 15 december 1945, liet de algemeen voorzitter weten dat alle door de bezetter uit de vereniging verwijderde leden weer in hun rechten konden worden hersteld. Men hoefde dat slechts te melden. De voorzitter liet tevens als persoonlijke mening weten dat deze leden pas per 1 januari 1946 contributie hoefden te betalen.⁴²⁸

Wat herstel precies inhield blijkt niet helemaal uit de archiefstukken. Duidelijk is wel dat het beleid werd om voor de te duur betaalde crematies van joodse overledenen in bezettingstijd de nabestaanden restitutie te geven: met terugwerkende kracht werd hun alsnog de ledenprijs voor de crematie berekend. Dat werd besloten nadat enkele individuele verzoeken tot restitutie waren ingediend en nadat bedreigd was bij de Raad voor het Rechtsherstel de vernietiging van een roeyement te verzoeken.⁴²⁹ Zover kwam het dus niet.

Met betrekking tot de minstens 200 polissen van joodse leden die bij het Crematiefonds van de Vereniging waren afgesloten is het waarschijnlijk dat die in het afkoop-traject van de Verordeningen 58/1942 (de 'tweede Liro-verordening') en 54/1943 ('de afkoop-verordening') terecht zijn gekomen. De Vereniging had deze polissen immers na een besluit van 18 maart 1942 afgestoten naar de herverzekeringsmaatschappijen de Nationale Levensverzekering-Bank en de Levensverzekering-Maatschappij van het NOG. Precieze informatie ontbreekt echter over het lot van deze groep polissen.

8.5 Conclusies

Bij de hierboven beschreven case studies van joodse verzekeringen/lidmaatschappen bij begrafenisfondsen en uitvaartverenigingen valt op hoe divers het beeld is. Dat heeft vooral te maken met het heterogene terrein van het uitvaartverzekeringswezen in de periode voor de Tweede Wereldoorlog. Het is niet mogelijk vanuit de in dit hoofdstuk gepresenteerde resultaten van enkele case studies te concluderen dat er een duidelijk herkenbare systematiek is in de beroving van joodse uitvaartverzekeringen. Er was zelfs in bepaalde gevallen geen sprake van beroving. De 'systematiek', als die er al is, is bepaald door de toepassing van bepaalde verordeningen in de ondoorzichtige organisatie van het begrafeniswezen en is mede afhankelijk van de economische classificatie in de organisatie Woltersom. Medebepalend was of een vereniging werd aangemerkt als 'niet-commerciël', wat verplichte aanmelding tot gevolg had, wat weer leidde tot de verplichte verwijdering van joodse leden uit de vereniging. Waar wel een economische activiteit werd verondersteld, werden joodse (en niet-joodse) leden die niet aan hun premieverplichtingen konden voldoen, geroyeerd. In geen van beide situaties zijn aanwijzingen gevonden dat eventuele opgebouwde waarden systematisch door de bezetter zijn geroofd van joodse verenigingsleden. Dat was waarschijnlijk wel het geval indien de vereniging collectief ingekochte verzekeringspolissen bij een verzekeringsmaatschappij had

⁴²⁸ Berichten en Mededeelingen, LXXI (1946-1) 10,13.

⁴²⁹ CRVEL. Dossier 13257, 12745, 17795.

lopen, zoals het geval was bij het Crematiefonds van de Facultatieve. De dertig verzekeringsovereenkomsten vielen, toen de Facultatieve zijn begunstiging eenmaal had opgezegd, formeel onder de roof via de verordeningen 58/1942 en 54/1943.

Ook bij het herstel van door de omstandigheden en niet door de roof ontstaan verval van rechten van leden en of verzekerden is er geen sprake van een 'systematiek'. De besturen van de organisaties bepaalden, eventueel in overleg met de ledenvergadering, hoe het herstel vorm zou krijgen. Daarbij hield men zich veelal bij de beoordeling van de aanvraag tot herstel strikt aan de opgestelde regels.

9. Geliquideerde Joodse begrafenisverenigingen

In maart 1941, kort na de afkondiging van de Verordening 41/1941 met betrekking tot de niet-commerciële verenigingen en stichtingen, ontving de pas opgerichte Joodse Raad van Amsterdam van H. Böhmcker, de Beauftragte van de stad Amsterdam, een lijst van 981 joodse verenigingen en stichtingen. Het was de bedoeling dat die onder toezicht van de Joodse Raad zouden vallen. Niet alle joodse verenigingen zouden immers direct kunnen worden opgeheven omdat bepaalde activiteiten gewoon zouden door gaan. Böhmcker verzocht de Joodse Raad een lijst op te stellen van verenigingen en stichtingen die in aanmerking kwamen voor liquidatie. Zo kwam het dat een functionaris bij de Joodse Raad een rapport opstelde waarin de genoemde verenigingen werden ingedeeld en gerubriceerd. I. Lipschits telde, met weglating van de 'sub-sub-groepen', 65 verenigingen die met het begrafeniswezen te maken hadden.⁴³⁰ Alle joodse begrafenisverenigingen zijn uiteindelijk geliquideerd.

9.1 Het joodse begrafeniswezen in Den Haag

Onderzoek naar joodse begrafenisverenigingen is verricht in Amsterdam en Den Haag. Uitgaande van de beschrijving door I.B. van Creveld van het joodse begrafeniswezen in Den Haag en Scheveningen is het archief van het Nederlands Israëlitische Gemeente 's-Gravenhage geraadpleegd. Aan de mededeling dat de joodse gemeente voor haar leden de mogelijkheid opende om zich aan te sluiten bij een begrafenisverzekering⁴³¹ konden helaas verder geen gegevens worden toegevoegd. Het aangetroffen 'giroboek van de Joodse Gemeente en het Verzekeringsfonds voor het Begrafeniswezen 1943-1944' is, zoals gezien de omstandigheden te verwachten, vrijwel ongebruikt.⁴³² Archiefonderzoek naar het joodse begrafeniswezen in Den Haag leverde geen informatie op over het lot van joodse begrafenisverzekeringen.

⁴³⁰ I. Lipschits, *Tsedaka*, p. 21-22.

⁴³¹ I.B. van Creveld, *Kille - Zorg*, p. 234.

⁴³² HGA, Archief NIG, beh.nr. 131, inv.nr. 704. Het archiefmateriaal is zeer fragmentarisch.

9.2 Joodse begrafenisverenigingen in Amsterdam

Voor Amsterdam zijn zes joodse begrafenisverenigingen getraceerd die in de oorlog zijn opgeheven en waarvan het vermogen is geliquideerd en in de boedel van Müller-Lehning is terecht gekomen. Het gaat om:

- 1) OZMA: Ohabé Zedaka Menachem Abelim (Zij die de rechtvaardigheid liefhebben en de treurenden troosten)
- 2) PZMA: Paolé Zedek Menachem Abelim (Rechtvaardig werk de treurenden te troosten)
- 3) SMMA: Schomeré Mitswoth Menachem Abelim (Zij die het gebod, de treurenden te troosten, in acht nemen)
- 4) CWMA: Chesed Weëmed Menachem Abelim (Troost de rouwbedrijvenden met waarheid en oprechtheid)
- 5) IBMA: Israelietische Begrafenisvereniging Menachem Abelim (Troost der treurenden)
- 6) NIB: Nieuwe Israelietische Begrafenisvereniging

Alleen van de eerste vereniging (de OZMA) is fragmentarisch archiefmateriaal aangetroffen in het gemeentearchief Amsterdam. Behalve een ongedateerde en onvolledige ledenlijst van de OZMA zijn contributiestatuten en formulieren aangetroffen, die gebruikt werden voor de administratie van begrafenissen en het vervoer van nabestaanden naar het kerkhof. Uit deze stukken blijkt dat de vereniging nog functioneerde tot in 1943. Er zijn verder overlijdensverklaringen aangetroffen van leden van de Nederlands Israelietische Gemeente buiten Amsterdam in de jaren 1941-1942, waaronder één betreffende iemand die in Mauthausen was overleden en twee overlijdensgevallen in kamp Amersfoort. Daarnaast zijn enkele van de volgende verklaringen aangetroffen:

"De ondergetekende, lid, of rechthebbende van een lid, der vereeniging Ohabé Zedaka Menachem Abelim te Amsterdam, verklaart door deze dat hem/haar niet toekomt eenig recht op uitkeering hetwelk voor hem/haar in het tijdvak[2 januari 1942 - 2 februari 1942] zou ontstaan zijn bij geregelde contributiebetaling."⁴³³

Kennelijk was het bij onvermogen om de contributie te betalen gebruikelijk ('tijdelijk') af te zien van het recht op uitkering wanneer men juist in die periode zou overlijden.

Over de andere begrafenisverenigingen is geen informatie gevonden, bijvoorbeeld over omvang van het ledental, de voorzieningen, de organisatie of de contributie. De gevolgtrekking uit de twee onderzoeken naar joodse begrafenisverenigingen (namelijk in Den Haag en Amsterdam) is dat er nauwelijks informatie voorhanden is. Met de verenigingen zijn waarschijnlijk ook de archiefstukken verloren gegaan.

433 GAA, Arch. 1413, inv.nr. 12.

9.3 Rechtsherstel bij geliquideerde joodse 'niet-commerciële verenigingen en stichtingen'

Verordening 41/1941 inzake de herordening op het gebied van niet-commerciële verenigingen en stichtingen, ofwel de verordening op grond waarvan de joodse begrafenisverenigingen en -fondsen waren geliquideerd, werd bij Koninklijk Besluit van 17 september 1944 op de lijst geplaatst van verordeningen die geacht werden nimmer van kracht te zijn geweest.

De Raad voor het Rechtsherstel en het NBI bepaalden in 1946 dat de opheffing en liquidatie van verenigingen en stichtingen met terugwerkende kracht ongedaan werden gemaakt.⁴³⁴

Inmiddels was na de bevrijding het Commissariaat voor de Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen (CNCV) onder beheer gesteld van het Bureau Bijzondere Beheren van het NBI. Op 24 mei 1945 werden de mrs. Brevet en Visser van IJzendoorn door de Militaire Commissaris voor 's-Gravenhage benoemd tot beheerders van de boedel van H.W. Müller-Lehning. Bij beschikking van het NBI van 25 september 1945 werd tevens als beheerder aangesteld mr. C.H. Telders.

De administratie van het Commissariaat was tijdens de oorlog al een chaos en het archief, dat na Dolle Dinsdag door Müller-Lehning verschillende malen was verplaatst, werd voor een groot deel door brand verwoest. De commissaris zelf, Müller-Lehning, pleegde kort na de bevrijding zelfmoord.⁴³⁵ Dit alles bemoeilijkte de reconstructie van de administratie van het Commissariaat. Hoe de reconstructie van de boedel van het CNCV in zijn werk is gegaan, valt buiten het bestek van dit onderzoek, maar uiteindelijk hebben de beheerders van de CNCV in 1959 een slotuitkering aan de gedupeerde organisaties kunnen doen van 71,86%.⁴³⁶ De belangrijkste gemachtigden voor joodse vermogens waren de Nederlands Israelietische Gemeente en het Accountantskantoor Martin J. Polak te Amsterdam. Zij hebben de uitkeringen in ontvangst genomen van de organisaties die niet meer herleefden. Joodse organisaties die herleefden en weer een eigen bestuur kregen, hebben hun vorderingen veelal zelf bij de beheerders van het CNCV ingediend.⁴³⁷

Voordat het tot een uitkering kon komen, moesten eerst de claims worden ingediend. Het NBI riep de hulp in van de Nederlandse gemeentebesturen, omdat er door het verloren gaan van het archief van het CNCV geen adressenbestand meer aanwezig was. Men vroeg "kaarten aan de juiste personen en adressen te doen overhandigen met verzoek, haar eventuele claims voor 15 maart 1947 aan ons kantoor (...) in te sturen."⁴³⁸ Op de desbetreffende kaart stond dat men tot 31 maart van dat jaar de tijd had om de claim in te dienen. "Na dezen datum kunnen desbetreffende vorderingen door ons niet meer in behandeling worden genomen."⁴³⁹ De kaarten werden januari/begin februari 1947 verzonden. Uit de correspondentie met de

⁴³⁴ Brief RvhR, no. 45066, 4-3-1946 en besluit NBI, 27-3-1946, T L-N.53691/V 505. ARA, Archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 631.

⁴³⁵ Verslag van Beheerders (CNCV), ultimo 1945. ARA, archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv. nr.631.

⁴³⁶ Rapport van de Commissie Kordes, p. 51; Zie ook *Staatscourant*, 27-4-1959.

⁴³⁷ *Onderzoeksgids* p. 39.

⁴³⁸ Brief beheerders CNCV aan Gemeentebesturen, 31-1-1947. ARA, Archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 627.

⁴³⁹ Briefkaart NBI aan verenigingen, ARA, Archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 629. Alle voorbeelden in deze alinea zijn afkomstig uit dit dossier.

claimende verenigingen en stichtingen blijkt dat het NBI zich vrij strikt aan de aanmeldingstermijn hield. Alleen bij bijzondere redenen werd een uitstel van enkele maanden verleend. Volgens richtlijnen van het NBI kwamen bedragen beneden fl. 100,- niet in aanmerking voor vergoeding. Dit was bepaald in artikel 3 lid 2 sub e van het Besluit op de Materiële Oorlogsschaden 1945 F 255. Claimanten kregen te horen dat hun aanvraag niet in behandeling werd genomen. Dit overkwam een joodse begrafenisvereniging in Maastricht, die een vordering had van fl. 95,72. De vordering kwam trouwens ook te laat, augustus 1947, binnen. Uit een dossier met correspondentie tussen het NBI en verenigingen en stichtingen blijkt dat ongeveer dertig claims van joodse organisaties zijn afgewezen omdat ze betrekking hadden op een bedrag beneden fl. 100,-. Anderzijds accepteerde het NBI kennelijk ook de bundeling van claims door verschillende verenigingen om toch gezamenlijk tot een vordering te komen die in behandeling genomen kon worden. Wanneer een vereniging geen bewijzen kon overleggen voor de geleden schade, werd de claim 'afgevoerd': "Aangezien het gehele archief van de Commissaris is verloren gegaan, zijn wij ook niet in staat U de nodige inlichtingen te verstrekken. Daar de bewijslast in deze op de Vereeniging rust, zult U zelf voor de nodige gegevens dienen zorg te dragen."

Door gebrek aan archiefmateriaal, ook van de organisaties zelf, is nauwelijks te reconstrueren hoe het herstel van joodse begrafenisverenigingen is verlopen. Onderzoek in het Haags Gemeentearchief naar het joods begrafeniswezen in Den Haag bracht geen feiten aan het licht die op de vraagstelling van het onderhavige onderzoek betrekking hebben. Wel werd de brief aangetroffen met de mededeling dat voor de vereniging Achoesas Kever⁴⁴⁰ in Den Haag "heden wederom beschikbaar [was] fl. 65.800,-".⁴⁴¹ Maar hoe het precies zit is uit deze bronnen niet te achterhalen.

In Amsterdam werd op 29 maart 1948 de vereniging "Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam" opgericht. Bij Koninklijk Besluit van 9 december 1952 werd de vereniging goedgekeurd.⁴⁴² De vereniging had ten doel de voortzetting der werkzaamheden van de eerder genoemde, vooroorlogse, geliquideerde Joodse begrafenisverenigingen te Amsterdam.⁴⁴³ Deze zes voormalige verenigingen, die werden vertegenwoordigd door accountantskantoor Martin J. Polak, hadden de volgende erkende claims⁴⁴⁴:

⁴⁴⁰ De Stichting Achoezas Kewer (betekenis: het bezit van een graf) was in 1907 opgericht met als doel het onderhouden van door haar in beheer genomen graven op de twee Haagse joodse begraafplaatsen. Zie I.B. van Creveld, *Kille - Zorg*, p. 232-234.

⁴⁴¹ Accountantskantoor Martin J. Polak aan Nederlands Israelietische Gemeente, 13-9-1948. HGA, archief NIG 639, inv.nr. 396.

⁴⁴² Statuten van de Vereniging "Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam", met goedkeuringsstempel. ARA, Verenigingsarchief Justitie, toeg.nr. 209.12.01, arch.nr. 51.349.

⁴⁴³ Zie paragraaf 9.2.

⁴⁴⁴ Registerkaarten van de desbetreffende begrafenisverenigingen. ARA, NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 647.439

<i>Vereniging</i>	<i>erkende claim</i>
1) OZMA	fl. 87.955,91
2) PZMA	fl. 24.702,28
3) SMMA	fl. 45.008,41
4) CWMA	fl. 7.836,04
5) IBMA	fl. 26.150,69
6) NIB	fl. 45.604,47
totaal:	fl. 237.257,80

Of de ruim 71% van de uiteindelijke uitkering van deze vorderingen op de CNCV-boedel aan de rechtsopvolger van deze verenigingen, de Vereniging "het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam" is uitgekeerd kon niet worden onderzocht. Met betrekking tot de vraag die centraal staat in dit onderzoek, namelijk die naar het rechtsherstel van de particuliere verzekeringen (c.q. lidmaatschappen die recht gaven op een begrafenis volgens bepaalde afspraken), kan aan de hand van bovenstaande gegevens geen antwoord worden gegeven. Hierbij speelt mee dat er een gebrek is aan archiefmateriaal in Den Haag. Met betrekking tot het archiefmateriaal van de Vereniging "het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam", de rechtsopvolger van de zes bovengenoemde joodse vooroorlogse begrafenisverenigingen te Amsterdam, is geen uitsluitel mogelijk, daar de Commissie geen toegang tot de archieven heeft gekregen.⁴⁴⁵

9.4 Conclusies deel III

Bovenstaand onderzoek heeft aangetoond dat het rechtsherstel van de particuliere verzekerden en of leden van de verschillende categorieën van het heterogeen georganiseerde uitvaartverzekeringswezen, inclusief het op voor deze categorie unieke wijze geliquideerde Uitkeringsfonds van de Orde der Foresters, op de een of andere wijze onbevredigend kan zijn verlopen. Er zijn verschillende categorieën te onderscheiden:

A) Begrafenisverenigingen die als joods (of in het geval van de orde der Foresters als Loge-ähnlich en dus Duits-vijandig) in hun geheel waren geliquideerd, waarbij de individuele polissen automatisch werden 'meegenomen'. Hier was er sprake van herstel in herstel, waarbij het herstel van de verzekeringen of lidmaatschappen afhankelijk was van wat er van de oorspronkelijke boedel werd teruggevonden. Bij de naoorlogse liquidatie van het Uitkeringsfonds van de Foresters bewaakte de Verzekeringskamer het proces, waarbij men de regeling van de schuldeisers van het in liquidatie verkerende fonds meteen beschouwde als een regeling voor minnelijk herstel. Door de eisen die werden gesteld aan het bewijs van lidmaatschap is het proces van rechtsherstel voor individuele personen niet altijd bevredigend verlopen. Hoe het 'herstel in herstel' met betrekking tot joodse begrafenisverenigingen is verlopen is helaas niet vastgesteld.

⁴⁴⁵ Zie bijlage 2

B) Uitvaartverenigingen vielen niet onder een verordening, maar hun joodse polissen of lidmaatschappen werden geroyeerd respectievelijk beëindigd, nadat joodse verzekerden respectievelijk leden door de oorlogsomstandigheden niet meer in staat waren gebleken aan hun premieverplichtingen te voldoen. Dat geldt voor de Begraafenisvereniging 'Algemeen belang' in Groningen, waar de enige aangetroffen en met zekerheid als joods geïdentificeerde polis nog geen waarde had opgebouwd. De situatie kan zich, theoretisch, bij andere uitvaartverenigingen ook voordoen, en dan wellicht met polissen die wel waarde vertegenwoordigden. De veronderstelling is echter gerechtvaardigd dat verenigingen met een specifiek levensbeschouwelijk karakter niet veel joodse leden hebben geteld.

Met betrekking tot de AVVL blijkt dat het rechtsherstel waarschijnlijk niet aan bepaalde van bovenaf opgelegde regelingen of richtlijnen was gebonden, omdat er geen sprake was van roof. Wel was er sprake van bijzondere oorlogsomstandigheden, waarvan joodse en niet-joodse polishouders en of hun rechthebbenden na de oorlog nadeel hebben ondervonden. De AVVL was van mening dat herstel diende plaats te vinden, maar was daarbij in bepaalde opzichten aan de regels van de Verzekeringskamer gebonden. Nabestaanden van leden van de AVVL dienden eveneens aan bepaalde eisen te voldoen om in aanmerking te komen voor herstel. Omdat dit niet altijd mogelijk bleek, viel een onbekend aantal mensen buiten de herstelregeling van de AVVL.

C) De Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding had op grond van Verordening 199/1941 zijn joodse leden moeten verwijderen. Twee soorten gedupeerden waren er: ten eerste de leden van de vereniging, wier lidmaatschappen met terugwerkende kracht werden hersteld. Ten tweede de verzekerden bij het Crematiefonds, waarover geen nadere bijzonderheden zijn gevonden, maar aangenomen wordt dat zij in de herstelprocedures van LVVS terecht zijn gekomen.

Al met al kan worden geconcludeerd dat het rechtsherstel van uitvaartverzekeringen die niet bij levensverzekeringsmaatschappijen waren ondergebracht, zowel wat betreft het uitkeringspercentage als wat betreft de omvang van het herstel, is achtergebleven bij het herstel van de levensverzekeringen. Deze conclusie is echter gebaseerd op een aantal case studies, waarvan niet duidelijk is of de resultaten algemeen geldig zijn.

Geraadpleegde archieven

Algemeen Rijksarchief (ARA)
Centraal Bureau voor Genealogie
Gemeente Archief Amsterdam (GAA)
Haags Gemeente Archief (HGA)
IISG
Ministerie van Financiën
NIOD
Organisatie voor Pensioenfondsen
Verbond van Verzekeraars
Vereniging voor Bedrijfspensioenfondsen
Verzekeringskamer

Verzekeringsmaatschappijen

AEGON
Amev
AVVL
Centrale
Delta Lloyd
Facultatieve Groep
Generali
Nationaal Spaarfonds
Nationale-Nederlanden
Onderlinge Begrafnis- en Crematievereniging Algemeen Belang U.A.
Onderlinge Levensverzekeringsmaatschappij 's-Gravenhage
Reaal
RVS
Tiel Utrecht
Zürich Leven

Literatuur

G. Aalders, *Bij verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogse rechtsherstel*. Ongepubliceerd rapport t.b.v. de Contactgroep Tegoeden WO-II, NIOD,

G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, 1999.

J. Barendrecht en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico. Nationale Nederlanden, 1845*, Amsterdam, 1995

Berichten en Mededeelingen der Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, diverse jaargangen.

I.J. Blanken, *Onder Duits Beheer, geschiedenis van de N.V. Philips' gloeilampen fabrieken*, deel 4, 1979, Zaltbommel.

J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo, H.A.J. van Schie, *Onderzoeksgids Archieven Joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940-1987*, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, 1998.

W. Cappers, *Vuurproef voor een grondrecht. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie 1874-1999*, Zutphen, 1999.

Commissie Kordes, *Rapport Commissie van Onderzoek Liro-archieven*, Den Haag, Ministerie van Financiën, 1998.

I.B. van Creveld, *Kille - Zorg. Drie eeuwen sociale geschiedenis van Joods Den Haag*, Den Haag, 1997.

J.J. Dankers en J. Verheul, *Vijftig jaar DELA, 1937-1987*, Utrecht 1987.

Eerste Rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland, Leiden, 1998.

B.P.A. Gales, *Het Verbond van Verzekeraars in Nederland. Een geschiedenis van vrijheid in gebondenheid van het Nederlandse Verzekeringswezen*, Den Haag, 1988.

B.P.A. Gales en J.L.M. van Gerwen, *Sporen van leven en schade: een geschiedenis en bronnenoverzicht van het Nederlandse Verzekeringswezen*, Amsterdam: Nederlands Economisch Historisch Archief, 1988.

B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid. Een terugblik over de schouder van AEGON op twee eeuwen verzekeringsgeschiedenis*, 's-Gravenhage, 1986.

Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van de Hollandsche Societeit van Levensverzekeringen N.V., Amsterdam, 1957.

Gedenkboek Verzekeringskamer 1923-1948, Den Haag, 1948.

J. van Genabeek, 'Fabrieks- en bedrijfstakfondsen', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (samenstelling), *Studies over zekerheidsarrangementen*, Den Haag, 1998.

J. van Gerwen, 'De levensverzekeringsbranche 1890-1950', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (samenstelling), *Studies over zekerheidsarrangementen*, Den Haag, 1998.

J. van Gerwen, *De Centrale Centraal*, Amsterdam, 1993.

J.L.J.M. van Gerwen, N.H.W. Verbeek, *Voorzorg & de vruchten. Het verzekeringsconcern Amev: zijn wortels en vertakkingen van 1847 tot 1995*, Amsterdam, 1995.

D. Giltay Veth en A.J. van der Leeuw, *Rapport door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van Justitie inzake de activiteiten van drs. F. Weinreb gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van de nadere gegevens bezien*, 2 delen, Den Haag, 1976.

A.J. Herzberg, *Kroniek der jodenvervolging, 1940-1945*, Amsterdam, 1985 (5e herziene druk).

In Memoriam, Den Haag, 1995.

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, diverse delen, 's-Gravenhage/Leiden.

I. Lipschits, *Tsedaka: Een halve eeuw Joods maatschappelijk werk in Nederland*, Zutphen, 1997.

Nederlandse Almanak van Levensverzekering, 1938-1946.

Ontstaan uit noodzaak. Gegroeid door kwaliteit. 75 jaar AVVL, Meppel, 1994.

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, twee delen, 's-Gravenhage, 1965.

J.D.J. Roos, J.P. Barth, Ed. Spier, *Eindverslag van beheerders-vereffenaars betreffende Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS) aan het Beheersinstituut te 's-Gravenhage*, brochure, Amsterdam, 24 april 1958.

H. Sanders, Rechtsherstel en "Verguizing van het Recht", in: *Nederlandsch Juristenblad*, 1947, 532-535.

J.J. Schokking, 'Rechtsherstel en Verguizing van het Recht', in: *Nederlandsch Juristenblad*, 1947, 453-462.

M. Speijer, *Rapport Joodse Levensverzekeringen en Pensioenen 1940-1945*, Nunspeet 1997, ongepubliceerd.

'Statistiek der Onderlinge Uitvaartverenigingen en Begrafenisfondsen', *Maandschrift van het CBS*, 1942, 8-9.

Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied, jaargangen 1940-1944.

28ste Verslag van werkzaamheden Ombudsman Levensverzekeringen, 1999.

N.D.N. Visser, *Ieder z'n eigen wens. De geschiedenis van uitvaartverzorger en -verzekeraar Monuta*, Leeuwarden, 1998.

N.D.N. Visser, *Zekerheid voor morgen. De geschiedenis van de Nederlandse Verzekeringsgroep (1936 tot 1996)*, Groningen, 1996.

Wiebes Leemans Jaarcijfers, diverse jaargangen.

Lijst met afkortingen

afd.	afdeling
Afd. Rechtspr..	afdeling Rechtspraak
AOF	Ancient Order of Foresters
ARA	Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage
AR-BAON	Accountants Rapporten BAON
arch.	archieff
art.	artikel
AVVL	Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding
BAON	Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen
Bedrijfsgroep	Bedrijfsgroep Levensverzekering
BGL	Bedrijfsgroep Levensverzekering
BGW	Binnenlands Geldwezen
BS	Bedrijfsgroep Schadeverzekeringen
CABA	Commissie van Advies en Beheer voor Afwezigen
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
Centrale	Centrale Arbeiders- Verzekerings- en Depositobank
Circ.	Circulaire
CJM	Centraal Joods Meldpunt
CNCV	Commissariaat voor Niet-Commerciële Vereenigingen en Stichtingen
coll.	collectie
Commissie Scholten	Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland
CRVEL	Crematorium Velzen
CWMA	Chesed Weëmed Menachem Abelim
DL	Delta Lloyd
doss.	dossier
doc II	Documentatie II, NIOD
DRT	Deutsche Revisions- und Treuhand A.G.
E 93	Besluit van 17 september 1944, houdende vaststelling van het Besluit bezettingsmaatregelen
E 100	Besluit van 17 september 1944, houdende vaststelling van het Besluit herstel rechtsverkeer

E 133	Besluit van 20 oktober 1944, houdende vaststelling van het Besluit Vijandelijk Vermogen
EN	Eerste Nederlandsche
Enkelv. K	Enkelvoudige Kamer
GAA	Gemeente Archief Amsterdam
GAK	Gemeentelijk Administratie Kantoor
GEN	Generali
HAV-Bank	Hollandsche Algemeene Verzekerings-Bank
H.E.M.A.	Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij N.V. te Amsterdam
HGA	Haags Gemeentearchief
IBMA	Israelietische Begraafenisvereniging Menachem Abelim
inv. nr.	inventarisnummer
inv. nrs.	inventarisnummers
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
JBW	Vereniging "het Joodse Begraafeniswezen te Amsterdam"
JMW	Stichting Joods Maatschappelijk Werk
KB	Koninklijk Besluit
KBB	Koninklijke Bijenkorf Beheer
Liro	Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat
L.R. & Co.	Lippmann, Rosenthal & Co.
LVVS	Liquidatie van Vermogensverwaltung Sarphatistraat
mln.	miljoen
MvF	Ministerie van Financiën
MvJ	Ministerie van Justitie
Meerv. K.	Meervoudige Kamer
Nationale	Nationale Levensverzekerings-bank N.V.
NBI	Nederlands Beheersinstituut
NHRV	Nederlandse Handelsreizigers Vereniging
NIB	Nieuwe Israelietische Begraafenisvereniging
NIG	Nederlands Israelietische Gemeente
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NIW	Nieuw Israelietisch Weekblad
NN	Nationale-Nederlanden
NOG	Nederlands Onderwijzers Genootschap
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NVBL	Nederlandse Vereeniging ter Bevordering van het Levensverzekeringsbedrijf
OG	De Onderlinge Levensverzekeringsmaatschappij 's-Gravenhage
OPF	Organisatie voor Pensioenfondsen
Organisatie Woltersom	Zelfstandige Organisatie ter Ontwikkeling van het Bedrijfsleven
OZMA	Ohabé Zedaka Menachem Abelim
PZMA	Paolé Zedek Menachem Abelim
RvhR	Raad voor het Rechtsherstel

RVS	Rotterdamsche Verzekering-Societeiten
SD	Sicherheitsdienst
SMMA	Schomeré Mitswoth Menachem Abelim
Staat	Staat der Nederlanden
TU	Tiel Utrecht
toeg.nr.	toegangsnummer
VB	Vereniging voor Bedrijfspensioenfondsen
Verbond	Verbond van Verzekeraars
VFC	Vereeniging voor Facultatieve Crematie
VO	Verordening
VK	Verzekeringskamer
VVRA	Vermögensverwaltung- und Rentenanstalt
ZL	Zürich Leven

Bijlagen

Levensverzekeringsmaatschappij		Archief				
Huidige Naam	Naam in 1942	Literatuur	Marktaandeel in 1942	Omvang van Archief	Periode '40-'45 / '45-	Archiefmateriaal
						I II
Aegon	Algemeene Friesche Levensverzekerings- Maatschappij.	Ja	7,20	Omvangrijk	Beiden	PR T
Aegon	De Groot Noord-hollandsche van 1845	Ja	1,87	Omvangrijk	Beiden	T
Aegon	'De OLVEH van 1879' Onderling Levens- verzekerings Genootschap	Ja	3,11	Beperkt	'45-	L, C, B A
Aegon	St. Eloy van 1875, Vereeniging van Levensverzekerings- Maatschappij.	Ja	0,30	Zeer beperkt	'45-	D A
Aegon	N.V. Levensverzekerings- Maatschappij, Nillmij van 1859	Ja	1,22	Zeer beperkt	'45-	D A
Amev	'De Utrecht' Levensverzekerings- maatschappij	Ja	9,14	Omvangrijk	Beiden	PR NNB
Amev	Hollandse Algemeene Verzekeringsbank	Ja	2,00	Omvangrijk	Beiden	PR NNB
Delta Lloyd	Hollandsche Societeit van Levens-verzekeringen	Ja	4,30	Beperkt	Beiden	L, C, B A
Delta Lloyd	Nationaal Spaarfonds	Nee		Beperkt	Beiden	L, C, B A
General	'De Nederlanden' Levensverzekerings- Maatschappij (De Nederlanden van 1870)	Nee	1,65	Omvangrijk	Beiden	L, C, B, PD B
Nationale- Nederlanden (ING)	Nationale Levensverzekerings-Bank De Nederlanden van 1845	Ja	12,09	Omvangrijk	Beiden	L, C, B, B
Nationale- Nederlanden (ING)	De Nederlanden van 1845	Ja	8,69	Omvangrijk	Beiden	L, C, B, B

Onderlinge Levensverzekerings- maatschappij	's-Gravenhage	Reaal	's-Gravehege' Onderlinge Levensverzekerings- Maatschappij	De Centrale Arbeiders- Levensverzekerings- Maatschappij ¹	Rotterdamsche Verzekering- Societeit (RVS)	(ING)	Tiel Utrecht (ING)	Zurich Leven	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	1,40	1,94 (1,966 ²)	9,42	1,02	0,12	Bepikt	Omvangrijk	Bepikt	Omvangrijk	Omvangrijk	Belden	Belden	Belden	Belden	Belden	L, C, B	L, C, B	PD	L, C, B	L, C, B	A, T	A	A, T		

Lijst met Afkortingen

Archiefmateriaal:

I Aard van het archiefmateriaal:

PD Polisdossiers

PR Polisregisters

B Beleidstukken/Circulaires

C Correspondentie

L Lijsten

D Divers

II Bruikbaarheid van het archiefmateriaal voor het onderzoek.

B Basismateriaal

A Aanvullend materiaal

T Toetsend materiaal

NNB Materiaal Nog Niet Bruikbaar bij publicatie rapport

N.B.: De meeste maatschappijen hebben een databestand op individueel polis niveau aangemaakt of zijn deze aan het aanmaken.

¹ De Centrale heeft in 1942 twee portefeuilles overgenomen: die van de Nederlandsche Ring en die van de Maatschappij tot Verzekering op het Leven van Leden der Nederlandsche Handelsreizigers-Vereeniging N.V.

² Archief De Centrale, Notitie betreffende 'welk % van het totaal verzekerd kapitaal van het gehele bedrijf is verzekerd bij De Centrale'. Deze cijfers zijn waarschijnlijk inclusief de NHRV. (1,94+0,02)

Bijlage 2

21/10/1999 16:28

91-20-6462548

JEM

PAGE 01

Vereniging Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam

TER KLEEF 6
1061 AM AMSTERDAM

TEL: (020) 646 2543 / (020) 646 2414
FAX: (020) 646 2610

Begrijpingscommissie onderzoek
financiële tegesden WO-II in Nederland
Rapenburg 88
2311 GJ Liden

Amsterdam, 22 oktober 1998

Geachte mevrouw Gröber,

Omdat U in de veronderstelling verkeert, dat onze vereniging archief-overzicht heeft die bereiding heeft op de in Uw brief d.d. 11 april 1998 genoemde vooroorlogse joodse begrafenisverenigingen, hebt U verzoekt het JEM-overzicht te laten mogen zien.

Het bestuur heeft begrepen, dat de bewaargereguleerder van ons beoogt om geen toestemming te geven kennelijk onvoldoende duidelijk zijn.

Het bestuur acht het, onder andere vanuit historisch en principieel oogpunt, terecht, dat de Commissie Soorten haar onderzoek richt op joodse instellingen. Immers, de achtergrond van de opdracht aan de commissie is om te zien of en in hoeverre slachtoffers van het nazi-regime of hun nabestaanden nog aanspraak kunnen maken op vergoeding van de zijde van bijvoorbeeld banken en verzekeraars, zodat joodse geld instellingen bij deze niet-joodse instellingen kan worden teruggevonden.

Reeds aan die reden gaat het niet in beginsel onderzoek te betreffen slachtoffers van genoemd regime. Het is noodzakelijk te zeggen, dat en op welke wijze de Nederlandse genoemde joodse begrafenisverenigingen ook in Engeland zijn door de Britse bezetter zijn behandeld.

Daarnaast brengt het bestuur onder Uw aandacht, dat onze vereniging zich juist de zorg voor de slachtoffers van WO II en hun nabestaanden aantrekt en daarin woedert. Men zou voorbeelden. De vereniging plaatst en behoudt archief op papier van overledenen, die als gevolg van WO II geen grafsteen hebben. Dit is een omvangrijk project, dat nog steeds in uitvoering is.

De vereniging behoudt of draagt bij aan herdenkingsstenen voor oorlogsslachtoffers. Ter herinnering aan de engelmannen te een Schar Toré (een heilige waterdijl genoemd).

Het overnemen mag verder blijven, dat het lidmaatschap van onze vereniging openstaat voor iedere jood, zodat ook op die wijze door de gehele joodse gemeenschap van de faciliteiten van het JEM gebruik gemaakt kan worden.

Tot slot willen wij op, dat het bestuur heeft besloten het initiatief te nemen om binnen de joodse gemeenschap met daarvoor in aanmerking komende organisaties een gesprek op gang te brengen, betreffende de specifieke problematiek en bijzondere aspecten voor joodse organisaties verbandhoudende met het onderzoeksopdracht van de Commissie Soorten te onderzoeken.

Het bestuur van onze vereniging zal voortaan een onafhankelijke commissie van de joodse gemeenschap te benoemen, die zich met dit onderzoek, dat op geen enkele wijze vergelijkbaar is met de problematiek die de Commissie Soorten onderzoekt, zal kunnen bezighouden.

Hoogachtend,

Prof. Dr. H. Leemans, voorzitter

 Dhr. M.E.J. Kijlstra, voorzitter

ROSTBANK 405.3724 - AHN AMBO 4360.85108

Bijlage 3

Verordnungsblatt Verordeningenblad

für die
besetzten niederländischen
Gebiete

Stück 18

voor het
bezette Nederlandsche
gebied

Aflevering 18

Ausgegeben am 17. Juni 1943

Verschenen 17 Juni 1943

INHALT.

	Seite
53. Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über Massnahmen auf dem Gebiete der Bevölkerungsregister	200
54. Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländische Gebiete über die Beendigung von Versicherungsverhältnissen von Juden	204
55. Verordnung des Generalsekretärs im Ministerium für Justiz über die Gerichtsferien	206
56. Verordnung der Generalsekretäre in den Ministerien für Finanzen, für Justiz, für Handel, Gewerbe und Schiff-	

INHOUD.

	Blz.
53. Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende maatregelen noemens de bevolkingsregisters	200
54. Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden	204
55. Besluit van den Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie betreffende de rechterlijke vacantiën	206
56. Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Financiën, van Justitie, van Handel, Nijver-	

199

18 54

54.

VERORDNUNG

des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über die Beendigung von Versicherungsverhältnissen von Juden.

Auf Grund des § 5 des Erlasses des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 (RGBl. IS. 778) verordne ich:

§ 1.

War ein Anspruch aus einem Lebens-, Kapital-, Renten- oder Pensionsversicherungsverhältnis gemäss den §§ 1 oder 5 der Verordnung Nr. 58/1942 über die Behandlung jüdischer Vermögenswerte bei dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. in Amsterdam anzumelden, so endet das Versicherungsverhältnis mit dem 30. Juni 1943.

§ 2.

(¹) Sieht der Vertrag über ein gemäss dem § 1 endendes Versicherungsverhältnis die Möglichkeit des Rückkaufes vor, so hat der Versicherer am 1. Juli 1943 den auf den 30. Juni 1943 berechneten Rückkaufswert für Rechnung des Versicherungsnehmers an das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. zu zahlen.

(²) Sieht der Vertrag über ein gemäss dem § 1 endendes Versicherungsverhältnis die Möglichkeit des Rückkaufes nicht vor, so hat der Versicherer am 1. Juli 1943 drei Viertel des auf den 30. Juni 1943 berechneten geschäftsplanmässigen Deckungskapitals für das Versicherungsverhältnis und die an diesem Tage rückständigen Rentenleistungen für Rechnung des Versicherungsnehmers an das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. zu zahlen.

(³) Der Versicherer hat die Zahlungen nach den Absätzen 1 und 2 auch

204

54.

VERORDENING

van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden.

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.B. I, blz. 778) bepaal ik:

Artikel 1.

Indien een aanspraak ten gevolge van een overeenkomst van levens-, kapitaal-, rente- of pensioenverzekering overeenkomstig de artikelen 1 of 5 der Verordening No. 58/1942 betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. te Amsterdam moest worden aangemeld, eindigt de verzekeringsovereenkomst op 30 Juni 1943.

Artikel 2.

(¹) Indien de overeenkomstig artikel 1 eindigende verzekeringsovereenkomst voorziet in de mogelijkheid van een wederinkoop, moet de verzekeraar op 1 Juli 1943 de per 30 Juni 1943 berekende wederinkoopwaarde betalen aan de Bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. voor rekening van den verzekeringsnemer.

(²) Indien de overeenkomstig artikel 1 eindigende verzekeringsovereenkomst niet voorziet in de mogelijkheid van een wederinkoop, moet de verzekeraar op 1 Juli 1943 drie vierdeelen van de per 30 Juni 1943 wiskundig vastgestelde premie-reserve voor de verzekeringsovereenkomst en de op dezen dag achterstallige rentebedragen betalen aan de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. voor rekening van den verzekeringsnemer.

(³) De verzekeraar moet de betalingen ingevolge de leden 1 en 2 ook

dann zu leisten, wenn das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. die Police nicht vorlegen oder den etwa vorgeschienen Lebens- oder Gesundheitsnachweis nicht erbringen kann.

(2) Durch eine Zahlung gemäß den Absätzen 1 oder 2 wird der Versicherte gegenüber dem Versicherungsnehmer und dem Versicherer befreit.

§ 3.

Endet ein Versicherungsverhältnis aus gesetzlichen oder vertraglichen Gründen vor dem 1. Juli 1943, so findet der § 2, Absätze 3 und 4, entsprechende Anwendung.

§ 4.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete (General-Kommissar für Finanz und Wirtschaft) kann durch Erklärung gegenüber dem Versicherten einzelne Versicherungsverhältnisse bezeichnen, auf die die Vorschriften dieser Verordnung keine Anwendung finden. Die Erklärung kann auch mit rückwirkender Kraft erfolgen.

§ 5.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Den Haag, den 11. Juni 1943.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete:

Seyss-Inquart.

dan verrichten, indien de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. de polis niet kan overleggen of het eventueel vereischte bewijs van leven of gezondheid niet kan leveren.

(2) Door een betaling overeenkomstig de leden 1 of 2 wordt de verzekerde ten opzichte van den verzekeringnemer en van den verzekerde bevrijd.

Artikel 3.

Eindigt een verzekeringsovereenkomst op grond van wettelijke bepalingen of overeenkomst vóór 1 Juli 1943, dan zijn de leden 3 en 4 van artikel 2 van overeenkomstige toepassing.

Artikel 4.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) kan door middel van een verklaring aan den verzekeraar bijzondere verzekeringsovereenkomsten aanwijzen, ten aanzien waarvan de voorschriften van deze verordening niet van toepassing zijn. Deze verklaring kan ook terugwerkende kracht hebben.

Artikel 5.

Dese verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 11 Juni 1943.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:

Seyss-Inquart.

Bijlage 4

Naam	Aantal afgekochte V.V.	Aantal afgekochte K.V.	Aantal afgekochte verz. bij overlijden	Aantal afgekochte verz. bij leven	Totaal aantal afgekochte polissen	Verzekerde waarde	Afkoop-bedrag aan Liro	Aantal polissen buiten aanmelding
De Centrale Arbeiders-Levensverzekering-Maatschappij ¹	287	340 371			978		263.206,26 ² of 250.773,95 ³	(583+?)
Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen					811		2.783.757,68 ⁴	194
Nationale Levensverzekeringsbank ⁵			1570	561	2151	9.818.200	5.800.000 ⁶ of 6.561.195 ⁷	57
De Nederlanden van 1845 ⁸			1288	317	1588	5.261.718	2.874.995	
'De Nederlanden' Levensverzekering-Maatschappij (De Nederlanden van 1870)						1.538.228,40 ⁹	431.951,67	
Onderlinge Levensverzekering Maatschappij 's-Gravenhage ¹⁰	106	108	204	10	214	246.682,96	58.431,94	
De 'Oude Haagse van 1930' ¹¹ Levensverzekering maatschappij ¹²		273	106	168	273	213.763,95	87.258,08	
'Vita' Levensverzekering-Aktiengesellschaft					5 ¹³	3.803,05 ¹³		9

¹ De Centrale heeft in 1942 twee portefeuilles overgenomen die van de Nederlandsche Ring en die van de Maatschappij tot Verzekering op het Leven van Leden der Nederlandsche Handelsreizigers-Vereeniging N.V.

² Opgave Centrale aan Liro, 26-11-1946.

³ Onvolledige opgave Centrale aan Liro, 21-8-1945.

⁴ Stand afwikkeling van de in oorlogstijd afgekochte verzekeringen, jaarlijks van 1953-1956; in: archief DL, map 4.

⁵ Bronnen: Anonieme en ongedateerde (maar waarschijnlijk kort na de bevrijding opgestelde) notitie. Volgens een aangetroffen conceptnotitie waren de gegevens bestemd voor de juridisch adviseur van de maatschappij. In archief NN, order JP, D2. Voorts: brief Nationale aan Commissie Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 13-7-1945; in: archief NN, JP schraide, D2. Exclusief de posten die al onder VO 58/1942 afgekocht zijn (dit waren 179 posten).

⁶ Anonieme en ongedateerde notitie, zie noot 5.

⁷ Brief Nationale aan de Commissie Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 13-7-1945; zie noot 5

⁸ Brief van de Nederlanden van 1845 aan de Commissie voor Advies inzake Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 12 Juli 1945.

⁹ Daarbij nog: goud ter waarde van f 5000,-; \$ 143,- en f 509,14.

¹⁰ Deze gegevens zijn afkomstig van de reactie op de oproep van de Bedrijfsgroep Levensverzekering: brief Onderlinge 's-Gravenhage 7-7-1945. Archief Onderlinge 's-Gravenhage.

¹¹ Brief van de 'Oude Haagse' aan de Commissie Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 16-7-1945.

¹² Brief Liro aan Vita, 15-02-1946, Archief Zürich Leven.

¹³ Brief Vita (Zürich) aan Vita (Den Haag) 19-4-1944. In: Archief Zürich Leven.

Naam	Aantal polissen buiten aftkoop	Opgeve aantal polissen door Liro aan mij. en.	Aantal polissen door mij. en. aangemeld	Aantal polissen door beiden aangemeld	Totaal aantal bij Liro bekende polissen	Vrijgevallen reserve bij overlijden	Vrijgevallen reserve bij leven	Totaal vrijgevallen reserve
De Centrale Arbeiders-Levensverzekering-Maatschappij ¹⁴	583							
Hollandische Sociëteit van Levensverzekeringen	(194+?)	1005 ¹⁵	Nihil ¹⁶					
Nationale Levensverzekering-bank	715	2310	913	232	2891	4.904.000	3.066.000	8.002.000
De Nederlanden van 1845						1.511.659	1.929.286	3.430.945
'De Nederlanden' Levensverzekering-Maatschappij (De Nederlanden van 1870)								
Onderlinge Levensverzekering Maatschappij 's-Gravenhage								
De 'Oude Haagse van 1938'						72.656,86	13.877,13	86.634,01
Levensverzekering Maatschappij 'Vita'						niet berekend	niet berekend	
Lebensversicherungs-Aktiengesellschaft			Nihil ¹⁷		14			

Lijst met afkortingen:
 V.V. Volksverzekeringen
 K.V. Kapitaalverzekeringen
 Verz. Verzekeringen
 Mij. en. Maatschappijen

¹⁴ De Centrale heeft in 1942 twee portefeuilles overgenomen die van de Nederlandsche Ring en die van de Maatschappij tot Verzekering op het Leven van Leden der Nederlandsche Handelsreizigers-Vereeniging N.V.
¹⁵ Rapport Hollandsche Sociëteit, NIOD, doc II, 418, H-3
¹⁶ Idem, begeleidende brief van 11-10-1946.
¹⁷ "De waarden van de polissen van joodsche contracten hebben wij na inderling van de voorgeschreven lijsten aan U overgemaakt. Wij maken U er uitdrukkelijk op attent, dat een en ander uitsluitend geschied is met de contracten, waeren bij uw firma bekend was - hetzij door aangifte van den verzekeringnemer zelf of door derden - dat het joodsche contracten betrof. Onzerzijds is er geen enkele aangifte gedaan." Brief Vita aan Liro, 22-6-1945. Dit staat echter haaks op de brief van Vita aan Liro van 25-6-1943: "Naast de door U opgegeven polissen moeten wij de in bijgaende opstelling vermelde polissen bij U aannemen, daar de verzekeren zelf de vragen in bevestigende zin hebben beantwoord, hetzij niet hebben laten hooren." De Bijlage: "Opstelling". Is in het archief niet aangetroffen. in: Archief Zürich Leven.

Bijlage 5

Op grond van haar bevoegdheden, neergelegd in de benoemingsverklaring van het Nederlandsche Beheersinstituut d.d. 3 en 13 November 1943, aangevuld en gewijzigd in de beschikking van voornoemd Beheersinst. nr. d.d. 20 Februari 1948, verzocht De Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen, Raamgracht 4 te Amsterdam, Uw Maatschappij onderstaand formulier in drievoud in te vullen en haar daarvan twee exemplaren terug te zenden.

Aan	Amsterdam 1948
Polis No Naam	Dossier No

1 Polisnummer	Aanvangsdatum
2 Verzekeringnemer	3 Verzekerde
Adres	geboren te
geboren te	geboren te

4 Aard der verzekering - Verzekerde som/rente - Begunstiging

A Levensverzekering met/ zonder*) winstaandeel

Verzekerde Som:	Uit te keren:	Aan:
a F	uitsluitend bij overlijden:	
b { F	op	
	of	bij eerder overlijden:
c F	uitsluitend op	

Benevens een Rente van F per maanden van tot

B Lijfrente

Verzekerde Rente: F	per	maanden
uit te keren vanaf	Aan:	
bij overlijden van verzekerde	geen restitutie	*)
bij overlijden van verzekerde voor ingangsdatum	restitutie van	*)
aan:		

C Andere Verzekeringen, in te vullen op achterzijde

5 Premie - Koopsom	6 Beleend met
Premie: F per maanden,	F sedert
ingande tot of overlijden	tegen rente van% per
Datum laatste premiebetaling	Rente betaald tot
Koopsom: F	

7 Verrichtingen vóór de bevrijding

Geroyeerd	per	
Premievrij	per	ad F
Automatisch voortgezet	vanaf	
Afgekocht naar L.V.V.S. op lijst	per	ad F
Afgekocht door Verzekeringnemer	per	ad F

8 Verrichtingen na de bevrijding

Ondergetekende heeft over de onderhavige polis geen/reeds*) contact gehad, met

adres te

in diens qualiteit van

welke onderhandelingen niet/wel*) geleid hebben tot rechtsherstel

Mogelijkheid tot integraal herstel aanwezig*) Datum 1948

Geen mogelijkheid tot integraal herstel*)

*) Doorhalen wat niet verlangd wordt

..... / Par. B F R

OVERNAME VAN VOORAFGELEIDE POLYMERISATIE

De ondergetekenden:

1. De Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Relaties-
schappen, gevestigd te Amsterdam,
(hierna te noemen "De Stichting")
2.
(hierna te noemen "De Maatschappij")

in aanmerking nemende:

dat de Stichting bij beschikking van het Nederlands Beheers-
instituut dd. 20 Februari 1948 is benoemd:

tot bewindvoerder voor die afwezigen in den zin van het Besluit
Hercel Richtverkeer, Stbl. No. 3 100, wier namen voorkomen in
de administratie van levensverzekeringen en lijfrenten van
"Idignitatie van Verwaltung, Sarphatistraat" te Amsterdam, voor
zover voor deze afwezigen geen bewindvoerder is benoemd, en
tot mede-bewindvoerder, voor zover voor bedoelde afwezigen wel
reeds een bewindvoerder is benoemd, en voorts:

tot beheerder over het vermogen van die vijandelijke ondernemen
in den zin van het Besluit Vijandelijk Vermogen, Stbl. No. 3 111,
wier verblijfplaats onbekend is of die verblijf houden of zich
bevinden in vijandelijk gebied en wier namen voorkomen in de
administratie van levensverzekeringen en lijfrenten van "Idignitatie
van Verwaltung, Sarphatistraat" te Amsterdam, voor zover
over het vermogen van bedoelde personen geen beheerder is be-
noemd, en tot mede-beheerder, voor zover over het vermogen van
bedoelde vijandelijke ondernemen wel reeds een beheerder is
benoemd,

alles met uitzondering van dit bewindvoerder- resp. beheerder-
schap, als in voorsz. beschikking van het Nederlands Be-
heersinstituut onder de punten 1 t/m 6 en in de daerna volgende
bepalingen nader is uitgemerkt,

in aanmerking nemende voorts:

dat door de Maatschappij het

op het leven van

een verzekeringsovereenkomst van geloften onder pols no.
waarin als begunstigde(n) was/weren aangewezen

dat deze verzekering ingevolge de overname van de bezetting
macht is bevestigd, terwijl de bijlage door de Maatschappij is
uitgeleverd aan de Firma Koppman Boudier & Co., Sarphat-
straat, Amsterdam, thans genaamd "Idignitatie van Verwaltung,
Sarphatistraat", (hierna weder te noemen "I. V. V.") een
bedrag van f.

bij lijst no.

dat tussen partijen bestaat, dat voornoemde verzekerde op
dat onzekerheid bestaat omtrent het al of niet in leven zijn
van den hiervoor genoemden verzekerde.

terwijl de verzekeringnemer in aan te merken als afwezige in
 den zin van het Besluit Herstel Rechterverkeer, Stbl. No. 2 100,

te zamen te zijn overgekomen als volgt:

1. Onder de voorwaarde, dat zich binnen het tijdvak, waarna
 de rechten uit de in de overname genoemde polis rechten
 zullen zijn verjaard, bij de Stichting enig natuurlijk per-
 soon gemeldt, die zich kan legitimeren als rechthabber op
 de verzekerde uitkering(en), wordt voornoemde polis ge-
 acht in kracht te zijn hersteld met alle daarbij ten bate en
 schade van de Maatschappij voortvloeiende gevolgen.
2. Indien enig natuurlijk persoon zich binnen den tijd, als
 onder 1 is bepaald, bij de Stichting heeft aangemeld en
 zich als rechthabber op de verzekerde uitkering(en) heeft
 geligitimeerd, heeft de Maatschappij het door haar verschul-
 digde, onder aftrek van hetgeen zij daartegenover nog kan
 vorderen mocht hebben, aan de Stichting uit, zodat aan de
 in de polisevoorwaarden bepaalde formaliteiten niet zijn vol-
 daan, onder gehoudensheff van de Stichting tot volledige
 vrijwaring van de Maatschappij tegen aanspraken van zwaer-
 lijke personen, die zich later nog als rechthabbers op de
 verzekerde uitkering(en) zouden kunnen legitimeren.
3. De Stichting machtigt de Maatschappij bij dezen onherroep-
 lijk, en dan behoudens-veroeffeners van L.V.V.B. mede uit
 haar naam te versoeken het door de Maatschappij destijds aan
 de Firma Kippenberg-Rosenthal & Co., Karpentierstr. 23, Amsterdam,
 uitgekeerde bedrag van f. af te boeken
 van - reep. niet te boeken ten gunste van de rekening van

 doch hiervoor de rekening van de Maatschappij te crediteren
 onder vermindering van de Stichting, naar volledige medewer-
 king te zullen verlenen, voer zover die verder nog vereij-
 mocht blijken voor het tot stand brengen van deze credite-
 ring.

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Alma overleefde niet en te zamen overleefde

Bijlage 6

Balansgegevens Stichting BAON voor de jaren 1949-1956 (per rubriek).

• Per 31-12-1949 verschuldigd aan polishouders		f 56.993,32	
Ontvangen uitkeringen:			
1950	f 760.563,70		
1951	- 1.278.805,25		
1952	- 1.518.029,94		
1953	- 1.408.515,22		
1954	- 982.470,72		
1955	- 118.922,68		
1956	- 32.481,59		
		<u>f 6.099.789,10</u>	
Totaal ontvangen			<u>f 6.156.782,42</u>
Ingehouden administratiekosten (betaald aan Hoofdkantoor NBI.):			
1950	f 22.908,51		
1951	- 43.636,68		
1952	- 40.576,84		
1953	- 33.283,23		
1954	- 26.001,34		
1955	- 3.397,11		
1956	- 804,42		
		<u>f 170.608,13</u>	
Doorbetalings aan derden:			
1950	f 680.180,40		
1951	- 1.276.516,31		
1952	- 1.434.704,47		
1953	- 1.375.938,33		
1954	- 1.015.690,07		
1955	- 117.118,69		
1956	- 30.347,21		
		<u>- 5.930.495,48</u>	
Geen erfgenamen opgespoord en doorbetaald aan Domeinen:			
1955	f 52.474,85		
1956	- 3.203,96		
		<u>- 5.678,81</u>	
Totaal doorbetaald			<u>f 6.156.782,42</u>

Bijlage 7

OVEREENKOMST TOT MINNELIJK RECHTHERSTEL

De ondergetekenden:

1e. De STAAT DER NEDERLANDEN, wiens zetel is gevestigd te 's-Gravenhage, te dezer zake vertegenwoordigd door de plv. Landsadvocaat Mr. D.J. Veegens, tot het aangaan van deze overeenkomst gemachtigd bij brieven van de Minister van Financiën, Directie Bewindvoering, d.d. 3 Augustus 1954 en 27 Augustus 1954, hierna te noemen de Staat;

2e. Mr. HENDRIK PETER TALSMA, directiesecretaris, wonende te Enschede, en Mr. JETSE SPREY, advocaat en procureur, wonende te Amsterdam, ten deze handelende in hun hoedanigheden van curatoren van de onbeheerde nalatenschappen van een aantal personen, die afwezig zijn geweest in de zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, hierna te noemen de Curatoren;

enerzijds, en

de Voorzitter en de Secretaris van de NEDERLANDSE VEREENIGING TER BEVORDERING VAN HET LEVENSVZERKERINGWEZEN, gevestigd te 's-Gravenhage, kantoor houdende te Utrecht, ten deze handelende als gemachtigden van de aan de voet van deze overeenkomst vermelde levensverzekering-maatschappijen, hierna te noemen de Maatschappijen;

anderzijds

in aanmerking nemende:

dat partijen te rade zijn geworden een regeling te treffen omtrent het minnelijk rechtsherstel van polissen van levensverzekering en lijfrente, gesloten op het leven van personen, die zijn overleden en die bovendien afwezig zijn geweest in de zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer en wier namen voorkomen in de administratie van levens-

verzekeringen en lijfrenten van I.V.V.S., en welke polissen tot dusver of niet zijn hersteld of ter uitvoering van de overeenkomst (Agreement) d.d. 10 Juni 1946, aangegaan tussen de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbekeerde Malatenschappen, gevestigd te Amsterdam, en de Maatschappijen, nog slechts zijn hersteld onder de voorwaarde van het opkomen van daartoe gerechtigde natuurlijke personen, welke tot dusver niet is vervuld;

verklaren te zijn overeengekomen als volgt:

1. BEGRIPSBEPALING. In deze overeenkomst worden de polissen onderscheiden in:

I. Verzekeringen ter zake waarvan de Maatschappijen gedurende de bezetting afkoopsommen aan Liro hebben afgedragen, onderverdeeld in:

a) verzekeringen bij overlijden, waaronder begrepen bedingen tot premierestitutie bij verzekeringen bij leven,

b) verzekeringen bij leven, waaronder begrepen lijfrenten.

II. Verzekeringen ter zake waarvan de Maatschappijen gedurende de bezetting geen afkoopsommen aan Liro hebben afgedragen, doch welke of ongewijzigd van kracht zijn gebleven of wegens wanbetaling van de premien hetzij premievrij zijn gemaakt of anderszins gewijzigd zijn voortgezet, hetzij zijn geroyeerd, de laatste twee onderverdeeld in:

a) verzekeringen, welke uitsluitend of mede wegens niet-betaling van premien, verschenen vóór 1 Juli 1942, gewijzigd voortgezet of geroyeerd zijn;

b) verzekeringen, welke uitsluitend wegens niet-betaling van premien, verschenen op of na 1 Juli 1942, gewijzigd voortgezet of geroyeerd zijn;

c) verzekeringen bij leven, waaronder begrepen lijfrenten.

- 3 -

2. AFGEKOCHTE VERZEKERINGEN:

a) bij overlijden. Voor zover de Maatschappijen zich voor de gedurende de bezetting door hen aan Liro afgedragen afkoopsommen hebben doen crediteren door L.V.V.S., vergoeden zij deze afkoopsommen aan de Staat als gerechtigd tot de onbeheerde nalatenschappen, waarin de rechten uit de verzekeringen zijn gevallen, ongeacht of de verzekeringen volgens de polisvoorwaarden al dan niet afkoopbaar waren. Voor zover de Maatschappijen zich ter zake niet door L.V.V.S. hebben doen crediteren, doet de Staat tegenover haar geen aanspraak op enigerlei uitkering gelden.

b) Verzekeringen bij leven. De Maatschappijen vergoeden uitsluitend de vóór het overlijden van de verzekerde verschenen, doch niet aan de rechthebbers of te hunnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen en de overig vóór dat tijdstip opeisbaar geworden krachtens de polis verschuldigde bedragen.

De Maatschappijen, die zich door L.V.V.S. hebben doen crediteren, behouden haar vorderingen op L.V.V.S.

3. NIET AFGEKOCHTE VERZEKERINGEN:

a) geroyeerde polissen. In de gevallen, waarin de verzekerde reeds was overleden vóór het tijdstip met ingang waarvan de polis is geroyeerd, vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de verzekering op het tijdstip van overlijden van de verzekerde. In de gevallen, waarin de verzekerde is overleden na bedoeld tijdstip, maakt de Staat geen aanspraak op enigerlei uitkering, tenzij de polis uitsluitend is geroyeerd wegens niet-betaling van premien, verschenen op of na 1 Juli 1942. In laatstbedoelde gevallen vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoop-

waarde van de verzekering op het tijdstip van het overlijden van de verzekerde.

b). Gewijzigd voortgezette polissen. In de gevallen, waarin de verzekerde reeds was overleden vóór het tijdstip met ingang waarvan de polis gewijzigd is voortgezet, vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering op het tijdstip van overlijden van de verzekerde. In de gevallen, waarin de verzekerde is overleden ná bedoeld tijdstip, vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de gewijzigd voortgezette verzekering op dat tijdstip, tenzij de polis uitsluitend gewijzigd is voortgezet wegens niet-betaling van premie, vorectanen op of ná 1 Juli 1942. In laatstebedoelde gevallen vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering op het tijdstip van overlijden van de verzekerde.

c). Ongewijzigd voortgezette polissen. In deze zaak vergoeden de Maatschappijen de afkoopwaarde op het tijdstip van overlijden van de verzekerde.

d). Verzekeringen bij leven. De Maatschappijen vergoeden uitsluitend de vóór het overlijden van de verzekerde vorectanen, doch niet aan de rechtshabenden of te hunnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen en overige vóór dat tijdstip opelebaar geworden krachtens de polis vorectante bedragen.

4. WAMENING VAN ART. 2 EN ART. 3. Indien een polis vorectant gewijzigd is voortgezet en vorectanten gedeelende de afkoopwaarde is afgekoofd bij Liro, is art. 2 van toepassing.

5. AFKOPING VAN VERZEKERINGEN. Geen der bepalingen van deze overeenkomst brengt mede, dat de Maatschappijen in een bepaald geval meer behoeven te betalen dan waartoe zij zonder het ingrijpen van de bezatter tegenover de rechthebbenden verplicht zoudes zijn geweest.

6. UITVOERINGSPERAKINGEN. Met betrekking tot de wijze, waarop aan deze overeenkomst van minnelijk rechtsherstel uitvoering zal worden gegeven, komen partijen het volgende overeen:

a) de Maatschappijen zullen vóór 1 November 1954 aan Mr. D.J. Zeegans, Koninkrijnsgracht 15, Den Haag, een opgave verstrekken van de afgekochte verzekeringen bij overlijden, vallende onder art. 2 letter a, zulks naar de toestand op 1 October d.a.v. Zij verzoeken in deze opgave tevens de afkoopsummen, waarvoor zij ter zake van die verzekeringen door L.V.V.S. zijn gecrediteerd. Na goedkeuring door de Staat vergoeden zij hem het totaal van deze afkoopsummen uiterlijk op 31 December 1955, onder aftrek van de afkoopsummen van de verzekeringen, die de Maatschappijen na 1 October 1954 ten gevolge van het opkomen van rechthebbenden geheel zullen hebben hersteld. Het aan de Staat te vergoeden bedrag wordt vermeerderd met zij enkelvoudige rente van 1 October 1954 tot de dag van betaling.

b) De overige verzekeringen ter zake waarvan de Staat ingevolge bovenstaande regeling enig bedrag van de Maatschappijen te vorderen heeft, worden met uitzondering uiterlijk 31 December 1955 aan de Maatschappijen overgedragen. De Maatschappijen zullen de uitkomst van deze overdracht naar verregaar mate mogelijk na de daaraan behoevende

tot klaarheid te brengen en doen binnen 3 maanden na die ontvangst aan Mr. Veegens mededeling van de volgens hare berekening door haar aan de Staat verschuldigde bedragen. De Maatschappijen vergoeden deze bedragen aan de Staat met bijberekening van rente als hiervoor bepaald, binnen één maand nadat Mr. Veegens haar schriftelijk heeft medegedeeld dat hij met de door haar berekende bedragen accoord gaat.

c). Na 31 December 1955 zal de Staat geen vorderingen uit overeenkomsten van levensverzekering en lijfrente als in dit contract bedoeld, meer jegens de Maatschappijen geldend maken.

d). Op de bedragen, welke de Maatschappijen ingevolge deze regeling aan de Staat zullen hebben te betalen, brengen zij in mindering al hetgeen zij nog van de verzekeringnemers te vorderen hebben, zoals achterstallige premien, rente wegens te late betaling van premien, gesloten beleningen achterstallige rente op deze beleningen en andere compensabele vorderingen. Renten zullen worden berekend tot de dag van het overlijden van de verzekerde.

e). De Maatschappijen zijn niet verplicht tot betaling aan de Staat, indien zij tegenover de rechthebbenden op aan de polis ontleende materiële gronden - zoals zelfmoordclausule of uitsluiting van oorlogsmolest - niet gehouden zijn tot uitkering. De Maatschappijen doen echter jegens de Staat afstand van alle verweren van formele aard betreffende het recht op de uitkering, zoals ontbreken van de polis, de laatste premiekwitantie of een medische verklaring omtrent de doodsoorzaak, het eigen recht van de als begunstigen optredende erfgenamen, het verval of de verjaring van

-7-

de aanspraken en een arbitrageclausule. Als bewijs van het overlijden zullen de Maatschappijen genoeg nemen met opgave van het nummer van de Nederlandse Staatscourant, waarin de betreffende aangifte ingevolge de wet J. 227 is gepubliceerd. Tegenover andere rechthebbenden dan de Staat behouden de Maatschappijen zich al hun rechten van verweer voor.

f.) De Staat verplicht zich het ingevolge deze regeling van iedere Maatschappij ter zake van een bepaalde verzekering ontvangene aan haar terug te geven, indien die Maatschappij achteraf gehouden mocht blijken te zijn onvoorwaardelijk rechtsherstel van die verzekering te verlenen dan wel achterstallige uitkeringen bij leven te betalen. Deze restitutie geschiedt tegen enkele overlegging door de Maatschappij van het bewijs van uitbetaling aan degene, die zij als rechthebbende op de uitkering heeft aanvaard, waaronder mede wordt begrepen de Stichting Bewindvoering Afwezig en Onbeheerde Nalatenschappen, gevestigd te Amsterdam.

g) Alle betalingen, welke de Maatschappijen ingevolge deze regeling aan de Staat hebben te doen, geschieden op een daartoe te openen afzonderlijke bankrekening van Mr. D. J. Veegens, die gemachtigd is tot restitutie van het ter zake van een verzekering betaalde op de voet van het onder f) bepaalde. Deze rekening zal niet eerder worden afgesloten dan 31 December 1957, waarna het saldo in 's Rijks schatkist zal worden gestort, onverminderd ook daarna het onder f) bepaalde.

-E-

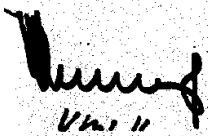
h) Alle procedures, door de Curatoren bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel of bij de gewone Rechter aanhangig gemaakt, worden geroeyeerd. Iedere partij draagt haar eigen in en buiten rechten gemaakte kosten.

i) Alle betalingen, door de Maatschappijen aan de Staat te doen, en alle restituties door de Staat aan de Maatschappijen worden, voor zover daarbij een onbeheerde nalatenschap betrokken is, waarvan Mr. Talsma of Mr. Sprey curator is, door hem bij voorbaat goedgekeurd. De Staat maakt zich sterk, dat andere curatoren in onbeheerde nalatenschappen ter zake van de polissen, vallende onder deze overeenkomst, geen aanspraken tegen de Maatschappijen zullen geldend maken.

j) De Staat vrijwaart Mr. Talsma en Mr. Sprey tegen aanspraken op schadevergoeding van rechthebbenden tot een onbeheerde nalatenschap, waarover een hunner is benoemd, indien zodanige rechthebbenden stellen, dat de curator door zijn toetreding tot deze overeenkomst hun rechten tegenover de verzekeringsmaatschappijen heeft verkort en zulks ten processe is vastgesteld.

k) In geval een overeenkomst van levensverzekering ingevolge het Agreement van 10 Juni 1948 voor een evenredig gedeelte is hersteld dan wel achterstallige uitkeringen bij leven voor een evenredig gedeelte zijn uitbetaald, zijn de bepalingen van de onderhavige overeenkomst van overeenkomstige toepassing op het gedeelte van de verzekering, waarvan geen herstel, resp. betaling heeft plaatsgevonden.

Aldus in tweevoud opgemaakt en getekend te 's-Gravenhage,
in de maand September 1954.

 A. R. van der ...
Van der ...

- 9 -

Algemene Friesche Levensverzekering-Maatschappij, Leeuwarden
 N.V. Algemene Levensverzekering-Bank, Rotterdam.
 N.V. Amsterdamsch Levensverzekering Genootschap, Amsterdam
 Amsterdamsche Verzekeringsbank N.V., Amsterdam.
 Amstleven, Amsterdamsche Mij van Levensverzekering N.V., Amste
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "Arnhem", 's-Gravenhage
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "Aurora", Amsterdam
 De Centrale Arbeiders-Verzekeringsbank N.V. 's-Gravenhage
 Coöperatieve Levensverzekering-Mij Concordia U.A. Utrecht
 N.V. Nederlandsche Algemene Mij van Levensverzekering
 "Conservatrix", Baarn.
 Eerste Hollandsche Levensverzekerings-Bank N.V., Amsterdam
 Eerste Nederlandsche Verzekering-Mij op het Leven en tegen
 Invaliditeit N.V. 's-Gravenhage.
 "E.R.A." (Eerste Roomsche Katholieke) Levensverzekering Mij
 N.V. Nijmegen.
 "St. Eloy van 1875" Vereniging voor Levensverzekering,
 Rotterdam.
 Goudse Levensverzekering-Maatschappij N.V. Gouda.
 Vereeniging van Levensverzekering en Lijfrente "De Groot
 Noordhollandsche van 1845", Amsterdam.
 N.V. Levensverzekering Maatschappij HAVBANK, Schiedam
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "Holland", Utrecht
 Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen N.V., Amsterdam
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "De Maas", Maastricht.
 Nationale Levensverzekering-Bank N.V. Rotterdam.
 N.V. Levensverzekering Mij van "De Nederlanden van 1845,
 's-Gravenhage.
 N.V. Levensverzekering Mij "De Nederlanden van 1870", Amsterd
 Levensverzekering Mij opgericht in 1863 door het N.O.G.,
 Amsterdam.
 N.V. Levensverzekering Mij "Nederlandse Nillmij van 1859",
 's-Gravenhage.
 N.V. "Noord-Brabant" Maatschappij van Verzekering op het
 Leven", Waalwijk.

- 20 -
- Onderling Levensverzekering Genootschap "De
Civiel van 1879" U.A., 's-Gravenhage.
- Onderlinge Levensverzekering Nij 's-Gravenhage,
's-Gravenhage.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Onze Belang", Amersfoort
- Levensverzekering Nij N.V. Rotterdamse Verzekering Sociëit
(A.V.B.), Rotterdam.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Utrecht", Utrecht.
- N.V. Utrechtsche Verzekering Bank, Utrecht.
- N.V. Verenigde Verzekering Maatschappijen, Utrecht
- "Vesta" Maatschappij van Levensverzekering N.V., Arnhem.
- N.V. Verzekering Bank "Victoria", Amsterdam.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Vitalis", Nijmegen
- N.V. Levensverzekering Maatschappij Zekerheid door Voorsorg,
Rotterdam.
- Vereniging voor Levensverzekering "Zonder Bestuurt", Rotterdam
- Nieuwe Haagse Verzekering Sociëit N.V., 's-Gravenhage.
- N.V. Levensverzekering Nij Hilzij van 1859, Djakarta.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Pharus van 1919" Tilburg.
- Levensverzekering Maatschappij "Stad Rotterdam" N.V., Rotterdam
- Onderling Boerenverzekeringfonds, Leeuwarden.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Patria", Amsterdam.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij UBO, Utrecht.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Olva", Amsterdam.
- Levensverzekering Nij "Cade Haagse van 1816", 's-Gravenhage.

Bijlage 8

Bijlage 3.

Totaal der afkoopsonnen ontvangen van de Verzekerings-maatschappijen en af te dragen aan de Dienst der Domeinen van het Ministerie van Financien te 's-Gravenhage, Nassaulaan 6.

N.V. Nationaal spaarfonds	f	10.226.50
Levensverz. Mij. Noord Brabant	"	1.682.53
N.Holl. Levensverz. Mij. van 1891	"	249.90
Noorder Spaar- en Levensverz. Mij.	"	135.10
N.V. Levensverz. Mij. Ons Belang	"	1.836.39
Coöp. Vereniging Centraal Beheer G.A.	"	562.99
Amsterdamsche Verzekering-bank	"	182.95
N.V. Verzekeringbank Moira	"	2.713.13
de Groot Noord Hollandsche van 1845	"	2.605.88
Zwitsersche Mij. van Levensverz. en lijfrente	"	1.057.25
N.V. Levensverz. Mij. Vitalis	"	615.85
Levensverz. Mij. Olva	"	75.07
N.V. Ver. Verz. Mijen te Utrecht	"	1.253.01
Centrale Arbeiders Verz. Bank	"	35.966.36
Algemene Levensverz. Bank	"	3.153.58
Gresham Life Ass. Soc. Ltd.	"	1.654.35
Onderlinge Levensverz. Mij. 's-Gravenhage	"	5.690.98
Ned. Alg. Mij. voor Levensverz. Conservatrix	"	1.049.79
N.V. Levensverz. Mij. Arnhem	"	5.220.33
Levensverz. Mij. Stad Rotterdam	"	1.524.63
Eerste Holl. Levensverz. Bank	"	2.640.55
Goudsche Levensverz. Mij.	"	367.36
Levensverz. Mij. opgericht door het N.O.G.	"	11.361.16
Holl. Soc. van Levensverzekeringen	"	42.350.81
Levensverz. Mij. Holland	"	5.699.43
de Nederlanden van 1845	"	81.842.19
N.V. Levensverz. Mij. H.A.V. bank	"	17.195.45
Utrechtsche Verzekeringbank	"	851.47
Levensverz. Mij. de Oude Haagsche	"	22.720.32
Levensverz. Mij. Utrecht	"	71.727.46
de Nederlanden van 1870	"	29.997.67
de Olveh van 1879	"	11.454.57
de Nederlandsche Spaarkas	"	21.386.71
Amstleven	"	31.310.76
N.V. Nationale Crediet Vereniging	"	4.079.17
Nill Mij.	"	7.700.77
Vesta Mij van Levensverzekering (Ziekenzorg)	"	12.817.53
Levensverz. Mij de Econoom (Vesta)	"	1.182.95
Tot Nut en Voordeel (")	"	735.25
Alg. Verz. Mij. Hollandia	"	7.08
de Veenkoloniale	"	529.21
Levensverz. Mij. St. Eloy.	"	2.852.43
Vosta Mij van Levensverzekering	"	4.103.96
Algemene Friesche Levensverz. Mij	"	55.668.16
Levensverz. Bank. Victoria	"	9.030.87
Rotterdamsche Verzekering Societeit	"	17.179.20
Levensverz. Mij. Aurora	"	224.63
Onderlinge Kappersverzekering	"	155.26
Nationale Levensverzekering Bank	"	74.730.49
Eerste Nederlandsche	"	77.418.93
Bankrente	"	376.67
Totaal	f	697.155.09

Effecten

W.J. Veraart

Inhoud

Woord vooraf: de probleemstelling en een korte toelichting	243
Lijst van afkortingen	244
A. Samenvatting en uitkomsten	
Samenvatting	247
Overzicht van de uitkomsten	262
Specificatie van de uitkomsten	263
B. Roof	
1. Inleiding	265
2. Roof van effecten op basis van VO 148/1941 en VO 58/1942	266
3. De verkoop van Liro-stukken	269
4. De verkoop van geroofde effecten over de Amsterdamse Effectenbeurs	270
4.1 De bijeenkomsten met Bühler en Bauditz	270
4.2 De toelating van Liro ter beurse	283
4.3 De verkoop van toonderaandelen over de Amsterdamse Effectenbeurs	286
4.4 De verkoop van Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen	293
5. De verkopen buiten de beurs van binnenlandse effecten	298
6. De verkoop van buitenlandse effecten	300
7. Herbeleggingen van de opbrengst	302
8. Cijfers met betrekking tot bij Liro ingeleverde effecten	303
C. Rechtsherstel	
9. De Londense regeling ten aanzien van effecten	307
10. De totstandkoming van F 272	311
11. De totstandkoming van de lijst van 'foute' beursleden	319
12. Het systeem van F 272	321
13. De Afdeling Effectenregistratie en de Afdeling Rechtspraak	333
14. Herstel van het beursverkeer; de wijziging bij I 21	337
15. Dode mussen (1947-1948)	340
16. "Regelmatig beursverkeer" (1948-1950)	347
17. De vernietiging van het LVVS-aanbod (1950)	356

18.	De strijd om het schatkistpapier en de uitkeringen van LVVS	360
18.1	De strijd om het schatkistpapier	360
18.2	De uitkeringen van LVVS	368
19.	De uitspraken van de Afdeling Rechtspraak	370
19.1	Inleiding	370
19.2	De buiten beurs-gevallen, Grootboek-inschrijvingen en effecten op naam	371
19.3	Liro-levering "goede levering"?	374
19.4	Levende dode mussen	379
19.5	Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen	386
19.6	"Alle dode mussen worden levend."	388
20.	Het aanbod van het Waarborgfonds (1953)	391
21.	Eindafwikkeling LVVS (1956-1957)	401
22.	Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten	402
22.1	Inleiding	402
22.2	Binnenlandse effecten	403
22.3	Buitenlandse effecten	404
22.4	W-claims	408
23.	De opheffing van het Waarborgfonds (1976)	413
24.	Commissie Duplicaat Effecten	419
	Eindverslagen, inventarissen, toelichtingen	421
	Geraadpleegde literatuur	423
	Aangehaalde artikelen uit het Nieuw Israelietisch Weekblad	428
	Pleitnota's Sanders inzake "regelmatig beursverkeer"	431
	Lijst van bij het effectenrechtsherstel betrokken instanties	432
	Bijlagen	433

Woord vooraf: de probleemstelling en een korte toelichting

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek dat op 1 juni 1998 is aangevangen. Bij tal van instanties werd archiefonderzoek verricht, waaronder het ARA, het NIOD, het Ministerie van Financiën, het Ministerie van Justitie, de Vereniging voor de Effectenhandel in liquidatie, de Nederlandse Vereniging van Banken, De Nederlandsche Bank, de ABN Amro en het Nieuw Israelietisch Weekblad. In overeenstemming met de taakopdracht van de Commissie beperkt dit onderzoek zich tot de systematiek van de roof en het rechtsherstel met betrekking tot effecten afkomstig van oorlogsslachtoffers. Het grootste segment in deze categorie wordt gevormd door de effecten, die in bezettingstijd bij Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat werden ingeleverd. Aangezien Liro het grootste gedeelte van de bij haar ingeleverde effecten tijdens de bezetting heeft verkocht over de Amsterdamse Effectenbeurs, wordt in deze rapportage aan deze categorie effecten de meeste aandacht besteed. In het algemeen is er naar gestreefd om binnen de grenzen van de taakopdracht de feitelijke systematiek van het effectenrechtsherstel weer te geven.

Gevallen van verlies van effecten, waarin van naoorlogs rechtsherstel onmogelijk sprake kon zijn, vallen buiten het bestek van dit onderzoek. Men moet dan denken aan gevallen, waarin effecten niet door een (pseudolegale) rechtshandeling uit de macht van de eigenaar raakten, maar door een feitelijke oorzaak (zoals brand of granaatinslag). In die gevallen was rechtsherstel per definitie onmogelijk en moest het slachtoffer zich wenden tot de uitgevende instelling met het verzoek om een duplicaat of was op algemene oorlogsschade-regelingen aangewezen.

Meerdere malen aangehaalde literatuur wordt in het notenapparaat verkort weergegeven. De volledige gegevens zijn terug te vinden in de literatuurlijst aan het eind van dit deelrapport. Een woord van dank gaat uit naar al diegenen die (ieder op zijn/ haar eigen wijze) bij de totstandkoming van dit rapport betrokken en behulpzaam zijn geweest.

Lijst van afkortingen

AA	Ars Aequi
ABV	Amsterdamsche Bankiersvereniging
Afd Eff	Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel
Afd Rs	Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel
ARA	Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage
Archief Gedeposeerden	Archief Plaatsingslijst van de Commissie ter bescherming van aanspraken van gedeposeerden
art.	artikel
artt.	artikelen
Asd	Amsterdam
Belga	NV Belegging- en Garantie Maatschappij voor Duplicaten van Buitenlandse Effecten
BRüG	Bundesrückerstattungsgesetz
BW	Burgerlijk Wetboek 1992
(Oud) BW	Burgerlijk Wetboek 1838
bww	Inventaris van de afdeling bewindvoering (juni 1945)/ afdeling juridische zaken en bewindvoering (1951) van de administratie/ algemeen beheer der generale thesaurie (1940) 1945-1954 (1965)
ca.	circa
Cadsu	Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schadeuitkeringen
CDE	Commissie Duplicaat Effecten
Commissie Scholten	Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland
Commissie Gedeposeerden	Commissie ter bescherming van aanspraken van gedeposeerden
doss.	dossier
DM	bedrag in Duitse marken
DNB	De Nederlandsche Bank NV
DRT	Deutsche Revisions- und Treuhand AG
DTB	De Twentsche Bank
E 93	Besluit van 17 september 1944, houdende vaststelling van het Besluit Bezettingsmaatregelen

E 100	Besluit van 17 september 1944, houdende vaststelling van het Besluit Herstel Rechtsverkeer ¹
E 133	Besluit van 20 oktober 1944, houdende vaststelling van het Besluit Vijandelijk Vermogen
ESB	Economisch-Statistische Berichten
ev	en verder
F 272	Besluit van 16 november 1945 tot wijziging van het Besluit Herstel rechtsverkeer en van het Besluit Vijandelijk Vermogen
Financieel Verdrag	Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland inzake de regeling van financiële vraagstukken en inzake uitkeringen ten gunste van Nederlandse slachtoffers van nationaal-socialistische vervolging, met Slotprotocol, 's-Gravenhage, 8 april 1960
fl.	bedrag in Nederlandse guldens
Hand.	Handelingen der Staten-Generaal
I 21	Wet van 15 januari 1948, houdende voorzieningen in zake het Waarborgfonds Rechtsherstel en in zake de effectenregistratie
inv.nr.	inventarisnummer
JMW	Stichting Joods Maatschappelijk Werk
jo.	juncto
Liro	Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat
LOR	Landoorlogreglement
LVVS	Liquidatie Vermögensverwaltung Sarphatistraat ²
mln.	miljoen
MvF	Ministerie van Financiën
MvJ	Ministerie van Justitie
n.	voetnootnummer
NHM	Nederlandsche Handelmaatschappij
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie ³
NIW	Nieuw Israelietisch Weekblad
NJ	Nederlandse Jurisprudentie

¹ Wordt er in dit rapport verwezen naar E 100, dan wordt verwezen naar de tekst van dit Besluit zoals die luidde *na* de wijzigingen bij F 272 en I 21, tenzij uitdrukkelijk anders is aangegeven.

² Deze naam kreeg Lippmann Rosenthal & Co., Sarphatistraat pas in 1948 (*Staatscourant* 9.2.1948), ter onderscheiding van het sinds de bevrijding weer normaal functionerende bankiershuis Lippmann, Rosenthal & Co. aan de Nieuwe Spiegelstraat. In dit rapport wordt Liro in de periode na de bevrijding steeds als LVVS aangeduid.

³ Voorheen: RIOD.

NJB	Nederlands Juristenblad
No.	nummer
Nos.	nummers
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NVB	Nederlandse Vereniging van Banken
NOR	Na-oorlogse Rechtspraak
<i>NOR</i> 1235	Na-oorlogse Rechtspraak, uitspraak nummer 1235.
R	Rechtsherstel. (Half-)maandelijks orgaan van de Raad voor het Rechtsherstel
<i>R</i> III 55	Rechtsherstel, derde jaargang, uitspraak nummer 55.
<i>R</i> 51/50	Rechtsherstel, 1951, uitspraak nummer 50.
Reglement	Reglement voor den Effectenhandel
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
Rm.	bedrag in Duitse rijksmarken
RvhR	Raad voor het Rechtsherstel
Stb.	Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden
toeg.nr.	toegangsnummer
Trb.	Tractatenblad van het Koninkrijk der Nederlanden
Vgl.	Vergelijk
VO	Verordening
VvdE	Vereniging voor de Effectenhandel(/Bedrijfsgroep Effectenhandel)
VVRA	Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt
Waarborgfonds	Waarborgfonds Rechtsherstel
WPNR	Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-ambt en Registratie

A. Samenvatting en uitkomsten

Samenvatting ⁴

Roof

De effectenroof nam binnen de totale roof tijdens de bezetting van Nederland een aparte plaats in. Dat had niet alleen te maken met de massaliteit van deze roof -zo bestond ca. 75% van het bij Liro geconcentreerde joodse vermogen uit ingeleverde effecten-, maar ook met het feit dat in het bijzonder toondereffecten zeer gemakkelijk in andere handen kunnen overgaan. De roof van effecten vond op diverse manieren plaats maar in hoofdzaak door de inlevering bij de door de Duitse bezetter opgerichte roofbank Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat (Liro), op basis van Verordening 148/1941 (de eerste Liro-verordening) van 8 augustus 1941. Bij Liro kwamen in totaal ca. 500.000 effecten terecht, met een door Liro zelf in 1944 geschatte totale verkoopwaarde van ca. fl. 300 mln. (1) Zowel de Vereniging voor de Effectenhandel als de Amsterdamsche Bankiersvereniging werden door de bezetter intensief betrokken bij het uitvoeringsbeleid ten aanzien van de eerste Liro-verordening. Joodse particulieren en hun banken of commissionairs hebben de 'inleveringsplicht' in de regel stipt nageleefd. In de tweede helft van 1942 werd het grootste deel van de bij Liro ingeleverde effecten tijdelijk ondergebracht in Berlijn. (2)

Liro maakte de bij haar terechtgekomen effecten op verschillende manieren te gelde. (3) Het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel -in het bijzonder Overhoff, de voorzitter en onbetwiste leider van de Vereniging in de bezettingsjaren- heeft de verkoop van Liro-stukken over de Amsterdamse Effectenbeurs mogelijk gemaakt, gefaciliteerd en gelegitimeerd. Het initiatief om de bij Liro ingeleverde effecten over de Amsterdamse Effectenbeurs te verkopen is niet van de Duitse autoriteiten -die de stukken in Berlijn wilden verkopen- uitgegaan, maar van bestuursleden van de Vereniging voor de Effectenhandel en van de Amsterdamsche Bankiersvereniging. Deze bestuursleden hebben er kort na het verschijnen van de eerste Liro-verordening in augustus 1941 bij de Beauftragte bij De Nederlandsche Bank, Bühler, op aangedrongen om, in plaats van Duitse instellingen, betrokken te mogen worden bij het te gelde maken van het bij Liro geconcentreerde joodse vermogen en zij hebben deze toezegging van Bühler verkregen. Dat de effecten vervolgens in Nederland bleven was economisch gezien gunstig voor de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel. Zij konden op

⁴ Tussen haakjes wordt telkens naar de relevante paragraaf uit het rapport verwezen.

die manier hun omzetverlies compenseren dat zij leden toen het joodse vermogen bij Liro geconcentreerd werd. Deze gang van zaken is echter noch tijdens de bezetting, noch -voor zover is na te gaan- na de bevrijding, in het belang van de gedeposeerden geweest. (4.1)

Het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel besloot begin oktober 1941 om Liro toelating te verlenen tot de beurs. Dit besluit was een logische stap in het beleid van het bestuur van de Vereniging om de handel in Liro-stukken ter beurze mogelijk te maken. Na de bevrijding heeft Overhoff de wijze van besluitvorming over de toelating van Liro meermalen verkeerd weergegeven. (4.2)

Vanaf februari 1942 verkocht Liro bij haar ingeleverde effecten ter beurze zonder opdracht of toestemming van de oorspronkelijke eigenaren. Het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel heeft protestbrieven tegen deze verkopen van oorspronkelijke eigenaren voor kennisgeving aangenomen. Het bestuur heeft de verkoop van Liro-stukken gelegitimeerd door zowel tijdens de bezetting als daarna het standpunt in te nemen dat er met deze verkopen principieel niets verkeers aan de hand was en door voortdurend de indruk te wekken dat deze verkopen in overeenstemming waren met de reglementen en gebruiken op de beurs. In de eerste week van maart 1942 hebben zich bij de verkoop van Liro-fondsen op zogenaamde 'smijtdagen' chaotische taferelen voorgedaan. Sedertdien kwam de verantwoordelijkheid voor de verkopen in handen van Bühler te liggen die er op aandringen van Overhoff voor zorgde dat de Liro-stukken ordelijk en in het algemeen zonder de koersen onder druk te zetten ter beurze werden verkocht. Wel zijn er incidenteel nog beursdagen voorgekomen waarin het Liro-aanbod in een bepaald fonds een opvallend groot deel vertegenwoordigde van het totale aanbod in dat fonds, hetgeen de koersen kan hebben gedrukt. Zo heeft Liro in de eerste maanden van 1943 een grote 'uitverkoop' van aandelen in Nederlandse bankinstellingen gehouden.

De verkoop van aan toonder luidende effecten verliep versluierd. In de regel maakte Liro bij de verkopen van deze stukken gebruik van tussenpersonen, waarbij Liro de effecten zelf aan de kopers leverde. Liro-stukken aan toonder waren nauwelijks meer te traceren als zij reeds een keer waren doorverkocht en ter beurze opnieuw in de verkoop gingen. Wie er zeker van wilde zijn geen Liro-stukken in handen te krijgen moest zich van het kopen op de beurs onthouden. (4.3)

De handel in Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen (Amerikaantjes) was tijdens de bezetting aan vergunningen gebonden. Vanaf november 1942 kwam de handel in van Liro afkomstige Amerikaantjes vrijwel geheel in handen van Rebholz te liggen, van wie het vergunningsnummer ter beurze al snel algemeen bekend was. Aangezien Amerikaantjes moeilijk konden worden doorverkocht, was het zeer wel mogelijk om in de bezettingstijd een onderscheid te maken tussen 'joodse' en 'niet joodse' Amerikaantjes. Terwijl joodse Amerikaantjes relatief goedkoop en eenvoudig te verkrijgen waren, waren niet joodse Amerikaantjes geliefder, moeilijk te verkrijgen en duurder. Om de verkoop te stimuleren verstrekke Rebholz een extra premie van 1 % aan kopers van Amerikaantjes uit joods bezit. Het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel heeft tijdens de bezetting geen bezwaar gemaakt tegen de verkoop van Amerikaantjes uit joods bezit. Volgens een ruwe schatting bedroeg de totale opbrengst uit de verkoop van Amerikaantjes voor Liro ca. fl. 35 mln. Een groot aantal (joodse) Amerikaantjes is bij Liro tot na de bevrijding blijven liggen. (4.4)

Incourante binnenlandse effecten werden door Liro op effectenveilingen verkocht of rechtstreeks aan geïnteresseerden aangeboden. Niet officieel genoteerde aandelen in naamloze vennootschappen werden door Liro ook rechtstreeks aan niet-joodse belanghebbenden in de

betreffende vennootschappen, al dan niet onder dwang, aangeboden. Een tactiek van Liro om aandelen op naam te verkopen was om de uitgevende instelling te bewegen de effecten aan toonder te stellen, waarna de effecten alsnog ter beurse konden worden verkocht. Liro is er bij lange na niet in geslaagd alle ingeleverde incurante effecten te verkopen. (5)

Buitenlandse effecten werden hetzij door Liro zelf, hetzij door een andere Duitse roofinstantie, de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA), met medewerking van Rebholz in het buitenland te gelde gemaakt. In de tweede helft van 1944 hebben zich bij de verkoop van buitenlandse effecten wanordelijkheden voorgedaan. Een aantal buitenlandse effecten dat ten name van Liro of VVRA bij Duitse bankinstellingen was blijven liggen, was na de bevrijding verdwenen. (6)

De door Liro behaalde opbrengsten uit de effectenverkoppen werden sedert 1 januari 1943 geboekt ten gunste van een "Sammelkonto" en vervolgens gedeeltelijk door Liro herbelegd in Nederlandse staatsobligaties, Duitse Reichsschatzanweisungen (Duits schatkistpapier) en Nederlands schatkistpapier. Deze werden vanaf 1 januari 1943 zonder tegenwaarde overgedragen aan VVRA. Daarnaast werden ook liquide middelen direct van het Sammelkonto afgeboekt en aan VVRA overgedragen.

Behalve Liro heeft ook VVRA een groot deel van de liquide middelen belegd in Duits schatkistpapier. De beleggingen in het Duitse schatkistpapier vormden na de bevrijding verreweg de grootste verliesposten voor de boedels van Liro (LVVS⁵) en VVRA van in totaal ca. fl. 112 mln. (7)

Volgens een raming van Liro zelf van 31 juli 1944 had Liro op dat moment binnen en buiten de beurs effecten verkocht voor ca. fl. 146 mln. Het overgrote deel van dit bedrag betreft ter beurse verhandelde effecten, maar een betrouwbare schatting van de totale waarde van ter beurse verkochte effecten is niet voorhanden. In dit bedrag zijn de opbrengsten van door VVRA in het buitenland verkochte effecten niet opgenomen. Een deel van de bij Liro ingeleverde effecten werd al tijdens de bezetting teruggegeven aan rechthebbenden of aan andere Duitse instanties overgedragen. Effecten toebehorende aan joden die door de Duitse autoriteiten als vijanden werden aangemerkt werden doorgeleid naar de Deutsche Revisions- und Treuhand AG (DRT). Na de bevrijding bleek dat er nog ca. 200.000 bij Liro ingeleverde effecten in de kluis van Liro of bij Nederlandse bankinstellingen in depot lagen. Daaronder bevonden zich stukken met een totale nominale waarde van ca. fl. 128 mln., ca. 26.000 stukken zonder nominale waarde en ca. 35.000 certificaten van Amerikaanse aandelen. Ook andere dan buitenlandse effecten die ten name van VVRA of Liro in Duitsland in depot lagen, bleken na de bevrijding te zijn verdwenen. (8)

Rechtsherstel

De Nederlandse regering in Londen heeft Nederlandse ingezetenen meermalen via Radio Oranje gewaarschuwd tegen het kopen van geroofd goed, ook van effecten. Samen met tal van andere geallieerde regeringen heeft zij op 5 januari 1943 de "Joint Declaration" doen uitgaan,

⁵ Wordt van Liro *na de bevrijding* gesproken dan wordt in dit rapport de naoorlogse benaming "Liquidatie Vermogensverwaltung Sarphatistraat" (LVVS) aangehouden.

waarin zij plechtig verklaarde haar uiterste best te zullen doen om de gevolgen van de roof ongedaan te maken. De rechtsherstelregeling met betrekking tot effecten maakte onderdeel uit van het in september 1944 afgekondigde Londense *Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100)*. Deze regeling ging uit van een verplichte registratie van alle Nederlandse effecten en van buitenlandse effecten in handen van Nederlandse ingezetenen. De regeling werd beheerst door het beginsel, dat een tegenwoordige bezitter een geregistreerd effect slechts kon behouden, als hij zijn goede trouw bij de verkrijging aannemelijk had gemaakt. (9)

Ook in bezet gebied werd in 1944-1945 gediscussieerd over een rechtsherstelregeling ten aanzien van effecten. Het dominerende standpunt luidde dat wie tijdens de bezetting op normale wijze ter beurse een effect had verkregen te goeder trouw moest worden geacht. Aan een massale teruggave van over de beurs verhandelde effecten werd als belangrijk bezwaar verbonden dat internationaal de gedachte zou kunnen ontstaan dat kopers te goeder trouw op de Amsterdamse Effectenbeurs niet altijd zeker konden zijn van hun bezit. Dat zou tot aantasting van de concurrentiepositie van de Amsterdamse beurs kunnen leiden, hetgeen onherstelbare schade toe zou kunnen brengen aan de financiering van de wederopbouw van Nederland. Deze gedachtengang heeft na de bevrijding in hoge mate het standpunt op het Ministerie van Financiën inzake het effectenrechtsherstel bepaald.

De Londense herstelregeling ten aanzien van effecten heeft in het bevrijde Nederland geen toepassing gevonden. In plaats daarvan werd een nieuwe regeling vervaardigd, waarvan de concepten werden ontworpen door en in opdracht van het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel. Vanaf juli 1945 vond de feitelijke voorbereiding plaats op het Departement van Financiën, waarbij een aantal beursdeskundigen, onder wie Overhoff, nauw werd betrokken. Eind augustus 1945 verklaarde Overhoff dat de Vereniging voor de Effectenhandel slechts bereid was aan de uitvoering van de effectenregistratie mee te werken als de goede trouw bij verkrijging in het normale beursverkeer *a priori* aanwezig werd geacht. De Minister van Financiën, Lieftinck, wilde niet verder gaan dan een *weerlegbaar* vermoeden van goede trouw bij in regelmatig beursverkeer verkregen effecten, maar was wel bereid om leden van de Vereniging voor de Effectenhandel nog extra wettelijke -zij het geen volledige- bescherming te verlenen tegen aansprakelijkheid voor schadevergoeding. De ingrijpende wijziging van het *Besluit Herstel Rechtsverkeer* ten aanzien van effecten werd met een beroep op spoedeisendheid op 16 november 1945 buiten het parlement om bij wetsbesluit (*F 272*) doorgevoerd, terwijl het parlement met volledige wetgevende bevoegdheden op 20 november 1945 weer voor het eerst bijeenkwam. Zowel het feit dat het parlement niet bij deze wijziging was betrokken als de verregaande mate waarin de beurshandel ten koste van gedeposedeerden werd beschermd, waren voorwerp van ernstige kritiek van de Raad van State. (10)

De Minister van Financiën diende op grond van de gewijzigde regelgeving een 'zwarte lijst' op te stellen van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel die wegens onvaderlands gedrag niet mochten profiteren van de het beursverkeer beschermende bepalingen in *F 272*. In feite werd deze lijst opgesteld door het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel in overleg met De Nederlandsche Bank. De Minister van Financiën heeft de lijst vervolgens geformaliseerd. (11)

Doel van het systeem van de effectenregistratie was niet alleen het verlenen van rechtsherstel aan gedeposedeerden, maar ook opsporing van vijandelijk vermogen en van voor de fiscus

verzwegen vermogen. Het systeem bestond uit een verplichte registratie ('geraamte-opgave') van alle uitstaande effecten van Nederlandse uitgevende instellingen. Daarnaast waren alle effectenbezitters verplicht om de couponbladen van hun effecten voor 14 april 1946 in te leveren bij een inleveringskantoor ('aanmelding'). Ook banken en commissiehuizen en andere instellingen die effecten onder zich hadden, waren verplicht effecten die zich bij hen in depot bevonden namens hun cliënten, ook als deze onvindbaar of onbekend waren, aan te melden. Bij Liro ingeleverde effecten die bij deze instelling of bij VVRA tot na de bevrijding bleven liggen, werden door de beheerders van LVVS⁶ en VVRA namens de oorspronkelijke eigenaren aangemeld. Tenslotte was iedere voormalige bezitter van een effect tot 1 januari 1947 bevoegd een aanvraag tot rechtsherstel ('oppositie') in te dienen bij de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel (1945-1971). Daarnaast was iedereen die kennis droeg van gegevens die tot een oppositie konden leiden, verplicht om daarvan aangifte te doen. LVVS heeft in dit kader alle bij Liro ingeleverde en niet meer aanwezige effecten namens niet teruggekeerde oorspronkelijke eigenaren geopponeerd. Problemen bij het indienen van opposities hebben zich naar valt aan te nemen hoofdzakelijk ten aanzien van thuis bewaarde -en van daaruit verloren gegane- effecten voorgedaan. De Staat kon opponderen als het effect in vijandelijk vermogen was terechtgekomen of als het door de fiscus gezocht vermogen betrof.

Voor degenen die niet binnen de termijnen hadden kunnen aanmelden of opponderen bestond tot 1 januari 1952 de mogelijkheid tot het doen van 'na-aanmelding' en 'na-oppositie' bij de Afdeling Effectenregistratie.

Door vergelijking van de lijst van aangemelde effecten met de geraamte-opgave werd vastgesteld welke effecten niet waren aangemeld en derhalve in het 'manco' (som van alle niet-aangemelde effecten) terechtkwamen. Deze effecten werden vanaf 1950 door publicatie van de nummers in de *Staatscourant* van onwaarde verklaard. De uitgevende instellingen waren verplicht om duplicaten uit te geven en deze te verstrekken aan de oorspronkelijke eigenaar (of zijn erfgenamen) of, als deze ontbrak, aan de Staat. De totale waarde van alle duplicaat-effecten die aan gedeposeerden ten goede kwamen is niet bekend. De Staat heeft de hem toevallende duplicaat-effecten te gelde gemaakt. De volledige opbrengst die de Staat uit de verkoop van duplicaat-effecten heeft verkregen, bedroeg tot in 1970 ca. fl. 200 mln. Het mag worden aangenomen dat dit bedrag hoofdzakelijk uit niet geïdentificeerd vijandelijk vermogen en uit voor de fiscus verzwegen vermogen heeft bestaan. De Staat heeft dit bedrag aan de algemene middelen toegevoegd.

Als aangemelde effecten niet geopponeerd waren, volgde eigendomserkenning van de tegenwoordige bezitters. Door LVVS en VVRA aangemelde effecten namens oorspronkelijke eigenaren werden aan de laatsten of hun nabestaanden teruggegeven. Het restant werd overgedragen aan Stichting Joods Maatschappelijk Werk.

Effecten die -voor zover zij niet bij Liro werden ingeleverd- door een bankinstelling werden aangemeld namens onvindbare cliënten, werden na de eigendomserkenning tenminste gedurende een wettelijke verjaringstermijn van dertig jaar bij de bank in depot gehouden,

⁶ Zie de vorige noot.

terwijl daarop vervallende dividenden en couponopbrengsten periodiek op een tussenrekening werden geboekt. Na die termijn werden dergelijke effecten door de bank verkocht, waarna de opbrengst op een tussenrekening terecht kwam, waarvan het saldo periodiek op de winst- en verliesrekening werd bijgeschreven. In het bijzonder gelet op het feit dat het joodse effectenbezit massaal bij Liro werd ingeleverd, mag worden aangenomen dat het aantal effecten dat op deze wijze werd verkocht, betrekkelijk gering is geweest. Effecten waarvan bekend was dat zij toebehoorden aan vermogens van vermisten die onder beheer van een bewindvoerder of een curator stonden, zijn, als op termijn geen nabestaanden werden gevonden, geliquideerd, waarna de opbrengst in de Consignatiekas is gestort.

Door botsing van oppositie en aanmelding ten aanzien van hetzelfde effect ontstond 'kortsluiting'. In dat geval kwam het tot een procedure tussen de oorspronkelijke eigenaar en de tegenwoordige bezitter voor de Afdeling Effectenregistratie, waarbij de tegenwoordige bezitter aan moest tonen dat hij bij de verkrijging van het effect te goeder trouw was geweest. Was het effect in "regelmatig beursverkeer" verkregen dan werd de tegenwoordige bezitter, behoudens tegenbewijs, vermoed te goeder trouw te zijn geweest. Tegenwoordige bezitters die door de Afdeling Effectenregistratie te goeder trouw werden geacht, werden erkend in de eigendom van hun effect. De gedeposeerde moest in dat geval genoeg nemen met zijn claim op LVVS en had krachtens art. 59 E 100 een aanspraak op schadevergoeding tegen al diegenen die opzettelijk aan het verlies van het effect hadden meegewerkt. Werd de tegenwoordige bezitter niet te goeder trouw geacht, dan volgde rechtsherstel: teruggave van het effect inclusief gederfde vruchten (c.q. vervangende schadevergoeding) door de tegenwoordige bezitter aan de oorspronkelijke eigenaar. In dat geval ging de LVVS-claim over op de tegenwoordige bezitter. De tegenwoordige bezitter kon regres nemen op eerdere schakels in de 'verkrijgingsketen' van het geroofde effect, voor zover deze te kwader trouw waren geweest. Tegen de beslissing van de Afdeling Effectenregistratie stond beroep open bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel (1945-1967). In totaal werden ca. 20 mln. effecten aangemeld, waarvan er ca. 367.000 werden geopponeerd. De ingediende opposities leidden tot 106.000 rechtsherstelzaken, die door de Afdeling Effectenregistratie volgens vaste criteria werden afgedaan. Een aantal van deze criteria moest in proefprocessen worden ontwikkeld door de Afdeling Rechtspraak. (12)

Hoewel de Afdeling Effectenregistratie tevens een rechtsprekende functie vervulde was zij, in tegenstelling tot de Afdeling Rechtspraak, niet onafhankelijk. Leden van de Afdeling Effectenregistratie konden door de bij het rechtsherstel betrokken ministers worden geschorst of ontslagen en waren verplicht de aanwijzingen van de Ministers van Justitie en van Financiën op te volgen. De leden van de Afdeling Effectenregistratie waren onder meer afkomstig uit de ambtelijke top van de departementen van Justitie en Financiën en uit het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel (Overhoff zelf was lid). Het gemis aan onafhankelijkheid van de Afdeling Effectenregistratie was voor zover zij een rechtsprekende taak vervulde niet alleen in strijd met de Grondwet, maar heeft ook het vertrouwen van gedeposeerden in deze Afdeling in ernstige mate geschaad. De feiten wijzen inderdaad uit dat de Afdeling Effectenregistratie de belangen van de beurs bijzonder zwaar liet wegen en dat zij, zodra deze belangen zich voordeden, in de regel in voor de gedeposeerden ongunstige zin besliste. (13) Herstel van het beursverkeer had in de jaren vlak na de bevrijding prioriteit. Om die reden

werd al snel een praktische regeling ontworpen om de effectenhandel ter beurze mogelijk te maken. De daaraan vanwege het effectenrechtsherstel verbonden risico's werden opgevangen door het Waarborgfonds Rechtherstel (1947-1976), een fonds dat werd gevoed uit een heffing op bepaalde beustransacties, die aanvankelijk 0,25% en sedert 1948 1 promille bedroeg. Bij *Wet van 15 januari 1948 (I 21)* kreeg het Waarborgfonds een wettelijk kader. Voorts werd in deze wet de waarde waarnaar de in art. 59 E 100 bedoelde schadevergoeding moest worden berekend gerelateerd aan de (Amsterdamse) koerswaarde van het effect op 4 november 1947. Deze bepaling kreeg een bredere betekenis doordat de 4 november 1947-koersen door de beheerders van LVVS als waarderingsmaatstaf bij de berekening van de hoogte van de LVVS-claims werd overgenomen.

Op aandrang en ten gunste van de Vereniging voor de Effectenhandel werd bij I 21 ook een wijziging doorgevoerd met betrekking tot in "regelmatig beursverkeer" verkregen effecten. Deze wijziging werd door minister Lieftinck in de Eerste Kamer voorgesteld als een verduidelijking van de bestaande regeling, maar lag evenwel niet voor de hand. (14)

De behandeling van de 106.000 procedures die het gevolg waren van kortsluiting heeft de meeste moeilijkheden opgeleverd. De Afdeling Effectenregistratie maakte daarbij een scherp onderscheid tussen gevallen waarin het geroofde effect ter beurze was verkregen (beursgevallen) en gevallen waarin dit niet het geval was (buiten beursgevallen). In de beursgevallen (waar nu eerst op wordt ingegaan) ging de Afdeling volgens een speciale procedure te werk. Als de Afdeling aannemelijk achtte, dat het effect in "regelmatig beursverkeer" was verkregen, ontving de gedeposeerde een formulier (al snel bekend als "dode mus") waarin werd gesteld dat de tegenwoordige bezitter werd erkend in de eigendom van het effect, tenzij de gedeposeerde alsnog tegenbewijs tegen het goede trouw-vermoeden wist te leveren. Het bleek in de praktijk vrijwel ondoenlijk om dit tegenbewijs te leveren, niet het minst omdat de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel onderling waren overeengekomen geen gegevens aan gedeposeerden te verstrekken over effectentransacties uit de bezettingstijd. Al snel bestond er in joodse kringen vrijwel geen hoop meer op rechtsherstel in de reguliere beursgevallen. (15) Alleen de joodse advocaat Sanders gaf de moed niet op en trachtte principiële beslissingen over "regelmatig beursverkeer" uit te lokken bij de Afdeling Rechtspraak. Bij zijn acties kreeg Sanders steun van gezaghebbende juristen, onder wie de professoren Meijers, Cleveringa en Verzijl. Naar Sanders' mening kon er van "regelmatig beursverkeer" zolang Liro aan de markt was geweest, nooit sprake zijn geweest, zeker nu was gebleken dat de handel in Liro-stukken ter beurze op aandringen van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging was geschied. Daartegenover stond de opvatting van Overhoff en van de Afdeling Effectenregistratie dat ook geroofde effecten legaal konden worden verhandeld, zolang er maar overeenkomstig de geldende reglementen en gebruiken was gehandeld. Op 17 oktober 1949 sprak de Afdeling Rechtspraak het principiële oordeel uit dat "regelmatig beursverkeer" in de bezettingstijd, ook wanneer Liro aan de markt was geweest, aanwezig moest worden geacht. Met deze uitspraak was het laatste woord over het "regelmatig beursverkeer" nog niet gesproken. Zo was de belangrijke vraag of de praktijk om Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden in overeenstemming met de ter beurze geldende reglementen en gebruiken was geweest, nog niet beantwoord. Eind 1949 begon het juridisch tij in het voordeel van de gedeposeerden te keren. Onder meer de

ontmaskering van Overhoff als verduisteraar -waardoor zijn reputatie als verzetsheld en onkreukbare leider van de beurs in de bezettingsjaren werd beschadigd en hij zijn lidmaatschap van de Afdeling Effectenregistratie moest neerleggen - had zijn weerslag op de wijze waarop er over de houding van de beurs in de bezettingsjaren in juridisch Nederland werd gedacht. (16)

Op 12 januari 1950 hebben de beheerders van LVVS, daarbij ondersteund door de regering, aan de crediteuren van LVVS een definitieve uitkering ineens van 70% aangeboden. Dit was 7% meer dan de 63% die op dat moment op grond van de stand van de LVVS-boedel mogelijk was. De extra 7% werd mogelijk gemaakt door een garantie van de Staat. Belangrijkste voorwaarde verbonden aan de aanvaarding van het aanbod was, dat oorspronkelijke eigenaren van toonderstukken die ter beurze waren verhandeld, al hun aanspraken op rechtsherstel en schadevergoeding moesten overdragen aan de Staat. Met het aanbod werd beoogd de aansprakelijkheid van de beursleden te ondervangen om zo tot een 'vereenvoudiging' van het effectenrechtsherstel te komen. Tegen het LVVS-aanbod rees van juridische zijde onmiddellijk fel verzet. Een door Sanders namens individuele cliënten aangespannen procedure ter vernietiging van het aanbod had succes. Op 30 maart 1950 vernietigde de Afdeling Rechtspraak het aanbod met terugwerkende kracht, terwijl alle uitvoering van het aanbod van onwaarde werd verklaard. De Afdeling Rechtspraak oordeelde dat het aanbod in strijd was met het beginsel van de *paritas creditorum* (gelijkheid in rang onder schuldeisers). Bovendien hadden beheerders met het aanbod een "ongeoorloofde dwang" op de schuldeisers uitgeoefend. Een soortgelijk aanbod dat op 12 januari 1950 door VVRA aan haar crediteuren was gedaan, werd op 13 april 1950 eveneens vernietigd. (17)

Zoals gezegd vormden de beleggingen in het Duitse schatkistpapier de grootste verliesposten voor VVRA en LVVS. Lieftinck weigerde deze verliesposten na de bevrijding te vergoeden, met als argument dat de aankoop van het Duitse schatkistpapier op een verkeerde investeringsbeslissing van de Duitse leiding van de roofinstanties had berust, waarvoor de Nederlandse Staat niet verantwoordelijk kon worden geacht. In 1950 onthulde Rebholz dat De Nederlandsche Bank direct betrokken was geweest bij de beleggingen van Liro en VVRA in het Duitse schatkistpapier. Daarmee leken deze transacties ongedaan te kunnen worden gemaakt, te meer omdat De Nederlandsche Bank van deze transacties leek te hebben geprofiteerd. Sanders ondernam actie door samen met prof. Meijers de Commissie tot bescherming der aanspraken van gedeposedeerden (Commissie Gedeposedeerden) (1950-1957) op te richten en er bij de beheerders van LVVS en VVRA op aan te dringen inzage te verlenen in de boedeladministraties. Twee uitspraken van de Afdeling Rechtspraak waren nodig om de beheerders van LVVS en VVRA er tenslotte toe te dwingen over de beleggingen in het Duitse schatkistpapier opening van zaken te geven. Toen kwam naar buiten dat zowel De Nederlandsche Bank (voor ruim fl. 45 mln.) als de Handelmaatschappij H. Albert De Bary (voor ruim fl. 21 mln.) aan Liro en VVRA waardeloze Duitse rijksmarken en schatkistpapier hadden verkocht. Uiteindelijk vormden deze gegevens de inzet van twee grote rechtsherstelprocedures voor de Afdeling Rechtspraak, die op 1 juli 1952 tot de volgende uitspraken leidden: De Nederlandsche Bank moest aan Liro en VVRA in totaal ca. fl. 45 mln. betalen, De Bary ca. fl. 21 mln. De daaruit ontstane verliezen voor De Nederlandsche Bank en de Bary zijn door de Nederlandse Staat overgenomen. Het overige Duitse schatkistpapier

dat nog in de boedels aanwezig was, is niet meer vergoed. Pas na de opheffing van LVVS en VVRA is er door de Bondsrepubliek Duitsland nog een gedeeltelijke vergoeding voor het resterende schatkistpapier verstrekt van fl. 5,7 mln. Dit bedrag is in het Waarborgfonds terecht gekomen. (18.1)

Inclusief fl. 3 mln. aan rente namen de boedels van LVVS en VVRA door de uitspraken van 1 juli 1952 toe met fl. 69 mln. Daarmee werden veel hogere uitkeringspercentages uit de boedels van LVVS en VVRA mogelijk, dan beheerders tot in 1951 voor mogelijk hadden gehouden. Uiteindelijk heeft LVVS aan de boedelcrediteuren uitkeringen van 90% kunnen doen. Daarbij gold ten aanzien van effecten dat de waarde werd berekend op basis van de 4 november 1947-koersen, terwijl de vruchten (zoals dividenden en couponopbrengsten) niet werden vergoed. (18.2)

Met betrekking tot de kortsluitingsgevallen werd inmiddels druk geprocedeerd voor de Afdeling Rechtspraak. De belangrijkste uitkomsten van deze procedures kunnen als volgt worden weergegeven. (19.1) In de buiten beurs-gevallen werd bijna altijd rechtsherstel verleend, omdat de tegenwoordige bezitter zijn goede trouw vrijwel nooit aannemelijk wist te maken. Hetzelfde gold bij effecten op naam. In bepaalde gevallen zijn aandelen op naam met medewerking van de uitgevende instantie op verzoek van Liro aan toonder gesteld, waarna deze ter beurse werden gekocht. Er zijn twee gevallen bekend, waarin banken in verband met hun medewerking aan de aantoonderstelling van hun eigen aandelen werden veroordeeld tot het betalen van schadevergoeding. (19.2) In de beursgevallen was er het vermoeden van goede trouw van de tegenwoordige bezitter. De herstelrechter heeft in bijzondere gevallen aangenomen dat het vermoeden van goede trouw niet gold, bijvoorbeeld indien rechtstreeks was gekocht van Liro of van een notoire handlanger. De belangrijkste vraag was of de praktijk om Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden (na aankoop bij een 'normale' hoekman) in overeenstemming met de ter beurse geldende reglementen en gebruiken was geweest. Deze vraag werd op 19 mei 1952 door de Afdeling Rechtspraak ontkennend beantwoord, met als gevolg dat voor alle leden van de Vereniging voor de Effectenhandel die in de bezettingstijd Liro-levering als "goede levering" hadden aanvaard, rechtsherstel-, regres- en schadevergoedingsacties ex art. 59 E 100 dreigden. De gedeposedeerden zagen zich door deze uitspraak eindelijk erkend in hun goed recht, maar de Vereniging voor de Effectenhandel -die prompt de beurs liet stilleggen- heeft de juistheid en het gezag van deze uitspraak nooit willen aanvaarden. (19.3)

De Afdeling Effectenregistratie heeft jaren gewacht met de behandeling van beursgevallen die er wegens bijzondere omstandigheden voor de gedeposedeerden gunstig uitzagen alsmede met de behandeling van verzoeken om toewijzing van schadevergoedingsaanspraken op grond van art. 59 E 100. Eind 1951 achtte de Afdeling Effectenregistratie de Amsterdamsche Bank in één geval aansprakelijk op grond van art. 59 E 100, omdat uit onderzoek was gebleken dat deze bank in 1942 een groot aantal van Liro afkomstige staatsobligaties van een NSB-hoekman had verkregen. In het voorjaar van 1952 verzond de Afdeling Effectenregistratie formulieren die de gedeposedeerden in staat stelden verzoekschriften in te dienen in kansrijke beursgevallen, al snel bekend als "levende dode mussen". In dezelfde tijd verkreeg de Commissie Gedeposedeerden zeer sterke aanwijzingen dat enige grote Nederlandse bankinstellingen in het voorjaar van 1943 stelselmatig hun eigen en elkaars aandelen -met een

totale nominale waarde van ca. fl. 6 mln.- van Liro hadden opgekocht. Het was voor deze Commissie niet mogelijk de precieze toedracht rond deze transacties te achterhalen, omdat de banken elke medewerking weigerden. De Afdeling Effectenregistratie zou nadat enig voorbereidend onderzoek verricht was, van het doen van nader onderzoek afzien. De door de gedeposeerden ingediende verzoekschriften met betrekking tot de "levende dode mussen" werden door de Afdeling Effectenregistratie niet in behandeling genomen. Na de beursstaking stopte de Afdeling Effectenregistratie geheel en al met de behandeling van kansrijke rechtsherstel- en schadevergoedingsverzoeken in de beursgevallen. (19.4) Met betrekking tot Amerikaantjes gold dat wie Amerikaantjes had verkregen van Rebholz (met de uitkering) of van Liro zelf niet te goeder trouw werd geacht, zodat rechtsherstel werd verleend. (19.5)

Zowel bepaalde uitspraken inzake Amerikaantjes als de affaire rond de bank aandelen hadden voor grote onrust gezorgd bij de Vereniging voor de Effectenhandel. Maar de directe aanleiding voor de beursstaking die begon op 20 mei 1952 was de uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van 19 mei 1952 over de Liro-levering kwestie. Door deze uitspraak dreigde niet alleen -zoals gezegd- financiële aansprakelijkheid voor vele beursleden, maar ook -en dit werd als zeer ernstig beschouwd- aantasting van hun goede naam en faam. Minister Lief tinck besloot de beurs te hulp te schieten door toe te zeggen wetgevende maatregelen te bevorderen ter bescherming van de beursleden tegen de gevolgen van deze uitspraak, onder tijdelijke opschorting van de werkzaamheden van de Afdeling Effectenregistratie; een maatregel waarmee ook de Afdeling Rechtspraak buiten spel werd gezet. Tegen deze ernstige inbreuk op de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht rees vanuit de juridische wereld fel verzet. Prof. Meijers verklaarde namens de Commissie Gedeposeerden niettemin bereid te zijn tot een compromis, mits ook de Vereniging voor de Effectenhandel een offer zou willen brengen. (19.6)

In het compromis dat in juni 1953 zijn definitieve vorm kreeg werden twee tegengestelde doelen verenigd: enerzijds schadeloosstelling van gedeposeerden in de beursgevallen, anderzijds bescherming van beursleden tegen rechtsherstel-, schadevergoedings- of regresacties. Voorts werd met het plan '53 beoogd het effectenrechtsherstel te vereenvoudigen door een voortijdig einde te maken aan de duizenden procedures in de beursgevallen die nog moesten worden behandeld. Om deze doelen te verwezenlijken moest door alle betrokken partijen een offer worden gebracht. De Commissie Gedeposeerden verklaarde namens gedeposeerden genoeg te nemen met 10% minder dan een volledige schadeloosstelling. De regering besloot *à fonds perdu* fl. 26 mln. bij te leggen en de Vereniging voor de Effectenhandel verklaarde zich uiteindelijk bereid tot betaling van fl. 3 mln. Voorts kon een bedrag van fl. 32 mln. worden verkregen uit de heffing op beurstransacties die *na de bevrijding* in het kader van het Waarborgfonds plaatsvond en die derhalve werd opgebracht door iedereen die in die jaren ter beurse effecten verhandelde. Tenslotte werd het plan voor fl. 78 mln. gefinancierd doordat de begunstigden van het plan '53 hun LVVS-claims aan de uitkerende instantie moesten overdragen.

De uitkerende instantie was het Waarborgfonds, dat met de uitvoering van het plan '53 werd belast. Het plan '53 had de vorm van een aanbod dat door het Waarborgfonds aan alle gedeposeerden in de beursgevallen werd gedaan, voor zover zij nog niet onherroepelijk in hun rechten waren hersteld. Voorts werd het aanbod gedaan aan tegenwoordige bezitters voor

zover deze in beursgevallen de effecten hadden moeten teruggeven. Het aanbod voorzag in een schadeloosstelling van 90% van de waarde van het effect omstreeks het tijdstip waarop het aanbod werd gedaan, inclusief 90% van alle na 31 december 1941 gederfde vruchten. Dit aanbod was veel gunstiger dan het eerder gedane LVVS-aanbod. Daartegenover moesten gedeposeerden en tegenwoordige bezitters al hun juridische aanspraken betreffende de effecten ten aanzien waarvan het aanbod werd gedaan overdragen aan het Waarborgfonds. Het Waarborgfonds heeft deze aanspraken, één uitzondering daargelaten, niet meer uitgeoefend. Dit was een belangrijk punt, omdat daarmee de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel nagenoeg volledig gevrijwaard zijn gebleven van het betalen van schadevergoeding, ook in de gevallen waarin duidelijk was gebleken -zoals bij de handel in van Liro afkomstige bank aandelen en Amerikaantjes- dat zij willens en wetens geroofde effecten hadden gekocht. Zowel de Vereniging voor de Effectenhandel als de gedeposeerden waren over het plan '53 uitermate tevreden; niet alleen over het materiële resultaat, maar ook over de efficiënte wijze waarop het plan door het Waarborgfonds werd uitgevoerd. (20)

In 1956-1957 vond de eindafwikkeling van de boedel van LVVS plaats. Aan de boedelcrediteuren kon in totaal 90% van hun vorderingen worden uitgekeerd, waarbij effecten werden berekend op basis van de 4 november 1947-koersen, terwijl gederfde vruchten niet werden vergoed. In de praktijk was de eindafwikkeling van LVVS voor verreweg de meeste gedeposeerden voor zover het effecten betrof van geen belang meer. Zij hadden immers in de regel reeds het aanbod van het Waarborgfonds aanvaard (in de beursgevallen) of zij waren in hun rechten hersteld (in de buiten beurs-gevallen), waarbij zij hun LVVS-claims hadden overgedragen aan het Waarborgfonds, respectievelijk aan de tegenwoordige bezitters. Op 19 juli 1956 werden alle nog resterende activa uit de LVVS- en de VVRA-boedels aan het Waarborgfonds verkocht, waarbij de bij deze overdracht betrokken partijen er vanuit gingen dat in de prijs die door het Waarborgfonds werd betaald een ruime compensatie lag besloten ten aanzien van alle voordelen die eventueel nog uit de activa van deze boedels konden voortvloeien. (21)

Voor zover geroofde effecten na de bevrijding in buitenlandse handen bleken te zijn geraakt, werden bijzondere rechtsherstelprocedures gevolgd, waarbij scherp moet worden onderscheiden tussen binnenlandse en buitenlandse effecten. In het bijzonder de Joint Declaration van 5 januari 1943 heeft in internationaal verband de juridische grondslag voor het rechtsherstel gevormd. (22.1) Ten aanzien van *binnenlandse* effecten werden door de Afdeling Effectenregistratie in het buitenland schikkingen met tegenwoordige bezitters getroffen. Hoewel elke schikking in materieel opzicht inhield dat door de tegenwoordige bezitter slechts een gedeelte van het effect moest worden teruggegeven, werd het eindresultaat voor de gedeposeerde meestal zeer positief beïnvloed, omdat de LVVS-claim niet werd overgedragen aan de buitenlandse tegenwoordige bezitter. De LVVS-claim werd in plaats daarvan aangevend ter verdere compensatie van de gedeposeerde, maar het totaal mocht een bepaald maximum niet overschrijden. Dat maximum was volledige schadeloosstelling, berekend naar de koerswaarde van het effect omstreeks het moment van uitbetaling aan gedeposeerde, inclusief gederfde vruchten. Hetgeen de volledige schadeloosstelling te boven ging, werd uitgekeerd aan de Staat. (22.2)

Het rechtsherstel met betrekking tot geopponeerde *buitenlandse* effecten die in het buitenland

terecht waren gekomen lag gecompliceerder en was opgedragen aan de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten (1949-1987), ingesteld door de Minister van Financiën en door de gedeposeerden gemachtigd om hun rechten te behartigen in het buitenland. Zij deed dit op twee manieren: zij trachtte 1) door het afgeven van garanties buitenlandse uitgevende instellingen te bewegen de betreffende effecten waardeloos te laten verklaren onder afgifte van duplicaten aan de gedeposeerden, 2) schikkingen te treffen met -of te procederen tegen- tegenwoordige bezitters, voor zover deze bekend waren. De eerste strategie werd geperfectioneerd met de oprichting van de "NV Belegging- en Garantie Maatschappij voor Duplicaten van Buitenlandse Effecten" (Belga) (1956-1984). De Belga deed aanbiedingen aan gedeposeerden ten aanzien van effecten waarvoor in het buitenland duplicaten konden worden verkregen. De gedeposeerde kreeg volledige schadeloosstelling, als hij bereid was al zijn aanspraken -inclusief de LVVS-claim- met betrekking tot de effecten over te dragen aan Belga. Om technische redenen verkreeg de gedeposeerde een geldbedrag en niet het duplicaat-effect zelf. Werden schikkingen met tegenwoordige bezitters getroffen, dan werd het materiële resultaat, onder aftrek van een bijdrage in de kosten, uitgekeerd aan gedeposeerde, met dien verstande dat de LVVS-claim -zo deze aanwezig was- werd aangewend ter aanvulling van het schikkingsresultaat totdat maximaal volledige schadeloosstelling was bereikt. 'Overschotten' kwamen ten goede aan de boedel van LVVS. (22.3)

De onderhandelingen met betrekking tot Duitse effecten die naar Duitsland waren gegaan -zowel in rijksmarken luidende effecten als de zogeheten Auslandsbonds- waarbij naast belangen van gedeposeerden ook een groot staatsbelang was gemoeid, hebben op lange termijn tot bevredigende regelingen geleid. Met de inwerkingtreding van het Westduitse Bundesrückerstattungsgesetz (BRüG) in 1957 werd bovendien Westduitse compensatie mogelijk ten aanzien van alle geroofde buitenlandse effecten toebehorende aan nazi-slachtoffers waarvan kon worden bewezen dat zij op enig moment in de bezettingstijd in Duitsland waren geweest. In het bijzonder ten aanzien van bij Liro ingeleverde effecten kon dit bewijs met enige moeite worden geleverd, hetgeen in 1966 resulteerde in een collectieve indiening van ca. 2400 Nederlandse Wertpapiere-claims of 'W-claims' bij de Westduitse overheid. Bij de uitkering op de W-claims werd een onderscheid gemaakt tussen buitenlandse effecten ten aanzien waarvan reeds een schikking was getroffen -in dat geval werd een royale uitkering ter compensatie van gemaakte 'kosten' die aan de schikking waren verbonden, gedaan- en effecten ten aanzien waarvan geen schikking was bereikt -in dat geval werd er een royale uitkering gedaan ter compensatie van het verlies van het effect inclusief vruchten.

De uitkeringen op de W-claims die door de Duitse overheid werden gedaan waren in beide gevallen hoog, terwijl bovendien met reeds uitgekeerde LVVS-claims geen rekening werd gehouden. Dientengevolge ontstonden grote overschotten, aangezien gedeposeerden in totaal niet meer mochten terugontvangen dan 100% van de op dat moment geldende koerswaarde, inclusief gederfde vruchten. Deze overschotten, die samen genomen tenslotte ca. fl. 11,2 mln. bedroegen zijn in het Waarborgfonds gevloeid. (22.4)

Bij de opheffing van het Waarborgfonds in 1976 bleek er een positief saldo aanwezig te zijn van ca. fl. 11,5 mln. Dit positieve saldo was een rechtstreeks gevolg van de onverwachte baten uit Duitsland, fl. 5,7 mln. ten aanzien van de overige Schatzanweisungen uit de overgenomen activa van LVVS en VVRA en fl. 11,2 mln. vanwege de overschotten op de W-claims die in

het fonds waren terechtgekomen. Dit feit leek er alle aanleiding toe te geven om met joodse organisaties te gaan overleggen wat er met dit saldo moest gebeuren, maar op Financiën was men van mening dat dit bedrag naar de Staat moest gaan. Joodse organisaties werden niet bij deze besluitvorming betrokken. Het enige argument dat de Staatssecretaris van Financiën naar de Tweede Kamer toe gebruikte, was dat de Staat in het kader van het plan '53 fl. 26 mln. in het Waarborgfonds had gestort, hetgeen nu deels kon worden verrekend. Bij de steekhoudendheid van dit argument kunnen binnen het kader van deze rapportage vraagtekens worden geplaatst. De Staten-Generaal zijn door de staatssecretaris niet geïnformeerd over de directe oorzaak van het feit dat het Waarborgfonds fl. 11,5 mln. had overgehouden. De *Wet inzake de opheffing van het Waarborgfonds Rechtsherstel* waarin bepaald werd dat het positieve saldo naar de Staat ging, werd door de Staten-Generaal op basis van onvolledige en deels onjuiste informatie aangenomen. (23)

Tot 31 december 1982 was het voor niet-opponenten en niet-aanmelders mogelijk om bij de Commissie Duplicaat Effecten van het Ministerie van Financiën onder bepaalde voorwaarden duplicaten te verkrijgen, die in het kader van de manco-procedure in een eerder stadium aan de Staat waren toegevalen. (24)

Slotopmerking

Een van de meest in het oog springende uitkomsten van het onderhavige onderzoek, is dat de Vereniging voor de Effectenhandel en haar leden nagenoeg volledig gevrijwaard zijn gebleven van rechtsherstel-, schadevergoedings- en regresacties. Deze uitkomst is des te opvallender in het licht van de getrokken conclusies over de houding van de Vereniging voor de Effectenhandel ten opzichte van de handel in Liro-stukken ter beurse in de bezettingstijd.⁷

De wettelijke systematiek ten aanzien van het rechtsherstel, ook met betrekking tot effecten, was geconstrueerd rond de kerngedachte dat degene die willens en wetens had geparticipeerd in de roofpraktijken van de bezetter, hetzij het geroofde goed aan de gedeposedeerde moest teruggeven, hetzij de geleden schade behoorde te vergoeden.⁸ Deze kerngedachte komt zeer duidelijk tot uitdrukking in het rechtsherstel ten aanzien van buiten de beurs om verhandelde effecten, die vrijwel steeds door de tegenwoordige bezitters, omdat zij hun goede trouw niet wisten aan te tonen, aan de gedeposedeerden werden teruggegeven. Deze kerngedachte -zoals verwoord in de Joint Declaration (1943)- was evenzeer het belangrijkste argument waarmee de Staat in het buitenland opkwam voor de rechten van Nederlandse gedeposedeerden, door schikkingen tot stand te brengen met tegenwoordige bezitters of duplicaten te verkrijgen van buitenlandse uitgevende instellingen. Het was eveneens deze kerngedachte die minister Lieftinck hanteerde, door zich op het principiële standpunt te stellen, dat de gevolgen van de roof door de bezetter en zijn handlangers -en niet door de Nederlandse overheid- behoorden te worden vergoed.

En deze kerngedachte was ook ten aanzien van over de beurs verhandelde effecten in het systeem van F 272 niet verlaten. Weliswaar gold voor deze categorie effecten een wettelijk

⁷ Zie paragraaf 4.4 (slot).

⁸ Vgl. artt. 27, 32, 59 lid 2 E 100.

vermoeden van goede trouw van de tegenwoordige bezitter, opgenomen in het belang van het herstel van het beursverkeer, waarvoor het vertrouwen van de consument onmisbaar was. Maar dit vermoeden van goede trouw was weerlegbaar en heeft nimmer ten doel gehad om ook die banken en commissionairs te beschermen, van wie de welbewuste en vrijwillige participatie in de aan- en verkoop van Liro-stukken was komen vast te staan.⁹

In de praktijk verleende de Nederlandse Staat evenwel een veel grotere mate van bescherming aan de Vereniging voor de Effectenhandel en haar leden, niet alleen door haar op nagenoeg alle niveaus van het effectenrechtsherstel tot de besluitvorming toe te laten, maar ook door van het doen van systematisch onderzoek naar de handel in Liro-stukken ter beurze bij voortdurende af te zien.

Om deze reden onttaarde het effectenrechtsherstel ten aanzien van over de beurs verhandelde effecten in de praktijk al snel tot de genoemde, vele tienduizenden "dode mussen": de Staat zelf weigerde financieel bij te springen, maar beschermde tegelijkertijd de beurshandelaren zo volledig, dat er voor de gedeposeerde niets anders meer over leek te blijven dan zijn claim op LVVS. Deze praktijk die van het effectenrechtsherstel een drama maakte, druiste in tegen het systeem van het *Besluit Herstel Rechtsverkeer*, waarin zoals gezegd geen volledige bescherming tegen aansprakelijkheid van beursleden besloten lag. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Afdeling Rechtspraak, waarin de Vereniging voor de Effectenhandel niet was vertegenwoordigd, in een paar veelbesproken uitspraken, de praktijk van "dode mussen" heeft doorkruist.

Dat deze rechterlijke uitspraken hebben geleid tot een beursstaking, die er op haar beurt weer voor zorgde dat de herstelrechtspraak betreffende effecten in de beursgevallen door Lieftinck werd stilgelegd, kan ook vandaag slechts worden betreurd. Het siert de gedeposeerden dat zij onder deze omstandigheden nog tot een compromis bereid waren. Tegen de 10% die zij inleverden, steken de fl. 3 mln. die door de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel gezamenlijk en met moeite op tafel werden gelegd, schril af. De Staat deed, waartoe zij de Vereniging voor de Effectenhandel niet kon of wilde bewegen en legde de fl. 26 mln. op tafel om het plan '53 mogelijk te maken en het aanbod van 90% te kunnen doen.

Met dit gebaar van de Staat werd -na het vertrek van Lieftinck- de genoemde kerngedachte van het rechtsherstel doorbroken, dat degenen die bij de handel in geroofd goed te kwader trouw betrokken waren geweest, het daardoor ontstane onrecht behoorden ongedaan te maken of te vergoeden. Het plan '53 was dan ook geenszins gericht geweest op rechtsherstel, maar, om M. Drukker te citeren:

"Integendeel, *teneinde rechtsherstel te vermijden, te voorkomen*, is de bovenbedoelde regeling tussen partijen die daarbij geïnteresseerd waren, getroffen."¹⁰

⁹ Vgl. artt. 53 lid 3 en 5, 59 lid 3 E 100.

¹⁰ Drukker, *De invloed van het rechtsherstel van effecten op de heffing van successierecht*, 610.

Dat het plan '53 inderdaad tot doel had om het rechtsherstel te vermijden en te voorkomen, blijkt uit het feit dat het Waarborgfonds de aan het fonds overgedragen aanspraken van gedeposeerden en tegenwoordige bezitters, niet heeft uitgeoefend. Dat het Waarborgfonds er niet toe over ging de aanspraken uit te oefenen tegen degenen die in de bezettingstijd na aankoop bij een 'normale' hoekman, Liro-levering als "goede levering" hadden aanvaard, lag, gezien de totstandkomingsgeschiedenis van de regeling, uiteraard voor de hand. Maar dat gold in veel mindere mate voor die gevallen -zoals bij de handel in bank aandelen of Amerikaantjes- waarin er zeer sterke aanwijzingen bestonden dat leden van de Vereniging voor de Effectenhandel willens en wetens geroofde effecten hadden *aangekocht*: ook het door hen veroorzaakte onrecht is voor rekening gekomen van de Nederlandse Staat en van degenen die na de bevrijding de heffing op de beurstransacties oprichtten. Om deze reden kan de slotconclusie van deze rapportage *niet* luiden, dat het rechtsherstel met betrekking tot effecten niet zou hebben gefaald.

Ten aanzien van de over de beurs verhandelde effecten heeft het rechtsherstel wel degelijk gefaald¹¹, ondanks het feit dat de gedeposeerden met het plan '53 hebben ingestemd en zich over het 90%-aanbod uitermate tevreden hebben betoond. Ten aanzien van alle overige categorieën effecten heeft de rechtsherstelsystematiek wel vruchten afgeworpen en op den duur, in het algemeen gesproken, tot teruggave van geroofde stukken, uitreiking van duplicaten of volledige (100%) schadeloosstellingen geleid.

Bewondering is op zijn plaats voor de solide technische afwikkeling van de effectenregistratie, een enorme operatie, waarmee vele miljoenen effecten, maar geen enkele computer waren gemoeid.

¹¹ Gelet op het feit dat het rechtsherstel met betrekking tot over de beurs verhandelde effecten een substantieel onderdeel van het gehele Nederlandse rechtsherstel heeft gevormd, gaat deze conclusie in tegen de opvatting van G. Aalders dat het Nederlandse rechtsherstel niet zou hebben gefaald. Vgl. Aalders, "Rechtsherstel joden heeft niet gefaald", *NRC Handelsblad*, 25.11.1998.

Overzicht van de uitkomsten

Het onderstaande schema geeft een overzicht van de uitkomsten van het systeem van de effectenregistratie voor oorspronkelijke eigenaren (of hun nabestaanden).

A. WEL AANGEMELDE, WEL GEOPPONEERDE EFFECTEN (GEVALLEN VAN KORTSLUITING)

a. binnenlandse effecten

- verkregen¹² ter beurse:
 - toonderaandelen en daarmee gelijk te stellen effecten: aanbod Waarborgfonds, in incidentele gevallen rechtsherstel (19.3, 19.4, 20)
 - Amerikaantjes:
 - vóór 1 jan. 1943: aanbod Waarborgfonds of rechtsherstel (19.5, 20)
 - na 1 jan. 1943: rechtsherstel (19.5, 20)
 - verkregen buiten de beurs: rechtsherstel, incidenteel LVVS-uitkering (19.2, 21)
 - verkregen in buitenland: rechtsherstel of schadeloosstelling door Afd Eff (22.2)

b. buitenlandse effecten

- verkregen in Nederland: rechtsherstel (19.2)
- verkregen in buitenland: schadeloosstelling door Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten of Belga of Agentschap MvF (W-claims) (22.3, 22.4)

B. NIET AANGEMELDE, NIET GEOPPONEERDE EFFECTEN (MANCO)

a. binnenlandse effecten:

in manco Staat; evt. schadeloosstelling/ uitreiking duplicaat-effect na afstandsverzoek aan Commissie Duplicaat Effecten (12, 24)

b. buitenlandse effecten:

-- (22.3)

C. NIET AANGEMELDE, WEL GEOPPONEERDE EFFECTEN (MANCO)

a. binnenlandse effecten:

uitreiking duplicaat-effect (12)

b. buitenlandse effecten:

schadeloosstelling(/ uitreiking duplicaat-effect) door Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten of Belga of Agentschap MvF (W-claims) (22.3, 22.4)

¹² Wijze waarop het geroofde effect ten tijde van de bezetting door de tegenwoordige bezitter werd verkregen.

D. WEL AANGEMELDE, NIET GEOPPONEERDE EFFECTEN

alle effecten: tegenwoordige bezitter wordt erkend in de eigendom van het effect (12)
(-aangemelde effecten namens vermiste eigenaren: zie 12)

Specificatie van de uitkomsten

rechtsherstel: teruggave van het effect inclusief gederfde vruchten (c.q. vervangende schadevergoeding) door de tegenwoordige bezitter

LVVS-uitkering: uitkering ten bedrage van 90% van de koerswaarde van het effect op 4 november 1947 zonder vergoeding van de gederfde vruchten

aanbod Waarborgfonds: schadevergoeding van 90% van de koerswaarde van het effect omstreeks het tijdstip waarop het aanbod werd gedaan, alsmede 90% van de gederfde vruchten

schadeloosstelling: schadevergoeding van maximaal 100% van de koerswaarde van het effect omstreeks het tijdstip waarop de schadeloosstelling werd gedaan, alsmede maximaal 100% van de gederfde vruchten, waarbij werd rekening gehouden met de LVVS-uitkering

uitreiking duplicaat-effect: een vorm van rechtsherstel, waarbij in plaats van het originele effect een duplicaat-effect wordt verstrekt

vruchten: sedert het bezitsverlies van het effect gederfde dividenden, couponopbrengsten, bonus- en kapitaaluitkeringen etc.

B. Roof

1. Inleiding

Onder de goederen, die door de Duitse bezetter in Nederland werden geroofd, namen effecten¹³ een bijzondere positie in. Allereerst door de massaliteit van de effectenroof en de enorme bedragen die er in omgingen. Zo bedroeg de liquidatiewaarde van de naar schatting ca. 500.000 effecten¹⁴ die bij Liro terechtkwamen, volgens een raming van Liro zelf van begin augustus 1944, op dat moment fl. 300 miljoen, naar Liro's eigen berekening meer dan 75% van de totale boekwaarde van het bij Liro ingeleverde vermogen.¹⁵ De inlevering van effecten bij Liro vormde zonder meer de hoofdschotel van de totale effectenroof tijdens de bezetting van Nederland. Maar daarnaast vond plundering of verlies van effecten op tal van andere manieren plaats. Bijvoorbeeld in het kader van de liquidatie van stichtingen en verenigingen, door de Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen. Of in het kader van de confiscatie van het Feindvermogen op basis van VO 26/1940, door de Deutsche Revisions- und Treuhand AG (DRT). Of in het kader van de liquidatie van joodse bedrijven, in opdracht van de Wirtschaftsprüfstelle. Of door derden, niet joodse Nederlanders, die de effecten in handen kregen en profiteerden van de bezettingsomstandigheden. Of door inbeslagname door het Devisenschutzkommando.¹⁶ Of uit nog andere oorzaken die met de bezetting verband konden houden, zoals brand of acute geldnood.

¹³ De term effecten moet in dit rapport, tenzij anders vermeld, uiterst ruim worden opgevat. Er onder vallen onder meer: aandelen, obligaties, pandbrieven, certificaten van aandelen, van obligaties of van andere waarden, depotfractiebewijzen, winst- en oprichtersbewijzen, optiebewijzen, inschrijvingen in schuld- en aandelenregisters, schatkistbiljetten en -promessen, anticipatiebiljetten en receptissen. Vgl. de definitie van art. 39 lid 1 E 100.

¹⁴ *Eindverslag LVVS*, 13.

¹⁵ Vgl. *NIOD*, Archief A. Flesche, D IV: "Uebersicht ueber die Zusammensetzung der bei der Firma Lippmann, Rosenthal en Co. Sarphatistraat, Amsterdam, am 31. juli 1944 vorhandenen Juedische Vermoegenswerte".

¹⁶ Met uitzondering van het Feindvermogen, dat terecht kwam bij DRT, kwamen ook de door de andere hier genoemde Duitse instanties van joodse ingezetenen geroofde effecten terecht bij Liro (of VVRA). Deze effecten volgden dus vrijwel hetzelfde spoor (ook na de oorlog, behoudens uitzonderingen) als de op basis van VO 148/1941 en VO 58/1942 bij Liro ingeleverde effecten.

Maar meer nog dan door het massale karakter van deze roof, onderscheidde de effecten -in het bijzonder de beursgenoteerde toonderaandelen- zich van andere vermogensbestanddelen door hun gemakkelijke overdraagbaarheid. Toondereffecten kunnen, zeker ter beurze, bijzonder snel in andere handen overgaan. Combineert men de gemakkelijke overdraagbaarheid met de genoemde massaliteit, en voegt men daaraan toe het gegeven, dat het grootste gedeelte van het bij Liro ingeleverde effectenbezit bestond uit toondereffecten, die Liro op de Amsterdamse Effectenbeurs te gelde maakte, dan wordt duidelijk hoe ingewikkeld de problemen waren die na de bevrijding¹⁷ door de effectenregistratie zouden moeten worden opgelost.

2. Roof van effecten op basis van VO 148/1941 en VO 58/1942

Op 8 augustus 1941 werd bij de eerste Liro-verordening (VO 148/1941) bepaald, dat Joden met een vermogen van boven fl.10.000- of een belastbaar jaarinkomen boven fl. 3.000,- verplicht waren hun contanten en effecten bij Liro in te leveren. Een bedrag van fl. 1000,- werd vrijgesteld. Op 21 mei 1942 werd een tweede Liro-verordening (VO 58/1942) uitgevaardigd, waarbij de inkomens- en vermogensgrens en de fl. 1000,- vrijstelling kwamen te vervallen. Ook effecten die zich bevonden in Duitsland of in het door de Duitsers bezette gebied buiten Nederland moesten worden overgedragen in depot of op een rekening, door Liro geopend bij een in het desbetreffende land gevestigde bankinstelling. Joodse vorderingen op Nederlandse banken, met betrekking tot bij buitenlandse bankinstellingen gedeponeerde effecten, die zich niet in Duitsland of in bezet gebied bevonden, moesten door de Joodse eigenaren worden gecedeerd aan de N.V. Phöbus, een lege vennootschap die als stroman fungeerde en waarvan de aandelen berustten bij Liro. Tegen deze laatste verplichting werd vanuit de Amsterdamsche Bankiersvereniging en de Vereniging voor de Effectenhandel, na het inwinnen van juridisch advies, tevergeefs geprotesteerd. Desondanks zou dit onderdeel van de inlevering niet slagen. De cessies werden in het neutrale of geallieerde buitenland niet erkend, zodat Liro geen greep kreeg op deze categorie effecten. Na de bevrijding ging men er van uit dat de cessies nooit hadden plaatsgevonden en werden nog aanwezige aktes van cessie aan rechthebbenden teruggegeven.¹⁸

De inlevering der effecten begon vlak nadat de eerste Liro-verordening was afgekondigd. Onder de inleveraars bevonden zich particulieren, banken, commissiehuizen, notarissen en accountantskantoren. Banken en commissionairs handelden bij het inleveren van de effecten vaak in opdracht van hun joodse cliënten, maar hadden ook een zelfstandige inleveringsplicht, als de joodse cliënten niet meewerkten. Wie niet meewerkte aan de uitvoering van de verordening kon op allerlei manieren tot naleving worden gedwongen -en dat gebeurde ook.¹⁹ Ook effecten die bij banken in kluisjes lagen, waren na het verschijnen van de tweede Liro-verordening niet langer veilig. Zo werden safe-loketten bij banken, toebehorend aan joodse

¹⁷ Wordt er in dit rapport gesproken van de bevrijding, dan wordt bedoeld de voltooiing van de bevrijding door de bevrijding van Noord-Nederland op 5 mei 1945.

¹⁸ Zie Archief *NVB*, Archief *ABV*, map met correspondentie van het *ABV*-bestuur met derden 1941; *Eindverslag LVVS*, 6, 16.

¹⁹ Vgl. Presser, *Ondergang*, eerste deel, 127-128.

cliënten die niet op aanmaningen reageerden, na verloop van tijd opengebroken. Dit geschiedde in aanwezigheid van een notaris en van vertegenwoordigers van Liro en de Duitse autoriteiten. De notaris maakte een beschrijving van de inhoud van de kluis op, waarna de inhoud werd overgedragen aan Liro.²⁰

In het algemeen lijkten de banken en de joodse particulieren op grote schaal aan de uitvoering van de verordeningen te hebben gehoor gegeven, onder invloed van de dwang en dreiging die er van de verordeningen en de uitvoeringsmaatregelen uitgingen. Nog geen twee weken na de uitvaardiging van de eerste Liro-verordening verscheen er een uitvoerig *Rundschreiben über die Anwendung der Verordnung 148/41 über die Behandlung jüdischen Kapitalvermögens* van de Amsterdamsche Bankiersvereniging en de Vereniging voor de Effectenhandel.²¹ Dit rondschriften was totstandgekomen in overleg met en onder druk van de bezetter, tijdens besprekingen met bestuursleden van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging, die kort na het verschijnen van de verordening hadden plaatsgehad. In de maanden die volgden zouden vele uitleggende dictaten van de Duitse autoriteiten over de 'Anwendung' van de eerste Liro-verordening (later de tweede) volgen. Het is duidelijk dat de bezetter daarbij een manipulatief gebruik maakte van het prestige en de hoge organisatiegraad van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging, door hen bijzonder intensief in het bureaucratische proces van stipte uitvoering te betrekken.²² De grotere leden -met name de banken- verwerkten de verordeningen en de vele uitvoerende bepalingen tot interne circulaire, die binnen de bankinstelling richtinggevend werden voor het inleveringsbeleid.²³ Wie de massa regels, dwangbepalingen, toelichtingen, circulaire, uitwerkingen, formulieren, waarschuwingen en adviezen van de bij de uitvoering van de Liro-verordeningen betrokken instanties overziet, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat deze in het algemeen nauwkeurig zijn nageleefd. Wel moet er incidenteel verzet zijn geweest en zullen ook directies van banken en commissiehuizen zich in uitzonderingsgevallen wel ten behoeve van zeer goede, persoonlijke relaties aan de inleveringsplicht hebben onttrokken, al is daarvan in het in dit bestek verrichte archiefonderzoek niet gebleken. Maar als doorslaggevend gegeven dat op het slagen van de inlevering wijst, mag het enorme aantal effecten dienen dat in de bezetting bij Liro terecht kwam, naar schatting een half miljoen.²⁴

Uit een nota uit het eind van de oorlog betreffende de bij Liro ingeleverde effecten (voortaan *Liro-nota effecten*²⁵) blijkt, dat de effecten rechtstreeks bij Liro werden afgegeven tegen over-

²⁰ Een aantal van deze notariële procesverbalen is bewaard gebleven in het Archief *ABN Amro*, te Amsterdam. Zie ook het *Eerste rapport*, deelrapport "Banken".

²¹ Het *Rundschreiben* bevindt zich in *NIOD*, Archief A. Flesche, BI-16.

²² De joodse eigenaren van effecten zelf werden over de precieze reikwijdte van de verordeningen uitgebreid voorgelicht door de Joodse Raad en de Coördinatie-Commissie, die de betrokkenen dringend aanbevalen alle verplichtingen strikt na te leven. Vgl. Presser, *Ondergang*, eerste deel, 128.

²³ Zie voor voorbeelden Archief *ABN Amro*, Archief Robaver en Archief Amsterdamsche Bank.

²⁴ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 13.

²⁵ De *Liro-nota effecten* bevindt zich in het *NIOD*, Archief Bregstein, doos 20 g. Het document is anoniem en ongedateerd, maar opmaak en inhoud wijzen er op, dat het van een goed ingevoerd personeelslid van Liro afkomstig is en aan het eind van de oorlog, mogelijk kort na de bevrijding werd geschreven.

gave van een nummerbewijs, of bij Liro binnenkwamen per post. Aanvankelijk stuurde Liro nog gespecificeerde ontvangstbewijzen naar de joodse 'cliënten' op, maar daar is men mee opgehouden, toen het overwegend ondeskundige Liro-personeel door de enorme hoeveelheid binnenkomende effectenpakketten volledig werd overstelpt.²⁶

De binnenkomende effectenpakketten werden voorzien van een nummer en doorliepen vervolgens een procedure ter volledige administratie, waarbij grote vertragingen ontstonden. Uiteindelijk kwamen de effecten in de kluis terecht, van een D (depot) voorzien, geboekt in een 'ontvangboek' en geregistreerd op depotkaarten (ten name van de oorspronkelijke eigenaren). Hoewel Liro een begin maakte met het opzetten van een fondsenadministratie, raakte men daarmee al snel zo achter, dat men er weer mee ophield. Dat zou later, tijdens de zogenaamde smijtdagen in maart 1942, toen Liro belangrijke fondsen op grote schaal ter beurse verkocht, voor grote administratieve problemen zorgen.

Op 17 november 1941 kreeg Liro van de Rijkscommissaris het bevel alle bij haar op grond van de eerste Liro-verordening ingeleverde effecten te gelde te maken en de opbrengst te beleggen in Nederlands of Duitse Reichsschatzanweisungen. Bij de verkoop van effecten die uit het vermogen van geliquideerde joodse ondernemingen afkomstig waren, had Liro de toestemming van de Wirtschaftprüfstelle nodig, voor de verkoop van de overige effecten moest zij goedkeuring hebben van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft.²⁷ De joodse eigenaren moesten van de verkooptransacties "in bankmässig üblicher Form" op de hoogte worden gesteld. Met de verkopen moest worden begonnen, "sobald die Konzentration des bei Ihnen zu erlegenden jüdischen Besitzes im wesentlichen abgeschlossen ist."²⁸

Al in de eerste maanden van 1942 begon Liro met zelfstandige effectenverkopen. In de tweede helft van 1942 kreeg Liro -mogelijk onder invloed van geruchten over een naderende invasie-opdracht alle bij haar aanwezige effecten, ongeacht de staat waarin de administratie zich bevond, te verzenden naar diverse banken te Berlijn.²⁹ In Berlijn werd door speciaal Liro-personeel ter plaatse een nieuw administratief systeem opgezet, waarbij effecten, naar fonds en soort, op lijsten werden geregistreerd. Later geschiedde hetzelfde voor effecten, die bij Liro in Amsterdam waren achtergebleven. De nieuwe fondsgewijze administratie zorgde er voor, dat de verkoop op de Amsterdamse beurs -waarvoor effecten speciaal uit Berlijn werden teruggehaald- soepeler

²⁶ Vgl. *Liro-nota effecten*, 2. Niet lang na het verschijnen van VO 148/1941 bedroeg het aantal ingeleverde pakketten effecten al meer dan duizend per dag.

²⁷ Vgl. *Liro-nota effecten*, 4.

²⁸ Brief Seyss-Inquart aan Liro (t.a.v. Dr. W. von Karger), 17.11.1941. Een afschrift bevindt zich als bijlage 3 in *tweede pleitnota Sanders*. Zie ook Van der Leeuw, *Reichskommissariat und Judenvermögen*, 244.

²⁹ Aandelen moesten naar de bank Merck, Finck & Co., obligaties, loten, en premieleningen naar Delbrück, Schickler & Co. Een gedeelte van de effecten bleef achter in Amsterdam. Zie *Liro-nota effecten*, 3; Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 5; De Jong, *Koninkrijk*, deel 7, eerste helft, Den Haag, 1976, 428. In de jaren zestig werd de overbrenging van de effecten naar Berlijn relevant in verband met het Duitse Bundesrückerstattungsgesetz (1957), dat compensatie in uitzicht stelde als kon worden aangetoond dat de geroofde effecten te eniger tijd in Duitsland waren geweest. Zie paragraaf 22.4; Van der Leeuw, *De historische documentatie voor de door het Cadsu behandelde claims*, 7-9.

ging verlopen. Vanwege de bombardementen op Berlijn, werden de effecten vanaf eind 1943 weer naar Amsterdam overgebracht.

Eind november 1942 kreeg Liro van de Duitse autoriteiten het bevel³⁰ om alle effecten van "Vol-Joden" zo snel mogelijk te verkopen en de opbrengst op het per 1 januari 1943 in te stellen 'Sammelkonto' te storten. De individuele rekeningen van de joodse cliënten bij Liro werden -met uitzondering van de rekeningen van diegenen, die niet als "Vol-Joden" konden worden aangemerkt³¹- tegelijkertijd opgeheven. In de praktijk betekende dit, dat op de depotkaarten ten name van de oorspronkelijke eigenaren een S. werd aangebracht, wat inhield dat de op de kaart vermelde effecten zonder meer verkocht konden worden.³² Inlichtingen aan joodse cliënten mochten niet meer worden gegeven, betalingen ten behoeve van de rekeninghouders mochten niet meer worden verricht. Ook de coupon- en dividendopbrengsten moesten voortaan op het Sammelkonto worden geboekt. In januari 1943 kreeg Liro de aanvullende opdracht de nog niet verkochte effecten, de door Liro gekochte effecten alsmede het saldo van het Sammelkonto over te dragen aan de VVRA.³³

In dit verband vermeldt het *Eindverslag LVVS*

"Blijkbaar werd in overleg met de VVRA besloten, dat Liro - behoudens in bijzondere gevallen - slechts bepaalde soorten effecten (nl. Nederlandse staats- en gemeenteobligaties, pandbrieven van Nederlandse hypotheekbanken, Deutsche Reichsschatzweisungen) aan VVRA zou uitleveren. Liro bracht namelijk de fondsen, toebehoorend aan Vol-Joden, over naar een 'Sammeldepot', verkocht deze fondsen ten laste van het Sammeldepot en boekte de opbrengst ten gunste van het Sammelkonto, kocht voor de tegenwaarde Nederlandse staatsobligaties en leverde deze uit aan de VVRA."³⁴

3. De verkoop van Liro-stukken

Om de wijze waarop Liro de bij haar terechtgekomen effecten te gelde maakte inzichtelijk te maken, kunnen de effecten worden onderscheiden in vier groepen, die gezamenlijk een globale indruk geven van het bij Liro ingeleverde effectenbezit:

-
- ³⁰ Brief aan Liro van de General-Kommissar für Finanz und Wirtschaft, 21.11.1942. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 3.
- ³¹ Vgl. *Liro-nota effecten*, 4: "Als Einzelkonti bleven bestaan de rekeningen van gemengd-gehuwde joden met kinderen (deze konden hun vermogen aan hun niet joodsche kinderen schenken), gemengd gehuwde joden zonder kinderen, die na overlegging van een sterilisatie-bewijs hun vermogen terugkregen, z.g. Feind-Juden en de nalatenschappen waarin een vijand gerechtigd was."
- ³² Deze werkwijze maakte na de oorlog de reconstructie van het Sammelkonto mogelijk.
- ³³ De VVRA was een op 31 mei 1941 door Seyss-Inquart opgerichte instantie met als doel "die Verwaltung ihr übertragener Vermögenswerte". In de praktijk hield deze instantie zich bezig met het te gelde maken van geroofde joodse vermogensbestanddelen. Vgl. Van der Leeuw, *Reichskommissariat und Judenvermögen*, 239.
- ³⁴ *Eindverslag LVVS*, 4.

- 1) courante aandelen aan toonder;
- 2) Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen;
- 3) incurante -dat wil zeggen: niet op de officiële prijscourant van de Vereniging voor de Effectenhandel voorkomende- Nederlandse aandelen;
- 4) buitenlandse effecten.³⁵

De courante fondsen werden aanvankelijk door Liro zelf, maar al spoedig vrijwel uitsluitend via beursrelaties verkocht op de Amsterdamse Effectenbeurs. Certificaten van Amerikaanse aandelen werden met speciale vergunning aanvankelijk door vier Duitsgezinde firma's ter beurze verkocht en sedert november '42 uitsluitend door Rebholz' Bankierskantoor. Incurante fondsen werden of op een veiling of aan geïnteresseerden bij de desbetreffende vennootschappen -al dan niet onder dwang- aangeboden. Buitenlandse obligaties werden in het algemeen aan de VVRA overgedragen, om in het buitenland te worden verkocht.³⁶ De opbrengst werd, zoals hierboven al vermeld werd, met name gebruikt voor de aankoop van Nederlandse staatsobligaties, Duitse Reichsschatzanweisungen en Nederlands schatkistpapier. Daarnaast werden effectenopbrengsten gebruikt om debetsaldi van joodse 'cliënten' af te lossen of om aan hen bedragen voor levensonderhoud te betalen.³⁷ Na de bevrijding werd snel duidelijk dat er bij Liro of ten name van Liro bij Nederlandse bankinstellingen nog een zeer groot aantal ingeleverde effecten -vooral bestaande uit moeilijk te verkopen incurante fondsen en buitenlandse effecten- was blijven liggen.

Aangezien het leeuwendeel van de door Liro verkochte effecten bestond uit beursgenoteerde aandelen die Liro via de Amsterdamse beurs te gelde maakte, is het nodig om bij deze verkopen uitvoeriger stil te staan. Vervolgens zullen de handel in Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen en de verkopen buiten de beurs, met name van de incurante fondsen en de buitenlandse effecten, in kort bestek aan de orde komen. Tenslotte komt aan de orde de wijze waarop Liro en VVRA de opbrengsten uit de effectenverkopen belegden en worden enige opmerkingen gemaakt over cijfers met betrekking tot de roof van effecten door Liro.

4. De verkoop van geroofde effecten over de Amsterdamse Effectenbeurs

4.1 De bijeenkomsten met Bühler en Bauditz

De Amsterdamse effectenbeurs die op 10 mei 1940 was gesloten, werd op 15 juli 1940 heropend en zou tot 5 september 1944 (dolle dinsdag) open blijven. De heropening van de

³⁵ De lijst is niet limitatief. Er werden bijvoorbeeld ook obligaties, Grootboek-inschrijvingen en aandelen op naam ingeleverd.

³⁵ *Eindverslag LVVS*, 5.

³⁷ Zie *Eindverslag LVVS*, 2. Aan de betalingen van bedragen voor levensonderhoud kwam op 1 januari 1943 een einde. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 3-4: "De desbetreffende uitkeringen [voor levensonderhoud, WJV] zouden van 1 januari 1943 af door de Joodse Raad geschieden uit middelen, door Liro in opdracht van de General-Kommissar ter beschikking van de Joodse Raad te stellen."

beurs vond plaats zonder inmenging van de Duitse bezetter en was het resultaat van overleg tussen het toenmalige beursbestuur en L.J.A. Trip, president van De Nederlandsche Bank en tevens waarnemend Secretaris-Generaal op het Departement van Financiën.³⁸ Het openblijven en het openhouden van de beurs is steeds een zaak van Nederlandse functionarissen - het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel in de eerste plaats - in bezet gebied geweest; de Nederlandse regering in Londen heeft zich over de (on)wenselijkheid van het openblijven van de beurs nooit uitgelaten.

Toen op 8 augustus 1941 de eerste Liro-verordening werd afgekondigd, had de beurs al met anti-joodse maatregelen te maken gekregen: zonder noemenswaardig verzet van beurszijde was per 1 mei 1941 aan joodse leden van de Vereniging voor de Effectenhandel de toegang tot de beurs ontzegd.³⁹ De reactie van de zijde van de Vereniging voor de Effectenhandel en van de Amsterdamsche Bankiersvereniging op de eerste Liro-verordening is tot op heden onderwerp gebleven van een hardnekkige controverse. Oorzaak is de letterlijke inhoud van een aanvankelijk ongedateerd en incompleet document, een 'Aktenvermerk' inzake Lippmann, Rosenthal & Co., dat eind 1948 in Nederland bekend werd en afkomstig was uit het strafdossier van de Duitser Karl Rasche, directeur van de Dresdner Bank (voortaan: Aktenvermerk). De vondst van het document was enige tijd daarvoor gedaan door de RIOD-medewerkers A.E. Cohen en L. de Jong.⁴⁰ De eerste alinea's van dit document bevatten zakelijke informatie betreffende de liquidatie van Lippmann, Rosenthal & Co, Nieuwe Spiegelstraat. Vervolgens komt de eerste Liro-verordening ter sprake en de oprichting van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat. Tenslotte volgt deze passage, waarmee het document abrupt eindigt:

"In einer vor etwa einer Woche stattgefundene Sitzung der Amsterdamsche Bankiervereinigung und der Amsterdamschen Effektenvereinigung haben die holländische Banken zum Vortrag gebracht, dass ihnen schätzungsweise etwa 4 bis 5% des Geschäftes durch die Zusammenfassung bei dem Bankhause entzogen werden. Sie baten darum, dass bei Verwertung und Umlegung der Vermögenswerte oder beim Ankauf von festverzinslichen Papieren seitens der Verwaltungsbank [Liro, WJV] die Aufträge möglichst an die holländische Banken gegeben werden, welche jetzt die Konten abgeben müssen. Diese Zusage ist ihnen durch den Bankenkommisnar Herrn Dr. Buehler gemacht worden.

Ob und inwieweit darüber hinaus noch die deutschen Institute am Amsterdamer Platz für die Anlage von Geldern herangezogen werden, haben wir versucht, bei Herrn

³⁸ Vgl. de door C.F. Overhoff in december 1947 uitgebrachte nota aan de Afdeling Effectenregistratie, 2, Archief MvJ, 650/013/V (*Nota Overhoff*).

³⁹ Op 1 november 1941 moesten de joodse leden ook hun lidmaatschap van de VvdE neerleggen. Vgl. De Vries, *Een Eeuw vol effecten*, 189 e.v. Een schematisch overzicht van gegevens ten aanzien van de effectenhandel ter beurze in de bezettingstijd biedt A.E. Cohen, "Voorbereiding Hoofdwerk. 33 Effectenhandel", interne nota RIOD, 31.12.1952.

⁴⁰ Zij hadden het document tijdens een onderzoek in Berlijn in handen gekregen. Bron: mondelinge mededeling van Prof. Dr. A.E. Cohen aan auteur, 5.5.1999.

Ministerialrat von Boeckh bezw. Herrn Flesche zu erfahren.

Die Herren sprachen davon, dass nach dieser Richtung hin Überlegungen angestellt werden."⁴¹

De letterlijke inhoud van deze passage kan moeilijk anders begrepen worden dan dat de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging niet lang na het verschijnen van de eerste Liro-verordening er bij de Duitse autoriteiten op hebben aangedrongen, om betrokken te worden bij het te gelde maken en het herbeleggen van het bij Liro ingeleverde joodse vermogen en deze toezegging van Bühler⁴² hebben gekregen.⁴³ De angst voor omzetverlies, de vrees dat de effecten in Berlijn zouden worden verkocht of dat de orders zouden worden verstrekt aan Duitse firma's in Nederland⁴⁴ zou de directe drijfveer zijn geweest voor hun verzoek. Maar van beurszijde werd ontkend dat er een bespreking had plaatsgevonden: de authenticiteit van het document werd betwist.

Daarmee was de kous niet af. Speurwerk in het najaar van 1949 ondernomen door de advocaat H. Sanders⁴⁵ in samenwerking met Cohen, hoofd Afdeling Bronnenpublicaties van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, leidde er toe dat de authenticiteit van het document kwam vast te staan. Men kwam er achter dat het document afkomstig was uit de archieven van de Handelstrust West NV, een sedert 1939 bestaande, in Amsterdam gevestigde dochteronderneming van de genazificeerde Dresdner Bank.⁴⁶ Van de beheerders van de Handelstrust West kreeg Sanders te horen dat het Aktenvermerk als doorslag in zijn geheel in hun archief aanwezig was. De tekst van het nog ontbrekende gedeelte werd door beheerders vrijgegeven en luidde aldus:

⁴¹ Een afschrift van de incomplete versie van het *Aktenvermerk* (ook wel bekend als Document No. NID - 13754) bevindt zich in bijlage 3 van de *eerste pleitnota Sanders*.

⁴² Dr. A.J. (Albert) Bühler, de Duitse "Beauftragte" bij De Nederlandsche Bank was in de bezettingsjaren nauw betrokken bij de verkoop van de Liro-stukken. Zie over Bühler uitvoerig Van der Leeuw, *Rapport inzake het optreden van Bühler en Rebholz*, 3-10; voorts Aalders, *Roof*, 59-60.

⁴³ Dit was ook de interpretatie die Sanders aan het *Aktenvermerk* gaf in zijn eerste grote pleidooi in een effectenzaak voor de Afdeling Rechtspraak (*eerste pleitnota Sanders*, 10): "Men wist, dat men schade zou komen te lijden door de Lippmann-verordening, omdat de omzet zou afnemen, en men zocht compensatie voor dit verlies, en men beval zich beleefd aan bij Dr. Buehler, die erover te zeggen had, om te mogen in aanmerking komen voor het te gelde maken van de buit, en voor het weder beleggen van de opbrengst."

⁴⁴ Sedert april 1941 was de Nederlands-Duitse deviezengrens opgeheven.

⁴⁵ Mr. Heiman Sanders (1886-1958) was sedert de oprichting, in mei 1950, secretaris en drijvende kracht van de "Commissie ter bescherming van aanspraken van gedeposeerden", waarvan Prof. Mr. E.M. Meijers voorzitter was. In 1954 werd hij, met name vanwege zijn verdiensten voor het rechtsherstel inzake effecten, benoemd tot officier in de Orde van Oranje Nassau. Kort na zijn overlijden verscheen een in memoriam van de hand van M. Levie, die ook lid van de Commissie Gedeposeerden was geweest, in het *Nieuw Israelietisch Weekblad*. Vgl. Levie, "Mr. Heiman Sanders. Rusteloos strijder voor het recht", *NIW*, 20.6.1958.

⁴⁶ Vgl. Meihuizen, 'Goed fout', 22.

"dass hierfür aber in Hinblick auf die den Holländischen Banken gegebene Zusage nur schwächste Aussichten bestehen. 19. Aug. 1941."⁴⁷

Het oorspronkelijke stuk was voorzien van de paraaf "D" van de heer F. Dellschow, toenmalig directeur van de Handelstrust West. De Handelstrust West had het Aktenvermerk opgesteld voor de directie van de Dresdner Bank te Berlijn, die zij op de hoogte diende te houden van ontwikkelingen in Nederland op bancair gebied.

Inmiddels waren er ook getuigenverklaringen gedaan, die de letterlijke inhoud van het document bevestigden.⁴⁸ Op 10 november 1949 verklaarde de Duitser A. Flesche -tijdens de bezetting Verwalter van Lippmann, Rosenthal & Co., Nieuwe Spiegelstraat- tegenover Sanders en de advocaat Y. Scholten in de strafgevangenis te Vught dat hij indertijd van Dr. Bühler had vernomen dat deze aan de Nederlandse Banken op hun uitdrukkelijk verzoek de toezegging had gedaan, dat zij betrokken zouden worden bij de verkoop van het joodse vermogen.⁴⁹

Bühler verklaarde op 19 april 1949 te Frankfurt am Main tegenover Cohen en De Jong van het RIOD (in de woorden van Cohen):

"Na aandachtige lezing van het document deelde Dr. Bühler mee, dat hem niets bekend is van de in de voorlaatste alinea van het stuk genoemde vergadering en dat hij aanneemt dat deze, wat ook voor de hand zou liggen, niet in zijn aanwezigheid heeft plaatsgevonden. Wel verklaarde hij, dat hij inderdaad de toezegging heeft gedaan welke in dezelfde alinea voorkomt. Deze is hem verzocht door banken en commissionairs. Hij heeft hieraan met genoegen gevolg gegeven, omdat het hem principieel verkeerd voorkwam Nederlands bezit, waartoe hij dat van Joodse Nederlanders rekende, buitenslands te brengen; in dit verband heeft hij zich met succes verzet tegen de uitvoering van een voornemen van commissaris-generaal Fischböck om bij (Liro) ingeleverde effecten te Berlijn, openbaar te doen veilen."⁵⁰

⁴⁷ Brieven van de beheerders van de Handelstrust West NV aan Sanders, 21.11.1949 en 26.11.1949 in bijlage 1, 2a, 2b van *Herzieningsrekest Vis/ Dirkwager*.

⁴⁸ De getuigenverklaringen zouden worden gebruikt in een herzieningsproces inzake "regelmatig beursverkeer", dat door Sanders namens gedeposedeerden was aangespannen, maar niets opleverde, omdat de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak geen novum aanwezig achtte. Zie Vis/ Dirkwager (herziening), Afd Rs Den Haag (26.5.1950), *NOR* 1719. Zie ook *NIW*, 14.4.1950, "Regelmatig beursverkeer. Geheime documenten onthuld bij revisieproces" en *NIW*, 2.6.1950, "De strijd op het Lirogebied. Tegenslag aan het effectenfront - De eerste 50 pCt."

⁴⁹ Vgl. *Herzieningsrekest Vis/ Dirkwager*, bijlage 3.

⁵⁰ Vgl. *Herzieningsrekest Vis/ Dirkwager*, bijlage 4.

Van Bühler is bekend dat hij het Nederlandse economische belang graag diende, mits dat met de Duitse belangen te verenigen was.⁵¹ Dat niet alleen Bühler, maar ook hoge Nederlandse financiële autoriteiten het tijdens de bezetting als een Nederlands belang zagen, dat de Liro-effecten in Nederland werden verkocht, is in diverse verklaringen die na de bevrijding werden afgelegd, een belangrijk en telkens terugkerend thema. Zo verklaarde de voorzitter van de Vereniging voor de Effectenhandel en onbetwiste leider van de beurs in de bezettingsjaren, C.F. Overhoff⁵², op 8 oktober 1951 als getuige voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak:

"Ik achtte het minder belangrijk, dat er Joodse stukken werden verkocht; ik achtte het van primordiaal belang, dat die Joodse stukken in het land bleven en dat de opbrengst in Nederland werd gedeponneerd. Naar mijn overtuiging zijn de gedeponneerden hiermee uiteindelijk gebaat. Mij is noch uit uitlatingen van Trip, noch uit uitlatingen van de latere Minister Huysmans, gebleken, dat er bezwaren waren tegen de wijze, waarop tijdens de bezetting de handel in effecten heeft plaats gehad, ook niet ten aanzien van Joodse stukken."⁵³

⁵¹ Vgl. de getuigenis van Prof. A.M. de Jong, afgelegd op 5 november 1951 voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak: "Bühler was een Duitse ambtenaar die zijn instructies had en opvolgde. Indien deze instructies ruimte lieten om het Nederlands belang enigszins te dienen dan deed Bühler dat wel, uiteraard binnen de grenzen van het Duitse belang." Zie de getuigenverklaringen gedaan op 5 november 1951 in de zaken Bron-Bastiaans/ Josephus Jitta-Alsberg (R 52/204); Theelen/ Luza en Tammes/ Van Tijn; Polak (R 52/207), Archief VvdE (beleidsarchief), doss. 2530 1.

⁵² Commissaris in effecten Overhoff was vanaf 1936 bestuurslid van de VvdE, vanaf augustus 1940 plaatsvervangend voorzitter en vanaf november 1941 voorzitter van de VvdE. In dezelfde maand dat Overhoff voorzitter werd, kreeg de reorganisatie van het bank- en effectenwezen gestalte (in het kader van de werkzaamheden van de Commissie-Woltersom), waarbij de VvdE werd aangewezen als "bedrijfsgroep effectenhandel", ressorterend onder de "hoofdgroep banken". Invoering van het "leidersbeginsel" zorgde er voor dat de democratie op de beurs verdween en Overhoff vrijwel onbeperkte macht kreeg. Overigens had Overhoff reeds in zijn tijd als plaatsvervangend voorzitter grote invloed op het reilen en zeilen van de beurs. (Meihuizen, 'Goed fout', 8; De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 175-177.) Na de bevrijding werd Overhoff onder meer lid van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel. In 1948 kwam aan het licht dat Overhoff zich tenminste sedert 1929 stelselmatig had schuldig gemaakt aan het verduisteren van gelden uit zijn eigen firma Kerkhoven & Co. te Amsterdam en moest hij zijn voorzitterschap van de VvdE en zijn lidmaatschap van de Afdeling Effectenregistratie neerleggen. Uiteindelijk zou hij tot een gevangenisstraf van 2 jaar en 6 maanden worden veroordeeld. (Vgl. 'Goed fout', 37.) Kort na de bevrijding stond Overhoff te boek als een groot verzetsheld (met zijn veroordeling verloor hij van rechtswege zijn lidmaatschap van de Militaire Willemsorde, zie 'Goed fout', 37, n. 128) en was zijn moreel gezag in Nederland onbetwist. Het beeld van Overhoff als principiële held van het verzet lijkt in beurskringen nog niet helemaal verdwenen (zie bijvoorbeeld de brochure *120 jaar beurshandel in vogelvlucht. Vereniging voor de Effectenhandel 1876-1996*, Amsterdam, 1996, 18), ondanks de verschijning van 'Goed fout' in 1995.

Prof. A.M. de Jong, die tot 1 juli 1943 directeur van De Nederlandsche Bank was geweest, getuigde op 5 november 1951 voor dezelfde kamer van de Afdeling Rechtspraak ten aanzien van Liro-stukken het volgende:

"Wij begrepen wel dat de verkopen tussen ingezetenen stukken betroffen die gestolen waren; anderzijds was bij ons een punt van overweging dat aldus de stukken geregistreerd werden en in Nederland bleven."⁵⁴

En op 8 november 1951 verklaarde Overhoff in een uitgebreide brief aan de advocaat J.C.M. Smits:

"Met verkopen in het buitenland (hetgeen de oorspronkelijke wil van de bezetter was) zouden niet alleen de stukken verdwijnen, maar ook de opbrengst."⁵⁵

Dit laatste fragment uit deze brief van Overhoff is belangwekkend, omdat ook Overhoff op deze plaats met zoveel woorden bevestigt dat de Duitse autoriteiten aanvankelijk van plan zijn geweest de Liro-stukken in het buitenland (lees: Duitsland, Berlijn) te verkopen. Daar was de Nederlandse financiële top -zetelend in de directie van De Nederlandsche Bank, en in de besturen van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging- het kennelijk niet mee eens. In ieder geval werd dit oorspronkelijke plan nooit uitgevoerd: daarvan getuigt het feit dat de beursgenoteerde fondsen over de Amsterdamse beurs werden verkocht, zelfs toen diezelfde fondsen door Liro waren overgebracht naar Berlijn. Het bovenstaande maakt het in hoge mate aannemelijk, dat de passage in het Aktenvermerk

⁵³ Zie de getuigenverklaring van Overhoff gedaan op 8 oktober 1951 in de zaken Bron-Bastiaans/ Josephus Jitta-Alsberg (*R* 52/204); Theelen/ Luza en Tammes/ Van Tijn; Polak (*R* 52/207) voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, in: Archief *VvdE*, doss. 2530 1. Dezelfde redenering komt ook voor in een brochure uit november 1951 van de Commissie van der Poll, *De handel in effecten gedurende de jaren 1940-1945*, 26-27. De Commissie van der Poll was een uit leden van de VvdE bestaande belangengroep, die onafhankelijk van het bestuur van de VvdE opereerde. In deze brochure die werd aangeboden aan de leden van de Eerste en Tweede Kamer vraagt de Commissie van der Poll begrip voor de handelwijze van de beurs in de oorlogsjaren. De conclusie bevat de volgende passage: "De verkoop van de bij Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat ingeleverde effecten, zoals deze is geschied, heeft dan ook plaatsgevonden met instemming van de tot oordeel bevoegde en terzake deskundige leiding gevende personen.

Drie belangrijke punten, welke steeds naar voren komen, zijn:

- a) dat het Landsbelang meebracht, dat de beurs geopend bleef en de normale beurshandel zoveel mogelijk doorgang bleef vinden;
- b) dat de opbrengst van de verkochte bij Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat ingeleverde effecten in Nederland bleef en de Joodse houders in guldens (en niet in Marken) zouden worden gecrediteerd;
- c) dat de certificaten van de Amerikaanse fondsen in Nederland bleven en niet naar het Buitenland zouden verdwijnen."

⁵⁴ Zie de vorige noot.

⁵⁵ De brief van Overhoff aan Smits is als bijlage XVI terug te vinden in de brochure van de Commissie van der Poll, *De handel in effecten gedurende de jaren 1940-1945*.

op waarheid berust, zeker gelet op de bevestigende verklaringen van Flesche en Bühler, en in het licht van het feit dat de Nederlandse financiële top het gedurende de bezetting "in het Nederlands belang" achtte, dat de Liro-fondsen in Nederland bleven.

Toen de authenticiteit van het Aktenvermerk kwam vast te staan, zou de Vereniging voor de Effectenhandel, bij monde van haar secretaris, U.J.N. de Graaff, enerzijds plotseling erkennen, dat er wel degelijk kort na het verschijnen van de eerste Liro-verordening een bespreking met de Duitse autoriteiten had plaatsgevonden, anderzijds echter blijven ontkennen dat er tijdens die bespreking op zou zijn aangedrongen betrokken te mogen worden bij het te gelde maken van het bij Liro ingeleverde effectenbezit. Eind december 1949 schreef De Graaff in het *Nederlands Juristenblad* dat de betreffende bijeenkomst op 12 augustus 1941 ten kantore van De Nederlandsche Bank had plaatsgevonden. Volgens De Graaff waren de Nederlandse aanwezigen er tijdens die bijeenkomst op gericht geweest om de belangen van de joodse cliënten zo goed mogelijk te behartigen.⁵⁶ De "beursdeskundigen" zouden aan Bühler hebben verzocht of zij de effecten van joodse cliënten in hun eigen depots mochten houden en namens hen effectenorders mochten blijven uitvoeren. Volgens De Graaff mocht het verzoek "geenszins beschouwd worden als een 'solliciteren' naar orders van Lippmann II [lees: Liro] in het kader van de liquidatie van het Joodse bezit, welke liquidatie immers veel later een aanvang nam en in Augustus 1941 nog niet te voorzien was."⁵⁷ Overtuigen kan dit laatste argument niet, omdat het solliciteren naar orders in het kader van de verkoop van bij Liro ingeleverde effecten net zo goed kan hebben plaatsgevonden zonder dat de *volledige* liquidatie⁵⁸ van het Joodse vermogen nog voor iedereen te voorzien was.⁵⁹ Overigens heeft het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel, toen de gedwongen verkopen van Liro-stukken over de beurs nog geen half jaar later een aanvang namen en de daadwerkelijke liquidatie van het joodse effectenbezit begon, daaraan geen enkele aanstoot genomen.⁶⁰

De Graaff beriep zich om zijn zienswijze te ondersteunen uitsluitend op een van Nederlandse zijde opgemaakt verslag naar aanleiding van de bijeenkomst van 12 augustus, waaruit hij de volgende passage letterlijk citeerde:

"door Dr. Bühler c.s. (zal) nader worden overwogen, of het mogelijk zal zijn te bepalen, dat Lippmann, Rosenthal en Co. (Sarphatistraat) de door de Joodse cliënten opgegeven orders zal doen uitvoeren door bemiddeling van de bank of den commissionair die door den cliënt wordt gewenst."⁶¹

⁵⁶ Vgl. De Graaff, *De mentaliteit der beursdeskundigen*, 869-870.

⁵⁷ De Graaff, *De mentaliteit der beursdeskundigen*, 870. Zie ook De Graaff, "De houding van 'de beurs' in den oorlog", *NJB*, 1950, 59-60.

⁵⁸ Liquidatie betekent hier: het te gelde maken van vermogen zonder opdracht of toestemming van de oorspronkelijke eigenaren.

⁵⁹ Gezien de rassenpolitiek en de anti-joodse maatregelen in Duitsland zelf sedert 1933 had men in augustus 1941 in Nederland uiteraard wel enig idee welke kant het op ging. Zie voor de greep naar het joodse vermogen in Duitsland (sedert 1938) Van der Leeuw, *Der Griff des Reiches nach dem Judenvermögen*, 212-236.

⁶⁰ Zie daarover paragraaf 4.3.

⁶¹ De Graaff, *De mentaliteit der beursdeskundigen*, 870.

De toezegging van Bühler zou in de ogen van De Graaff derhalve betrekking hebben gehad op dit verzoek, dat naar zijn zeggen tegenover Bühler gedaan werd met een beroep op te verwachten omzetverlies, maar in werkelijkheid in het belang van de joodse cliënten zou zijn gedaan. Het verslag waaruit De Graaff citeerde, en waarover hij in 1949 de beschikking moet hebben gehad, kwam tijdens dit onderzoek niet uit de archieven van de Vereniging voor de Effectenhandel, de Amsterdamsche Bankiersvereniging en De Nederlandsche Bank tevoorschijn. Echter, kort voor de sluiting van dit onderzoek werd het bewuste verslag alsnog aangetroffen in het archief van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel.⁶² Deze Afdeling had de Amsterdamsche Bankiersvereniging per brief van 21 april 1949 gevraagd om opheldering van de bekende passage uit het aan haar toegekomen Aktenvermerk. Op deze brief hadden de voorzitters en secretarissen van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging gereageerd met een gezamenlijk schrijven van 11 mei 1949, vergezeld van drie (afschriften van) notities van besprekingen die op respectievelijk 11, 12 en 13 augustus 1941 hadden plaatsgehad.⁶³ In het schrijven werd de letterlijke inhoud van het Aktenvermerk fel bestreden. De Afdeling Effectenregistratie heeft brief en stukken in een vergadering op 24 juni 1949 zonder discussie voor kennisgeving aangenomen en (reeds in mei 1949) doorgestuurd naar de Afdeling Rechtspraak.⁶⁴

Aan de hand van deze stukken kan in de eerste plaats worden vastgesteld, dat het bestuur van de Amsterdamsche Bankiersvereniging naar aanleiding van het verschijnen van de eerste Liro-verordening op 11 augustus 1941 onder leiding van H.F. van Leeuwen⁶⁵ bijeenkwam, terwijl ook De Graaff als adjunct-secretaris van de Vereniging voor de Effectenhandel aanwezig was. Blijkens het beknopte verslag, dat van deze bespreking is bewaard gebleven, kwam onder meer ter sprake "het bezwaar, dat de leden der Amsterdamsche Bankiersvereniging geheel uitgesloten zijn, doordat het beheer van Joodsch vermogen bij één firma geconcentreerd zou worden." Verder doet één van de aanwezigen "het voorstel met den heer Bühler van De Nederlandsche Bank N.V. voeling te nemen en te trachten twee aanvullende bepalingen opgenomen te krijgen, waarbij de deviezenbanken zullen worden ingeschakeld en dat de Joodsche cliënten zelf zich bij de desbetreffende banken als zoodanig moeten opgeven." Deze passage is de enige die min of meer in de lijn ligt van het beweerde door De Graaff. Het verslag eindigt met de opmerking dat besloten wordt, "dat de Heeren Mr. H.F. van Leeuwen en Tj. Greidanus, tezamen met

⁶² Zie over deze Afdeling paragraaf 13.

⁶³ Vgl. brief VvdE en ABV aan Afd Eff, 11.5.1949 met bijgevoegde stukken in Bijlage behorende bij agenda d.d. 20 mei 1949, *ARA*, Archief RvhR, Afd Eff, inv.nr. 18.

⁶⁴ Vgl. Notulen vergadering Afd Eff, 24.6.1949, *ARA*, Archief RvhR, Afd Eff, inv.nr. 116.

⁶⁵ Zie "Verslag van een bespreking van eenige Bestuursleden der Amsterdamsche Bankiersvereniging op Maandag 11 augustus 1941, des namiddags om 3 uur op het Secretariaat Heerengracht 216", Bijlage behorende bij agenda d.d. 20 mei 1949, *ARA*, Archief RvhR, Afd Eff, inv.nr. 18. Zie voorts de brief van H.F. van Leeuwen aan Prof. Mr. G. de Grooth, 28.6.1950, *ARA*, Archief Gedeposseerden, inv.nr. 6. Van Leeuwen, directeur van De Twentsche Bank, was tevens bestuurslid van de Amsterdamsche Bankiersvereniging.

een door de Vereeniging voor den Effectenhandel af te vaardigen bestuurslid, zich met den heer Bühler in verbinding zullen stellen."⁶⁶

De hieruit voortvloeiende bijeenkomst heeft op 12 augustus ten kantore van De Nederlandsche Bank plaatsgevonden. Dit is dan ook de bijeenkomst geweest, waaraan de Graaff in zijn artikel in het *NJB* refereerde. Tijdens deze bijeenkomst werden verschillende vragen behandeld, waartoe de Verordening aanleiding gaf. De bijeenkomst stond onder leiding van Bühler, voorts waren aanwezig Schöntür en Dahmen van het bureau van Bühler, Flesche en W. von Karger namens Liro, J. Robertson van De Nederlandsche Bank, Van Leeuwen en Greidanus van de Amsterdamsche Bankiersvereeniging en Overhoff en De Graaff namens de Vereniging voor de Effectenhandel.⁶⁷

Het beknopte verslag naar aanleiding van deze bijeenkomst, dat van Nederlandse zijde werd opgesteld, bevat onder meer de volgende passages:

"De bespreking leidde tot de volgende resultaten:

1. De centralisering van de joodsche vermogens bij Lippmann, Rosenthal & Co. is geschied op order van andere instanties dan Dr. Bühler. Deze had zijnerzijds voorgesteld de rekeningen en depots te laten bij de banken waar zij werden gehouden. Van een poging om te bereiken, dat alle deviezenbanken als 'verzamelaars' van joodsche vermogens worden aangewezen, verwacht men niet veel succes.

(..)

8. Door Dr. Bühler c.s. zal nader worden overwogen, of het mogelijk zal zijn te bepalen, dat Lippmann, Rosenthal & Co. de door de Joodsche cliënten opgegeven orders zal doen uitvoeren door bemiddeling van de bank of den commissionair die voor den cliënt wordt gewenscht.

(..)

De door de leden gestelde vragen komen in het algemeen op het volgende neer:

Mag een lid effectenorders uitvoeren voor een joodschen cliënt?

Antwoord: Als de cliënt particulier is: neen

Als de cliënt een firma is of een bedrijf vormt zal het slechts zijn toegestaan wanneer de cliënt verklaart, dat de order ten behoeve van zijn bedrijf wordt opgegeven.

(..)⁶⁸

⁶⁶ Naast het verslag genoemd in de vorige noot is een enigszins afwijkende versie aanwezig in Archief *NVB*, Archief *ABV*, "Notulen vergaderingen Algemeen Bestuur 1941". In de hoofdtekst wordt het verslag geciteerd, waarnaar de vorige noot verwijst.

⁶⁷ Zie "Aantekening. Bespreking met Dr. Bühler over de toepassing van de verordening betreffende de behandeling van het Joodsche geldelijke vermogen", 12.8.1941, Bijlage behorende bij agenda d.d. 20 mei 1949, *ARA*, Archief *RvhR*, Afd Eff, inv.nr. 18; "Mededeeling van den Voorzitter", 14.8.1941, Archief *VvdE*, "Notulen Bestuursvergaderingen 1941".

⁶⁸ "Aantekening. Bespreking met Dr. Bühler", als in vorige noot. Cursivering *WJV*.

Dit verslag, het enige verslag dat door De Graaff in zijn artikel in het *NJB* gebruikt werd om zijn interpretatie van het Aktenvermerk te ondersteunen, blijkt bij nadere beschouwing zijn zienswijze slechts tegen te spreken. Immers, uit de letterlijke tekst van dit verslag blijkt dat reeds in deze bespreking duidelijk werd, dat aan de centralisering van het joodse vermogen bij Liro niet leek te kunnen worden ontkomen. *In plaats daarvan* hebben de Nederlandse vertegenwoordigers er vervolgens bij Bühler op aangedrongen om betrokken te mogen blijven bij de verkopen van de bij Liro in te leveren effecten. Bühler zou blijkens de tekst overwegen, of het mogelijk was dat *Liro* de door haar joodse cliënten gegeven opdrachten zou doen uitvoeren met inschakeling van ("door bemiddeling van") die (lees: Nederlandse) banken en commissiehuizen, die *voor* de (joodse) cliënten werden gewenst. Let wel: "voor" en niet "door", zoals De Graaff verkeerd citeert en benadrukt.⁶⁹

Deze passage is niet in strijd met de passage in het Aktenvermerk. Het enige opmerkelijke verschil is, dat er in het Nederlandse verslag als argument naar voren komt dat inschakeling van Nederlandse instellingen bij de Liro-verkopen in het belang van joodse cliënten van Liro zou zijn, terwijl in het Aktenvermerk slechts het belang van de Nederlandse instellingen zelf als argument wordt genoemd: compensatie van door de inlevering van joodse vermogenswaarden bij Liro te derven omzetverlies. Opmerkelijk genoeg stelde De Graaff zelf in het *NJB*, na zijn verkeerde weergave van het gedane verzoek aan Bühler, over de gebezigde argumentatie het volgende:

"Het is evenzeer duidelijk, dat het verzoek in de destijds geldende omstandigheden niet kon worden gemotiveerd met het belang der Joodse cliënten en dat het de voorkeur verdiende het voor de hand liggende argument te bezigen van het financiële belang der banken en commissionairs, wien een gedeelte hunner cliënten onttrokken werd."⁷⁰

Op 13 augustus 1941 vond er nog een bijeenkomst plaats.⁷¹ Deze bijeenkomst werd gehouden op het Secretariaat van de Amsterdamsche Bankiersvereniging. Hierbij waren aanwezig Greidanus, Van Leeuwen en J.L. Kalf namens de Amsterdamsche Bankiersvereniging, Overhoff en De Graaff namens de Vereniging voor de Effectenhandel, "Regierungsrat" Dr. Bauditz namens Bühler, die zelf afwezig was, E.A. Weiss van het Devisenschutzkommando alsmede Flesche, Von Karger en andere leidinggevenden⁷² van Liro. Een verslag van deze bijeenkomst, dat blijkens de aangetroffen stukken wel lijkt te zijn opgemaakt, kwam bij het archiefonderzoek niet tevoorschijn.

Blijkens de notulen van een bestuursvergadering van de Amsterdamsche Bankiersvereniging

⁶⁹ Zie boven; De Graaff, *De mentaliteit der beursdeskundigen*, 870.

⁷⁰ De Graaff, *De mentaliteit der beursdeskundigen*, 870.

⁷¹ Vgl. "Mededeeling van den Voorzitter", 14.8.1941, Archief *VvdE*, "Notulen Bestuursvergaderingen 1941"; "Notitie", 13.8.1941, Archief *NVB*, Archief *ABV*, "Notulen vergaderingen Algemeen Bestuur 1941"; een afschrift van laatstgenoemde "Notitie" bevindt zich in Bijlage behorende bij agenda d.d. 20 mei 1949, *ARA*, Archief *RvhR*, Afd Eff, inv.nr. 18.

⁷² K.V.K. Mulisch en O. Witscher.

op 5 september 1941⁷³ zijn er op die dag "vertrouwelijke" stukken besproken die dateerden van 12 en 13 augustus 1941, maar inhoudelijke stukken ten aanzien van de bespreking van 13 augustus 1941 zijn tijdens dit onderzoek niet tevoorschijn gekomen. Om die reden blijft het onduidelijk wat er tijdens de bijeenkomst met Bauditz precies besproken is. Wel staat vast, dat de bespreking met Bauditz er toe leidde dat de besturen van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging een circulaire ontwierpen over de toepassing van de bepalingen van de eerste Liro-verordening door banken en commissiehuizen, die zij in de dagen die volgden naar Bauditz hebben gestuurd. Een "mededeeling" van de voorzitter van de Vereniging voor de Effectenhandel van 14 augustus 1941 bevat daarover de volgende passage, met betrekking tot de provisie, die door de leden aan joodse cliënten over de in te leveren effecten, in rekening moest worden gebracht:

"Het bestuur besluit den leden voor te schrijven, dat zij verplicht zijn voor het in depot geven van effecten op grond van de Verordening een minimumprovisie in rekening te brengen, welke overeenkomt met het door de ABV vastgestelde tarief. Dit voorschrift zal kunnen worden gepubliceerd, nadat de circulaire over de toepassing van de Verordening, waarvoor thans een concept aan den heer Bauditz wordt gezonden, aan de leden zal zijn uitgegaan."⁷⁴

De in het citaat genoemde concept-circulaire werd nader bewerkt door Bauditz op het bureau van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft en resulteerde, na verder overleg, op 20 augustus 1941, in het al eerder genoemde "Rundschreiben der Vereinigung für den Effektenhandel und der Amsterdam'schen Bankiersvereinigung über die Anwendung der Verordnung 148/41 über die Behandlung jüdischen Kapitalvermögens."⁷⁵

Dit "Rundschreiben" regelde tot in detail de inleveringsplicht van banken en commissiehuizen op grond van de eerste Liro-verordening. Een fragment:

"Aus der für Banken- und Effektenkommissionäre bestehende selbständigen Umlegungspflicht folgt für sie, dass Guthaben und Depots für die unter die Verordnung fallenden Personen nicht mehr beibehalten werden dürfen. Die Umlegung hat unverzüglich zu erfolgen. Solange eine Umlegung der Guthaben und Depots auf die Bank Lippmann, Rosenthal & Co. noch nicht stattgefunden hat, ist eine anderweitige Verfügung über die umlegungspflichtigen Werte (..) unzulässig."⁷⁶

De besproken bijeenkomsten leidden derhalve geenszins tot een geslaagde interventie bij Bühler met betrekking tot het "in eigen huis" houden van joodse effecten, maar integendeel tot een rondschriven (waarvan de eerste versie was ontworpen door de besturen van de Vereniging voor

⁷³ Archief *NVB*, Archief *ABV*, "Notulen vergaderingen Algemeen Bestuur 1941"

⁷⁴ "Mededeeling van den Voorzitter", 14.8.1941, Archief *VvdE*, "Notulen Bestuursvergaderingen 1941".

⁷⁵ *NIOD*, Archief A. Flesche, BI-16.

⁷⁶ "Rundschreiben", *NIOD*, Archief A. Flesche, BI-16.

de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging) waarin de inlevering van effecten bij Liro door banken en commissiehuizen gedetailleerd werd geregeld. In dit licht wordt duidelijk waarom De Graaff in zijn weergave van de reactie van de Nederlandse beursdeskundigen op de eerste Liro-verordening niet alleen het aan Bühler gedane verzoek verkeerd heeft weergegeven, maar bovendien heeft verzwegen, dat er op 13 augustus 1941 nòg een bespreking met de Duitse autoriteiten had plaatsgevonden, waarbij hij zelf aanwezig was geweest.⁷⁷

De Graaff had eind 1949 een belangrijke reden om over de bijeenkomsten met Bühler en Bauditz geen al te feitelijke en uitgebreide inlichtingen te verstrekken. Op dat moment was er een principiële procedure aanhangig bij Afdeling Rechtspraak, waarin het Aktenvermerk een cruciale rol speelde en waarbij de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel voor de verhandeling van Liro-stukken in het geding was.⁷⁸ Hoewel aan leden van de Vereniging voor de Effectenhandel een wettelijke bescherming tegen aansprakelijkheid werd geboden -zij werden vermoed te goeder trouw te zijn bij "in regelmatig beursverkeer" verkregen effecten⁷⁹- was het de vraag of de Afdeling Rechtspraak "regelmatig beursverkeer" aanwezig zou blijven achten, als vast zou komen te staan dat de handel in Liro-stukken ter beurze op aandringen van de Vereniging voor de Effectenhandel was geschied. Daarmee dreigden vele duizenden schadevergoedingsacties voor tal van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel en mogelijk ook aansprakelijkheid van de Vereniging voor de Effectenhandel zelf.⁸⁰

De reactie van De Graaff op de strekking van het Aktenvermerk werd in 1950 onderschreven door Otto Rebholz⁸¹ en later zonder meer overgenomen door Joh. de Vries in *Een eeuw vol effecten*, dat in 1976 verscheen ter gelegenheid van het honderdjarige bestaan van de Vereniging voor de Effectenhandel.⁸² Gerard Aalders besteedt in *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* nauwelijks aandacht aan deze affaire.⁸³ Hij volgt De

⁷⁷ Uit brief en stukken die ABV en VvdE in mei 1949 naar de Afd Eff hadden gestuurd (zie boven) blijkt dat De Graaff in 1949 nog uitstekend op de hoogte was van de bijeenkomst van 13 augustus 1941.

⁷⁸ De zaak herziening Vis/ Dirkzwager, Afd Rs Den Haag (26.5.50), *NOR* 1719; Zie ook "Regelmatig beursverkeer. Geheime documenten onthuld bij revisieproces", *NIW*, 14.4.1950; voorts Sanders' *Pleitnotities herziening Vis/ Dirkzwager*.

⁷⁹ Op deze regeling wordt in het tweede deel van dit rapport nader ingegaan.

⁸⁰ In dit licht lijkt het niet verwonderlijk dat de verslagen van de bijeenkomsten met Bühler en Bauditz in de archieven van de Vereniging voor de Effectenhandel en van de Amsterdamsche Bankiersvereniging ontbreken.

⁸¹ Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 8-9. Rebholz was evenwel niet bij deze besprekingen betrokken geweest, reden waarom zijn zienswijze in deze kwestie buiten beschouwing kan blijven. Zie voor meer informatie over Rebholz hieronder, paragraaf 4.4; Aalders, *Roof*, 58-59.

⁸² De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 194, 216 (n. 53a).

⁸³ Vgl. *Roof*, 198, 287 n. 89. Wel twijfelt Aalders aan de argumentatie van De Graaff (zonder hem bij name te noemen), maar doet geen poging die te weerleggen. De bijeenkomst met Bühler dateert Aalders ten onrechte op 19 augustus 1941, terwijl deze op 12 augustus heeft plaatsgevonden.

Jong en De Vries in hun opvatting dat het initiatief om de Liro-stukken in Nederland te verkopen van Bühler is uitgegaan.⁸⁴

Anderen hebben de letterlijke inhoud van het Aktenvermerk niet betwijfeld.⁸⁵ Voor prof. R.P. Cleveringa vormde de zaak rond het Aktenvermerk in 1950 de hoofdreden om zitting te nemen in het "Comité van Aanbeveling" van de "Commissie ter bescherming van aanspraken van gedeposeerden".⁸⁶

Resumerend kan het volgende worden opgemerkt. Er is, gezien het bovenstaande, geen enkele reden om aan de juistheid van de in het Aktenvermerk vermelde feiten te twijfelen. Derhalve mag worden aangenomen, dat vertegenwoordigers van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamsche Bankiersvereniging er op 12 augustus 1941 bij Bühler op hebben aangedrongen, om, ten koste van Duitse instellingen, betrokken te worden bij de verkoop van Liro-stukken, en deze toezegging vervolgens⁸⁷ van Bühler hebben gekregen. Opgemerkt kan worden dat de volledige liquidatie van het bij Liro ingeleverde vermogen wellicht nog niet voor iedereen te voorzien was, hoewel er reeds veel in die richting wees. Dat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel zich aan de verkopen van Liro-stukken zonder opdracht

⁸⁴ Vgl. Roof, 177, 181, 283 n. 18-19. Aalders volgt De Jong, *Koninkrijk*, deel 5, eerste helft, 611 en De Vries, *De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948*, 293. De Vries schrijft op deze bladzijde: "De Duitsers willen [de bij Liro ingeleverde effecten, WJV] aanvankelijk in Berlijn via Duitse banken laten verkopen maar onder invloed van Bühler besluiten zij de joodse effecten in Nederland op de markt te brengen." Opvallend is dat Aalders zelf op dit punt slechts naar De Jong verwijst en naar een brochure van het beurslid H.H. Tammes, *Rechtsherstel en praktijk inzake effecten*, Amsterdam, ca. 1949, 11. Tammes gaat in deze brochure echter nergens op deze zaak in.

⁸⁵ Vgl. A. Loeb, "Een onverdiend verwijt", *NJB*, 1950, 10.

⁸⁶ Vgl. de volgende pasage uit een brief van Cleveringa aan S.J.R. de Monchy, 1.5.1950, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 3: "Dat men in een bepaald geval 'Liro-stukken' als goede levering heeft aangenomen, heb ik voor het eerst gehoord in den herfst van 1944 of daaromtrent, in elk geval na Augustus 1944. Ik dacht toen nog aan een incidenteel ongeluk, maar vernam nadien tot mijn stomme verbazing dat men op de effectenbeurs, al wist men dat 'Liro' als beurslid(!) lustig meehandelde, al sinds 1942 de gewoonte had aangenomen bij de aanvaarding van stukken maar niet verder te vragen. Sindsdien ben ik helemaal van de zolder op straat gevallen, nu het gebleken is, dat de heren effectenbeursleden zich zelfs ter verhandeling der joodse effecten (en andere dergelijke: want het is niet helemaal alleen een joodse kwestie: ook verenigingen en anderen zijn geplunderd) bij de Duitsers hebben aangeboden (N.J.B.-1949 blz. 832-833). Ik heb eerst gedacht (ik kende het stuk al een jaar lang) aan een mystificatie; te eerder, toen in het proces de raadslieden van 'de beurs' de juistheid ervan ontkenden. Doch toen er getuigenverklaringen bij kwamen en toen er dientengevolge een bekentenis los kwam (N.J.B. 1949 blz. 869-870), die na de aanvankelijke ontkening wel heel wonderlijk aandeed, heb ik wel moeten geloven in de juistheid van het bericht. Een gequalificeerde bekentenis, zeker; doch de kinderlijke drogredenen der 'bevrijdende toevoeging' deden haar 'valsheid' zo in het oog springen, dat de afsplitsing en de verwerping ervan vanzelf gingen spreken. En nog schijnt het hiermee niet uit te zijn. Het is eigenlijk vreselijk; maar nog vreselijker zou het zijn, wanneer hierop geen terugslag zou volgen. Wat moeten wij nog blijven geloven van de Nederlandse samenleving, als dit alles maar kan geschieden zonder dat de daders en hun trawanten tot rechtsherstel worden genoopt?"

⁸⁷ Tussen 12 en 19 augustus 1941.

of toestemming van joodse eigenaren, zoals deze sedert februari 1942 op grote schaal plaatsvonden, niet heeft gestoord en deze verkopen integendeel faciliteerde en legitimeerde, zal uit het navolgende blijken.

Opmerking verdient tenslotte dat zowel Overhoff als anderen na de bevrijding betoogd hebben dat het Nederlandse (economische) belang dat de Liro-stukken in Nederland bleven tevens in het belang van de gedeposeerden was.⁸⁸ Deze verwarrende gelijkschakeling van belangen lijkt te zijn ingegeven uit de behoefte om na de bevrijding het eigen gedrag te vergoelijken en kan niet worden aanvaard.⁸⁹ De gedeposeerden hadden er tijdens de bezetting geen belang bij dat de effecten "in Nederland bleven".⁹⁰ Ze werden al snel zonder hun toestemming aan derden verkocht (en doorverkocht) en de opbrengst, hoe hoog die ook was, werd hen eerst nagenoeg geheel onthouden en kwam vervolgens, sedert 1 januari 1943, op het Sammelkonto terecht. Dat de opbrengst door Liro (tot na de bevrijding) goed beheerd zou worden, was tijdens de bezetting door niemand te voorzien en gebeurde ook niet: een groot deel van de toevloeiende guldens werd door de directies van Liro en VVRA in (waardeloze) Duitse rijksmarken omgezet.⁹¹ Als Overhoff en de beurshandelaren tijdens de bezetting van zins waren geweest de belangen van gedeposeerden te behartigen, hadden zij na de bevrijding hard gewerkt aan rechtsherstel of schadeloosstelling van de oorspronkelijke eigenaren van over de beurs verkochte effecten. Zie over de werkelijke gang van zaken het tweede deel van dit rapport.

4.2 De toelating van Liro ter beurze

Na de hectische maand augustus die in het teken van de afkondiging van de eerste Liro-verordening had gestaan, werd reeds op 8 september 1941 om toelating tot de beurs gevraagd door een gemachtigd bediende van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat, de heer M.G. Hali. Om als bediende toelating tot de beurs te krijgen, moesten de firmanten namens

⁸⁸ Zie de hierboven reeds geciteerde getuigenverklaring van Overhoff gedaan op 8 oktober 1951 voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, Archief *VvdE*, doss. 2530 1; brochure van de Commissie van der Poll, *De handel in effecten gedurende de jaren 1940-1945*, 26-27.

⁸⁹ Het is merkwaardig dat Aalders in *Roof*, 184, 191 dit argument wél serieus neemt. Zijn suggestie dat de beursleden zich waarschijnlijk primair hebben laten leiden door een zucht naar winst doet daar, anders dan hij zelf meent, niet aan af. Want elke beurshandelaar streeft naar winst en dat feit had *minder* uitgemaakt, als het werkelijk in het belang van de gedeposeerden was geweest, dat de effecten in Nederland bleven. En Aalders bevestigt dit laatste.

⁹⁰ Ook na de bevrijding heeft het feit dat de effecten in Nederland waren gebleven de gedeposeerden naar het zich laat aanzien niet gebaat: oorspronkelijke eigenaren van in het buitenland terechtgekomen effecten zijn na de bevrijding in het algemeen voor de volle 100% gecompenseerd, terwijl oorspronkelijke eigenaren van over de Amsterdamse beurs verhandelde effecten in het algemeen 90% hebben gekregen. Zie over een en ander het tweede deel van dit rapport.

⁹¹ Zie over deze transacties uitvoerig paragraaf 7 en 18.1.

welke men handelde persoonlijk lid zijn van de Vereniging voor de Effectenhandel.⁹² Bij het toelatingsverzoek werd gesuggereerd dat het kantoor aan de Sarphatistraat een bijkantoor was van het bankiershuis Lippmann, Rosenthal & Co. aan de Nieuwe Spiegelstraat, waarvan de firmanten van oudsher lid van de Vereniging voor de Effectenhandel waren. De toelating werd niettemin voorlopig geweigerd door D.G.A. van den Berg, voorzitter van de Commissie van advies inzake de toegang van bedienden. Vervolgens won het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel op 27 september juridisch advies in over de rechtspositie van Liro, Sarphatistraat bij haar vaste rechtskundige adviseur M. van Regteren Altena.⁹³

Het advies dat Van Regteren Altena uitbracht op 1 oktober 1941, was eenduidig. Liro, Sarphatistraat moest naar zijn mening juridisch als een onderdeel van het joodse bankiershuis aan de Nieuwe Spiegelstraat worden beschouwd. Hij concludeerde echter dat de oorspronkelijke firmanten van deze bank hun lidmaatschap van de Vereniging voor de Effectenhandel hadden verloren, nu zij vanwege de arisering van het bedrijfsleven hun handelingsbevoegdheid in alle zaken die de uitoefening van hun beroep betroffen, waren kwijtgeraakt. Gezien het persoonsgebonden karakter van het lidmaatschap, kon er, volgens Van Regteren Altena, ook "geen sprake zijn, dat de heer A. Flesche in zijn hoedanigheid van bewindvoerder lid is."⁹⁴ Dit impliceerde dat waar bedienden van Lippmann, Rosenthal & Co, Nieuwe Spiegelstraat geen toegang tot de beurs meer mochten krijgen, dit *a fortiori* moest gelden voor bedienden van Liro, Sarphatistraat.

Het bestuur zou anders beslissen. Reeds op 2 oktober 1941 werd de gemachtigde bediende van Liro, Sarphatistraat toegelaten tot de Amsterdamsche Effectenbeurs. Op 9 oktober 1941 werd de gang van zaken geformaliseerd doordat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel besloot dat, "afgezien van de praktische overwegingen welke het ongewenst maken het lidmaatschap van de firmanten als geëindigd te beschouwen"⁹⁵ (die overwegingen mochten "geen gewicht in de schaal" leggen), het lidmaatschap van de oude firmanten van Lippmann, Rosenthal & Co., Nieuwe Spiegelstraat niet verloren was gegaan, aangezien zij hun handelingsbevoegdheid "slechts gedeeltelijk" hadden verloren. Het bestuur gaf daarmee een geheel andere interpretatie aan de toepasselijke bepaling in de Statuten dan Van Regteren Altena. Met dit besluit was de toelating van bedienden van Liro, Sarphatistraat een onomstotelijk feit geworden.

Na de bevrijding zou Overhoff verschillende malen als getuige in gerechtelijke procedures

⁹² Deze regeling werd in november 1941 veranderd, in het kader van de algehele reorganisatie van het bank- en effectenwezen.

⁹³ Zie over deze materie Afschrift van een gedeelte van een schrijven van De Graaff aan het Bureau Vooronderzoek Collaboratie, 28.8.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (1); brief *VvdE* aan Van Regteren Altena, 27.9.1941, Archief *VvdE* (historisch ledenarchief), doss. 5068 A (1a).

⁹⁴ Het advies van Van Regteren Altena, 1.10.1941, bevindt zich in Archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a).

⁹⁵ Het bestuur van de *VvdE* vond het derhalve gewenst, dat het lidmaatschap in stand bleef, waardoor de bediende van Liro, Sarphatistraat toegang kon worden verleend, hetgeen in het licht van de passage in het *Aktenvermerk* niet onbegrijpelijk is. Vgl. Uittreksel van de notulen van de bestuursvergadering van 9 oktober 1941, concept, 14.10.1941, archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a).

verklaren dat het juridisch advies aan het bestuur geen uitweg had geboden en dat het Liro derhalve wel had moeten toelaten op de beurs.⁹⁶ Hetzelfde deed hij in een officiële nota die hij in december 1947 schreef ter voorlichting van de Afdeling Effectenregistratie, waar hij zelf deel van uitmaakte:

"De Vereeniging heeft zich uiteraard gerealiseerd, welke de figuur van deze Afdeeling [lees: Liro] was en zich bovendien door juridisch advies laten voorlichten. Dit luidde, dat tegen de gevolgde constructie van den vijand niets te doen was en dat de bedienden van het kantoor normaal moesten worden toegelaten.

Zulks is geschied en dientengevolge is het mogelijk geweest, dat ingeleverde stukken door Lippmann II ter beurze verkocht werden."⁹⁷

Dat het advies een dergelijke inhoud had bezeten, was apert onjuist en deze verkeerde voorstelling van zaken heeft iedereen die in die jaren bij het effectenrechtsherstel was betrokken op het verkeerde been gezet.

De Vries vermoedt in *Een eeuw vol effecten* dat Overhoff na de oorlog was "vergeten" dat het advies heel anders had geluid.⁹⁸ Tegen deze weinig aannemelijke hypothese is door Meihuizen terecht geprotesteerd in *'Goed fout'*.⁹⁹ Dat Overhoff de werkelijke inhoud van het advies niet *kan* zijn vergeten, kan met een zekere grenzende waarschijnlijkheid worden afgeleid uit het feit dat het authentieke advies na de bevrijding door het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel uit het archief werd gehaald en in een brief aan het Bureau Vooronderzoek Collaboratie werd aangehaald.¹⁰⁰ Met zijn verkeerde weergave van het advies wekte Overhoff na de bevrijding de indruk dat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel Liro onwillig 'wel had moeten' toelaten als lid van de Vereniging voor de Effectenhandel. In

⁹⁶ Onder meer als getuige op 8 oktober 1951 ten overstaan van de Amsterdamse kamer van de Afd. Rechtspraak (Archief *VvdE*, doss. 2530 1): "Actief heeft het Bestuur der Vereniging tegen de verkopen van Lippmann niets ondernomen, en wel omdat vaststond, dat Lippmann als lid van de beurs beschouwd diende te worden, resp. gezien moest worden als een filiaal van Lippmann-Spiegelstraat. Het Bestuur heeft nog advies ingewonnen bij Mr. van Regteren Altena die tot voorzegde conclusie kwam." Een ander voorbeeld geeft Meihuizen, *'Goed fout'*, 14, n. 46.

⁹⁷ *Nota Overhoff*, 7.

⁹⁸ *Een eeuw vol effecten*, 193.

⁹⁹ Zie *'Goed fout'*, 14-15. Aalders kiest in *Roof*, 177-178 geen positie in deze kwestie.

¹⁰⁰ De brief was ondertekend door De Graaff, op dat moment secretaris van de *VvdE* en naaste medewerker van Overhoff. Aangenomen mag worden dat Overhoff van deze belangrijke brief op de hoogte was en omgekeerd. De Graaff mede betrokken is geweest bij de totstandkoming van de *Nota Overhoff*. Vgl. Afschrift van een gedeelte van een schrijven van de secretaris van de *VvdE* aan het Bureau Vooronderzoek Collaboratie, 28.8.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (1). Overigens was de naam Bureau Vooronderzoek Collaboratie bij beschikking van 6.6.1946 (No. 14530, art. VI onder a) van het Directoraat Generaal Bijzondere Rechtspleging (Afdeling II, Bureau Collaboratie), per 15 juni 1946 veranderd in PRAC (Politieke Recherche Afdeling Collaboratie).

werkelijkheid was de toelating van Liro een logische stap geweest in het beleid van het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel om de handel in Liro-stukken ter beurze mogelijk te maken. Het bestuur had er immers zelf bij Bühler op aangedrongen om betrokken te mogen worden bij de verkoop van joodse effecten en had deze toezegging van Bühler verkregen.¹⁰¹ Het was dan ook het bestuur dat in vrijheid besloot om in afwijking van het juridische advies van Van Regteren Altena Liro toe te laten ter beurze. Het 'geheugenverlies' van het bestuur op dit punt stond na de bevrijding in schril contrast met het belang dat er voor de beoordeling van de handel in Liro-stukken ter beurze aan dat toelatingsbesluit werd gehecht. Zo verklaarde een vooraanstaande persoonlijkheid uit de financiële wereld, toenmalig burgemeester van Amsterdam A.J. d'Ailly voor de Afdeling Rechtspraak op 8 oktober 1951:

"Men moet de verkoop door Lippmann van joodse stukken zien als een direct gevolg van het feit, dat zij als lid van de beurs werd toegelaten. Deze toelating had grote consequenties en bepaalt het oordeel over de wettigheid harer transacties."¹⁰²

Dat Overhoff naliet om waarheidsgetrouw te rapporteren over zo'n belangrijke kwestie als de toelating van Liro ter beurze kan niet aan vergeetachtigheid geweten worden, maar lijkt direct te zijn ingegeven door de angst voor mogelijke, daaruit voortvloeiende aansprakelijkheid en aantasting van de goede naam van de Vereniging voor de Effectenhandel en van haar leden.

4.3 De verkoop van toonderaandelen over de Amsterdamse Effectenbeurs

Nadat door de toelating van Liro tot de beurs de weg was vrijgemaakt voor de handel in Liro-stukken, kwamen de verkopen langzaam op gang. Aanvankelijk werd het oorspronkelijke eigenaren van effecten nog toegestaan om zelf het initiatief te nemen tot een verkoop, mits aandelen werden verkocht en obligaties werden gekocht.¹⁰³ Maar deze vrijwillige verkopen waren al snel in de minderheid en Liro heeft sedert februari 1942 -op grote schaal sedert maart 1942- zonder initiatief of toestemming van oorspronkelijke eigenaren effecten verkocht.¹⁰⁴ De oorspronkelijke eigenaar kreeg in dat geval een bericht van Liro thuisgestuurd, een formulier waarop in keurige kolommen de feiten met betrekking tot de verkooptransactie vermeld stonden (*zie bijlage 1a en 1b*). De voorgedrukte zinsnede "ingevolge Uw opdracht hebben wij voor U verkocht" was met de typemachine onleesbaar gemaakt. In plaats daarvan was met een stempeltje de volgende tekst aangebracht:

¹⁰¹ Zie paragraaf 4.1.

¹⁰² Getuigenverklaring van d'Ailly voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, 8.10.1951, Archief *VvdE*, doss. 2530 1.

¹⁰³ Liro legde bij de eerste verkopen nog een verklaring over, waarbij de oorspronkelijke eigenaar verklaarde dat hij instemde met de verkoop. Zie Meihuizen, '*Goed fout*', 16; *Eindverslag LVVS*, 3.

¹⁰⁴ Vgl. Meihuizen, '*Goed fout*', 15. In het *Eindverslag LVVS*, 3, staat abusievelijk, dat de gedwongen verkopen pas aan het eind van 1942 een aanvang namen.

"Deze verkoop geschiedt ingevolge ontvangen opdracht van de bevoegde autoriteit. De opbrengst wordt U op een speciale depositorekening gecrediteerd, waarop tot nader order .. % rente zal worden vergoed."

Onder aan het formulier stond, nog wel leesbaar, het voorgedrukte zinnetje: "Al onze transactien geschieden volgens de Reglementen van de Vereeniging voor den Effectenhandel."¹⁰⁵

Sommige ontvangers van deze berichten lieten niet na van hun bezorgdheid blijk te geven, niet alleen aan het adres van Liro, maar ook van de Vereniging voor de Effectenhandel. Het archief van de Vereniging voor de Effectenhandel bevat een map met enkele voorbeelden van beide (daterend uit de eerste helft van 1942): gevoerde correspondentie tussen joodse eigenaren en Liro werd haar door de eersten soms toegestuurd.¹⁰⁶ Blijkens deze map laten

¹⁰⁵ Aan deze mededeling heeft het bestuur van de VvdE nimmer (noch tijdens noch na de bezettingstijd, tot op de dag van vandaag) enige aanstoot genomen. Het tegenovergestelde is waar, zoals uit het vervolg van deze rapportage blijkt. Het bestuur van de VvdE stelde na de bevrijding juist alles in het werk om duidelijk te maken dat de verkoop van Liro-stukken ter beurze in overeenstemming met de toen geldende reglementen en gebruiken was geschied. Ook de geschiedschrijver van de VvdE, De Vries, is dit standpunt nog toegedaan blijkens *Een eeuw vol effecten*, 210. Zie tevens paragraaf 19.3.

¹⁰⁶ Zie Archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a). Een bijzonder voorbeeld van correspondentie tussen Liro en een belanghebbende die in het voorjaar van 1942 werd opgestuurd naar de VvdE is de briefwisseling tussen een bewindvoerder over een joods vermogen en Liro, terzake van door Liro zonder diens opdracht of toestemming verkochte effecten. De bewindvoerder deelt Liro schriftelijk mede, dat hij de rechtsgeldigheid van de door Liro verrichte verkopen weigert te erkennen en krijgt van Liro op 9 april 1942 ten antwoord, dat hij de verkopen wel zal moeten erkennen en dat "de door ons ontvangen instructies zodanig zijn, dat hun al-of-niet rechtmatigheid buiten iedere discussie kan blijven." Maar de bewindvoerder neemt hier geen genoegen mee, blijkens de volgende passage uit een brief van de bewindvoerder aan Liro van 11 april 1942:
"Naar aanleiding van Uw schrijven van 9 dezer waarin U zich beroept op een anonyme autoriteit, voor wiens bevoegdheid in dezen blijkbaar naar geen wet of verordening kan worden verwezen, moet ik opmerken, dat betreffende correspondentie wat mij betreft een einde kan nemen, indien de oorzaak daartoe door U wordt weggenomen.

Het is mij niet mogelijk aan het dringend verzoek, aan het slot van Uw schrijven vervat [om de verkopen te erkennen, WJV], gevolg te geven, daar:

- 1) de betreffende effecten bij U in bewaring liggen;
- 2) de rekening van bovengenoemde bij Uwe instelling een credit-saldo aanwijst;
- 3) U geen opdracht van den eigenaar der betreffende effecten noch van diens wettigen vertegenwoordiger tot verkoop noch tot aflevering ontving;
- 4) Uwe transacties zich niet verdragen met Uwe voorwaarden voor de relaties met Uwe rekeninghouders;
- 5) Uwe transacties zich evenmin verdragen met de Reglementen van de Vereeniging voor den Effectenhandel, waaraan op Uwe nota's wordt verwezen;
- 6) aan mijn verzoek om mededeling:
 - a) welke autoriteit opdracht tot bedoelde verkoop heeft gegeven;
 - b) op welke wet en/of verordening en welk artikel daarvan zijn bevoegdheid berust niet werd voldaan."

sommige eigenaren de Vereniging voor de Effectenhandel precies weten welke effecten Liro zonder hun toestemming verkocht en delen mede dat zij zichzelf als eigenaar blijven beschouwen. Zo lichten een advocaat en een mevrouw het bestuur telkens in over de "onheilspellende frequentie" van effectenverkopten zonder hun opdracht die samengenomen "grote sommen gelds" vertegenwoordigen. Zij vragen rechtstreeks wat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel tegen deze verkopen "in strijd met de Vo. 148/1941 van den Rijkscommissaris en met de Nederlandsche Wet" denkt te doen? De vrouw verzoekt het bestuur zelfs dringend "Uw best te doen om dit te voorkomen." Een anoniem rechtskundig lid van een "zustersvereniging" waarschuwt de Vereniging voor de Effectenhandel op 24 maart 1942 dat de Liro-verkoppen onrechtmatig zijn, nu zij tegen de wil van de eigenaren geschieden en wijst op hun recht op terugvordering ex art. 2014 lid 2 (Oud) BW. De reacties van het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel op dergelijke brieven zijn meestal uiterst minimaal en formeel, in het algemeen van de strekking:

"Wij hebben de eer de ontvangst te erkennen/ bevestigen van Uw schrijven dd., van welks inhoud wij kennis hebben genomen. Hoogachtend, etc."¹⁰⁷

Na herhaalde vragen van rechthebbenden vroeg het bestuur in maart 1942 op eigen initiatief aan Bühler, wie de "bevoegde autoriteit" was, die in de berichten van Liro vermeld werd, en op welke regel of verordening de genoemde "bevoegdheid" berustte (want daarvoor was ook in de VO 148/1941 geen enkele steun te vinden). Bühler antwoordde dat de opdracht tot verkoop was gegeven door Dr. H. Fischböck, Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft. De instructie van Fischböck was "suprema lex", aldus Bühler, waardoor Liro gehouden zou zijn tot de verkopen over te gaan.¹⁰⁸ Deze mededelingen van Bühler zou de Vereniging voor

¹⁰⁶ (*vervolg van noot 106*) Nadat de bewindvoerder nog een aantal brieven naar Liro heeft gestuurd, ontvangt hij een brief van 27 april 1942 van de Afdeling Inspectie van Liro, met de volgende inhoud:

"Nadat wij U met ons schrijven d.d. 9 dezer reeds hadden medegedeeld, dat de opdracht tot verkoop der effecten uit het dépôt van bovengenoemde ons door de bevoegde autoriteit (lees: Duitse instantie!) werd verstrekt, houdt U blijkens Uw brieven d.d. 11, 18 en 22 dezer nog vol met daartegen te protesteeren. Dit begint ons te vervelen en wij verzoeken U daarmee op te houden, zullende wij ons anders genoodzaakt zien de betreffende instantie van Uw -buitendien ook nog alles behalve hoffelijke- brieven kennis te geven. Wij geven U alsnog de gelegenheid, ons te bevestigen, dat U zich thans zonder meer bij de ons verstrekte opdracht tot verkoop der effecten neerlegt, zullende wij in afwachting daarvan Uw verdere opdrachten, zooals die, vervat in Uw schrijven d.d. 24 dezer, zoolang aanhouden."

Ondanks deze brutale en dreigende taal volhardt de bewindvoerder tot in juni 1942 in zijn weigering de geldigheid van de door Liro verrichte verkopen te erkennen. Hij stelt zich op het standpunt dat hij zich als bewindvoerder aan wanbeheer schuldig maakt (en aansprakelijk wordt jegens de eigenaar) als hij de geldigheid van de verkopen zou erkennen. Daarna houdt de correspondentie met Liro op.

¹⁰⁷ Zie Archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a).

¹⁰⁸ Zie correspondentie en notities over deze aangelegenheid in archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a). Bij brief van 8 april 1942 aan Bühler zou de *VvdE* nogmaals vragen op welke rechtsgrond de bevoegdheid van Fischböck berust, zodat zij dat aan belanghebbenden kon doorgeven. Bühler ontwijkt een antwoord bij brief aan de *VvdE* van 17 april 1942, waarna in de zaak wordt berust.

de Effectenhandel in het vervolg ten antwoord aan bezorgde eigenaren doorgeven, waarop de correspondentie meestal staakte.¹⁰⁹

De eerste onrechtmatige verkopen van Liro-stukken verliepen chaotisch. Men keek bij Liro of er voor een bepaalde fondsensoort geen verkooprestricties bestonden (afkomstig van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, de Wirtschaftprüfstelle etc.), vervolgens werd een willekeurig aantal effecten uit dat fonds "bij elkaar gescharreld"¹¹⁰ en ter beurze verkocht. In de eerste week van maart 1942 liep de situatie uit de hand, toen Liro tijdens zogenaamde "smijtdagen" hoofdfondsen (zoals Koninklijke Olie, Unilever, Amsterdam Rubber, Scheepvaart Unie) in enorme hoeveelheden ter beurze verkocht, waarvoor grote vraag was.

Opmerking verdient dat het moment van verkoop voor Liro niet gunstig was. Hoofdfondsen als Amsterdam Rubber, Koninklijke Olie en Scheepvaartunie waren als gevolg van de oorlogshandelingen in Nederlands Indië gedurende de eerste maanden van 1942 dramatisch (variërend van 50 tot 70%) in waarde gedaald ten opzichte van de koersen uit december 1941.¹¹¹ De lage koersen waartegen Liro in de smijtdagen verkocht moeten dan ook in de eerste plaats geweten worden aan het slecht gekozen *moment van verkoop* en in geringere mate aan de toename van het aanbod door de grote hoeveelheid stukken die door Liro werden gespuid. Het overweldigende aanbod van Liro-stukken drukte, blijkens de bronnen, de koersen juist veel minder dan verwacht, omdat ook de vraag erg toenam.¹¹²

Op 6 maart 1942, vermeldt de *Liro-nota effecten*,

"...deden zich ten gevolge van deze verkoopen in de Oliehoek zelfs zoodanige opgewonden tooneelen voor, dat de geheele pers, dagblad- zowel als finantieele pers, er zich mee bemoeide en sprak van gebeurtenissen 'eenig in de geschiedenis van de fondsenhandel'."¹¹³

Uit een verklaring die de beursbediende van Liro, Hali, naderhand aan de Liro-directie zou geven, blijkt dat deze op die dag bij een massale verkoop van 'Olies' eenvoudigweg onder de

¹⁰⁹ In de map met correspondentie zijn het in het algemeen de eigenaren die de correspondentie met de VvdE beëindigen, beleefd maar teleurgesteld. Zo schrijft een gedeposeerde in mei 1942 aan het bestuur van de VvdE (Archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a)): "Ik ontving Uwe verschillende brieven van 11 dezer. Voor Uwe bemoeiingen zeg ik U dank, doch zal U verder niet meer met mijne klachten lastig vallen, omdat het resultaat is, dat ik toch met een kluitje in het riet wordt gestuurd. Ik bedoel hiermede niet U eenig verwijt te maken.(.)" Zie ook De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 193.

¹¹⁰ Zie *Liro-nota effecten*, 3.

¹¹¹ Zie *Liro-nota effecten*, 1.

¹¹² Vgl. *Liro-nota effecten*, 3, alsmede de daarin opgenomen bijlagen.

¹¹³ *Liro-nota effecten*, 3. Het citaat komt uit het Amsterdamsch Effectenblad. Een bijlage van de nota bevat een uitgebreider fragment uit dit blad (waarin Liro steeds als "de verkooper" wordt aangeduid), alsmede citaten over deze affaire uit De Telegraaf, Algemeen Handelsblad en de Dagelijksche Beurscourant.

voet werd gelopen door opdringerige kopers.¹¹⁴ Op die dag hebben er zelfs tijdelijk twee 'hoeken' Olies bestaan, waarbij in de hoek van Hali een iets lagere koers ontstond dan in de hoek waar geen Liro-stukken werden verhandeld, een volstrekt abnormale situatie die in de geschiedenis van de beurs nooit eerder was voorgekomen.¹¹⁵

Naar aanleiding van het incident beklagde Liro zich op autoritaire toon op 7 maart bij het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel en dreigde bij een herhaling van het voorval de Duitse autoriteiten daarvan in kennis te stellen. Het bestuur (Overhoff) reageerde op 10 maart met een schrijven waarin gesteld werd dat de toon van de brief van Liro volkomen ongebruikelijk was in het verkeer tussen het bestuur en de leden, en dat de brief geheel overbodig was, omdat het bestuur er juist alles aan had gedaan om de beursbediende van Liro het handelen mogelijk te maken. Opmerkelijk is de passage waarin het bestuur expliciet de Liro-verkopen ter sprake brengt, die in opdracht van de "bevoegde autoriteit" geschieden:

"Unser Vorstand hat keiner anderen Wunsch und keine andere Aufgabe, als das Geschäft in gute Bahnen zu leiten und mit Hilfe eines jedes hochzuhalten, dies zum Wohle des Publikums: des Auftraggebers im Allgemeinen. Wir begreifen es darum auch nicht, warum Sie uns mitteilen, dass Ihre Auftraggeber deutsche Autoritäten sind. Es kann doch in der Auffassung und in der Erfüllung unserer Pflicht keinen Unterschied machen, ob dies wohl oder nicht der Fall ist."¹¹⁶

Uit de stukken blijkt, dat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel zich geenszins verzette tegen de zelfstandige Liro-verkopen als zodanig, maar slechts tegen de wanorde van deze verkopen en tegen de 'toon' van de brief van Liro. Het bestuur wilde een normaal verloop van de verkoop van Liro-stukken en geen wantoestanden die het prestige van de beurs in gevaar brachten en aan reglementair beursverkeer in de weg stonden. Dat dit ook in het belang van Liro was, spreekt voor zich. Bühler, die het standpunt van de Vereniging voor de Effectenhandel goed begreep, had dan ook weinig moeite om de zaak te sussen.¹¹⁷

Onder invloed van Bühler, die naar aanleiding van deze affaire de verantwoordelijkheid kreeg voor de verkoop van Liro-stukken¹¹⁸, ging de verkoop ter beurze gaandeweg ordelijker

¹¹⁴ Vgl. *Liro-nota effecten*, bijlage: "Toen begon de hoek op een dusdanige wijze op te dringen, dat ik in het nauw werd gedreven en schrijven voor mij onmogelijk werd. Een tumult brak los en de hoek werd, via den uitgang, van de beurs gewerkt. De 'hoek' kwam echter terug, maar het hek was van den dam en het opdringen begon opnieuw, nu echter over de geheele beurs en ik kwam via een nis tegen den pilaar bij den Philips-hoek terecht. Van verder zaken doen was geen sprake meer in het gedrang. Het bestuurslid, de heer W. Schrikker, deed wanhopige pogingen mij te ontzetten, wat hem was gelukt toen de gong het einde van de beurs aankondigde."

¹¹⁵ Het maximale koersverschil tussen de verschillende hoeken bedroeg die dag ca. 3 %. Zie de citaten uit de persberichten opgenomen als bijlage in de *Liro-nota effecten*.

¹¹⁶ Brief VvdE aan Liro, 10.3.1942, Archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a).

¹¹⁷ Archief *VvdE*, doss. 5068 A (1a); De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 195.

¹¹⁸ Zie Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 3-4; De Jong, *Koninkrijk*, deel 7, eerste helft, Den Haag, 1976, 428.

verlopen. Een nieuwe fondsgewijze administratie van de bij Liro ingeleverde effecten, maakte het vanaf de tweede helft van 1942 mogelijk dat verhandelbare fondsen door Liro minder opzichtig *en in het algemeen zonder de koersen onder druk te zetten* konden worden gespuid. Bij de verkoop maakte Liro steeds minder van eigen beursbedienden gebruik en steeds meer van tussenpersonen -hoeklieden en dergelijke- die er geen gewoonte van maakten van tevoren te vermelden of aangeboden effecten uit een bepaald fonds al dan niet van Liro afkomstig waren. Kwam een kooptransactie via een hoekman tot stand, dan kon Liro door de hoekman door middel van 'adresgeving' worden aangewezen als de partij die het effect moest leveren. Een dergelijke constructie (koop via de hoekman, levering rechtstreeks door Liro) kwam vaak voor. Er zijn geen gevallen uit de praktijk bekend geworden, waarin kopers deze adresgeving (rechtstreekse levering door Liro) weigerden, hoewel het toenmalige Reglement voor de Effectenhandel daarvoor wel mogelijkheden bood. Van beurszijde zou na de bevrijding herhaaldelijk worden betoogd, dat het weigeren van een adres in de praktijk slechts zou voorkomen in gevallen van insolventie.¹¹⁹ Dit beroep op de praktijk werd door de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel in een geruchtmakende uitspraak uiteindelijk niet gehonoreerd.¹²⁰

Chaotische smijtdagen zoals in de eerste week van maart 1942 hebben zich in het vervolg niet meer voorgedaan. Wel zijn er nog beursdagen voorgekomen waarin het Liro-aanbod in een bepaald fonds een opvallend groot deel vertegenwoordigde van het totale aanbod, hetgeen de koersen kan hebben gedrukt. Zo kwam in het voorjaar van 1952 aan het licht dat Liro in de eerste maanden van 1943 een grote 'uitverkoop' van aandelen in Nederlandse bankinstellingen had gehouden.¹²¹ Om het voortdurend stijgen van de koersen tegen te gaan was in maart 1943 ter beurze het 'stopkoersensysteem' ingevoerd. Dit had tot gevolg dat het aanbod in de meeste fondsen opdroogde, omdat de stopkoers veelal in geen verhouding stond tot de geschatte koerswaarde op basis van de vraag (die op de zwarte markt bereikt werd). Voor kopers ter beurze ontstonden wachtlijsten die door hoeklieden werden bijgehouden, met vaak zeer lange wachttijden.¹²² Opvallend is, dat juist de Duitse roof- en beheersinstellingen zich van de stopkoersen weinig hebben aangetrokken en effecten afkomstig uit joods bezit -soms in zeer grote aantallen tegen koersen onder de stopkoers- ter beurze bleven verkopen.¹²³ Echt onzichtbaar werd de handel in Liro-stukken op de beurs als deze reeds in andere handen waren overgegaan en opnieuw in de verkoop gingen. Het achterhalen van de 'verkrijgings-

¹¹⁹ Bijvoorbeeld in de *Nota Overhoff*, 5-6.

¹²⁰ De Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel besliste op 19 mei 1952, dat de koper van een toonderstuk bij een hoekman de rechtstreekse levering door Liro met een beroep op art. 7 van het Reglement voor de Effectenhandel had kunnen en had moeten voorkomen door de adresgeving te weigeren. Dit principiële "korte ketting"-vonnis zou tot een beurstaking aanleiding geven. Zie Commissie Meijers; Goudsmit/ Van Suchtelen-v.d. Werff, Afd Rs Asd (19.5.52), R 52/208. Zie paragraaf 19.3.

¹²¹ Zie in het bijzonder *ARA*, Archief Gedeposeerdeerden, inv.nr. 54. Op de transacties in 'bankaandelen' wordt nader ingegaan in paragraaf 19.4.

¹²² Vgl. De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 188.

¹²³ Zie ook paragraaf 4.4.

keten' van een aan toonder luidend effect dat ter beurse wordt aangeboden, moet in de normale gang van het beursverkeer ondoenlijk worden geacht. Om die reden lijkt het maken van het beding "geen stukken uit joods bezit" bij de aankoop van toondereffecten niet altijd zin te hebben gehad. Wie desondanks wilde voorkomen 'besmette stukken' in handen te krijgen, moest in ieder geval verdachte handelaren en adressen mijden en zich verlaten op fluistercampagnes.¹²⁴ Aalders concludeert in *Roof* dat de beursleden die besmette stukken hebben aangeschaft dat "welbewust" hebben gedaan "omdat het hen niet kon schelen of omdat ze geen weerstand konden bieden aan een extra lage koers of aan de uitkering van Rebholz."¹²⁵ Deze conclusie geeft echter een vertekend beeld, omdat geen recht wordt gedaan aan de 'gelaagdheid' van de handel in Liro-stukken. Zeker: wie direct met Liro of met een handlanger van Liro handelde of met een verdachte provisie of tegen een verdacht lage koers -en daar hebben vele leden van de Vereniging voor de Effectenhandel aan meegedaan¹²⁶- was zich 'welbewust' van de grote kans, dat hij besmette stukken verkreeg.¹²⁷ Maar die welbewustheid kon wel degelijk ontbreken bij de 'normale' aankoop of stukkenverwisseling of levering uit algemene voorraad van *reeds doorverkochte Liro-stukken aan toonder*. En juist deze laatste transacties kwamen tijdens de bezetting zeer vaak voor en maakten het rechtsherstel na de bevrijding zo ingewikkeld.

Wie er zeker van wilde zijn geen van Liro afkomstige stukken te verkrijgen, moest zich van het kopen op de beurs onthouden. Maar niet elke particuliere koper van effecten ter beurse was in de bezettingsperiode op de hoogte van de (omvang van de) handel in Liro-stukken. Al tijdens de bezetting kwam dan ook de gedachte op dat particuliere kopers van effecten ter beurse, die ook tijdens de bezetting op de goede naam van de Amsterdamse Beurs hadden vertrouwd, niet de dupe mochten worden van de roof- en verkooppraktijken van Liro. Deze redenering vormde na de bevrijding een belangrijk argument voor opname in de herstellwetgeving van het 'vermoeden van goede trouw' bij in regelmatig beursverkeer verkregen effecten.¹²⁸

¹²⁴ Vgl. de getuigenis van d'Ailly op 8 oktober 1951 voor de Amsterdamse kamer van de Raad voor het Rechtsherstel, Archief *VvdE*, doss. 2530 1.

¹²⁵ Vgl. Aalders, *Roof*, 191. Zie over de uitkeringen van Rebholz die zich alleen ten aanzien van 'Amerikaantjes' hebben voorgedaan, paragraaf 4.4.

¹²⁶ Een schatting van het aantal beursleden dat welbewust in van Liro afkomstige toonderstukken handelde, is niet voorhanden. Aalders stelt in *Roof*, 191: "Van de ongeveer 374 beursleden in de periode 1942-1944 bogen er bijna 140 voor de mammon." Deze precieze bewering kan, anders dan de context waarin zij gedaan wordt, doet vermoeden, *niet* van toepassing zijn op de handel in toonderstukken, maar slechts op de aankopen van Amerikaantjes door bemiddeling van Rebholz (vgl. Aalders, *Roof*, 187). Ook ten aanzien van de handel in Amerikaantjes moet de juistheid van deze bewering overigens worden betwijfeld, zie paragraaf 4.4. Het feit dat Aalders in *Roof* geen helder onderscheid heeft aangelegd tussen de handel in toonderstukken en de handel in Amerikaantjes, is problematisch voor zijn hele betoog over de handel in Liro-stukken ter beurse.

¹²⁷ Zo'n verdachte handelaar was de notoire NSB-hoekman Monker bij wie in het bijzonder de Amsterdamsche Bank in 1942 een vaste klant was: in dat jaar kreeg de Amsterdamsche Bank van Monker voor bijna fl. 1,9 mln. nominaal aan Liro-stukken geleverd, hoofdzakelijk bestaande uit Nederlandse Staatsobligaties. Zie Elias/De Amsterdamsche Bank NV, Afd Eff (5.12.1951), *RVI* 146; Aalders, *Roof*, 198-199.

¹²⁸ Vgl. *Toelichting op F 272*, 588.

4.4 De verkoop van Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen

Door Nederlandse administratiekantoren uitgegeven certificaten van Amerikaanse aandelen (voortaan: Amerikaantjes) waren tijdens de bezetting aan een apart regime onderworpen. Na de opheffing van de deviezensgrens per 1 april 1941 werd op bevel van de Duitse autoriteiten de handel in Amerikaantjes ter beurze in een aantal stappen aan banden gelegd. Per 1 mei 1941 werden de Amerikaantjes uit de notering genomen en als buitenlandse effecten beschouwd. Handel in deze stukken was per 1 juli 1941 nog slechts mogelijk met een vergunning van het Deviezeninstituut.¹²⁹

Gevolg was dat ook de verkoop van de Amerikaantjes die bij Liro waren ingeleverd aan dit stelsel van vergunningen was onderworpen. Medio 1942 zouden door Bühler vier firma's worden aangewezen, die de verkoop van Amerikaantjes afkomstig van Liro op zich moesten gaan nemen: de Bank voor West Europeeschen Handel, van Essen & Co., Kol & Co. en Rebholz' Bankierskantoor (het zogenaamde 'Konto Quarto'). Rebholz¹³⁰ heeft na de bevrijding betoogd dat deze vier firma's van juli tot en met november 1942 voor een boekwaarde van ca. fl. 9 mln. aan certificaten ter beurze te gelde maakten. Onderlinge concurrentie zou het koerspeil echter onder druk hebben gezet, waardoor Bühler aan deze verkopen een einde maakte.¹³¹ Vervolgens werd de verkoop van Amerikaantjes afkomstig van Liro overgelaten aan Rebholz, zij het dat Liro incidenteel ook zelf certificaten heeft verkocht en deze af en toe ook via een bevriend veilinghuis aan de man bracht.¹³²

Tussen november 1942 en april 1943 zou Rebholz maar heel weinig Amerikaantjes hebben verhandeld, naar eigen verklaring om het koersherstel niet in gevaar te brengen. Maar vanaf april 1943 begon Rebholz weer intensief te verkopen, kennelijk onder druk van het verkoopbeleid van Liro.¹³³ Om de verkoop tegen de inmiddels ingestelde stopkoersen een extra impuls te geven ging Rebholz aan afnemers premies ('uitkeringen') verstrekken. Deze uitkeringen, waar niets tegenover stond, vielen niet in goede aarde bij het bestuur van de

¹²⁹ Zie Archief *VvdE*, jaarverslag *VvdE* 1941, 7-8; De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 183-184, 195-196.

¹³⁰ Otto Rebholz was een uit Duitsland afkomstige bankier, die in 1932 genaturaliseerd was tot Nederlander en voor de oorlog firmant was van een joods effectenkantoor, de firma Leeser. In de herfst van 1940 werd dit bedrijf door Rebholz overgenomen en omgedoopt tot Rebholz' Effectenkantoor (later: Rebholz' Bankierskantoor, welke naam in dit rapport wordt aangehouden). Tijdens de bezetting werkte Rebholz samen met Bühler en Overhoff in het kader van de liquidatie van het joodse effectenbezit. Na de bevrijding werd Rebholz als enige van de leidende figuren in de Amsterdamse effectenhandel strafrechtelijk veroordeeld wegens zijn aandeel in de verhandeling van het geroofde joodse effectenbezit. Zie in dit verband Meihuizen, *Farce. De bestraffing van economische collaboratie 1944-1951*, Amsterdam, 1998, 20-21. Hoewel de zaak Rebholz een *testcase* inzake bank-collaboratie had moeten zijn, werd Rebholz pas in 1955 bij verstek veroordeeld. In feite fungeerde Rebholz na de bevrijding als zondenbok voor alle handel in geroofde effecten ter beurze in de bezettingstijd. Zie Meihuizen, 'Goed fout', 52 (n. 164); De Jong, *Koninkrijk*, deel 7, eerste helft, Den Haag, 1976, 429, n. 1.

¹³¹ Vgl. Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 11; Meihuizen, 'Goed fout', 19; *Liro-nota effecten*, 5.

¹³² Ook Liro beschikte over een verkoopvergunning van het Nederlands Deviezeninstituut. Vgl. *Liro-nota effecten*, 5.

¹³³ Vgl. Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 11; Meihuizen, 'Goed fout', 19-20.

Vereniging voor de Effectenhandel. Op 11 mei 1943 verklaarde Overhoff in een interne circulaire¹³⁴ dat dergelijke uitkeringen ongebruikelijk waren in het beursverkeer en met onmiddellijke ingang in het algemeen werden verboden. Onder druk van Bühler en Rebholz, slikte Overhoff dit verbod ruim twee weken later weer in. In een circulaire van 27 mei 1943 verklaarde hij dat in weerwil van het afgekondigde verbod, "normale, bescheiden uitkeringen" niet verboden moesten worden geacht.¹³⁵ De extra uitkering die Rebholz aan de kopers van joodse Amerikaantjes bleef verstrekken bedroeg 1% van de waarde.¹³⁶

Na de bevrijding heeft ten onrechte de mening postgevat, dat Overhoff in de circulaire van 11 mei 1943 een impliciet protest had laten klinken tegen de verkoop van joodse certificaten.¹³⁷ Deze suggestie, die aanvankelijk door hemzelf was aangewakkerd, nam hij op 8 november 1952 weer terug in een schrijven aan J.C.M. Smits:

"Het is tegen de uitkeringen, dat ik mij (zo goed en zo kwaad dat ging) heb willen verzetten uit een oogpunt van beursmoraal; niet tegen de verkoop van Joodse fondsen als zodanig. Daarvoor was op dat moment incidenteel (..) geen enkele reden. Waren de niet van Joodse houders afkomstige certificaten met een dergelijke uitkering verkocht, dan had ik eenzelfde bezwaar gemaakt."¹³⁸

Opvallend is de parallel met de handelwijze van Overhoff van ruim een jaar eerder, toen hij bij Bühler had geprotesteerd tegen het ongecontroleerde spuien in de smijtdagen. Ook toen was Overhoff's protest niet tegen de verkoop van Liro-stukken, maar tegen de inbreuk op het reglementaire beursverkeer gericht geweest. De ironie wil, dat na de bevrijding rechtsherstel ten aanzien van Liro-stukken die "in regelmatig beursverkeer" waren verkregen vrijwel niet mogelijk zou blijken te zijn, wel echter onder bijzondere omstandigheden, en dan met name bij koop in de smijtdagen of met de extra premie van Rebholz.

Toen Rebholz na de bevrijding strafrechtelijk werd vervolgd voor economische collaboratie, onder meer voor zijn aandeel in de verkoop van de joodse 'Amerikaantjes', wees hij er in zijn verdediging op, dat de beursleden ook na de circulaire van Overhoff algemeen als koper van Amerikaantjes waren opgetreden. Uit nota's die hij ter staving van die stelling overlegde, bleek inderdaad dat zich onder de kopers vele 'normale' Amsterdamse effectenfirma's bevonden.¹³⁹ Bovendien bleek dat de firma van Overhoff zelf, het Amsterdamse commissiehuis Kerkhoven & Co., nog tot in februari 1944 Amerikaantjes van Rebholz had gekocht en de uitkering had genoten. Geconfronteerd met deze bewijzen, moest Overhoff toegeven. Hij voegde toe dat

¹³⁴ Interne circulaire van de VvdE, No. 84, 11.5.1943.

¹³⁵ Interne circulaire van de VvdE, No. 87, 27.5.1943.

¹³⁶ Vgl. Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 11; Van der Leeuw, *Rapport inzake het optreden van Bühler en Rebholz*, 21; Aalders, *Roof*, 189.

¹³⁷ Ook Aalders is deze mening nog toegedaan, vgl. *Roof*, 188. Zie voor een eerder voorbeeld Willems, *Rechtsherstelextremisten* (1950), 44.

¹³⁸ Brief van Overhoff aan Smits, 8.11.1951, in de brochure van de Commissie van der Poll, *De handel in effecten gedurende de jaren 1940-1945*, bijlage XVI.

zijn firma deze opdrachten slechts dan had uitgevoerd "indien de desbetreffende cliënt, na gewaarschuwd te zijn, uitdrukkelijk opdracht tot aankoop gaf."¹⁴⁰

Rebholz heeft naar eigen zeggen tussen april 1943 en mei 1944 voor ca. fl. 19 mln. aan Amerikaantjes verkocht.¹⁴¹ Volgens een ruwe schatting die na de bevrijding is gemaakt, bedroeg de totale opbrengst uit de verkoop van Amerikaantjes voor Liro ongeveer fl. 35 mln.¹⁴²

Vanwege het feit dat Amerikaantjes slechts met een vergunning konden worden verkocht en derhalve zonder vergunning niet konden worden doorverkocht, was het bij de handel in Amerikaantjes voor kopers veel beter mogelijk te discrimineren tussen joodse en niet-joodse stukken. Na de bevrijding verklaarden diverse beursdeskundigen ten overstaan van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, dat het nummer van de verkoopvergunning van Rebholz ("A 59500") in ieder geval sedert januari 1943 ter beurse algemeen bekend was.¹⁴³ Aangezien het vergunningsnummer op de verkoopnota werd vermeld, waren kopers er telkens van op de hoogte dat zij Amerikaantjes van Rebholz kochten. Zij konden bij hun aankoop dus rekening houden met de grote kans, dat deze Amerikaantjes van Liro afkomstig waren en zouden na de bevrijding volgens vaste jurisprudentie van de Afdeling Rechtspraak niet te goeder trouw worden geacht.

Omdat Amerikaantjes nauwelijks konden worden doorverkocht en de herkomst derhalve goed te traceren was, had het bij deze stukken aanmerkelijk meer zin dan bij toonderstukken om het beding "geen joods bezit" te maken. Inderdaad lijkt er van deze mogelijkheid een veelvuldig gebruik te zijn gemaakt, aangezien er na de invoering van de stopkoersen wachtljsten ontstonden voor liefhebbers van niet-joodse Amerikaantjes. Door de relatief lage

-
- ¹³⁹ Een afschrift van een door Rebholz opgestelde lijst ("niet volledig") van firma's die van Rebholz Amerikaantjes hebben gekocht, is te vinden in *ARA*, Archief Gedeposeerde, inv.nr. 69. Op deze lijst worden 145 "Amsterdamsche leden" van de VvdE vermeld, van wie er 76 gemarkeerd worden, die de Rebholz' uitkering hebben genoten. Uit deze lijst blijkt derhalve dat er volgens Rebholz in ieder geval 76 Amsterdamse leden van de VvdE zijn geweest die de uitkering hebben genoten en derhalve welbewust joodse Amerikaantjes hebben gekocht. Van de overige Amsterdamse leden die op de lijst zijn vermeld, *kan dit niet zonder meer worden gezegd*: zij hebben de uitkering kennelijk *niet* genoten en het kan dus niet worden uitgesloten dat zij bij Rebholz niet-joodse Amerikaantjes of andere 'goede' stukken hebben gekocht. Aalders -die overigens een andere versie van de lijst van firma's die bij Rebholz Amerikaantjes kochten, heeft ingezien (*Roof*, 285, n. 55)- stelt in *Roof*, 187, 191, dat alle "bijna 140" leden van de VvdE die in de bezettingstijd bij Rebholz effecten kochten, besmette stukken hebben gekocht, maar geeft ter staving van die bewering helaas geen aanvullende argumentatie.
- ¹⁴⁰ Vgl. Meihuizen, 'Goed fout', 20-21; Getuigenverhoor van Overhoff voor het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam in het gerechtelijk vooronderzoek tegen Rebholz, 20.9.1948, opgenomen als bijlage 2 in de *tweede pleitnota Sanders*.
- ¹⁴¹ Zie Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen?*, 11.
- ¹⁴² Vgl. Meihuizen, 'Goed fout', 19; Willems, *Rechtsherstelextremisten*, 45.
- ¹⁴³ Vgl. de diverse getuigenverklaringen die op 8 oktober en op 5 november 1951 werden afgelegd ten overstaan van de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, Archief *VvdE*, doss. 2530 1.

stopkoersen droogde het aanbod van de geliefde niet-joodse Amerikaantjes op, terwijl de door Rebholz (en door Liro) aangeboden joodse Amerikaantjes in de markt bleven, ook tegen prijzen nog onder de stopkoers.¹⁴⁴

Het is ook mogelijk geweest om aan diverse leden van de Vereniging voor de Effectenhandel expliciet opdracht te geven tot het kopen van Amerikaantjes "uit joods bezit".¹⁴⁵ Er zijn overigens geen aanwijzingen dat het bestellen van *Nederlandse toonderaandelen* afkomstig uit joods bezit ter beurse gebruik is geweest, hetgeen ook veel minder voor de hand ligt, gezien de versluisde wijze waarop de verkoop van Liro-stukken aan toonder in de regel gestalte kreeg.¹⁴⁶ Aalders betoogt evenwel in *Roof* dat het mogelijk was "om bij een aantal banken stukken uit joods bezit te bestellen" en dat "[d]ergelijke kooporders konden worden geplaatst bij vele commissionairs en bankinstellingen als bijvoorbeeld de Amsterdamsche Bank en de Rotterdamsche Bank."¹⁴⁷ Hoewel Aalders dit zelf niet stelt, blijkt uit de bronnen slechts dat deze 'bestellingen' bij aankoop van *Amerikaantjes* zijn voorgekomen.¹⁴⁸ In een door Aalders aangehaalde nota uit februari 1953 noemt de al eerder genoemde advocaat Sanders een verschil in prijs tussen joodse en niet joodse Amerikaantjes van "ongeveer 1/10 deel".¹⁴⁹ Het door Sanders genoemde prijsverschil van ongeveer 10 procent wordt door hem slechts gestaafd met één voorbeeld¹⁵⁰ en mag niet veralgemeniseerd worden. Blijkens de context van het geschrevene wilde Sanders daarmee uitsluitend duidelijk maken dat men in bezettingstijd 'koopjes kon halen' door het bestellen van Amerikaantjes "uit joods bezit".¹⁵¹ Toch wordt dit prijsverschil van "ongeveer 10%" (slechts onder verwijzing naar Sanders) ten onrechte vermeld in *Roof* als betrof het een soort vaste korting die men in bezettingstijd verkreeg bij het bestellen van joodse effecten (niet alleen van Amerikaantjes).¹⁵²

Kwantificering van het van vele factoren afhankelijke en daardoor sterk fluctuerende prijsverschil tussen joodse en niet joodse Amerikaantjes, is bij gebrek aan representatief bronnenmateriaal onmogelijk. Op de beurs bestond per fonds maar één koers -lager of gelijk aan de stopkoers-, maar 'goede' certificaten werden maar af en toe ter beurse aangeboden -hetgeen

¹⁴⁴ Vgl. paragraaf 4.3.

¹⁴⁵ Een voorbeeld daarvan biedt de zaak Comm. Bankvereniging Meijs & Hack/ Coolen, Afd Rs Asd (12.11.1951), *R* 52/223.

¹⁴⁶ Zie paragraaf 4.3.

¹⁴⁷ Vgl. Aalders, *Roof*, 198.

¹⁴⁸ Vgl. Aalders, *Roof*, 198, 287, n. 90-91. Ook het aandeel Shell-Union Oil, dat op bladzijde 198 van *Roof* wordt genoemd, was een Amerikaans effect.

¹⁴⁹ Vgl. Sanders, nota getiteld "Conferentie met Ministers van Financiën en van Justitie, 24 Februari 1953", 2, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 19; zie tevens Sanders' *Pleitnotities herziening Vis/ Dirkzwager*, 11.

¹⁵⁰ Het door Sanders genoemde voorbeeld is de casus in de zaak Gielkens/ Schmier, zie dienaangaande de *Pleitnotities herziening Vis/ Dirkzwager*, bijlagen 5 t/m 5d; hetzelfde voorbeeld wordt gegeven door Aalders, *Roof*, 198-199.

¹⁵¹ Vgl. Sanders' nota getiteld "Conferentie met Ministers van Financiën en van Justitie, 24 Februari 1953", 2, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 19; Sanders, *Pleitnotities herziening Vis/ Dirkzwager*, 11.

¹⁵² Vgl. Aalders, *Roof*, 198, 287, n. 90.

zijn weerslag had op het koersbeeld-, of zij werden, tegen hogere prijzen, op de zwarte markt verkocht. Kortom, terwijl joodse Amerikaantjes relatief goedkoop en eenvoudig te verkrijgen waren, waren niet-joodse Amerikaantjes geliefder, moeilijk te verkrijgen en duurder. Terwijl Rebholz met zijn uitkeringen de aarzelingen van kopers van joodse Amerikaantjes probeerde te breken, deed het beursbestuur van zijn kant niets om de aankoop van joodse Amerikaantjes te beletten. Op 8 oktober 1951 getuigde Overhoff in een verhoor over Amerikaantjes tegenover de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel:

"Er zijn nimmer waarschuwingen of suggesties van de zijde der Vereniging geweest om geen Joodse stukken te kopen of om het beding 'geen Joods bezit' te maken. Het bestuur zag in het kopen van Joodse stukken en in het niet maken van het beding 'geen Joods bezit' geen aanleiding de commissionair ter verantwoording te roepen."¹⁵³

Blijkens een getuigenverklaring die op 5 november 1951 voor de Afdeling Rechtspraak werd afgelegd, ging Overhoff zelfs zover om nog eind 1943 aan een belanghebbende te verklaren, dat Amerikaantjes afkomstig van Rebholz goede stukken waren:

"Hierna zei Overhoff mij, dat hij er voor gezorgd had, dat de certificaten van Rebholz zowel toen als na de oorlog 'goed' zouden zijn. Ik herinner mij nog dat dit gesprek plaats vond bij de bank der H.V.A. en dat de lampen brandden. Het moet volgens mij November 1943 geweest zijn. Ik beschouwde de uitlating van Overhoff niet als orakeltaal; ik dacht dat Overhoff wel een of ander trucje of clause had bedacht waar de Duitsers overheen hadden gelezen."¹⁵⁴

Liro is er geenszins in geslaagd alle bij haar ingeleverde Amerikaantjes te verkopen; na de bevrijding bleek dat er nog ca. 35.000 Amerikaantjes bij of ten name van Liro in depot lagen.¹⁵⁵

Aan het slot van deze beschouwing over de verkoop van Liro-stukken (Nederlandse effecten aan toonder en Amerikaantjes) ter beurze, kan worden geconcludeerd dat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel de verkoop van Liro-stukken in de bezettingsjaren mogelijk maakte, faciliteerde en legitimeerde. Het bestuur maakte de verkopen van Liro-stukken mogelijk, door Liro actief toe te laten tot de beurs, na van Bühler de toezegging te hebben verkregen om, ten koste van Duitse instellingen, betrokken te worden bij de verkoop van het bij Liro geconcentreerde joodse effectenbezit. Het bestuur faciliteerde de verkopen van Liro-stukken, door er voor te zorgen dat deze ordelijk en vloeiend verliepen. Tenslotte legitimeerde het bestuur de handel in Liro-stukken door zich zowel tijdens als na de bezetting

¹⁵³ Getuigenverklaring van Overhoff op 8 oktober 1951 voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, Archief *VvdE*, doss. 2530 1.

¹⁵⁴ Getuigenverklaring van de heer Wijnand op 5 november 1951 voor de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, Archief *VvdE*, doss. 2530 1.

¹⁵⁵ Zie paragraaf 8.

op het in beurskringen gezaghebbende standpunt te stellen dat er met de verkoop van joodse stukken ter beurze principieel niets verkeers aan de hand was.

Het feit dat een groot aantal Liro-stukken in het normale beursverkeer was verkocht "onder de auspiciën van de Vereeniging", zoals Overhoff het kort na de bevrijding uitdrukte¹⁵⁶, leidde na de bevrijding tot herstellwetgeving, die tot gevolg had dat er van rechtsherstel of schadevergoeding ten aanzien van toondereffecten die "in regelmatig beursverkeer" waren verhandeld, lange tijd niets terecht kwam. Op het compromis dat er ten aanzien van deze categorie effecten in 1953 werd bereikt, wordt in het tweede deel van dit rapport ingegaan.¹⁵⁷

5. De verkopen buiten de beurs van binnenlandse effecten

Voor effecten die niet beursgenoteerd waren, had Liro een speciale afdeling in het leven geroepen, die zich bezig hield met effectenverkopen buiten de beurs. Deze afdeling verkocht incurante effecten al dan niet met gebruikmaking van tussenpersonen, hetzij op effectenveilingen, hetzij rechtstreeks aan particulieren. Een groot aantal niet beursgenoteerde effecten werd verkocht door de bemiddeling van de Amsterdamse makelaar in effecten D.W. Brand, die effectenveilingen organiseerde en, blijkens de *Liro-nota effecten*, voor Liro "zoowel in als buiten de veilingen vele incurante fondsen wist te plaatsen."¹⁵⁸

De verkoop van aandelen op naam verliep moeizaam, omdat de joodse herkomst bij deze categorie effecten uit de op de aandelen vermelde namen zelf kon blijken, hetgeen potentiële kopers afschrikte. Vandaar dat Liro er wel toe overging de koopprijs van deze effecten zozeer te verlagen, dat kopers toch over de streep werden getrokken. Ook heeft Liro geprobeerd de verkoop van effecten op naam te vergemakkelijken door deze te laten overschrijven op een niet joodse naam, maar dit schijnt geen succes te zijn geweest.¹⁵⁹ Een andere tactiek van Liro om aandelen op naam te verkopen was om in voorkomende gevallen de uitgevende instelling te verzoeken het effect aan toonder te stellen, waarna het effect alsnog ter beurze kon worden verkocht.¹⁶⁰

Niet officieel genoteerde aandelen in naamloze vennootschappen werden door Liro ook rechtstreeks aan niet-joodse belanghebbenden in de betreffende naamloze vennootschappen verkocht.

¹⁵⁶ Zie het "kort verslag van de Vergadering van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtherstel op maandag 27 augustus 1945 aan het Departement van Financiën", 2, Archief *MvF*, bww 402.

¹⁵⁷ Zie paragraaf 20.

¹⁵⁸ *Liro-nota effecten*, 4. Een andere firma die incurante Liro-stukken aan de man bracht, was Broekmans Commissiebank voor Incurante Fondsen.

¹⁵⁹ Vgl. *Liro-nota effecten*, 4. Volgens deze nota had een "arische procuratiehouder" genaamd Aufenacker zich hiervoor ter beschikking gesteld. Dit feit wordt niet vermeld in een artikel over dezelfde procuratiehouder (J.) Aufenacker door Joeri Boom, "'Was mijn vader fout?'" *De Groene Amsterdammer*, 25.3.1998, 24-25. Zie over Aufenacker ook Aalders, *Roof*, 192-193.

¹⁶⁰ Voorbeelden van deze verkoopstrategie bieden de zaak Tels/ Bonda Afd Eff (11.2.48), *R II 25, NOR 1233*; Afd Rs Asd (17.10.49), *NOR 1657* en de zaak Polak/ Van der Kar, Afd Eff (15.8.49), *R IV 86*; Afd Rs Asd (5.3.51), *R 51/50*.

Toen dat niet genoeg wilde vlotten, heeft Liro deze verkoop willen stimuleren door een aantal ondernemingen te dwingen de eigen aandelen over te nemen, op straffe van liquidatie of onder beheer-stelling van het bedrijf.¹⁶¹ Bij banken, verzekeringsmaatschappijen en hypotheekbanken schijnt deze methode echter niet te zijn geslaagd, omdat het deze instellingen op grond van hun statuten in het algemeen niet was toegestaan om eigen aandelen op te kopen.¹⁶²

Een belangrijk deel van de bij Liro ingeleverde inschrijvingen in het Grootboek der Nationale Schuld werd onder druk van de bezetter door de directie der Grootboeken omgezet in toonderobligaties die door Liro ter beurse werden verkocht. Na de bevrijding zou de Afdeling Effectenregistratie op basis van gestelde feiten en overgelegde correspondentie oordelen dat de directie van deze handelwijze geen verwijt kon worden gemaakt.¹⁶³

Liro is er bij lange na niet in geslaagd alle bij haar ingeleverde niet beursgenoteerde effecten te verkopen. Na de bevrijding werden er nog grote hoeveelheden van deze stukken bij Liro zelf of bij Nederlandse bankinstellingen ten name van Liro aangetroffen.¹⁶⁴

Over de houding van het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel ten aanzien van de handel in incurante fondsen kan nog het volgende worden opgemerkt. Toen men in de loop van 1943 rekening ging houden met een mogelijke bevrijding, ontstond bij de reeds genoemde effectenmakelaar D.W. Brand de indruk, dat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel de handel in joodse stukken ter beurse weliswaar rechtmatig achtte, maar dit standpunt niet huldigde ten aanzien van de handel in niet officieel genoteerde fondsen op veilingen. Voor Brand was er veel aan gelegen de mening van het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel op dit punt te kennen, vanwege de autoriteit die deze organisatie bezat. Vandaar dat Brand eind november 1943 een brief richtte aan de voorzitter van de Vereniging voor de Effectenhandel, Overhoff, waarin hij hem expliciet vroeg, of het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel enig verschil zag in "de verhandeling van officieel en niet-officieel genoteerde effecten uit Joodsch bezit".¹⁶⁵

Omdat Overhoff op deze brief niet antwoordde, schreef Brand hem op 18 december 1943 weer een brief, waarin hij een vijftal vragen formuleerde, die aan duidelijkheid niets te wensen overlieten. Zo vroeg Brand aan Overhoff onder meer:

".. c. Of U meent, dat een koper, die door bemiddeling van een Lid van de Vereeniging voor den Effectenhandel (bedrijfsgroep Effectenhandel) officieel of niet officieel genoteerde fondsen uit Joodsch bezit koopt, tot teruggave hetzij tegen betaling hetzij niet tegen betaling verplicht zal kunnen worden?

¹⁶¹ Een voorbeeld van een dergelijke dwang-brief van Liro geeft de *Liro-nota effecten*, eerste bijlage. Zie ook *Eindverslag LVVS*, 5.

¹⁶² Vgl. *Liro-nota effecten*, 4-5.

¹⁶³ Vgl. Hartog/ Grootboek, Afd Eff (17.4.1947), *NOR* 960, *R II* 2 (in beroep: Afd Rs Asd (29.4.1948), *NOR* 1293); Zadoks-Cohen/ Grootboek, Afd Eff (15.1.1948), *NOR* 1232, *R II* 22.

¹⁶⁴ Vgl. Aalders, *Roof*, 200.

¹⁶⁵ Vgl. afschrift van de brief van D.W. Brand aan de voorzitter van de VvdE, 29.11.1943, opgenomen als bijlage 7 in *tweede pleitnota Sanders*.

- d. Of U zoudt willen opgeven op welke wijze de opdrachten van de firma Lippmann Rosenthal & Co, Sarphatistraat, voor officieel of niet officieel genoteerde fondsen moeten worden uitgevoerd.
- e. Of U enig risico ziet voor het Lid, dat in opdracht van de firma Lippmann Rosenthal en Co., Sarphatistraat, haar bemiddeling bij deze transactie moet verleenen."

Ook op deze vragen kwam geen reactie, ook niet nadat Brand de voorzitter bij brief van 6 januari 1944 nogmaals om antwoord op zijn vragen had verzocht.¹⁶⁶

Wel blijkt uit een uitspraak van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel van 20 januari 1948, dat het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel op 18 juli 1944 een brief aan Liro heeft geschreven, waarin tenslotte impliciet werd gereageerd op de door Brand gestelde vragen. Blijkens genoemde uitspraak werd in deze brief gesteld dat, aangezien er op dat moment naar de mening van het bestuur geen twijfel bestond over de rechtsgeldigheid van de Liro-verordeningen, de handel in Liro-stukken vanzelfsprekend normaal kon geschieden, en dat er in dat opzicht geen reden was om verschil te maken tussen officieel genoteerde en niet-officieel genoteerde fondsen.¹⁶⁷

6. De verkoop van buitenlandse effecten

Liro verkocht in Duitsland door bemiddeling van Duitse instellingen in vreemde valuta luidende effecten. De opbrengst werd in rijksmarken gestort op rekeningen van Liro bij Duitse bankinstellingen, die werden besteed aan de aankoop van Duitse Reichsschatzanzweisungen.¹⁶⁸ In 1944 werden in opdracht van Liro grote pakketten ingeleverde Belgische

¹⁶⁶ Vgl. de brief van Brand aan de voorzitter van de VvdE, 6.1.1944, opgenomen als bijlage 10 in *tweede pleitnota Sanders*. Omdat Brand inmiddels van Liro de 'last' had gekregen incurante Liro-stukken zonder vermelding van de joodse herkomst te verkopen (vgl. brief van Liro aan de Firma D.W. Brand, 5.1.1944, opgenomen als bijlage 9 in *tweede pleitnota Sanders*), legde Brand dezelfde vragen voor aan Prof. Mr. J.H.W. Verzijl, die er begin 1944 een memorandum (opgenomen als bijlage 11 in *tweede pleitnota Sanders*) over schreef en aan het slot daarvan de hierboven geciteerde vragen kort beantwoordde met:

"c) Natuurlijk.

d) Onder vermelding van de herkomst, en anders in het geheel niet, -desnoods met sluiting van het eigen bedrijf.

e) Natuurlijk, een zeer zwaar risico."

Verzijl was van 12 juni 1945 tot 1 januari 1952 vice-president van de Bijzondere Raad van Cassatie en nam in 1950 plaats in het "Comité van aanbeveling" van de Commissie Gedeposeerden.

¹⁶⁷ T./ De Bruyn, Afd Eff (20.1.1948), *NOR* 1231. Overigens werd door de Afdeling Effectenregistratie in deze uitspraak aangenomen "dat de firma D.W. Brand niet van ganser harte aan de verkoop van Joods bezit heeft medegewerkt en dat men getracht heeft zo lang mogelijk de stille verkoop van dat bezit tegen te gaan en op te houden."

¹⁶⁸ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 23. Een vermelding van de geschatte tegenwaarde in guldens bleef vermoedelijk achterwege, omdat de tegenwaarde van Duitse rijksmarken en van Duits schatkistpapier na de bevrijding op nihil werd gesteld.

fondsen door de Continentale Bank te Brussel verkocht voor Belgische franken met een totale tegenwaarde van ca. fl. 2,1 mln.¹⁶⁹

Buitenlandse obligaties werden in het algemeen door Liro aan de VVRA overgedragen, om in het buitenland te worden verkocht.¹⁷⁰ De daadwerkelijke verkoop werd door Bühler¹⁷¹ overgelaten aan Rebholz, die gedurende de bezettingstijd in het bijzonder grote pakketten bij Liro ingeleverde Noord- en Zuidamerikaanse obligaties in Frankrijk heeft verkocht, waarbij de totaalopbrengst uitgedrukt in guldens ca. fl. 20 mln. heeft bedragen.¹⁷² In mindere mate heeft Rebholz ook in Zwitserland en Portugal in opdracht van Bühler bij Liro ingeleverde buitenlandse effecten verkocht.¹⁷³

Chaotische taferelen bij de verkoop van buitenlandse effecten hebben zich in de tweede helft van 1944 voorgedaan. In augustus 1944 heeft Liro in opdracht van de Rijkscommissaris bij haar ingeleverde obligaties 5,5% Duitsland 1930 (Young-lening) en 7% Duitsland 1924 (Dawes-lening) ter waarde van ca. fl. 1 mln. aan de Reichsschuldenverwaltung te Berlijn overgedragen zonder daarvoor een tegenwaarde te ontvangen. Zij zijn na 5 mei 1945 niet teruggevonden en maakten deel uit van de zogenoemde 'Auslandbonds' ten aanzien waarvan pas in april 1960 een regeling werd getroffen tussen de regeringen van Nederland en de Duitse Bondsrepubliek.¹⁷⁴

In de chaos rond dolle dinsdag in september 1944 hebben werknemers van Rebholz een groot aantal van de nog niet aan VVRA overgedragen buitenlandse obligaties (bekend als het 'dolle dinsdag-pakket') weggehaald uit de kluisen van Liro. Het dolle dinsdag-pakket bleek na de bevrijding te zijn verdwenen. Omdat de VVRA (Bühler) bij het weghalen van dit pakket was betrokken geweest, werd VVRA na de bevrijding door LVVS aansprakelijk gesteld voor dit verlies voor de LVVS-boedel van ca. fl. 9 mln.¹⁷⁵

Na 5 mei 1945 werd duidelijk dat een gedeelte van de bij Liro ingeleverde buitenlandse effecten bij of ten name van Liro of van VVRA in Nederland was blijven liggen. Een aantal ingeleverde buitenlandse effecten, dat door Liro of door VVRA bij Duitse bankinstellingen¹⁷⁶ in depot was gegeven om te worden verkocht, bleek echter te zijn verdwenen. Omdat de

¹⁶⁹ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 23. Vlak voor de bevrijding van België brak er bij de Continentale Bank te Brussel paniek uit, met als gevolg dat een kist vol Liro-stukken in het ongerede raakte, maar kort na de bevrijding weer opdook. Zie daarover Joeri Boom, "Was mijn vader fout?", *De Groene Amsterdammer*, 25.3.1998, 24-25.

¹⁷⁰ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 5.

¹⁷¹ Bühler was behalve 'Beauftragte' bij De Nederlandsche Bank ook 'Geschäftsführer' van VVRA.

¹⁷² De opbrengsten in guldens waren blijkbaar hoog, aangezien met zwarte dollarkoersen werd gewerkt. Na de bevrijding kwamen deze opbrengsten ten goede van de boedel van LVVS. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 24; *Eindverslag VVRA*, 8-9.

¹⁷³ Zie in dit verband Van der Leeuw, *Rapport inzake het optreden van Bühler en Rebholz*, 24-25.

¹⁷⁴ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 26. Op 8 april 1960 werd met betrekking tot Auslandbonds een regeling met de Duitse Bondsrepubliek getroffen (*Trb.* 1960, 70). Zie verder paragraaf 22.4.

¹⁷⁵ Omdat uit het dolle dinsdag-pakket tot in 1956 geen realiseerbare rechten voortvloeiden, leed de boedel van VVRA een overeenkomstig verlies van fl. 9 mln. Zie *Eindverslag VVRA*, 9.

¹⁷⁶ Het betrof met name Duitse bankinstellingen die gelegen waren in de Russische zone van Berlijn.

oorspronkelijke eigenaren van deze verloren gegane stukken wel hun claim op Liro konden doen gelden, betekende het verdwijnen van deze stukken een verlies voor de boedels van LVVS en VVRA van ca. fl. 85.000,- respectievelijk ca. fl. 750.000,-.¹⁷⁷

De hier genoemde verliezen voor de LVVS- en VVRA-boedels (Auslandbonds, dollé dinsdagpakket, overige in Duitsland zoekgeraakte buitenlandse effecten) bestonden nog in 1956 toen de eindafwikkeling van deze boedels plaatsvond en de nog resterende niet liquide activa werden overgedragen aan het Waarborgfonds. Pas in de zestiger jaren werden er ten aanzien van de hier genoemde verliesposten na langdurige onderhandelingen met de Westduitse regering alsnog resultaten geboekt.¹⁷⁸

7. Herbeleggingen van de opbrengst

Zoals hierboven al werd opgemerkt, werd de opbrengst uit de effectenverkopten geboekt ten gunste van het Sammelkonto en vervolgens (gedeeltelijk) door Liro herbelegd in Nederlandse staatsobligaties, Duitse Reichsschatzanweisungen en Nederlands schatkistpapier. Deze werden vanaf 1 januari 1943 zonder tegenwaarde overgedragen aan VVRA. Daarnaast droeg Liro bij haar ingeleverde Nederlandse staats- of gemeenteobligaties (of andere obligaties die van overheidswege waren uitgegeven), alsmede pandbrieven van Nederlandse hypotheekbanken zonder tegenwaarde over aan VVRA.¹⁷⁹ Tenslotte werden ook zeer grote delen van het Sammelkonto direct (zonder herbelegging) overgedragen aan VVRA. Volgens het *Eindverslag LVVS* heeft Liro tot 5 mei 1945 in dit kader zonder tegenwaarde aan VVRA overgedragen ca. fl. 69 mln. aan tegoeden bij Nederlandse banken, Nederlandse obligaties ter waarde van ca. fl. 80 mln., alsmede Duitse Reichsschatzanweisungen met een aankoop prijs van ca. fl. 38 mln., een totale waarde derhalve van ca. fl. 187 mln.¹⁸⁰

De overgedragen tegoeden maakten deel uit van het meervermelde Sammelkonto.¹⁸¹ De door Liro aan VVRA overgedragen Nederlandse obligaties bestonden deels uit bij haar ingeleverde, deels uit voor eigen rekening gekochte effecten. De aan VVRA overgedragen Duitse Reichsschatzanweisungen waren door Liro voor eigen rekening gekocht.

Na de bevrijding werd besloten dat alle nog bij of ten name van VVRA aanwezige effecten die door andere Duitse instanties (met name Liro) zonder tegenwaarde aan VVRA waren overgedragen, zonder meer teruggingen naar de rechtmatige eigenaren van deze effecten. Voor Liro (LVVS) betekende dit, dat zij automatisch de beschikking herkreëg over de nog bij VVRA aanwezige effecten die zij voor eigen rekening had gekocht en waarvan zij dus de eigenaar was.¹⁸² De bij Liro *ingeleverde* effecten, die na de bevrijding nog bij of ten name van

¹⁷⁷ Zie *Eindverslag LVVS*, 24-25.

¹⁷⁸ Zie paragraaf 22.4.

¹⁷⁹ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 2, 4.

¹⁸⁰ Zie *Eindverslag LVVS*, 4.

¹⁸¹ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 31. Op het Sammelkonto werden niet alleen opbrengsten uit de verkopen van effecten gestort, maar ook uit de liquidatie van banktegoeden, de afkoop van verzekeringspolissen enz.

¹⁸² Vgl. *Eindverslag LVVS*, 29.

VVRA aanwezig waren, werden, overeenkomstig het bovenstaande, aan de oorspronkelijke eigenaren teruggegeven. Een grote hoeveelheid Nederlandse staats- en gemeente-obligaties die door Liro op naam van VVRA tijdens de bezetting bij de Deutsche Reichsbank te Berlijn was gedeponereerd, ter waarde van fl. 33 mln., was na de bevrijding echter verdwenen. Aan oorspronkelijke eigenaren van effecten die bij dit pakket behoorden werden in het kader van de effectenregistratie na de bevrijding duplicaten verstrekt, zodat de vermissing van deze effecten geen verliespost voor de VVRA-boedel betekende.¹⁸³

Ten gunste van de Duitse oorlogseconomie hadden zowel Liro als VVRA een groot deel van hun liquide middelen belegd in -ook al naar maatstaven uit de bezettingstijd zo goed als waardeloze- Duitse Reichsschatzanweisungen (Duits schatkistpapier), Liro voor ca. fl. 38 mln., VVRA voor ca. fl. 74 mln.¹⁸⁴ Aangezien het Duitse schatkistpapier na de bevrijding niets meer waard was, vormden deze beleggingen verreweg de grootste verliesposten voor de boedels van Liro (LVVS) en VVRA. Na de bevrijding weigerde de Nederlandse Staat het waardeloze Duitse schatkistpapier van de inmiddels onder Nederlands beheer gestelde boedels tegen de aankoopwaarde over te nemen, met als argument dat de aankoop van de Duitse Reichsschatzanweisungen op een verkeerde investeringsbeslissing van de Duitse leiding van de roofinstanties had berust, waarvoor de Nederlandse regering geen verantwoordelijkheid wenste te nemen. Aangezien de LVVS-boedel zelf verreweg de grootste crediteur was van de VVRA-boedel -waardoor het uitkeringspercentage van VVRA direct van invloed was op het uitkeringspercentage van LVVS-, verhinderden zowel de omvangrijke beleggingen van Liro als die van VVRA in het Duitse schatkistpapier tot zeven jaar na de bevrijding de mogelijkheid om aan de joodse crediteuren van LVVS een hoge einduitkering te kunnen doen. Pas toen in de loop van 1950 en 1951 door toedoen van Rebholz aan het licht kwam dat met name De Nederlandsche Bank in de bezettingstijd in aanzienlijke mate had geprofiteerd van de investeringsfouten van Liro en VVRA, kwam er beweging in deze zaak.¹⁸⁵

8. Cijfers met betrekking tot bij Liro ingeleverde effecten

Een bewaard gebleven financieel overzicht van Liro van 31 juli 1944 over de samenstelling en de afwikkeling van de bij Liro ingeleverde joodse vermogenswaarden vermeldt de laatste cijfers, die er van Liro in de bezetting bekend zijn.¹⁸⁶ Uit dit overzicht blijkt ten aanzien van effecten, dat de totale toenmalige boekwaarde -dat is de koerswaarde van de effecten op het moment van verkoop door Liro- van het bij Liro ingeleverde effectenbezit door Liro zelf op dat moment op ca. fl. 300 mln. werd geschat. Dit bedrag moet extra voorzichtig worden benaderd, gezien de grote koersschommelingen in de bezettingsjaren en omdat de geschatte waarde van ingeleverde effecten die voor Liro niet of moeilijk te verkopen waren -bijvoorbeeld

¹⁸³ De post werd eenvoudigweg uit de balansen van de boedel geschrapt. Zie *Eindverslag VVRA*, 8.

¹⁸⁴ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 4, 44; *Eindverslag VVRA*, 13.

¹⁸⁵ Zie paragraaf 18.1.

¹⁸⁶ Vgl. *NIOD*, Archief A. Flesche, D IV: "Uebersicht ueber die Zusammensetzung der bei der Firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat, Amsterdam, am 31. juli 1944 vorhandenen Juedische Vermoegenswerte".

belangrijke groepen buitenlandse effecten en een groot aantal incurante fondsen-vanzelfsprekend uiterst gering was en lager zal hebben gelegen dan de waarde die het betreffende effect voor de oorspronkelijke eigenaar had gehad.

Uit het maandoorzicht blijkt wel wat Liro tot op dat moment in grote lijnen met de ingeleverde effecten had gedaan.¹⁸⁷ Het overzicht bevat de volgende informatie met betrekking tot de bij Liro terechtgekomen effecten tot 31 juli 1944 (afgerond op miljoenen guldens), in schema:

door Liro geschatte totaalwaarde van de ingeleverde effecten op 31 juli 1944, waarvan	300
a. door Liro verkocht (binnen en buiten beurse)	146
b. uitgeloot	8
c. teruggegeven aan rechthebbenden ("Sternbefreite" etc.)	10
d. zonder tegenwaarde uitgeleverd aan VVRA	42
e. doorgeleid naar DRT ("Feindjuden")	8
f. overgedragen aan derden (andere Duitse instellingen)	10
	====
door Liro geschatte waarde van nog aanwezige stukken per 31 juli 1944	76

Toelichting per rubriek:

ad a. Dit bedrag bestaat voor het overgrote deel uit de opbrengst uit verkoop van effecten ter beurse, maar niet geheel aangezien Liro ook buiten beurse effecten (met name incurante fondsen) verkocht. In dit bedrag zijn echter niet inbegrepen de buitenlandse obligaties die Liro aan VVRA ten verkoop had gegeven. Een betrouwbare schatting van de totale waarde van de door Liro *ter beurse* verkochte effecten is niet voorhanden.¹⁸⁸

ad b. De opbrengst van uitgelote obligaties werd aan het Sammelkonto toegevoegd.

¹⁸⁷ Het overzicht werd onder meer gebruikt door De Jong, *Koninkrijk*, Deel 7, eerste helft, Den Haag, 1976, 428; Presser, *Ondergang*, tweede deel, 205; Van der Leeuw, *De behandeling van aan joden toebehorende vermogenswaarden tijdens en na de oorlog*, 4.

¹⁸⁸ Onjuist zijn de schattingen van De Vries (115 mln.) in *Een eeuw vol effecten*, 203 en van Aalders die zich op De Vries beroept (115 mln.) in zijn rapport *Bij Verordening*, RIOD, april 1998, 77 n. 121. De Vries verwijst zelf slechts naar de subjectief geschreven brochure *Rechtsherstelextremisten* van Willems. In *Rechtsherstelextremisten*, 45-46, wordt echter uitgegaan van een totale verkoopwaarde van fl. 150 mln., onder welk bedrag Willems uitdrukkelijk ook de *buiten de beurs verkochte effecten* laat vallen, waarover hij geen gegevens verschaft. In *Roof*, 182, 200, 283 n. 32 varieert Aalders tussen 110 mln. en 145 mln., maar refereert daarbij niet aan directe bronnen. De schatting van Meihuizen van de waarde van de Liro-verkopen ter beurse (146 mln.) in 'Goed fout', 19 n. 62 biedt evenmin een duidelijk aanknopingspunt, omdat Meihuizen van mening lijkt dat Liro slechts ter beurse effecten heeft verkocht, terwijl in het bedrag van fl. 146 mln. ook de verkopen buiten de beurs zijn inbegrepen.

ad c. Cliënten die niet als "Vol-Joden" konden worden aangemerkt, kregen tijdens de bezetting hun effecten van Liro terug.

ad d. Het betreft hier overdrachten van ingeleverde Nederlandse en buitenlandse obligaties. De opbrengsten uit door VVRA verkochte buitenlandse obligaties werden na de bevrijding ten gunste van het Sammelkonto geboekt.

ad e. Effecten afkomstig van joden die door de bezetter als vijanden werden aangemerkt, werden doorgeleid naar de Deutsche Revisions- und Treuhand AG (DRT). Aangezien de boedel van DRT na de bevrijding nog nagenoeg intact bleek, kon deze groep joodse effectenbezitters na de bevrijding volledig worden hersteld.¹⁸⁹

ad f. Onder meer in opdracht van de Wirtschaftsprüfstelle waren bepaalde groepen ingeleverde effecten aan Duitse instanties uitgeleverd.

ad g. De te verwachten verkoopopbrengst van per 31 juli 1944 nog aanwezige effecten werd op 76 mln. geschat, een vermoedelijk lage schatting aangezien het restant op dat moment voor een groot deel uit voor Liro moeilijk te verkopen effecten bestond.¹⁹⁰

Onduidelijk is, voor welk bedrag Liro sedert augustus 1944 nog aan effecten te gelde maakte. Gezien het feit dat Liro tot 1 augustus 1944 voor fl. 146 mln. aan effecten te gelde maakte, moet de totale opbrengst van de effectenverkopten voor Liro tijdens de bezetting in ieder geval boven fl. 150 mln. hebben gelegen.¹⁹¹

Wel blijkt uit het *Eindverslag LVVS*, dat kort na de bevrijding nog ca. 200.000 bij Liro ingeleverde effecten in de kluis van Liro of ten name van Liro bij Nederlandse bankinstellingen in depot lagen. Daaronder bevonden zich stukken met een nominale waarde van ca. fl. 128 mln., 26.000 stukken zonder nominale waarde en ca. 35.000 certificaten van Amerikaanse aandelen.¹⁹² Omdat het *Eindverslag LVVS* slechts de *nominale* waarde vermeldt, blijft onbekend hoe hoog de werkelijke waarde was van de effecten die bij of ten name van Liro tot na de bevrijding zijn blijven liggen.

Ten aanzien van bij Liro ingeleverde effecten die na 5 mei 1945 bleken te zijn verdwenen -in hoofdzak betreffend buitenlandse en Nederlandse obligaties die namens VVRA en gedeeltelijk ook namens Liro bij Duitse bankinstellingen in depot hadden gelegen en het dulle dinsdag-pakket- wordt verwezen naar de voorgaande twee paragrafen.

Het aantal bij Liro ingeleverde effecten dat binnen Liro zelf werd verduisterd zou zich, blijkens het eindverslag van LVVS, hebben beperkt tot "enkele tientallen".¹⁹³

¹⁸⁹ Vgl. *Onderzoeksgids*, 41-42.

¹⁹⁰ Te denken is bijvoorbeeld aan aandelen in besloten vennootschappen die door Liro haast niet te verkopen waren en waarvan de waarde voor Liro derhalve nagenoeg nihil was, maar die voor de oorspronkelijke eigenaren een grote waarde konden bezitten.

¹⁹¹ Van der Leeuw schat de opbrengst van de effecten die nog in augustus en september door Liro werden verkocht op fl. 20 miljoen, maar het is onduidelijk hoe hij aan dit bedrag is gekomen. Vgl. Van der Leeuw, *De behandeling van aan joden toebehorende vermogenswaarden tijdens en na de oorlog*, 4.

¹⁹² Vgl. *Eindverslag LVVS*, 12, 15.

¹⁹³ Zie *Eindverslag LVVS*, 13, 26.

C. Rechtsherstel

9. De Londense regeling ten aanzien van effecten

De Nederlandse regering in Londen heeft de voorbereiding van de herstelwetgeving opgedragen aan de "Commissie voor het herstel van het rechtsverkeer na afloop van de vijandelijke bezetting van Nederland en Nederlandsch-Indië", onder voorzitterschap van Prof. Mr. J. Eggens (Commissie Eggens).¹⁹⁴ De Commissie Eggens heeft snel ingezien dat de problematiek rond het rechtsherstel met betrekking tot effecten een bijzondere deskundigheid vereiste en dit deel van haar werkzaamheden bij brief van 29 oktober 1942 uitbesteed aan de Nederlandsche Economische, Financiële en Scheepvaartmissie in Amerika, die daartoe op haar beurt een commissie heeft samengesteld. Deze "New Yorkse Commissie", waarvan Mr. A. Philips de voorzitter was, heeft binnen drie maanden een ontwerp-regeling vervaardigd en deze van een uitgebreide schriftelijke toelichting voorzien.¹⁹⁵ Het "New Yorkse ontwerp" werd vervolgens het uitgangspunt van langdurige beraadslaging binnen de Commissie Eggens -in samenwerking met New York¹⁹⁶ en in overleg met de Londense Ministeries van Justitie en Financiën- en op tal van punten gewijzigd. Het resultaat werd in juli en augustus 1944 bewerkt op het Londense Ministerie van Justitie en tenslotte

¹⁹⁴ De Commissie werd opgericht bij ministerieel besluit van 19 oktober 1942. Op 15 augustus 1944 werd zij formeel opgeheven. Daarbij waren naast de Minister van Justitie, ook de Minister van Handel, Nijverheid en Landbouw en de Minister van Koloniën betrokken. In feite had de Commissie al in de loop van juni 1944 haar werkzaamheden beëindigd en overgedragen aan het Ministerie van Justitie. De Minister van Justitie had daar bij de commissie in een schrijven op 6 juni 1944 (D-Day) aangedrongen, omdat naar diens mening de behandeling van de ontwerp-besluiten door de commissie te langzaam verliep. De definitieve versie van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, zoals het op 17 september 1944 werd afgekondigd, was een bewerking van Eggens' werk door het Ministerie van Justitie. Zie *NIOD*, Archief Eggens, doos 4.

¹⁹⁵ De New Yorkse Commissie bestond, naast Philips, nog uit zes andere personen, waarvan verschillende uit de praktijk van het bankwezen afkomstig waren. Voor de juridische formulering van de ontwerp-regeling droeg A. Broches zorg, die werkzaam was bij de Nederlandsche Scheepvaart- en Handelscommissie te New York. Vgl. brief W.G. Belinfante aan de Voorzitter van de Raad voor het Rechtsherstel, 13.4.1950, 1, *ARA*, Archief RvhR, Secretariaat, doos 58, map 152; *Toelichting op het New Yorkse ontwerp*, 1.

¹⁹⁶ In januari 1944 presenteerde de New Yorkse Commissie nog een herzien effecten-ontwerp. Uit de toelichting op dit ontwerp blijkt dat er tussen Londen en New York inmiddels een paar principiële meningsverschillen waren ontstaan. Zie *Toelichting op het herziene New Yorkse ontwerp*.

geïncorporeerd¹⁹⁷ in het *Besluit Herstel Rechtsverkeer* van 17 september 1944 (*Stb.* E 100). Wat waren de grondslagen van de in New York en Londen voorbereide regeling ten aanzien van effecten, die uiteindelijk als hoofdstuk IV in het *Besluit Herstel Rechtsverkeer* zou worden opgenomen, maar door ontwikkelingen in bezet en later bevrijd Nederland, nooit zou worden toegepast? Het uitgangspunt voor de regeling blijkt uit de volgende passage uit de genoemde brief van 29 oktober 1942 van de Commissie Eggens:

"De Commissie voor het herstel van het rechtsverkeer (..) heeft o.a. tot taak een regeling te ontwerpen, waardoor waardepapieren, die in welken vorm dan ook, door den bezetter aan het Nederlandsche volksvermogen zijn onttrokken, daaraan na de oorlog weder zullen ten goede komen, en waarbij het onrecht de beroofden aangedaan, zooveel mogelijk zal worden hersteld."¹⁹⁸

Deze omschrijving beantwoordt aan de visie die er in Londen was ontstaan op het rechtsherstel in het algemeen, blijkens twee uitzendingen van Radio Oranje uit die tijd¹⁹⁹ en de "Joint Declaration" van St. James van 5 januari 1943, een plechtige verklaring waarbij achttien regeringen van geallieerde landen, waaronder Nederland, een formele waarschuwing deden uitgaan

".. to all concerned, and in particular to persons in neutral countries, that they intend to do their utmost to defeat the methods of dispossession practised by the Governments with which they are at war against the countries and peoples who have been wantonly assaulted and despoiled.

Accordingly, the Governments making this Declaration (..) reserve all their rights to declare invalid any transfers of, or dealings with property, rights and interests of any description whatsoever which are, or have been situated in the territories which have come under occupation or control, direct or indirect, of the Governments with which they are at war, or which belong, or have belonged to persons (including juridical persons) resident in such territories. This warning applies whether such transfers or

¹⁹⁷ De Commissie Eggens had het effectenrechtsherstel bij afzonderlijk wetsbesluit, het "Besluit Registratie Effecten", willen regelen.

¹⁹⁸ Brief van Commissie Eggens aan de Missie, 29.10.1942, zoals geciteerd in de *Toelichting op het New Yorkse ontwerp*, 2.

¹⁹⁹ In de radiouitzendingen van 3 juni 1942 en 7 januari 1943 (naar aanleiding van de Joint Declaration) waarschuwt Radio Oranje nadrukkelijk de kopers van geroofd goed, met name ook van effecten: "Dat wordt hun even gemakkelijk afgenomen als zij het verworven hebben. En dat proces van herstel der geschonden eigendoms-verhoudingen zal des te gemakkelijker en vlotter verlopen naarmate er minder Nederlandse belangen in verstrengeld zijn", aldus de tekst van de uitzending van 3 juni 1942 (drie maanden na de beruchte smijtdagen op de Amsterdamse effectenbeurs). Zie Meijers, *Het voorstel van LVVS*, 2-4. Zie verder brief RIOD (De Jong) aan Sanders, 29.3.1950, opgenomen als bijlage 11 in Sanders' *pleitnotities herziening Vis/Dirkzwager*.

dealings have taken the form of open looting or plunder, or of transactions apparently legal in form, even when they purport to be voluntarily effected."²⁰⁰

Herstel van de geschonden eigendomsverhoudingen zo snel mogelijk na de bevrijding was van begin af aan het doel van de Nederlandse regering in Londen en van de Commissie Eggens geweest. Vrijwel onmiddellijk werd ingezien, dat deze doelstelling ten aanzien van effecten slechts bereikt kon worden door een massale registratie. De Commissie dacht daarbij aan een verplicht gestelde aanmelding van alle in Nederland uitstaande effecten, waarbij niet tijdig aangemelde en niet bona fide verkregen effecten zouden vervallen aan de Staat.²⁰¹

Effectenregistratie, verval van rechten aan de Staat en bescherming van de verkrijger te goeder trouw zijn gedurende de hele voorbereidingsperiode de kernpunten gebleven van de Londens-New Yorkse regeling. Op 17 september 1944, toen E 100 werd afgekondigd, zag de regeling er op hoofdlijnen als volgt uit²⁰²:

- *Effectenregistratie*. Er moet kort na de bevrijding een registratie plaatsvinden van alle binnenlandse effecten en van buitenlandse effecten, die zich in Nederland bevinden of in het buitenland ten name van Nederlandse bezitters. De registratie bestaat uit een plicht tot inlevering van al die effecten, waarbij rechten op binnenlandse effecten, die niet binnen een bepaalde termijn worden ingeleverd, zullen vervallen aan de Staat. Daarnaast bestaat er een aangifteplicht voor iedereen die rechten²⁰³ op bepaalde effecten meent te hebben, op straffe van verval van die rechten. Alle effecten waarvoor de aanmeldingsplicht geldt, vallen onder de competentie van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel. Dit orgaan geeft een beslissing over het eigendomsrecht van deze effecten, waarvan beroep opstaat bij de Afdeling Rechtspraak van diezelfde Raad.

- *Verval van rechten aan de staat*. Alle effecten die niet worden aangemeld, alsmede de effecten waarvan noch de tegenwoordige bezitter, noch de oorspronkelijke eigenaar in hun eigendom worden erkend, gaan van rechtswege in eigendom over op de Staat. De Commissie Eggens had aanbevolen, dat de opbrengst van deze effecten ten goede zou moeten komen "aan

²⁰⁰ Geciteerd is de authentieke Engelse tekst zoals te vinden bij Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 644-645. Voor een Nederlandse vertaling zie Meijers, *Het voorstel van LVVS*, 4-5.

²⁰¹ De Staat moest in deze visie zorgdragen voor restitutie/compensatie ten behoeve van rechthebbenden. Zie *Toelichting op het New Yorkse ontwerp*, 2.

²⁰² De navolgende gegevens zijn grotendeels ontleend aan de officiële *Toelichting op het Besluit Herstel Rechtsverkeer*, 18-23 en de *Toelichting Besluit Registratie Effecten* door de Commissie Eggens omstreeks juni 1944 aangeboden aan de Ministers van Justitie, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Koloniën.

²⁰³ Naast eigendomsrechten moesten ook andere zakelijke rechten, zoals pandrechten, worden aangemeld. In dit rapport wordt gemakshalve in het vervolg slechts van eigendomsrechten uitgegaan (tenzij uitdrukkelijk anders wordt aangegeven), reden waarom wij in het vervolg steeds van "oorspronkelijke eigenaar" zullen spreken, om de positie van de gedeposedeerde aan te duiden. Degene die het effect na de bevrijding in bezit heeft, maar nog niet in zijn eigendomsrechten is erkend, zullen wij overeenkomstig de gebruikelijke terminologie steeds aanduiden als "tegenwoordige bezitter".

degenen aan wie vergoeding van oorlogsschade toekomt". Blijkens de officiële toelichting op E 100 was de regering in ballingschap het daarmee eens.²⁰⁴

- *Bescherming van de verkrijger te goeder trouw*. Bij de effectenregistratie zal moeten blijken, welke effecten in handen zijn geraakt van vijanden of tengevolge van de roof aan tegenwoordige bezitters zijn geleverd. Beslissend voor de vraag of de oorspronkelijke eigenaar in zijn eigendom zal worden hersteld, is de wijze van verkrijging van het effect door de tegenwoordige bezitter. Heeft de tegenwoordige bezitter het effect te goeder trouw verkregen, dan zal hij bescherming genieten en in zijn eigendom worden erkend.²⁰⁵ Een tegenwoordige bezitter was krachtens art. 32 van E 100 te goeder trouw, als hij niet wist noch had behoren te vermoeden, dat het bezit van het effect voor de oorspronkelijke eigenaar verloren was gegaan onder dwang, bedreiging of onbehoorlijke invloed van de vijand of zijn handlangers, of op grond van een bezettingsmaatregel waarvan inmiddels was bepaald dat hij nimmer van kracht was geweest.²⁰⁶ Dit laatste gold uiteraard voor de Liro-verordeningen, die de roof van het joodse vermogen hadden afgedwongen. De Liro-verordeningen waren overigens ook al tijdens de bezetting in strijd geweest met het ook voor Duitsland geldende Landoorlog-reglement.²⁰⁷ De daaropvolgende eigenmachtige verkopen door Liro van de ingeleverde effecten waren bovendien in strijd geweest met een kernbeginsel van -ook tijdens de bezetting geldend- Nederlands burgerlijk recht, dat men niet eigenmachtig mag beschikken over andermans goed.²⁰⁸

Met de bescherming van de verkrijger te goeder trouw van geroofd goed, sloot de herstelwetgeving aan bij de regeling zoals (toen) neergelegd in art. 2014 (Oud) BW. In tegenstelling tot art. 2014 (Oud) BW bepaalde E 100 evenwel dat, voor zover het effect na 10 mei 1940 werd verkregen, goede trouw niet werd verondersteld, maar door de tegenwoordige bezitter aannemelijk moest worden gemaakt.²⁰⁹

²⁰⁴ Zie *Toelichting Besluit Registratie Effecten, 2; Toelichting op het Besluit Herstel Rechtsverkeer, 22*.

²⁰⁵ Opmerking verdient dat de verkrijger te goeder trouw niet overal werd beschermd. Zo werd in de bezette zones van Duitsland en in Zwitserland geroofd goed teruggegeven aan oorspronkelijke eigenaren, ongeacht de goede trouw van tegenwoordige bezitters. Zie Meijers, *Het voorstel van LVVS, 5; Report of the O'Sullivan Committee on the progress made in the disposal of claims in the British Zone of Germany*, London, 1951, 5; Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 655, 665; J.W. Davis et al., *The postwar settlement of property rights. A Memorandum on the restitution or idemnification of property seized, damaged or destroyed during World War II*, Council on Foreign Relations, USA, 1945.

²⁰⁶ Vgl. art. 16 E 93.

²⁰⁷ *Stb.* 1910, 73. Zie artt. 23 sub g en h, 43, 46 en 53 LOR. Daarbij moet overigens wel worden bedacht dat, niettegenstaande het bovenstaande, de Nederlandse Hoge Raad de verordeningen van de bezetter tijdens de bezetting heeft gesanctioneerd in het bekende "toetsingsarrest" van 12 januari 1942, *NJ* 1942, 271.

²⁰⁸ Dat feit was door het "suprema-lex"-verhaal van Bühler (zie paragraaf 4.3) alleen maar bevestigd geworden.

²⁰⁹ Vgl. art. 32 lid 2 E 100. Er zijn nog meer afwijkingen. Zo geldt de bescherming van de verkrijger te goeder trouw in het herstelrecht slechts ten aanzien van goederen die onder bezwarende titel zijn verkregen. Vgl. art. 1 sub 9 Jo. art. 27 lid 1 E 100. Voorts is in E 100, in afwijking van art. 2014 lid 2 (Oud) BW, revindicatie van goederen die door een derde te goeder trouw zijn verkregen, uitgesloten. Vgl. E.F. Hooykaas, *Art. 2014 BW*, diss., Utrecht, 1949, 53.

Men was in Londen op de hoogte van het feit dat Liro effecten verhandelde op de Amsterdamse Effectenbeurs, maar van de feitelijke toedracht -de omvang, de wijze waarop- wist men zo goed als niets. Het feit dat de beurs was opengebleven, werd in Londen en New York niet gezien als een reden om al het beursverkeer dat tijdens de bezetting had plaatsgevonden als rechtmatig te bestempelen. Het tegendeel is waar, blijkens de waarschuwingen uitgezonden door Radio Oranje en de -door alle geallieerde radiostations uitgezonden- plechtige verklaring van St. James. Wel blijkt uit de stukken, dat de ontwerpers al in een vroeg stadium van mening waren, dat kopers die in oorlogstijd langs "de normale kanalen" effecten hadden verworven, extra bescherming verdienden.²¹⁰ Blijkens de officiële toelichting op E 100 is men op dit standpunt niet meer teruggekomen:

".. het begrip goede trouw is in het ontwerp niet nader uitgewerkt; (...). Er is echter van uitgegaan, dat ingezetenen, die effecten 'door normale kanalen' hebben verkregen, in principe zullen worden geacht te goeder trouw te hebben verkregen. Onder 'normale kanalen' is hierbij in de eerste plaats de gebruikelijke beurshandel te verstaan."²¹¹

Van dit principe van goede trouw bij verkrijging langs de normale beurskanalen bleek uit E 100 zelf echter niets. Daar stond slechts dat goede trouw door de tegenwoordige bezitter aannemelijk moest worden gemaakt. Voor de Londense en New Yorkse Commissies was dat blijkbaar een bewuste keuze. Zij wilden het aan de expertise van de instanties van de Raad voor het Rechtsherstel overlaten om ter zake jurisprudentie te ontwikkelen.²¹² Maar voor die gedachte was in bezet en later bevrijd Nederland in invloedrijke financiële en bestuurlijke kringen geen steun te vinden. Integendeel, het punt van de goede trouw vormde voor deze groep de hoofdreden, waarom E 100 moest worden gewijzigd.

10. De totstandkoming van F 272

In het laatste jaar van de oorlog werd er ook in bezet gebied gedebatteerd over een rechtsherstelregeling voor effecten. Uit bewaard gebleven 'illegale' nota's uit hoge ambtelijke en financiële kringen²¹³ blijkt dat men, meer dan in Londen, op de hoogte was van het feit dat het overgrote deel van de door Liro te gelde gemaakte effecten was gespuid via de

²¹⁰ Vgl. *Toelichting op het New Yorkse ontwerp*, 16.

²¹¹ *Toelichting op het Besluit Herstel Rechtverkeer*, 20; zie in dit verband ook W.G. Belinfante, "Het verschil tussen E 100 en F 272 wat betreft effecten", ongepubliceerd, ca. 1950, 3-4, Archief *MvJ*, Wetten 472.

²¹² Vgl. *Toelichting op het Besluit Herstel Rechtsverkeer*, 21: "Richtlijnen t.a.v. hetgeen wel en niet te goeder trouw zal worden beschouwd, zullen eerst worden uitgewerkt na de bevrijding. Er worde hier in het midden gelaten of een en ander bij besluit dient te geschieden of door de registrerende instantie in de dagelijksche praktijk."

²¹³ Dit waren nota's die door Nederlandse ambtenaren en andere beleidsmakers buiten medeweten van de bezetter werden geschreven met het oog op de komende bevrijding van Noord Nederland. De nota's werden veiligheidshalve niet ondertekend en meestal ook niet gedateerd. Voorbeelden zijn te vinden in *NIOD*, Archief Bregstein, doos 20 g.

Amsterdamse effectenbeurs. De centrale vraag in deze discussie was dan ook: wat moet er gebeuren met de grote aantallen effecten die Liro over de beurs heeft verhandeld?

Hoewel de meningen verdeeld waren, overheerste in deze kringen het standpunt, dat een koper ter beurze, die onder normale omstandigheden tegen een normale koopprijs toondereffecten had gekocht, *a priori* geacht mocht worden te goeder trouw te zijn geweest. Revindicatie door de oorspronkelijke eigenaren mocht voor deze categorie effecten niet worden toegestaan, aangezien, zoals het memorandum "effecten 2.12.44" het omschreef, "dit door betrokkenen als een onbillijkheid zou worden gevoeld." Men was blijkens dit stuk vooral beducht voor "de onrust, die zou worden geschapen door het aantasten van deze gevestigde posities."²¹⁴

Een memorandum uit begin 1945 en getiteld "Revindicatie van effecten" is niet alleen vanwege de inhoud belangwekkend, maar ook omdat de auteur ervan bekend is. De schrijver van het stuk is J. Ridder, tijdens de bezetting als ambtenaar werkzaam op het Ministerie van Financiën en na de bevrijding kortstondig thesaurier-generaal.²¹⁵ Zijn grootste bezwaar tegen revindicatie van effecten die over de beurs zijn verhandeld is dat

"[d]e voor revindicatie noodzakelijke en vanwege de vele of gecompliceerde gevallen lange rechtsprocedure, .. met zich mede (brengt) dat, zolang de besmetting van de op de Amsterdamsche beurs verhandelbare effecten bestaat, deze Beurs niet kan worden geopend. De internationale beteekenis van deze beurs zal hierdoor in ernstige mate schade lijden. Dit is vooral van belang, gelet op de rol welke deze beurs speelt in het internationaal financieel contact van Nederland en de verminderde beteekenis van andere belangrijke beurzen in Europa met name Londen."²¹⁶

En iets verder merkt hij op:

"Het belangrijkste bezwaar van een toelaten van revindicatie is evenwel dat internationaal de gedachte zal ontstaan, dat koopers te goeder trouw niet onder alle omstandigheden zeker zijn van hun bezit. Voor den oorlog, met incidenteele gevallen van ontvreemding, kon deze gedachte moeilijk opkomen. Maar een massale revindicatie zal deze gedachte tot leven wekken, welke onherstelbare schade zal aanbrengen aan het internationale crediet van Nederland. Het buitenland zal bij het al of niet kopen van effecten op de Amsterdamsche beurs beïnvloed worden door de herinnering van deze massale revindicatie, waardoor vele effecten aan koopers te goeder trouw weer werden ontnomen. De invloed van deze herinnering mag niet worden onderschat. Zeer gemotiveerd ingrijpen van Regeeringswege op de prolongatiemarkt in 1914 heeft ertoe geleid, dat deze markt nadien nimmer meer tot ontplooiing is gekomen, omdat de ervaring had geleerd, dat er altijd een kans was - al is deze nog zo

²¹⁴ Memorandum "effecten 2.12.44", *NIOD*, Archief Bregstein, doos 20 g.

²¹⁵ Hij kwam om het leven bij een vliegtuigongeluk op 14 november 1946.

²¹⁶ Ridder, "Revindicatie van effecten", 2, Archief *MvF*, bwv 142.

gering en alleen maar voorgekomen in oorlogstijd - dat een prolongatietransactie geblokkeerd kon raken. Deze zelfde kans, hoe irrationeel ook het verwachten ervan is, zal den weinig deskundige buitenlander ervan afhouden op de Amsterdamsche beurs te kopen. Dit zou onherstelbare schade veroorzaken voor de financiering van den wederopbouw in Nederland, waarbij internationale steun - helaas - niet zal kunnen worden ontbeerd."²¹⁷

Deze belangenafweging heeft in hoge mate het standpunt op het Ministerie van Financiën inzake het effectenrechtsherstel bepaald.²¹⁸ Het belang dat Ridder noemt -dat van de internationale positie van de Amsterdamse Beurs en, in het verlengde daarvan, van de financiering van de wederopbouw van Nederland- zal in de decennia die volgen bepalend blijven voor het standpunt van Financiën in deze materie. Het is een standpunt dat convergeert met de belangen van de Amsterdamse Beurs, maar in beginsel haaks staat op de belangen van de gedeposeerde effectenbezitters. Ook Ridder was zich hiervan bewust. Hij noemt de consequenties van zijn standpunt "hard maar onvermijdelijk".²¹⁹

In het eerder bevrijde zuiden was E 100 weliswaar reeds in werking getreden maar daar had Hoofdstuk IV, dat op de effectenregistratie betrekking had, nog geen toepassing gevonden, begrijpelijk omdat het centrum van de effectenhandel, Amsterdam, zich boven de rivieren bevond. En op het moment van de bevrijding van het noorden op 5 mei 1945 twijfelden de financieel-politieke autoriteiten er niet aan, dat het hoofdstuk moest worden gewijzigd, zodat het Londense vierde hoofdstuk wederom niet werd toegepast.

Het ontwerpen van een nieuwe regeling geschiedde aanvankelijk echter niet op het Haagse Departement van Financiën, maar op het Amsterdamse Beursplein 5, bij de Vereniging voor de Effectenhandel. Reeds in de weken die volgden op 5 mei 1945 bereikten van deze zijde uiterst gedetailleerde voorstellen tot wijziging van E 100 het Departement van Financiën.²²⁰

²¹⁷ Ridder, *Revindicatie van effecten*, 2.

²¹⁸ Ridder heeft Lieftinck in notities van 6 en 13 augustus 1945, op momenten dat er knopen moesten worden doorgehakt, nadrukkelijk op deze passages van het memorandum attent gemaakt. Zie de desbetreffende notities in Archief *MvF*, bwv 142, 402.

²¹⁹ *Revindicatie van effecten*, 3.

²²⁰ Illustratief is een brief van W. Cnoop Koopmans, algemeen secretaris van de VvdE, waarin deze het Departement van Financiën op de hoogte stelt van de activiteiten in Amsterdam: ". Zoowel de oorspronkelijke nota als de aanvulling, in welke laatste een herziening van het KB E 100 wordt aangegeven (aan een juridische redactie voor een nieuw desbetreffend hoofdstuk van KB E 100 wordt thans nog gewerkt) vormen thans een onderwerp van bespreking en discussie in het bestuur der Vereniging (..), terwijl, zoals afgesproken, uiteraard ook de Heeren Overhoff, van Holthe en d'Ailly hun oordeel hierover zullen geven, opdat gij daarmede rekening kunt houden.." Brief Cnoop Knoopmans aan het Departement van Financiën, 8.6.1945, in Archief *MvF*, bwv 142.

De belangrijkste auteur van deze concepten was de Rotterdamse Prof. Mr. J.G. Koopmans²²¹, die door de Vereniging voor de Effectenhandel voor deze taak was aangetrokken en zich, in nauw overleg met het bestuur van de Vereniging, een uiterst productief man betoonde.²²² Het wettelijk systeem dat door de Vereniging voor de Effectenhandel werd voorgesteld, voorzag in een onweerlegbaar vermoeden van goede trouw bij verwerving van een effect op een veiling of in regelmatig beursverkeer via een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel.

Over het "ontwerp van de Vereeniging voor den Effectenhandel"²²³ dat in juli 1945 reeds in tweede lezing op het Ministerie gereed lag, werd op 9 augustus 1945 aan de Minister van Financiën advies uitgebracht door de "Commissie van bijstand voor de uitvoering van de beurswet 1914", een permanent adviesorgaan, waarin enkele deskundigen uit de beurswereld zitting hadden onder voorzitterschap van d'Ailly. Naast kritiek op enkele technische aspecten van de effectenregistratie, uitte deze commissie ook haar onvrede over de onweerlegbaarheid van het vermoeden van goede trouw voor ter beurze verkregen effecten:

"[K]oop in een veiling [maakt] niet altijd de stukken zuiver. Tijdens de bezetting zijn op veilingen certificaten van Amerikaanse fondsen verkocht, en voor op naam staande aandelen moet wellicht hetzelfde worden aangenomen. Deze koopers gaan naar haar meening niet zonder meer vrij uit. Hetzelfde geldt voor wellicht formeele "regelmatige aankopen ter beurze", omdat ook ter beurze certificaten van Amerikaansche fondsen zijn verkocht "met een uitkeering" of andere fondsen tegen uitzonderlijke prijzen zijn verkocht, doordat Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat, of diens handlangers in de markt waren."²²⁴

²²¹ Koopmans speelde niet alleen een hoofdrol in de totstandkoming van F 272. In de periode 1945 tot 1952 was hij persoonlijk adviseur van Minister van Financiën Liefstuck op het terrein van het effectenrechtsherstel en lid van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel. Hij had ook zitting in de LVVS-commissie. Dat was een commissie bestaande uit vertegenwoordigers van de Ministeries van Justitie en Financiën en uit enkele deskundigen die de beheerders-vereffenaars van LVVS met raad en daad terzijde stond. Nog in 1970 werd Koopmans door de toenmalige Minister van Financiën Witteveen in gesprek met de Tweede Kamer de "geestelijke vader van het systeem" (van de effectenregistratie) genoemd. Samen met Bregstein had hij volgens Witteveen "niet alleen de wetgeving op dit gebied helpen tot stand komen, maar ook op eminente wijze [aan] de uitvoering ervan mede leiding gegeven." Zie *Hand.* II, 1969-1970, 2070.

²²² Zie bijvoorbeeld het memorandum "Bezwaren tegen het K.B. E 100 ("Besluit Herstel Rechtsverkeer")", uit juni 1945 (Archief *MvF*, bww 142) alsmede de 61 pagina's tellende "Ontwerp-procedure voor registratie van vermogenswaarden" en het "Systeem Koopmans/ Cnoop Koopmans Effectenregistratie", beide uit juli 1945, Archief *MvF*, bww 402.

²²³ Dat dit ontwerp inderdaad zo werd genoemd blijkt uit "Nota van de thesaurier generaal betr. wijziging van de bepalingen betreffende de effectenregistratie van het KB E 100", 3.8.1945, Archief *MvF*, bww 142.

²²⁴ Vgl. Advies van de Commissie van Bijstand voor de uitvoering van de Beurswet 1914 aan de Minister van Financiën, 9.8.1945, en de reactie op dit advies, 17.8.1945 ("Opmerkingen omtrent het advies van de Commissie van Bijstand"), Archief *MvF*, bww 402. De Commissie van advies in beurszaken was reeds in een eerder stadium gehoord. Zie ook de brief van Jhr. E.J. van Holthe (lid van de Commissie van advies in beurszaken) en d'Ailly aan de Minister van Financiën, 20.6.1945, Archief *MvF*, bww 142.

In een ambtelijke reactie op dit advies werd met betrekking tot deze passage benadrukt, dat verkoop door Liro met een uitkering niet onder "regelmatig beursverkeer" viel. Voorts gaf men toe, dat het wellicht gewenst was, dat de Afdeling Effectenregistratie de mogelijkheid kreeg om in bepaalde gevallen ambtshalve te beslissen, dat de goede trouw van de koper, ondanks verkrijging ter beurze of op een effectenveiling, ontbrak. De nog maar net benoemde minister van Financiën, P. Lieftinck, gaf als zijn mening te kennen dat hij het vermoeden van goede trouw bij regelmatig beursverkeer als uitgangspunt wilde aanvaarden, echter met de mogelijkheid van tegenbewijs.

Onderwijl kwam het pas medio augustus²²⁵, op initiatief van het Ministerie van Financiën tot de instelling van een "redactiecommissie tot wijziging van de besluiten E 100 en E 133". In deze commissie hadden ambtenaren van de Ministeries van Financiën, Justitie (W.G. Belinfante) en Handel en Nijverheid zitting, alsmede, als beursdeskundige, Van Leeuwen, directeur van De Twentsche Bank. Aangezien in dezelfde maand ook de Afdelingen van de Raad voor het Rechtsherstel officieel werden opgericht, besloot men op het Ministerie van Financiën om ook de pas benoemde leden van de Afdeling Effectenregistratie bij de wijziging van E 100 te betrekken. Dat waren per 15 augustus 1945 L.O. van der Plas, hoofd afdeling juridische zaken en bewindvoering van het Ministerie van Financiën, M.W. Scheltema van het Ministerie van Justitie, Overhoff, voorzitter van de Vereniging voor de Effectenhandel en M.H. Bregstein, hoogleraar burgerlijk recht en burgerlijk procesrecht te Amsterdam. De Rotterdamse notaris G. Nauta werd voorzitter. A. Kan (later Rinnooy Kan) van Financiën en mevrouw L.C. Schönfeld-Polano van Justitie werden plaatsvervangende leden.²²⁶ Iets later werden ook de al eerder genoemde professoren Eggens en Koopmans lid van de Afdeling Effectenregistratie. De jurist A. van Oven werd secretaris.

Op 24 augustus 1945 vond er onder leiding van Ridder een vergadering plaats over de wijziging van E 100, waarbij naast bovengenoemde personen ook nog de beursdeskundigen d'Ailly en Cnoop Koopmans aanwezig waren. Ook prof. Koopmans was aanwezig, vanwege zijn grote aandeel in de feitelijke totstandkoming van het wijzigingsontwerp. Het belangrijkste agendapunt was opnieuw de goede trouw bij de handel ter beurze, waarbij Bregstein en Nauta het standpunt van Lieftinck vertolkten: zij bepleitten een vermoeden van goede trouw voor in regelmatig beursverkeer verkregen effecten, echter met de mogelijkheid van tegenbewijs. Ook Koopmans schaarde zich achter dit standpunt. Bregstein benadrukte overigens dat als de gedeposeerde zijn effect niet zou terugkrijgen omdat de koper werd geacht te goeder trouw te zijn geweest, de commissionair die bij die aankoop zijn bemiddeling had verleend wel aansprakelijk bleef voor de schade, als hij bij Liro zou hebben gekocht.²²⁷

²²⁵ Een kabinetswisseling die in juni 1945 haar beslag kreeg, leverde de nodige vertraging op.

²²⁶ Vgl. *Staatscourant*, 20.8.1945, No. 50.

²²⁷ Bregstein karakteriseert het probleem van de goede trouw bij de handel ter beurze als een punt van "practische rechtspolitiek", waarbij het er om gaat "hoe het Nederlandsche publiek reageert. De normale belegger voelt niet, dat ieder die op de beurs in oorlogstijd koopt, uit dien hoofde te kwader trouw zou zijn. Hij zou het als onrecht ervaren, als hij een door hem op de beurs gekocht stuk zonder meer kwijt zou raken." Zie de notulen van de "Vergadering van de commissie tot herziening van de Besluiten E 100 en E 133, de leden van de

Een punt dat in de vergadering van 24 augustus nog niet werd behandeld, betrof de medewerking van de Vereniging voor de Effectenhandel bij de feitelijke, technische uitvoering van de effectenregistratie. Reeds in Londen had men ingezien dat de medewerking van de Vereniging voor de Effectenhandel bij de uitvoering van deze reusachtige onderneming onmisbaar was.²²⁸ Na de oorlog was deze gedachte uiteraard blijven voortbestaan -de Vereniging voor de Effectenhandel zou een "Centraal Bureau" oprichten, dat onder de Afdeling Effectenregistratie zou ressorteren en met de leiding over de technische uitvoering van de registratie zou worden belast-, maar een formele opdracht was nog niet gegeven. De kwestie kwam op 27 augustus plotseling ter sprake, toen de Afdeling Effectenregistratie -waarbij ook Koopmans en Van Leeuwen aanwezig waren- vergaderde op het Departement van Financiën. Blijkens de notulen vroeg Nauta aan Overhoff of de Vereniging voor de Effectenhandel inderdaad bereid was aan de effectenregistratie mee te werken:

"Op de vraag van den Voorzitter [Nauta, WJV] of de Vereeniging [Vereniging voor de Effectenhandel, WJV] een zoodanige opdracht zal aanvaarden, antwoordt de heer Overhoff, dat dit afhangt van de vraag of bij effectentransacties in het normale beursverkeer a priori de goede trouw aanwezig wordt geacht.

Over dit punt ontwikkelt zich een uitvoerige gedachtenwisseling. De Voorzitter [Nauta, WJV] wijst erop, dat hij persoonlijk het meest voelt voor het standpunt: dat aankoop ter beurze is een koop te goeder trouw, behoudens het recht van tegenbewijs op grond van bepaalde omstandigheden. Spr. denkt bijv. aan rechtstreekschen aankoop van de firma Lippmann en Rosenthal. De heer Overhoff kan dit tegenbewijs niet aanvaarden en wijst erop, dat ook Lippmann en Rosenthal een normaal lid was, zoodat ook deze aankopen onder normalen beurshandel vallen, onder de auspiciën van de Vereeniging."²²⁹

Ook de directeur van De Twentsche Bank, Van Leeuwen, stelde zich blijkens de notulen "op het standpunt, dat bij aankopen welke in organisatorisch verband hebben plaats gehad de goede trouw aanwezig dient te worden geacht." Naar zijn mening waren de beursleden "verplicht" geweest om te handelen.²³⁰ Het staat derhalve vast, dat de Vereniging voor de Effectenhandel in de persoon van haar leider, Overhoff, een prijs vroeg voor haar medewerking, zoals prof. G. de Grooth al in 1952 in een artikel in *De Gids* heeft gesteld.²³¹

[*vervolg noot 227*] afdeling effectenregistratie van den Raad voor het Rechtsherstel en andere deskundigen inzake de effectenregistratie", 24.8.1945, 2, 5, Archief *MvF*, bww 402.

²²⁸ *Toelichting op het Besluit Herstel Rechtsverkeer*, 22-23.

²²⁹ "Kort verslag van de Vergadering van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtherstel op maandag 27 augustus 1945 aan het Departement van Financiën", 2, Archief *MvF*, bww 402.

²³⁰ *Kort verslag van de Vergadering van 27 augustus 1945*, 2.

²³¹ De Grooth, "Het rechtherstel van effecten", *De Gids*, 1952, tweede half jaar, 330. De Vries stelde in *Een eeuw vol effecten*, 204, dat deze gang van zaken "niet valt aan te tonen" en noemde de kwestie "oninteressant". Daartegen protesteerde reeds Meihuizen, '*Goed fout*', 43.

Het was de ambtelijke top van Financiën na deze vergadering duidelijk, dat de eis van Overhoff vooral werd ingegeven door de vrees voor de enorme regresverplichtingen, die veel beursleden te wachten stonden als de normale rechtsherstelregeling op de beurshandel zou worden toegepast. En hoewel men niet zo ver wilde gaan als Overhoff op het punt van de goede trouw, was het gevolg wel dat men besloot de Vereniging voor de Effectenhandel op twee andere punten concessies te doen, waardoor de Vereniging voor de Effectenhandel zich tenslotte bereid verklaarde mee te werken. In de eerste plaats werd besloten om de aansprakelijkheid van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel uit te sluiten voor schade, geleden door gedeposeerden die door de bescherming van de koper ter beurse niet in hun eigendomsrechten zouden worden hersteld, tenzij zou worden bewezen, dat zich bij specifieke beurstransacties bijzondere omstandigheden hadden voorgedaan. Het criterium voor deze inperking van aansprakelijkheid was, dat de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel het effect overeenkomstig de voor hen geldende reglementen en gebruiken ter beurse moesten hebben verkregen. Dat was in afwijking van de normale schadevergoedingsregeling van E 100, waarbij een ieder aansprakelijk werd geacht, die door onrechtmatige verwerving of anderszins, opzettelijk aan het verlies van het effect voor de oorspronkelijke eigenaar had meegewerkt. Bovendien besloot men dat effecten, die niet door of namens oorspronkelijke eigenaren zouden worden geopponereerd, behoudens uitzonderlijke gevallen, automatisch zouden toevallen aan de tegenwoordige bezitters die de effecten hadden aangemeld, waarbij geen bewijs van goede trouw werd gevraagd.²³² In het oorspronkelijke E 100 werd de Staat nog eigenaar van alle effecten, waarvan de verkrijging te goeder trouw niet aannemelijk kon worden gemaakt.²³³ Beide concessies zouden inderdaad in de artt. 53 lid 1 en 59 lid 3 van het nieuwe hoofdstuk IV van E 100 worden verwerkt.

Bij brief van 6 oktober 1945 gaf het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel aan de Afdeling Effectenregistratie te kennen dat zij de officiële aanwijzing van de Vereniging voor de Effectenhandel als uitvoerend orgaan van de effectenregistratie wilde aanvaarden. De volgende passage uit die brief is tekenend voor de dubbelzinnige positie die zij in het vervolg als belanghebbende enerzijds en als uitvoerend orgaan van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel anderzijds zou gaan innemen:

²³² Zie *Kort verslag van de Vergadering van 27 augustus 1945*, 2; Nota effectenregistratie van L.O. van der Plas aan Lieftinck (cit.: "De vergadering was van meening, dat er aanleiding bestaat speciaal t.a.v. het regres eenigszins tegemoet te komen aan het standpunt van de bedrijfsgenooten."), 28.8.1945, Archief *MvF*, bww 402.

²³³ Er bestonden ook dringende praktische en technische redenen om deze oude regel te laten vervallen. De officiële "Toelichting" op F 272, 2, Archief *MvJ*, Wetten 472, maakt dit volkomen duidelijk: "[I]n het destijds gekozen systeem komt de staat in het algemeen niet voor bepaalde effecten op, doch vallen hem al de stukken, ten aanzien waarvan het aannemelijk maken niet lukt, als rijpe vruchten in de schoot. Uit een en ander vloeit voort, dat ieder individueel effect het voorwerp van een zelfstandig onderzoek moet vormen. Alsdan zijn echter met de werkzaamheden der registratie vele jaren gemoeid, gedurende welken tijd het beursverkeer zou blijven gestoord." Deze toelichting op F 272 werd in 1947 in licht gewijzigde vorm gepubliceerd in *Wetsbesluiten tot stand gekomen tusschen 24 juni - 23 november 1945 met toelichtingen*, 's-Gravenhage, 1947, 584-594. Verwijzingen naar de gepubliceerde versie van de officiële toelichting op F 272 worden verkort als *Toelichting op F 272*.

"Het is U bekend dat de Vereeniging tegenover het geheele vraagstuk ietwat huiverig heeft gestaan, zulks om ideeële en praktische redenen. Wij hadden ons om eerstgenoemde af te vragen of de herstelgedachte te vereenigen was met hetgeen in de afgelopen jaren regelmatig en officieel is geschied.."234

Dat "vereenigen" van de herstelgedachte met hetgeen in de oorlogsjaren op de beurs "regelmatig en officieel" was geschied, mondde in november 1945 uit in een definitieve redactie van het wetsbesluit F 272.

Het ontwerp van de Vereniging voor de Effectenhandel was vanaf juli 1945 verder bewerkt op het Ministerie van Financiën, waarbij het daadwerkelijke redigeren was verricht door - opnieuw- Koopmans, ditmaal in nauwe samenwerking met het hoofd van de afdeling juridische zaken en bewindvoering, van der Plas. Begin november 1945 was de definitieve tekst gereed en op 6 november stuurde de Minister van Justitie het ontwerp, vergezeld van een officiële 'Toelichting', met spoed voor advies naar de Raad van State. De Raad bracht reeds op 8 november advies uit.²³⁵

De Raad van State oordeelde bijzonder kritisch over het feit dat de regering deze ingrijpende wijziging van E 100, waarbij zulke grote belangen gemeoid waren, nog snel als wetsbesluit (dat is: met kracht van wet maar zonder medewerking van het parlement) wilde doorvoeren, terwijl datzelfde parlement -met volledige bevoegdheden- "binnen luttele dagen" (op 20 november 1945) voor het eerst weer bijeen zou komen. Het beroep op de "dringende behoefte" aan de regeling, dat de Toelichting had gedaan, vermocht op de Raad van State geen indruk te maken, "omdat schier elke nieuwe maatregel urgent is".²³⁶ Interessant is dat de New Yorkse Commissie al in een veel eerder stadium, in februari 1943, met grote stelligheid had betoogd, dat een regeling op het gebied van het effectenrechtsherstel zo diep ingrijpt in de gewone verhoudingen van burgerlijk recht, dat deze, behoudens volstrekte onmogelijkheid, in de vorm van een gewone formele wet behoorde te worden ingevoerd. De Commissie Eggens, die het laatste woord had, had daar echter niets voor gevoeld, waarop de New Yorkse Commissie zich er tenslotte maar onwillig bij had neergelegd.²³⁷

De Raad van State had nog meer kritiek. In de Toelichting op het wetsbesluit werd gesteld, dat "een vrij bevredigend samenstel van regelen was verkregen", ondanks het feit dat het gekozen systeem volgens diezelfde Toelichting voor de beroofden weinig soelaas bood: "zij zullen menigmaal hun bezit niet terugontvangen."²³⁸ Zelfs de mogelijkheid om de schade te verhalen op degenen die te kwader trouw aan de effectenroof hadden meegewerkt, een mogelijkheid die ook in het nieuwe systeem (in art. 59 E 100) wel degelijk werd gehandhaafd, werd ontkracht in de volgende passus:

²³⁴ Brief van bestuur VvdE aan de Afd Eff (afschrift), 6.10.1945, Archief *MvF*, bwv 142.

²³⁵ De toenmalige vice-president was F. Beelaerts van Blokland.

²³⁶ "Een beroep op de dringende behoefte, gelijk het slot der voordracht aan Uwe Majesteit doet, kan, zoodra de Staten-Generaal wederom hunne grondwettelijke taak hebben hervat, niet meer dekken een schending van art. 112 der Grondwet, te minder omdat schier elke maatregel urgent is", aldus het Advies van de *Raad van State*, 8.11.1945, No. 2, 1. Zie ook de "Toelichting" op F 272, 14, Archief *MvJ*, Wetten 472.

²³⁷ Vgl. *Toelichting op het New Yorkse ontwerp*, 14; *Toelichting op het herziene New Yorkse ontwerp*, 2.

²³⁸ "Toelichting" op F 272, 9, Archief *MvJ*, Wetten 472; *Toelichting op F 272*, 590.

"Op welke wijze en in hoeverre aan de beroofden een schadeloosstelling kan worden toegekend, zal in het kader van een algemene regeling der oorlogsschade in nadere overweging worden genomen."²³⁹

Deze passage had rechtstreeks te maken met het feit dat de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel een extra bescherming hadden verkregen tegen de aansprakelijkheid voor schade, zoals hierboven al werd opgemerkt. Ook hierover liet de Raad van State zich met vooruitziende blik kritisch uit:

"De Raad van State kan moeilijk aannemen, dat ter beurze onbekend zou zijn geweest, wanneer [Liro] met fondsen op de markt kwam, zelfs is het weinig waarschijnlijk, dat de namen dier fondsen de trouwe bezoekers verborgen bleven. Wie desondanks kocht, was, ook al werden de regelen der beurs niet geschonden, toch niet zo brandschoon, dat de uit zijn bezit gestooten eigenaar kan worden afgescheept met een vogel in de lucht. Veel meer is althans niet de troost, gelegen in nadere overweeging eener schadeloosstelling in het kader van een algemene regeling der oorlogsschade, ook al blijve niet onvermeld, dat artikel 59, waarop de toelichting geen beroep doet, wel eenig redres biedt."²⁴⁰

In reactie op het advies van de Raad van State brachten de betrokken ministers op 14 november een "Nader Rapport" uit, waarin gesteld werd dat "een richtig beleid de onverwijfde totstandkoming van de onderhavige regeling bij Koninklijk Besluit niet slechts gedooft, doch ook eischt."²⁴¹ Het wijzigingsbesluit trad in werking op 16 november 1945.²⁴²

11. De totstandkoming van de lijst van 'foute' beursleden

"[P]as na een zuivering ook op effectengebied zal Nederland den bestolenen en den buitenlanders weer zonder vrees of blaam onder de oogen kunnen komen"²⁴³,

aldus verklaarden de Ministers van Justitie en Financiën plechtig in het genoemde Nader Rapport. Een probleem dat in dat kader na de inwerkingtreding van F 272 nog niet was opgelost, betrof het feit dat leden van de Vereniging voor de Effectenhandel die zich tijdens de bezetting aan onvaderlands gedrag hadden schuldig gemaakt, uiteraard niet mochten profiteren van de extra bescherming die aan beursleden in het algemeen werd geboden. Blijkens art. 39

²³⁹ "Toelichting" op F 272, 9, Archief *MvJ*, Wetten 472; *Toelichting op F 272*, 590.

²⁴⁰ Advies *Raad van State*, 8.11.1945, No. 2, 2.

²⁴¹ "Nader Rapport" van 14 november 1945, No. 1105, 2, Archief *MvJ*, Wetten 472.

²⁴² Hoewel de rechtskracht van F 272 in rechte wel eens werd aangevochten (zie bijvoorbeeld Afd Rs Den Haag (6.3.1946), *NOR* 105) heeft de Afdeling Rechtspraak de rechtsgeldigheid van het besluit altijd erkend.

²⁴³ "Nader Rapport" van 14 november 1945, Nr. 1105, 4, Archief *MvJ*, Wetten 472; dezelfde zinsnede komt ook voor in de *Toelichting op F 272*, 594.

lid 10 E 100 zou de Minister van Financiën een lijst vaststellen van beursfirma's die voor de toepassing van het Besluit niet als leden van de Vereniging voor de Effectenhandel zouden worden beschouwd. Naast deze "zwarte lijst" moest er blijkens art. 39 lid 11 E 100 bovendien nog een lijst komen van firma's, die vanwege hun gedrag tijdens de bezetting, niet als inleveringskantoor mochten fungeren in het systeem van de effectenregistratie. Voor de laatste, "grijze lijst", was de Afdeling Effectenregistratie verantwoordelijk.

In feite zijn zowel de zwarte als de grijze lijst opgesteld door het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel in overleg met De Nederlandsche Bank. De Minister van Financiën heeft beide lijsten vervolgens na enige geringe wijzigingen geformaliseerd.

Hoewel het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel zich in een brief²⁴⁴ aan de Afdeling Effectenregistratie op "mondelinge richtlijnen" beriep, die zij bij het opstellen der lijsten zou hebben inachtgenomen, had zij volgens de Afdeling Effectenregistratie zelf "hoogstens" kennis genomen "van de leidende gedachten, die te dezen bij de meerderheid van de Afdeling bestaan".²⁴⁵ Uit het criterium dat de Vereniging voor de Effectenhandel hanteerde bij het opstellen van de zwarte lijst, blijkt dat zij uiterst terughoudend te werk ging. Slechts leden "die reeds bij het begin van de oorlog - resp. wanneer zij eerst na 10 mei 1940 zijn opgericht, sinds hun oprichting - als notoir 'fout' te beschouwen waren", kwamen voor plaatsing op de lijst in aanmerking.²⁴⁶

Een gevolg daarvan was, dat een aantal leden van de Vereniging voor de Effectenhandel dat tijdens de bezetting niet of maar ten dele had gedeugd -bijvoorbeeld omdat de enige firmant een NSB'er was geweest-, toch niet op de zwarte lijst terecht kwam, met als meest gebezigde motivering "koopende cliënten kunnen te goeder trouw geweest zijn".²⁴⁷ Aantekening verdient echter, dat niet alleen kopers die door bemiddeling van deze firma's effecten ter beurse verkregen hadden, baat hadden bij deze beslissing -het vermoeden van goede trouw bleef van toepassing-, maar ook de betrokken firma's zelf: zij zouden immers, ondanks hun gedrag tijdens de bezetting, de extra bescherming genieten tegen schadevergoedingsacties van gedeposeerden die niet in de eigendom van hun effecten zouden worden hersteld.

²⁴⁴ Zie brief VvdE aan Afd Eff, 21.12.1945, Archief *MvF*, bwv 142.

²⁴⁵ Zie brief Afd Eff aan MvF, 21.12.1945, Archief *MvF*, bwv 142, waarin wordt opgemerkt dat "hetgeen de (...) Vereeniging mededeelt omtrent van de zijde van de Afdeling verstrekte richtlijnen niet geheel juist is. Hoogstens kan men zeggen, dat de Vereeniging heeft kunnen kennis nemen van de leidende gedachten, die te dezen bij de meerderheid van de Afdeling bestaan." In dezelfde brief spreekt de Afd Eff haar bevreemding er over uit, dat de VvdE bij het opstellen van de zwarte lijst De Nederlandsche Bank heeft betrokken, ".. aangezien toch de beslissing omtrent de vraag, welke firma's op de bedoelde lijst zullen voorkomen, niet bij de Nederlandsche Bank berust."

²⁴⁶ Brief VvdE aan de Afd Eff, 21.12.1945, Archief *MvF*, bwv 142. Hetzelfde criterium kwam al voor in een brief van de VvdE aan MvF, 10.8.1945, Archief *MvF*, bwv 142, en werd toen nog door het hoofd juridische zaken en bewindvoering van Financiën in de kantlijn afgedaan als "volkomen onbruikbaar".

²⁴⁷ Zie "Voorstel van den Vereeniging voor den effectenhandel (Bedrijfsgroep Effectenhandel) inzake 'zwarte leden'", 30.11.1945, Archief *MvF*, bwv 142.

Uiteindelijk zouden er 24 veelal 'kleine' leden van de Vereniging voor de Effectenhandel op de zwarte lijst worden geplaatst, waaronder, meest prominent, Liro (Sarphatistraat), Rebholz' Bankierskantoor en de Handelstrust West NV.²⁴⁸ De "grijze lijst" was iets langer, aangezien de Vereniging voor de Effectenhandel bij de totstandkoming daarvan een minder eng criterium had gehanteerd.

12. Het systeem van F 272²⁴⁹

Het doel van het systeem van de effectenregistratie, bij F 272 neergelegd in het nieuwe vierde hoofdstuk van E 100, was niet alleen het herstel in de eigendom van degenen die hun effecten tijdens de bezetting op onrechtmatige wijze waren kwijtgeraakt. Daarnaast diende het systeem de opsporing van effecten die als vijandelijk vermogen of ingevolge de *Wet herstel vermogensovergang Rijksmarkengebied* (Stb. H 251) op de Staat waren overgegaan, alsmede de opsporing van voor de fiscus verzwegen vermogenswaarden.²⁵⁰ Overigens hadden bij effecten uit vijandelijk vermogen de aanspraken van gedeposeerden voorrang boven die van de Staat. Blijkens de gepubliceerde *Toelichting op F 272* wilde men aldus voorkomen "dat de Staat ten koste van vroegere rechthebbenden objecten van de vijandelijken roof zou verwerven".²⁵¹ Het systeem van de effectenregistratie, neergelegd in de tweede titel van het vierde hoofdstuk van E 100 kan in het kort als volgt worden weergegeven.

1. GERAAMTE-OPGAVE. Alle binnen het Koninkrijk gevestigde instellingen waren verplicht aan de Afdeling Effectenregistratie vóór 14 april 1946 numerieke opgave te doen van alle effecten die door hen waren uitgegeven.

2. AANMELDING. Alle effectenbezitters waren verplicht vóór 14 april 1946 (deze datum stond bekend als de 'peildatum') de couponbladen van hun effecten in te leveren bij een inleveringskantoor. Inleveringskantoren waren door de Afdeling Effectenregistratie aangewezen kantoren, in de praktijk met name leden van de Vereniging voor de Effectenhandel, voor zover deze niet op de "grijze lijst" waren geplaatst. In het buitenland moesten bezitters van in het Koninkrijk uitgegeven effecten hun effectenbezit aanmelden bij Nederlandse diplomatieke diensten.

Effecten die vóór 14 april 1946 waren aangemeld en ingeleverd werden als "ingeleverde effecten" geregistreerd. Na 14 april 1946 bestond nog tot 1 januari 1952 de mogelijkheid tot "na-

²⁴⁸ De definitieve zwarte lijst werd door de VvdE gepubliceerd in Interne circulaire, No. 131, 2.1.1946 en later ook in het *NIW*, 22.2.1952.

²⁴⁹ Bij het schrijven van deze paragraaf werd veelvuldig gebruik gemaakt van Kersten, *Theorie en praktijk van na-oorlogs rechtsherstel en beheer en de Inventaris Afdeling Effectenregistratie*.

²⁵⁰ Tegen deze vermenging van doeleinden protesteerde Meijers reeds in 1946 in het artikel *Rechtsherstel en handel ter beurze*, 262-267. Naar zijn mening zouden de belangen die de Staat "onder de vlag van het rechtsherstel" behartigde, voor de gedeposeerden geen enkel voordeel, maar slechts nadeel -in de vorm vertraging- kunnen opleveren, te meer omdat men niet bereid bleek de financiële voordelen die de effectenregistratie aan de Staat verschaft, mede ten goede van de gedeposeerden te doen komen.

²⁵¹ *Toelichting op F 272*, 592.

aanmelding", maar die effecten werden geregistreerd als "aangemelde doch niet ingeleverde effecten".²⁵² Een verzoek om na-aanmelding werd ingevolge art. 81 E 100 ingewilligd, indien de aanmelder, door omstandigheden onafhankelijk van zijn wil, redelijkerwijs niet eerder had kunnen opkomen. Alle overige effecten werden "niet aangemelde effecten" genoemd. Bij de technische uitvoering van de effectenregistratie onderscheidde men de effecten in vier categorieën: binnenlandse en buitenlandse effecten, beide weer onderverdeeld in gecodeerde en niet gecodeerde effecten. De aanmeldingsplicht gold niet alleen ten aanzien van binnenlandse effecten, ongeacht waar deze zich bevonden. Ook buitenlandse effecten dienden te worden aangemeld, mits zij zich ten tijde van de aanmeldingstermijn bevonden in het binnenland, of in het buitenland ten name of ten behoeve van ingezetenen van het Koninkrijk.

Uiteraard was de aanmelding van effecten in de praktijk vooral een taak en een plicht van de banken en de commissiehuizen, die de bij hen in depot verblijvende effecten massaal namens hun cliënten, ook als deze onvindbaar of onbekend waren, aanmeldden. Indien de effecten niet in open bewaargeving waren gegeven maar zich in een safe-loket bevonden, dan schreven richtlijnen van het Beheersinstituut voor banken voor dat dit safe-loket moest worden opengebroken, zodat de aanmelding alsnog kon geschieden.²⁵³ Ook LVVS en VVRA hebben alle nog onder hen berustende effecten aangemeld, zowel die op hun eigen naam stonden, als die nog toebehoorden aan oorspronkelijke eigenaren.

Hangende de inleveringstermijn en tot op het moment dat over het effect was beslist, was het op grond van art. 70 E 100 verboden met betrekking tot het effect elke handeling te verrichten (e.g. beschikkingshandelingen of de aflossing van obligaties of het incasseren van dividenden en coupons), die niet in de speciale regelgeving uitdrukkelijk was toegestaan.

3. OPPOSITIE. Iedere voormalige bezitter die aanspraak meende te hebben op een effect, was bevoegd tot 1 januari 1947 een aanvraag tot rechtsherstel in te dienen bij de Afdeling Effectenregistratie.²⁵⁴ Na afloop van die termijn bleef, onder dezelfde voorwaarde als voor "na-aanmelding", het doen van "na-oppositie" mogelijk tot 1 januari 1952.²⁵⁵ Daarnaast was een ieder die kennis droeg van enig feit waarop een aanvraag tot rechtsherstel zou kunnen worden gegrond, verplicht daarvan aangifte te doen. Een dergelijke aanvraag tot rechtsherstel of aangifte door of ten behoeve van een oorspronkelijke eigenaar heette in de terminologie van de effectenregistratie "oppositie". Om geldig te kunnen "opponeren" was overigens nummeropgave van de geroofde effecten verplicht gesteld. Dit was in de meeste gevallen geen probleem, daar de nummers uit de bank- of Liro-administratie konden blijken. LVVS was, net als de banken en de commissiehuizen, verplicht de Afdeling Effectenregistratie van deze gegevens te voorzien, en heeft daar ook nauwgezet aan gehoor gegeven door in de loop van 1946 te besluiten alle bij LVVS ingeleverde effecten te opponeren ten behoeve van de oorspronkelijke

²⁵² Ook effecten die wel tijdig waren aangemeld, maar waarvan de couponbladen niet waren ingeleverd vielen in deze categorie.

²⁵³ Vgl. Brief MvF aan Commissie Scholten, 2.2.1999.

²⁵⁴ Vgl. *Prijscourant* VvdE, 24.12.1947, No. 12684, Mededeling 109.

²⁵⁵ Een verzoek om na-oppositie werd ingevolge art. 81 E 100 ingewilligd indien de oorspronkelijke eigenaar, door omstandigheden van zijn wil onafhankelijk, redelijkerwijs niet eerder had kunnen opkomen.

eigenaren, daarin bijgestaan door banken -die inmiddels veelal als inleveringskantoren dienst deden-, die de effecten tijdens de bezetting hadden ingeleverd bij Liro.²⁵⁶ LVVS heeft tevens (samen met bewindvoerders en boedelnotarissen) veel werk verricht om nabestaanden van vermisten op te sporen.²⁵⁷ Daarbij is sedert 1949 de Stichting Centraal Bureau voor Onderzoek inzake de Vererving van de Nalatenschappen van Vermiste Personen ingeschakeld. Ten aanzien van vorderingen op LVVS, waarvan in de loop van 1951 nog geen rechthebbenden bekend waren, heeft de Stichting Joods Maatschappelijk Werk als *negotiorum gestor* (zaakwaarneemster voor de belanghebbenden) opgetreden.²⁵⁸

Zodoende werden ook talloze geldige opposities ingediend namens niet teruggekeerde oorspronkelijke eigenaren, van wie de nabestaanden (nog) niet bekend waren of (nog) niet over de vereiste gegevens beschikten. Een gebrek aan voldoende gegevens voor een geldige oppositie heeft zich naar valt aan te nemen dan ook in hoofdzaak voorgedaan bij thuis bewaarde effecten, die wel waren verloren gegaan, maar waarvan noch uit de administraties van banken of commissiehuizen, noch uit de administraties van Liro of van andere Duitse roofoinstellingen iets was gebleken. Dit kon bijvoorbeeld het geval zijn als een joodse eigenaar zijn effecten had verstopt of aan een derde had afgegeven. Als in zo'n geval de voormalige eigenaar de oorlog niet overleefde, en zijn nabestaanden niet wisten waar de effecten waren gebleven en ook niet over de nummers van de effecten beschikten, bood de effectenregistratie geen oplossing. Wel was de Afdeling Effectenregistratie (in het bijzonder het Centraal Bureau) behulpzaam bij het reconstrueren van ontbrekende gegevens en het corrigeren of aanvullen van gebrekkige gegevens, ook nog lang nadat de termijn voor na-aanmelding en na-oppositie was verstreken, maar de mogelijkheid nog bestond tot het verkrijgen van duplicaten. De particuliere oppositie-regeling lag verankerd in de artt. 45 en 46 E 100; deze opposities werden dan ook wel "artt. 45 en 46-opposities" genoemd.

Daarnaast waren er de opposities in het belang van de Staat. Ingevolge art. 47 E 100 was een ieder met kennis over effecten die zich in vijandelijk bezit bevonden verplicht daarvan aangifte te doen bij de Afdeling Effectenregistratie. Datzelfde artikel bepaalde dat hetzij de Minister van Financiën, hetzij de Afdeling Effectenregistratie ambtshalve konden opponeren, bijvoorbeeld in het kader van de opsporing van vijandelijk vermogen of ten behoeve van de fiscus (zogenaamde "art. 47-opposities"). De lijst van alle geopponeerde effecten stond bekend als

²⁵⁶ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 14: "Aangezien de indiening der opposities aan een korte termijn was gebonden, werd in de loop van 1946 besloten *alle* bij L.V.V.S. ingeleverde effecten te opponeren. Een deel van deze taak werd door de banken, die de effecten bij L.V.V.S. hadden ingeleverd, overgenomen." LVVS verzorgde ook de aanmeldingen van effecten toebehorende aan gedeposedeerden die tot na de bevrijding bij haar waren blijven liggen.

²⁵⁷ Zie in dit kader tevens Körver, "De afwezige en de akte van overlijden", Commissie Scholten, *Eerste rapport*.

²⁵⁸ Vgl. Lipschits, *Tsedaka*, 331-332; *Eindverslag LVVS*, 41-43, 49-50. Aan JMW zijn in 1956 en 1957 uitkeringen uit de boedel gedaan toekomende aan ruim 10.000 crediteuren waarvan de nabestaanden niet waren opgespoord voor een totaal van ca. fl. 510.000. Bovendien werden aan JMW uitkeringen gedaan op ruim 1000 claims die aanvankelijk door bewindvoerders waren behartigd, maar waarvan de rechthebbenden niet waren opgespoord voor een totaal van ruim fl. 150.000.

de "zwarte lijst", niet te verwarren met de lijst van 'foute' beursleden, die eveneens "zwarte lijst" werd genoemd.

De verkregen gegevens werden, voor zover het ging om binnenlandse gecodeerde fondsen, met behulp van ponskaartenmachines verwerkt door het Centraal Bureau van de Afdeling Effectenregistratie. Niet gecodeerde binnenlandse fondsen werden handmatig verwerkt. Met betrekking tot geopponeerde buitenlandse fondsen werd een aparte procedure gevolgd, die in paragraaf 22.3 wordt besproken. Voor effecten die binnen het Koninkrijk waren uitgegeven geschiedde na de verwerking van de gegevens door het Centraal Bureau het volgende:

a. Vaststelling van het manco

Door fondsgewijze vergelijking van de lijst van aangemelde en ingeleverde en daarmee gelijkgestelde effecten met de lijst van alle binnen het Koninkrijk uitstaande effecten, werd vastgesteld welke effecten niet waren aangemeld en dientengevolge in het zogenaamde 'bruto-manco' (som van alle niet-aangemelde effecten) vielen. Deze effecten werden vanaf 1950 door publicatie van de nummers in de *Staatscourant* van onwaarde verklaard. Handel in deze effecten werd tegengegaan door gecodeerde effecten die het systeem van de effectenregistratie wel hadden doorstaan te voorzien van een 'stukkenverklaring', een zwarte stukkenverklaring voor effecten die in Nederland en een rode stukkenverklaring voor effecten die in het buitenland in omloop waren. De afgifte van de rode stukkenverklaring vormde tevens een bewijs voor eigendomserkenning. Bezitters van incurante stukken konden bij de verhandeling om een stukkenverklaring verzoeken. Waren effecten na 8 januari 1947 uitgegeven en derhalve vrijgesteld van de verplichting tot aanmelding voor de effectenregistratie, dan moesten, indien zij voorzien waren van coupons, talons of dividendbewijzen, deze bewijzen een verticale witte balk tonen van 1 of 1,5 cm, die werd verkregen door de ondergrond van de bewijzen ter plaatse niet te bedrukken. Effecten die niet voorzien waren van coupons, talons of dividendbewijzen moesten gekenmerkt worden door een verticale witte balk van 3 à 5 cm breed.²⁵⁹ Het was mogelijk om effecten die voorzien waren van een definitieve stukkenverklaring in te wisselen tegen effecten met een witte balk.

De uitgevende instellingen waren verplicht in plaats van de van onwaarde verklaarde effecten duplicaten uit te geven en deze uit te leveren aan:

- als er geopponeerd was, in de eerste plaats de oorspronkelijke eigenaar;
- als er niet door of namens een oorspronkelijke eigenaar geopponeerd was, de Staat ('netto-manco'). Bij de toekenning van manco-duplicaten gingen de aanspraken van gedeposeerden dus altijd vóór op de aanspraken van de Staat.

Op 1 januari 1951 was al ca. fl. 40 mln. van het manco aan gedeposeerde eigenaren ten goede gekomen, dat is, toen er nog veel moest komen. Op 1 januari 1952 waren reeds 54.000 niet-aangemelde effecten door publicatie in de *Staatscourant* waardeloos verklaard, grotendeels ten behoeve van gedeposeerden, die verzocht hadden bij voorrang (nog vóór de sluiting van

²⁵⁹ Vgl. "Wet van 30 augustus 1946, houdende regeling in zake uiterlijke kenmerken van effecten of onderdelen daarvan", *Stb.* G 227; "Besluit van 8 januari 1947, houdende vaststelling van een Algemeene Maatregel van Bestuur in zake uiterlijke kenmerken van effecten", *Stb.* H 7. Sinds enige tijd is de verplichte witte balk afgeschaft.

de termijn voor na-aanmelding op 1 januari 1952) te worden geholpen.²⁶⁰ De totale waarde van alle duplicaat-effecten die aan gedeposeerden ten goede kwamen is niet bekend.²⁶¹ De manco-opbrengst die de Staat ten goede kwam werd gevoed uit niet geïdentificeerd vijandelijk vermogen, uit voor de fiscus verzwegen vermogen en vanwege het feit dat sommige gedeposeerden of hun nabestaanden niet meer over voldoende gegevens beschikten over het onrechtmatig verloren effectenbezit en oppositie achterwege was gebleven. Tenslotte werd het manco gevoed doordat niet alle tegenwoordige bezitters hun effecten hadden aangemeld, soms om verschoonbare redenen.

Omdat het netto-manco werd gevoed uit effecten die na de bevrijding niet waren geopponeerd of aangemeld en dus zoek waren, was en is het onmogelijk een schatting te maken van de relatieve zwaarte van de verschillende componenten waaruit dit manco was opgebouwd. Toch mag worden aangenomen dat de manco-opbrengst die de Staat toeviel, in hoofdzaak uit niet geïdentificeerd vijandelijk vermogen en uit voor de fiscus verzwegen vermogen heeft bestaan. Het systeem van de effectenregistratie zorgde er immers voor, dat ook tal van geldige opposities werden ingediend namens niet teruggekeerde gedeposeerden, van wie de nabestaanden nog niet waren opgespoord, terwijl er eveneens vele aanmeldingen ten behoeve van onbereikbare of onvindbare tegenwoordige bezitters hebben plaatsgevonden. Bovendien bestond er tot 31 december 1982 voor niet-opponenten en niet-aanmelders een mogelijkheid om duplicaat-effecten alsnog toegewezen te krijgen, zij het onder bepaalde voorwaarden.²⁶²

Uiteindelijk hebben 478.378 effecten door publicatie in de *Staatscourant* hun geldigheid verloren.²⁶³ De duplicaat-effecten die de Staat toevielen zijn door deze verkocht. De totale opbrengst die de Staat uit deze verkopen verkreeg, bedroeg in 1970 volgens een schatting van de toenmalige Minister van Financiën Witteveen, in antwoord op kamervragen, ca. fl. 200 mln. In dit ruwe bedrag waren overigens de opbrengsten van aan de Staat toegevloede effecten uit *wel* geïdentificeerd vijandelijk vermogen -dat wil zeggen door vijandelijke of daarmee gelijk te stellen personen *wel* aangemelde effecten, die namens de Staat geopponeerd waren- alsmede de effecten die ingevolge de *Wet herstel vermogensovergang Rijksmarkengebied* van 18 juli 1947 (*Stb.* H 251) aan de Staat waren toegevallen, niet opgenomen.²⁶⁴ De manco-

²⁶⁰ Vgl. de van de de Afd Eff afkomstige "Notitie van het secretariaat inzake de stand der werkzaamheden van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel", 26.11.1951, 3, Archief *MvJ*, 650/013/V; alsmede de ambtelijke nota "Enkele gegevens betreffende de effectenregistratie", 8.3.1952, 3, Archief *MvJ*, Wetten 472.

²⁶¹ Een reconstructie van dit bedrag op basis van nu nog aanwezige archiefbescheiden kon in dit bestek niet aan de orde komen.

²⁶² Zie paragraaf 24.

²⁶³ Brief MvF aan Commissie Scholten, 2.2.1999.

²⁶⁴ Beide laatstgenoemde posten waren door het Ministerie van Financiën onder "vijandelijk vermogen" resp. "Rijksmarkenvermogen" elders verantwoord. Een reconstructie van deze vermogens werd door Minister Witteveen niet nuttig en vrijwel ondoenlijk geacht. Vgl. *Hand.* II, 1969-1970, 2069-2070.

opbrengst die de Staat toeviel, werd niet in het bijzonder aangewend voor het vergoeden van oorlogsschade of ter betaling van de kosten van rechtsherstel, maar aan de algemene middelen toegevoegd.²⁶⁵

b. Eigendomserkenning van bezitters van niet geopponeerde, aangemelde effecten

Het lag in het systeem van F 272 besloten dat aangemelde effecten, die door niemand werden geopponeerde, zo snel mogelijk gedeblokkeerd werden ten behoeve van de tegenwoordige bezitters. Goede trouw hoefden de laatsten niet aannemelijk te maken, zodat deze groep effectenbezitters door de Afdeling Effectenregistratie na verloop van tijd 'automatisch' in de eigendom van hun effecten kon worden erkend.²⁶⁶

In dit kader werden de bij Liro ingeleverde effecten die nog bij LVVS of VVRA aanwezig waren, en waarvan de aanmeldingen in naam van de oorspronkelijke eigenaren waren verricht, aan de oorspronkelijke eigenaren of aan hun nabestaanden teruggegeven. Bij LVVS of VVRA aanwezige effecten waarvan de teruggave achterwege moest blijven doordat geen enkele rechthebbende werd gevonden, werden eind jaren vijftig overgedragen aan Stichting Joods Maatschappelijk Werk.²⁶⁷

De vraag rijst wat er is gebeurd met effecten die tijdens de bezetting, in strijd met de Liro-verordeningen, *niet* door leden van de Vereniging voor de Effectenhandel (banken en commissiehuizen) namens hun joodse cliënten bij Liro werden ingeleverd. Het gaat dan om het geval dat deze effecten na de bevrijding door bijvoorbeeld een bankinstelling namens niet teruggekeerde joodse eigenaren werden aangemeld (anders waren zij in het manco terechtgekomen), terwijl noch de oorspronkelijke eigenaar, noch wettelijke erfgenamen, noch bewindvoerders of andere over de vermogens van vermisten aangestelde personen zich vervolgens bij de betreffende bank hebben gemeld. Het was en is staande praktijk, dat bankinstellingen en andere firma's ten minste gedurende een wettelijke verjaringstermijn²⁶⁸ effecten namens onvindbare eigenaren in depot houden, waarbij vervallende dividenden en

²⁶⁵ Per brief van 2 februari 1999 heeft de directeur wetgeving, juridische zaken en bewindvoering van het Ministerie van Financiën aan de Commissie Scholten met betrekking tot het manco laten weten dat er "[o]ver de vraag of aan de aldus door de Staat verkregen gelden een speciale bestemming is gegeven (...) momenteel geen gegevens voorhanden (zijn)." Als de volledige manco-opbrengst (ca. fl. 200 mln) speciaal besteed zou zijn aan het vergoeden van oorlogsschade, dan had dit bij de overheid, in het bijzonder bij het Ministerie van Financiën bekend moeten zijn geweest. Intensief onderzoek zou nodig zijn om na te gaan of de overheid niettemin, op de een of andere wijze, delen van de manco-opbrengst speciaal heeft aangewend voor het vergoeden van oorlogsschade. Dat viel buiten het bestek van dit onderzoek.

²⁶⁶ Vgl. *Toelichting op F 272*, 592.

²⁶⁷ JMW zegde toe aan rechthebbenden die nog zouden opkomen, het hen toekomende bedrag uit te keren. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 15, 42-43, 64; *Eindverslag VVRA*, 7; Lipschits, *Tsedaka*, 331-332.

²⁶⁸ De wettelijke verjaringstermijn bedroeg dertig jaar, maar bedraagt onder het huidig recht (sinds 1992) twintig jaar (art. 3:306 BW). Deze verjaringstermijn fungeert in de praktijk als ondergrens, de werkelijke *bewaartermijn* kan per bankinstelling verschillen. Zo wordt door de ABN Amro ten aanzien van effecten tegenwoordig een *bewaartermijn* van dertig jaar aangehouden.

couponopbrengsten periodiek op een tussenrekening worden geboekt. Na afloop van die termijn worden de effecten door de bank verkocht, waarbij de opbrengst op een tussenrekening geboekt wordt, waarvan het saldo periodiek op de winst- en verliesrekening wordt bijgeschreven.²⁶⁹ Aangenomen mag evenwel worden dat het aantal effecten toebehorend aan oorlogsslachtoffers dat op deze wijze daadwerkelijk werd verkocht, betrekkelijk gering is geweest, gezien de lange bewaartermijnen (minimaal dertig jaar) waarbinnen bewindvoerders, curatoren of nabestaanden zich nog konden melden en in het bijzonder gelet op het feit dat de effecten uit joods bezit massaal bij Liro zijn ingeleverd. Het doen van een kwantitatief financieel onderzoek om deze constatering ook langs andere weg te staven, viel buiten het bestek van deze rapportage.²⁷⁰ Wanneer de bewindvoerders of de met de afwikkeling van hun nalatenschappen belaste notarissen of andere bij de opsporing van nabestaanden betrokken instanties²⁷¹ er op de lange termijn niet in slaagden om nabestaanden te vinden, waren de wettelijke regelingen betreffende onbeheerde nalatenschappen van toepassing. Dat betekende dat effecten waarvan bekend was dat zij toebehoorden aan vermogens van vermisten die onder beheer van een bewindvoerder of een curator stonden, als er geen nabestaanden werden gevonden, tenslotte verkocht werden, waarna de opbrengst in de Consignatiekas werd gestort.²⁷²

²⁶⁹ Informatie werd onder meer ingewonnen bij de ABN Amro (historisch archief). Vgl. over deze praktijk J.J. Udo de Haes, "De bevrijdende verjaring in het bankwezen", *Bank- en Effectenbedrijf*, november 1992, 18-20.

²⁷⁰ In dit verband wordt gewezen op een lijst (afkomstig uit ex-Amro archieven) die de ABN Amro per brief van 10.11.1998 aan de Commissie Scholten deed toekomen, afkomstig uit de subadministratie onbekende crediteuren over de jaren 1972-1978. Deze lijst bevat naast enige afboekingen wegens verjaring van tegoeden uit de oorlogsjaren een groot aantal afboekingen van in het bijzonder dividenden en couponopbrengsten van veel later datum. Het gaat in het algemeen om afboekingen van geringe bedragen van enige tientallen gulden. Een enkele keer gaat het om een bedrag van enkele duizenden gulden. Uit de vermelde gegevens over de couponsituaties blijkt in een aantal gevallen dat de onderliggende effecten (waarvan de dividenden en couponopbrengsten worden afgeboekt) pas na de Tweede Wereldoorlog zijn uitgegeven. In de overblijvende gevallen kan soms wel en soms niet worden vastgesteld of de onderliggende effecten vóór 1945 zijn uitgegeven. Het kan derhalve niet worden uitgesloten dat op deze lijst couponsituaties van oorlogsslachtoffers voorkomen. Het verkrijgen van inzicht in de lijst wordt voorts bemoeilijkt doordat de namen van de cliënten aan wie de couponsituaties toebehoorden in de meeste gevallen niet worden vermeld. Navraag bij ABN Amro (historisch archief) heeft geleerd dat de namen van de onvindbare cliënten nog steeds zijn te achterhalen, hoewel het te verrichten onderzoek, vanwege het grote aantal rechtsvoorgangers van de ABN Amro, bijzonder gecompliceerd is. (Brief ABN Amro aan auteur, 2.9.1999.) Geconcludeerd mag worden dat deze lijst een aanknopingspunt kan vormen voor een *kwantitatieve* steekproef naar niet bij Liro ingeleverde effecten uit de oorlogsjaren die bij een Nederlandse bankinstelling bleven liggen.

²⁷¹ Te denken is aan de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen, de Commissie tot het doen van Aangifte van Overlijden van Vermisten, de Missie tot Opsporing van Vermiste Personen uit de Bezettingstijd, de Stichting Centraal Bureau van Onderzoek inzake de Vererving van Nalatenschappen van Vermiste Personen, de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters en de ambtenaren van de Burgerlijke Stand en van het Bevolkingsregister van alle gemeenten, in het bijzonder van Amsterdam. Vgl. *Onderzoeksgids* 190-191; 218-219.

²⁷² Zie over de orde van grootte van de bedragen afkomstig van oorlogsslachtoffers die in de Consignatiekas terecht kwamen Van der Pauw, "Consignatiekas en Dienst Domeinen"; vgl. in dit verband ook Körver, "Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren", *Eerste rapport*; voorts Lipschits, *Tsedaka*, 340-341.

Excursie: effecten van vermisten in het buitenland

In dit verband rijst bovendien de vraag wat er is gebeurd met *niet geroofde* effecten, die ten name van joodse eigenaren die de oorlog niet overleefden in het buitenland in depot lagen. Daarbij moet in het bijzonder worden gedacht aan effectenpakketten (en andere vermogensbestanddelen) die vóór 10 mei 1940 door Nederlandse ingezetenen met het oog op een Duitse inval in Amerika waren ondergebracht. Als de eigenaren de oorlog niet overleefden en nabestaanden zich niet onmiddellijk hebben gemeld, dan rijst de vraag in hoeverre en op welke wijze de Nederlandse overheid heeft getracht ook deze effecten voor nog op te sporen nabestaanden veilig te stellen.

Een *inventariserend* onderzoek²⁷³ heeft het volgende uitgewezen. Bij de beantwoording van de zojuist gestelde vraag moet in de eerste plaats een onderscheid worden gemaakt tussen binnenlandse en buitenlandse effecten. Voor binnenlandse effecten geldt het volgende: voor zover deze in het kader van de Nederlandse effectenregistratie werden aangemeld vielen zij toe aan de (niet vijandelijke) tegenwoordige bezitter. Werden zij door een Nederlandse of buitenlandse bankinstelling namens een wel bekende maar vermiste tegenwoordige bezitter aangemeld dan geldt *mutatis mutandis* het hierboven opgemerkte betreffende door banken aangemelde effecten namens niet teruggekeerde joodse eigenaren.

Niet aangemelde binnenlandse effecten vielen in het manco, zodat deze effecten (waar deze zich ook bevonden²⁷⁴) na afloop van de termijn voor na-aanmelding van onwaarde zijn verklaard onder afgifte van de duplicaten aan de Nederlandse Staat. Zoals reeds werd opgemerkt bestond er voor rechthebbenden nog tot 31 december 1982 de mogelijkheid om aan de Minister van Financiën om toekenning van duplicaten te verzoeken.²⁷⁵

Ten aanzien van buitenlandse effecten die ten name van Nederlandse ingezetenen in het buitenland in depot lagen was het systeem van de effectenregistratie minder waterdicht: wel gold ook in deze gevallen de aanmeldingsplicht (zie art. 41 sub b 2 E 100), maar op het niet aanmelden van een buitenlands effect stond geen sanctie.²⁷⁶ De Nederlandse Staat had immers geen zeggenschap over buitenlandse uitgevende instanties, zodat niet aangemelde buitenlandse effecten niet in het manco terecht konden komen. De categorie "niet aangemelde buitenlandse effecten" was dan ook een (onvermijdelijke) blinde vlek in het systeem van de Nederlandse effectenregistratie. Alleen als er ten aanzien van dergelijke effecten *geopponeerd* was, probeerde

²⁷³ Met veel hulp van de archivaris van De Nederlandsche Bank, Drs. H. Waalwijk.

²⁷⁴ Wel hebben de Afdeling Effectenregistratie en het Ministerie van Financiën zich ingespannen om ook de (in Nederland) waardeloos geworden papiertjes die zich in het buitenland bevonden uit de roulatie te krijgen, hetgeen overigens niet geheel is gelukt. Zie in dit verband Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 650.

²⁷⁵ Zie paragraaf 24.

²⁷⁶ Er bestonden in hoofdzaak twee redenen om niet tot aanmelding van buitenlandse effecten over te gaan: ter ontduiking van de fiscus en om te voorkomen dat de betreffende effecten als vijandelijk vermogen zouden worden geconfisqueerd.

een speciaal daarvoor ingestelde commissie een schikking te bereiken door namens de Staat of de gedeposedeerden te onderhandelen met overheden en uitgevende instellingen in het buitenland.²⁷⁷

Met aan vermiste personen toebehorende effecten die zich in de Verenigde Staten bevonden hebben zich bijzondere problemen voorgedaan. De Verenigde Staten heeft op 10 mei 1940 alle activa (waaronder effecten) van Nederlandse ingezetenen geblokkeerd. Na de bevrijding kon deblokkering en vrijgave van deze activa (in verband met de Nederlandse deviezenmaatregelen kwam de tegenwaarde in guldens beschikbaar²⁷⁸) ten behoeve van de rechthebbenden alleen geschieden door middel van 'certificatie': vereist was een verklaring afkomstig van een officiële instelling uit het land van rechthebbende, dat laatstgenoemde voldeed aan de door de Amerikaanse autoriteiten gestelde eisen. Deze eisen hadden de Amerikanen ingesteld om te kunnen nagaan of er een vijandelijk (Duits, Japans etc.) belang bij de geblokkeerde activa aanwezig was, op grond waarvan deblokkering achterwege diende te blijven.²⁷⁹ Een lastig probleem met de certificatie van geblokkeerde vermogensbestanddelen van vermiste personen was dat de beschikbare gegevens over deze personen dikwijls ontoereikend waren om aan de door de Amerikanen gestelde eisen voor deblokkering te kunnen voldoen.²⁸⁰ Bovendien bleken de Amerikanen niet bereid om de beschikkingsbevoegdheid van bewindvoerders over de vermogensbestanddelen van afwezigen te erkennen, zolang geen sluitend wettig bewijs was geleverd dat de vermiste was overleden. Aan Nederlandse kant speelden aanvankelijk fiscale overwegingen een rol om geen haast te maken met de certificatie van nalatenschappen van vermisten.²⁸¹

Op advies van Bregstein hebben het Ministerie van Financiën en het Nederlands Beheersinstituut een uitweg uit de impasse gezocht door in september 1948 de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen te Amsterdam met betrekking tot in de Verenigde Staten gelegen vermogensbestanddelen te benoemen tot (algemene) bewindvoerder over afwezigen die

²⁷⁷ Zie paragraaf 22.

²⁷⁸ Vgl. K.H. Beyen, "De vrijmaking van Nederlandse activa in de Verenigde Staten door de Nederlandsche Bank", 1.3.1950, 3, Archief *DNB*, 2.2/97/348/1; De Vries, *De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948*, 454-458.

²⁷⁹ Anders dan E 133 ging de Amerikaanse regelgeving ten aanzien van vijandelijk vermogen uit van het beginsel van "beneficial ownership".

²⁸⁰ Ook LVVS kampte met dit probleem, aangezien ook bij haar ingeleverde en nog aanwezige Nederlandse Amerikaantjes (waarvan de eigenaren vermist waren) moesten worden gecertificeerd. Door Nederlandse administratiekantoren uitgegeven Amerikaantjes die zich in Nederland bevonden vielen ook onder de Amerikaanse deblokkeringregelingen, omdat de onderliggende Amerikaanse aandelen op naam zich (ten name van administratiekantoren) in de Verenigde Staten bevonden. Vgl. Beyen, "De vrijmaking van Nederlandse activa in de Verenigde Staten door de Nederlandsche Bank", 1.3.1950, 3, 7, Archief *DNB*, 2.2/97/348/1; C.T. de Bijll Nachenius, "Bij L.V.V.S. berustende effecten, die zijn aangewezen voor aanbidding en eigendomsoverdracht op grond van Deviezenbekendmaking 3/48", Nota Directie, 20.7.1948, Archief *DNB*.

²⁸¹ Men was bang, dat eventuele nabestaanden van vermisten de Nederlandse fiscus zouden ontduiken door voortijdig gedeblokkeerde activa zelf in Amerika op te vragen. Zie A. van Zanten, "Nota betr. certificering van nalatenschappen en van tegoeden van afwezigen", Bureau Certificatie, DNB, 19.6.1947, Archief *DNB*, 22/97/234/1.

hun laatste verblijfplaats in Nederland hadden gehad.²⁸² Tegelijkertijd werd aan de (gewone) bewindvoerders van die afwezigen het beheer over de in de Verenigde Staten gelegen vermogensbestanddelen onttrokken. Door de belangen van afwezigen in de Verenigde Staten in het vervolg te behartigen onder de vlag van één officiële stichting, hoopte de Nederlandse overheid meer resultaat te kunnen boeken.

In 1948 werd in Amerika een regeling uitgevaardigd die bepaalde dat alle geblokkeerde activa vrijkwamen, waarvan de totale waarde (saldi en effecten) ten name van eenzelfde gerechtigde op 15 augustus 1947 niet meer bedroeg dan \$ 5000,=. Daarmee konden alle activa van vermisten die onder dit maximum vielen in beginsel worden gedeblokkeerd.²⁸³ Maar ook ten aanzien van de overige activa werden tenslotte resultaten geboekt. Op 1 september 1949 werd in de Staat New York een wet van kracht, die er op neer kwam dat de beschikkingsbevoegdheid van bewindvoerders of nabestaanden over vermogensbestanddelen van vermiste buitenlanders ook gerespecteerd diende te worden, als er nog geen volstreekte zekerheid over het overlijden van de vermiste was verkregen.²⁸⁴ Sedertdien lijkt de deblokking van de Amerikaanse activa toebehorend aan vermiste personen vooral een kwestie van tijd te zijn geweest.²⁸⁵ Dat blijkt onder meer uit een lijst betreffende "Nalatenschappen/ Bewindvoeringen met \$-vermogenswaarden waarvan de (vermoedelijke) vererving nog niet kon worden vastgesteld", die medio 1952 werd opgesteld door het kantoor Deviezenvergunningen van De Nederlandsche Bank. Op deze lijst worden de in dollars luidende vermogensbestanddelen opgesomd uit ca. 160 nalatenschappen die nog onder bewindvoering stonden. Van deze nalatenschappen vallen er blijkens de lijst 51 boven de \$ 5000,= grens. De in dollars luidende vermogenswaarden uit 31 van die laatste groep nalatenschappen zijn, zo blijkt uit de lijst, op dat moment gecertificeerd.²⁸⁶

c. Kortsluiting

Door de botsing van oppositie en aanmelding ten aanzien van hetzelfde effect ontstond "kortsluiting". In dat geval moest de tegenwoordige bezitter aan de Afdeling Effectenregistratie een verklaring van diens bankier of commissionair overleggen, waaruit moest blijken wanneer, op welke wijze, tegen welke koers en door wiens bemiddeling het betreffende effect was

²⁸² Vgl. M.H. Bregstein, "Memorandum", 7.5.1948, 2-3; Circulaire van het NBI (afschrift), "Vermogenswaarden van afwezigen in de V.S. van Amerika", 15.9.1948, Archief *DNB*, 2.2/97/301/1.

²⁸³ De 'General License No. 97'. Zie Beyen, "De vrijmaking van Nederlandse activa in de Verenigde Staten door de Nederlandsche Bank", 1.3.1950, 7, Archief *DNB*, 2.2/97/348/1.

²⁸⁴ Vgl. Samuel Roman, "Banksaldi van verdwenen personen. Hulp van de wetgever van de Staat New York", Archief *DNB*, 2.2/97/301/1.

²⁸⁵ Zie in dit verband *DNB*, Bureau Certificatie, "Nota betreffende vrijmaking van ten name van Nederlandse administratiekantoren geregistreerde Amerikaanse aandelen, waartegen door deze administratiekantoren certificaten zijn afgegeven", december 1950, 5, 8-19, 12, Archief *DNB*, 2.2/97/354/1.

²⁸⁶ Vgl. lijst betreffende "Nalatenschappen/ Bewindvoeringen met \$-vermogenswaarden waarvan de (vermoedelijke) vererving nog niet kon worden vastgesteld", 1952, Archief *DNB*, 2.2/97/237/1. Een actuelere versie van deze lijst werd tijdens het inventariserend onderzoek niet aangetroffen.

verkregen. Een dergelijke verklaring werd "verwervingsverklaring" genoemd (*zie bijlage 2*). Op grond van de verwervingsverklaring besliste de Afdeling Effectenregistratie volgens vaste criteria of aannemelijk was gemaakt dat het effect in regelmatig beursverkeer was verkregen, zodat de tegenwoordige bezitter werd beschermd door het vermoeden van goede trouw. In dit -meest voorkomende- geval werd de verwervingsverklaring met een standaard begeleidend schrijven (in het spraakgebruik al snel bekend als "dode mus") (*zie bijlage 3a*), doorgestuurd naar de gedeposeerde die tegen het vermoeden van goede trouw tegenbewijs mocht leveren. Dit resulteerde in een eindbeslissing van de Afdeling Effectenregistratie, waarbij in de overgrote meerderheid van de gevallen de tegenwoordige bezitter in de eigendom werd erkend. Van deze beslissing (beter bekend als "dode mus-beslissing") stond gedurende een korte appeltermijn van dertig dagen beroep open bij de Afdeling Rechtspraak. Daarnaast behield de gedeposeerde, behalve zijn claim op LVVS, ook zijn aanspraak op schadevergoeding ingevolge art. 59 E 100 jegens degenen die opzettelijk aan het verlies van het effect voor de oorspronkelijke eigenaar hadden meegewerkt.

Als de Afdeling Effectenregistratie uit de verwervingsverklaring afleidde dat er van regelmatig beursverkeer geen sprake was geweest, lag de bewijslast van de goede trouw bij de tegenwoordige bezitter, een bewijs dat deze in het algemeen niet kon leveren. In die gevallen werd dan ook geen dode mus aan de gedeposeerde verzonden en werd deze meestal wel hersteld in de eigendom van het effect, zodat de tegenwoordige bezitter werd veroordeeld het effect aan de oorspronkelijke eigenaar af te staan. De gedeposeerde moest van zijn kant de wijze van zijn bezitsverlies meedelen en kunnen aantonen dat hij het effect vóór 10 mei 1940 of nadien op regelmatige wijze had verkregen. Ging het om een effect dat tijdens de bezetting bij Liro was ingeleverd, dan werd bij de beslissing waarbij de oorspronkelijke eigenaar in de eigendom werd hersteld, in de regel tevens bepaald dat de vordering op de LVVS-boedel van de oorspronkelijke eigenaar (tot de waarde van de door Liro verkregen opbrengst uit verkoop van het effect), overging op de tegenwoordige bezitter. De tegenwoordige bezitter had voor de door hem geleden schade regres op eerdere schakels in de verkrijgingsketen van het effect vanaf het onrechtmatig bezitsverlies²⁸⁷, voor zover deze ten tijde van de overdracht te kwader trouw waren geweest.

Na afloop van de termijn voor na-aanmelding en na-oppositie kon de totaalbalans worden opgemaakt van aantallen aangemelde en geopponeerde effecten. De cijfers die worden gegeven in een ambtelijke nota van 8 maart 1952, die gemaakt werd ter informatie van een speciale rechtsherstel-commissie van de Tweede Kamer, geven een indruk van de omvang van deze tak van het rechtsherstel.²⁸⁸

²⁸⁷ In Lirogevallen sprak men van een 'lange' of 'korte' verkrijgingsketen of ketting. 'Lange ketting': er zitten een of meerdere schakels tussen de tegenwoordige bezitter en Liro. Men sprak van 'korte ketting' als het effect rechtstreeks van Liro was gekocht of door Liro geleverd was.

²⁸⁸ Vgl. de nota "Enkele gegevens betreffende de effectenregistratie", 8.3.1952, Archief *MvJ*, Wetten 472, die namens de Minister van Financiën in maart 1952 naar de Rechtsherstel-Commissie van de Tweede Kamer werd gestuurd.

Tot 1 januari 1952 werden aangemeld:	aantallen effecten:
1. binnen- en buitenlandse effecten aangemeld in het binnenland:	18.000.000
2. binnenlandse effecten, aangemeld in het buitenland:	2.000.000
	-----
totaal aantal aangemelde effecten:	ca. 20.000.000

Tot 1 jan. 1952 geopioneerde en aangemelde effecten ²⁸⁹ (artt. 45-47 E 100)	aantallen effecten:
1. in het binnenland:	319.000
2. in het buitenland:	48.000
	-----
totaal aantal gevallen van kortsluiting:	ca. 367.000

De 319.000 in het binnenland kortgesloten effecten leidden tot 137.000 kortsluitingsformulieren, die elk op een of meer effecten van dezelfde soort en dezelfde partijen betrekking hadden. Elk van deze 137.000 kortsluitingsformulieren leverde een door de Afdeling Effectenregistratie te behandelen zaak op. Voor de in het buitenland aangemelde binnenlandse effecten die kortsluiting hadden veroorzaakt, werd een aparte procedure gevolgd, waarop in paragraaf 22.2 nader wordt ingegaan.

Van de 137.000 effectenzaken hadden 31.000 zaken betrekking op vijandelijk vermogen en door de fiscus gezocht vermogen (art. 47-opposities) en 106.000 zaken op rechtsherstel (artt. 45 en 46-opposities). Alleen de groep van 106.000 rechtsherstelzaken valt binnen het bestek van dit onderzoek.

Per 1 januari 1952 had de Afdeling Effectenregistratie reeds 39.000 rechtsherstelzaken afgehandeld. De bulk van deze groep betrof effecten die "in regelmatig beursverkeer" waren verhandeld en die de Afdeling Effectenregistratie door het geven van dode mus-beslissingen had afgedaan. Van de 67.000 resterende rechtsherstel-zaken bevonden zich er op 1 januari 1952 10.000 in een voorbereidend of administratief stadium (het ging daarbij in het algemeen om gevallen van na-aanmelding) en 57.000 in een processueel stadium, dat wil zeggen dat het wachten was op principiële uitspraken in een aantal proefprocessen bij de Afdeling Rechtspraak, waarna zij door de Afdeling Effectenregistratie volgens vaste criteria konden worden afgedaan.

De afwikkeling van de 106.000 kortsluitingszaken die betrekking hadden op rechtsherstel

²⁸⁹ Geopioneerde niet aangemelde effecten (die tot een manco-procedure aanleiding gaven) vallen buiten dit overzicht.

bracht vele moeilijke problemen en incidenten met zich mee, waarop in paragraaf 14 en verder nader wordt ingegaan.

13. De Afdeling Effectenregistratie en de Afdeling Rechtspraak

De Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel was in het zojuist weergegeven systeem de spil, waar de gehele effectenregistratie om draaide. Zij was de registrerende instantie, die zorg droeg voor de uitvoering van het systeem: als zodanig had zij de leiding over de werkzaamheden van het Centraal Bureau en van de inleveringskantoren, instanties die in een enorme gezamenlijke krachtsinspanning de effectenregistratie (waarmee tientallen miljoenen effecten, maar geen enkele computer, waren gemoeid) uitvoerden.²⁹⁰ Maar naast deze 'mechanische' taak had de Afdeling Effectenregistratie ook een rechtsprekende functie. Ten aanzien van elk aangemeld en of geopponeerd effect werd de Afdeling Effectenregistratie exclusief opgedragen om te beslissen over erkenning of herstel van recht, en in dat kader al datgene te verrichten wat naar haar oordeel nodig was "ter vaststelling van de rechtsverhoudingen met betrekking tot het effect".²⁹¹ Ingevolge art. 54 lid 2 E 100 kon zij, wanneer zij de oorspronkelijke eigenaar in de eigendom herstelde, de bevoegdheden uitoefenen die in het derde hoofdstuk van E 100 waren neergelegd en die normaalgesproken slechts aan de Afdeling Rechtspraak toekwamen.

Deze rechtsprekende functie kwam het duidelijkst tot uitdrukking in de gevallen waarin zich kortsluiting had voorgedaan. Dan stonden de belangen van de oorspronkelijke eigenaar en de tegenwoordige bezitter immers lijnrecht tegenover elkaar. Had de Afdeling Effectenregistratie over het eigendomsrecht van het effect in deze geschillen beslist, dan stond binnen een appeltermijn van dertig dagen beroep open op de Afdeling Rechtspraak.²⁹² In de praktijk kwam men terecht bij de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, die speciaal was aangewezen voor de behandeling van effectenzaken in beroep. De mogelijkheid van cassatie was, vanwege het spoedeisend karakter van het rechtsherstel, uitgesloten. Wel kon men bij een andere kamer van de Afdeling Rechtspraak herziening van een uitspraak van de Afdeling Rechtspraak vragen, maar deze mogelijkheid stond vrijwel nooit open, omdat er een *novum* aanwezig moest zijn.

Het feit dat de Afdeling Effectenregistratie een rechtsprekende taak uitoefende was niet onomstreden. Reeds tijdens de bezetting had de vraag, of de registrerende instantie rechterlijke taken moest verrichten een diepgaand, niet meer opgelost meningsverschil veroorzaakt

²⁹⁰ Blijkens een uitspraak van de Afdeling Rechtspraak moeten de inleveringskantoren formeel-juridisch als "schakels" in het apparaat van de Afd Eff worden opgevat. Het inleveringskantoor is dan ook verplicht de voorschriften van de Afd Eff na te leven. Zie Afd Rs Asd (12.11.1952), R 52/277.

²⁹¹ Vgl. art. 52 lid 1 E 100.

²⁹² Zie art. 68 E 100. Van de termijn van dertig dagen kon in bijzondere gevallen, met instemming van de Afd Eff, worden afgeweken. Verkregen instemming van de Afd Eff betekende niet noodzakelijk, dat de Afd Rs met de afwijking van de appeltermijn accoord ging. Zie bijvoorbeeld Afd Rs Asd (20.11.1950), R 51/142. De appelgronden waren limitatief omschreven in art. 68 lid 5 E 100 (sub a t/m c).

tussen de "New Yorkse Commissie" en de "Londense" Commissie Eggens. "New York" bleef tot op het laatst van mening dat vermenging van uitvoerende en rechtsprekende functies bij de registrerende instantie uit staatsrechtelijk oogpunt moest worden voorkomen. De Commissie Eggens, die het laatste woord had, bleef die vermenging daarentegen nodig achten, om praktische redenen.²⁹³

Overeenkomstig de wens van de Commissie Eggens werd de Afdeling Effectenregistratie een instantie *sui generis*, waarvan het tweeslachtige karakter onder meer blijkt uit de regeling van de appelgronden zoals die in art. 68 E 100 was neergelegd. Blijkens art. 68 lid 5 E 100 was appel mede mogelijk in het geval "dat de afdeling effectenregistratie haar bevoegdheid op een onredelijke, onbillijke of willekeurige wijze heeft uitgeoefend of kennelijk van haar bevoegdheden een ander gebruik heeft gemaakt dan tot de doeleinden, waarvoor die bevoegdheid is gegeven."²⁹⁴ Ging men op grond van deze, typisch administratiefrechtelijke appelgrond in beroep bij de Afdeling Rechtspraak, dan bleef men niettemin procederen tegen zijn civielrechtelijke procespartij (een oorspronkelijke eigenaar of tegenwoordige bezitter) en niet tegen de Afdeling Effectenregistratie zelf, hoewel dat bij deze -in die tijd uiterst moderne- appelgrond meer voor de hand had gelegen. Zo kon men wel rechtstreeks tegen de andere Afdelingen van de Raad voor het Rechtsherstel procederen bij de Afdeling Rechtspraak, als deze hun bevoegdheden op onredelijke of willekeurige wijze hadden uitgeoefend.

Veel problematischer dan deze juridische oneffenheid was evenwel het feit dat de leden van de Afdeling Effectenregistratie, ondanks hun rechtsprekende taak, geen onafhankelijke rechters waren zoals de leden van de Afdeling Rechtspraak, die onafzetbaar waren en niet verplicht waren om aanwijzingen van ministers op te volgen.²⁹⁵ Leden van de Afdeling Effectenregistratie konden te allen tijde door de bij het rechtsherstel betrokken ministers worden geschorst en ontslagen. Op grond van art. 40 lid 3 E 100 moest de Afdeling Effectenregistratie de aanwijzingen in acht nemen, welke haar door de Ministers van Justitie en Financiën rechtstreeks werden gegeven.

De afhankelijkheid van de Afdeling Effectenregistratie blijkt ook uit de benoemingen van de leden van de Afdeling Effectenregistratie zelf: een aantal leden was volgens een vaste verdeelsleutel afkomstig uit de ambtelijke top van de departementen van Financiën en Justitie en uit het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel. Voorts werden economisch georiënteerde, hooggeleerde juristen benoemd.²⁹⁶ Opvallend is bovendien dat de feitelijke ontwerpers van F 272, Koopmans en Van der Plas, beiden lid van de Afdeling Effecten-

²⁹³ Zie *Toelichting op het herziene New Yorkse ontwerp*, 3-7.

²⁹⁴ De twee andere appelgronden waren (zie art. 68 lid 5 E 100): a) schending of verkeerde toepassing van een wet of wettelijke maatregel door de Afd Eff en b) het feit dat de Afd Eff bij de totstandgekomen beslissing feiten of omstandigheden niet in aanmerking heeft genomen, die, waren zij in aanmerking genomen, tot een andere beslissing zouden hebben geleid.

²⁹⁵ Artt. 4 lid 7, 6 lid 1, 114 ev E 100.

²⁹⁶ Zie over de voorzitter van de Afdeling Effectenregistratie het in memoriam "Mr. G. Nauta, 1884-1967" door A.J. Teychiné Stakenburg, *Rotterdams Jaarboekje 1968*, Rotterdam, 1968, 215-219; Sanders, *Pleitnotities herziening Vis/Dirkzwager*, 25. In de loop van zijn veelomvattende carrière was Nauta niet alleen vaste notaris

registratie werden, net als Overhoff en Bregstein, die ook bij de totstandkoming van F 272 betrokken waren geweest, en net als de ontwerper van E 100, Eggens.²⁹⁷

De afhankelijke positie van de Afdeling Effectenregistratie lokte kritiek uit van de zijde der gedeposeerden. Een joodse advocaat uit Den Haag, wiens betekenis voor het bereiken van een oplossing voor het "effectenrechtsherstdrama"²⁹⁸ moeilijk kan worden overschat, H. Sanders²⁹⁹, betoogde reeds in zijn eerste grote pleidooi in een principiële effectenzaak voor de Afdeling Rechtspraak dat bij de totstandkoming van F 272 en in de Afdeling Effectenregistratie

"alle drie de machten in dezelfde personen verenigd (waren), die bovendien ook ten dele direct belanghebbenden waren. (...) Maar daarbij waren niet de vertegenwoordigers van de groep met tegenstrijdige belangen, de mannen uit de praktijk van het gedeposeerd worden."³⁰⁰

Bestudering van de principiële zaken die op het gebied van het effectenrechtsherstel zijn gevoerd, wijst uit dat de Afdeling Effectenregistratie inderdaad de beursbelangen en de daarmee convergerende belangen van de Staat bijzonder zwaar liet wegen en, zodra die belangen zich voordeden, in de regel in voor de gedeposeerden ongunstige zin besliste. Baanbrekende uitspraken, waarbij de gedeposeerden, in weerwil van de belangen van de beurs, in het gelijk werden gesteld, werden pas in beroep, door de Afdeling Rechtspraak gegeven. Gevolg was, dat de gedeposeerden ten aanzien van over de beurs verkochte aandelen hun hoop al snel vrijwel volledig op de Afdeling Rechtspraak vestigden. In beurskringen deed zich het omgekeerde voor: daar zag men de Afdeling Effectenregistratie als de bij uitstek deskundige instantie, terwijl men in toenemende mate het gevoel had, dat de Afdeling Rechtspraak de praktijkkennis ontbeerde, die in deze lastige materie nodig was.³⁰¹ Ook tussen de Afdeling Effectenregistratie en de Afdeling Rechtspraak zelf ontstonden gaandeweg spanningen, die pas in 1953 verdwenen, toen over de beursgevallen een compromis werd bereikt.

Op 4 december 1952 deed de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak uitspraak in een zaak, waarbij onder meer werd overwogen:

[*vervolg noot 296*] van (onder meer) de Rotterdamsche Bank, maar ook als commissaris aan diverse (veelal Rotterdamse) bankinstellingen verbonden. In 1953 verkreeg Nauta, in het bijzonder vanwege zijn verdiensten als voorzitter van de Afdeling Effectenregistratie, het commandeurskruis van de Orde van Oranje-Nassau.

²⁹⁷ Vgl. *Inventaris Afdeling Effectenregistratie*, 16. In 1948 moest Overhoff, verdacht van verduistering en fraude, zijn lidmaatschap van de Afd Eff neerleggen. Zie over Overhoff verder paragraaf 4.1, n. 52.

²⁹⁸ De kwalificatie komt van De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 202.

²⁹⁹ Sanders kwam reeds ter sprake in paragraaf 4.1. Zie met name n. 45.

³⁰⁰ Vgl. *eerste pleitnota Sanders*, 16-17.

³⁰¹ In dezelfde geest schrijft De Vries over de Afdeling Rechtspraak in *Een eeuw vol effecten*, 210: "Wat voor de Vereniging-Bedrijfsgroep [lees: VvdE, WJV] tot veel zorg aanleiding gaf, was het feit dat de rechtsuitspraken in een aantal procedures op beangstigende wijze de erkenning van het regelmatig beursverkeer en het compromis inzake F 272 miskenden, die toch de basis vormden voor de heropening van de effectenbeurs in 1946 en zonder welke basis een behoorlijk functioneren van het beursapparaat voor bestuur en leden niet denkbaar was."

".. dat de afdeling Effectenregistratie geen deel uitmaakt van de rechterlijke macht, immers haar leden niet zijn rechters, overeenkomstig artikel 162 der Grondwet als zodanig bij de wet aangewezen en benoemd met inachtneming van het bepaalde bij artikel 173 der Grondwet, doch van de Regering afhankelijke administratieve ambtenaren, gelijk duidelijk blijkt uit het bepaalde bij de artikelen 40, derde lid, en 4, zevende lid, van het Besluit Herstel Rechtsverkeer.."302

Deze overweging, die betrekkelijk onbekend bleef, betekende in de praktijk niet dat de Afdeling Effectenregistratie gediskwalificeerd werd voor de uitoefening van haar wettelijk opgedragen taken, wèl dat haar uitspraken in kortsluitingsgevallen niet de status konden bezitten van rechterlijke uitspraken, maar van beslissingen gegeven door een van de overheid afhankelijk, administratief orgaan. Wat echter te betreuren blijft, is dat de Afdeling Effectenregistratie binnen het kader van de aan haar wettelijk opgedragen taken tot aan haar opheffing rechtsbeslissingen bleef nemen ten aanzien van de eigendom van effecten³⁰³, in strijd met de Nederlandse Grondwet, die de berechting van geschillen van burgerlijk recht exclusief opdraagt aan de rechterlijke macht.³⁰⁴ Aan deze praktijk, die sterker is geweest dan de leer, kwam pas na de opheffing van de Afdeling Effectenregistratie in 1971 een einde. In de *Wet houdende regelen inzake de opheffing van de Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel*³⁰⁵ werd bepaald dat de taak en bevoegdheden van de Afdeling Effectenregistratie overgingen op de Minister van Financiën, behalve de bevoegdheid tot het geven van eigendomsbeslissingen ten aanzien van effecten. Deze bevoegdheid ging over op de arrondissementsrechtbank te Amsterdam.³⁰⁶

De Afdeling Effectenregistratie heeft, met name in de eerste tien jaar van haar bestaan in vele tienduizenden kortsluitingsprocedures eigendomsbeslissingen genomen, beslissingen die -in ieder geval tot de geciteerde overweging van de Afdeling Rechtspraak uit december 1952-, door zowel deskundigen als het publiek als rechterlijke uitspraken waren beschouwd. Dat de Afdeling Effectenregistratie niettemin geen onafhankelijke instantie was, heeft het vertrouwen van veel gedeposeerden in de onpartijdigheid van deze Afdeling tot in de eerste helft van de jaren vijftig in ernstige mate geschaad. Tekenend zijn in dit verband de woorden die Sanders sprak over de Afdeling Rechtspraak en de Afdeling Effectenregistratie aan het slot van zijn pleidooi in de beroemde Reichsschatzanweisungen-zaak op 13 november 1951 voor de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak:

"Het Besluit E 100 heeft wel veel goeds gebracht, met name de aan weinig vormen gebonden rechtspraak in één instantie door een Rechter die naar redelijkheid en billijkheid rechtspreekt en wiens objectiviteit niet het minst wegens zijn onafhankelijk-

302 Afd Rs Den Haag (4.12.1952), R 53/298.

303 En andere burgerlijke rechten, zoals vruchtgebruik en pandrechten. Vgl. art. 52 lid 1 E 100.

304 Vgl. art. 160 (Oud) Grondwet, het huidige art. 112 Grondwet.

305 Wet van 7 januari 1971, *Stb.* 1.

306 Vgl. *Inventaris Afdeling Effectenregistratie*, 18.

heid, niet in twijfel is te trekken. Anderzijds echter heeft het Besluit E 100, en dat is mijn grote grief tegen zijn inhoud, tegelijk in onze wetgeving geïntroduceerd het instituut van de gehoorzame rechters, een overblijfsel uit de bezettingstijd, rechters, die hebben te gehoorzamen aan de Regering, ook in de gevallen, waarin de Regering zelf partij is en die veelal bestaan uit departementsambtenaren, die er geen heil in zien hun opperste chef onwelgevallig te zijn."³⁰⁷

14. Herstel van het beursverkeer; de wijziging bij I 21

Herstel van het beursverkeer had in de jaren vlak na de bevrijding een hoge politieke prioriteit. Niettemin zorgde de effectenregistratie er (naast andere maatregelen³⁰⁸) voor, dat de beurshandel in ernstige mate werd belemmerd. De heropening van de effectenbeurs op 7 januari 1946 betekende niet meer dan dat de beurs "op een kier" werd opengezet.³⁰⁹ Op grond van art. 70 E 100 was het in beginsel verboden om met betrekking tot elk effect waarover in het kader van de effectenregistratie nog geen beslissing was genomen enige rechtshandeling te verrichten. Slechts overeenkomstig nadere uitvoeringsmaatregelen van de Afdeling Effectenregistratie was het toegestaan om aangemelde en ingeleverde effecten tussentijds te verkopen (door tussenkomst van het betrokken inleveringskantoor), mits de opbrengst op een geblokkeerde rekening werd gestort. De verplichte storting van de opbrengst op een geblokkeerde rekening was uitgebreid geregeld in art. 71 E 100 en was bedoeld om de verhaalspositie van gedeposeerden die in hun rechten zouden worden hersteld veilig te stellen.

Tegen het stelsel van geblokkeerde rekeningen rees in beurskringen echter al snel verzet en het heeft in de praktijk geen toepassing gevonden.³¹⁰ In afwijking van het bepaalde in art. 71 E 100 heeft de Afdeling Effectenregistratie in samenwerking met de Vereniging voor de Effectenhandel een alternatieve oplossing gevonden door de invoering van een heffing van 0,255 op de opbrengst van alle beurstransacties. In 1948 werd de heffing door de Minister van Financiën verlaagd tot 1 promille en voor bepaalde groepen beurstransacties opgeheven.³¹¹ De heffing vloede in een daartoe opgericht fonds, het Waarborgfonds Rechtsherstel, waaruit door de hervatting van de beurshandel gedupeerde oorspronkelijke eigenaren konden worden gecompenseerd. Om precies te zijn, het fonds vormde een garantie ten behoeve van die gedeposeerden aan wie in de komende jaren rechtsherstel zou worden verleend ten aanzien van een effect, dat in de tussentijd door de tegenwoordige bezitter *na 5 mei 1945* overeen-

³⁰⁷ Het pleidooi bevindt zich o.m. in het procesdossier R 18497 van deze zaak (Afd Rs Den Haag (1.7.1952), R 52/225; 52/226) in het *ARA*, Archief Afdeling Rechtspraak.

³⁰⁸ Ook de fiscale maatregelen en de geldzuivering hebben zwaar op de beurshandel gedrukt.

³⁰⁹ De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 201.

³¹⁰ "Men verkoopt effecten niet om zijn geld renteloos geblokkeerd bij een Bank te laten staan", aldus ook Meijers, *Rechtsherstel en handel ter beurze*, 264. Volgens A. van Oven was het belangrijkste bezwaar tegen het wettelijke stelsel van de geblokkeerde rekeningen "dat het stelsel in de praktijk niet verwezenlijkbaar bleek." Zie Van Oven, *De invloed der effectenregistratie op het rechtsverkeer*, 109.

³¹¹ De wettelijke basis bood art. 3 lid 2 I 21.

komstig de voorschriften ter beurse was verhandeld en om die reden toch niet zou kunnen worden teruggeven.³¹² Als de tegenwoordige bezitter die het betreffende effect had verkocht terzake geen of onvoldoende verhaal bood -in casu volledige schadevergoeding inclusief gedeerde dividenden of coupons- dan werd de oorspronkelijke eigenaar gecompenseerd uit het Waarborgfonds Rechtsherstel. Om de financiële risico's voor het Waarborgfonds zo beperkt mogelijk te houden, besliste de Afdeling Effectenregistratie bovendien dat niet alle aangemelde en ingeleverde effecten hangende de effectenregistratie ter beurse mochten worden verkocht. Slechts effecten die voldeden aan art. 3 van de Negende Uitvoeringsbeschikking van de Afdeling Effectenregistratie³¹³ mochten ter beurse worden verhandeld. Daaronder vielen in het algemeen effecten die hetzij tijdens de bezetting niet van eigenaar waren gewisseld, hetzij pas na de bezetting waren uitgegeven, alsmede effecten die tijdens de bezetting "in regelmatig beursverkeer" waren verkregen.³¹⁴ Door ook deze laatste categorie effecten voor verhandeling toe te laten preludeerde de Afdeling Effectenregistratie op gunstige uitspraken voor tegenwoordige bezitters ten aanzien van effecten die in regelmatig beursverkeer waren verkregen.³¹⁵ In incidentele gevallen verleende de Afdeling Effectenregistratie bijzondere vergunningen voor de verkoop van effecten die niet voldeden aan art. 3 van de Negende Uitvoeringsbeschikking. Een dergelijke bijzondere vergunning werd echter in geen geval verstrekt als de betreffende effecten bij toetsing op de "zwarte lijst" (lijst van alle geopponeerde effecten) bleken voor te komen.³¹⁶

Het Waarborgfonds had aanvankelijk geen wettelijke basis. Dit werd onwenselijk gevonden, omdat het fonds in de praktijk de plaats innam van het in E 100 neergelegde stelsel van de geblokkeerde rekeningen. In januari 1948 werd in deze leemte voorzien door de inwerking-treding van de *Wet van 15 januari 1948, houdende voorzieningen in zake het Waarborgfonds Rechtsherstel en in zake de effectenregistratie*, beter bekend als I 21.

I 21 verleende niet alleen een wettelijk kader aan het Waarborgfonds, maar regelde nog enige zaken, die met de effectenregistratie samenhangen. Een van die problemen betrof art. 59 E 100. Ingevolge dit artikel kon een gedeposeerde die niet of maar ten dele in zijn rechten werd hersteld al diegenen aansprakelijk stellen die opzettelijk aan het verlies van het effect voor de oorspronkelijke eigenaar hadden meegewerkt. Maar uit art. 59 E 100 bleek niet duidelijk naar welke maatstaf de schadevergoeding die geëist kon worden moest worden berekend. De koerswaarde van effecten in de bezettingstijd bood niet voldoende houvast, vanwege de grote

³¹² Het Waarborgfonds bood in de eerste jaren van zijn bestaan géén waarborg voor gedeposeerden die in het kader van de effectenregistratie *niet* in hun rechten werden hersteld. Deze functie zou het fonds er echter wel bij krijgen vanaf juni 1953, als gevolg van een compromis dat in 1953 totstandkwam tussen regering en vertegenwoordigers van de beurs en gedeposeerden, waarop in paragraaf 20 wordt ingegaan.

³¹³ Vgl. *Prijscourant* VvdE, 29.11.1946, Mededeling No. 104.

³¹⁴ Met uitzondering van na 1 mei 1941 verkregen Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen.

³¹⁵ Vanaf het moment dat bij effecten uit deze categorie echter kortsluiting werd geconstateerd, moest bij een eventuele verkoop de opbrengst *wel* op een geblokkeerde rekening worden gestort. Vgl. *Prijscourant* VvdE, 27.3.1947, Mededeling No. 130; Van Oven, *De invloed der effectenregistratie op het rechtsverkeer*, 148.

³¹⁶ Zie daarover Van Oven, *De invloed der effectenregistratie op het rechtsverkeer*, 126-128.

koersschommelingen, waaraan vrijwel alle fondsen in die jaren onderhevig waren geweest.³¹⁷ Om aan arbitraire verschillen in de berekening van de schadevergoeding tussen gedeposeerden onderling een einde te maken besloot men voor beursgenoteerde fondsen de schadevergoeding van art. 59 E 100 te correleren aan een vaste koerswaarde. Dit werd de koerswaarde die was opgenomen in de *Prijscourant* van 4 november 1947³¹⁸, een koerswaarde die voor de grote meerderheid van de beursgenoteerde fondsen boven het koersniveau in de bezettingstijd lag. De maatstaf op basis van de 4 november 1947-koers werd expliciet in het gewijzigde art. 59 E 100 vastgelegd. De wettelijke fixatie van het koersniveau hield voor gedeposeerden op termijn (naarmate het effectenrechtsherstel langer duurde) een belangrijk bijkomend nadeel in. Naarmate het gemiddelde koersniveau in de jaren die volgden verder omhoog ging, werd ook het verschil tussen de schadevergoeding op basis van de 4 november 1947-koersen en de werkelijke koerswaarde van de geroofde aandelen steeds groter, waardoor de schadevergoeding devalueerde.

In aansluiting aan het gewijzigde art. 59 E 100 namen ook de beheerders-vereffenaars van LVVS (voortaan: beheerders van LVVS) de vaste koerswaarde van 4 november 1947 tot uitgangspunt bij de berekening van de vorderingen van gedeposeerden op de LVVS-boedel, ten aanzien van effecten die zij bij Liro hadden ingeleverd, maar die na de bevrijding niet meer bij LVVS of VVRA aanwezig waren.³¹⁹ Deze wijze van berekening zorgde ervoor dat LVVS aan een groot aantal oorspronkelijke eigenaren meer moest terugbetalen dan Liro tijdens de bezetting uit de verkoop van de ingeleverde effecten had ontvangen, hetgeen uiteindelijk een verlies voor de LVVS-boedel betekende van ca. fl. 17,5 mln.³²⁰

Als een gedeposeerde in het kader van het rechtsherstel zijn effecten van een tegenwoordige bezitter terugkreeg en om die reden zijn vordering op LVVS aan de laatste had moeten cederen, werd de hoogte van de vordering opnieuw berekend op basis van de door Liro in de bezetting geboekte verkoopopbrengst. De achterliggende gedachte daarbij was, dat tegenwoordige bezitters niet ten koste van gedeposeerden mochten profiteren van de gunstige 4 november 1947-koersen.³²¹

Er werd bij I 21 ook een wijziging doorgevoerd in de regeling van het vermoeden van goede

³¹⁷ Zie voor een illustratief overzicht van de koersschommelingen van de fondsen Amsterdam Rubber, Koninklijke Olie, H.V.A., Deli Maatschappij, Vorstenlanden en Scheepvaartunie in de eerste maanden van 1942, *Liro-nota effecten*, 1.

³¹⁸ *Prijscourant*, 4.11.1947, bijvoegsel bij *Staatscourant*, 12.11.1947, No. 219. Zie ook art. 59 lid 1 E 100.

³¹⁹ Hierop bestond een uitzondering in het voordeel van gedeposeerden: als de waarde van de door Liro tijdens de bezetting geboekte verkoopopbrengst hoger was dan de 4 november 1947-waarde, werd uitgegaan van de door Liro geboekte waarde. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 22.

³²⁰ Zie *Eindverslag LVVS*, 22.

³²¹ De 4 november 1947-koersen waren immers alleen bedoeld ter opheffing van arbitraire verschillen tussen de LVVS-vorderingen van gedeposeerden onderling. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 22. De Afdeling Rechtspraak heeft deze gedragslijn van de beheerders-vereffenaars van LVVS in het "maatstavenvonnis" bekrachtigd. Vgl. het overwogene omtrent maatstaven f en g in Commissie Gedeposeerden et al./ NBI, Afd Rs Den Haag (19.5.1951), R 51/51.

trouw bij in regelmatig beursverkeer verkregen effecten. In het stelsel van F 272 was namelijk niet vastgelegd, dat leden van de Vereniging voor de Effectenhandel die *voor eigen rekening* effecten ter beurze gekocht hadden ook aanspraak konden maken op het vermoeden van goede trouw. Op aandrang van de Vereniging voor de Effectenhandel werd hier alsnog in voorzien.³²² Hoewel deze aanvulling blijkens de voorbereidende stukken niet gezien werd als novum maar als een verduidelijking van een reeds bestaande regeling en ook door minister Lieftinck in antwoord op vragen uit de Eerste Kamer als zodanig werd voorgesteld³²³, lag zij evenwel niet voor de hand. De officiële toelichting op het wetsbesluit F 272 vermeldt namelijk expliciet dat het vermoeden van goede trouw juist was opgenomen om het ondeskundige publiek te beschermen, dat ondanks de plunderingen door Liro op de goede naam van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamse Effectenbeurs had vertrouwd. Maar hetzelfde kan niet onmiddellijk gezegd worden van de leden van de Vereniging zelf, die gezien hun deskundigheid en hun aanwezigheid op de beurs veel beter op de hoogte waren van wat zich werkelijk op de beursvloer afspeelde. Voor *hen* was het vermoeden van goede trouw dan ook oorspronkelijk niet bedoeld. De officiële *Toelichting op F 272*, die in 1947 werd gepubliceerd, zegt daarover het volgende:

"Men kan nu wel zeggen: het was van algemeene bekendheid dat ter beurze door of vanwege den vijand wederrechtelijk ontnomen waarden op groote schaal werden aangeboden. *Doch eerder dan van het publiek moet dit inzicht van den handelaar in effecten worden verwacht.* Het publiek mocht meenen, dat aankoop van effecten oirbaar was, zoolang de beurs niet werd gesloten en kon derhalve (..) verwachten, dat op een normale order tot aankoop levering van een onaantastbaar effect zou volgen."³²⁴

15. Dode mussen (1947-1948)

Nadat de termijnen voor aanmelding en oppositie waren verstreken en de zwarte lijst van alle geopponeerde effecten gereed was, kon de Afdeling Effectenregistratie in de loop van 1947 met haar rechterlijke taak een aanvang maken.³²⁵ Als effecten niet aangemeld en of niet geopponeerd werden, verliep de beslissingsprocedure (vrijwel) automatisch, op de wijze die hierboven beschreven is. Deze categorieën zaken kunnen in het vervolg van dit rapport dan ook buiten beschouwing blijven. De 106.000 zaken die het gevolg waren van "kortsluiting" op grond van artt. 45 en 46-opposities (rechtsherstel-gevallen) legden een veel groter beslag op de Afdeling Effectenregistratie en op de afwikkeling van deze groep zaken wordt in de eerstvolgende paragrafen ingegaan.

Het beleid van de Afdeling Effectenregistratie was er op gericht om aan het herstel van het beursverkeer een zeer hoge prioriteit toe te kennen. Dat betekende, dat het beleid ten aanzien van de afwikkeling van de kortsluitingsgevallen werd gemotiveerd door de wens om aan

³²² Vgl. art. 10 I 21 Jo. art. 53 E 100.

³²³ Vgl. *Hand I*, 1949-1950, 332.

³²⁴ *Toelichting op F 272*, 588 (cursivering WJV).

³²⁵ Afgezien van de mogelijkheden tot na-aanmelding en na-oppositie die tot 1 januari 1952 bleven bestaan.

deelnemers aan het beursverkeer zo snel mogelijk zekerheid te verschaffen.³²⁶ Het behoeft geen betoog dat dit beleid vaak haaks stond op de belangen van gedeposeerde.

Het eerste wat de Afdeling Effectenregistratie deed, nadat de verwervingsverklaringen van de tegenwoordige bezitters waren binnengekomen³²⁷, was nagaan of uit die verwervingsverklaringen op het eerste gezicht kon worden afgeleid of het betreffende effect in regelmatig beursverkeer was verkregen. Was dit naar het oordeel van de Afdeling Effectenregistratie het geval, dan werd de verwervingsverklaring, voorzien van een standaard begeleidend schrijven -een formulier dat in het spraakgebruik al snel bekend ging staan als "dode mus"³²⁸ - doorgestuurd naar de gedeposeerde. Was er naar het oordeel van de Afdeling Effectenregistratie blijkens de verwervingsverklaring geen sprake van "regelmatig beursverkeer", dan werd de gedeposeerde de gelegenheid gegeven de wijze van bezitsverlies mee te delen en aan te tonen, dat hij vóór 10 mei 1940 -of nadien op regelmatige wijze- het stuk had verkregen. De tegenwoordige bezitter werd uitgenodigd om bij verweerschrift zijn goede trouw te bewijzen. Op de gevallen waarin van "regelmatig beursverkeer" geen sprake was, wordt in paragraaf 19 ingegaan. In deze en de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op de dode mussen.

In de dode mus werd vermeld dat uit de verwervingsverklaring was gebleken, dat het betreffende effect door de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer was verkregen. De tegenwoordige bezitter zou worden erkend in de eigendom van het effect, tenzij de gedeposeerde in staat was te bewijzen dat er geen sprake was van regelmatig beursverkeer omdat de verwervingsverklaring onjuist was of dat, ondanks de verkrijging in regelmatig beursverkeer, de tegenwoordige bezitter niet te goeder trouw was te achten.³²⁹ Het werd de dode mus-ontvangers uitdrukkelijk afgeraden om uit andere hoofde tegen het gestelde in de dode mus bij de Afdeling Effectenregistratie verweer te voeren, want dat zou de erkenning van

³²⁶ Vgl. Van Oven, *De invloed der effectenregistratie op het rechtsverkeer*, 128: "Blijkt met betrekking tot een effect, ten opzichte waarvan kortsluiting wordt geconstateerd, het op verkrijging in regelmatig beursverkeer gebaseerde vermoeden van goede trouw te gelden, dan zal het -naar te verwachten is- juist dank zij het bestaan van dit vermoeden mogelijk zijn, het geschil in korte tijd af te handelen. Juist ter wille van de snelheid zal in de gevallen, waarin het vermoeden geldt, een speciale wijze van procederen worden toegepast."

³²⁷ Een verwervingsverklaring was een formulier waarop de tegenwoordige bezitter (daarbij geholpen door zijn bankier of commissionair) aangaf, wanneer, op welke wijze, tegen welke koers en door wiens bemiddeling het geopponeerde effect was verkregen. *Zie bijlage 2.*

³²⁸ *Zie bijlage 3a.* De term "dode mus" werd voor het eerst gebezigd door J. Houthakker in een artikel in *NW*, 24.10.1947, getiteld "Effectenregistratie. Hebben de Joden enige kans om hun effecten terug te krijgen of tenminste op een afdoende schadeloosstelling?", in het volgende fragment: "De Posterijen hebben de Joden met duizenden papieren mogen verblijden, waarbij hun de kans wordt geboden om in verzet te komen tegen de voorgenomen erkenning door de Afdeling Effectenregistratie van de huidige bezitter als definitief eigenaar. Zij worden blij gemaakt met 'dode mussen'."

³²⁹ De twee overige bewijsmogelijkheden die de gedeposeerde werden geboden waren van zo'n geringe betekenis, dat die hier buiten beschouwing kunnen blijven. *Zie daarvoor bijlage 3a.*

de tegenwoordige eigenaar toch niet in de weg kunnen staan.³³⁰ Werd de oorspronkelijke eigenaar niet in zijn eigendom hersteld, dan had hij volgens het formulier in ieder geval een vordering op Liro en mogelijk ook nog op een of meer andere personen ingevolge art. 59 E 100, waarover hij in dat geval te zijner tijd nog zou horen.

Het werd de gedeposeerden al snel duidelijk dat dit tegenbewijs in de regel heel moeilijk te leveren was. De desillusie onder de ontvangers van de dode mussen nam nog toe, nadat de Afdeling Effectenregistratie een algemene mededeling had doen uitgaan, waarin zij verklaarde dat zij vóór de verzending van de formulieren al had nagegaan dat er geen sprake was van vijandelijk vermogen, dat er niet op een zogenaamde smijtdag was gekocht, dat de koers die in de verwervingsverklaring was opgegeven overeenkwam met de officiële koers op de betreffende dag en dat het lid van de Vereniging voor de Effectenhandel dat bij de aankoop van het effect zijn bemiddeling had verleend niet op de zwarte lijst van foute beursleden was geplaatst.³³¹ Op 3 november 1947 publiceerde de Afdeling Effectenregistratie een artikel met die strekking in *Het Financieele Dagblad* onder de kop "Verwervingsverklaringen betekenen weinig hoop voor gedeposeerden."

Ook de toenmalige secretaris van de Afdeling Effectenregistratie, A. van Oven, maakte het de dode mus-ontvangers in februari 1948 in een artikel in het juridisch weekblad *WPNR* duidelijk dat zij, behoudens uitzonderingen, geen enkele kans maakten. Het doen van zelfstandig onderzoek werd door Van Oven zelfs uitdrukkelijk ontraden:

"Het verdient de voorkeur dat [gedeposeerden] zich zullen onthouden van het doen van nasporingen, welke reeds (..) door de Afdeling zijn geschied, en -bijzondere omstandigheden buiten beschouwing gelaten- evenzeer van het indienen van requesten, welke, aangezien zij slechts irrelevante feiten bevatten, toch niet tot voortzetting van de procedure kunnen leiden. (..) Door een zodanige gedragslijn te volgen zullen de gedeposeerden zich veel vergeefse moeite en kosten besparen. Bij het strooien van zand in de 'rechtsherstmachine' is uiteindelijk niemand gebaat."³³²

Toch wilde niet elke ontvanger van een dode mus zich zonder meer bij de situatie neerleggen, vooral niet toen duidelijk werd dat de Afdeling Effectenregistratie vóór de verzending van de dode mus niet consequent had nagegaan, *van wie* het lid van de Vereniging voor de Effecten-

³³⁰ Vgl. *bijlage 3a*: "De Afdeling brengt met nadruk onder Uw aandacht, dat het geen nut heeft een request in te dienen, waarin niet een nauwkeurige beschrijving voorkomt van feiten, welke een der (..) vermelde conclusies rechtvaardigen; zodanige requesten zullen de erkenning van de tegenwoordige bezitter niet kunnen verhinderen." In de dode mus, tweede versie (*bijlage 3b*) is deze passage verdwenen.

³³¹ Zie *Prijscourant* VvdE, 29.10.1947; *NIW*, 7.11.1947.

³³² Van Oven, *De effectenregistratie als middel tot rechtsherstel*, 65. Na publicatie van dit artikel zou Sanders zichzelf in zijn pleitnota's meermalen als een "zandstrooier" betitelen.

handel dat bij de aankoop zijn bemiddeling verleende het besmette effect had verkregen.³³³ Was dit Liro of een andere instelling, die op de zwarte lijst was geplaatst, dan leek de kans dat er van regelmatig beursverkeer geen sprake was geweest, aanmerkelijk toe te nemen. Gegevens over eerdere schakels in de verkrijgingsketen³³⁴ van het effect waren voor gedeposeerden bovendien van groot belang, omdat zij, als zij niet in de eigendom werden hersteld, uit hoofde van art. 59 E 100 aanspraak hadden op schadevergoeding jegens alle tussenpersonen te kwader trouw.

Het werd gedeposeerden echter onmogelijk gemaakt aan deze informatie te komen. Leden van de Vereniging voor de Effectenhandel, die vragen van gedeposeerden over de verkopende instelling of over eerdere tussenschakels kregen voorgelegd, weigerden daarop antwoord te geven, met als standaard-motivering dat door de Vereniging voor de Effectenhandel was besloten om over deze feiten geen mededelingen aan particuliere personen te doen.³³⁵

Inderdaad was deze kwestie binnen de Vereniging voor de Effectenhandel uitgebreid aan de orde geweest. Het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel had inmiddels een "Commissie Rechtsherstel" ingesteld, een commissie die, anders dan de naam doet vermoeden, was gericht op het behartigen van de belangen van de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel. Met dat doel probeerde deze commissie te voorkomen dat rechtsherstel plaats vond in alle gevallen waarin het effect over de beurs was verhandeld. Voorzitter van deze commissie was Van Leeuwen, de directeur van De Twentsche Bank die eerder bij de uitvoering van de Liro-verordeningen en bij de totstandkoming van F 272 was betrokken geweest.³³⁶ Leden waren onder meer het beurslid W. Willems en de advocaat Th.P.J. Masthoff.³³⁷ Tot het beleid om aan gedeposeerden geen gegevens te verstrekken over de verkrijgingsketen van over de beurs

³³³ Aanvankelijk vermeldde de verwervingsverklaring niet altijd, van wie het lid van de VvdE het effect ter beurze had verkregen. De Afd Eff was kennelijk van mening geweest dat deze informatie voor het oordeel omtrent het bestaan van "regelmatig beursverkeer" van geen belang was. Zie in dit verband ook de brief van het bestuur van de VvdE aan de Afd Eff, 25.11.1946, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (1). In deze brief wordt er op aangedrongen het vermelden van de verkopende instelling op de verwervingsverklaring helemaal achterwege te laten.

³³⁴ Dat is de 'ketting' van de opeenvolgende bezitters van het effect vanaf het moment van de roof (meestal het moment waarop het effect bij Liro was ingeleverd).

³³⁵ Vgl. *eerste pleitnota Sanders* en het artikel "Nogmaals Effectenregistratie", *NIW*, 17.12.1948.

³³⁶ Vgl. paragraaf 4.1 en 10.

³³⁷ Willems werd na het terugtreden van Overhoff in zijn plaats lid van de Afd Eff. Masthoff was rechtskundig adviseur van de VvdE. Hij was tot 1 september 1947 beheerder-vereffenaar van LVVS en VVRA geweest. Na september 1947 bleef Masthoff juridisch adviseur van LVVS en VVRA en was uit dien hoofde nauw betrokken bij de afwikkeling van de LVVS-boedel. Dankzij Masthoff was de VvdE altijd uitstekend op de hoogte van de nieuwste verwickelingen rond de LVVS- en VVRA-boedels. Masthoff had tevens zitting in de 'LVVS-Commissie', waarin onder meer vertegenwoordigers van de Ministeries van Financiën en van Justitie zitting hadden. De LVVS-Commissie had ten doel de beheerders-vereffenaars van LVVS en VVRA met raad en daad terzijde te staan. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 8-9. In 1949 werd door de VvdE ook nog een "Rechtsherstel-inlichtingenbureau" opgericht, dat de leden van de VvdE meer specifieke bijstand verleende in rechtsherstel-kwesties. Vgl. VvdE, Interne Circulaires Nos. 297-299, februari 1949.

verhandelde effecten werd besloten in een vergadering van de Commissie Rechtsherstel op 10 oktober 1947. Men was van mening dat dergelijke informatie uitsluitend op uitdrukkelijk verzoek van de Afdeling Effectenregistratie aan deze afdeling moest worden doorgegeven, ondanks de opmerking van een der aanwezigen "dat in dat geval in zekere zin partij wordt getrokken voor den tegenwoordige bezitter."³³⁸ Blijkens het verslag vond de rechtskundige adviseur van de Vereniging voor de Effectenhandel, Masthoff -die op dat moment tevens raadsman was van LVVS en VVRA- het verstrekken van informatie aan oorspronkelijke eigenaren zelfs geheel overbodig:

"De heer Masthoff is van mening dat de gedeposeerden niets aan deze gegevens zullen hebben, aangezien de regelmatige houders door het systeem van het KB worden beschermd en ook de eerste schakel meestal niet in aanmerking voor schadevergoeding zal komen."³³⁹

Zoals reeds werd opgemerkt, hadden gedeposeerden deze gegevens wel degelijk nodig, juist omdat "regelmatig beursverkeer" bij rechtstreekse verkrijging van Liro of van een ander lid van de Vereniging voor de Effectenhandel dat op de zwarte lijst was geplaatst geenszins vaststond. Om aan de talloze verzoeken van (advocaten van) gedeposeerden om gegevens over de verkrijgingsketen een einde te maken, werd onder leiding van Van Leeuwen een artikel vervaardigd waarin de beleidslijn van de Vereniging voor de Effectenhandel om geen gegevens aan gedeposeerden te verstrekken werd beargumenteerd. Dit artikel verscheen op 10 december 1947 anoniem in *Het Financieele Dagblad*.³⁴⁰ Uit een uitknipsel uit de notulen van de Commissie Rechtsherstel van 4 december 1947 blijkt, dat er op dat moment een afwijzend standaardantwoord bestond als joodse particulieren aan leden van de Vereniging voor de Effectenhandel om inlichtingen verzochten. Blijkens dit uitknipsel gaf Van Leeuwen op deze vergadering aan, dat het naar zijn mening ook niet op de weg van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel lag mee te werken aan het opstellen van rekesten van gedeposeerden.³⁴¹

³³⁸ Zie "Kort verslag vergadering Adviescommissie voor het Rechtsherstel", 10.10.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (2).

³³⁹ "Kort verslag vergadering Adviescommissie voor het Rechtsherstel", 10.10.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (2).

³⁴⁰ Zie voor concepten Archief *VvdE*, doss. 2530 * (2), voorts *Het Financieele Dagblad*, 10.12.1947. De belangrijkste argumenten waren dat het doen van particuliere recherches t.b.v. gedeposeerden a) in strijd is met het vertrouwelijke karakter van de effectenregistratie, b) aanleiding kan geven tot onzekerheid en verwarring, c) om logistieke en organisatorische redenen door de banken en commissionairs niet kan worden verricht, d) overbodig is. Over dit artikel zou Sanders in zijn eerste grote pleidooi in een effectenrechtsherstelzaak het volgende opmerken (*eerste pleitnota Sanders*): "Dit diende natuurlijk om de gedeposeerden te bewegen om toch vooral passief te blijven tegenover de met milde hand uitgestrooide voorlopige beslissingen, en al waren zij dan ook niet vastgebonden, hun hoofd zoet te laten liggen op het blok der guillotine die de Afdeling Effectenregistratie zo naarstiglijk bediende."

³⁴¹ Vgl. uitknipsel uit de notulen van de Commissie Rechtsherstel, 4.12.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (2).

Een reactie van de zijde van de gedeposseerden kon niet uitblijven. De "Joodse Commissie voor Herstel", die in dit stadium van het effectenrechtsherstel de belangen van de gedeposseerden behartigde³⁴², liet de Afdeling Effectenregistratie weten, dat in de verwervingsverklaring niet alle gegevens stonden, die voor de gedeposseerden van belang waren. De Afdeling Effectenregistratie antwoordde, dat zij haar best zou doen om de aperte gevallen van kwade trouw te traceren, doch dat men er niet op moest rekenen, dat van ieder stuk de volledige verkrijgingsketen zou worden achterhaald. Dat laatste werd, gezien de enorme aantallen effecten die over de beurs waren verhandeld, praktisch ondoenlijk geacht. Wel heeft de Afdeling Effectenregistratie impliciet toegegeven dat zij het vermelden van de naam van de directe verkoper van het effect in de verwervingsverklaring ten onrechte niet verplicht had gesteld. In januari 1948 werd een gewijzigd formulier verwervingsverklaring in gebruik genomen, waarop de tegenwoordige bezitter voortaan wel steeds moest invullen van welke firma het effect ter beurse was verkregen.³⁴³ Op dat moment waren er echter al vele duizenden 'oude' verwervingsverklaringen ingevuld en ingezonden, waarbij de verkopende firma niet vermeld was.

Ook Sanders ondernam actie tegen de dode mussen. Volgens Sanders moest de dode mus als een voorlopige beslissing van de Afdeling Effectenregistratie worden opgevat, waartegen men in beroep kon komen bij de Afdeling Rechtspraak. Sanders was van mening dat er van een voorlopige beslissing sprake was, omdat de Afdeling Effectenregistratie in de dode mus had gesteld dat uit de verwervingsverklaring "bleek", dat het effect in "regelmatig beursverkeer" was verkregen. Volgens Sanders was deze vaststelling van de Afdeling Effectenregistratie prematuur, nu de gegevens die in de verwervingsverklaring waren opgenomen ontoereikend waren om tot deze vaststelling te kunnen komen. Vandaar dat hij namens enkele dode musontvangers tegen deze voorlopige beslissing appelleerde bij de Afdeling Rechtspraak. In reactie hierop werd in opdracht van de Commissie Rechtsherstel van de Vereniging voor de Effectenhandel een verweerschrift vervaardigd ten behoeve van de bij deze zaken betrokken tegenwoordige bezitters.³⁴⁴

Een tweede reactie op de actie van Sanders kwam van de kant van de Afdeling Effectenregistratie. Die begon vanaf juni 1948 een nieuw model dode mus te gebruiken (*zie bijlage 3b*),

³⁴² De Joodse Commissie voor Herstel stond onder leiding van prof. D. Simons. Andere prominente leden waren de juristen prof. I. Kisch, notaris E. Spier (secretaris) en de advocaat K.J. Edersheim. Spier was vanaf mei 1948 tevens beheerder-vereffenaar van LVVS en VVRA. Kisch en Edersheim waren als advocaten betrokken bij een aantal principiële effectenrechtsherstel-zaken. Edersheim heeft tevens werkzaamheden voor de Afd Eff verricht. Teleurstelling bij een aantal joodse juristen (met name bij Sanders) over de gematigde koers van de Joodse Commissie voor Herstel was mede de oorzaak van de oprichting van de Commissie Gedeposseerden in mei 1950. Samenwerking met de Joodse Commissie voor Herstel werd door de Commissie Gedeposseerden (lees: Sanders) geweigerd. Vanaf het moment van haar oprichting domineerde de Commissie Gedeposseerden de joodse belangenbeharting op het terrein van het effectenrechtsherstel. Zie over een en ander de documenten met betrekking tot de "quaestie Spier", *ARA*, Archief Gedeposseerden, inv.nr. 61.

³⁴³ Vgl. Van Oven, *De effectenregistratie als middel tot rechtsherstel*, 55.

³⁴⁴ Zie "Kort verslag vergadering Adviescommissie voor het Rechtsherstel", 10.10.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (2).

waaruit de stellige bewoordingen van de eerste versie waren verdwenen. Zo was de zin "Uit deze verklaring blijkt, dat bedoeld(e) effect(en) door de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen" in het nieuwe model vervangen door:

"Deze verklaring houdt een aanwijzing in, dat bedoeld(e) effect(en) door de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen."³⁴⁵

Door de minder stellige bewoordingen van de tweede versie werd het onmogelijk gemaakt tegen de dode mus-nieuwe stijl in beroep te gaan bij de Afdeling Rechtspraak, omdat dit formulier niet meer als een voorlopige beslissing van de Afdeling Effectenregistratie kon worden aangemerkt.³⁴⁶ Bovendien droeg deze handelwijze van de Afdeling Effectenregistratie er toe bij dat ook het beroep tegen de dode mussen-oude stijl het niet haalde. De Afdeling Rechtspraak overwoog in de uitspraak in de dode mus-zaak op 23 november 1948 dat ook de eerste versie van het formulier niet als een voorlopige beslissing, maar slechts als een processuele maatregel kon worden aangemerkt. Zij verklaarde de betrokken gedeposeerden derhalve niet ontvankelijk in hun beroep. Daarbij betrok de Afdeling Rechtspraak nadrukkelijk het feit dat het oude formulier inmiddels was gewijzigd, waardoor enige "misverstanden" waartoe het oude formulier aanleiding had gegeven inmiddels de wereld uit waren.³⁴⁷

De Afdeling Effectenregistratie had de beslissing van de Afdeling Rechtspraak in de dode mus-zaak evenwel niet afgewacht en was er al vanaf juni 1947 toe overgegaan standaard-eindbeslissingen ("dode mus-beslissingen", zie *bijlage 4*) te nemen in alle gevallen waarin de dode mus-ontvangers naar haar mening niet in het leveren van tegenbewijs tegen het vermoeden van goede trouw waren geslaagd, dat wil zeggen in vrijwel alle gevallen.

Tegen de dode mus-beslissing kon men binnen een termijn van dertig dagen in beroep gaan bij de Afdeling Rechtspraak. Bij Joachimsthal's boekhandel (die uitgever was van het *NIW*) was een door Sanders vervaardigde brochure verkrijgbaar, waarin een standaardberoepschrift tegen de dode mus-beslissing was opgenomen.³⁴⁸ Via het *NIW* riep Sanders de ontvangers van dode mus-beslissingen op te appelleren bij de Afdeling Rechtspraak met gebruikmaking van het beroepschrift -al snel bekend als het "Joachimsthal-appel"- en niet te luisteren naar de adviezen van banken en commissarissen.³⁴⁹ Het Joachimsthal-appel werd door drie à vier

³⁴⁵ Voor de overige verschillen vergelijkt men de versies in de *bijlagen 3a* en *3b*.

³⁴⁶ Zie het door Sanders geschreven artikel "Effectenregistratie. 'Dode mussen' in new look. Nadere wenken omtrent appellen eindbeslissingen", *NIW*, 30.7.1948.

³⁴⁷ Polak, de Haan/ v.d. Werff I, Afd Rs Asd (23.11.1948), *NOR* 1328 (dode mus-vonnis). De uitgebreide pleitnota van Sanders in deze zaak (*eerste pleitnota Sanders*) bevindt zich in het *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 70.

³⁴⁸ *Dringende wenken en waarschuwingen aan door de bezetter beroofde eigenaren van effecten, met modellen van requesten, in te dienen onderscheidenlijk aan de Afd. Rechtspraak en de Afd. Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtssherstel*, brochure, Den Haag, ongedateerd.

³⁴⁹ Vgl. "Het is kort dag. Hoger beroep eindbeslissingen effectenregistratie", *NIW*, 9.7.1948 en "Appelleert! -en gaat niet bij de duivel te biecht-", *NIW*, 16.7.1948.

duizend oorspronkelijke eigenaren ingediend. De Commissie Rechtsherstel van de Vereniging voor de Effectenhandel zorgde er voor dat er ten behoeve van tegenwoordige bezitters een standaard-verweerschrift werd vervaardigd. Uiteindelijk zou dit appel door de Afdeling Rechtspraak worden behandeld in de vorm van een proefprocedure. Daarvoor diende de zaak Vis/ Dirkzwager, waarin de Afdeling Rechtspraak op 17 oktober 1949 uitspraak deed.³⁵⁰

16. "Regelmatig beursverkeer" (1948-1950)

Zoals reeds werd opgemerkt gold bij verkrijging van effecten in "regelmatig beursverkeer" een vermoeden van goede trouw ten gunste van de tegenwoordige bezitter, waartegen de gedeposeerde tegenbewijs kon leveren. Slechts bij Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen (Amerikaantjes)³⁵¹ was het tegenbewijs tegen het goede trouw-vermoeden in de regel goed te leveren, zeker wanneer de certificaten door Liro of door Rebholz waren verkocht. Op het rechtsherstel met betrekking tot Amerikaantjes wordt in paragraaf 19.5 nader ingegaan. In de onderhavige paragraaf wordt ingegaan op het rechtsherstel met betrekking tot toonderaandelen, die over de beurs waren verkocht. Bij toonderaandelen was het tegenbewijs tegen het vermoeden van de goede trouw in incidentele gevallen mogelijk. Zulk tegenbewijs kon er bijvoorbeeld in bestaan dat de gedeposeerde wist aan te tonen dat het effect direct van Liro was verkregen of via een hoekman die een notoire NSB-er was geweest. Weliswaar werd het leveren van het tegenbewijs de gedeposeerden praktisch onmogelijk gemaakt doordat de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel onderling waren overeengekomen geen gegevens aan gedeposeerden te verstrekken. Maar niettemin kon het gebeuren dat een gedeposeerde kon bewijzen dat een effect rechtstreeks door Liro of via een notoir 'foute' hoekman verkocht of geleverd was. Dat feit kon namelijk vanaf januari 1948 uit de verwervingsverklaring blijken en bovendien wisten sommige advocaten van gedeposeerden medewerkers van LVVS over te halen om hen gegevens uit de Liro-administratie ter beschikking te stellen.

Maar als een gedeposeerde er in was geslaagd tegenbewijs tegen het vermoeden van goede trouw te leveren, dan had hij de procedure nog niet gewonnen. Dat kwam omdat er in art. 53 lid 5 E 100 een extra bescherming was neergelegd ten behoeve van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel. Deze extra bescherming hield in dat gemis aan goede trouw bij een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel *niet* kon worden aangenomen als hij tot de verkrijging van het effect gehouden was geweest "ingevolge de voor hem geldende reglementen en gebruiken".³⁵² Een identieke extra bescherming werd aan leden van de Vereniging voor de Effectenhandel geboden tegen aansprakelijkheid voor schadevergoeding in art. 59 lid 3

³⁵⁰ Vis/ Dirkzwager-van Wijnen, Afd Rs Asd (17.10.1949), *NOR* 1565.

³⁵¹ Zie paragraaf 4.4.

³⁵² Tenzij de Afdeling Effectenregistratie "bijzondere redenen" aanwezig achtte, op grond waarvan het lid van de VvdE zich desondanks anders had moeten gedragen.

E 100.³⁵³ De strijd over de interpretatie van het begrip "regelmatig beursverkeer" die in de jaren 1948-1952 zou worden gevoerd, zou met name gaan over de uitlegging van art. 53 lid 5 en art. 59 lid 3 E 100: wanneer was feitelijk sprake van "gehoudenheid ingevolge geldende reglementen en gebruiken"?

In december 1947 informeerde beursvoorzitter Overhoff de Afdeling Effectenregistratie in een nota over de beurshandel in de bezettingstijd in verband met de interpretatie van het begrip "regelmatig beursverkeer" in E 100.³⁵⁴ De strekking van deze nota was dat al het beursverkeer tijdens de bezetting regelmatig was geschied, aangezien leden van de Vereniging voor de Effectenhandel op de beurs gehouden zijn om opdrachten uit te voeren. Het weigeren van effecten die van Liro afkomstig waren, was onmogelijk, redeneerde Overhoff, omdat de beurs was opengebleven en Liro als lid van de Vereniging voor de Effectenhandel een normale schakel was geweest in een wettig en reglementair functionerend beursapparaat. Liro had, anders gezegd, onder dezelfde condities als de anderen, "regelmatig" aan het beursverkeer deelgenomen, waardoor aandelen die van Liro afkomstig waren niet anders behoorden te worden behandeld dan de effecten die van andere leden van de Vereniging voor de Effectenhandel afkomstig waren.³⁵⁵ Volgens Overhoff kon er van rechtsherstel nooit sprake zijn, zolang er dergelijk "regelmatig beursverkeer" had plaatsgevonden. Leden van de Vereniging voor de Effectenhandel konden volgens Overhoff bovendien nooit aansprakelijk worden gesteld voor schadevergoeding als zij gehandeld hadden overeenkomstig de voor hen geldende reglementen en gebruiken.³⁵⁶

Op de nota van Overhoff kwam kritiek van enige plaatsvervangende Rotterdamse leden van de Afdeling Effectenregistratie.³⁵⁷ Hun bezwaren werden geformuleerd in een brief van 23 januari 1948 aan Nauta, voorzitter van de Afdeling Effectenregistratie:

"Het heeft hen onaangenaam getroffen dat de Heer Overhoff in strijd met het K.B. op het rechtsherstel de bescherming van de verkrijger te goeder trouw van onder vijandelijke invloed onrechtmatig verkregen effecten niet behandelt als uitzondering op de plicht tot rechtsherstel, maar het rechtsherstel poogt terug te dringen tot een nauwelijks duldbare inbreuk op volkomen rechtsgeldige handelingen der effectenhandelaren, alsmede dat de schrijver zich hiertoe beroept o.m. op de onderwerping aan het leidersbeginsel en op de oprichting van Lippmann Rosenthal II als volmaakt wettige maatregelen, in

³⁵³ In dat artikel werd namelijk op overeenkomstige wijze bepaald dat een lid van de VvdE niet gehouden was tot het betalen van schadevergoeding als hij tot de verkrijging van het geroofde effect gehouden was geweest "ingevolge de voor hem geldende reglementen en gebruiken", tenzij de Afd Eff "bijzondere redenen" aanwezig achtte, op grond waarvan het lid van de VvdE zich desondanks anders had moeten gedragen.

³⁵⁴ Overhoff was op dat moment tevens lid van de Afd Eff. Zie over de *Nota Overhoff* ook paragraaf 4.2.

³⁵⁵ Vgl. *Nota Overhoff*, 5-6.

³⁵⁶ Dit was zijn interpretatie van art. 59 lid 3 E 100. Kennelijk was Overhoff van mening dat er van "bijzondere redenen" nimmer sprake kon zijn, als er overeenkomstig geldende reglementen en gebruiken was gehandeld.

³⁵⁷ Dit waren juristen die door de Afd Eff speciaal waren aangetrokken om te beslissen over kortsluitingsgevallen. Overigens werden kortsluitingsgevallen waarin zich principiële vragen voordeden door de Afd Eff plenair behandeld.

plaats van deze maatregelen te beschouwen als volgens algemeen aanvaarde beginselen van zuivering en rechtsherstel te verwerpen bezettingsonrecht, en dat de schrijver in verband met een en ander zich meer bekommert om de boniteit van de effectenhandelaars dan om de boniteit van de onrechtmatig beroofde eigenaren."³⁵⁸

Deze klacht geeft duidelijk het probleem weer dat zich bij de interpretatie van het begrip "regelmatig beursverkeer" ging voordoen. Volgens Overhoff hield "regelmatig beursverkeer" in, dat ook geroofde effecten legaal konden worden verhandeld, zolang er maar overeenkomstig de reglementen en gebruiken die ter beurze hadden gegolden was gehandeld.

Volgens veel juristen deugde deze argumentatie niet: een beroep op geldende reglementen en gebruiken kon niet opgaan, als uit de feiten bleek dat het lid van de Vereniging voor de Effectenhandel bij de verkrijging van het effect op de hoogte was geweest van het feit dat de effecten van Liro afkomstig waren. In hun ogen kon er van "regelmatig beursverkeer" rechtens geen sprake zijn, als er willens en wetens was gehandeld in geroofd goed.

Nadat de Afdeling Effectenregistratie van de bezwaren van de Rotterdamse leden ten aanzien van de nota van Overhoff had kennisgenomen, deed zij op 23 februari 1948 een belangrijke principiële uitspraak over "regelmatig beursverkeer" in de zaak Frankenhuis/ Kleyn.³⁵⁹ In deze zaak ging het om Liro-stukken die door Liro via een hoekman waren verkocht en vervolgens rechtstreeks door Liro aan de kopende partij waren geleverd. Een dergelijke constructie kwam vaak voor en was mogelijk doordat de hoekman Liro als 'adres' kon aanwijzen als de firma die het verkochte effect moest leveren.³⁶⁰ De aankoop was in dit geval verricht door de Nederlandsche Middenstandsbank, een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel die in opdracht van een cliënt (de tegenwoordige bezitter) had gehandeld. De vraag die de Afdeling Effectenregistratie moest oplossen was of er in casu aanleiding was om de Nederlandsche Middenstandsbank -en daarmee ook de tegenwoordige bezitter- niet te goeder trouw te achten, zodat rechtsherstel ten behoeve van de gedeposedeerde moest worden verleend.³⁶¹

De Afdeling Effectenregistratie oordeelde allereerst dat goede trouw bij een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel niet aanwezig kon worden geacht als het effect rechtstreeks was gekocht van Liro of van een andere "notoire Duitse roofinstantie". Er waren immers geen reglementen en gebruiken die tot aankoop van een effect bij een roofinstantie verplichtten.³⁶² Volgens de Afdeling Effectenregistratie lag de situatie echter anders als de koop in een 'gesloten hoek', bij een hoekman was totstandgekomen. Een dergelijke koop is namelijk een genuskoop, dat wil zeggen dat alleen het soort effecten en de koerswaarde vaststaan op het

³⁵⁸ Brief van Mr. van Oosten Slingeland aan Mr. Nauta, 23.1.1948, Archief *MvJ*, 650/013/V.

³⁵⁹ Frankenhuis/ Kleyn, Afd Eff (23.2.1948), *NOR* 1235, *R* II 26.

³⁶⁰ Zie ook paragraaf 4.3.

³⁶¹ Ingevolge art. 53 lid 5 E 100 gold gemis aan goede trouw bij degene die in opdracht van een tegenwoordige bezitter een effect verkreeg, als gemis aan goede trouw van de tegenwoordige bezitter.

³⁶² Daarin week de Afd Eff af van de *Nota Overhoff*, omdat volgens Overhoff ook rechtstreekse koop bij Liro niet tot gemis van goede trouw bij de kopende firma kon leiden. Volgens Overhoff was Liro immers te beschouwen als een normaal lid van de VvdE.

moment dat de koopovereenkomst wordt gesloten. De koper weet op het moment van aankoop nog niet van wie hij de effecten zal verkrijgen. Op het moment van aankoop in gesloten hoek moest de koper volgens de Afdeling Effectenregistratie dan ook in het algemeen te goeder trouw geacht worden.

Mocht Liro na het sluiten van de koop door de hoekman worden aangewezen als het 'adres' dat de effecten moest leveren, dan rees de vraag of de koper, wetende dat hij Liro-stukken zou ontvangen, deze levering dan nog kon weigeren of, ingevolge de voor hem geldende reglementen en gebruiken, gehouden was een dergelijke levering te aanvaarden. Voor deze laatste, voor de praktijk van het effectenrechtsherstel uiterst belangrijke vraag was art. 16 van het "Reglement voor den Effectenhandel" van belang, zoals dat tijdens de bezetting had gegolden:

"Indien een stuk geleverd is, waaraan reeds vóór de levering eenig ander gebrek dan dat van uitloting kleefde, tengevolge waarvan dit stuk, ten aanzien van het genot voor den eigenaar, niet gelijk stond met alle andere stukken van dezelfde soort, is de verkoper verplicht in de plaats daarvan een ander stuk te leveren. Indien de koper, tengevolge van het gebrek zelf, buiten de mogelijkheid is het oorspronkelijk stuk terug te geven, volstaat hij met het bewijs daarvan en cessie van actie."

Artikel 16 van het Reglement leek het inderdaad mogelijk te maken om Liro als adres te weigeren, omdat aan Liro-stukken een evident gebrek kleefde: ze werden zonder toestemming of opdracht van de rechtmatige eigenaren aangeboden en konden "ten aanzien van het genot voor de eigenaar" (lees: tegenwoordige bezitter) niet gelijk staan "met alle andere stukken van dezelfde soort". Want de reële kans dat een van Liro afkomstig effect op een gegeven moment (na een geallieerde overwinning) met succes zou kunnen worden teruggevorderd door de oorspronkelijke eigenaar, maakte een Liro-stuk voor een koper minder aantrekkelijk dan andere stukken van dezelfde soort. Overhoff had in zijn nota echter uitdrukkelijk verklaard dat art. 16 van het Reglement in de praktijk alleen werd ingeroepen als het adres dat de stukken moest leveren insolvent was.³⁶³ Niet alle beursleden bleken dat overigens met hem eens te zijn: zo verklaarde het beurslid H.H. Tammes in 1949 in een door hemzelf uitgegeven brochure dat beursleden wel degelijk Liro-levering konden weigeren als zij dat wilden, met een beroep op art. 16 van het Reglement.³⁶⁴

In zijn beslissing in de zaak Frankenhuis/ Kleyn volgde de Afdeling Effectenregistratie de zienswijze van Overhoff door te overwegen dat bij aankoop van een effect via een hoekman waarbij Liro als adres werd aangewezen de kopende partij gehouden was deze stukken te aanvaarden:

³⁶³ Zie *Nota Overhoff*, 6: "Zodanige adresweigeren heeft slechts boniteitsbetekenis, dat wil zeggen dat men als men meent, dat de tegenpartij, van wie men geleverd krijgt, niet voldoende goedgevoerd voor zijn engagement is, het adres weigert."

³⁶⁴ Vgl. Tammes, *Rechtsherstel en praktijk inzake effecten*, 9.

"Deze stukken waren toch volgens de ten tijde der levering geldende reglementen en gebruiken goede levering. Ter beurze van Amsterdam gold toen immers als gebruik, dat aan een van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat afkomstig effect geen gebrek werd toegeschreven, als bedoeld in art. 16 van het Reglement voor den Effectenhandel (..)." ³⁶⁵

Anders gezegd, omdat niemand tijdens de bezetting art. 16 van het Reglement had ingeroepen om de levering van Liro-stukken te weigeren, moest volgens de Afdeling Effectenregistratie *a contrario* worden geconcludeerd dat leden van de Vereniging voor de Effectenhandel tijdens de bezetting gebonden waren geweest aan het gebruik om de levering van Liro-stukken als "goede levering" te aanvaarden.

Toch werd de gedeposeerde in de zaak Frankenhuis/ Kleyn door de Afdeling Effectenregistratie hersteld in de eigendom van de in het geding zijnde effecten, omdat de onderhavige koopovereenkomst was gesloten bij de hoekman G.P. J. Monker, een notoire NSB-er die veel zaken voor Liro had gedaan.³⁶⁶ Volgens de Afdeling Effectenregistratie bestonden er geen reglementen en gebruiken die de Nederlandsche Middenstandsbank hadden verplicht de aankooporder bij de NSB-er Monker te plaatsen. En omdat de bank reeds op het moment dat zij vrijwillig de order plaatste bij Monker had kunnen weten dat zij grote kans liep geroofde stukken te ontvangen, kon de bank niet te goeder trouw worden geacht, zodat de gedeposeerde in zijn rechten moest worden hersteld.

Hoewel de zaak Frankenhuis/Kleyn dus eindigde in het voordeel van de gedeposeerde, betekende deze uitspraak een gevoelige klap voor de kansen van gedeposeerden in beursgevallen. Dat kwam door de overweging dat volgens de Afdeling Effectenregistratie ter beurze het gebruik had gegolden Liro-levering als "goede levering" te beschouwen. Deze overweging betekende immers dat de Afdeling Effectenregistratie van mening was, dat in alle normale gevallen waarin door een hoekman³⁶⁷ Liro als adres was opgegeven, gedeposeerden noch hun effecten zouden terugkrijgen, noch de betrokken leden van de Vereniging voor de Effectenhandel aansprakelijk konden stellen op grond van art. 59 E 100, omdat de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel zich zouden kunnen beroepen op het gebruik om Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden.

De geciteerde overweging was voor gedeposeerden ook in moreel opzicht moeilijk verteerbaar. Zij voelden zich door de Afdeling Effectenregistratie in de kou gezet. "Gestolen paarden blijven -althans gedurende drie jaren- gestolen paarden. Gestolen effecten zijn, mits ter beurze gekocht, rechtmatig verkregen effecten", schreef de joodse jurist A. Loeb verbitterd over de kwestie.³⁶⁸ Maar ook niet-joodse juristen van naam, onder wie de professoren R.P. Cleveringa, W.P.J. Pompe, J.M. van Bemmelen en J.H.W. Verzijl bemoeiden zich met de affaire en veroordeelden in scherpe bewoordingen de uitspraak van de Afdeling Effectenregistratie in de

³⁶⁵ Frankenhuis/ Kleyn, Afd Eff (23.2.1948), *NOR* 1235, 376.

³⁶⁶ De firma van Monker kwam voor op de zwarte lijst van art. 39 lid 10 E 100.

³⁶⁷ Een hoekman van wie niet gezegd kon worden dat hij 'notoir fout' was geweest.

³⁶⁸ Loeb, "Rechtsherstel effecten", *NJB*, 1949, 832.

zaak Frankenhuis/ Kleyn.³⁶⁹ Volgens hen was het in strijd met de meest fundamentele rechtsbeginselen dat een gebruik als het welbewust aanvaarden van geroofde effecten rechtsgeldig kon worden geacht.³⁷⁰ In een brief aan Sanders³⁷¹ schreef Cleveringa:

"De kern van de zaak lijkt mij deze: wat is regelmatig beursverkeer in de zin van art 53, geledingen 3 en 4, van E 100? De befaamde beslissing 1235 [Frankenhuis/ Kleyn, WJV] zegt, dat in 1943 levering van stukken, afkomstig van Liro, goede levering was volgens Amsterdams beursgebruik. Heeft dit gebruik inderdaad bestaan, dan kan het alleen een onzedelijke handsgewoonte zijn geweest, die, naar art. 14 A.B., rechtens geen betekenis kan hebben; het kan slechts een feitelijk gebruik zijn, geen gebruik rechtens. Het kan daarom ook niet worden aangemerkt als een [gebruik, WJV] dat behoorde tot de categorie der "aan een Nederlandsche beurs geldende reglementen en gebruiken", want de wet zelf stond aan zijn gelding in den weg."³⁷²

En Verzijl schreef over de kwestie het volgende:

"De beurs had m.i. nimmer mogen te werk gaan, zoals zij heeft gedaan. Sluiting van de beurs was ook naar mijn gevoelen te rigoureu, maar in elk geval had de Vereniging nooit effecten mogen laten verhandelen, zonder dat haar leden van de te verhandelen stukken vooraf de herkomst hadden vastgesteld. Zonder dat *wist* zij immers, direct medeplichtig te worden aan roof op grote schaal. Het is dus inderdaad een miserabel sophisme, wanneer thans gesteld wordt, dat (in den bloeitijd van het bedrijf van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat) "ter beurze van Amsterdam als gebruik - hier had *moeten* staan: evident misbruik- gold, dat aan een van die firma afkomstig effect geen gebrek werd toegeschreven als bedoeld in art. 16 van het Reglement voor den Effectenhandel." Maar wat kan men van rechtspraak verwachten, waarin mede stem wordt toegekend aan belanghebbenden, die zich bewust aan medeplichtigheid aan de Duitse roofmethoden hebben schuldig gemaakt? M.i. behoort de beurs in al haar leden dan ook ten volle aansprakelijk te worden gesteld voor dit misdrijf."³⁷³

³⁶⁹ De hoogleraren schreven brieven aan Sanders over de kwestie, die de laatste opnam in zijn pleitnota's. Voorbeelden in *ARA*, Archief Gedeposeerde, inv.nr. 70.

³⁷⁰ Volgens Van Bemmelen was er zelfs van "opzettelijke heling" sprake, "ook al betrof het in dezen een koop van slechts generiek bepaalde zaken." Vgl. Brief Van Bemmelen aan Sanders, 4.3.1949, opgenomen als bijlage 11 in *derde pleitnota Sanders*

³⁷¹ Sanders ging in zijn pleidooi in de dode mus-zaak zeer uitvoerig op deze vraag in, en gebruikte daarbij "meer aanhalingen en woorden" dan Cleveringa "ooit gedacht had, dat de kwestie in de ogen van goede rechtsgeleerden zou kunnen verdienen." Brief Cleveringa aan Sanders, 23.10.1948, *ARA*, Archief Gedeposeerde, inv.nr. 69.

³⁷² Brief Cleveringa aan Sanders, 23.10.1948, *ARA*, Archief Gedeposeerde, inv.nr. 69.

³⁷³ Brief Verzijl aan Sanders, 9.12.1948, *ARA*, Archief Gedeposeerde, inv.nr. 69.

Voor de praktijk was het echter van groter belang hoe de Afdeling Rechtspraak over deze zaak zou oordelen. Het zou echter nog ruim 4 jaar duren voor de Afdeling Rechtspraak een oordeel velde over de principiële vraag of Liro-levering in de bezettingstijd met recht als "goede levering" was opgevat.³⁷⁴ In de tussentijd bleef de Afdeling Effectenregistratie overtuigd van de rechtsgeldigheid van deze praktijk.

Die vaste overtuiging van de Afdeling Effectenregistratie betekende niet alleen dat de kansen op rechtsherstel in beursgevallen voor gedeposeerden erg klein waren geworden, maar ook dat hun recht op schadevergoeding ex art. 59 E 100, jegens degenen die ter beurze te kwader trouw aan het verlies van hun effecten hadden meegewerkt, werd uitgehold. Eind 1948 liet de Afdeling Effectenregistratie de Joodse Commissie voor Herstel weten, af te zien van het doen van onderzoek met het oog op de toepassing van art. 59 E 100, tenzij de vervreemding van effecten door Liro "op een voor deze instelling ongebruikelijke wijze" was geschied.³⁷⁵ De Afdeling Effectenregistratie ging er namelijk van uit dat het doen van onderzoek in beursgevallen weinig zin had, daar beursleden zich in het algemeen toch zouden kunnen disculperen door te stellen dat Liro-levering in de bezettingstijd als "goede levering" was aangemerkt. Overigens voerde de Afdeling Effectenregistratie ook aan dat het doen van nasporingen naar de volledige verkrijgingsketen van elk effect praktisch onmogelijk was. Dit argument was echter minder overtuigend voor zover de relevante informatie direct uit de Liro-administratie kon blijken waarover de Afdeling Effectenregistratie de volledige beschikking had.³⁷⁶ Uit de Liro-administratie kon immers veelal achterhaald worden aan welke firma Liro zelf het effect verkocht of geleverd had (de zogenaamde 'korte ketting'). En juist voor deze firma's leek art. 59 E 100 in het bijzonder geschreven te zijn.³⁷⁷

In de jaren die volgden verrichtte de Afdeling Effectenregistratie nimmer de onderzoeken

³⁷⁴ Zie paragraaf 19.3.

³⁷⁵ Vgl. brief Afd Eff aan de Joodse Commissie voor Herstel, 19.10.1948, Archief *MvJ*, 650/013/III/01. De brief werd op 28.12.1948 onder de titel "Vraag en antwoord. Rechtsherstel Joodse effecten" gepubliceerd in *Het Financieele Dagblad*.

³⁷⁶ De Afd Eff beschikte over een vaste gedelegeerde op het kantoor van LVVS.

³⁷⁷ Vgl. brief Afd Eff aan de Joodse Commissie voor Herstel, 19.10.1948, Archief *MvJ*, 650/013/III/01, 3. Op de vraag van de Joodse Commissie voor Herstel of "het door art. 59 aan de gedeposeerden in het uitzicht gestelde recht op schadevergoeding tot een dode letter zou moeten worden, wanneer de Afdeling de gedeposeerden niet de nodige inlichtingen zou verschaffen (.), aangezien immers de gedeposeerden zelf noch de mogelijkheid, noch het apparaat, noch de machtmiddelen bezitten om zich deze gegevens te verschaffen", antwoordde de Afd Eff: "De Afdeling is van oordeel, dat in bepaalde gevallen de onmogelijkheid van de vaststelling van de persoon van de schadelijchige het recht op schadevergoeding tot een dode letter doet worden. In dit opzicht wenst de Afdeling nog op te merken, dat zij in samenwerking met haar gedelegeerde bij Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat, de mogelijkheid heeft nagegaan bij deze instelling systematisch voor alle gevallen de eerste verkrijger te doen vaststellen. Men kwam eenstemmig tot de conclusie, dat dit in vele gevallen niet mogelijk zal zijn." In de praktijk heeft de Afd Eff het vaststellen van de eerste verkrijger ook nagelaten in de zeer vele gevallen waarin dit op basis van de Liro-administratie wel degelijk mogelijk was.

die nodig waren om een grootschalige toepassing van art. 59 E 100 mogelijk te maken.³⁷⁸ Toekenning van schadevergoeding door de Afdeling Effectenregistratie op basis van art. 59 E 100 is om die reden slechts bij hoge uitzondering geschied.³⁷⁹ Omdat gedeposeerden zelf nauwelijks aan gegevens over de verkrijgingsketen van effecten konden komen, was art. 59 E 100 door dit beleid van de Afdeling Effectenregistratie in de praktijk een dode letter geworden. In feite bestond er in de loop van 1948 bij de Joodse Commissie voor Herstel, uitzonderingen daargelaten, geen hoop meer op succes in de beursgevallen. Alleen de advocaat Sanders gaf de moed niet op en trachtte principiële beslissingen te verkrijgen van de Afdeling Rechtspraak door duizenden gedeposeerden over te halen het genoemde Joachimsthal-appel in te dienen tegen de standaard dode mus-beslissing van de Afdeling Effectenregistratie. Op 17 oktober 1949 deed de Afdeling Rechtspraak voor het eerst een principiële uitspraak over het begrip "regelmatig beursverkeer" in de zaak Vis/ Dirkwager, die als proefprocedure diende voor deze appellen. In die procedure ging het om de vraag of er in de tijd dat Liro ter beurze effecten verkocht überhaupt van "regelmatig beursverkeer" kon worden gesproken in de zin van E 100. Volgens de eerste grief van het Joachimsthal-appel kon er ter beurze nimmer sprake zijn geweest van "regelmatig beursverkeer" vanaf het moment dat Liro op de markt was en het ter beurze algemeen bekend was dat er op grote schaal geroofde effecten werden verhandeld. De Afdeling Rechtspraak besloot echter anders, omdat zij geen oordeel wenste uit te spreken over de innerlijke juistheid van het wetsbesluit als zodanig³⁸⁰:

"De wetgever heeft deze regeling (KB F 272) namelijk gemaakt op een tijdstip, dat hij volkomen op de hoogte was van wat zich in de bezettingstijd ter beurze had afgespeeld, derhalve ook van het geregeld meedoen aan de handel ter beurze door [Liro]. Dit meedoen van Liro heeft de wetgever dus niet belet om dit beursverkeer te stempelen tot regelmatig beursverkeer en op grond daarvan de verkrijging in dat beursverkeer als verkrijging te goeder trouw.

³⁷⁸ Weliswaar heeft de Afd Eff onderzoek verricht naar de aankoop van van Liro afkomstige staatsobligaties door Nederlandse bankinstellingen, maar dit onderzoek was uitzonderlijk en had slechts een beperkte draagwijdte (zie verder paragraaf 19.4). Illustratief voor het beleid van de Afd Eff met betrekking tot art. 59 E 100 is haar uitspraak in de zaak Polak; de Haan/ LVVS; Grossouw Jr., Afd Eff (29.1.1951), *R* V 125. Hoewel door Grossouw rechtstreeks van Liro was gekocht -waarmee zijn gebrek aan goede trouw vaststond- weigerde de Afd Eff zich (vooralsnog) uit te spreken over diens aansprakelijkheid op grond van art. 59 E 100. In deze zaak erkende de Afd Eff slechts een recht op schadevergoeding tegen LVVS -weinig opzienbarend omdat elke oorspronkelijke eigenaar van bij Liro ingeleverde vermogensbestanddelen, ook los van art. 59 E 100, een vordering op LVVS had.

³⁷⁹ Zie in het bijzonder Wolff/ Hubrecht; Twentsche Bank, Afd Eff (9.11.1948), *R* III 55; Elias/ De Amsterdamsche Bank NV, Afd Eff (5.12.1951), *R* VI 146; Catella Jessurun/ Administratiekantoor van Aandeelen in vennootschappen en in Binnen en Buitenlandse Leningen NV; Padt & Postmaa; De Nederlandsche Bank, Afd Eff (7.7.1952), *R* VII 160.

³⁸⁰ Vgl. art. 11 Wet Algemeene Bepalingen der Wetgeving van het Koninkrijk: "De regter moet volgens de wet regt spreken; hij mag in geen geval de innerlijke waarde of billijkheid der wet beoordeelen."

Men moge deze regeling onbillijk of in strijd met fundamentele rechtsbeginselen achten, het behoort tot de taak van de Rechter de wet toe te passen, niet om haar juistheid te beoordelen."³⁸¹

Ook een andere grief uit het appel, met betrekking tot art. 59 E 100, haalde het niet. Volgens deze grief had de Afdeling Effectenregistratie in de dode mus-beslissing ten onrechte niets gesteld over het recht op schadevergoeding dat niet herstelde gedeposeerden bezaten krachtens art. 59 E 100. De Afdeling Rechtspraak oordeelde dat de Afdeling Effectenregistratie niet verplicht was gelijktijdig uitspraak te doen over de aanspraak op rechtsherstel en de aanspraak op schadevergoeding. Volgens de Afdeling Rechtspraak konden gedeposeerden er echter op rekenen, dat de Afdeling Effectenregistratie met betrekking tot de schadevergoedingsaanspraken zo spoedig mogelijk het nodige zou verrichten en daaromtrent zou beslissen. Tenslotte bekrachtigde de Afdeling Rechtspraak de dode mus-beslissing van de Afdeling Effectenregistratie.

Hoewel deze uitspraak in de zaak *Vis/ Dirkwager* teleurstellend was voor gedeposeerden³⁸², leek het juridisch tij eind 1949 toch in hun voordeel te zijn gekeerd. Inmiddels had de ontmaskering van Overhoff als verduisteraar (1948)³⁸³ zijn reputatie als verzetsheld en onkreukbare leider van de beurs in de bezettingsjaren onherstelbaar beschadigd, hetgeen zijn weerslag had op de wijze waarop er over de houding van de beurs in de bezettingsjaren in juridisch Nederland werd gedacht.³⁸⁴ Bij de reeds genoemde gezaghebbende juristen die de aanspraken van de gedeposeerden ondersteunden, voegde zich in november 1949 een Leidse hoogleraar in het privaatrecht, G. de Grooth, die in het juridisch weekblad *WPNR* een serie artikelen publiceerde onder de titel "De effectenregistratie middel tot weigering van rechtsherstel?"³⁸⁵ Deze artikelenreeks bevatte een felle aanklacht tegen de handelwijze van de beurs in de bezettingsjaren, de totstandkoming van F 272 en de manier waarop de Afdeling Effectenregistratie de aanspraken van gedeposeerden in de beursgevallen tot dusverre had

³⁸¹ *Vis/ Dirkwager-van Wijnen*, Afd Rs Asd (17.10.1949), *NOR* 1565, 490.

³⁸² Sanders weet zijn verlies in de zaak *Vis/ Dirkwager* in belangrijke mate aan het feit dat hij bij zijn actie was tegengewerkt door de Joodse Commissie voor Herstel. In een brief aan zijn collega Wijler schreef hij op 25.4.1950: "Defaitistisch was haast iedereen (op de besten na). Maar niemand is me gaan *tegenwerken*, is de Joodse zaak gaan *tegenwerken*, behalve uitgerekend de juristen van de Joodse Commissie." Zie voor meer bijzonderheden de betreffende brief in *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 61.

³⁸³ Zie voor meer bijzonderheden paragraaf 4.1, n. 52.

³⁸⁴ De ontmaskering van Overhoff kwam uitvoerig aan de orde in het tweede grote pleidooi van Sanders inzake "regelmatig beursverkeer" voor de Afdeling Rechtspraak op 13 december 1948. Zie de eerste bladzijden van de *tweede pleitnota Sanders*

³⁸⁵ De Grooth, "De effectenregistratie middel tot weigering van rechtsherstel?", *WPNR* 4114-4117, november-december 1949.

behandeld.³⁸⁶ Bovendien was met de uitspraak van de Afdeling Rechtspraak in de zaak Vis/Dirkzwager door deze instantie nog niet het laatste woord over het begrip "regelmatig beursverkeer" gesproken. In deze zaak was de toepasselijkheid van het begrip "regelmatig beursverkeer" op de beurspraktijk in de bezettingsjaren *in het algemeen* aan de orde geweest. Maar over de belangrijke *specifieke* vraag of de praktijk om Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden ook onder het "regelmatig beursverkeer" verstaan moest worden, had de Afdeling Rechtspraak nog niet geoordeeld.

Van de uitspraak in de zaak Vis/Dirkzwager vroeg Sanders namens zijn cliënt eind 1949 herziening aan bij de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak. Op dat moment beschikte hij over nieuwe bewijzen, dat vertegenwoordigers van de effectenhandel er al in augustus 1941 bij de Duitse autoriteiten op hadden aangedrongen betrokken te mogen worden bij de verkoop van joodse effecten. In het licht van die omstandigheden kon er van "regelmatig beursverkeer" in de tijd dat Liro ter beurze geroofde effecten verhandelde, naar Sanders' opvatting toch niet meer worden gesproken.³⁸⁷ Op 26 mei 1950 wees de Afdeling Rechtspraak het herzieningsverzoek echter af, omdat zij geen novum aanwezig achtte.³⁸⁸

17. De vernietiging van het LVVS-aanbod (1950)

Naast hun rechten en aanspraken op grond van E 100, beschikten alle oorspronkelijke eigenaren die hun effecten bij Liro hadden ingeleverd ook nog over hun claim op de LVVS-boedel. Deze claim raakten zij in het algemeen pas kwijt als zij door de Afdeling Effectenregistratie in de eigendom van hun effecten werden hersteld: in dat geval ging de LVVS-claim over op de tegenwoordige bezitter die de stukken moest teruggeven. Naar de hoogte van de LVVS-uitkering was in de eerste jaren na de bevrijding met spanning uitgezien. Aanvankelijk had men zich over omvang van de LVVS-boedel niet veel illusies gemaakt. Maar gaandeweg werd duidelijk dat de toestand van de boedel minder ongunstig was dan verwacht.

In de loop van 1949 bleek uit de inmiddels vergevorderde reconstructie van de boedels van LVVS en VVRA, dat aan crediteuren van LVVS een uitkering mogelijk was van een kleine 63%

³⁸⁶ Sanders schreef over deze publicaties van De Grooth in het *NW*, 23.12.1949: "Deze artikelen hebben in de kringen van de Rechterlijke Macht, de advocatuur en het notariaat zeer diepe indruk gemaakt. De reactie kan - als het geoorloofd is het kleine met het grote te vergelijken- wat die kringen betreft op een lijn worden gesteld, met die, welke in de vorige eeuw hier te lande werd gewekt bij de verschijning van de Max Havelaar. Zozeer is het juridisch geweten wakker geschud." Zie voor kritische reacties op de beschouwing van De Grooth Van Oven, "Het systeem van F 272", *WPNR* 4132-4134, april 1950 en *Rechtsherstelextremisten* van Willems. Willems (lid van de VvdE en op dat moment tevens lid van de Afd Eff) daagde De Grooth bovendien uit voor een debat, dat op 22 juni 1950 werd gehouden in Leiden. Blijkens het stenografisch verslag bleven de heren het gedurende dit drie uur durende debat structureel met elkaar oneens. Vgl. "Stenografisch verslag van het debat gehouden op donderdag 22 juni 1950 te 20 uur (tot 23 uur) in café-restaurant 'Den Burcht' te Leiden", Archief *VvdE*, doss. 2530 * (4).

³⁸⁷ Zie over deze kwestie uitvoerig paragraaf 4.1.

³⁸⁸ Zie voor de motivering Vis/Dirkzwager-van Wijnen (herz.), Afd Rs Den Haag (26.5.1950), *NOR* 1719.

(de waarde van ingeleverde effecten werd berekend op basis van de 4 november 1947-koersen, analoog aan I 21).

In nauw overleg dat in het najaar van 1949 plaatsvond met de LVVS-Commissie, het Ministerie van Financiën en de Afdeling Effectenregistratie werd door de beheerders van LVVS echter besloten om dit percentage niet zonder meer aan de crediteuren uit te keren. De gedachte was namelijk ontstaan om de afwikkeling van de LVVS-boedel dienstbaar te maken aan een 'vereenvoudiging' van het rechtsherstel met betrekking tot effecten die ter beurse waren verhandeld. Met deze vereenvoudiging werd in de eerste plaats beoogd om de mogelijke aansprakelijkheid van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel betreffende rechtsherstel, regres of schadevergoeding zoveel mogelijk te ondervangen. Daarnaast beoogde men het rechtsherstelapparaat op deze manier te ontlasten van vele duizenden procedures die, anders dan men had verwacht, nog lang niet ten einde leken.

Om deze redenen werd op 12 januari 1950 door beheerders, daarbij ondersteund door de regering³⁸⁹ een *definitieve* uitkering ineens van 70% (voor de waarde van effecten golden de 4 november 1947-koersen) aangeboden aan alle LVVS-crediteuren die bereid waren aan een aantal voorwaarden te voldoen.³⁹⁰ De belangrijkste voorwaarde was dat oorspronkelijke eigenaren van effecten aan toonder die ter beurse waren verhandeld, al hun aanspraken op rechtsherstel en schadevergoeding die zij krachtens E 100 bezaten, moesten overdragen aan de Staat. In ruil voor het overdragen van hun aanspraken zouden zij 7% meer ontvangen dan de 63% die op grond van de stand der boedel mogelijk was. De extra uitkering van 7% was mogelijk gemaakt door een garantie van de Staat van fl. 23 mln. en kwam niet ten laste van de LVVS-boedel. Wie het aanbod niet accepteerde moest er rekening mee houden dat hij de extra 7% niet zou ontvangen en dat hij nog geruime tijd zou moeten wachten voordat hij de uitkering (waarvan de precieze hoogte nog niet vaststond) uit de LVVS-boedel zou ontvangen. Tegen dit aanbod werd reeds binnen 24 uur door vijf hoogleraren (Verzijl, Cleveringa, Meijers, Pompe en De Grooth) geprotesteerd.³⁹¹ In een brief gericht aan de Minister van Justitie stelden zij dat het aanbod op gespannen voet stond met het rechtsbeginsel van de *paritas creditorum* -het principe dat er gelijkheid in rang bestaat onder schuldeisers- omdat de beheerders "aan hen die bereid zijn afstand te doen van vorderingen op personen, die geheel buiten de liquidatie van de boedel staan, een veel gunstiger positie bij de verdeling van de boedel geven dan degenen die het aanbod niet aannemen." Voorts oordeelden zij

".. dat het aanbod, dat namens de Staat thans gedaan wordt, in verband met de houding der liquidateuren, een ongeoorloofde en nog wel op de minder draagkrachtigen bijzonder

³⁸⁹ Minister Liefstinck had zich persoonlijk met de totstandkoming van het aanbod beziggehouden. De tekst van het aan crediteuren van LVVS gedane aanbod was door de ministerraad goedgekeurd. Zie over de rol van regering en parlement bij de totstandkoming van het 70%-aanbod van LVVS Maas et al., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Deel 3 B*, 576-578.

³⁹⁰ Zie voor de tekst van het aanbod "Het aanbod van L.V.V.S.", *NJB*, 1950, 79-80.

³⁹¹ Sanders had dit protest achter de schermen georganiseerd. Vgl. brief Sanders aan Wijler, 25.4.1950, *ARA*, Archief Gedeposeeerden, inv.nr. 61.

sterk werkende dwang is, uitgeoefend om hen, die van hun goederen beroofd zijn en wensen daarvoor bepaalde personen aansprakelijk te stellen, ertoe te brengen van hun aanspraken op die personen af te zien."³⁹²

In de week volgende op het aanbod adviseerde de Joodse Commissie voor Herstel aan gedeposeerden het aanbod voorlopig niet aan te nemen.³⁹³ Sanders ging verder en ging op 18 januari 1950 tegen het aanbod van LVVS als zodanig³⁹⁴ namens enkele joodse LVVS-crediteuren in beroep bij de Afdeling Rechtspraak.³⁹⁵ Meijers wijdde aan het aanbod van LVVS een brochure, waarin hij het in de protestbrief ingenomen standpunt nader toelichtte.³⁹⁶ De kritiek werd beantwoord door Koopmans, die als lid van de Afdeling Effectenregistratie en adviseur van Minister Lief tinck intensief bij de totstandkoming van het aanbod was betrokken geweest.³⁹⁷

Dit keer had de actie van Sanders succes.³⁹⁸ Op 30 maart 1950 vernietigde de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak het aanbod met terugwerkende kracht tot het tijdstip waarop het aanbod was gedaan. Voorts bepaalde de Afdeling Rechtspraak dat alle uitvoering van het aanbod, reeds gegeven of alsnog te geven, nietig en van onwaarde was.³⁹⁹

Uit de motivering van de uitspraak bleek, dat de bezwaren tegen het aanbod die de vijf hoogleraren in hun protestbrief aan de Minister van Justitie hadden geuit door de Afdeling Rechtspraak waren overgenomen. Het aanbod was volgens de Afdeling Rechtspraak in strijd met het beginsel van de *paritas creditorum*, nu degenen die het aanbod aannamen bij de verdeling van de boedel een bevoorrechte positie zouden innemen ten opzichte van degenen

³⁹² Het protest verscheen onder meer in een extra editie van het *NIW*, 13.1.1950, en in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 14.1.1950. Het werd ook gepubliceerd in *NJB*, 1950, 82.

³⁹³ "Voorshands niet aannemen! Stichting voor Joods herstel geeft advies", *NIW*, 20.1.1950. Opmerkelijk is dat het advies "voorlopig niet aannemen" mede werd gedaan door Spier, die secretaris was van de Commissie voor Joods Herstel. Als beheerder-vereffenaar van LVVS had Spier het aanbod zelf gedaan.

³⁹⁴ Het aanbod kon als een appellabel besluit van het Nederlands Beheersinstituut worden opgevat. Vgl. art. 43 lid 1 E 133.

³⁹⁵ Vgl. voor het rekest "Het L.I.R.O. dreigement", *NIW*, 20.1.1950 en voor een verslag van de behandeling van het beroep "Het L.I.R.O.-dreigement. Proces ter nietigverklaring van de circulaire", *NIW*, 17.2.1950.

³⁹⁶ Zie *Het voorstel van LVVS*. Meijers had er ook bezwaar tegen, dat het aanbod werd gedaan terwijl de herziening van de zaak Vis/ Dirkzwager over het "regelmatig beursverkeer" nog hangende was (zie paragraaf 16). Aan dit bezwaar werd tegemoet gekomen doordat de gedeposeerden in de gelegenheid werden gesteld te wachten met de aanvaarding van het aanbod tot nadat in de herzieningszaak zou zijn beslist. Zie ook Maas et al., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Deel 3 B*, 577-578.

³⁹⁷ Zie Koopmans, *Het afwikkelingsaanbod van VVRA en LVVS*.

³⁹⁸ "Wij vertrouwen op U, dat dit uitkeringsplan, de inhoud van deze circulaire, in de geschiedenis niet de naam zal houden van Derde-Liro-Verordening", had Sanders aan het slot van zijn pleidooi in de LVVS-zaak de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak voorgehouden. Vgl. Pleitnotities Sanders inzake Vis; Polak/ NBI, 13.2.1950, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 72.

³⁹⁹ Vgl. Vis; Polak/ Nederlands Beheersinstituut, Afd Rs Den Haag (30.3.1950), *NOR* 1661.

die het aanbod niet zouden aanvaarden. Daarnaast oordeelde de Afdeling Rechtspraak dat de beheerders door het doen van het 70%-aanbod een ongeoorloofde dwang op de schuldeisers hadden uitgeoefend. In het bijzonder de minder draagkrachtigen waren door het gedane aanbod in een dwangpositie gebracht, aangezien, zo overwoog de Afdeling Rechtspraak:

".. enerzijds het afwijzen van het aanbod hun wordt bemoeilijkt door het hun voorgehouden schrikbeeld ener eerst in een ver verschieft te verwachten uitkering, anderzijds, bij aanvaarding van het aanbod, van hen verlangd wordt afstand te doen van rechten -met name van rechten, die deels zelfs bij art. 59 hun uitdrukkelijk worden gewaarborgd-, zulks terwijl zij in de regel de waarde van die rechten niet zullen kunnen beoordelen, niet het minst doordat de Afdeling Effectenregistratie ernstig in gebreke is gebleven om zelfs aan die belanghebbenden, die daar uitdrukkelijk om gevraagd hebben, omtrent het bestaan van die rechten en de voor hun waardering van belang zijnde feiten opening van zaken te geven."⁴⁰⁰

Omdat de vernietiging van het LVVS-aanbod een algemene strekking had en gevolgen had voor alle crediteuren van LVVS, vond de Afdeling Rechtspraak het noodzakelijk de beheerders in het slot van haar uitspraak op te dragen hoe de boedel wel moest worden afgewikkeld. Zij beval de beheerders overwijd over te gaan tot verificatie van alle ingediende schuldvorderingen, en om aansluitend een uitkering te doen aan de erkende schuldeisers van een zo hoog mogelijk percentage. De hoogte van dat uitkeringspercentage moest binnen twee maanden na de uitspraak aan de schuldeisers worden kenbaar gemaakt.

Op 13 april 1950 vernietigde de Afdeling Rechtspraak op vrijwel gelijke gronden tevens een 60%- aanbod van VVRA, dat op 12 januari 1950 aan de crediteuren van VVRA was gedaan en gerelateerd was geweest aan het LVVS-aanbod.⁴⁰¹

De vernietiging van het LVVS-aanbod betekende niet alleen, dat de gedeposedeerden op korte termijn een eerste uitkering van LVVS tegemoet konden zien, zonder dat zij daartoe hun rechtsherstel- en schadevergoedingsaanspraken hoefden prijs te geven. In haar uitspraak had de

⁴⁰⁰ Vis; Polak/ Nederlands Beheersinstituut, Afd Rs Den Haag (30.3.1950), *NOR* 1661, 666. De op deze plaats geuite beschuldiging aan het adres van de Afdeling Effectenregistratie had betrekking op het feit dat de Afdeling Effectenregistratie in 1950 nog geen begin had gemaakt met het beslissen over de schadevergoedingsaanspraken van gedeposedeerden op grond van art. 59 E 100, hetgeen hierboven, in paragraaf 16 aan de orde was. Deze publieke terechtwijzing zorgde voor de nodige spanning tussen de Afdeling Rechtspraak en de Afdeling Effectenregistratie binnen het Dagelijks Bestuur van de Raad voor het Rechtsherstel. Volgens Nauta was met deze terechtwijzing de eenheid van de Raad voor het Rechtsherstel in gevaar gebracht. Hij eiste een toelichting van de rechters die de beschuldiging hadden gedaan. Maar de rechters weigerden hun uitspraak toe te lichten, zich beroepend op het feit dat het nu eenmaal geen gewoonte was "dat rechters over de door hen gewezen vonnissen ophelderingen verstrekken." Zie Brief voorzitter Afdeling Rechtspraak aan Nauta, 16.4.1950, *ARA*, Archief RvhR, secretariaat, doos 58, map 148.

⁴⁰¹ Zie Hirsch/ Nederlands Beheersinstituut, Afd Rs Den Haag (13.4.1950), *NOR* 1664; voorts "Het aanbod V.V.R.A. De onaangenaamheden van een te nauw corset", *NW*, 10.3.1950.

Afdeling Rechtspraak uitdrukkelijk aangegeven, dat de rechtsbelangen van gedeposeerden niet mochten wijken voor de doelmatigheidsbelangen, waarmee het 70%-aanbod namens LVVS was verdedigd. De Afdeling Rechtspraak had laten zien die rechtsbelangen van gedeposeerden serieus te nemen, door het door de regering en door tal van bij het rechtsherstel betrokken instanties ondersteunde aanbod te vernietigen. Door deze belangrijke uitspraak voelden de gedeposeerden zich voor het eerst ook in morele zin gesteund door een rechtsherstelinstantie, die op een iedereen verrassende wijze van haar onafhankelijkheid had blijk gegeven.

18. De strijd om het schatkistpapier en de uitkeringen van LVVS

18.1 De strijd om het schatkistpapier

Door de vernietiging van het LVVS-aanbod was de hoop op een snelle afwikkeling van het effectenrechtsherstel vervlogen. De Vereniging voor de Effectenhandel en de leden begrepen dat zij nog niet van de zaak af waren, zolang de Afdeling Rechtspraak zich nog niet in principiële zin had uitgelaten over brandende kwesties als de Liro-levering, de handel in Amerikaantjes en de toepasselijkheid van art. 59 E 100. Gaandeweg werd de vrees bewaarheid dat deze onafhankelijke instantie ook in beursgevallen uitspraken kon doen waarin ten gunste van gedeposeerden werd beslist. Steeds meer beursleden verhieven hun stem in deze jaren⁴⁰² en drongen bij de politiek aan op wijziging van F 272, omdat de aan de beurs geboden bescherming in de praktijk niet toereikend bleek om hen *volledig* te beschermen tegen rechtsherstel- en schadevergoedingsacties. Tot een wetswijziging kwam het echter niet. Wel kreeg de Vereniging voor de Effectenhandel steun van de Afdeling Effectenregistratie, die eveneens van mening was, dat de afhandeling van effectenzaken in de beursgevallen zich in een ongewenste richting ontwikkelde. In januari 1951 presenteerde de heer S. Roet, gedelegeerde bij LVVS namens de Afdeling Effectenregistratie, een nieuw plan om tot een versnelde afwikkeling in de beursgevallen te komen (het "plan Roet"), maar dit plan dat welwillend werd benaderd door de regering en de Vereniging voor de Effectenhandel werd door de "Commissie tot bescherming der aanspraken van gedeposeerden" (Commissie Gedeposeerden) van de hand gewezen.⁴⁰³

⁴⁰² Vanaf 1950 verschenen diverse brochures van beursleden, waarin werd uitgehaald naar de herstelrechtspraak en alternatieven werden aangedragen om het effectenrechtsherstel op te lossen, bijvoorbeeld *Rechtsherstel-extremisten* door Willems; *Rechtsherstel en praktijk inzake effecten* door Tammes en een brochure van W. Wentholt, *Memorandum inzake de rechtsgevolgen van het effectenverkeer in bezettingstijd. Een oplossing van de netelige vraagstukken waartoe "rechtsherstel" leidt?*, Amsterdam, 1950.

⁴⁰³ Volgens Meijers ontnam "[d]e door de heer Roet voorgestelde regeling (...) de gedeposeerden nog meer dan het voorstel van de Minister" [het 70% aanbod van LVVS, WJV]. Vgl. "bijeenkomst d.d. 15 januari 1951 in Hotel Americain ter bespreking van het door de heer S. Roet in het Algemeen Handelsblad van 6 januari 1951 gepubliceerde voorstel, inzake bespoediging van effectenregistratie en van de afwikkeling van L.V.V.S.", in *Archief MvF*, bww 210.

Deze Commissie Gedeposeerden, waarvan prof. Meijers voorzitter en Sanders secretaris en drijvende kracht was, manifesteerde zich vanaf het moment van haar oprichting (4 mei 1950) als een bijzonder sterke belangengroep op het terrein van het effectenrechtsherstel.⁴⁰⁴ Zij behandelde geen individuele zaken maar voerde principiële processen voor de Afdeling Rechtspraak om richtinggevende jurisprudentie te verwerven in de beursgevallen. Directe aanleiding van de oprichting van de Commissie was echter niet de vernietiging van het LVVS-aanbod en de toenemende spanning rond het begrip "regelmatig beursverkeer"⁴⁰⁵, maar een passage in een brochure van Rebholz, die in april 1950 was verschenen.⁴⁰⁶ In deze passage ging het over de beleggingen van VVRA en Liro in de bezettingsjaren, waarbij ruim fl. 112 mln. van het te gelde gemaakte joodse bezit was omgezet in (ook naar maatstaven uit de bezettingstijd) waardeloos Duits schatkistpapier. Lieftinck had reeds bij herhaling laten weten dat de Nederlandse Staat het Duitse schatkistpapier niet aan de boedels zou vergoeden, omdat de aankoop ervan een investeringsfout van de bezetter was geweest, die niet voor rekening van de Nederlandse Staat kon komen.⁴⁰⁷ Deze posten waren dan ook slechts *pro memorie* opgenomen in de balansen op basis waarvan het 70%-aanbod van LVVS en het daaraan gelieerde 60%-aanbod van VVRA waren gedaan. In de vermogensopstellingen van LVVS en VVRA zat ook naar de mening van beheerders "geen muziek meer", dit was met zoveel woorden door plaatsvervangend landsadvocaat D.J. Veegens⁴⁰⁸ als raadsman van LVVS en VVRA in zijn

⁴⁰⁴ Overige joodse leden waren H. Stoppelman en J. Schaap en de juristen R. van den Bergh, S. Boas, M. Levie, N.J. Polak, I.E. Hes, voorts was lid de niet-joodse prof. G. de Grooth. Het comité van aanbeveling bestond geheel uit niet-joodse juristen: de professoren Cleveringa, Pompe en Verzijl, alsmede Jhr. L.H.N. Bosch Ridder van Rosenthal, Jhr. W.M. de Brauw en J. Drost. Zie ook *Onderzoeksgids*, 281-282 en "Commissie tot bescherming der Aanspraken van gedeposeerden", *NIW*, 12.5.1950.

⁴⁰⁵ Op 26 mei 1950 zorgde de Afd Rs voor een anti-climax door haar uitspraak in de hierboven besproken herzieningszaak Vis/Dirkzwager-van Wijnen, Afd Rs Den Haag (26.5.1950), *NOR* 1719.

⁴⁰⁶ Zie over Rebholz tevens paragraaf 4.4.

⁴⁰⁷ Zie bijvoorbeeld *Hand. I*, 1949-1950, 331. Ook nog tijdens de Algemene Beschouwingen bij de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1952 herhaalde Lieftinck het regeringsstandpunt, "dat zij niet kan overgaan tot vergoeding van het Duitse schatkistpapier, aangezien dit is een fout van de Duitse beheerders, en, ingeval tot vergoeding voor deze fouten zou worden overgegaan, niet te overzien is wat dit de Staat verder gaat kosten." Vgl. de brochure van de Commissie van der Poll, *Kamerdebatten bij de Rijksbegroting 1952 inzake Rechtsherstel - Dividendstop - Belening van Effecten - en Speculatiewinstbelasting*, Amsterdam, 1951, Archief VvdE, doss. 2530 B (6). Zie ook Koopmans, *Het afwikkelings-aanbod van VVRA en LVVS*, 10-11; Maas et al., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Deel 3 B*, 575. Zie over de rol van Lieftinck in het effectenrechtsherstel tevens Harry van Wijnen, "Onfrisse strijd over joodse effecten", *NRC Handelsblad*, 25.8.1997.

⁴⁰⁸ Veegens was niet alleen raadsman van LVVS en VVRA, maar tevens raadsheer in de Bijzondere Raad van Cassatie. Zijn feitelijke betekenis was nog groter dan deze combinatie van functies doet vermoeden: hij was één van de hoofdrolspelers in de geschiedenis van het naoorlogse rechtsherstel en de berechting van economische collaborateurs. Bron: mondelinge mededeling van Drs. J.P. Meihuizen aan auteur, 11.6.1999.

pleidooien in de vernietigingszaken nog eens nadrukkelijk naar voren gebracht.⁴⁰⁹

Rebholz onthulde in zijn brochure evenwel dat Liro en VVRA hun aankopen van Duitse Schatzanweisungen onder meer bij De Nederlandsche Bank hadden gedaan, zodat ten gevolge van deze transacties "grote guldensbedragen" in de kas van De Nederlandsche Bank terecht waren gekomen en "de voorraad van de aldaar aanwezige Duitse schatkistbiljetten" was verminderd.⁴¹⁰

Als Rebholz daarin gelijk had, dan leken deze transacties overeenkomstig de herstelwetgeving door de Afdeling Rechtspraak ongedaan te kunnen worden gemaakt, te meer omdat De Nederlandsche Bank van deze transacties ten nadele van de Liro-boedel leek te hebben geprofiteerd.⁴¹¹ Daarmee leek een substantieel hoger uitkeringspercentage uit de LVVS-boedel in zicht te komen, dan Sanders tot op dat moment voor mogelijk had gehouden.⁴¹²

Door lezing van deze passage kwam Sanders er, in zijn eigen woorden, achter

"... dat er wat aan de Schatzanweisungen te verdienen was, maar daarvoor had ik openlegging van de boeken [van LVVS en VVRA] nodig.

Om dit gedaan te krijgen zag ik in, dat ik niet voldoende gezag had. Toen heb ik mij diezelfde dag naar Prof. Meijers te Leiden begeven, en heb hem uitgelegd dat wij een commissie moesten vormen van gedeposeerden om de boeken open te krijgen en dat hij er lid van zou worden. Ik hoor hem nog zeggen 'Nou dat is goed meneer Sanders en ik wil ook wel voorzitter van die commissie worden, mits U het werk wilt doen.' Dit was precies wat ik hebben moest."⁴¹³

Er was toen nog een jaar te gaan voordat de Commissie Gedeposeerden daadwerkelijk inzage kreeg in de administraties van LVVS en VVRA. Daar waren twee procedures bij de Afdeling Rechtspraak voor nodig, waarbij de Commissie Gedeposeerden op fel verzet van de beheerders was gestuit. Een eerste procedure bij de Afdeling Rechtspraak tegen de weigering

⁴⁰⁹ Vgl. pleitnota van D.J. Veegens in de VVRA-zaak (Hirsch/ Nederlands Beheersinstituut, *NOR* 1664), 6.3.1950, 3, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 71; "Het aanbod V.V.R.A. De onaangenaamheden van een te nauw corset", *NIW*, 10.3.1950; van gelijke strekking is Koopmans, *Het afwikkelings-aanbod van VVRA en LVVS*, 9-12.

⁴¹⁰ Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen ?*, 7. In werkelijkheid lag het iets anders: Liro en VVRA hadden bij De Nederlandsche Bank in hoofdzaak grote hoeveelheden Duitse *rijksmarken* opgekocht, die eerstgenoemden vervolgens in Duitsland hadden omgezet in het Duitse schatkistpapier.

⁴¹¹ Vgl. artt. 23 Jo. 25 E 100.

⁴¹² Het feit dat Sanders tot deze ontdekking moest komen bij de gratie van een brochure van Otto Rebholz stemde hem op dit punt dankbaar jegens Rebholz maar boos op de beheerders-vereffenaars van LVVS en VVRA (waaronder notaris Spier, tevens lid van de Joodse Commissie voor Herstel), die de feiten over de transacties tussen de roofinstanties en De Nederlandsche Bank nooit naar buiten hadden gebracht. "De sukkels van beheerders, marionetten van de Minister, hebben hierover gezwegen als moffen en niets gedaan", schreef Sanders geëmotioneerd in een brief aan Cleveringa, 17.8.1951, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 3.

⁴¹³ Brief Sanders aan Houthakker, 3.8.1956, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 64.

van beheerders om inzage in de boedeladministraties te verlenen had op 19 december 1950 tot het "snuffelvonnis" geleid. In deze uitspraak kende de Afdeling Rechtspraak aan elke belanghebbende bij de LVVS- en VVRA-boedels een beperkt inzage-recht toe "ten aanzien van ieder concreet geval van beroving van aan de belanghebbende behorende vermogensbestanddelen".⁴¹⁴ Deze uitspraak kwam gedeposeerden goed van pas voor zover het ging om gegevens over specifieke effecten die door Liro ter beurze waren verkocht: namen van eerste kopers (korte ketting) of van tussenpersonen konden bijdragen tot rechtsherstel of schadevergoeding op basis van art. 59 E 100. Maar toen de Commissie Gedeposeerden ruime informatie wilde hebben over de grootschalige beleggingen in het Duitse schatkistpapier weigerden de beheerders andermaal inzage te verlenen in de boedeladministraties.⁴¹⁵ De zaak werd verder op de spits gedreven toen Veegens namens beheerders zich nog op 5 februari 1951 liet ontvallen dat er met het schatkistpapier toch niets viel aan te vangen, omdat er "geen haalbare kaart" in zat voor de boedel. Op 2 april 1951 lieten beheerders de Commissie Gedeposeerden schriftelijk weten niet van zins te zijn om mededelingen over het schatkistpapier te doen. Toch was er in hun houding iets veranderd, want de brief eindigde verrassend met de zin: "Inmiddels zal het U - naar wij vermoeden - interesseren te vernemen dat wij onze advocaten opdracht hebben gegeven met betrekking tot het Duitse schatkistpapier acties, zo nodig in rechte te beginnen." Maar daar was de Commissie Gedeposeerden op dat moment niet meer gerust op. Zij was toen al een nieuwe procedure begonnen bij de Afdeling Rechtspraak, ditmaal tegen de concrete weigering van beheerders om inlichtingen te verschaffen over het Duitse schatkistpapier.⁴¹⁶

Bij uitspraak van 2 mei 1951 stelde de Afdeling Rechtspraak de Commissie Gedeposeerden - die inmiddels representatief werd geacht voor de gedeposeerde joodse groep - in het gelijk. Naar de mening van de Afdeling Rechtspraak kon "bezwaarlijk (...) worden betwist" dat de Commissie Gedeposeerden bereid en in staat was om de procedures inzake het schatkistpapier te voeren, terwijl aan de andere kant de indruk was gevestigd, dat beheerders "slechts schoorvoetend", onder aandrang van de Commissie Gedeposeerden tot diezelfde procedures wilde overgaan. Een en ander klemde te meer omdat de termijn waarbinnen de procedures bij de Afdeling Rechtspraak konden worden aanhangig gemaakt, reeds op 1 juli 1951 afliep.⁴¹⁷ Volgens de Afdeling Rechtspraak waren de rechten van gedeposeerden door de houding van beheerders blootgesteld aan gevaar en was hun weigerachtige opstelling "onverenigbaar met een goed beheer". Zij veroordeelde de beheerders om aan de Commissie Gedeposeerden alsnog inzage in de boedeladministraties te verlenen en nauwkeurige inlichtingen te verschaffen met betrekking tot alles wat maar licht kon werpen op de verwerving van het Duitse schatkistpapier.

⁴¹⁴ Zie Commissie Gedeposeerden/ NBI, Afd Rs Den Haag (19.12.1950), *R* 51/1 ("snuffelvonnis").

⁴¹⁵ "Ruime snuffelarij" werd niet toegestaan, in de terminologie van die dagen.

⁴¹⁶ "[T]oen na een geweldige oppositie van de gecombineerde machten, de heren zagen aankomen, dat zij met het water voor de dokter moesten komen, hebben zij plotseling hun jasje gekeerd (...)", schreef Sanders hierover later aan Cleveringa, brief Sanders aan Cleveringa, 17.8.1951, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 3. Zie voorts Commissie Meijers/ NBI ("inzagevonnis"), Afd Rs Den Haag (2.5.1951), *R* 51/47.

⁴¹⁷ Zie inzagevonnis, *R* 51/47, 133.

Niet lang daarna zou Sanders vinden wat hij zocht. Uit de administraties van LVVS en VVRA bleek dat het aanwezige schatkistpapier (voor in totaal Rm. 150 mln., waarvoor ca. fl. 112 mln. was betaald) dat in de boedels van LVVS en VVRA aanwezig was, kon worden onderverdeeld in vier groepen:

A) Een belangrijk deel van het schatkistpapier was in Duitsland verworven met rijksmarken die gekocht waren van De Nederlandsche Bank (voor ca. fl. 44,5 mln.) en van de Handelsmaatschappij H. Albert De Bary & Co. (De Bary) (voor fl. 4,6 mln.).

B) Daarnaast hadden Liro en VVRA rechtstreeks schatkistpapier betrokken van De Nederlandsche Bank (voor fl. 0,8 mln.) en De Bary (voor fl. 16,7 mln.).

C) In beperktere mate hadden Liro en VVRA ook nog rechtstreeks schatkistpapier betrokken van sterk Duits georiënteerde Nederlandse bankinstellingen waaronder de Rijnsche Handelsbank (fl. 10 mln.), de Bank voor Nederlandsche Arbeid (fl. 3 mln.), de Handelstrust-West (fl. 7 mln.) en de Bank voor West-Europeeschen Handel (fl. 0,4 mln.).

D) Een gedeelte van het schatkistpapier hadden Liro en VVRA in Duitsland gekocht met rijksmarken die zij op een andere manier, bijvoorbeeld uit effectenverkopen in Duitsland, hadden verkregen (voor 25,3 mln.).⁴¹⁸

Deze gegevens leidden tot de volgende overwegingen. De buitenlandse verwerving van het schatkistpapier uit groep D kon niet tot rechtsherstelprocedures aanleiding geven. Dit gold wel voor de aankopen uit groep C, maar hier deed zich het probleem voor dat de boedels van de onder C genoemde, inmiddels onder beheer geplaatste instellingen een weinig rooskleurig beeld te zien gaven. Aantrekkelijker waren de groepen A en B. Zowel De Bary (voor 905 in handen van de Staat) als De Nederlandsche Bank konden rekenen op steun van staatswege, zodat te verwachten was dat, mocht de rechter besluiten tot ongedaanmaking van de transacties, de Staat het daaruit voortvloeiende verlies voor deze instellingen zou overnemen. In de zomer van 1951 ontstonden opnieuw grote spanningen tussen de beheerders van LVVS en VVRA en de Commissie Gedeposeerden. Deze keer was men het met elkaar oneens over de te volgen juridische strategie. De beheerders hadden de Schatzanweisungen-zaken onder meer bij de gewone rechter -op grond van het wetsbesluit A 6- aanhangig gemaakt, terwijl de Commissie Gedeposeerden de zaken slechts wilde laten behandelen door de Afdeling Rechtspraak met toepassing van E 100. Sanders vreesde niet ten onrechte dat met behandeling van de zaken voor de gewone burgerlijke rechter (met mogelijkheid van hoger beroep en cassatie) zeer vele jaren zouden zijn gemoeid, wat geenszins in het belang van de gedeposeerden was. Maar de beheerders bleken niet gevoelig voor dit argument.⁴¹⁹

Op 15 september 1951 kreeg de Commissie Gedeposeerden alsnog haar zin, toen de Afdeling Beheer, voorzieningen voor afwezigen en voorzieningen voor rechtspersonen van de Raad voor het Rechtsherstel de rijksmarkentransacties op verzoek van De Nederlandsche Bank in de zin van het besluit A 6 bekrachtigde, uit overweging "dat het wenselijk is om de

⁴¹⁸ Vgl. de gegevens in "Aantekening voor de Minister inzake processen van V.V.R.A. en L.V.V.S. inzake Reichsschatzanweisungen" van Koopmans aan Lieftinck, 14.4.1951, Archief *MvF*, bww 154.

⁴¹⁹ Vgl. brief Sanders aan Cleveringa, 17.8.1951, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 3.

zaak aan het oordeel van de herstelrechter te kunnen onderwerpen". Na deze uitspraak konden de Schatzanweisungen-zaken enkel door de Afdeling Rechtspraak, met toepassing van E 100 worden berecht.⁴²⁰

Aldus werden de hierboven onder A en B opgesomde transacties de inzet van twee procedures bij de Haagse kamer van de Afdeling Rechtspraak, één tegen De Nederlandsche Bank, de ander tegen De Bary.⁴²¹ De zaken waren aanhangig gemaakt door zowel de Commissie Gedeposeerde als door het Nederlands Beheersinstituut (lees: de beheerders van LVVS en VVRA), een unieke gebeurtenis in de geschiedenis van het na-oorlogs rechtsherstel. In november 1951 werd er in deze zaken twee dagen lang gepleit.⁴²² Op 1 juli 1952 deed de Afdeling Rechtspraak zeer uitvoerig uitspraak in de beide zaken waarbij de Commissie Gedeposeerde en de beheerders van LVVS en VVRA een grote overwinning behaalden: vrijwel alle schatkistpapier- en markentransacties met De Nederlandsche Bank en De Bary werden door de Afdeling Rechtspraak nietig verklaard. De Nederlandsche Bank werd veroordeeld aan LVVS fl. 30,5 mln. te betalen en fl. 14,8 mln. aan VVRA. De Bary werd veroordeeld tot betaling van fl. 20,6 mln. aan VVRA. De hieruit voortvloeiende verliezen voor De Nederlandsche Bank en De Bary werden overgenomen door de Staat.⁴²³ Omdat tevens 4% rente over deze bedragen moest worden vergoed vanaf 15 juni 1951 namen de boedels van LVVS en VVRA door deze uitspraken toe met fl. 69 mln., waardoor een aanmerkelijk hoger uitkeringspercentage uit de boedels kon worden bereikt, dan door beheerders tot in februari 1951 voor mogelijk was gehouden.⁴²⁴

Een kernpunt in de uitgebreide motiveringen van deze uitspraken betrof het feit dat De Nederlandsche Bank en De Bary zich door deze transacties ten koste van de vermogens van Liro en VVRA hadden verrijkt, in de wetenschap dat deze transacties in strijd waren met de belangen van de oorspronkelijke rechthebbenden bij die vermogens. Naar het oordeel van de Afdeling Rechtspraak waren de bij LVVS of VVRA terechtgekomen, al dan niet herbelegde joodse vermogenswaarden juridisch gesproken steeds het (gezamenlijk) eigendom van de gedeposeerde gebleven.⁴²⁵ Naar haar overtuiging miste de bezetter dan ook "iedere

⁴²⁰ De uitspraak van de Afdeling Beheer is ongepubliceerd, maar een afschrift bevindt zich in de procesdossiers van de Schatzanweisungen-zaken in *ARA*, Afdeling Rechtspraak. Zie ook Commissie Meijers; NBI/ De Nederlandsche Bank NV, Afd Rs Den Haag (1.7.1952), *R* 52/225, 583.

⁴²¹ Zie over het verloop en het resultaat van deze procedures vanuit het perspectief van De Nederlandsche Bank, C. van Renselaar, *De betrokkenheid van de Nederlandsche Bank bij het na-oorlogse rechtsherstel*, 10-12.

⁴²² Zie "De RMK. 150 miljoen Schatzanweisungen van de boedels L.V.V.S. en V.V.R.A.", *NIW*, 16.11.1951; "Pleidoویی Schatzanweisungen L.V.V.S. en V.V.R.A.", *NIW*, 23.11.1951, 30.11.1951.

⁴²³ Vgl. Van Renselaar, *De betrokkenheid van de Nederlandsche Bank bij het na-oorlogse rechtsherstel*, 12.

⁴²⁴ Zie Commissie Meijers; NBI/ De Nederlandsche Bank NV, Afd Rs Den Haag (1.7.1952), *R* 52/225 en Commissie Meijers; NBI/ De Bary; DNB, Afd Rs Den Haag (1.7.1952), *R* 52/226.

⁴²⁵ Zie *R* 52/225, 584. De Afdeling Rechtspraak sprak dit oordeel voor het eerst uit in het "snuffelvonniss", *R* 51/1, 4 en heeft dit diverse malen herhaald. Overigens werden nog identificeerbare ingeleverde vermogenswaarden, die tot na de bevrijding bij Liro of VVRA bleven liggen, geacht eigendom te zijn gebleven van de oorspronkelijke eigenaar.

rechtsbevoegdheid" ten aanzien van de in deze boedels bijeengebrachte vermogens en waren zijn beheers- en beschikkingsdaden ten aanzien van deze vermogens onrechtmatig, "tenzij deze gericht waren op de instandhouding der boedels en in overeenstemming waren met de belangen van de tot de boedels gerechtigden."⁴²⁶ -maar van dat laatste was in casu geen sprake. De herstellwetgeving, zoals neergelegd in de artt. 23-25 van E 100, gaf de rechter dan ook alle ruimte om tot rechtsherstel over te gaan. De onderhavige transacties hadden vernietigbare rechtsbetrekkingen in het leven geroepen, terwijl, gezien de omstandigheden, achterwege laten van ingrijpen onredelijk moest worden geacht.

Op de achtergrond van deze zaken speelde de opheffing van de deviezensgrens op 1 april 1941 bij VO 65/1941.⁴²⁷ Door deze maatregel van de bezetter werden Nederlandse bankinstellingen gedwongen alle aangeboden Duitse rijksmarken tegen een gefixeerd tarief (Rm. 1 voor ca. fl. 0,75) om te wisselen in gulden. Deze verplichting had in de jaren 1941-1945 geleid tot "een uitplundering van ons volksvermogen op ongekende schaal".⁴²⁸ De ook reeds in de bezettingstijd feitelijk waardeloze rijksmarken kwamen nagenoeg allemaal bij De Nederlandsche Bank terecht, die er aan het einde van de bezetting bijna 6 miljard in bezit had.⁴²⁹ Na de bevrijding oordeelde de Nederlandse wetgever dat de Nederlandse gemeenschap als geheel de gevolgen van deze publieke roof moest dragen, waarvan De Nederlandsche Bank uitsluitend door "een technische bijkomstigheid" het slachtoffer was geworden.⁴³⁰ Bij de *Wet overname Rijksmarken* van 30 augustus 1946⁴³¹ nam het Rijk de rijksmarken van De Nederlandsche Bank tegen het bezettingstarief over voor fl. 4,5 miljard.

Door de transacties met Liro en VVRA waren De Nederlandsche Bank en De Bary in staat geweest zich al tijdens de bezetting te ontdoen van enige tientallen miljoenen gulden aan waardeloze rijksmarken en -schatkistpapier. Na de bevrijding was er het vaste standpunt van minister Lieftinck dat het schatkistpapier in het bezit van LVVS en VVRA niet door de Staat zou worden vergoed. Daarbij werd nimmer gewag gemaakt van het -zowel aan de beheerders van LVVS en VVRA als aan De Nederlandsche Bank en De Bary bekende- feit dat een belangrijk deel van dit schatkistpapier was aangekocht met rijksmarken afkomstig van De Nederlandsche Bank en De Bary (A) of rechtstreeks van deze laatstgenoemde instellingen was betrokken (B). Het is wrang te moeten constateren, dat het te danken is aan Rebholz dat deze feiten in 1950 aan het licht kwamen en dat er vervolgens nog zoveel strijd van zeer capabele juristen nodig was, voordat deze -in de kern eenvoudige- rechtsherstelzaken door een daarvoor aangewezen, onafhankelijke rechter konden worden berecht.⁴³²

⁴²⁶ Zie R 52/225, 584.

⁴²⁷ Zie De Vries, *De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948*, 246, 458-459.

⁴²⁸ Aldus de Afdeling Rechtspraak, R 52/225, 586-587.

⁴²⁹ Deze marken waren voor het overgrote deel belegd in Duits schatkistpapier.

⁴³⁰ Vgl. *Kamerstukken II*, 1945/46, 250, nr. 3.

⁴³¹ *Stb.* G 226.

⁴³² De uitspraken in deze zaken betekenden een groot persoonlijk succes voor Sanders, die -ondersteund door Meijers, Cleveringa en De Grooth-, vrijwel al het voorbereidende werk had verricht. Als dank voor zijn prestatie ontving hij op 6 juli 1952 uit handen van Meijers namens alle belanghebbenden een zilveren schaal met

Aan het eind van deze paragraaf doet zich de vraag voor wat er met het overige schatkistpapier (behorende tot de boven beschreven groepen C en D) uit de boedels van LVVS en VVRA is geschied. Er resteerde nog Rm. 9,8 mln. in de LVVS-boedel en Rm. 50,4 mln. in de boedel van VVRA (totaal Rm. 60,2 mln., omgerekend tegen bezettingstarief fl. 45,1 mln). Het antwoord daarop kan kort zijn: dit papier is niet meer vergoed en bleef tot aan de eindafwikkeling van LVVS en VVRA in 1956⁴³³ een verliespost voor de boedels. Een verzoekschrift van de Commissie Gedeposeerden, dat op 18 december 1952 aan de Raad van Ministers en aan de beide Kamers van de Staten-Generaal verzonden werd, en waarin gemotiveerd werd aangedrongen op vergoeding door de Staat van het schatkistpapier dat nog in de boedels van LVVS en VVRA aanwezig was, leverde niets op.⁴³⁴

Van de mogelijkheid om ten aanzien van het boven onder C genoemde schatkistpapier rechtsherstelprocedures aan te spannen tegen de aldaar genoemde -inmiddels onder beheer gestelde- firma's, werd door de Commissie Gedeposeerden afgezien, vanwege de de erbarmelijke staat waarin de boedels van die firma's zich bevonden. Bovendien zouden de belangen van andere joodse crediteuren bij deze boedels bijzonder ernstig worden geschaad als de LVVS en VVRA in hun vorderingen jegens deze firma's zouden worden erkend, terwijl de te behalen winst voor de crediteuren van VVRA en LVVS maar gering zou zijn. Maar onder

[*vervolg noot 432*] inscriptie. Vgl. "Persoonlijk succes", redactioneel commentaar, *NIW*, 4.7.1952; "Geschenk voor Mr Sanders", *NIW*, 18.7.1952. Aan deze feiten wordt geheel voorbijgegaan in het *Eindverslag LVVS*, 43-45 en in het *Eindverslag VVRA*, 12-14. In deze verslagen wekken de beheerders van LVVS en VVRA de indruk dat de processen inzake het schatkistpapier slechts door hen waren aangespannen, waarmee zij de eer van het behaalde resultaat impliciet naar zich toe trekken.

⁴³³ Zie paragraaf 21.

⁴³⁴ Het verzoekschrift werd gepubliceerd in *NIW*, 2.1.1953, zie in dit verband tevens "De overige Schatzanweisungen", *NIW*, 12.12.1952. De argumentatie van de Commissie Gedeposeerden luidde dat de overname door de Staat van het rijksmarkensaldo van De Nederlandsche Bank gebaseerd was op de gedachte dat het hier ging om een vordering van de Nederlandse volkshuishouding op Duitsland, welke niet voor rekening van De Nederlandsche Bank kon blijven. Volgens de Commissie kon ten aanzien van het schatkistpapier in de boedels van LVVS en VVRA echter hetzelfde worden gezegd: ook dit papier viel immers onder de vordering van de Nederlandse volkshuishouding op Duitsland, zodat ook dit papier door de Staat van LVVS en VVRA diende te worden overgenomen. Deze argumentatie werd echter door de regering verworpen. Als tegenargument werd gebruikt, dat de overname van het rijksmarkensaldo van De Nederlandsche Bank door de Staat "een uitgesproken publiekrechtelijk karakter" had gedragen. "De reden, waarom de Staat het R.M.-saldo van de Bank overnam, vond haar oorsprong in het algemeen belang, dat niet gedoogde, dat de Bank, die na de oorlog bij de uitvoering van het overheidsbeleid, voorzover dit gericht was op herstel van het economisch leven, een voorname taak zou krijgen te vervullen, deze schadepost te verwerken zou krijgen..", aldus de Directeur Binnenlands Geldwezen in een nota betreffende het "Verzoekschrift Commissie Gedeposeerden d.d. 18 december 1952", 2.3.1953, Archief *MvF*, bwv 210. Hetzelfde kon, blijkens de nota, niet van LVVS en VVRA worden gezegd, waardoor het aldaar nog aanwezige schatkistpapier voor rekening van de boedels diende te blijven.

protest van de Commissie Gedeposeerden⁴³⁵ besloten de beheerders van LVVS en VVRA deze procedures toch door te zetten. Op 30 juni 1954 deed de Afdeling Rechtspraak uitspraak. Zij wees de vorderingen van beheerders tegen de Rijnsche Handelsbank, de Handelstrust-West en de Bank voor West-Europeeschen Handel af wegens onredelijkheid van het gevorderde. De vordering tegen de Bank voor Nederlandsche Arbeid werd niet ontvankelijk verklaard.⁴³⁶

Resumerend kan worden opgemerkt dat het Duitse schatkistpapier uit de groepen C en D (Rm. 9,8 mln. in de LVVS-boedel en Rm. 50,4 mln. in de boedel van VVRA) tot aan de eindafwikkeling van de LVVS- en VVRA-boedels in 1956 verliesposten voor deze boedels zijn gebleven. Op 19 juli 1956 werden de aanspraken ten aanzien van het resterende Duitse schatkistpapier aan het Waarborgfonds verkocht.⁴³⁷ Op dat moment koesterde men niet meer de verwachting dat ten aanzien van deze aanspraken, bijvoorbeeld van de Westduitse regering, nog enigerlei compensatie zou worden verkregen. Echter, als uitvloeisel van onderhandelingen tussen Nederland en de Duitse Bondsrepubliek verkreeg het Waarborgfonds in de jaren 1957-1962 met betrekking tot het aan dat fonds overgedragen Duitse schatkistpapier uit de LVVS- en VVRA-boedels een gedeeltelijke vergoeding van ca. fl. 5,7 mln.⁴³⁸

18.2 De uitkeringen van LVVS

In de periode dat de schatkistpapier-procedures tegen De Nederlandsche Bank en De Bary werden gevoerd, werd aan de boedelcrediteuren van LVVS de eerste 55% van hun vorderingen uitgekeerd. Aan die 55%-uitkering was, ook na de uitspraak van 30 maart 1950, waarbij het 70%-aanbod van LVVS werd vernietigd, nog een juridische strijd vooraf gegaan. In de uitspraak van 30 maart 1950 had de Afdeling Rechtspraak de beheerders van LVVS opgedragen zo snel mogelijk een eerste uitkering te doen.⁴³⁹ Dit had geleid tot een besluit van de beheerders-vereffenaars van 28 juni 1950, waarin zij de maatstaven vastlegden, waarnaar zij de vorderingen van de boedelcrediteuren wensten te verifiëren, alvorens tot uitkering over te gaan. De maatstaven bleken echter in de praktijk onbruikbaar te zijn, omdat zij van tal van

⁴³⁵ Sanders verklaarde namens de Commissie Gedeposeerden voor de Afdeling Rechtspraak "er een afkeer van te hebben, dat ten behoeve van de schuldeisers van LVVS, aan wie het reeds zozeer naar den vleze was gegaan, nog een profijt zou worden geperst uit de boedels der andere gedeposeerden, wier vermogen nu toevallig in een ander 'financieel concentratiekamp' was terechtgekomen en waardoor deze groep een verschrikkelijke aderlating zou ondergaan." Citaat uit Sanders, "Eindphase van de millioenenslag. Commissie Gedeposeerden tegen L.V.V.S. en V.V.R.A.", *NIW*, 15.10.1954.

⁴³⁶ Zie voor een en ander "Eindphase van de millioenenslag. Commissie Gedeposeerden tegen L.V.V.S. en V.V.R.A.", *NIW*, 15.10.1954; *Eindverslag LVVS*, 44; *Eindverslag VVRA*, 14.

⁴³⁷ Zie paragraaf 21.

⁴³⁸ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 50. Dat voor de resterende Schatzanweisungen uit de LVVS- en VVRA-boedels ca. fl. 5,7 mln. werd verkregen blijkt uit Centrale Accountantsdienst, "Rapport inzake de controle van het Waarborgfonds Rechtsherstel over het jaar 1963", Archief *MvF*, bwv (dossierstelsel). Zie ook paragraaf 23.

⁴³⁹ Zie paragraaf 17.

voorwaarden en voorbehouden waren voorzien.⁴⁴⁰ Om die reden viel een spoedige eerste uitkering niet te verwachten en de Commissie Gedeposeerden had met enkele andere belanghebbenden tegen het "maatstavenbesluit" van beheerders bij de Afdeling Rechtspraak geappelleerd. Deze zaak, die ging over de ingewikkelde vraag hoe de boedel van LVVS precies afgewikkeld moest worden, leidde op 19 mei 1951 tot het zogenoemde "maatstavenvonnis".⁴⁴¹ In deze zeer uitvoerige uitspraak werden door de Afdeling Rechtspraak een groot aantal nieuwe verificatiemaatstaven vastgelegd, die wèl praktisch toepasbaar waren. De eerste uitkering uit de LVVS-boedel werd door de Afdeling Rechtspraak in deze uitspraak bepaald op ten minste 55%. De door de Afdeling Rechtspraak vastgestelde verificatiemaatstaven werden door de beheerders van LVVS overgenomen.⁴⁴² Op 28 juni 1951 berichtten de beheerders van LVVS aan crediteuren dat de eerste uitkering uit de boedel 55% zou bedragen. Deze uitkeringen werden in de loop van 1951 en in 1952 aan de boedelcrediteuren gedaan.⁴⁴³ Door de toename van de LVVS en VVRA-boedels met fl. 69 mln. als gevolg van de uitspraken in de schatkistpapier-procedures, bleek een onmiddellijke vervolgutkering uit de LVVS-boedel mogelijk van nog eens 20%, waartoe na 2 oktober 1952⁴⁴⁴ door beheerders werd overgegaan. Na verificatie van alle vorderingen zou in 1956 een slotuitkering van nog eens 15% mogelijk blijken. Daarmee kregen de boedelcrediteuren van LVVS in totaal 90% van hun geverifieerde vorderingen uitgekeerd. Daarbij gold ten aanzien van gedeposeerde boedelcrediteuren, dat de waarde van ingeleverde effecten werd berekend op basis van de 4 november 1947-koersen, tenzij de verkoopopbrengst voor Liro tijdens de bezetting hoger was geweest; in dat geval werd deze laatste waarde aangehouden. Overigens had de Afdeling Rechtspraak ook bepaald dat *tegenwoordige bezitters*, aan wie LVVS-claims gecedeerd waren (tegen overdracht van de effecten aan de oorspronkelijke eigenaren) niet mochten profiteren van de 4 november 1947-koersen. *Hun* vorderingen werden steeds berekend op basis van de reële verkoopopbrengst van de effecten voor Liro ten tijde van de bezetting.⁴⁴⁵ De boedelcrediteuren van VVRA -waarvan LVVS met een aandeel van ruim 40% de voornaamste was- kregen in totaal 85% van hun vorderingen vergoed.

⁴⁴⁰ De beheerders verkeerden naar eigen zeggen na de vernietiging van het LVVS-aanbod "in de onzekerheid, hoe de maatstaven dan wel zouden moeten luiden", vgl. *Eindverslag LVVS*, 35.

⁴⁴¹ Commissie Gedeposeerden et al./ NBI, Afd Rs Den Haag (19.5.1951), *R* 51/51.

⁴⁴² Zie voor een overzicht van de definitieve verificatiemaatstaven *Eindverslag LVVS*, 37-39.

⁴⁴³ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 40. Overigens werden de 55%-uitkeringen verrekend met reeds eerder verstrekte voorschotten uit de boedel. Die blijven hier buiten beschouwing.

⁴⁴⁴ In de nacht van 1 op 2 oktober 1952 verlieden de termijnen, waarbinnen herziening van de uitspraken van 1 juli 1952 kon worden gevraagd, zodat deze pas op dat moment onaantastbaar waren geworden. Zie in dit verband Sanders, "Revisie? of niet?", *NW*, 3.10.1952.

⁴⁴⁵ Aldus was door de Afdeling Rechtspraak in het "maatstavenvonnis" (Commissie Gedeposeerden et al./ NBI, Afd Rs Den Haag (19.5.1951), *R* 51/51, 152) bij de vaststelling van "maatstaf g" uitdrukkelijk beslist. Vgl. *Eindverslag LVVS*, 22. Zie ook boven, paragraaf 14.

19. De uitspraken van de Afdeling Rechtspraak

19.1 Inleiding

De jaren 1950-1952 werden aan de ene kant gekenmerkt door de in de vorige paragraaf beschreven strijd om het schatkistpapier en de afwikkeling van de boedels van LVVS en VVRA. Aan de andere kant werd er in deze jaren op het scherpst van de snede geprocedeerd voor de Afdeling Rechtspraak, met als hoofddoel richtinggevende jurisprudentie te verkrijgen in de beursgevallen. De 'beurs' reageerde fel op uitspraken die haar niet welgevallig waren; zij drong op wetswijziging aan toen bleek dat het systeem van F 272 haar geen volledige bescherming bood.⁴⁴⁶ Dat het systeem van F 272 de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel niet volledig beschermde, had de Vereniging overigens altijd geweten. Het was reeds bij de totstandkoming van F 272 nadrukkelijk naar voren gebracht.⁴⁴⁷ Bovendien waren de besturen van de Amsterdamsche Bankiersvereniging en de Vereniging voor de Effectenhandel tijdens een gezamenlijke besloten vergadering op 24 juni 1947 door de vrijwel voltallige Afdeling Effecthandel nog eens voorgelicht over de effectenregistratie en het systeem van F 272. Met name Bregstein had tijdens die vergadering het woord gevoerd en zowel Overhoff als Van Leeuwen indringend voorgehouden dat het systeem van F 272 geenszins voorzag in een volledige bescherming van beursleden en tegenwoordige bezitters in de beursgevallen, maar dat er ook ten aanzien van "in regelmatig beursverkeer" verkregen effecten -door de mogelijkheid van tegenbewijs tegen het vermoeden van goede trouw- wel degelijk risico's voor de beursleden bleven bestaan.⁴⁴⁸

Maar de Vereniging voor de Effectenhandel heeft deze 'risico's' van F 272 nooit willen accepteren. En toen de Afdeling Rechtspraak in mei 1952 een uitspraak deed, waardoor voor een groot aantal beursleden aansprakelijkheid voor schadevergoeding op grond van art. 59 E 100 dreigde, legde het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel de beurshandel stil. De staking maakte veel indruk, met als gevolg dat de Minister van Financiën ingreep en er vanaf dat moment naar een nieuwe oplossing werd gezocht. Dit zou in juni 1953 leiden tot het aanbod van het Waarborgfonds, waarop in paragraaf 20 nader wordt ingegaan.

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de jurisprudentie van de Afdeling Rechtspraak op het gebied van het effectenrechtsherstel.⁴⁴⁹ In paragraaf 19.2 wordt ingegaan op effecten die buiten de beurs werden verhandeld en op effecten op naam. De paragrafen 19.3 en 19.4 gaan nader in op de "beursgevallen" en zijn derhalve een vervolg op de paragrafen 15 en 16. Paragraaf 19.5 is aan het rechtsherstel met betrekking tot de Nederlandse certificaten van de Amerikaanse aandelen gewijd. In paragraaf 19.6, tenslotte, wordt kort ingegaan op de beursstaking en de aanloop tot de regeling van 1953.

⁴⁴⁶ Zie in dit verband de eerste alinea's van paragraaf 18.1.

⁴⁴⁷ Zie paragraaf 10.

⁴⁴⁸ Zie "Concept Notulen der vergadering inzake rechtsherstel", 24.6.1947, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (1).

⁴⁴⁹ Daarbij werd onder meer gebruik gemaakt van het "summier overzicht van de jurisprudentie ten aanzien van effecten", dat in het voorjaar van 1951 werd gemaakt door Mr. M. Knap, substituut-griffier van de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak, *ARA*, Archief RvHR, Afdeling Rechtspraak, inv.nr. 108.

19.2 De buiten beurs-gevallen, Grootboek-inschrijvingen en effecten op naam

Het rechtsherstel met betrekking tot effecten die door Liro buiten de beurs om waren verkocht veroorzaakte weinig problemen. In die 'buiten beurs-gevallen' gold geen vermoeden van goede trouw. De tegenwoordige bezitter moest zijn goede trouw (of die van zijn tussenpersoon) bij de verkrijging van het effect aannemelijk kunnen maken, iets waar deze vrijwel nooit in slaagde, zodat rechtsherstel werd verleend. In de jurisprudentie van de Afdeling Rechtspraak komt keer op keer het strenge criterium naar voren dat in de buiten beurs-gevallen werd gehanteerd: de tegenwoordige bezitter moet kunnen aantonen dat hij of zijn commissionair een zelfstandig, deugdelijk onderzoek naar de herkomst van het effect heeft verricht, hetwelk gegronde redenen heeft opgeleverd om te vermoeden, dat het effect niet van roof afkomstig was.⁴⁵⁰ Pas dan werd goede trouw aangenomen. Was een dergelijk onderzoek onder omstandigheden niet of niet goed mogelijk geweest, dan behoorde het risico, aldus de Afdeling Rechtspraak, bij de tegenwoordige bezitter te liggen.⁴⁵¹ Onvoldoende was het enkel afgaan op mededelingen van de verkoper (dat het om een 'goed' stuk ging), onvoldoende ook het feit dat de verkoper een 'fatsoenlijk man' was: de koper moest "gegronde redenen" hebben, om te menen dat het effect niet geroofd was.⁴⁵² Een zelfstandig onderzoek was volgens de Afdeling Rechtspraak ook nodig als het effect door een voorganger van de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer was verkregen. Zo'n onderzoek mocht zich dan niet beperkt hebben tot de vraag of het effect in een eerder stadium ter beurze verkregen was. Daarmee werd de aan de beurs geboden bescherming, zoals neergelegd in F 272, restrictief geïnterpreteerd. Uitspraken van de Afdeling Effectenregistratie, die tot tegengestelde standpunten in het nadeel van gedeposedeerden was gekomen, werden door de Afdeling Rechtspraak vernietigd.⁴⁵³

Dezelfde strenge eisen stelde de Afdeling Rechtspraak als het ging om effecten op naam, ook als deze in het beursverkeer of op een openbare effectenveiling waren verhandeld.⁴⁵⁴ Het feit dat iemand op een effectenveiling grote aantallen effecten op naam wilde kopen, ontsloeg hem volgens de Afdeling Rechtspraak niet van de verplichting om ten aanzien van elk eventueel te kopen effect een onderzoek naar de herkomst in te stellen.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Zie de mooie formulering in Van Deyk/ Erven van Rijn, Afd Rs Asd (28.5.1951), *R* 51/93.

⁴⁵¹ Zie bijvoorbeeld Lathouwers/ Van Velleman, Afd Rs Asd (24.10.1949), *NOR* 1562.

⁴⁵² Zie bijvoorbeeld Frank/ Lankamp, Afd Rs Asd (22.8.1949), *NOR* 1568; Peters/ Meyer, Afd Rs Asd (28.11.1949), *NOR* 1734, *RV* (pagina) 499.

⁴⁵³ Zie Kroonenberg/ Ooykaas, Afd Eff (26.7.1948), *R* III 45; Kroonenberg/ Ooykaas, Afd Rs Asd (17.10.1949), *NOR* 1560; Kroonenberg/ Ooykaas II, Afd Eff (14.3.1950), *R* IV 113; Kroonenberg/ Ooykaas II, Afd Rs Asd (2.2.1951), *R* 51/16. De zaak deed het nodige stof opwaaien. Zowel Van Oven, *De herstelrechtspraak nopens effecten*, 487-490 als Bregstein, *De betrekkelijke waarde der wet*, Zwolle, 1952, 29-30 hadden moeite met het standpunt van de Afdeling Rechtspraak dat in strijd met het gelijkheidsbeginsel zou zijn.

⁴⁵⁴ Het vermoeden van goede trouw gold niet voor effecten op naam, vgl. art. 53 lid 3 E 100. Zie ook Tels/ De Bruyn, Afd Eff (24.1.1948), *R* II 23, *NOR* 1231; Nieuwpoort/ Konijn, Afd Rs Asd (26.9.1949), *NOR* 1549; Warendorf/ Van Muiswinkel, Afd Eff (5.3.1951), *RV* 129.

⁴⁵⁵ Vgl. Themans/ Vattier Kraane, Afd Rs Asd (21.3.1949), *NOR* 1467.

Ook voor effecten op naam die door aantekening op het effect aan toonder waren gesteld en daarna -al dan niet in regelmatig beursverkeer- waren verhandeld, golden de strenge eisen. Deze effecten werden aan aandelen op naam gelijkgesteld, omdat uit deze effecten zelf kon blijken wie de vorige eigenaar was geweest, zodat een nader onderzoek naar de herkomst niet achterwege had mogen blijven.⁴⁵⁶

Slechts in een bepaalde constellatie van feiten werd er ten aanzien van aandelen op naam niet altijd rechtsherstel verleend aan de oorspronkelijke eigenaren. Het ging dan om aandelen op naam, die na bij Liro te zijn ingeleverd waren verkocht aan de instelling die deze aandelen op naam had uitgegeven en vervolgens waren ondergebracht bij een administratiekantoor. Het administratiekantoor had daartegenover, met medewerking van de uitgevende instantie, certificaten uitgegeven en deze vervolgens "in regelmatig beursverkeer" aan de man gebracht. Op grond van art. 53 lid 6 E 100 konden de kopers van deze certificaten in regelmatig beursverkeer in hun eigendom worden erkend, ten koste van de oorspronkelijke eigenaren van de aandelen op naam. De niet herstelde gedeposeerden hadden in dat geval evenwel vrij veel kans om een of meer tussenschakels veroordeeld te krijgen tot het betalen van schadevergoeding op grond van art. 59 E 100. Het een en ander blijkt uit twee uitspraken van de Afdeling Effectenregistratie waarin De Twentsche Bank respectievelijk De Nederlandsche Bank werden veroordeeld ex art. 59 E 100, omdat zij als uitgevende instellingen van aandelen op naam aan dergelijke praktijken hadden meegedaan.⁴⁵⁷ De uitspraak tegen De Nederlandsche Bank had verdere consequenties omdat De Nederlandsche Bank zich op 31 december 1952 bereid verklaarde in soortgelijke gevallen eveneens de schade te vergoeden aan de oorspronkelijke eigenaren, hetgeen De Nederlandsche Bank per saldo fl. 124.020,39 heeft gekost.⁴⁵⁸ De Twentsche Bank heeft een dergelijke bereidheid niet getoond.⁴⁵⁹ De Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM) heeft zich met betrekking tot aandelen NHM op naam in soortgelijke gevallen wél onverplicht geconformeerd aan de uitspraak van de Afdeling Effectenregistratie ten aanzien van De Nederlandsche Bank. In het najaar van 1953 verzond zij circulaire aan oorspronkelijk eigenaren van aandelen NHM op naam, waarin een aanbod was vervat tot het betalen van schadevergoeding op basis van art. 59 E 100 (inclusief vruchten), tegen overdracht van de claim op LVVS.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Vgl. Tels/ Bonda, Afd Rs Asd (17.10.1949), *NOR* 1657; Polak/ Van der Kar, Afd Rs Asd (5.3.1951), *R* 51/50.

⁴⁵⁷ Vgl. Wolf/ Hubrecht; Twentsche Bank, Afd Eff (9.11.1948), *R* III 55; Catella Jessurun/ Administratiekantoor van Aandeelen in Vennootschappen en in Binnen- en Buitenlandsche Leeningen NV; Padt & Postmaa; De Nederlandsche Bank, Afd Eff (7.7.1952), *R* VII 160.

⁴⁵⁸ Tussen 1953 en 1958 werden nog 68 verzoeken om schadevergoeding op grond van art. 59 E 100 gehonoreerd. Daartegenover werden de LVVS-claims van de oorspronkelijke eigenaren aan DNB overgedragen. Zie verder Van Renselaar, *De betrokkenheid van de Nederlandsche Bank bij het na-oorlogse rechtsherstel*, 9-10, en het aldaar vermelde bronnenmateriaal.

⁴⁵⁹ Zie paragraaf 19.4.

⁴⁶⁰ Zie bijvoorbeeld de brief NHM (algemene zaken) aan de heer A. van E., 23.10.1953, in *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 5 (corr. R. van den Bergh).

Nog tot dezelfde 'constellatie' behoort de naoorlogse problematiek rond de inschrijvingen in het Grootboek van Nationale Schuld (voortaan: Grootboek-inschrijvingen). Ook Grootboek-inschrijvingen waren ingeleverd bij Liro en ook zij werden na de bevrijding als effecten in de zin van E 100 beschouwd.⁴⁶¹ Het probleem dat zich bij deze categorie 'effecten' voordeed, was dat een belangrijk deel van de ingeleverde Grootboek-inschrijvingen onder druk van Liro door de directie van de Grootboeken was omgezet in Grootboek-obligaties aan toonder die vervolgens weer ter beurse waren verkocht. Een verzoek om herleving van de inschrijvingen met een beroep op de artt. 23-25 E 100 faalde omdat volgens de Afdeling Rechtspraak aan de directie van het Grootboek geen verwijt van haar gedrag kon worden gemaakt, zodat de daaruit voortvloeiende schade voor rekening van de gedeposeerden moest blijven. Deze uitspraak werd in beroep door de Afdeling Rechtspraak bekrachtigd.⁴⁶² Omdat Liro de Grootboek-obligaties aan toonder vervolgens "in regelmatig beursverkeer" had verkocht, werden de tegenwoordige bezitters normaalgesproken erkend in de eigendom, zodat de gedeposeerden in deze gevallen genoeg moesten nemen met hun claim op LVVS.⁴⁶³ Voorts verdienen vermelding de incurante aandelen in naamloze vennootschappen die Liro aan de betreffende naamloze vennootschappen zonder dwang had weten te verkopen. In die gevallen werd telkens rechtsherstel verleend (teruggave van de aandelen aan de oorspronkelijke eigenaren tegen cessie van de Liro-claims aan de vennootschappen), omdat de goede trouw bij de vennootschappen niet aannemelijk werd geacht.⁴⁶⁴ Maar ook indien de aandelen onder dwang van Liro door de betreffende instelling waren aangenomen, werd deze instelling veroordeeld tot teruggave van de aandelen aan de oorspronkelijke eigenaar tegen cessie van de claim op LVVS. Omdat de gedwongen aankoop had plaatsgevonden om de instelling als geheel in stand te houden, behoorden alle aandeelhouders, zowel joodse als niet-joodse, gelijkelijk in de schade te delen. Volgens de Afdeling Effectenregistratie werd een gelijke verdeling van de schade slechts dan volledig bereikt als tot teruggave van alle aandelen aan de vroegere joodse eigenaren werd overgegaan, tegenover afstand hunnerzijds van hun vorderingen op LVVS.⁴⁶⁵ Tenslotte zij melding gemaakt van de handel in geroofde buitenlandse effecten (niet te verwarren met Nederlandse certificaten van buitenlandse effecten⁴⁶⁶). Voor zover deze effecten

⁴⁶¹ Vgl. Afd Rs Asd (2.7.1946), *NOR* 457.

⁴⁶² Vgl. Hartog/ Grootboek, Afd Eff (17.4.1947), *NOR* 960, *R II* 2, in beroep: Afd Rs Asd (29.4.1948), *NOR* 1293; zie ook Zadoks-Cohen/ Grootboek, Afd Eff (15.1.1948), *NOR* 1232, *R II* 22.

⁴⁶³ In 1953 werd *ook in deze gevallen* het in paragraaf 20 besproken aanbod van het Waarborgfonds gedaan.

⁴⁶⁴ Vgl. Goudsmit/ Industriële en Handelsmij voor Gouden- en Zilveren werken, voorheen Ed. Goudsmit, Afd Eff (25.7.1947), *NOR* 1026; Cohen/ Hijmans, Afd Eff (24.10.1947), *NOR* 1078; Keizer/ IJsfabriek "De Baanbreker", Afd Eff (24.10.1947), *NOR* 1136; Ornstein-Cohen/ Hollandsche Aanneming Mij, Afd Eff (31.10.1947), *NOR* 1090; Simons/ Nationale Hypotheekbank, Afd Eff (13.11.1947), *NOR* 1121 (in beroep: Afd Rs Asd (30.8.1948), *NOR* 1400).

⁴⁶⁵ Vgl. in dit verband de uitspraak Erven Namias/ NV Amsterdamsch Bankierskantoor v/h Mendes Gans & Co., Afd Eff (3.12.1949), *R IV* 100.

⁴⁶⁶ Zie daarover paragraaf 19.5.

in Nederland waren gebleven werden dezelfde strenge criteria toegepast als in de buiten beursgevallen, zodat vrijwel telkens rechtsherstel plaatsvond.⁴⁶⁷ Dit gold ook wanneer de verkopen ter beurze hadden plaatsgevonden. Dit omdat er bij de handel in buitenlandse effecten ter beurze -waarvoor speciale vergunningen van het Deviezeninstituut nodig waren - geen officiële notering tot stand kwam, zodat er volgens de Afdeling Effectenregistratie van "regelmatig beursverkeer" geen sprake kon zijn geweest.⁴⁶⁸

Ten aanzien van binnenlandse en buitenlandse effecten die na de bevrijding in het buitenland waren terechtgekomen werden aparte procedures gevolgd, waarop in paragraaf 22 nader wordt ingegaan.

19.3 Liro-levering "goede levering"?

Bij effecten aan toonder die "in regelmatig beursverkeer" waren verkregen, gold wel het vermoeden van goede trouw, waarbij tegenwoordige bezitters nog extra werden beschermd, als de beursleden zich konden beroepen op hun "gehoudenheid" aan geldende reglementen en gebruiken op grond van art. 53 lid 5 E 100, zoals hierboven al werd uiteengezet.⁴⁶⁹ Toch was het voor gedeposeerden ook in beursgevallen niet onmogelijk om rechtsherstel te verkrijgen. In de eerste plaats waren er kansrijke gevallen. Dit waren beursgevallen waarin de Afdeling Effectenregistratie geen dode mus had verzonden, omdat uit onderzoek was gebleken, dat:

- a. het effect terecht was gekomen in vijandelijk vermogen;
- b. het effect op een zogenaamde smijtdag was verkregen;
- c. de koers die in de verwervingsverklaring was opgegeven niet overeenkwam met de officiële koers op de betreffende dag;
- d. een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel dat bij de aankoop (namens de koper) zijn bemiddeling verleende op de zwarte lijst was geplaatst.⁴⁷⁰

In al deze gevallen was de kans op rechtsherstel reëel (b t/m d), soms zelfs 100% (a). Zaken betreffend vijandelijk vermogen werden door de Afdeling Effectenregistratie afzonderlijk afgewikkeld.⁴⁷¹ Voor de gevallen b t/m d gold, dat de Afdeling Effectenregistratie eind 1951/begin 1952 met de procedurele behandeling van deze zaken begon. Er werden voor deze kansrijke gevallen aparte formulieren gebruikt, die al snel bekend gingen staan als "levende dode mussen". Op de levende dode mussen wordt teruggekomen in paragraaf 19.4.

Daarnaast was er nog een categorie waarin de kansen op rechtsherstel voor gedeposeerden aanzienlijk waren, namelijk als het betrof Nederlandse certificaten in Amerikaanse aandelen (Amerikaantjes), waarvan de verhandeling in de bezettingstijd aan restricties onderhevig was

⁴⁶⁷ Zie bijvoorbeeld Bischoffsheimstichting/ De Neef; Twentsche Bank, Afd Rs Asd (15.5.1950), *NOR* 1733.

⁴⁶⁸ Zie Uranus/ Sauveplanne; Sauveplanne/ Gilissen, Afd Eff (1.8.1949), *R* IV 84.

⁴⁶⁹ Zie paragraaf 16.

⁴⁷⁰ Vgl. *Prijscourant* VvdE, 29.10.1947; *NIW*, 7.11.1947.

⁴⁷¹ Zie verder paragraaf 12.

geweest. Op het verloop van het rechtsherstel ten aanzien van Amerikaantjes wordt ingegaan in paragraaf 19.5.

Wat de dode mussen betreft: daarvan werd de ontvanger door de Afdeling Effectenregistratie nagenoeg kansloos geacht, tenzij rechtstreeks was gekocht van Liro of van een notoire handlanger van Liro (bijvoorbeeld de hoekman Monker of iemand anders die op de zwarte lijst was geplaatst).⁴⁷² De gedeposedeerde bleek bij de Afdeling Effectenregistratie eveneens kansloos te zijn, als het effect door de tegenwoordige bezitter werd verkregen door levering uit een algemene effectenvoorraad (bijvoorbeeld van een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel) en zijn aanspraak op levering was ontstaan vóór 10 mei 1940.⁴⁷³

Rechtsherstel werd door de Afdeling Effectenregistratie evenmin verleend indien het effect rechtstreeks door Liro (of een handlanger) na 'adresgeving' was geleverd, na bij een 'normale' hoekman te zijn gekocht. De Afdeling Effectenregistratie achtte de vraag naar de aanwezigheid van goede trouw op het moment van de levering niet relevant, omdat leden van de Vereniging voor de Effectenhandel volgens vast beursgebruik "gehouden" zouden zijn geweest om ook Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden.⁴⁷⁴

Zolang de Afdeling Rechtspraak zich over deze laatste kwestie nog niet had uitgelaten, bleef er voor sommige dode mus-ontvangers kans bestaan dat zij alsnog in hun rechten hersteld werden. Van veel groter belang was echter, dat ook de kansen van de talloze uitgeprocedeerde, niet herstelde dode mus-ontvangers nauw samenhangen met de Liro-levering-kwestie. Art. 59 E 100 gaf aan niet herstelde gedeposedeerden immers recht op schadevergoeding jegens al degenen die te kwader trouw aan het verlies van het effect voor de oorspronkelijke eigenaar hadden meegewerkt. Maar leden van de Vereniging voor de Effectenhandel werden tegen deze aansprakelijkheid beschermd als zij tot hun handelingen "gehouden" waren geweest ingevolge reglementen en gebruiken. Zou de Afdeling Rechtspraak echter oordelen, dat beursleden niet gehouden waren geweest om Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden, dan zouden alle *eerste schakels in de ketting*, c.q. alle beursleden die Liro-levering hadden aanvaard, aansprakelijk kunnen worden gesteld door de vele tienduizenden gedeposedeerden die dode mus-beslissingen hadden ontvangen en niet in hun rechten waren hersteld. Bovendien dreigden voor de beursleden regresacties van tegenwoordige bezitters voor zover deze de effecten aan de oorspronkelijke eigenaren hadden moeten teruggeven.⁴⁷⁵ Dit leek niet alleen allerlei kleinere beursfirma's in grote financiële moeilijkheden te kunnen brengen, maar het zou ook een uiterst gevoelige klap betekenen voor het prestige van de Vereniging voor de Effectenhandel en haar leden.

⁴⁷² In deze casusposties werd het vermoeden van goede trouw geacht te zijn doorbroken en werd in principe rechtsherstel verleend, vgl. Van Oven, *De herstelrechtspraak nopens effecten*, 463-464; Frankenhuis/ Kleyn, *Afd Eff* (23.2.1948), *NOR* 1235, *R* II 26. Zie tevens paragraaf 15 en 16.

⁴⁷³ Vgl. art. 53 lid 2 sub b E 100; Tels/ Eelkman Rooda, *Afd Eff* (16.1.1951), *R* V 128; zie ook Erven Edersheim/ Hoegen, *Afd Rs Asd* (12.5.1952), *R* 52/263.

⁴⁷⁴ Zie uitvoerig paragraaf 16.

⁴⁷⁵ Vgl. Van Oven, *Het kernprobleem*, 899-900.

Dat de Afdeling Rechtspraak het standpunt van de Afdeling Effectenregistratie over de Liro-levering wellicht niet deelde, werd in maart 1951 duidelijk, toen de Afdeling Rechtspraak uitspraak deed in de zaak Polak/ Van der Kar. In deze zaak ging het om een toonderaandeel Koninklijke Olie dat door de eigenaar Polak eind april 1940 op zijn eigen naam was overgeschreven. Na de inlevering bij Liro was het aandeel, door tussenkomst van Liro, opnieuw aan toonder gesteld, om het ter beurze te kunnen verkopen. Het effect was in regelmatig beursverkeer van een 'normale' hoekman verkregen en om die reden had de Afdeling Effectenregistratie het verzoek om rechtsherstel afgewezen. Dat in dit geval uit het effect zelf bleek, dat het had toebehoord aan een joodse eigenaar, was volgens de Afdeling Effectenregistratie "irrelevant": de kopende partij kreeg het effect pas ten tijde van de levering in handen en was op dat moment volgens de reglementen en gebruiken gehouden om de levering te aanvaarden.⁴⁷⁶ Maar de Afdeling Rechtspraak vernietigde deze uitspraak, en herstelde Polak alsnog in de eigendom van dit effect. De Afdeling Rechtspraak oordeelde dat kwade trouw bij de koper aanwezig moest worden geacht, omdat uit het geleverde effect duidelijk bleek, door de naam Polak, door de tenaamstelling en de aantoonderstelling in verband met de data, dat dat effect aan de voormalige eigenaar door "vijandelijk bezettingsrecht" was ontnomen.⁴⁷⁷ De Afdeling Rechtspraak nam het standpunt van de Afdeling Effectenregistratie over de reglementaire gehoudenheid om de levering te aanvaarden niet over. Zij ging er zonder verdere motivering van uit dat het wel degelijk mogelijk was geweest de levering van een dergelijk effect te weigeren.

Deze uitspraak wekte de woede op van de Vereniging voor de Effectenhandel. In een publicatie noemde zij de uitspraak

".. volstrekt onaanvaardbaar niet alleen omdat zij apert onjuist en onrechtvaardig is, doch ook omdat zij een symptoom temeer vormt van een zich langzamerhand ontwikkelende jurisprudentie, welke niet of onvoldoende rekening houdt met de omstandigheden, zoals deze zich tijdens de bezetting voordeden, en met de bedoelingen welke bij de totstandkoming van het KB F 272 bij den wetgever hebben voorgezeten."⁴⁷⁸

Het was duidelijk dat de Vereniging voor de Effectenhandel ongerust was over de implicaties van deze uitspraak voor de Liro-levering-kwestie. Die kwestie werd later dat jaar door A. van Oven "het kernprobleem van het rechtsherstel nopens effecten" genoemd.⁴⁷⁹

Op 19 mei 1952 werd door de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak in deze kwestie

⁴⁷⁶ Zie Polak/ Van der Kar, Afd Eff (15.8.1949), RIV 86.

⁴⁷⁷ Polak/ Van der Kar, Afd Rs Asd (5.3.1951), R 51/50.

⁴⁷⁸ Vgl. Ontwerp voor een publicatie van de Vereniging, 11 april 1951, Archief VvdE, doss. 2530 * (4).

⁴⁷⁹ Volgens Van Oven, *Het kernprobleem*, 917 was de vraag naar de gehoudenheid om Liro-levering te aanvaarden zelfs dermate ingewikkeld "dat nog een lange weg door het drijfzand der casuïstiek moet worden afgelegd, voordat de voltooiing van het rechtsherstel nopens effecten een feit zal zijn."

in een zorgvuldig gemotiveerde uitspraak beslist.⁴⁸⁰ Een toondereffect was bij een 'gewone' hoekman door een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel gekocht. De hoekman had door "adresgeving"⁴⁸¹ Liro aangewezen als adres dat het effect (een aandeel Houthandel v.h. Wm. Pont) moest leveren. Het beurslid kon in deze context niet meer te goeder trouw worden geacht, maar beriep zich op de "gehoudenheid" overeenkomstig de reglementen en gebruiken. Hij zou gebonden zijn geweest aan het gebruik dat destijds gold, om Liro-levering als "goede levering" te aanvaarden. Dit beroep op de "gehoudenheid" werd afgewezen. Op basis van een systematische interpretatie van het gebruik van de term "gehoudenheid" in het *Besluit Herstel Rechtsverkeer*, oordeelde de Afdeling Rechtspraak dat onder gehoudenheid "rechtsplicht" moest worden verstaan.⁴⁸² Er bestond volgens de Afdeling Rechtspraak ook naar bezettingsrecht echter geen rechtsplicht om Liro als adres te aanvaarden. Integendeel, art. 7 van het in de bezetting geldende Reglement voor de Effectenhandel bepaalde dat het de koper vrijstond om een adresgeving te weigeren. Daaraan deed niet af dat het zich destijds praktisch niet zou hebben voorgedaan, dat een adresgeving werd geweigerd, want men had zich te allen tijde op art. 7 kunnen beroepen. Daaraan deed ook niet af dat er ter beurze een gebruik zou hebben bestaan om aan Liro-stukken geen gebrek toe te schrijven in de zin van art. 16 van het Reglement⁴⁸³ en deze als "goede levering" te beschouwen, aangezien ook in dat geval de bevoegdheid van de leden om zich desgewenst op art. 7 te beroepen onverlet bleef.⁴⁸⁴ Anders gezegd: de beurspraktijk om Liro-levering als "goede levering" te accepteren, werd door de Afdeling Rechtspraak opgevat als een feitelijk gebruik (c.q. misbruik), dat rechtens geen betekenis bezat. Het beroep op de gehoudenheid faalde en de gedeposeerde werd hersteld in de eigendom van het effect.⁴⁸⁵

480 Commissie Meijers; Goudsmit/ Van Suchtelen-v.d. Werff, Afd Rs Asd (19.5.1952), *R* 52/208. Het is overigens te betreuren dat het *procedossier* van deze zaak uit het archief van de Afdeling Rechtspraak in het ARA is verdwenen en kennelijk spoorloos is, hoewel Van Schie, *Restitution of economic rights after 1945*, 411 n. 26 er nog wel naar verwijst.

481 Ook wel "novatie" of "overwijzing".

482 Zie voor de uitgebreide motivering van dit standpunt *R* 52/208, 532.

483 Vgl. paragraaf 16.

484 *R* 52/208, 532-533.

485 Er is overigens ook een voorbeeld te geven van een zaak waarin een beroep op de gehoudenheid aan de reglementen en gebruiken door de Afdeling Rechtspraak wel werd aanvaard. In de zaak Ned. Isr. Armenbestuur/ Knol, Afd Rs Asd (23.6.1952), *R* 52/227, was de principiële vraag gesteld of een hoekman die orders van Liro uitvoerde, kon worden aangesproken op grond van art. 59 E 100. De Afdeling Rechtspraak overwoog dat de aparte positie van de hoekman ter beurze -en in het bijzonder zijn functie ten aanzien van de koersvorming en de koersstabilisering- medebrengt, dat hij krachtens ter beurze bestaande gebruiken gehouden is alle orders van zijn medeleden, waaronder in bezettingstijd ook Liro, uit te voeren. De achterliggende gedachte daarbij was, dat de hoekman niet namens cliënten handelde, maar als onmisbare 'technische' tussenschakel op de beurs fungeerde; een tussenschakel die geacht werd *zonder aanzien des persoons* blindelings gevolg te geven aan de eisen van vraag en aanbod. Gevolg van deze uitspraak was dat hoeklieden die orders van Liro hadden uitgevoerd en niet op de zwarte lijst geplaatst waren, niet konden worden aangesproken voor schadevergoeding ex art. 59 E 100.

Deze uitspraak, die was bevochten door de Commissie Gedeposeedeerden, betekende een grote overwinning voor alle gedeposeedeerden die dode mussen hadden ontvangen en niet in hun rechten waren hersteld. Zij konden schadevergoedingacties beginnen tegen alle eerste schakels in de ketting, alle beursleden die Liro-levering in de bezettingstijd "als goede levering" hadden aanvaard. Maar het was niet alleen een materiële kwestie. Nog belangrijker was dat de gedeposeedeerden zich eindelijk erkend zagen in hun *goed recht*, in hun vorderingen tegen degenen die ter beurze willens en wetens aan hun ontrecting hadden bijgedragen.⁴⁸⁶ Doordat dit fundamentele recht hen zolang was onthouden, hadden gedeposeedeerden ervaren dat hun ontrecting had voortgeduurd, tot zeven jaar na de bevrijding. Met de uitspraak van 19 mei 1952 werden *de door de herstelwetgeving ook in de beursgevallen gegarandeerde aanspraken* van de gedeposeedeerden tenslotte door een onafhankelijke rechter erkend. Naar aanleiding daarvan schreef Meijers:

"Een vordering van de beroofde eigenaar tegen hem, die bekend met de roof, het goed heeft gekocht of aan de vervreemding heeft medegewerkt, is een reeds in het burgerlijk wetboek vastgelegd recht. Het rechtsherstel heeft nimmer ten doel gehad dit recht aan de beroofde te ontnemen."⁴⁸⁷

Met deze uitspraak kwam er tevens een einde aan de hardnekkige opvatting van Overhoff, dat er met de beurshandel in de bezettingstijd principieel niets mis was geweest. Tenminste, zo leek het. Want de gebeurtenissen die op de uitspraak van 19 mei 1952 volgden, vormden in de woorden van A. van Oven

".. m.i. de zwartste bladzijde van de geschiedenis van het effectenrechtsherstel. De beurs toonde zich geen 'good loser' en besloot te gaan 'staken'. Een geest, de oude en roemruchte Amsterdamse effectenbeurs m.i. onwaardig. En voorts vooral ook betreuenswaardig, als men bedenkt, dat de beursleden tijdens de bezetting, toen waarden van hoger orde op het spel stonden, voor de aan een zodanig besluit inherente risico's waren teruggeschrikt."⁴⁸⁸

Betreuenswaardig, tenslotte, is dat de Vereniging voor de Effectenhandel de juistheid en het gezag van de uitspraak van 19 mei 1952 nimmer heeft willen erkennen. Tekenend is in dit verband de opvatting van De Vries in *Een eeuw vol effecten* (1976), dat hij in opdracht van de Vereniging schreef ter gelegenheid van haar honderdjarige bestaan:

"Deze uitspraak hield een schending in van het aan het *Besluit Herstel Rechtsverkeer*ten grondslag liggend beginsel dat in regelmatig beursverkeer tot stand gekomen transacties dienden te worden erkend en daaruit noch voor kopers noch voor tussenpersonen

⁴⁸⁶ Vgl. Meijers, "De Minister en de Beurs", *NIW*, 6.6.1952.

⁴⁸⁷ Meijers, "De Minister en de Beurs", *NIW*, 6.6.1952; vgl. art. 59 E 100.

⁴⁸⁸ Van Oven, *De oplossing*, 607.

risico's behoorden voort te vloeien; de uitspraak was derhalve een aantasting van de basis waarop men de beurshandel in mei 1946 had kunnen hervatten, nog afgezien van de blaam die de leden daarmee op zich geworpen voelden, de door hen als een grote onbillijkheid ervaren aantasting van hun goede naam."⁴⁸⁹

Het hier -in 1976- beweerde is niet alleen feitelijk onjuist, maar miskent bovendien volledig de rechten van gedeposeerden in de beursgevallen en de bekwaamheid van de Amsterdamse kamer van de Afdeling Rechtspraak. Dat de Afdeling Rechtspraak met deze uitspraak het Besluit Herstel Rechtsverkeer niet schond, maar naar haar beste weten interpreteerde, behoeft geen nadere toelichting meer.⁴⁹⁰

19.4 Levende dode mussen

Eind 1951 had de Afdeling Effectenregistratie nog nauwelijks een begin gemaakt met de procedurele behandeling van beursgevallen die, omdat zich bijzondere omstandigheden hadden voorgedaan, voor gedeposeerden gunstig zouden kunnen uitpakken. Evenmin had zij principiële uitspraken gedaan over de toepasselijkheid van art. 59 E 100 ten aanzien van leden van de Vereniging voor de Effectenhandel die willens en wetens geroofde effecten hadden gekocht. Op 6 oktober 1951 schreef de Afdeling Effectenregistratie een brief aan de Minister van Justitie en aan de Minister van Financiën waarin zij meedeelde op het punt te staan

".. belangrijke beslissingen te nemen, welke naar veler overtuiging de in beurskringen gevreesde moeilijkheden voor een aantal leden der Vereeniging voor den Effectenhandel, vooral in verband met de financiële aansprakelijkheid dier leden van art. 59 van het Besluit herstel rechtsverkeer, tot gevolg zullen hebben. Zoals aan Uwe Excellentie bekend is acht men in beurskringen dit acute gevaar voor de financiële boniteit van een aantal beursleden, en de daaruit voor de beurs in het algemeen voortspruitende onzekerheid, een voor de handel ter beurze belemmerende en ontwrichtende factor.

Niettemin ziet de Afdeling zich verplicht het nemen van bepaalde uit het Besluit herstel rechtsverkeer voortvloeiende beslissingen niet langer uit te stellen, indien niet het vooruitzicht bestaat, dat op korte termijn een regeling ten aanzien van de voor de beurs te verwachten moeilijkheden zal worden getroffen.

⁴⁸⁹ De Vries, *Een eeuw vol effecten*, 210. Een vrijwel gelijklopende passage komt voor in een artikel van het lid van de VvdE A. van Lennep, "Effectenbeurs en rechtsherstel", *De Gids. Algemeen cultureel maandblad*, tweede halfjaar 1952, 341-342. Van Lennep had ten tijde van de beursstaking op 27 mei 1952 namens 150 leden van de VvdE het woord gevoerd en het bestuur van de VvdE verweten, dat dit niet eerder het "onaanvaardbaar" tegen de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak had laten horen. Vgl. "Leden Vergadering van de Vereeniging voor den Effectenhandel op 27 mei 1952 ('s avonds)", 28.5.1952, Archief *MvF*, bww 154.

⁴⁹⁰ Vgl. NJB-redactie, *NJB*, 1952, 499; Groothuis, *Juridische achtergronden van de Beursstaking*, 33-37.

De Afdeling wil niet nalaten er Uwe excellentie op te wijzen, dat na het nemen van vorenbedoelde beslissingen, de mogelijkheid van een eventuele regeling op nog veel grotere moeilijkheden dan thans zal stuiten, aangezien alsdan bij het aanvoeren van bezwaren tegen een wettelijke regeling in sterker mate een beroep zal kunnen worden gedaan op verkregen rechten."⁴⁹¹

In het slot van haar brief vroeg de Afdeling Effectenregistratie aan de ministers of een "regeling ten aanzien van het hierboven aangeduide probleem op korte termijn te verwachten" was. Zo niet, dan *moest* zij wel tot het nemen "van bepaalde beslissingen" overgaan, "waarop van de zijde van gedeposeerden niet ten onrechte zeer wordt aangedrongen."⁴⁹²

De brief illustreert het feit, dat al eerder werd gesignaleerd: dat de Afdeling Effectenregistratie het beursbelang ("de financiële boniteit van een aantal beursleden"⁴⁹³) zoveel mogelijk heeft willen laten prevaleren boven de aanspraken van gedeposeerden en zelfs uit dien hoofde bereid was de haar bij wetsbesluit gegeven opdracht -kort en goed: uitvoering te geven aan de in E 100 neergelegde rechtsherstelregeling met betrekking tot effecten- in voor gedeposeerden gunstige gevallen zo lang mogelijk uit te stellen. Het behoorde zeker niet tot de taak van de Afdeling Effectenregistratie om in weerwil van de in E 100 neergelegde rechten van gedeposeerden op te komen voor de financiële belangen van beursleden die welbewust hadden gehandeld in geroofd goed. Maar het antwoord van de ministers was voor de Afdeling Effectenregistratie wellicht toch enigszins teleurstellend: gezien de vele moeilijkheden op het terrein van het effectenrechtsherstel, was een regeling daarvan "op zeer korte termijn" niet te verwachten.⁴⁹⁴

Op 5 december 1951 nam de Afdeling Effectenregistratie een beslissing over de toepasselijkheid van art. 59 E 100. In de zaak Elias/ De Amsterdamsche Bank NV ging het om een tamelijk bijzonder geval. De gedeposeerde Elias had bij Liro enkele effecten ingeleverd die door bemiddeling van de NSB-hoekman Monker in 1942 waren verkocht en geleverd aan de Amsterdamsche Bank. Elias had geen rechtsherstel verkregen omdat de tegenwoordige bezitter het aandeel in regelmatig beursverkeer had verkregen en het goede trouw-vermoeden niet was weerlegd. Elias had vervolgens aan de Afdeling Effectenregistratie verzocht om veroordeling van De Amsterdamsche Bank tot het betalen van schadevergoeding op grond van art. 59 E 100. De Amsterdamsche Bank had immers, kopende bij de NSB-er Monker kunnen vermoeden een besmet stuk in handen te krijgen. De Amsterdamsche Bank had zich verweerd met de stelling dat zij om beurstechnische redenen gehouden was geweest de stukken van Monker te aanvaarden. De Afdeling Effectenregistratie willig het verzoek

⁴⁹¹ Brief van de Afd Eff aan de Minister van Justitie, 6.10.1951, Archief *MvJ*, Wetten 472. Cursivering WJV.

⁴⁹² Brief van de Afd Eff aan de Minister van Justitie, 6.10.1951, Archief *MvJ*, Wetten 472.

⁴⁹³ Dat de beurshandel daadwerkelijk "ontwricht" zou raken bij een grootschalige toepassing van art. 59 E 100, kon ook al eind 1951 worden betwijfeld: leden van de VvdE die aansprakelijk gesteld zouden worden, verkregen immers de LVVS-claims van de gedeposeerden, zodat de schade werd ingeperkt.

⁴⁹⁴ Brief *MvJ* en *MvF* aan de Afd Eff, 14.11.1951, Archief *MvJ*, Wetten 472.

van Elias in en paste art. 59 E 100 toe, waarbij zij zwaar liet meewegen, dat De Amsterdamsche Bank in 1942, anders dan de andere banken, voor bijna 1,9 miljoen aan Liro-stukken, hoofdzakelijk Nederlandse staatsobligaties, door bemiddeling van Monker had verkregen.⁴⁹⁵ Daaruit bleek dat er van enig overleg tussen Monker en De Amsterdamsche Bank ten aanzien van de Liro-stukken sprake moest zijn geweest, zodat het verweer van De Amsterdamsche Bank faalde.⁴⁹⁶ Uit het archief van de Amsterdamsche Bank (berustend bij ABN Amro) is niet gebleken dat deze uitspraak richtinggevend is geworden met betrekking tot de overige Liro-stukken die De Amsterdamsche Bank in 1942 via Monker verkregen heeft.⁴⁹⁷

Begin 1952 begon de Afdeling Effectenregistratie met betrekking tot "in regelmatig beursverkeer" verhandelde effecten een nieuw soort formulieren aan gedeposedeerden te verzenden, waarin werd meegedeeld wat de totale omzet van het fonds op de betreffende dag was geweest en wat de Liro-omzet was geweest. Uit deze gegevens kon de ontvanger van het formulier in veel gevallen afleiden dat Liro op de betreffende dag een groot aandeel in de verkoop van een fonds had gehad of zelfs een zeer groot aandeel, zodat er sprake was geweest van een smijtdag. Wie op een smijtdag een Liro-stuk kocht leek niet te goeder trouw te zijn geweest en hetzelfde kon, afhankelijk van koers en aanbod, het geval zijn geweest op andere dagen. Doordat ontvangers van deze formulieren meer kans op rechtsherstel bleken te hebben dan ontvangers van 'gewone' dode mussen, werden de eerstgenoemde formulieren "levende dode mussen" genoemd (*zie bijlage 5*). Maar om het goede trouw-vermoeden te weerleggen, hadden gedeposedeerden meer gegevens nodig dan in de levende dode mussen werden verstrekt. Voor zover deze gegevens uit de Liro-administratie konden blijken, konden deze bij de beheerders van LVVS schriftelijk worden opgevraagd: sedert het "snuffelvonnis"⁴⁹⁸ waren beheerders verplicht op gerichte vragen ten aanzien van specifieke effecten antwoord te geven, zoals datum van inlevering, datum van verkoop, naam van de koper, datum van aflevering, naam van de persoon aan wie is afgeleverd, de koers waartegen het stuk is gekocht, de opbrengst.⁴⁹⁹

Terwijl de Commissie Gedeposedeerden zich opwond over het feit dat de Afdeling Effectenregistratie pas nu met de procedurele afhandeling van de voor gedeposedeerden kansrijke beursgevallen begon - 4 jaar na de verzending van de dode mussen - reageerde de

⁴⁹⁵ Blijkens deze uitspraak hadden de Twentsche Bank, de Rotterdamsche Bank en de Incassobank in 1942 door bemiddeling van Monker Liro-stukken aangenomen voor resp. fl. 203.000, fl. 60.000 en fl. 4.300. De gegevens waren verkregen uit een onderzoek dat onder meer door de Afd Eff was verricht.

⁴⁹⁶ Zie Elias/ De Amsterdamsche Bank NV, Afd Eff (5.12.1951), *R* VI 146.

⁴⁹⁷ Vermoedelijk hebben de oorspronkelijke eigenaren ten aanzien van deze obligaties in 1953 het aanbod van het Waarborgfonds aanvaard. Zie daarover paragraaf 20.

⁴⁹⁸ Zie Commissie Gedeposedeerden/ NBI, Afd Rs Den Haag (19.12.1950), *R* 51/1 ("snuffelvonnis"). Zie paragraaf 18.1.

⁴⁹⁹ De Commissie Gedeposedeerden had een modelbriefje ('Liro-briefje') met dit soort vragen ontworpen. Vgl. "Mededelingen van de Commissie Gedeposedeerden. Wenken aan belanghebbenden", *NIW*, 15.2.1952.

Vereniging voor de Effectenhandel nog negatiever op de levende dode mussen. In een interne circulaire "betreunde" zij de indiening van kansrijke verzoekschriften van gedeposedeerden bij de Afdeling Effectenregistratie.⁵⁰⁰ In het voorjaar van 1952 had de Vereniging iedere schijn van onpartijdigheid laten varen omdat zij, naar de mening van Van Leeuwen, toch niet meer als onpartijdig werd beschouwd.⁵⁰¹

Het protest van de Vereniging van de Effectenhandel had wellicht het gewenste effect. In ieder geval werden kansrijke verzoekschriften door de Afdeling Effectenregistratie niet in behandeling genomen. De vele brieven van de Commissie Gedeposedeerden aan de Afdeling Effectenregistratie om de laatste aan het werk te krijgen c.q. behulpzaam te zijn bij het completeren van gegevens leverden niets op.⁵⁰² Na de beursstaking stopte de Afdeling Effectenregistratie geheel en al met de behandeling van zaken die er voor gedeposedeerden gunstig uitzagen.⁵⁰³ Om die reden heeft de Afdeling Rechtspraak zich over levende dode mus-gevallen niet kunnen uitspreken.⁵⁰⁴

Eén soort levende dode mussen veroorzaakte in het voorjaar van 1952 de meeste ophef en betrof de verhandeling door Liro van diverse soorten aandelen in Nederlandse bankinstellingen (voortaan: bankaandelen). Eind februari 1952 was Sanders er achter gekomen dat De Twentsche Bank grote aantallen van haar eigen toonderaandelen en van certificaten van eigen aandelen op naam rechtstreeks van Liro had opgekocht en opnieuw in de verkoop had gebracht.⁵⁰⁵ Uit gegevens die door medewerkers van LVVS aan Sanders ter beschikking waren gesteld, bleek dat Liro gedurende de bezetting in totaal voor fl. 372.000 aandelen en voor fl. 727.900 certificaten Twentsche Bank had afgeleverd, waarvan er voor fl. 368.000 resp. fl. 538.100 rechtstreeks waren geleverd aan De Twentsche Bank, gedeeltelijk door bemiddeling van de hoeklieden Grossouw en Willemsen.⁵⁰⁶ In deze omstandigheden kon er van goede trouw bij de Twentsche Bank geen sprake zijn geweest, zodat de bank aansprakelijk moest worden geacht voor rechtsherstel c.q. schadevergoeding op grond van art. 59 E 100. Om tijd en kosten van te voeren procedures uit te sparen, schreef de Commissie Gedeposedeerden op 4 maart 1952 de volgende brief aan de directie van De Twentsche Bank:

⁵⁰⁰ Vgl. VvdE, Interne circulaire No. 438, 4.4.1952.

⁵⁰¹ Vgl. Notulen Raad van Bijstand, 3.4.1952, Archief *VvdE*, doss. 2530 * (5).

⁵⁰² Vgl. de brieven van de Commissie Gedeposedeerden aan de Afd. Eff. van 10.3.1952, 27.3.1952, 3.4.1952, 9.4.1952, 10.4.1952, 24.4.1952, 14.5.1952 (2 x), 12.6.1952, *ARA*, Archief Gedeposedeerden, inv.nr. 1, 4, 54.
⁵⁰³ Zie paragraaf 19.6.

⁵⁰⁴ Een schaars voorbeeld van een uitspraak over de invloed van de stopkoers op de goede trouw van de verkrijger ter beurze biedt Erven Goldschmidt/ Top, Afd Rs Asd (27.4.1953), *R* 53/387. Vgl. in dit verband afschrift brief R. van den Bergh aan Mr. H.A. Tels, 22.2.1952, *ARA*, Archief Gedeposedeerden, inv.nr. 5 (corr. Mr. R. van den Bergh).

⁵⁰⁵ Brief Sanders aan de leden van de Commissie Gedeposedeerden, 26.2.1952, *ARA*, Archief Gedeposedeerden, inv.nr. 1.

⁵⁰⁶ Bij de verkoop van de certificaten waren de hoeklieden Grossouw en H.B. Willemsen als bemiddelaars opgetreden. Vgl. de door LVVS-personeel opgestelde lijsten in *ARA*, Archief Gedeposedeerden, inv.nr. 24. Zie ook Aalders, *Roof*, 199, 287 n. 93.

Mijne Heren,

Het is onze Commissie gebleken dat Uw instelling tijdens de bezetting zeer grote hoeveelheden aandelen en certificaten van aandelen Twentsche Bank rechtstreeks van "Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat" heeft verkregen.

De originele aandelen, welke op naam luiden, buiten beschouwing gelaten, zijn wij van oordeel dat Gij voormelde stukken, voor zover zij zich nog in Uw bezit bevinden, aan de vroegere bezitters dient terug te geven (tegen afstand van de vordering op L.V.V.S.) en dat, voor zover Gij de stukken verder in het verkeer hebt gebracht en dezelve, ten gevolge van verkrijging in 'regelmatig beursverkeer' door de tegenwoordige bezitters niet behoeven te worden teruggegeven, aansprakelijk zijt voor de voor de vroegere bezitters aldus ontstane schade.

Beleefd verzoeken wij U ons wel te willen mededelen of Uw instelling bereid is met onze Commissie over dit onderwerp een algemene regeling te treffen, zodat het opeenstapelen van procedures voor de Afdeling Effectenregistratie en eventueel voor de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel kan worden voorkomen.

Wij zouden U erkentelijk zijn indien Gij ons Uw antwoord in de loop van deze week zoudt willen doen toekomen.

Hoogachtend,
Commissie Gedeposseerden,
E.M. Meijers; H. Sanders.

Op 8 maart 1952 ontving de Commissie Gedeposseerden de volgende reactie van de directeur van De Twentsche Bank, Van Leeuwen:

Mijne Heren,

Wij bevestigen de ontvangst van Uw schrijven van 4 maart j.l.

De daarin vermelde feiten en beschouwingen achten wij niet juist, doch het heeft geen zin daarop thans in te gaan.

Hoe dit ook zij, wij zijn niet bereid met Uwe Commissie een regeling te treffen over het door U aan de orde gestelde onderwerp.

Hoogachtend,
De Twentsche Bank N.V.
H.F. van Leeuwen; onleesbaar⁵⁰⁷

In de maand maart diende de Commissie Gedeposseerden een aantal verzoekschriften namens gedeposseerden in bij de Afdeling Effectenregistratie betreffende certificaten Twentsche

⁵⁰⁷ Zie voor (afschriften van) deze brieven *ARA*, Archief Gedeposseerden, inv.nr. 54.

Bank die De Twentsche Bank rechtstreeks van Liro had verkregen en waarin zij aan de Afdeling Effectenregistratie verzocht de oorspronkelijke eigenaar te herstellen, subsidiair De Twentsche Bank op grond van art. 59 E 100 te veroordelen tot schadevergoeding.⁵⁰⁸ Op 29 maart 1952 deed de Commissie Gedepossedeerden een tweede poging om De Twentsche Bank te bewegen aan een schikking mee te werken. Zij schreef:

Mijne Heren,

Wij ontvingen Uw brief van 8 dezer. Het is ons niet duidelijk wat Gij bedoelt met Uw mededeling, dat Gij de in onze brief van 4 dezer vermelde feiten en beschouwingen niet juist acht.

Immers volgens ons door L.V.V.S. verstrekte gegevens, van welke juistheid wij ons hebben overtuigd, zijn U gedurende de bezetting door Liro rechtstreeks geleverd: aan originele aandelen Twentsche Bank, f.368.000.- nominaal (het totaal van de door Liro ter beurze verkochte aandelen bedroeg f.371.000.-) aan certificaten van aandelen Twentsche Bank f.538.100.- nominaal (het totaal van de door Liro ter beurze verkochte certificaten bedroeg f.727.900.-) Alle aankopen zijn door U geschied, of zo Gij wilt bij de "hoeklieden" Grossouw en H.B. Willemsen.

Wij verzoeken U ons denkbeeld, deze aangelegenheid met onze Commissie ten behoeve der belanghebbende gedepossedeerden te regelen, in nadere overweging te willen nemen. Gaarne wachten wij in de loop der nu komende week Uw bericht.

Hoogachtend,
Commissie Gedepossedeerden,
E.M. Meijers; H. Sanders

De Twentsche Bank reageerde op 5 april 1952:

Mijne Heren,

In antwoord op Uw brief d.d. 29 maart 1952 berichten wij U, dat wij niet bereid zijn met Uw Commissie in een toch vruchteloos debat te treden, evenmin om met U enige regeling te treffen.

Hoogachtend,
De Twentsche Bank N.V.
H.F. van Leeuwen; onleesbaar⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Afschriften van deze verzoekschriften bevinden zich in *ARA*, Archief Gedepossedeerden, inv.nr. 24.

⁵⁰⁹ *ARA*, Archief Gedepossedeerden, inv.nr. 54.

Na deze summierre reactie van de man die aan de wieg had gestaan van het systeem van F 272 en als geen ander wist wat de rechten van gedeposedeerden ook in beursgevallen inhielden, waren gedeposedeerden afhankelijk van de Afdeling Effectenregistratie, die echter geen enkele haast maakte met de behandeling van de ingediende rekest en er na de beursstaking geheel van afzag. Sindsdien is er niets meer aan deze zaken gedaan en het moet worden vastgesteld dat De Twentsche Bank, één uitzondering daargelaten⁵¹⁰, nimmer schadevergoeding heeft betaald ten aanzien van de diverse soorten eigen aandelen die zij willens en wetens van Liro had opgekocht.⁵¹¹ Nadat de Liro-transacties in aandelen en certificaten De Twentsche Bank aan het licht waren gekomen, deed personeel van LVVS op verzoek van Sanders tevens onderzoek naar de Liro-verkopen van overige bank aandelen. De uitkomsten daarvan waren onthullend. Uit de Liro-administratie bleek dat grote hoeveelheden bank aandelen in het bijzonder gedurende de eerste maanden van 1943 in grote meerderheid waren verkocht en geleverd aan enkele kleine commissiehuizen, terwijl er voor deze aandelen op dat moment geen gewone vraag was⁵¹²:

soort aandeel	geleverd aan	totale nominale waarde (in guldens x 1000)	koersen in procenten ⁵¹³
aandelen op naam DTB ⁵¹⁴	De Twentsche Bank	371	onbekend
cert. van aandelen DTB	De Twentsche Bank	538	140-166
aandelen Amsterdamsche Bank	De Lange & Co.	1845	132-141
aandelen Rotterdamsche Bank	De Lange & Co.	903	139-151
aandelen Ned. Ind. Handelsbank	De Lange & Co.	485	89-134
aandelen Incasso Bank	De Lange & Co.	888	137-146
aandelen op naam NHM ⁵¹⁵	Schrikker & Peereboom	135	onbekend
cert. van aandelen NHM	Schrikker & Peereboom	232 ⁵¹⁶	123-181
aandelen DNB	Padt & Postmaa	126	142-152
cert. van aandelen DNB	Padt & Postmaa	225	132-154
aandelen op naam DNB ⁵¹⁷	Padt & Postmaa	54	143-152
aandelen Kas-Vereniging	Padt & Postmaa	210	125-141
<i>totale nominale waarde:</i>		<i>6012</i>	

⁵¹⁰ Zie paragraaf 9.2.

⁵¹¹ De oorspronkelijke eigenaren namen genoegen met het aanbod van het Waarborgfonds en kregen uit dien hoofde 90% van de door hen geleden schade vergoed. Zie daarover paragraaf 20.

⁵¹² Zie voor de onderliggende lijsten en andere bescheiden met betrekking tot de transacties in bank aandelen (onder meer) *ARA*, Archief Gedeposedeerden, inv.nr. 24-28, 54-56, 59.

⁵¹³ Minimum- en maximumkoersen waartegen deze bank aandelen door Liro werden verkocht.

⁵¹⁴ Zie paragraaf 19.2.

⁵¹⁵ Zie paragraaf 19.2.

⁵¹⁶ Daarnaast had Liro een groot aantal certificaten van aandelen NHM (ter waarde van fl. 598.000 nominaal) geleverd aan de Handelstrust West.

⁵¹⁷ Zie paragraaf 19.2.

Er waren sterke aanwijzingen dat deze kleine commissionairs als strolieden hadden gefungeerd van Nederlandse bankinstellingen die onderling waren overeengekomen elkaars aandelen terug te kopen van Liro en vervolgens weer door te verkopen aan particulieren.⁵¹⁸ Van een angstige (voormalig NSB-) hoekman J. de Lange⁵¹⁹ vernam Sanders in maart 1952 dat hij de door hem afgenomen bank aandelen grotendeels had doorgeleverd aan de firma's Assman & Kempen en Van der Moolen. Maar welke grote banken achter deze transacties hadden gezeten kon of wilde De Lange niet zeggen.⁵²⁰

Het was voor de Commissie Gedeposeerden onmogelijk de precieze toedracht rond de bank aandelen-transacties te achterhalen, aangezien de banken zelf elke medewerking weigerden. De bevoegde instantie die helderheid had kunnen brengen, de Afdeling Effectenregistratie, zou, nadat door haar gedelegeerde bij LVVS enig voorbereidend onderzoek was verricht, van het doen van verder onderzoek afzien.⁵²¹

Slechts in twee bijzondere gevallen zijn bankinstellingen aansprakelijk gesteld op grond van art. 59 E 100 voor hun medewerking aan de verkoop van bij Liro ingeleverde bank aandelen. In beide gevallen betrof het aandelen op naam, zodat voor deze zaken wordt verwezen naar paragraaf 19.2.

19.5 Nederlandse certificaten van Amerikaanse aandelen

Voor zover Amerikaantjes buiten de beurs om waren verhandeld vond (vrijwel) steeds rechtsherstel plaats, overeenkomstig de strenge criteria die in paragraaf 19.2 zijn besproken. In de onderhavige paragraaf wordt nader ingegaan op het rechtsherstel met betrekking tot Amerikaantjes die ter beurze werden verhandeld. Voor de handel in van Liro afkomstige Amerikaantjes in de bezettingstijd wordt verwezen naar paragraaf 4.4.

Anders dan op andere gebieden die betrekking hadden op de beurshandel, waren de Afdeling Effectenregistratie en de Afdeling Rechtspraak eensluidend over de handel in Amerikaantjes: wie Amerikaantjes had gekocht of de levering van Amerikaantjes had aanvaard van Rebholz (met de uitkering) of van Liro zelf, kon niet te goeder trouw worden geacht zodat rechtsherstel werd verleend. Dat ook de Afdeling Effectenregistratie een dergelijk streng criterium hanteerde, had waarschijnlijk te maken met het feit dat Overhoff in zijn nota uit december 1947 de verkoop van Amerikaantjes met de Rebholz-uitkering scherp had veroordeeld en als zijn mening uitge-

⁵¹⁸ Op 28 mei 1952 schreef Sanders namens de Commissie Gedeposeerden aan zijn collega's Jürgens, Stibbe en Van Dijk (*ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 1): "Er schijnt een uitwisseling van diensten te zijn geweest, waarbij de Incasso-Bank bijv. kocht de aandelen van de Amsterdamsche Bank van Liro en omgekeerd. Idem met Robaver."

⁵¹⁹ De firma De Lange & Co. kwam voor op de lijst van 'foute' beursleden als bedoeld in art. 39 lid 10 E 100.

⁵²⁰ Vgl. brief Commissie Gedeposeerden aan de Afd Eff, 14.5.1952, en overige bescheiden in *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 54.

⁵²¹ Zie de brieven van de toenmalig gedelegeerde K.J. Edersheim aan B.H. Vroom, 21.4.1952 en 17.5.1952, en aan L. Hollander, 17.5.1952, Archief *MvF*, supplement op het archief van de Afdeling Effectenregistratie, inv.nr. 8.

sproken dat hij in deze praktijk geen "regelmatig beursverkeer" had kunnen ontwaren, zodat de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel of hun opdrachtgevers de gevolgen daarvan maar hadden te dragen.⁵²²

Vier jaar later nam Overhoff dit standpunt terug. Als een onvrijwillige getuige⁵²³ verklaarde Overhoff begin oktober 1951 voor de Afdeling Rechtspraak dat ook de verkopen door Rebholz van Amerikaantjes met de uitkering naar zijn mening onder het "regelmatig beursverkeer" vielen. Op dat moment was door onthullingen van Rebholz aan het licht gekomen dat ook Overhoff zelf van Rebholz Amerikaantjes had gekocht en de uitkering had getoucheerd. Hoewel de standpuntwijziging van Overhoff zijn weerslag had in de beslissingen van de Afdeling Effectenregistratie en de Afdeling Rechtspraak⁵²⁴, bleek het punt voor het oordeel van de rechtsherstelinstancies tenslotte niets uit te maken: of er nu wel of niet van "regelmatig beursverkeer" was sprake geweest, in beide gevallen werden degenen die bij de verkrijging van Amerikaantjes de Rebholz-uitkering hadden genoten of direct van Liro hadden verkregen niet te goeder trouw geacht en moesten zij de certificaten aan de oorspronkelijke eigenaren teruggeven. De motivering daarbij was, dat leden van de Vereniging voor de Effectenhandel bij de verkrijging van Amerikaantjes veel beter dan bij de verkrijging van gewone toonderaandelen hadden kunnen discrimineren tussen joodse en niet joodse stukken: niet alleen omdat de vergunningsnummers van (in ieder geval) Liro en Rebholz ter beurze algemeen bekend waren geweest, maar ook omdat men bij de aankoop van Amerikaantjes met succes het beding "geen joods bezit" had kunnen maken en er bovendien wachtlijsten hadden bestaan van liefhebbers van niet joodse Amerikaantjes.⁵²⁵ In overeenkomstige zin besliste de Afdeling Rechtspraak, uitgaande van "regelmatig beursverkeer", op 28 april 1952, in twee principiële uitspraken met betrekking tot de handel in besmette Amerikaantjes, na in het najaar van 1951 een aantal prominente beursdeskundigen (onder wie, zoals gezegd, Overhoff) als getuigen te hebben gehoord.⁵²⁶

⁵²² *Nota Overhoff*, 10.

⁵²³ Overhoff zat inmiddels gevangen omdat hij was veroordeeld wegens fraude, zie paragraaf 4.1, n. 52

⁵²⁴ In de uitspraak Van Hensbergen/ Van der Sluis, Afd Eff (31.12.1947), *R* II 21, *NOR* 1237, volgt de Afdeling Effectenregistratie de op dat moment juist uitgebrachte *Nota Overhoff* door te stellen dat aankoop van Amerikaantjes met de extra provisie van Rebholz niet onder "regelmatig beursverkeer" viel, terwijl de (principiële) uitspraken in de zaken waarin Overhoff in oktober 1951 als getuige was gehoord wel uitgaan van "regelmatig beursverkeer", ook bij de aankoop van Amerikaantjes met de extra uitkering van Rebholz: zie Bron-Bastiaans/ Josephus Jitta-Alsberg, Afd Rs Asd (28.4.1952), *R* 52/204; Tammes/ Van Thijn, Afd Rs Asd (28.4.1952), *R* 52/207.

⁵²⁵ Vgl. Jansen/ Goudsmit, Afd Eff (7.4.1949), *R* III 68; Piederiet/ Vilbach, Afd Rs Asd (14.4.1949), *NOR* 1498, Endt/ Presburg; Swaab; Melkman-Löchner, Afd Rs Asd (13.3.1950), *NOR* 1702; Wentink/ Hioolen, Afd Rs Asd (22.5.1950), *NOR* 1723; Wertheimer/ Faber, Afd Eff (2.6.1950), *R* V 114; Vermaas/ Van Amerongen, Afd Rs Asd (5.6.1950), *R* 51/52; Missiehuis/ Erven van Gelder, Afd Rs Asd (2.7.1951), *R* 51/102; Van Weel/ Polak, Afd Rs Asd (9.7.1951), *R* 52/177; zie ook paragraaf 4.4.

⁵²⁶ Vgl. Bron-Bastiaans/ Josephus Jitta-Alsberg, Afd Rs Asd (28.4.1952), *R* 52/204; Tammes/ van Thijn, Afd Rs Asd (28.4.1952), *R* 52/207. De volledige, op schrift gestelde getuigenverklaringen van de beursdeskundigen (afgelegd op 8.10.1951 en 5.11.1951) zijn te vinden in Archief *VvdE*, doss. 2530 1 (een andere versie bevindt zich in Archief *VvdE*, doss. 2530 * 4).

Die laatstgenoemde twee principiële uitspraken van de Afdeling Rechtspraak vielen verkeerd bij de Vereniging voor de Effectenhandel. Zij zag hierin het levende bewijs dat de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak inzake het "regelmatige beursverkeer" zich over de gehele linie in een ongewenste richting bewogen. Tijdens een vergadering van de "Raad van bijstand" op 1 mei 1952 -3 dagen na de voornoemde uitspraken-, zei Van Leeuwen, blijkens de notulen, het volgende:

"De heer Van Leeuwen verklaart dat de taak welke de Vereeniging voor den Effectenhandel ten aanzien van het rechtsherstelprobleem kan vervullen slechts hierin kan bestaan dat ervoor wordt zorggedragen dat op zo goed mogelijke wijze verweer wordt gevoerd. Spreker wijst erop, dat ten aanzien van het rechtsherstel inzake effecten gevaarlijke krachten haar invloed doen gelden. Deze invloed richt zich, naar spreker opmerkt, voornamelijk tegen de met vergunning verkochte certificaten van Amerikaanse waarden en de stukken, welke op zogenaamde smijtdagen zijn verhandeld.⁵²⁷ Spreker herinnert in dit verband aan de actie, welke uitgaat van den heer Prof. Mr. E.M. Meijers en de zijnen, welke op de rechtsherstelrechters niet heeft nagelaten indruk te maken. Spreker zegt, dat de Vereeniging in het uiterste geval er toe zou kunnen overgaan de beurs te sluiten, hetgeen echter anderzijds op tegenstand van de leden zou kunnen stuiten."⁵²⁸

Het behoeft geen betoog dat ook de meest recente actie van Sanders met betrekking tot de bank aandelen in het bijzonder Van Leeuwen zelf ernstig had verontrust.⁵²⁹ Directe aanleiding voor de beursstaking was evenwel de uitspraak van de Afdeling Rechtspraak over de Liro-levering-kwestie van 19 mei 1952.

19.6 "Alle dode mussen worden levend."

De beursstaking begon op 20 mei 1952 als gevolg van het besluit van het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel om de dagelijkse notering te staken. Als motief voor dit besluit bracht het bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel naar buiten dat de uitspraak de Afdeling Rechtspraak van 19 mei 1952 "in haar onoverzienbare consequenties tot een volkomen impasse leidt en zelfs den georganiseerden beurshandel onmogelijk maakt".⁵³⁰ Het waarheidsgehalte van dit wel zeer sombere toekomstbeeld kon ook al op dat moment in hoge mate worden betwijfeld. Aansprakelijk gestelde leden van de Vereniging voor de Effectenhandel verkregen immers de LVVS-claims van gedeposedeerden, zodat de schade voor deze groep aanzienlijk werd beperkt. De hoogte van de LVVS-claims was in mei 1952

⁵²⁷ Zie de vorige paragraaf.

⁵²⁸ Notulen Raad van Bijstand, 1.5.1952, Archief *VvdE*, doss. 2530 (5).

⁵²⁹ Zie paragraaf 19.4.

⁵³⁰ Zie Van Lennep, *Effectenbeurs en rechtsherstel*, 342.

nog onzeker, maar men kon er wel vanuit gaan dat deze *minimaal* ca. 65% (berekend naar de Liro-opbrengst ten tijde van de bezetting) zou gaan bedragen.⁵³¹ Aangezien de aansprakelijkheid voor schadevergoeding ex art. 59 E 100 werd berekend naar de 4 november 1947-koersen bedroeg de werkelijke schade voor aansprakelijke beursleden het *verschil* tussen 100% van deze waarde en de totale uitkering op de LVVS-claims.⁵³² Na de uitspraken in de schatkistpapier-zaken op 1 juli 1952 liep dit verschil nog een stuk verder terug.⁵³³ Daarbij kwam nog dat grotere leden van de Vereniging voor de Effectenhandel waarschijnlijk al reserves hadden aangelegd om aan eventuele massaal toegekende schadevergoedings- en regresacties te kunnen voldoen.

Zoals in het voorgaande reeds naar voren kwam, was in de jaren 1948-1952 langzamerhand duidelijk geworden wat er tijdens de bezetting ter beurze was voorgevallen. Met de ontmaskering van de 'verzetsheld' Overhoff als fraudeur (in 1948) en zijn veroordeling tot een gevangenisstraf van 2 jaar en 6 maanden een paar jaar later⁵³⁴, was het imago van de beurs in de bezettingsjaren al zeer ernstig aangetast. Eind 1948 was bovendien het Aktenvermerk opgedoken, waarvan de letterlijke inhoud, ondanks pogingen daartoe, door de Vereniging voor de Effectenhandel niet goed kon worden weerlegd.⁵³⁵ Het artikel van De Grooth uit 1949 over de "corrupte beurs" in de bezettingsjaren en de totstandkoming van F 272 had in de juridische wereld veel indruk gemaakt.⁵³⁶

Het "regelmatig beursverkeer" van F 272 had aan de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel *nimmer* volledige bescherming geboden. Het vermoeden van goede trouw *kon worden weerlegd* en de Afdeling Rechtspraak heeft deze weerlegging ook in sommige gevallen aangenomen, nadat er -ondanks alle tegenwerking van de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel en ondanks hun veelbeproefde strategie om met een beroep op de beurstech- niek hun verantwoordelijkheid voor hun gedragingen te ontkennen- meer feiten aan het licht waren gekomen over de handel in geroofde effecten ter beurze in de bezettingstijd.⁵³⁷ Met het door Sanders verrichte onderzoek inzake de transacties rond de bankaandelen (waarbij vrijwel alle grote handelsbanken waren betrokken) was voor de Vereniging voor de Effectenhandel een grens bereikt. De uitspraken inzake Amerikaantjes (28 april 1952) en directe Liro-levering (19 mei 1952) gaven de doorslag om te gaan staken: niet alleen wegens mogelijke deconfitures van een aantal kleinere beursfirma's, maar in de eerste plaats uit angst voor gezichtsverlies, voor aantasting van de goede naam en faam.

De staking die een storm van publiciteit teweeg bracht⁵³⁸ bleek al snel een doeltreffend middel

531 Zie paragraaf 18.2.

532 Vgl. Van Oven, *De oplossing*, 606-607; Meijers, "De Minister en de Beurs", *NIW*, 6.6.1952.

533 Zie paragraaf 18.2.

534 Zie paragraaf 4.1, n. 52.

535 Zie paragraaf 4.1.

536 Zie paragraaf 16.

537 Wat in die jaren nog niet bekend werd, was de wijze waarop Liro tot de beurs was toegelaten; zie paragraaf 4.2.

538 Zie voor krantenknipsels met betrekking tot de beursstaking *ARA*, Archief Gedeposeerdeerden, inv.nr. 58.

te zijn. Op 26 mei 1952 ontving het bestuur een brief van minister Lief tinck, waarin deze meedeelde, "dat de regering het voornemen heeft opgevat op korte termijn wetgevende maatregelen te bevorderen, die de bedoeling van de wetgever van het Staatsblad F 272 duidelijker tot uitdrukking zullen brengen en overweegt de procesgang te verbeteren.." ⁵³⁹ Bovendien sprak Lief tinck de verwachting uit, "dat het resultaat dezer plannen niet door beslissingen, welke in eerste aanleg door de Afdeling Effectenregistratie moeten worden genomen zullen worden doorkruist." Door deze toezeggingen achtte het bestuur zich voldoende gerustgesteld. Het besloot met ingang van 28 mei 1952 de beurshandel te doen hervatten. ⁵⁴⁰

De door Lief tinck uitgesproken "verwachting" betekende in feite een (voornemen tot) opschorting van de herstelrechtspraak ten aanzien van effecten, omdat de Afdeling Effectenregistratie krachtens artt. 6 en 40 van E 100 aanwijzingen van de Minister van Financiën in acht diende te nemen en met de uitschakeling van de Afdeling Effectenregistratie ook de Afdeling Rechtspraak buiten spel werd gezet. Daarmee werd echter een ernstige inbreuk gemaakt op de onafhankelijkheid van de rechter, een van de pijlers van onze rechtsstaat. ⁵⁴¹ Een massaal protest van juridische zijde bleef dan ook niet uit: in een adres van hoogleraren van alle Nederlandse rechtenfaculteiten gericht tot de Raad van Ministers werd tegen de stopzetting van de herstelrechtspraak betreffende effecten principieel stelling genomen. ⁵⁴²

Meijers reageerde afzonderlijk, in een artikel dat onder meer in het *NIW* verscheen. Uiteraard nam ook hij stelling tegen de opschorting van de herstelrechtspraak en tegen de plannen van Lief tinck om met wetgevende maatregelen het systeem van F 272 nog verder in het nadeel van gedeposeerden aan te scherpen. Naar zijn mening stond de regering "op het punt te zwichten voor hen, die met veel misbaar zonder enig deugdelijk argument hun wantrouwen in de bekwaamheid van de leden der Afdeling Rechtspraak hebben uitgesproken." Maar aan het slot van zijn artikel deed Meijers wel een voorstel om tot een oplossing te geraken:

"Wij zijn geen scherpslijpers; wij zijn, nu ons goed recht door de Raad voor het Rechtsherstel is erkend, zeker bereid tot een schikking mede te werken. Maar dan dient de effectenhandel zich bereid te verklaren ook zijnerzijds een offer te brengen. Dit geluid hebben wij nog nimmer gehoord." ⁵⁴³

⁵³⁹ Lief tinck overwoog onder meer de invoering van de mogelijkheid tot cassatie, klaarblijkelijk om de Afdeling Rechtspraak haar functie van hoogste rechter in rechtsherstelprocedures te ontnemen.

⁵⁴⁰ Vgl. "Briefwisseling met zijne Excellentie den Minister van Financiën inzake het rechtsherstelvraagstuk", VvdE, 28.5.1952, Archief *MvJ*, Wetten 472.

⁵⁴¹ Vgl. Groothuis, *Juridische achtergronden van de beurstaking*; 37; Van Oven, *De oplossing*; 607.

⁵⁴² Vgl. "Rechtsherstel effecten", *NJB*, 1952, 496-499.

⁵⁴³ Meijers, "De Minister en de Beurs", *NIW*, 6.6.1952.

Uit de opmerking van Meijers 'geen scherpslijper' te zijn, putte Lieftinck naar verluid de moed om zijn plannen tot wetswijziging te laten varen en de Commissie Gedeposeerdeerden aan de onderhandelingstafel te noden om met de regering en de Vereniging voor de Effectenhandel tot een schikking te kunnen komen.⁵⁴⁴ De Commissie Gedeposeerdeerden ging hier op in, in de tussentijd stopte de Afdeling Effectenregistratie met de behandeling van alle beursgevallen, die er voor gedeposeerdeerden gunstig uitzagen.

"Alle dode mussen worden levend" waren de historische woorden waarmee Lieftinck de eerste conferentie met de Commissie Gedeposeerdeerden opende.⁵⁴⁵ Na langdurige en intensieve onderhandelingen -die hier buiten beschouwing kunnen blijven⁵⁴⁶ en die door een kabinetswisseling (waarbij Lieftinck als minister vertrok en werd opgevolgd door Van de Kieft) verder werden vertraagd- was er in juni 1953 een regeling gereed die zowel door gedeposeerdeerden als door de Vereniging voor de Effectenhandel zeer bevredigend werd bevonden.

20. Het aanbod van het Waarborgfonds (1953)

Doel

Vooropgesteld moet worden dat de getroffen regeling (voortaan plan '53), zoals die in de *Staatscourant* van 12 juni 1953 door de Minister van Financiën werd bekend gemaakt⁵⁴⁷, een beperkte reikwijdte had: onder de paraplu van het plan '53 vielen alleen die effecten die door de bezetter waren geroofd (met name door Liro) en vervolgens in het beursverkeer door of in opdracht van tegenwoordige bezitters waren verkregen. Het rechtsherstel ten aanzien van andere categorieën van geroofde, c.q. bij Liro ingeleverde effecten, die buiten de beurs om of in het buitenland waren verhandeld werden door het plan '53 niet geraakt. Ook de afwikkeling van de boedel van LVVS werd door het plan '53 in materiële zin niet beïnvloed. Doel van het plan '53 was tweeledig: aan de ene kant werd gestreefd naar volledige schadeloosstelling van gedeposeerdeerden. *Onder volledige schadeloosstelling moet worden verstaan: volledige vergoeding van de waarde van het effect omstreeks het tijdstip waarop de gedeposeerdeerde accoord ging met de regeling, met inbegrip van alle na 31 december 1941 gederfde vruchten.*⁵⁴⁸ Een dergelijke schadeloosstelling lag in het algemeen op een veel hoger niveau dan de totaaluitkering op de LVVS-claims, zelfs als deze (hypothetisch) voor 100% zouden

⁵⁴⁴ Vgl. Sanders, "Eindphase van de miljoenenslag. Commissie Gedeposeerdeerden tegen L.V.V.S. en V.V.R.A.", *NIW*, 15.10.1954.

⁵⁴⁵ Vgl. Commissie Gedeposeerdeerden, "Boos, maar wel gerustgesteld", *NIW*, 31.7.1953.

⁵⁴⁶ Zie dienaangaande onder meer Archief *MvJ*, Wetten 472 en Archief *MvF*, bwv 154-155.

⁵⁴⁷ Dezelfde publicatie van het aanbod verscheen in *R VII* (nr. 23), 15.6.1953, 267, waarnaar in het vervolg wordt verwezen.

⁵⁴⁸ Onder 'vruchten' wordt overal in dit rapport verstaan (tenzij uitdrukkelijk anders wordt aangegeven): alle sedert het bezitsverlies van het effect gederfde dividenden, couponopbrengsten etc.

worden gehonoreerd. LVVS berekende immers de waarde van ingeleverde effecten op basis van de 4 november 1947-koersen, en de koersen waren inmiddels, bijna 6 jaar later, over vrijwel de gehele linie flink gestegen. Bovendien werden door LVVS de gederfde vruchten niet aan gedeposedeerden vergoed.

Aan de andere kant werd met het plan '53 beoogd de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel nagenoeg volledig te vrijwaren van schadevergoedingsacties van niet in hun recht herstelde gedeposedeerden en van regresacties van tegenwoordige bezitters die de effecten hadden moeten teruggeven aan de oorspronkelijke eigenaren.

Om deze dubbele doelstelling te verwezenlijken had men niet genoeg aan het totaal van de LVVS-claims ten aanzien van de over de beurs verhandelde effecten, ook niet nadat de LVVS-boedel flink was toegenomen als gevolg van het succes in de schatkistpapierprocessen tegen De Nederlandsche Bank en De Bary.⁵⁴⁹ Extra financiering moest worden gevonden, waarbij alle bij de onderhandelingen betrokken partijen: de Commissie Gedeposedeerden namens de gedeposedeerden, de Vereniging voor de Effectenhandel namens haar leden en de regering namens de Staat, water bij de wijn moesten doen.

Uiteindelijk zouden de drie partijen de volgende 'offers' brengen om het plan '53 mogelijk te maken:

- De Commissie Gedeposedeerden nam namens gedeposedeerden genoegen met 90% van volledige schadevergoeding ten aanzien van over de beurs verhandelde effecten;

- De Vereniging voor de Effectenhandel verklaarde zich tenslotte ("vraag niet hoe!"⁵⁵⁰) bereid om fl. 3 mln. bij te dragen, een bedrag dat werd verkregen uit een inzamelingsactie onder de leden.

- Men besloot in gemeenzaam overleg dat ter financiering van het plan '53 fl. 32 mln. moest komen uit de 1 promille heffing op beurstransacties die sinds de hervatting van de beurs-handel in het kader van het Waarborgfonds Rechtsherstel plaatsvond.⁵⁵¹ Van deze fl. 32 miljoen was fl. 17 miljoen onmiddellijk beschikbaar⁵⁵², de overige fl. 15 miljoen zou worden verkregen door de heffing nog enige jaren te continueren.

Dit bedrag werd evenwel niet opgebracht door de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel die in de bezetting hadden gehandeld in geroofde effecten, maar door al diegenen (particulieren en beursfirma's) die *na de bevrijding* beurstransacties hadden verricht en de heffing hadden betaald.

⁵⁴⁹ Zie paragraaf 18.2.

⁵⁵⁰ Aldus de directeur van het Waarborgfonds, P.J.H.J. Stulemeijer, nog over deze kwestie in de nota "Waarborgfonds. Mededelingen Mr. Stulemeier dd. 19 juni 1973", 2, Archief *MvF*, bww. Tot in het najaar van 1952 was de Vereniging voor de Effectenhandel tot geen enkel offer bereid geweest.

⁵⁵¹ Zie paragraaf 14.

⁵⁵² Dit grote bedrag was in het Waarborgfonds aanwezig omdat het fonds veel minder schadeloosstellingen had hoeven doen dan men aanvankelijk had verwacht. Vgl. Roet, *Het Effecten-rechtsherstel. Slotfase: 1954-1955 in plaats van in het jaar 2000*, 35.

- De regering verklaarde dat het resterende tekort van fl. 26 mln. dat moest worden opgevuld om het plan '53 mogelijk te maken, door de Staat *à fonds perdu* in het fonds zou worden gestort (zie verder *Financiering*).

Vorm

Het fonds, dat was het Waarborgfonds Rechtsherstel, reeds kort na de bevrijding opgericht om de risico's op te vangen waarmee de snelle hervatting van de beurshandel als gevolg van de effectenregistratie was gepaard gegaan. Het Waarborgfonds had in 1948 bij I 21 een wettelijke basis gekregen en had sindsdien een onopvallend bestaan geleid. Men had besloten om dit nog niet in opspraak geraakte orgaan een nieuwe functie erbij te geven en te belasten met de uitvoering van het plan '53. Om dat mogelijk te maken kreeg het Waarborgfonds een vernieuwd institutioneel kader. De directeuren van het Waarborgfonds werden benoemd door de Minister van Financiën en waren verplicht de aanwijzingen van deze Minister op te volgen. De financiële gang van zaken werd voortaan elk kwartaal gecontroleerd door de Algemene Rekenkamer.⁵⁵³

Het plan '53 was geen wet, maar had de vorm van een aanbod, in veel opzichten sterk gelijkend op het vernietigde LVVS-aanbod uit 1950. Ook in dit geval ging het om een aanbod tot gedeeltelijke schadeloosstelling, waarbij degene die het aanbod aanvaardde zich verplichtte om als tegenprestatie als zijn rechtsherstel-, schadevergoedings- en regresaanspraken betreffende tot de effecten ten aanzien waarvan het aanbod werd gedaan over te dragen aan de uitkerende instantie. Maar er waren twee verschillen met het LVVS-aanbod. Eerste en belangrijkste verschil was dat de aangeboden schadeloosstelling in het algemeen veel aantrekkelijker was dan het in 1950 gedane LVVS-aanbod van 70%. Bij het aanbod van het Waarborgfonds ging het om een 90%-uitkering gebaseerd op *volledige schadeloosstelling*, volgens de definitie die hierboven gegeven is.⁵⁵⁴ Dit hield in de praktijk in dat in vele gevallen het dubbele kon worden vergoed van wat op basis van het 70%-aanbod van LVVS aan gedeposeerden zou zijn uitgekeerd.⁵⁵⁵ Slechts in een beperkt aantal gevallen was door waardedaling van het aandeel de waardeberekening van het Waarborgfonds minder gunstig dan de berekening op basis van de 4 november 1947-koersen van LVVS: in die gevallen werd geen aanbod gedaan, en nam men genoegen met zijn claim op LVVS. Het tweede verschil met het LVVS-aanbod van 1950 was dat het aanbod van het Waarborgfonds geen algemene strekking had. De vraag of in een bepaald geval door het Waarborgfonds een aanbod zou

⁵⁵³ Vgl. "Wijziging Uitvoeringsbeschikking Waarborgfonds Rechtsherstel dd. 15 Maart 1949", 11.6.1953, No. 199, MvF, Generale Thesaurie, Directie Bewindvoering, *RVII* (pagina) 264.

⁵⁵⁴ Met betrekking tot het aanbod werd een voor gedeposeerden niet ongunstige fiscale regeling getroffen. Zie (uitvoerig) M. Drukker, "De invloed van het rechtsherstel van effecten op de heffing van successierecht", *WPNR* 4325-4327, 1953, 585-588; 597-600; 609-611; voorts Commissie Gedeposeerden, "Rechtsherstel effecten. Fiscale gevolgen", *NIW*, 14.8.1953; S.M. Sohlberg, "Inkomstenbelasting en Waarborgfonds", *NIW*, 2.4.1954; Stoppelman en Sanders, "Inkomstenbelasting en Waarborgfonds", *NIW*, 30.4.1954.

⁵⁵⁵ Vgl. Sanders, "Rechtsherstel. De weldaad der ontspanning", *NIW*, 6.11.1953.

worden gedaan, stond geheel ter beoordeling van het Waarborgfonds zelf.⁵⁵⁶ Dit laatste punt stuitte aanvankelijk op veel kritiek van de Commissie Gedeposeerdeerden die niet in dit facet van het aanbod was gekend, maar heeft in de praktijk van de uitvoering van het aanbod niet tot moeilijkheden geleid.⁵⁵⁷ Omdat de schadeloosstelling werd berekend naar waarde van het effect omstreeks het tijdstip waarop het aanbod werd gedaan, moest in elk individueel geval waarin het aanbod werd gedaan de waarde van de effecten apart worden vastgesteld. Daarbij werd de waarde van elk effect berekend aan de hand van de koerswaarden op de laatste beursdag van de maand, voorafgaande aan de maand waarin het aanbod werd gedaan.⁵⁵⁸ Hoewel de aanbiedingen zo snel mogelijk werden afgedaan en elkaar dichtopeen volgden - zodat er reeds 5 maanden na de bekendmaking van de regeling bijna 58.000 aanbiedingen waren gedaan⁵⁵⁹-, kon het zijn dat koersverschuivingen ter beurze arbitraire verschillen in de gedane aanbiedingen veroorzaakten.⁵⁶⁰

Financiering

Men had berekend dat het aanbod van het Waarborgfonds in zijn totaliteit ongeveer fl. 139 mln. zou gaan kosten. Na het onherroepelijk worden van de uitspraken in de schatkistpapierzaken van 1 juli 1952 berekende men dat meer dan de helft van dit bedrag kon worden verminderd met de 75% uitkeringen op de LVVS-claims die de gedeposeerdeerden (of bij rechtsherstel de tegenwoordige bezitters) inmiddels hadden ontvangen (fl. 71 mln.) en nog zouden ontvangen (fl. 7 mln.). Bij acceptatie van het aanbod moesten immers alle rechten en aanspraken en dus ook de LVVS-claims worden overgedragen aan het Waarborgfonds. Voor de rest van de fl. 139 mln. werd de volgende dekking gezocht (zie het onderstaand schema): fl. 17 mln. kon direct uit de opbrengst van de heffing op de beurstransacties van het Waarborgfonds worden verkregen, terwijl fl. 15 mln. zou worden verkregen door de heffing nog enige jaren te continueren.⁵⁶¹ Door de Vereniging voor de Effectenhandel werd fl. 3 mln. en door de Staat nog fl. 26 mln. in het fonds gestort, terwijl de Staat bovendien nog een voorschot aan het fonds verleende van fl. 22 mln., een bedrag dat na het beschikbaarkomen van de fl. 7 mln. uit de LVVS-boedel en de fl. 15 mln. uit de heffing weer werd terugbetaald.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Zie de publicatie van het aanbod in *R VII* (nr. 23), 15.6.1953, 267.

⁵⁵⁷ Vgl. Commissie Gedeposeerdeerden, "Boos, maar wel gerustgesteld", *NIW*, 31.7.1953.

⁵⁵⁸ Zie de publicatie van het aanbod in *R VII* (nr. 23), 15.6.1953, 266.

⁵⁵⁹ Vgl. Brief Waarborgfonds aan W.G. Belinfante, MvJ, "Stand van werkzaamheden van het Waarborgfonds Rechtsherstel", 2.11.1953, Archief *MvJ*, Wetten 472.

⁵⁶⁰ In overleg met de Commissie Gedeposeerdeerden zijn grove ongelijkheden voorkomen. Vgl. "De aanbieding van het Waarborgfonds en de daling in Wallstreet", *NIW*, 18.9.1953.

⁵⁶¹ De heffing van 1 promille op een aantal beurstransacties zou tot in het eind van de jaren vijftig worden gecontinueerd.

⁵⁶² Vgl. Roet, *Het Effecten-rechtsherstel. Slotfase: 1954-1955 in plaats van in het jaar 2000*, 36.

financiering plan '53 (in mln. guldens)

-door overname LVVS-claims	78
-uit heffing Waarborgfonds	32
-bijdrage leden van de VvdE	3
-bijdrage Staat	26
	—
totale kosten plan '53:	139

Begunstigden

Wie kwamen naar het oordeel van het Waarborgfonds Rechtsherstel voor het aanbod in aanmerking? Dat waren in de eerste plaats de gedeposeerden die niet, nog niet of nog niet onherroepelijk rechtsherstel hadden verkregen. De hoofdmoot bestond derhalve uit dode mus-ontvangers die vanwege de verkrijging in regelmatig beursverkeer niet in hun rechten waren hersteld. Maar ook ontvangers van (kansrijke) levende dode mussen, waarvan de zaak door de Afdeling Effectenregistratie nog niet procedureel was behandeld, kwamen voor een aanbod in aanmerking. Hetzelfde gold voor oorspronkelijke eigenaren van Amerikaantjes met veel kans op rechtsherstel, maar in wier zaken door de Afdeling Rechtspraak nog niet onherroepelijk was beslist. In de regel hebben alle gedeposeerden aan wie het aanbod van het Waarborgfonds werd gedaan het aanbod aanvaard. Daarmee droegen zij al hun rechtsherstel- en schadevergoedingsaanspraken alsmede hun LVVS-claims over op het Waarborgfonds en werden de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel gevrijwaard van alle schadevergoedingsacties die dreigden na de uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van 19 mei 1952 en van alle rechtsherstelacties met betrekking tot de levende dode mussen. Een aanbod kon ook worden gedaan aan gedeposeerden met betrekking tot Amerikaantjes die na 1 januari 1943 ter beurze werden verhandeld. Overigens lag het voor gedeposeerden niet voor de hand in dat geval het aanbod te aanvaarden. Dit omdat hun kans op rechtsherstel, gezien de herstelrechtspraak, nagenoeg 100% was. Zij konden derhalve beter verder procederen bij de Afdeling Effectenregistratie of bij de Afdeling Rechtspraak om volledig in hun rechten te worden hersteld.⁵⁶³

In de tweede plaats kwamen alle tegenwoordige bezitters die in het kader van rechtsherstel hun effecten hadden moeten teruggeven aan de oorspronkelijke eigenaren omdat hetzij zijzelf, hetzij de banken of commissionairs (tegen overdracht van de LVVS-claims) niet te goeder trouw geweest waren, voor een aanbod in aanmerking. Het aanbod dat zij kregen was inhoudelijk niet anders dan het aanbod dat aan gedeposeerden werd gedaan: 90% van de waarde van het effect omstreeks het tijdstip van het aanbod plus 90% van de waarde der na

⁵⁶³ Ook oorspronkelijke eigenaren van Amerikaantjes die vóór 1 januari 1943 ter beurze waren verhandeld hadden op basis van de jurisprudentie een grote kans om in hun rechten hersteld te worden, maar deze kans leek toch iets kleiner te zijn, zodat zij het aanbod van het Waarborgfonds wellicht wel beter konden aanvaarden. Zie in dit verband Hartogs-Hijman/ Tuerlings, Afd Rs Asd (11.6.1955), R 55/487.

31 december 1941 gederfde vruchten. Ook tegenwoordige bezitters die door bemiddeling van een lid van de Vereniging voor de Effectenhandel na 1 januari 1943 Amerikaantjes ter beurze hadden verkregen en deze inmiddels aan de oorspronkelijke eigenaren hadden teruggegeven, kwamen in aanmerking voor een aanbod van het Waarborgfonds. Met betrekking tot na 1 januari 1943 verkregen Amerikaantjes werd evenwel geen aanbod gedaan als de tegenwoordige bezitter *met zekerheid of een zeer grote mate van waarschijnlijkheid* had moeten verwachten een geroofd effect te verkrijgen, maar deze uitzondering had weinig om het lijf.⁵⁶⁴ Het aan deze groep gedane aanbod was inhoudelijk *iets* minder gunstig: zij kregen 90% van de waarde van het effect omstreeks het tijdstip van het aanbod plus 90% van de waarde der na 31 december 1941 gederfde kapitaaluitkeringen, maar de overige vruchten bleven buiten beschouwing.⁵⁶⁵

Het feit dat aan tegenwoordige bezitters van Amerikaantjes een *iets* minder gunstig aanbod werd gedaan, had te maken met het feit dat in het bijzonder over de Amerikaantjes in de onderhandelingen tussen partijen fel gestreden was, waarbij er uiteindelijk het bovenstaande compromis was gevonden. Nog in februari 1953 had Sanders (als secretaris van de Commissie Gedeposeerde(n)) in een ten behoeve van de onderhandelingen geschreven nota het feit dat zelfs tegenwoordige bezitters die te kwader trouw geweest waren voor een aanbod in aanmerking kwamen "een ondragelijke laesie van het rechtsgevoel" genoemd en vond hij datzelfde feit

"(..) in het bijzonder grievend voor gedeposeerde(n), omdat de minachting van hun rechten welke is betoond toen zij weerloos waren, wordt bekrachtigd en beloond.

Het betekent het afschaffen van het grote criterium waarnaar volgens het Besluit Herstel Rechtsverkeer, beoordeeld en beslist moet worden en dan ook in de na-oorlogse rechtspraak *is* beoordeeld en beslist [het goede trouw-criterium, WJV].."⁵⁶⁶

Maar de reden dat het 90%-aanbod na de totstandkoming van het plan '53 toch ook aan tegenwoordige bezitters werd gedaan was deze, dat de Vereniging voor de Effectenhandel tijdens de onderhandelingen met de regering met het plan '53 alleen dan had willen instemmen, als haar leden niet alleen afdoende beschermd zouden worden tegen rechtsherstellen schadevergoedingsacties van gedeposeerde(n), maar ook tegen mogelijke regresacties van particuliere tegenwoordige bezitters die de effecten hadden moeten teruggeven. Want

⁵⁶⁴ Zie de publicatie van het aanbod in *R VII* (nr. 23), 15.6.1953, 266. Uit een circulaire van de MvF aan de VvdE over het plan '53, 5.5.1953, 3-4, Archief *MvF*, bww 155, blijkt dat van de aanvang af werd beoogd dit criterium op *uiterst restrictieve wijze* (lees: vrijwel nooit) toe te passen.

⁵⁶⁵ Stockdividenden en bonusaandelen werden daarbij voor de helft als kapitaalsuitkeringen beschouwd. Vgl. de publicatie van het aanbod in *R VII* (nr. 23), 15.6.1953, 266; Brouwer, *Beurs en effectenhandel*, 32; Van Oven, *De oplossing*, 626-627.

⁵⁶⁶ Vgl. Sanders, nota t.b.v. "Conferentie met Ministers van Financiën en van Justitie, 24 Februari 1953", 3, *ARA*, Archief Gedeposeerde(n), inv.nr. 19. (Deze nota kwam reeds ter sprake in paragraaf 4.4.)

particulieren die effecten hadden moeten teruggeven hadden nog wel verhaal op hun bankier of commissionair die dat effect ter beurze had verkregen en niet te goeder trouw was geweest. Tegenwoordige bezitters die het aanbod van het Waarborgfonds accepteerden -en dat gebeurde vrijwel altijd- moesten daartegenover behalve hun LVVS-claims ook al hun regresaanspraken overdragen aan het Waarborgfonds. Bij deze eis van de Vereniging voor de Effectenhandel heeft de Commissie Gedeposeerden zich (onder druk van de regering) uiteindelijk neergelegd.⁵⁶⁷

Met het plan '53 waren de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel dan ook uitermate tevreden: de vertegenwoordigers van de Vereniging hadden erg goed onderhandeld, de leden waren aan alle kanten gedekt.⁵⁶⁸

De niet-uitoefening van rechten en aanspraken door het Waarborgfonds

Een probleem dat zich bij de totstandkoming van het plan '53 voordeed, was de vraag in hoeverre het Waarborgfonds de aan hem door gedeposeerden en tegenwoordige bezitters over te dragen aanspraken zou uitoefenen jegens degenen die bij de handel in Liro-stukken te kwader trouw waren geweest. Aan de ene kant lag het uiteraard niet in de rede om diegenen aan te spreken die in de bezettingstijd Liro-levering als "goede levering" hadden aanvaard: het plan '53 was juist in het leven geroepen om deze groep te beschermen. Een andere vraag was evenwel of de aanspraken jegens degenen die reeds op het moment van *aankoop* van effecten te kwader trouw waren geweest -zoals bij aankoop van Amerikaantjes met Rebholz-provisie of bij de handel in bank aandelen- door het Waarborgfonds moesten worden vervolgd. De Minister van Financiën was van mening dat, als er sprake was geweest van "grove schuld" bij de verkrijging van geroofde stukken, het Waarborgfonds de overgedragen aanspraken in beginsel diende uit te oefenen. Maar de Vereniging voor de Effectenhandel wilde van het "grove schuld"-criterium niets weten. "De manier, waarop de onderhandelingen van de zijde van de Vereniging voor de Effectenhandel gevoerd wordt, is uitermate onaangenaam", moest minister Van de Kieft (Financiën) op 21 april 1953 aan de speciale rechtsherstel-commissie van de Tweede Kamer toegeven, toen hem naar deze harde opstelling van de Vereniging voor de Effectenhandel werd gevraagd.^{568a} Op 22 april 1953 kwam deze rechtsherstel-commissie weer bijeen om met minister Van de Kieft te beraadslagen over het "grove schuld"-criterium. Opvallend is de (plotselinge) aanwezigheid van plaatsvervangend commissie-lid H.F. van Leeuwen, de directeur van de Twentsche Bank, maar op dat moment in zijn hoedanigheid van lid van de Tweede Kamer (sedert 1952). Tussen Van Leeuwen en minister Van de Kieft ontspoon zich, blijkens de notulen, de volgende gedachtenwisseling:

⁵⁶⁷ Een dik dossier over de onderhandelingen van de kant van de gedeposeerden bevindt zich in *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 19.

⁵⁶⁸ Van Oven, *De oplossing*, 627, meende zelfs dat het door de vertegenwoordigers van de effectenhandel behaalde onderhandelingsresultaat "het door de gedeposeerden bereikte in de schaduw stelt.."

^{568a} Vgl. "Notulen van de vergadering van 21 april 1953 van de Commissie voor het voeren van overleg met de regering ter zake van het effecten rechtsherstel", 3, Archief *MvF*, bww 155.

"De heer *Van Leeuwen* merkte op, dat het Bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel vóór alles duidelijkheid wil. Na tien of twaalf jaar kan men niet meer uitzoeken, of een commissionair al dan niet zijn cliënt gewaarschuwd heeft voor het kopen van onrechtmatig verkregen stukken, hem wellicht heeft afgeraden of anderzijds aangemoedigd. Al dergelijke nuances, welke verband houden met de schuldvraag, kan men thans toch niet meer onderzoeken. Daarom is de enige radicale oplossing over het geheel de spons te halen en de boosdoeners, die er dan tussenzitten, maar te laten lopen. Men kan, aldus de heer Van Leeuwen, niet meer al het oude vuil ophalen zonder een grote chaos ter beurze te verwekken. Daarbij moet men wel bedenken, dat het Bestuur van de Vereniging voor de Effectenhandel met de grote moeilijkheid zit, dat het geen overeenkomst aan zijn leden kan verkopen, waarin niet duidelijk is gesteld hoe ieder voor hen er nu voor staat.

De *Minister van Financiën* merkte hiertegen op, dat het zeker niet de bedoeling van de Regering is om de dingen te doen op de wijze zoals de heer Van Leeuwen dit zo juist besprak. De Regering heeft daarentegen de categorieën, waartegen regresacties ingesteld kunnen worden, nauwgezet omschreven en zij wil uitdrukkelijk vasthouden aan haar stelling dat de meest notoire boosdoeners gegrepen dienen te worden."^{568b}

Toen het plan '53 in juni 1953 definitief zijn beslag kreeg, was evenwel reeds duidelijk dat de Vereniging voor de Effectenhandel toch nog haar zin zou krijgen. In de officiële publicatie met betrekking tot het plan '53 liet de Minister van Financiën namelijk weten dat de aan het Waarborgfonds overgedragen rechten en aanspraken (met uitzondering van de LVVS-claims) niet zouden worden uitgeoefend, tenzij het ging om een recht of aanspraak tegen degenen die op de zwarte lijst waren geplaatst of om door gedeposeerden overgedragen rechten of aanspraken tegen een tegenwoordige bezitter van een na 1 januari 1943 verkregen Amerikaantje die niet te goeder trouw was geweest.⁵⁶⁹ Om met de na 1 januari 1943 verkregen Amerikaantjes te beginnen: het was allerminst waarschijnlijk dat het Waarborgfonds deze aanspraken daadwerkelijk zou uitoefenen, alleen al vanwege het feit dat gedeposeerden er beter aan deden het aanbod met betrekking tot na 1 januari 1943 verkregen Amerikaantjes niet te aanvaarden, zoals hierboven al werd betoogd.⁵⁷⁰ Wat betreft de uitoefening van aanspraken tegen degenen die op de zwarte lijst waren geplaatst leek eveneens zeer weinig verwacht te kunnen worden, aangezien de boedels van deze -veelal onder beheer gestelde- firma's vrijwel geen van alle voldoende verhaal boden.⁵⁷¹

^{568b} "Notulen van de vergadering van 22 april 1953 van de Commissie voor het voeren van overleg met de Regering ter zake van het effecten rechtsherstel", 1-2, Archief *MvF*, bww 155.

⁵⁶⁹ Vgl. de publicatie van het aanbod in *R VII* (nr. 23), 15.6.1953, 267; zie ook *Kamerstukken II*, 1952-1953, 3060.

⁵⁷⁰ Een en ander wordt bevestigd door een circulaire betreffende het plan '53 van de Minister van Financiën aan de VvdE, 5.5.1953, 3-4, Archief *MvF*, bww 155. Zie ook Van Oven, *De oplossing*, 627-628.

⁵⁷¹ Vgl. Van Oven, *De oplossing*, 627.

De praktijk zou deze verwachting meer dan bevestigen: er heeft zich namelijk slechts één geval voorgedaan waarin het Waarborgfonds overgedragen aanspraken daadwerkelijk heeft vervolgd. Het betrof aanspraken tegen Rebholz' bankierskantoor ter waarde van fl. 8,5 mln., die eind jaren vijftig werden uitgeoefend om heel bijzondere redenen. De uitoefening van deze aanspraken bracht voor het Waarborgfonds slechts fl. 1 mln. op, omdat het optrad als post-crediteur.⁵⁷²

Beoordeling van het plan '53 door partijen

Zoals reeds werd opgemerkt waren zowel de gedeposedeerden als de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel zeer tevreden over het plan zelf en over de uitvoering daarvan door het Waarborgfonds. In *Beurs en effectenhandel*, geschreven door S. Brouwer, een oud-chef van het economisch bureau van de Amsterdamsche Bank, worden de vele voordelen van het plan '53 opgesomd:

- "a. een grote mate van bevrediging van aanspraken van gedeposedeerden;
- b. een belangrijke schadeloosstelling aan niet in hun eigendom erkende "tegenwoordige bezitters", voor zover deze de effecten in Nederlands beursverkeer hebben verkregen en niet geacht worden te kwader trouw te zijn geweest;
- c. een sterke vermindering van de onzekerheden, welke tot voor het tijdstip van de regeling bestonden t.a.v. de kansen op bevrediging der aanspraken;
- d. het vervallen van de vele schadevergoedings- en regresacties;
- e. het opheffen van de blokkade van vele voor Rechtsherstel geblokkeerde stukken en rekeningen."⁵⁷³

De Vereniging voor de Effectenhandel had misschien nog wel meer bereikt dan de Commissie Gedeposedeerden: de leden waren bevrijd van alle schadevergoedings- en regresacties, ook in zogenaamde kansrijke gevallen, zoals bij de bankaandelen of bij aankoop in smijtdagen of bij de van Rebholz verkregen Amerikaantjes, gevallen waarin de beursleden willens en wetens joodse stukken hadden gekocht.⁵⁷⁴ Daartegenover stond dat de Vereniging een 'offer' van

⁵⁷² De directie van het Waarborgfonds had de aanspraken tegen Rebholz' bankierskantoor niet ten behoeve van het fonds aangespannen, maar op instigatie van het Ministerie van Financiën om de onderhandelingspositie van de Nederlandse regering tegenover de Duitse regering te verbeteren met betrekking tot vergoeding van de zgn. Auslandsbonds. Deze Auslandsbonds waren in het bijzonder door bemiddeling van Rebholz uit Nederland weggevoerd, en de Duitse regering moest er nog van worden overtuigd dat Rebholz (die inmiddels in Zwitserland bezig was met zijn rehabilitatie) bij de beroving van de joodse bevolkingsgroep in Nederland een zeer kwalijke rol had gespeeld. Door de aanspraken tegen Rebholz uit te oefenen kon aan dit beeld worden bijgedragen. Het Waarborgfonds trad op als post-crediteur, om de belangen van de overige crediteuren van Rebholz niet te schaden. Zie over een en ander een ambtelijke notitie van Huijsmans aan Oud, 13.3.1962; geheime brief MvF aan de Algemene Rekenkamer, 22.6.1962, Archief *MvF*, doss. 1.842.913.6.

⁵⁷³ Brouwer, *Beurs en effectenhandel*, 33.

⁵⁷⁴ Vgl. Van Oven, *De oplossing*, 627.

slechts fl. 3 mln. had moeten brengen, een 'schijntje' in verhouding tot de totale kosten van het aanbod, een te verwaarlozen bedrag vergeleken met de kosten die erdoor werden uitgespaard.

Maar ook de gedeposeerden waren tevreden. Er was heel veel bereikt: de schadeloosstelling was zoals gezegd gemiddeld genomen bijna twee keer zo hoog als de schadeloosstelling op basis van het 70%-aanbod van LVVS die twee en een half jaar eerder aan gedeposeerden was aangeboden.⁵⁷⁵ De grootste winst was wel dat ook de tienduizenden dode mus-ontvangers die niet in hun rechten waren hersteld, het aantrekkelijke aanbod van het Waarborgfonds kregen en geen tijdrovende en kostbare schadevergoedingsacties meer hoefden te beginnen waarvan de materiële uitkomst onzeker was en in veel gevallen hoe dan ook lager zou zijn uitgevallen dan het aanbod dat thans werd gedaan.⁵⁷⁶ Alle dode mussen waren daarmee inderdaad levend geworden. Dit bracht een "weldaad der ontspanning" in de joodse gemeenschap teweeg, ontspanning ook voor Sanders, de grootste voorvechter van de aanspraken van de gedeposeerden, die eindelijk de strijdbijl begraven kon. Zijn eigen woorden spreken voor zich in een artikel in het *NW*, op 6 november 1953:

"Voor wie jarenlang het wapen der critiek heeft moeten hanteren en al die tijd -zij het in vast vertrouwen op een gunstige afloop- de spanning van de strijd heeft doorstaan, voor hem betekent het een weldadige ontspanning te mogen medewerken aan de uitvoering van een vreedzame regeling, waarbij beide partijen de winnaar zijn; en voor hem is het een vreugde te constateren, dat van de zijde der Overheid op het gegeven woord niet wordt gepingeld."⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Vgl. Sanders, "Rechtsherstel. De weldaad der ontspanning", *NW*, 6.11.1953; vgl. in dit verband tevens het volgende citaat uit een brief van Sanders aan Houthakker, 3.8.1956, *ARA*, Archief Gedeposeerden, inv.nr. 64: "Verder moet U er wel om denken dat het belangrijkste van de materiële resultaten is gelegen in de verkrijging van de aanbiedingen in 1953, waardoor de effectencrediteuren i.p.v. 70 van de magere percenten van de Liro-opbrengst of van de 4 november '47 koers, kregen 90% van de 'tegenwoordige waarde', welke percenten veel vetter waren dan de Liro-percenten plus nog 90% van alles vruchten sinds 1 januari 1942. Zou het resultaat slechts zijn geweest dat wij alles en alles tezamen het percentage van 70 op 90% hadden gebracht, dan was dit wel aardig geweest, maar toch nog niet om over naar huis te schrijven. Metterdaad hebben de effectencrediteuren in vele gevallen het dubbele gekregen en nog meer dan de bekende 70%. Zo noem ik U als voorbeeld f. 1000.- Nederland koers bij Liro 99%, 70% hiervan komt op f. 693.-; door de aanbiedingen hebben de mensen een bedrag gekregen liggende tussen de f. 1200.- en f. 1300.-. Een dergelijk verschil zet zoden aan de dijk. De regering is hiertoe gekomen na het vonnis van de Schatzanweisungen, toen Lieftinck al weg was. Wijlen Minister Donker heeft mij toen in een conferentie zelf gezegd: 'Ik heb er nog maar 62 miljoen tegen aangegooid, Sanders, want je houdt toch niet op.'"

⁵⁷⁶ De schadevergoedingen op basis van art. 59 E 100 werden immers naar de waarde van de 4 november 1947-koersen berekend.

⁵⁷⁷ Sanders, "Rechtsherstel. De weldaad der ontspanning", *NW*, 6.11.1953. Zie in dit verband tevens "De enveloppen van het Waarborgfonds", *NW*, 19.6.1953.

21. Eindafwikkeling LVVS (1956-1957)

In de loop van 1953 was door beheerders van LVVS aan de boedelcrediteuren in totaal 75% van hun vorderingen uitgekeerd. De slotuitkering liet om verschillende redenen nog enige jaren op zich wachten: uitspraken van de Afdeling Rechtspraak in tal van bijzondere gevallen, het plan '53, het manco en het rechtsherstel ten aanzien van effecten in het buitenland brachten zeer omvangrijke extra werkzaamheden voor het LVVS-personeel met zich mee, die het doen van een slotuitkering lange tijd in de weg stonden.⁵⁷⁸ In het voorjaar van 1956 wendde de Commissie Gedeposeerden zich tot de beheerders van LVVS en VVRA met de vraag of tot nieuwe uitkeringen uit de boedels kon worden overgegaan. Op 4 juli 1956 leidde overleg tussen de Commissie Gedeposeerden, de Minister van Financiën, de directie van het Waarborgfonds en de beheerders van LVVS en VVRA tot een plan om tot een onmiddellijke, definitieve afwikkeling van de LVVS en VVRA-boedels te geraken.

Dit plan voorzag in de mogelijkheid de boedelcrediteuren een definitieve slotuitkering te doen door alle nog resterende activa (liquide of niet liquide) over te dragen aan het Waarborgfonds tegen een redelijke prijs. De Commissie Gedeposeerden verklaarde zich met deze oplossing bereid als de regering een totale uitkering van 88,1% uit de LVVS-boedel en een van 82,1% uit de VVRA-boedel garandeerde. De regering liet van haar kant weten garant te willen staan voor een totaaluitkering van 90% uit de boedel van LVVS en van 85% uit de VVRA-boedel. Daarmee ging de Commissie Gedeposeerden gaarne accoord.⁵⁷⁹ Op 19 juli 1956 werden alle tegenwoordige en toekomstige activa uit de LVVS- en de VVRA-boedels aan het Waarborgfonds verkocht, waarbij men er van uit ging dat in de prijs die door het Waarborgfonds werd betaald een ruime compensatie besloten lag ten aanzien van alle voordelen die eventueel nog uit de verkochte activa van de boedels konden voortvloeien.⁵⁸⁰ Vanaf het moment van de verkoop kwamen alle schulden van de boedels, waaronder de kosten verbonden met de eindafwikkeling van de boedels voor rekening van het Waarborgfonds. Tussen 19 juli 1956 en 31 december 1957 heeft LVVS de slotuitkeringen van de resterende 15% aan de boedelcrediteuren gedaan.⁵⁸¹ Door VVRA werd in deze periode de laatste 13% (van de in totaal 85%) aan de boedelcrediteuren uitgekeerd.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Vgl. Sanders, "Einde liquidaties VVRA en LVVS. Beschouwing en verantwoording", *NIW*, 27.6.1956; een opsomming van redenen die aan de traagheid van de afwikkeling van het rechtsherstel in het algemeen hebben bijgedragen, is te vinden bij Van Schie, *Restitution of economic rights after 1945*, 416-418.

⁵⁷⁹ Naar de mening van de Commissie Gedeposeerden heeft de toenmalige Minister van Financiën van de Kieft met deze regeling en door zijn bijdrage aan de totstandkoming van het plan '53 "veel (...) goedge maakt van wat zijn voorganger [Lief tinck, WJV] in respect voor de belangen en de aanspraken der gedeposeerden was tekort geschoten." Zie Stoppelman en Sanders, "Einde liquidaties VVRA en LVVS. Beschouwing en verantwoording", *NIW*, 27.6.1956.

⁵⁸⁰ Vgl. Roet, "Het einde van de effectenregistratie in zicht", *Bank- en effectenbedrijf*, augustus 1956, 20-21.

⁵⁸¹ Zie *Eindverslag LVVS*, 62-64.

⁵⁸² Vgl. *Eindverslag VVRA*, 36.

*In de praktijk was de eindafwikkeling van LVVS voor verreweg de meeste gedeposedeerden voor zover het effecten betrof van geen belang meer, omdat zij in de regel reeds het aanbod van het Waarborgfonds hadden aanvaard (in de beursgevallen) of in hun rechten waren hersteld (in de buiten beurs-gevallen)⁵⁸³, waarbij zij hun LVVS-claims aan tegenwoordige bezitters respectievelijk het Waarborgfonds hadden overgedragen. Het gevolg daarvan was immers dat in deze grote meerderheid van de gevallen niet meer de gedeposedeerden, maar de tegenwoordige bezitters of het Waarborgfonds -de zogeheten *cessie-crediteuren*- voor de slotuitkering van LVVS in aanmerking kwamen.⁵⁸⁴*

De beperkte groep oorspronkelijke eigenaren van bij Liro ingeleverde effecten die om bijzondere redenen⁵⁸⁵ noch in hun rechten waren hersteld, noch een aanbod van het Waarborgfonds hadden gekregen of hadden aanvaard konden in de loop van 1956 en 1957 de laatste 15%-uitkering van LVVS tegemoet zien, zodat zij in totaal 90% van de waarde van het effect op basis van de 4 november 1947 koersen kregen uitgekeerd, of 90% van de Liro-opbrengst uit verkoop tijdens de bezetting als de laatste waarde tot een hogere uitkomst leidde. Gederfde vruchten werden door LVVS niet aan gedeposedeerden vergoed.⁵⁸⁶

22. Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten

22.1 Inleiding

Een aanzienlijk aantal effecten dat van Nederlandse ingezetenen was geroofd, bleek na de bevrijding in buitenlandse handen te zijn geraakt. De recuperatie van deze effecten was een ingewikkelde en vaak moeizame aangelegenheid, die zich aan de publieke belangstelling heeft onttrokken. Het gedetailleerde *Besluit Herstel Rechtsverkeer* gold buiten de grenzen van het Koninkrijk niet: in internationaal verband heeft de Joint Declaration van St. James van 5 januari 1943, die in paragraaf 9 werd geciteerd, de juridische grondslag voor het rechtsherstel gevormd.⁵⁸⁷

⁵⁸³ Zie paragraaf 19.2.

⁵⁸⁴ Vgl. "Einde liquidaties VVRA en LVVS. Beschouwing en verantwoording", *NIW*, 27.6.1956.

⁵⁸⁵ Bijvoorbeeld omdat zij waren beroofd van buitenlandse effecten, zie paragraaf 22.3.

⁵⁸⁶ Dividenden en coupons die tijdens de bezetting ten gunste van het Sammelkonto waren geboekt, werden niet aan de oorspronkelijke eigenaren der effecten afgerekend, maar kwamen ten goede van de LVVS-boedel als geheel. Zie *Eindverslag LVVS*, 20.

⁵⁸⁷ Een overeenkomstige verklaring werd in juli 1944 gedaan in part VI van de Bretton-Woods Declaration. Vgl. Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 85. Voorts was in de internationale context van belang de door de westelijke geallieerden gesloten Overeenkomst van Parijs van december 1945 ten aanzien van de liquidatie van vijandelijk (Duits) vermogen, waarvoor verwezen wordt naar Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 644. Tenslotte was nog van belang het Londense wetsbesluit A 6, dat reeds op 7 juni 1940 iedere rechtshandeling -waar deze ook verricht was- met betrekking tot vermogenswaarden in bezet gebied had nietig verklaard en waardoor verkrijging van Nederlandse effecten in het buitenland tijdens de bezetting nietig was.

Om het buitenlandse aspect van het effectenrechtsherstel te begrijpen is het nodig om een scherp onderscheid te maken tussen binnenlandse en buitenlandse effecten. Deze twee categorieën zullen in deze paragraaf afzonderlijk worden besproken. De paragraaf wordt besloten met enige opmerkingen ten aanzien van in Duitsland verkregen schadeloosstellingen voor verloren gegane buitenlandse effecten, de 'W-claims'.

22.2 Binnenlandse effecten

Bij binnenlandse effecten beschikte de Nederlandse overheid over een betrekkelijk effectief machtsmiddel om grensoverschrijdend rechtsherstel af te dwingen. Zij kon immers effecten die niet waren aangemeld of ten aanzien waarvan de tegenwoordige bezitters in het ongelijk waren gesteld door publicatie in de *Staatscourant* van onwaarde verklaren waartegenover de uitgevende instellingen duplicaten moesten afgeven aan de oorspronkelijke eigenaar of subsidiair aan de Staat.⁵⁸⁸ De uitoefening van dit machtsmiddel had echter als bijkomend nadeel, dat waardeloze stukken in het buitenland zouden blijven circuleren, een onwenselijke situatie waarvan men de juridische repercussies niet bij voorbaat kon overzien. Men was bevreesd voor de mogelijkheid dat de eigenaar van waardeloos verklaarde effecten met kans op succes een proces in het buitenland zou aanspannen tegen de Nederlandse uitgevende instelling: een buitenlandse rechter was immers niet aan de Nederlandse rechtsherstelbepalingen gebonden.⁵⁸⁹ Maar niet alleen de mogelijke uitkomst van dergelijke processen werd gevreesd, maar ook de tijd en kosten waarmee te voeren buitenlandse procedures onvermijdelijk gepaard zouden gaan.

Om die redenen achtte de Afdeling Effectenregistratie het wenselijk er in het algemeen naar te streven om met (niet vijandelijke) buitenlandse tegenwoordige bezitters schikkingen tot stand te brengen. Waren de effecten niet aangemeld of in vijandelijk vermogen terecht gekomen, dan volgde na de termijn voor na-aanmelding *wel*/publicatie in de *Staatscourant* en afgifte van de duplicaten aan de oorspronkelijke eigenaren of de Staat.

Het is in dit bestek onmogelijk de in het buitenland getroffen schikkingen ten aanzien van binnenlandse effecten afzonderlijk te bespreken. Voor de accoorden die in Zwitserland en Frankrijk zijn getroffen ten aanzien van binnenlandse effecten wordt verwezen naar de literatuur.⁵⁹⁰ In *het algemeen* kan over de in het buitenland bereikte schikkingen ten aanzien van binnenlandse effecten het volgende worden opgemerkt. Hoewel elke schikking materieel inhield dat door de tegenwoordige bezitter slechts *een gedeelte* van het effect moest worden teruggegeven (in de praktijk een bedrag in contanten) werd het eindresultaat voor de gedeposeerde zeer positief beïnvloed *omdat de LVVS-claim niet werd overgedragen aan de buitenlandse tegenwoordige bezitter*.⁵⁹¹ De LVVS-claim kon dus worden aangewend ter

⁵⁸⁸ Zie paragraaf 12.

⁵⁸⁹ Vgl. Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 650, 652.

⁵⁹⁰ Zie Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 652-658.

⁵⁹¹ "Dit is geheel rationeel:", aldus Bregstein, "immers ten eerste is hij hoofdelijk met L.V.V.S. aansprakelijk en ten tweede komt deze opbrengst zo goed als zeker voort uit een omwisseling van Marken in guldens." Vgl. *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 653-654.

verhoging van het in het buitenland bereikte resultaat totdat volledige schadeloosstelling was bereikt. Onder volledige schadeloosstelling werd in dit verband verstaan: "de waarde van het betreffende effect op het moment van afrekening met de gedeposeerde, met inbegrip van de waarde van alle sinds het bezitsverlies betaalbaar gestelde coupons resp. dividenden."⁵⁹² Omdat de totaalkering op de LVVS-claim tenslotte 90% op basis van de 4 november 1947-koersen bedroeg kon in vele gevallen volledige schadeloosstelling worden bereikt. Als de totaalkering op de LVVS-claim plus het schikkingsbedrag de volledige schadeloosstelling te boven ging, werd het meerdere afgeroomd en uitbetaald aan de Staat. De ratio daarvan was, dat gedeposeerden niet méér mochten terugontvangen dan de totale waarde van wat zij verloren hadden: zij mochten geen profijt trekken uit hun beroving, want dan zou er van ongegronde verrijking sprake zijn. Daarbij kwam dat het hier om schikkingen ging ten aanzien van binnenlandse effecten waarop naast de gedeposeerde in veel gevallen ook de Staat aanspraken kon doen gelden.⁵⁹³

22.3 Buitenlandse effecten

Bij de totstandkoming van schikkingen ten aanzien van aangemelde binnenlandse effecten was de Afdeling Effectenregistratie rechtstreeks betrokken. Dit gold in veel mindere mate bij buitenlandse effecten. Buitenlandse effecten hoefden slechts geregistreerd te worden als zij zich in het Koninkrijk bevonden of, als zij zich in het buitenland bevonden, als de tegenwoordige bezitter een ingezetene van het Koninkrijk was of als het ging om een effect ten name of ten behoeve van een inwoner van het Koninkrijk.⁵⁹⁴ Dat hield in dat buitenlandse effecten die in het buitenland terecht waren gekomen bij buitenlandse tegenwoordige bezitters niet door hen werden aangemeld. Als er met betrekking tot deze effecten geopponeerd was, kon de Afdeling Effectenregistratie weinig uitrichten: zij kon buitenlandse uitgevende instellingen niet dwingen dergelijke effecten waardeloos te laten verklaren en duplicaten af te geven aan de oorspronkelijke eigenaren. In dit onvermijdelijke hiaat in het systeem van de effectenregistratie was in E 100 als volgt voorzien. Art. 64 lid 5 E 100 bepaalde: "Indien het betreft een buitenlandsch effect, doet Onze Minister van Financiën stappen, teneinde de afgifte van een duplicaat, ter uitlevering (..), van de buitenlandsche uitgevende instelling te verkrijgen." Ter uitvoering van deze bepaling heeft de Minister van Financiën op 8 november 1949 de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten (in het vervolg van deze paragraaf: de Commissie) in het leven geroepen, bestaande uit vertegenwoordigers van het Ministerie van Financiën, Buitenlandse Zaken, De Nederlandsche Bank en de beheerders van LVVS.⁵⁹⁵

⁵⁹² *Eindverslag LVVS*, 56.

⁵⁹³ Bijvoorbeeld op grond van de *Wet herstel vermogensovergang Rijksmarkengebied* van 18 juli 1947, *Stb.* H 251.

⁵⁹⁴ Vgl. art. 41 sub b E 100.

⁵⁹⁵ Rinnooy Kan van het Ministerie van Financiën was voorzitter. Vgl. Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 658-659; Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 88; *Inventaris Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten*, 16.

Het secretariaat van de Commissie werd uitgeoefend door de Afdeling Effectenregistratie. De samenstelling van de Commissie zorgde ervoor dat in het buitenland gecoördineerd kon worden opgetreden.

De Commissie maakte bij haar werkzaamheden gebruik van de gegevens uit opposities die bij de Afdeling Effectenregistratie waren ingediend. Dat betekende dat niet geopponeerde maar wel geroofde buitenlandse effecten helaas buiten boord vielen.⁵⁹⁶ Ten aanzien van de geopponeerde (in de regel niet aangemelde) buitenlandse effecten wendde de Commissie zich logischerwijs tot die landen, waarbinnen de effecten waren uitgegeven. In dat kader werden door de Commissie de volgende doelen nagestreefd:

- als de tegenwoordige bezitters bekend waren: het voeren van processen in het buitenland;
- het voeren van onderhandelingen met overheidsinstanties en uitgevende instellingen om hen te bewegen tot blokkering van de geroofde effecten die binnen dat land waren uitgegeven, het verstrekken van duplicaten etc.;
- het afsluiten van minnelijke regelingen met tegenwoordige bezitters, met als doel langdurige en kostbare processen te voorkomen.⁵⁹⁷

De vaak moeilijke werkzaamheden van de Commissie vonden, Azië en Australië uitgezonderd, over de hele wereld plaats.⁵⁹⁸ Afgezien van Duitsland, waarop hieronder wordt teruggekomen, moest vooral in Noord- en Zuid Amerika veel gebeuren - dit omdat veel joodse gedeposeerden Noord- en Zuidamerikaanse fondsen hadden bezeten. In het bijzonder over de werkzaamheden van de Commissie in de Verenigde Staten (waar de meeste geroofde buitenlandse effecten vandaan kwamen) is veel te zeggen, maar niet in het bestek van dit rapport. Hier volstaat het op te merken dat het de Commissie met veel volharding en geduld tenslotte lukte om de Amerikaanse autoriteiten te bewegen de in Nederland geopponeerde Amerikaanse fondsen te blokkeren, waarna duplicaten konden worden verkregen en/ of schikkingen met de tegenwoordige bezitters konden worden getroffen.⁵⁹⁹

Over de werkzaamheden van de Commissie ten behoeve van gedeposeerden kan in het algemeen het volgende worden gezegd. Bij haar behartiging van de artt. 45 en 46-opposities⁶⁰⁰ was de Commissie rechtstreeks door de betrokken gedeposeerden gemachtigd om namens hen in het buitenland op te treden. Het in het buitenland bereikte resultaat kon twee vormen aannemen:

- 1) de Commissie slaagde in de actie om het geroofde effect te laten blokkeren en vervolgens van de uitgevende instelling een duplicaat-effect te verkrijgen;
- 2) de Commissie sloot (al dan niet nadat tot blokkering van de effecten was overgegaan) een

⁵⁹⁶ Vgl. Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 659-660.

⁵⁹⁷ Vgl. *Inventaris Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten*, 17; Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 88.

⁵⁹⁸ Vgl. het wereldkaartje van Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 87.

⁵⁹⁹ Zie dienaangaand Bregstein, *De restitutie van effecten in internationaal verband*, 660-664 en -uitvoerig- Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 86-89; 97-100.

⁶⁰⁰ Op grond van de art. 47-opposities behartigde de Commissie de belangen van de Staat.

schikking met de tegenwoordige bezitters. Ook deze schikking kende twee vormen:

- afgifte van het stuk door de tegenwoordige bezitter aan de Commissie tegen betaling van een schadevergoeding. Deze schadevergoeding bedroeg in de regel maximaal ca. 40% van de waarde van het effect, inclusief vruchten;
- soms werd de claim op het effect door de Commissie ingetrokken tegen betaling van een schadevergoeding door de tegenwoordige bezitter.

ad 1) Buitenlandse uitgevende instanties gingen slechts onwillig over tot de afgifte van duplicaten, omdat zij bevreesd waren dat de *originale* waardeloos verklaarde effecten toch nog zouden opduiken en de bezitters van die effecten met kans op succes procedures zouden beginnen tegen de uitgevende instellingen. Vandaar dat uitgevende instellingen in de regel pas tot de afgifte van duplicaten wilden overgaan, als de Commissie van haar kant bereid was een garantie te verstrekken voor het geval aan de eisen van bezitters van de originele stukken zou moeten worden voldaan. De gedeposeerden namens welke de Commissie handelde waren normaalgesproken niet bij machte een dergelijke garantie af te geven. De Nederlandse Staat is echter bereid geweest om de garanties (indirect) mogelijk te maken.⁶⁰¹

Een voor gedeposeerden alleszins bevredigende oplossing kon worden bereikt, toen op 22 oktober 1956 de "NV Belegging- en Garantie Maatschappij voor Duplicaten van Buitenlandse Effecten" (Belga) werd opgericht. In de raad van bestuur van deze naamloze vennootschap hadden vertegenwoordigers van het Ministerie van Financiën, De Nederlandsche Bank, de Afdeling Effectenregistratie en het Waarborgfonds Rechtsherstel zitting. De Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten was houdster van alle aandelen.⁶⁰² De Belga deed aanbiedingen aan gedeposeerden met betrekking tot die geopponeerde buitenlandse effecten waarvoor door de Commissie bij de buitenlandse uitgevende instelling duplicaten waren verkregen.⁶⁰³ De aanbieding die aan de gedeposeerde werd gedaan kwam neer op *volledige schadeloosstelling* (berekend naar de beurswaarde van het effect op de datum van het aangaan van de overeenkomst, inclusief de waarde van alle gederfde vruchten sedert het verlies van het effect), waartegenover de gedeposeerde aan Belga al zijn rechten en aanspraken terzake van het betreffende effect moest overdragen, inclusief zijn claim op LVVS.⁶⁰⁴ Dit was een zeer aantrekkelijke aanbieding omdat de totaalkering op de LVVS-claim slechts 90% van de waarde van het effect op basis van de (inmiddels lage) 4 november 1947-koersen zonder vergoeding van gederfde vruchten bedroeg.⁶⁰⁵ Het mag dan ook worden aangenomen

⁶⁰¹ Vgl. *Inventaris Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten*, 17: "Hoewel tegenover de uitgevende instellingen en betaalkantoren dikwijls buitenlandse verzekeringsmaatschappijen als garant optraden, was hetzij rechtstreeks, hetzij indirect altijd de Nederlandse Staat aansprakelijk." In de praktijk werden de garanties afgegeven door een papieren garantiemaatschappij die "De Adelaar" heette, waarachter de Staat schuilging. "De Adelaar" was de voorloper van de "Belga". Vgl. Kersten, *Theorie en praktijk van na-oorlogs rechtsherstel en beheer*, 126.

⁶⁰² Rinnooy Kan was voorzitter. Vgl. *Inventaris Belga*, 28.

⁶⁰³ Vgl. *Inventaris Belga*, 29.

⁶⁰⁴ Dat de gedeposeerde een geldbedrag en niet het duplicaat-effect zelf kreeg, had organisatorische redenen.

⁶⁰⁵ Vgl. Sanders, "Een nieuwe figuur op het gebied van het rechtsherstel van effecten", *NIW*, 5.9.1956.

dat alle gedeposeerde aan wie dit aanbod werd gedaan het hebben aanvaard.⁶⁰⁶ Na afrekening met de gedeposeerde verkreeg de Belga het duplicaat-effect van de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten. Daarnaast gaf de Belga aan de Staat een contra-garantie ten aanzien van de garantie die de Staat zelf in het buitenland had moeten verstrekken om de buitenlandse uitgevende instelling tot afgifte van duplicaten te bewegen. Op deze manier werd bereikt dat gedeposeerden volledig schadeloos gesteld konden worden, zonder zelf een contra-garantie af te hoeven geven. De Belga werd per 1 januari 1978 ontbonden. Op dat moment waren er al 7 jaar lang geen buitenlandse procedures aangespannen door houders van originele stukken ten aanzien waarvan door de Belga contra-garanties waren verstrekt.⁶⁰⁷

ad 2) Werden schikkingen met tegenwoordige bezitters getroffen, dan werd de volgende procedure gevolgd. Als het stuk door de tegenwoordige bezitter werd afgegeven, dan werd dit meestal door de Commissie verkocht. De opbrengst (c.q. schadevergoeding, als in plaats van het stuk zelf, een gedeeltelijke schadevergoeding was betaald) werd aan de gedeposeerde uitbetaald, maar onder aftrek van de aan de tegenwoordige bezitter betaalde vergoeding en van 10% van het totaal, als bijdrage van gedeposeerde in de kosten van de Commissie. Ging het evenwel om een effect dat bij Liro was ingeleverd, dan kon in het algemeen toch volledige schadeloosstelling worden bereikt *omdat de LVVS-claim niet overging op de buitenlandse tegenwoordige bezitter*. Volgens vast beleid van de beheerders van LVVS kwam de uitkering op de LVVS-claim bovenop het door de Commissie aan gedeposeerde betaalde bedrag totdat *volledige schadevergoeding* was bereikt (de waarde van het effect op het moment van de schikking, vermeerderd met de sedert het bezitsverlies gederfde vruchten). *Ging het totaal volledige schadeloosstelling te boven, dan kwam het meerdere ten goede aan de LVVS-boedel en derhalve aan alle boedelcrediteuren van LVVS*.⁶⁰⁸ Het reële voordeel dat op deze wijze aan de LVVS-boedel ten goede kwam, was naar verhouding evenwel laag en bedroeg in totaal ca. fl. 900.000,-.⁶⁰⁹ Soms kwam het voor dat de vermeerdering van het schikkingsresultaat met de LVVS-uitkering geen volledige schadeloosstelling voor de gedeposeerde opleverde: in die gevallen moest men met het mindere genoegen nemen.

Concluderend kan over de activiteiten van de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten worden gesteld dat deze op de lange termijn succesvol zijn gebleken en voor de gedeposeerden en de Staat tot zeer bevredigende resultaten hebben geleid. Tenslotte: een betrekkelijk groot

⁶⁰⁶ Sanders schreef: "Het lijkt de moeite waard dit voor belanghebbenden in het algemeen aanzienlijke voordeel, te incasseren door het er maar op te wagen in zee te gaan met deze "Belegging- en Garantie Maatschappij", welke werkt tegen zwaar concurrerend schijnende voorwaarden." ("Een nieuwe figuur op het gebied van het rechtsherstel van effecten", *NIW*, 5.9.1956.)

⁶⁰⁷ De uiteindelijke vereffening van de Belga vond plaats op 5 september 1984. Vgl. *Inventaris Belga*, 30-31.

⁶⁰⁸ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 58: "De Commissie Rechtsherstel [Buitenlandse Effecten, WJV] stelde zich op het standpunt dat noch zijzelf, noch de Staat aanspraak had op de restantvorderingen, verband houdend met in het buitenland getroffen schikkingen van buitenlandse effecten."

⁶⁰⁹ Dit had te maken met het feit dat de verkoopopbrengsten van tijdens de bezetting in het buitenland verkochte effecten vaak niet aan de Liro-boedel ten goede waren gekomen, vgl. *Eindverslag LVVS*, 58-59.

aantal gedeposeerde behartigde zelfstandig zijn belangen in het buitenland. Ook de door hen bereikte resultaten onder aftrek van gemaakte kosten kwamen bovenop de LVVS-claims totdat volledige schadeloosstelling was bereikt.⁶¹⁰

22.4 W-claims

In geld uitgedrukt vormden de in bezettingstijd uit Nederland weggevoerde Duitse effecten de belangrijkste categorie buitenlandse effecten ten aanzien waarvan in het buitenland schikkingen moesten worden getroffen. Onder de Duitse effecten bevonden zich stukken die in rijksmarken luidden, maar het leeuwendeel werd uitgemaakt door obligaties die in andere valuta luidden, de zogenoemde Auslandbonds, die door Duitse overheidsinstanties en bedrijven in de periode 1924-1931 op grote schaal waren uitgegeven. In de bezettingsjaren waren in opdracht van de Duitse autoriteiten (onder meer door Rebholz) Auslandbonds op systematische wijze uit Nederland weggekocht voor een ruw geschatte waarde van ca. fl. 200 mln.⁶¹¹ De Nederlandse regering stelde zich na de bevrijding op het standpunt dat bij deze monopolistische aankopen in ieder geval van 'technical looting' (indirecte roof ten detrimente van de Nederlandse Staat) was sprake geweest, omdat de aankopen in het algemeen waren gefinancierd met guldens die na de opheffing van de deviezensgrens met waardeloze rijksmarken waren gekocht. Daarnaast was er in een aantal gevallen ook van 'straight looting' (directe roof) sprake geweest. Zo waren bijvoorbeeld bij Liro Auslandbonds ingeleverd voor ca. fl. 1 mln. die zonder dat een tegenwaarde werd ontvangen, naar Berlijn waren overgebracht.⁶¹² Een extra complicatie die in deze kwestie speelde, was dat een deel van de weggekochte Auslandbonds door de Duitse bezettingsautoriteiten werd ondergebracht bij banken in het latere Oost-Berlijn, waardoor de stukken aan het eind van de oorlog in handen van de Russen terecht kwamen en zoekraakten.⁶¹³

Ten aanzien van in rijksmarken luidende Duitse effecten (aandelen en obligaties) die in Duitsland terecht waren gekomen, sloten Nederland en de Duitse Bondsrepubliek op 19 mei 1952 een overeenkomst, waarbij de Bondsrepubliek zich verplichtte terzake aan Nederland in totaal DM 115 mln. te betalen.⁶¹⁴ De kwestie van de Auslandbonds vergde meer tijd⁶¹⁵ en werd definitief geregeld in het "Financieel Verdrag", dat op 8 april 1960 te 's-Gravenhage

⁶¹⁰ Vgl. *Eindverslag LVVS*, 60.

⁶¹¹ Zie verder Van der Leeuw, *De handel in Duitse effecten tijdens de bezetting*, Van der Leeuw, *Rapport inzake het optreden van Bühler en Rebholz*, 15-18; Aalders, *Roof*, 33-34.

⁶¹² Zie paragraaf 6.

⁶¹³ Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 111-112.

⁶¹⁴ Zie voor de inhoud van deze regeling "Notawisseling tussen de Nederlandse en Duitse Regering inzake de restitutie van Duitse, in rijksmarken luidende effecten", 's-Gravenhage, 19 mei 1952, *Ttb.* 1952, 77.

⁶¹⁵ Vgl. Polvliet, *De recuperatie van verloren geraakte buitenlandse effecten*, 111.

tussen Nederland en de Duitse Bondsrepubliek werd gesloten.⁶¹⁶ In art. 1 van het Financieel Verdrag werd bepaald dat de Bondsrepubliek aan Nederland DM 280 mln. moest betalen, *onder meer* als (definitieve) vergoeding voor de uit Nederland weggevoerde Auslandbonds. Ook een restantbedrag dat nog voor de in rijksmarken luidende Duitse effecten aan Nederland moest worden betaald, was in deze som inbegrepen.⁶¹⁷ Zoals gezegd had met name de Nederlandse Staat belang bij vergoeding van de uit Nederland weggevoerde Duitse effecten, omdat veelal sprake was geweest van 'technical looting', waarbij slechts de Nederlandse Staat was benadeeld.

Voor zover er echter particuliere beroofden van Duitse effecten in het geding waren, stelden de op basis van genoemde regelingen uit Duitsland komende gelden de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten in staat de schadeloosstelling van deze gedeposeerden af te wikkelen.⁶¹⁸ Een uitvloeisel van de onderhandelingen met de Bondsrepubliek met betrekking tot herstelbetalingen die eind jaren vijftig op diverse terreinen tot resultaten leidden, was ook dat het Waarborgfonds Rechtsherstel in die jaren een onverwachte vergoeding verkreeg van ca. fl. 5,7 mln. voor het Duitse schatkistpapier dat zich nog in de LVVS- en VVRA-boedels had bevonden toen het Waarborgfonds de activa uit die boedels in 1956 had overgenomen.⁶¹⁹ Vermoedelijk is het Waarborgfonds in dezelfde periode ook (gedeeltelijk) gecompenseerd voor de Auslandbonds (tegenwaarde ca. fl. 1 mln.) die in 1944 in Duitsland zoekraakten en tot in 1956 een verliespost voor de LVVS-boedel waren gebleven.⁶²⁰

Samenvattend kan worden opgemerkt dat de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten na de inwerkingtreding van het Financieel Verdrag in staat was de schadeloosstellingen van beroofde particulieren ten aanzien van Duitse effecten definitief af te wikkelen.

Maar daarmee was het eind nog niet in zicht. Want na de inwerkingtreding van het Westduitse Bundesrückerstattungsgesetz (BRüG) op 19 juli 1957 was compensatie mogelijk

⁶¹⁶ De volledige titel luidt "Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland inzake de regeling van financiële vraagstukken en inzake uitkeringen ten gunste van Nederlandse slachtoffers van nationaal-socialistische vervolging, met Slotprotocol". Het verdrag met slotprotocol bevat veel meer dan een regeling betreffende de Auslandbonds en is te vinden in *Trb.* 1960, 70.

⁶¹⁷ Zie voor een volledig overzicht van de diverse, sterk uiteenlopende redenen waarom betaling van dit bedrag plaatsvond, art. 2 Financieel Verdrag. Interessant is overigens dat een deel van dit bedrag betaald werd ter voldoening van "door de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden geldend gemaakte aanspraken inzake tegoeden en gelden welke tijdens de tweede wereldoorlog door in Nederland aangestelde 'Verwalter' naar Duitsland zijn overgemaakt of weggevoerd." (art. 2 lid 3 aanhef en sub e Financieel Verdrag).

⁶¹⁸ Dit geschiedde op de wijze zoals deze in paragraaf 22.3 in het algemeen is geschetst.

⁶¹⁹ Zie paragraaf 18.1 (slot) en 21.

⁶²⁰ Gegevens werden niet aangetroffen. Met de *mogelijkheid* dat nog compensatie zou worden verkregen ten aanzien van de Auslandbonds, werd bij de overdracht van de resterende activa aan het Waarborgfonds op 19 juli 1956 reeds uitdrukkelijk rekening gehouden, zie *Eindverslag LVVS*, 26; zie voorts paragraaf 6.

geworden voor Nederlandse beroofden van buitenlandse effecten.⁶²¹ Met het aanvragen van compensatie had men van Nederlandse zijde bewust gewacht totdat de regeling omtrent de Auslandbonds met de sluiting van het Financieel Verdrag in april 1960 definitief was geworden. Art. 15 van het Financieel Verdrag bepaalde echter dat men ten aanzien van effecten waarop het Financieel Verdrag betrekking had (te weten Auslandbonds en in rijksmarken luidende Duitse effecten) geen verdere aanspraken geldend kon maken op grond van de "Duitse wetten inzake het herstel van nationaal-socialistisch onrecht". Ten aanzien van overige effecten bleven "[a]anspraken van Nederlandse natuurlijke en rechtspersonen" op grond van Duits 'Wiedergutmachungs-recht' echter "onaangetast".⁶²²

Dat laatste was niet onbelangrijk. Want het BRüG stelde niet alleen compensatie in uitzicht aan oorspronkelijke eigenaren van *Duitse* effecten: *alle oorspronkelijke eigenaren van buitenlandse effecten*, dus ook van *niet-Duitse* buitenlandse effecten, konden een beroep doen op het BRüG, mits aan twee voorwaarden was voldaan:

- 1) aangetoond moest worden dat de buitenlandse effecten door de Duitse bezetter aan de oorspronkelijke eigenaren wederrechtelijk waren ontnomen ('Entziehungsnachweis');
- 2) aangetoond moest worden dat de buitenlandse effecten op enig moment in de bezettingsjaren in het gebied van de Duitse Bondsrepubliek of in (geheel) Berlijn waren geweest ('Verbringungsnachweis').⁶²³

In de bezetting waren grote aantallen van Nederlandse ingezetenen geroofde buitenlandse effecten terecht gekomen in Berlijn, zoals in het eerste deel van deze rapportage werd beschreven. Een grote meerderheid van de bij Liro ingeleverde effecten was in de tweede helft van 1942 tijdelijk overgebracht naar Berlijn.⁶²⁴ Daaronder bevonden zich ook vele (niet-Duitse) buitenlandse effecten die vervolgens in andere landen waren verkocht. Bovendien was een niet onbelangrijk aantal bij Liro ingeleverde buitenlandse effecten in Duitsland zoekgeraakt.⁶²⁵ Anders gezegd: er waren heel wat niet-Duitse buitenlandse effecten geroofd van Nederlandse ingezetenen die te eniger tijd in Duitsland waren terechtgekomen en waarop het BRüG derhalve van toepassing was. Gemakshalve zullen deze effecten in het vervolg kortweg buitenlandse effecten worden genoemd.

Voor zover het ging om bij Liro ingeleverde buitenlandse effecten -en daar ging het in hoofdzaak om- leverde de 'Entziehungsnachweis' geen problemen op: die kon met behulp van

⁶²¹ Zie over de werking van het BRüG uitvoerig B. Karlsberg, "German federal compensation- and restitution-laws and Jewish victims in the Netherlands", *Studia Rosenthaliana*, juli 1968, 194-244; B. Karlsberg en W.

Diamand, "Enige aantekeningen omtrent de achtergronden van de aanspraken, welke de Joodse Nederlanders konden doen gelden krachtens het BRüG en het BEG", *Eindverslag Cadsu*, 3-16.

⁶²² Art. 15 lid 1 jo. art. 2 sub 1a en 3a Financieel Verdrag.

⁶²³ Vgl. Van der Leeuw, *De historische documentatie voor de door het Cadsu behandelde claims*, 7-8.

⁶²⁴ Zie paragraaf 2.

⁶²⁵ Vgl. Van der Leeuw, *De historische documentatie voor de door het Cadsu behandelde claims*, 7-9. Een voorbeeld van in Duitsland zoekgeraakte buitenlandse effecten is het 'dolle dinsdag-pakket' (tegenwaarde ca. 9 mln.), zie paragraaf 6.

de Liro-administratie op betrekkelijk eenvoudige wijze worden geleverd. Het leveren van de 'Verbringungsachweis' lag ten aanzien van bij Liro ingeleverde effecten gecompliceerder. Weliswaar was zoals gezegd een grote meerderheid van de Liro-stukken in 1942 overgebracht naar Berlijn, maar de Liro-archieven boden daaromtrent eind jaren vijftig nog maar weinig harde gegevens.⁶²⁶ Niettemin slaagde personeel van het "Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schadeuitkeringen" (Cadsu) -dat was de Nederlandse instantie die in 1959 werd opgericht en zich onder meer met de administratieve verwerking van de BRüG-claims bezighield⁶²⁷- er met de deskundige hulp van RIOD-medewerker A.J. van der Leeuw in, om met behulp van de nog wel uit de Liro-administratie blijkende feiten in verreweg de meeste gevallen de 'Verbringungsachweis' te leveren.⁶²⁸

Benadrukt moet in dit verband worden dat de gedeposeerden zelf met de indiening van de effectenclaims in het kader van het BRüG (beter bekend als 'Wertpapiere-claims' of 'W-claims') niets van doen hadden. De W-claims werden gebundeld en in één gezamenlijke actie (bekend als de 'W-actie') bij de Westduitse overheid ingediend, waarbij de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten als gemachtigde van de gedeposeerden optrad. De administratieve ondersteuning die nodig was om de ca. 2400 claims (één claim kon op vele effecten betrekking hebben) goed gedocumenteerd en op efficiënte wijze in te dienen werd geleverd door het Cadsu.⁶²⁹

Om strategische redenen heeft men van Nederlandse zijde met de W-actie gewacht niet alleen totdat omtrent de Auslandbonds een regeling zou zijn getroffen, maar ook totdat omtrent de overige BRüG-claims met de Westduitse regering overeenstemming zou worden bereikt. Om die reden werd pas eind 1962 na in Bonn gevoerde onderhandelingen tussen vertegenwoordigers van de Nederlandse en Westduitse overheid duidelijkheid verkregen omtrent de waarde waartegen de in te stellen W-claims zouden worden gehonoreerd.⁶³⁰ Gedurende deze onderhandelingen kwam als moeilijkheid naar voren, dat een groot aantal van de van hun buitenlandse effecten beroofde eigenaren die voor de W-claims in aanmerking kwamen, in veel gevallen reeds gehele of gedeeltelijke compensatie hadden verkregen dankzij in het buitenland getroffen schikkingen door de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten.⁶³¹

⁶²⁶ Zie paragraaf 2; Van der Leeuw, *De historische documentatie voor de door het Cadsu behandelde claims*, 7-9.

⁶²⁷ Het Cadsu werd bij besluit van de Minister van Financiën van 25 juli 1959 No. 53 ingesteld met ingang van 1 september 1959. Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 18; zie voor een korte schets van de verschillende werkzaamheden van het Cadsu Lipschits, *Tsedaka*, 332-335.

⁶²⁸ Daaronder vielen bijvoorbeeld ook de effecten uit het 'dolle dinsdag-pakket' alsmede een zeer groot gedeelte van de effecten die door bemiddeling van Rebholz in Zwitserland Portugal en Frankrijk waren verkocht (vgl. paragraaf 6). Vgl. Van der Leeuw, *De historische documentatie voor de door het Cadsu behandelde claims*, 8-9.

⁶²⁹ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 24. Er werden zogenoemde 'telefoonboeken' vervaardigd, met gegevens over alle buitenlandse effecten waarop de W-actie van toepassing was.

⁶³⁰ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 50.

⁶³¹ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 13; paragraaf 22.3. Voor zover gedeposeerden reeds volledig waren schadeloosgesteld door de Belga, kwamen zij niet in aanmerking voor de W-actie, aangezien zij al hun aanspraken ten aanzien van de betreffende buitenlandse effecten aan de Belga hadden overgedragen. Zie voorts paragraaf 22.4 (slot).

De Nederlandse onderhandelaars hebben evenwel naar voren gebracht dat, zoals het *Eindverslag Cadsu* het omschrijft, "het voormalige Duitse Rijk door deze prestaties van de Nederlandse Staat niet kon worden vrijgesteld van zijn restitutierechtelijke verplichtingen."⁶³² Dit argument overtuigde de Duitsers, met dien verstande dat werd overeengekomen dat bij de waardeberekening van de hoogte van het uit te keren bedrag verschil zou worden gemaakt tussen buitenlandse effecten waarbij door de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten reeds schikkingen waren getroffen en buitenlandse effecten ten aanzien waarvan zodanige schikkingen niet waren tot stand gekomen:

- als er ten aanzien van het buitenlandse effect waarop de W-claim betrekking had een schikking was getroffen, dan bedroeg de uitkering op de W-claim *67,5% van de koerswaarde van de betreffende effecten in de Bondsrepubliek Duitsland per 1 april 1956* (deze vergoeding werd beschouwd als een 'gemiddelde' compensatie van de *kosten*, die voor de gedeposeerde aan de getroffen schikking verbonden waren geweest);

- was er ten aanzien van het buitenlandse effect geen schikking totstandgekomen, dan bedroeg de uitkering op de W-claim *bij obligaties 120% van de koerswaarde van het betreffende buitenlandse effect in de Bondsrepubliek Duitsland per 1 april 1956 en bij aandelen 105% van deze waarde*. Het gedeelte van de vergoeding dat de 100% overschreed, werd als 'gemiddelde' vergoeding van geleden inkomstenderving (gederfde vruchten) beschouwd.⁶³³

Het was het Agentschap van het Ministerie van Financiën dat nadat de gezamenlijke indiening van de ca. 2400 W-claims (het totale claimbedrag beliep ca. DM 18,3 mln.) bij de Westduitse overheid in 1966 was geschied en door deze gehonoreerd werd, met de afrekening met de betrokken gedeposeerde werd belast.⁶³⁴ Deze afrekening verliep analoog aan de wijze waarop de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten handelde als in het buitenland een schikking was getroffen, zoals beschreven in paragraaf 22.3. De betrokken gedeposeerde verkregen maximaal een volledige schadeloosstelling (berekend naar de Nederlandse koerswaarde van het effect omstreeks het tijdstip van de afrekening⁶³⁵, inclusief de waarde van alle gederfde vruchten sedert het verlies van het effect), waarbij met eerder verkregen schadevergoedingen rekening werd gehouden. In het geval van de W-claims lijkt volledige schadeloosstelling vrijwel steeds mogelijk te zijn geweest, omdat het hoofdzakelijk om Liro-stukken ging, waarop men in ieder geval al zijn LVVS-uitkering had verkregen alsmede, voor zover ten aanzien van de betreffende effecten schikkingen in het buitenland waren getroffen, een vergoeding van de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten. Door de royale uitkeringen die op de W-claims door de Westduitse overheid werden gedaan, ontstonden er grote overschotten, omdat in zeer veel gevallen het totaal van de uitkering op de W-claim en de reeds ontvangen bedragen een volledige schadeloosstelling ruimschoots te

⁶³² *Eindverslag Cadsu*, 13.

⁶³³ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 13, 22, 50.

⁶³⁴ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 51-52.

⁶³⁵ Of berekend naar de koerswaarde in Duitsland op 1 april 1956 (de BRüG-datum), als dat tot een hogere uitkomst leidde.

boven ging. Deze overschotten werden onder aftrek van door de Cadsu gemaakte kosten, die betrekkelijk laag bleven⁶³⁶, volgens vast beleid van het Ministerie van Financiën in het Waarborgfonds Rechtsherstel gestort.⁶³⁷ Gevolg was dat het Waarborgfonds eind 1968 reeds voor ca. fl. 10,4 mln. aan overschotten op uitgekeerde W-claims had ontvangen. In de jaren 1969-1974 liep deze onverwachte bate verder op tot een totaal van ca. fl. 11,2 mln.⁶³⁸

Door de Belga, waaraan in bepaalde gevallen gedeposeerden tegen volledige schadeloosstelling hun rechten en aanspraken hadden overgedragen⁶³⁹, werd in het kader van het BRüG een beperkt aantal "B-claims" ingediend ter compensatie van door de Belga gemaakte kosten en ter overname door de Westduitse regering van door de Belga ter verkrijging van duplicaten verleende contra-garanties. In totaal werden door de Belga in de jaren 1961-1966 10 claims ingediend, voor ca. DM 1,5 mln. Dit bedrag (minus de door de Cadsu gemaakte kosten) is aan de Belga ten goede gekomen. Bovendien werden door de Westduitse regering door de Belga verleende contra-garanties overgenomen.⁶⁴⁰

23. De opheffing van het Waarborgfonds (1976)

In januari 1971 werd de Afdeling Effectenregistratie als laatste afdeling van de Raad voor het Rechtsherstel wettelijk opgeheven.⁶⁴¹ Daarmee was aan de gigantische operatie die het effectenrechtsherstel was geweest bijna een eind gekomen. Bijna: af en toe diende nog een zaak die

⁶³⁶ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 97.

⁶³⁷ Deze handelwijze werd gemotiveerd door de gedachte dat anders ongegronde verrijking van de gedeposeerden zou plaatsvinden en was ook door de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten in praktijk gebracht (die de overschotten tot in 1956 ten goede deed komen aan de LVVS-boedel). De handelwijze van het Waarborgfonds werd bovendien gelegitimeerd door een passage uit de *Staatscourant*, 23.7.1956, No. 141, waarin in een toelichting op de beslissing om de LVVS-boedel aan het Waarborgfonds te verkopen uitdrukkelijk was gesteld: "Uiteraard zal hetgeen de in hun recht herstelden (..) te veel ontvangen, alsnog door hen moeten worden terugbetaald, en wel aan het Waarborgfonds Rechtsherstel, voor zover de Raad voor het Rechtsherstel niet anders bepaalt." Vgl. in dit verband tevens de brief van de directeur van het Waarborgfonds Rechtsherstel (Stulemeier) aan de directeur bewindvoering, MvF, 3.5.1962 en Stulemeier, "Notitie inzake eventuele aanspraken van het Waarborgfonds Rechtsherstel tegenover gedeposeerden, die onder het Bundesrückerstattungsgesetz van Duitse zijde een schadevergoeding ontvangen", 4-6, 8-9; geheime brief Minister van Financiën aan Algemene Rekenkamer, 12.6.1962, alles in Archief MvF, doss. 1.842.913.6 ("Bundesentschädigungsgesetz").

⁶³⁸ Deze cijfers vormen een optelsom van de terzake genoemde bedragen in de rapporten van de Centrale Accountantsdienst "inzake de controle van het Waarborgfonds Rechtsherstel" over de jaren 1967-1975, Archief MvF, bww (dossierstelsel).

⁶³⁹ Zie paragraaf 22.3.

⁶⁴⁰ Vgl. *Eindverslag Cadsu*, 46-49, 96.

⁶⁴¹ Wet van 7 januari 1971, *Stb.* 1; zie paragraaf 13.

op het effectenrechtsherstel betrekking had voor de arrondissementsrechtbank te Amsterdam. Het Ministerie van Financiën hield zich nog bezig met verzoeken binnen om duplicaten (zie paragraaf 24) en met andere, vaak ingewikkelde vraagstukken die zich nog naar aanleiding van de effectenregistratie voordeden. Instanties als de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten en de Belga bestonden nog wel, maar hadden steeds minder om handen, totdat er haast niets meer gebeurde en zij werden ontbonden of opgeheven.⁶⁴²

Ook het Waarborgfonds Rechtsherstel overleefde de Afdeling Effectenregistratie. Het Waarborgfonds werd met ingang van 16 april 1976 bij formele wet opgeheven⁶⁴³, maar plannen om het fonds te liquideren hadden sedert 1970 bestaan. Het belangrijkste probleem dat zich bij de opheffing van het Waarborgfonds voordeed, was de vraag wat er moest gebeuren met het batige eindsaldo van het fonds van ruim fl. 11,5 mln.⁶⁴⁴ Hoewel zowel de directeur van het Waarborgfonds als de Staatssecretaris van Financiën (A. de Goede) van mening waren dat dit bedrag naar de Staat moest gaan, had men moeite met het ontwikkelen van een sluitende argumentatie.

In een ontwerp-memorie van toelichting op de "Wet inzake de opheffing van het Waarborgfonds Rechtsherstel" werd het feit dat het Waarborgfonds aan het eind van zijn bestaan een positief saldo vertoonde, rechtstreeks in verband gebracht met het feit dat de overschotten op de W-claims in het Waarborgfonds waren gevloeid ter waarde van ca. fl. 11,2 mln.⁶⁴⁵:

"(..) Het feit doet zich voor, dat het thans aanwezige saldo van het fonds (ad ruim f 10 miljoen) niet veel afwijkt van laatstgenoemde bate [de bate uit de overschotten op de W-claims die in deze ontwerp-memorie op ruim fl. 10 mln. wordt geschat, WJV]; m.a.w., indien deze zich niet zou hebben voorgedaan zouden de uitgaven en inkomsten van het fonds wegens zijn in het voorgaande genoemde, veelomvattende activiteiten (in totaal ruim f 80 miljoen belopende) ongeveer in evenwicht zijn geweest."⁶⁴⁶

Hieraan kan in het kader van deze rapportage nog worden toegevoegd, dat het feit dat het Waarborgfonds aan het eind van zijn bestaan een batig saldo vertoonde, ook in verband gebracht mag worden met een andere bate die het in de jaren 1957-1962 uit Duitsland had verkregen: de vergoeding van ca. fl. 5,7 mln. met betrekking tot de Duitse Reichsschatz-

⁶⁴² De Belga werd per 1 januari 1978 ontbonden en de uiteindelijke vereffening vond plaats op 5 september 1984 (vgl. *Staatscourant*, 16 januari 1978, No. 11; *Inventaris Belga*, 30-31); de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten werd formeel opgeheven bij beschikking van de Minister van Financiën van 25 maart 1987, zie *Inventaris Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten*, 18.

⁶⁴³ "Wet van 10 maart 1976 tot opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel", *Stb.* 1976, 200.

⁶⁴⁴ Vgl. notitie H.C. Oud aan staatssecretaris De Goede inzake "Ontwerp van Wet opheffing Waarborgfonds rechtsherstel", archief *MvF*, doss. 1.711.82 ("opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel 1974-1977").

⁶⁴⁵ Zie paragraaf 22.4.

⁶⁴⁶ Vgl. "regelen inzake de opheffing van het Waarborgfonds Rechtsherstel. Memorie van Toelichting Nr. 3", 3, Archief *MvF*, doss. 1.711.82.

anweisungen, die nog in de boedels van LVVS en VVRA aanwezig waren geweest, toen het Waarborgfonds deze boedels in 1956 had overgenomen.⁶⁴⁷ Men moet dan ook constateren dat de eindbalans van het Waarborgfonds (*ceteris paribus*) zonder deze twee baten een negatief saldo zou hebben vertoond van ca. fl. 5,4 mln.

Het behoeft geen verwondering te wekken dat het deze twee baten uit Duitsland waren die tot een overschot op de eindbalans van het Waarborgfonds hebben geleid. Immers, dit waren *onverwachte* baten, die in het geheel niet waren voorzien op het moment dat het Waarborgfonds in juli 1956 de activa en de passiva van de LVVS- en VVRA-boedels had overgenomen. Op dat moment waren de bij de overdracht betrokken partijen (regering, beheerders en Commissie Gedeposeerden) er juist van uitgegaan, dat het Waarborgfonds door deze overname naar alle waarschijnlijkheid een *bescheiden verlies* zou leiden. Om die reden hadden gedeposeerden met deze overdracht ingestemd en zelfs van harte, omdat de regering aan gedeposeerden een iets hogere totaal-uitkering had gegarandeerd (90% voor LVVS- en 85% voor VVRA-crediteuren) dan op dat moment door de Commissie Gedeposeerden met het oog op de stand der boedels voor mogelijk werd gehouden.⁶⁴⁸

Hadden regering, beheerders en de Commissie Gedeposeerden op dat moment kunnen bevroeden dat er uit de resterende activa nog fl. 16,9 miljoen zou komen, dan had dit zonder meer tot hogere uitkeringspercentages uit deze boedels geleid -in dat geval had het Waarborgfonds de boedels van LVVS en VVRA ook tegen een hogere prijs overgenomen- dan de uitkeringspercentages waarmee de Commissie Gedeposeerden in 1956 accoord ging. De reden dat het batig saldo aan de Staat ten goede zou moeten komen, werd in genoemde ontwerp-memorie van toelichting als volgt beargumenteerd:

"Ten aanzien van de voorgestelde bestemming herinneren de ondergetekenden in de eerste plaats aan het in 1953 door de Staat ter beschikking gestelde bedrag ad f 26 miljoen, dat uitsluitend daarom à fonds perdu werd betaald, omdat toen (en nu) terugbetaling niet kon worden verwacht (..).

Hierbij komt nog dat de uitkeringen uit de boedels van L.V.V.S. en V.V.R.A. in feite ten laste van de Staat zijn gekomen. Weliswaar luidden deze vorderingen in guldens, maar in feite vormden zij de tegenwaarde van opbrengsten in - waardeloze - rijksmarken. Een en ander komt er op neer dat de meergenoemde uitkeringen aan crediteuren geschieden ten laste van de algemene middelen, hetgeen een reden te meer vormt om het aanwezige saldo aan de algemene middelen ten goede te doen komen."⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Vgl. paragraaf 18.1 (slot) en 21.

⁶⁴⁸ De Commissie Gedeposeerden had immers namens gedeposeerden verklaard genoeg te nemen met een totaaluitkering van 88,1% uit de LVVS- en 82,1% uit de VVRA-boedel. Vgl. paragraaf 18.2.

⁶⁴⁹ Vgl. "regelen inzake de opheffing van het Waarborgfonds Rechtsherstel. Memorie van Toelichting Nr. 3", 3, Archief *MvF*, doss. 1.711.82.

De gebezigde argumentatie kwam er dus op neer, dat men van mening was dat a) de betaling van fl. 26 mln. door de Staat in het kader van het plan '53 en b) het feit dat de LVVS- en VVRA-uitkeringen in feite ten laste van de Staat waren gekomen, genoeg reden vormden om het aanwezige eindsaldo zonder meer aan de Staat te doen toekomen. Op het argument onder a) wordt hieronder nog teruggekomen. Het argument onder b) doelde kennelijk op het feit dat de uitspraken in de schatkistpapier-procedures de Staat ca. fl. 66 mln. hadden gekost, omdat de Staat de verliezen overnam die voortvloeiden uit de bedragen (minus de rente) die De Nederlandsche Bank en De Bary aan de LVVS- en VVRA-boedels moesten betalen aangezien zij zich tijdens de bezetting willens en wetens ten koste van die boedels verrijkt hadden.⁶⁵⁰ Maar uiteraard kan de overname van *deze* verliezen van de *banken* geen grond opleveren om het positieve eindsaldo van het Waarborgfonds te doen toekomen aan de Staat: dit 'argument' is dan ook in de officiële memorie van toelichting zoals die in november 1974 naar de Tweede Kamer is gegaan niet meer te vinden. Wel wijst dit 'argument' op een zekere onvrede, die er op het Departement van Financiën kennelijk nog steeds bestond over het feit dat de Duitse Reichsschatzanweisungen uit de LVVS- en de VVRA-boedels, gedeeltelijk en indirect door de Nederlandse Staat waren vergoed. Het is waarschijnlijk het achterliggende motief geweest, waarom de ambtelijke staf van Financiën van mening was dat het positieve eindsaldo van het Waarborgfonds zonder meer naar de Staat moest gaan. Het feit dat het positieve saldo op de eindbalans van het Waarborgfonds rechtstreeks te maken had met onverwachte baten uit Duitsland, werd in de officiële memorie van Toelichting niet meer vermeld. Daarin werd slechts gesteld, *dat* er een batig saldo was van ca. fl. 11,5 mln., dat om de volgende reden naar de Staat behoorde te gaan:

"Aangezien het eerdergenoemde bedrag van fl. 26 miljoen door de Staat à fonds perdu aan het Waarborgfonds in 1953 ter beschikking is gesteld, uitgaande van de veronderstelling dat er niet op kon worden gerekend dat het Waarborgfonds dit bedrag of een gedeelte ervan in de toekomst zou kunnen terugbetalen, ligt het in de rede dat het thans ter beschikking zijnde bedrag van rond fl. 11,5 miljoen aan de algemene middelen van de Staat ten goede komt als een gedeeltelijke compensatie van de bovengenoemde uitgave. In verband hiermede bepaalt het wetsontwerp dat de bezittingen en schulden van het Waarborgfonds, alsmede zijn rechten en verplichtingen overgaan naar de Staat."⁶⁵¹

De betaling van fl. 26 mln. door de Staat aan het Waarborgfonds in het kader van het plan '53, is het enige argument dat naar de Tweede Kamer toe werd gebezigd om aan te geven dat de fl. 11,5 mln. naar de Staat behoorde te gaan. In het kader van deze rapportage kan bij dit argument een kritische kanttekening worden geplaatst. De fl. 26 mln. die in 1953 werd betaald *à fonds perdu* (letterlijk: *zonder te verwachten dat het ooit wordt terugbetaald*), was het 'offer' van de

⁶⁵⁰ Anders gezegd: niet de uitkeringen uit de LVVS- en VVRA-boedels, maar deze verliezen van de banken zijn ten laste van de Staat gekomen. Zie verder paragraaf 18.1.

⁶⁵¹ Vgl. *Kamerstukken II*, 1974/75, 13184, nr. 3.

zijde van de Staat waarmee een uitweg kon worden gevonden uit de impasse die door de beursstaking was ontstaan. De fl. 26 mln. was het bedrag geweest, dat de regering op tafel had moeten leggen om de gedeposeerden tevreden te stellen en de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel nagenoeg volledig te vrijwaren van aansprakelijkheid voor schadevergoeding. Ook de gedeposeerden waren van hun kant tot een 'offer' bereid geweest: zij hadden met een schadeloosstelling van 90% (in plaats van 100%) genoegen genomen. De Vereniging voor de Effectenhandel had fl. 3 mln. bijgedragen. Het plan '53 was destijds in een betrekkelijk korte tijd afgewikkeld met instemming van alle partijen. Het had nagenoeg hetzelfde gekost als men begroot had (ca. fl. 139 mln.): *er was niets van overgebleven*.⁶⁵²

Om kort te gaan, nader beschouwd lijkt een "gedeeltelijke compensatie" van het eindsaldo van fl. 11,5 mln. met de eerder betaalde fl. 26 mln. om twee redenen niet voor de hand te liggen. In de eerste plaats had het positieve eindsaldo van het Waarborgfonds van fl. 11,5 mln. niets te maken met het plan '53 (dat immers in overeenstemming met de begroting was afgewikkeld), noch met de 'offers' die destijds, om de uitvoering van dit plan mogelijk te maken door diverse partijen waren gebracht. In de tweede plaats had de Staat het bedrag van fl. 26 mln. uitdrukkelijk betaald als een 'offer', als betaling *à fonds perdu*, zonder te verwachten het ooit terug te krijgen. Dat was met andere woorden geen bedrag dat ogenblikkelijk, zonder de partijen van destijds daarin te kennen, voor compensatie of verrekening (met welk bedrag dan ook) in aanmerking leek te komen.

Het positieve eindsaldo was, zoals reeds werd opgemerkt, wèl een rechtstreeks gevolg van het feit dat er onverwachte baten uit Duitsland in het fonds waren gevloeid, doordat het Waarborgfonds in 1956 (geheel buiten het plan '53 om) de resterende activa uit de LVVS- en VVRA-boedels tegen betaling had overgenomen. Het had dan ook voor de hand gelegen om de vraag wat er met het batig eindsaldo moest gebeuren, te beschouwen in het licht van de rechtstreekse oorzaak van het positieve eindsaldo, te weten de onverwachte baten uit Duitsland. Hoe oordeelde de Tweede Kamer over dit alles? Op 24 november 1975 werd er door de vaste Commissie van Financiën gesproken over het wetsontwerp "Opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel" en de bijbehorende memorie van toelichting. Daarbij werden onder meer de volgende vragen geformuleerd die aan de Staatssecretaris van Financiën werden voorgelegd:

"Op welke wijze is het batig saldo van het fonds op dit moment en in de laatste jaren samengesteld geweest? Bestaat het voor een deel uit effecten? Zo ja, welke bestemming zal de Staat dan hieraan geven?

Om welke reden is de bijdrage *à fonds perdu* door de Staat destijds op 26 mln. vastgesteld? Welke veronderstellingen lagen hieraan ten grondslag? Is deze bijdrage destijds niet mede daardoor gerechtvaardigd geacht omdat het belang van de Staat gebaat was met een goede afwikkeling van geschillen over het bezit van effecten?

De commissie zou ten slotte gaarne vernemen of Joodse organisaties zijn geraadpleegd over het voornemen om het batig saldo aan de Staat ten goede te laten komen."⁶⁵³

⁶⁵² Zie paragraaf 20.

⁶⁵³ *Kamerstukken II*, 1975/76, 13184, nr. 4.

De antwoorden op deze vragen die door de Staatssecretaris van Financiën De Goede aan de Tweede Kamer werden gegeven, waren uitermate verhullend. Essentieel is dat de Tweede Kamer niet te horen kreeg dat het positieve saldo van ca. fl. 11,5 mln. een rechtstreeks gevolg was van de onverwachte baten uit Duitsland, als gevolg van de overname van de activa uit de boedels van LVVS en VVRA in 1956. In plaats daarvan werd opgemerkt dat het positieve saldo een bedrag was "dat de resultante is van de in de loop van bijna 30 jaar door het fonds ontvangen gelden en uitgegeven bedragen."⁶⁵⁴ Uit een interne memo van het hoofd van de directie juridische zaken, H.C. Oud, aan de staatssecretaris De Goede blijkt dat de ambtelijke staf van het Ministerie van Financiën bewust besloten had om de Tweede Kamer de informatie over de rechtstreekse oorzaak van het positieve eindsaldo te onthouden. Oud schreef in verband met de antwoorden op de vragen van de kamerleden het volgende aan De Goede:

"Ik heb, onder verwijzing naar vorige stukken, uiteengezet waarom de Staat indertijd een bedrag à fonds perdu van f 26.000.000,- in het Waarborgfonds heeft gestort. *De Vaste Commissie heeft niet gevraagd hoe het komt dat er thans een batig saldo is van ruim f 11.500.000,-, terwijl men in 1953 niet op enig overschot rekende. Ik heb gemeend dit onderwerp niet te moeten aansnijden, aangezien dit zou leiden tot een vrij ingewikkelde technische verhandeling die op haar beurt weer vragen zou oproepen.* Mocht hierover bij de mondelinge behandeling eventueel nog een vraag worden gesteld, dan kunnen wij er altijd op wijzen dat men in 1953 uiteraard van gissingen moest uitgaan waarbij in de loop van 22 jaar de werkelijkheid nog wel eens anders kan uitpakken. Dat is dan in dit geval geweest in het voordeel van het Waarborgfonds Rechtsherstel. Reden temeer om het geld dat is overgebleven van het aan de hand van, naar later bleek, te ongunstige veronderstellingen vastgestelde bedrag, dat in het fonds is gestort, thans weer in de algemene middelen te doen terugkeren."⁶⁵⁵

Op de vraag waarom geen joodse organisaties waren geraadpleegd antwoordde De Goede aan de Tweede Kamer dat daarvoor "geen aanleiding" leek te bestaan, omdat (samengevat) het Waarborgfonds in het kader van het plan '53 de LVVS-claims van gedeposeerden had overgenomen. "Daarnaast", schreef De Goede, "moet erop worden gewezen dat de middelen waarover het Waarborgfonds de beschikking had *in geen dele uit Joodse bron zijn gevloeid of aan de Joodse gemeenschap zijn onttrokken.*"⁶⁵⁶ Deze overwegingen brachten De Goede tot zijn slotopmerking "het voorstel om het saldo aan de algemene middelen ten goede te doen komen voldoende verantwoord te achten."⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ *Kamerstukken II, 1975/76, 13184, nr. 5.*

⁶⁵⁵ "Notitie d.d. 22 december 1975" van Mr. Oud aan Staatssecretaris de Goede betr. Ontwerp van Wet Opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel, Archief *MvF*, doss. 1.7.11.82. (Curs. WJV.)

⁶⁵⁶ Curs. WJV.

⁶⁵⁷ *Kamerstukken II, 1975/76, 13184, Nr. 5.*

Resumerend mag het op grond van het bovenstaande duidelijk zijn dat juistheid van de opmerking van De Goede dat de middelen van het Waarborgfonds "in genen dele uit Joodse bron zijn gevloeid" minst genomen twijfelachtig is. Het positieve eindsaldo was immers een rechtstreeks gevolg van het feit dat er twee onverwachte baten uit Duitsland waren gekomen: de fl. 5,7 mln. als gedeeltelijke compensatie voor het resterende Duitse schatkistpapier en de fl. 11,2 mln. uit de uitkeringen op de W-claims, W-claims die, in ieder geval in het kader van het BRüG, *exclusief* voor particuliere (in casu: joodse) slachtoffers van de nazi-terreur bedoeld waren. Het feit dat deze twee baten bij de overdracht van de activa uit de LVVS- en de VVRA-boedels aan het Waarborgfonds in 1956 niet waren voorzien, alsmede het feit dat, als deze baten in 1956 waren voorzien, dit tot hogere uitkeringspercentages uit de LVVS- en de VVRA-boedels zou hebben geleid, hadden er juist alle aanleiding toe moeten geven om joodse organisaties bij het zoeken naar een bestemming voor het positieve eindsaldo te betrekken. Tenslotte kan worden opgemerkt dat de Tweede Kamer op het moment dat zij het wetsontwerp "Opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel" zonder beraadslaging heeft aangenomen niet op de hoogte was van cruciale informatie over de aard en oorzaak van het positieve eindsaldo van het fonds, informatie die haar door de ambtelijke staf van Financiën welbewust was onthouden. De Staatssecretaris van Financiën heeft de Tweede Kamer niet alleen onvolledig maar gedeeltelijk ook onjuist geïnformeerd door de verzekering van de eerste dat de gelden van het Waarborgfonds "in genen dele uit Joodse bron" waren gevloeid.⁶⁵⁸

24. Commissie Duplicaat Effecten

In paragraaf 12 was al aan de orde dat niet aangemelde effecten na verloop van tijd door publicatie van de nummers in de *Staatscourant ipso facto* ongeldig werden. In plaats daarvan werden duplicaten uitgegeven die toekwamen aan de oorspronkelijke eigenaar die ten aanzien van deze effecten rechtsgeldig geopponeerd had of, bij gebreke daarvan, aan de Staat.⁶⁵⁹

Tot 1 januari 1952 bestonden er evenwel nog mogelijkheden tot "na-aanmelding" en "na-oppositie", waarbij een tegenwoordige bezitter of een oorspronkelijke eigenaar alsnog aanspraak kon maken op een effect, mits hij aannemelijk wist te maken dat hij "door omstandigheden van zijn wil onafhankelijk bij de registratie redelijkerwijs niet is kunnen opkomen".⁶⁶⁰

Na het verstrijken van deze termijn werd op 17 september 1954 door de Minister van Financiën de "Commissie Duplicaat Effecten" ingesteld. Deze commissie behandelde tot 9 februari 1976 zogenoemde 'afstandsverzoeken': verzoeken om toekenning van duplicaten, ten behoeve van personen die niet aan de wettelijke aanmeldings- of oppositieverplichtingen hadden voldaan. De procedure die de Commissie Duplicaat Effecten volgde had geen

⁶⁵⁸ Vgl. *Hand.* II, 1975/76, 3058. De Eerste Kamer heeft geen opmerkingen over het wetsontwerp gemaakt en het zonder beraadslaging aangenomen. Vgl. *Kamerstukken* I, 1975/76, 13184 (No. 98); *Hand.* I, 1975/76, 535.

⁶⁵⁹ De wettelijke basis bood art. 64 E 100.

⁶⁶⁰ Vgl. art. 81 E 100.

wettelijke grondslag, maar was een 'ex gratia-procedure'. De Commissie onderzocht de ingediende verzoeken en gaf advies aan de Minister van Financiën over de vraag of afstand van de duplicaat aan de verzoeker in de rede lag. Dit advies werd door de Minister van Financiën telkens opgevolgd. Was de beslissing gunstig, dan werd in de regel de verkoopopbrengst van het duplicaat en niet het duplicaat zelf aan de verzoeker afgestaan.

Na 9 februari 1976 werden binnengekomen verzoekschriften rechtstreeks door de Directie Juridische Zaken van het Ministerie van Financiën behandeld. Bij beschikking van 29 september 1982 werd door de Minister van Financiën bepaald dat na 31 december 1982 ingediende verzoekschriften niet meer konden worden ingewilligd. Dat was elf jaar na de wettelijke opheffing van de Afdeling Effectenregistratie en nog veel langer na de sluiting van alle rechtshersteltermijnen. Op dat moment werden er nauwelijks meer afstandsverzoeken bij Financiën ingediend. Sindsdien is het niet meer mogelijk om terzake compensatie te krijgen. De verzoeken om duplicaten die aan de Commissie Duplicaat Effecten en daarna aan de Directie Juridische Zaken werden gericht kunnen worden onderscheiden in twee groepen:

- verzoeken van niet-aanmelders: deze werden gehonoreerd als de Commissie Duplicaat Effecten van oordeel was dat de verzoeker door omstandigheden van zijn wil onafhankelijk, redelijkerwijs niet eerder had kunnen opkomen;
- verzoeken van niet-opponenten: deze werden gehonoreerd als vroeger bezit en onrechtmatig bezitsverlies aannemelijk werden gemaakt.⁶⁶¹

⁶⁶¹ Zie voor een en ander *Inventaris Commissie Duplicaat Effecten*, brief MvF aan Commissie Scholten, 2.2.1999.

Eindverslagen, inventarissen, toelichtingen

Eindverslag Cadsu

J.G.A. ten Siethoff et al., *Eindverslag betreffende de taken van het Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schadeuitkeringen (C.A.D.S.U.)*, MvF, Den Haag, 1966

Eindverslag LVVS

J.D.J. Roos, J.P. Barth, Ed. Spier, *Eindverslag van beheerders-vereffenaars betreffende Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (L.V.V.S.) aan het Nederlandse Beheersinstituut te 's-Gravenhage*, brochure, Amsterdam, 24 april 1958

Eindverslag VVRA

J.D.J. Roos, J.P. Barth, Ed. Spier, *Eindverslag van beheerders-vereffenaars betreffende Vermogensverwaltungs- und Renten-Anstalt (V.V.R.A.) aan het Nederlandse Beheersinstituut te 's-Gravenhage*, brochure, Amsterdam, 24 april 1958

Inventaris Afdeling Effectenregistratie

M.M. Warning, *Inventaris van de archieven van de afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel 1945-1971*, Den Haag, 1973.

Inventaris Belga

J. Hazemeijer, *Inventarissen van de archieven van (..) de NV/BV Belegging- en Garantie Maatschappij voor duplicaten van Buitenlandse Effecten (Belga) (..)*, MvF, Den Haag, 1990

Inventaris Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten

J. Hazemeijer, *Inventarissen van de archieven van (..) de Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten 1949-1956 (1987) (..)*, MvF, Den Haag, 1990

Inventaris Commissie Duplicaat Effecten

J. Hazemeijer, *Inventarissen van de archieven van de Commissie Duplicaat Effecten (1945-1976) (..)*, MvF, Den Haag, 1990

Onderzoeksgids

J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo, H.A.J. van Schie, *Onderzoeksgids Archieven joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940-1987*, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, 1998

Toelichting Besluit Registratie Effecten

Commissie Eggens, "Toelichting Besluit Registratie Effecten", juni 1944, *NIOD*, Archief Eggens, doos 5a

Toelichting op F 272

"Toelichting", *Wetsbesluiten tot stand gekomen tusschen 24 juni - 23 november 1945 met toelichtingen*, 's-Gravenhage, 1947, 584-594

Toelichting op het Besluit Herstel Rechtsverkeer

"Toelichting op het Besluit Herstel Rechtsverkeer", *Toelichtingen op de Besluiten Bezettingsmaatregelen, Herstel Rechtsverkeer en Vijandelijk vermogen*, 's-Gravenhage, 1947

Toelichting op het herziene New Yorkse ontwerp

New Yorkse Commissie, "Toelichting tot het herziene New Yorksche ontwerp-registratiebesluit Effecten", januari 1944, *NIOD*, Archief Eggen, doos 5a

Toelichting op het New Yorkse ontwerp

New Yorkse Commissie, "Toelichting op de regeling voor de registratie van effecten in het bevrijde Koninkrijk der Nederlanden", 27.2.1943, *NIOD*, Archief Eggen, doos 5a

Geraadpleegde literatuur

G. Aalders, *Bij Verordening* RIOD, april 1998

G. Aalders, "Rechtsherstel joden heeft niet gefaald", *NRC Handelsblad*, 25.11.1998

G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, 1999

J. Boom, "'Was mijn vader fout?'", *De Groene Amsterdammer*, 25.3.1998, 24-25

M.H. Bregstein, *De betrekkelijke waarde der wet*, Zwolle, 1952

M.H. Bregstein, "De restitutie van effecten in internationaal verband", *Verzameld werk van Prof. Mr M.H. Bregstein II*, Zwolle, 1960, 644-666 (oorspronkelijk verschenen in *WPNR* 4227-4229, 1952)

S. Brouwer, *Beurs en effectenhandel*, Amsterdam, 1966

A.E. Cohen, "Vorbereiding Hoofdwk. 33 Effectenhandel", interne nota RIOD, 31.12.1952

J.W. Davis et al., *The postwar settlement of property rights. A Memorandum on the restitution or indemnification of property seized, damaged or destroyed during World War II*, Council on Foreign Relations, USA, 1945.

M. Drukker, "De invloed van het rechtsherstel van effecten op de heffing van successierecht", *WPNR* 4325-4327, 1953, 585-588; 597-600; 609-611

U.J.N. de Graaff, "De mentaliteit der beursdeskundigen", *NJB*, 1949, 869-870

U.J.N. de Graaff, "De houding van 'de beurs' in den oorlog", *NJB*, 1950, 59-60.

G. de Grooth, "De effectenregistratie middel tot weigering van rechtsherstel?", overdruk uit *WPNR* 4114-4117, 1949

G. de Grooth, "Het rechtsherstel voor toondereffecten en het 'systeem van F 272'", *WPNR* 4142-4143, 1950, 268-270; 280-285

G. de Grooth, "Het rechtsherstel van effecten", *De Gids. Algemeen cultureel maandblad*, 1952, tweede half jaar, 328-334

L.A.J. Groothuis, "Juridische achtergronden van de Beursstaking", *AA*, december 1952, 33-37

- E.F. Hooykaas, *Art. 2014 BW*, diss., Utrecht, 1949
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, diverse delen, 's-Gravenhage/Leiden
- B. Karlsberg, "German federal compensation- and restitution-laws and Jewish victims in the Netherlands", *Studia Rosenthaliana*, juli 1968, 194-244
- B. Karlsberg en W. Diamand, "Enige aantekeningen omtrent de achtergronden van de aanspraken, welke de Joodse Nederlanders konden doen gelden krachtens het BRÜG en het BEG", *Eindverslag Cadsu*, Den Haag, 1966, 3-16
- J.W. Kersten, *Theorie en praktijk van na-oorlogs rechtsherstel en beheer*, juni 1987, ongepubliceerd
- J.G. Koopmans, *Het afwikkelings-aanbod van V.V.R.A. en L.V.V.S.*, brochure, Schiedam, 1950
- A.J. van der Leeuw, "De behandeling van aan joden toebehorende vermogenswaarden tijdens en na de oorlog", *NIOD*, Doc II, No. 1213, ongepubliceerd en ongedateerd.
- A.J. van der Leeuw, *Rapport inzake het optreden van Dr. A.J. Bühler en O. Rebholz tijdens de Duitse bezetting. Opgesteld op verzoek van de Minister van Financiën*, ongepubliceerd, RIOD, 1953
- A.J. van der Leeuw, "De historische documentatie voor de door het Cadsu behandelde claims", *Eindverslag Cadsu*, Den Haag, 1966
- A.J. van der Leeuw, "De handel in Duitse effecten tijdens de bezetting", A.H. Paape (red.), *Studies over Nederland in oorlogstijd. Deel 1*, 's-Gravenhage, 1972, 100-116
- A.J. van der Leeuw, "Der Griff des Reiches nach dem Judenvermögen", A.H. Paape (red.), *Studies over Nederland in oorlogstijd. Deel 1*, 's-Gravenhage, 1972, 212-236
- A.J. van der Leeuw, "Reichskommissariat und Judenvermögen", A.H. Paape (red.), *Studies over Nederland in oorlogstijd. Deel 1*, 's-Gravenhage, 1972, 237-249
- A. van Lennep, "Effectenbeurs en rechtsherstel", *De Gids. Algemeen cultureel maandblad*, tweede halfjaar 1952, 335-346.
- I. Lipschits, *Tsedaka. Een halve eeuw Joods Maatschappelijk Werk in Nederland*, Zutphen, 1997
- Liro-nota effecten*, ongedateerd, ongepubliceerd en anoniem Liro-document met informatie over de bij Liro ingeleverde effecten, *NIOD*, Archief Bregstein, doos 20 g

A. Loeb, "Rechtsherstel effecten", *NJB*, 1949, 832-833

A. Loeb, "Een onverdiend verwijt", *NJB*, 1950, 10

P.F. Maas et al., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Deel III. Het kabinet-Drees-van Schaik (1948-1951). Band B. Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele wederopbouw*, Nijmegen, 1992, 567-597.

J.P. Meihuizen, *'Goed fout'. Het criminele verleden van beursvoorzitter en verzetsman Carel F. Overhoff in de doofpot van historici*, Amsterdam, 1995

J.P. Meihuizen, *Farce. De bestraffing van economische collaboratie 1944-1951*, Amsterdam, 1998

E.M. Meijers, "Rechtsherstel en handel ter beurze", *NJB*, 1946, 262-267

E.M. Meijers, *Het voorstel van L.V.V.S. aan haar schuldeisers*, brochure, Zwolle, 1950

A. van Oven, "Rechtsherstel en handel ter beurze", *NJB*, 1946, 209-213; 225-231

A. van Oven, "De invloed der effectenregistratie op het Rechtsverkeer", *De Naamloze Vennootschap*, 1947-1948, 104-110; 126-131; 144-152

A. van Oven, "De effectenregistratie als middel tot rechtsherstel", *WPNR* 4019-4022, 1948, 35-38; 43-46; 53-56; 61-64

A. van Oven, "Het systeem van F 272", *WPNR* 4132-4134, 1950, 145-147; 157-159; 169-174

A. van Oven, "De herstelrechtspraak nopens effecten", *NJB*, 1951, 457-467; 481-490

A. van Oven, "Het kernprobleem van het rechtsherstel nopens effecten", *ESB*, 1951, 897-900, 914-917

A. van Oven, "De oplossing van het effectenrechtsherstelprobleem", *ESB*, 1953, 605-607, 624-628, 772-774

C.F. Overhoff, Nota in december 1947 uitgebracht aan de Afdeling Effectenregistratie, ongepubliceerd, Archief *MvJ*, 650/013/V

Commissie A.A. van der Poll, *De handel in effecten gedurende de jaren 1940-1945*, brochure, Amsterdam, 1951

Commissie A.A. van der Poll, *Kamerdebatten bij de Rijksbegroting 1952 inzake Rechtsherstel - Dividendstop - Belening van Effecten - en Speculatiewinstbelasting* brochure, Amsterdam, 1951

C.G. Polvliet, "De recuperatie van gedurende de bezetting van Nederland verloren geraakte buitenlandse effecten", *WPNR* 4387-4389, 1955, 85-89; 97-100; 109-112

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, twee delen, 's-Gravenhage, 1965

O. Rebholz, *Waarom handel in Liro-fondsen ?* brochure, Amsterdam, 1950

Report of the O'Sullivan Committee on the progress made in the disposal of claims in the British Zone of Germany, London, 1951

C. van Renselaar, *De betrokkenheid van de Nederlandsche Bank bij het na-oorlogse rechtsherstel: een inventarisatie*, onderzoeksrapport WO&E nr 553, DNB, Amsterdam, 1998

S. Roet, "Het Effecten-rechtsherstel. Slotfase: 1954-1955 in plaats van in het jaar 2000", *Bank- en effectenbedrijf*, oktober 1953, 33-36

S. Roet, "Het einde van de effectenregistratie in zicht", *Bank- en effectenbedrijf*, augustus 1956, 19-23

H. Sanders, *Dringende wenken en waarschuwingen aan door de bezetter beroofde eigenaren van effecten, met modellen van requesten, in te dienen onderscheidenlijk aan de Afd. Rechtspraak en de Afd. Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel*, brochure, Den Haag, ongedateerd.

H.A.J. van Schie, "Restitution of economic rights after 1945", *Dutch Jewish History. Proceedings of the Symposium on the History of the Jews in the Netherlands. November 28 - December 3, 1982*, Jerusalem, 1984, 401-420

W. Scholten et al., *Eerste rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland*, Leiden, 1998

H.H. Tammes, *Rechtsherstel en praktijk inzake effecten*, Amsterdam, ca. 1949

A.J. Teychiné Stakenburg, "Mr. G. Nauta, 1884-1967", *Rotterdams Jaarboekje 1968*, Rotterdam, 1968, 215-219

J.J. Udo de Haes, "De bevrijdende verjaring in het bankwezen", *Bank- en Effectenbedrijf*, november 1992, 18-20

Vereniging voor de Effectenhandel, *120 jaar beurshandel in vogelvlucht. Vereniging voor de Effectenhandel 1876-1996*, Amsterdam, 1996

Joh. de Vries, *Een Eeuw vol effecten. Historische schets van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamse Effectenbeurs 1876-1976*, Amsterdam, 1976

Joh. de Vries, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank. Vijfde deel. De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948. Trips Tijdvak 1931-1948 onderbroken door de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 1994

W. Wentholt, *Memorandum inzake de rechtsgevolgen van het effectenverkeer in bezettingstijd. Een oplossing van de netelige vraagstukken waartoe "rechtsherstel" leidt ?*, Amsterdam, 1950

W. Willems, *Rechtsherstel-extremisten en de Amsterdamse effectenbeurs. Bespreking van het L.V.V.S.-aanbod en een kritische behandeling van de W.P.N.R.-artikelen van Prof. Mr. G. de Grooth*, brochure, eigen beheer, Amsterdam, 1950

H. van Wijnen, "Onfrisse strijd over joodse effecten", *NRC Handelsblad*, 25.8.1997.

Aangehaalde artikelen uit Nieuw Israelietisch Weekblad⁶⁶²

24.10.1947

J. Houthakker, "Effectenregistratie. Hebben de Joden enige kans om hun effecten terug te krijgen of tenminste op een afdoende schadeloosstelling ?"

31.10.1947

J. Houthakker, "Effectenregistratie. Hebben de Joden enige kans om hun effecten terug te krijgen of tenminste op een afdoende schadeloosstelling ?"

9.7.1948

H. Sanders, "Het is kort dag. Hoger beroep eindbeslissingen effectenregistratie"

16.7.1948

H. Sanders, "Appelleert! -en gaat niet bij de duivel te biecht-"

30.7.1948

H. Sanders, "Effectenregistratie. 'Dode mussen' in new look. Nadere wenken omtrent appellen eindbeslissingen"

17.12.1948

Joodse Commissie voor Herstel, "Nogmaals Effectenregistratie"

23.12.1949

H. Sanders, "Het komende L.I.R.O. aanbod. Revisie vonnis Vis-Dirkzwager"

20.1.1950

Joodse Commissie voor Herstel, "Voorshands niet aannemen! Stichting voor Joods herstel geeft advies"

20.1.1950

H. Sanders, "Het L.I.R.O. dreigement"

17.2.1950

T.F. Lemaire, "Het L.I.R.O. dreigement. Proces ter nietigverklaring van de circulaire"

10.3.1950

"Het aanbod V.V.R.A. De onaangenaamheden van een te nauw corset"

⁶⁶² Waar mogelijk is de auteur van het artikel -ofschon die meestal niet vermeld werd- in deze lijst opgenomen.

14.4.1950

"Regelmatig beursverkeer. Geheime documenten onthuld bij revisieproces"

12.5.1950

"Commissie tot bescherming der Aanspraken van gedeposeerden"

2.6.1950

H. Sanders, "De strijd op het Lirogebied. Tegenslag aan het effectenfront - De eerste 50 pCt."

16.11.1951

"De RMK. 150 miljoen Schatzenweisungen van de boedels L.V.V.S. en V.V.R.A."

23.11.1951

"Pleidooien Schatzenweisungen L.V.V.S. en V.V.R.A."

30.11.1951

"Pleidooien Schatzenweisungen L.V.V.S. en V.V.R.A."

15.2.1952

Commissie Gedeposeerden, "Mededelingen van de Commissie Gedeposeerden. Wenken aan belanghebbenden"

6.6.1952

E.M. Meijers, "De Minister en de Beurs"

4.7.1952

redactioneel commentaar, "Persoonlijk succes"

18.7.1952

"Geschenk voor Mr Sanders"

3.10.1952

H. Sanders, "Revisie? of niet?"

12.12.1952

H. Sanders, "De overige Schatzenweisungen"

19.6.1953

H. Sanders, "De enveloppen van het Waarborgfonds"

31.7.1953

Commissie Gedeposeerden, "Boos, maar wel gerustgesteld"

14.8.1953

Commissie Gedeposeerdeerden, "Rechtsherstel effecten. Fiscale gevolgen"

18.9.1953

H. Sanders, "De aanbieding van het Waarborgfonds en de daling in Wallstreet"

6.11.1953

H. Sanders, "Rechtsherstel. De weldaad der ontspanning"

2.4.1954

S.M. Sohlberg, "Inkomstenbelasting en Waarborgfonds"

30.4.1954

H. Stoppelman, H. Sanders, "Inkomstenbelasting en Waarborgfonds"

15.10.1954

H. Sanders, "Eindphase van de miljoenenslag. Commissie Gedeposeerdeerden tegen L.V.V.S. en V.V.R.A."

27.6.1956

H. Stoppelman, H. Sanders, "Einde liquidaties V.V.R.A. en L.V.V.S. Beschouwing en verantwoording"

5.9.1956

H. Sanders, "Een nieuwe figuur op het gebied van het rechtsherstel van effecten"

20.6.1958

M. Levie, "Mr. Heiman Sanders. Rusteloos strijder voor het recht"

Pleitnota's Sanders inzake "regelmatig beursverkeer"⁶⁶³**Eerste pleitnota Sanders**

20.9.1948, 18.10.1948, Vecht/ Bosch; Polak/ Van der Werff,
Afd Rs Asd (23.10.1948), *NOR* 1328 (dode mus-zaak)

Tweede pleitnota Sanders

13.12.1948, Polak; de Haan/ Van der Werff
Afd Rs Asd (24.10.1949), *NOR* 1572

Derde pleitnota Sanders

7.3.1949, Cohen-Bendiks/ Wijntjes; Denekamp/ Warners-Duval-Slothouwer; Vis/
Dirkzwager-Van Wijnen
Afd Rs Asd (17.10.49), *NOR* 1565

Vierde pleitnota Sanders

17.5.1949, Polak/ NBI; LVVS
kort geding Voorzitter Raad voor het Rechtsherstel Amsterdam

Vijfde pleitnota Sanders

10.10.1949, Polak, De Haan/ Dooyes

Herzieningsrekest Vis/ Dirkzwager

22.12.1949, Vis/ Dirkzwager (herz.)
Afd Rs Den Haag (26.5.1950), *NOR* 1719

Pleitnotities herziening Vis/ Dirkzwager

4.4.1950, Vis/ Dirkzwager (herz.)
Afd Rs Den Haag (26.5.1950), *NOR* 1719

⁶⁶³ Vindplaats: *ARA*, Archief Gedeposeedeerden, inv.nr. 70.

Lijst van bij het effectenrechtsherstel betrokken instanties

Raad voor het Rechtsherstel

- Dagelijks Bestuur
- Afdeling Effectenregistratie
 - *Voorzitter en leden*
 - *Centraal Bureau*
 - *Inleveringskantoren*
- Afdeling Rechtspraak
 - *Kamer Amsterdam*
 - *Kamer Den Haag*

Commissie Rechtsherstel Buitenlandse Effecten

Belga

Ministerie van Financiën

- Minister
- Generale Thesaurie
- Afdeling Juridische zaken en bewindvoering
- Agentschap
- Commissie Duplicaat Effecten

Minister van Justitie

Nederlands Beheersinstituut

- Beheerders-vereffenaars LVVS/VVRA

Commissie LVVS

Waarborgfonds Rechtsherstel

Cadsu

Joodse Commissie voor Herstel

Commissie Gedeposeeerden

Stichting Joods Maatschappelijk Werk

Vereniging voor de Effectenhandel

- Bestuur
- Commissie Rechtsherstel
- Rechtsherstel Inlichtingenbureau

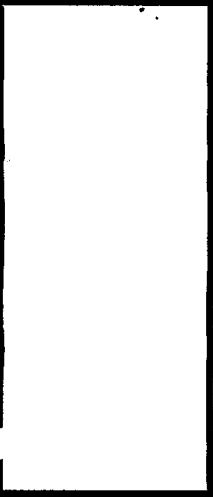
Bijlagen

Bijlage 1a: Liro-verkoopbericht

LIPPMANN, ROSENTHAL & Co., SARPHATISTRAAT
AMSTERDAM-C.

No.

AMSTERDAM, 2/3 1942

ED.

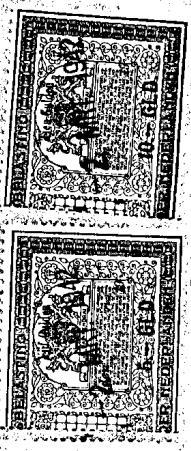
Deposito rekg.

V d r g e v o l g e t o w e c o n t r a c t v e r b o o t t e n d e v e r k o c h t o n d e r b e u r s

Nom. bedrag	Naam Fonds	Koers	Koerswaarde	Koersw. incl. int.	Provisie	Zegel	Onkosten	Totaal bedrag
f 7000.=	a/Kon.p.Petroleum My	181 1/2	12705.=		48.59	15.50		12640.91

Deze verkoop geschiedt ingevolge ontvangen opdracht van de bevoegde autoriteit. De opbrengst wordt u op een speciale deposito-rekening gecrediteerd, waarop tot nader orderk 1/2 % p.p. rente zal worden vergoed.

Welke stukken wy uit Uw depot hebben afgeleverd.

Vrijg. Cost.
22 Mrt. 1942
50 CENT

Al onze transactien geschieden volgens de Reglementen van de Vereniging voor den Effectenhandel.

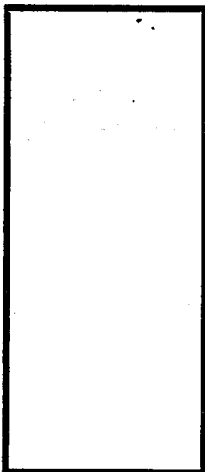
Hoogachtend
LIPPMANN, ROSENTHAL & Co. SARPHATISTRAAT

Bijlage 1b: Liro-verkoopbericht

LIPPMANN, ROSENTHAL & Co., SARPHATISTRAAT
AMSTERDAM-C.

No.

AMSTERDAM, 6/3 '42

ED.

MB.

Depositorrekening.

Onder beurs ~~verkoop~~ hebben wij voor U VERKOCHT

In Uw Credit

Nom. bedrag	Naam Fonds	Koers	Koerswaarde	Koersw. incl. int.	Provisie	Zegel	Onkosten	Totaal bedrag
f. 2000.-	aand.Koef.Nederl.Petroleum	183	f. 3660.-		f. 14.-	f. 4,50		f. 3641,50

Deze verkoop geschiedt ingevolge ontvangen opdracht van de bevoegde autoriteit. De opbrengst wordt op een speciale depositorekening gecrediteerd, waarop tot naader order $2\frac{1}{2}$ p.a. rente zal worden vergoed.

Welke stukken wij uit Uw depot hebben afgeleverd

Al onze transactien geschieden volgens de Reglementen van de Vereniging van den Effectenhandel.

Hoogachtend
LIPPMANN - ROSENTHAL & Co., SARPHATISTRAAT

Bijlage 2: Verwervingsverklaring

Men leze alvorens tot invulling van deze verklaring... Deze verklaring zo spoedig mogelijk, doch uiterlijk binnen twee weken na ontvangst ingevuld en ondergetekend in te dienen...

RS.

1203/153 No. 1 202178

Betreft 1 à f.1000.- Cert.v.aand. Twentsche Bank serie no. codenummer

Tegenwoordige bezitter

adres

Aangemeld met formulier 0a-41808 door bemiddeling van Ned.Middenstandsbank N.V., Oosterpark 89, Reg.no. 481764

VERWERVINGSVERKLARING.

De ondergetekende Nederlandsche Middenstandsbank N.V., kantoor Oosterpark 89 verklaart met betrekking tot het hierboven omschreven effect, dat Amsterdam

- a. de tegenwoordige bezitter... b. *) de tegenwoordige bezitter het effect na 9 Mei 1940 door haar bemiddeling via het hoofdkantoor heeft verkregen d.d. 10 Maart 1943 tegen de koers van 153%

Doorhalen hetgeen niet in aanmerking komt.

- 1. door aankoop ter beurze van (plaatsnaam) Amsterdam 11 Maart 1943
2. door aankoop op de effectenbeurze
3. door aankoop op de openbare veiling, gevestigd te
4. door aankoop via een kantoor voor in aanraken van fondsen
5. uitmissie;
6. door verwisseling (in dit geval vermelden wanneer en op welke wijze de tegenwoordige bezitter het oorspronkelijke effect heeft verkregen)
7. op andere wijze

11 Maart 1943 Piersen & Co. voor de hoekman Hobijn & Schaffer.

Doorhalen hetgeen niet in aanmerking komt.

- c. het bovenstaande hem/haar bekend is: 1. uit eigen administratie; en uit de adm. van de N.M.B. te Amsterdam. 2. op grond van andere bewijsstukken 3. uit inlichtingen van een tegenwoordige bezitter 4. uit andere bronnen

Amsterdam, November 1949. (ondertekening commissinnair of bankinstelling) NEDERLANDSCHE MIDDENSTANDSBANK N.V. Gvestigd te Amsterdam kantoor OOSTERPARK

*) De sub b te verstrekken gegevens behoeven slechts te worden ingevuld, als het sub a vermelde wordt doorgehaald.
**) Indien het effect door de tegenwoordige bezitter na 9 Mei 1940 is verkregen door bemiddeling van een andere commissinnair in effecten of een andere bankinstelling, dient hieronder de naam en het adres van deze commissinnair of bankinstelling te worden vermeld...
***) Hier te vermelden de commissinnair of de bankinstelling, die het stuk heeft geleverd, benevens den datum van levering.

Bijlage 3a: Dode mus, versie 1

AANGETEKENDE

Amsterdam

Aan

Dossier no.

Betr.: Aanvraag of aangifte, zoals bedoeld in art.45 of 46 van het Besluit
herstel rechtsverkeer.

Ten aanzien van

.....
 waarvoor een aanvraag tot herstel van recht is ingediend met formulier No.
 door tussenkomst van
 Tegenwoordige bezitter
 Verwervingsverklaring dd. ingediend door

De Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel doet U hierbij toekomen een door een inleveringskantoor afgelegde "verwervingsverklaring", welke betrekking heeft op (een) door U/te Uwen behoeve met formulier 5/6 nummer geponseerd(e) effect(en).
 Uit deze verklaring blijkt, dat bedoeld(e) effect(en) door de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen. Hem zal erkenning van de eigendom worden verleend, tenzij U in staat is feiten te stellen en te bewijzen, waaruit voortvloeit, hetzij

- dat het (de) effect(en) niet in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen (m.a.w. dat de afgelegde verwervingsverklaring onjuist is), hetzij
- dat ondanks de verkrijging in regelmatig beursverkeer de tegenwoordige bezitter van het (de) effect(en) om bijzondere redenen ten tijde van de verkrijging niet te goeder trouw was te achten, hetzij
- dat het (de) effect(en) ten tijde van het bezitsverlies op naam stond (en) hetzij
- dat het (de) effect(en) voor U een aanmerkelijk grotere waarde heeft (hebben) dan voor de tegenwoordige bezitter, in welk laatste geval de Afdeling Effectenregistratie bevoegd is U herstel van recht te verlenen, ook al heeft de tegenwoordige bezitter het (de) effect(en) te goeder trouw verkregen.

Indien U daartoe termen aanwezig acht, dienen deze feiten, tezamen met die, waaruit volgt, dat U als vroegere bezitter aanspraak op het (de) effect (en) kunt maken, te worden omschreven in een request, hetwelk binnen 6 weken na heden in drievoud door bemiddeling van een inleveringskantoor, notaris of advocaat bij de Afdeling Effectenregistratie, Keizersgracht 143, Amsterdam, moet worden ingediend. Verlenging van deze termijn kan niet worden toegestaan.

De Afdeling brengt met nadruk onder Uw aandacht, dat het geen nut heeft een request in te dienen, waarin niet een nauwkeurige omschrijving voorkomt van feiten, welke een der sub a, b, c of d vermelde conclusies rechtvaardigen; zodanige requesten zullen de erkenning van de tegenwoordige bezitter als eigenaar niet kunnen verhinderen.

Voor het in behandeling nemen van dit request is een griffierecht verschuldigd van f.2.50 voor elk effect, waarop het request betrekking heeft. Tot betaling van deze griffierechten dient echter niet eerder te worden overgegaan, dan nadat een kostenopgave van het Secretariaat der Afdeling door U is ontvangen.

Voorzover uit de ter beschikking van de Afdeling staande gegevens valt na te gaan, is (zijn) het (de) effect(en) indertijd door U bij Lippmann Rosenthal & Co., Sarphatistraat, ingeleverd. Hieruit volgt, dat indien door U geen request wordt ingediend of het door U in te dienen request niet tot rechtsherstel blijkt te kunnen leiden, U eventueel uit hoofde van artikel 59 van het Besluit herstel rechtsverkeer een vordering tot schadevergoeding op genoemde instelling zult hebben. Daarnaast bestaat de mogelijkheid, dat ook nog een of meer personen en/of instellingen op grond van genoemd artikel jegens U aansprakelijk zullen blijken te zijn. Wanneer zulks het geval is, zal de Afdeling U t.z.t. nader berichten.

RAAD VOOR HET RECHTSHERSTEL
 Afdeling Effectenregistratie

Bijlage:
 Verwervingsverklaring

*Bijlage 3b: Dode mus, versie 2*AANGETEKENDE

Amsterdam

Dossier no. Aan

Betr.: Aanvraag of aangifte, zoals bedoeld in art.45 of 46 van het Besluit
herstel rechtsverkeer,

Ten aanzien van

 waarvoor een aanvraag tot herstel van recht is ingediend met formulier No.
 door tussenkomst van
 Tegenwoordige bezitter
 verwervingsverklaring dd. ingediend door

De Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel doet U hierbij toekomen een door een inleveringskantoor afgelegde "verwervingsverklaring", welke betrekking heeft op (een) door U/te Uwen behoeve met formulier 5/6 nummer geponcerd(e) effect(en).

Deze verklaring houdt een aanwijzing in, dat bedoeld(e) effect(en) door de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen en zal er waarschijnlijk toe leiden, dat de tegenwoordige bezitter erkenning van de eigendom wordt verleend.

Alvorens een beslissing in deze te nemen, stelt de Afdeling U in de gelegenheid feiten te stellen en aannemelijk te maken waaruit voortvloeit, hetzij

- a. dat het (de) effect(en) niet in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen (m.a.w. dat de afgelegde verwervingsverklaring onjuist is), hetzij
- b. dat ondanks de verkrijging in regelmatig beursverkeer de tegenwoordige bezitter van het (de) effect(en) om bijzondere redenen ten tijde van de verkrijging niet te goeder trouw was te achten, hetzij
- c. dat het (de) effect(en) ten tijde van het bezitsverlies op naam stond (en), hetzij
- d. dat het (de) effect(en) voor U een aanmerkelijk grotere waarde heeft (hebben) dan voor de tegenwoordige bezitter, in welk laatste geval de Afdeling Effectenregistratie bevoegd is U herstel van recht te verlenen, ook al heeft de tegenwoordige bezitter het (de) effect(en) te goeder trouw verkregen.

Indien U daartoe termen aanwezig acht, dienen deze feiten, tezamen met die, waaruit volgt, dat U als vroegere bezitter aanspraak op het (de) effect(en) kunt maken, te worden omschreven in een request, hetwelk binnen 6 weken na heden in drievoud, bij voorkeur door bemiddeling van een inleveringskantoor, een advocaat of een notaris, bij de Afdeling Effectenregistratie, Keizersgracht 143, Amsterdam, moet worden ingediend.

Om administratieve redenen is verlenging van deze termijn niet mogelijk.

Voor het in behandeling nemen van een request is een griffierecht verschuldigd van f.2.50 voor elk effect, waarop het request betrekking heeft. Tot betaling van deze griffierechten dient echter niet eerder te worden overgegaan, dan nadat een kostenopgave van het Secretariaat der Afdeling door U is ontvangen.

Voorzover uit de ter beschikking van de Afdeling staande gegevens valt na te gaan, is (zijn) het (de) effect(en) indertijd door U bij Lippmann Rosenthal & Co., Sarphatistraat, ingeleverd. Hieruit volgt, dat indien door U geen request wordt ingediend of het door U in te dienen request niet tot rechtsherstel blijkt te kunnen leiden, U eventueel uit hoofde van art.59 van het Besluit herstel rechtsverkeer een vordering tot schadevergoeding op genoemde instelling zult hebben. Daarnaast bestaat de mogelijkheid, dat ook nog een of meer personen en/of instellingen op grond van genoemd artikel jegens U aansprakelijk zullen blijken te zijn. Wanneer zulks aan de Afdeling mocht blijken, zal zij U t.z.t. nader berichten.

RAAD VOOR HET RECHTSHERSTEL
 Afdeling Effectenregistratie

BIJLAGEN:

Verwervingsverklaring

Model no.115

Bijlage 4: Dode mus - beslissing

2. Expeditie voor vroegere bezitter

RAAD VOOR HET RECHTSHERSTEL

GW.

AFDELING EFFECTENREGISTRATIE

Secretariaat:
KEIZERSGRACHT 143

AMSTERDAM-C.,

1 Dec. 1948

Telefoon: } 42336
 } 42969Bij correspondentie dient het omliggende
nauwkeurig vermeld te worden.

3026/ 76363

BESLISSING

AANTEKENEN.

..... (vroegere bezitter)

contra

..... (tegenwoordige bezitter)

De Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel;

Gezien de aanvraag tot herstel van recht ten opzichte van **1 à F.1000,- cert.****v. sand. De Nederlandsche Bank no. 3352**ingediend met formulier No. ^{5/9322}~~6/19634~~ door **De Heren R. Mees & Zonen**
namens**Delft**Gezien een door **N.V. Bankierskantoor van Lissa & Kann Den Haag**afgelegde verwervingsverklaring, No: **76363**....., waaruit blijkt, dat het genoemde effect in regelmatig beursverkeer is verkregen;

Overwegende, dat de vroegere bezitter, hoewel daartoe in de gelegenheid gesteld, geen feiten heeft aangevoerd, welke het vermoeden van goede trouw, gebaseerd op de verkrijging in regelmatig beursverkeer, zouden kunnen terzijde stellen;

Beslist, dat de tegenwoordige bezitter van het bovengenoemde effect als eigenaar van dit effect wordt erkend en het inleveringskantoor, hetwelk bij de aanmelding zijn bemiddeling verleende, verplicht is — voorzover geen buiten het Besluit herstel rechtsverkeer gelegen voorschriften of omstandigheden zich daartegen verzetten — het couponblad van het bovengenoemde effect of, voorzover geen afzonderlijk couponblad aanwezig is, het gehele effect, op ~~4.11.1948~~ te leveren aan de tegenwoordige bezitter, dan wel aan degenen, die daarop krachtens een aan het inleveringskantoor bekende rechtsverhouding, waarin hij tot de tegenwoordige bezitter staat, aanspraak kan maken; een en ander met dien verstande, dat deze uitlevering achterwege zal blijven, indien vóór bovengenoemde datum door de Afdeling Effectenregistratie aan het inleveringskantoor mededeling is gedaan van een tegen de onderhavige beslissing ingesteld beroep bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, in welk laatste geval het effect slechts mag worden uitgeleverd nadat de Afdeling Rechtspraak over dit beroep zal hebben beslist.RAAD VOOR HET RECHTSHERSTEL
Afdeling Effectenregistratie,Voor termijn waarbinnen beroep dient
te worden ingesteld, zie achterzijde

Secretaris.

Mr. G. NAUTA, Voorzitter.

age
09

fodel 125 b

Bijlage 5: Levende dode mus

Amsterdam, 23 JAN. 1952

Aangetekend

NHK.

Dossier no. _____ Smu.

Betreft: Aanvraag of aangifte, zoals bedoeld in art. 45 of 46 van het Besluit herstel rechtsverkeer.

ten aanzien van

1 à f. 1000.- Cert. v. aand. De Twentsche Bank no. 12681

waarvoor een aanvraag tot herstel van recht is ingediend met formulier Nr. _____ door
tussenkost van _____

Tegenwoordige bezitter _____

Verwervingsverklaring d.d. November 1949, ingediend door _____

De Afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel doet U hierbij toekomen een door een inleveringskantoor, afgelegde „verwervingsverklaring”, welke betrekking heeft op (een) ~~xdrxxxkk~~ met formulier ^{8X}6 No. 14022 geopponeerd(e) effect(en) te Uwen behoefte

Deze verklaring houdt een aanwijzing in, dat bedoeld(e) effect(en) door de tegenwoordige bezitter in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen.

De Afdeling deelt U voorts mede, dat de totale omzet ter beurze in het onderhavige fonds volgens de Prijscourant van de Vereniging voor den Effectenhandel op 10 Maart 1943 f 109.000 bedroeg, terwijl blijkens een ingesteld onderzoek door Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat te Amsterdam, op die dag f 1200 van dit fonds werden verkocht. De notering op deze dag was volgens de Prijscourant van de Vereniging voor den Effectenhandel: 153.

Alvorens een beslissing met betrekking tot bovenstaand(e) effect(en) te nemen, stelt de Afdeling U in de gelegenheid feiten te stellen en aannemelijk te maken en/of argumenten aan te voeren, waaruit voortvloeit, hetzij

- dat het (de) effect(en) niet in regelmatig beursverkeer is (zijn) verkregen, hetzij
- dat ondanks de verkrijging in regelmatig beursverkeer de tegenwoordige bezitter van het (de) effect(en) om bijzondere redenen ten tijde van de verkrijging niet te goeder trouw was te achten, hetzij
- dat het (de) effect(en) ten tijde van het bezitsverlies op naam stond(en), hetzij
- dat het (de) effect(en) voor U een aanmerkelijk grotere waarde heeft (hebben) dan voor de tegenwoordige bezitter, in welk laatste geval de Afdeling Effectenregistratie bevoegd is U herstel van recht te verlenen, ook al heeft de tegenwoordige bezitter het (de) effect(en) te goeder trouw verkregen.

Indien U daartoe termen aanwezig acht, dienen deze feiten, tezamen met die, waaruit volgt, dat U als vroegere bezitter aanspraak op het (de) effect(en) kunt maken, te worden omschreven in een request, hetwelk binnen 6 weken na heden in viervoud, bij voorkeur door bemiddeling van een inleveringskantoor, een advocaat of een notaris, bij de Afdeling Effectenregistratie, Keizersgracht 105, Amsterdam, moet worden ingediend.

Om administratieve redenen is verlenging van deze termijn niet mogelijk.

Voor het in behandeling nemen van een request is een griffierecht verschuldigd van f 2.50 voor elk effect, waarop het request betrekking heeft. Tot betaling van deze griffierechten dient echter niet eerder te worden overgegaan, dan nadat een kostenopgave van het Secretariaat der Afdeling is ontvangen.

RAAD VOOR HET RECHTSHERSTEL
Afdeling Effectenregistratie,

M. J. M. I. van Casand
(Mr. J. M. I. van Casand)

Bijlage: Verwervingsverklaring

Model no. 118a 16467

Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen

*M.A. de Boer en Y. Tomala*¹

Inhoud

1.	Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen in de periode 1940-1945	443
1.1	Inleiding	
1.2	De verschillende soorten sociale verzekeringen in 1940-1945	
1.3	Ambtenarenarrangementen	
2.	De bezettingsperiode	451
2.1	Verordeningen 148/1941 en 58/1942 en hun toepassing op de sociale verzekeringen	
2.2	Ambtenaren en de anti-joodse maatregelen	
3.	Het rechtsherstel met betrekking tot de sociale verzekeringen	458
4.	Het ambtenarenrechtsherstel	461
4.1	Rechtsherstel voor overheidspersoneel buiten de Wet Rechtsherstel Overheidspersoneel om	
4.2	De Wet Rechtsherstel Overheidspersoneel 1946	
4.3	Rechtsherstel in de praktijk: de Gemeente Amsterdam	
5.	Conclusies	480
	Bijlagen	482

¹ Y. Tomala is verantwoordelijk voor het onderzoek naar de sociale verzekeringen en M.A. de Boer voor dat naar de ambtenarenarrangementen; de wetenschappelijke leiding van de commissie heeft beide deelrapporten samengevoegd en gestroomlijnd.

1. Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen in de periode 1940-1945

1.1 Inleiding

Dit deelrapport behandelt de naoorlogse systematiek met betrekking tot het rechtsherstel inzake tijdens de oorlog geroofde of ten onrechte niet uitbetaalde tegoeden betreffende de sociale verzekeringen van joodse oorlogsslachtoffers. Dit deelrapport betreft eveneens de aanspraken op achterstallig salaris e.d. in het bijzonder van joodse ambtenaren.

Het onderzoek is bemoeilijkt door het feit dat er tot nu toe geen aandacht is besteed aan roof en rechtsherstel van socialeverzekeringstegoeden. Noch de in 1998 verschenen 'Onderzoeksgids archieven joodse oorlogsgetroffenen', noch het in 1999 door Aalders gepubliceerde boek met betrekking tot de roof maakt melding van sociale verzekeringen als roofobject.²

Daarom moest het onderzoek zich vrijwel geheel baseren op primaire bronnen. Het merendeel van dit materiaal is gevonden bij het Algemeen Rijksarchief (ARA), het historisch archief van het Gemeenschappelijk Administratiekantoor (GAK), de Rijksverzekeringsbank (RVB, tegenwoordig Sociale Verzekeringsbank) en het archief van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Daarnaast is ook gebruik gemaakt van de jurisprudentie van de Centrale Raad van Beroep en de Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Verder is gebruik gemaakt van het in het kader van het rechtsherstel gevormde archief inzake crediteuren van de LVVS voor wie het Joods Maatschappelijk Werk na de oorlog als zaakbehartiger is opgetreden, aanwezig in het Gemeentearchief Amsterdam.

² J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo en H.A.J. van Schie, *Onderzoeksgids archieven joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940-1987*, Meppel/Den Haag 1998; G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag 1999.

1.2 De verschillende soorten sociale verzekeringen in 1940-1945

Het stelsel van sociale verzekeringen omvatte gedurende de Tweede Wereldoorlog diverse soorten verzekeringen: de arbeidsongeschiktheidsverzekering, de ouderdomsverzekering, de kinderbijslagverzekering, de wachtgeldverzekering en de ziekgeldverzekering. De normering van socialeverzekeringsregelingen is publiekrechtelijk en de deelname is verplicht. In het algemeen kan gesteld worden dat de meeste regelingen gefinancierd worden uit de middelen die bijgedragen worden in de vorm van premies door werkgevers en/of werknemers. Daarnaast kan de overheid een deel van de kosten dekken.

In Nederland is sprake van gescheiden socialeverzekeringssystemen voor loonarbeiders en ambtenaren. Niet alleen de regelgeving verschilt onderling, maar ook de uitvoering daarvan. Wel vallen beide systemen onder het publiekrecht.³

De relevante socialeverzekeringswetten voor arbeiders in loondienst zijn de volgende.⁴

- A. *De Ongevallenwet 1922 (OW)* verzekert werklieden tegen de geldelijke gevolgen van bedrijfsongevallen; materieel gezien verzekert de ongevallenverzekering, die wordt uitgevoerd door de Rijksverzekeringbank, tegen het verlies van inkomen als gevolg van een ongeluk op het werk of op weg daarnaartoe of ervandaan. De tijdelijke uitkering wordt voor een periode van zes weken toegekend en bedraagt 80% van het genoten dagloon tot een maximum van fl. 6,40. Wanneer een arbeider daarna nog niet geheel of gedeeltelijk tot werken in staat blijkt te zijn, ontvangt hij een ongevalsrente, die kan fluctueren tussen 10% en 70% van een op andere wijze berekend dagloon, afhankelijk van de mate van invaliditeit. Deze rente fungeert tevens als een ouderdomsvoorziening, daar zij niet ophoudt bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd.⁵ Daarnaast fungeert de Ongevallenwet als een ziektekostenverzekering. Een aantal voorzieningen, zoals genees- en heelkundige behandeling, vallen namelijk ook binnen de werkingssfeer van de wet. Tenslotte voorziet de wet in een gedeeltelijke dekking van de met overlijden gepaard gaande kosten. Ze kent namelijk een begrafenisuikering en een rente voor nagelaten betrekkingen.⁶ De Ongevallenwet heeft dus een meervoudige werking.
- B. *De Invaliditeitswet (1919) (IW)* is net zoals de OW een verzekering voor loonarbeiders. Deze wet kent een welstandsgrens. Deze houdt in dat arbeiders die per jaar meer dan fl. 1200,- verdienen, niet vallen onder de werkingssfeer van de wet. Om voor verzekering in aanmerking te komen dienen arbeiders zichzelf bij een Raad van Arbeid aan te melden; premiebetaling moet ingaan voor het bereiken van de 35-jarige leeftijd.

³ Naast een stelsel voor loonarbeiders en ambtenaren zijn er ook regelingen die op (kleine) zelfstandigen van toepassing zijn. Deze zijn echter vrijwillig en vallen daarom onder de private verzekeringen.

⁴ Een overzicht biedt F. Noordam, 'Sociale verzekering 1890-1950', in: J. van Gerwen en M. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen*, Amsterdam/Den Haag 1998, blz.570-605.

⁵ Noordam, 'Sociale verzekering', blz.577-579.

⁶ Noordam, 'Sociale verzekering', blz.579.

De Invaliditeitswet kent een aantal regelingen. De eerste wordt gevormd door de invaliditeitsrente, die bij tijdelijke of blijvende invaliditeit wordt verstrekt. Het invaliditeitsbegrip kent een economische en geen fysieke invulling. De mate waarin men als gevolg van invaliditeit inkomstenverlies leidt staat centraal. De verzekering krachtens de Invaliditeitswet kent ook een ouderdomsrente. Ouderdom is in de zin der wet namelijk ook een vorm van arbeidsongeschiktheid. Deze rente vangt aan bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd. De onderliggende gedachte hierbij is dat een arbeider 'op leeftijd' een grote mate van zijn verdien capaciteit verliest, doordat zijn arbeidskracht afneemt. Naast de ouderdomsrente kent de wet ook een wezen- en weduwenrente voor nagelaten betrekkingen van een overleden verzekerde. Ten slotte valt onder de werking van deze regeling ook de preventieve of revaliderende geneeskundige behandeling. De financiering van deze wet is in handen van werkgevers. Zij zijn de premieplichtigen en voldoen deze door rentezegels te plakken op een rentekaart, die gewoonlijk door de werkgever werd bewaard maar bij verandering van betrekking werd meegegeven. De hoogte van de premie is afhankelijk van het geslacht, de leeftijd en het beroep van de verzekerden en blijft tot in de jaren zestig onveranderd.⁷ De uitkeringshoogte van de invaliditeitsrente is voornamelijk afhankelijk van de waarde van de premies die zijn betaald op het moment dat de verzekerde invalide raakt. Hierbij geldt wel dat er een drempel is van 150 weken betaalde premies. Voldoet de verzekerde hier niet aan, dan vindt geen uitbetaling van de rente plaats. Bij de wezen- en weduwenrente geldt een vergelijkbare wachtperiode van 40 weken. Arbeiders die op het moment van de inwerkingtreding van de verzekering ouder dan 35 jaar zijn, ontvangen een ouderdomsrente van fl. 3,- per week voor ongehuwden en fl. 5,- per week voor gehuwden. Beide worden door het Rijk betaald.⁸ De uitvoering ten slotte is in handen van de Rijksverzekeringsbank en de Raden van Arbeid.

- C. *De Ziektewet* (1913, maar pas in 1930 in werking getreden) (ZW) biedt een geldelijke voorziening bij arbeidsongeschiktheid wegens ziekte, zwangerschap en bevalling. De werkingssfeer van de wet strekt zich uit tot personen werkzaam in een onderneming. Net als de IW kent de ZW een loongrens. Deze is op fl. 3000,- per jaar gesteld. Bij ziekte van de verzekerde keert de wet een uitkering uit die 80% van het dagloon bedraagt. Daarbij geldt eveneens het maximumdagloon van fl. 8,- per dag. De uitkeringsduur belooft maximaal 26 weken.⁹ Hierna kan de verzekerde eventueel in aanmerking komen voor een uitkering krachtens de Invaliditeitswet. Naast deze uitkering kent de ZW ook een uitkering bij zwangerschap en bevalling. Deze uitkering

⁷ Voor vrouwen geldt een lagere premie, omdat zij doorgaans minder verdienen.

⁸ Noordam, 'Sociale verzekering', blz.587.

⁹ Naast de wettelijke ziekingelduitkering gaan veel werkgevers op eigen initiatief over tot het vaststellen van een verlengde ziekingelduitkering. Deze regelingen zijn niet opgenomen, omdat ze niet tot de wettelijke sociale verzekeringen behoren, maar deel uitmaken van de bedrijfstakgebonden regelingen.

geldt tot 1941 alleen voor gehuwde vrouwen. Tijdens de oorlog wijzigt de bezetter dit dusdanig dat ook ongehuwde zwangere vrouwen recht op een bevallingsuitkering van fl. 55,- hebben. In de Ziektewet is een regel ingebouwd die werkgevers toestaat het eigen risico te dragen. Dit betekent dat de werkgever zelf de kosten draagt van het ziekterisico en bij ziekte van de arbeider het loon doorbetaalt. De Ziektewet kent in 1939 445.509 uitkeringsgerechtigden. Het gemiddeld bedrag per geval bedraagt fl. 34,35. Het gemiddeld aantal dagen per geval is 14,88 en het gemiddeld uitgekeerd bedrag per week fl. 13,89. De uitvoering van deze regeling is in handen van bedrijfsverenigingen en Raden van Arbeid.

- D. *De Kinderbijslagregeling* is in 1941 door de Duitsers ingevoerd. Deze compenseert ouders voor de bijzondere kosten die het hebben van kinderen met zich meebrengt. Het uitkeringsbedrag is afhankelijk van het aantal kinderen en neemt toe naarmate het kindertal stijgt. De regeling wordt uitgevoerd door de bedrijfsverenigingen, die ook de premies innen. De werkgever betaalt de premies.
- E. Een andere wet die de bezetter tot stand doet komen is het Ziekenfondsbesluit. Dit besluit treedt op 1 november 1941 in werking en houdt een verplichte verzekering van medische zorg in. Krachtens het Ziekenfondsbesluit wordt geen geld uitgekeerd, maar vinden er verstrekkingen in natura plaats. Hier vallen tandartsenhulp, huisartsenhulp, specialistische hulp, ziekenhuisverpleging, verloskundige hulp bij een bevalling en medicijnen onder. Daarnaast kent het besluit een overlijdensuitkering. Zowel de werkgever als de werknemer betaalt premies om de kosten te financieren. De uitvoering van deze regeling is in handen van ziekenfondsen. Deze ziekenfondsen zijn net zoals de bedrijfsverenigingen geen publieke instanties, maar van particuliere aard.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is dus een aantal socialeverzekeringsregelingen van kracht. Niet alleen zijn deze arrangementen meervoudig in hun werking, ook de uitvoering ervan is een lappendeken. Raden van Arbeid, de Rijksverzekeringsbank, bedrijfsverenigingen, maar ook ondernemingen als risicodragende instellingen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de regelgeving. Zo voert bijvoorbeeld Centraal Beheer voor het merendeel van de bedrijfsverenigingen de administratie. Het beleid wordt bepaald door het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid en door de betreffende uitvoeringsorganen. Deze laatste hebben tamelijk ruime bevoegdheden.

1.3 Ambtenarenarrangementen

De verschillende ambtenarenregelingen zullen in het navolgende beknopt worden behandeld, omdat de regelingen van belang zijn voor het naoorlogse rechtsherstel. Aan de hand van de regelingen werd namelijk na de bezetting de hoogte bepaald van de schadeloosstelling voor onder meer joodse ambtenaren. Voor militaire- en rechterlijke ambtenaren waren vrijwel steeds aparte regelingen van kracht, die in het navolgende niet aan de orde zullen komen. De

ambtenarenregelingen op provinciaal en gemeentelijk niveau komen slechts summier aan bod. Een gedetailleerd stelsel van besluiten regelde voor burgerlijke rijksambtenaren:

A. Het recht op bezoldiging.¹⁰

Daarbij werd rekening gehouden met de gezinsbehoeften van de ambtenaar. Bijtellingen op het standaardsalaris geschieden onder meer in de vorm van huwelijks- en kindertoelages. Een jeugd- en ongehuwdenaftrek was aanleiding voor het verminderen van het standaardsalaris. Ook van belang voor het rechtsherstel was de periodieke verhoging van het salaris van de ambtenaar, zoals die in het Bezoldigingsbesluit was vastgesteld. Bij voldoende bekwaamheid en dienstijver werd het salaris van de ambtenaar namelijk periodiek, volgens een schalensysteem, verhoogd.

B. Aanspraak in het geval van ziekte of ongeval.

De regeling voor burgerlijke rijksambtenaren maakte onderscheid tussen ambtenaren met een vast dienstverband en ambtenaren met een tijdelijk dienstverband. Ook werd onderscheid gemaakt tussen ambtenaren met een werkelijke diensttijd van 10 jaar of korter en ambtenaren met een langer dienstverband. De duur van de uitkering was gekoppeld aan de periode van het dienstverband, en de uitkering nam na verloop van tijd af van 100% tot 50% van het laatst genoten salaris. Indien een ambtenaar niet kon werken als gevolg van het feit dat hij aan tuberculose leed kon naast de ziekte-uitkering ook een gehele of gedeeltelijk tegemoetkoming in de kosten voor verpleging in een inrichting of andere behandeling worden verstrekt. Bij uitzondering gold dit ook voor andere ziekten.

Als de ziekte van de ambtenaar was veroorzaakt door een ongeval met betrekking tot het werk gold een aparte regeling. De ambtenaar ontving in dat geval gedurende de gehele periode van zijn herstel de volle bezoldiging en had bovendien recht op een vrije geneeskundige behandeling. Mocht de arbeidsongeschiktheid als gevolg van het ongeval ook na het ontslag van de ambtenaar voortduren en de ambtenaar geen recht hebben op een uitkering krachtens een wettelijke ziekte- of ongevallenverzekering of krachtens de Pensioenwet 1922, dan had de ambtenaar voor de duur van zijn arbeidsongeschiktheid recht op een uitkering ter hoogte van de uitkering die hem op basis van de ongevallenwet 1921 zou toekomen, als ware hij verzekerd. Indien de ambtenaar als gevolg van het ongeluk overleed, hadden zijn nabestaanden recht op een uitkering op basis van de Ongevallenwet, uiteraard alleen als de nabestaanden niet elders een recht op een uitkering hadden.

¹⁰ De belangrijkste regelingen waren het Bezoldigingsbesluit Burgerlijke Rijksambtenaren van 1934 (Bezoldigingsbesluit) en het Arbeidsovereenkomstenbesluit van 1931; respectievelijk het besluit van 30 December 1933, Staatsblad no. 789, tot vaststelling van regelen ten aanzien van de bezoldiging van burgerlijke rijksambtenaren en het besluit van 3 Augustus 1931, Staatsblad nr. 354, tot vaststelling van bepalingen betreffende indienstneming door het Rijk van personeel op arbeidsovereenkomst. Uitvoerig hierover: H. J. van Urk, *Ambtenarenrecht*, Alphen aan de Rijn 1938, waarop het nuvolgende in belangrijke mate is gebaseerd.

C. Aanspraak op wachtgeld.

Wachtgeld is een schadeloosstelling die aan ambtenaren in bepaalde specifieke en gelimiteerde omstandigheden wordt toegekend. Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog bestond recht op wachtgeld alleen voor ambtenaren die voor het leven waren benoemd, indien hun ambt werd opgeheven en voor ambtenaren aangesteld in vaste dienst, of daarmee gelijkgestelde ambtenaren, die uit objectief dienstbelang buiten hun schuld om moesten worden ontslagen. Objectief dienstbelang hield onder meer het opheffen van de functie van de ambtenaar in. Het Rijkswachtgeldbesluit onderscheidde met betrekking tot het toekennen van wachtgeld twee categorieën ambtenaren. Enerzijds de ambtenaren van wie het ambt dat zij bekleedden de hoofdbetrekking vormde en waarvan uit de aard van hun bekwaamheden redelijkerwijs niet mocht worden verwacht dat zij binnen een redelijke termijn een nieuwe gelijkwaardige functie, anders dan in openbare dienst, zouden kunnen verkrijgen (categorie A, het lange wachtgeld). Anderzijds alle overige ambtenaren (categorie B, het korte wachtgeld).¹¹ Bij de vraag of van een ambtenaar mocht worden verwacht dat hij op basis van zijn bekwaamheden binnen een redelijke termijn een gelijkwaardige functie in het bedrijfsleven kon vinden werd alleen rekening gehouden met objectieve omstandigheden. Als de aard van de bekwaamheden van de ambtenaar een functie in het bedrijfsleven niet in de weg stonden, viel de ambtenaar in categorie B en had hij alleen recht op het korte wachtgeld. Met de arbeidsmarkt werd geen rekening gehouden.

D. Overige inkomensrechten.

De overige inkomensrechten van ambtenaren bestaan uit een uitkering voor de nabestaanden bij het overlijden van de ambtenaar en de uitkering aan arbeidscontractanten bij de beëindiging van hun dienstverband. Zowel voor burgerlijke rijksambtenaren, als provinciale- en gemeentelijke ambtenaren als arbeidscontractanten werd bij het overlijden van de ambtenaar een eenmalige uitkering verstrekt aan de nabestaanden, als tegemoetkoming in de moeilijkheden van de overgangstoestand en de kosten van de begrafenis. Op provinciaal- en gemeentelijk niveau liepen de regelingen opnieuw sterk uiteen. Op rijksniveau was de nabestaandenuitkering vervat in het Algemeen Rijksambtenarenreglement. Aan de weduwe van de ambtenaar werd een uitkering ter hoogte van 6 weken van de volle bezoldiging van haar man betaald. Indien de ambtenaar geen weduwe achterliet kwam de uitkering toe aan zijn minderjarige kinderen. Indien de ambtenaar ook geen minderjarige kinderen naliet kwam de uitkering toe aan zijn ouders, broers of zussen of meerderjarige kinderen, doch alleen indien de ambtenaar hun kostwinner was. Indien er in het geheel niet aan nabestaanden werd uitgekeerd, omdat de ambtenaar bijvoorbeeld geen kostwinner was en geen weduwe of minderjarige kinderen naliet, werden in elk geval de kosten van de begrafenis door het rijk vergoed.¹² Naast de eenmalige uitkering ter gemoedkoming in de kosten hadden de weduwe en de kinderen van de overleden ambtenaar ook recht op een weduwe- en wezenpensioen op

¹¹ Artikel 2 Rijkswachtgeldbesluit, als opgenomen in *Regelingen van ambtenarenrecht*, Alphen aan de Rijn 1948.

¹² Artikel 102 Algemeen Rijksambtenarenreglement.

basis van de Pensioenwet 1922. Het pensioen bedroeg maximaal fl. 1400,- en verviel op de dag dat de weduwe van de ambtenaar hertrouwde of overleed. Het wezenpensioen eindigde bij de leeftijd van 21 jaar.¹³

Omdat de bezoldiging van provinciale- en gemeentelijke ambtenaren door elke provincie en gemeente zelf werd geregeld, waren er geen eenduidige regelingen zoals op rijksniveau. Verscheidene provincies en gemeenten verklaarden bijvoorbeeld de ziekteregeling uit het Rijksambtenarenreglement overeenkomstig van toepassing op de eigen ambtenaren. De regeling was dan gelijk aan de regeling op het rijksniveau. De meeste provincies en gemeenten echter stelden een eigen ziekteregeling op, die evenwel een zekere gelijkenis vertoonde met die van het Rijk. Dit gold ook op andere terreinen (wachtgeld, overige vermogensaanspraken).

E. Ouderdomspensioen.¹⁴

De aanspraak op pensioen was voor ambtenaren geregeld in de Pensioenwet 1922. Ambtenaren met een vast dienstverband¹⁵ hadden recht op pensioen als zij in hun functie waren aangesteld bij een van de lichamen van de overheid.¹⁶ Ook ambtenaren in dienst van semi-overheidsinstellingen konden pensioengerechtigd zijn.¹⁷ Arbeidscontractanten van de overheid hadden alleen recht op pensioen indien dat specifiek was bepaald. De Pensioenwet 1922 kende twee verschillende vormen van pensioen. Het normale ouderdomspensioen en het vervroegde ouderdomspensioen. Voor het normale ouderdomspensioen kwam de ambtenaar in aanmerking als hij de leeftijd van 65 jaar had bereikt en minimaal 10 voor het pensioen geldende dienstjaren¹⁸ had opgebouwd. Hetzelfde aantal dienstjaren gold voor het vervroegde ouderdomspensioen. Voor het vervroegde ouderdomspensioen kwamen ambtenaren alleen in aanmerking als zij 55 jaar of ouder waren en eervol, anders dan op eigen verzoek, uit hun functie waren ontslagen.

De hoogte van het pensioen van de ambtenaar was afhankelijk van het door hem gemiddeld over de laatste drie jaar genoten salaris. Over dit gemiddelde bedrag werd een bepaald percentage als pensioen uitgekeerd. De hoogte van het percentage werd bepaald door het

¹³ B.J. van Stapele, *De pensioenwet 1922 en haar toepassing. Opnieuw toegelicht en verklaard ten dienste van de pensioengerechtigden*, uitgegeven door het Comité ter behartiging van de algemene belangen van overheidspersoneel, Den Haag 1934, blz.50-54.

¹⁴ Alle informatie over de ambtenarenpensioenen is afkomstig uit: B.J. van Stapele, *De pensioenwet 1922 en haar toepassing*, Den Haag 1934.

¹⁵ Onder een vast dienstverband werd ook een tijdelijk dienstverband van langer dan twee jaar begrepen, tenzij het werkzaamheden betrof van tijdelijke aard.

¹⁶ Het Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen, veenschappen of veenpolders.

¹⁷ In artikel 4 van de Pensioenwet 1922 waren alle semi-overheidsdiensten opgenomen waarvan het personeel recht had op pensioen, zoals bijvoorbeeld vele onderwijsfuncties en betrekkingen bij de Raden van Arbeid.

¹⁸ Voor het pensioen golden de dienstjaren vanaf de dag dat de ambtenaar de leeftijd van 18 jaren had bereikt.

aantal vervulde dienstjaren te vermenigvuldigen met $1\frac{3}{4}\%$.¹⁹ Het pensioen kon echter niet meer dan 70% van het gemiddeld over de laatste drie jaar genoten salaris bedragen. Het pensioen eindigde bij het overlijden van de pensioengerechtigde.

¹⁹ Als de ambtenaar 20 voor het pensioen geldende dienstjaren had verricht, kreeg hij als pensioen 20 maal $1\frac{3}{4}\%$ en dus 65% over zijn gemiddeld over de laatste drie jaar genoten salaris.

2. De bezettingsperiode

2.1 Verordeningen 148/1941 en 58/1942 en hun toepassing op de sociale verzekeringen

Na de Duitse inval werd al snel duidelijk welk beleid de bezetter ten aanzien van de joden voerde. Vanaf begin september 1940 kwamen joodse ambtenaren werkzaam bij openbare diensten niet meer in aanmerking voor een benoeming of bevordering. Slechts een maand later moesten de ambtenaren een 'ariërverklaring' ondertekenen; op weigering stond beëindiging van het dienstverband. In november 1940 gaven de Duitse autoriteiten het Nederlandse bestuur het bevel zorg te dragen voor de registratie van joden die een politieke of ambtelijke functie bekleedden. Vervolgens kregen de naar schatting 2500 joodse ambtenaren officieel hun ontslag.²⁰ Enkel konden hun functie blijven bekleden omdat zij vanwege hun specialistische kennis onmisbaar waren. Degenen die ontslag kregen aangezegd, bleven in eerste instantie hun salaris behouden. Later konden zij een beroep doen op een wachtgeldregeling.²¹

In augustus 1941 vaardigden de Duitsers een verordening 'betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen' uit. Deze verordening, VO 148/1941, is de zogenaamde Eerste Liro-verordening en had betrekking op het privévermogen van joden. Zij werden gedwongen op grond van VO 148/1941 (en later 58/1942 en 54/1943) contant geld, cheques, effecten etc. bij Liro in te leveren. Verordening 148/41 kende een vrij gesteld maximum van fl. 1000,- per persoon ten aanzien van de verplichting tot storting van het vermogen. Daarnaast bepaalde de Eerste Liro-verordening dat joden van wie het zuiver vermogen de fl. 10.000,- niet oversteeg en wier belastbaar inkomen in het peiljaar 1940/1941 niet meer dan fl. 3000,- bedroeg, waren vrijgesteld van de inleveringsplicht. Joden die wel een inleveringsplicht kenden, openden onder dwang een rekening bij Liro. Financiële tegoeden dienden op deze rekening gestort te worden. De betrokkene ontving vervolgens van Liro een toelage ten laste van deze rekening.

Deze Eerste Liro-verordening trof in het bijzonder de meer vermogende joden. Aangezien het merendeel van de socialeverzekeringsregelingen een inkomenstoets kenden, was de kans niet groot dat hier personen tussen zaten die een uitkering genoten krachtens een van de socialeverzekeringswetten.

Bij Verordening 198/1941 (23 oktober 1941) werd ondernemingen het recht verleend om hun joodse werknemers met een opzegtermijn van drie maanden en met een minimale

²⁰ P. Romijn, De oorlog (1940-1945), in: J.C.H. Blom, e.a., *Geschiedenis van de joden in Nederland*, Amsterdam 1995, blz.317-319.

²¹ Deze wachtgeldregeling is een afgeleide van het laatste verdiende salaris en de hoogte ervan is afhankelijk van het al dan niet kostwinner zijn. Zie: Presser, *Ondergang*, blz.49.

financiële vergoeding te ontslaan.²² Het aantal joden dat werkzaam was nam vanaf die tijd snel af. Omdat het merendeel van de sociale verzekeringen gekoppeld was aan de status van loonarbeider, verviel daarmee hun recht op uitkeringen.

Verordening 148/1941, de Eerste Liro-verordening, liet de organen der werknemersverzekeringen ongemoeid, omdat ten aanzien hiervan de plicht tot het aangeven van joodse vermogens op betrokkene zelf rustte.²³ Dit veranderde met VO 58/1942, de zogenaamde Tweede Liro-verordening.²⁴ Deze bepaalde namelijk dat vorderingen en rechten ook door de schuldenaar moesten worden opgegeven. Overigens bevatte deze verordening noch de Eerste Liro-verordening een bepaling aangaande het inleveren van rentezegels. Het is niet aannemelijk dat deze zegels, die immers niet zozeer een vermogenswaarde maar een recht op een uitkering indien zich invaliditeit zou voordoen vertegenwoordigden, op grote schaal bij Liro zijn ingeleverd. De Tweede Liro-verordening stelde verder dat boven een vastgesteld geldbedrag geen enkele uitkering rechtstreeks aan een joodse belanghebbende gedaan mocht worden, maar uitsluitend aan Liro. De uitvoeringsinstanties moesten op grond hiervan bij iedere uitkering bepalen of begunstigde al dan niet jood was in de zin van Verordening 189/1940. Met de Tweede Liro-verordening verviel ook de mogelijkheid van joodse rekeninghouders bij Liro om contante gelden en cheques tot fl. 1.000,- aan te houden. Alle joden die op 'eenig tijdstip meer dan fl. 250,- bezitten of verkrijgen', vielen onder de reikwijdte van deze Verordening.²⁵

Een en ander bracht een enorme administratieve verzwaring met zich mee en stuitte op verzet bij de uitkeringsorganen. In juni 1942 richtte de Rijksverzekeringsbank zich met een schrijven tot de Federatie van Bedrijfsverenigingen, teneinde te komen tot een oplossing hiervoor. Aangaande de aanmeldingsplicht door de socialeverzekeringsorganen ging Liro uiteindelijk accoord met een regeling die haar grotendeels van deze last bevrijdde.²⁶ De directie van Liro besloot dat de aangifte achterwege kon blijven, omdat Liro 'reeds opgave heeft van den werkgever, die vóór het ongeval of de ziekte de aangifteplicht had (art. 3 van Verordening dd 21/5'42), van verschuldigd loon, [en daarom] zou de aangifte van de organen, die uitkeringen doen volgens de soc. verzekeringen, welke als substituut van loon zijn aan te merken (en als regel lager zijn dan de loonen, welke in die tijdvakken zouden verdiend zijn), kunnen wegblijven.'²⁷ Dit betekende dus dat de socialezekerheidsinstanties niet de plicht

²² *Verordeningsblad voor het bezette Nederlandsche gebied*, 23-10-1941, blz.841 e.v.

²³ ARA, II, 2.15.08., inv.nr. 197, brief van de Rijksverzekeringsbank aan De Heer wnd Secretaris-Generaal van het Departement van Sociale Zaken, 10 juli 1942.

²⁴ De Tweede Liro-verordening, VO 58/1942, 'betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden', betekent een voorzetting en verzwaring van de vereisten in de Eerste Liro-verordening. VO 58/1942 betreft namelijk o.a. ook vorderingen en rechten van elke soort. In eerste instantie gaat het erom deze aan te melden, later volgt hierop de inbeslagname door Liro.

²⁵ NIOD, Doc II-3645, Toelichting betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden.

²⁶ NIOD, Doc II-3645, Toelichting betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden.

²⁷ SVB, archief van de RVB, map Liro, schrijven van de chef afd. Boekhouding aan de heer voorzitter, 11 september 1942.

kregen om joden met een sociale verzekeringsuitkering zelf aan te melden bij Liro, waardoor hun een hoop werk werd bespaard.²⁸

Nu de aanmeldingsplicht geregeld was, restte het regelen van het daadwerkelijk uitkeren van de renten. Hoewel een overeenkomst hierover bestond tussen Liro, het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid en de uitkeringsorganen, was de zaak hiermee nog niet afgehandeld. Naar aanleiding van overleg met een vertegenwoordiger van Liro vaardigde de Rijksverzekeringsbank eind september 1942 een circulaire uit betreffende de uitkeringen aan joden.²⁹ Liro stemde hier niet geheel mee in en verzocht de Bank enkele redactionele wijzigingen aan te brengen.³⁰ Zulks geschiedde gedeeltelijk en in november 1942 leek men tot overeenstemming te zijn gekomen. Uiteindelijk besloten de organen der socialeverzekeringswetten in onderling overleg met Liro het volgende:

I. Loonsvervangende uitkeringen (tijdelijke uitkeringen krachtens de O.W. en de Z.W.) 'zullen, in het geval bekend is, dat de rechthebbende arbeider Jood is in den zin der Verordening, als regel rechtstreeks aan hem geschieden. De aanmelding van het orgaan, dat de uitkeringen betaalt, zal daarbij achterwege worden gelaten behoudens het bepaalde onder b. hierbeneden genoemd.

Als uitzonderingen op deze regeling moeten worden beschouwd:

- a. wat de betaling betreft: wanneer in een maand méér dan fl. 250,- wordt uitgekeerd, dient het meerdere dat boven fl. 250,- uitgaat, gestort te worden ten gunste van den rechthebbende arbeider bij Lippmann, Rosenthal & Co.;
- b. wat den aanmeldingsplicht betreft: indien de arbeider behoort tot een klasse, die als regel een loon geniet van méér dan fl. 250,- per maand, moet van de uitkeeringen melding worden gemaakt aan Lippmann, Rosenthal & Co.

II. Bij de uitkeeringen, welke

- a. voor goed in de plaats treden van loon (definitieve renten krachtens de Ongevallenwetten en de Invaliditeits- en Ouderdomswet),
- b. additioneel zijn aan loon (kinderbijslag),
- c. geen verband houden met loon (uitkeringen der Vrijwillige Ouderdomsverzekering), zullen, in het geval bekend is dat rechthebbende Jood is, de volgende maatregelen worden genomen:

²⁸ Liro lijkt hierbij niet volledig. Ze sprak van uitkeringen als substituut voor loongelden. Daarnaast bestonden er andere soorten uitkeringen, die in het schrijven niet genoemd werden. Het is aannemelijk dat deze andere soorten uitkeringen evenmin onder de aanmeldingsplicht vielen, temeer daar zij over het algemeen lagere uitkeringsbedragen kenden.

²⁹ G.A.K., H.A.G., inv.nr. 1114, circulaire no I.W. 992, d.d. 23 september 1942.

³⁰ G.A.K., H.A.G., inv.nr. 1114, brief van Liro aan het bestuur van de Rijksverzekeringsbank, d.d. 30 oktober 1942.

- 1e. Bedragen tot ten hoogste fl. 50,- per maand worden rechtstreeks aan den belanghebbende uitbetaald, mits deze een verklaring heeft afgegeven, als onder 3e. geredigeerd.
- 2e. Indien de uitkeering méér dan fl. 50,- per maand belooft, stort het orgaan het geheele bedrag ten gunste van den belanghebbende bij Lippmann, Rosenthal & Co. Dit geschiedt ook, indien, in het geval onder 1e. vermeld, de belanghebbende de verklaring niet overlegt.
- 3e. De onder 1e. en 2e. genoemde verklaring wordt den belanghebbende in duplo ter onderteekening toegezonden en is van de volgende redactie:

Betreft: (soort uitkeering).

De ondergetekende, (voornaam en naam), wonende te, deelt U hierbij mede, dat hij/zij Jood is in den zin van artikel 4 der Verordening no. 189/1940 en dat de ontvangsten van het gezin, waarvan hij/zij deel uitmaakt, in de maand vermeerderd met de op den eersten van deze maand hem/haar toebehoorende contanten en vermeerderd met het op grond van deze verklaring te ontvangen bedrag van fl, minder dan fl. 250,- bedragen.

(dateering en handteekening)

- 4e. Bij terugontvangst der ondergeteekende verklaring zendt het orgaan één exemplaar aan Lippmann, Rosenthal & Co.³¹

De uitkeringsgerechtigde ontving uit handen van de betreffende uitvoeringsinstantie een verklaring waarin hij kon aangeven wel of geen jood te zijn. De uitvoeringsorganen zelf hoefden dus niet na te gaan of begunstigde jood was. Wat het orgaan wel diende te onderzoeken was de hoogte van de uitkeringsbedragen. De kans was hierbij niet groot dat er sprake was van een uitkeringsbedrag dat of de fl. 250,- bij loondervingsuitkeringen, of de fl. 50,- bij definitieve renten oversteeg. Dit volgt uit de gemiddelde uitkeringsbedragen die werden betaald en in het eerste hoofdstuk zijn genoemd.

Een bron voor het verkrijgen van inzicht in de geldstromen tussen de uitvoeringsorganen en Liro zijn de crediteurenposten van de LVVS, aanwezig in het Gemeentearchief te Amsterdam. Uit deze LVVS-posten blijkt dat de praktijk weerbarstiger was dan de theorie. Hoewel Liro met de uitkerende instanties overeen kwam welke bedragen naar Liro overgemaakt moesten worden, blijkt uit deze administratieve gegevens dat hier waarschijnlijk niet of nauwelijks aan voldaan werd. De lijsten geven blijk van het overboeken naar Liro van diverse uitkeringen door een beperkt aantal uitkeringsinstanties. Opvallend is dat de enige bedrijfsvereniging die op de lijsten voorkomt de Bedrijfsvereniging voor de Middenstand is. Overigens is het niet duidelijk of de uitkeringen die zijn aangetroffen gevonden op de LVVS-lijsten uitsluitend het

³¹ SVB, archief van de Rijksverzekeringsbank, map Liro, schrijven van de Rijksverzekeringsbank en overige organen der sociale verzekering aan de firma Lippmann, Rosenthal & Co, afd. Inspectie, december 1942.

surplus boven de fl. 250,- of de gehele uitkeringen betreffen. Vermoedelijk is er van beide gevallen sprake geweest. Inspectie van de LVVS-lijsten maakt het tevens aannemelijk dat een niet onaanzienlijk deel van de socialeverzekeringsinstanties de afspraken niet (afdoende) uitvoerde en gebruik maakte van de mazen in de regelgeving om geen bedragen aan Liro over te maken. Terwijl de naar Liro overgemaakte bedragen na de oorlog 'automatisch' in het rechtsherstel terecht kwamen (volgens de procedure beschreven in het rapport over de Banken), gold dat natuurlijk niet voor de niet naar Liro overgemaakte bedragen. Voor zover die wel aan de oorspronkelijke rechthebbenden zijn uitbetaald - hetgeen aannemelijk is, maar niet door bronnenonderzoek bevestigd kon worden - zijn hierdoor geen problemen ontstaan. Voor zover dit niet het geval is geweest, zijn deze bedragen, zoals nog zal blijken, aan de systematiek van het rechtsherstel ontsnapt. Kwantitatieve schattingen van de omvang hiervan kunnen, zo zal uit het voorgaande duidelijk zijn, niet gemaakt worden. De betalingen aan Liro zijn gestaakt na de deportatie van de rechthebbenden.

2.2 Ambtenaren en de anti-joodse maatregelen

Begin juni 1942 kwam het ministerie van Binnenlandse Zaken samen met Liro tot de volgende afspraken betreffende de behandeling van uitkeringen van joodse ambtenaren. De inhoud hiervan kwam overeen met de afspraken die later in samenwerking met de socialeverzekeringsorganen tot stand kwamen. Vorderingen tot een bedrag van fl. 250,- per maand, na aftrek van loonbelasting en verplichte pensioenbijdragen, konden direct aan de belanghebbende worden overgemaakt. Liro bemoeide zich in deze gevallen wel met de vorm van de uitkeringen. De bank tekende bezwaar aan tegen vorderingen die per drie maanden werden overgemaakt. Liro zag graag dat deze werden omgezet in maandelijkse betalingen. Afsproken werd dat elke overheidsdienst per ambtenaar maximaal fl. 250,- per maand uit mocht keren, een uitkering die los stond van de andere gezinsinkomsten. Bleek dat de desbetreffende persoon andere inkomsten had waardoor het gezinsinkomen het maximum oversteeg, dan geschiedde de verrekening zonder tussenkomst van derden tussen Liro en de betrokkene. Overigens was de groep die een hogere uitkering genoot dan fl. 250,- per maand zeer gering. Het ministerie van Binnenlandse Zaken schatte dat het slechts om vijf ambtenaren ging.³²

In tegenstelling tot de afspraken die later dat jaar tussen Liro en de socialeverzekeringsinstanties voor loonarbeiders werden gemaakt, kregen de departementen geen vrijstelling van de aanmeldingsplicht. 'Wel is de firma Lippmann-Rosenthal en Co. bereid', blijktens een brief hierover van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, 'voor wat de aangifte betreft, geduld te oefenen totdat de betalende instantie in de gelegenheid zou zijn geweest om een onderzoek te doen instellen, wie harer crediteuren geacht moeten worden te zijn jood in den

³² ARA, BiZa, 2.04.64., inv.nr. 557.

zin van artikel 4 der verordening 189/1940.³³ Geheel duidelijk was de afspraak niet. Al snel kwamen er uitzonderingsgevallen voor waar de uitvoerende ambtenaren niet uitkwamen. Liro bleek echter eenduidigheid hoog in het vaandel te hebben: onafhankelijk van de oorzaak ervan, diende voor elke joodse ambtenaar wiens uitkering de fl. 250,- per maand te boven ging, het meerdere bedrag naar Liro overgemaakt te worden.³⁴

De uitkeringen aan (voormalig) joodse ambtenaren bleven de aandacht van Liro trekken. Dit betrof met name de wachtgelden en pensioenen (ook aan weduwen en wezen). De pensioenvoorziening voor ambtenaren was verplicht (krachtens de Pensioenwet 1922). In juni 1943 werd VO 54/1943 van kracht. Deze verordening bepaalde dat vrijwillige verzekeringen, waaronder pensioenen, moesten worden afgekocht. De afkoopsom diende bij Liro te worden gestort. Ambtenarenpensioenen vielen eerder ten prooi aan Liro. VO 58/1942 was hierop van toepassing. Op grond van artikel 1 rustte op het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds en pensioenbureaus van gemeenten en provincies de plicht pensioenen aan te geven bij Liro. Artikel 7, lid 2 bepaalde dat alleen Liro over deze vorderingen en rechten beschikte. Het feit dat ambtenaren van rechtswege verzekerd waren en dat van personeel in dienst bij de overheid al snel bekend was welke personen van joodse herkomst waren, maakte het administratief eenvoudig voor Liro om toezicht uit te oefenen op de naleving van de bepalingen van deze Verordening.

Aparte voorzieningen werden getroffen met betrekking tot uitkeringen krachtens de wachtgeldregeling aan ambtenaren in kampen; deze mochten niet aan hen overgemaakt worden. 'Deze uitkeringen hebben geen doel, aangezien het aan de betrokkenen niet is toegestaan, gelden in ontvangst te nemen.'³⁵ Liro had een onderafdeling in de kampen Vught en Westerbork. De kampleiding sluisde alle aan joden overgeboekte gelden door naar zo'n onderafdeling. Om deze administratieve omweg te omzeilen verzocht Liro het departement de betalingen rechtstreeks aan haar te doen. Vervolgens wenste Liro ook te weten of het departement niet alleen wachtgelden, maar ook pensioenen aan joodse ambtenaren in kampen overmaakte en wat er met deze betalingen gebeurde in geval de jood naar het buitenland was 'getransporteerd'.³⁶ Later bepaalde de commissaris-generaal voor Financiën en

³³ ARA, BiZa, 2.04.64., inv.nr. 557, brief d.d. 6-6-1942 van de secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken aan de secretarissen-generaal van de ministeries van Financiën en Koloniën en de commissaris voor de belangen van de voormalige Nederlandse Weermacht.

³⁴ Zie bijvoorbeeld ARA, BiZa, 2.04.64, inv.nr. 557. De desbetreffende joodse ambtenaar had een maandelijks uitkering van fl. 400,61. Krachtens een rechterlijk vonnis was hij verplicht zijn ex-vrouw en kinderen maandelijks fl. 200,- uit te keren. Het departement vroeg zich daarop af welk bedrag moest worden beschouwd als het basisbedrag. De secretaris-generaal van Financiën antwoordde dat iedere gulden boven het maximumbedrag aan Liro toekwam en dat het aan het departement werd overgelaten hoe de verdeling tussen de desbetreffende ambtenaar en zijn ex-vrouw geschiedde.

³⁵ ARA, BiZa, 2.04.55, brief d.d. 29 maart 1943 van Liro aan het Departement van Binnenlandse Zaken.

³⁶ ARA, BiZa, 2.04.55, brief d.d. 10 september 1943 van Liro aan het Departement van Binnenlandse Zaken.

Economische Zaken dat uitkeringen alleen mochten geschieden wanneer de uitkeringsgerechtigde op Nederlands grondgebied verbleef en zich vrij bewoog, met andere woorden niet in een kamp verbleef. Betalingen aan gemachtigden mochten alleen worden overgeboekt indien een 'Daseinsbescheinigung', een bewijs van bestaan van de uitkeringsgerechtigde, werd overlegd. Wanneer aan deze bepalingen niet kon worden voldaan, en van de belanghebbende nog familie aanwezig was voor wie hij onderhoudsplichtig was, mocht de uitkering geschieden aan de vrouw, voogd of de kinderen. Aangaande de groep die vrijgesteld werd van het dragen van de jodenster zond Liro een schrijven rond waar gesteld werd dat deze mensen nog steeds onder VO 58/1942 vielen en dientengevolge hun pensioen of andere uitkering boven de fl. 250,- aan de rekening bij Liro toekwam.³⁷

Omdat Liro nauwgezet toezag op de naleving van deze regels en van ambtenaren door de ariërverklaring van 1940 duidelijk was of zij in de zin van VO 189/1940 jood waren of niet, was het voor de uitvoerende organen van ambtenarenregelingen moeilijk om deze regels niet na te leven. Uit onderzoek in de LVVS-lijsten blijkt bijvoorbeeld dat de Gemeente Amsterdam een aantal keren pensioenen en wachtgelden op de rekening van Liro heeft overgemaakt; het betreft een totaalbedrag aan wachtgelduitkeringen van fl. 8.744,54 verdeeld over 23 personen.³⁸ Deze informatie is echter door het ontbreken van overig archiefmateriaal niet voldoende om een volledig beeld te geven omtrent de roof van de ambtenarenpensioenen en wachtgelden. Ook de Pensioenraad, de voorloper van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, komt op de lijsten van LVVS voor, met een totaalbedrag van fl. 2572,11. Aangezien deze LVVS-lijsten alleen betrekking hebben op personen voor wie Joods Maatschappelijk Werk uiteindelijk als 'negotiorum gestor' is opgetreden, moet het in werkelijkheid om veel grotere bedragen zijn gegaan. De beperkte aanwezigheid van het bronnenmateriaal laat niet toe om schattingen te maken van de totale omvang van de roof.

³⁷ Dit was in september 1943. Een maand later bepaalde Liro dat betalingen aan joden die vrijgesteld waren van het dragen van een ster, rechtstreeks aan hen konden worden gedaan. Wel moest belanghebbende een persoonsbewijs overleggen, de zogenaamde 'Kennkarte mit rotumranden J'.

³⁸ Deze lijsten zijn door de Stichting Joods Maatschappelijk Werk in bruikleen gegeven aan het Gemeentearchief te Amsterdam. Op de ongeveer 12.000 lijsten komt de Gemeente Amsterdam 9 keer voor met een totaal bedrag aan uitkeringen van fl. 6.122,74. Hierbij zitten twee bedragen boven de fl. 1.000,- die na de oorlog bijna helemaal gerestitueerd zijn. De overige bedragen, waarvoor geen rechtsherstel heeft plaatsgevonden, overstijgen de fl. 100,- niet.

3. Het rechtsherstel met betrekking tot de sociale verzekeringen

In andere rapporten is al beschreven hoe bij Besluit E 93 alle maatregelen verband houdend met de roof van joodse eigendommen beschouwd moesten worden als nimmer van kracht te zijn geweest. Schadeloosstelling op grond van dit besluit was echter niet te verkrijgen. Artikel 21 stelde namelijk dat tot nadere voorzieningen waren gecreëerd, geen rechten aan het besluit ontleend konden worden. Latere besluiten zouden deze leemten invullen. Tot er voorzieningen waren getroffen ter effectuering van E 93 op specifieke terreinen, konden de betrokkenen nergens hun recht doen gelden. Deze problematiek betrof in het bijzonder de bedragen die door de oorlogsomstandigheden en door de deportatie van de joden niet uitgekeerd waren, immers, de aan Liro verrichte betalingen kwamen via de LVVS in het rechtsherstel van financiële tegoeden terecht dat leidde tot (a) een uitbetaling tot een maximum van fl. 1000,- op alle reeds ingebrachte vorderingen in 1946-1948 en (b) een definitieve uitkering van 90% van de resterende vorderingen, vastgesteld in 1956.

In 1946 werd duidelijk dat dé instantie die waakte over de uitvoering van de regelgeving aangaande het rechtsherstel, de Raad voor het Rechtsherstel, niet de bevoegdheid had uitspraken over sociale uitkeringen te doen. Toen besliste de Raad voor Rechtsherstel namelijk dat ze onbevoegd was om kennis te nemen van vorderingen betreffende rechtsbetrekkingen van publiekrechtelijke aard. Onder vermogensrechtelijke betrekkingen van art. 1 van E 100 waren namelijk uitsluitend betrekkingen bedoeld van privaatrechtelijke aard.³⁹ Regelingen krachtens de sociale verzekeringen maakten vanuit hun aard deel uit van het publiekrecht. Nu toegang tot deze rechter niet openstond voor personen die rechtsherstel voor vorderingen voortvloeiend uit publiekrechtelijke regelingen aan wilden vragen, rees de vraag tot welke instantie zij zich dan wèl dienden te wenden. Inzake de sociale verzekeringen diende men zich in eerste instantie tot het uitvoeringsorgaan te richten. Als gevolg van het ontbreken van archiefmateriaal van deze instanties kan geen uitsluitel gegeven worden over de vraag of dergelijke claims zijn ingediend en hoe deze zijn behandeld.

De bevoegheden van de bedrijfsverenigingen lieten ruimte open voor het formuleren van een eigen beleid. Uit de stukken van enkele bedrijfsverenigingen en de Federatie van Bedrijfsverenigingen is echter op generlei wijze gebleken dat de kwestie van de niet uitgekeerde socialeverzekeringstegoeden een rol heeft gespeeld in het naoorlogse beleid. Andere aan sociale verzekeringen gelieerde problemen, zoals de moeilijkheden die ontstonden voor teruggekeerde

³⁹ Raad voor het Rechtsherstel, afd. Rechtspraak 's-Gravenhage, 15 mei 1946, Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100) artt. 1 en 23, N.R. No. 251, aangehaald in: *Rechtsherstel*, Den Haag 1946, blz.10.

bedrijfseigenaren en de daarmee verbonden inning van achterstallige premies, hebben wel sporen in de archieven nagelaten.⁴⁰

Bij de Raden van Arbeid werd een initiatief genomen met betrekking tot het neutraliseren van de nadelige invloed van de bezettingsmaatregelen op joodse socialeverzekeringstegoeden. Er werd besloten tot het met terugwerkende kracht door laten lopen van de verzekering krachtens de Invaliditeitswet.⁴¹ Het onderzoek richtte zich op de rechten van in de oorlog weggevoerde personen, voor zover deze verzekerd waren ingevolge de Invaliditeitswet en waar recht op weduwen en/of wezenrente kon bestaan. In totaal waren er 24.000 gevallen van joodse overleden verzekerden (mannen en vrouwen).⁴² Na eliminatie van een groot aantal gevallen (o.a. omdat de verzekerde ongehuwd was overleden, of omdat geen recht op een uitkering kon worden vastgesteld) werden 1100 weduwenrenten en 1750 wezenrenten toegekend. Aan jaarrente werden in 1946/1947 aan joodse verzekerden de volgende bedragen toegekend:

Weduwenrente	fl. 140.501,66
Wezenrente	fl. 166.392,-
Totaal:	fl. 306.893,66 ⁴³

In enkele gevallen werden uitkeringen met terugwerkende kracht toegekend tot de datum van ingang van de rente, ongeacht welk jaar deze was. Voor zover bekend is de Raad van Arbeid de enige instantie geweest die op deze manier met terugwerkende kracht de renten aan

⁴⁰ Tijdens de oorlog kwam een groot aantal joodse bedrijven in handen van een Verwalter. In veel gevallen verzaakte deze Verwalter zijn plicht en betaalde hij geen socialeverzekeringspremies. Hierdoor ontstonden problemen bij de innende instanties. Toen na de oorlog de bedrijfseigenaren terugkeerden werden zij geconfronteerd met een openstaande premieschuld. Het Nederlands Beheersinstituut besliste dat ondanks hun afwezigheid gedurende de oorlog en het feit dat de bedrijven in handen van een Verwalter waren, de eigenaren na de oorlog verantwoordelijk waren voor het met terugwerkende kracht voldoen van de premies, mits het aangaan van deze schulden lag binnen een redelijke en normale bedrijfshandeling. Zie: GAK, historisch archief, FBV, map 1944-1946. De minister was van mening dat het betalen van premies geen recht, maar een verplichting betrof, voortvloeiend uit het feit dat de beheerder personeel in zijn dienst genomen had. VO 48/1941 werd geacht nimmer te hebben bestaan. 'Dientengevolge kunnen zeer zeker niet verplichtingen van den liquidateur zonder uitdrukkelijke wetsbepaling op den ouden eigenaar overgaan. Het wil mij voorkomen dat de heer ... niet gehouden is de hem aangeboden premievordering te voldoen.' Zie archief van de Federatie van Bedrijfsverenigingen, msp 1944-1946. Zie ook: Centrale Raad van Beroep, 1946/88, 1947/58 en 1957/59. Deze materie, die onderdeel uitmaakt van het lot van de joodse ondernemingen tijdens en na de oorlog, valt echter buiten de taakopdracht van de Commissie Scholten.

⁴¹ Ook de Stichting Zee-Risico, die de Zee-ongevallenwet uitvoerde, bekommerde zich om de nagelaten betrekkingen van de joodse oorlogsslachtoffers.

⁴² *Jaarverslag Raad van Arbeid Amsterdam 1947*, blz.12.

⁴³ *Jaarverslag Raad van Arbeid Amsterdam 1947*, blz.12-13.

nagelaten betrekkingen van overleden joden heeft voldaan.⁴⁴ Of dit optreden billijk en coulant is geweest, is onzeker. Immers alleen indien aan alle vereisten was voldaan werd de rente uitgekeerd. De oorlogsomstandigheden maakten het uiteraard zeer moeilijk, zo niet onmogelijk om aan de ingangseisen tegemoet te komen. Hiermee werd geen rekening gehouden.

Een soortgelijke maatregel werd getroffen voor de Kinderbijslag zij het dat hier nog minder rekening werd gehouden met de omstandigheden waarin de uitkering niet betaald was. Voor bijvoorbeeld onderduikers en geëvacueerden kon over de periode van hun onderduik alsnog kinderbijslag betaald worden, mits hun werkgever over de periode van onderduik of evacuatie het loon of wachtgeld door had betaald. Ook hier werden strikte voorwaarden aan verbonden: met terugwerkende kracht dienden premies betaald te worden: 'wij vermogen niet in te zien, waarom, indien over dat loon en wachtgeld kinderbijslag wordt betaald, daarover geen premie zou behoeven te worden geheven', aldus het Kinderbijslagvereveningsfonds, dat evenmin een tegemoetkomende houding innam ten opzichte van de oorlogsslachtoffers.⁴⁵

⁴⁴ Niet bekend is of de Raad van Arbeid ook in niet-joodse gevallen op eenzelfde wijze tewerk is gegaan en dus met terugwerkende kracht de renten heeft uitbetaald. Hierbij valt onder andere te denken aan ondergedokenen, dwangarbeiders etc.

⁴⁵ G.A.K., historisch archief, H 340, map 25, brief van het Kinderbijslagvereveningsfonds d.d. 20 oktober 1945.

4. Het ambtenarenrechtsherstel

4.1. Rechtsherstel voor overheidspersoneel buiten de Wet Rechtsherstel Overheidspersoneel om

Het besluit E 94

Op 18 september 1944 trad het Besluit rechtsherstel ontslagen ambtenaren in werking.⁴⁶ Dit besluit, E 94, werd op 7 september 1944 door de regering in Londen vastgesteld. Het besluit regelde in het kort de wederindienstneming van ontslagen ambtenaren. Het besluit was ook van toepassing verklaard op arbeidscontractanten van de overheid.⁴⁷ Op grond van het besluit konden 'personen, die op 10 mei 1940 in functie waren, doch door of vanwege den bezetter dan wel in verband met door of vanwege den bezetter getroffen maatregelen al dan niet op eigen verzoek uit hun functie waren ontslagen, in hun functie worden hersteld, als zij niet hadden doen blijken van ontrouw aan de zaak van het Koninkrijk of aan de Regeering terwijl van hen op grond van hun houding tijdens de bezetting getrouwe medewerking aan het herstel van het Vaderland kon worden verwacht.'⁴⁸ Herstel in de oude functie kon echter niet geschieden ten aanzien van personen die reeds de leeftijd van 65 jaren hadden bereikt. Om opnieuw in de beklede functie te kunnen worden hersteld moest het overheidspersoneel binnen twee maanden na de bevrijding van het Rijk in Europa een schriftelijk verzoek om herstel richten aan het bevoegde gezag.⁴⁹ Herstel in de oude functie kon ook geschieden op verzoek van het overheidsorgaan. De ambtenaar werd in dat geval een week de tijd gegeven om de wederindienstneming te aanvaarden.⁵⁰

Het overheidspersoneel moest waar mogelijk in de oude functie worden hersteld. Als de functie na de bevrijding niet langer bestond moest de ambtenaar in een zoveel mogelijk overeenkomende functie worden aangesteld.⁵¹ Deze aanstelling bleef evenwel achterwege indien de tijdens de bezetting opgeheven functie van de ambtenaar na de bevrijding niet opnieuw werd ingesteld terwijl de ambtenaar een uitkering van normale hoogte genoot.⁵²

Aan de in zijn oude functie herstelde ambtenaar werd een inkomen toegekend dat gelijk was aan het inkomen dat hij zou hebben genoten als ware hij niet ontslagen. Periodieke

⁴⁶ Het besluit E 94 is als bijlage opgenomen bij dit rapport.

⁴⁷ Artikel 1 van het besluit geeft precies aan op welke ambtenaren het besluit wel en niet van toepassing is.

⁴⁸ Artikel 2 van het besluit E 94.

⁴⁹ Artikel 3 lid 1 van het besluit E 94.

⁵⁰ Artikel 3 lid 1 van het besluit E 94.

⁵¹ Artikel 3 lid 1 van het besluit E 94.

⁵² Het betreft hier alleen het opheffen van de functie of het komen te vervallen van de functie in verband met de verandering van het dienstvak van de ambtenaar. Artikel 3 lid 3 van het besluit E 94.

verhogingen waren dus alvast in het salaris doorberekend⁵³, maar het besluit E 94 regelde verder niets over de schadeloosstelling van het overheidspersoneel. De tijdens de bezetting misgelopen inkomsten konden juridisch gezien dan ook niet op grond van dit besluit worden verhaald.

Minnelijk rechtsherstel

Hoewel het besluit E 94 in beginsel geen juridische basis vormde tot schadeloosstelling van het overheidspersoneel zijn vele overheidsinstellingen na de bevrijding toch alvast tot het uitkeren van een (deel der) schadeloosstelling over gegaan.⁵⁴ De schadeloosstelling werd in deze gevallen vrijwillig gekoppeld aan het besluit E 94 en kan daarom worden aangemerkt als een vorm van minnelijk rechtsherstel. De tijdens de bezetting gegeven ontslagen werden vaak door de administraties van overheidsinstellingen als nietig beschouwd. Het uitkeren van een deel der schadeloosstelling was dan niet meer dan redelijk. Het ontslag werd immers geacht niet te zijn gegeven en daarom moest het tijdens de bezetting niet-uitgekeerde deel van het salaris alsnog worden voldaan.⁵⁵ Andere overheidsinstellingen zijn niet alvast tot het uitkeren van een schadeloosstelling over gegaan, maar hebben de inwerkingtreding van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946 afgewacht.

De Wet rechtsherstel overheidspersoneel zal in het volgende hoofdstuk worden besproken. Voor nu is het voldoende om op te merken dat het minnelijk rechtsherstel vaak samenging met deze wet. De minnelijk uitgekeerde schadeloosstelling moest op grond van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel namelijk worden verrekend met de op basis van de wet uitgekeerde schadeloosstelling.

Niet-ontslagen onderduikers

De laatste manier van rechtsherstel voor overheidspersoneel, buiten de Wet rechtsherstel overheidspersoneel om, betreft de niet-ontslagen onderduikers. Het besluit E 94 was niet op onderduikers van toepassing verklaard, als zij niet tijdens de bezetting waren ontslagen.⁵⁶ Het besluit regelde immers alleen de wederindienstneming van ontslagen ambtenaren. Onderduikers konden aanvankelijk dan ook geen aanspraak maken op wederindienstneming. Juridisch gezien hadden deze onderduikers eigenlijk ook geen aanspraak op wederindienstneming nodig. Zij waren tijdens de bezetting immers niet ontslagen en moesten daarom nog steeds in dienst van de overheid worden geacht. Toch hadden de onderduikers tijdens hun onderduikperiode geen salaris ontvangen, met als gevolg dat ook zij tijdens de bezetting schade hadden geleden.

⁵³ Artikel 4 lid 2 van het besluit E 94.

⁵⁴ E. H. Nuver, *De Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946*, Alphen aan den Rijn 1947, blz. 99. (Verder in noten Nuver)

⁵⁵ Nuver, blz. 100.

⁵⁶ Nuver, blz. 7.

Op 18 november 1946 werd door de centrale raad van beroep, rechtsprekende in ambtenarenzaken, een beslissing gegeven omtrent de niet-ontslagen onderduikers.⁵⁷ In de uitspraak van de raad werd bepaald dat aan niet-ontslagen ambtenaren het salaris over de onderduikperiode moest worden uitgekeerd, in het geval dat de ambtenaren in verband met de oproep tot terugvoering in krijgsgevangenschap waren ondergedoken. Volgens de raad kon van deze ambtenaren niet worden gezegd, dat zij het in strijd met hun verplichtingen opzettelijk hadden nagelaten om hun dienst te verrichten.⁵⁸ De overheidsinstellingen hadden daarom het salaris niet aan deze ambtenaren mogen onthouden, met als gevolg dat het salaris alsnog moest worden uitgekeerd. In principe betreft het hier geen rechtsherstel, maar een normale salarisclaim.⁵⁹ De ambtenaren waren tijdens de bezetting niet ontslagen en hadden een gegronde reden om hun dienst niet te verrichten. De overheid was ten aanzien van deze ambtenaren gewoon verplicht om het salaris te betalen.

4.2 De Wet Rechtsherstel Overheidspersoneel 1946⁶⁰

Voor verreweg de meeste ambtenaren en arbeidscontractanten van de overheid vond het rechtsherstel (deels) plaats op grond van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel. Slechts voor enkele bijzondere ambtenaren gold een aparte rechtsherstelregeling. Het betrof voornamelijk ambtenaren met een bijzondere functie, zoals militaire en rechterlijke ambtenaren. Ook voor notarissen en de bestuursleden van de gemeenten en provincies waren (deels) aparte rechtsherstelregelingen van kracht.⁶¹ In dit stuk zal niet op de bijzondere rechtsherstelregelingen worden ingegaan, maar staat de Wet rechtsherstel overheidspersoneel centraal.

Totstandkomingsgeschiedenis van het besluit G 401

Aan de uiteindelijke inwerkingtreding van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946, Staatsblad no. G 401, is het nodige vooraf gegaan. Om te beginnen waren er twee voorlopers op de wet, namelijk het besluit van 7 september 1944, Staatsblad no. E 94 en het besluit van 20 november 1945, Staatsblad no. F 298. Het besluit F 298 is echter nimmer in Nederland van kracht geweest. Het besluit werd wel gepubliceerd in het Staatsblad maar trad uiteindelijk niet in werking. E 94 is, zoals hiervoor al bleek, wel in Nederland van kracht geweest, doch kwam bij de invoering van het besluit G 401, op 28 december 1946 te vervallen.

De definitieve regeling van het rechtsherstel voor overheidspersoneel heeft lang op zich laten wachten, omdat men het in de politiek niet eens kon worden over de inhoud van het besluit.

⁵⁷ *Administratief Rechterlijke Beslissingen 1946*, blz. 319 e.v.

⁵⁸ Nuver, blz. 7 en 99-100.

⁵⁹ Nuver, blz. 100.

⁶⁰ Het volgende is vrijwel geheel gebaseerd op Nuver, *De Wet*.

⁶¹ Artikel 1 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946 geeft precies aan op welke ambtenaren de wet wel en niet van toepassing is. De wet is als bijlage opgenomen bij dit rapport.

Vast stond in elk geval dat de eerste regeling aangaande het rechtsherstel niet voldeed. In zijn commentaar op de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946 merkte Mr. E.H. Nuver op dat het besluit E 94: 'wel zeer sterk den stempel draagt van zoovele Londensche besluiten, namelijk onvolledig en onduidelijk en van een minder zuivere terminologie'. Zo was het besluit E 94 wel van toepassing verklaard op tijdens de bezetting ontslagen arbeidscontractanten, maar op grond van het besluit konden alleen ambtenaren opnieuw in hun functie worden aangesteld.⁶² Daarnaast bevatte het besluit E 94 geen enkel uitvoeringsvoorschrift, waardoor het besluit in de praktijk nauwelijks uitvoerbaar bleek, aangezien het besluit niet zoals gewoonlijk vergezeld ging van een memorie van toelichting. Bovendien werd in het besluit geen regeling omtrent de schadeloosstelling van overheidspersoneel gegeven.

Het grootste twistpunt over de regeling van het rechtsherstel voor overheidspersoneel vormde de hoogte van de te betalen schadevergoeding. In het besluit F 298 werd slechts een schadevergoeding toegekend van 70%. Een volledige schadevergoeding werd door de regering, in het belang der schatkist, niet haalbaar geacht. Voor vele politici was de schadevergoeding van 70% echter onacceptabel, omdat tijdens de bezetting door de Londense regering was verzekerd dat ambtenaren volledig zouden worden schadeloosgesteld. Tijdens de bezetting had de Londense regering het overheidspersoneel meerdere malen op het hart gedrukt, om niet mee te werken aan de uitvoering van enkele Duitse besluiten. Zo deed de regering op 16 augustus 1944 via radio Oranje de mededeling dat geen medewerking mocht worden verleend aan de opdrachten van Duitse zijde betreffende het aanleggen van verdedigingswerken. En op 14 november 1944 verscheen in het illegale Parool de oproep om medewerking aan de textielverordening te weigeren.

Naast de bijzondere oproepen van de regering uit Londen had het overheidspersoneel zich ook te houden aan de 'Aanwijzingen betreffende de houding aan te nemen door de bestuursorganen van het rijk en de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede het daar in dienst zijnde personeel' van 1937. In deze Aanwijzingen werd bepaald aan welke uitvoeringsbesluiten van de vijand geen medewerking mocht worden verleend. In het illegale Vrij Nederland van 10 juni 1943 verscheen met instemming van de regering in Londen een extra commentaar op de Aanwijzingen. Er werd nogmaals aangegeven aan welke besluiten, zoals bijvoorbeeld de arbeidsinzet, geen medewerking mocht worden verleend.⁶³

De oproepen van de regering uit Londen om niet tot medewerking aan de Duitse besluiten over te gaan, hebben uiteraard een grote druk op de schouders van de nog in dienst zijnde ambtenaren gelegd. Conflicten met de bezetter werden haast onvermijdbaar. Alleen het nemen van ontslag of onderduiken kon in veel gevallen voor ambtenaren nog een oplossing bieden. Deze oplossing zou echter wel grote financiële nadelen met zich meebrengen. De Londense regering heeft daarom tijdens de bezetting meerdere malen de toezegging gedaan dat zij de financiële consequenties van de principiële houding van de overheidsdienaren

⁶² Arbeidscontractanten worden niet aangesteld maar in dienst genomen op grond van een arbeidsovereenkomst.

⁶³ Nuver, blz. 3.

volledig beseft en dat er na de bevrijding een volledige vergoeding van de schade zou volgen. Dat de in het besluit F 298 geboden schadevergoeding van 70 % voor vele politici onacceptabel was, valt in het licht van het bovenstaande wel te begrijpen. De principiële houding van de gezagsgetrouwe ambtenaren die zich met gevaar voor eigen leven tegen de vijand hebben verzet, zou dan bestraft worden met een inkomensderving van 30 %. Terwijl de ambtenaren die wel in dienst waren gebleven de volle 100% hadden gekregen. Bovendien was naar aanleiding van het besluit E 94 door sommige overheidsinstellingen al wel een volledige schadevergoeding toegekend en ook al uitgekeerd aan sommige ambtenaren in het eerder bevrijde Zuiden van Nederland.

Het twistpunt over de hoogte van de uit te keren schadevergoeding werd uiteindelijk in de politiek beslist. Er zou een volledige schadevergoeding worden uitgekeerd. In het nieuwe besluit G 401 werd de definitieve regeling van het rechtsherstel voor overheidspersoneel opgenomen, resulterend in de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

De Wet rechtsherstel overheidspersoneel nader bekeken

De Wet rechtsherstel overheidspersoneel was niet alleen het resultaat van veel politiek overleg. Bij de totstandkoming van de wet waren ook de ambtenarenverenigingen nauw betrokken. Vele suggesties van de verenigingen werden uiteindelijk in de wet verwerkt en gesteld kan dus worden dat de Wet rechtsherstel overheidspersoneel het resultaat is van een samenwerking, waarbij ook de belanghebbenden ten zeerste betrokken waren.⁶⁴

Hoewel de Wet rechtsherstel overheidspersoneel duidelijk spreekt van rechtsherstel, is van rechtsherstel in de eigenlijke zin van het woord binnen de wet geen sprake. De wet herzielt de ontslagen en disciplinaire straffen, maar herstelt deze in feite niet.⁶⁵ Feitelijk rechtsherstel⁶⁶ was voor het overheidspersoneel niet mogelijk, omdat het ongedaanmaken van de ontslagen met terugwerkende kracht tot de gekste situaties zou kunnen leiden. Het ongedaanmaken (ex tunc) van het ontslag van een joods ambtenaar van de burgerlijke stand, zou dan bijvoorbeeld betekenen dat zijn opvolger de functie niet rechtsgeldig zou hebben bekleed, met als gevolg dat de geldigheid van de door hem gesloten huwelijken in het gedrang zou komen. Herziening van de ontslagen met daaraan gekoppeld een schadevergoeding leek de beste wijze om te komen tot een rechtsherstelregeling voor overheidspersoneel.⁶⁷

Ontslagen en disciplinaire straffen

Op grond van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel konden niet alleen ontslagen worden herzien. Ook andere disciplinaire straffen kwamen in beginsel voor herziening in aanmerking. Bij disciplinaire straffen moet gedacht worden aan bijvoorbeeld een berisping of een schorsing, maar ook het ontslag is in feite een disciplinaire straf. Binnen de Wet rechtsherstel

⁶⁴ Nuver, blz. 15-16.

⁶⁵ Nuver, blz. 1.

⁶⁶ Door het nietig verklaren van de ontslagen in het Besluit Bezettingsmaatregelen (E 93).

⁶⁷ Nuver, blz. 1.

overheidspersoneel werd aan het ontslag als disciplinaire straf echter een bijzondere status toegekend. Het ontslag werd los van de andere disciplinaire straffen behandeld en kende eigen regels ten aanzien van de herziening.

Voor alle disciplinaire straffen, dus ook het ontslag, gold als algemene voorwaarde voor herziening, dat de straf tijdens de bezetting in bezet gebied moest zijn opgelegd. Als een ambtenaar buiten de bezettingstijd was ontslagen kon het ontslag dus niet op grond van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel worden herzien. Opmerkelijk aan de Wet rechtsherstel overheidspersoneel was evenwel dat de bezettingstijd pas op 15 mei 1940 werd geacht te beginnen, terwijl de bezetting op sommige plaatsen in ons land toch al op 10 mei 1940 was aangevangen. Blijkens het eerste artikel van de wet was de wet namelijk alleen van toepassing op ambtenaren die op of na 15 mei 1940 in openbare dienst hier te lande werkzaam waren. Ambtenaren die voor 15 mei 1940 in bezet gebied waren ontslagen konden in beginsel dus geen aanspraak op rechtsherstel aan de wet ontlenen.⁶⁸ In het besluit E 94 werd nog wel de grens van 10 mei 1940 gehanteerd, hetgeen juist is. E. H. Nuver merkte in zijn commentaar op de Wet rechtsherstel overheidspersoneel op, dat de nieuw gekozen datum echter niet van erg groot belang is, want als er tussen 10 en 15 mei ambtenaren door of vanwege de bezetter zijn ontslagen is er alle aanleiding om de wet analoog toe te passen.⁶⁹

Naast de eerste algemene voorwaarde tot herziening: de straf moest tijdens de bezetting in bezet gebied zijn opgelegd, waren er twee andere algemene voorwaarden tot herziening van kracht.⁷⁰ Zo kon een disciplinaire straf, het ontslag uitgezonderd, niet worden herzien als de straf in feite op een buiten de bezetting gelegen grond was opgelegd.⁷¹ Voor ontslagen werd deze voorwaarde niet gesteld omdat vele ontslagen tijdens de bezetting waren gegeven omdat ambtenaren hun werk opzettelijk slecht verrichtten of medewerking aan de bezetter weigerden. In het ontslagbesluit werd in deze gevallen alleen vermeld dat de ambtenaar was ontslagen omdat hij zijn werk niet goed deed of weigerde zijn werk te verrichten. Het niet goed verrichten van de werkzaamheden of het weigeren van werk zijn beide aan te merken als algemene ontslaggronden. Op basis van de ontslagbesluiten berustten vele tijdens de bezetting gegeven ontslagen dan ook op algemene ontslaggronden, of te wel deze ontslagen berustten op een buiten de bezetting gelegen ontslaggrond.⁷² Dat de ontslagbesluiten meestal geen correct beeld gaven van de werkelijkheid zal duidelijk zijn. Het was aan de penibele situatie van de ambtenaren eigen dat zij liever op algemene gronden werden ontslagen dan dat zij de bezetter tegen zich in het harnas jaagden. Het stellen van de (klinische) voorwaarde dat het ontslag moest berusten op een binnen de bezetting gelegen grond, zou geen recht hebben gedaan aan de situatie waarin de ambtenaren tijdens de bezetting hebben verkeerd.

⁶⁸ Nuver, blz. 25.

⁶⁹ Nuver, blz. 26.

⁷⁰ Artikel 2 lid 2 en 3 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁷¹ Artikel 2 lid 2 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁷² Nuver, blz. 36-37.

De derde en laatste algemene voorwaarde tot herziening was dat het dienstverband van de ambtenaar onder normale omstandigheden langer zou hebben geduurd dan een jaar. Herziening van disciplinaire straffen, inclusief het ontslag, bleef op grond van artikel 2 lid 2 namelijk achterwege voor personen van wie het tijdelijk dienstverband onder normale omstandigheden niet langer zou hebben geduurd dan een jaar. De gestelde voorwaarde is te begrijpen voor zover het de wederindienstneming betreft. 'Het is logisch en ook niet al te zeer onbillijk, dat men in ontslaggevallen, waarin het dienstverband binnen het jaar zou zijn afgelopen, niet de mogelijkheid tot wederindienstneming wil openen', aldus Nuver.⁷³ De gestelde voorwaarde omvatte echter meer dan alleen de wederindienstneming, daar voor ambtenaren met een tijdelijk dienstverband van maximaal een jaar in het geheel geen herziening kon plaatsvinden. Andere disciplinaire straffen dan ontslag konden door de gestelde voorwaarde dan ook niet worden herzien, terwijl de straf meestal toch een blijvende smet op de staat van diensten van de ambtenaar opleverde. De door en vanwege de bezetting opgelegde straf zou de betrokken ambtenaar in de toekomst nadeel kunnen berokkenen, bijvoorbeeld bij sollicitaties. De betrokken ambtenaar zou derhalve wel degelijk belang hebben gehad bij herziening van de opgelegde straf.⁷⁴ Een ander minpunt van de gestelde voorwaarde was dat aan de ambtenaar met een tijdelijk dienstverband van maximaal een jaar geen schadevergoeding werd uitgekeerd, daar de schadeloosstelling alleen was gekoppeld aan de herziening van het ontslag. Het feit dat de ambtenaar slechts een kort dienstverband had, betekende echter niet automatisch dat de ambtenaar tijdens de bezetting geen schade had geleden. Als een ambtenaar met een dienstverband van zes maanden al na twee maanden door de bezetter werd ontslagen leed ook hij schade. De Wet rechtsherstel overheidspersoneel heeft in deze situatie niet voorzien. De wet kan op dit punt als onbevredigend worden aangemerkt.

Termijnen voor verzoek tot herziening

Herziening van ontslagen of disciplinaire straffen kon op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel geschieden op verzoek van de ambtenaar, diens nabestaanden of ambts-halve door het bevoegde overheidsorgaan.⁷⁵ Als de herziening plaatsvond op verzoek van de ambtenaar zelf of diens nabestaanden⁷⁶, moest het verzoek tot herziening binnen 120 dagen na de inwerkingtreding van de wet bij het bevoegde overheidsorgaan worden ingediend.⁷⁷ De termijn van 120 dagen was in beginsel definitief. Formeel kon er na deze 120 dagen geen herziening meer op grond van de wet plaatsvinden. De administraties van de verschillende overheidsinstellingen stond het echter vrij om te laat ingediende verzoeken tot herziening toch

⁷³ Nuver, blz. 38.

⁷⁴ Nuver, blz. 38.

⁷⁵ Artikel 3 lid 1 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946. De wet trad op 1 mei 1947 inwerking.

⁷⁶ De weduwe, kinderen en bloedverwanten tot de tweede graad van de ambtenaar waren bevoegd om een verzoek tot herziening in te dienen. Artikel 3 lid 4 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁷⁷ Artikel 3 lid 2 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

in behandeling te nemen.⁷⁸ Of de termijn van 120 dagen als voldoende moet worden beschouwd zal hier in het midden blijven. In het navolgende zal nader op de termijnen worden ingegaan.

Als bevoegd overheidsorgaan kon worden aangemerkt het orgaan dat aanvankelijk bevoegd zou zijn geweest om het onslag te verlenen of de disciplinaire straf op te leggen.⁷⁹ Over het algemeen leverde deze bepaling van het bevoegde gezag geen problemen op, maar er waren enkele uitzonderingsgevallen, zoals bijvoorbeeld de Joodsche H.B.S. in Amsterdam. Deze school werd tijdens de bezetting opgeheven, maar kon na de bevrijding niet meer worden opgericht vanwege het gebrek aan leerlingen.⁸⁰ Het was dan ook niet precies duidelijk aan welk overheidsorgaan de oud-docenten van deze school hun verzoek tot herziening moesten richten. De kwestie bleef in de politiek niet onopgemerkt en er zou in deze uitzonderingsgevallen door uitvoeringsvoorschriften een ander bevoegd overheidsorgaan worden aangewezen tot welk het verzoek om herziening kon worden gericht.⁸¹ Een verzoek tot herziening kon niet worden gedaan zolang de ambtenaar op grond van het Zuiveringsbesluit in de uitoefening van zijn functie was gestaakt of geschorst.⁸² Zodra de staking of schorsing echter werd opgeheven, werd aan de ambtenaar een termijn van 30 dagen gelaten om een verzoek tot herziening in te dienen.⁸³ De termijn van 30 dagen was niet alleen een stuk korter dan de algemene termijn van 120 dagen, maar de termijn werd ook nog eens aanzienlijk beperkt door de redactie waarin de termijn binnen de wet was opgenomen. De termijn van 30 dagen ging namelijk in zodra de staking of schorsing werd opgeheven en niet zodra de ambtenaar van deze opheffing in kennis was gesteld. Als de ambtenaar pas laat van de opheffing op de hoogte werd gebracht, had hij nog nauwelijks tijd of misschien helemaal geen tijd meer om een verzoek tot herziening in te dienen. Wellicht dat een coulante houding van de administratie van de overheidsinstelling de ambtenaar uitkomst zou kunnen bieden, maar op grond van de wet had de ambtenaar geen recht meer op herziening. Of de hier geschetste situatie zich in de praktijk heeft voorgedaan is niet nader onderzocht. Wel kan worden gesteld dat de Wet rechtsherstel overheidspersoneel op dit punt als onbevredigend moet worden aangemerkt.

De herziening van ontslagen kon ook ambtshalve geschieden door het bevoegde overheidsorgaan.⁸⁴ Disciplinaire straffen konden niet ambtshalve worden herzien, doch alleen op verzoek van de ambtenaar of diens nabestaanden.⁸⁵ Herziening van ontslagen geschiedde altijd ambtshalve in het geval dat de ambtenaar na de bevrijding opnieuw de functie vervulde

78 Nuver, blz. 40.

79 Artikel 3 lid 1 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

80 Nuver, blz. 41.

81 Nuver, blz. 41.

82 Artikel 3 lid 6 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

83 Artikel 3 lid 2 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

84 Artikel 3 lid 3 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

85 Nuver, blz. 41.

waaruit hij tijdens de bezetting was ontslagen.⁸⁶ De ambtshalve herziening bracht met zich mee dat het overheidsorgaan, naast de reeds tot stand gebrachte wederindienstneming, ook de schadeloosstelling van de ambtenaren ambtshalve voor zijn rekening nam.⁸⁷ De ambtshalve herziening moest binnen 90 dagen na de inwerkingtreding van de wet zijn geschied.⁸⁸

Herziening van ontslagen

De herziening van het ontslag leidde niet altijd tot wederindienstneming van de ambtenaar. Als de ambtenaar was ontslagen, op een buiten de bezetting gelegen grond, vond geen wederindienstneming plaats, maar werd het ontslag van de ambtenaar bekrachtigd. Het ontslag werd geldig geacht vanaf de dag dat het tijdens de bezetting was gegeven.⁸⁹ In het voorgaande is behandeld dat ontslagen, gegeven op een buiten de bezetting gelegen grond, in beginsel wel voor herziening in aanmerking kwamen, daar de ontslaggronden, als opgenomen in het ontslagbesluit, vaak geen correct beeld gaven van de werkelijkheid. Als het ontslag echter werkelijk op een buiten de bezetting gelegen grond berustte bleef het ontslag in stand. De herziening van het ontslag hield dan, zoals gezegd, een bekrachtiging van het ontslag in.⁹⁰ Bij een buiten de bezetting gelegen ontslaggrond moet bijvoorbeeld worden gedacht aan de pensionering van de ambtenaar of het ontslag wegens ziels- of lichaamsgebreken, niet veroorzaakt door de bezetting. Ook het opheffen van de functie van de ambtenaar, mits losstaand van de bezetting, vormde een buiten de bezetting gelegen ontslaggrond.⁹¹

Wederindienstneming

Als het ontslag berustte op een binnen de bezetting gelegen ontslaggrond leidde de herziening van het ontslag in de eerste plaats tot de wederindienstneming van de ambtenaar. De wederindienstneming geschiedde 'voor zoveel nodig' was. Met de term voor zoveel nodig werd bedoeld dat de wederindienstneming, gepaard gaand met de uitreiking van een aanstellingsakte of arbeidsovereenkomst, achterwege kon blijven, als de ambtenaar na de bevrijding al opnieuw in dienst was genomen en reeds in het bezit was gesteld van de nieuwe aanstellingsakte.⁹² De term voor zover nodig beoogde in feite dus dubbel werk te voorkomen. Als de ambtenaar na de bevrijding wel opnieuw in dienst was genomen maar nog geen aanstellingsakte of arbeidsovereenkomst had gekregen, kon hij op grond van de Wet rechts-

⁸⁶ Artikel 3 lid 3 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁸⁷ Nuver, blz. 41.

⁸⁸ Herziening op verzoek moest binnen 90 dagen na de ontvangst van het verzoek geschieden. Artikel 3 lid 5 Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁸⁹ Artikel 4 lid 1A Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁹⁰ Het ontslag werd dus in beginsel wel herzien, in de zin dat het ontslag opnieuw werd bekeken. Artikel 4 lid 1A Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁹¹ Nuver, blz. 48-49.

⁹² Nuver, blz. 49.

herstel overheidspersoneel de benodigde papieren verkrijgen.⁹³ De wederindienstneming geschiedde in de oude of daarmee overeenkomstige functie, met ingang van de eerste dag van de maand volgend op de dag van de herziening of zoveel eerder als de ambtenaar de uitoefening van zijn functie had hervat.⁹⁴ Onder een overeenkomstige functie werd in elk geval verstaan, een financieel gelijkwaardige functie,⁹⁵ maar ook inhoudelijk en naar de mate van verantwoordelijkheid mocht de overeenkomstige functie niet te veel afwijken van de oude betrekking.⁹⁶ Wat echter exact onder de overeenkomstige functie moest worden verstaan viel uit de wet en de memorie van toelichting niet af te leiden.⁹⁷

Weigeringsgronden voor wederindienstneming

Bij de herziening van het ontslag kon de wederindienstneming worden geweigerd als een van de weigeringsgronden uit de Wet rechtsherstel overheidspersoneel van toepassing was. In artikel 4 lid 2 en artikel 6 van de wet werden deze weigeringsgronden limitatief gegeven. Wederindienstneming van de ambtenaar bleef onder meer achterwege in het geval dat er na de bevrijding een buiten de bezetting gelegen grond voor ontslag was ontstaan, zoals bijvoorbeeld het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.⁹⁸ Ook kon de wederindienstneming worden geweigerd in het geval dat de ambtenaar zich na de bevrijding niet op tijd opnieuw voor de wederindienstneming had aangemeld, terwijl hij daar wel toe in de gelegenheid was geweest.⁹⁹ Voorts bleef wederindienstneming achterwege in het geval dat de functie van de ambtenaar tijdens de bezetting was opgeheven en na de bevrijding niet opnieuw werd ingesteld.¹⁰⁰

Hoewel ambtenaren op grond van artikel 6 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel niet opnieuw in dienst konden worden genomen, behielden zij bij de herziening van het ontslag wel het recht op de regeling van de rechtspositie en het recht op schadeloosstelling.¹⁰¹ Voor deze ambtenaren werd de datum van het ontslag gesteld op de datum waarop werkelijk de reden van het ontslag was ontstaan.¹⁰² Over de ontslagperiode tijdens de bezetting ontvingen

⁹³ Hetzelfde gold voor de nabestaanden van een inmiddels, na de bevrijding, overleden ambtenaar. Nuver, blz. 49-50.

⁹⁴ Artikel 4 lid 1B onder a van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946. Nuver, blz. 70-71.

⁹⁵ In het salaris waren ook de periodieke verhogingen over het tijdvak van de bezetting meeberekend. Nuver, blz. 50.

⁹⁶ Nuver, blz. 50-51.

⁹⁷ Nuver, blz. 52.

⁹⁸ Artikel 6 lid 1 onder a van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

⁹⁹ Artikel 6 lid 3 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰⁰ Artikel 6 lid 1 onder c van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946. Voor de overige weigeringsgronden met betrekking tot de wederindienstneming: zie artikel 4 lid 2 en artikel 6 van de Wet als opgenomen in de bijlagen.

¹⁰¹ Artikel 4 lid 1B sub b van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰² Artikel 6 lid 2 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

deze ambtenaren dan ook een schadeloosstelling van normale hoogte.¹⁰³

Regeling der rechtspositie

Naast de (weigering tot) wederindienstneming leidde de herziening van het ontslag in de tweede plaats tot het vaststellen van de rechtspositie van het overheidspersoneel.¹⁰⁴ Onder het vaststellen van de rechtspositie werd begrepen, het bepalen van de datum van de wederindienstneming of ontslag en het aan de hand daarvan bepalen van de hoogte van de schadevergoeding. Het overheidspersoneel moest na de bevrijding in de situatie worden gebracht, die zou hebben bestaan als zij niet waren ontslagen.¹⁰⁵ Niet alleen moest het nieuwe salaris van de ambtenaren worden bepaald, inclusief de tijdens de bezetting misgelopen periodieke verhogingen en overige vergoedingen, ook moesten de pensioenrechten van de ambtenaren opnieuw worden vastgesteld. In artikel 5 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel werden de pensioenrechten geregeld. Ook nabestaanden en niet-wederindienstenomen ambtenaren hadden recht op regeling van het pensioen, doch alleen als zij aanvankelijk op een binnen de bezetting gelegen grond waren ontslagen.¹⁰⁶

Schadeloosstelling

De Wet rechtsherstel overheidspersoneel was de eerste wet waaraan het overheidspersoneel daadwerkelijk een recht op schadeloosstelling kon ontlenen. Het besluit E 94 regelde, zoals behandeld, niets over de tijdens de bezetting geleden schade. Wel werd het besluit door vele overheidsinstellingen aangegrepen om toch tot een uitkering van een (deel der) schadeloosstelling over te gaan. Op grond van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel werd aan de ambtenaren en arbeidscontractanten van de overheid een schadeloosstelling toegekend van 100%. Over de periode van het tijdens de bezetting gegeven ontslag tot aan de wederindienstneming dan wel de definitieve beëindiging van het dienstverband, werd een schadeloosstelling uitgekeerd van alle op geld waardeerbare voordelen die tijdens deze periode door de ambtenaar waren misgelopen. Ook hier ging de wet uit van het principe dat de ambtenaar in de positie moest worden gebracht waarin hij zou hebben verkeerd als hij niet was ontslagen.¹⁰⁷ Bij op geld waardeerbare voordelen moet niet alleen worden gedacht aan het tijdens de bezetting misgelopen salaris. Ook het bewonen van een ambtswoning is een op geld waardeerbaar voordeel. Als een ambtenaar tijdens de bezetting uit zijn ambtswoning was gezet moest ook op dit gebied een schadeloosstelling worden uitgekeerd.¹⁰⁸ De schadeloosstelling was echter in totaal beperkt tot maximaal fl. 9000,- per jaar.¹⁰⁹

¹⁰³ Op basis van artikel 4 lid 1B sub c van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰⁴ Artikel 4 lid 1B sub b van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰⁵ Artikel 4 lid 1B sub b van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰⁶ Artikel 5 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰⁷ Artikel 4 lid 1B sub c van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹⁰⁸ Nuver, blz. 57-58.

¹⁰⁹ Artikel 4 lid 1B sub c van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

De schadeloosstelling werd uitgekeerd over de periode vanaf het ontslag tot aan de wederindienstneming of definitieve beëindiging van het dienstverband. Het dienstverband van ambtenaren eindigde van rechtswege bij het overlijden van de ambtenaar. Voor vele joodse ambtenaren zal de overlijdensdatum bepalend zijn geweest voor de periode waarover hen een schadeloosstelling toekwam.¹¹⁰ Nabestaanden van de joodse ambtenaren hadden recht op een schadeloosstelling over het tijdvak vanaf de datum van het tijdens de bezetting gegeven ontslag en de datum van het overlijden van hun dierbaren.

In het eerste hoofdstuk van dit rapport inzake de sociale verzekeringen zijn de verschillende ambtenarenregelingen reeds aan de orde geweest en is duidelijk geworden dat er voor ambtenaren vele regelingen van kracht waren waarin inkomensrechten werden vastgesteld. Al deze regelingen zijn van belang geweest bij het vaststellen van de hoogte van de schadeloosstelling. Uiteraard betreft het hier opnieuw de periodieke verhogingen van het salaris van de ambtenaar, maar ook de kinder- en huwelijkstoelage moet niet worden vergeten. Afhankelijk van de situatie van de verschillende ambtenaren zal na de bevrijding de hoogte van de schadeloosstelling zijn bepaald. Bestudering van de verschillende ambtenarenregelingen, zal voor individueel onderzoek naar het ambtenarenrechtsherstel, dan ook onontbeerlijk zijn.

Verrekening van genoten inkomsten

Op de uit te keren schadeloosstelling werd standaard de door de ambtenaar verschuldigde pensioenpremie ingehouden.¹¹¹ Verder vond op de schadeloosstelling geen standaard vermindering plaats. Wel moesten een aantal door de ambtenaar tijdens de bezetting verworven inkomsten met de schadeloosstelling worden verrekend. Het betrof hier alleen de inkomsten die de ambtenaar had kunnen verwerven vanwege het feit dat hij was ontslagen. Gedacht moet worden aan de verschillende uitkeringen wegens ontslag of het verworven loon uit een nieuwe baan. Als de ambtenaar voor zijn ontslag reeds een tweede baan had werden de inkomsten uit deze baan niet verrekend.¹¹²

Ook voor ambtenaren die naar aanleiding van het besluit E 94 (deels) waren schadeloosgesteld moest alsnog, voor zover niet reeds geschied, verrekening van de tijdens de bezetting genoten inkomsten plaatsvinden.¹¹³ Over het algemeen geschiedde deze verrekening door de overheidsinstellingen zelf, omdat er steeds sprake was van ambtshalve herziening van het ontslag. De ambtenaar was immers al wederindienstgenomen en dus geschiedde de herziening ambtshalve.¹¹⁴ Als aan de ambtenaar slechts ten dele een schadeloosstelling was uitgekeerd kon de verrekening van de tijdens de bezetting genoten inkomsten geschieden op het overige deel

¹¹⁰ Nuver, blz. 58.

¹¹¹ Artikel 6 lid 3 van het Eerste Uitvoeringsbesluit van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946 van 8 april 1947, Staatsblad no. H 110. (Verder aangehaald als het Uitvoeringsbesluit)

¹¹² Artikel 6 lid 4 van het Uitvoeringsbesluit.

¹¹³ Artikel 12 lid 1 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹¹⁴ Artikel 3 lid 3 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

van de schadeloosstelling. Als echter al een volledige schadeloosstelling was gegeven dan moest de ambtenaar zijn tijdens de bezetting genoten inkomsten terugbetalen. Hetzelfde geldt voor de niet-ontslagen onderduikers.¹¹⁵

Herziening van de overige disciplinaire straffen

In het voorgaande is reeds behandeld dat disciplinaire straffen, anders dan ontslag, niet konden worden herzien als zij in feite op een buiten de bezetting gelegen grond waren opgelegd. De ambtenaar moest dus bewijzen dat de straf als gevolg van de bezetting aan hem was opgelegd. Als de straf inderdaad op een binnen de bezetting gelegen grond stoelde kon de straf worden herzien. Herziening leidde in dat geval tot het intrekken van de gegeven strafbeschikking, zo nodig gepaard gaand met het opleggen van een lichtere straf en tot het ongedaanmaken van de gevolgen van de tijdens de bezetting opgelegde straf.¹¹⁶ Als de gevolgen van de opgelegde straf niet meer volledig ongedaan gemaakt konden worden, werd aan de ambtenaar een schadeloosstelling toegekend. De schadeloosstelling was in dat geval gelijk aan het aan de ambtenaar toegebrachte financiële nadeel.¹¹⁷

Joodse ambtenaren en onderduikers

Voor joodse ambtenaren was in de Wet rechtsherstel overheidspersoneel een aparte bepaling opgenomen betreffende de uitbetaling van het salaris, wachtgeld of pensioen aan de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal en Co. Sarphatistraat. Alle inkomsten van joodse ambtenaren die tijdens de bezetting door de overheidsinstellingen aan Liro waren overgemaakt, moesten bij wijze van schadeloosstelling door dezelfde overheidsinstellingen aan de joodse ambtenaren worden terugbetaald.¹¹⁸ Joodse ambtenaren behoefden dus niet zelf deze inkomsten bij Liro te claimen. De rechten van de joodse ambtenaren op Liro gingen bij het terugbetalen van de inkomsten op de overheidsinstellingen over.¹¹⁹ De joodse ambtenaren of hun nabestaanden hebben de door de overheid aan Liro overgemaakte inkomsten dus volledig vergoed gekregen. Naast deze vergoeding behield de joodse ambtenaar uiteraard alle rechten op de herziening van zijn ontslag en het recht op overige schadeloosstelling, zoals in de vorige paragrafen is behandeld, doch alleen voor zover het niet dezelfde inkomsten betrof.

Naast de bijzondere bepaling ten aanzien van de aan Liro overgemaakte inkomsten bevatte de Wet rechtsherstel overheidspersoneel ook een bijzondere bepaling ten aanzien van niet-ontslagen onderduikers. In paragraaf 4.1 is reeds behandeld dat niet-ontslagen onderduikers in bepaalde gevallen gewoon recht bleven behouden op de uitkering van hun salaris. In artikel 9 lid 1 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel werd bepaald dat aan niet-ontslagen onderduikers alsnog het salaris bij wijze van schadeloosstelling moest worden uitbetaald, in het geval dat van de onderduikers in redelijkheid niet kon worden verwacht dat zij, in verband

¹¹⁵ Nuver, blz. 99-102.

¹¹⁶ Artikel 4 lid 3 sub a en b van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹¹⁷ Artikel 4 lid 4 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹¹⁸ Artikel 9 lid 1 onder 2 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

¹¹⁹ Artikel 9 lid 2 van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel 1946.

met het gevaar van de bezettingsmaatregelen, hun dienst hadden verricht. De onderduikers konden dus, hoewel niet ontslagen, aanspraak maken op een schadeloosstelling op dezelfde voet als ontslagen ambtenaren. Ook hier vond verrekening van de tijdens de bezetting genoten inkomsten plaats.

Verzoek tot herziening door nabestaanden

Een verzoek tot herziening kon ook door nabestaanden van de ambtenaar worden gedaan. Op grond van de Wet rechtsherstel overheids personeel waren de weduwe, kinderen en andere bloedverwanten tot in de tweede graad bevoegd om dit verzoek in te dienen.¹²⁰ In het besluit E 94 was voor nabestaanden nog geen mogelijkheid opgenomen om rechtsherstel te verzoeken. In het besluit F 298 werden alleen de weduwe en de kinderen van de overleden ambtenaar aangewezen als bevoegd om rechtsherstel te verzoeken. De uitbreiding van het aantal tot een herzieningsverzoek bevoegde nabestaanden tot aan bloedverwanten in de tweede graad betekende destijds een belangrijke uitbreiding van de reikwijdte van de wet.

4.3 Rechtsherstel in de praktijk: de Gemeente Amsterdam¹²¹

Voor alsnog is het rechtsherstel dat voor overheids personeel heeft plaatsgehad op een theoretische manier behandeld, waarbij voornamelijk op de wettelijke aspecten van het rechtsherstel is in gegaan. Hieronder volgt een klein stukje uit de praktijk. Door het Gemeentearchief van Amsterdam is zelf onderzoek verricht naar het rechtsherstel dat voor de joodse ambtenaren te Amsterdam heeft plaatsgehad.¹²² De gegevens van dit onderzoek zijn aan de Commissie ter hand gesteld en zullen in het navolgende worden besproken.

Joodse ambtenaren

Het onderzoek van het Gemeentearchief van Amsterdam strekt zich uit over de joodse ambtenaren te Amsterdam die op 1 maart 1941 werden ontslagen. Over het algemeen werden deze ambtenaren al in november 1940 van hun taak ontheven. De na 1 maart 1941 ontslagen ambtenaren zijn niet in het onderzoek begrepen. Het betreft hier vooral de met joden gehuwde ambtenaren.

¹²⁰ Artikel 3 lid 4 van de Wet rechtsherstel overheids personeel 1946.

¹²¹ De onderzoekers zijn de Gemeente Amsterdam dankbaar voor het welwillend ter beschikking stellen van haar onderzoeksgegevens en -resultaten, juist gezien het feit dat deze aanleiding geven tot kritiek op het indertijd door deze gemeente gevoerde beleid. Onderzoek als verricht door het Gemeentearchief van Amsterdam verdient navolging.

¹²² Alle gegevens uit dit hoofdstuk zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit het onderzoek van het Gemeentearchief van Amsterdam naar het rechtsherstel van tijdens de bezetting ontslagen joodse ambtenaren. Het onderzoek is verricht in opdracht van de Burgemeester en Wethouders van de Gemeente Amsterdam en werd op 25 mei 1998 op schrift gesteld.

In totaal werden er in de gemeente Amsterdam 598 joodse ambtenaren uit hun functie ontslagen. 213 van deze ambtenaren waren werkzaam in het onderwijs. De overige 385 ambtenaren waren in dienst van de verschillende gemeentelijke diensten en bedrijven. De lijst met namen van ontslagen joodse ambtenaren is door het Gemeentearchief vergeleken met de beschikkingen omtrent het rechtsherstel afkomstig uit het archief van de afdelingen Arbeidszaken en Onderwijs. Hoewel niet met zekerheid kan worden gezegd dat alle benodigde archiefstukken zijn gevonden, omdat het naoorlogs secretariaarchief nog wordt bewerkt en geïnventariseerd, kunnen de gegevens met betrekking tot het rechtsherstel als globale cijfers worden beschouwd.

Cijfers met betrekking tot het rechtsherstel

Het onderzoek van het Gemeentearchief naar het door joodse ambtenaren verkregen rechtsherstel leverde de volgende resultaten op:

Joodse ambtenaren in dienst bij de gemeentelijke diensten en bedrijven:

Rechtsherstel persoonlijk door de ambtenaar verkregen: 122 personen

Rechtsherstel aan nabestaanden van de ambtenaar: 58 personen

Afwijzing van het verzoek om rechtsherstel: 10 personen

Geen rechtsherstel aangevraagd en verkregen (voor zover kon worden nagegaan):

195 personen

Totaal: 385 personen.

De cijfers zijn onthutsend. Van de in totaal 385 ontslagen joodse ambtenaren heeft niet eens de helft rechtsherstel gekregen. De schadeloosstelling die op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel kon worden verkregen, is in meer dan de helft van de gevallen dus niet uitgekeerd. Uit de cijfers blijkt dat het verzoek om rechtsherstel in 10 gevallen is afgewezen. De afwijzingen waren of het gevolg van het feit dat het verzoek te laat was ingediend, terwijl geen gegronde redenen hiervoor konden worden gegeven of het gevolg van het feit dat de verzoekers om rechtsherstel geen bloedverwanten waren tot in de tweede graad.

Joodse ambtenaren werkzaam in het onderwijs:

Rechtsherstel persoonlijk door de ambtenaar verkregen: 92 personen

Rechtsherstel aan nabestaanden van de ambtenaar: 22 personen

Privaatdocenten: 12 personen

Geen rechtsherstel aangevraagd en verkregen (voor zover kon worden nagegaan): 87 personen

Totaal: 213 personen.

Ook in het onderwijs heeft in een groot aantal gevallen geen rechtsherstel voor de joodse ambtenaren plaatsgehad. In 12 gevallen kon geen rechtsherstel worden verleend omdat het privaatdocenten betrof, die niet door de gemeente werden bezoldigd. Deze docenten waren dus niet in dienst van de gemeente en vielen daarom niet onder de werking van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel. Voor 114 ambtenaren heeft wel rechtsherstel plaatsgehad.¹²³

¹²³ In 92 gevallen persoonlijk aan de ambtenaar en in 22 gevallen aan zijn nabestaanden.

In totaal kan gezegd worden dat van de 598 ontslagen joodse ambtenaren, 586 ambtenaren recht hadden op rechtsherstel op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel.¹²⁴ Van deze 586 ambtenaren hebben slechts 294 ambtenaren uiteindelijk rechtsherstel verkregen.¹²⁵ In de overige 292 gevallen werd, voor zover kon worden nagegaan, geen rechtsherstel aangevraagd en is derhalve ook geen rechtsherstel verkregen. Voor nagenoeg de helft van het aantal joodse ambtenaren in dienst van de gemeente Amsterdam heeft dus geen rechtsherstel plaatsgehad.

Het rechtsherstel nader bekeken

Het grote aantal gevallen waarin aan joodse ambtenaren geen rechtsherstel is verleend, hangt vooral samen met het grote aantal joodse oorlogsslachtoffers. Er waren na de bevrijding vaak geen nabestaanden van de joodse ambtenaren in leven, om een verzoek tot rechtsherstel in te dienen. De Wet rechtsherstel overheidspersoneel is hier mede debet aan, want hoewel het aantal tot een herzieningsverzoek gerechtigde nabestaanden fors was uitgebreid, bleef uiteindelijk toch maar een beperkt aantal nabestaanden bevoegd om een verzoek tot herziening in te dienen. Uit het onderzoek van het Gemeentearchief is echter ook naar voren gekomen dat door de Gemeente Amsterdam geen pogingen zijn ondernomen om de ambtenaren of hun nabestaanden op te sporen.

Uit het onderzoek bleek ook dat de Gemeente Amsterdam het rechtsherstel voor ambtenaren naar de letter van de wet heeft uitgevoerd. Uit een briefwisseling van de Gemeente Amsterdam met de Gemeenten Den Haag, Rotterdam en Utrecht komt dit sterk naar voren.¹²⁶ Bij de Gemeente Amsterdam waren een aantal verzoeken om rechtsherstel binnen gekomen van nabestaanden van gedeporteerde joodse ambtenaren. Bij deze verzoeken waren echter geen overlijdingsverklaringen van de ambtenaren gevoegd. Hoewel door het Rode Kruis gegevens waren verstrekt waaruit bleek dat de betrokken ambtenaren vermoedelijk waren overleden, was de Gemeente Amsterdam toch niet bereid om rechtsherstel aan de nabestaanden te verlenen. De Gemeente stelde zich op het standpunt dat niet kon worden uitgesloten dat de betrokken ambtenaren nog in leven waren en op termijn persoonlijk om rechtsherstel zouden kunnen verzoeken. Bovendien kon zonder de overlijdingsverklaring niet de datum van het overlijden van de ambtenaar worden bepaald met als gevolg dat niet kon worden vastgesteld over welke periode een schadeloosstelling moest worden uitgekeerd. Daarnaast werd door vele notarissen in Amsterdam geen akte van erfrecht afgegeven als de nabestaanden geen akte van overlijden konden overleggen. Zonder de akte van erfrecht kon door de Gemeente niet worden bepaald aan welke nabestaanden van de joodse ambtenaar de schadeloosstelling toekwam. De kans bestond dus dat de schadeloosstelling aan de verkeerde nabestaanden werd

¹²⁴ De 12 privatdocenten waren van de werking van de wet uitgesloten.

¹²⁵ Persoonlijk of via hun nabestaanden.

¹²⁶ Brief van de Gemeente Amsterdam aan de Gemeenten Den Haag, Rotterdam en Utrecht van 12 januari 1948, Gemeentearchief Amsterdam (G.A.A), ARB 1947, rechtsherstel, archief I, map 900, no. 900 ag.

uitgekeerd en de Gemeente was niet bereid om dat risico te nemen. Zonder de overlegging van de overlijdingsverklaring van de ambtenaar en de daaraan gekoppelde verklaring van erfrecht was de Gemeente Amsterdam niet bereid om tot het verlenen van rechtsherstel aan de nabestaanden over te gaan.¹²⁷

De Gemeente wilde aanvankelijk, alvorens tot het verlenen van rechtsherstel over te gaan, de inwerkingtreding van de Wet houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten afwachten. Deze Wet, gepubliceerd in het Staatsblad onder nummer J 227, trad echter pas in 1949 in werking.¹²⁸ Dat de uiteindelijke inwerkingtreding van de wet lang op zich zou laten wachten werd door de Gemeente Amsterdam ingezien. De Gemeente begon zich dan ook grote zorgen te maken over de aangehouden verzoeken om rechtsherstel van de nabestaanden van de joodse ambtenaren. De Gemeente wilde de nabestaanden niet onnodig lang laten wachten en besloot daarom te informeren hoe in andere grote gemeenten met deze problematiek werd omgegaan. Zoals gezegd werden de Gemeenten Den Haag, Rotterdam en Utrecht door de Gemeente Amsterdam aangeschreven.

In de gemeente Utrecht was slechts eenmaal een verzoek om rechtsherstel door nabestaanden gedaan, waarbij de benodigde bewijsstukken ontbraken. De afwikkeling van het rechtsherstel leverde echter 'toevalligerwijs' geen problemen op.¹²⁹

In de gemeente Rotterdam was men beter bekend met het ontbreken van de benodigde bewijsstukken. Voor de Gemeente leverde dat echter geen problemen op. Als door nabestaanden een verzoek om rechtsherstel werd gedaan, werd de 'officieel vermiste ambtenaar' door de Gemeente Rotterdam als overleden beschouwd. De datum van het overlijden van de ambtenaar werd voor alsnog gesteld op de dag van zijn deportatie naar Westerbork. Op deze manier kon de datum van het van rechtswege eindigende dienstverband van de ambtenaar worden vastgesteld en kon een schadeloosstelling aan de nabestaanden worden uitgekeerd. Ook het ontbreken van een verklaring van erfrecht leverde in de gemeente Rotterdam geen

¹²⁷ Uit een aan onze commissie ter hand gestelde brief komt het aanvankelijk door de Gemeente Amsterdam gevoerde beleid sterk naar voren. De brief werd geschreven naar aanleiding van een aantal vragen van een joodse nabestaande. Deze nabestaande wilde weten of zijn stiefvader, oud ambtenaar van de Gemeente Amsterdam, rechtsherstel had verkregen op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel. Uit het verrichte archiefonderzoek bleek dat in 1947 door de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen een verzoek om rechtsherstel was ingediend namens de nabestaande. Dit verzoek werd door de Gemeente Amsterdam echter niet gehonoreerd, omdat de overlijdingsverklaring en de akte van erfrecht ontbraken. Pas in 1950 en eind 1955 werden de benodigde stukken opgemaakt. Een nieuw verzoek om rechtsherstel is toen echter niet meer ingediend. (Brief van de Gemeente Amsterdam aan een joodse nabestaande van 12 april 1999. Met dank aan R. Naftaniël).

¹²⁸ Zie het deelrapport 'Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren'.

¹²⁹ Stuk inzake rechtsherstel te behandelen in de vergadering van Burgemeester en Wethouders op 13 februari 1948. G.A.A., ARB 1947, rechtsherstel, archief I, map 900, no. 900 ax, blz. 2.

problemen op. Als de nabestaanden op grond van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel bevoegd waren om een verzoek tot rechtsherstel in te dienen, dan was dat voor de Gemeente Rotterdam voldoende om tot de uitkering van de schadeloosstelling over te gaan.¹³⁰

In de gemeente Den Haag was men zich terdege bewust van het probleem van het ontbreken van de benodigde bewijsstukken. Aanvankelijk waren ook in deze gemeente de verzoeken om rechtsherstel door nabestaanden aangehouden. De Gemeente wilde de rechtsherstelverzoeken echter zo spoedig mogelijk afhandelen, de inwerkingtreding van het besluit J 227 kon daarom niet worden afgewacht. De Gemeente Den Haag heeft zich laten leiden door het inmiddels wel totstandgekomen ontwerp van de wet. In het ontwerp moest als overlijdingsdatum van vermiste personen, de laatste dag worden genomen waarop nog een teken van leven van de vermiste was vernomen. De overlijdingsdatum moest bij benadering zo nauwkeurig mogelijk worden vastgesteld. Door het vaststellen van de datum van het overlijden van de ambtenaar kon nu ook worden bepaald op welke dag zijn dienstbetrekking van rechtswege was beëindigd en kon een schadeloosstelling aan de nabestaanden worden toegekend. Mocht achteraf blijken dat de ambtenaar op een later tijdstip was overleden dan kon alsnog aanvullende schadeloosstelling worden gegeven. In de gemeente Den Haag waren geen problemen met het ontbreken van de verklaring van erfrecht, want deze verklaring werd door de notarissen in Den Haag gewoon afgegeven op basis van de inlichtingen van het Rode Kruis. In de brief aan de Gemeente Amsterdam werd door de Gemeente Den Haag echter opgemerkt dat: 'over het algemeen mag verondersteld worden, dat het in de praktijk niet zal voorkomen, dat nu de bevrijding bijna drie jaren geleden heeft plaatsgehad, thans nog vermiste personen ooit zullen terugkeren. In het denkbeeldige geval van terugkeer echter zou ten gevolge van onze handelwijze de schadeloosstelling inderdaad ten onrechte zijn uitgekeerd aan de erfgenamen. Het wil ons echter voorkomen, dat dit dan slechts in gevallen, waarin de familieverhouding te wensen overlaat, tot moeilijkheden aanleiding zou kunnen geven. Wij zijn van mening, dat de Gemeente een dergelijk tot een uiterst minimum beperkt risico voor haar verantwoording mag nemen.'¹³¹ De Gemeente Amsterdam kon zich met het beleid van de Gemeente Den Haag verenigen en wilde bij de afdoening van de verzoeken om rechtsherstel het voorbeeld van de Gemeente Den Haag gaan volgen.¹³²

¹³⁰ Stuk inzake rechtsherstel te behandelen in de vergadering van Burgemeester en Wethouders op 13 februari 1948. G.A.A, ARB 1947, rechtsherstel, archief I, map 900, no. 900 ax, blz. 2.

¹³¹ Brief van de Gemeente Den Haag aan de Gemeente Amsterdam van 2 februari 1948, G.A.A, ARB 1947, rechtsherstel, archief I, map 900, no. 900 ag.

¹³² Stuk inzake rechtsherstel te behandelen in de vergadering van Burgemeester en Wethouders op 13 februari 1948. G.A.A, ARB 1947, rechtsherstel, archief I, map 900, no. 900 ax, blz. 3.

Schadeclaims

De vraag of er thans nog schadeclaims kunnen worden ingediend moet in beginsel ontkennend worden beantwoord. In principe is de Wet rechtsherstel overheidspersoneel juridisch nog wel van kracht maar de termijnen voor het indienen van een verzoek om rechtsherstel zijn inmiddels al lang verstreken. Voor de helft van de joodse ambtenaren in de gemeente Amsterdam heeft rechtsherstel plaatsgehad. Voor de andere helft van de joodse ambtenaren is dit niet geschied en vond geen schadeloosstelling op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel plaats. De vraag of er destijds voor deze ambtenaren een recht op schadeloosstelling bestond is afhankelijk van de bepalingen van de betrokken wet. Alleen in het geval dat de ambtenaar zelf nog in leven was of diens weduwe, kinderen of bloedverwanten tot in de tweede graad een verzoek om herziening konden indienen, kon op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel een schadeloosstelling worden verkregen. Er bestond in dat geval een recht op schadeloosstelling. Als er geen tot een herzieningsverzoek bevoegde nabestaanden van de ambtenaar meer in leven waren, kon geen beroep op de Wet rechtsherstel overheidspersoneel worden gedaan. In dat geval bestond er ook geen recht op de schadeloosstelling. Wel behielden de nabestaanden in dit geval het recht op de tijdens de bezetting aan Liro overgemaakte delen van het salaris of pensioen van de joodse ambtenaar. De claim op Liro ging namelijk alleen op de overheidsinstellingen over als op basis van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel rechtsherstel werd verleend. Over het totaal van de tijdens de bezetting aan Liro overgemaakte tegoeden is bij de liquidatie van de LVVS 90% uitgekeerd.

5. Conclusies

De roof van uitkeringen van sociale verzekeringen is door de bezetter beoogd, maar vermoedelijk, door grote problemen bij de uitvoering ervan en omdat het over het algemeen om kleine bedragen ging, onvolledig geweest. Socialeverzekeringsinstanties hebben op enig schaal uitkeringen naar Liro overgemaakt, waarmee deze gelden na de oorlog in de procedure betreffende de financiële tegoeden zijn meegenomen, zodat uiteindelijk 90% van deze bedragen aan de gedeposeerden zijn vergoed of de saldi, voorzover geen rechthebbenden meer konden worden gevonden, uiteindelijk bij het Joods Maatschappelijk Werk terecht zijn gekomen. Het rechtsherstel met betrekking tot niet uitbetaalde uitkeringen is door een lacune in de regelgeving - de gedeposeerden konden hiervoor niet terecht bij de Raad voor Rechtsherstel - onvolledig geweest en afhankelijk geworden van min of meer vrijwillige initiatieven genomen door de socialeverzekeringsinstanties. De Raad van Arbeid heeft niettemin na de oorlog niet-uitbetaalde uitkeringen in het kader van de Invaliditeitswet alsnog uitgekeerd en nieuwe uitkeringen op grond van gedurende de oorlog plaatsgevonden feiten vastgesteld. Eveneens is op beperkte schaal ten onrechte niet-uitgekeerde kinderbijslag na de oorlog alsnog aan gedeposeerden uitbetaald.

Het rechtsherstel voor overheidspersoneel heeft op verschillende wijzen plaats gevonden. Direct na de bevrijding was het besluit E 94 van kracht, maar dit besluit voldeed niet. In het besluit werd alleen de wederindienstneming geregeld. Bepalingen over het schadeloosstellen van het overheidspersoneel ontbraken volledig. Pas bij de inwerkingtreding van de Wet rechtsherstel overheidspersoneel op 1 mei 1947, kreeg het overheidspersoneel een wettelijke aanspraak op schadeloosstelling. Door verschillende overheidsinstellingen was echter al eerder, bij wijze van minnelijk rechtsherstel, (een deel der) schadeloosstelling aan de ambtenaren uitbetaald.

De Wet rechtsherstel overheidspersoneel trad op 1 mei 1947 in werking. Op basis van de wet werd het overheidspersoneel voor honderd procent schadeloos gesteld. Ook konden op basis van de wet andere disciplinaire straffen dan ontslag worden herzien. Voor overheidspersoneel met een dienstverband dat onder normale omstandigheden niet langer zou hebben geduurd dan een jaar, kon op basis van de wet geen rechtsherstel worden verkregen. De Wet rechtsherstel overheidspersoneel bevatte een bijzondere bepaling ten aanzien van de joodse ambtenaren. Alle inkomsten van de joodse ambtenaren die tijdens de bezetting aan Liro waren overgemaakt, werden door de overheidsinstellingen zelf bij wijze van schadeloosstelling aan de ambtenaren uitbetaald. De joodse ambtenaren kregen deze inkomsten voor honderd procent vergoed. De overheidsinstellingen vorderden het bedrag van de LVVS terug, met zoals bekend een verlies van 10%, daar door de LVVS maar 90% van het totaalbedrag van de claims kon worden uitgekeerd.

Uit onderzoek van het Gemeentearchief Amsterdam is gebleken dat bijna de helft van de joodse ambtenaren in de gemeente Amsterdam geen schadeloosstelling op basis van de Wet

rechtsherstel overheidspersoneel heeft verkregen. Waarschijnlijk is dit grote aantal niet-verleende schadeloosstellingen veroorzaakt door het feit dat er geen tot het indienen van een herzieningsverzoek bevoegde nabestaanden meer in leven waren, waardoor de Wet rechtsherstel overheidspersoneel niet van toepassing was. Maar ook de problematiek van het ontbreken van de overlijdingsverklaring van de ambtenaar en de verklaring van erfrecht hebben in veel rechtsherstelzaken tot uitstel en wellicht ook tot afstel kunnen leiden. De Gemeente Amsterdam heeft het rechtsherstel voor joodse ambtenaren naar de letter van de wet uitgevoerd. Ook zijn er door de Gemeente geen pogingen gedaan om ambtenaren of hun nabestaanden op te sporen. Andere Gemeenten hebben zich in deze soepeler opgesteld.

Bijlage I

Besluit Rechtsherstel Ontslagen Ambtenaren

(Besluit van 7 september 1944, Staatsblad no. E 94)

Artikel 1

Dit besluit is van toepassing op personen, die behooren of op 10 mei 1940 behoorden tot de groepen, bedoeld in artikel 1 onder a, b, d en e van het Zuiveringsbesluit, met uitzondering van:

- a. de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters;
- b. hen, die vallen onder de werking van het besluit Tijdelijke Organisatie der Rechterlijke Macht;
- c. de militaire ambtenaren, bedoeld in artikel 1 van de Militaire Ambtenarenwet 1931.

Artikel 2

De personen, op wie dit besluit van toepassing is, die op 10 mei 1940 in functie waren en door of vanwege den bezetter dan wel in verband met door of vanwege de bezetter getroffen maatregelen al dan niet op eigen verzoek uit hun functie zijn ontslagen en die niet van ontrouw aan de zaak van Ons Koninkrijk, aan Ons of aan Onze Regeering hebben doen blijken, terwijl van hen op grond van hun houding tijdens de bezetting getrouwe medewerking aan het herstel van het Vaderland kan worden verwacht, worden, indien zij den leeftijd van 65 jaar nog niet hebben bereikt, overeenkomstig de volgende bepalingen in hun functie hersteld.

Artikel 3

1. Een in artikel 2 bedoelde persoon wordt zoo spoedig mogelijk in de door hem op 10 mei 1940, bekleede functie, en, zoo die niet meer bestaat, in een daarmee zooveel mogelijk overeenkomende functie, aangesteld, indien hij hetzij, binnen een week na ontvangst van de kennisgeving van het voornemen om hem weder aan te stellen, mededeelt deze aanstelling te aanvaarden, hetzij binnen twee maanden nadat het Rijk in Europa geheel door den vijand is ontruimd, aan den in artikel 4, eerste lid, bedoelde gezaghebbende schriftelijk den wensch daartoe te kennen geeft.

2. Bevindt de in het voorgaande lid bedoelde ambtenaar bij de inwerkingtreding van dit besluit zich in vijandelijk of door den vijand bezet gebied, dan vangt de termijn van twee maanden aan met het tijdstip, dat deze toestand heeft opgehouden te gelden.

3. Het bepaalde in het tweede lid van dit artikel vindt geen toepassing op den sinds 10 mei 1940 wegens de opheffing zijner betrekking of wegen verandering van het dienstvak, waarbij hij werkzaam was, ontslagen persoon, die in verband met dit ontslag in het genot is gesteld van een pensioen, wachtgeld of andere uitkeering, welke niet minder is dan die,

waarop hij recht zou hebben gehad, krachtens de 10 mei 1940 terzake geldende regelingen, tenzij de genoemde opheffing of verandering na de beëindiging van de vijandelijke bezetting ongedaan is gemaakt.

Artikel 4.

1. De aanstelling geschiedt door den daartoe bevoegden gezaghebbende met dien verstande, dat indien de aanstelling door Ons zou moeten geschieden, deze plaats vindt door Onzen betrokken Minister.

2. Den aangestelden personen worden toegekend zoodanige inkomsten en andere aan de functie verbonden waarborgen en voordeelen, daaronder begrepen aanspraken op bevordering, doch met uitzondering van die op pensioen, dat zij genieten, hetgeen zij zouden genieten of genoten hebben, indien zij die functie sedert 10 mei 1940 onafgebroken hadden vervuld.

3. De aanspraken en de verplichtingen die de in het tweede lid bedoelde personen of hun nagelaten betrekkingen ontleenen aan of hebben krachtens de Pensioenwet 1922, worden voorzoover noodig, zoo spoedig mogelijk door Ons geregeld. Deze regelen zullen rusten op hetzelfde beginsel als aan het tweede lid ten grondslag ligt.

Artikel 5

Indien ten gevolge van aanstelling en op grond van artikel 3, personen in den dienst overtollig zijn, worden deze voorzoover tijdens de bezetting aangesteld en onverminderd de mogelijkheid van ontslag krachtens het Zuiveringsbesluit, door het in artikel 4, eerste lid, bedoelde orgaan ontslagen, dan wel in een andere functie aangesteld, met inachtneming van een termijn van ten hoogste drie maanden.

Artikel 6

Ingeval het bepaalde bij de artikelen 2, 3, 4 en 5 naar zijn oordeel redelijkerwijze niet kan worden of niet behoort te worden toegepast, treft de gezaghebbende, aangegeven in artikel 2, tweede en derde lid van het Zuiveringsbesluit, op voorstel van het orgaan, bedoeld in artikel 4, eerste lid, van dit besluit, de door hem noodig geachte voorzieningen, waaronder mede zijn te verstaan het toekennen van wachtgeld of andere uitkeeringen.

Artikel 7

Op voorstel van het orgaan, bedoeld in art 4, eerste lid, kunnen door den gezaghebbende, aangegeven in artikel 2, tweede en derde lid, van het Zuiveringsbesluit, tot uiterlijk zes maanden nadat het Rijk in Europa geheel door den vijand is ontruimd, de door hem noodig geachte voorzieningen worden getroffen ten aanzien van de na 10 mei 1940 plaatsgevonden benoemingen, bevorderingen of andere mutaties van personen, op wie dit besluit van toepassing is.

Artikel 8

1. Hij, die van oordeel is, dat de bepalingen van dit besluit ten aanzien van hem door het orgaan, bedoeld in artikel 4, eerste lid, niet behoorlijk zijn toegepast, kan tot een door Ons nader te bepalen datum den betrokken gezaghebbende, aangegeven in artikel 2, tweede en derde lid, van het Zuiveringsbesluit schriftelijk verzoeken ten opzichte van hem alsnog de noodige voorzieningen te treffen.

2. Met afwijking van het bepaalde bij artikel 3 der Ambtenarenwet 1929 staat op de beslissing van den gezaghebbende, aangegeven in art 2, tweede en derde lid, van het Zuiveringsbesluit, op grond van de artikelen 6 en 7 en van het eerste lid van dit artikel, geen beroep open op den ambtenarenrechter.

Artikel 9

Dit besluit, ten aanzien waarvan de bevoegdheid, bedoeld in art 9, tweede lid van het Besluit op den bijzondere staat van beleg, niet kan worden uitgeoefend, kan worden aangehaald als ' Besluit Rechtsherstel ontslagen ambtenaren ' en treedt in werking met ingang van den dag zijner afkondiging.

Bijlage II

Wet Rechtsherstel Overheidspersoneel 1946

(Wet van 28 December 1946, Staatsblad no. G 401)

Artikel 1

1. Deze wet is van toepassing op personen, op of na 15 Mei 1940 werkzaam in openbaren dienst hier ten lande krachtens aanstelling of arbeidsovereenkomst, met uitzondering van hen, die vallen onder de werking van:

- a. het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten;
- b. het Besluit Tijdelijke Organisatie der Rechterlijke Macht;
- c. het Besluit Rechtsherstel notarissen;
- d. de Militaire Ambtenarenwet 1931, voor zover niet behorende tot het wapen der Koninklijke Marechaussee;

2. Wij behouden Ons voor, den Raad van State gehoord, deze wet geheel of ten dele mede van toepassing te verklaren op één of meer der in het eerste lid uitgezonderde categorieën van personen.

3. De bepalingen van deze wet zijn van overeenkomstige toepassing op personen, op of na 15 Mei 1940:

- a. werkzaam in dienst van natuurlijke of rechtspersonen, als bedoeld in artikel 4 eerste lid, onder a tot en met f, van de Pensioenwet 1922, Staatsblad no. 240, of:
- b. voor de toepassing van de Pensioenwet 1922, Staatsblad no. 240, als ambtenaar beschouwd, voor zover niet vallende onder a of onder de voorafgaande leden.

4. De overeenkomstig het bepaalde in het vorige lid, onder a toegekende schadeloosstellingen worden door het Rijk vergoed op dezelfde voet als ten aanzien van de bezoldigingen van deze personen is bepaald. Indien en voor zover den betrokkenen als bedoeld in het vorige lid onder a, tegen het ontslag of de disciplinaire straf, tijdens de bezetting in bezet gebied verleend, onderscheidenlijk opgelegd, krachtens de op 10 Mei 1940 geldende of nadien vastgestelde bepalingen beroep open stond, kan hij of de in artikel 3, vierde lid, bedoelde belanghebbende bij hetzelfde college en op dezelfde voet van een weigeren of nalaten der herziening in beroep komen. Wordt aan een bij uitspraak in beroep vastgestelde verplichting tot wederindienstneming geen gevolg gegeven dan kent het college, dat de zaak heeft behandeld, op een binnen 6 maanden na de uitspraak ingediend verzoek van den betrokkene of den in artikel 3, vierde lid, bedoelde belanghebbende, hem terzake een schadeloosstelling toe ten laste van het betrokken lichaam.

Artikel 2

1. Ontslagen en disciplinaire straffen, tijdens de bezetting in bezet gebied verleend, onderscheidenlijk opgelegd, worden overeenkomstig de navolgende bepalingen herzien.
2. Geen herziening vindt plaats van een disciplinaire straf, anders dan ontslag, indien deze in feite op een buiten de bezetting gelegen grond is opgelegd.
3. Herziening blijft mede achterwege ten aanzien van personen, wier tijdelijk dienstverband ook onder normale omstandigheden niet langer dan een jaar zou hebben geduurd.

Artikel 3

1. De herziening geschiedt op verzoek, of - in het geval, bedoeld in het derde lid - ambtshalve, door het gezag, dat bevoegd is het ontslag te verlenen, onderscheidenlijk de straf op te leggen, met dien verstande, dat, indien deze bevoegdheid bij Ons berust, de herziening geschiedt door Onzen betrokken Minister.
2. Het verzoek, bedoeld in het vorige lid, moet worden ingediend binnen 120 dagen na den dag van inwerkingtreding van deze wet en in het geval, bedoeld in de eerste zinsnede van het zesde lid, binnen 30 dagen, nadat de aanzegging tot staking of de schorsing haar kracht heeft verloren.
3. De herziening van het ontslag geschiedt ambtshalve, indien de betrokkene na de bezetting de betrekking, waaruit hij is ontslagen, wederom vervult.
4. Tot indiening van het verzoek is bevoegd de getroffene of, indien deze is overleden, zijn weduwe en ieder van zijn kinderen of andere bloedverwanten tot den tweeden graad ingesloten.
5. De herziening geschiedt binnen 90 dagen, nadat het verzoek door het bevoegd gezag is ontvangen, in het geval, bedoeld in lid 3, binnen 90 dagen na den dag van inwerkingtreding van deze wet.
6. Geen herziening vindt plaats, zolang ten aanzien van den getroffene een aanzegging tot staking van de uitoefening van zijn functie of een schorsing van kracht is of indien de getroffene is ontslagen, een en ander op grond van het Zuiveringsbesluit 1945 (Staatsblad no. F 132) of het Zuiveringsbesluit (Staatsblad no. E 14).

Artikel 4

1. De herziening van ontslag leidt tot :
Indien het ontslag in feite op een buiten de bezetting gelegen grond is verleend :
A. ontslag van den betrokkene door het ingevolge de geldende wettelijke bepalingen bevoegd gezag, met ingang van den dag, waarop het tijdens de bezetting verleende ontslag is ingegaan ;

B. in andere gevallen :

a. wederindienstneming - voor zoveel nodig - in dezelfde of een overeenkomstige betrekking, met ingang van den eersten dag van de maand, volgend op die der herziening, of zoveel eerder als de betrokkene in feite de uitoefening van zijn dienstverband heeft hervat;

b. regeling van de rechtspositie in dier voege, dat deze met ingang van den dag van ingang der wederindienstneming, onderscheidenlijk van beëindiging der dienstbetrekking, gelijk is aan die, waarin den betrokkene zou hebben verkeerd, indien het ontslag tijdens de bezetting niet zou hebben plaats gehad;

c. toekenning van een schadeloosstelling ten bedrage van de geldswaarde der op geld waardeerbare voordelen, welke de betrokkene in het tijdvak tussen den dag van ingang van het ontslag en den dag van ingang der wederindienstneming, onderscheidenlijk van beëindiging der dienstbetrekking, zou hebben genoten, indien hij niet tijdens de bezetting ware ontslagen, behoudens verrekening van na laatstgenoemd ontslag genoten inkomsten als aangewezen in de krachtens artikel 11 vastgestelde voorschriften.

Voor de berekening van de schadeloosstelling zullen de op geld waardeerbare voordelen als vorenomschreven geacht worden nimmer meer dan f 9000,- per jaar te hebben belopen.

2. Het ontslag wordt onder meer geacht in feite op een buiten de bezetting gelegen grond te zijn verleend, indien het op verzoek is verleend, en dit verzoek niet in hoofdzaak zijn grond vond in de houding van den betrokkene tegenover de bezetting.

3. Herziening van een disciplinaire straf, anders dan ontslag leidt tot :

a. intrekking van de desbetreffende beschikking, zoo nodig gepaard gaande met oplegging van een lichtere straf;

b. ongedaanmaking van de gevolgen voor zover niet gelijk aan die van de vervangende beschikking.

4. Voor zover ongedaanmaking, als bedoeld in het vorige lid, naar het oordeel van het bevoegde gezag niet mogelijk is, wordt een schadeloosstelling toegekend ten bedrage van het geldelijk nadeel, dat den betrokkene is toegebracht.

5. Het besluit, houdende herziening, wordt aan den betrokkene, onderscheidenlijk den verzoeker, in afschrift medegedeeld.

Artikel 5

1. In de regeling van de rechtspositie ingevolge het bepaalde in artikel 4, eerste lid, B, onder b, is begrepen toekenning of vaststelling van rechten en aanspraken op pensioen van den betrokkene, of, indien deze is overleden, zijn weduwe of kinderen, overeenkomstig de ter zake geldende regelen, met dien verstande, dat voor de toepassing van de Pensioenwet 1922, personen, die tijdens de bezetting in bezet gebied zijn ontslagen en overeenkomstig artikel 4, eerste lid, b, onder a, dan wel bij wege van rechtsherstel voor den dag der inwerkingtreding van deze wet, weder in dienst zijn genomen, of overeenkomstig artikel 6, tweede lid, zijn

ontslagen dan wel zijn overleden, van den dag van ingang der wederindienstneming, onderscheidenlijk van beëindiging der dienstbetrekking, geacht worden in werkelijken dienst te zijn geweest bij het lichaam, op welks begroting de wedde van de betrokkene werd geraamd of zou zijn geraamd, indien hij niet ware ontslagen.

2. Verleende pensioenen worden voor zoveel nodig in verband met het bepaalde in het eerste lid met ingang van den datum van wederindienstneming, onderscheidenlijk de beëindiging der dienstbetrekking, ingetrokken of herzien.

Het lichaam, ten laste waarvan de schadeloosstelling, bedoeld in artikel 4, eerste lid, onder B, c, wordt toegekend, betaalt aan het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds het bedrag der uit dit fonds uit hoofde van een met toepassing van genoemde bepaling herzien ontslag bepaalde pensioenen.

3. Het bepaalde in artikel 59, eerste lid, en in artikel 108, tweede lid, van de Pensioenwet 1922, blijft buiten toepassing.

4. De beschikkingen, bedoeld in het eerste lid en in den eersten zin van het tweede lid, worden genomen door den Pensioenraad.

Artikel 6

1. De maatregel, bedoeld in artikel 4, eerste lid, B, onder a, blijft achterwege:

- a. indien een buiten de bezetting gelegen grond voor ontslag is ontstaan;
- b. indien de betrokkene is ontslagen op grond van Ons besluit van 12 Mei 1945, Staatsblad no. F 70 of van Ons besluit van 10 Oktober 1945, Staatsblad no. F 221;
- c. indien de tijdens de bezetting opgeheven betrekking na de bevrijding niet weder is ingesteld;

2. In de gevallen, omschreven in het voorafgaande lid, onder a. en c., wordt den betrokkenen ontslag verleend door het ingevolge de geldende wettelijke bepalingen bevoegd gezag met ingang van den dag, waarop de grond van ontslag is ontstaan, onderscheidenlijk met ingang van 1 Juni 1945. Voor de toepassing van Ons besluit van 3 Augustus 1922, Staatsblad no. 479 en van artikel 43 van de Pensioenwet 1922, wordt een ontslag ingevolge het eerste lid, onder c, geacht op grond van opheffing van de betrekking te zijn verleend.

3. Een buiten de bezetting gelegen grond voor ontslag wordt onder meer geacht te zijn ontstaan, indien de betrokkene zich na de bevrijding niet binnen redelijken tijd nadat hij daartoe in de gelegenheid was gekomen, voor wederindienstneming heeft aangemeld.

4. Voor de toepassing van artikel 48, eerste lid, onder d, van de Pensioenwet 1922, worden de ziekten of gebreken, die het rechtstreeks gevolg zijn van maatregelen van den bezetter, welke met het ontslag van den betrokkene samenhangen, geacht het rechtstreeks gevolg te zijn van den uitoefening van den dienst, indien genoemd ontslag voor herziening overeenkomstig artikel 4, eerste lid onder B, in aanmerking komt.

Artikel 7

1. Zij, die op den dag van inwerkingtreding van deze wet een betrekking of rang bekleden, waarin zij tijdens de bezetting in bezet gebied zijn benoemd, onderscheidenlijk zijn bevorderd, kunnen worden ontslagen, onderscheidenlijk worden teruggezet in den rang, dien zij voor de bezetting hebben bekleed, indien de indienstneming of bevordering verband hield met de bezetting.

2. De maatregelen, bedoeld in het vorige lid, kunnen slechts worden genomen binnen 30 dagen na dien van inwerkingtreding van deze wet. Zij behoeven de goedkeuring van Onzen Minister, onder wiens departement het betrokken lichaam of dienstvak ressorteert. Indien de goedkeuring niet binnen 90 dagen na dien van de inwerkingtreding van deze wet is verleend, wordt zij geacht te zijn geweigerd. Voor de toepassing van de in algemeen verbindende voorschriften neergelegde regelen omtrent de te volgen procedure staat het treffen van een maatregel, als bedoeld in het eerste lid, gelijk met het opleggen van een disciplinaire straf.

3. Aan een op grond van dit artikel ontslagen persoon kan ten laste van het lichaam, op welks begroting de wedde van den betrokkene wordt geraamd, een wachtgeld worden toegekend op den voet, als voor de burgerlijke Rijksambtenaren, bedoeld in artikel 2, onder b, van Ons besluit van 3 Augustus 1922, zoals dat sedert is gewijzigd, in genoemd besluit is bepaald, met dien verstande, dat het vierde lid van artikel 3 van dat besluit buiten toepassing blijft.

4. Tegen de maatregelen, in dit artikel bedoeld, staat geen beroep open bij en noch in eersten aanleg noch in hoger beroep geoordeeld of een uitspraak gegeven door de organen en de, bedoeld in artikel 3 van de Ambtenarenwet 1929.

Artikel 8

1. Indien ten gevolge van wederindienstneming ingevolge artikel 4, eerste lid, B, onder a, personen in den dienst overtollig zijn, kunnen deze, voor zover tijdens de bezetting in dienst genomen, onverminderd de mogelijkheid van ontslag krachtens het Zuiveringsbesluit 1945 of Ons besluit van 10 Oktober 1945, Staatsblad no. F 221 en onverminderd artikel 7 van deze wet, worden ontslagen dan wel in een andere functie in dienst genomen.

2. Bij het ontslag ingevolge het voorgaande lid wordt den betrokkene een wachtgeld toegekend op den voet van Ons besluit van 3 Augustus 1922 Staatsblad no. 479, zoals dat sedert is gewijzigd, ten laste van het lichaam op welks begroting de wedde van den betrokkene werd geraamd.

3. Voor de toepassing van artikel 43 der Pensioenwet 1922, Staatsblad no. 240, wordt een ontslag ingevolge het eerste lid geacht op grond van nieuwe organisatie van het dienstvak te zijn verleend.

Artikel 9

1. Aan personen :

1e te wier behoefte tijdens de bezetting ingevolge de door of vanwege den bezetter uitgevaardigde voorschriften of genomen besluiten - anders dan bedoeld in artikel 2 - geen salaris of loon is uitbetaald, en van wie, in verband met het gevaar van maatregelen van de bezetter, redelijkerwijze niet verlangd mocht worden, dat zij hun dienst verrichtten, of

2e wier salaris, wachtgeld of pensioen tijdens de bezetting ingevolge de Verordeningen nos. 148/1941 en 58/1942 ten dele op hun rekening bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal en Co te Amsterdam is gestort, wordt een schadeloosstelling toegekend op den voet van het bepaalde in artikel 4, lid 1, b, onder c. Het bepaalde in de artikelen 3, 5 en 6 is van overeenkomstige toepassing.

2. De rechten, welke de in het eerste lid bedoelde personen ter zake van de niet-uitbetaling, onderscheidenlijk de storting, zouden kunnen doen gelden, gaan over op het lichaam, ten laste van welks begroting het salaris, wachtgeld of pensioen werd geraamd.

Artikel 10

1. Onverminderd de gevolgen, daaraan krachtens andere wettelijke voorschriften verbonden, en onverminderd het bepaalde in het vorige lid, wordt aan hem, die ter zake van de toepassing van deze wet of van de op grond daarvan vastgestelde voorschriften opzettelijk een onjuiste inlichting verstrekt, onmiddellijk ontslag verleend. De schadeloosstelling, bedoeld in artikel 4, eerste lid, B, onder c, en in artikel 9, lid 1, wordt alsdan niet uitgekeerd, en moet, voor zover zij reeds mocht zijn uitgekeerd, worden terugbetaald.

2. Hij, die ter zake van de toepassing van deze wet of van de op grond daarvan vastgestelde voorschriften een inlichting verstrekt, wetende of redelijkerwijze kunnende weten, dat zij onjuist is, wordt gestraft met gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste een jaar of geldboete van ten hoogste duizend gulden.
Het feit wordt beschouwd als misdrijf.

Artikel 11

Wij geven bij algemene maatregel van bestuur nadere voorschriften ter uitvoering van deze wet, alsmede met betrekking tot de wijze van betaling van de ingevolge deze wet toegekende schadeloosstellingen en tot de wijze van terugbetaling als bedoeld in artikel 12, eerste lid.

Artikel 12

1. Hij, die bij wege van rechtsherstel of krachtens rechterlijke uitspraak een uitkering heeft ontvangen gelijk aan het totaal der wedden, die hij met inachtneming van de wettelijke voorschriften omtrent de bezoldiging en den normalen duur van zijn dienst genoten zou hebben, wanneer geen ontslag, onderscheidenlijk niet-uitbetaling als bedoeld in artikel 9, had plaatsgehad, is verplicht tot terugbetaling van hetgeen krachtens artikel 4, lid 1, B, onder c, in mindering moet worden gebracht op de daar in artikel 9 bedoelde schadeloosstelling.

2. Andere overgangsbepalingen in verband met de vervanging van Ons besluit van 18 September 1944, Staatsblad no. E 94, door deze wet worden zoo nodig door Ons bij algemene maatregel van bestuur vastgesteld.

Artikel 13

1. Deze wet kan worden aangehaald als "Wet rechtsherstel overheidsperoneel 1946". Zij treedt in werking met ingang van een door Ons te bepalen datum.

2. Met ingang van dien dag vervallen Onze besluiten van 18 September 1944, Staatsblad no. E94, onderscheidenlijk van 20 November 1945, Staatsblad no. F 298.

Reactie van de Commissie Scholten op de 'Interim-reactie Centraal Joods Overleg'.

Op 8 februari 1999 verscheen het rapport 'Interim-reactie Centraal Joods Overleg', waarin het CJO reageerde op het Eerste Rapport van de Commissie Scholten en het Eindrapport van de Commissie Kordes, die beide medio december 1998 waren verschenen, alsmede op een rapport inzake een proefonderzoek naar de herkomst van bepaalde gerecupereerde kunstwerken door de Commissie Ekkart. Bij de aanbidding van deze Interim-reactie door een delegatie van het CJO aan de voorzitter van de Commissie is als voornemen van de Commissie medegedeeld dat deze Interim-reactie na zorgvuldige bestudering zal worden betrokken bij het opstellen van het Eindrapport van de Commissie. De delegatie verklaarde zich met deze aanpak akkoord.

De Commissie heeft de Interim-reactie grondig bestudeerd met het doel te bezien of de daarin gestelde vragen en genoemde punten van kritiek aanleiding gaven tot bijstelling van haar Eerste Rapport en voorts om die vragen en punten zoveel mogelijk te betrekken bij de uitvoering van haar verdere onderzoek en bij het opstellen van haar Eindrapport. In dit kader heeft op 10 maart 1999 overleg plaats gehad tussen de secretaris van het CJO (Drs. J. Sanders) en het hoofd onderzoek van de Commissie (Dr. J.L. van der Pauw), waarbij het Eerste Rapport van de commissie stapsgewijs is doorgenomen aan de hand van de punten die in de Interim-reactie aan de orde waren gesteld. Het resultaat van deze nadere studie door de Commissie is in de eerste plaats verwerkt in de in dit Eindrapport opgenomen definitieve versie van het Eerste Rapport. Belangrijke verschillen met de eerste versie zijn het niet meer betrachten van de anonimiteit ten aanzien van de door de Commissie onderzochte instellingen (ten aanzien van de cliënten van deze instellingen heeft de Commissie wel de anonimiteit gehandhaafd), alsmede een uitbreiding en verdieping van de toelichting op de door de Commissie bij de aanvang van haar werkzaamheden verrichte enquête onder banken en verzekeringsmaatschappijen. Voorts is bij het Eindrapport op verschillende andere punten rekening gehouden met de Interim-reactie van het CJO.

De Commissie heeft het tenslotte nuttig gevonden in een aparte bijlage expliciet in te gaan op de in de Interim-reactie opgenomen kritiekpunten en overige opmerkingen. Daartoe zijn uit de Interim-reactie die punten gelicht die betrekking hebben op de werkzaamheden van de Commissie Scholten of die als verzoek (mede) aan deze Commissie gericht zijn. Deze punten komen in het navolgende aan de orde, waarbij zowel de kritiek en de vragen van het CJO vermeld zijn, als de reactie daarop van de Commissie. Hierbij is zoveel mogelijk de hoofdstuk- en paragraafindeling van de Interim-reactie aangehouden.

Conclusies en aanbevelingen

Het hoofdstuk 'Conclusies en aanbevelingen', waarmee de Interim-reactie begint, bevat een drietal punten de Commissie Scholten rakende - aldaar genummerd 1, 3 en 4.

1. "Ten aanzien van een aantal categorieën activa zijn de gehouden onderzoeken niet toereikend om een voldoende onderbouwd oordeel te kunnen vellen over de wijze waarop restitutie van joods bezit na de oorlog heeft plaatsgevonden. Het is zeer goed mogelijk dat dit wordt veroorzaakt door het feit dat de onderzoekscommissies vanwege de gevorderde leeftijd van betrokkenen en in verband met de gevoelens van oorlogsgetroffenen spoed hebben betracht bij het uitbrengen van hun rapporten. Desalniettemin is het CJO van mening dat aanvullend onderzoek nodig is. Dit betreft onder meer joodse bedrijven, waarvan de waarde na de oorlog grotendeels niet gerestitueerd is; hypotheek; onroerend goed; roerend goed voor zover dat tijdens WO-II niet naar West-Duitsland is overgebracht en de inhoud van bankkluisen."

Reactie van de Commissie.

De opdracht van de Commissie omvat niet een onderzoek naar joodse bedrijven, onroerend goed en 'roerend goed voor zover dat tijdens WO-II niet naar West-Duitsland is overgebracht'. Met betrekking tot hypotheek zal de Commissie hieronder (ad § 3.12) een reactie geven. Ten aanzien van bankkluisjes (safeloketten) is tussen de Commissie Kordes en de Commissie Scholten de afspraak gemaakt dat de Commissie Scholten dit onderwerp alleen behandelt voorzover het in directe relatie staat tot haar opdracht. Voor het overige behoren de bankkluisjes tot het werkterrein van de Commissie Kordes. Verwezen zij naar § 2.4 van het deelrapport 'Banken' in het Eerste Rapport van de Commissie, welke paragraaf in dit Eindrapport nog enigszins is uitgebreid. Voor het overige verwijst de Commissie naar haar beleidsaanbevelingen.

3. "In de Commissie Scholten zijn te onderzoeken sectoren wel, maar is de joodse gemeenschap niet vertegenwoordigd. Reeds bij de aanvang van het werk van deze Commissie heeft het CJO de Minister van Financiën op deze incongruentie gewezen. Inmiddels heeft het CJO bovendien vernomen dat er vooraf afspraken zijn gemaakt tussen de Commissie Scholten en de te onderzoeken instellingen over de opzet en/of de inhoud van het onderzoek. Deze afspraken zijn niet in het rapport terug te vinden. Het CJO acht dit onjuist."

Reactie van de Commissie.

De samenstelling van de Commissie is geen zaak van de Commissie zelf. De mededeling - zonder bronvermelding - dat het CJO heeft vernomen dat er door de Commissie Scholten vooraf afspraken zijn gemaakt met te onderzoeken instellingen voor de opzet en/of de inhoud van het onderzoek, van welke afspraken in het Eerste Rapport ten onrechte geen melding is gemaakt, moet op een te betreuren misverstand berusten. Door de Commissie zijn geen afspraken over de opzet en/of de inhoud van het onderzoek, in welke vorm of met wie ook, vóór of tijdens het onderzoek gemaakt.

4. "Het CJO deelt enerzijds de opvatting van de Commissie Scholten dat in zijn algemeenheid rechtsherstel van banktegoeden heeft plaatsgevonden, maar constateert anderzijds dat er thans nog tegoeden uit de Tweede Wereldoorlog bij banken berusten. De omvang daarvan is niet duidelijk geworden. Dit wordt mede veroorzaakt door de zeer geringe respons van de banken op door de Commissie Scholten gestelde vragen. Bankinstellingen (en verzekeringsmaatschappijen) dienen tot medewerking gedwongen te worden. Het CJO betreurt het dat niet valt na te gaan welke banken al of niet onderzocht zijn. Nader onderzoek is noodzakelijk. Bij de publicatie van de resultaten daarvan is maximale openheid ten aanzien van de gevoerde werkwijze en de gebruikte bronnen gewenst."

Reactie van de Commissie.

Aan het punt van de anonimiteit is in het Eindrapport volledig tegemoet gekomen. Voor een uitgebreide toelichting op de respons op de gehouden enquête zij verwezen naar de Inleiding van dit Eindrapport.

Met betrekking tot de thans nog bij banken aanwezige tegoeden uit de Tweede Wereldoorlog handhaaft de Commissie de conclusie uit haar Eerste Rapport. De tekst van dit rapport is overigens met betrekking tot de particuliere tegoeden bij banken op enkele punten wel aangevuld en waar nodig verduidelijkt.

§ 3.2 : Geld

Ten aanzien van het deelrapport Banken van de commissie, waarin de systematiek van roof en rechtsherstel met betrekking tot (uitsluitend!) de particuliere tegoeden bij bankinstellingen wordt behandeld, kunnen in § 3.2 van de Interim-reactie de volgende punten onderscheiden worden:

1. "Het CJO is van mening dat in het algemeen in de feitelijke systematiek van het rechtsherstel een duidelijk inzicht wordt gegeven. Helaas is de vraag naar de thans eventueel nog aanwezige tegoeden niet in voldoende mate beantwoord. Om een gedegen oordeel over de rol van de banken bij het rechtsherstel te kunnen vellen zijn bovendien niet alleen de tegoeden die momenteel ten onrechte zich nog bij banken bevinden relevant, maar alle joodse tegoeden bij hen uit WO-II. Wellicht bestaan er op sommige daarvan - hoezeer zij ook verjaard zijn - nog morele aanspraken."

Reactie van de Commissie.

Uit onderzoek inzake het particuliere geldelijke vermogen bij banken zijn geen aanknopingspunten naar voren gekomen op grond waarvan andere tegoeden dan die welke zich nog ten onrechte bij banken zouden kunnen bevinden kunnen worden aangewezen om eventueel voor restitutie of compensatie in aanmerking te komen.

2. "De commissie komt tot de conclusie dat het hoogst onwaarschijnlijk is dat individuele bankinstellingen *in aanzienlijke mate en stelselmatig* te enigertijd *onrechtmatig* van de anti-joodse maatregelen hebben geprofiteerd. Gezien het feit dat het overgrote deel van de tegoeden tijdens de oorlog naar LIRO zijn overgeboekt en er na de oorlog 90% daarvan aan rechthebbenden is teruggegeven, terwijl de vorderingen op LIRO waarvoor zich geen rechthebbenden hebben gemeld aan de Stichting JMW werden overgemaakt, heeft het CJO in zijn algemeenheid geen redenen aan de juistheid van deze conclusie te twijfelen.

De te beantwoorden vraag was echter mede in hoeverre bij individuele bankinstellingen *thans nog* en *incidenteel* joodse tegoeden zijn achtergebleven. De commissie Scholten merkt op dat gegeven doel en opzet van het onderzoek, maar ook als gevolg van de leemten in het bronnenmateriaal het onmogelijk is hier met zekerheid een uitspraak over te doen. (blz.27)."

Reactie van de Commissie.

De conclusie van de Commissie, zoals vermeld op p.27 van het Eerste Rapport, had betrekking op het deelrapport Banken en daarmee dus uitsluitend op de particuliere tegoeden van de rekeninghouders en dus niet op andere onderwerpen waarbij banken betrokken zijn, zoals het effectenrechtsherstel. Deze conclusie luidde:

"Gegeven doel en opzet van het onderhavige onderzoek, maar ook als gevolg van de leemten in het bronnenmateriaal, is het onmogelijk met zekerheid te zeggen of en in hoeverre bepaalde, individuele bankinstellingen wellicht te enigertijd onrechtmatig van de anti-joodse maatregelen hebben geprofiteerd. Het is evenwel hoogst onwaarschijnlijk dat dit in aanzienlijke mate en stelselmatig is gebeurd."

Deze conclusie is vooral afgeleid uit de onderzochte feitelijke systematiek, aangezien het materieel niet mogelijk was haar te ontlenen aan een onderzoek naar een representatief - laat staan een volledig - bestand aan individuele casussen (cliënten): het merendeel van het daartoe benodigde archiefmateriaal is reeds vernietigd, terwijl bovendien de joodse identiteit van cliënten in het nog wel aanwezige materiaal in veel gevallen niet met zekerheid kan worden vastgesteld.

De vraag die de Commissie zich gesteld heeft, was niet - zoals het CJO stelt - in hoeverre er "thans nog en incidenteel" joodse tegoeden bij banken zijn achtergebleven, maar in hoeverre daar "thans nog [...] ten onrechte" dergelijke tegoeden aanwezig zijn.¹ De Commissie heeft zich nadrukkelijk gericht op de *systematiek* en niet op individuele gevallen.

Overigens kan hierover het volgende worden opgemerkt. Het is inderdaad zo, dat pas als op individueel niveau volledig uitsluitel is verkregen omtrent het lot van alle tegoeden die ook inderdaad aan joodse oorlogsslachtoffers hebben toebehoord, volledige duidelijkheid en zekerheid kan worden verkregen omtrent wat daarvan eventueel ten onrechte is achtergebleven. Daarvoor is kennis nodig van alle banktegoeden die daarvoor wellicht in

¹ Zie het Eerste Rapport, p.26: "Het onderzoek richtte zich in concreto op de vraag of en in hoeverre thans nog financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers als gevolg van het rechtsherstel aanklevende gebreken ten onrechte bij verzekeringsinstellingen en banken aanwezig zijn."

aanmerking komen, uitsluitel omtrent de al dan niet joodse identiteit van de oorspronkelijke eigenaars daarvan, en uitsluitel omtrent het feit of zij inderdaad als gevolg van oorlogsomstandigheden - of, indien men aan het onderscheid ten aanzien van andere oorlogsslachtoffers wil vasthouden, meer bepaald als gevolg van de holocaust - zijn omgekomen. Het opstellen van een zodanig individueel overzicht is, nog daargelaten dat dit uitdrukkelijk niet tot de taakstelling van de Commissie behoort, thans niet meer mogelijk, en wel in de eerste plaats omdat de essentiële, onderliggende informatie over de individuele rekeningen, zoals die door de banken ooit werd vastgelegd, inmiddels vrijwel geheel vernietigd is. Volledige duidelijkheid en zekerheid in de door het CJO gevraagde zin zullen dus nooit meer verkregen kunnen worden. Het in deze richting maximaal bereikbare is een behoorlijke mate van waarschijnlijkheid op basis van de vastgestelde meer algemene gang van zaken (de systematiek). Op dit punt vermeldt het deelrapport Banken als een van de conclusies:

"De niet-opgeëiste tegoeden op geldrekeningen van in de oorlog omgekomen joden zijn, voorzover nog kon worden nagegaan, slechts voor een zeer klein gedeelte achtergebleven bij, en uiteindelijk vervallen aan Nederlandse banken. Dit geschiedde geheel conform de wettelijke bepalingen, dan wel het ontbreken daarvan."²

Er zijn de Commissie inmiddels geen nieuwe gegevens of mogelijkheden bekend op grond waarvan aan deze uitspraak iets zou kunnen worden toegevoegd of afgedaan.

3. Het onderzoek bij de banken is naar de mening van het CJO te beperkt geweest. Het CJO wijst op de respons van 'meer dan 40%', op het feit dat uit het rapport niet duidelijk wordt of dit banken waren met een relatief groot aantal joodse cliënten, en op het feit dat bij slechts 11 banken nader onderzoek werd verricht, waarbij niet vermeld is welke banken dat zijn. Het CJO stelt daarom: "De waarde van het onderzoek wordt ondergraven door de geringe respons en de anonimiteit van de onderzochte banken."

Reactie van de Commissie.

Voor een uitgebreide toelichting op de enquête, waarin de vragen van het CJO zijn beantwoord, zij verwezen naar de Inleiding van dit Eindrapport.

4. De kwestie van de lijst van de Amsterdamsche Bank en de cijfers van de Postbank inzake de vml. Rijkspostspaarbank. Het afgaan op namen van joodse rekeninghouders is volgens het CJO geen sluitende methode "omdat naar de commissie zelf op blz. 80 van het rapport constateert, één van de manieren om er voor te zorgen dat een bankrekening niet naar LIRO werd overgeboekt was om deze op een niet-joodse naam te zetten." Voorts was het CJO niet duidelijk hoe het onderzoek naar de namen is verricht.

² Eerste Rapport, p.95.

Reactie van de Commissie.

Deze kwestie wordt uitgebreid behandeld in de tekst die thans is toegevoegd aan § 5.2 van het deelrapport Banken.

5. In het rapport is niet vermeld dat in 1975 de resterende tegoeden van de Amsterdamse Gemeentegiro naar de comptabele van die gemeente zijn overgeboekt.

Reactie van de Commissie.

Zoals in de Inleiding van dit Eindrapport is vermeld, was onderzoek in het archief van de Gemeentegiro binnen een redelijk tijdsbestek om praktische redenen niet uitvoerbaar. Inzake de beweerde overboekingen kon daarom geen uitsluitsel worden verkregen. Inmiddels is op verzoek van de gemeente Amsterdam door het Gemeentearchief actie ondernomen om dit omvangrijke (148 m.) archief met voorrang te inventariseren, met als doel ondermeer op het punt van de eventueel resterende tegoeden duidelijkheid te verkrijgen. De volledige uitkomst van dit onderzoek was de Commissie ten tijde van de afronding van haar Eindrapport nog niet bekend.

6. Het rapport van de commissie Scholten geeft nauwelijks bronnen, waardoor het voor individuele oorlogsgetroffenen geen handvat biedt voor de oplossing van hun vragen.

Reactie van de Commissie.

Het Eerste Rapport van de Commissie en thans ook dit Eindrapport zijn volledig geannoteerd. Wat betreft het deelrapport Banken is de anonimiteit opgeheven, waardoor een onbeperkt inzicht in de gebruikte bronnen thans mogelijk is.

7. In hoeverre is er onderzoek verricht naar rekeningen van joodse cliënten van Nederlandse banken bij filialen in het buitenland, onder meer in de Verenigde Staten?

Reactie van de Commissie.

De Commissie heeft hiernaar zelf geen onderzoek verricht. Wat betreft de tot in mei 1940 naar het buitenland overgeboekte tegoeden van Nederlandse joden lijkt het momenteel het meest waarschijnlijk dat het overgrote deel van deze tegoeden werd overgeboekt naar de Verenigde Staten en, in mindere mate, naar Zwitserland. Nederlandse banken hadden, voorzover de Commissie bekend, in mei 1940 geen filialen in deze landen. Voor informatie omtrent niet-opgeëiste tegoeden bij Amerikaanse en Zwitserse banken zij verwezen naar publicaties - in druk dan wel op Internet - van respectievelijk S. Eizenstat (U.S.A.) en de 'Independent Committee of Eminent Persons' (Volcker-commissie, Zwitserland). Voor een inventariserend overzicht betreffende de deblokking van saldi en effecten in de Verenigde Staten toebehorend aan Nederlandse vermisten, zij bovendien verwezen naar het desbetreffende gedeelte in paragraaf 12 van het deelrapport Effecten.

8. De Commissie Scholten heeft geen onderzoek gedaan naar de banktegoeden van joodse bedrijven die geliquideerd zijn of die een Verwalter hadden. Het CJO noemt enkele vragen daaromtrent die het beantwoord zou willen zien.

Reactie van de Commissie.

Het onderzoek naar de bedrijven behoort niet tot de taakopdracht van de Commissie, hoezeer ook de Commissie het belang daarvan onderkent. Een dergelijk onderzoek moet worden ingeschat als buitengewoon omvangrijk en ingewikkeld. Verwezen zij voorts naar de beleidsaanbevelingen van de Commissie op dit punt.

§ 3.11 : Octrooirechten en auteursrechten.

1. "De vraag of joodse octrooigerechtigden tijdens de oorlog geld hebben ontvangen voor het mogen gebruiken van de gedeponeerde octrooien wordt niet behandeld."
2. "Ook is het niet duidelijk wat er is gebeurd indien de joodse octrooigerechtigde was omgekomen, al hoeft men over het antwoord op die vraag niet te twijfelen."

Reactie van de commissie.

Beide vragen zijn thans beantwoord in een toelichting op het deelrapport Octrooien.

§ 3.12 : Hypotheken.

1. "Het is niet duidelijk wat met de uitkeringen van onvindbare crediteuren is gebeurd."
2. "De commissie merkt op dat als gevolg van ontoegankelijkheid van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel het niet mogelijk is gebleken binnen de beschikbare tijd het aantal en de omvang van de herstelde en de niet-herstelde hypotheken te bepalen. Aanvullend onderzoek is wenselijk."
3. "Aangezien voor een hypotheeknemer het primaire doel is op het verschaft vermogen inkomsten te verkrijgen, is het in de ogen van het CJO een omissie van de Commissie Scholten dat zij niet heeft vermeld dat de geldgevers vaak tot 12 jaar na de oorlog geen rente hebben ontvangen op hun leningen. Het CJO zou graag willen weten om welk totaalbedrag aan niet-uitgekeerde rente het gaat."

Reactie van de commissie.

Voor de vragen 1 en 3 zij verwezen naar de toelichting op het deelrapport Hypotheken. Wat betreft het gestelde onder punt 2 merkt de Commissie op dat een zodanig onderzoek niet past in de opdracht van de Commissie, die zich richt op systematieken. Bovendien zou een zodanig onderzoek uitermate tijdrovend zijn geweest en reeds daarom in strijd met de wens van de Commissie om het totale onderzoek binnen een redelijke termijn af te ronden.

§ 3.13 : Kluisjes.

1. Zoals in het Eerste Rapport is geciteerd, kampte volgens de Nederlandse Bankiersvereniging (in 1985) iedere bank met het probleem van onvindbare kluis eigenaren. Toch is in het rapport maar één geval besproken en wordt daarvan gezegd dat het een unicum is.

Reactie van de commissie.

Aan het desbetreffende citaat (halverwege § 5.2) "Iedere bank kampt met het probleem en tracht antwoord te vinden" is inmiddels de toelichting toegevoegd dat hier het probleem van onvindbare eigenaren in het algemeen bedoeld is, dus niet specifiek de oorlogsgelateerde gevallen; overigens blijkt dit ook uit de verdere bespreking van de zaak, onder het aldaar behandelde punt 2.

2. Meer onderzoek naar de inhoud van kluisjes is nodig, met name naar de inhoud van afzonderlijke safeloketten. Hierbij ook gebruik maken van de informatie aanwezig bij notarissen.

Reactie van de Commissie.

Kluisjesonderzoek op individueel niveau valt (anders dan als middel om de systematiek te onderzoeken) buiten de taakopdracht en de doelstelling van de Commissie.

§ 3.17 : Onbeheerde nalatenschappen.

1. De Commissie Scholten heeft de opeenvolgende toepassingen van de regeling van successierechten vermeld zonder zich daarover verder uit te spreken, omdat zij stelde dat gezien de onderzoeksopdracht de verhouding tussen fiscaal regime en rechtsherstel buiten beschouwing was gebleven. Het CJO wijst erop dat deze regeling de joodse bevolkingsgroep verhoudingsgewijs extra zwaar heeft belast.

Reactie van de Commissie.

Het in en na de oorlog gevoerde fiscale beleid behoort niet tot de taakopdracht van de Commissie.

2. "De Commissie Scholten merkt op dat de in 1985 aan de joodse gemeenschap geschonken f 2,01 miljoen voor het joodse aandeel in de Consignatiekas voor zover thans nog valt na te gaan in een redelijke orde van grootte ligt. Het CJO mist enige onderbouwing van deze stelling."

Reactie van de Commissie.

Hierop wordt thans nader ingegaan in de toelichting bij het deelrapport 'Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen'.

**Eerste rapport
van de Begeleidingscommissie
onderzoek financiële tegoeden WO-II
in Nederland**

16 december 1998

Inhoud

	Woord vooraf	505
	Inleiding	511
I	Banken: Particulier geldelijk vermogen	557
IIa	Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen	597
IIb	Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren	612
III	Octrooirechten	625
IV	Auteursrechten	633
V	Hypotheken	643
	Lijst van afkortingen	667

Woord vooraf

De commissie heeft er behoefte aan als opening van het onder haar begeleiding tot stand gekomen eerste rapport tot uitdrukking te brengen, dat zij de aan haar verleende opdracht enerzijds als eervol heeft ervaren, maar anderzijds ook als moeilijk en delicaat.

Het onderzoek betreft niet alleen een periode die een halve eeuw achter ons ligt, maar betreft bovendien feiten die zijn ontstaan rondom één van de meest ontluisterende episoden uit de wereldgeschiedenis, de Tweede Wereldoorlog. In deze oorlog zijn miljoenen mensen als direct of indirect gevolg van oorlogshandelingen omgekomen en is met name het overgrote deel van de joodse bevolking, voorzover onder de macht gekomen van het nationaal-socialisme, uitgemoord. De hierdoor geslagen wonden, ook bij de huidige generaties, zijn diep en onheilbaar. Dit maakt een onderzoek naar materiële gevolgen van oorlog en rechtsherstel tot een zaak, waarbij uiterste zorgvuldigheid is geboden. De commissie heeft zich tegen deze achtergrond en ook gelet op het feit dat de nog in leven zijnde rechtstreeks betrokkenen in de eindfase van hun leven verkeren, tot taak gesteld het onderzoek niet vele jaren in beslag te doen nemen. Anderzijds kon de commissie door de complexiteit van de materie en de vele historische aspecten en verbindingen zich niet vooraf een strak tijdschema stellen waaraan zij zich onder alle omstandigheden zou houden. De commissie heeft het onderzoek de tijd gegeven welke naar het oordeel van de onderzoekers onder leiding van prof. dr. P.W. Klein voor een verantwoorde rapportage noodzakelijk was.

De commissie heeft het onderzoek - overeenkomstig de haar verleende opdracht - beperkt tot een verslaglegging en, waar nodig, analyse van de feiten. Staande voor de vraag of met het uitbrengen van het rapport moest worden gewacht totdat het gehele te onderzoeken terrein is overzien, of dat op een eerder moment een eerste rapport kon worden uitgebracht over onderwerpen waarvan het onderzoek als afgerond kan worden beschouwd, heeft de commissie gekozen voor deze laatste mogelijkheid. Als uitvloeisel daarvan bevat het onderstaande eerste rapport van de commissie, na een algemene inleiding aangaande de stand van het tot dusver verrichtte onderzoek en de voornaamste conclusies daaruit, de verslaggeving van een aantal als afgerond te beschouwen onderzoeken. Opgenomen zijn achtereenvolgens de rapportages aangaande het onderzoek naar het rechtsherstel met betrekking tot:

- financiële tegoeden bij banken;
- de rol van de overheid - met name van de Consignatiekas en de Dienst Domeinen van het departement van Financiën, alsmede de wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren;
- octrooirechten;
- auteursrechten;
- hypotheeken

De commissie hoopt haar eindrapport, waarin ook verslag wordt gedaan van het thans nog lopende onderzoek naar verzekeringen, effecten en sociale verzekeringen, met haar definitieve bevindingen en waar nodig aanbevelingen, medio 1999 te kunnen presenteren.

Instelling, doel en werkwijze

Op verzoek van de Nederlandse Vereniging van Banken, het Verbond van Verzekeraars en het Ministerie van Financiën heeft de Contactgroep Tegoeden WO-II (de zgn. commissie-Van Kemenade), die bij haar instelling in maart 1997 onder meer tot taak kreeg onderzoeken naar tegoeden uit de Tweede Wereldoorlog bij buitenlandse banken kritisch te volgen¹, zich reeds spoedig na haar instelling afgevraagd op welke wijze onderzoek verricht zou kunnen worden naar de systematiek van rechtsherstel rond financiële tegoeden uit WO-II bij banken en verzekeraars in Nederland. In samenspraak tussen de commissie-Van Kemenade en de minister van Financiën is besloten daartoe een apart en onafhankelijk onderzoek te entameren. De minister heeft het desbetreffende voornemen op 13 juni 1997 ter kennis gebracht van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.² Tegelijkertijd deelde hij mee dat het onderzoek zal worden begeleid door een onafhankelijke commissie, de zogeheten commissie-Scholten, waarin personen zitting hebben die het vertrouwen genieten van de overheid, de bovengenoemde financiële partijen en de Nederlandsche Bank. Voor de samenstelling van deze 'Begeleidingscommissie Onderzoek Financiële Tegoeden WO-II', alsmede die van het desbetreffende onderzoeksteam, zij verwezen naar de hierbij opgenomen bijlage.

De commissie, die op 13 juli 1997 door de commissie-Van Kemenade is geïnstalleerd, heeft als opdracht een onderzoek te verrichten naar de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij banken en verzekeraars in Nederland. Daarbij kan aan de orde komen de rol van banken en verzekeraars, alsmede waar relevant van de overheid. Bij de installatie is de taakopdracht aan de commissie nader gepreciseerd. Vastgesteld is dat het onderzoek zich ook kan uitstrekken

¹ Ministerie van Financiën, 'Notitie Tegoeden Tweede Wereldoorlog' PTG 98/74 M, 13 februari 1998, aangeboden aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (Kamerstuk 25 839 nummer 4).

² Brief minister van Financiën aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal nr. BGW 97/1491-M, 13-6-1997 (Kamerstuk 25 806 nummer 3). Hij volgde daarmee het voorstel van de Contactgroep, verwoord in haar brief aan de minister van Financiën nr. Dir/1997/0191 van dezelfde datum. Verwezen zij ook naar de brief van de minister van Financiën aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal nr. PTG 97/55, 8 januari 1998 (Kamerstuk 25 806 nummer 1)

tot de Nederlandsche Bank en het ministerie van Financiën. De Nederlandsche Bank had destijds namelijk particuliere rekeninghouders. De minister van Financiën draagt op zijn beurt politieke verantwoordelijkheid voor onder meer de consignatiekas en de dienst Domeinen die in het totale financiële rechtsherstel een rol hebben gespeeld. Afsproken is ook dat de commissie-Van Kemenade en de commissie-Scholten, gelet op de vele maatschappelijke en waarschijnlijk ook inhoudelijke verbindingen, goed onderling contact zullen onderhouden, hoezeer zij ook in de praktijk zelfstandige en gescheiden eenheden zijn.

In haar eerste vergadering van 21 augustus 1997 heeft de commissie, waarvan de leden hun werkzaamheden verrichten zonder last of ruggespraak, formeel de haar verleende taakopdracht aanvaard. Tevens werden de algemene lijnen van het onderzoek uitgezet. Met inbegrip van deze vergadering is de commissie tot 16 november 1998 zeventien maal ter begeleiding van de onderzoekswerkzaamheden bijeengewees. Staande deze vergaderingen boog de commissie zich, op grond van geregelde, mondelinge of schriftelijke rapportages daaromtrent, onder meer over de onderzoeksopzet en -inrichting, de planning en de uitvoering daarvan.

De voorzitter van de commissie heeft namens haar, waar nodig of gewenst, overleg gepleegd met daarvoor in aanmerking komende personen en instellingen, in het bijzonder ook met de minister van Financiën en voorzitters van verwante commissies. Zo heeft hij terstond na de instelling van de commissie-Liro-archieven (commissie-Kordes) op 12 december 1997 afspraken gemaakt met de voorzitter daarvan teneinde zoveel mogelijk overlappings van werkzaamheden van beide commissies te voorkomen. Voorts is op 23 oktober 1998 in overleg met de minister van Financiën en de commissie-Van Kemenade afsproken dat laatstgenoemde commissie de algemene beoordeling van het naoorlogse rechtsherstel op zich neemt. Daarnaast hield de voorzitter geregeld contact met de onderzoekleiding en bij het onderzoek betrokken medewerkers. De commissie besloot de voorzitter als enig woordvoerder van de commissie te doen optreden. Tijdens een op 24 november 1997 gehouden persbijeenkomst gaf de voorzitter een overzicht van reeds verrichte en voorgenomen werkzaamheden van de commissie, welk overzicht hij van een toelichting voorzag. Hij zette daarbij onder meer uiteen dat de commissie zich, gegeven haar taakopdracht, zal onthouden van een op specifiek individuele gevallen toegespitst onderzoek. Voorzover het bezien van individuele gevallen onvermijdelijk is zal in de verslaggeving van het onderzoek de anonimiteit van de desbetreffende personen en instellingen in acht worden genomen. Het onderzoek richt zich evenmin op de geschiedenis van 'roof en rechtsherstel' als zodanig. Centraal staat de vraag naar aard en omvang van eventueel thans nog op te vorderen categorieën van financiële tegoeden. In dat kader heeft de minister van Financiën, na gepleegd overleg met onder meer de commissie, vastgesteld welke financiële tegoeden precies voorwerp van onderzoek zijn.³ Het betreft in de eerste plaats geld (chartaal en giraal) en in de tweede plaats verzekeringen (levensverzekeringen, lijfrente- en pensioenpolissen, begrafenisverzekeringen). De voorzitter

³ Brief minister van Financiën aan mr W. Scholten, voorzitter van de commissie Financiële Tegoeden WO-II, nr. PTG 98/107 M, 26 februari 1998.

heeft in zijn hoedanigheid als woordvoerder ook een interview verleend aan het blad 'Welwezen' van januari 1998.

Uitbreiding taak

Onder erkenning dat daarmee haar toch al niet geringe werkzaamheden verzaamd werden richtte de minister zich in zijn in noot 3 vermelde brief van 26 februari 1998 tot de commissie met het verzoek enkele andere onderzoeksrubrieken in het onderzoek te betrekken. Dit betrof met name de rubrieken effecten, rechten (patentrechten, auteursrechten en overige rechten), uitkeringen volgens sociale verzekeringswetten en vorderingen/debiteuren. Deze rubrieken zijn te relateren aan het begrip financiële tegoeden doch liggen veelal buiten het terrein van banken en verzekeraars. Aanleiding tot het verzoek van de minister was dat inmiddels vijf verschillende commissies doende waren met onderzoeken aangaande het naoorlogse rechtsherstel, hetgeen voor het Kabinet reden was de afstemming tussen de commissies te bevorderen om doublures te voorkomen.⁴ In haar vergadering van 13 maart 1998 heeft de commissie de uitbreiding van haar taakopdracht formeel aanvaard. Zij stelde zich daarbij op het standpunt dat de taakuitbreiding de aanvankelijk geformuleerde onderzoeksopzet, de planning en de uitvoering van het werk aangaande de oorspronkelijke taakopdracht niet mocht verstoren. De commissie wilde namelijk zo enigszins mogelijk vertragingen in de officiële verslaggeving voorkomen. Wat het door haar te volgen tijdschema betreft, hield de commissie vast aan haar eerder publiek gemaakte voornemen in de tweede helft van 1998 met een eerste rapport - ongetwijfeld in de vorm van een tussenrapport - naar buiten te komen.⁵ De uitbreiding van de taakopdracht had niet alleen de inzet van meer personele en financiële middelen tot gevolg maar bracht ook een verzwaring van het onderzoeksmanagement met zich mee.

Het met het oog op de beoogde afstemming onder andere door de minister van Financiën in het vooruitzicht gestelde overleg tussen hem en commissie-voorzitters vond plaats op 17 juni 1998. Overlapping dreigde in het bijzonder tussen de werkzaamheden van de commissie-Scholten en de commissie-Kordes. Beide commissies hadden ten dele complementaire taakopdrachten ontvangen.⁶ Ter markering van hun onderzoeksgebieden hanteerde de minister in de bovengenoemde brief van 26 februari 1998 het onderscheid tussen enerzijds financiële tegoeden (commissie-Scholten) - en anderzijds tastbare goederen/zaken (commissie-Kordes). Daaruit vloeide het ministeriële verzoek tot taakuitbreiding van de commissie-Scholten logischerwijs voort. Deze taakafbakening bracht meer duidelijkheid, maar geen ondubbelzinnige oplossing voor alle problemen zoals die van de zogeheten 'kluisjesproblematiek'. Deze problematiek betreft de vraag naar het rechtsherstel aangaande in gesloten kluisjes bij financiële instellingen in bewaring gegeven eigendommen die mogelijkterwijs voor rechthebbenden verloren waren gegaan. Formeel bezien betreft dit geen

⁴ Brief minister van Financiën aan de voorzitter van de Tweede Kamer, nr PTG 97/55 M, 8 januari 1998 (Kamerstuk 25 806 nummer 1).

⁵ Tekst persbijeenkomst Begeleidingscommissie Onderzoek Financiële Tegoeden WO-II, 24-11-1997.

⁶ Zie noot 3.

financiële tegoeden waartoe de opdracht aan de commissie-Scholten beperkt is, maar praktisch gaat het om onderzoekstechnisch moeilijk van elkaar te scheiden waarden. De nadere regeling van dit onderzoek is overgelaten aan de commissies-Scholten en -Kordes. In de praktijk is het desbetreffende onderzoek in goed onderling overleg tussen de beide commissies uitgevoerd.

Personele, financiële en materiële middelen

In augustus 1997 trok de commissie ten behoeve van de dagelijkse leiding van het onderzoek prof. dr. P. W. Klein, emeritus-hoogleraar algemene geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Leiden en oud-hoogleraar economische en sociale geschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam, als secretaris aan. Na in dit kader feitelijk reeds in de loop van september en oktober 1997 diverse werkzaamheden te hebben verricht trad hij op 1 november 1997 formeel in functie. De nadere regeling van zijn taken en verantwoordelijkheden werd door de commissie op 12 december 1997 vastgesteld. Hij werd belast met de wetenschappelijke verantwoordelijkheid voor het onderzoek, het inrichten, bezetten en leiden van het bureau der commissie, het financiële beheer, het voorbereiden en uitvoeren der commissie-besluiten en het opstellen van het concept onderzoeksverslag. In dat raam was hij ook belast met het onderhouden van externe contacten voorzover deze betrekking hadden op de onderzoekswerkzaamheden. Zo nam hij onder andere deel aan het geregelde werkoverleg onder leiding van prof. L.C. van Zutphen, secretaris van de commissie-Van Kemenade, aangaande de onderlinge informatie en coördinatie tussen commissies, die zijn ingesteld ten behoeve van onderzoek op het gebied van het rechtsherstel.

Tenslotte zij vermeld dat de door de commissie voor het onderzoek geaccordeerde kosten voor rekening komen van de Nederlandse Vereniging van Banken, het Verbond van Verzekeraars en de Nederlandsche Bank in de sleutel 40/40/20.

De Voorzitter

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized loop followed by a horizontal line and a short vertical stroke.

Mr. W. Scholten

Bijlage

Samenstelling commissie

Mr. R. Hazelhoff

Mr. W. Scholten (voorzitter)

Drs. J.A. Sillem

Dr. G. Zoutendijk

Onderzoeksteam

De volgende personen waren gedurende kortere of langere tijd en al dan niet in deeltijd als bezoldigde krachten bij het onderzoek betrokken:

Mw. L.F. Ahlers

Mw. M.A. de Boer

Mw. mr. Ch. Engel

Mw. dr. R. Grüter

Prof. dr. P.W. Klein (wetenschappelijke leiding)

Mr. drs. P.H.J. Körver

Dr. J.L. van der Pauw

Mw. drs. Y. Tomala

Mr. drs. W.J. Veraart

Mw. G. van Woerden

Inleiding

P.W. Klein

Inhoud

1. Onderzoekproblematiek
2. Opzet en inrichting van het onderzoek: twee fasen
3. Eerste fase: resultaten en uitkomsten
4. Zigeuners
5. Opzet van de roef: summier overzicht
6. De voorbereiding van het rechtsherstel
7. Het Wetsbesluit herstel rechtsverkeer (E 100)
8. De formele werking van het Wetsbesluit (E 100)
9. Slotbeschouwing: samenvatting en conclusies

Bijlagen

1 Onderzoeksproblematiek

De taakopdracht, verleend aan de commissie-Scholten, brengt onderzoek met zich mee van een in beginsel beperkte materie: de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden en andere niet-stoffelijke zaken. Dit rechtsherstel maakt evenwel deel uit van het naoorlogse rechtsherstel in het algemeen en de nog bredere thema's van het herstel der rechtsbetrekkingen, de zuivering, de bijzondere rechtspleging, de wederopbouw en de vernieuwing van de zwaar door de oorlog getroffen Nederlandse samenleving. De regeling van het rechtsherstel stond bovendien niet los van de voorgeschiedenis ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, zowel wat betreft de voorbereiding daarvan als de feitelijke roof. Dit houdt in dat het rechtsherstel - en met name zijn toepassing in de praktijk - in de werkelijkheid verankerd ligt in een ingewikkeld complex van maatschappelijke omstandigheden en verhoudingen tijdens en na de oorlog. Het wetenschappelijk onderzoek naar de feitelijke systematiek daarvan stuit daardoor op een problematiek die niet zonder meer kan worden opgelost.

De oplossing is des te minder eenvoudig omdat op dit terrein tot dusver onvoldoende vooronderzoek is verricht. Weliswaar is er een zeer grote veelheid van al dan niet gepubliceerde geschriften en deelstudies van uiteenlopende aard en wisselend gehalte tot stand gekomen, maar het wachten is op een samenhangende, betrouwbare en evenwichtige analytische beschrijving van roof en rechtsherstel. De overvloed aan bronnen die bouwstenen voor deze beschrijving bevatten, is bovendien vooralsnog onoverzichtelijk. Een selectief opgestelde, onvolledige lijst van regelgevende of uitvoerende instanties die tijdens en na de oorlog bij de materie waren betrokken komt uit op een aantal van ongeveer zestig.¹ De archieven van de Raad voor het Rechtsherstel - waarop zal worden teruggekomen - namen bijvoorbeeld oorspronkelijk vijf strekkende kilometer plankruimte in beslag.² Daarvan is in 1978, onder toepassing van de daarvoor geldende voorschriften en procedures, ongeveer de helft vernietigd. Van de ongeveer 220.000 dossiers hebben circa 35.000 betrekking op vermogens van joden; de overige hebben betrekking op de omvangrijkere taken van de Raad aangaande vijandelijke en landverraderlijke vermogens. Bij de uiteindelijk over 22 Kamers verdeelde Afdeling Rechtspraak van de Raad zijn méér dan 30.000 gedingen aanhangig gemaakt.³ Per slot van rekening was in ruim 13.000 gevallen een uitspraak gedaan. De dossiers aangaande joods vermogen zijn niet afzonderlijk van andere gerubriceerd en geïnventariseerd, hetgeen hun gerichte opsporing nagenoeg onmogelijk maakt.

¹ Gewezen zij op de volgende voorbeelden: De omvang van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel is 2300 meter. Een systematisch opgezette inventaris die de toegang daartoe zou vergemakkelijken ontbreekt. (P. Lamboo, 'Chronologie Rechtsherstel- en oorlogsinstellingen', Notitie departement van Financiën 7/18-2-1998). Een bankinstelling die tot volledige medewerking bereid was beschikte over naar schatting circa 10.000 meter, geheel ongeordende archiefbestanden.

² 'Bewaring en Vernietiging van Dossiers van de liquidatie van de Verwaltung Sarphatistraat in 1977 en 1984', Notitie A.J. van Schie, 4-12-1997.

³ A.J. van Schie, 'Restitution of economic rights after 1945', in: Dutch-Jewish History (1984), blz.404 n. 10.

De mogelijkheden tot onderzoek zijn voorts beperkt doordat zowel binnen de publieke als de particuliere sector veel archivalia verloren zijn gegaan. Deskundige zegslieden en belanghebbenden die uit de eigen ervaringen van toen kunnen spreken zijn nauwelijks meer te raadplegen. Veel bestanden zijn lacuneus, ongeordend of anderszins ontoegankelijk. Nog afgezien van zijn voorbereiding tijdens de oorlog heeft het rechtsherstel na de bevrijding bovendien alles bijeengenomen een kwart eeuw in beslag genomen. Weliswaar was omstreeks het midden van de jaren vijftig het grootste en dringendste deel der gevallen afgehandeld maar het einde was toen toch nog niet in zicht. Met het verstrijken der jaren traden allerlei maatschappelijke veranderingen op, die niet zonder gevolgen zijn gebleven voor het rechtsherstel, zowel wat betreft zijn formele regeling als de wijze waarop het is toegepast en beleefd.

Door dit alles was het bij het ter hand nemen van het onderzoek niet op voorhand duidelijk in hoeverre het zeer complexe geheel van ontrecting en rechtsherstel praktisch gezien van betekenis was voor het onderzoek naar financiële tegoeden bij banken en verzekeraars. Afbakening van het onderzoek was noodzakelijk, mede gezien de verscheidenheid van in het geding zijnde partijen, de wirwar van regelingen en de, soms ingrijpende, veranderingen die zich op het gebied van het rechtsherstel in de loop der jaren hebben voltrokken.

Het lag onder deze omstandigheden voor de hand het eigenlijke onderzoek te laten voorafgaan door een verkenning van het onderzoeksgebied.

2 Opzet en inrichting van het onderzoek: twee fasen

Teneinde greep te krijgen op de materie is op 14 oktober 1997 besloten tot het verrichten van een verkennend onderzoek van maximaal drie maanden, af te ronden door middel van een intern tussenrapport. Daarop diende een tweede fase aan te sluiten waarin het hoofdonderzoek moest plaats hebben. Het doel van de verkenning was in de eerste plaats inzicht te krijgen in de aard, opzet, omvang en duur van het uit te voeren onderzoek; in de tweede plaats diende het desbetreffende rapport een raming van de omvang en aard der benodigde menskracht te bevatten. Het verkennend onderzoek bestond uit het voeren van oriënterende gesprekken met deskundigen/informanten en beperkt archief- en literatuuronderzoek teneinde een overzicht te krijgen van de aard, omvang en vindplaats van de te bestuderen bronnen. Bovendien is met medewerking van de Nederlandse Vereniging van Banken en het Verbond van Verzekeraars nog in december 1997 een schriftelijke enquête gehouden bij de 402 financiële instellingen - te weten 122 banken en 280 verzekeringsbedrijven - die thans hier te lande werkzaam zijn en per ultimo 1997 bij de Vereniging resp. het Verbond waren aangesloten.⁴ De enquête had voornamelijk tot doel het opsporen van eventuele archivalia onder hun beheer teneinde aan de hand daarvan de feitelijke algemene systematiek rond het financiële rechtsherstel op het spoor te komen. Per 1 februari 1998 was van 127 instellingen (31%) - 39 banken en 88 verzekeringsinstellingen - schriftelijk antwoord ontvangen. Het totale percentage - inclusief telefonische reacties en latere schriftelijke antwoorden - komt uit op méér dan 40%. Ruim twintig antwoorden gaven aanleiding tot nader onderzoek bij

⁴ Zie voor de lijst der gestelde vragen, bijlage I.

banken en verzekeraars. Dit nader onderzoek heeft zich naar de praktijk heeft uitgewezen kunnen beperken tot onderzoek bij elf banken, met inbegrip van de Nederlandsche Bank, en vijf verzekeringsinstellingen.

Voor de goede orde zij er op gewezen dat het verkregen percentage antwoorden op de enquête niet te beschouwen is als een aselechte steekproef ter representatie van de twee bedrijfstakken in de periode van het rechtsherstel in de jaren 1945-1965. Een dergelijke doelstelling was bij voorbaat niet haalbaar. Het huidige bestand van financiële instellingen omvat nu eenmaal zeer veel ondernemingen die ten tijde van het rechtsherstel nog niet bestonden. Zij beschikten uiteraard niet over archivalia, die voor het onderhavige onderzoek relevant zijn. Vele andere ondernemingen zijn in de laatste decennia opgegaan in andere organisaties of verbanden, waar het 'papieren geheugen' van voorgangers niet of nauwelijks meer van rechtstreeks belang is voor de bedrijfsvoering. Op particuliere ondernemingen rust bovendien geen wettelijke, duurzame bewaarplicht van archieven en het staat hun vrij na verloop van tijd over te gaan tot het opruimen van hun archivalia. Voorzover desondanks nog archivalia ter beschikking stonden was dat min of meer bij toeval.

Het is onder deze omstandigheden opmerkelijk dat de enquête desondanks voldoende resultaat heeft afgeworpen om het onderzoek naar de feitelijke systematiek van het rechtsherstel in deze sectoren zinvol aan te vatten en voort te zetten.

3 Eerste fase: resultaten en uitkomsten

Het genoemde verkennend onderzoek is overeenkomstig de planning op 22 januari 1998 ter beoordeling voorgelegd aan de commissie. In haar vergadering van 13 maart 1998 nam de commissie, nadat op haar suggestie enkele wijzigingen van ondergeschikte aard waren aangebracht, de aanbevelingen en voorstellen met betrekking tot het verder te verrichten onderzoek formeel over.

Vastgesteld werd dat het onderzoek zich zou richten op de vraag welke tegoeden, rechten op polissen of andere vermogenswaarden van slachtoffers of gedupeerden tengevolge van maatregelen uit de bezettingstijd ten onrechte thans nog bij banken, verzekeringsmaatschappijen of de Staat zouden kunnen berusten. Ter beantwoording van deze vraag is ter opheldering van de te onderzoeken 'feitelijke systematiek' een drieledig analytisch onderscheid gemaakt:

- A. De formele regelgeving zowel van de 'roof' tijdens de oorlog als van het naoorlogse rechtsherstel - met name voorzover banken en verzekeringsmaatschappijen daarbij betrokken waren. Op basis van het verkennende onderzoek was het verantwoord uit te gaan van de nader te toetsen hypothese dat de formele regelgeving van het rechtsherstel in overeenstemming is geweest met de destijds gangbare opvattingen van de Nederlandse rechtsorde.
- B. De systematische toepassing en uitvoering van de regelgeving in de praktijk van het rechtsherstel. Wat dat betreft is het onderzoek gericht op het toetsen van de hypothese dat in de werkelijkheid geen sprake is geweest van bepaalde, min of meer systematische, afwijkingen van de geldende formele rechtsregels maar dat de toepassing van deze regels in de praktijk door uiteenlopende omstandigheden en oorzaken is bemoeilijkt en vertraagd.
- C. Het in de praktijk om wat voor redenen ook systematisch achterwege laten van het naleven van deze regelgeving door de betrokkenen. Daaronder zijn ook te rekenen de

voorzorgsmaatregelen van potentiële slachtoffers vóór het uitvaardigen van vervolgingsmaatregelen door de bezetter. Voorzover gestelde regels van 'roof' en rechtsherstel zijn ontdoken gebeurde dit uit de aard der zaak onder camouflage en in het geheim. De sporen daarvan zijn niet of nauwelijks zichtbaar. Het is aldus de vraag of in dit opzicht opheldering tot de mogelijkheden behoort.

Het desbetreffende onderscheid houdt uiteraard niet in dat de innerlijke samenhang van het geheel van roof en rechtsherstel uit het oog wordt verloren.

Tevens is besloten ten behoeve van het onderzoek onder 'oorlogsslachtoffers' in het bijzonder de categorie vervolgte joden te rekenen, zonder overigens andere categorieën principieel of ten volle buiten beschouwing te laten. Gelet op de systematische opzet en de massaliteit van de nationaal-socialistische vervolging van joden hier te lande lag het ook voor de hand de aandacht vooral te richten op deze categorie slachtoffers. Toch staat niet vast wie er precies deel van was. Binnen de anti-joodse nationaal-socialistische regelgeving - en zeker ook in de praktijk - heersten wat dit betreft namelijk onduidelijkheid en willekeur.⁵

Ook de herstelwetgeving en -rechtspraktijk hebben bewust en nadrukkelijk joden - of andere groepen slachtoffers - niet met zoveel woorden als een aparte categorie rechthebbenden onderscheiden. In hoeverre dit is gebeurd uit principiële afwijzing van discriminatie dan wel juist uit bureaucratische zakelijkheid of zelfs uit 'negatieve gevoelens' jegens hen is in de recente wetenschappelijke literatuur daarover een punt van discussie, maar blijft hier verder buiten beschouwing.⁶ Het onderzoek dienaangaande valt naar het oordeel van de begeleidingscommissie namelijk buiten de verstrekte taakopdracht. Daaraan zij duidelijkheidshalve toegevoegd, dat de groep joden - of welke andere groep ook - als collectief geheel juridisch gezien uiteraard geen aanspraak heeft op vermogensrechtsherstel.

In afwijking van het hedendaagse gebruik - onder meer te vinden in de taakopdracht van de commissie - spreekt de herstelwetgeving trouwens niet van 'oorlogsslachtoffers' maar van het in het recht algemeen gangbare begrip 'belanghebbenden'.⁷ Gegeven de opzet van het rechtsherstel kon het zich niet uitsluitend of eenzijdig uitstrekken tot slachtoffers of benadeelden. Rechtsherstel impliceerde per definitie het veranderen van rechtsbetrekkingen, eventueel door middel van ingrijpen.⁸ Deze bestaan uit de aard der zaak tussen verschillende

⁵ Zie noot 15.

⁶ Vgl. onder meer: Dienne Hondius, Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding, 's-Gravenhage 1990, blz. 127-135; Isaac Lipschits, Tsedaka. Een halve eeuw joods maatschappelijk werk in Nederland, Zutphen 1997, blz. 83; F.C. Brasz, 'Na de tweede wereldoorlog: van kerkgenootschap naar culturele minderheid' in: J.C.H. Blom e.a., red., Geschiedenis van de Joden in Nederland, Amsterdam 1995, blz. 351-404.

⁷ Zie: Besluit van 17 September 1944, houdende vaststelling van het Besluit herstel rechtsverkeer (no. E 100), art. 21.

⁸ Gegeven de taakopdracht aan de commissie is het onderzoek beperkt tot vermogensrechtelijke betrekkingen. Zie ook: Wetsbesluit E 100, art.1 lid 2.

partijen.⁹ Aldus kwamen ook andere partijen dan oorlogsslachtoffers in het geding.¹⁰ Voorzover daarbij sprake was van onderling niet oplosbare geschillen als gevolg van tegengestelde belangen moest de tussenkomst van de rechter uitkomst bieden. In de praktijk van het vermogensrechtsherstel zelf was wat betreft de slachtoffers - hoofdzakelijk joden - de term 'gedeposeerden' gangbaar. Op deze problematiek zal bij de bespreking van het desbetreffende wetsbesluit worden teruggekomen.

Uiteraard kwam het ook voor dat eigendommen waarvan joden tijdens de bezetting door de dreiging van bezettingsmaatregelen aan derden afstand hadden gedaan zonder meer aan hen of hun rechtsopvolgers zijn teruggegeven. Een en ander is in de regel niet geregistreerd. Zichtbare sporen daarvan zijn vijftig jaar na dato nauwelijks te vinden. Rechtstreekse schikkingen of overeenkomsten dienaangaande zijn zeker ook zonder tussenkomst van de overheid - d.w.z. buiten de Raad voor het Rechtsherstel om en al dan niet in overeenstemming met de geldende herstellwetgeving - tot stand gekomen. Onbekend is hoe vaak dat het geval is geweest en welke bedragen daarmee waren gemoeid.¹¹ Onbekend en niet te achterhalen is in dit kader de omvang van wat bij niet-joodse particuliere personen en instellingen al dan niet opzettelijk ten onrechte is achtergebleven.

4 Zigeuners

Tot de categorie 'gedeposeerden' behoorden feitelijk ook de zigeuners.¹² Tussen 1940-1945 zijn de zigeuners overeenkomstig nationaal-socialistische opvattingen aan de hand van pseudo-wetenschappelijke redeneringen aangemerkt als een etnisch element dat niet alleen qua leefwijze, maar vooral ook raciaal gezien, niet in de Nederlandse c.q. Germaanse samenleving thuis hoorde. Zij zijn uit dien hoofde op de meest schrijnende wijze groepsgewijs beroofd en vermoord. In tegenstelling tot joden waren zigeuners evenwel niet onderhevig aan stelselmatige (d.w.z. door middel van verordeningen) en stapsgewijs georganiseerde vervolging, mogelijkteerwijs mede omdat hun beroving de bezetter niet die financiële en materiële voordelen zou kunnen opleveren als die van joden. De beroving vond in elk geval in één klap plaats op 16 mei 1944. Op die dag werd in vrijwel het hele land een razzia op zigeuners gehouden - de

⁹ De herstellwetgeving hield daarmee ook rekening door te bepalen dat herstel moest plaats hebben 'naar redelijkheid en billijkheid', hetgeen afweging van uiteenlopende belangen met zich brengt. Zie Wetsbesluit E 100, art. 22.

¹⁰ Afgezien daarvan is te bedenken dat het veelomvattende vermogensrechtsherstel zich ook uitstreckte tot landverraderlijke en vijandelijke vermogens.

¹¹ Vgl. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, Epiloog, tweede helft. Leiden 1988, blz. 657 noot 1.

¹² Het volgende is gebaseerd op B.A. Sijes, *Vervolging van zigeuners in Nederland 1940-1945*, 's-Gravenhage 1979, blz. 106-122; L.A.C.J. Lucassen, *'En men noemde hen zigeuners. De geschiedenis van Kaldaradasch, Ursari, Lowara en Sinto in Nederland: 1750-1944*. Amsterdam/'s-Gravenhage 1990, blz. 216-221; J.C.A.M. Cottaar, *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners - groepsvorming en beleid 1870-1945*, Amsterdam 1996, blz. 253-262. Voorts artikelen in *Het Parool* (30-12-1996), *De Telegraaf* (idem), *De Volkskrant* (3-3-1998) en *Nieuw Israelietisch Weekblad* (16-1-1998).

zgn 'centrale aanhouding' - teneinde het 'zigeunervraagstuk' tot 'definitieve oplossing' te brengen. Drie dagen later zijn 245 zigeuners op transport gesteld naar Auschwitz. Van hen zijn na de oorlog voorzover bekend slechts dertig personen teruggekeerd.

De bezittingen van de zigeuners vervielen aan de bezetter. Zij werden door de 'Sicherheitspolizei und S.D.' in beslag genomen. Deze in beslag genomen goederen - woonwagens, paarden, muziekinstrumenten, sieraden, andere waardevolle voorwerpen, contant geld - zijn in het kader van de 'Zigeunererfassung' geïnventariseerd. Precieze gegevens over de omvang van de roof ontbreken evenwel. In de literatuur daarover is veelal stilzwijgend aangenomen dat zigeuners nauwelijks over bank- en girotegoeden beschikten en ook niet of nauwelijks levens- of pensioenverzekeringen hadden gesloten. Op grond daarvan en gelet op de taakopdracht aan de commissie is besloten geen nader onderzoek naar het financiële rechtsherstel van zigeuners te verrichten. De in het bovenstaande gestelde vraag in hoeverre ten onrechte tegoeden bij banken, verzekeringsinstellingen of de staat berusten blijft daarmee, voorzover het zigeuners betreft, in beginsel onbeantwoord. Een verkennend onderzoek naar de archieven van de Duitse politiediensten, die in dit opzicht misschien uitsluitsel zouden hebben kunnen geven, heeft geen concreet resultaat geboekt.

Toch zij aangetekend dat sommige zigeuners tijdens de jaren zestig bedragen hebben ontvangen in het kader van de zgn. CADSU-regeling (schadevergoeding door de Bondsrepubliek Duitsland). Of en in hoeverre de in dat verband uitgekeerde bedragen in overeenstemming zijn geweest met de omvang van de geleden schade staat te bezien. Vermoedelijk beschikten gedeposeerde zigeuners over onvoldoende schriftelijke bewijsstukken om eventuele claims te onderbouwen. Bovendien was de zigeunergemeenschap - in tegenstelling tot de joodse - door zowel gebrekkige voorlichting als haar maatschappelijk isolement slecht ingelicht over de mogelijkheden tot rechtsherstel en schadeloosstelling. In hoeverre daaruit gevolgen zijn voortgevloeid voor het rechtsherstel van zigeuners is niet onderzocht.

5 Opzet van de roof: summier overzicht

Tussen 22 oktober 1940 en 25 september 1943 zijn elf verschillende, elkaar aanvullende, verordeningen uitgevaardigd die een groot aantal bepalingen en voorschriften bevatten die tezamen een sluitend 'juridisch' systeem hebben gevormd dat de bezetter op schijnbaar legale wijze¹³ in staat heeft gesteld zich meester te maken van joodse eigendommen en bezittingen. Aan de basis daarvan lag de 'Erlas des Führers' van 18 mei 1940 die de 'Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied' op civiel terrein had belast met het opperste regeringsgezag hier te lande. De Rijkscommissaris ontleende daaraan de bevoegdheid verordeningen met kracht van wet uit te vaardigen.¹⁴ In dat kader verscheen op 22 oktober

¹³ De desbetreffende maatregelen waren wel degelijk in strijd met o.a. het Landoorlogreglement en uit dien hoofde ook met het Volkenrecht waaraan ook Duitsland sedert 1907 was gebonden.

¹⁴ De Rijkscommissaris stelde al krachtens Verordening 26/1940 van 24 juni 1940 de zogeheten vijandelijke vermogens onder Duits beheer. Tot deze vermogens werd ook het bezit gerekend van Nederlanders die in de

1940 als eerste stap de Verordening 189/1940, ter definiëring van het begrip 'jood'.¹⁵

Op vermogensrechtelijk terrein verscheen op 8 augustus 1941 Verordening 148/1941 - de zgn. eerste Liro-verordening - met betrekking tot de behandeling van het joodse geldelijke vermogen.¹⁶ Deze verordening verplichtte personen waarop de bovengenoemde Verordening 189/1940 betrekking had hun contante gelden, cheques, effecten, tegoeden en deposito's bij banken, spaarkassen en andere geld- en kredietinstellingen onverwijld in te leveren bij de op 28 juli 1941 opgerichte, nieuwe bank Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro). Doel van deze bank was 'die organisatorischen Vorbereitungen für die Erfassung des jüdischen Kapitalbesitz (...) zu treffen'. Daarbij golden aanvankelijk bepaalde vrijstellingen, zoals een vrij vermogen van f 10.000,- en een vrij maximum van f 1.000,- per maand. De vrijstellingen werden daarna beperkt en tenslotte per 1 januari 1943 geheel afgeschaft. De zgn. 'Tweede Liro-verordening' (Verordening 58/1942) was intussen op 21 mei 1942 verschenen. Zij bracht uitbreiding en verscherping van de inleveringsplicht, die zich nu onder meer¹⁷ uitstreekte tot 'vorderingen van elke soort', inclusief de rechten op gehuurde safeloketten en op vorderingen (daaronder vielen rechten van vruchtgebruik, erfenisrechten, patent-, auteurs-, merken-, concessie-, deelgerechtigheidsrechten).

Op 16 oktober 1941 stelde de Rijkscommissaris richtlijnen vast voor het afwikkelen van het ingeleverde joodse vermogen, dat vooralsnog over individuele rekeningen van rechthebbenden was verdeeld. De door Liro ontvangen gelden moesten worden overgedragen aan de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA). Deze was reeds op 31 mei 1941 opgericht met als doel 'Verwaltung ihr übertragener Vermögenswerte'. Overeenkomstig de ontvangen richtlijnen moest Liro ontvangen vermogenswaarden verkopen en te gelde maken, zo mogelijk vóór 1 april 1943.

meidagen het land waren ontvlucht naar een door Duitsland als vijandig aangemerkt buitenland. Daaronder bevonden zich ook joodse Nederlanders. De maatregel was intussen niet specifiek tegen hen gericht. In de praktijk kreeg hun eigendom echter toch een aparte behandeling. Hun financiële tegoeden kwamen namelijk terecht op een aparte rekening bij de nader te bespreken roofofbank Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat. Hun overige vermogenswaarden werden verkocht. Het geld werd op dezelfde rekening gestort.

¹⁵ Het begrip werd in artikel 4 als volgt omschreven: '1. Jood is een ieder, die uit tenminste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt; 2 Als jood wordt ook aangemerkt hij die uit twee voljoodsche grootouders stamt en 1) hetzij zelf op den negenden mei 1940 tot de joodsche kerkelijke gemeente heeft behoord of na dien datum daarin wordt opgenomen; 2) hetzij op den negenden Mei 1940 met een jood was gehuwd of na dat oogenblik met een jood in het huwelijk treedt; 3. Een grootouder wordt als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch kerkelijke gemeenschap heeft behoord.' De verordening wierp aldus kerkelijke en 'ras'-criteria op een hoop. Van een sluitende definitie van het begrip was geen sprake. In de praktijk liet de verordening veel speelruimte en daarmee willekeur toe.

¹⁶ Zie bijlage 2. Zakelijke vermogens, alsmede materiële vermogens als landbouwgronden, ondernemingen en niet commerciële verenigingen en stichtingen werden op grond van andere 'roof'-verordeningen geregeld. Zij vallen buiten de onderzoeksopdracht.

¹⁷ Ook kunstcollecties, goud, zilver, platina, bewerkte en onbewerkte edelstenen, halfedelstenen, parels, boeken, postzegelverzamelingen, sieraden en porselein vielen onder de regeling. Zie bijlage 3.

Per 31 december 1942 had Liro ingevolge een ontvangen instructie de 'jüdische Einzelkonten' opgeheven om ze per 1 januari 1943 onder te brengen bij een 'Sammelkonto'. Het daarvan gerealiseerde tegoed zou per 1 april 1943 aan de VVRA moeten worden overgedragen. Het realiseren van de gevorderde vermogens verliep evenwel moeizaam, mede omdat banken en verzekeringsmaatschappijen op grond van juridische argumenten betoogden niet gehouden te zijn aan joden toekomende bedragen naar Liro over te maken. De Verordeningen 37/1943, 54/1943 en 89/1943, die tussen april en september 1943 tot stand kwamen, probeerden de grond aan deze argumentatie te ontnemen.

Wat betreft de omvang van de via Liro gepleegde roof zij hier reeds thans verwezen naar het medio 1999 uit te brengen rapport van de commissie-Van Kemenade, dat onder meer op dit punt nader zal ingaan.

6 De voorbereiding van het rechtsherstel

Het naoorlogse rechtsherstel was gebaseerd op een aantal besluiten met wetskracht die de Nederlandse regering in ballingschap te Londen krachtens het staatsnoodrecht sedert eind mei 1940 had genomen.¹⁸ De 'Commissie voor het herstel van het rechtsverkeer', ingesteld op 19 oktober 1941, bereidde onder leiding van prof. mrJ. Eggens de desbetreffende herstelwetgeving feitelijk voor. Als uitvloeisel van de werkzaamheden der Commissie is op 17 september 1944 het Besluit bezettingsmaatregelen (Stbl. E 93) gepubliceerd. Het is van fundamentele betekenis geweest voor het naoorlogse herstel van het rechtsverkeer. Het besluit verschafte namelijk duidelijkheid aangaande de verbindendheid van de door de Duitse bezetter in de oorlogstijd uitgevaardigde verordeningen. Het bepaalde in de eerste plaats welke verordeningen met terugwerkende kracht werden ingetrokken. Het betrof 61 verordeningen, waaronder met name de anti-joodse verordeningen, die op de zogeheten A-lijst werden geplaatst. Alle rechtshandelingen die op grond van deze verordeningen hadden plaatsgevonden, werden als nietig beschouwd. Dit betekende dat de oorspronkelijke rechthebbende in zijn rechten werd hersteld. Het beginsel van rechtsherstel had aldus wettelijke erkenning gevonden. Onmiddellijk rechtsherstel zou evenwel maatschappelijk ongewenste gevolgen met zich mee kunnen brengen. Teneinde deze te voorkomen, en ook om eigenrichting tegen te gaan, konden aan deze regeling geen rechten worden ontleend zolang geen bijzondere voorzieningen waren getroffen.

In de tweede plaats bepaalde het besluit welke verordeningen bij de bevrijding werden ingetrokken. Het betrof 423 verordeningen die op de zgn. B-lijst werden geplaatst. Tenslotte stelde het besluit ten aanzien van 284 verordeningen vast dat zij, in elk geval voorlopig, gehandhaafd bleven (C-lijst).

7 Het Wetsbesluit herstel rechtsverkeer (Stbl. E 100)¹⁹

Toch konden, zoals opgemerkt, aan deze regeling geen rechten worden ontleend, zolang geen voorzieningen aangaande het rechtsherstel zelf waren getroffen. Voorzover daaraan in Londen

¹⁸ Een overzicht en beoordeling daarvan verschaft J.C.E. van den Brandhof, De besluitwetgeving van de kabinetten De Geer en Gerbrandy, Deventer 1986.

tegenmoet is gekomen, gebeurde dit bij het Besluit herstel rechtsverkeer (Stbl. E 100), eveneens van 17 september 1944. Het is met zijn 166 artikelen 'het ingewikkeldste en langste wetsbesluit' genoemd dat in Londen is voorbereid.²⁰ Prof. Eggens was de voornaamste ontwerper. Zijn werk gaf blijk van de uiterste zorgvuldigheid waarmee is geprobeerd het rechtsherstel te vestigen op een formeel-juridisch verantwoorde grondslag. In dat kader vertoonde de regelgeving drie aspecten die voor de opzet en uitwerking van het besluit van bijzondere betekenis zijn geweest.

In de eerste plaats stond het rechtsherstel qua doelstelling blijkens de considerans van het wetsbesluit - maar ook gezien het besluit E 93 - niet geïsoleerd op zichzelf. Het besluit beoogde namelijk zowel het herstel van het rechtsverkeer - zijn naam gaf dit ook aan - als het rechtsherstel. Bij het tot standkomen van het besluit was dus mede het algemeen belang van een spoedig herstel van het normale vermogensverkeer in acht genomen. Voorkomen moest worden dat er een algemene chaos in dit verkeer zou ontstaan.²¹ Daarnaast diende rekening te worden gehouden met de bijzondere belangen van in het geding zijnde belanghebbende partijen. Daarbij was in het midden gebleven welke van beide doelstellingen bij onderlinge strijdigheid de voorrang moest hebben en onder welke voorwaarden of omstandigheden dit het geval was. Na 1945 traden in dit kader inderdaad strijdigheden aan het licht. Het belang van het herstel van het rechtsverkeer bleek in de werkelijkheid niet steeds zonder meer overeen te stemmen met dat van het rechtsherstel. Daaruit voortvloeiende dilemma's zijn naar hun aard binnen het recht aan de orde van de dag. De oplossing daarvan vereist het tegen elkaar afwegen van belangen. Deze afweging heeft op verschillende manieren plaats en dat was ook in naorlogs Nederland het geval. Soms gebeurde dit via langdurige, al dan niet rechtstreekse onderhandelingen tussen belanghebbenden of hun vertegenwoordigers, die uiteindelijk tot een compromis voerden dat al dan niet zijn neerslag vond in een contractmatig vastgelegde collectieve overeenkomst. In andere gevallen kwam de oplossing door middel van de tussenkoms van de daartoe aangewezen afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Ook kwamen aanpassingen tot stand - mede onder extra-parlementaire druk van uiteenlopende belanghebbende zijde - in de vorm van nieuwe, aanvullende dan wel corrigerende, wet- of regelgeving. Het rechtsherstel bleek aldus alles bijeengenomen jaren te vergen - méér tijd dan aanvankelijk was voorzien.

In de tweede plaats onttrok het besluit het rechtsherstel aan het oordeel van de gewone rechter.²² Het besluit voorzag in het instellen van een eigen, bijzondere rechtsprekende

¹⁹ De volgende twee paragrafen zijn geschreven in samenwerking met mr. drs. P.H.J. Körver en mr. drs. W.J. Veraart, beiden leden van het onderzoeksteam van de commissie-Scholten. Ook mevr. mr. Ch. Engel, die eveneens deel heeft uitgemaakt van het team, heeft bouwstenen tot de rapportage bijgedragen. De inhoud daarvan is ter beoordeling voorgelegd aan prof. mr. L. Winkel, hoogleraar rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, die zich er mee kon verenigen.

²⁰ L. de Jong, a.w., deel 12 tweede helft, Epiloog, blz. 650.

²¹ Vgl. J.H. Beekhuis, 'Beschouwingen over het rechtsherstel' in: Nederlands Juristenblad, 1946, blz. 121.

²² Dit was geregeld in artikel 19 van het wetsbesluit: 'De gewone rechter is onbevoegd kennis te nemen van vorderingen of verzoeken, tot behandeling waarvan krachtens dit besluit de Raad voor het Rechtsherstel bevoegd is.'

instantie - de Raad voor het Rechtsherstel - met van de gewone rechtspraak afwijkende, grotere discretionaire bevoegdheden. De mogelijke consequenties van deze rechterlijke vrijheid voor de rechtszekerheid, rechtsgang en rechtsorde in Nederland voerden onmiddellijk na de oorlog in rechtsgeleerde kringen tot kritische kanttekeningen en principiële discussie. In het Nederlandse Juristenblad en in afzonderlijke brochures pleitten gezaghebbende juristen met redenen omkleed tegen het instellen van de bijzondere rechtspraak.²³ De wens om de herstelprocedure zo snel mogelijk af te handelen en om daarbij eenheid te scheppen in de uitoefening van de uit het wetsbesluit voortvloeiende bevoegdheden was de reden voor het instellen daarvan geweest. Beide elementen stuitten op kritiek van deskundigen. Waar het ter zijde schuiven van de gewone rechter bedoeld was om zijn overbelasting - en daarmee vertraging van de rechtsgang - te voorkomen, waren critici juist beducht voor de averechte gevolgen van de regeling. Was niet juist de gewone rechter bij uitstek deskundig? Kon hij dus niet beter dan de onervaren, bijzondere rechter voor de spoed zorgen, waarop de wetgever zelf met zoveel woorden had aangedrongen? Dreigden overbelasting en vertraging niet juist in het geval van de bijzondere rechtspraak?

De regeling van de bevoegdheden lokte eveneens kritiek uit. Zo was het ambts- en beroepsgeheim - geestelijken en artsen uitgezonderd - uitgehold.²⁴ De omstandigheid, dat de bijzondere rechter bevoegd was zijn beslissingen op eigen initiatief - op de finale beslissingen van de hoogste instantie, d.w.z. van de afdeling Rechtspraak, na - te wijzigen of in te trekken, heette 'merkwaardig'. De nog 'merkwaardiger' regeling van de beperkte mogelijkheid van hoger beroep en de wijze van afbakening t.o.v. de gewone rechter riepen tal van vragen op, evenals andere procedurele voorzieningen.²⁵ Onder deze omstandigheden stond de vraag ter discussie of het beginsel van de gelijke rechtsbedeling wel voldoende was gewaarborgd.

Deskundige critici merkten in het wetsbesluit E 100 al met al formele weeffouten op, die naar hun mening de optimale werking van het rechtsherstel in de praktijk zowel wat de duur van het herstelproces als de kwaliteit van de rechtspraak betreft afbreuk zouden kunnen doen. In hoeverre zich de verwachte tekortkomingen in de werkelijkheid zouden manifesteren moest de praktijk van het rechtsherstel uitwijzen.

Van wezenlijk belang voor deze praktijk was in de derde plaats de systematische opzet van de formeel-juridische regelgeving. In dat kader was precies vastgelegd

- ten aanzien van wat
- om welke redenen
- ten behoeve van wie
- onder welke voorwaarden

²³ Vgl. bijv.: J.H. Beekhuis, 'Beschouwingen over het rechtsherstel' in: Nederlands Juristenblad, 1946, blz. 121 e.v.; blz. 137 e.v.; C. Berkhouwer, 'Civielrechtelijke noviteiten in het besluit herstel rechtsverkeer' in: idem 1945, blz. 345 e.v.; P.G.H.G. Brom, 'Herstelprocesrecht', in: idem, 1946, blz. 697 e.v. en blz. 713 e.v.; W.C.L. van der Grinten, Rechtsherstel en beheer, Alphen aan den Rijn, 1946; P. Groeneboom, 'Art. 32 van Besluit E 100' in: Nederlands Juristenblad, 1948, blz. 197 e.v.

²⁴ Zie: Van der Grinten, a.w., blz. 3-4.

²⁵ Wetsbesluit E 100, Hoofdstuk VIII, Titel II.

- door middel van welke procedure
 - via welke instanties
- rechtsherstel plaats had.

Een samenvatting van de beoogde werking van het desbetreffende juridische systeem volgt in het onderstaande.

8 De formele werking van het Wetsbesluit (Stbl. E 100)

Het Besluit herstel rechtsverkeer had in artikel 4 de op te richten Raad voor het Rechtsherstel belast met de uitvoering der getroffen regelingen.²⁶ De Raad bestond in werkelijkheid als een overkoepelend orgaan alleen op papier. De feitelijke uitvoering was toevertrouwd aan vijf, later zes afdelingen:

- de afdeling Rechtspraak
- de afdeling Effectenregistratie
- de afdeling Beheer
- de afdeling Voorzieningen voor Afwezigen
- de afdeling Voorzieningen voor Rechtspersonen
- de Afdeling Onroerende Goederen (toegevoegd bij Besluit F 272, 16-11-1945).

De drie laatstgenoemde afdelingen werden ingevolge het Besluit F 272 feitelijk samengevoegd zodat sedertdien in werkelijkheid vier afdelingen bestonden).

De kern van de regeling van het rechtsherstel ligt besloten in artikel 23 van het Wetsbesluit E 100. De Raad voor het Rechtsherstel (lees: de afdeling Rechtspraak) kon op grond van dit artikel tijdens de bezetting tot stand gekomen of gewijzigde rechtsbetrekkingen nietig verklaren of gewijzigd vaststellen en tijdens de bezetting te niet gegane rechtsbetrekkingen geheel, of gedeeltelijk, al dan niet in gewijzigde vorm, doen herleven. Bij zijn beslissingen oordeelt de Raad ingevolge artikel 22 naar redelijkheid en billijkheid. Feitelijk legden deze artikelen de zeer ruim geformuleerde bevoegdheden van de Raad vast om naar eigen redelijk inzicht in de door de bezetting scheef getrokken (vermogens)rechtsverhoudingen in te grijpen. M.a.w.: de Raad was 'bevoegd' maar niet 'verplicht' tot ingrijpen. Tegen de uitspraken van de afdeling Rechtspraak stond geen beroep of cassatie open: het lag nu eenmaal in de bedoeling de herstelprocedures zo snel mogelijk ook werkelijk af te wikkelen. Wel konden belanghebbenden binnen drie maanden na de uitspraak bij de afdeling Rechtspraak herziening van het vonnis vragen, indien althans binnen die termijn sprake was van nieuwe feiten of omstandigheden. De termijn was zo kort dat nauwelijks te verwachten was dat zich daarin in werkelijkheid zulke feiten of omstandigheden voordeden.

Toch waren de bevoegdheden van de Raad begrensd door

1. het vereiste dat de rechtsbetrekkingen waaromtrent een beslissing wordt verzocht, bestaan of bestaan hebben tussen personen waarvan er tenminste één ingezetene van het Koninkrijk is (of was), òf dat de rechtsbetrekking tot voorwerp heeft een zaak die zich binnen het Koninkrijk bevindt resp. bevond;
2. het vereiste, dat de Raad van oordeel moet zijn dat het onredelijk ware indien zijnerzijds niet zou worden ingegrepen.

²⁶

De in het volgende genoemde artikelen van het wetsbesluit zijn opgenomen in bijlage 4.

Door de formulering van deze tweede eis mocht de eiser in de procedure van het rechtsherstel aannemen dat de Raad inderdaad zou ingrijpen als de Raad zelf van oordeel was dat niet-ingrijpen onredelijk was - tenzij andere wettelijke regels ingrijpen in de weg stonden.

Ogenschijnlijk vond ingrijpen dus plaats op grond van subjectieve overwegingen, namelijk op grond van het oordeel van de Raad zelf. Artikel 25 bracht evenwel objectivering door te bepalen dat niet-ingrijpen onredelijk zou zijn in het geval van rechtsbetrekkingen die tijdens de bezetting ontstaan, gewijzigd of te niet waren gedaan onder dwang, bedreiging of onbehoorlijke invloed van of vanwege de vijand of vanwege personen of instanties, door of vanwege de vijand met macht bekleed of met meer macht bekleed dan hun vóór de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa toekwam. Voor het rechtsherstel van de systematisch aan het nationaal-socialistische bezettingsregime onderworpen joodse deel van de bevolking was tenslotte van essentiële betekenis dat niet-ingrijpen eveneens onredelijk was indien het een rechtshandeling betrof die onder druk was tot stand gekomen als gevolg van een verordening van de bezetter en die dus krachtens het Wetsbesluit E 93 geacht werd nimmer van kracht te zijn geweest. Het betrof met name de anti-joodse verordeningen die op de bovengenoemde A-lijst waren geplaatst.²⁷ Zo was de wetgever er in geslaagd het rechtsherstel te verzekeren van de belanghebbenden van joods origine zonder hen apart bij naam te noemen. Toch werd wat dit betreft in artikel 27 lid 1 nog een uitzondering gemaakt. Het bevatte de bepaling dat zaken of rechten die voor de oorspronkelijke eigenaren verloren zijn gegaan en voor teruggave in aanmerking komen, toch niet voor teruggave in aanmerking komen indien zij inmiddels door een derde te goeder trouw onder bezwarende titel zijn verkregen. De bescherming van de derde te goeder trouw die onder bezwarende titel heeft verkregen derogeert dus aan de gefundeerde aanspraken op rechtsherstel van de oorspronkelijke eigenaren. Anders dan in het gewone burgerlijke recht beperkt het herstelrecht de mogelijkheid tot revindicatie. Het is dus van cruciaal belang te weten of een derde te goeder trouw is.

Het invullen van dit begrip heeft de wetgever bij artikel 32 lid 1 en 2 niet volledig aan de Raad voor het Rechtsherstel overgelaten. Goede trouw mocht alleen worden aangenomen als degene op wiens goede trouw een beroep werd gedaan, niet wist, noch redelijkerwijs had behoren te vermoeden, dat het bezit van de zaak of het recht in kwestie voor de eigenaar verloren was gegaan door een rechtshandeling als bedoeld in het bovengenoemde artikel 25. Goede trouw werd daarnaast niet verondersteld maar moest worden aangetoond door degene die zich daarop beriep. Deze regeling wijkt af van die in het gewone burgerlijke recht en plaatst de oorspronkelijke eigenaren - de gedeposeerde belanghebbenden - in het voordeel. De aldus ontworpen regeling m.b.t. de werking van het formeel-juridische herstelrechtssysteem mag uitmunten door haar voor de juridische leek bijster ingewikkelde aard, zij munt, ongeacht de bovengenoemde weeffouten, evenzeer uit door haar zorgvuldige, veelomvattende belangenafwegingen van uiteenlopende aard. Daarmee kwam de herstelwetgeving alleszins tegemoet aan de eisen die daaraan overeenkomstig de Nederlandse rechtsopvatting gesteld mogen worden. Het vermogensrechtsherstel, gewenst en noodzakelijk als gevolg van bruto en grof begaan

²⁷ Zie blz. 21

onrecht, was nu eenmaal een buitengewoon ingewikkelde zaak. Des te ingewikkelder in de samenleving van Nederland die zich binnen haar gangbare fatsoensnormen geen heldere voorstelling had kunnen maken noch van de gruwelijkheid van dit onrecht, noch van de obstakels die het rechtsherstel in de praktijk op zijn weg zou ontmoeten.

9 Slotbeschouwing: samenvatting en conclusies

De oorspronkelijke opdracht tot 'onderzoek naar de feitelijke systematiek rond financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij banken en verzekeraars in Nederland' oogt simpel maar is dat in wezen niet. De opdracht liet in het midden wat bij het onderzoek precies en concreet tot 'de feitelijke systematiek' gerekend diende te worden en wat niet.²⁸ 'Feitelijkheid' en 'feiten' zijn niet vanzelfsprekende of zuiver objectieve gegevens: hun vorm en inhoud, hun zin en betekenis hangen ook af van de wijze waarop men ze interpreteert. Helderheid ten aanzien daarvan kan alleen worden bereikt door middel van uitgesproken en zo nauwkeurig mogelijk geformuleerde (selectie)criteria aan de hand waarvan duidelijkheid wordt verschaft wat precies tot de te onderzoeken feitelijke wordt gerekend. De onderzoeksopdracht verschaftte deze helderheid niet. De onderzoekers bevonden zich daardoor in een dilemma. Enerzijds stonden de vage formuleringen van hun opdracht het volgen van kennistheoretische grondregels, zoals die nu eenmaal opgeld doen in de analyse en beeld- of oordeelsvorming van historische aard, in de weg; anderzijds diende hun werk wetenschappelijk verantwoord te zijn. In overleg met de commissie is een pragmatische oplossing gevolgd.

Het onderzoek richtte zich in concreto op de beperkte vraag of en in hoeverre thans nog financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers als gevolg van het rechtsherstel aanklevende gebreken ten onrechte bij verzekeringsinstellingen en banken aanwezig zijn. Daarbij is, overeenkomstig de opdracht, ook aandacht geschonken aan de rol die de overheid in dit verband heeft gespeeld.

De onderzoeksopdracht is lopende het onderzoek uitgebreid met andere rubrieken - octrooien, auteursrechten, effecten, hypotheekrechten, sociale verzekeringen - die op zijn best alleen indirect in verband waren te brengen met tegoeden bij banken en verzekeringsinstellingen. Het onderzoek werd daardoor ingewikkelder. In dat verband is eveneens gekozen voor een pragmatische oplossing. De desbetreffende onderzoeken zijn naar bevind van zaken zo goed mogelijk uitgevoerd.

Een en ander brengt met zich mee dat het verslag over het verrichte onderzoek niet te beschouwen is als een heuse geschiedschrijving van het rechtsherstel of onderdelen daarvan, al verschaft het wetenschappelijk verantwoorde aanzetten daartoe. Van zo'n geschiedschrijving kon des te minder sprake zijn gezien de vele hindernissen en moeilijkheden waarop het

²⁸ Andere onbepaalde begrippen binnen de onderzoeksopdracht zoals de termen 'oorlogsslachtoffers' en 'financiële tegoeden' konden betrekkelijk eenvoudig gepreciseerd en geconcretiseerd worden. Daarentegen bevat het woordje 'rond' eveneens een uiterst vage afbakening van het te onderzoeken terrein, die veel te raden overliet.

onderzoek in de praktijk stuitte.²⁹ De beschikbare tijd en middelen lieten niet toe om daaraan door het volgen van eventuele omwegen in afdoende mate tegemoet te komen.

In het onderstaande volgen de rubrieksgewijze onderzoeksverslagen:

I Banken: Particulier geldelijk vermogen

Het onderzoek naar als gevolg van tekortkomingen van het rechtsherstel eventueel nog ten onrechte bij banken aanwezige tegoeden van joodse oorlogsslachtoffers richtte zich op drie mogelijke situaties.

1. Het saldo was door de bank overgeboekt naar Liro - hetzij in opdracht van de rekeninghouder, hetzij zonder diens opdracht.
2. Het saldo was nog bij de bank aanwezig.
3. Het saldo was niet meer bij de bank aanwezig, maar bleek evenmin te zijn overgeboekt naar Liro.

In het eerste geval kon de rechthebbende zijn claim bij de Raad voor het Rechtsherstel indienen. Voorzover deze werd erkend kon hij daarop 90% uitbetaald krijgen. Een en ander verliep geheel en al buiten de banken om.

In het tweede, overigens zeldzame, geval bestaan twee mogelijkheden: de rechthebbende kon bij deugdelijk bewijs van eigendom weer over het saldo beschikken of het saldo verviel na verloop van tijd aan de bank als dit bewijs ontbrak. Het onderzoek heeft geen gegevens opgeleverd dat in dit geval in strijd met de wettelijke bepalingen is gehandeld. De onder punt 3 genoemde situatie kon tal van oorzaken hebben. Het betreft nauwelijks te traceren gevallen, waarvan aantal en de daarmee gemoeide bedragen, zelfs niet bij benadering zijn vast te stellen. In elk van de drie gevallen moet, gegeven de aan het onderzoek gestelde grenzen, gewezen worden op de mogelijkheid van uitzonderingen.

De onderzoekers zijn zich er terdege van bewust dat deze uitkomst in zijn sobere kaalheid geenszins strookt met de voorstelling van zaken zoals deze in de recente publiciteit aangaande het rechtsherstel tot uitdrukking is gekomen. De mogelijkheid dat bij Nederlandse banken miljoenen aan 'slapende tegoeden' achter zijn gebleven moet echter op grond van het verrichte onderzoek worden uitgesloten. Door de systematisch georganiseerde en meedogenloze beroving was van de 'joodse' tegoeden bij banken aan het einde van de oorlog bitter weinig overgebleven.

Het is zinvol stil te staan bij de wijze waarop is geprobeerd ten onrechte achtergebleven financiële tegoeden op het spoor te komen. Daarbij zijn als gevolg van ernstige tekortkomingen in het bronnenmateriaal, zowel uit de bezettingstijd als uit de tijd daarna, grote moeilijkheden ondervonden. Het bijgevoegde rapport 'Banken' gaat daarop nader in. Gegeven doel en opzet van het onderhavige onderzoek, maar ook als gevolg van de leemten in het bronnenmateriaal, is het onmogelijk met zekerheid te zeggen of en in hoeverre

²⁹ Zij worden besproken in paragraaf 1 van deze inleiding.

bepaalde, individuele bankinstellingen wellicht te eniger tijd onrechtmatig van de anti-joodse maatregelen hebben geprofiteerd.

Het is evenwel hoogst onwaarschijnlijk dat dit in aanzienlijke mate en stelselmatig is gebeurd. Hoewel daarbij, zeker in graduele zin, verschillen optraden tussen individuele banken onderling, hebben zij tijdens de oorlog in het algemeen geprobeerd zich te onthouden van actieve medewerking aan de financiële ontrecting van hun joodse cliëntèle. Zij pleegden veeleer passief verzet. In hoeverre daarbij een ondubbelzinnig bepaalde, vaste gedragslijn werd gevolgd is moeilijk te zeggen. Zelfs één en dezelfde instelling kon, afhankelijk van de omstandigheden, verschillend reageren op de anti-joodse Verordeningen. Ook na de oorlog stelden banken zich uiteenlopend op. Er was een grote bank, die zich door middel van de uitgave van een openbare voorlichtingsbrochure reeds in juli 1945 - eerder was nauwelijks mogelijk - actief heeft ingespannen voor snel en adequaat rechtsherstel.³⁰ Een andere bankinstelling heeft nog tijdens de jaren tachtig vijf jaar lang - en tenslotte met succes - haar uiterste best gedaan, in weerwil van het daarbij ondervonden gebrek aan medewerking, te voldoen aan wat de wettelijk gestelde regels en het behoorlijke rechtsherstel vereisten. Andere banken bleven daarentegen passief of stelden zich zelfs afwijzend op.

Een en ander maakt het onmogelijk, zelfs binnen de beperkte sector van het bankwezen of de enkele onderneming, te spreken van één enkel, ondubbelzinnig bepaald rechtsherstel.

Dat neemt niet weg dat het rechtsherstel ten aanzien van financiële tegoeden bij banken op den duur vrij volledig is geweest. In totaal waren tijdens de bezetting circa 42.500 geldrekeningen op grond van de anti-joodse verordeningen in handen gevallen van Liro. Ten aanzien van ongeveer driekwart daarvan is het met de nodige, tijdrovende inspanningen gelukt de daarop rechthebbenden te vinden. In ongeveer 10.000 gevallen bleek het na de oorlog evenwel niet mogelijk de rechthebbenden op te sporen. In circa 31.500 gevallen was in 1957 - twaalf jaar na de bevrijding - aan de rechthebbenden per slot van rekening negentig procent van hun vordering uitgekeerd - tenzij zij in een eerder stadium genoeg hadden genomen met een lagere uitkering. Daarbij valt wel te bedenken dat de desbetreffende uitkeringen overeenkomstig de geldende wetten en regels van het Nederlandse belastingregime fiscaal in aanmerking zijn genomen. Zo kwamen de nalatenschappen van omgekomen joden in voorkomende gevallen in aanmerking voor elkaar opvolgende toepassingen van de regeling van successierechten, met alle gevolgen van dien voor de omvang van de schadeloosstelling die per slot van rekening resteerde. Gezien de onderzoeksopdracht is de vraag naar de verhouding tussen fiscaal regime en rechtsherstel buiten beschouwing gebleven.

Voorzover kon worden nagegaan was de bezetter sedert augustus 1941 in slechts enkele jaren tijds een bedrag van ongeveer f 50 miljoen, in de vorm van hoofdzakelijk 'joodse' geldrekeningen bij bankinstellingen³¹ in handen gevallen. Het desbetreffende rechtsherstel heeft daartegenover twaalf jaar in beslag genomen. Dit verschil in tijdsbeslag behoeft verklaring.

³⁰ Rechtsherstel, uitgave van de Incasso-Bank, juli 1945.

³¹ Onder deze rubriek ressorteerde een niet nader te specificeren som aan in beslag genomen contant geld.

De relatief korte duur van de beroving is verklaarbaar uit zijn effectieve organisatie, waarin ook collaborerende Nederlandse personen en instanties waren betrokken, en die weinig ruimte heeft gelaten voor ontduiking en actief verweer. Bovendien had de in schijn gelegaliseerde beroving plaats onder het agressief en bruto doorbreken van de Nederlandse rechtsorde. Het rechtsherstel had daarentegen plaats met de nodige juridische zorgvuldigheid. Het was daardoor per definitie tijdrovend. Het was extra tijdrovend door de letterlijk onvoorstelbaar grote schaal van de moord en beroving. Alleen al het opsporen van degenen die aanspraak maakten op geldrekeningen bij banken stuitte in de praktijk op ongekende problemen en moeilijkheden. De chaotische en lastig onder controle te brengen maatschappelijke verhoudingen na de oorlog, die ook al langer duurde dan verwacht, werkten eveneens vertragend. Vertragend waren ook de door banken aangevoerde juridische bezwaren die - overigens binnen de grenzen van de Nederlandse rechtsorde - tot tijdrovende verwickelingen hebben geleid. Het rechtsherstel ten aanzien van de financiële tegoeden bij banken heeft al met al lang geduurd - voor vele rechthebbenden zelfs onverdraaglijk lang - maar de onderzoekers zijn, gelet op het voorgaande, niet in staat te zeggen of het te lang heeft geduurd. Van de niet-opgeëiste tegoeden op geldrekeningen van tijdens de oorlog omgekomen joden is - voorzover kon worden nagegaan - slechts een klein deel uiteindelijk bij banken achtergebleven. Voorzover dit het geval was - namelijk bij rekeningen van onvindbare eigenaren - geschiedde dit overeenkomstig de wettelijke regeling aangaande de bevrijdende verjaring.

IIa Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen

De onderzoeken met betrekking tot de rol die de overheid in het financiële rechtsherstel heeft gespeeld waren tweeledig. In de eerste plaats is nagegaan in hoeverre van oorsprong joodse gelden na de oorlog via de Consignatiekas en de Dienst Domeinen door het departement van Financiën zijn ontvangen. Het verslag van dit onderzoek volgt in hoofdstuk II a) Het onderzoek bleek in de praktijk ernstig bemoeilijkt door de buitengewoon ondoorzichtige, ingewikkelde taakverdeling tussen de beide instanties. Het is niet mogelijk gebleken daaromtrent de gewenste klaarheid te krijgen. Voorzover kon worden vastgesteld heeft de Consignatiekas na de Tweede Wereldoorlog een zeer beperkt aantal joodse nalatenschappen van elk in de regel eveneens zeer beperkte omvang ontvangen. Het is onmogelijk gebleken de som van de aldus ontvangen geldswaarden ook maar bij benadering te schatten. In 1985 heeft men wat dit betreft een bedrag van f 2 miljoen aan van oorsprong joodse tegoeden redelijk geacht. Dit bedrag is vervolgens onder bepaalde voorwaarden geschonken aan joodse doelen.³²

In het geval van de Dienst Domeinen kon vooralsnog geen betrouwbare volledige schatting

³² Het onderzoek heeft zich, gezien de opdracht, niet uitgestrekt tot de vraag of en in hoeverre de ontvangende joodse instanties en organisaties rekening en verantwoording over de besteding der ontvangen gelden hebben afgelegd.

worden gemaakt aangaande de omvang van ontvangen vermogenswaarden van joodse oorsprong.³³

I Ib Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren

In de tweede plaats richtte het onderzoek naar de rol van de overheid zich op de wet- en regelgeving aangaande het rechtsherstel. De voorbereiding daarvan in Londen tijdens de oorlog was grondig en nauwkeurig, ook al staat te bezien of daarbij voldoende betrouwbare inlichtingen over de omvang en aard van de beroving ter beschikking stonden. De formele regeling van het rechtsherstel, vastgelegd in het Wetsbesluit E 100 van 17 september 1944, was gedegen van opzet. Zij bevatte niettemin tekortkomingen die naar verwachting van deskundigen afbreuk konden doen aan de voortgang van behoorlijk rechtsherstel. Uit het tot dusver verrichte onderzoek blijkt in ieder geval dat het rechtsherstel in de praktijk als regel veel meer tijd heeft gekost dan in september 1944 was voorzien toen het Wetsbesluit E 100 juist de nadruk had gelegd op het spoedeisende karakter van de zaak. Bovendien bleek aanvullende wetgeving nodig. Zoals blijkt uit het in dit rapport opgenomen onderzoeksverslag daarover, was daarbij de nieuwe wet van 1949 aangaande de rechtspositie van onvindbare en onbekende eigenaren van principiële, wezenlijke betekenis. De voordien vigerende wettelijke voorzieningen schoten tekort, vooral ook door de ongekende omvang en aard van de maatschappelijke problemen die de massa-moord op joden onder andere op het gebied van het familie- en erfrecht had nagelaten. De hoofdvraag daarbij was wanneer nabestaanden en anderen met zekerheid konden vaststellen of onvindbare afwezigen overleden waren. Zo lang daaromtrent onzekerheid bestond - zoals ingevolge de holocaust maar al te vaak het geval was - dreigde het afwikkelen van het financiële rechtsherstel op onoverkomelijke hindernissen te stuiten. Ook de jurisprudentie daarover was er voor 1949 niet in geslaagd de vereiste rechtszekerheid in de praktijk te verwerkelijken. De nieuwe wet bevatte wat dit betreft de nodige voorzieningen en heeft zodoende een wezenlijke bijdrage tot de voortgang van het rechtsherstel geleverd. Er is geen reden om aan te nemen dat banken en verzekeringsinstellingen hebben nagelaten de nieuwe wet, waarbij zij uiteraard groot belang hadden, te volgen.

III Octrooirechten

Wat betreft octrooirechten hebben de anti-joodse maatregelen voorzover in het desbetreffende onderzoek kon worden nagegaan door de aard van deze rechten niet of nauwelijks effect gesorteerd. Rechtsherstel vond dientengevolge evenmin plaats.

IV Auteursrechten

Het onderzoek naar het rechtsherstel aangaande auteursrechten, ten zeerste bemoeilijkt door de op dat gebied heersende verscheidenheid en het gebrek aan bronnen, heeft tot de conclusie geleid dat het in het algemeen van waarschijnlijk geringe feitelijke betekenis is geweest. Alleen wat betreft auteursrechten op muziek stonden voldoende gegevens ter beschikking om op dat terrein de loop van het rechtsherstel te volgen. Het heeft zich als het ware geruisloos, zonder

³³ Daarop zal worden teruggekomen in het eindrapport van de commissie.

problemen en zeer snel voltrokken. Zoals blijkt uit het in dit rapport opgenomen verslag dienaangaande heeft de Raad voor het Rechtsherstel zich daarbij beperkt tot een enkele ingreep van overigens fundamentele aard. De vlotte gang van zaken was te danken aan de hechte, doeltreffende vak- en belangenorganisatie van op dit gebied rechthebbenden.

V Hypotheken

Moeizamer en tijdrovender was het rechtsherstel op het gebied van hypotheken. Ook op dat terrein heeft de bezetter weinig aan het toeval overgelaten. Desondanks stuitte het onder beheer stellen van joods onroerend goed en joodse hypotheken in de werkelijkheid op tal van juridische en praktische problemen, waaraan een uitgekiend netwerk van Duitse en collaborerende Nederlandse instellingen een eind probeerde te maken. De beroving ging gepaard met allerlei duistere malversaties van de zijde van de Nederlandse beheerders. Het is overigens niet mogelijk een betrouwbare schatting van de omvang van de roof te maken. Voor zover deze, veelal onder de werkelijke marktwaarde, te gelde is gemaakt bedroeg de opbrengst van de buit circa f 21 à 23 miljoen. Van de naar schatting ongeveer 8.000 'joodse' hypotheken zijn circa 5.600 bij de bezetter aangemeld. De Nederlandse hypotheekbanken hebben in het algemeen afwijzend en onder het bieden van passieve weerstand op de anti-joodse maatregelen gereageerd. Andere Nederlandse instellingen - onder meer het departement van Financiën en de Nederlandsche Bank onder NSB-leiding - hebben daarentegen bewust actief, zij het vaak onrechtstreeks, tot de roof bijgedragen.

Met betrekking tot hypotheken bestonden voor de zoeker van rechtsherstel twee mogelijkheden. In één daarvan was geen sprake van rechtsherstel in de strikte zin van het woord. Dat was met name niet het geval als gedeposeerden genoeg namen met schadeloosstelling. Rechtsherstel in de eigenlijke zin van het woord had daarentegen plaats door middel van het daartoe strekkende ingrijpen van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Door allerlei, ten dele onvoorziene, juridische en administratieve problemen en verwickelingen duurde het in de praktijk tot in de tweede helft van de jaren vijftig voor de vergoedingsregeling en het rechtsherstel tot uitvoering waren gebracht.

De meeste joodse gedeposeerde hypotheekverstrekkers hebben afgezien van het bij de afdeling Rechtspraak indienen van een eis tot rechtsherstel. Zij gaven er de voorkeur aan te volstaan met het indienen van een claim op schadeloosstelling uit de te liquideren boedel van de Niederländische Grundstücksverwaltung. Deze instantie had de beroving georganiseerd. Met het vaststellen van de omvang van haar boedel en de liquidatie daarvan waren jaren gemoeid. Uiteindelijk heeft het tot 1957 geduurd voor per slot van rekening een percentage van circa 75% op de erkende claims was betaald - een gering percentage ten opzichte van o.a. gedeposeerde bankrekeningen.

Ook de procedure aangaande het herstel van hypotheken door de afdeling Rechtspraak was tijdrovend. Zij was noodzakelijkerwijs ingewikkeld, o.a. omdat de belangen van gedeposeerde hypotheekverstrekkers overeenkomstig het Wetsbesluit E 100 naar redelijkheid en billijkheid moesten worden afgewogen tegen die van andere partijen. Mede als gevolg van de ruime opvattingen, die de afdeling Rechtspraak in haar jurisprudentie al gauw met betrekking tot bevrijdende hypothecaire aflossingen had ontwikkeld, was het de eiser van rechtsherstel op dit gebied in de praktijk vaak nauwelijks mogelijk zijn kansen te overzien of te schatten.

Voorzover kon worden nagegaan heeft de afdeling Rechtspraak betrekkelijk weinig zaken aangaande hypotheekherstel behandeld. Dat zou, gelet op de zeer onzekere uitkomst van op dit gebied aanhangig gemaakte zaken, ook wel voor de hand liggen. Mogelijk hebben gedeposeerde hypotheekhouders immers direct gekozen voor de zekerheid van een schadeloosstelling, van overigens aanvankelijk onbekende omvang, in plaats van de nog grotere onzekerheid van de herstelprocedure met alle emotionele belasting van dien.

Het tot dusver verrichte onderzoek laat zien dat de praktijk van het rechtsherstel in de werkelijkheid niet overeenkomstig een enkele, ondubbelzinnig bepaalde systematiek is verlopen. De zorgvuldige, abstract-formele regeling van het rechtsherstel verhinderde niet dat dit in de praktijk op uiteenlopende wijze tot uitvoering is gebracht. Verschillen in de wijze, de loop en de omvang van het rechtsherstel lagen besloten in een ingewikkeld, ondoorzichtig geheel van uiteenlopende en wisselende omstandigheden waaronder beroving en rechtsherstel zich feitelijk hebben voltrokken. Het tot dusver beschouwde financiële rechtsherstel vertoonde daardoor zowel tussen de besproken sectoren als per sector verschillen van soms aanzienlijke aard. Afgezien van Duitsland was Nederland het zwaarst door de oorlog getroffen land van West-Europa. Tal van naar aard en omvang ongekende, vaak zeer acute, problemen vroegen over de hele linie van het maatschappelijke leven zeer dringend om oplossing. Daartoe behoorde het vraagstuk van het rechtsherstel. Onder de gegeven omstandigheden kon het zich evenwel moeilijk aandienen als overheersende noodzaak waaraan de hoogste prioriteit moest worden gegeven.

Bijlage I: enquête

De vragen zijn deze:

1. Kunt u mij zeggen wie namens Uw instelling eventueel door ons als contactpersoon c.q. informant benaderd kan worden? Indien daartoe door mij wordt overgegaan zal de NVB daarvan op de hoogte worden gesteld.
2. Zijn U namen bekend van personen binnen of buiten Uw instelling die ons informatie m.b.t. ons onderzoek kunnen verstrekken?
3. In hoeverre beschikt Uw instelling nog over archieven uit de periode 1940-1965 die voor ons onderzoek van belang zouden kunnen zijn? Te denken is aan gegevens m.b.t. rekeningen, polissen, notulen, verslagen, rapporten, beleidsstukken e.d.
4. Zijn U publicaties aangaande deze thematiek bekend in de zgn. 'grijze' literatuur die door hun aard voor ons minder gemakkelijk te raadplegen zijn (bijv. personeelsbladen) ?
5. Zijn U uit het verleden specifieke momenten dan wel problemen bekend die voor het onderzoek bijzondere betekenis zouden kunnen hebben. Te denken is bijv. aan de wijze waarop tijdens of na de oorlog al dan niet gevolg is gegeven aan overheidsmaatregelen aangaande deze materie. Te denken is verder aan meningsverschillen c.q. conflicten tussen instanties, bijzonder overleg met overheidsorganen/ambtenaren; eigen initiatieven e.d.
6. Het spreekt vanzelf dat ik U dankbaar zou zijn voor verdere suggesties en opmerkingen die voor het onderzoek nuttig zouden kunnen zijn.

U bij voorbaat dankend voor uw medewerking, verblijf ik hoogachtend,

Prof.dr. P.W. Klein
Secretaris

Bijlage II: Facsimile Verordening 148/1941

Verordnungsblatt Verordeningenblad

für die
besetzten niederländischen
Gebiete

Stück 32

voor het
bezette Nederlandsche
gebied

Stuk 32

Ausgegeben am 9. August 1941

Uitgegeven 9 Augustus 1941

INHALT.

INHOUD.

	Seite		Blz.
147. Dritte Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über einige Bestimmungen, betreffend die niederländische Staatsangehörigkeit	622	147. Derde Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende eenige bepalingen ter zake van het Nederlanderschap	622
148. Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über die Behandlung jüdischen Kapitalvermögens	624	148. Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen	624
149. Zweite Verordnung der Generalsekretäre in den Ministerien für Justiz und für Landwirtschaft und Fischerei über mündliche Pachtvereinbarungen	628	149. Tweede Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Justitie en van Landbouw en Visscherijen aanzien van mondelinge pachtovereenkomsten	628

621

VERORDNUNG

des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über die Behandlung jüdischen Kapitalvermögens.

Auf Grund des § 5 des Erlasses des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 (RGBl. I S. 778) verordne ich:

§ 1.

(1) Personen, die im Sinne des § 4 der Verordnung Nr. 189/1940 über die Anmeldung von Unternehmen Juden sind oder als Juden gelten, haben unverzüglich die ihnen im Zeitpunkt des Inkrafttretens dieser Verordnung gehörigen

1) Barbeträge und Schecks auf ein Konto bei dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co., Amsterdam, einzuzahlen. Die Freigrenze für die Einzahlungspflicht beträgt eintausend Gulden; ist die Summe der Barbeträge und Schecks höher als eintausend Gulden und übersteigt sie ausserdem 1/10 des für das Steuerjahr 1940/1941 festgesetzten Einkommens, so erhöht sich die Freigrenze bis zu diesem Betrag;

2) Effekten in ein Depot bei dem in Ziffer 1 bezeichneten Bankhaus einzulegen;

3) Guthaben und Depots bei Banken, Sparkassen und sonstigen Geld- und Kreditinstituten auf das in Ziffer 1 bezeichnete Bankhaus umzulegen.

(2) Die Verpflichtung des Absatzes 1 gilt auch hinsichtlich der nach dem Inkrafttreten dieser Verordnung anfallenden Vermögenswerte der bezeichneten Art; anfallende Barbeträge und Schecks sind jedoch nur insoweit ein-

VERORDENING

van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen.

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.B. I, blz. 778) bepaal ik:

Artikel 1.

(1) Personen, die in den zin van artikel 4 der Verordening No. 189/1940 betreffende het aangeven van ondernemingen jood zijn of als jood worden aangemerkt, dienen onverwijld de hun op het tijdstip van de inwerkingtreding van deze verordening toebehoorende

1) contante gelden en chèques te storten op een rekening bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co., te Amsterdam. Deze verplichting tot storting bestaat niet ten aanzien van een maximum (verder te noemen: het vrije maximum), hetwelk duizend gulden bedraagt; bedraagt de totale som der contante gelden en chèques meer dan duizend gulden en gaat deze som tevens het bedrag van 1/10 gedeelte van het voor het belastingjaar 1940/1941 vastgestelde inkomen te boven, dan wordt het vrije maximum gesteld op laatstgenoemd bedrag;

2) effecten in depot te geven bij de onder 1 genoemde bank;

3) tegoeden en deposito's bij banken, spaarkassen en andere geld- en kredietinstellingen over te schrijven naar de onder 1 genoemde bank.

(2) De verplichting ingevolge lid 1 is eveneens van toepassing ten aanzien van na het in werking treden van deze verordening ontvangen waarden van genoemde soort; ontvangen contante gelden en chèques dienen evenwel

zuzahlen als sie zuzüglich der im Zeitpunkt des Anfalls im Besitz des Einzahlungspflichtigen befindlichen Barbeträge und Schecks einen Gesamtbetrag von eintausend Gulden für den Kalendermonat übersteigen.

(³) Befinden sich die vorbezeichneten Werte nicht im Besitz oder Gewahrsam der im Absatz 1 genannten Personen, so bestehen die Verpflichtungen nach den Absätzen 1 und 2 auch für die Besitzer und die tatsächlichen Inhaber der Werte.

(⁴) Die vorstehenden Bestimmungen finden auf gesetzliche und rechtsgeschäftlich bestellte Vertreter der im Absatz 1 genannten Personen hinsichtlich der von ihnen verwalteten, im Absatz 1 bezeichneten Vermögenswerte gleiche Anwendung.

(⁵) Jede andere als die im Absatz 1 bezeichnete Art der Verwaltung und Anlage der dort aufgeführten Werte ist unzulässig.

§ 2.

(1) Werte der im § 1 bezeichneten Art, an denen Rechte Dritter zur Sicherung von Forderungen bestehen, sind bei dem im § 1 genannten Bankhaus unverzüglich anzumelden. Sie sind gemäss § 1 einzuzahlen, einzulegen oder umzulegen, wenn die Forderung von dem Bankhaus übernommen worden ist; andernfalls sind die Werte ehestens zur Abdeckung der Forderungen zu realisieren.

(2) Sind auf die Werte gerichtliche Sicherungs- oder Vollstreckungsmassnahmen erwirkt worden, so sind sie trotzdem gemäss § 1 einzuzahlen, einzulegen oder umzulegen. Die Massnahmen gelten nach Erfüllung dieser Verpflichtungen als bei dem im § 1 genannten Bankhaus bewirkt, wenn es hiervon verständigt worden ist.

slechts te worden gestort, voor zooveel zij te zamen met de zich op het tijdstip van ontvangst in het bezit van den stortingsplichtige bevindende contante gelden en chèques een totaal bedrag van duizend gulden per kalendermaand te boven gaan.

(³) Bevinden zich de vorenbedoelde waarden niet in het bezit of in de feitelijke macht van de in lid 1 genoemde personen, dan bestaan de verplichtingen ingevolge lid 1 en 2 eveneens voor de bezitters en de feitelijke houders van deze waarden.

(⁴) Bovenstaande bepalingen zijn eveneens van toepassing op de wettelijke en bij overeenkomst aangewezen vertegenwoordigers van de in lid 1 genoemde personen ten aanzien van de door hen beheerde vermogensbestanddeelen, als bedoeld in lid 1.

(⁵) Iedere andere beheers- en beleggingshandeling dan in lid 1 bedoeld ten aanzien van de aldaar genoemde waarden is verboden.

Artikel 2.

(1) Vermogensbestanddeelen van de in artikel 1 aangeduide soort, waarop rechten van derden zijn gevestigd tot zekerheid van vorderingen, moeten bij de in artikel 1 genoemde bankiersfirma onverwijld worden aangegeven. Zij moeten overeenkomstig artikel 1 worden gestort, in depot worden gegeven of worden overgeschreven, indien de vordering door genoemde bankiersfirma wordt overgenomen. Vindt zoodanige overneming niet plaats, dan moeten deze waarden zoo spoedig mogelijk te gelde worden gemaakt, ten einde uit de opbrengst de vorderingen te voldoen.

(2) Indien ten aanzien van die vermogensbestanddeelen gerechtelijke maatregelen tot bewaring van zijn recht of executoire maatregelen zijn genomen, moeten zij desnietteenstaande overeenkomstig artikel 1 worden gestort, in depot worden gegeven of worden overgeschreven. Daarna worden deze maatregelen beschouwd bij de in

§ 3.

Soweit für die nach § 1 vorzunehmenden Handlungen eine Genehmigung nach der Devisenverordnung 1941 oder nach der Verordnung Nr. 26/1940 über die Behandlung feindlichen Vermögens erforderlich ist, gilt diese hiermit als erteilt.

§ 4.

Die Bestimmungen des § 1 finden keine Anwendung auf Personen, deren Reinvermögen den Wert von zehntausend Gulden und deren steuerliches Einkommen im vorangegangenen Steuerjahr ohne Berücksichtigung der nicht ausgeglichenen Verluste aus Vorjahren und der persönlichen Belastungen ausserdem den Betrag von dreitausend Gulden nicht übersteigen.

§ 5.

(1) Wer den Vorschriften dieser Verordnung oder einer auf Grund dieser Verordnung erlassenen Anordnung vorsätzlich zuwiderhandelt oder sie umgeht, wird mit Gefängnis und mit Geldstrafe in unbeschränkter Höhe oder mit einer dieser Strafen bestraft.

(2) Wird die Tat fahrlässig begangen, so ist die Strafe Gefängnis bis zu einem Jahr oder Geldstrafe bis zu einhunderttausend Gulden.

§ 6.

(1) Neben der Strafe kann auf Einziehung der Werte, auf die sich die strafbare Handlung bezieht, erkannt werden.

(2) Kann keine bestimmte Person verfolgt oder verurteilt werden, so kann die Einziehung selbständig angeordnet werden.

artikel 1 genoemde bankiersfirma te zijn getroffen, indien haar althans mededeeling daarvan is gedaan.

Artikel 3.

Indien voor het verrichten van handelingen ingevolge artikel 1 een goedkeuring is vereischt op grond van het Deviezenbesluit 1941 of van de Verordening No. 26/1940 betreffende de behandeling van vijandelijk vermogen, wordt deze geacht hiermede te zijn verleend.

Artikel 4.

De bepalingen van artikel 1 zijn niet van toepassing op personen, wier zuiver vermogen de waarde van tien duizend gulden niet te boven gaat en wier belastbaar inkomen in het laatstverloopen kalenderjaar, ongeacht de onverrekenende verliezen uit vorige jaren en de persoonlijke verplichtingen, bovendien niet meer dan drie duizend gulden bedraagt.

Artikel 5.

(1) Hij die opzettelijk in strijd met de bepalingen dezer verordening of met een krachtens haar uitgevaardigde bepaling handelt of dezelve ontduikt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren en met geldboete tot een onbeperkt bedrag of met een van deze straffen.

(2) Wordt het feit door schuld gepleegd, dan wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of met geldboete van ten hoogste honderdduizend gulden.

Artikel 6.

(1) Naast de straf kan tevens verbeurdverklaring der waarden, op welke het strafbare feit betrekking heeft, worden uitgesproken.

(2) Is het niet mogelijk tegen een bepaald persoon een vervolging in te stellen of hem te veroordeelen, dan kan de verbeurdverklaring als op zich zelf staand worden uitgesproken.

§ 7.

(¹) Die Strafverfolgung findet nur auf Antrag des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete (Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft) statt.

(²) Der Strafantrag kann bis zur Verkündung des Urteils im letzten Rechtszug zurückgenommen werden.

§ 8.

Die nach § 5 strafbaren Handlungen sind Straftaten im Sinne des § 2, Absatz 2, der Verordnung Nr. 52/1940 über die Deutsche Gerichtsbarkeit in Strafsachen in der Fassung der Verordnung Nr. 123/1941.

§ 9.

(¹) Die Werte, auf die sich eine nach § 5 strafbare Handlung bezieht, können auch im Verwaltungswege eingezogen werden.

(²) Die Einziehung erfolgt in diesem Falle durch Verfügung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete (Generalkommissar für das Sicherheitswesen); sie wird mit ihrer öffentlichen Bekanntmachung oder mit ihrer Bekanntgabe an den Betroffenen wirksam. Betrifft die Einziehung Sachen oder Rechte, die auf Grund einer gesetzlichen Vorschrift in ein öffentliches Register eingetragen sind, so ist sie auf Verlangen des Reichskommissars (Generalkommissar für das Sicherheitswesen) umgehend gebührenfrei in das Register einzutragen.

(³) Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete (Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft) entscheidet über die Verwen-

Artikel 7.

(¹) De strafvervolgung vindt niet dan op vordering van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) plaats.

(²) De vordering tot strafvervolgung kan, zoolang de uitspraak van het vonnis in laatste instantie nog niet heeft plaats gevonden, worden ingetrokken.

Artikel 8.

De in artikel 5 strafbaar gestelde handelingen worden beschouwd als delicten in den zin van § 2, lid 2, der Verordening No. 52/1940 betreffende de Duitsche rechterlijke macht voor strafzaken, zooals deze verordening laatstelijk is gewijzigd bij de Verordening No. 123/1941.

Artikel 9.

(¹) De waarden, waarop de in artikel 5 strafbaar gestelde handeling betrekking heeft, kunnen ook bij interne bestuursbeschikking worden verbeurdverklaard.

(²) De verbeurdverklaring wordt in een dusdanig geval bevolen bij beschikking van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid); de verbeurdverklaring wordt van kracht op het tijdstip harer openbare bekendmaking of op het tijdstip, waarop zij aan den betrokkene wordt medegedeeld. Indien goederen of rechten worden verbeurdverklaard, te welker aanzien ingevolge eenig wettelijk voorschrift inschrijving in een openbaar register is geschied, moet de verbeurdverklaring op vordering van den Rijkscommissaris (Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid) onverwijld en vrij van kosten in dat register worden ingeschreven.

(³) De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) beslist omtrent de

derung der eingezogenen Vermögenswerte.

§ 10.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete (General-Kommissar für Finanz und Wirtschaft) trifft die zur Durchführung dieser Verordnung erforderlichen Massnahmen. Er kann über Zweifelsfragen, die sich aus der Anwendung der Vorschriften dieser Verordnung ergeben, allgemein rechtsverbindliche Entscheidungen treffen.

§ 11.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Den Haag, am 8. August 1941.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete:

SEYSS-INQUART.

149

ZWEITE VERORDNUNG

der Generalsekretäre in den Ministerien für Justiz und für Landwirtschaft und Fischerei über mündliche Pachtvereinbarungen.

Auf Grund des § 1 der Verordnung Nr. 23/1940 und gemäss den §§ 2 und 3 der Verordnung Nr. 3/1940 des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete wird verordnet:

§ 1.

Ein Antrag nach § 3, Absatz 2, der Verordnung Nr. 214/1940 über mündliche Pachtvereinbarungen kann auch noch nach dem 30. April 1941, jedoch nur bis zum 1. Mai 1942, gestellt werden.

628

bestemming der verbeurdverklaarde waarden.

Artikel 10.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) neemt de voor de uitvoering dezer verordening noodzakelijke maatregelen. Hij kan in twijfelgevallen, welke zich bij de toepassing van de bepalingen van deze verordening mochten voordoen, algemeen bindende beslissingen nemen.

Artikel 11.

Deze verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 8 Augustus 1941.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:

SEYSS-INQUART.

149

TWEEDE BESLUIT

van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Justitie en van Landbouw en Visscherij ten aanzien van mondelinge pachtovereenkomsten.

Op grond van § 1 der Verordening No. 23/1940 en in overeenstemming met de §§ 2 en 3 der Verordening No. 3/1940 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied wordt bepaald:

Artikel 1.

Het verzoek, bedoeld in artikel 3, tweede lid, van het Besluit No. 214/1940 ten aanzien van mondelinge pachtovereenkomsten, kan na 30 April 1941 alsnog — doch uitsluitend vóór 1 Mei 1942 — worden gedaan.

Bijlage III: Facsimile Verordening 58/1942

§ 16.

(1) Die zur Durchführung dieser Verordnung erforderlichen Vorschriften erlässt der Generalkommissar für das Sicherheitswesen und Höhere // und Polizeiführer. Soweit diese Vorschriften Rechtsvorschriften enthalten, werden sie durch die Presse, den Rundfunk, durch Anschlag oder in sonstiger ortsüblicher Weise verkündet.

(2) Der Generalkommissar für das Sicherheitswesen und Höhere // und Polizeiführer kann die ihm nach Absatz 1 zustehende Befugnis auf die Generalsekretäre in den Ministerien für Justiz und des Innern oder auf einen von ihnen übertragen. Rechtsvorschriften, die auf Grund einer gemäss Satz 1 ausgesprochenen Bevollmächtigung erlassen werden, können auch im „Niederländische Staatscourant“ verkündet werden.

§ 17.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Den Haag, am 21. Mai 1942.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete:

SEYSS-INQUART.

58.

VERORDNUNG

des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über die Behandlung jüdischer Vermögenswerte.

Auf Grund des § 5 des Erlasses des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 (R.GBl. I S. 778) verordne ich:

Artikel 16.

(1) De Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid en Hoogere Leider der // en Politie vaardigt de voor de uitvoering van deze verordening noodzakelijke voorschriften uit. Voor zoover deze voorschriften rechtsvoorschriften inhouden worden zij door de pers, den radio-omroep, door aanplakking of op andere wijze naar plaatselijk gebruik afgekondigd.

(2) De Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid en Hoogere Leider der // en Politie kan de hem ingevolge lid 1 toekomende bevoegdheid aan de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken of aan een van hen overdragen. Rechtsvoorschriften, welke uitgevaardigd worden op grond van een overeenkomstig den eersten volzin verleende volmacht, kunnen eveneens in de Nederlandsche Staatscourant worden afgekondigd.

Artikel 17.

Deze verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 21 Mei 1942.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:

SEYSS-INQUART.

58.

VERORDENING

van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden.

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.B. I, blz. 778) bepaal ik:

ABSCHNITT I.

Forderungen und sonstige Rechte.

§ 1.

Forderungen jeder Art sind schriftlich bei dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co., Amsterdam, anzumelden, wenn sie im Zeitpunkt des Inkrafttretens dieser Verordnung oder später ganz oder teilweise einer Person rechtlich oder wirtschaftlich zustehen, die nach den Bestimmungen des § 4 der Verordnung Nr. 189/1940 über die Anmeldung von Unternehmen Jude ist oder als Jude gilt. Dies gilt nicht für Forderungen eines auf Grund der Verordnung Nr. 189/1940 anmeldepflichtigen Unternehmens.

§ 2.

(¹) In der Anmeldung sind anzugeben

- 1) Name und Anschrift des Gläubigers,
- 2) Name und Anschrift des Schuldners,
- 3) Art und Umfang der geschuldeten Leistung,
- 4) Rechtsgrund der Forderung,
- 5) Zeitpunkt der Fälligkeit,
- 6) Verzinslichkeit,
- 7) Sicherheiten,
- 8) alle sonstigen für die Forderung wesentlichen Umstände.

(²) Vollstreckbare Titel sowie Schuldscheine und sonstige Beweismittel sind zugleich mit der Anmeldung abzuliefern.

§ 3.

(¹) Anmeldepflichtig ist

- 1) der Gläubiger,
- 2) der Schuldner,

AFDEELING I.

Vorderingen en rechten.

Artikel 1.

Vorderingen van elke soort moeten schriftelijk bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co., te Amsterdam, worden aangemeld, wanneer zij op het tijdstip van het in werking treden dezer verordening of nadien geheel of gedeeltelijk rechtens of economisch toekomen aan een persoon, die ingevolge het bepaalde bij artikel 4 der Verordening No. 189/1940 betreffende het aangeven van ondernemingen jood is of als jood wordt aangemerkt. Het bovenstaande is niet van toepassing ten aanzien van vorderingen eener onderneming, welke op grond der Verordening No. 189/1940 tot het doen van aangifte gehouden is.

Artikel 2.

(¹) Bij de aangifte moeten worden vermeld:

- 1) naam en adres van den schuldeischer,
- 2) naam en adres van den schuldenaar,
- 3) aard en omvang van de verschuldigde prestatie,
- 4) rechtsgrond van de vordering,
- 5) vervaldag,
- 6) rentevoet,
- 7) gestelde zekerheid,
- 8) alle overige ten aanzien van de vordering van belang zijnde omstandigheden.

(²) Executoriale titels, alsmede schuldbewijzen en andere bewijsmiddelen, moeten tegelijk met de aangifte worden ingeleverd.

Artikel 3.

(¹) Tot het doen van aangifte is gehouden:

- 1) de schuldeischer,
- 2) de schuldenaar,

3) jede Person, die zur Vertretung des Gläubigers oder des Schuldners oder zur Verwaltung der Forderung berechtigt ist.

(²) Die Erfüllung der Anmeldepflicht durch den Gläubiger oder einen anderen Anmeldepflichtigen kommt den im Absatz 1 unter Ziffern 2 und 3 genannten Anmeldepflichtigen zustatten.

§ 4.

Die Anmeldung solcher Forderungen, die im Zeitpunkt des Inkrafttretens dieser Verordnung bestehen, hat bis zum 30. Juni 1942 zu geschehen. Forderungen, die erst nach dem Inkrafttreten entstehen oder von deren Entstehung der Anmeldepflichtige erst nach diesem Zeitpunkt Kenntnis erhält, sind innerhalb einer Woche anzumelden.

§ 5.

Die Vorschriften der §§ 1 bis 4 finden auf andere ganz oder teilweise zu dem Vermögen der im § 1 genannten Personen rechtlich oder wirtschaftlich gehörige Rechte, die keine Forderungen sind, entsprechende Anwendung, insbesondere auf Rechte an Grundstücken und beweglichen Sachen, Anteilsrechte an juristischen Personen sowie an Gesellschaften und sonstigen Personenvereinigungen, Anwartschaftsrechte, gewerbliche Schutzrechte, Urheberrechte und Gewerbeberechtigungen.

§ 6.

Die Vorschriften der §§ 1 bis 5 finden keine Anwendung

1) auf Forderungen und Rechte der in der Verordnung Nr. 148/1941 über die Behandlung jüdischen Kapitalvermögens genannten Art;

2) auf solchen Eigenbesitz an Grundstücken und solche grundstücks-

3) elke persoon, die bevoegd is tot vertegenwoordiging van den schuldeischer of van den schuldenaar, dan wel tot het beheer der vordering.

(²) De vervulling van den aanmeldingsplicht door den schuldeischer of door een anderen persoon, die tot het doen der aangifte gehouden is, bevrijdt de in lid 1, onder 2 en 3, genoemde personen van de verplichting tot het doen van aangifte.

Artikel 4.

De aangifte van de op het tijdstip van het in werking treden dezer verordening bestaande vorderingen dient uiterlijk op 30 Juni 1942 te geschieden. Vorderingen, welke eerst na het in werking treden ontstaan, of van welke ontstaan de tot het doen van aangifte gehouden persoon eerst na dit tijdstip kennis neemt, moeten binnen een week worden aangemeld.

Artikel 5.

De voorschriften der artikelen 1 tot en met 4 zijn van overeenkomstige toepassing ten aanzien van andere geheel of gedeeltelijk rechtens of economisch tot het vermogen der in artikel 1 genoemde personen behorende rechten, voor zoover deze geen vorderingen zijn, in het bijzonder ten aanzien van rechten op onroerende en roerende goederen, bewijzen van aandeel in rechtspersonen, alsmede in vennootschappen en andere vereenigingen van personen, rechten, welke nog niet voor uitoefening vatbaar zijn, octrooirechten, auteursrechten en concessies.

Artikel 6.

De voorschriften der artikelen 1 tot en met 5 zijn niet van toepassing ten aanzien van:

1) vorderingen en rechten van de in de Verordening No. 148/1941 betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen genoemde soort;

2) zoodanig bezit van onroerende goederen en zoodanige rechten van op-

gleichen Rechte, Niessbrauchs-, Pacht- und sonstigen Nutzungsrechte, die auf Grund des § 2 der Landwirtschaftsentjudungsverordnung (Nr. 102/1941) ordnungsgemäss angemeldet worden sind;

3) auf solche grundstücksgleichen Rechte und Hypotheken, die auf Grund des § 3 der Verordnung Nr. 154/1941 über den jüdischen Grundbesitz ordnungsgemäss angemeldet worden sind; dies gilt zugleich für die durch die Hypotheken gesicherten Forderungen.

§ 7.

(1) Nach dem Inkrafttreten dieser Verordnung getroffene Verfügungen über Forderungen und sonstige Rechte, die nach den Vorschriften der §§ 1 bis 6 anzumelden sind, sind vorbehaltlich der Bestimmungen der Absätze 2 und 3 nichtig; als Verfügung sind insbesondere Abtretungen, Verpfändungen, die Entgegennahme geschuldeter Leistungen sowie Verzichtleistungen anzusehen. Nichtig ist auch jede nach dem Inkrafttreten dieser Verordnung eingegangene Verpflichtung zur Vornahme eines der vorbezeichneten Rechtsgeschäfte.

(2) Über die im Absatz 1 genannten Forderungen und Rechte kann nur das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. verfügen. Die Vorschrift des Absatzes 1, Satz 2, gilt für dieses Bankhaus nicht. Der Schuldner kann nur an das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. leisten; durch eine solche Leistung wird er von der Verbindlichkeit befreit.

(3) Massnahmen im Wege der Zwangsvollstreckung, insbesondere die Vollziehung von Arresten und sonstigen vorläufigen gerichtlichen Massnahmen, sind gegen die im § 1 genannten Forderungen und Rechte nur mit Genehmi-

stal, van erfpacht, van beklemming of van vaste huur, van vruchtgebruik, van pacht dan wel op grond van eenig ander recht, hetwelk aanspraak op gebruik of genot verschaft, welke op grond van artikel 2 der Verordening tot verwijdering van joden uit het agrarische bedrijfsleven (No. 102/1941) op regelmatige wijze zijn aangemeld;

3) zoodanig recht van opstal, van erfpacht, van beklemming of van vaste huur, alsmede hypotheeken, welke op grond van artikel 3 der Verordening No. 154/1941 betreffende het joodsche grondbezit op regelmatige wijze zijn aangemeld. Het bovenstaande is eveneens van toepassing op de door de hypotheeken gedekte vorderingen.

Artikel 7.

(1) Na de inwerkingtreding dezer verordening gemaakte beschikkingen over vorderingen en andere rechten, welke ingevolge de voorschriften der artikelen 1 tot en met 6 moeten worden aangemeld, zijn, behoudens het bepaalde in het tweede en derde lid, nietig. Als beschikking wordt in het bijzonder beschouwd cessie, beleening, in ontvangstneming van verschuldigde prestaties, alsmede het doen van afstand. Nietig is eveneens elke na het in werking treden dezer verordening aangegane verplichting tot het aangaan van een der bovengenoemde rechtshandelingen.

(2) Over de in het eerste lid genoemde vorderingen en rechten kan uitsluitend de Bank Lippman, Rosenthal & Co. beschikken. Het voorschrift van het eerste lid, tweede volzin, is ten aanzien van deze bank niet van toepassing. De schuldenaar kan uitsluitend aan de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. betalen; door een zoodanige betaling wordt hij van zijn verbintenis bevrijd.

(3) Maatregelen bij executie, in het bijzonder het leggen van beslagen, en andere voorloopige gerechtelijke maatregelen, worden in verband met de in artikel 1 genoemde vorderingen en rechten uitsluitend met goedkeuring van den

gung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete (Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft) oder der von ihm beauftragten Stelle zulässig. Ohne Genehmigung vorgenommene Massnahmen sind nichtig.

(⁴) Die Vorschriften der Absätze 1 bis 3 finden auf Vermögenswerte, die auf Grund des § 1 der Verordnung Nr. 148/1941 einzuzahlen, einzulegen oder umzulegen sind, entsprechende Anwendung. Dies gilt rückwirkend von dem Inkrafttreten der genannten Verordnung ab.

ABSCHNITT II.

Freigrenze für Kapitalvermögen sowie Forderungen und sonstige Rechte.

§ 8.

(¹) Die Verordnung Nr. 148/1941 wird wie folgt abgeändert:

I.

Im § 1, Absatz 1, Ziffer 1, wird der zweite Satz gestrichen.

II.

Im § 1, Absatz 2, wird der zweite Halbsatz gestrichen.

III.

Der § 4 wird gestrichen.

(²) Die auf Grund der in den vorgenannten Vorschriften enthaltenen früheren Freigrenzen bisher nicht erfassten Vermögenswerte sind unverzüglich, spätestens bis zum 30. Juni 1942 nach Massgabe des § 1 der Verordnung Nr. 148/1941 einzuzahlen, einzulegen oder umzulegen.

§ 9.

(¹) Der § 1, Absatz 1, der Verordnung Nr. 148/1941 in der Fassung des

Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) of de door hem daartoe gemachtigde instantie toegelaten. Zonder goedkeuring getroffen maatregelen zijn nietig.

(⁴) De voorschriften der leden 1 tot en met 3 zijn van overeenkomstige toepassing op vermogenswaarden, welke op grond van artikel 1 der Verordening No. 148/1941 moeten worden gestort, in depot gegeven of overgeschreven. Het bovenstaande geldt met terugwerkende kracht vanaf het in werking treden der genoemde verordening.

AFDEELING II.

Vrij maximum voor geldelijk vermogen, alsmede voor vorderingen en andere rechten.

Artikel 8.

(¹) De Verordening No. 148/1941 wordt als volgt gewijzigd:

I.

In artikel 1, eerste lid, onder 1, vervalt de tweede volzin.

II.

In artikel 1, tweede lid, vervalt de laatste zinsnede.

III.

Artikel 4 vervalt.

(²) De op grond van de in de bovengenoemde voorschriften bedoelde vroegere vrije maxima tot dusverre niet behandelde vermogenswaarden moeten onverwijld, uiterlijk op 30 Juni 1942, overeenkomstig de normen van artikel 1 der Verordening No. 148/1941 worden gestort, in depot gegeven of overgeschreven.

Artikel 9.

(¹) Artikel 1, eerste lid, der Verordening No. 148/1941, zooals gewijzigd

§ 8 dieser Verordnung findet keine Anwendung, soweit der Gesamtwert der Barbeträge, Schecks, Effekten, Guthaben und Depots, die den zu einem Haushalt gehörigen Personen im Zeitpunkt des Inkrafttretens dieser Verordnung zustehen, zweihundertfünfzig Gulden nicht übersteigt. Der § 1, Absatz 2, der Verordnung Nr. 148/1941 in der Fassung des § 8 dieser Verordnung findet keine Anwendung, soweit die Vermögenswerte, die den zu einem Haushalt gehörigen Personen neu anfallen, zuzüglich der im Zeitpunkt des Anfalls bereits im Besitz dieser Personen befindlichen Vermögenswerte einen Gesamtbetrag von zweihundertfünfzig Gulden für den Kalendermonat nicht übersteigen.

(²) Über Forderungen und sonstige Rechte, die den zu einem Haushalt gehörigen Personen zustehen, kann innerhalb eines Kalendermonats bis zur Höhe von insgesamt zweihundertfünfzig Gulden verfügt werden; der § 7 findet insoweit keine Anwendung.

(³) Die anfallenden Barbeträge und sonstigen Vermögenswerte sind, soweit sie in ihrer Gesamtheit den Betrag von zweihundertfünfzig Gulden übersteigen, unverzüglich nach Massgabe der Verordnung Nr. 148/1941 einzuzahlen, einzulegen oder umzulegen.

ABSCHNITT III.

*Sammlungen, Kunstgegenstände,
Gegenstände aus Edelmetallen
und Juwelen.*

§ 10.

Sammlungen jeder Art, Kunstgegenstände, Gegenstände aus Gold, Platin oder Silber sowie verarbeitete oder nicht verarbeitete Edelsteine, Halbedelsteine und Perlen sind an das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. abzuliefern, wenn sie ganz oder teilweise einer der im § 1 genannten Personen rechtlich oder wirtschaftlich gehören. Dies gilt nicht für das Eigentum eines auf Grund

bij artikel 8 dezer verordening, is niet van toepassing voor zoover de gezamenlijke waarde der contante gelden, cheques, effecten, tegoeden en deposito's, waarop de tot een gezin behorende personen op het tijdstip van het in werking treden dezer verordening recht hebben, niet meer bedraagt dan tweehonderd vijftig gulden. Artikel 1, tweede lid, der Verordening No. 148/1941, zooals gewijzigd bij artikel 8 dezer verordening, is niet van toepassing voor zoover de vermogenswaarden, welke de tot een gezin behorende personen alsnog verkrijgen, met inbegrip van de vermogenswaarden, welke deze personen op het tijdstip van verkrijging bereids bezaten, niet meer bedragen dan een gezamenlijke waarde van tweehonderd vijftig gulden per kalendermaand.

(²) Over vorderingen en andere rechten, waarop de tot een gezin behorende personen recht hebben, kan per kalendermaand tot een gezamenlijk bedrag van tweehonderd vijftig gulden worden beschikt; artikel 7 is in dezen niet van toepassing.

(³) De verkregen contante gelden en andere vermogenswaarden moeten, voor zoover zij gezamenlijk meer bedragen dan tweehonderd vijftig gulden, onverwijld naar de normen der Verordening No. 148/1941 worden gestort, in depot gegeven of overgeschreven.

AFDEELING III.

Collecties, kunstvoorwerpen, voorwerpen van edele metalen en juweelen.

Artikel 10.

Collecties van alle soorten, kunstvoorwerpen, voorwerpen van goud, platina of zilver, alsmede bewerkte en onbewerkte edelsteenen, halfedelsteenen en parels, moeten, wanneer zij geheel of gedeeltelijk rechtens of economisch aan een der in artikel 1 genoemde personen toebehooren, aan de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. worden ingeleverd. Dit is niet van toepassing ten

der Verordnung Nr. 189/1940 anmeldepflichtigen Unternehmens.

§ 11.

(¹) Ist eine Person, die nach den Bestimmungen des § 4 der Verordnung Nr. 189/1940 Jude ist oder als Jude gilt, mit einer Person verheiratet, die nach den vorerwähnten Bestimmungen weder Jude ist noch als Jude gilt, so findet § 10 auf solche Sachen keine Anwendung, die gehören

1) dem jüdischen Ehegatten, sofern Abkömmlinge aus der Ehe vorhanden sind, die nach den vorerwähnten Bestimmungen nicht als Juden gelten;

2) der jüdischen Ehefrau bei kinderloser Ehe.

(²) Die Bestimmungen des Absatzes 1, Ziffer 1, gelten auch dann, wenn die Ehe nicht mehr besteht.

(³) Die Bestimmungen der Absätze 1 und 2 finden auf Ehen, die nach dem 9. Mai 1940 geschlossen sind, keine Anwendung.

§ 12.

Der § 10 gilt nicht.

1) für die eigenen Trauringe und die eines verstorbenen Ehegatten;

2) für im persönlichen Gebrauch befindliche silberne Armband- und Taschenuhren;

3) für gebrauchtes Tafelsilber mit der Massgabe, dass jeder zum Haushalt des Eigentümers gehörigen Person ein vierteiliges Essbesteck — bestehend aus Messer, Gabel, Löffel und kleinem Löffel — verbleibt;

4) für Zahnersatz aus Edelmetallen, soweit er sich im persönlichen Gebrauch befindet.

§ 13.

(¹) Die im § 10 genannten Sachen sind auch dann abzuliefern, wenn daran

aanzien van het eigendom eener onderneming, welke op grond der Verordnung No. 189/1940 tot het doen van aangifte gehouden is.

Artikel 11.

(¹) Is een persoon, die volgens de bepalingen van artikel 4 der Verordnung No. 189/1940 jood is of als jood wordt aangemerkt, gehuwd met een persoon, die volgens genoemde bepalingen noch jood is, noch als jood wordt aangemerkt, dan is artikel 10 niet van toepassing op zoodanige zaken, welke toebehooren aan:

1) den joodschen echtgenoot, voor zoover er afstammelingen uit het huwelijk aanwezig zijn, die volgens de genoemde bepalingen niet als jood worden aangemerkt;

2) de joodsche echtgenote in geval van kinderloos huwelijk.

(²) De bepalingen van het eerste lid, onder 1, zijn ook dan van toepassing, indien het huwelijk niet meer bestaat.

(³) De bepalingen van het eerste en tweede lid zijn niet van toepassing op huwelijken, welke na 9 Mei 1940 zijn gesloten.

Artikel 12.

Artikel 10 is niet van toepassing ten aanzien van:

1) eigen trouwringen en die van een overleden echtgenoot;

2) zilveren pols- en zakhorloges in persoonlijk gebruik;

3) gebruikt tafelsilber, met dien verstande, dat elke tot het gezin van den eigenaar behoorende persoon een vierdeelig eetbestek — bestaande uit mes, vork, soeplepel en dessertlepel — behoudt;

4) gebityvullingen uit edele metalen in persoonlijk gebruik.

Artikel 13.

(¹) De in artikel 10 genoemde voorwerpen moeten ook dan ingeleverd

Rechte dritter Personen bestehen. Solche Rechte sind innerhalb eines Monats nach der Abliefering schriftlich bei dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. anzumelden. Die Berücksichtigung von Rechten, die nach Ablauf der Frist geltend gemacht werden, kann ohne Angabe von Gründen abgelehnt werden.

(²) Das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. haftet für Forderungen, die durch Rechte der im Absatz 1 genannten Art gesichert sind. Für Rechte, die nicht zur Sicherung von Forderungen dienen, kann der Berechtigte eine angemessene Entschädigung verlangen. Die Haftung des Bankhauses besteht nur bis zur Höhe des Verkaufswertes der abgelieferten Sache.

(³) Gerichtliche Sicherungs- und Vollstreckungsmassnahmen, die vor dem Inkrafttreten dieser Verordnung ergangen sind, gelten nach der Abliefering als gegen das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. bewirkt.

§ 14.

(¹) Die Pflicht zur Abliefering obliegt dem Eigentümer (§ 10).

(²) Ausserdem ist zur Abliefering verpflichtet,

1) wer zur Vertretung des Eigentümers berechtigt ist;

2) wer in den besetzten niederländischen Gebieten Sachen, die nach den Bestimmungen der §§ 10 bis 12 abzuliefen sind, verwaltet oder besitzt, in Gewahrsam hat, beaufsichtigt oder bewacht.

§ 15.

Die Abliefering hat unverzüglich, spätestens bis zum 30. Juni 1942 zu geschehen. Werden die Sachen erst nach diesem Zeitpunkt erworben, so sind sie unverzüglich, spätestens innerhalb einer Woche nach dem Erwerb abzuliefen.

worden, wanneer derden daarop rechten kunnen doen gelden. Zoodanige rechten dienen, binnen een maand na de inlevering, schriftelijk bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. te worden aangemeld. Zonder opgave van redenen kan worden geweigerd, rechten, welke na afloop van dezen termijn worden uitgeoefend, in aanmerking te nemen.

(²) De bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. is aansprakelijk voor vorderingen, waarvoor zekerheid is gesteld door rechten van de in het eerste lid genoemde soort. Voor rechten, welke niet tot zekerheid van vorderingen dienen, kan de rechthebbende een passende schadeloosstelling eischen. De aansprakelijkheid van de bankiersfirma bestaat slechts tot de hoogte van de verkoopwaarde der ingeleverde zaak.

(³) Gerechtelijke maatregelen tot zekerheidstelling en tenuitvoerlegging, welke voor het in werking treden dezer verordening hebben plaats gevonden, worden na de inlevering beschouwd als ten aanzien van de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. te zijn geschied.

Artikel 14.

(¹) De eigenaar is tot inlevering verplicht (artikel 10).

(²) Bovendien is tot inlevering verplicht:

1) hij die bevoegd is den eigenaar te vertegenwoordigen;

2) hij die in het bezette Nederlandse gebied goederen, welke ingevolge het bepaalde bij de artikelen 10 tot en met 12 moeten worden ingeleverd, beheert, bezit, of in bewaring heeft, onder zijn toezicht heeft of bewaakt.

Artikel 15.

De inlevering dient onverwijld, uiterlijk op 30 Juni 1942, te geschieden. Worden de goederen eerst na dit tijdstip verworven, dan moeten zij onverwijld, uiterlijk binnen een week na hun verkrijging, worden ingeleverd.

§ 16.

Über Sachen, die nach den Bestimmungen der §§ 10 bis 12 abzuliefern sind, kann nur das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. verfügen. Die Vorschriften des § 7, Absätze 1 bis 3, gelten entsprechend.

ABSCHNITT IV.

Auskunftspflicht.

§ 17.

(¹) Wer von dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. bei der Durchführung der dem genannten Bankhaus in dieser Verordnung oder in der Verordnung Nr. 148/1941 übertragenen Aufgaben um Auskunft ersucht wird, hat die ihm gestellten Fragen vollständig und wahrheitsgemäss zu beantworten.

(²) Dem Bankhaus sind auf Verlangen Bücher, Belege und sonstige Unterlagen vorzulegen.

ABSCHNITT V.

Pferde, Land- und Wasserfahrzeuge.

§ 18.

(¹) Gehören Pferde, Land- oder Wasserfahrzeuge rechtlich oder wirtschaftlich einer der im § 1 genannten Personen, so sind sie bis zum 30. Juni 1942 schriftlich bei der Zentralstelle für jüdische Auswanderung, Amsterdam, anzumelden.

(²) Über Gegenstände der im Absatz 1 bezeichneten Art kann nur der Generalkommissar für das Sicherheitswesen verfügen. Die Vorschriften des § 7, Absätze 1 bis 3, gelten entsprechend.

Artikel 16.

Over goederen, welke ingevolge het bepaalde bij de artikelen 10 tot en met 12 moeten worden ingeleverd, kan slechts door de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co., worden beschikt. De voorschriften van artikel 7, eerste tot en met derde lid, zijn van overeenkomstige toepassing.

AFDEELING IV.

Verplichting tot het verstrekken van inlichtingen.

Artikel 17.

(¹) Hij wien door de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co., bij de uitvoering van de aan de genoemde bankiersfirma in deze verordening of in de Verordening No. 148/1941 opgedragen taak, verzocht wordt inlichtingen te verstrekken, is verplicht de hem gestelde vragen volledig en naar waarheid te beantwoorden.

(²) Boeken, bewijsstukken en andere bescheiden moeten de bankiersfirma op verlangen worden overgelegd.

AFDEELING V.

Paarden, voer- en vaartuigen.

Artikel 18.

(¹) Indien paarden, voer- of vaartuigen rechtens of economisch aan een der in artikel 1 genoemde personen toebehooren, moeten deze uiterlijk op 30 Juni 1942 schriftelijk bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ te Amsterdam worden aangegeven.

(²) Uitsluitend de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken kan beschikken over voorwerpen van de in het eerste lid bedoelde soort. De voorschriften van artikel 7, eerste tot en met derde lid, zijn van overeenkomstige toepassing.

ABSCHNITT VI.

Strafvorschriften.

§ 19.

(¹) Wer vorsätzlich den Vorschriften dieser Verordnung zuwiderhandelt oder sie umgeht oder wer vorsätzlich Vermögenswerte, die den Vorschriften dieser Verordnung oder der Verordnung Nr. 148/1941 unterliegen, der Erfassung entzieht, wird mit Gefängnis und mit Geldstrafe in unbeschränkter Höhe oder mit einer dieser Strafen bestraft.

(²) Wird die Tat fahrlässig begangen, so ist die Strafe Gefängnis bis zu einem Jahr oder Geldstrafe bis zu einhunderttausend Gulden.

§ 20.

(¹) Neben der Strafe kann auf Einziehung der Werte, auf die sich die strafbare Handlung bezieht, erkannt werden.

(²) Kann keine bestimmte Person verfolgt oder verurteilt werden, so kann die Einziehung selbständig angeordnet werden.

§ 21.

(¹) Die Strafverfolgung findet nur auf Antrag des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete (Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft bzw. in den Fällen des Abschnitts V: Generalkommissar für das Sicherheitswesen) statt.

(²) Der Strafantrag kann bis zur Verkündung des Urteils im letzten Rechtszug zurückgenommen werden.

§ 22.

Die nach § 19 strafbaren Handlungen sind Straftaten im Sinne des § 2, Absatz 2, der Verordnung Nr. 52/1940 über die Deutsche Gerichtsbarkeit in Straf-

AFDEELING VI.

Strafbepalingen.

Artikel 19.

(¹) Hij die opzettelijk in strijd handelt met de voorschriften dezer verordening of deze ontdukt, dan wel die opzettelijk vermogensbestanddelen, welke aan de voorschriften van deze verordening of van de Verordening No. 148/1941 onderworpen zijn, aan de registratie onttrekt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren of met geldboete van onbeperkte hoogte of met een dezer straffen.

(²) Indien het feit door schuld wordt gepleegd, kan een gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van ten hoogste honderdduizend gulden worden opgelegd.

Artikel 20.

(¹) Naast de straf kunnen de vermogenswaarden, waarop de strafbare handeling betrekking heeft, worden verbeurdverklaard.

(²) Kan geen bepaalde persoon worden vervolgd of veroordeeld, dan kan de verbeurdverklaring afzonderlijk worden bevoien.

Artikel 21.

(¹) De strafvervolgning vindt slechts plaats op klachte van den Rijskoommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken, in de gevallen van Afdeeling V: Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid).

(²) De klacht tot vervolging kan tot aan het uitspreken van het vonnis in laatste instantie worden ingetrokken.

Artikel 22.

De bij artikel 19 strafbaar gestelde handelingen zijn strafbare feiten in den zin van artikel 2, tweede lid, der Verordening No. 52/1940 betreffende de

sachen in der Fassung der Verordnung Nr. 56/1942.

§ 23.

(1) Die Werte, auf die sich eine nach § 19 strafbare Handlung bezieht, können auch im Verwaltungswege eingezogen werden.

(2) Die Einziehung erfolge in diesem Falle durch Verfügung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete (Generalkommissar für das Sicherheitswesen); sie wird mit ihrer öffentlichen Bekanntmachung oder mit ihrer Bekanntgabe an den Betroffenen wirksam. Betrifft die Einziehung Sachen oder Rechte, die auf Grund einer gesetzlichen Vorschrift in ein öffentliches Register eingetragen sind, so ist sie auf Verlangen des Reichskommissars (Generalkommissar für das Sicherheitswesen) ungeteilt gebührenfrei in das Register einzutragen.

(3) Der Reichskommissar (Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft bzw. in den Fällen des Abschnitts V: Generalkommissar für das Sicherheitswesen) entscheidet über die Verwendung der eingezogenen Vermögenswerte.

ABSCHNITT VII.

Schlussvorschriften.

§ 24.

Die durch diese Verordnung begründete Pflicht zur Anmeldeung oder Ablieferung besteht auch dann, wenn der betroffene Vermögenswert bereits auf Grund der Verordnung Nr. 26/1940 über die Behandlung feindlichen Vermögens oder auf Grund sonstiger Bestimmungen angemeldet worden ist. Der § 6 bleibt unberührt.

§ 25.

(1) Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete (Ge-

Duitsche rechterlijke macht voor strafzaken, zooals gewijzigd bij de Verordening No. 56/1942.

Artikel 23.

(1) De vermogenswaarden, waarop een bij artikel 19 strafbaar gestelde handeling betrekking heeft, kunnen ook langs administratieve weg worden verbeurdverklaard.

(2) De verbeurdverklaring geschiedt in dit geval door beschikking van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid); deze treedt in werking met haar openbare bekendmaking of met de kennisgeving er van aan den betrokken persoon. Heeft de verbeurdverklaring betrekking op goederen of rechten, welke op grond van een wettelijk voorschrift in een openbaar register zijn ingeschreven, dan wordt zij op verzoek van den Rijkscommissaris (Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid) overwijd kosteloos in het register ingeschreven.

(3) De Rijkscommissaris (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken, in de gevallen van Afdeling V: Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid) beslist waartoe de verbeurdverklarde vermogenswaarden zullen worden gebruikt.

AFDEELING VII.

Stoebepalingen.

Artikel 24

De bij deze verordening opgelegde plicht tot aangifte of inlevering bestaat ook dan, wanneer de betreffende vermogenswaarde reeds op grond der Verordening No. 26/1941 betreffende de behandeling van vijandelijk vermogen of op grond van andere bepalingen is aangemeld. Artikel 6 blijft onaangetast.

Artikel 25.

(1) De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-

neralkommissar für Finanz und Wirtschaft bezw. in den Fällen des Abschnitts V: Generalkommissar für das Sicherheitswesen) tritt die zur Durchführung dieser Verordnung erforderlichen Massnahmen. Er kann Abweichungen von den Vorschriften dieser Verordnung zulassen. Er kann ferner über Zweifelsfragen, die sich bei der Anwendung dieser Verordnung ergeben, allgemein rechtsverbindliche Entscheidungen treffen.

(*) Der Reichskommissar (Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft) kann die Befugnisse, die dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. auf Grund der Vorschriften dieser Verordnung oder auf Grund der Verordnung Nr. 148/1941 zustehen, einer anderen Stelle übertragen.

§ 26.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Den Haag, den 21. Mai 1942.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete:

SEYSS-INQUAAT.

sacris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken, in de gevallen van Afdeling V: Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid) tref de ter uitvoering van deze verordening noodzakelijke maatregelen. Hij kan afwijkingen van de voorschriften dezer verordening toestaan. Wijders kan hij over twijfelachtige punten, welke zich bij de toepassing dezer verordening voordoen, algemeen bindende beslissingen nemen.

(*) De Rijkscommissaris (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) kan de bevoegdheden, welke op grond der voorschriften dezer verordening of op grond der Verordening No. 148/1941 aan de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. zijn opgedragen, op een ander instaatie overdragen.

Artikel 26.

Deze verordening treedt in werking op den dag later afkondiging.

's-Gravenhage, 21 Mei 1942.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:

SEYSS-INQUAAT.

ZWEITE VERORDNUNG

des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete, wodurch die Verordnung Nr. 37/1940 über Massnahmen auf dem Gebiete des Devisen-, Steuer- und Zollschutzes abgeändert wird.

Auf Grund des § 5 des Erlasses des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 (RGBl. I S. 778) verordne ich:

TWEEDE VERORDENING

van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, houdende wijziging der Verordening No. 37/1940 betreffende maatregelen op het gebied van de bescherming van deviezen, belasting en douanerechten.

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.S. I, blz. 778) bepaal ik:

Bijlage IV: Wetsbesluit Herstel Rechtsverkeer (Stbl. E100), fragmenten

(Selectie van de voor dit onderzoek meest relevante artikelen)

(N^o. E 100.) *BESLUIT van 17 September 1944,
houdende vaststelling van het Besluit
herstel rechtsverkeer.*

HOOFDSTUK III.

Van Regeling van Rechtsbetrekkingen en Rechtsherstel.

Artikel 21.

De bevoegdheden, in dit hoofdstuk aan den Raad toegekend, kunnen worden uitgeoefend hetzij op grond van een schriftelijk verzoek daartoe, door of namens een belanghebbende ingediend binnen 6 maanden na de instelling van den Raad, hetzij, ook na verloop van gemelden termijn, op verzoek van een andere afdeling van den Raad, dan die welke tot de behandeling van de zaak bevoegd is.

Artikel 22.

Bij de toepassing van de bepalingen van dit hoofdstuk oordeelt de Raad naar redelijkheid en billijkheid.

Artikel 23.

1. De Raad is bevoegd tijdens de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa tot stand gekomen of gewijzigde rechtsbetrekkingen geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren, gewijzigd vast te stellen of daarvan, als zij onbepaald zijn, den inhoud te bepalen, indien

- a. deze rechtsbetrekkingen bestaan tusschen personen, waarvan ten minste één ingezetene van het Koninkrijk is, of deze rechtsbetrekkingen tot voorwerp hebben een zaak of een recht, zich binnen het Koninkrijk bevindende, en daarmede
- b. naar het oordeel van den Raad het achterwege laten van zoodanig ingrijpen in verband met de bijzondere omstandigheden onredelijk ware.

2. De Raad is bevoegd tijdens de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa te niet gegane rechtsbetrekkingen geheel of gedeeltelijk, al of niet in gewijzigden vorm, te doen herleven, indien

- a. deze rechtsbetrekkingen bestaan hebben tusschen personen, waarvan ten minste één ingezetene van het Koninkrijk is of ten tijde van het te niet gaan der rechtsbetrekking ingezetene van het Koninkrijk was of deze rechtsbetrekkingen tot voorwerp hebben gehad een zaak, welke zich binnen het Koninkrijk bevindt of ten tijde van het te niet gaan van de rechtsbetrekking binnen het Koninkrijk bevond, en daarmede
- b. naar het oordeel van den Raad het achterwege laten van zoodanig ingrijpen in verband met de bijzondere omstandigheden onredelijk ware.

3. Het bepaalde in het eerste en het tweede lid is niet van toepassing op rechtsbetrekkingen ten aanzien waarvan de nietigverklaring, de gewijzigde vaststelling, de bepaling van den inhoud of de herleving, in verband met de bijzondere omstandigheden door Ons in andere hoofdstukken van dit besluit of bij andere besluiten is geregeld.

Artikel 24.

De Raad is bevoegd, in verband met de geheele of gedeeltelijke nietigverklaring, de gewijzigde vaststelling, de bepaling van den inhoud of de herleving van rechtsbetrekkingen, rechtshandelingen, welke het ontstaan, de wijziging of het te niet gaan van deze rechtsbetrekkingen hebben veroorzaakt, geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren of daarvan den inhoud gewijzigd vast te stellen.

Artikel 25.

Indien naar het oordeel van den Raad de rechtsbetrekkingen, bedoeld in artikel 23, zijn tot stand gekomen, gewijzigd of te niet gegaan door of tengevolge van handelingen, tijdens de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa in vijandelijk gebied verricht

- a. onder dwang, bedreiging of onbehoorlijken invloed van of vanwege den vijand,
- b. onder dwang, bedreiging of onbehoorlijken invloed van of vanwege personen of instanties, door of vanwege den vijand met macht bekleed of met meer macht bekleed dan hun vóór de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa toekwam, of
- c. zonder geoorloofde oorzaak of op grond van een maatregel van den bezetter, ten aanzien waarvan door Ons of van Onzentwege is bepaald, dat hij geacht wordt nimmer van kracht te zijn geweest,

wordt, behoudens blijk van het tegendeel, aangenomen, dat het achterwege laten van het ingrijpen, bedoeld in artikel 23, in verband met de bijzondere omstandigheden onredelijk ware.

Artikel 27.

1. Indien ten aanzien van een rechtshandeling de Raad gebruik maakt van een der bevoegdheden, bedoeld in artikel 24, kan de Raad bevelen dat zaken of rechten, waarvan het bezit door of tengevolge van zoodanige rechtshandeling voor den eigenaar is verloren gegaan, aan hem wordt teruggegeven, tenzij de zaak of het recht zich bevindt in het bezit van een persoon, die aannemelijk maakt, dat hij de zaak of het recht te goeder trouw en onder bezwarenden titel van een derde heeft gekregen.

2. Niettemin kan teruggave ook in laatstbedoeld geval worden bevolen, indien de zaak of het recht voor den eigenaar een aanmerkelijk grootere waarde heeft dan voor den bezitter.

3. De teruggave, bedoeld in het eerste lid, geschiedt zonder dat aan den bezitter eenige schadevergoeding wordt toegekend, tenzij de Raad meent, dat er bijzondere redenen zijn voor een andere beslissing.

4. De teruggave, bedoeld in het tweede lid, geschiedt slechts tegen betaling door den eigenaar aan den bezitter van door den Raad vast te stellen waarde der zaak voor den bezitter.

5. Indien de eigenaar, wiens zaak of recht ingevolge het bepaalde in het eerste of het tweede lid wordt teruggegeven, bij of tengevolge van de rechtshandeling, waardoor of tengevolge waarvan het bezit voor hem verloren was gegaan, eenige tegenprestatie heeft ontvangen,

geschiedt de teruggave slechts onder de voorwaarde, dat de eigenaar, ter keuze van den Raad, hetzij deze tegenprestatie, hetzij een door de Raad te begrooten bedrag ter waarde van deze tegenprestatie, aan den Staat heeft voldaan.

Artikel 32.

1. Voor de toepassing van de bepalingen van dit en het volgende hoofdstuk kan goede trouw slechts worden aangenomen, indien degeen op wiens goede trouw een beroep wordt gedaan, niet wist, noch redelijkerwijze had behooren te vermoeden, dat het bezit van een zaak of van het recht voor den eigenaar was verloren gegaan tengevolge van een rechtshandeling als bedoeld in artikel 25.

2. Voor de toepassing van de bepalingen van dit en het volgende hoofdstuk wordt goede trouw niet verondersteld, doch moet deze door dengeen, die zich daarop beroept, worden aannemelijk gemaakt.

HOOFDSTUK VII.

Van zaken waarvan de eigenaar onbekend is.

Artikel 110.

Zaken, zich bevindende in het Rijk in Europa, waarvan de eigenaar onbekend is, staan onder beheer van den Raad.

2. De Raad heeft ten aanzien van deze zaken dezelfde bevoegdheid als de bewindvoerder, bedoeld in artikel 519 van het Burgerlijk Wetboek, ten aanzien van het vermogen van een afwezige.

3. Een ieder, die een zaak, als bedoeld in het eerste lid, vindt of onder zich heeft, is verplicht deze in te leveren bij den Raad, die hem daarvoor een ontvangstbewijs zal geven.

Artikel 111.

Tot een nader door Ons te bepalen tijdstip wordt artikel 642 van het Burgerlijk Wetboek buiten werking gesteld.

Artikel 112.

1. De Raad is bevoegd aan dengene die een zaak, waarvan de eigenaar onbekend is, vindt, een belooning toe te kennen.

2. Het bedrag daarvan wordt gebracht ten laste van dengene aan wien uiteindelijk de zaak wordt afgedragen.

Artikel 113.

1. De Raad draagt de zaak, of, indien hij de zaak heeft verkocht, de opbrengst der zaak,

af aan den eigenaar, zoodra is gebleken wie dit is.

2. Voor het geval de eigenaar binnen een nader door Ons te bepalen termijn niet is opgekomen, zullen de zaken, die niet reeds eerder zijn verkocht, te gelde worden gemaakt en zullen de opbrengsten van alle zaken, welke ingevolge het bepaalde in dit hoofdstuk door den Raad zijn beheerd, worden aangewend tot een nader door Ons te bepalen doel.

I Banken

Particulier geldelijk vermogen

J.L. van der Pauw

Inhoud

Inleiding	558
1. Systematiek van de roof	559
1.1 Het verschijnsel Liro	
1.2 Verordening 148/1941: de eerste Liro-verordening	
1.3 Verordening 58/1942: de tweede Liro-verordening	
1.4 Het 'Sammelkonto'	
2. Verwezenlijking van de roof	564
2.1 Ontduiking en tegenwerking - algemeen	
2.2 De opstelling van de banken	
2.3 De Postcheque- en Girodienst	
2.4 Safeloketten	
3. Omvang van de roof	572
3.1 De cijfers van Liro	
3.2 Opmerkingen bij de cijfers	
4. Systematiek van het rechtsherstel	575
4.1 De hoofdlijnen ten aanzien van joodse particuliere vermogenswaarden	
5. Verwezenlijking van het rechtsherstel	577
5.1 Rechtsherstel voor opkomende rechthebbenden	
5.2 Onbekende en onvindbare eigenaren	
5.3 De zaak van de pakketten zonder eigenaar	
6. Omvang van het rechtsherstel	589
6.1 De inventarisatie	
6.2 Uitbetalingen aan rechthebbenden	
6.3 Betalingen aan de Stichting Joods Maatschappelijk Werk	
7. Conclusies	595

Inleiding

Het rapport Banken is gericht op wat er tijdens en na de oorlog is gebeurd met het particuliere geldelijke vermogen van slachtoffers van WO-II, met name voorzover dat aanwezig was bij banken. Onder dit vermogen worden begrepen contante gelden, cheques, tegoeden en deposito's, alsmede de inhoud van safeloketten. Effecten worden op deze plaats uitgezonderd; daaraan zal een apart rapport gewijd zijn.

Voor dit onderzoek is onder meer gebruik gemaakt van de archieven van diverse bankinstellingen, te weten een aantal algemene, handels-, en middenstandsbanken, een spaarbank, een indertijd joods bankiershuis, de Postcheque- en Girodienst en de Nederlandsche Bank. Er is voor het overige geen rekening gehouden met de differentiatie en specialisatie binnen het Nederlandse bankwezen. De Nederlandsche Bank is onder de in dit rapport behandelde bankinstellingen begrepen voorzover het haar voormalige rol van handelsbank betreft, in casu het bij haar aanwezige particuliere geldelijke vermogen. Het onderzoek was er in het bijzonder op gericht na te gaan in hoeverre er thans of in het naoorlogse verleden wellicht tegoeden van slachtoffers van WO-II ten onrechte bij bankinstellingen zijn achtergebleven.

In het rapport worden achtereenvolgens de roof en het rechtsherstel besproken. Beide onderwerpen zijn opgedeeld in drie hoofdstukken, over respectievelijk de systematiek (de regelgeving en de planmatige opzet), de verwezenlijking (de uitwerking in de praktijk) en de omvang van roof c.q. rechtsherstel. Daarna volgt een hoofdstuk met conclusies.

1 Systematiek van de roof

1.1 Het verschijnsel Liro

In mei 1941 had de 'Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft' in Nederland, dr. Hans Fischböck, gedetailleerde plannen ontwikkeld om hier ten lande de joden hun bezittingen afhandig te maken. Onderdeel van die plannen was de joodse gelden en effecten te bemachtigen door ze allereerst te concentreren bij één bank. Vooral met het oog op de verhandelbaarheid van de effecten moest dat bij voorkeur geschieden bij een bank die internationaal een goede naam had. De keuze viel op het vrij kleine, maar gerenommeerde joodse bankiershuis Lippmann, Rosenthal & Co., gevestigd in de Nieuwe Spiegelstraat 6-8 te Amsterdam. Onder de naam van deze bank zou een 'filiaal' worden opgericht, waar de aanmelding en concentratie van joods vermogen zou plaatsvinden.

Op 22 juli 1941 werden in opdracht van Fischböck twee personen belast met 'die organisatorische Vorbereitungen für die Erfassung des jüdischen Kapitalbesitzes, welches sich aus Bargeld, Guthaben und Effekten zusammensetzt'. Dit waren de reeds door de bezetter aangestelde bewindvoerder van de bestaande vestiging van Lippmann, Rosenthal & Co. in de Nieuwe Spiegelstraat, dr. Alfred Flesche, en de toekomstige directeur van het op te richten filiaal, dr. Walter von Karger. Zij kozen als locatie voor dit filiaal een gebouw aan de Sarphatistraat 47-55, waar een kantoor van de Amsterdamsche Bank gevestigd was - dat werd voortvarend ontruimd. Reeds op 28 juli 1941 was de nieuwe instelling, die de naam 'Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat' kreeg, klaar voor gebruik.

Aanvankelijk nog leek het filiaal Sarphatistraat - in het vervolg aan te duiden als Liro - zich inderdaad met normale bankzaken en vermogensbeheer te gaan bezighouden. Dat was ook geheel volgens de bedoeling van de bezetter, met name van Fischböck: de voorgenomen stapsgewijze confiscering van het joodse vermogen in Nederland moest, niet in de laatste plaats voor de joden zelf, zoveel en zolang mogelijk verborgen blijven achter de façade van een gerenommeerde joodse bank. Zelfs nadat op 8 augustus 1941 Verordening 148/1941 'betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen' van kracht geworden was - waarover dadelijk meer - en joden ondermeer verplicht werden hun banktegoeden naar een rekening bij Liro over te schrijven, werd, ondanks de beperkingen die de joden ten aanzien van de mogelijkheid om over hun vermogen te beschikken door deze verordening kregen opgelegd, nog zo lang mogelijk de schijn van enigermate regulier bankverkeer opgehouden. Gaandeweg echter nam de omvang van die beperkingen steeds meer toe en daarmee ook de duidelijkheid dat Liro niet alleen de plaats was waar het vermogen van de joden werd geconcentreerd, maar ook de plaats waar het zijn joodse eigenaars definitief afhandig werd gemaakt. Anders gezegd: Liro ontpopte zich als 'roofbank'. Zij opereerde daarbij ook volkomen gescheiden van haar naamgeefster in de Nieuwe Spiegelstraat. De vestiging in de Sarphatistraat ontving haar instructies direct van het Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft en aldus functioneerde Liro in de praktijk als een 'Dienststelle' van de bezetter.¹

1.2 Verordening 148/1941 : de eerste Liro-verordening

Liro was in het leven geroepen voor de concentratie en confiscatie van het joodse particuliere vermogen. Het aanmelden en inleveren van dit vermogen werd, zodra Liro bedrijfsklaar was, geregeld in Verordening 148/1941, van 8 augustus 1941: de verordening 'betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen'. Deze verordening werd op zaterdag 9 augustus 1941 gepubliceerd, zodat de daarop volgende maandag, 11 augustus, voor Liro 'der Tag des Beginns der praktischen Arbeit' was.²

Artikel 1, lid 1 van Verordening 148/1941 luidde als volgt:

'Personen, die in den zin van artikel 4 der Verordening No. 189/1940 betreffende het aangeven van ondernemingen jood zijn of als jood worden aangemerkt, dienen onverwijld de hun op het tijdstip van de inwerkingtreding van deze verordening toebehoorende

1. contante gelden en chèques te storten op een rekening bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co., te Amsterdam. Deze verplichting tot storten bestaat niet ten aanzien van een maximum (verder te noemen: het vrije maximum), hetwelk duizend gulden bedraagt; bedraagt de totale som der contante gelden en chèques meer dan duizend gulden en gaat deze som tevens het bedrag van 1/10 gedeelte van het voor het belastingjaar 1940/1941 vastgestelde inkomen te boven, dan wordt het vrije maximum gesteld op laatstgenoemd bedrag;
2. effecten in depot te geven bij de onder 1 genoemde bank;
3. tegoeden en deposito's bij banken, spaarkassen en andere geld- en kredietinstellingen over te schrijven naar de onder 1 genoemde bank.'

Deze verplichtingen ingevolge lid 1 golden, volgens lid 2, ook voor in het vervolg nog te ontvangen vermogen van de bovengenoemde soort. De stortingsplichtige mocht evenwel over f 1000,- per maand vrij blijven beschikken.

Vrijgesteld van de verplichtingen genoemd in lid 1 waren de personen met een zuiver vermogen van niet meer dan f 10.000,- en een belastbaar inkomen dat over 1940 niet meer dan f 3000,- bedroeg (art.4).

¹ RIOD, Coll.48 (FiWi-BWA), doos 3, map 5b, 'Eröffnungsbericht' [Tussenrapport per 30 september 1941]; RIOD, Doc II-76 Bankwezen; DNB, nr. 2.2/97/16/1, Document No. MID-13754 van 'Office of Chief of Counsel for War Crimes', 12 jan.

1948, betreffende Lippmann, Rosenthal & Co.; A.J. van der Leeuw, 'Reichs-kommissariat und Judenvermögen in den Niederlanden', in [red. A.H. Paape] *Studies over Nederland in oorlogstijd, deel 1* (1972), p.237-249; L. de Jong, *Koninkrijk, deel 5*, p.607-609; *Eindverslag van beheerders-vereffenaars betreffende Liquidatie Van Verwaltung Sarphatistraat (L.V.V.S.) aan het Nederlandse Beheersinstituut te 's-Gravenhage*. Amsterdam, 24 april 1958 [hierna te noemen: *Eindverslag L.V.V.S. (1958)*], p.1-2. Meer details in: RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-I.

² RIOD, Coll.48 (FiWi-BWA), doos 3, map 5b, 'Eröffnungsbericht'.

Artikel 1, lid 3 bepaalde verder:

'Bevinden zich de vorenbedoelde waarden niet in het bezit of in de feitelijke macht van de in lid 1 genoemde personen, dan bestaan de verplichtingen ingevolge lid 1 en 2 eveneens voor de bezitters en de feitelijke houders van deze waarden.'³

Dat betekende dus dat onder meer ook de banken verplicht waren tegoeden en deposito's van joodse cliënten over te dragen aan Liro. De vraag in hoeverre zij dat konden, wilden en gedaan hebben, komt nog aan de orde.

1.3 Verordening 58/1942 : de tweede Liro-verordening

De ervaringen opgedaan met de werking van de eerste Liro-verordening, Verordening 148/1941, werden door de bezetter verwerkt in een tweede Liro-verordening, die een verdergaande beroving van de joden inhield en die in grote lijnen complementair was aan de eerste.⁴ Dit was Verordening 58/1942, van 21 mei 1942: de verordening 'betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden'. Behalve dat op grond van deze verordening ook veel meer vormen van bezit en vermogen moesten worden aangemeld of ingeleverd (van levensverzekeringen en lijfrenten tot kunstvoorwerpen, juwelen, paarden, voer- en vaartuigen, enz.), werden meteen ook de bepalingen van Verordening 148/1941 aangescherpt. De vrije vermogensgrens van f 10.000,- en de inkomensgrens van f 3000,- kwamen te vervallen en het 'vrije maximum' van f 1000,- werd verlaagd naar f 250,-.⁵ Hierdoor viel een veel groter deel van de joodse bevolkingsgroep onder de inleveringsplicht - in het Jaarverslag van Liro over 1942 werd dit aldus vermeld:

'Waren bislang nur begueterde Juden und solche in besseren Einkommensverhaeltnissen verpflichtet, ihr Kapitalvermoegeen bei Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat zu konzentrieren, so wurden nunmehr *auch alle Juden in bescheidenen und bescheidensten Vermoegens- und Einkommensverhaeltnissen* einlieferungspflichtig. Die Anzahl der von uns gefuehrten Konten und Depots schwoll in der Folge bis Ende 1942 auf 31000 bezw. 9300 an.'⁶

Een verdere aanscherping was bovendien dat het maandelijks vrij opneembare bedrag van f 1000,- (per stortingsplichtige) werd verlaagd naar f 250,- (per gezin).

In Verordening 58/1942 werd bovendien nog eens duidelijk onderstreept wie allemaal verplicht waren de onder de verordening vallende joodse vermogenswaarden - voorzover dat

³ VO 148/1941: 'Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen', 8 augustus 1941. Toelichting op deze verordening: RIOD, Doc.II-1213-4.

De verordeningen verschenen in het *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied*.

⁴ RIOD, Coll. 48 (FiWi-BWA), doos 3, map 5b, 'Aktennotiz: Bemerkungen zu dem Entwurf einer Verordnung über die Erfassung jüdischen Vermögens'.

⁵ VO 58/1942: 'Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden', 21 mei 1942. Toelichtingen op deze verordening: RIOD, Doc.II-1213-3,6.

⁶ RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-IV-327: 'Jahresbericht 1942' van O. Witscher aan A. Flesche, 2 juni 1943.

vorderingen of rechten waren - bij Liro aan te melden: 1. de schuldeiser (bijv. een joodse bankrekeninghouder), 2. de schuldenaar (waaronder banken e.d.) en 3. elke persoon bevoegd tot vertegenwoordiging van de schuldeiser of de schuldenaar.⁷

Op 6 augustus 1942 werd de verordening verder aangescherpt. De banken ontvingen toen van Liro een schrijven met de volgende inhoud:

'Op grond van de ons in verband met de verordeningen 148/41 en 58/42 van den Heer Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandsche gebieden opgedragen taak berichten wij U hiermede, dat volgens recente beschikking van den Heer Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft rekeningen en dépôts van personen, die jood zijn in den zin van artikel 4 der verordening 189/40, in alle gevallen, derhalve onverschillig of de waarde meer of minder dan f 250,- bedraagt (zie artikel 9 der verordening 58/42), naar onze instelling moeten worden overgebracht.

In verband hiermede noodigen wij U met verwijzing naar artikel 7 der verordening 58/42 uit, alle bij U gevoerde rekeningen ten name van joodsche personen als bovenbedoeld af te sluiten en de saldi bij ons te storten. Eveneens dienen de bij U onderhouden dépôts van genoemde personen aan ons te hunnen gunste te worden uitgeleverd.

Wij verzoeken U onverwijld het noodige te verrichten.

Vanzelfsprekend mogen ook in het vervolg geen nieuwe rekeningen en dépôts voor bovengenoemde joodsche personen ingericht worden.⁸

Behalve alle saldi op rekeningen moest volgens bovenstaande instructie dus ook de inhoud van safeloketten aan Liro overgedragen worden; daarbij aangetroffen goud en deviezen moesten aan de Nederlandsche Bank worden aangeboden.⁹

1.4 Het 'Sammelkonto'

De invoering van Verordening 58/1942 had vanaf medio 1942 een stroom aan inleveringen en aanmeldingen van joodse vermogenswaarden en bezittingen op gang gebracht waarin Liro zich niet staande kon houden. De bank kon de verwerking ervan bij lange na niet aan. Grote achterstanden, zowel in de administratie als bij het uitpakken van ingeleverde pakketten met effecten e.d., en een algehele wanorde waren het gevolg. Hiervan werd bovendien door zowel stafleden als werknemers van Liro misbruik gemaakt: zij gingen op grote schaal ingeleverde joodse bezittingen stelen (de 'roof binnen de roof').¹⁰

Teneinde een efficiëntere verwerking van het joodse vermogen te bewerkstelligen, besloot Generalkommissar Fischböck op 21 november 1942 de volgende maatregel te doen treffen.

⁷ VO 58/1942.

⁸ Archief NMB, Circulaire 79/1942, 6 augustus 1942. L. de Jong (*Koninkrijk, deel 7*, p.420) plaatst deze instructie ten onrechte in maart 1942 en spreekt over opheffing van de vrije *vermogensgrens*.

⁹ RIOD, Coll.44 (FiWi-Wipr), I-c.

¹⁰ RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-IV-327; *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.2, 10a; L. de Jong, *Koninkrijk, deel 7*, p.425.

Op 31 december 1942 dienden de individuele rekeningen van joden bij Liro te worden afgesloten en samengevoegd tot een met ingang van 1 januari 1943 ingestelde verzamelrekening, het 'Sammelkonto'. Op dit Sammelkonto moesten voortaan ook alle nieuw binnenkomende gelden worden geboekt. Aldus geschiedde.

Voorafgaand aan de invoering van het Sammelkonto werd in de laatste weken van 1942 door de afdeling Inspectie van Liro nog een finale krachtsinspanning geleverd om achtergehouden vermogenswaarden op te sporen, teneinde de lopende zaken voor het grootste deel te kunnen afsluiten. Vervolgens gingen van de ca. 31.000 particuliere rekeningen van joden die eind 1942 bij Liro aanwezig waren, er in de eerste drie maanden van 1943 ca. 26.000 op in het Sammelkonto; de ca. 5000 die er toen nog over bleven, waren hoofdzakelijk rekeningen van gemengd gehuwde joden, 'Feindjuden', nalatenschappen met arische rechthebbenden e.d.¹¹ De invoering van het Sammelkonto loste veel administratieve problemen op en men meende er bij Liro wel van uit te kunnen gaan dat de gedeporteerde joden niet terug zouden keren. Vanuit het Sammelkonto werden in principe geen uitbetalingen aan joden meer verricht - dat betekende dus dat het 'vrije maximum' (aan opneembaar geld) nu geheel kwam te vervallen. Voor eventuele financiële ondersteuning werden de joden doorverwezen naar de Joodsche Raad, die daartoe van Liro maandelijks een vast bedrag ontving.¹²

¹¹ RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-III-318 en B-IV-323.

¹² RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-IV-327; *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.3-4; '*Studies*' (1972), p.244, 246-247; L. de Jong, *Koninkrijk, deel 7*, p.424-426.

2 Verwezenlijking van de roof

2.1 Ontduiking en tegenwerking - algemeen

In Duitsland werd de 'Wirtschaftsentjudung' al in 1938 in gang gezet.¹³ In Nederland werden de joden daardoor al voor de oorlog, maar nadrukkelijker nog na de Duitse inval, geconfronteerd met het risico dat in de nabije toekomst de nazi's ook hier een greep naar hun vermogen zouden doen. Een deel van de joden heeft daarom reeds vóór de afkondiging van de eerste Liro-verordening (d.d. 8 augustus 1941) maatregelen genomen om te trachten zijn vermogen zoveel mogelijk aan het risico van deze roof te onttrekken. Zo hadden reeds in de eerste oorlogsdagen - toen dat nog net mogelijk was - goed voorbereide en vermoedelijk zeer omvangrijke overboekingen plaats naar het buitenland, met name naar de Verenigde Staten.¹⁴ Daarnaast brachten sommige joden een deel van hun geld en kostbaarheden binnen Nederland heimelijk elders onder, bijvoorbeeld bij niet-joodse burens, vrienden e.d. ('bewaarsers') of bij niet voor de hand liggende bankinstellingen. Maar naarmate het net van verordeningen en aanvullende maatregelen zich sloot, dienden steeds ingenieuzere ontduikingsmethoden te worden bedacht.

In veel gevallen hebben banken waar mogelijk de uitvoering van de verordeningen ook getraineed en tegengewerkt en zijn zij hun joodse cliënten behulpzaam geweest bij pogingen hun tegoeden voor de bezetter te verdonkeremanen, te camoufleren of op andere wijze aan roof te onttrekken. Naast simpele methoden, zoals naamswijzigingen of het uit de administratie verwijderen van joodse cliënten, werden ook allerlei vernuftige constructies toegepast, waarvan een deel ons ongetwijfeld altijd onbekend zal blijven.

Voorzover deze meer ingenieuze methoden succes hadden, betekende dit niet alleen dat de bezetter van dit vermogen onkundig bleef, maar vaak ook dat dit vermogen na de oorlog moeilijk of in het geheel niet meer te achterhalen viel. Het kon zijn dat nabestaanden niet van ontduikingsmethoden op de hoogte waren en daardoor de verblijfplaats van het vermogen (hun erfdeel) niet konden achterhalen, of ten onrechte meenden dat dit nog op de 'oude' (vooroorlogse) plaats aanwezig moest zijn. Het kon zijn dat bij banken de wetenschap over de heimelijke verblijfplaats van een bepaald vermogen of over toegepaste ontduikingsmethoden - informatie die tijdens de bezetting veelal niet op schrift gesteld zal zijn - verloren was gegaan, bijvoorbeeld door personeelsverloop, waardoor nabestaanden, of zelfs de oorspronkelijke eigenaar, bij gebrek aan bewijs hun tegoeden niet meer konden achterhalen. Het kon ook zijn dat er helemaal geen eigenaars of rechthebbenden meer in leven waren of dat eventuele overleden rechthebbenden in het geheel geen weet hadden van verborgen tegoeden e.d.

In al deze gevallen is het moeilijk, vaak zelfs onmogelijk, om deze vermogensbestanddelen alsnog boven water te brengen, of om eventueel aangetroffen bedragen van onduidelijke herkomst als onbeërfd joods vermogen te herkennen.

¹³ Zie : '*Studies*' (1972), hoofdstuk 10.

¹⁴ Informatie De Nederlandsche Bank.

2.2 De opstelling van de banken

De banken waren door Verordening 148/1941 reeds vanaf 1941 formeel verplicht de tegoeden van hun joodse cliënten over te boeken naar individuele rekeningen bij Liro, althans voorzover deze cliënten, die daartoe in de eerste plaats zélf verplicht waren, dat nalieten. Maar in hoeverre konden (en wilden) de banken weten dat bepaalde cliënten joods waren? Over het algemeen voelden de banken er niets voor om zonder dat een cliënt daartoe opdracht had gegeven diens saldo naar een andere bank, in casu Liro, over te boeken en de verplichting daartoe werd dan ook op grote schaal genegeerd. Met name uit de bij de meeste banken aangetroffen correspondentie die tijdens de oorlog met Liro is gevoerd, komt het beeld naar voren dat, waar het gaat om de verplichting tot het overboeken van saldi van cliënten naar Liro, negeren en traineren van de verordeningen bij de banken de algemene tendens was - overigens zonder dat thans nog valt aan te geven of dat nu overwegend uit humane of uit zakelijke overwegingen gebeurde. Kwade brieven van Liro, waarin de banken sabotage werd verweten, waren hoe dan ook het gevolg. Hoezeer de spanningen verder konden oplopen, blijkt wel uit een verslag van de Amsterdamsche Bank, die bij Liro op het matje werd geroepen:

'Op 7 December 1942 is de heer Houwing [afgevaardigde van de A.B.] bij een persoonlijk onderhoud met O. Witscher van Lippros [=Liro] bedreigd, naar aanleiding waarvan wij een circulaire aan de bijkantoren hebben gezonden teneinde te onderzoeken, welke van de cliënten 'jood' waren. Vlak daarop ontvingen wij den dreigbrief van Lippros inzake P---, een cliënte, ten laste van wier rekening nog in Augustus 1940 een zitplaats in de synagoge en joodsche kerkelijke belastingen werden geboekt, waaruit zich een correspondentie ontwikkelt, waarin de toon van Lippros' brieven steeds dreigender wordt. In een brief van 8 Februari 1943 aan A.B. den Haag gaat Lippros zoover, het volgende te eischen:

"Alle rekeningen van de houders, waarvan U niet uit bescheiden gebleken is, dat zij geen Joden zijn in den zin van art.4 der Verordening 189/40, gelieve U bij ons aan te melden en veiligheidshalve te blokkeeren."

Uit deze correspondentie blijkt ten duidelijkste de sabotage van de A.B. en het steeds venijniger worden van Lippros.¹⁵

Er waren evenwel ook banken die al dadelijk na de afkondiging van Verordening 148/1941 hun bijkantoren circulaires gingen toezenden waarin op stipte naleving van deze verordening werd aangedrongen. De Nederlandsche Middenstandsbank kwam onder meer met de volgende instructie (d.d. 12 augustus 1941):

'Bestaat er vermoeden, dat men bedragen disponeert teneinde deze 'weg te werken' dan dient de bank te trachten dit te beletten en moet er dus met de cliënt worden gesproken.'¹⁶

¹⁵ Archief Amsterdamsche Bank, nr.2125: 'Beknopt overzicht van de wijze waarop de A.B. de tijdens de Duitse bezetting uitgevaardigde zgn. "Jodenverordeningen" gehanteerd heeft.' [z.j.; naoorlogs].

¹⁶ Archief NMB, Circulaire 93/1941, 12 augustus 1941.

In een soortgelijke circulaire (dd. 15 augustus 1941) werd er op gewezen dat geen enkele uitbetaling meer op rekening van particuliere joodse cliënten mocht worden verricht.¹⁷

Een meer uitgebreide circulaire, van 25 augustus 1941 (eveneens van de NMB aan haar bijkantoren, dus niet van Liro), somt tal van maatregelen op voor een correcte uitvoering van de verordening, waarbij benadrukt wordt dat het 'slechts het privé-vermogen' van de joodse cliënten betreft:

1. In de eerste plaats hebt U na te gaan, wie van Uw Joodsche cliënten onder de uitzondering van art. 4 [vrij vermogen] der verordening valt. Is U overtuigd van de waarheid dezer mededeeling, dan behoeft U verder geen nadere maatregelen te treffen.
2. Van de groep Joodsche cliënten, die wel onder de verordening valt, gaat U na of aanwezig zijn de volgende waarden:
 - a) creditsaldi in rekening-courant
 - b) deposito's
 - c) effecten
 - d) spaarbankboekjes
 - e) spaardeposito's
3. U vraagt Uw betreffenden cliënten een opdracht te geven tot overboeking dezer waarden naar de firma Lippmann, Rosenthal & Co. te Amsterdam, echter *met uitzondering* van de sub. 2 genoemde *waarden, die verpand zijn* en met uitzondering van de deposito's met opzeggingsvoorwaarden.
4. Indien U geen medewerking verkrijgt, moet U zich overtuigen in hoeverre cliënt aan de voorwaarden voldoet. Indien U in zoo'n geval absolute zekerheid hebt, dat de betreffende cliënt onder de verordening valt, moet U zonder opdracht tot overboeking overgaan. In twijfelgevallen gelieve U hierover met het Hoofdkantoor te correspondeeren.'

Zo gaat het dan nog even voort, met aan het slot de opmerking: 'Het bovenstaande is geenszins een volledig overzicht van de gevallen, die zich voor kunnen doen.'¹⁸

Vanaf het najaar van 1941 gingen steeds meer banken er plichtmatig toe over joodse cliënten via een toegezonden circulaire er op te wijzen dat zij hun saldo naar Liro dienden over te schrijven. De Nederlandsche Bank, die in 'deutschfreundliche' handen was geraakt, deed dit vanaf 18 september 1941, in de volgende bewoordingen:

'Voor de goede orde noodigen wij U hierbij op grond van het bepaalde in de Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied van 8 augustus 1941, no. 148, uit ons opdracht te geven tot overboeking van Uw credit-saldo in rekening-courant bij onze instelling op rekening van, en/of aangifte van de door U aan ons verpande effecten bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat alhier.

Mochten wij binnen acht dagen na dagteekening dezes Uw opdracht niet hebben

¹⁷ Archief NMB, Circulaire 97/1941, 15 augustus 1941.

¹⁸ Archief NMB, Circulaire 102/1941, 25 augustus 1941.

ontvangen, dan zullen wij ons genoodzaakt zien zelf tot bovengenoemde overboeking en/of aangifte over te gaan. [...]'¹⁹

Vele banken voerden de opdracht tot het overboeken van saldi van joden naar een rekening bij Liro echter uitgesproken traag uit en er waren er die hun best deden, joden te helpen bij het onvindbaar maken van hun vermogen; men kon dat vermogen bijvoorbeeld wegwerken door grote fictieve schulden aan personen of firma's in het buitenland te creëren. De girodiensten legden al evenmin haast aan de dag.²⁰ De gang van zaken bij de Postcheque- en Girodienst kon nog goed gereconstrueerd worden.

2.3 De Postcheque- en Girodienst

De Postcheque- en Girodienst ontving op 6 augustus 1942 van Liro opdracht om aan al haar rekeninghouders een formulier toe te zenden waarop zij moesten verklaren of zij al dan niet jood waren. Deze zaak werd door ambtenaren van de PCGD met allerlei vragen en argumenten op de lange baan gehouden. Er volgde een kwade brief van Liro, op 9 november 1942, met de klacht dat 'nu reeds sedert ons schrijven aan U dd. 6 Augustus j.l. [...] noodeloos 3 maanden verlopen zijn' en dat 'U thans opnieuw van een geruimen tijd voor de afdoening van deze aangelegenheid spreekt'. De toezending van de ariërverklaring werd door de PCGD vervolgens inderdaad nog vertraagd tot januari 1943 (de Amsterdamse Gemeente-Giro was ermee begonnen in het najaar van 1942 - over de verdere gang van zaken met betrekking tot deze girodienst konden in verband met de ontoegankelijkheid van het archief geen nadere gegevens worden achterhaald). Deze toezending geschiedde niet alleen aan natuurlijke personen, maar - zogenaamd bij twijfel - ook geheel nodeloos aan tal van bedrijven, verenigingen e.d. Hierdoor viel het minder op dat honderden particuliere rekeninghouders 'over het hoofd werden gezien'. Liro bleef nadien nog wel herhaaldelijk klagen dat bepaalde girorekeningen van joden, waarvan zij langs andere weg kennis had gekregen, niet als zodanig door de PCGD waren herkend en opgegeven.

Ondertussen gaf de PCGD aan al haar rekeninghouders die hadden aangegeven jood te zijn ruimschoots de gelegenheid hun saldi op te nemen en zij heeft hun rekening ook nooit geblokkeerd. Maar niet iedereen was hiervan op de hoogte of durfde er gebruik van te maken. Honderden joden die bij de PCGD om informatie kwamen, kregen de raad eerst hun saldo op te nemen en pas daarna de verklaring in te leveren, of deze helemaal niet op te sturen. Tegen degenen die nalieten de verklaring aan de PCGD toe te zenden, werd aanvankelijk niets ondernomen. De PCGD liet namelijk - na overleg met haar juridisch adviseur, en zoiets kost tijd - Liro op 17 november 1943 weten dat rekeningen van weigerachtige cliënten niet konden worden opgeheven indien niet vaststond dat zij jood waren. Er was uiteindelijk een schriftelijke opdracht van Generalkommissar Fischböck (d.d. 22 december 1943) voor nodig waarmee Liro deze rekeningen verbeurd kon laten verklaren - maar veel zal er toen niet meer vanaf te halen zijn geweest.

Al met al is het opheffen van joodse rekeningen bij de PCGD, dat binnen een maand geregeld

¹⁹ DNB, nr. 2.121/97/5/1 (eveneens in nr. 2.2/97/17/1).

²⁰ L. de Jong, *Koninkrijk*, deel 7, p.420.

had kunnen zijn, meer dan twee jaar getraineed. Het doel daarvan was het veilig stellen van joodse saldi. Behoudens een gering aantal gevallen waarin de cliënt zelf niets durfde te riskeren, is dit doel bijna geheel bereikt.²¹

2.4 Safeloketten

De safeloketten die joden bij bankinstellingen hadden gehuurd, vielen onder de werking van de tweede Liro-verordening (Verordening 58/1942) en dienden derhalve bij Liro te worden aangemeld. Direct na de afkondiging van deze verordening werd joden de toegang tot hun safeloketten op last van de bezetter ontzegd, om pogingen tot ontduiking van de verordening te verijdelen. Liro gaf de banken bovendien te verstaan dat zowel de joodse safehuurders als de banken zelf ingevolge Verordening 58/1942 verplicht waren Liro in te lichten omtrent in bewaring gegeven zaken die onder deze verordening vielen.²²

De banken schreven daarop hun safehuurders aan, bijvoorbeeld met een brief als hieronder (d.d. 11 augustus 1942):

'Hiermede brengen wij te Uwer kennis, dat wij verplicht zijn aan de firma Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat te Amsterdam, een opgave te verstrekken van onze safehuurders en van hen die bij onze instelling koffers, pakketten enz. in Gesloten Bewaring hebben gegeven en die onder de verordening 58/42 betreffende de behandeling van Joodsche vermogenswaarden vallen.

Aangezien ook de betreffende huurders zelf verplicht zijn genoemde firma in te lichten, geven wij U in overweging, het bij onze instelling gehuurde bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. aan te melden resp. een opgave te verstrekken van de bij ons in Gesloten Bewaargeving berustende pakketten enz., voor zoover zulks niet reeds door U is geschied. Mocht U niet onder de verordening vallen, dan gelieve U ons dit omgaand te berichten.'²³

Aangezien Liro zich bij het traceren van deze safeloketten niet wilde verlaten op de aanmelding door de joodse huurders daarvan, legde zij zich er vanaf zomer 1942 actief op toe deze zelf te achterhalen. Kwam zij op de hoogte van zo'n safeloket, dan volgde zij een beleid zoals dat tot uitdrukking komt in een intern schrijven van haar afdeling Inspectie, gedateerd 4 september 1942:

'Van de Bankafdeeling ontvangen wij bijna dagelijks rapporten over de opening van safeloketten van joodsche personen, met vermelding der vermogenswaarden, die door ons er uit worden gehaald. S.v.p. met deze rapporten als volgt te handelen:

1) Wanneer de totale waarde der geldelijke vermogenswaarden ca. F. 10.000,- of meer bedraagt, s.v.p. aan Ackermann geven voor onderzoek of ontduiking der verordening

²¹ RIOD, Doc.II-1213-1, Rapport Neher, 1946; RIOD, Doc.II-418-B271, C147; J.G. Visser, *Beleid en bezetting - PTT 1940-1945* (1968), p.131-132; L. de Jong, *Koninkrijk, deel 7*, p.420-421. Zie ook: ARA, nr. 2.16.09-445 (Kamervragen mbt. de Postgirorekeningen).

²² RIOD, Doc.II-418-B185; GA Amsterdam, Archief Kas-Vereeniging, inv.nr. 352.

²³ Archief Rotterdamsche Bank, nr.1479: brief aan J.I. Bonnist, 11 augustus 1942.

Nr. 148/41 heeft plaatsgevonden.

2) In gevallen waarbij minder dan F. 10.000,- maar toch nog belangrijke bedragen uit de safe werden genomen [door Liro], onverwijld vragenlijst aan den joodschen safehouder laten zenden, waarna vastgesteld moet worden of een overtreding der verordening Nr. 148/41 heeft plaatsgevonden.

3) In gevallen waarbij slechts onbeduidende bedragen werden gevonden, kunnen de rapporten aan den Heer Arink worden gegeven, die de adressen der safehouders dient te noteeren en bij gelegenheid een vragenlijst aan den safehouder kan zenden.

Het is natuurlijk de bedoeling dat door ons in elk geval, hetzij vroeger of later wordt gecontroleerd of de safehouders, doordat zij geldelijke vermogensbestanddeelen in hun safe hadden opgeborgen, niet de Verordening Nr. 148/41 hebben overtreden.²⁴

Overtreding van Verordening 58/1942 was niet actief mogelijk, aangezien de joodse safehuurder vanaf de afkondiging van die verordening geen toegang meer tot zijn safeloket had, maar wel passief, door zaken die zich in dit safeloket bevonden en die onder genoemde verordening vielen, niet bij Liro aan te melden.

Vanaf november 1942 werd door Liro nog intensiever werk gemaakt van het opsporen van aan te melden safeloketten, waarbij men niet alleen vermogenswaarden van joodse eigenaars beoogde te achterhalen, maar vooral ook zgn. 'Feindvermögen'. Zowel bij de banken als bij onder beheer gestelde ondernemingen vond met dit doel een enquête plaats. De aldus opgespoorde safeloketten moesten in bijzijn van een bankemployé worden geopend. De bevoegdheid om opdracht tot opening te geven lag, voorzover het safeloketten van joodse particulieren betrof, uitsluitend bij Liro. Een van haar medewerkers diende dan ook eveneens bij de opening aanwezig te zijn en er op toe te zien dat er een nauwkeurige opgave van de inhoud werd gemaakt. Aangetroffen goud en deviezen moesten aan de Nederlandsche Bank worden aangeboden, die dan de tegenwaarde naar een rekening van de joodse huurder (of, vanaf 1-1-1943 naar het Sammelkonto) bij Liro overboekte. Over de verdere inhoud, voorzover die onder de beide desbetreffende verordeningen viel, beschikte Liro.²⁵

Aan deze paragraaf kan na nader onderzoek (juli 1999) nog het volgende worden toegevoegd met betrekking tot de kosten van op last van de bezetter uitgevoerd safe-onderzoek.

Op grond van Verordening 26/1940 betreffende de behandeling van vijandelijk vermogen en ingevolge een besluit van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft (Fischböck) van 14 maart 1941, volgens hetwelk de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (D.R.T.) voorzover het *vijandelijk vermogen* betrof als 'Verwalter' werd aangesteld over de rechten uit huurcontracten van safeloketten en over de vermogenswaarden die zich daarin bevonden, kregen de banken vanaf voorjaar 1941 opdracht van de D.R.T. om opgave te doen van de inhoud van safeloketten van *eigenaren (zowel joden als niet-joden) die in een als vijandelijk aangemerkt buitenland woonden of verblijf hielden*, en wier vermogen om die reden als

²⁴ RIOD, Doc.II-418-B185.

²⁵ RIOD, Coll.44 (FiWi-Wipr), I-c, V-b-1,2,3; RIOD, Doc.II-418-B229; RIOD, Doc.II-1213-6.

'vijandelijk' werd aangemerkt. De hieraan verbonden kosten moest de bank volgens de bepaling van de bezetter in rekening brengen bij de desbetreffende eigenaren:

"Verwaltungsgebühren und etwalige Unkosten, die z.B. durch das gewaltsame Öffnen entstehen können, gehen zu Lasten des Feindlichen Safemieters."²⁶

Deze kosten bedroegen in de regel f 10,- voor het safeloketonderzoek door de D.R.T. en, in het geval er geen sleutel van het safeloket ter beschikking stond, bovendien f 15,- voor het openboren en repareren van het slot van een safeloket; er zijn echter ook hogere 'openingskosten' aangetroffen, tot in totaal ruim veertig gulden per safeloket.²⁷

Met de inhoud van het safeloket diende volgens instructie van de D.R.T. na het opstellen van de inhoudsopgave het volgende te geschieden:

- 1) Privatsachen wie Akten, Briefe, Rechnungen, Schmuckstücke u.dgl. sind wieder in ein Safe auf den Nahmen des betreffenden Feindes zu legen;
- 2) Effekten soll das Geldinstitut in offene Verwahrung auf den Nahmen des "Feindes" übernehmen;
- 3) Gold- und Devisenbestände sind durch das Geldinstitut der Niederländische Bank anzubieten;
- 4) Bargeld und die Erlöse aus Gold- und Devisenbeständen sind unter genauer Abrechnung zur treuhänderischen Verwaltung auf ein Anderkonto unserer Gesellschaft [D.R.T.] einzuzahlen;
- 5) Die Schlüssel der Schliessfächer von Feinden, deren Vermögen in Holland nicht gesondert verwaltet wird, werden in ein auf unseren Nahmen zu mietendes Schliessfach bei den einzelnen Geldinstituten gelegt. Der Schlüssel dieses Schliessfaches ist Herrn Fomm auszuhändigen.'²⁸

Afgaand op het in diverse openbare en bancaire archieven aangetroffen materiaal ter zake (lijsten, protocollen en afschriften van brieven aan eigenaren) ging het bij een groot deel van deze safecontroles om de opsporing van 'vijandelijk vermogen', zoals hierboven behandeld. Vanaf augustus 1942 waren ingevolge een aanvullende bepaling op Verordening 58/1942 (zie deelrapport Banken, § 1.3) de controles ook gericht op safeloketten van *in Nederland verblijvende joden* (ongeacht of die op het moment van controle mogelijk reeds gedeporteerd waren). In die gevallen kon de bank de kosten van controle en eventueel openboren en repareren van het safeloket declareren bij Liro.²⁹ Liro bracht deze kosten vervolgens in mindering op het saldo van de eigenaar, die immers uitsluitend bij Liro een rekening mocht

²⁶ Archief Deutsche Bank - De Bary, doos 23669, brief van D.R.T. aan Handelsmaatschappij H. Albert De Bary, 17 juni 1941.

²⁷ Archief Nederlandsche Handelsmaatschappij, inv.nr. 6451; Archief Twentsche Bank, 'Trommel', map E. Uit andere documenten blijkt dat soms ook een bedrag voor achterstallige huur bij de kosten voor onderzoek (en eventueel voor opening) van een safeloket werden opgeteld. De totaalbedragen die daarbij zijn aangetroffen liepen in een enkel geval op tot ruim vijftig gulden.

²⁸ Archief Deutsche Bank - De Bary, doos 23669, brief van D.R.T. aan Handelsmaatschappij H. Albert De Bary, 17 juni 1941.

²⁹ Archief Twentsche Bank, 'Trommel', map E, brief d.d. 15 december 1942.

hebben. Vanaf begin 1943 zullen deze onkosten zeer waarschijnlijk ten laste van het Sammelkonto gekomen zijn (dit kon niet specifiek in de bronnen worden teruggevonden). Ofschoon ook in de onder Liro ressorterende gevallen van safecontrolle de desbetreffende safelokethuurders - en vanaf begin 1943 de joden collectief - dus uiteindelijk zelf voor de kosten van deze controle opdraaiden, waren het niet de banken maar was het Liro die de gang van zaken met betrekking tot de vergoeding van de kosten van safeloketonderzoek bepaalde en het was ook Liro die deze kosten bij de eigenaren in rekening bracht. Hoe Liro verder handelde ten aanzien van de inhoud van de safeloketten, werd in het voorgaande reeds beschreven.

3 Omvang van de roof

3.1 De cijfers van Liro

Omstreeks begin november 1941, drie maanden na het van kracht worden van Verordening 148/1941, moest Liro vaststellen dat de naleving van deze verordening bij haar verwachtingen achterbleef. De oorzaak daarvan zal vermoedelijk zowel bij de onwil van de joodse inleveringsplichtigen als bij die van de bankinstellingen e.d. gezocht moeten worden. In een rapport aan Generalkommissar Fischböck meldde Liro over de periode augustus t/m oktober 1941:

'Der Eindruck besteht, dass zahlreiche Einlieferungspflichtige ihre Verpflichtung bis auf den heutigen Tag noch nicht nachgekommen sind und sich um die Verordnung überhaupt nicht kümmern.'³⁰

Zoals hiervoor reeds beschreven is, werd Verordening 148/1941 in de loop van 1942 meermalen aangescherpt. Hierdoor was uiteindelijk begin 1943 de situatie ontstaan dat de joden verplicht waren vrijwel hun gehele particuliere geldelijke vermogen aan Liro af te dragen, zonder dat ze er nog iets van konden opnemen.

Voor zover het betreft de inlevering van geldbedragen en de overschrijving van banktegoeden en overige tegoeden ingevolge VO 148/1941, waren bij Liro in 1941 de volgende bedragen (in guldens) binnengekomen:

T/m. 30 sept.1941	15.141.978,25	(verdeeld over 3963 rekeningen)
T/m. 31 dec. 1941	24.952.489,67	(verdeeld over 7458 rekeningen)

Over de tweede helft van 1942 (gegevens over de eerste helft ontbreken) zijn onder meer de cijfers van de verzamelpost 'Barbeträge insgesamt' bekend, bestaande uit vijf posten, waarbij hier ook de bedragen van post 1 (lopende rekeningen van inleveringsplichtige joden) vermeld worden, aangezien die in het bijzonder relevant zijn.

'Barbeträge insgesamt' (hierna genoemd onder 'Totaal') omvat de volgende vijf posten:

1. Laufende Konten der einlieferungspflichtigen Juden.
2. Konten der in der Auswanderungsaktion durchgeschleusten Juden.
3. Konten durch das Devisenschutzkommando Niederlande blockiert w. Auswanderung.
4. Laufende Konten der Feindjuden.
5. Bei der Durchführung der Hausratakation vorgefundene und bei L.R. & Co. eingelieferte Barbeträge.

³⁰ RIOD, Coll.48 (FiWi-BWA), doos 3, map 5b, 'Erster Zwischenbericht', [begin november 1941].

	Totaal:	waarvan op post 1:
T/m 31 juli 1942	33.014.000,--	28.143.000,--
T/m 31 aug. 1942	35.512.000,--	29.083.000,--
T/m 30 sept. 1942	38.429.476,54	30.976.662,79
T/m 31 okt. 1942	39.904.157,54	31.187.728,15
T/m 30 nov. 1942	42.770.519,84	32.496.366,52
T/m 31 dec. 1942	45.417.671,61	33.939.255,24 ³¹

Zoals reeds vermeld, was het aantal particuliere rekeningen van joden bij Liro eind 1942 opgelopen tot ca. 31.000. Daarvan werden er in de eerste drie maanden van 1943 ca. 26.000 op het Sammelkonto overgeboekt. Het nog af te handelen resterende aantal van ca. 5000 was op 30 juni 1944 teruggelopen tot ca. 1950; de meeste daarvan waren rekeningen van gemengd gehuwde joden (1035 stuks) en nalatenschapsrekeningen (240 stuks). Op 5 mei 1945 bedroeg het aantal particuliere rekeningen nog slechts 1400.³²

De instelling van het Sammelkonto (1 januari 1943) en het daaraan verbonden stopzetten van uitbetalingen aan joodse rekeninghouders betekende ook de opheffing van de afdeling Inspectie van Liro, die zich - naast haar hoofdtaak, het gecontroleerd toekennen van genoemde uitbetalingen - onder meer bezig had gehouden met de opsporing van joods vermogen. Deze afdeling waarschuwde nog tevergeefs voor het hieraan verbonden risico, dat inleveringsplichtige instanties en personen, die voorheen altijd rekening hadden gehouden met controle door de afdeling Inspectie, zich voortaan op grote schaal aan deze plicht zouden gaan onttrekken, 'während sie sich nun unbeobachtet fühlen und [sich] im Verein mit den Juden noch intensiever um die Sabotierung der Verordnungen bemühen, als sie bisher schon taten.'³³ Ook Otto Witscher, die midden februari 1943 als 'Treuhand' bij Liro was aangesteld, onderkende dit probleem. Hij schreef hierover in april 1943 aan Flesche:

'Wie sehr ich uebrigens den Abbau der Abteilung INSPECTIE bedauert habe und noch bedaure, ist Ihnen bekannt; durch diese Massnahme gehen Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat grosse Werte verloren, die infolge der Einstellung der Nachspuerungstaetigkeit unerfasst bleiben.'³⁴

Op grond van deze ontwikkeling kan de veronderstelling worden verdedigd dat na 1 januari 1943 de toevloed van joodse vermogenswaarden, waarbij in de eerste plaats de aandacht uitgaat naar de verzamelpost 'Barbeträge insgesamt', inderdaad zal zijn afgenomen. Bovendien zal, naarmate vanaf zomer 1942 steeds meer joden werden weggevoerd of onderdoken, de aangifte van hun vermogenswaarden steeds meer van derden (o.a. de banken) afhankelijk zijn

³¹ RIOD, Coll.48 (FiWi-BWA), doos 3, map 5b, in diverse stukken aldaar aanwezige balansen over 1941 en 1942. Overeenkomende cijfers verspreid aanwezig in RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-III en B-IV. De bedragen t/m juli, resp. augustus 1942 zijn door Liro afgerond.

³² RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-IV-327, 343; *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.4-5 (In dit eindverslag wordt het aantal particuliere rekeningen bij LiRo per 31 december 1942 gesteld op ca. 27.000, in plaats van 31.000.)

³³ RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-III-318.

³⁴ RIOD, Coll.97 (A. Flesche), B-IV-323.

geworden, terwijl dus de controle hierop sterk afnam. Een en ander kan betekenen dat het totaal aan ingeleverde 'Barbeträge insgesamt' dat per 31 december 1942 ruim f 45,4 miljoen bedroeg (tevens het laatstbekende bedrag), nadien nog slechts met enkele miljoenen zal zijn opgelopen, mogelijk tot ca. f 50 miljoen.

3.2 Opmerkingen bij de cijfers

De voorgaande paragraaf was gericht op de ingeleverde geldbedragen (contanten, cheques) en de naar Liro overgeschreven tegoeden bij banken e.d., die door Liro werden samengevat onder de noemer 'Barbeträge insgesamt'. Deze bedragen geven, zoals ze in de maand- en jaaroverzichten van Liro voorkomen, een vrij betrouwbaar beeld van wat er op die posten daadwerkelijk was binnengekomen - dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de opgaven van de ontvangen waarde aan effecten, aangezien er vooral op dat gebied een grote achterstand bestond en een grote voorraad onuitgepakte pakketten met waardepapieren steeds opnieuw niet in de periodieke overzichten kon worden betrokken.

Over de onbetrouwbaarheid van de cijfers ten gevolge van het fenomeen 'roof binnen de roof' valt moeilijk iets kwantitatiefs te zeggen. Er zijn aanwijzingen dat de roof van aanzienlijke omvang is geweest, maar om welke zaken het daarbij precies ging en welke waarde ze vertegenwoordigden, is niet bij benadering bekend.

Verder zij er op gewezen, dat de naar Liro overgeboekte saldi daar doorgaans verder 'muteerden', dwz. er werden bedragen bij- en afgeschreven (zie § 4.1). Tot slot werden bij Liro aanwezige saldi voor een deel ook omgezet in andere vermogensvormen (effecten, schatkistpapieren e.d.) en gebruikt voor diverse financieringsdoeleinden, o.a. van het Liro-apparaat zelf. Een en ander maakte na de oorlog reconstructie van de individuele rekeningen een uiterst moeilijke en tijdrovende opgave.

4 Systematiek van het rechtsherstel

4.1 De hoofdlijnen ten aanzien van joodse particuliere vermogenswaarden

Op grond van het 'Besluit Herstel Rechtsverkeer' (Besluit E 100 van 17 september 1944) konden na de oorlog bij de 'Raad voor het Rechtsherstel' verzoeken worden ingediend tot teruggave van, of schadeloosstelling voor op last van de bezetter ontnomen bezittingen, rechten of vorderingen. De sluitingsdatum voor het indienen van deze verzoeken tot rechtsherstel (aanvankelijk bepaald op 1 januari 1948) werd uiteindelijk 1 juli 1951.

Voorzover het joodse particuliere vermogenswaarden betrof, werd het rechtsherstel in hoofdlijnen als volgt vorm gegeven:

- Voorzover vermogenswaarden zelf achterhaald konden worden en de oorspronkelijke eigenaar bekend was, volgde in principe teruggave ofwel schadeloosstelling door de nieuwe eigenaar, die dan op zijn beurt, indien hij althans te goeder trouw het joodse bezit had verworven, in ruil daarvoor een vordering kreeg op de boedel van Liro - na de oorlog omgedoopt in 'LVVS' (Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat).

- Indien vermogenswaarden niet achterhaald konden worden, kreeg de 'gedeposeerde' (de beroofde) een vordering op de LVVS.

Op 19 juli 1956 werd de uiteindelijke hoogte van de uitbetaling van de vorderingen op de LVVS definitief vastgesteld op 90 %.³⁵

Restitutie of vergoeding van door banken aan Liro afgedragen vermogenswaarden (zoals banksaldi, effecten, deviezen, goud, diamanten en andere kostbaarheden) verliep in principe op bovenstaande wijze, indien althans de eigenaar of andere rechthebbende hierop een geldige aanspraak wist te maken. Ofschoon er niet altijd sprake was van een soepele afwikkeling, zijn in de praktijk, globaal genomen, de verliezen van joden bij banken e.d. vrij volledig vergoed. Voor de hun ontstolen banktegoeden en gedeponeerde effecten ontvingen de 'gedeposeerden' uiteindelijk over het algemeen 90 % van hun vordering op de LVVS. De berekening van dit tegoed geschiedde volgens bepaalde richtlijnen; rente werd niet vergoed. Het verlies van de gemiddelde rekeninghouder kan gesteld worden op ca. 10 % plus 10 jaar rentederving.³⁶

Maar wat nu, indien een banksaldo naar Liro was overgeboekt, maar na de oorlog niet werd opgeëist? In veel gevallen was immers na ontrafeling van het Sammelkonto weliswaar bekend geworden dat een bepaald persoon een rekening bij Liro had gehad, maar meldde zich na de oorlog geen eigenaar of andere rechthebbende. In het merendeel van deze gevallen is aanmelding van een vordering op de LVVS namens deze rekeninghouders geschied door de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW). Getracht werd om voor deze vorderingen

³⁵ *Herstelwetgeving - Tekstuitgave van de wettelijke regelingen, uitgevaardigd met het oog op de bevrijding van Nederland - deel 1*, uitgave van het Militair Gezag, [1944], Besluit E 100; *Eindverslag L.V.V.S.* (1958), p.62-64; *Nieuw Israelitisch Weekblad*, 27 juli 1956.

³⁶ RIOD, Doc.II-1213-7.

alsnog de eigenaren of andere rechthebbenden op te sporen. Indien pogingen hiertoe vergeefs waren gebleken, of de vordering te gering was om tegen de kosten van het onderzoek op te wegen, werden deze vorderingen over het algemeen in de periode 1951-1957 overgenomen door JMW, die in de hoedanigheid van 'negotiorum gestor' (zaakwaarnemer) het beheer kreeg over de uitbetalingen op de vorderingen.³⁷

In het voorgaande ging het steeds om banktegoeden die naar Liro waren overgeboekt. Men bedenke daarbij wel dat de oorspronkelijke banksaldi op de rekeningen bij Liro in de regel niet onveranderd aanwezig bleven: er konden allerlei bedragen worden bijgeboekt (inkomsten, afkoopsommen van polissen, te gelde gemaakte effecten en gouden munten, enz.) en - althans tot 1 januari 1943 - binnen bepaalde grenzen ook worden afgeschreven (opnames voor levensonderhoud, aflossing van schulden, enz.). De overeenkomst met het oorspronkelijk overgeboekte banksaldo ging daardoor verloren. De saldi bij Liro mogen dus niet ruwweg vereenzelvigd worden met de saldi die joden bij hun oorspronkelijke banken bezaten. Inmiddels is gebleken dat een deel van het kaartsysteem van de LVVS bewaard gebleven is, waarop per rekeninghouder bij Liro de opbouw van diens saldo vermeld staat - onder meer welke bedragen van zijn oorspronkelijke bank- of girorekening naar Liro zijn overgeboekt. Het betreft hier alleen die rekeningen waarvoor JMW als 'negotiorum gestor' is opgetreden. De situatie waarin een bank tegoeden of vermogenswaarden van bepaalde joodse cliënten niet aan Liro heeft uitgeleverd, onttrekt zich per definitie aan de systematiek van het rechtsherstel, d.w.z. er waren langs deze weg tijdens de oorlog geen rechten of belangen geschaad, of verliezen geleden en het verrichten van rechtsherstel was daarom niet aan de orde. Maar in de praktijk was daarmee de kous niet af. Wat er kon gebeuren als deze banktegoeden e.d. na de oorlog werden opgeëist, of juist niet werden opgeëist, komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

³⁷ *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.49-50; Ministerie van Financiën, Dossier 1.711.8.

5 Verwezenlijking van het rechtsherstel

5.1 Rechtsherstel voor opkomende rechthebbenden

Ten aanzien van de gelden die een joodse cliënt ooit bij een bank of een aanverwante geldinstelling (anders dan Liro) had ondergebracht - een banktegoed in de vorm van een rekening-courant of een deposito - konden na de oorlog in hoofdzaak de volgende drie situaties blijken te bestaan:

1. Het saldo was door de bank overgeboekt naar Liro - hetzij in opdracht van de rekeninghouder, hetzij zonder diens opdracht.
2. Het saldo was nog bij de bank aanwezig.
3. Het saldo was niet meer bij de bank aanwezig, maar bleek evenmin te zijn overgeboekt naar Liro.

Wanneer nu een eigenaar of andere rechthebbende opkwam voor zijn rechten op een bepaald banktegoed (een girotegoed daarbij inbegrepen), betekende dit in de bovengenoemde gevallen het volgende.

Ad 1. Indien een banktegoed was overgeboekt naar Liro, kon de eigenaar of rechthebbende bij de Raad voor het Rechtsherstel een claim indienen op de boedel van Liro, dus op de LVVS. Bij de LVVS ging men dan na wat er op de desbetreffende rekening bij Liro had gestaan (wat pas mogelijk was nadat het Sammelkonto ontrafeld was). Dat bedrag was overigens meestal niet gelijk aan het overgeboekte banksaldo: er konden immers, zoals hiervoor al vermeld, nadien bedragen zijn bijgeboekt en afgeschreven. Voorzover de vordering werd erkend, kreeg men hierop stapsgewijs uiteindelijk een vergoeding van 90 % uitbetaald. De oorspronkelijke bank bleef in dit verhaal buiten beschouwing: zij stond geheel buiten de procedure.

Ongetwijfeld zullen er joden geweest zijn die hun bank niet zelf opdracht tot overboeking van hun saldo naar Liro hebben gegeven en die na de oorlog met hun afschriftenboekje bij de bank aanklopten en hun geld opeisten. Zij werden echter doorverwezen naar de Raad voor het Rechtsherstel om 'volgens de regels' een vordering op de LVVS in te dienen. In hoeverre er aan die regels te tornen viel, is de vraag. Er is namelijk een geval bekend van een prominent joods jurist die zich tegen deze gang van zaken heeft verzet. De man was in mei 1940 uitgeweken naar Engeland en ondervond bij terugkeer, direct na de oorlog, dat zijn bank het saldo van zijn rekening (bijna f 1000,-) naar Liro had overgeboekt: weliswaar onder dwang van Liro, maar zonder dat hij daar zelf opdracht of toestemming toe had gegeven. Hij wilde deze transactie daarom nietig verklaard hebben en spande daartoe een rechtszaak aan bij de Raad voor het Rechtsherstel, waarbij hij herstel van zijn saldo bij de bank eiste. Dat heeft kennelijk een voor hem bevredigend resultaat opgeleverd. De kwestie kon althans geschikt worden en de rechtszaak werd vervolgens van de rol afgevoerd.³⁸ Dientengevolge ontstond er geen jurisprudentie.

³⁸ Archief Amsterdamsche Bank, nr.2125; ARA, Archief Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Rechtspraak.

Ad 2. De kans dat het saldo van een joodse rekeninghouder nog bij de oorspronkelijke bank aanwezig was, was weliswaar klein, maar niet ondenkbaar. Er is ongetwijfeld een aantal noch door de eigenaar, noch door de bank aangemelde joodse rekeningen aan de controle door Liro ontsnapt, al zal dat aantal waarschijnlijk gering geweest zijn. De eigenaar van zo'n rekening zal hierover na de oorlog - indien nog in leven - weer normaal beschikt kunnen hebben. Eventuele andere rechthebbenden (erfgenamen) zullen, naar valt aan te nemen, mits zij over de vereiste papieren, zoals een verklaring van erfrecht, beschikten, eveneens hun rechten hebben kunnen doen gelden. Voorwaarde daarbij was wel dat zij van het bestaan van de desbetreffende bankrekening afwisten, of daarvan dankzij naspeuringen door de bank op de hoogte gesteld werden, anders ging het banktegoed na verloop van tijd behoren tot de 'saldi van onvindbare crediteuren' - een situatie die in § 5.2 aan de orde komt.

In een onbekend - vermoedelijk gering - aantal gevallen is het voorgekomen dat een eigenaar of erfgenaam niet meer over het nog bij de bank aanwezige saldo kon beschikken omdat het vereiste bewijs van eigendom (voorzover de bank dat zelf niet, of niet meer bezat) tijdens de oorlog of nadien verloren was gegaan. Dit speelde vooral bij claims die geruime tijd na de oorlog werden ingediend, nadat de wettelijke of feitelijke bewaartermijn van het desbetreffende bankarchief was verstreken. (Die wettelijke bewaartermijn was na de oorlog aanvankelijk 30 jaar, thans 20 jaar, tenzij de wet anders bepaalt; sommige banken hielden en/of houden echter langere bewaartermijnen aan.)³⁹

Ad 3. Indien een bepaald banksaldo na de oorlog niet meer bij de oorspronkelijke bank aanwezig bleek te zijn, en evenmin bij Liro kon worden aangetroffen, kunnen daar allerlei redenen voor zijn. Het geld kan door de eigenaar zijn opgenomen, zonder dat zijn erfgenamen daarvan op de hoogte waren. Het geld kan door de eigenaar in samenwerking met de bank op een vernuftige manier zijn zoekgemaakt, op een niet-joodse naam zijn gezet of op andere wijze zijn gemaskeerd, waardoor er voor de erfgenamen eveneens een groot probleem kon ontstaan, vooral bij een claim tientallen jaren later, wanneer door personeelwisseling op de bank niemand meer iets van de zaak afweet. Dit zijn, naar moet worden aangenomen, als het op claimen aankomt in de regel hopeloze gevallen. Van de omvang ervan en de bedragen die ermee gemoeid zijn, valt geen enkele betrouwbare schatting te maken.

5.2 Onbekende en onvindbare eigenaren⁴⁰

In het Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100) was voorzien in het aantreffen van 'zaken' (volgens artikel 555 van het oude Burgerlijk Wetboek zijn dit 'alle goederen en regten welke voorwerp van eigendom kunnen zijn') waarvan de eigenaar onbekend is.

E 100, artikel 110 bepaalde daarover:

'(1) Zaken, zich bevindende in het Rijk in Europa, waarvan de eigenaar onbekend is, staan onder beheer van den Raad.

(2) De Raad heeft ten aanzien van deze zaken dezelfde bevoegdheid als de

³⁹ Blijkens brieven van particulieren aan banken en krantenberichten uit de periode 1997-1998.

⁴⁰ Zie ook deelrapport II B.

bewindvoerder, bedoeld in artikel 519 van het Burgerlijk Wetboek, ten aanzien van het vermogen van een afwezige.

(3) Een ieder, die een zaak, als bedoeld in het eerste lid, vindt of onder zich heeft, is verplicht deze in te leveren bij den Raad, die hem daarvoor een ontvangstbewijs zal geven.⁴¹

Nu is het met bankrekeningen en bewaargevingen (o.a. in safeloketten) in de regel zo gesteld dat bij de bank de rekeninghouder of bewaargever wél bekend is en dat deze tevens als eigenaar beschouwd wordt. Er bestaat op dit gebied evenwel spraakverwarring. Soms blijkt een rekeninghouder niet meer te traceren en wordt zijn saldo na verloop van tijd overgeboekt naar een tussenrekening met de naam 'Onbekende crediteuren', 'Kunden unbekannt' of een ander label van dezelfde strekking. Bij navraag bij de banken is echter steeds gebleken dat dit strikt genomen een onjuiste aanduiding is, omdat het hier bijna altijd cliënten betreft van wie de bank de naam wel degelijk kent, maar van wie het adres niet meer te achterhalen is: *onvindbare* eigenaren dus, geen *onbekende* eigenaren. (Voor bewaargevers geldt m.m. het zelfde verhaal als voor rekeninghouders.)

In het aantreffen en afhandelen van zaken van *onvindbare* eigenaren was door de herstellwetgeving weliswaar voorzien voorzover die zaken zich binnen de directe invloedssfeer van de overheid bevonden (zoals het geval was met de niet-opgeëiste LVVS-vorderingen), maar niet voorzover die zaken in handen waren van derden (bijv. banken), en dat bleek een storend hiaat. In de periode 1956-1958 is in vergaderingen van de 'Afdeling Beheer, voorzieningen voor afwezigen en voorzieningen voor rechtspersonen' van de Raad voor het Rechtsherstel deze kwestie regelmatig besproken. Het ging daarbij vooral om de vraag in hoeverre in artikel 110 van E 100 voor 'onbekende eigenaren' ook mocht worden gelezen: 'onvindbare eigenaren'. Sommige banken hadden al te kennen gegeven artikel 110 niet van toepassing te achten op niet-opgeëiste tegoeden van bekende eigenaren met onbekend adres. Dat werd door de 'Afdeling Beheer etc.' aanvankelijk afgedaan als een spitsvondigheid die niet opging. Men overwoog om met de banken juridisch te gaan touwtrekken, maar dat werd onder meer door de landsadvocaat, mr. Veegens afgeraden. Uiteindelijk moest de 'Afdeling Beheer etc.' zich erbij neerleggen dat de banken niet konden worden verplicht de eventueel nog bij hen aanwezige tegoeden van onvindbare eigenaren - althans voorzover het geen vijandelijke tegoeden waren - aan de staat c.q. de Raad voor het Rechtsherstel af te staan.⁴²

Banken waren en zijn dus juridisch niet verplicht (niet-vijandelijke) tegoeden of andere vermogensbestanddelen van bekende maar onvindbare eigenaren af te staan aan de staat. Zij zijn natuurlijk wel gehouden hun best te doen om onvindbaar geworden cliënten alsnog te traceren; daarop bestaat evenwel geen controle van buitenaf.

⁴¹ *Herstellwetgeving* [1944], Besluit E 100.

⁴² Ministerie van Financiën, Dossiers betreffende onbekende en onvindbare eigenaren, Notulen van vergaderingen van de 'Afdeling Beheer, voorzieningen voor afwezigen en voorzieningen voor rechtspersonen' in de periode 28 november 1956 tm. 9 december 1958 (Vergaderingen 138, 139, 140, 141, 142 en 154), inclusief bijlagen. Mbt. de tussenrekeningen 'Onbekende crediteuren' zie ook: Mr. J.J. Udo de Haes, 'De bevrijdende verjaring in het bankwezen', in *Bank- en Effectenbedrijf*, november 1992.

Uit het voorgaande rijzen twee belangrijke vragen: wanneer beschouwt een bank een cliënt als onvindbaar, en wat gebeurt er uiteindelijk met het banktegoed of andere vermogenswaarden van een onvindbare cliënt? Hier dient onderscheid gemaakt te worden tussen banktegoeden van crediteuren en eigendommen van bewaargevers, zoals de inhoud van safeloketten.

Allerst de banktegoeden. De bank bemerkt het feit dat zij een cliënt uit het oog verloren is doorgaans doordat diens rekeningafschriften (o.a. van de jaarlijkse rentebijdrage) onbesteld retour komen. De bank zal dan naar redelijkheid alles in het werk moeten stellen om de nieuwe verblijfplaats van de cliënt of een adres van diens familie te achterhalen - iets wat onder de tegenwoordige privacy-wetgeving nog lastiger is dan vroeger. Blijven deze inspanningen zonder resultaat, dan wordt het saldo uiteindelijk overgeboekt naar de befaamde tussenrekening met de onjuiste naam: 'Onbekende (= onvindbare) crediteuren'. Op dat moment gaat de termijn in van de zgn. 'bevrijdende verjaring': de termijn waarna het saldo aan de bank vervalt. Deze termijn bedroeg vroeger 30 jaar en is thans 20 jaar, tenzij de wet anders bepaalt. Het beleid van alle banken is echter dat een rekeninghouder of diens erfgenaam die deugdelijk kan bewijzen rechthebbende te zijn, *altijd* - dus ook na afloop van de verjaringstermijn - zijn banktegoed inclusief de rente kan opvragen. Naast het traject van de bevrijdende verjaring bestaat er wettelijk ook de mogelijkheid om het banktegoed van een onvindbare crediteur in de Consignatiekas van de Staat te storten (volgens de regeling van het schuldeisersverzuim), maar deze mogelijkheid is voor banken natuurlijk veel minder aantrekkelijk - men kan ervan uitgaan dat hiervan zelden gebruik zal worden gemaakt. Overigens kan uit de informatie van enkele banken waar nog iets bekend is over niet-opgeëiste tegoeden in (mogelijke) relatie tot WO-II, worden opgemaakt, dat het vermoedelijk om weinig gevallen gaat en in de regel bovendien om zodanig geringe saldi dat men vaak in onzekerheid blijft of een rekeninghouder inderdaad niet meer in staat geweest is zijn tegoed op te nemen, of dat hij dit tegoed - soms niet meer dan enkele guldens - gewoon vergeten is, dan wel ervan uitgegaan is dat er niets meer op zijn rekening stond.⁴³

Met betrekking tot eventueel na de oorlog bij banken aanwezige tegoeden van onvindbare eigenaren dient overigens het volgende te worden opgemerkt. Slechts indien en voorzover het onvindbare eigenaren betreft met duidelijk joodse achternamen, kan men er redelijkerwijs vanuit gaan dat de kans groot is dat men met tegoeden van joodse oorlogsslachtoffers te maken heeft. Een eventuele relatieve toename van saldi van onvindbare eigenaren voor wat betreft de oorlogsjaren zou weliswaar grotendeels mogen worden toegeschreven aan 'oversterfte' in oorlogstijd (stellig zullen daarnaast ook andere factoren een rol gespeeld hebben, zoals evacuaties), maar het zou niet verantwoord zijn deze oversterfte vervolgens zonder meer toe te schrijven aan de groep joodse vervolgingslachtoffers, alleen al omdat er ook een aanzienlijke oversterfte was onder de niet-joodse Nederlanders (slachtoffers van

⁴³ Voor een uitgebreide behandeling van deze materie: Mr. J.J. Udo de Haes, 'De bevrijdende verjaring in het bankwezen', in *Bank- en Effectenbedrijf*, november 1992. Aanvullende mondelinge informatie werd verder verkregen van ABN-AMRO (18 maart 1998), ING Bank (28 april 1998) en Deutsche Bank - De Bary (17 juni 1998).

bombardementen, hongerwinter, enz.). Los daarvan is de kans dat na de oorlog aangetroffen tegoeden van onvindbare eigenaren aan niet-joden hebben toebehoord veel groter dan de kans dat het om joodse tegoeden gaat, om de eenvoudige reden dat het overgrote deel van de joodse tegoeden tijdens de oorlog reeds aan Liro was uitgeleverd.

In het Eerste Rapport kon nog juist voor publicatie een bijlage over een toen actuele kwestie aan het deelrapport Banken worden toegevoegd, te weten de publiciteit rond de verjaringsgegevens van een tweetal bankinstellingen. De herziene, meer uitgebreide tekst van die bijlage is thans op deze plaats in het deelrapport geïntegreerd. Het betreft meer in het algemeen een schatting van de joodse tegoeden die na de oorlog niet werden opgeëist en die vervolgens na dertig jaar aan Nederlandse bankinstellingen zijn vervallen, en de in verband daarmee in de publiciteit gekomen uitspraken van drs. H.G.M. Blocks, directeur van de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB). In een t.v.-uitzending van RTL-Nieuws op 2 november 1998 werd daarbij een bedrag genoemd van f 2 miljoen. Deze schatting kon naar het oordeel van de onderzoekers de toets der kritiek niet doorstaan, terwijl ook de grondslag van de berekening tekort schoot. De beredenering en de berekeningswijze van de onderzoekers werden daarbij kort verantwoord. Mede gelet op de krasse tegenstelling tussen de bedragen genoemd in de t.v.-uitzending en de veel lagere schattingen genoemd in het Eerste Rapport, bestaat er behoefte aan een meer uitgebreide toelichting op de zaak.

De schatting zoals naar voren gekomen in het RTL-Nieuws werd uitvoerig behandeld - en gerelativeerd - in het Nieuw Israelietisch Weekblad van 6 november 1998. De daar uiteengezette redenering en calculatie waren in essentie als volgt. De NVB had de verjaringsgegevens bekeken van twee voormalige bankinstellingen: de Amsterdamsche Bank (opgegaan in de ABN-AMRO) en de Rijkspostspaarbank (thans Postbank). Deze twee banken, zo werd gesteld, "hadden in die tijd [bedoeld is kennelijk de periode 1940-1945] dertig procent van het marktaandeel en deden dus ongeveer een derde van alle bankzaken." Op grond van verjaringsgegevens van deze banken zou zijn gebleken dat precies dertig jaar na de periode 1940-1945 bij hen in totaal f 800.000,- aan niet-opgeëiste tegoeden op tussenrekeningen terecht was gekomen en dat dat het dubbele was van wat op grond van de voorafgaande periode te verwachten viel. Dat zou vervolgens betekenen "dat de helft van dat bedrag normaal was en dat de andere helft, dus 400.000 van die 800.000 gulden, door de oorlog op tussenrekeningen kwam." Gezien het marktaandeel van beide banken zou dat, zo werd gesteld, voor alle banken in Nederland tezamen uitkomen op een bedrag van naar schatting 3x f 400.000,- is f 1,2 miljoen. Drs. Blocks: "Zo is dat bedrag van maximaal twee miljoen in de wereld gekomen. Ik zei: zelfs bij een flinke marge blijft het bedrag in elk geval onder de twee miljoen." En hij liet er in het NIW-interview meteen op volgen dat hij betwijfelde of het wel om zoveel geld ging: "In theorie moeten er heel weinig rekeningen van joden verjaard zijn. De nazi's vroegen de banken immers om tegoeden van joden over te boeken naar de roofofbank Lippmann-Rosenthal."

Dat laatste was ook de conclusie in het Eerste Rapport, welke op deze plaats nogmaals kan worden benadrukt: het onttrekken van joodse tegoeden aan de Nederlandse banken is vrij volledig geweest. Hierdoor - maar ook door opnames door eigenaren zelf, die getracht hebben hun geld in veiligheid te brengen nog voordat Liro kon toeslaan - zijn de joodse tegoeden,

voorzover kon worden nagegaan, slechts voor een uiterst klein gedeelte bij de banken achtergebleven.

De geconstateerde relatieve toename van de saldi op de tussenrekeningen van de banken - ervan uitgaand dat het hier inderdaad bedragen betreft die stammen uit de oorlog - kan nochtans worden verklaard. De saldi op de tussenrekeningen zijn, zoals hiervoor reeds uiteengezet is, in feite vrijwel uitsluitend *saldi van onvindbare eigenaren*. Het is niet juist de relatieve toename van deze saldi geheel toe te schrijven aan joodse oorlogsslachtoffers, dwz. te stellen dat deze 'onvindbare eigenaren' allen *oorlogsslachtoffer* zijn en vervolgens ook nog allen *joods*. Een relatieve toename van de saldi op de tussenrekeningen kan weliswaar voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan 'oversterfte' in oorlogstijd, maar voor een ander aanzienlijk deel ook aan 'displacement', dwz. aan evacuaties, massale verhuizingen e.d. De omvang van deze 'displacement' mag blijken uit het feit dat er aan het eind van de oorlog van alle Nederlanders ca. 1,9 miljoen personen ontheemd waren: meer dan een-vijfde van de toenmalige bevolking. Men kan zich indenken dat als gevolg van die omstandigheid de banken niet alle (nog wél levende) cliënten die zelf niet meer kwamen opdagen, hebben kunnen traceren. En wat betreft de 'oversterfte': naast de oversterfte onder de joden ten gevolge van de holocaust (ca. 104.000 mensen) was er ook een aanzienlijke oversterfte onder alle Nederlanders (inclusief een percentage joden), namelijk ten gevolge van beschietingen en bombardementen (ca. 30.000 mensen), de hongervinter (ca. 22.000 mensen) en andere oorlogsomstandigheden.⁴⁴ Het feit dat de joodse tegoeden vrijwel volledig aan de banken onttrokken werden, blijft echter de belangrijkste reden om geen omvangrijk joods aandeel in de saldi van onvindbare eigenaren te kunnen verwachten.

Wat is er nu in concreto bekend met betrekking tot de bedragen op de in de publiciteit genoemde tussenrekeningen van de Amsterdamsche Bank en de Rijkspostspaarbank? Om met de laatste bankinstelling te beginnen. Informatie verkregen van de zijde van de Postbank wees uit dat wat betreft de Rijkspostspaarbank weliswaar de totaalbedragen van de verjaarde spaarrekeningen over de jaren 1970 t/m 1975 (dertig jaar na 1940-1945) bekend zijn, zoals die vermeld staan in de jaarverslagen van deze bank, maar dat geen gegevens meer beschikbaar waren aan de hand waarvan een gedetailleerde opbouw van deze totaalbedragen zou kunnen worden gereconstrueerd. Het totaal aan verjaringen van bedragen uit de periode 1940-1945 (f 841.000,-) bedroeg f 597.000,- méér dan het totaal der verjaringen van bedragen uit de periode 1935-1940 (f 244.000,-). Uit een intern onderzoek kort na de oorlog was echter gebleken dat het overgrote deel van de joodse rekeninghouders zijn tegoeden reeds in de eerste periode van de oorlog had opgenomen, met name in het najaar van 1940 - dat was dus nog vóór de eerste Liro-verordening werd uitgevaardigd. Aanleiding voor de opnames door joden was in eerste instantie het gerucht dat hun spaarsaldi in opdracht van de bezetter geblokkeerd zouden worden. De Postbank wees de onderzoekers op diverse categorieën niet-joodse oorlogsslachtoffers die volgens haar waarschijnlijk eveneens - zo niet in overwegende mate - aan het meerbedrag van f 597.000,- hebben bijgedragen (burgeroorlogsslachtoffers, militairen, verzetslieden e.a.). Maar zij benadrukte nogmaals dat over de verdeling binnen de

⁴⁴ Dr. L. de Jong, *Koninkrijk, deel 10B*, p.218-219, 1448; idem, *deel 12*, p.54-55, 65, 110-111.

verjaarde totaalbedragen geen enkele zekerheid bestaat. Overigens liet de Postbank weten dat in de periode 1969-1975 nog een bijzondere actie is ondernomen om de adressen te achterhalen van rekeninghouders waarvan sedert 1945 niets meer was vernomen; in een deel van de gevallen had dit resultaat.⁴⁵ Al met al kan gesteld worden dat er geen enkele zekerheid bestaat omtrent de omvang van verjaarde bedragen van joodse oorlogsslachtoffers bij de Rijkspostspaarbank en dat de kennis daaromtrent zich beperkt tot de sterke aanwijzingen dat het aandeel van deze categorie in het totaal der verjaarde bedragen uiterst gering geweest is, zowel als gevolg van tijdige opnames door joden zelf als, nadien, door overboeking van de resterende joodse saldi naar Liro.

Met betrekking tot de verjaringen op de tussenrekeningen van de Amsterdamsche Bank ligt de zaak als volgt. In de archieven van deze bank werden (door ABN-AMRO zelf) omstreeks mei 1998 lijsten aangetroffen uit de 'subadministratie onbekende crediteuren' van de voormalige Amsterdamsche Bank. Deze lijsten betreffen saldi die in de jaren 1972 t/m 1978 werden afgeboekt. Van deze vondst werd door ABN-AMRO mededeling gedaan aan de Nederlandse Vereniging van Banken en aan het Centraal Joods Overleg (in een gesprek op 19 mei 1998). De Commissie Scholten is indertijd per abuis daarvan niet op de hoogte gesteld. Er was wel opdracht gegeven de lijsten aan de commissie toe te zenden en de bank verkeerde ook in de veronderstelling dat dit was gebeurd, maar als gevolg van een personeelwisseling was deze opdracht niet tot uitvoering gekomen. De commissie raakte in november 1998 door berichten in de media op de hoogte van het bestaan van de desbetreffende lijsten en heeft deze toen alsnog ontvangen.

Het gaat bij de genoemde lijsten in verreweg de meeste gevallen om wat de bank noemt 'coupon-situaties': toondercoupons van effecten, waaraan geen individuele namen zijn verbonden en die vijf jaar na inboeking op de tussenrekening 'onbekende crediteuren' zijn verjaard - deze bedragen werden dus ingeboekt in de periode 1967 t/m 1973, niet tijdens of direct na de oorlog. Slechts in een gering aantal gevallen - ca. 3% op een totaal van een kleine tweeduizend - gaat het om saldi van rekeninghouders die in de periode 1942 t/m 1948 als 'onbekende crediteur' werden aangemerkt en die vervolgens, overeenkomstig de wettelijke bepalingen, dertig jaar na inboeking verjaard zijn. Deze rekeninghouders worden op de lijsten bij naam genoemd. Het betreft hier dus in werkelijkheid geen *onbekende* maar *onvindbare* crediteuren. Op een enkele uitzondering na ging het in deze gevallen om saldi tussen f 30,- en f 300,-, echter merendeels bleven de saldi beperkt tot enkele tientallen guldens. Het totaal aan saldi van deze onvindbare crediteuren dat in de periode 1972 t/m 1976 verjaarde, was ruim f 65.000,-. Van dit bedrag zou, afgaande op de namen der rekeninghouders, een som toegeschreven kunnen worden aan *mogelijk* joodse rekeninghouders, die moet liggen tussen enkele honderden en enkele duizenden guldens. (ABN-AMRO merkte zelf over de inhoud van de aangetroffen gegevens op "dat de lijst weinig, misschien zelf geen, betrekking heeft op Joodse Tegoeden, doch dat er een paar gevallen uit de oorlogsjaren in voorkomen voor zeer geringe bedragen die ex-AMRO na dertig jaar niet heeft kunnen thuisbrengen en derhalve zijn

⁴⁵ Archief Postbank, rapport 'De Rijkspostspaarbank tijdens de bezettingsjaren en daarna' door mr. J.H. Groen [1947]; brief Postbank aan Commissie Scholten, 2 december 1998.

geboekt ten gunste van het resultaat.⁴⁶⁾ In hoeverre de in de lijsten aangetroffen mogelijk-joodse personen bovendien slachtoffer zijn geweest van de holocaust, staat weliswaar niet vast, maar dat dit althans ten dele het geval zal zijn, is gelet op het totale aantal slachtoffers wel aannemelijk. De namen op de lijsten van de Amsterdamsche Bank zijn door de onderzoekers vergeleken met die in de publicatie '*In Memoriam*' (Den Haag 1995; dit boek bevat de namen van ruim 100.000 in de oorlog omgebrachte Nederlandse joden). Deze vergelijking wees uit dat over de jaren 1942 t/m 1945 negen namen *mogelijkerwijs* overeenstemmen met die van omgekomen joden. In één geval is daar een relatief groot bedrag mee gemoeid (f 2615,48) overigens verbonden aan een algemeen voorkomende, niet specifiek joodse achternaam (een naam als De Vries). De saldi van de overige acht personen - over wier joodse identiteit al evenmin zekerheid bestaat - bedragen tezamen f 652,79. Van de onvindbare crediteuren uit 1946 konden er op grond van vergelijking met '*In Memoriam*' slechts twee worden gevonden die mogelijk joodse oorlogsslachtoffers zijn. Ook hier betreft het echter algemeen voorkomende, niet specifiek joodse achternamen; de saldi zijn f 198,50 en f 36,50.

Deze analyse mag een indruk geven van de moeilijkheid om tegoeden van joodse oorlogsslachtoffers op tussenrekeningen van banken in de praktijk als zodanig te herkennen. De meer algemene bevinding die al in een eerder stadium tijdens het onderzoek bij de diverse banken naar voren kwam, was dat er over de personen wier saldo dertig jaar na de periode 1940-1945 aan bankinstellingen verviel thans meestal geen individuele informatie meer bestaat, en dat in de weinige gevallen dat zulke informatie er nog wel is, het meestal niet mogelijk is met zekerheid vast te stellen dat het om joden gaat en - zulks aannemend - evenmin dat deze bovendien ten gevolge van de holocaust zijn overleden. Deze bevinding wordt door de hierboven uiteengezette twee gevallen (Amsterdamsche Bank en Rijkspostspaarbank) onderschreven. Het is mogelijk dat in deze beide gevallen tezamen genomen een bedrag van hooguit enkele duizenden guldens afkomstig is van joodse oorlogsslachtoffers, maar het zou even goed een fractie van dat bedrag kunnen zijn. Extrapolereert men deze gegevens naar het totale Nederlandse bankwezen, dan lijkt de conclusie verantwoord dat het hier om een marginaal verschijnsel gaat, waarmee in totale omvang een bedrag gemoeid is dat hooguit in de orde van grootte van ca. tienduizend gulden ligt.

Voor een ingewikkeld probleem kan een bank gesteld worden die geconfronteerd wordt met een bewaargeving (bijv. de inhoud van een safeloket) waarvoor niemand meer komt opdagen. Dit komt vooral aan het licht wanneer voor zo'n bewaargeving de huur al geruime tijd niet meer voldaan of verlengd is. Ook dan is de bank gehouden te trachten de cliënt of diens familie te achterhalen. Indien de onvindbare huurder bij de bank tevens een rekening heeft lopen met voldoende saldo, kan onderwijl de huur daarvan worden afgetrokken, waardoor men het probleem voor zich uit schuift.⁴⁷ Een andere voorlopige uitweg blijkt in de praktijk het onderbrengen van een bewaargeving in een verzameldepot - liefst in de kluis van het

⁴⁶ Brief ABN-AMRO aan Commissie Scholten, 10 november 1998.

⁴⁷ Mondelinge informatie van ABN-AMRO (18 maart 1998) en Deutsche Bank - De Bary (17 juni 1998). Brief Kas-Associatie aan auteur, 7 april 1998.

desbetreffende bankfiliaal, om te voorkomen dat jaren later niemand meer weet wat waar vandaan komt.⁴⁸ Maar soms is een definitieve oplossing gewenst, bijvoorbeeld uit een behoefte of noodzaak tot 'opschoning'. Aan wat er dan kan gebeuren, is de volgende paragraaf gewijd.

5.3 De zaak van de pakketten zonder eigenaar

Eind 1982 werd door de safe-afdeling van de Kas-Associatie bij de directie de aandacht gevestigd op de aanwezigheid van enkele pakketten met zaken die voor een deel zeker, voor een deel waarschijnlijk hadden toebehoord aan in de oorlog omgekomen joden. Het betrof vier verzegelde pakketten, volgens opgave inhoudende 'diverse sierraden', die in 1966 in gesloten bewaring ontvangen waren van de 'Stichting Bewindvoering Afwezig en Onbeheerde Nalatenschappen' (BAON); een in 1968 ten behoeve van C.H--- in bewaring genomen gesloten couvert, volgens opgave inhoudende een gouden ring; en een verzegeld pakket, in 1958 gedeponereerd door S.G--- ten behoeve van onbekende eigenaren en volgens opgave inhoudende juwelen. Aangezien het niet meer te verwachten was dat zich voor deze pakketten uit zichzelf nog rechthebbenden zouden melden, rees de vraag wat er met de pakketten moest worden gedaan, waarbij drie mogelijkheden ter overweging werden gegeven: 'laten zitten; de waarden te gelde maken en boeken op onbekende crediteuren (of speciale rekening); afgeven aan de Consignatie-kas'. Van directiewege werd het laatste alternatief verkozen. Vervolgens werd alles in het werk gesteld om de zaak correct af te handelen.

Via-via wist men van een der bewaargevers, S.G---, nog een adres uit 1958 in Boekarest te achterhalen, maar de Ambassade van Roemenië, die hulp bij verdere naspeuringen had toegezegd, liet nooit meer wat van zich horen. Advies werd ingewonnen bij de Koninklijke Notariële Broederschap en bij verschillende notarissen, waarbij de bank onder meer werd doorverwezen naar de Dienst der Domeinen te Haarlem. Deze dienst werd tot tweemaal toe aangeschreven, waarop in het geheel geen antwoord werd ontvangen. De Consignatiekas in het Gebouw der Centrale Belastingen te Amsterdam reageerde met niet meer dan één korte zin, mededelend 'dat door financiën alleen gelden en aandelen in consignatie worden genomen' - punt uit. Zelfs het Algemeen Rijksarchief werd te hulp geroepen om onderzoek te verrichten in het archief van het Nederlandse Beheersinstituut. Al haar vasthoudendheid ten spijt brachten deze inspanningen de Kas-Associatie echter geen stap verder. Zij wendde zich daarop in juni 1984 tot de Nederlandse Bankiersvereniging, in een brief waarin zij opsomde (althans voor een deel) wie zij inmiddels had aangeschreven en aangaf dat dit alles maar niet tot resultaat wilde leiden:

'Langzamerhand is onze vindingrijkheid uitgeput. Gaarne zouden wij van u vernemen wat onze handelwijze ten aanzien van bovengenoemde pakketten moet zijn, wanneer wij geconcludeerd hebben dat de rechthebbenden onvindbaar zijn.'

Een antwoord bleef uit en kopie van de brief werd nogmaals verzonden op 23 april 1985, dezelfde dag waarop de bank aan het Ministerie van Justitie schreef dat zij de pakketten

⁴⁸ Mondelinge informatie van ABN-AMRO (18 maart 1998).

inmiddels maar geopend had, dat deze merendeels sierraden bevatten en dat de Kas-Associatie daarvoor dan zélf wel een goede bestemming zou trachten te zoeken:

'Wij overwegen thans de goederen [...] over te dragen aan een stichting die de belangen van Joden steunt. Wij zouden het zeer op prijs stellen indien wij van u zouden vernemen welke instantie wij hierover het beste kunnen benaderen.'

Geconfronteerd met zoveel eigen initiatief, kwam nu het Ministerie van Financiën in actie. In een brief van 12 juni 1985 wees dit ministerie erop dat van zo'n overdracht op formeel juridische gronden geen sprake kon zijn. De overwegingen werden daarbij uiteengezet:

'Met betrekking tot de aangelegenheid waarop uw brief van 23 april j.l. [1985] aan het Ministerie van Justitie betrekking heeft moge ik het volgende opmerken.

De eigenaren van de in die brief bedoelde goederen zijn niet bekend. Alleen al hierom lijkt mij de benoeming van een curator over een onbeheerde nalatenschap niet mogelijk, evenmin als de benoeming van een bewindvoerder met toepassing van artikel 409 B.W. c.q. artikel 84 Besluit herstel rechtsverkeer.

De artikelen 110 e.v. Besluit herstel rechtsverkeer geven een regeling voor goederen waarvan de eigenaar onbekend is, doch een Koninklijk Besluit als bedoeld in artikel 113 betreffende de bestemming van de opbrengst van goederen als de onderhavige ontbreekt. Ambtelijk overleg vindt plaats over de vraag of storting van die opbrengst in de consignatiekas overeenkomstig de bestaande praktijk, na toepassing van die artikelen door de Minister van Justitie als rechtsopvolger van de Raad voor het Rechtsherstel (artikel V sub 3 van de Wet van 9 maart 1967, Stb. 163), ook in een geval als het onderhavige niet de aangewezen oplossing biedt.

Het moge duidelijk zijn, dat de in uw brief gedane suggestie daarmee niet verenigbaar zou zijn. Van het resultaat van het overleg zal ik u in kennis stellen.'

Het werd er alleen maar ingewikkelder op en de Kas-Associatie vatte de ontstane figuur een paar weken later in een interne notitie als volgt samen:

'Op zich bestaat er een regeling voor goederen waarvan de eigenaar onbekend is. Ter bepaling van de bestemming van deze goederen is evenwel een Koninklijk Besluit nodig, en dat ontbreekt. [...] Het moge duidelijk zijn dat dit een zaak van zeer lange adem wordt.'

In afwachting van meer duidelijkheid besloot de bank, volgens een korte aantekening op deze notitie, voorlopig: 'Hele zaak in een safeloket'.

De Nederlandse Bankiersvereniging liet nu ook van zich horen. Zij schreef de Kas-Associatie in juli 1985 dat de zaak haar aandacht had: 'Iedere bank kampt met het probleem [d.w.z. het probleem van onvindbare eigenaren in het algemeen - vdP.] en tracht antwoord te vinden.' Zij had het onderwerp daarom voor augustus op de agenda van haar Juridische Commissie gezet. Het werd daar in september besproken, waarover de bank onder meer noteerde:

'Het probleem wordt door alle banken intern opgelost. Dit geniet de voorkeur boven een algemene regeling (door NBV). Aanbeveling: resultaat overleg ministeries *afwachten*.'

De besluitenlijst van de Juridische Commissie van de NBV (dd. 3 september 1985) geeft een uitvoerige uiteenzetting van hetgeen over de kwestie der 'onbeheerde nalatenschappen' besproken werd:

'De voorzitter brengt ten behoeve van de behandeling van dit onderwerp een scheiding aan in de voorgelegde problematiek:

1. zaken welke onder de Rechtsherstelregeling (Besluit van 17 september 1944, inhoudende vaststelling van het Besluit herstel rechtsverkeer, Staatsblad no. E 100) vallen. Dit is de Kas-Associatie-situatie.
2. het meer algemene punt van de zaken (goederen, rekeningen) onder een bank berustende, waarvan de eigenaar of rechthebbende niet (meer) bekend is.

Ad 1.

Voor deze specifieke kwestie bestaat een aparte wettelijke regeling. Ook hier kan een scheiding worden gemaakt. Namelijk tussen de aan de overheid toekomende zaken, aan de overheid toegevallen op grond van de voorgeschreven aanmelding op het moment dat de rechthebbenden zich niet hebben gemeld na een bepaalde tijd, en die zaken ten aanzien waarvan blijkbaar verzuimd is de aanmelding te verrichten. De vergadering constateert dat het laatste ook een meer voorkomende situatie is. Overwogen wordt voor het vervolg de Kas-Associatie te verzoeken het ministerie niet al te nadrukkelijk in deze kwestie te betrekken. Daarnaast kan nog gewezen worden op het Rijks-Instituut voor Oorlogsdocumentatie, als een instantie tot wie de Kas-As zich zou kunnen wenden.

Overigens zal worden afgewacht welke de nadere reactie zal zijn van het Ministerie van Financiën (brief dd. 12 juni 1985 van het Ministerie).

De vraag wordt opgeworpen in hoeverre de Kas-Associatie in de onderhavige kwestie zich kan beroepen op het recht van compensatie (achterstallig bewaarloon e.d.). De vergadering acht dit een alleszins redelijke gedachte, waarop de Kas-Associatie gewezen zou kunnen worden.

Ad 2.

Iedere bank is bekend met dit onderwerp en handelt al naar gelang de situatie overeenkomstig eigen regels, waarbij geldt dat de banken als 'goede bankiers' dienen te administreren en de nodige zorgvuldigheid in acht moet worden genomen.

Meer strikt Juridisch wordt daarbij geattendeerd op de regels van verjaring (mede in verband met de bewaartermijn) en erfrecht.

De vergadering voegt hieraan toe dat het wenselijk ware de Kas-Associatie te verzoeken deze problematiek verder zo min mogelijk in brede kring aan te kaarten. Het heeft de voorkeur van de vergadering [voor] problemen op dit terrein een bancaire oplossing te zoeken.'

Kort samengevat was dus het parool: waar mogelijk zelfstandig handelen, volgens de eigen regels van goed bankierschap, en in het algemeen trachten de zaak zoveel mogelijk binnenskamers te houden.

De afloop van de zaak was als volgt. Het Ministerie van Justitie liet de bank in november 1986 (ruim 1½ jaar na ontvangst van de brief van april 1985) weten dat na overleg met de Minister van Financiën besloten was de sierraden door inbreng in een particuliere veiling te verkopen en de opbrengst in de consignatiekas te storten. De pakketten werden daartoe in januari 1987 door een vertegenwoordiger van Domeinen bij de Kas-Associatie opgehaald. Op 30 januari

1987 kon deze bank het dossier over de pakketten eindelijk sluiten. De zaak had meer dan vijf jaar in beslag genomen.⁴⁹

Bij de hele gang van zaken rond de pakketten zonder eigenaar kunnen nog wel een paar kanttekeningen worden geplaatst.

Het valt op dat de kwestie voor een deel gebaseerd is op een aanvechtbare kwalificatie van de eigenaars van de pakketten: er werd steeds uitgegaan van onbekende eigenaren. De vier pakketten die door de Stichting BAON bij de Kas-Associatie in bewaring waren gegeven bevatten inderdaad zaken waarvan de eigenaren aan de BAON onbekend waren, terwijl de bewaargever zelf (de BAON) niet meer bestond - einde verhaal. Bij de beide andere bewaargevingen ligt de zaak evenwel anders. Het pakket van S.G--- bevatte weliswaar zaken van eigenaren die aan S.G--- niet bekend waren, iets wat bij het gesloten couvert van C.H--- niet duidelijk is, maar in deze beide gevallen kende de bank althans de bewaargevers wél en kon zij deze vanuit haar positie als eigenaar beschouwen, precies zoals zij in de praktijk ook iedere andere bewaargever of rekeninghouder als eigenaar beschouwt. Ten aanzien van deze beide bewaargevingen was er dus eigenlijk sprake van *onvindbare* eigenaren (die de bank ook inderdaad getracht heeft op te sporen). In dat geval was de bank niet verplicht de pakketten aan de Staat af te dragen. Een andere zaak is, dat de bank in het kader van een opschoningsactie zelf van de pakketten afwilde. Achteraf bezien was zij daarbij echter vermoedelijk gerechtigd voor althans twee van deze bewaargevingen zelf een passende bestemming te kiezen.

Tot slot blijkt uit het verloop van deze moeizame geschiedenis wel, dat het ging om een zaak zonder precedent: geen der betrokken partijen had blijkbaar ooit eerder iets dergelijks aan de hand gehad. Het afdragen door banken van bezittingen van (niet-vijandelijke) onbekende of onvindbare eigenaren aan de Staat moet kennelijk gezien worden als een unicum.

⁴⁹ Archief Kas-Associatie (Hoofdkantoor), Dossier inzake pakketten met waarden van onbekende eigenaren. Ook van de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB, voortzetting van de Nederlandse Bankiersvereniging) werden enkele stukken ontvangen, die echter reeds in voornoemd archief aanwezig waren. Van de zijde van de NVB werd in april 1998 bovendien bevestigd dat, voorzover bleek uit haar archieven (o.a. van de Juridische Commissie), het hier om een zaak zonder precedent ging, en dat zich ook sedertdien een dergelijke kwestie niet meer heeft voorgedaan. Voorts: Ministerie van Financiën, Dossiers van onbekende en onvindbare eigenaren.

6 Omvang van het rechtsherstel

6.1 De inventarisatie

Direct na de bevrijding kwam het rechtsherstel op gang. Bij de banken werd er in de zomer van 1945 al druk gewerkt aan het maken van opstellingen van al hetgeen er in de oorlog aan Liro was afgedragen, teneinde hiervan bij de LVVS (toen nog Liro geheten) opgave te doen. Dit werd in beginsel voor alle cliënten gedaan, ook voor hen die niet meer zouden kunnen reageren op de vraag of de bank die opgave aan de LVVS zou verstrekken, of dat zij dat liever zelf deden.⁵⁰ Het secretariaat van de Amsterdamsche Bank deelde in december 1945 aan het hoofdkantoor en de bijkantoren mede dat deze uiterlijk 1 maart 1946 aan de LVVS een specificatie moesten zenden van alle vermogenswaarden die indertijd door hen voor rekening van joodse cliënten bij Liro waren ingeleverd, en het gaf daarbij ook een overzicht van de zaken waarom het daarbij in hoofdzaak ging:

'Voor de goede orde laten wij hieronder een opsomming volgen van de handelingen welke destijds, op grond van de betreffende Verordening, ten aanzien van de Joodsche vermogens het meest zijn uitgevoerd:

- Effecten uitgeleverd aan Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat.
- Effecten in het buitenland op onze naam gedeponereerd, in onze boeken op naam van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat overgeboekt.
- Effecten in het buitenland uitgeleverd aan een correspondent van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat.
- Guldens overgeboekt naar Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat.
- Uitgezette vreemde munt in het buitenland overgeboekt naar een correspondent van Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat.
- Goud, edelstenen, sieraden, polissen, hypotheekacten enz. aan Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat uitgeleverd.⁵¹

Tegelijkertijd was men aan het andere eind van de pijpleiding, bij de LVVS dus, begonnen de boedel van Liro te inventariseren, de tegoeden van Liro bij andere banken te localiseren en het Sammelkonto te ontrafelen. Hierdoor hoopte men te kunnen bepalen welke rechten er in het kader van het rechtsherstel op de boedel van Liro konden worden vastgesteld: welke vorderingen er konden worden erkend, wat het bedrag van die vorderingen was en welk percentage hierop zou kunnen worden uitgekeerd.

Bij reconstructie van het Sammelkonto bleek dat hierop in totaal ca. f 213 miljoen was binnengekomen (bestaande uit ca. f 203 miljoen aan verplichtingen t.a.v. crediteuren en ca. f 10 miljoen aan saldo van winsten en verliezen over de bezettingsperiode).⁵² N.B.! Deze ca. f 213 miljoen mag niet vergeleken worden met het in § 3.1 genoemde bedrag van ca. f 50 miljoen! De ca. f 50 miljoen omvat uitsluitend de ingeleverde contanten en overgeboekte

⁵⁰ Archief Amsterdamsche Bank, nr.1990, Mededeling van 14 september 1945.

⁵¹ Archief Amsterdamsche Bank, nr.1990, Mededeling van 10 december 1945.

⁵² *Eindverslag L.V.V.S.* (1958), p.11-12.

banktegoeden, door Liro samengevat onder de noemer 'Barbeträge insgesamt'; het bedrag van f 213 miljoen omvat daarbovenop ook alle andere te gelde gemaakte vermogenswaarden (afgekochte polissen, verkochte effecten, gouden munten, verzamelingen, enz.). Het is belangrijk ook van de overige in dit hoofdstuk genoemde cijfers de aard steeds goed in het oog te houden, aangezien deze doorgaans slechts voor een deel hun oorsprong hebben in vermogen dat door de banken bij Liro is ingeleverd. Deze overstijging van het onderwerp 'Banken' is onvermijdelijk.

Op grond van de reconstructie van het Sammelkonto waren bij Liro de namen van ca. 42.500 rekeninghouders bekend geworden. (Dit verschilt aanzienlijk van het aantal van ca. 31.000 particuliere rekeningen dat per ultimo 1942 bij Liro geteld werd - zie § 3.1. Vermoedelijk is de reden van dit verschil tenminste voor een deel gelegen in de grote achterstand die bij Liro bestond in de administratieve verwerking van de ingeleverde vermogenswaarden.)

De verdeling van de 42.500 geldrekeningen was als volgt:

rekeningen tot f 100,-	20.300
rekeningen tussen f 100,- en f 1000,-	10.100
rekeningen tussen f 1000,- en f 5000,-	6.500
rekeningen tussen f 5000,- en f 25.000,-	4.000
rekeningen boven f 25.000,-	1.600 ⁵³

In de periode juli 1951 - maart 1955 werden bijna 42.000 van deze rekeningen door de LVVS geverifieerd en aldus voor verrekening gereed gemaakt.⁵⁴

Aansluitend op de bovenvermelde verdeling van geldrekeningen, kan worden gewezen op het verband tussen lagere geldrekeningen en onbeërfde nalatenschappen.

Van alle geldrekeningen bij Liro (42.500) bleef 72 % (30.400) onder de f 1000,-. Van deze 72 % bleef twee-derde bovendien beneden de f 100,-. Dit kan worden vergeleken met de verdeling van de joodse bevolking in vier welstandsgroepen, zoals die gecijferd werd door notaris E. Spier, een der beheerders-vereffenaars van de LVVS:

a. paupers en arbeiders	50 %
b. kleine middenstanders	17 %
c. betere middenstanders	23 %
d. gegoeden	10 %

Spier stelde dat de groepen a en b (in totaal 67 %) vrijwel geheel waren omgekomen, en dat de joden die de oorlog hadden overleefd hoofdzakelijk behoorden tot de groepen c en d. Dit betekende volgens Spier dat men mocht aannemen dat onbeërfde nalatenschappen voor het overgrote deel zouden samenvallen met de 72 % rekeningen onder de f 1000,-, resp. onder de f 100,-, hetgeen volgens hem door de praktijk ten volle bevestigd werd.

⁵³ Ministerie van Financiën, Rapport E. Spier, 24 februari 1954.

⁵⁴ *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.40.

Spier meldde verder, dat hem op grond van gegevens van de Belastingdienst en van de notariskantoren gebleken was, dat in de groepen c en d 'wat de groep c betreft, zeker ten aanzien van de meest gegoeden uit die groep en wat de groep d betreft, ten aanzien van de gehele groep, praktisch geen onbeërfde nalatenschappen aanwezig zijn.' Hij noemde ook een omstandigheid die daaraan volgens hem ten grondslag lag:

'Onder groep c waren velen, die een behoorlijke zaak hadden doch weinig kapitaal bezaten buiten deze zaak. In de bezetting werden hun zaken door de Duitse instanties geliquideerd. De liquidatie-opbrengst kwam bij de Duitse roofinstellingen terecht, uiteindelijk vaak bij Lippmann Rosenthal. Vóór deze liquidatie hadden zij, die tot groep c behoorden, zoveel mogelijk geld uit hun zaak gehaald, waardoor zij de mogelijkheid hadden om invoege als voormeld maatregelen te nemen om zich zelve en hun familie zo goed mogelijk te beschermen b.v. door onder te duiken.'⁵⁵

6.2 Uitbetalingen aan rechthebbenden

De afwikkeling van de ca. 42.500 geldrekeningen bij Liro geschiedde als volgt. In de periode juli 1951 - maart 1955 werden bijna 42.000 rekeningen-courant bij Liro/LVVS geverifieerd en aldus voor verrekening gereedgemaakt. Voorzover achterhaald kregen de rechthebbenden bericht en geschiedde daarna uiteindelijk uitkering of compensatie tussen voorschot en beschikbare uitkering (zie hieronder).

In vele gevallen waren erfgenamen echter niet op de hoogte van hun recht op vordering bij de LVVS. De LVVS ging daar eerst zelf achterheen en had dit geen succes dan werd - mits de grootte van de vordering dit rechtvaardigde - het 'Centraal Bureau voor Onderzoek inzake de Vererving van de Nalatenschappen van Vermiste Personen' ingeschakeld. Dit had meestal een positief resultaat: de vordering werd erkend (d.w.z. het geld werd opgeëist en er kon dus een percentage worden uitgekeerd).

Uiteindelijk bleek dat er voor ca. 31.500 rekeningen rechthebbenden konden worden gevonden. Voor ruim 10.000 rekeningen bleek het bestaan van rechthebbenden niet meer te kunnen worden vastgesteld (dat betekende meestal dat er niemand meer in leven was die zou kunnen erven) en van ruim 1000 rekeningen waren de crediteuren wel bekend, maar was het niet gelukt hen of hun erfgenamen op te sporen, of was het saldo te gering om tegen de kosten van een opsporingsonderzoek op te wegen.⁵⁶

In het geval van de ca. 31.500 'terechtgebrachte' rekeningen kregen de rechthebbenden in principe uiteindelijk 90% van hun vordering op de LVVS uitgekeerd - tenzij zij in een eerder stadium met een lager percentage genoeg hadden genomen (iets waartegen door het Nieuw Israelietisch Weekblad indertijd voortdurend gewaarschuwd werd). De LVVS was bij het uitbetalen vrijgesteld van de verplichting tot het vergoeden van interest, ingevolge van een vonnis van 19 mei 1951.⁵⁷

⁵⁵ Ministerie van Financiën, Rapport E. Spier, 24 februari 1954.

⁵⁶ Ministerie van Financiën, Rapport E. Spier, 24 februari 1954; *Eindverslag L.V.V.S.* (1958), p.40-43, 49-50; RIOD, Doc.II-1213-7.

Aangezien al bij aanvang van het proces van rechtsherstel voorzien werd dat het komen tot definitieve uitbetalingen een zaak van lange adem zou zijn (de tegoeden van Liro/LVVS moesten achterhaald worden, het Sammelkonto moest ontrafeld worden, rechthebbenden moesten worden vastgesteld en opgespoord, claims moesten worden geverifieerd, enz.), werd per 15 maart 1946 werd voor crediteuren van LVVS een voorschotregeling getroffen, die het volgende inhield:

1. Rekeninghouders die niet meer dan f 1000,- in geld te vorderen hadden, kregen een voorschot van maximaal het bedrag van hun vordering.
2. Rekeninghouders die meer dan f 1000,- in geld te vorderen hadden, kregen een voorschot van maximaal f 1000,-.

Deze voorschotten zouden te zijner tijd met de uiteindelijke uitkeringen verrekend worden. Op grond van deze regeling werd in de periode 1946-1948 aan ca. 11.300 rekeninghouders in totaal f 8,5 miljoen aan voorschotten verstrekt. In de periode 1950-1957 werden de voorschotten verrekend. Er bleek toen verdeeld over ca. 1000 rekeningen in totaal ca. f 200.000,- teveel te zijn voorgeschoten; dit werd niet teruggevorderd, maar volgens afspraak door de Staat bijgepast (Staatsgarantie).⁵⁸

6.3 Betalingen aan de Stichting Joods Maatschappelijk Werk

Voor het overgrote deel van de op de LVVS te vorderen bedragen waarvoor géén rechthebbenden waren opgekomen, had de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW) als zaakwaarneemster eind 1951 de aanmelding van de claims verricht. Het ging op dat moment om ca. 20.000 Liro-vorderingen (totaal ruim f 4 miljoen) en ruim 25.000 zgn. Westerbork-vorderingen: terugvorderingen van gelden die in Kamp Westerbork van joden in beslag genomen waren en bij Liro waren gestort (totaal ca. f 250.000,-). Voor bijna de helft van de Liro-vorderingen en een-vijfde van de Westerbork-vorderingen konden in de navolgende vijf jaar alsnog rechthebbenden worden gevonden. De resterende claims werden uiteindelijk aan JMW uitbetaald.

a. Voor de ruim 10.000 Liro-vorderingen zonder rechthebbenden was het totale geclaimde bedrag relatief gering : ca. f 600.000,- , dwz. gemiddeld nog geen f 60,- per rekening (vooral voor de grotere bedragen waren dus kennelijk rechthebbenden gevonden). Hiervoor ontving JMW in 1956 ca. f 510.000,- (zijnde 85 %).

b. Voor de ruim 1000 Liro-vorderingen van niet-opgespoorde rechthebbenden werd in 1957 een bedrag van f 156.500,- aan JMW uitbetaald.

c. Daarnaast ontving JMW in 1956 f 245.000,- voor de genoemde Westerbork-vorderingen waarvoor geen rechthebbenden waren gevonden (te weten f 175.000,- voor ruim 20.000 met naam bekende Westerbork-rekeningen beneden de f 100,- , alsmede f 70.000,- voor zonder naamsaanduiding bij Liro gestorte Westerbork-gelden).

Deze drie posten beliepen dus gezamenlijk ca. f 911.500,-. Daaraan werd nog een (bijbehorend) bedrag van f 33.000,- toegevoegd aan effecten (getaxeerde waarde) en tegenwaarden van

⁵⁷ *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.53, 62-64.

⁵⁸ *Eindverslag L. V.V.S.* (1958), p.17; RIOD, Doc.II-419A-e-1, LiRo: 'Bericht aan Crediteuren', 15 maart 1946.

effecten en vreemde valuta. In totaal ontving JMW voor de drie onder a, b en c genoemde posten dus ca. f 944.500,-. De overdracht van deze gelden in de periode 1956-1957 werd naderhand officieel geregeld in een Koninklijk Besluit (nr.29, van 30 oktober 1959). Daarin werd bepaald dat JMW de opbrengst (d.w.z. de rente) van dit kapitaal diende te bestemmen voor de ondersteuning van die leden van de joodse bevolkingsgroep die zich in behoeftige omstandigheden bevinden. Het kapitaal werd overgedragen onder de voorwaarde dat JMW zich verplichtte tot uitkering op de vorderingen van rechthebbenden die zich eventueel alsnog zouden melden.⁵⁹

Voor de volledigheid zij vermeld dat aan JMW in latere jaren nog meer bedragen zijn toegekomen: omstreeks 1961 ca. f 6000,- aan effecten (aandelen AKU) van onbekende joodse eigenaren van vermoedelijk Poolse nationaliteit, welke aan de Staat waren toegewezen, en in 1968-1969 ca. f 535.000,- aan vermogensbestanddelen van joodse herkomst uit de boedel van de Sicherheitspolizei und S.D. (effecten, netto hoofdsommen van aflosbaar gestelde obligaties en vruchten van effecten). Al met al is, volgens een interne notitie van Financiën uit 1985, 'in het verleden - misschien zelfs wel eens op de rand van het juridisch mogelijke - op vrij grote schaal gebruik gemaakt van de mogelijkheid "Joodse" gelden aan Joodse instellingen toe te spelen'.

De toekenning van schadevergoeding door de Bondsrepubliek Duitsland in de jaren zestig - in het kader van de zgn. CADSU-regelingen, waarmee miljoenenbedragen gemoeid waren en als uitvloeisel waarvan JMW tenminste f 3 miljoen kreeg toebedeeld - valt buiten het bestek van dit rapport.⁶⁰

Wel relevant in het kader van het rechtsherstel, is de schenking door de Nederlandse Staat van gelden uit de Consignatiekas, in 1985. De wijziging, in 1980, van de Wet op de consignatie van gelden had ondermeer tot gevolg dat deze gelden - waaronder een onbekend deel onbeërfd vermogen van in de oorlog omgekomen joden - op kortere termijn (20 i.p.v. 60 jaar) definitief aan de Staat zouden vervallen. In de praktijk betekende dit dat ingevolge een overgangsregeling het grootste deel van deze onbeërfd joodse vermogens op 29 november 1992 in de Staatskas zou vloeien. Van joodse zijde rees hiertegen protest, wat in 1985 leidde tot het verzoek van het lid van de Tweede Kamer Nijpels (destijds fractieleider van de VVD) aan de Minister van Financiën, H.O.C.R. Ruding, de joodse gelden te doen toekomen aan de joodse gemeenschap. Op grond van namen en plaatsen/data van overlijden werd van joodse zijde een ruwe schatting gemaakt van het totaalbedrag aan niet-opgeëiste nalatenschappen van joodse herkomst in de Consignatiekas (die kas bevatte op dat moment in totaal f 8,6 miljoen). De geopperde schatting van f 4 à 5 miljoen en het op basis daarvan gevraagde bedrag van f 4^{1/2} miljoen plus rente vond de minister te hoog. In juni 1985 werd besloten f 2,01 miljoen uit te keren (zonder rente), gelijkelijk te verdelen onder drie joodse doelen, te

⁵⁹ *Eindverslag L.V.V.S.* (1958), p.7, 19, 43, 49-50 ; Ministerie van Financiën, Dossier 1.711.8, Notitie A74/26.650 dd. 17 december 1973 : 'Schenkeningen aan de Stichting Joods Maatschappelijk Werk' ; Ministerie van Financiën, Koninklijk Besluit nr. 29 van 30 oktober 1959.

⁶⁰ Ministerie van Financiën, Dossier 1.711.8, Notitie A74/26.650 (zie boven).

weten de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, het Joods Historisch Museum en de joodse kerkgenootschappen (voor het onderhoud van begraafplaatsen) - elk dus f 670.000,- . De betaling van deze f 2,01 miljoen geschiedde overigens ten laste van de algemene middelen, dus niet uit de Consignatiekas.⁶¹ (Zie voor een uitgebreidere behandeling van deze zaak het deelrapport IIa.)

⁶¹ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), Bijlage 6; Lipschits (1997), p.340-341 + noten. Zie ook: Kersten (1987), p.146-147.

7 Conclusies

In dit rapport is onder de noemer 'Banken' in feite een ruimer gebied behandeld, namelijk het particuliere geldelijke vermogen van slachtoffers van WO-II (contante gelden, cheques, tegoeden en deposito's) met inbegrip van de inhoud van safeloketten. De nadruk lag evenwel op de geldrekeningen van joden - zowel die bij hun oorspronkelijke bankinstellingen als die bij Liro. Er is daarbij op gewezen dat de geldrekeningen bij Liro in de regel slechts voor een deel ontstaan waren door de verplichte overboeking van bank- en/of girotegoeden die bij de oorspronkelijke bankinstellingen aanwezig waren. Ook hierdoor wordt het onderwerp 'Banken' overstegen; dat is echter onvermijdelijk.

Ten aanzien van de banken kan het volgende worden geconcludeerd. De banken hebben zich over het geheel genomen afwijzend opgesteld tegenover de uitvoering van de verordeningen ingevolge waarvan zij vermogen van cliënten moesten uitleveren aan een andere bank, in casu Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat. Negeren en traineren van deze verordeningen was de algemene tendens, ofschoon in de bereidheid daartoe tussen de banken onderling wel duidelijke verschillen te onderkennen zijn. Onder druk van Liro hebben de banken zich uiteindelijk wel gedwongen gezien het vermogen van het overgrote deel van hun joodse cliënten aan Liro uit te leveren.

Het weinige dat er van het joodse bezit na de oorlog nog bij de banken resteerde en waarvoor geen rechthebbenden meer konden worden opgespoord (ofschoon de namen van de eigenaren wel bekend waren), behoefde niet aan de Raad voor het Rechtsherstel of aan de Staat te worden afgedragen; daartoe bestond althans geen wettelijke verplichting. Dit vermogen werd, voorzover het tegoeden op rekeningen betrof, op een tussenrekening voor onvindbare crediteuren gezet en verviel na dertig jaar (later na twintig jaar) overeenkomstig de wettelijke bepalingen van de 'bevrijdende verjaring' aan de banken. De banken voeren echter alle het beleid dat zij deze tegoeden altijd, dus ook na verjaring, met rente uitbetalen aan personen die deugdelijk kunnen aantonen rechthebbende te zijn.

Ook ten aanzien van bij de banken achtergebleven bezittingen uit safeloketten waarvan de eigenaren of andere rechthebbenden onvindbaar bleken, ontbrak enige wettelijke verplichting tot afdracht. Het gaat hierbij vermoedelijk slechts om incidentele gevallen, waarvoor verwezen zij naar de desbetreffende delen in dit rapport.

Ten aanzien van het rechtsherstel met betrekking tot geldrekeningen die joden bij Liro hadden bezeten, kan het volgende worden vastgesteld. Het rechtsherstel ten aanzien van de tegoeden op deze geldrekeningen is vrij volledig geweest. Maar het was ook een moeizaam en langdurig

proces, zowel vanwege het vele te verrichten onderzoek als vanwege de taaie juridische touwtrekkerij over de toe te kennen vergoedingen voor de geleden verliezen. Er is grondig werk gemaakt van het opsporen van rechthebbenden, waardoor uiteindelijk voor driekwart van de ca. 42.500 geldrekeningen rechthebbenden gevonden werden. Deze rechthebbenden kregen ten langen leste 90% vergoeding op hun vorderingen uitbetaald, indien zij althans niet voordien met een lager percentage genoeg hadden genomen.

De vergoedingen voor het overige kwart van de geldrekeningen bij Liro werden voor het overgrote deel uitbetaald aan de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, evenals die voor een groot aantal 'Westerbork-rekeningen' waarvoor geen rechthebbenden gevonden waren. In deze gevallen bedroegen de vergoedingen 85 % van de vorderingen. De voorwaarde bij de betalingen aan JMW was, dat indien zich ooit nog rechthebbenden voor deze geldrekeningen zouden melden, JMW degene zou zijn die op deze claims zou uitbetalen.

Kortom, de niet-opgeëiste tegoeden op geldrekeningen van in de oorlog omgekomen joden zijn, voorzover nog kon worden nagegaan, slechts voor een zeer klein gedeelte achtergebleven bij, en uiteindelijk vervallen aan Nederlandse banken. Dit geschiedde geheel conform de wettelijke bepalingen, dan wel het ontbreken daarvan.

Aan de Staat is nauwelijks iets van deze tegoeden toegefallen. Er zijn weliswaar belangrijke bedragen aan onbeërfd joods vermogen in de Consignatiekas terechtgekomen (en later, uit andere middelen, weer aan joodse doelen geschonken), maar deze waren voor het overgrote deel afkomstig van andere soorten vermogenswaarden dan geldrekeningen bij Liro - zie het deelrapport IIa.

De uitbetalingen op de vorderingen betreffende de Liro-geldrekeningen - met inbegrip van de Westerbork-rekeningen - waarvoor geen rechthebbenden gevonden konden worden, zijn uiteindelijk 'en masse' ten goede gekomen aan de Stichting Joods Maatschappelijk Werk.

IIa Overheid

Consignatiekas en Dienst Domeinen

J.L. van der Pauw

Inhoud

	Inleiding	598
1.	Consignatiekas	600
1.1	Algemeen	
1.2	Beheerde nalatenschappen	
1.3	De contante gelden uit onbeheerde nalatenschappen	
1.4	Geconsigneerde oorlogsschadevergoedingen	
1.5	Rechtsherstel ten aanzien van polissen	
1.6	Storting door de Raad voor het Rechtsherstel (c.q. het NBI)	
1.7	De wijziging van de Wet op de consignatie van gelden (1980) en de schenking aan joodse doelen (1985)	
1.8	Opmerkingen van de regering ten aanzien van 'onbestemde tegoeden' (1979)	
2.	Dienst Domeinen	607
2.1	Algemeen	
2.2	Onbeheerde nalatenschappen en de rol van notarissen	
2.3	Onbeërfde verzekeringspolissen	
3.	Conclusies	609
	Toevoeging, april 1999	610

Inleiding

Dit rapport inzake de overheid betreft uitsluitend de twee instellingen die met betrekking tot het vermogen van slachtoffers van Tweede Wereldoorlog van direct belang zijn: de Consignatiekas en de Dienst Domeinen.

'Wanneer, bij het openvallen eener nalatenschap, zich niemand opdoet die daarop aanspraak maakt, of wanneer de bekende erfgenamen dezelve verwerpen, wordt de nalatenschap als onbeheerd beschouwd.'

Aldus luidt de definitie van het begrip onbeheerde nalatenschap in het Burgerlijk Wetboek, boek 4 (vroeger boek 2), artikel 1172. En dit wetboek bepaalt verder dat zo'n onbeheerde nalatenschap als het ware 'onder bewaking' komt van de Dienst Domeinen, die in bepaalde gevallen - als het om meer dan f 5000,- gaat, of als er bijzondere belangen spelen - een curator aanstelt om te trachten eventuele erfgenamen te vinden en om de nalatenschap af te wikkelen. Worden er geen erfgenamen gevonden dan vervalt de nalatenschap na drie jaar aan de Staat, maar erfgenamen die zich daarna alsnog melden, kunnen dan nog tot dertig jaar nadien het saldo van de nalatenschap opeisen. (Als er in het geheel geen erfgenamen zijn, wat feitelijk altijd onzeker blijft, handelt Domeinen in de praktijk als hiervoor vermeld, d.w.z. alsof men niet weet of er erfgenamen zijn.)

Zijn er bij een onbeheerde nalatenschap contante gelden in het spel - wat maar weinig het geval is - dan dienen deze volgens de wet (B.W. 4, art.1174) tijdelijk te worden opgenomen in de Consignatiekas, die evenals Domeinen onder het ministerie van Financiën valt. Anderzijds dient echter ook het belang van rechthebbenden - hetzij erfgenamen, hetzij uiteindelijk de Staat - te worden nagestreefd, reden waarom contante gelden in de praktijk doorgaans niet in de Consignatiekas worden gestort, maar op een depositorekening worden gezet: daar brengen ze meer rente op.

De Consignatiekas speelt in relatie tot de Tweede Wereldoorlog wél een belangrijke rol bij beheerde nalatenschappen (zijnde: nalatenschappen die een 'heer' hebben), in dit geval nalatenschappen waarvan de erfgenamen wel bekend, maar (vooralsnog) niet te vinden zijn. De gelden uit deze nalatenschappen kunnen door een curator in de Consignatiekas worden gestort, al zal deze ook nu meestal voor een depositorekening kiezen. Er kan ook sprake zijn van een bijzonder geval, zoals de storting in de Consignatiekas door de Raad voor het Rechtsherstel c.q. het Nederlandse Beheersinstituut in 1971 (een kleine f 2,9 miljoen, zie verderop). De gelden in de Consignatiekas vervallen na twintig jaar aan de Staat, ingevolge de Wet op de consignatie van gelden van 27 augustus 1980 (voordien was dat na 60 jaar).

De wettelijke regelgeving rond Domeinen en Consignatiekas is gecompliceerd en de

taakverdeling tussen beide instanties blijkt in de praktijk niet eenduidig en vastomlijnd te zijn. Het ministerie van Financiën - dat deze problemen onderkent, voorzover het er ook zelf niet mee worstelt - heeft er verschillende rapporten aan gewijd, waarnaar verwezen zij voor wat de theorie en het wettelijk kader betreft.¹

Al met al is het uiteindelijk niet mogelijk gebleken een volledig sluitend beeld te krijgen omtrent de afbakening van de taakverdeling tussen Consignatiekas en Domeinen - noch op basis van schriftelijke bronnen betreffende de regelgeving, noch op basis van de desbetreffende rapporten van Financiën, noch op basis van mondelinge toelichtingen van ter zake betrokken ambtenaren. In dit deelrapport is deze formele problematiek verder gelaten voor wat zij is. Getracht is na te gaan wat er in relatie tot de Tweede Wereldoorlog in de praktijk feitelijk aan vermogen bij de Staat terechtgekomen is. Om te beginnen bij de Consignatiekas.

1 Ministerie van Financiën, Rapport 'Informatie behandeling onbeheerde nalatenschappen bij de Dienst Domeinen' (z.d.); Ministerie van Financiën, Rapport L.A. van Hameren 'Consignatiekas', 13 november 1997, voorzien van 9 bijlagen; Ministerie van Financiën, Rapport 'De afwikkeling van onbeheerde nalatenschappen gedurende de periode 1945-1955, administratieve procedure en wetgeving', 20 juli 1998; Ministerie van Financiën, 'Rapport Algemene informatie over de consignatiekas', 13 augustus 1998; Mondelinge informatie van ambtenaren van de Dienst Domeinen, 16 maart 1998; Mondelinge informatie van ambtenaren van de Consignatiekas, 20 februari 1998.

1. Consignatiekas

1.1 Algemeen

In de Consignatiekas worden uitsluitend gelden, dus geen goederen, opgenomen. Globaal genomen zijn dit gelden die de rechthebbende (nog) niet in ontvangst kan, wil of mag nemen. Voorzover deze gelden niet meer uitbetaald worden, vervallen ze thans na twintig jaar aan de Staat (t/m 1980 was dit na zestig jaar - zie § 1.7).

Eind 1996 bevatte de Consignatiekas ruim f 12 miljoen. Daarvan had slechts f 1,1 miljoen betrekking op nalatenschappen (verder: ca. f 4,6 miljoen op niet-opgeëiste waardepapieren, f 3,6 miljoen op onteigeningsprocedures, f 1,5 miljoen op faillissementen, f 0,8 miljoen op borgsommen en f 0,4 miljoen op diverse andere redenen voor consignatie).

De Consignatiekas is openbaar en nagenoeg alle bewijzen van de afzonderlijke consignaties sedert 1805 zijn nog ter inzage beschikbaar.²

1.2 Beheerde nalatenschappen

In de periode 1940 t/m 1970 zijn in totaal 547 bedragen betreffende beheerde nalatenschappen in de Consignatiekas terecht gekomen (het aantal feitelijke nalatenschappen ligt wat lager, want soms hebben drie, vier of vijf bedragen betrekking op dezelfde nalatenschap). Daarmee was in totaal f 1.640.130,04 gemoeid. Ruim 72% daarvan (f 1.186.218,22) kon uiteindelijk nog aan rechthebbenden worden uitbetaald, de rest (f 453.911,82) is na verjaring aan de Staat vervallen.

Het aantal bedragen van beheerde nalatenschappen dat in de Consignatiekas werd gestort, is over de gehele periode 1940 t/m 1970 gemiddeld 17,6 per jaar. In de periode 1946 t/m 1954 liggen de aantallen duidelijk hoger: gemiddeld 31 per jaar (279 bedragen, behorend tot ca. 260 nalatenschappen). Het gaat in die periode van 9 jaar om een totaal gestort bedrag van ca. f 741.000,-, waarvan 70% (f 521.000,-) kon worden uitbetaald en de rest (f 220.000,-) aan de Staat is vervallen.

Afgaande op namen en - voorzover vermeld - plaats en jaar van overlijden is vermoedelijk slechts een betrekkelijk gering aantal van de beheerde nalatenschappen in de Consignatiekas afkomstig van joodse oorlogsslachtoffers. Een (onzekere) schatting over de periode 1940 t/m 1970 zou zijn: 80 à 100 joodse nalatenschappen. Deze nalatenschappen schommelden qua

² Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997); Ministerie van Financiën, Rapport 'Algemene informatie over de consignatiekas' (1998).

grootte rond het algemene gemiddelde van f 3000,- met grote uitschieters naar boven en naar beneden. Het overgrote deel ervan is uitbetaald aan rechthebbenden, met de nadruk op de uitschieters naar boven. Uitgaande van deze schattingen kan worden verondersteld dat van de beheerde nalatenschappen van joodse oorlogsslachtoffers slechts een betrekkelijk gering aantal terechtgekomen is in de Consignatiekas en dat er op dit gebied uiteindelijk slechts geringe bedragen zijn toegevalen aan de Staat.³

1.3 De contante gelden uit onbeheerde nalatenschappen

Ingevolge artikel 520 van het Burgerlijk Wetboek dient het 'gereed geld' (contant geld) uit een onbeheerde nalatenschap in de Consignatiekas gestort te worden - ook al worden deze gelden in de praktijk veelal tijdelijk op een depositorekening ondergebracht. In de periode 1940 t/m 1970 zijn 367 van dergelijke contante bedragen in de Consignatiekas gestort. Daarmee was in totaal f 787.260,68 gemoeid. Ruim 52 % daarvan (f 411.689,64) kon alsnog worden uitbetaald, de rest (f 375.571,04) is uiteindelijk aan de Staat vervallen.

Over de periode 1940 t/m 1970 zijn slechts weinig bedragen van joden te vinden - op basis van namen en eventuele aanvullende gegevens misschien 10 à 20, waarbij het voor een deel onzeker blijft of het om oorlogsslachtoffers gaat. Het overgrote deel van deze vermoedelijk 'joodse' bedragen is aan de Staat vervallen. Het gaat daarbij in totaal om f 10.000,- à f 20.000,- (minder dan de helft van wat men op grond van het gemiddelde bedrag van ruim f 2000,- zou verwachten).⁴

1.4 Geconsigneerde oorlogsschadevergoedingen

Ofschoon deze oorlogsschadevergoedingen - vergoedingen voor schade geleden ten gevolge van bombardementen, evacuaties e.d. - niet onder het onderwerp rechtsherstel vallen, worden ze hier voor de volledigheid toch kort genoemd.

Gedurende de periode 1952 t/m 1962 zijn er namens de directeur van het Commissariaat voor Oorlogsschade bedragen geconsigneerd voor onvindbare rechthebbenden tot een totaalbedrag van f 797.686,59. Hiervan kon in de loop der jaren f 356.408,96 worden uitbetaald, de resterende f 441.277,63 is na verjaring aan de Staat vervallen. Het betreft hier 30 verschillende (bijeengenomen) consignaties ten behoeve van ca. 3150 rechthebbenden. Hieronder bevinden zich ook joden (m.n. emigranten naar Israel) maar hun aantal is gering, omdat het hier een zaak betreft die niet direct met de jodenvervolgving in verband stond.⁵

³ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), inclusief Bijlage 5: 'Opgave van in de Consignatiekas opgenomen nalatenschappen over de periode 1940-1970'; Ministerie van Financiën, Rapport 'Algemene informatie over de consignatiekas' (1998).

⁴ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), inclusief Bijlage 8: 'Opgave van op grond van art. 520 geconsigneerde bedragen over de periode 1940-1970'.

⁵ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), inclusief Bijlage 9: 'Reconstructie van consignaties inzake het Commissariaat voor Oorlogsschade over de periode 1952 t.m. 1962, alsmede een kopie van de afschriften uit het register van geconsigneerde gelden'.

1.5 Rechtsherstel ten aanzien van polissen

Er is door het ministerie van Financiën onderzocht of er nog bedragen in de Consignatiekas terechtgekomen zijn in relatie tot het rechtsherstel ten aanzien van levensverzekerings- en lijfrentepolissen. Naar de minister van Financiën heeft medegedeeld, is vastgesteld dat ter zake geen bedragen in de Consignatiekas zijn verantwoord.⁶

1.6 Storting door de Raad voor het Rechtsherstel (c.q. het NBI)

Ingevolge een opdracht van het ministerie van Financiën van 14 oktober 1970 is op 11 maart 1971 een bedrag van f 2.875.062,78, afkomstig van de Raad voor het Rechtsherstel c.q. het Nederlandse Beheersinstituut, door het ministerie van Justitie overgemaakt naar het Ontvangkantoor der Directe Belastingen te 's-Gravenhage, bestemd voor storting in de Consignatiekas. Deze storting geschiedde op 17 maart 1971.

Het betrof gelden van zowel onbekende als onvindbare eigenaren, waartussen het niet meer mogelijk was gebleken nog een scheiding te maken.

Het bedrag was opgebouwd uit de volgende drie posten:

1. Gelden van onbekende en onvindbare eigenaren	1.473.821,79
2. Gelden van onbekende crediteuren van de N.V. Mij. voorheen Joh.A.H. Dikken	30.529,88
3. Gelden van onbekende en onvindbare crediteuren van de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G.	1.370.711,11
	+ -----
Totaal	2.875.062,78

Ad 1) De door het NBI in beheer genomen gelden van onbekende en onvindbare eigenaren, werd als volgt gespecificeerd:

1. Bankbiljetten en specie in Nederlandse en vreemde valuta	109.548,88
2. Spaarbankboekjes aan toonder, stortingen van banken enz.	38.343,29
3. Uitkeringen van N.V.'s onder bestuur van onbekende obligatie- en aandeelhouders	131.480,96
4. Onbestelbare postwissels	3.023,51
5. Opbrengsten van goederen welke niet vallen onder de vorderingsbeschikking van 6-5-1946, nr. 1115 A.B. (sieraden, zeilboten, motorvoertuigen, boeken, schilderijen, prenten, diverse opbrengsten o.a. van jachtgeweren, enz.)	142.450,42
6. Effecten, coupons, dividenden	420.902,77
7. Uit de boedel van de VVRA	322.651,61
8. Crediteuren van diverse boedels uit bijzonderbeheeren	77.972,79
9. Gelden van onbekenden (E 100, art. 110)	222.124,43
10. Uit erkende vorderingen op vijandelijk vermogen	5.323,13
	+ -----
Totaal	1.473.821,79

⁶ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997).

Post 1 betreft gelden die na de bevrijding in hoofdzaak in bewaring lagen bij bankinstellingen en notarissen die niet meer konden vaststellen wie de eigenaren van die goederen waren. Daarnaast gaat het vooral om crediteuren in geliquideerde rechtspersonen wier verblijfplaats niet kon worden achterhaald.

Post 2 betreft dividendopbrengsten van Amerikaanse effecten die zijn uitbetaald aan de N.V. Mij. v/h Joh.A.H. Dikken, commissionairs in effecten, en waarvoor deze firma de rechthebbenden (buiten haar schuld) niet meer heeft kunnen opsporen.

Post 3 betreft gelden die door de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. als 'Feindvermogen' in beslag waren genomen en waarvoor na de oorlog de rechthebbenden niet meer bekend waren of niet meer konden worden opgespoord.⁷ Deze gelden hebben in hoofdzaak toebehoord aan onderdanen van door de Duitsers als vijandelijk aangemerkte staten en aan Nederlanders die zich tijdens de oorlog in een (naar Duits oordeel) vijandelijk buitenland bevonden.

Het joodse aandeel in deze posten zal in het geval van post 1 vermoedelijk groot zijn, in het geval van post 2 mogelijk ook. Onder post 3 echter, die niet ontstaan is als uitvloeisel van een anti-joodse maatregel van de bezetter, vallen ook vermogens van velerlei andere aard dan die van bijvoorbeeld naar Engeland of Amerika uitgeweken joden. Het joodse aandeel in deze post zal daarom aanmerkelijk geringer zijn.

1.7 De wijziging van de Wet op de consignatie van gelden (1980) en de schenking aan joodse doelen (1985)

De huidige 'Wet houdende regelen betreffende de consignatie van gelden' - kortweg de Wet op de consignatie van gelden - dateert van 27 augustus 1980. Deze wet verving per 1 januari 1981 de oude wet van 1908. De belangrijkste verschillen met de oude wet zijn:

1. De verjaringstermijn, waarna een geconsigneerd bedrag definitief aan de Staat vervalt, wordt teruggebracht van zestig naar twintig jaar;
2. Over alle geconsigneerde bedragen van f 100,- en hoger zal bij uitbetaling voortaan rente worden vergoed; over consignaties onder de f 100,- wordt geen rente vergoed. (De oude wet maakte inzake de vergoeding van rente onderscheid tussen verplichte en onverplichte consignaties.)

In het kader van een overgangsregime werd verder bepaald, dat voor bedragen onder de f 100,- die geconsigneerd waren vóór 1976 de verjaringstermijn van zestig jaar gehandhaafd bleef. Consignaties van f 100,- en hoger daterend van voor 1976 zouden in de Staatscourant gepubliceerd worden en uiterlijk tien jaar na deze publicatie verjaren en aan de Staat vervallen. De desbetreffende publicatie had plaats in een supplement bij de Nederlandse Staatscourant van 29 november 1982. Dat betekende dus, dat tien jaar later, op 29 november 1992, een aanzienlijk aantal consignaties - waaronder het grootste deel van het in de Consignatiekas aanwezige onbeërfde joodse vermogen - in de Staatskas zou vloeien.

Hiertegen rees van joodse zijde protest. Reeds ver voordien, in 1953, had de jurist Th.Ph. van

⁷ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), inclusief Bijlage 7: 'Dossier inzake storting in de Consignatiekas, afkomstig van de Raad voor het Rechtsherstel c.q. het Nederlandse Beheersinstituut'.

Raalte kritiek geuit op het uiteindelijk aan de Staat vervallen van onbeërfd joods vermogen dat in de Consignatiekas gestort werd. Hij had betoogd dat 'het onjuist zou zijn, dat de staat voordeel zou trekken van het feit, dat hij niet bij machte is geweest een bepaalde groep van zijn burgers te beschermen. Dat is moreel niet aanvaardbaar.' Dertig jaar later herleefde in joodse kringen de belangstelling voor de consignatiegelden; in november 1983 besloot het bestuur van de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW) de mogelijkheden voor het verkrijgen van het tot joodse oorlogsslachtoffers herleidbare deel van deze gelden te onderzoeken. De Haagse advocaat R.A. Kiek legde nog datzelfde jaar de kwestie in een brief voor aan de minister van Financiën, H.O.C.R. Ruding. Hierop werd aanvankelijk afwijzend gereageerd. Naar uit latere stukken blijkt, speelde daarbij enerzijds de overweging dat via de 'Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers 1940-1945' jaarlijks reeds aanzienlijke bedragen aan joodse (en andere) vervolgingsslachtoffers ten goede kwamen, en anderzijds het bezwaar dat voor een schenking aan de joodse gemeenschap een wijziging van de Consignatiewet nodig zou zijn - althans, daar ging men toen nog vanuit. Zo'n gelegenheidswetgeving voor één bevolkingsgroep werd ongewenst geacht, vooral omdat zij op gespannen voet zou staan met artikel 1 van de Grondwet, volgens hetwelk allen die zich in Nederland bevinden in gelijke gevallen gelijk behandeld dienen te worden.

De zaak kwam echter in een stroomversnelling in maart 1985. Mr. Kiek schreef toen een uitvoerig artikel in het Nieuw Israelietisch Weekblad (8 maart 1985): 'Vermogens verdwenen joden vloeien in de staatskas'. (Het moment van publicatie was gunstig, gezien de naderende herdenking van veertig jaar bevrijding.) Naar aanleiding van dit artikel stelde het lid der Tweede Kamer E.H.T.M. Nijpels (fractievoorzitter van de VVD) over de kwestie vragen aan minister Ruding. Nijpels verzocht Ruding in concreto 'het door de staat beheerde vermogen van joden die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen of sindsdien onvindbaar zijn, ten goede [te laten komen] aan de joodse gemeenschap.' Kort daarop werd de minister benaderd door verschillende joodse instanties, met name JMW en drie Israelietische kerkgenootschappen, die hun wensen kenbaar wilden maken met betrekking tot de omvang en de aanwending van een eventuele schenking. Op 25 april 1985 had een gesprek plaats tussen Ruding en een joodse delegatie met als voornaamste woordvoerders de voorzitter van JMW mr. F. Enzel en de advocaat mr. R.A. Kiek. Daarbij werd door de delegatie erkend dat er geen juridische basis was voor het claimen van de 'joodse gelden' in de Consignatiekas. Enzel introduceerde echter een nieuw begrip: hij stelde dat JMW en de drie Israelietische kerkgenootschappen zich in haar hoedanigheden de 'morele erfgenamen' achtten van de onvindbare of overleden eigenaren der geconsigneerde gelden. De delegatie vroeg de minister om erkenning van dit 'morele schuldeiserschap'. Een citaat uit het verslag van dit gesprek:

'De heer Kiek meent voor het bestaan van een morele verplichting steun te vinden in de vervanging van een vervaltermijn door een verjaringstermijn in de Wet van 1980.

De minister ziet niet in dat dit aspect voldoende aanleiding kan zijn voor een uitkering van een bepaald bedrag. Hij merkt op dat men hem normaliter niet voor een gering bedrag als 1 à 2 mln. aan de tafel kan krijgen en dat dan ook zijn bereidheid om met de delegatie te spreken berust op andere, niet rationele maar historische en morele motieven.

De heer Enzel zegt eerder aan een 3 à 4 mln. te hebben gedacht.'

(De schatting van Enzel werd later overigens nog opgetrokken naar f 4 à 5 miljoen.)
Ofschoon over de hoogte en de verdeling van een schenking nog beslist moest worden, bleek de minister bereid tot het in beginsel toekennen hiervan. In zijn antwoord op de vragen van Nijpels stelde hij (13 juni 1985):

'Ten laste van 's Rijks middelen worden jaarlijks aanzienlijke bedragen [uitgekeerd] in het kader van de toepassing van de Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers [...]. Niettemin ben ik bereid in overleg met mijn ambtgenoot van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur een bijzondere eenmalige extra-bijdrage te verlenen ten behoeve van doelen welke zullen worden vastgesteld nadat de vertegenwoordigers der joodse gemeenschappen zijn gehoord.'

Wat betreft de hoogte van deze schenking kwam men van joodse zijde op grond van namen en plaatsen/data van overlijden, voorzover die bij de consignaties vermeld waren, tot de schatting dat van de ca. f 8 miljoen die op dat moment in de Consignatiekas aanwezig was (het meer precieze bedrag van f 8,6 miljoen was vermoedelijk alleen bij Financiën bekend) f 4 à 5 miljoen zou hebben toebehoord aan in de Tweede Wereldoorlog omgekomen joden. Men vroeg de minister derhalve om een bedrag van f 4½ miljoen plus rente. Deze schatting - of althans het gevraagde bedrag - vond de minister te hoog. Hij stelde zich op halverwege nihil en f 4½ miljoen: in juni 1985 werd besloten f 2 miljoen te schenken, zonder rente. Aan deze som lag geen schatting ten grondslag; zij was meer het resultaat van 'touwtrekken', aldus een potloodaantekening in de marge van het desbetreffende departementale stuk. Het bedrag diende gelijkmatig verdeeld te worden onder drie joodse doelen, te weten de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, het Joods Historisch Museum (dat ook al in een vroeg stadium zijn zaak bij de minister bepleit had) en de joodse kerkgenootschappen (voor het onderhoud van joodse begraafplaatsen en gebouwen, mits vallend onder de Monumentenwet). Elk der drie doelen kreeg f 670.000,-, waardoor het totale geschonken bedrag feitelijk nog iets hoger uitviel: f 2,01 miljoen. Om tot een snelle regeling te komen en de noodzaak van een omslachtige (en mogelijk aanvechtbare) wetswijziging te omzeilen, geschiedde deze schenking niet uit de in de Consignatiekas aanwezige gelden, maar uit de algemene middelen.⁸

1.8 Opmerkingen van de regering ten aanzien van 'onbestemde tegoeden' (1979)

Bij de behandeling van het ontwerp voor de nieuwe Wet op de consignatie van gelden, in 1979, werd de regering gevraagd naar haar oordeel over de mogelijkheid om o.a. banken te

⁸ Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), inclusief Bijlage 1: 'Wet van 27 augustus 1980, houdende regelen betreffende de consignatie van gelden, als mede de daarbij behorende toelichting' en Bijlage 6: 'Notitie en krantenknipsels inzake uitkering aan de joodse gemeenschap'; Ministerie van Financiën, Rapport 'Algemene informatie over de consignatiekas' (1998); Ministerie van Financiën, Archief, dossier 1.711.8 'Kamervragen van het lid der Tweede Kamer Nijpels inzake geconsigneerde gelden die toebehoren aan overleden c.q. vermiste joodse landgenoten'; I. Lipschits, Tsedaka - Een halve eeuw joods maatschappelijk werk in Nederland, 1997, blz. 91, 340-341; RIOD, Knipselcollectie KB II-2329 (hierin onder meer het artikel uit het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 8 maart 1985 door mr. R.A. Kiek).

verplichten tegoeden van onbekende of onvindbare eigenaren in de Consignatiekas te storten. De regering heeft zich aan zo'n oordeel niet willen wagen. De zaak werd afgedaan met de toezegging dat men de kwestie in studie zou nemen. Daarover is nadien niets meer vernomen. De desbetreffende passage uit de Kamerstukken volgt hier integraal.

'Andere creditsaldi zonder bestemming.

Consignatiegelden zouden, aldus het eindverslag, betiteld kunnen worden als «onbestemde tegoeden»; zij zijn onbestemd hetzij omdat de rechthebbende wel bekend is, maar niet bekend is of deze tot opname overgaat, hetzij omdat de rechthebbende onbekend is maar zich later toch nog kan melden. Ook in andere sectoren van de samenleving bestaan, zo vervolgt het eindverslag, zulke «onbestemde tegoeden»; het gaat bijvoorbeeld om niet-muterende creditsaldi in de financiële administraties van bedrijven en banken, of om nooit afgehaalde spaarbankboekjes.

Aan de ondergetekenden is in het eindverslag gevraagd wat hun oordeel is ten aanzien van de mogelijkheid om een verplichting in te voeren, de rechthebbende te informeren over de hier in het verslag bedoelde saldi en - mocht na deze informatie geen reactie volgen - over een regeling dat die saldi voorts in de consignatiekas zouden worden gestort.

In dit stadium van de behandeling van het onderhavige wetsontwerp kunnen de ondergetekenden niet verder gaan dan mede te delen dat zij deze, in het eindverslag aan de orde gestelde, aangelegenheid omtrent bepaalde creditsaldi zonder bestemming, in studie zullen nemen.'

[w.g. Minister van Justitie, J. de Ruiters en Minister van Financiën, F.H.J.J. Andriessen.]⁹

9 Ministerie van Financiën, Rapport Van Hameren (1997), Bijlage 1, hierin Kamerstuk: 'Tweede Kamer, zitting 1979-1980, 13618, nr.10, blz. 7: Nota naar aanleiding van het eindverslag - ontvangen 23 oktober 1979'.

2. Dienst Domeinen

2.1 Algemeen

Zoals in de inleiding van dit deel van het commissie-rapport reeds kort uiteengezet is, vervallen onbeheerde nalatenschappen volgens de wet aan de Staat. De Dienst Domeinen ziet toe op de afwikkeling van deze nalatenschappen. In een onderzoeksperiode van drie jaar, ingaande direct na de aanmelding van de onbeheerde nalatenschap (door de Inspecteur der Registratie en Successie, dan wel rechtstreeks door een boedelnotaris of een door de rechtbank benoemde curator), wordt -veelal door een curator - getracht alsnog rechthebbenden voor de nalatenschap te vinden. In de praktijk neemt dit erfgenamenonderzoek echter vaak een langere periode dan drie jaar in beslag. Worden er uiteindelijk geen rechthebbenden gevonden (d.w.z. blijkt het dat deze niet bestaan, ofwel blijkt het dat ze mogelijk wel bestaan maar dat ze onvindbaar zijn), dan wordt de nalatenschap afgewikkeld. De in de nalatenschap aanwezige goederen worden verkocht en de opbrengst wordt via Domeinen overgeboekt naar de Middelen - kortom: het geld vloeit in de Staatskas. Eventuele alsnog opkomende rechthebbenden kunnen daarna nog gedurende een periode van dertig jaar aanspraak maken op de opbrengst van de nalatenschap, hetgeen in de praktijk geschiedt door overlegging van een notariële verklaring van erfrecht.¹⁰

2.2 Onbeheerde nalatenschappen en de rol van notarissen

Voorzover onbeheerde nalatenschappen werden aangemeld bij de Dienst Domeinen, hield deze dienst toezicht op een correcte afwikkeling daarvan. Met betrekking tot de afgewikkelde nalatenschappen die - overeenkomstig de wet - in de Staatskas zijn gevloeid, is niet bekend welke daarvan in relatie tot de Tweede Wereldoorlog stonden, en nog minder in welke gevallen het daarbij om joods vermogen ging en welke bedragen daarmee gemoeid waren. Aangezien het in de oorlog geroofde en vervolgens door Liro te gelde gemaakte joodse vermogen na de oorlog in de regel resulteerde in een vordering op de LVVS en langs die weg werd afgewikkeld, moet worden aangenomen, dat het in de onderhavige gevallen vooral ging om niet-geroofd joods vermogen en daarnaast om niet te gelde gemaakte goederen of vorderingen die na de oorlog nog in de boedel van Liro aanwezig bleken.

Het kwam - en komt - echter voor dat notarissen die ofwel door de Raad voor het Rechtsherstel als curator waren aangesteld, ofwel (in het geval van niet-geroofd joods bezit) buiten die raad

¹⁰ Ministerie van Financiën, Rapport 'De afwikkeling van onbeheerde nalatenschappen [enz.]' (1998); Mondelinge informatie van ambtenaren van de Dienst Domeinen, 16 maart 1998.

om als curator of boedelnotaris optraden, de onder hen berustende onbeheerde nalatenschappen nooit hebben afgewikkeld en overgedragen aan de Dienst Domeinen. De oorzaak daarvan kan zijn dat het erfgenamenonderzoek in een ver verleden is gestagneerd en de zaak daarna op de lange baan is geschoven om vervolgens voorgoed naar de achtergrond te verdwijnen. De Dienst Domeinen heeft hiernaar sinds medio 1997 een onderzoek lopen. Daarbij is gebleken dat sommige notarissen inderdaad nog onbeheerde nalatenschappen onder zich hadden die terug te voeren waren op de Tweede Wereldoorlog. Volgens de Dienst Domeinen waren dit in de meeste gevallen notarissen die zo'n zaak ooit van een voorganger overgedragen hadden gekregen en die veelal niet goed zeiden te weten wat ze ermee aan moesten - of misschien liever geen tijd in een dergelijke weinig lucratieve zaak wilden steken. In materiële zin had het onderzoek tot resultaat dat in de tweede helft van 1997 over heel Nederland genomen (maar met nadruk op het noorden en westen van het land) ca. 25 notarissen alsnog onbeheerde nalatenschappen aan Domeinen hebben afgedragen. Het ging daarbij om in totaal 60 nalatenschappen met een totale waarde van f 660.000,-. Deze nalatenschappen bevatten meest Rijkspostspaarbankboekjes en slechts in twee gevallen effecten.¹¹

2.3 Onbeërfde verzekeringspolissen

In het kader van de 'Overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel' van september 1954, een overeenkomst tussen de Staat en het overgrote deel der verzekeringsmaatschappijen die betrekking had op niet-opgeëiste, al dan niet afgekochte levensverzekeringen en lijfrenten, hebben verzekeringsmaatschappijen in het verleden gelden overgeboekt naar Domeinen. In de periode 1955-1973 hadden ook terugstortingen plaats (ten behoeve van alsnog opgekomen rechthebbenden). De resterende gelden zijn vervallen aan de Staat.¹² Dit onderwerp zal aan de orde komen in het deelrapport 'Levensverzekeringen, enz.'.

¹¹ Mondelinge informatie van ambtenaren van de Dienst Domeinen, 16 maart 1998.

¹² Mondelinge informatie van ambtenaren van de Dienst Domeinen, 16 maart 1998; Ministerie van Financiën, archiefstuk 'Overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel'.

3. Conclusies

De gelden die gestort worden in de Consignatiekas of bij de Dienst Domeinen zijn slechts ten dele afkomstig van overleden of onvindbare eigenaren. Daarbij wordt bovendien niet vermeld of deze eigenaar joods was, evenmin als de omstandigheden omtrent zijn overlijden of verdwijning worden opgegeven.

Met betrekking tot de Consignatiekas kan, uitgaande van de lijsten met opgaven van namen en bedragen betreffende stortingen, slechts in een beperkt aantal gevallen op grond van de naam, soms in combinatie met de datum en/of plaats van overlijden (bijv. de vermelding van een concentratiekamp), worden aangenomen dat de eigenaar een joods oorlogsslachtoffer was. Een deel van de joodse oorlogsslachtoffers op de stortingslijsten zal bij deze wijze van identificatie evenwel niet als zodanig herkend worden en dit gegeven zal dus bij het maken van een schatting ingecalculeerd moeten worden. In een enkel geval, in casu de storting door de Raad voor het Rechtsherstel, kan op grond van de herkomst (NBI) en de opgave van de aard van de storting ruwweg worden geschat wat het aandeel van joodse oorlogsslachtoffers in het totaal van deze storting moet zijn geweest. Voor alle schattingen geldt echter een belangrijke mate van onzekerheid. Desniettemin lijkt de op een compromis gebaseerde aanname uit 1985, dat van de f 8,6 miljoen die op dat moment in totaal in de Consignatiekas aanwezig was (van de tijdens en na de oorlog in deze kas gestorte geldbedragen was toen nog niets definitief aan de Staat vervallen), ca. f 2 miljoen kon hebben toebehoord aan in de Tweede Wereldoorlog omgekomen joden, voorzover thans nog valt na te gaan in een redelijke orde van grootte te liggen. Dit bedrag is vervolgens geschonken aan joodse doelen.

Ten aanzien van de onbeheerde nalatenschappen die zijn overgedragen aan de Dienst Domeinen of die daaraan door notarissen hadden móeten zijn overgedragen, is het aandeel van het vermogen van joodse herkomst eveneens moeilijk te schatten, terwijl het bovendien onzeker blijft in hoeverre het dan om gedeporteerden gaat of om gevallen zoals die zich ook buiten oorlogstijd voordoen. Over de door Domeinen ontvangen bedragen die inderdaad van joodse oorlogsslachtoffers afkomstig zijn, kan op basis van het onderhavige onderzoek geen verantwoorde schatting worden gemaakt. Bovendien zijn de stortingen inzake onbeërfde verzekeringspolissen in dit rapport nog niet meegenomen, hangende de afronding van het onderzoek naar de verzekeringsmaatschappijen.

Overigens is wel duidelijk dat er gelden uit onbeheerde nalatenschappen zijn achtergebleven bij notarissen. Daarvan is in de tweede helft van 1997 f 660.000,- alsnog afgedragen aan Domeinen, maar er bestaat geen zicht op welke bedragen thans wellicht nog zouden moeten worden afgedragen. Aangezien de 'notarisgelden' niet behoren tot de taakopdracht van de Commissie Scholten, is deze aangelegenheid niet verder onderzocht.

Toevoeging, april 1999

J.L. van der Pauw

In dit deelrapport werd gesteld dat de aanname in 1985, dat van de f 8,6 miljoen die op dat moment in de Consignatiekas aanwezig was ca. f 2 miljoen kon hebben toebehoord aan joodse oorlogsslachtoffers, indertijd weliswaar eerder gebaseerd was op een compromis dan op een schatting, maar dat deze aanname niettemin geacht kon worden in een redelijke orde van grootte te liggen. Deze uitspraak berust op bestudering van de volledige lijsten met afzonderlijke consignaties, in casu van de daarop voorkomende achternamen, soms met vermelding van plaats en datum van overlijden, waarbij een ruime marge in acht genomen werd voor op grond van deze zeer beperkte gegevens eventueel niet als jood onderkende personen. De aanduiding 'een redelijke orde van grootte' scheidt de ruimte die geboden is gezien de onzekerheid die deze manier van schatten met zich meebrengt. De achterliggende gedachte - thans uitgesproken - was: het is onwaarschijnlijk dat het bedrag van f 2 miljoen in werkelijkheid tweemaal zoveel of aanzienlijk minder dan de helft zal zijn geweest.

Ten aanzien van de in § 2.2 en in de conclusies van dit deelrapport genoemde zgn. 'notarisgelden' (bij notarissen berustende onbeërfde nalatenschappen die terug te voeren zijn op de oorlogsperiode) kan een aanvulling gegeven worden betreffende de laatste stand van zaken (april 1999). Uiteindelijk zijn 80 nalatenschappen door notarissen alsnog afgedragen aan de Dienst Domeinen. Daarmee was een bedrag gemoeid van in totaal f 665.465,-. Dit bedrag is vervolgens geschonken aan de Stichting JOKOS (Stichting Joodse Kerkgenootschappen en Sociale Organisaties in Nederland). De Dienst Domeinen heeft daarmee zijn onderzoek en actie inzake de 'notarisgelden' als afgerond beschouwd.¹

In de conclusies van dit deelrapport werd gemeld dat op basis van het onderzoek geen verantwoorde schatting kon worden gemaakt van de door de Dienst Domeinen ontvangen onbeheerde nalatenschappen afkomstig van joodse oorlogsslachtoffers. Inmiddels heeft een uitgebreid opsporings- en reconstructieonderzoek door het Ministerie van Financiën plaats gehad naar 'vermoedelijk joodse nalatenschappen uit de periode 1940-1946 waarvan de gelden zijn vervallen aan de Staat of uitgekeerd aan erfgenamen'. De samenvatting van de resultaten van dit onderzoek luidt als volgt:

"- Het totale bedrag dat in eerste instantie uit vermoedelijk joodse nalatenschappen aan de Staat is vervallen bedraagt f 2.911.054,22. De overmakingen door curatoren aan de Staat hebben plaatsgevonden in de periode 1950 t/m 1994 en hebben betrekking op een totaal

¹ Informatie Dienst Domeinen, 13 april 1999.

van 1207 vermoedelijk joodse onbeheerde nalatenschappen.

- Uit dit bedrag is aan later opgekomen rechthebbenden f 1.373.712,28 uitgekeerd. Deze uitkeringen hebben plaatsgevonden in de periode 1954 t/m 1981.
- Uiteindelijk is per saldo f 1.537.341,94 aan de Staat gebleven. Dit bedrag is het maximum van de totale nalatenschap van 841 vermoedelijk joodse overledenen waarvoor zich geen rechthebbenden hebben opgedaan en waarvan de afwikkeling door de Dienst Domeinen geschiedde en is geadministreerd in de Memorialen van Onbeheerde Nalatenschappen."²

Over de aard van de vermogenswaarden die aan de afzonderlijke nalatenschappen (of globaal genomen aan het geheel daarvan) ten grondslag hebben gelegen, staan geen gegevens ter beschikking.

² Ministerie van Financiën, notitie *Archiefonderzoek in de Memorialen van Onbeheerde Nalatenschappen* door R. Verhey, 11 november 1998 (aan de commissie ter kennis gebracht op 15 januari 1999).

Iib Overheid

Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren

P.H.J.Körver

Inhoud

Inleiding	613
1. De afwezige in het Oud Burgerlijk Wetboek	614
2. De onbeheerde nalatenschap	616
3. Besluit herstel rechtsverkeer (E 100)	617
4. De onbekende eigenaren	619
5. De afwezige en de akte van overlijden	620
5.1 Het totstandkomen van de nieuwe wetgeving	
5.2 De inhoud van de nieuwe wetgeving	
6. Samenvatting en conclusie	624

Inleiding

In dit rapport staat de vraag centraal, onder wiens controle een vermogen kwam dat na de Tweede Wereldoorlog niet langer onder het directe beheer van de oorspronkelijke eigenaar stond (gedurende de periode 1946 - 1949). Het gaat hierbij in het bijzonder om het vermogen van de afwezige: de rechthebbende wiens verblijfplaats onbekend is. Het vraagstuk van de afwezige werd definitief opgelost in 1949 door de afkondiging van de 'Wet houdende voorzieningen betreffende opmaken van akten van overlijden van vermisten' (voortaan aangeduid als J 227). Deze wet maakt een einde aan de juridische onduidelijkheden omtrent de afwezige. De problemen bij de totstandkoming van J 227 vormen een afspiegeling van de problematiek rond de afwezige. Tevens zal het probleem van de afwezige besproken worden aan de hand van het Oud Burgerlijk Wetboek en het 'Besluit herstel rechtsverkeer' (E 100). Daarnaast zullen aan de orde komen het vermogen van de onbekende eigenaar en de onbeheerde nalatenschappen.

1. De afwezige in het Oud Burgerlijk Wetboek

Titel XIX van het Oud Burgerlijk Wetboek handelt over de afwezige. De eerste afdeling bevat bepalingen die betrekking hebben op afwezigen van wie men niet vermoedt dat zij overleden zijn. Deze bepalingen betreffen de vraag in welke gevallen voor de afwezige een bewindvoerder kan worden benoemd, die voor hem handelt en hem vertegenwoordigt, en welke taak die bewindvoerder heeft. Hier staan de rechten van de afwezige op de voorgrond.¹

In de tweede tot en met de vijfde afdeling staan bepalingen die betrekking hebben op afwezigen van wie men wel vermoedt dat zij overleden zijn. Deze behandelen de vraag welke rechten anderen (in de eerste plaats de erfgenamen) hebben op het vermogen van de afwezige en wat de gevolgen zijn van de afwezigheid met betrekking tot het huwelijk van de afwezige. In deze bepalingen staan derhalve de rechten van anderen, zoals de erfgenamen en de echtgenoot centraal.

Artikel 519 definieert de afwezige als volgt: 'Indien iemand zijne woonplaats verlaten heeft, zonder volmagt tot het waarnemen zijner zaken en belangen, of orde op het beheer derzelve gesteld te hebben, of wel indien de door hem gegeven volmagt is vervallen, en indien er noodzakelijkheid is om in dat beheer, geheel of gedeeltelijk te voorzien, of hem te doen vertegenwoordigen ...'. Voor de inwerkingtreding van dit artikel is de feitelijke afwezigheid niet doorslaggevend, omdat zich een omstandigheid moet voordoen die de benoeming van een bewindvoerder noodzakelijk maakt, bijvoorbeeld een erfenis voor de afwezige. Een belanghebbende of het Openbaar Ministerie kan de benoeming van een bewindvoerder verzoeken. Het Openbaar Ministerie deed een dergelijk verzoek alleen als het algemeen belang dit eiste.

Op grond van artikel 521 kan de bewindvoerder beheer uitoefenen op het vermogen van de afwezige. De vertegenwoordigingsbevoegdheid van de bewindvoerder is niet beperkt tot het vermogensrecht. In beginsel kan hij namelijk alle handelingen namens de afwezige verrichten waarvoor vertegenwoordiging mogelijk is. De bewindvoerder kan, indien dit noodzakelijk mocht blijken, bewindvoeren over de financiële tegoeden van de afwezige bij banken, bijvoorbeeld als er crediteuren aanwezig zijn. Een tegoed van de afwezige, dat bij een bank was ondergebracht, kan beheerd worden in de afwezigheid van de rechthebbende door de

¹ Prof. Mr. A. Pitlo en G. Meyling, Het personenrecht van het Nederlands Burgerlijk Wetboek, (Haarlem 1950), blz. 482-485.

bewindvoerder. Het bewind eindigt onder meer bij een verklaring van vermoedelijk overlijden van de afwezige.²

Aan het wegblijven van de afwezige gedurende een bepaalde termijn, gepaard aan het ontbreken van enig bericht omtrent hem, knoopt de wet het vermoeden vast dat de afwezige is overleden. De termijn verschilt naarmate de omstandigheden, die het overlijden van de afwezige doen vermoeden, verschillen (artikelen 523 jo en 526 OBW). Deze termijn kan oplopen tot dertig jaar.³ Een verklaring van vermoedelijk overlijden brengt met zich mee dat de vermoedelijke erfgenaam de bewindvoerders kan verzoeken om afgifte van de nalatenschap, terwijl er tevens opening van de uiterste wilsbeschikking kan worden gevorderd.⁴

De wet houdt rekening met de mogelijkheid dat het tijdstip van overlijden alsnog met zekerheid komt vast te staan en dat de bepaling van de sterfdag van de afwezige zoals in het vonnis uitgedrukt niet juist blijkt te zijn. Met deze mogelijkheden kan de wet, zoals gezegd nog gedurende de tijd van dertig jaar na de dag in het vonnis uitgedrukt rekening houden. Het Oud Burgerlijk Wetboek bood zodoende een tijdrovende oplossing voor het probleem van de afwezige en bevorderde aldus de rechtszekerheid niet.

² Het bewind eindigde tevens 1) bij terugkeer van de afwezige, 2) door diens overlijden en 3) bij inwerkingtreding van het Wetsbesluit E 100, in de gevallen genoemd in de artikelen 89 en 95 van dit besluit.

³ Artikel 530 OBW stelt dat de vermoedelijke erfgenamen slechts voorwaardelijke eigenaren zijn van de goederen van de afwezige. En wel eigenaren onder de ontbindende voorwaarden (met teruglopende kracht) dat de afwezige binnen de in artikel 540 gestelde termijn terugkeert of van zijn leven doet blijken, of dat binnen die termijn blijkt dat anderen een beter recht kunnen laten gelden. En onder dezelfde voorwaarden (doch dan uiteraard onder opschortende) zijn zij vertegenwoordigers van de afwezigen of van de anderen die beter recht hebben.

⁴ Pitlo en Meyling, Het Personenrecht, blz. 492.

2. De onbeheerde nalatenschap

Er is sprake van een onbeheerde nalatenschap als geen erfgenaam bekend is. De staat wordt na verloop van tijd eigenaar van onbeheerde nalatenschappen (artikelen 1172 en 1175 OBW).⁵

Over de onbeheerde nalatenschap wordt een curator benoemd (artikel 1173 lid 2 OBW), wiens taak het is te beheren en voor zover nodig onder bepaalde voorwaarden ook te beschikken.⁶ Legatarissen en crediteuren kunnen zich tot hem wenden. Hij houdt het geheel onder zich voor hem, die alsnog als erfgenaam zal verschijnen. Indien dit laatste niet plaatsvindt, draagt de curator na drie jaar het vermogen aan de staat af. Dit geldt ook voor tegoeden bij banken.⁷

Dit optreden van de Staat als opvolger in de rechten van de overledene komt uiteraard slechts voor als er geen bekende erfgenaam gedurende de eerste drie jaar na het overlijden van de erflater aanwezig is. De erfgenaam, die de nalatenschap uit handen van de Staat ontving, was gebonden door hetgeen intussen was geschied. Op deze manier konden dus tegoeden bij banken onder het beheer van de Staat te komen staan.

In de praktijk bleef de rechterlijke tussenkomst voor de verkrijging door de Staat herhaaldelijk achterwege. De Staat deed zich bij voorraad in het bezit stellen. Indien naderhand een erfgenaam bekend werd, droeg de staat de nalatenschap aan deze af. Het bovengenoemde artikel 1175 trad slechts zelden in werking.⁸

⁵ Als bij het openvallen van een nalatenschap geen erfgenamen bekend zijn, bestaat de mogelijkheid dat anderen dan de rechthebbende van deze nalatenschap profiteren. Schuldeisers, legatarissen en de later opkomende erfgenamen zouden dan het risico lopen een nalatenschap aan te treffen.

⁶ Pitlo en Meyling, *Het Personenrecht*, blz. 344.

⁷ De compatibiliteitswet van 1927 ging ervan uit dat de minister van Financiën verantwoordelijk is voor het beheer en de boekhouding van 's Rijks schatkist. Op grond hiervan treedt de minister van Financiën (Dienst Domeinen) in dit geval namens de staat op.

⁸ Indien er zich na de afwikkeling van de onbeheerde nalatenschap en de uitkering van het saldo aan Domeinen binnen genoemde periode van dertig jaar alsnog erfgenamen melden, wordt het saldo uitgekeerd indien zij aannemelijk kunnen maken dat zij erfgenaam van de erflater zijn. In de praktijk pleegt men dit bewijs te leveren door de overlegging van een notariële verklaring van erfrecht.

3. Het Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100)⁹

Hoofdstuk V (artikelen 84 - 93) van het besluit E 100 treft regelingen voor de vertegenwoordiging van afwezigen. Het voorzien in het beheer over goederen van afwezigen en onbekenden was een van de uitgangspunten voor de commissie-Eggens bij het opstellen van E 100. Het belangrijkste doel bij het opstellen van hoofdstuk V was het treffen van een regeling voor het vertegenwoordigen van de afwezige. Daarbij ging het met name om de functie die de Raad van Beheer daarbij moest vervullen. Het ging dus niet om het herdefiniëren van het rechtsbegrip 'afwezige'.

Een afwezige is volgens artikel 84 E 100 een natuurlijke persoon wiens verblijfplaats onbekend is of die verblijf houdt of zich bevindt in vijandelijk gebied. Het begrip afwezige van het Koninklijke Besluit E 100 is enerzijds ruimer dan het begrip van artikel 519 OBW, omdat niet de eis wordt gesteld dat de betrokkene geen orde op zaken heeft gesteld. Tevens wordt het verband met de woonplaats in zijn geheel losgelaten. Het besluit verstaat onder afwezige immers elke natuurlijke persoon wiens verblijfplaats onbekend is, of die verblijf houdt of die zich bevindt in vijandelijk gebied. Anderzijds is het enger omdat de afwezige, wiens verblijfplaats bekend is en gelegen is buiten vijandelijk gebied, ook indien hij geen orde op zaken heeft gesteld, niet afwezig is in de zin van het besluit. Voor hem geldt artikel 519 e.v. OBW. Over afwezigen in de zin van het OBW, die niet tevens afwezig zijn in de zin van het Besluit, kan de rechtbank bewindvoerders benoemen. Een bewindvoerder kan door de Raad voor het Rechtsherstel worden benoemd, hetzij op verzoek van een belanghebbende, hetzij ambtshalve (artikel 85 E 100). Voorts verdient het de aandacht, dat de afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel tot bewindvoerder kan worden benoemd.¹⁰

Het Besluit Herstel Rechtsverkeer trof geen bijzondere voorzieningen voor de afwezigen.¹¹ De herstellwetgeving heeft dus de bestaande bepalingen van het OBW niet veranderd, alleen

⁹ Zie §§ 7 en 8 van de Inleiding van het Eerste Onderzoeksverslag.

¹⁰ De bewindvoering over de tegoeden van afwezigen kreeg veel kritiek te verduren van de joodse gemeenschap. Zo verscheen op 16 november 1946 in het Nieuw Israelietisch Weekblad een artikel van Mr. M. Knap, waarin kritiek wordt geuit op de wijze waarop de bewindvoering plaats vindt. Hij omschrijft de bewindvoering als volgt: 'Op onverantwoordelijke wijze worden vermogens verspild, rechten niet uitgeoefend en zelfs zonder enig recht het beheerde vermogen als opengevallen nalatenschap behandeld vervreemd en toegeëigend.'

¹¹ W.C.L. Van der Grinten, *Rechtsherstel en beheer*, Alphen a.d. Rijn, blz. 177.

uitgebreid.¹² Een bewindvoerder heeft dezelfde verplichtingen en rechten als de bewindvoerder, zoals deze in het OBW waren geregeld. De aldaar voorgeschreven, tijdrovende procedure bleef in stand omdat de wet expliciet zowel als impliciet rekening bleef houden met de mogelijkheid dat afwezigen ook na lange tijd - dertig jaar! -in leven zouden blijken te zijn en/of terug zouden keren. De desbetreffende regeling sloot evenwel niet aan op de verschrikkelijke werkelijkheid van de naoorlogse situatie.

¹² Ik vermoed dat de regering in Londen zich niet heeft kunnen of willen realiseren dat verreweg het grootste deel van de gedeporteerde joodse bevolking niet zou terugkeren, waardoor onder andere ten aanzien van het juridische vraagstuk van de afwezige feitelijk een geheel nieuwe situatie zou ontstaan.

4. De onbekende eigenaren

Artikel 110 van E 100 heeft betrekking op onbekende eigenaren. Het derde lid van dit artikel verplicht een ieder die een zaak van een (aan hem) onbekende eigenaar onder zich heeft deze in te leveren bij de Raad voor het Rechtsherstel.¹³ Bij onbekende eigenaren bestond dus, in tegenstelling tot het geval van de afwezige, een verplichting om de tegoeden af te staan aan de overheid. Deze verplichting gold voor een ieder die deze tegoeden onder zich had, dus ook voor banken.

Het verschil tussen artikelen 110 en 84 E 100 moge duidelijk zijn: artikel 84 voorziet in het geval van bekende, maar onvindbare eigenaren. Vandaar de term 'afwezige'. De termen 'afwezige' en 'onbekende' worden echter vaak slordig toegepast. Dikwijls wordt de term 'onbekende' gebruikt als men 'afwezige' bedoelt en omgekeerd. De lezer doet er verstandig aan om dit verschil voor ogen te blijven houden bij de bestudering van de onderhavige problematiek. De zaken van onbekende eigenaren bevinden zich onder het beheer van de Raad voor het Rechtsherstel. Het beheer over deze zaken werden op grond van artikel 7 E 100 overgedragen aan het Nederlandse Beheersinstituut. Na inwerkingtreding van de Rijkswet van 9 maart 1967 werden ze op grond van artikel V sub 3 overgedragen aan de minister van Justitie. Uiteindelijk zijn deze gelden opgenomen in de consignatiekas.

Er zijn verschillende rechtbanken geweest die geweigerd hebben een curator voor een onbeheerde nalatenschap te benoemen, omdat hier sprake zou zijn van zaken waarvan de eigenaar onbekend is. Deze opvatting is niet juist. De regeling van de onbeheerde nalatenschap is namelijk een speciale regeling, die aan de algemene regelingen in het besluit derogeert. Bij een onbeheerde nalatenschap weet men immers wie de eigenaar is geweest, dit in tegenstelling tot de onbekende eigenaar over wiens identiteit, gedurende een bepaalde periode, niets bekend is. Ook bij deze bepaling geldt dat een ingrijpen van het besluit in de bepalingen van het Oud Burgerlijk Wetboek slechts moet worden aangenomen indien de bedoeling hiervan duidelijk uit het besluit blijkt.

¹³ Het rechtsbegrip 'zaak' wordt in dit rapport gebruikt in de betekenis van artikel 555 OBW: 'De wet verstaat onder zaken alle goederen en regten welke het voorwerp van eigendom kunnen zijn'.

5. De afwezige en de akte van overlijden

5.1 Het totstandkomen van nieuwe wetgeving

Een overlijden heeft diep ingrijpende gevolgen voor rechtsbetrekkingen van verschillende aard: vermogensrechtelijke gevolgen (onder andere met betrekking tot het erfrecht) en gevolgen met betrekking tot het familierecht (bijvoorbeeld de mogelijkheid voor de overgebleven echtgenoot een nieuw huwelijk aan te gaan). De ambtenaar van de Burgerlijke Stand maakt bij overlijden een akte aan ter aanvulling van de registers welke deze instantie onder beheer heeft. De akten van de burgerlijke stand zijn authentieke akten. Zonder een akte van overlijden is het voor notarissen niet mogelijk het vermogen van een vermiste onder zijn nabestaanden te verdelen.

De Nederlandse wetgeving van voor de Tweede Wereldoorlog ging uit van het beginsel dat alleen de ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de plaats waar de persoon was overleden bevoegd was tot het opmaken van akten van overlijden. Voor Nederlanders die in het buitenland waren overleden werd de akte in het algemeen altijd opgemaakt door consulaire ambtenaren. Toen Nederland deelnam aan de Tweede Wereldoorlog kon aan dit vereiste van de Nederlandse wet niet langer worden voldaan. Hierdoor ontstond onduidelijkheid over de rechtspositie van mensen die tijdens de oorlog waren verdwenen. Bovendien ontstond rechtsonzekerheid omtrent de rechtspositie van nabestaanden. De bestaande, omslachtige regelingen schoten, zeker gelet op het grote aantal vermisten, tekort. Het duurde veel te lang vóór de noodzakelijke procedures konden aanvangen. Was dit eenmaal het geval dan kon het nog altijd zeer lang duren vóór de vereiste duidelijkheid was verkregen, terwijl de rechterlijke macht intussen overladen werd met werk. In onmiddellijk aansluiting op de oorlog droegen echter veel rechtbanken en gerechtshoven in deze bijzondere gevallen toch op korte termijn zorg voor het totstandkomen van de vereiste akten.¹⁴ Bij sterfgevallen in het buitenland scheen door hun interventie ook de ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de laatste Nederlandse woonplaats van overledenen, bevoegd te zijn om akten van overlijden op te maken. In zijn arrest van 14 januari 1947 verklaarde de Hoge Raad deze regeling evenwel in strijd met de wet. Weliswaar mochten in de registers van de laatstbekende woonplaats van overledenen

¹⁴ Zij baseerden zich daarbij op het Koninklijke Besluit van 19 november 1945 (Staatsblad F 281). Zie ook: artikel 50, lid 2 OBW jo artikel 70 OBW.

uittreksels van overlijdensakten worden ingeschreven, maar die akten zelf moesten toch zijn opgemaakt in een gemeente hier te lande. Volgens de Hoge Raad had de lagere rechter met zijn aanvullende bevoegdheidsregeling van ambtenaren van de Burgerlijke Stand zijn eigen bevoegdheden overschreden. Het desbetreffende arrest van de Hoge Raad is - opmerkelijk genoeg! - door tal van rechtbanken en gerechtshoven genegeerd. Daartoe als het ware gedwongen door de praktijk zag de regering zich genoodzaakt het probleem via het indienen van een nieuw wetsontwerp tot oplossing te brengen, met name wat betreft in het buitenland vermiste - in werkelijkheid overleden - personen. Dit was het wetsontwerp houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten (J 227). De term vermiste werd nu gebezigd in plaats van afwezige, omdat van deze personen al minimaal vier jaar geen levensteken was ontvangen.

Dit ontwerp poogde zowel een einde te maken aan de moeilijkheden op het terrein van het familie- en erfrecht als aan de rechtsonzekerheid van de nabestaanden van de personen, die tijdens de oorlog waren verdwenen. De overheid trad terughoudend op bij het creëren van een dergelijke wet, omdat zij niet bij voorbaat wilde uitsluiten dat een aantal vermisten toch nog zou terugkeren en om gegevens te kunnen verzamelen, onder andere bij het Rode Kruis, over het lot van deze vermisten.¹⁵

5.2 De inhoud van de nieuwe wetgeving

Het uitgangspunt van J 227 was dat door of vanwege de minister aangifte kon worden gedaan van het overlijden van de vermiste bij de ambtenaar van de Burgerlijke Stand (artikel 2 J 227). Vermist was op grond van artikel 1 J 227 een ieder die op enig tijdstip tussen 9 mei 1940 en 1 juni 1945 in Nederland een woonplaats had, doch van wiens bestaan sedert laatstgenoemde datum niet meer was gebleken, terwijl er goede gronden bestonden om aan te nemen dat hij was overleden.¹⁶ De termijn overschreed de duur van de oorlog in Nederland, omdat men rekening wilde houden met de mogelijkheid dat in de eerste dagen na de bevrijding, toen nog niet overal geordende toestanden heersten, zich gevallen van vermissing hadden voorgedaan. Dus ook degene wiens overlijden kon worden bewezen, bijvoorbeeld door getuigen, viel onder de definitie van vermiste als voor hem geen akte was opgemaakt. Een speciaal daartoe in het leven te roepen ambtelijke commissie moest namens de minister zorg dragen voor deze aangiften. De naam van de vermiste werd dan gepubliceerd in de Nederlandse Staatscourant

¹⁵ Tevens kon men volgens de Memorie van Toelichting van J 227 in deze periode moeilijk alle tegoeden van deze vermiste personen met één pennestreek, dat wil zeggen een gezamenlijke datum, overleden verklaren, omdat voor elke vermiste het tijdstip van overlijden zo nauwkeurig mogelijk dient te worden vastgesteld; het vermoeden bestond dat in Oost-Europa nog enige duizenden personen vertoefden, van wie men hoopte dat zij te zijner tijd van bestaan zouden doen blijken; ook was het mogelijk dat iemand zich wegens zijn politiek verleden schuil hield en daarom opzettelijk niet van zijn bestaan deed blijken, bijvoorbeeld een tijdens Dolle Dinsdag gevluchte NSB-er. Dit alles maakte het noodzakelijk ieder geval afzonderlijk te beschouwen.

¹⁶ Woonplaats in artikel 1 van J 227 refereert aan de woonplaats in de zin van artikel 74 OBW en - voor zover het betreft personen die ingevolge van artikel 78 OBW woonplaats buiten Nederland hadden - de verblijfplaats.

(art. 4 J 227). Daarna zou een periode van drie maanden volgen waarin bezwaar tegen de aangifte gemaakt kon worden (artikel 5, J 227). Bij bezwaren zou de rechterlijke macht worden ingeschakeld.

Het grootste probleem bij het opstellen van de wet was het bepalen van de datum van overlijden van de vermiste. Er speelden twee problemen bij het vaststellen daarvan. Als familieleden op verschillende tijdstippen waren gedeporteerd (en dus geacht werden op verschillende tijdstippen te zijn overleden) en geen testament hadden opgemaakt, was het goed mogelijk dat het vermogen terecht kwam bij geheel andere personen dan bij normale sterfte het geval zou zijn geweest.¹⁷ Bovendien zou van de nalatenschap vaak niet veel meer overblijven, omdat bij elke overgang van vermiste op vermiste successierechten werden ingehouden (hetgeen kon oplopen tot 50%). Het Tweede Kamerlid B. Stokvis verwoordde dit probleem als volgt: 'Eerst heeft de Duitse bezetter het bezit der joden geroofd en daarna komt nu de Staat der Nederlanden het leeuwedeel van de geredde rest confisqueren. De datum genoemd in artikel 3 bood de oplossing voor dit probleem.¹⁸ Deze datum werd dus gebruikt om vast te stellen wie op dat moment de erfgenamen waren. In bijna alle gevallen zou blijken dat het Nederlands Beheersinstituut op grond van het Wetsbesluit E 100 bewindvoerders had benoemd over personen die niet aanwezig, maar in werkelijkheid ten tijde van de benoeming der bewindvoerders reeds overleden waren.¹⁹ Om de daaruit voortvloeiende moeilijkheden bij voorbaat uit de weg te ruimen zegt het ontwerp dat deze benoeming, alsmede de handelingen door de bewindvoerder verricht, niet kunnen worden aangetast uit hoofde van het overleden zijn van de afwezige ten tijde van de benoeming van de door de bewindvoerder verrichte handeling.

Hoewel de regeling veel kritiek te verduren kreeg van het parlement, wilden de bewindsliden van geen wijken weten. De regering verdedigde haar standpunt met een a contrario redenering, zij stelde dat juist omdat de erfenis nogal eens terecht zou komen bij iemand die onder normale omstandigheden niets gekregen zou hebben, het niet onredelijk was om de verschillende overgangen te belasten. Het alternatief, de keuze voor een gezamenlijke datum

¹⁷ P. F. Maas, *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Deel III Het kabinet Drees-Van Schaick (1938 - 1951). Band B: anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw.* Nijmegen 1992, blz. 572.

¹⁸ Artikel 3 J 227: 'Indien het tijdstip van overlijden niet nauwkeurig kan worden vastgesteld wordt als zodanig aangemerkt en in de aangifte vermeld de dag, volgende op die, waarop het laatste van het bestaan van de vermiste is gebleken, tenzij er aanwijzingen zijn, welke het overlijden op een later tijdstip of in een later tijdvak waarschijnlijk maken, in welke gevallen het aan de hand van deze aanwijzingen bepaalde tijdstip onderscheidenlijk de laatste dag van dit tijdvak als tijdstip van overlijden wordt aangemerkt.'

¹⁹ Het Nederlandse Beheersinstituut maakte onderdeel uit van de Afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel. Deze afdeling had in feite op haar beurt de haar door de Raad voor het Rechtsherstel toebedeelde taak grotendeels gedelegeerd aan het NBI: Vanuit de optiek van joodse belanghebbenden waren twee taken van het NBI van belang. 1) Het treffen van voorzieningen in verband met bewindvoering voor afwezigen en bestuur over rechtspersonen. Het ging daarbij vooral om voorzieningen voor gedeporteerde, niet teruggekeerde joden. 2) Het beheer over het vermogen van door de bezetter gestichte instellingen zoals de VVRA en Liro.

van overlijden, was ook niet aantrekkelijk omdat een van de hoofdbeginselen van het erfrecht is dat iemand erfstellingen, legaten of lasten slechts kan verkrijgen wanneer hij op het moment van overlijden van de erflater nog in leven is. Deze regel veroorzaakt moeilijkheden wanneer het onzeker is of de bevoordeelde op de sterfdag van de erflater nog in leven is. Hierdoor zouden er dus hiaten kunnen ontstaan bij de toedeling van de erfenissen. Doorslaggevend bij de keuze voor de regeling was dat de overheid alle gegevens over vermisten bij het Rode Kruis en andere organisaties kon opvragen. Het parlement werd wel toegezegd dat in bijzondere gevallen successierechten zouden worden kwijtgescholden.

Had iemand nu met betrekking tot een familielid een overlijdensakte verkregen dan wilde dit nog geenszins zeggen dat hieraan (behalve wanneer de akte moest dienen ter overlegging bij een tweede huwelijk) rechten konden worden ontleend. Het erfgenaamschap ontleende men namelijk wel aan de dood van zijn erflater, maar men kon dit pas bewijzen door een notariële verklaring van erfrecht. In vele gevallen zou het opmaken van een dergelijke verklaring grote moeilijkheden met zich meebrengen; doordat vaak gehele families waren uitgemoord moesten veelvuldig in tal van bevolkingsregisters afstammingsonderzoeken plaatsvinden, teneinde te voorkomen dat erfgenamen werden overgeslagen.

Had men dan eindelijk een verklaring van erfrecht verkregen dan diende, indien het ging om de inbezitneming van een nalatenschap, opheffing der bewindvoering te worden verzocht. Pas als deze was verkregen - waarmee meestal ook wel enige maanden gemoeid waren - kon afgifte van vermogensbestanddelen van de bewindvoerder worden gevraagd. Hiermee kwam na vier jaar een einde aan de problematiek van de afwezige.

6. Samenvatting en conclusie.

Tussen de meidagen van 1940 en die van 1945 zijn ongeveer 230.000 Nederlanders als gevolg van oorlogsomstandigheden om het leven gekomen. Daaronder bevonden zich meer dan 100.000 joden, maar over hun lot heerste in de eerste jaren na de oorlog veelal nog onzekerheid. Waren zij werkelijk omgekomen? Ook als dit praktisch wel vast stond, was het wettig bewijs daarvan temidden van de heersende maatschappelijke chaos allesbehalve eenvoudig te leveren. Een vraagstuk dat onder normale omstandigheden afdoende zou zijn geregeld, leverde thans alleen al door de massale omvang van de sterfte, onvoorziene, ongekende problemen op. Dit was niet in de laatste plaats het geval op het gebied van het familierecht, het erfrecht en het vermogensrecht. Erfgerechtigden konden namelijk pas over nalatenschappen beschikken nadat het moment van overlijden van de erflater bij authentieke akte door de Burgerlijke Stand was vastgesteld. Het opmaken van deze akte was uiteraard gebonden aan bepaalde voorwaarden, maar daaraan was in het geval der in vernietigingskampen omgebrachte joden niet voldaan. In het geval van 'afwezig', waarvan niet met zekerheid was gebleken dat zij waren overleden, kon het onder de vigerende wettelijke regelingen wel dertig jaar duren eer de vereiste officiële overlijdensakte ter beschikking kwam. Het is duidelijk dat deze regeling in de naoorlogse omstandigheden volstrekt tekortschoot. In het Wetsbesluit herstel rechtsverkeer van 17 september 1944 (Stbl. E 100) was onvoldoende rekening gehouden met de problematiek van wat in het Oud Burgerlijk Wetboek de 'afwezige' werd genoemd. Het Wetsbesluit sloot zich, afgezien van enkele aanpassingen van ondergeschikte aard, bij de bestaande regeling aan. Dit leidde in de praktijk tot grote rechtsonzekerheid, zowel bij erfgerichte nabestaanden als bij derden, die bijvoorbeeld als debiteuren in de nagelaten boedel vermeld stonden of degenen die daarover het beheer of bewind voerden. Tot deze categorie 'derden' behoorden met name ook banken en verzekeringsinstellingen waar financiële tegoeden van omgekomen joden berustten. Zij konden niet wettig worden gedwongen om aan hun verplichtingen te voldoen zo lang het moment van overlijden van de vermiste erflater niet overeenkomstig de wet was vastgesteld. De naoorlogse jurisprudentie heeft het probleem van het binnen afzienbare termijn opmaken van de akte van overlijden van vermisten niet afdoende tot oplossing kunnen brengen. In 1947 was duidelijk geworden dat wetswijziging op dit gebied even gewenst als noodzakelijk was. Met de Wet houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden kwam in 1949 een eind aan rechtsonzekerheden die rechtsherstel in het geval van vermisten hadden bemoeilijkt. Erfgerichte nabestaanden zowel als betrokken derden, waaronder banken en verzekeringsinstellingen, verkregen binnen afzienbare tijd de nodige zekerheid. Daarmee had de wetgever wezenlijk bijgedragen tot het voorkomen of althans beperken van een stuwmeer van financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers bij banken en verzekeringsinstellingen.

III Octrooirechten

P.W. Klein

Inhoud

1.	Inleiding	626
2.	Relevante rechtsregels	627
3.	De praktijk in de oorlogsjaren	629
4.	Een veelzeggend geval?	630
5.	Conclusies	631
	Toevoeging, april 1999	632

1. Inleiding ¹

Bij brief nr. PTG 98/107 M van 6 februari 1998 verzocht de minister van Financiën de commissie haar onderzoek ook uit te strekken tot onder meer octrooirechten.² De commissie besloot op 13 maart jl. aan dit verzoek te voldoen.

Het onderzoek werd geacht van belang te zijn in het licht van de Verordening 58/1942 van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied d.d. 21 mei 1942. Deze verordening regelde de verplichte aanmelding bij Lippmann, Rosenthal & Co. van onder meer octrooirechten voorzover deze toekwamen aan personen die jood waren dan wel als zodanig werden aangemerkt.³

In verband met het voorgaande is een kort onderzoek verricht om na te gaan welke rol octrooirechten bij het naoorlogse rechtsherstel gespeeld kunnen hebben. Het onderstaande bevat het verslag van dit onderzoek.

¹ Dit rapport is tot stand gekomen met advies van prof.mr. D.W.F. Verkade, hoogleraar informatierecht en het recht van de intellectuele eigendom aan de Rijksuniversiteit te Leiden, mr. E.J. Arkenbout, raadgever op het Departement van Justitie, Directie wetgeving, en medewerkers van het Bureau voor de Industriële Eigendom te Rijswijk.

² Octrooien en patenten zijn in Nederland wat betreft de uitvindingen-materie sedert de wetgeving van 1910 te beschouwen als synoniemen. Aan licenties, vergelijkbaar met verhuur, is geen bijzondere aandacht geschonken. De rubriek is niet vermeld in de Liro-verordeningen, terwijl de materie in de praktijk tijdens de bezettingsjaren hoogstwaarschijnlijk geen rol heeft gespeeld.

³ Zie voor de bepaling van het begrip jood noot 15 § 1 van de Inleiding van het Eerste Onderzoeksverslag.

2. Relevante rechtsregels⁴

Het ten tijde van de Tweede Wereldoorlog in Nederland vigerende octrooirecht sloot aan op de internationale regeling op het gebied van de industriële eigendom zoals deze bij de Parijse Conventie in 1883 tot stand was gekomen en naderhand nog voor de Tweede Wereldoorlog enkele malen is herzien. Het doel daarvan was onder meer ongelijkheid van behandeling van vreemdelingen en niet-vreemdelingen te voorkomen. De Nederlandse octrooiwet, na diepgaande en langdurige discussie tenslotte aanvaard in 1910, trad in 1912 in werking. De wet gold ook in de overzeese gebieden. Als deel van het recht op de industriële eigendom bood het octrooirecht bescherming van immateriële belangen. Het was in dat opzicht vergelijkbaar met het auteursrecht, het merkenrecht, de bescherming van de handelsnaam en het tijdens de bezetting in 1941 ingevoerde kwekersrecht - een eigenaardige combinatie van de ordening van de bodemcultuur overeenkomstig Duits recht en het Nederlandse octrooirecht, dat na de oorlog is gehandhaafd maar waaraan naar alle waarschijnlijkheid joden geen deel hadden. Waarborgde het eigendomsrecht de eigenaar het ongestoord genot van en de vrije beschikking over zijn goed, zo waarborgde het octrooirecht de rechthebbende een soortgelijke positie ten opzichte van een bepaalde uitvinding, belichaamd in een voortbrengsel, een werkwijze of een verbetering van een van beide. Anders dan het auteursrecht werd octrooi niet vanzelf verkregen door het doen van de uitvinding in kwestie. Octrooi werd alleen verkregen doordat de bij wet geregelde Octrooiraad het op aanvraag van de belanghebbende - niet noodzakelijkerwijs de uitvinder zelf en veelal door tussenkomst van bevoegd verklaarde octrooigemachtigden - toekende overeenkomstig bepaalde voorgeschreven regels en procedures. Een octrooi, dat gedurende een beperkte tijd - in theorie doorgaans achttien jaar, in de praktijk doorgaans korter - bescherming bood tegen mededinging, trad pas in werking nadat het was ingeschreven in het openbare octrooiregister, bijgehouden door de Octrooiraad. De inhoud van het octrooirecht was hoofdzakelijk negatief: door het octrooi werd aan derden verboden de uitvinding toe te passen. De positieve werking voor de rechthebbende was beperkt daar deze ook zonder octrooi het recht had de uitvinding toe te passen en te exploiteren. Positief was in hoofdzaak dat het aan de octrooihouder was voorbehouden zelf te beoordelen in hoeverre hij het verkregen monopolie wilde handhaven. Het octrooirecht was een vermogensrecht in die zin dat de behandeling daarvan in het rechtsverkeer meestal analoog was aan die van het eigendomsrecht. De octrooihouder kon contracten sluiten

⁴ Het volgende is goeddeels ontleend aan W.H. Drucker, Kort begrip van het recht betreffende de industriële eigendom, 2e dr. bewerkt door G.H.C. Bodenhausen, Zwolle 1949.

aangaande de verkoop, de ruil, belening, schenking e.d. Wat dat betreft waren mede de voorschriften van het Burgerlijk Wetboek van toepassing. De voorschriften van de Octrooiwet behandelden het octrooi overigens veelal op vergelijkbare wijze als onroerend goed. Dit gold met name voor de overdracht van het octrooi, voor de verpanding en voor het beslag. De overdracht van een bepaald octrooi trad bijvoorbeeld pas in werking na inschrijving in het octrooiregister. De Octrooiwet kende ook de gedwongen overdracht, geregeld volgens de desbetreffende titels van de Onteigeningswet. Deze waren niet van toepassing op de Duitse maatregel in deze zaak.

Uit het voorgaande is af te leiden dat octrooien niet of nauwelijks via geregelde markthandel te gelde gemaakt konden worden. Uit de relevante octrooiregisters uit de oorlogsjaren, bewaard bij het Bureau voor de Intellectuele Eigendom, bleek dat de waarde van octrooien toen - voorzover al vermeld - blijkbaar volgens een algemeen gebruikte standaard op f 500.- (soms f 1.000.-) werd gefixeerd. Octrooihouders konden in de werkelijkheid van hun recht alleen financieel voordeel trekken indien zij tegelijkertijd beschikten over het vereiste kapitaal, de benodigde technische outillage, hulp- en grondstoffen en technische en commercieel-economische kennis. Voorzover octrooien, toekomend aan joodse eigenaren al te gelde konden worden gemaakt, waren de waarde en het belang daarvan voor de bezetter van geringe en op zijn best incidentele betekenis. Op grond daarvan mag worden aangenomen dat Lippmann, Rosenthal & Co. zich er weinig aan gelegen heeft gelaten systematisch zorg te besteden aan de voorgeschreven aanmelding van octrooirechten. In de zeer zorgvuldig bewaarde archieven van het Bureau voor de Intellectuele Eigendom zijn wat dat betreft dan ook geen sporen aangetroffen.

3. De praktijk in de oorlogsjaren

N.a.v. gesprekken met ambtenaren van het Bureau voor de Intellectuele Eigendom te Rijswijk is voorts vastgesteld:

- Hoewel het octrooirecht ten dele fungeerde als vermogensrecht hield dit niet in dat octrooien fungeerden als vermogenstitel; het octrooi was geen vermogens- of waardepapier;
- Het octrooi verschaft enkel gedurende een bepaalde tijd het exclusieve recht tot exploitatie van een bepaalde uitvinding;
- Het octrooi heeft op zichzelf genomen niet spoedig commerciële waarde; een geregelde handel in octrooien is niet goed denkbaar.⁵ Dit sluit de incidentele handel niet uit.
- Het Nederlandse midden- en kleinbedrijf, waarin joden relatief vaak als zelfstandigen werkzaam waren, heeft nooit - tot op heden toe - in een mate van betekenis gebruik gemaakt van het octrooirecht.
- Gelet op de omstandigheid dat octrooien vooral toepassing vinden in de industriële sector, die ten tijde van de Tweede Wereldoorlog nog slechts in betrekkelijk geringe mate was ontwikkeld, waarin joden slechts in betrekkelijk geringe mate als zelfstandigen actief waren, is het onwaarschijnlijk dat veel octrooien, toekomend aan joodse eigenaars, bij Liro werden aangemeld.

Een en ander vond bevestiging door raadpleging van de octrooiregisters over de relevante oorlogsperiode, mei 1942 tot februari 1944 (nrs. 5064-5866). In geen van de circa achthonderd registerinschrijvingen komt de naam Lippmann, Rosenthal & Co. voor. Voorzover kon worden nagegaan waren - op een enkel, nader te bespreken geval na - geen joden bij de overdracht van octrooien betrokken. Dit sluit overigens niet uit dat joden octrooien aan de verplichting tot aanmelding hebben voldaan. Dit is evenwel thans niet meer te achterhalen. Voorzover kon worden nagegaan heeft de Raad voor het Rechtsherstel geen uitspraken in verband met de zaak van octrooirechten gedaan.

⁵ Toch is, althans in de eerste helft van de jaren dertig, blijkbaar op zijn minst incidenteel in octrooien gehandeld. Een octrooibureau in Den Haag bood in 1933 per advertentie in de eerste jaargang van het 'Bijblad bij de industriële eigendom' octrooien ter overneming of licentieverlening aan. Het betrof overigens buitenlandse octrooien. Het blad nam vanaf 1934 geen advertenties meer op. Misschien was er niet zo veel van handel terechtgekomen. Meer gegevens zijn in elk geval niet aangetroffen.

4. Een veelzeggend geval?

Het boven bedoelde geval betreft de figuur Isaac Roet (Jzn.) uit Amsterdam. De familienaam Roet kwam voor in de kring van de Amsterdamse burgerij van joods origine.⁶ Uit gegevens verstrekt door de burgerlijke stand van de gemeente Amsterdam is gebleken dat Roet in het begin van 1944 te Auschwitz is overleden. Isaac Roet had zich kennelijk min of meer systematisch toegelegd op het doen van uitvindingen. In 1926 verkreeg hij, zoals blijkt uit het archief van het Bureau voor de Intellectuele Eigendom, octrooi (nr. 32899) op een mechanisme voor het maken van 'Spaansche cigarettten'. Drie jaar later kreeg hij octrooi op een kantoormachine (nr. 49642). Tenslotte had hij in 1934 eveneens octrooi gekregen voor de uitvinding van een 'zakdoeksysteem' (nr. 66683).⁷ Dit was kennelijk een uitvinding die economisch succes boekte. Hij verkreeg er niet alleen in Nederland maar ook nog in dertien andere landen, waaronder Japan en Zwitserland, octrooi op.

Twee weken vóór sluiting van de termijn van verplichte aanmelding bij Liro op 30 juni 1942 droeg Roet zijn veertien octrooien op het zakdoeksysteem, tezamen met alle benodigde outillage, in het octrooiregister over aan een Nederlandse onderneming. De nieuwe octrooihouder verplichtte zich het octrooi toe te passen 'zodra de omstandigheden dat toelaten'. Ter vergoeding zag Roet zich 10% van de detailprijs van de verkochte goederen in het vooruitzicht gesteld.

Alles tezamen genomen lijkt hier sprake te zijn geweest van een (naar het lijkt geslaagde) poging zich met actieve medewerking van een niet-joodse onderneming aan de Duitse verplichting te onttrekken. Het onderzoek heeft geen gegevens opgeleverd waaruit zou kunnen blijken of het na de oorlog werkelijk tot de exploitatie van dit octrooi is gekomen en wat er met de eventueel daaruit voortspruitende revenuen is gebeurd. Daar het ging om een kennelijk op zichzelf staand geval, dat niet of nauwelijks licht werpt op de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel op dit gebied, is van diepgaand onderzoek dienaangaande afgezien.

⁶ Zie: H. Gans, *Memorboek*, Baarn 1971; Isaac Lipschitz, *Tsedaka*, een halve eeuw joods maatschappelijk werk in Nederland, Zutphen 1997.

⁷ Blijkens kort vóór het afsluiten van het onderzoek verkregen mondelinge inlichtingen zou het zijn gegaan om een systeem voor het vouwen van papieren zakdoekjes, zoals die thans nog onder de merknaam Kleenex zeer gangbaar zijn. Het ontbrak aan tijd deze mededeling te verifiëren.

5. Conclusies

Het moet zeer onwaarschijnlijk worden geacht dat de Liro-Verordening 58/1942 d.d. 21 mei 1942 wat betreft de rubriek octrooirechten in de praktijk effect heeft gesorteerd. Even onwaarschijnlijk is dus dat op dit terrein naoorlogs rechtsherstel heeft plaats gevonden. Daarvan zijn geen sporen gevonden. In dit geval kan niet worden gesproken van feitelijke systematiek als bedoeld in de onderzoeksopdracht, zodat geen nader onderzoek is verricht.

Toevoeging, april 1999

J.L. van der Pauw

Octrooirechten kunnen in grote lijnen op twee manieren te gelde worden gemaakt: 1e. de octrooihouder kan zijn octrooirecht als geheel verkopen; 2e. de octrooihouder kan aan derden tegen betaling toestemming (licentie) verlenen om zijn uitvinding toe te passen, bijvoorbeeld in een product of in een procedé (vgl. §2). Voorzover een joodse octrooihouder hiervan in de oorlog gebruik gemaakt zou hebben, zouden de gelden die hij hierdoor ontving als inkomsten overeenkomstig de verordeningen naar Liro moeten zijn overgeboekt. Terzake zijn echter geen gegevens aangetroffen.

Bij overlijden van de octrooihouder worden er administratieve en notariële maatregelen getroffen teneinde het octrooirecht te doen overgaan op de wettige erfgenamen. In het geval dat er geen erfgenamen zijn of gevonden kunnen worden, kan er ook niet voldaan worden aan de jaarlijkse betaling die vereist is om een octrooirecht in stand te houden. Na verstrijken van de laatstbetaalde jaarlijkse termijn vervalt dan het octrooirecht. Er zijn bij het Bureau voor de Intellectuele Eigendom in het kaartsysteem van wegens non-betaling vervallen octrooien geen aanwijzingen gevonden die duiden op joodse octrooihouders of handelingen in het kader van de anti-joodse verordeningen.

IV Auteursrechten

M.A. de Boer en P.W. Klein

Inhoud

1.	Inleiding	634
2.	Het auteursrecht	636
3.	Letterkundige en wetenschappelijke auteursrechten	638
4.	Muziekauteursrechten	640
5.	Conclusies	642

1. Inleiding

Bij brief nr. PTG 98/107 M van 6 februari 1998 verzocht de minister van Financiën de commissie haar onderzoek ook uit te strekken tot onder meer auteursrechten. De commissie besloot op 13 maart daaropvolgend aan dit verzoek te voldoen. Het onderzoek werd geacht van belang te zijn in het licht van de Verordening 58/1942 van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied d.d. 21 mei 1942. Deze verordening regelde namelijk de verplichte aanmelding bij Lippmann, Rosenthal & Co. van onder meer auteursrechten voor zover deze toekwamen aan personen die jood waren dan wel als zodanig werden aangemerkt.¹ Het onderzoek naar het rechtsherstel m.b.t. auteursrechten wordt bemoeilijkt door, zoals uit het onderstaande zal blijken, de aard van de desbetreffende regel- en wetgeving, het gebrek aan (toegankelijke) bronnen, het grote aantal rechthebbenden, de verscheidenheid van organisaties die op dit gebied werkzaam zijn en de sterk uiteenlopende soorten werk waarop auteursrecht was gevestigd. In hoeverre in dit geval sprake is geweest van een algemeen gevolgde feitelijke systematiek van het rechtsherstel was aldus moeilijk te beoordelen.

Het desbetreffende onderzoek is in de praktijk beperkt gebleven tot het herstel van auteursrechten op het gebied van de letterkunde en van het muziekwezen. Reden daartoe was in de eerste plaats dat tijdens het onderzoek ten aanzien van de overige soorten werk geen onderzoeksgegevens ter beschikking zijn gekomen. In de tweede plaats was het realistisch te veronderstellen dat joodse belanghebbenden op dit terrein vooral actief waren geweest binnen de letterkunde en het muziekwezen.

In het algemeen is gebleken dat de genoemde Verordening 58/1942 hoogstwaarschijnlijk niet of nauwelijks financiële gevolgen met zich heeft gebracht omdat auteursrechten van joodse belanghebbenden als vermogens- en inkomensbron al waren opgedroogd ingevolge door de bezetter uitgevaardigde beroeps- en publicatieverboden. In dat geval bestond het rechtsherstel uit de nietigverklaring daarvan overeenkomstig het Wetsbesluit E 93 van 17 september 1944.² Rechthebbende belanghebbenden werden zodoende eenvoudig en snel in hun rechten hersteld. Van eventuele schadeloosstelling wegens gederfd inkomen was geen sprake. Voorzover kon worden nagegaan bleven de individuele joodse financiële belangen op het gebied van het auteursrecht beperkt tot bedragen van bescheiden omvang. In verreweg de meerderheid der gevallen ging het om bedragen van tientallen en honderden gulden per jaar. In een klein aantal uitzonderlijke gevallen was sprake van enkele duizenden guldens per jaar.

¹ Zie voor de bepaling van het begrip jood noot 15 § 1 van de Inleiding van het Eerste Onderzoeksverslag.

² Zie wat betreft dit Wetsbesluit § 6 van de Inleiding van het Eerste Onderzoeksverslag

Uit de omstandigheid dat het Nieuw Israëlietisch Weekblad, dat na de oorlog geregeld aandacht aan het rechtsherstel heeft besteed, stilzwijgend is voorbijgegaan aan het herstel van auteursrechten is indirect af te leiden dat de kwestie materieel gezien in joodse kringen niet problematisch werd geacht.

2. Het auteursrecht

De werking van het auteursrecht strekte zich tot het laatste kwart van de 19de eeuw alleen uit tot uitgevers, drukkers en boekverkopers: 'De auteur zelf blijft op de achtergrond'.³ Daarin kwam verandering na de Berner Conventie voor de bescherming van letterkunde en kunst in 1886. De Nederlandse Auteurswet 1912, die zich ook uitstreckte tot de maker van het werk en op 1 november van dat jaar is ingevoerd, had tot doel aansluiting bij deze Conventie mogelijk te maken. De aansluiting kwam op diezelfde dag tot stand. Vóór 1940 vond in 1931 nog één belangrijke wetwijziging plaats: op 11 februari 1932 (Stbl. 45) kwam hierdoor een aparte regeling aangaande het muziekauteursrecht tot stand, die voor het huidige onderzoek van betekenis is.⁴

Het auteursrecht is, evenals het octrooirecht, een absoluut, niet-zakelijk recht. Het is in artikel 1 van de wet omschreven als 'het uitsluitend recht van de maker van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst, of van diens rechtverkrijgenden, om dit openbaar te maken en te verveelvoudigen, behoudens de beperkingen, bij de wet gesteld'. Het is uit dien hoofde tegen een ieder geldend te maken en heeft betrekking op een niet-lichamelijke zaak. Het omvat een geheel van bijzondere regels aangaande werken van letterkunde, wetenschap of kunst. Het subjectieve auteursrecht regelt de bijzondere bevoegdheden die een rechtssubject daaraan ontleent. In dat verband rijzen twee vragen:

- Of, hoe en in welke mate is tijdens de bezetting daarop inbreuk gemaakt, met name door het uitvaardigen van de Verordening 58/1942 van 21 mei 1942? Artikel 5 van deze Verordening onderwierp namelijk met zoveel woorden o.a. auteursrechten van joden, evenals andere rechten en vorderingen, aan de aanmeldingsplicht bij Lippmann, Rosenthal & Co.
- Wat was de feitelijke systematiek van het naoorlogse daarop aansluitende rechtsherstel?

Het auteursrecht heeft betrekking op uiteenlopende soorten werk. De wet van 1912 onderscheidt namelijk ingevolge artikel 10 liefst tien verschillende soorten werken van letterkunde, wetenschap of kunst. Daaronder zijn onder meer begrepen 'aardrijkskundige kaarten', 'mondeline voordrachten' 'fotografische en kinematografische werken', 'werken van op nijverheid toegepaste kunst' en 'boeken, brochures, nieuwsbladen, tijdschriften en alle andere geschriften'.⁵ Het in de praktijk geldend maken van het auteursrecht liep

³ A. Komen en D.W.F. Verkade, Compendium van het auteursrecht, Deventer 1970, blz. 1.

⁴ H.L. de Beaufort, Auteurswet 1912, 6e dr., Zwolle 1936, art. 30a en 61-64.

⁵ H.L. de Beaufort, Auteurswet 1912, 6e dr., Zwolle 1936, art.10.

dientengevolge uiteen al naar gelang de soort van het werk en de maatschappelijke sfeer waarbinnen het tot uitdrukking kwam. Het is praktisch onuitvoerbaar binnen afzienbare termijn voor elk der genoemde soorten een bevredigend antwoord op de gestelde vragen te beproeven. Daarom is het onderzoeksgebied, op grond van deskundige adviezen en enige literatuurstudie⁶, beperkt tot de voornaamste belangen- of vakorganisaties, die elk op hun gebied (mede) op de bres stonden voor het geldend maken van het auteursrecht of daarvan uit anderen hoofde wellicht weet hadden.

⁶ Mondelinge dan wel schriftelijke inlichtingen en/of adviezen zijn ontvangen van prof. mr. H. Franken, hoogleraar Encyclopedie der Rechtswetenschap aan de Universiteit te Leiden, mr. M.J. Frequin, Nederlandse Uitgeversbond, prof. mr. S.W.F. Verkade, hoogleraar Auteurs- en Informatierecht, Universiteit Leiden, C.J. Witbraad, directeur Sociaal Fonds Buma en Culturele zaken Buma/Stemra. Correspondentie is gevoerd met het Letterkundig Museum, de Vereniging van Letterkundigen en het Netwerk Scenarioschrijvers van deze Vereniging. Geraadpleegde literatuur: Jan Schilt, 'Hier wordt echter het belang van het boek geschaad ...' Het Nederlandse boekenvak 1933-1948, Amsterdam 1995; A. Venema, Schrijvers, Uitgevers en hun collaboratie, IV, Uitgevers en Boekhandelaren, Amsterdam 1992.

3. Letterkundige en wetenschappelijke auteursrechten

Het Museum voor Letterkunde, de Vereniging van Letterkundigen, en het Netwerk Scenarioschrijvers van deze vereniging bleken bij navraag niet over relevante informatie te beschikken. Naar het auteursrechtelijke aspect van audiovisuele produkties van joodse makelij is geen nader onderzoek verricht. Gegeven het nog betrekkelijk geringe gebruik dat destijds in het algemeen gemaakt kon worden van audiovisuele middelen als films en grammofoonplaten en de voor joden geldende beroepsverboden is afgezien van onderzoek dienaangaande. Daarbij is ook overwogen dat het onderzoek naar verwachting zeer veel tijd en onevenredig veel middelen zou vergen om eventuele bronnen dienaangaande op het spoor te komen. De bewerkelijke, slecht toegankelijke en lacuneuze archieven van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond (KNUB)⁷ en van de Koninklijke Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels⁸, die beide in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam berusten, leverden geen voor het onderhavige onderzoek bruikbare gegevens op. Hetzelfde was het geval met het archief van een joodse uitgeverij, die na de oorlog via de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel betrokken is geweest bij het rechtsherstel. Auteursrechten zijn daarbij namelijk niet in het geding geweest. Aan de vooravond van de jodenvervolgung bevonden zich in Nederland tenminste 36 boekhandels (op een totaal van 1450) en tien uitgeverijen (op een totaal van 350) die door de bezetter als van joodse signatuur werden beschouwd⁹. Het bleek niet mogelijk langs deze weg gegevens omtrent de gang van zaken m.b.t. auteursrechten te achterhalen.

Het door Reichskommissar Seyss-Inquart ingestelde Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, dat tussen 1940 en 1943 onder leiding stond van de 'foute' secretaris-generaal T. Goedewaagen, registreerde 'Joodsche Schrijvers' op een afzonderlijke lijst waarop uiteindelijk 46 namen vermeld werden¹⁰. Enkel van hen hebben bij de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel processen aanhangig gemaakt. Deze hadden evenwel geen betrekking op auteursrechten. Voorzover kon worden nagegaan heeft de afdeling Rechtspraak ook overigens geen uitspraken aangaande auteursrechten gedaan. Opgemerkt zij, dat sommige

⁷ Boekendepot Universiteitsbibliotheek Amsterdam, KNUB-archief. Onderzocht zijn de mogelijk relevante dossiers inzake het auteursrecht (doos 175) en de correspondentie van het Bestuur 1941 t/m 1951 (dozen 110 t/m 117).

⁸ Ibidem, VBBB-archief, 22.341, 1941, dozen 1 en 7.

⁹ Venema, a.w., dl. 4, blz. 88.

¹⁰ De lijst is aangetroffen in RIOD, doc 177A= RO INV Doc 177 DA, "Joodsche schrijvers".

joodse auteurs tijdens de oorlog hun werk onder de naam van niet-joodse auteurs hebben gepubliceerd. Het publiek bekendste geval is dat van de historicus J. Presser. Zijn boek 'De tachtigjarige Oorlog' (1941) verscheen onder de naam van zijn collega B.W. Schaper. Als vaststaand mag worden aangenomen dat de verzetsman Schaper eventueel ontvangen auteursrechten aan Presser betaald heeft. Overeenkomstig algemeen gangbaar gebruik hadden ook joodse auteurs nog vóór de publicatie van hun werk het hun toekomende auteursrecht geheel of ten dele contractmatig overgedragen aan derden, waaronder ook niet-joodse uitgeverijen. Voorts is een geval aangetroffen van een uitgeverij die geen gehoor wenste te geven aan de oproep om aan Liro opgave te doen van door haar uitgegeven werk van joodse auteurs. Voorzover bekend had dit geen gevolgen voor de uitgeverij.

In het algemeen moet evenwel worden geconstateerd dat niet te achterhalen is wat tijdens de bezetting feitelijk met de joodse auteursrechten op letterkundig of wetenschappelijk terrein precies is gebeurd. Uit het voorgaande is evenwel af te leiden dat onder deze titel waarschijnlijk niet of nauwelijks sprake is geweest van beroving. Evenmin zijn harde conclusies te trekken m.b.t. het rechtsherstel dienaangaande. De afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel heeft voorzover kon worden nagegaan in geen enkel geval uitspraak gedaan m.b.t. het rechtsherstel van auteursrechten. Tot het tegendeel blijkt mag worden aangenomen dat in dit geval rechtsherstel niet of nauwelijks aan de orde is geweest.

4. Muziekauteursrechten

In aansluiting op de auteurswet 1912 is in 1913 de Vereniging 'Het Bureau voor Muziek-Auteursrecht BUMA' opgericht. Het bureau verleende als bedrijf bemiddeling bij het geldend maken van het zgn. 'kleinrecht', d.w.z. het auteursrecht dat op muziekkuitvoeringen rustte. In aansluiting op de bovengenoemde wetswijziging van 1931 verkreeg het bureau in 1932 feitelijk het monopolie op deze bemiddeling. Het Bureau belastte zich met het innen van uitvoeringsrechten voor componisten, muziekkuitgevers en tekstdichters. Een en ander werd in de vorm van standaardcontracten met rechthebbenden geregeld. De uitwerking in de praktijk had plaats via een technisch vernuftige, ingewikkelde puntenverdeling aan de hand waarvan de berekening van uit te keren bedragen plaats vond. Volgens mededelingen van de huidige organisatie BUMA.STEMRA¹¹ heeft méér dan negentig procent van de rechthebbenden gebruik gemaakt van deze collectieve bemiddeling. Het betrof vele duizenden personen, waarvan echter slechts een gering deel - wellicht slechts honderd à tweehonderd - van 'aanmerkelijk belang' gold, d.w.z. dat in die gevallen sprake was van jaarlijkse uitkeringen van substantiële bedragen van enkele duizenden guldens of meer.

Op 10 januari 1942 werd BUMA op last van secretaris-generaal T. Goedewaagen van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten ontbonden.¹² In de praktijk heeft ook STEMRA met ingang van dezelfde datum zijn werkzaamheden beëindigd.¹³ Het archief werd in beslag genomen. Het is sindsdien spoorloos. Daardoor is niet op te helderen wat de reactie van BUMA op de anti-joodse bezettingsmaatregelen is geweest. Uit de latere gang van zaken is af te leiden dat het Bureau zich op zijn minst passief heeft verzet. Zijn taak en functie werden overgenomen door het Nederlandsche Auteursrechten-Bureau (NAB), dat onder nieuwe leiding kwam te staan. Voor het dagelijkse contact tussen het NAB en het departement 'en ook tot de Nederlandsche Cultuurkamer en de daartoe behorende gilden en groepen' werd een 'bijzonder gevolmachtigde' aangewezen.¹⁴ De opheffing van zowel BUMA als STEMRA is door een tweetal beslissingen van de Raad voor het Rechtsherstel op 13 december

¹¹ STEMRA is in 1930 opgericht ten behoeve van het innen van rechten op gereproduceerd werk, dat vooral na de oorlog steeds grotere omvang heeft aangenomen.

¹² Nederlandsche Staatscourant 9 en 10 Januari 1942, nr.6.

¹³ De opheffing vond plaats op 11 mei 1942. Nederlandsche Staatscourant 11 Mei 1942, nr. 90.

¹⁴ Goedewaagen trad ook op als president van de Nederlandsche Cultuurkamer, opgericht op 22 november 1941, belast met de nazificering van het Nederlandse culturele leven. Zie: Het Vaderland 15 januari 1941, Archief BUMA.STEMRA, KA II map 128,

1945 met terugwerkende kracht tot 9 januari 1942 ongedaan gemaakt.¹⁵

In hoeverre het nieuwe NAB gevolg heeft gegeven aan de Verordening 58/1942 is niet duidelijk. Vast staat, dat ook de nieuwe directeur van het Bureau - hij is in een later stadium wegens ziekte vervangen - zich terughoudend heeft opgesteld. Het verbod op het spelen van muziek van joodse componisten hield volgens hem automatisch in dat daarover geen rechten ontvangen (en uitgekeerd) werden. Bovendien wees hij er op dat het Bureau de belangen van circa 45.000 rechthebbenden in binnen- en buitenland behartigde en dus onmogelijk in staat was het gevraagde onderscheid te maken.¹⁶ Het departement van Volksvoorlichting en Kunsten richtte nog op 26 november 1942 een schriftelijke klacht aan het NAB omdat bij de 'autoriteiten de indruk gewekt wordt, als of het N.A.B. zich voor een groot deel bezig houdt met het verrichten van werkzaamheden ten behoeve van joden'.¹⁷ Voorzover kon worden vastgesteld heeft eventuele aanmelding van 'joodse' auteursrechten bij Liro in de praktijk geen consequenties gehad. De contracten met rechthebbenden van joodse huize zijn niet opgezegd, ook niet door het NAB. Op de bovengenoemde klacht van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten reageerde het NAB al op 27 november 1942 in sarcastische bewoordingen: 'Begrijpen de autoriteiten dan niet welk werk door ons wordt verricht? Hoe kunnen wij werk voor joden verrichten, wanneer er geen werk voor joden aanwezig is, nademaal er geen werken van joden mogen ten gehoor gebracht worden?'.¹⁸ Het NAB herhaalde voor het overige zijn standpunten die het had ingenomen: het was praktisch ondoenlijk vast te stellen wie 'vol-arisch, half-jood, kwart-jood of vol-jood' was.

In overleg met en met medewerking van BUMA.STEMRA is ten aanzien van vijf joodse belanghebbenden van 'aanmerkelijk belang', onderzocht in hoeverre zij na de oorlog hun toekomstige uitkeringen hebben ontvangen. Daaruit is gebleken dat overlevenden van de holocaust zonder meer recht is gedaan. BUMA.STEMRA heeft zich overeenkomstig zijn verplichtingen voorts ingespannen eventuele rechthebbende nabestaanden in binnen- en buitenland op het spoor te komen teneinde de verschuldigde betalingen te kunnen verrichten. Dat is waar mogelijk gebeurd.

¹⁵ Idem, Besluit 22.048, Raad voor het Rechtsherstel, afd. Voorzieningen voor Rechtspersonen, 13 maart 1945.

¹⁶ Idem, Brief directeur NAN, br. 321/8 d.d. 24 Maart 1942 aan het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.

¹⁷ Idem, brief Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, afd. KB d.d. 26 November 1942.

¹⁸ Idem, Brief aan de Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten d.d. 27 November 1942.

5. Conclusies

Voorzover kon worden nagegaan komt aan het rechtsherstel in verband met auteursrechten betrekkelijk weinig betekenis toe. Het bronnenmateriaal liet niet toe de gang van zaken goed te volgen. Wat dit betreft vormden de auteursrechten op het gebied van de muziek een uitzondering. Met betrekking tot deze rubriek auteursrechten is het rechtsherstel, zoals daaraan, feitelijk buiten de Raad voor het Rechtsherstel om, gevolg is gegeven, door toedoen van de hechte, stevig gefundeerde en binnen een afzonderlijk Bureau goed georganiseerde vereniging van belanghebbenden op optimale wijze verlopen.

V Hypotheken

M.A. de Boer en P.W. Klein

Inhoud

1.	Inleiding	644
2.	Systematiek van de roof	645
2.1	Regelgeving	
2.2	De Niederländische Grundstücksverwaltung en haar Aussenstellen	
2.3	De Landelijke Hypotheekbank	
2.4	Omvang	
3.	Systematiek van het rechtsherstel	652
3.1	Opzet en regelgeving	
3.2	Mogelijkheid A: schadeloosstelling uit de boedel van de NGV	
3.3	Mogelijkheid B: hypotheekherstel door de afdeling Rechtspraak	
4.	Conclusies	660
	Toevoeging, oktober 1999	662
	Bijlage I	663
	Bijlage II	666

1. Inleiding

Bij brief nr. PTG 98/107 M van 6 februari 1998 verzocht de minister van Financiën de commissie het onderzoek naar financiële tegoeden ook uit te strekken tot onder meer hypotheekrechten. De commissie besloot op 13 maart daaropvolgend aan dit verzoek te voldoen. Het onderzoek werd geacht van belang te zijn in het licht van de Verordening 154/1941 van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied 'betreffende joodsch grondbezit' d.d. 11 augustus 1941. Deze verordening, die drie dagen na de zgn. 'Eerste Liro-verordening' het licht zag, regelde namelijk de verplichte aanmelding van onder meer hypotheekrechten voor zover deze toekwamen aan personen die jood waren dan wel als zodanig werden aangemerkt.

In dit rapport komen achtereenvolgens aan de orde de organisatie en uitvoering van de beroving en het daarop aansluitende rechtsherstel, dat langs twee wegen kon worden verkregen.

2. Systematiek van de roof

2.1 Regelgeving

De roof van joodse hypotheek vond plaats op grond van twee verordeningen. Beide verordeningen zullen in het navolgende kort worden besproken.

I. Op 11 augustus 1941 trad Verordening 154/1941 'betreffende het joodsche grondbezit' in werking.¹ De verordening verplichtte de joodse bevolking in Nederland over te gaan tot aanmelding van haar grondbezit, inclusief alle aan de grond gerelateerde rechten. Daaronder werden onder meer gerekend het recht van erfpacht en het recht van opstal, maar ook de bebouwing op de grond, d.w.z. het onroerende goed en de daarop gevestigde rechten als bijvoorbeeld verhuur en hypotheek.²

De aangifte diende voor 15 september 1941 te geschieden bij de in 2.2 te bespreken 'Niederländische Grundstücksverwaltung' (NGV), door middel van een formulier dat bij de Kamers van Koophandel en Fabrieken verkrijgbaar was.³ Grondbezit dat na de inwerkingtreding van de verordening werd verworven moest binnen een maand alsnog bij de NGV worden aangemeld.⁴ Tevens dienden alle overdrachten van joods grondbezit die na 9 mei 1940 hadden plaats gehad te worden aangemeld.⁵ Van aangifte vrijgesteld waren joodse vermogenswaarden die reeds op grond van voorafgaande verordeningen onder beheer waren gesteld,⁶ zoals bijvoorbeeld de joodse landbouwgronden.⁷

De aangifte van hypotheek diende te geschieden door de joodse hypotheekhouder (= de

¹ Een uittreksel van deze verordening waarin de relevante artikelen zijn opgenomen treft men aan in bijlage 1.

² Verordening 154/1941 art. 1, lid 2.

³ De Nederlandse, minder gangbare, benaming van de NGV luidde: Nederlandse Administratie voor Onroerende Goederen.

⁴ Ibidem, art. 3.

⁵ Ibidem, art. 5.

⁶ Ibidem, art. 6.

⁷ Ibidem, art. 2. Wat joodse landbouwgronden betreft gold Verordening 102/1941 d.d. 27 mei 1941. De desbetreffende gronden werden met inschakeling van Nederlandse overheidsinstanties tegen destijds normale prijzen verkocht aan Nederlandse boeren. De opbrengst daarvan ad f 17 miljoen kwam terecht bij de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA). Vgl. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, dl 5, maart '41-juli '42, eerste helft, 's-Gravenhage 1974, blz. 604-605.

schuldeiser) met overlegging van de vestigingsakte van hypotheek.⁸ Op grond van artikel 7 van de verordening was de NGV bevoegd het beheer van de hypotheeken over te nemen, hetgeen uiteraard gebeurde. De NGV werd onder uitsluiting van derden bevoegd om over de hypotheeken te beschikken. Handelingen van de joodse hypotheekhouder ten aanzien van zijn hypotheek werden nietig. Betaalde rente en aflossingen door de hypotheeknemer werden niet zonder toestemming van de NGV erkend.⁹

II. In aansluiting op de verordening inzake het joodse grondbezit verscheen op 19 april 1943 Verordening 37/1943 betreffende de opeisbaarheid van hypotheeken.¹⁰ Ondanks het feit dat de NGV volledig kon beschikken over de joodse hypotheeken, had het verzilveren van de hypotheeken in de praktijk zeer veel hindernissen ondervonden. Zo waren hypothecaire schuldnemers binnen de Nederlandse wetgeving door allerlei speciale juridische regels beschermd en dat stelde de bezetter in de praktijk, in het bijzonder wat betreft niet-joodse schuldnemers, voor onoverkomelijke moeilijkheden. Een verordening om deze hypotheeken opeisbaar te maken werd een noodzakelijke voorwaarde om tot het te gelde maken van de hypotheeken te kunnen overgaan.¹¹ De hypotheeken werden op grond van artikel 1 van Verordening 37/1943 na aanzegging binnen drie maanden opeisbaar. De kosten voor het aangaan van een nieuwe hypotheek kwamen, 'mits redelijk', voor rekening van de NGV.

2.2 De Niederländische Grundstücksverwaltung en haar Aussenstellen

Met de uitvoering van Verordening 154/1941 werd vijf dagen na haar afkondiging - op 16 augustus 1941 - een apart in het leven geroepen instantie belast: de bovengenoemde NGV die in de vorm van een stichting en goeddeels bemand met Nederlands personeel, onder de algemene leiding van de oprichter, dipl.ing. Walther Münster - 'Bevollmächtigte für das Wohnungs- und Siedlungswesen' - kwam te staan. Zij kreeg tot taak het beheren van de aangemelde vermogenswaarden, waaronder nadrukkelijk ook werd begrepen het verkopen daarvan.¹² Het belangrijkste doel van de NGV was 'die Arisierung landwirtschaftlicher jüdischer Grundstücke' - m.a.w. de onteigening. Maar de NGV liet de desbetreffende 'Verwaltungstätigkeit' in de praktijk over aan daartoe speciaal aangewezen Nederlandse tussenpersonen en makelaarskantoren, in de regel geleid door NSB-ers. Aldus fungeerde in de vorm van zogeheten 'Aussenstellen' en bijkantoren een landelijk georganiseerd netwerk van personen en instellingen dat de beroving in de praktijk tot uitvoering bracht.¹³ In dit netwerk

⁸ Verordening 154/1941 art. 4 lid 2 sub I.

⁹ Ibidem, art.8.

¹⁰ Een uittreksel van deze verordening waarin de relevante artikelen zijn opgenomen treft men aan in bijlage 2.

¹¹ RIOD, nr. 212e Archief Bregstein, doos 20, map 1075 inzake Rechtssherstel, 'De liquididatie van het Joodsche onroerend goederenbezit', blz. 5.

¹² RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 1, 'Stichtingsakte NGV'.

¹³ Het waren er alles bijeengenomen tien. Sommige daarvan werkten ook met bijkantoren. RIOD, Doc.II, nr. 364c, Joden-Vermogen-Inbeslagneming, document 1, 'Rapport Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging', blz.3; idem, A.J. van der Leeuw, Notitie 123, 'Gründung, Ziel und Tätigkeit der Landelijke Hypotheekbank N.V.', blz. 1; Vgl. L. de Jong, a.w. deel 5, Eerste helft, blz. 605-607.

van particuliere beheerders nam, naast een Amsterdamse firma en een administratiekantoor in Den Haag, de ANBO (Algemeen Nederlands Beheer Onroerend Goed) eveneens te Den Haag, de belangrijkste plaats in. Met de voorbereidende werkzaamheden van de uitvoering, zoals het in kaart brengen van het joodse eigendom en de organisatie van het netwerk, waren ongeveer vier maanden gemoeid. De daadwerkelijke 'Arisierung' begon zodoende omstreeks de jaarwisseling 1941-1942. Zij was in februari 1942 volop in gang. Daaraan voorafgaande had de ANBO in januari met 'Aussenstellen' in Arnhem, Groningen en Eindhoven, een centrale werkgemeenschap gevormd. Dat was gebeurd in de hoopvolle verwachting aldus de problemen bij het te gelde maken van het joodse eigendom sneller en vooral lucratiever tot oplossing te brengen¹⁴ De particuliere beheerders traden weliswaar naar buiten toe geheel zelfstandig op, maar ontvingen hun instructies wel degelijk van de NGV. Hun beëdiging als eerlijke, vakkundige makelaars vond overigens - opvallend genoeg - pas ruim een jaar na de oprichting van de NGV plaats.¹⁵ Of dat veel heeft geholpen malversaties van hun kant te voorkomen is onderhevig aan gerechtvaardigde twijfel: het was algemeen bekend dat zij grotere winsten maakten dan hun was toegestaan aangezien zij onroerend goed tegen lage prijs verkochten aan stromannen om dit later tegen hogere prijzen door te laten verkopen.¹⁶

De taak van de beheerders omvatte alles wat van een goed eigenaar van onroerend goed mag worden verwacht, zoals het onderhouden van het pand tot het moment van de verkoop, het innen van de huren en de rente- en aflossing van hypotheek, het betalen van de lasten en het afsluiten van verzekeringen.¹⁷ Als beloning ontvingen de beheerders 3% van de te innen huur en 2% van de verkoopprijs,¹⁸ uiteraard ten laste van de joodse verhuurder of eigenaar van het pand.¹⁹ In het 'Judenviertel' van Amsterdam werd echter, vanwege de onverkoopbaarheid van de panden aldaar, door de beheerders 5% van de te innen huur berekend, omdat anders verlies werd gemaakt.²⁰ Vanaf 1943 werd door de NGV tien procent van de geïnde huur gereserveerd en afgestaan aan de gemeente Amsterdam om te voorzien in het schrikbarende achterstallig onderhoud van woningen en om de grote woningnood in Amsterdam te bestrijden. Het onderhoud en herstel van de verkrotte woningen stuitte evenwel op grote hindernissen door het tekort aan bouwvakarbeiders en - zoals eufemistisch werd opgemerkt - doordat het zonder vergunning aanwenden van de schaarse bouwmaterialen voor privé-doeleinden niet was toegestaan.²¹

¹⁴ RIOD, Doc. II, nr.556, NGV, document 2, 'Stichting NGV', blz. 1 en document 3, 'Rapport Bureau Coördinatie', blz. 3.

¹⁵ Te weten op 30 augustus 1942. RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 2, 'Stichting NGV', blz 1.

¹⁶ RIOD, nr. 212e Archief Bregstein, doos 20, map 1075 inzake rechtsherstel, 'De Liquidatie van het Joodsche onroerend goederenbezit', blz. 3-6.

¹⁷ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 3 bijlage 6, 'Übernahme von Verwaltung...', blz. 1.

¹⁸ Dit waren de destijds gangbare percentages voor makelaarsdiensten. RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 2, 'Stichting NGV', blz. 3.

¹⁹ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 2, 'Stichting NGV', blz 2.

²⁰ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 2, 'Stichting NGV', blz. 2.

²¹ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 7.

Het geld dat de particuliere beheerders in de vorm van huur, rente en aflossingen ontvingen moest, samen met de helft van de verkregen provisie, worden overgemaakt aan de NGV. De NGV maakte het geld, zonder de provisie, op haar beurt weer over aan de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA), die reeds sedert 31 mei 1940 als vergaarbak fungeerde van allerlei door de bezetter in beslag genomen vermogensopbrengsten. Bij de verkoop van joods onroerend goed gold dezelfde procedure, zij het onder de cynische, loze belofte dat de verkoopopbrengst in 100 termijnen per kwartaal door de VVRA aan de joodse eigenaar zou worden terugbetaald.²²

De geldstroom van geconfisqueerd joods vermogen liep dus via de particuliere beheerders en de NGV uiteindelijk naar de VVRA. De NGV behield zelf een deel der provisie-opbrengsten. Deze ontvangst leidde er toe dat de gelden zich gezien de zeer beperkte uitgaven van de instelling werkeloos in de kas van de NGV dreigden op te hopen. Maar de NGV, die als stichting uitsluitend was bestemd om de 'Arisierung' te organiseren, was niet bedoeld als 'Hortungsstelle'. Daarom werd op aanwijzing van de Rijkscommissaris een deel der gelden via de Nederlandsche Bank belegd in Duits schatkistpapier. De rest moest in overleg met de Rijkscommissaris worden aangewend voor 'besondere Niederländische Wohltätigkeiten'.²³

2.3 De Landelijke Hypotheekbank

Zoals in het bovenstaande reeds is opgemerkt stuitte het te gelde maken van de geconfisqueerde hypotheek op aanzienlijke moeilijkheden. Al naar gelang de persoonlijke omstandigheden van hypotheekhouders en -nemers zijn in dit kader drie soorten problemen te onderscheiden:

I. hypotheek met zowel een joodse schuldeiser als schuldnemer. Daar op grond van andere verordeningen joodse vermogens, op enkele uitzonderingen van ondergeschikte betekenis na, in hun geheel onder het beheer van de bezetter waren gebracht, waren de problemen betrekkelijk eenvoudig op te lossen. Het joodse onroerend goed dat met een joodse hypotheek was bezwaard werd verkocht en de hypotheek werd uit de opbrengst van de verkoop afgelost. Het geld kwam per slot van rekening terecht bij de VVRA. Toch stuitte de verkoop van joods onroerend goed in de praktijk op moeilijkheden. In Amsterdam bijvoorbeeld lukte het wel courante huizen (herenhuizen en kantoorgebouwen in Amsterdam-Zuid en aan de grachten) - veelal onder hun marktwaarde - aan de man te brengen maar de verkrotte huizen in het 'Judenviertel' waren vrijwel onverkoopbaar. Op de doorzichtige markten van kleinere steden en het platteland hielden plaatselijke bonafide kopers zich verre van de besmette handel in 'jodenpanden', mede uit beduchtheid om daarop ooit te worden

²² RIOD nr. 212e Archief Bregstein, doos 20, map 1075 inzake rechtsherstel, 'De liquidatie van het Joodsche onroerend goederenbezit', blz. 4. Idem, doc. II nr. 556, NGV document 4, exposé 25, blz. 40-42.

²³ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 7 en 8. Tot deze 'Wohltätigkeiten' behoorde waarschijnlijk 'Winterhulp Nederland', bestemd om sociale hulp te geven aan behoeftigen - uiteraard met uitzondering van joden en tegenstanders van het nationaal-socialistische regime. De organisatie was een getrouwe kopie van het 'Winterhilfswerk' in het Derde Rijk.

afgerekend.²⁴ In hun plaats traden kopers uit de grote steden in het westen van het land - veelal NSB-ers, zwarthandelaren of speculanten. Was een pand eenmaal verkocht dan kon het nog tijdens de bezetting herhaaldelijk van eigenaar verwisselen. In dat geval was het na de oorlog moeilijk te bepalen of de uiteindelijke eigenaar al dan niet te goeder trouw had gehandeld.

II. hypotheek met een niet-joodse schuldeiser en een joodse schuldnemer. Het joodse onroerend goed werd verkocht en de hypotheek werd afgelost uit de opbrengst van de verkoop. De verkoopopbrengst, verminderd met de hypotheekaflossing, kwam terecht bij de VVRA. Ook in dit geval stuitte verkoop in de praktijk op problemen, vooral naarmate de oorlog voortduurde en de krijgskansen een keer ten nadele van Duitsland namen. Met name de nederlagen aan het Oostfront in de winter van 1942-1943 hebben een domper gezet op de kooplust ten aanzien van de 'jodenpanden'.

III. hypotheek met een joodse schuldeiser en een niet-joodse schuldnemer. Het verzilveren van deze hypotheek stuitte vaak op onoverkomelijke juridische moeilijkheden. Een hypotheek is namelijk niet opeisbaar zolang de schuldnemer aan zijn betalingsverplichtingen voldoet en de looptijd van de hypotheek niet is verlopen. Aan deze bescherming van de hypothecaire schuldenaar zou Verordening 37/1943 van 19 april 1943 - ruim twee maanden na de slag bij Stalingrad - een eind maken door te bepalen dat hypotheek drie maanden na aanzegging opeisbaar waren.

Daarmee waren de problemen in de praktijk toch niet opgelost. Een opgeëiste 'joodse' hypotheek moest in de regel immers worden vervangen door een 'niet-joodse' hypotheek omdat de kopers van onroerend goed in de regel de financiering daarvan niet zonder het aangaan van een hypothecaire lening konden verzorgen. In dat kader kwam bijzondere betekenis toe aan de houding van de Nederlandse hypotheekbanken. Aanvankelijk weigerden de meeste banken in de plaats van de joodse hypothecaire credietgever te treden. Zij waren evenmin bereid hypothecair crediet op onder beheer gesteld joods onroerend bezit te verlenen. Sommige banken verklaarden zich wel bereid de bestaande 'joodse' hypotheek te laten staan, mits de koper/ eigenaar zich voor de schuld mede-aansprakelijk stelde. Maar nieuwe hypotheek stonden ook zij niet toe.

Door hun afwerende houding kwamen de hypotheekbanken onder druk van de bezetter te staan. Enkele, waarvan joodse directeuren en/of commissarissen reeds vervangen waren, werden onder Duits beheer gebracht. Ook werd bedreigd met arrestaties, met andere dwangmaatregelen of met het inschakelen van Duitse hypotheekbanken. De banken reageerden daarop veelal met allerlei verdragingsacties van bureaucratische aard. Zij namen de desbetreffende aanvragen weliswaar in behandeling maar zochten vervolgens naar redenen om ze te kunnen afwijzen of beperken: '... ihre Haltung versteifte sich aber in den Jahren 1942/1943 zusehendes'.²⁵

²⁴ RIOD, nr. 212e Archief Bregstein, doos 20, map 1075 inzake rechtsherstel, 'De Liquidatie van het Joodsche onroerende goederenbezit', blz. 4

²⁵ RIOD, A.J. van der Leeuw, Notitie 123, 'Gründung, Ziel und Tätigkeit der Landelijke Hypotheekbank N.V.', blz. 1.

Door de houding van de Nederlandse banken kampten de NGV en haar netwerk van 'Aussenstellen' met een toenemend tekort aan financiële middelen om de liquidatie van het onder beheer geplaatste onroerend goed te financieren. De 'Arisierung' van het joodse onroerend goed liep aanzienlijke vertraging op.

De oprichting van de Landelijke Hypotheekbank N.V. op 9 december 1943 moest daarin voorzien.²⁶ De voorbereiding daarvan was op 19 juli 1943 begonnen toen zich de mogelijkheid voordeed een Nederlandse hypotheekbank over te nemen om deze onder NSB-leiding en 'unter Beteiligung des niederländischen Staates' om te vormen tot een particuliere mantelorganisatie ter financiering van het beheer en de verkoop van in beslag genomen joods onroerend goed.²⁷ Het voornaamste doel van deze hypotheekbank was het overnemen van joodse hypotheek (categorie III) en het verstrekken van nieuwe hypotheek op joods onroerend goed. Daarnaast zou de Landelijke Hypotheekbank zich na de oorlog dienstbaar maken voor de financiering van de wederopbouw en de sociale woningbouw. Ook het verstrekken van hypotheek op kleine projecten, waarin andere banken niet geïnteresseerd waren, behoorde tot de taak van de Landelijke Hypotheekbank. De instelling zou overigens eerst op 18 januari 1944 een daadwerkelijk begin maken met het verstrekken van hypotheek. Aan het einde van de oorlog nam de overheid met f 1.249.000,- deel in het kapitaal van de Landelijke Hypotheekbank ter grootte van f 2.000.000,-. Daarnaast heeft de bank op gezag van de secretaris-generaal en de thesaurier-generaal van het departement van Financiën - beide vooraanstaande NSB-ers - op grote schaal gebruik gemaakt van door het departement verleende aanloop- en overbruggingskredieten tot het in mei 1944 vastgestelde maximum van f 40.000.000,-. Kort voordien - in april 1944 - had een Nederlandse particuliere bank de Landelijke Hypotheekbank ook al een overbruggingskrediet ter grootte van f 2.000.000,- toegestaan.²⁸ Per 31 december 1944 beliep het van overheidswege verleende krediet nog f 23.576.000,-. Inmiddels had de bank ter aflossing van dit krediet sedert eind april 1944 tot aan de sluiting van de beurs in september 1944 in totaal f 12.808.000,- aan pandbrieven uitgegeven waarvan f 4.766.000,- bij de VVRA waren geplaatst. Kennelijk kostte het moeite de pandbrieven via de gebruikelijke wegen aan de man te brengen. Zo had ook De Nederlandsche Bank per slot van rekening een bedrag van f 1.736.000,- nominaal aan 3½% pandbrieven van de Landelijke Hypotheekbank gekocht.²⁹ Het vermoeden is uitgesproken dat pandbrieven ook bij 'overheids- of semi-overheidsorganen' waren

²⁶ Idem, blz. 7.

²⁷ Ibidem, blz. 1-9.

²⁸ Mededeling van De Nederlandsche Bank, afd. wetenschappelijk onderzoek en econometrie, woe/re139, 16 oktober 1998.

²⁹ Ibidem. Bij het faillissement van de Landelijke Hypotheekbank in 1968 stond De Nederlandsche Bank op de lijst van concurrente crediteuren vermeld voor een bedrag van f 373.378,88. In 1984 ontving zij bericht dat ze daarvan een bedrag tussen f 7.840,- en f 8.200,- tegemoet kon zien. Ze kreeg iets meer - in 1985 -, t.w. f 8.214,34, 'zijnde 2.2% van uw concurrente vordering'. Ze zou ook nog een sluitkering ontvangen ter waarde van f 74,67: men schrijft dan februari 1990

geplaatst³⁰, hetgeen overigens in strijd zou zijn geweest met de wet. Ondanks de ondervonden moeilijkheden ontwikkelde de Landelijke Hypotheekbank zich voorspoedig. Eind december 1944 had zij 850 hypotheekverstrekt met een waarde van in totaal ruim f 15.575.595,-. Sedert februari 1944 nam de instelling ook portefeuilles van andere hypotheekbanken tegen een disagio van 2½% over. Aan het einde van de oorlog beschikte zij zodoende over een portefeuille van 1.633 hypotheekverstrekt ter waarde van f 24.247.896,50,-. De instelling had zich in zeer korte tijd ontwikkeld als een bedrijf 'mittlerer Größe mit einer erstklassigen Portefeuille'. De andere Nederlandse hypotheekbanken hadden toen geen 'joodse' hypotheekverstrekt meer in hun portefeuille.³¹

Naast het verstrekken van hypotheekverstrekt op joods onroerend goed behoorde het tot de taak van de Landelijke Hypotheekbank joodse hypothecaire kredieten aan niet-joden (categorie III) over te nemen. Deze hypotheekverstrekt stonden onder beheer van de NGV, maar konden niet verzilverd worden. De hypotheekverstrekt konden wel op grond van Verordening 37/1943 opeisbaar gemaakt worden, maar dan moest, zoals reeds opgemerkt, een nieuwe hypotheek in de plaats komen van de oude. De Landelijke Hypotheekbank heeft deze massale operatie niet kunnen verwerklijken. Het ontbrak haar zowel aan de tijd als aan de financiële middelen daartoe. Wel is een aantal hypotheekverstrekt door de Landelijke Hypotheekbank, op grond van Verordening 37/1943, opgeëist.³²

2.4 Omvang

De waarde van het toenmalige joodse bezit van ruim 8.000 hypotheekverstrekt is tegen lopende prijzen beraamd op f 27 miljoen.³³ Voor zover na de oorlog door de afdeling Bijzondere Beheren van het Nederlandse Beheersinstituut - waarover nog nader - kon worden nagegaan, zijn op grond van Verordening 154/1941 5600 hypotheekverstrekt met een gezamenlijke waarde van f 22 miljoen bij de NGV aangemeld.³⁴ Hoeveel de buit aan rente en aflossing heeft bedragen is niet precies te zeggen omdat daaromtrent uiteenlopende schattingen en berekeningen zijn gemaakt. In hoeverre zij met de werkelijkheid overeenkomen staat niet vast, mede door onvolkomenheden van de administratie. Uit de balans die na de oorlog bij de liquidatie van de NGV is opgemaakt is af te leiden dat de opbrengst van de buit - dat is iets anders dan de omvang van de roof - f 21 à 23 miljoen heeft bedragen.

...

³⁰ RIOD, nr. 212 e, Archief Bregstein, doos 20, map 1075 inzake rechtsherstel, 'De Liquidatie van het Joodsche onroerend goederenbezit', blz. 6.

³¹ Ibidem, blz. 6.

³² Ibidem, blz. 5.

³³ L. de Jong, a.w., deel 5 eerste helft, blz. 605.

³⁴ RIOD, Doc.II 1213, Joden-vermogen, document 7, 'De behandeling van aan Joden toebehorende vermogenswaarden tijdens en na de oorlog' blz. 7; idem, Doc. II, nr. 556, NGV document 4, exposé 25, blz. 34.

3. Systematiek van het rechtsherstel

3.1 Opzet en regelgeving

Na de oorlog werden zowel de verordening inzake het joodse grondbezit als de verordening inzake de opeisbaarheid van hypotheke op lijst A van het Besluit bezettingsmaatregelen geplaatst.³⁵ Deze verordeningen werden derhalve geacht nimmer van kracht geweest te zijn, maar daaraan konden niet zonder meer rechten worden ontleend.³⁶ Daartoe moesten bijzondere voorzieningen worden getroffen, die geregeld werden bij het Besluit herstel rechtsverkeer van 17 september 1944.³⁷ Dit voorzag onder meer in het instellen van de Raad voor het Rechtsherstel. De afdeling Beheer en de afdeling Rechtspraak van de Raad zijn voor het rechtsherstel met betrekking tot de joodse hypotheke het meest van belang. Beide afdelingen waren namelijk in de onderhavige materie bepalend voor de systematiek van het rechtsherstel.

Het rechtsherstel dat na de oorlog met betrekking tot de hypotheke plaatsvond, kenmerkt zich door een min of meer tweeledig karakter. 'Tweeledig', omdat er na de bezetting twee mogelijkheden waren om tot herstel van de aangerichte schade te kunnen komen en 'min of meer', omdat beide procedures enigszins in elkaar verlengde liggen. Voor joodse gedeposeerden bestond altijd de mogelijkheid zich, via de afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel, aan te melden als crediteur in de liquidatie van de NGV. Daarnaast kon de gedeposeerde een verzoek indienen bij de afdeling Rechtspraak om de hypotheek te herstellen. Indien de eis tot rechtsherstel werd afgewezen behield de gedeposeerde zijn claim op de NGV. Indien hij in zijn recht werd hersteld moest hij zijn claim op de NGV overdragen aan zijn 'tegenpartij'. Joodse gedeposeerden namen veelal genoegen met een vordering op de NGV, ter hoogte van de geleden schade. De afdeling Rechtspraak behandelde derhalve in verhouding slechts een klein aantal verzoeken om hypotheke te herstellen.³⁸ Dezelfde afdeling behandelde ook enkele principiële zaken, waarin het beleid van de afdeling Beheer inzake de liquidatie van de NGV ter discussie werd gesteld.

Het min of meer tweeledige karakter van het rechtsherstel op het gebied van de joodse hypotheke geldt niet voor zover het de betaling van afgesproken aflossingstermijnen betreft. Omdat tijdens de bezetting het beheer van de joodse hypotheke in handen was van de NGV,

³⁵ Besluit bezettingsmaatregelen (E 93), 17 september 1944.

³⁶ Ibidem, art. 16. Zie § 6 van de Inleiding van het Eerste Onderzoeksverslag.

³⁷ Besluit herstel rechtsverkeer (E 100). Zie § 7 en 8 van de Inleiding van het Eerste Onderzoeksverslag.

³⁸ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 109.

was deze gerechtigd de geregelde aflossingen te innen. De hypotheeknemer móest wel aan zijn in de hypotheekovereenkomst aangegane aflossingsverplichting voldoen om te voorkomen dat de hypotheek opeisbaar werd. Ook al wist de hypotheeknemer dat de aflossing niet aan de joodse hypotheekhouder ten goede kwam, het betalen van de aflossing kon hem niet worden verweten.

Bovendien had de joodse hypotheekhouder baat bij de aflossingen, daar de hypotheek zodoende in stand bleef. Omdat artikel 33 lid 1 van het Besluit herstel rechtsverkeer bepaalde dat een schuldenaar zijn schuld blijvend bevrijdend had afgelost indien hij tijdens de bezetting tot het aflossen van zijn schuld was gehouden, kon ten aanzien van de bedoelde hypotheekaflossingen overeenkomstig de gestelde regels geen rechtsherstel plaats vinden. De joodse hypotheekhouder kreeg daarom altijd, ongeacht de wijze van rechtsherstel die men volgde, een vordering op de NGV ter hoogte van het bedrag van de overeengekomen en verrichte hypotheekaflossingen. Het rechtsherstel in deze was voor alle joodse hypotheekhouders gelijk. De beide manieren waarop rechtsherstel kon plaats vinden zullen in het navolgende aan de orde komen.

3.2 Mogelijkheid A: schadeloosstelling uit de boedel van de NGV

De meeste joodse slachtoffers van de roof van hypotheeken gaven de voorkeur aan vergoeding van geleden schade boven het herstel van de hypotheek. Het geld om de schadevergoedingen te kunnen betalen moest uit de liquidatie van de NGV worden opgebracht. Deze voltrok zich langzaam, omdat ze door tal van problemen werd vertraagd. Uiteindelijk vond in juni 1950 voor het eerst een uitkering uit de boedel van de NGV plaats. In dit geval had dus geen rechtsherstel in de strikte betekenis van het woord plaats.

Om tot de liquidatie van de NGV te kunnen overgaan kwam de NGV na de bezetting aanvankelijk onder bestuur te staan op grond van artikel 99 van het Besluit herstel rechtsverkeer. De bestuursvoorziening werd echter omgezet in een beheersvoorziening, toen de NGV op 10 april 1948, op grond van artikel 2 lid 5 van het Besluit vijandelijk vermogen³⁹, tot vijand werd verklaard. Deze maatregel vloeide voort uit de verwarring die was ontstaan over de vraag welk recht op de liquidatie van de NGV van toepassing was. Zonder tot vijand te zijn verklaard kon de NGV niet met zekerheid onder het bereik van het Besluit vijandelijk vermogen worden gebracht.⁴⁰ Dit bracht het gevaar van het inroepen van de gewone, burgerlijke rechter met zich. Een schuldeiser zou zich dan in de liquidatie van de NGV kunnen mengen, door bij de burgerlijke rechter een executoriale titel te verkrijgen teneinde zijn schuld te verhalen. Bovendien zou ook een verzoek aan de burgerlijke rechter tot de faillissementsverklaring van de NGV niet met zekerheid kunnen worden geweerd. Individuele acties van joodse schuldeisers, op grond van het burgerlijke recht, waren evenwel ongewenst omdat zij bij de liquidatie van de NGV derden en met name andere gedeposeerde schuldeisers, onrechtvaardig nadeel konden berokkenen. De gelijke verdeling van het geld uit de boedel van de NGV over de betrokken groep gedeposeerden liep dus gevaar. De

³⁹ Besluit vijandelijk vermogen (E 133), 20 oktober 1944.

⁴⁰ Artikel 2 E 133 geeft het bereik van het Besluit vijandelijk vermogen aan.

zorgvuldigheid, die bij het rechtsherstel moest worden betracht, eiste al met al dat de NGV tot vijand werd verklaard. De afdeling Bijzondere Beheren van het Nederlandse Beheersinstituut werd als onderdeel van de Raad voor het Rechtsherstel belast met het beheer en de liquidatie van de NGV.⁴¹ Met de liquidatie van de NGV was uitvoerig onderzoek van de aanwezige administratie gemoeid om zo nauwkeurig mogelijk haar financiële positie te kunnen vaststellen en om te kunnen bepalen wie als schuldeiser in de liquidatie kon opkomen. Daar het beheer van de joodse onroerende goederen en hypotheeklen tijdens de bezetting voornamelijk in handen was van particuliere beheerders, als de ANBO, werd ook de administratie daarvan aan grondige studie onderworpen.⁴² Ondanks de onvolledigheid van de desbetreffende administraties kon daaruit toch een groot aantal namen van joodse schuldeisers worden achterhaald. Zowel de NGV als de particuliere beheerders hielden namelijk de financiële administratie bij op naam van de joodse gerechtigen.⁴³

Het doorwerken van de verschillende administraties nam veel tijd in beslag, maar bracht uiteindelijk het gewenste overzicht van de financiële positie van de NGV. Verreweg het meeste geld dat tijdens de bezetting uit de hypotheeklen was verkregen werd door de NGV overgemaakt aan de VVRA. Na de bezetting ontstond daardoor een zeer aanzienlijke claim van de NGV op de VVRA. Ook had de NGV nog gelden van particuliere beheerders tegoed. De liquidatie van de NGV werd door deze claims feitelijk afhankelijk van de liquidaties van de particuliere beheerders, maar vooral ook van de liquidatie van de VVRA. De NGV beschikte zelf immers nauwelijks over het financiële vermogen om tot uitkeringen van enige betekenis te kunnen overgaan. Pas toen financiën uit de liquidaties van de VVRA en de particuliere beheerders vrij kwamen om aan de NGV uit te keren kon zij tot betaling van haar schuldeisers overgaan.

De claims van de NGV op de verschillende particuliere beheerders en de VVRA leidden tot twee belangrijke proefprocessen bij de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel:

In het eerste proces⁴⁴, stond de vraag centraal of joodse gedupeerden crediteur waren van de particuliere beheerders, die in feite de gelden uit het onroerend goed en de hypotheeklen hadden geïncasseerd, dan wel van de NGV, die officieel en formeel met de uitvoering van Verordening 154/1941 belast was geweest.

De afdeling Bijzondere Beheren stelde zich daarbij in haar verweer op het standpunt dat de joodse crediteuren alleen verhaal konden hebben op de boedel van de NGV omdat tussen hen en de particuliere beheerders geen rechtsbetrekkingen hadden bestaan. De laatstgenoemden hadden enkel onder de bevoegdheid en het gezag van de NGV en niet onder eigen naam

⁴¹ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4 exposé 25, blz. 1 en 27-28.

⁴² RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25.

⁴³ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 35-36.

⁴⁴ Algemeen Rijksarchief (ARA), Den Haag, Archief van de Raad voor het Rechtsherstel, afdeling Rechtspraak 1945-1967, 2.09.48.02, nr. 265. De zaak 'Lewenstein, Den Haag 29-12-1948; RIOD doc. II 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 39-40.

gehandeld - ongeacht de omstandigheid dat zij naar buiten toe zelfstandig waren opgetreden. Hun handelingen waren uit dien hoofde te beschouwen als handelingen van de NGV. Bovendien zou een gezamenlijke afhandeling van de liquidaties van de particuliere beheerders en de NGV aan alle joodse schuldeisers ten goede komen en niet slechts aan enkelen.⁴⁵

De eiser meende echter een specifieke vordering te hebben op een bepaalde particuliere beheerder, omdat deze zich tijdens de bezetting feitelijk met het incasso der gelden had belast. Het belang van de eis lag in de omstandigheid dat het verwachte uitkeringspercentage uit de failliete boedel van het desbetreffende makelaarskantoor aanzienlijk hoger lag dan dat uit de boedel van de NGV.

De afdeling Rechtspraak vonniste ten gunste van de afdeling Bijzondere Beheren. Gedeposeerde konden met hun vordering alleen terecht bij de NGV. Daarmee was uitgesloten dat sommige gedeposeerden binnen het rechtsherstel bevoordeeld werden ten koste van anderen.

In het tweede belangrijke proefproces, dat tegen het beleid van de afdeling Bijzondere Beheren inzake de liquidatie van de NGV werd aangespannen ging het om de vraag of joodse gedupeerden crediteur waren van de VVRA dan wel van de NGV⁴⁶. De afdeling Bijzondere Beheren stelde zich op het standpunt dat geen rechtsbetrekking bestond tussen de joodse gedupeerden en de VVRA, omdat deze alleen had gefungeerd als kassier van de NGV. Opnieuw werd benadrukt dat alleen door de gezamenlijke afwikkeling van de liquidaties alle joodse gedupeerden op gelijke wijze werden behandeld.

De eiser voerde van zijn kant aan dat wel degelijk een rechtsbetrekking met de VVRA had bestaan. Tijdens de bezetting had hij namelijk een brief van de VVRA ontvangen met de mededeling dat de verkoopopbrengst van zijn huis in 100 termijnen per kwartaal zou worden terugbetaald door de VVRA. Op grond daarvan meende hij een vordering op de VVRA - en niet op de NGV - te hebben. Andermaal was het belang van de zaak, dat het verwachte uitkeringspercentage van de VVRA hoger zou uitvallen dan dat van de NGV.

Maar ook in dit geval viel het vonnis ten gunste van de afdeling Bijzonder Beheren uit. De bedoelde brief kon volgens de afdeling Rechtspraak niet worden aangemerkt als een erkenning van een schuld van de VVRA daar de mededelingen in de brief louter dienden ter camouflage van de beroving. Van een geoorloofde rechtsbetrekking was dus geen sprake geweest. De eiser moest zich gelijk anderen tevreden stellen met een beroep op de boedel van de NGV.

Pas nadat in beide processen vonnis was gewezen kon de NGV tot een eerste uitkering op de bij haar ingediende vorderingen overgaan. De uitkering bedroeg in eerste instantie 40% van de hoogte van de aangemelde vordering. Deze had plaats uit de gelden die door de NGV uit de liquidaties van de VVRA en de particuliere beheerders waren verkregen. De schuldeisers werden op alfabetische volgorde afbetaald. De eerste uitkeringen vonden plaats in juni 1950.⁴⁷

⁴⁵ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV document 4, exposé 25, blz. 25.

⁴⁶ ARA, Archief Raad voor het Rechtsherstel, afd. Rechtspraak, 2.09.48.02, inv. nr. 267. De zaak 'Moerel', Den Haag 20-01-1950, R:12749; RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 40-42.

⁴⁷ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 42-50.

Een tweede uitkering, ditmaal 25% van de hoogte van de aangemelde vordering, werd onder meer mogelijk gemaakt door een vervolguitkering uit de liquidatie van de VVRA en door de uitspraak van de afdeling Rechtspraak met betrekking tot De Nederlandsche Bank. Tijdens de bezetting had de NGV via De Nederlandsche Bank ruim zes miljoen gulden in Duits schatkistpapier moeten beleggen.⁴⁸ De afdeling Rechtspraak verklaarde deze transacties op 30 mei 1953 nietig en verplichtte De Nederlandsche Bank een deel van het door de NGV belegde geld terug te betalen. In totaal kreeg de NGV ruim vier en een half miljoen gulden uitgekeerd.⁴⁹ Juni 1953 kon de uitbetaling van de tweede uitkering worden gestart, ditmaal in omgekeerd alfabetische volgorde.⁵⁰

Zo waren de gedeposeerden weliswaar schadeloos gesteld maar de vergoeding bedroeg vooralsnog slechts 65% van de geleden erkende schade. Bovendien liet de betaling daarvan op zich wachten. Toen in juni 1953 met de uitbetaling van de tweede uitkering werd begonnen, was nota bene zelfs de betaling van de eerste uitkering waarmee drie jaar tevoren een begin was gemaakt nog niet eens voltooid.⁵¹ Deze slakkengang heeft geleid tot grote verbittering bij rechthebbenden die zich ernstig beklagden over ambtelijke rompslomp en bureaucratische traagheid. De grote onvrede over de trage uitbetaling uitte zich ook in een aantal bij de Raad voor het Rechtsherstel aanhangig gemaakte zaken.⁵² Op 2 oktober 1956 werd per slot van rekening nog een einduitkering van 10,65% aangekondigd, die waarschijnlijk in 1957 is betaald - andermaal in alfabetische volgorde van de crediteuren.⁵³ Wat toen nog resteerde was het rechtsherstel en de schadeloosstelling van belanghebbenden die bij de afdeling Rechtspraak nog immer verwickeld waren in procedures over hun erkenning als schuldeiser. Tevens restten de uitkeringen onvindbare crediteuren.⁵⁴

Wat betreft tijdens de bezetting volledig afgeloste hypotheke kon naast de boven beschreven procedure ook de weg van het rechtsherstel in de strikte zin van het woord worden gevolgd. Indien de joodse gedeposeerde geen genoegen wilde nemen met zijn vordering op de NGV, kon hij zich in dit geval wenden tot de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel met het verzoek de oude hypotheek te herstellen. Het is ondoenlijk om binnen

⁴⁸ Op deze kwestie, die in beginsel geen betrekking heeft op het rechtsherstel aangaande hypotheke, zal worden teruggekomen in het eindrapport van de commissie.

⁴⁹ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 49-53.

⁵⁰ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 54-56.

⁵¹ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 58.

⁵² De 'Commissie tot Bescherming der aanspraken van Gedeposeerden', opgericht in mei 1950 onder voorzitterschap van prof. mr. E.M. Meijers, die nauwlettend heeft gewaakt over de belangen van gedeposeerden, heeft ook op dit punt tal van klachten verzameld. ARA-II, Archief van de commissie tot bescherming der aanspraken van gedeposeerden, 2.19.042.56, inv.nr. 33; RIOD, Doc. II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 44-49 en 57-58.

⁵³ ARA, Plaatsingslijst van het Archief van het Nederlands Beheersinstituut 1945-1967, nr 2.09.49. inv. 7378. Zie ook: Staatsblad 2 October 1956.

⁵⁴ RIOD, Doc.II, nr. 556, NGV, document 4, exposé 25, blz. 59.

het bereik van de onderzoeksopdracht alle door de Raad met betrekking tot de hypotheeken behandelde zaken te bespreken. Het is niettemin mogelijk een vaste lijn in de jurisprudentie op het spoor te komen.⁵⁵ Daarop zal in het volgende worden ingegaan. Daarnaast zullen enkele bijzondere rechtszaken aan de orde komen.

3.3 Mogelijkheid B: hypotheekherstel door de afdeling Rechtspraak

Tijdens de bezetting had de NGV zich ten zeerste ingespannen voor het verzilveren van de hypotheeken onder haar beheer. Zoals eerder is opgemerkt stuitte met name het te gelde maken van de hypotheeken uit categorie III op grote hindernissen. De Landelijke Hypotheekbank, die de oplossing had moeten brengen door de opeisbaarheid van de hypotheeken aan te zeggen, kwam daaraan feitelijk nauwelijks toe. Dat gebeurde in slechts enkele gevallen. Tevoren hadden particuliere beheerders, eveneens op beperkte schaal, de opeisbaarheid wegens het niet betalen van aflossingen aangezegd. En tenslotte waren alle hypotheeken waarvan de looptijd was verstreken, opgezegd. Een aantal hypotheeknemers was tijdens de bezetting om verschillende redenen tot volledige aflossing van de hypotheek overgegaan. Omdat de hypotheeknemer wist, althans in dit geval moest weten, dat de aflossing van de hypotheek niet ten goede zou komen aan de joodse hypotheekhouder, waren de omstandigheden waaronder de hypotheeknemer tot aflossing van zijn hypotheek was overgegaan, later van cruciaal belang bij een procedure voor de Raad voor het Rechtsherstel. De afdeling Rechtspraak hanteerde namelijk het uitgangspunt, dat de hypotheeknemer de taak had er voor te zorgen dat de aflossing zoveel mogelijk aan de joodse hypotheekhouder ten goede zou komen. Deze taak mocht niet lichtvaardig door de hypotheeknemer worden opgevat. Alleen indien de hypotheeknemer echt niet anders kon dan de hypotheek aflossen, werkte de aflossing aan de beheerder van de joodse hypotheek bevrijdend, met als gevolg dat de hypotheek niet werd hersteld.

De afdeling Rechtspraak heeft zich in verschillende procedures uitgesproken over de vraag of de omstandigheden waaronder tot aflossing was overgegaan van dien aard waren dat tot een bevrijdende betaling geconcludeerd moest worden. In feite oordeelde de Raad daarmee over de vraag of het de hypotheeknemer kon worden verweten dat hij tijdens de bezetting tot aflossing was overgegaan. Indien dat het geval was en de hypotheek onnodig was afgelost herstelde de afdeling Rechtspraak de gedeposeerde hypotheekhouder in zijn rechten. De oude hypotheek herleefde, met als gevolg dat de hypotheeknemer de hypotheek alsnog diende af te lossen bij de joodse hypotheekhouder. Voor de tijdens de bezetting afgeloste bedragen kreeg de hypotheeknemer de vordering van de joodse hypotheekhouder op de NGV gecedeerd, waarvan uiteindelijk circa 75% is vergoed.

In de herstelverzoeken met betrekking tot de hypotheeken stond in feite altijd artikel 33 van het Besluit herstel rechtsverkeer centraal. Artikel 33 lid 1 bepaalde dat een schuldenaar die tijdens de bezetting tot het betalen van een schuld gehouden was en deze schuld aan een ander dan de oorspronkelijke schuldeiser had afgelost, de schuld bevrijdend had betaald, al werd de rechtsbetrekking na de oorlog geacht nimmer van kracht geweest te zijn. Het artikel beoogde

⁵⁵ ARA, Archief Raad voor het Rechtsherstel, afd. Rechtspraak, 2.09.48.02, inv. nr. 127, nr. 54.

de schuldenaar, die tot het betalen van een schuld verplicht was, te beschermen. Tijdens de bezetting was de betaling van aflossingen aan de joodse hypotheekhouder - indien feitelijk al mogelijk - nietig met als gevolg dat de hypotheeknemer noodzakelijkerwijs aan de NGV moest betalen.⁵⁶ Artikel 33 beschermde echter alleen de schuldenaar die de verplichting had te betalen. Deze verplichting vloeide voort uit de hypotheekovereenkomst, waarin ook de looptijd van de hypothecaire lening was bepaald. Indien deze tijdens de bezetting was verstreken, ontstond een aflossingsverplichting. De aflossing werd dan blijvend bevrijdend betaald, waardoor herstel van de hypotheek niet meer tot de mogelijkheden behoorde. Ook indien van de hypotheek op grond van Verordening 37/1943 de opeisbaarheid was aangezegd, ontstond een verplichting om de hypothecaire schuld te voldoen.

Aan artikel 33 van het Besluit herstel rechtsverkeer is door de afdeling Rechtspraak een ruimere betekenis toegekend, dan de formele wettekst doet vermoeden. Zo oordeelde de afdeling Rechtspraak in een aantal zaken dat ondanks het feit dat er geen verplichting bestond om de hypotheek af te lossen de hypotheeknemer toch bevrijdend had betaald, omdat de betaling hem niet kon worden verweten. Een man die tijdens de bezetting tot verkoop van zijn huis, dat als onderpand voor een hypothecaire lening diende, moest overgaan om te voorkomen dat hij failliet werd verklaard, werd geacht bevrijdend te hebben betaald. De afdeling Rechtspraak meende namelijk dat in dit bijzondere geval niet in redelijkheid en billijkheid van de man kon worden verwacht dat hij het belang van de joodse hypotheekhouder boven zijn eigen belang stelde. Al wist de man dus dat de aflossing van de hypotheek niet aan de joodse hypotheekhouder ten goede zou komen, de aflossing kon hem niet worden verweten.⁵⁷ De desbetreffende hypotheek kon dus niet worden hersteld. Ook een vrouw die tijdens de bezetting tot aflossing van haar hypotheek was overgegaan werd door de afdeling Rechtspraak geacht bevrijdend te hebben betaald. Daartoe aangemaand door een particuliere beheerder had zij aflossing geweigerd. Daarop volgde een tweede meer klemmende aanmaning. De vrouw raadpleegde haar notaris en een andere makelaar, die haar aanraadden om de hypotheek af te lossen, nadat tevergeefs om uitstel van betaling was verzocht. De afdeling Rechtspraak meende dat de vrouw bevrijdend had betaald, omdat zij zich niet hoefde te verzetten tegen het risico dat de Duitse bezettingsmaatregelen aankleefde.⁵⁸ Deze uitspraak, die al in de beginfase van het rechtsherstel - in 1947 - was gedaan maakte het voor de zoeker van rechtsherstel weinig aantrekkelijk om hypotheekherstel te verzoeken omdat het daardoor voor gedeposedeerden praktisch onmogelijk was hun kansen te overzien en te schatten. Het is onder deze omstandigheden begrijpelijk dat gedeposedeerden maar liever een eis tot schadevergoeding uit de boedel van de NGV indienden.

Zoals uit het voorgaande is af te leiden werd de basis voor een herstelprocedure met betrekking tot de hypotheeken gevormd door artikel 33 van het Besluit herstel rechtsverkeer. In het geval van een verplichting tot aflossing tijdens de bezetting was door de hypotheeknemer altijd

⁵⁶ Artikel 8 Verordening 154/41.

⁵⁷ ARA, Archief Raad voor het Rechtsherstel, afdeling Rechtspraak, 2.09.48.02 inv.nr. 508, Den Haag 02-07-1954, R:23.906.

⁵⁸ Uitspraak van de Raad voor het Rechtsherstel van 14 mei 1947. Zie: Nieuw Israelietisch Weekblad, 20 juni 1947.

bevrijdend betaald. De hypotheek kon dan niet worden hersteld. De joodse hypotheekhouder moest genoegen nemen met zijn vordering op de NGV. Indien geen aflossingsplicht bestond was in principe niet bevrijdend betaald. De hypotheek werd hersteld. De joodse hypotheekhouder herkreëg zijn vordering op de hypotheeknemer. Deze kon zich op zijn beurt met de door de joodse hypotheekhouder gecedeerde vordering aanmelden in de liquidatie van de NGV. Dit was alleen anders indien de hypotheeknemer, op grond van uitzonderlijke omstandigheden, niet kon worden verweten dat hij tijdens de bezetting tot aflossing van de hypotheek was overgegaan.

De afdeling Rechtspraak behandelde voorts een aantal andere zaken op het gebied van de hypotheeken. Twee daarvan zijn reeds in het voorgaande aan de orde gekomen.⁵⁹ Hieronder zullen nog twee bijzondere zaken kort worden besproken:

Aan de afdeling Rechtspraak is de vraag voorgelegd of de overdracht van de op joods onroerend goed verstrekte hypotheeken door hypotheekbanken aan de Landelijke Hypotheekbank wel geldig was. De hypotheeknemers bezaten uiteraard liever een hypothecaire lening van een Nederlandse hypotheekbank dan van de 'foute' Landelijke Hypotheekbank. De afdeling Rechtspraak oordeelde echter dat de overdracht destijds volkomen geldig was geweest. De hypotheekbanken droegen de hypotheeken, die zij weliswaar zelf onder dwang hadden moeten verstrekken, vrijwillig over aan de Landelijke Hypotheekbank. De overname werd derhalve rechtsgeldig geacht en door de afdeling Rechtspraak in stand gelaten.⁶⁰

De hypotheeken die door de Landelijke Hypotheekbank op joods onroerend goed werden verstrekt zorgden nog voor een aantal andere rechtszaken. Na de oorlog werden de meeste joodse eigenaren van onroerend goed, voorzover nog in leven, in hun eigendomsrechten hersteld. De joodse oorspronkelijke eigenaar kreeg zijn huis weer in het bezit, maar werd geconfronteerd met het feit dat er een nieuwe hypotheek van de Landelijke Hypotheekbank op zijn onroerend goed gevestigd was. De afdeling Rechtspraak bepaalde dat telkens als een joods eigenaar van onroerend goed in zijn rechten was hersteld, de hypotheek van de Landelijke Hypotheekbank moest worden geschrapt. De hypothecaire schuld bleef bestaan tussen de hypotheeknemer - de koper te kwader trouw - en de Landelijke Hypotheekbank, maar de lening had niet meer het joodse onroerend goed als onderpand. De joodse eigenaar was vrij om een andere hypotheek op zijn onroerend goed te vestigen.

⁵⁹ Zie § 3.2

⁶⁰ ARA, Archief Raad voor het Rechtsherstel, afdeling Rechtspraak, 2.09.48.02, inv.nr. 127, nr.54 zaak 18.

4. Conclusies

De Duitse bezetter heeft bij de roof van joods hypothecair eigendom niets over het hoofd gezien.

De NGV onder Duitse leiding heeft met Nederlands personeel en gesteund door een uitgekiend netwerk van Nederlandse tussenpersonen en kantoren, soms met inschakeling van Nederlandse instellingen en overheidsinstanties, de anti-joodse verordeningen uitgevoerd.

De Nederlandse hypotheekbanken hebben door overwegend passief verzet met wisselend succes geprobeerd hun medewerking aan de uitvoering van de maatregelen te onthouden.

De Nederlandse hypotheekbanken hebben al sedert het einde van de oorlog geen hypotheek van oorspronkelijk joodse eigenaren in hun portefeuille. Zij hebben in het algemeen niet van de beroving geprofiteerd.

De totale omvang van de roof is niet precies vast te stellen. Voorzover was na te gaan beliep de opbrengst van de geroofde buit een bedrag van f 21,- à f 23,- miljoen. De omvang van de roof was evenwel groter, al is niet te zeggen hoeveel groter.

Rechthebbenden konden op twee manieren genoegdoening krijgen. Zij konden in de eerste plaats altijd op hun verzoek schadeloos worden gesteld uit de boedel van de Niederländische Grundstücksverwaltung. In de meerderheid der gevallen is van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. In de tweede plaats kon de 'geroofde' hypotheek, indien onnodig afgelost, via een procedure bij de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel worden hersteld. De vordering van de joodse hypotheekhouder op de NGV kwam dan toe aan de hypotheeknemer.

Alleen in het geval van herstel van de joodse hypotheek vond rechtsherstel in de eigenlijke zin van het woord plaats. In de praktijk kwam dit verhoudingsgewijs weinig voor.

Wie strikt rechtsherstel eiste stond voor een moeilijke, dikwijls ook ingewikkelde en dus moeizame procedure waarvan de uitkomst zeer onzeker was. De desbetreffende regeling uit het Wetsbesluit E 100 is namelijk door de afdeling Rechtspraak ter bescherming van hypotheeknemers om wille van redelijkheid en billijkheid ruimer uitgelegd dan de letter wil.

De afdeling was daartoe gehouden en bevoegd. Gedeposeede hypotheekhouders konden evenwel bij het indienen van een verzoek tot rechtsherstel niet of nauwelijks zicht hebben op de feitelijke omstandigheden die daarbij door de afdeling in aanmerking zouden worden genomen.

In het geval van de schadeloosstelling is uiteindelijk ruim 75% van de aangemelde en erkende schade vergoed. Dit was minder dan het uitkeringspercentage in het geval van andere eigendomstitels zoals bankrekeningen en effecten. Dit betrekkelijk lage percentage was toe te schrijven aan de beperkte omvang van de failliete boedels waaruit de uitkeringen moesten worden gefinancierd. Het behoort niet tot de competentie van de onderzoekers hun mening te geven over de vraag of uit andere, aanvullende financieringsbronnen geput had moeten worden.

De volledige betaling van de schadeloosstelling heeft, ten dele noodzakelijkerwijs maar ten dele ook door omslachtig bureaucratisch handelen en gebrek aan daadkracht, lang - te weten tot ongeveer twaalf jaar na de bevrijding - op zich laten wachten.

De afdeling Rechtsherstel heeft gewaakt over de gelijke behandeling van de gedeposeerden.

Het is als gevolg van de onvoldoende ontoegankelijkheid van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel niet mogelijk gebleken binnen de beschikbare tijd het aantal en de omvang van de door de afdeling Rechtspraak herstelde hypotheek - en ook niet van de niet-herstelde - te bepalen. Het was evenmin mogelijk de jurisprudentie dienaangaande op de voet te volgen. Wel kon een vaste lijn van jurisprudentie worden achterhaald.

Toevoeging, oktober 1999

M.A. de Boer

Het deelrapport hypotheken behoeft op enkele punten aanvulling of verduidelijking.

Uit de conclusies van het deelrapport kan ten onrechte worden opgemaakt dat aan de meerderheid van de crediteuren der NGV pas in 1957 een uitkering werd gedaan. Het gaat hier echter meestal om een slotuitkering. Alleen in moeilijke gevallen en in zaken waarin nog niet door de Raad voor het Rechtsherstel was beslist, werd de uitkering van ruim 75% in het jaar 1957 in één keer betaald. In het grootste deel van de gevallen werd echter gewoon drie maal een uitkering gedaan, in de jaren vermeld in het rapport (40% vanaf 1950, 25% vanaf 1953, 10,65% in 1957). Het uitbetalen van de uitkeringen verliep traag en de betrokkenen hebben inderdaad lang op hun geld moeten wachten, maar voor de meesten van hen behoeft dat enige nuancering ten aanzien van het totale bedrag.

Wat betreft de rentederving kan het volgende worden opgemerkt. Het is niet zo dat over de verstrekte hypothecaire leningen geen rente is vergoed. Tijdens de bezetting werd over de hypotheekschuld rente betaald en deze rente is inbegrepen in de claims die na de oorlog op de NGV zijn ingediend. Uiteindelijk is 75,65% op deze claims vergoed, waarmee dus ook 75,65% van de tijdens de bezetting verschuldigde rente werd vergoed. Geen rente werd vergoed over de periode gelegen tussen het einde van de oorlog en het tijdstip van de uitbetaling op de claim, maar dat was bij het rechtsherstel steeds het geval (over de uitkeringen van de LVVS bijvoorbeeld is evenmin rente vergoed).

Een exacte berekening van de totale rentederving lijkt niet uitvoerbaar, omdat niet alle crediteuren van de NGV joods waren. Als de joodse hypotheekhouder door de Raad voor het Rechtsherstel in zijn rechten werd hersteld, ging zijn claim op de NGV namelijk over op de niet-joodse hypotheeknemer.

Met betrekking tot de onvindbare crediteuren c.q. onvindbare eigenaren kan nog het volgende worden opgemerkt. Als onvindbare eigenaren werden alleen de crediteuren aangemerkt van wie de uitkeringsformulieren als onbestelbaar waren terugontvangen. Per 1 januari 1951 was het aantal onvindbare crediteuren 1283, maar er werd toen nog gezocht. Het aantal van 1283 crediteuren (genoemd in NIOD, Doc II-556, Exposé 25) vertegenwoordigde niet alleen de hypotheken, maar ook de onroerend goed- en huurzaken. Welk deel van de 1283 onvindbare eigenaren een hypotheek betrof, kon niet worden vastgesteld. De hoogte van de gezamenlijke claim van de onvindbare eigenaren kon op basis van het in 1955 uitgebrachte eindverslag van de liquidatie van de NGV niet worden bepaald. Evenmin kon worden vastgesteld wat er met de claim van de onvindbare eigenaren is gebeurd. Bekend is slechts dat de liquidatie van de NGV door het NBI is afgehandeld.

Bijlage I

Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende het joodsche grondbezit
(Uittreksel van Verordening 154/1941, d.d. 11-8-1941)

Afdeling I

Begripsomschrijving

Artikel 1

- (1) Joods grondbezit is ieder stuk grond, dat geheel of gedeeltelijk toebehoort aan een jood in de zin van Verordening 189/1940 (evenals aan een onderneming, een vereniging van personen, een stichting of 'eenig ander doelvermogen' welke onder dezelfde verordening zijn begrepen).
- (2) Daartoe behoren ook elk recht van opstal, erfpacht, beklemming of vaste huur, alsmede hypotheek waarop een jood etc. als in lid (1) gerechtigd is.
- (3) Gerechtigd is de eigenaar dan wel de hypothecaire schuldeiser.

Artikel 2

Deze verordening is niet toepasselijk op de stukken grond die onder Verordening 102/1941 vallen (Verwijdering van joden uit het agrarische bedrijfsleven).

Afdeling II

Verplichting tot aangifte

Artikel 3

- (1) De aangifte moet schriftelijk gebeuren bij de Niederländische Grundstücksverwaltung te 's-Gravenhage.
- (2) De aangifte moet voor 15 september 1941 geschieden.
- (3) De gerechtigde (of diens vertegenwoordiger of de tot beheer bevoegde) is gehouden tot aangifte.

Artikel 4

- (1) Het aangifteformulier moet volledig naar waarheid worden ingevuld.
- (2) Bij aangifte moeten afschriften worden overgelegd, voor zover de aangever zulks onder zich heeft:
 - 1) extract uit kadaster en getuigschrift van hypotheekbewaarder;
 - 2) koopakten of andere akten m.b.t de verkrijging van het grondbezit;
 - 3) De NGV kan verdere inlichtingen geven, alsmede boeken, bewijsakten en andere akten vorderen.

Artikel 5

Regelingen gelijk in het vorenstaande m.b.t. grond etc., verkregen op of na 9 mei 1940 en vóór het in werkingtreden van deze verordening overgegaan aan 'een ander'.

Artikel 6

De verplichting tot aangifte geldt niet voor joods grondbezit dat

- 1) ingevolge Verordening 26/1940 als 'vijandelijk vermogen' is aangemerkt;
- 2) dat toebehoort aan verenigingen en stichtingen waarop Verordening 145/1940 betrekking heeft. (Entjudung)
- 3) dat overeenkomstig Verordening 189\1940 reeds is aangegeven.

Afdeling III**Beheer***Artikel 7*

- (1) De NGV kan het beheer van joods grondbezit overnemen.
- (2) Zij kan anderen belasten met de uitvoering van het beheer.

Artikel 8

- (1) De NGV is na de overname van het beheer bevoegd tot het in en buiten rechte verrichten van alle rechtshandelingen en alles wat een behoorlijk beheer meebrengt, inclusief het vervreemden of bezwaren van het grondbezit. Zij kan deze bevoegdheden overdragen aan anderen.
- (2) Beschikkingen over joods grondbezit door de gerechtigde zijn nietig, zo lang het onder beheer van de NGV staat. Betalingen van een hypotheccair schuldenaar aan de hypotheccaire schuldeiser werken niet bevrijdend.

Artikel 9

- (1) De overneming van het beheer door de NGV wordt kosteloos in de openbare registers aangetekend.
- (2) De aantekening wordt van kracht zodra het verzoek om aantekening is gedaan.

Afdeling IV**Goedkeuring***Artikel 10*

- (1) Personen etc. als bedoeld in artikel 1, lid 1 kunnen de in artikel 1, lid 2 genoemde rechten alleen met goedkeuring van de Rijkscommissaris onder bijzondere titel verkrijgen.
- (2) Onder bijzondere titel wordt eveneens begrepen de toewijzing bij executie.

Artikel 11

- (1) Joods grondbezit kan alleen met goedkeuring van de Rijkscommissaris geheel of gedeeltelijk vervreemd, bezwaard, verhuurd, verpacht etc. worden. In het bijzonder kunnen hypoheken slechts na verleende goedkeuring geheel of gedeeltelijk worden afgelost.
- (2) Uitzonderingen daarop gelden voor grondbezit in beheer bij de NGV; dan wel bij een 'Verwalter' aangesteld ingevolge Verordening 26/1940; dan wel bij een 'Treuhänder' aangesteld ingevolge Verordening 48/1941; dan wel toebehorend aan een vereniging of stichting die ingevolge Verordening 145/1940 zijn aangemeld.
- (3) Verplichtingen tot het verrichten van rechtshandelingen aangaande joods grondbezit vereisen goedkeuring door de Rijkscommissaris.

Artikel 12

Bepaalt wie deze goedkeuring mag vragen.

Artikel 13

Bepaalt dat daaraan voorwaarden/verplichtingen kunnen worden verbonden.

Afdeling V**Rechten***Artikel 14*

- (1) Op de procedures van de verordening kan een recht worden geheven.
- (2) De behandeling van een verzoek kan afhankelijk worden gemaakt van het geheel of ten dele vooruit betalen van het recht.

Afdeling VI**Strafbepalingen**

(Artikelen 15 t/m 19 zijn niet opgenomen)

Afdeling VI**Slotbepalingen***Artikel 20*

- (1) De Rijkscommissaris (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) treft de noodzakelijke maatregelen.
- (2) Hij beslist in twijfelgevallen over de toepassing van de verordening en kan algemeen bindende beslissingen nemen.

Artikel 21

De verordening treedt op 11 augustus 1941 in werking.

Bijlage II

Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende de aanzegging van de opeisbaarheid van door hypotheken gedekte geldvorderingen van joodsche natuurlijke of rechtsperonen of vereenigingen van personen
(Uittreksel van Verordening 37/1943, d.d. 19-4-1943)

Artikel 1

- (1) De bedoelde opeisbaarheid kan onverminderd de andere opzeggingsmogelijkheden door de gerechtigde met een termijn van drie maanden tegen het einde van een kalendermaand worden aangezegd. Dit is niet van toepassing op geldvorderingen, bestaande uit onbetaalde gedeelten van de koopsommen welke naar aanleiding van de vervreemding van landbouwgronden volgens de Verordening 102/1941 (verwijdering van joden uit het agrarisch bedrijfsleven) zijn ontstaan.
- (2) De gerechtigde moet de redelijke kosten vergoeden voor het aangaan van een nieuwe geldlening door de kredietnemer.

Artikel 2

- (1) Bepalingen van dezelfde strekking als Verordening 154/1941, artikel 1, eerste lid.
- (2) Als door hypotheek gedekte geldvorderingen worden aangemerkt zodanige, tot dekking waarvan hypothecaire zekerheden bestaan op in Nederland gelegen bebouwde of onbebouwde onroerende goederen, inclusief Nederlandse schepen met een bruto inhoud van ten minste twintig kubieke meter.

Artikel 3

De verordening treedt op 19 april 1943 in werking.

Lijst van afkortingen

ANBO	Algemeen Nederlands Beheer Onroerend Goed
ARA	Algemeen Rijksarchief
BAON	Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen
BUMA	Bureau voor Muziekauteursrecht
CADSU	Centraal Afwikkelingsbureau voor Duitse Schade-uitkeringen
DNB	De Nederlandsche Bank N.V.
JMW	Stichting Joods Maatschappelijk Werk
LIRO	Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat
LVVS	Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat
NAB	Nederlandse Auteursrechten Bureau
NBI	Nederlandse Beheersinstituut
NGV	Niederländische Grundstücksverwaltung
NIW	Nieuw Israelietisch Weekblad
NBV	Nederlandse Bankiers Vereniging (zie NVB)
NJ	Nederlands Juristenblad
NVB	Nederlandse Vereniging van Banken (zie NBV)
OBW	Oud Burgerlijk Wetboek
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
RVR	Raad voor het Rechtsherstel
PCGD	Postcheque- en Girodienst
SD	Sicherheitsdienst
STBL	Staatsblad
VVV	Verbond van Verzekeraars
VVRA	Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt

